

पत्रांक-४०८

मुंबई, आसो सुद १, बुध, १९४८

शुवनुं कर्तृत्वअकर्तृत्वपशुं समागमे श्रवण थई न्हिद्विध्यासन करवा योग्य छे.

वनस्पति आदिना जोगथी पारो बंधाई तेनुं रुपं वगेरे रुप थवुं ते संभवतुं नथी. तेम नथी. योगसिद्धिना प्रकारे कोई रीते तेम बनवा योग्य छे, अने ते योगनां आठ अंगमांनां पांय जेने प्राप्त छे तेने विषे सिद्धिजोग डोय छे. आ सिवायनी कल्पना मात्र काणक्षेपउप छे. तेनो विचार उदय आवे ते पशु अेक कौतुकभूत छे. कौतुक आत्मपरिणामने विषे योग्य नथी. पारानुं स्वाभाविक पारापशुं छे.

તા. ૧૫-૧-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૩
પત્રાંક - ૪૦૯, ૪૧૦, ૪૧૧

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ, પત્રાંક ૪૦૯. પાનું ૩૫૩.

‘જીવનું કર્તૃત્વઅકર્તૃત્વપણું સમાગમે શ્રવણ થઈ નિદ્ધિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે.’ જીવના કર્તાપણા અને અકર્તાપણાનો જે પ્રકાર છે એ પ્રકાર પત્રની અંદર પોતે સ્પષ્ટ કરવા માગતા નથી. રૂબરૂ પ્રત્યક્ષ સમાગમમાં સમજવાને બદલે એમ કહે છે કે નિદ્ધિધ્યાસન કરવા યોગ્ય છે. જે પરલક્ષે સમજવાની શૈલી છે એનો એમાં નિષેધ છે. જે કાંઈ તમને કહેવામાં આવે એ વખતે એને તમે તમારા પરિણમનમાં લાગુ કરીને એ વાત યથાર્થ છે કે કેમ ? પ્રયોગની કસોટીએ ચડાવીને નિર્ણય કરજો. કેમ કે એ સ્વભાવનો નિર્ણય કરવાનો છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’એ આ બધા વિષયો બહુ સ્પષ્ટ કર્યા છે. એમના લખાણોમાં પણ એ વિષય આડકતરી રીતે તો આવી ગયો છે. જેમકે ‘બનારસીદાસ’ની ગાથાઓ ટાંકી. પછી આગળ ‘ગાંધીજી’ના પત્રોમાં આવશે કે જીવ સ્વભાવે કરીને રાગાદિનો કર્તા નથી. અજ્ઞાનદશાએ રાગાદિનો કર્તા છે. સ્વભાવે કરીને રાગાદિનો કર્તા નથી. એ વિષય એમ છૂટક છૂટક આવી જાય છે. ઘણું કરીને આ પત્ર ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો હોવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- નવી પ્રતમાં છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નવી પ્રતમાં છે ને ? ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો હોવા યોગ્ય છે. એટલે એવી રીતે પોતે એમને જે રીતે કહેવા માંગે છે, જે રીતે ગ્રહણ કરાવવા માંગે છે એટલા ખાતર પત્રમાં સ્પષ્ટ નથી કરતા.

મુમુક્ષુ :- કર્તા ન હોય તો પણ કર્મ તો લાગે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણામ કરે તો કર્મ લાગે.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાનપણે કરે છે એ પરિણામથી જ કરે છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અજ્ઞાનપણે તો કર્તૃત્વભાવે કરે છે. એમાં કર્તા નથી એ ક્યાં વાત રહી ? અજ્ઞાનપણે તો કર્તૃત્વભાવે કર્તા થઈને કરે છે એટલે એમાં કર્તા નથી એ વાત રહેતી નથી એને માટે તો. એને માટે તો અકર્તા સ્વભાવ જ નથી.

મુમુક્ષુ :- જીવના સ્વભાવની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે સ્વભાવ એવો છે કે સ્વભાવે કરીને રાગાદિનો કર્તા હોય તો તો ત્રણે કાળ રાગાદિ ક્યાં જ કરે, કોઈને રાગ મટે જ નહિ. માટે એવો એનો સ્વભાવ નથી. પણ એ તો એક તર્કથી નક્કી કર્યું. અહીંયાં એમ નક્કી નથી કરાવવું, ખાલી એવું તર્કથી નક્કી નથી કરાવવું. નિદિધ્યાસન કરાવવું છે કે તમારા અકર્તા (સ્વરૂપ) જ્ઞાનને જુઓ તો જ્ઞાન પોતે કર્તા નથી.

‘આસ્રવ અધિકાર’માં એક બહુ સરસ વિષય છે આમાં કે જીવ સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે, સ્વભાવના અજ્ઞાનને લીધે રાગાદિ પર્યાયમાં ઉત્સુકતાથી, ઉત્સાહિત થઈને રાગાદિ પરિણામને કરવા લાગે છે. ક્યાં સુધી જીવ રાગાદિ પરિણામમાં ઉત્સાહિત પરિણામે રાગાદિને કરે ? કે જ્યાં સુધી એને સ્વરૂપનું અજ્ઞાન વર્તે ત્યાં સુધી. જો પોતાના સ્વરૂપને જુએ તો એ તો પરમપવિત્ર નિરાકુળ અને રાગને ન કરી શકે એવો જેનો સ્વભાવ છે, એવું સ્વરૂપ છે. અને એને જુએ તો તો એનો રાગ કરવાનો ઉત્સાહ જ ઠરી જાય એવું છે. કેમ કે કરી શકતો નથી એને શું કરવું ? એનો ઉત્સાહ ઓગળી જાય એવું છે પણ એવા સ્વરૂપનું અભાન હોય છે ત્યાં સુધી જીવ રાગાદિ કાર્ય કરવામાં ઉત્સાહિત થઈ જાય છે અને ઉત્સાહિત થઈને પ્રવર્તે છે. અને કેટલાક રાગને તો કર્તવ્ય અને ધર્મ માની લે છે. એ એના સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે છે.

મુમુક્ષુ :- ...રાગને જ ધર્મ માન્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, આખી દુનિયા એમ માને છે. જગતમાં બધા અન્ય સંપ્રદાયો રાગને ધર્મ માને છે અને કહેવાતા જૈન સંપ્રદાયમાં પણ એ જ ચાલે છે. અંધારું થઈ ગયું છે, મૂળ વાત લોપાઈ ગઈ છે. એ પરિસ્થિતિ છે. જેને એવા સ્વભાવની ખબર નથી એ તો દરિદ્રી જેવું છે.

‘દીપચંદ્રજી’એ ‘પરમાત્મપુરાણ’માં એક દૃષ્ટાંત લીધું છે કે કોઈ એક દરિદ્રી છે અને આદિવાસી જેવો લઈ લો કે જે જંગલમાં જ રહે છે, બીજી કાંઈ જેને ખબર

નથી પડતી. એવા જીવને કોઈ ચિંતામણી રત્ન મળે છે. સાંજ પડી તો ઘરમાં અંધારુ ન થયું. એને એમ થયું કે આ શું ? આ સાંજ પડી ગઈ છે. દિ' આથમી ગયો છે અને ઘરમાં પ્રકાશ ક્યાંથી જોયો ? કે ઠીક આમાંથી પ્રકાશ આવે છે. એટલે એના ભૈરાને કહે છે કે લે તારે તેલ બચી ગયું. હવે તારે જો રસોઈ કરવી હોય ને તો આને લઈને ઘરમાં પ્રકાશ ઘણો છે. આ મને મળી ગઈ ચીજ, ગમે તે ચીજ હોય પણ એનો પ્રકાશ ઘણો છે. આપણું તેલ બચી ગયું. રસોઈ કરી લે તું તારે આના અજવાળે. હવે ચિંતામણી રત્નનો એણે ઉપયોગ શું કર્યો ? તેલ બચાવવામાં કર્યો. પાવળું તેલ, બે પાવળા તેલ બળે એ બચાવવામાં એણે ચિંતામણી રત્નનો ઉપયોગ કર્યો અને એવી ને એવી ગરીબાઈ એની ચાલુ રહી.

એમ આ જીવને જે ચૈતન્ય ચિંતામણી રત્ન છે એનો ઉપયોગ રાગાદિ કરવામાં કરે છે. પુણ્ય બાંધુ તો હું સુખી રહું. શુભ કાર્યો કરું તો પછી મારું નસીબ પણ એવા જ ઉદયવાળું થાય અને મને ક્યાંય વાંધો આવે નહિ. એણે દીનતા ને દીનતા ચાલુ રાખી. જે સંયોગમાંથી સુખ મેળવવાની દીનવૃત્તિ હતી તે એણે ચાલુ રાખી. જે સ્વભાવથી સિદ્ધપદને લાધે, એની કાંઈ ખબર નથી. કેમ કે એને ચીજની ઓળખાણ નથી. એટલે પછી એ આત્માની શક્તિનો ઉપયોગ મલિન પરિણામ કરવામાં અને પર વિષયો ભોગવવા પ્રત્યેના પરિણામમાં કરવું અને ભોગવવું એટલું જ એને ખબર છે કે આટલું કરું. હું આટલું કરું, હું આમ કરું. બસ ! આ સિવાય એને કાંઈ ખબર નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્યારે જ્યાં જાય ત્યાં અનુકૂળતા જોવે એવી જ વૃત્તિ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શું છે કે આત્માર્થીની ભૂમિકામાં જે એક તૈયારી હોય કે કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં મારે મારો આત્માર્થ સાધવો છે, મારો પરમાર્થ સાધવો છે. ગમે તેવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ઉત્પન્ન થાવ, હું મારું કાર્ય તો કરીશ જ, બધા જ સંયોગોમાં, બધા જ પ્રકારમાં. એટલી જે એની પૂર્વ તૈયારી પહેલેથી હોવી જોઈએ એ તૈયારીનો અભાવ હોય છે ત્યાં સુધી જે કાંઈ શાતાના યોગમાં કરે છે, એ જરાક અશાતા આવશે ત્યાં બધું ક્યાં ચાલ્યું જશે એ ખબર નહિ પડે. એવી પરિસ્થિતિ થાય છે. કેમ કે એના મૂળ ઊંડા નથી. એના મૂળ તો સંયોગના આધારે જ છે. સંયોગ ખસ્યો કે એ પોતે આત્મા એનો ખસી ગયો. એવી પરિસ્થિતિ થાય છે.

‘વનસ્પતિ આદિના જોગથી પારો બંધાઈ તેનું રૂપ વગેરે રૂપ થવું...’ રૂપા એટલે ચાંદી ‘વગેરે રૂપ થવું તે સંભવતું નથી, તેમ નથી.’ સંભવતું નથી તેમ નથી. એટલે એવું બની શકે છે. એની બધી Chemical effect છે. ‘યોગસિદ્ધિના પ્રકારે કોઈ રીતે તેમ બનવા યોગ્ય છે, અને તે યોગના આઠ અંગમાંનાં પાંચ જેને પ્રાપ્ત છે તેને વિષે સિદ્ધિજોગ હોય છે.’ આટલું તો પોતે તે વિષયમાં જાણે છે. ‘આ સિવાયની કલ્પના માત્ર કાળક્ષેપરૂપ છે.’ એટલે આ એની એક ચોક્કસ પરિસ્થિતિ છે, અમારા ખ્યાલમાં છે. બાકી તો યોગ અને ચમત્કાર વિષેની વાતો ઘણી હોય છે પણ એ બધી કાળ ગુમાવવાની વાત છે. મૂળમાં વાત એ છે કે આઠમાંથી પાંચ સિદ્ધિયોગ હોય તો આવી રીતે પ્રયોગ કરીને સોનું-ચાંદી બનાવી શકાય છે. આવે છે આપણે જૈનશાસ્ત્રમાં તો એક શાસ્ત્ર એવું હાથમાં આવ્યું હતું, સોનું કઈ રીતે બને છે ? વનસ્પતિનું નામ અજાણ્યું હતું પણ એક વનસ્પતિનું નામ હતું. બીજા એક-બે દ્રવ્યોના નામ હતા. સોનું બનાવી શકાય છે. પણ એ બાજુ વળવા જેવું નથી. અને એ આઠમાંથી પાંચ જેને હોય, પ્રાપ્ત હોય એને એ સિદ્ધિ યોગની વાત છે. પાછી ગમે તે કરવા બેસી જાય અને થઈ જાય એવું પાછું નથી. કેમ કે ત્યાં તો પદાર્થોના નામ આપ્યા પછી એનો Process શું ? એ વસ્તુ પાછી ગુપ્ત રહી છે ત્યાં.

‘આ સિવાયની કલ્પના માત્ર કાળક્ષેપરૂપ છે. તેનો વિચાર ઉદય આવે તે પણ એક કૌતુકભૂત છે.’ આનો તો વિચાર પણ કરવા જેવો નથી, એમ કહે છે. ચાંદી બનાવવું, સોનું બનાવવું એનો વિચાર કરવા જેવો નથી.

મુમુક્ષુ :- એ માર્ગે જવા જેવું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ રસ્તે ચડવા જેવું નથી. ખોટો રસ્તો છે.

‘કૌતુક આત્મપરિણામને વિષે યોગ્ય નથી.’ આવું કૌતુક, આ કેમ થતું હશે ? કેવી રીતે થતું હશે ? એનું કુતૂહલ થાય એ કુતૂહલ પણ અનાત્મ રુચિને વશ થાય છે. આત્માની રુચિવાળાને એવું કુતૂહલ થતું નથી. એ વાત નીકળે ત્યાં એને અરુચિ થવા માંડે કે આ બધી ક્યાં વળી ? આ લાઈનની ક્યાં વાતો ચાલે છે અહીંયાં ? આ વાત જ ન ચાલવી જોઈએ. આપણું જે પ્રકારનું આત્મહિતનું વાતાવરણ છે એ આત્મહિતના વાતાવરણમાં આવી વાત જ ન હોય, એમ કહે છે. એનો એટલો કડક નિષેધ છે.

‘કૌતુક આત્મપરિણામને વિષે યોગ્ય નથી. પારાનું સ્વાભાવિક પારાપણું છે.’ એમ કરીને એ વાત કાંઈ ‘સોભાગભાઈ’એ લખી હશે, થોડા ખુલાસા સાથે નિષેધ કરી નાખ્યો છે.

પત્રાંક-૪૧૦

મુંબઈ, આસો સુદ ૭, ભોમ, ૧૯૪૮

પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે.

વાસ્તવિક તો એમ છે કે કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં, અને નહીં કરેલું એવું કંઈ કર્મફળ પ્રાપ્ત થાય નહીં. કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત્ કોઈનું શુભ અથવા અશુભ વર અથવા શાપથી થયેલું દેખવામાં આવે છે, તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી. કોઈ પણ પ્રકારે કરેલાં કર્મનું ફળ છે.

એકેન્દ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.

(પત્રાંક) ૪૧૦. ‘પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ અવિચ્છિન્નપણે ભજવા યોગ્ય છે.’ પ્રગટ એવું જે આત્મસ્વરૂપ છે, પ્રત્યક્ષ એવું જે આત્મસ્વરૂપ છે તે અત્રુટકપણે- અવિચ્છિન્નપણે એટલે અત્રુટકપણે, વચમાં કાંઈ બીજી લાઈન તૂટી જાય એવી રીતે નહિ, એકધારું ભજવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મસ્વરૂપ ‘પ્રગટ’ શબ્દ વાપર્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પ્રગટ છે, આત્મસ્વરૂપ તો પ્રગટ છે. એ તો જે ઊંધા ફરીને બેઠા છે એ એમ પૂછે છે કે અહીંયાં ક્યાં આત્મા પ્રગટ છે ? કેવી રીતે જોવો આત્માને ? પણ જે સ્વસન્મુખ છે એને તો પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ જોવામાં આવે છે

કે આ પ્રત્યક્ષ છે ને મારું સ્વરૂપ. ત્રિકાળ નિરાવરણ તો મારું સ્વરૂપ છે. ત્રણે કાળમાં કોઈ સમયે એના ઉપર આવરણ નથી. આવરણ તો પર્યાયને હોય, સ્વરૂપને ક્યાંથી હોય ? એટલે એવું જે ત્રણે કાળે પ્રગટ અને પ્રત્યક્ષ આત્મસ્વરૂપ છે તે અવિચ્છિન્ન ધારાએ ભજવા યોગ્ય છે.

‘વાસ્તવિક તો એમ છે કે કરેલાં કર્મ ભોગવ્યા વિના નિવૃત્ત થાય નહીં,...’ આ જીવે જે કર્મો બાંધ્યા છે એ કુદરતની વ્યવસ્થા છે. એમાં કોઈ એમાંથી છૂટી શકે એ વસ્તુસ્થિતિની બહારની વાત છે. ‘અને નહિ કરેલું એવું કંઈ કર્મફળ પ્રાપ્ત થાય નહીં.’ પોતે જે કર્મ બાંધ્યું નથી એવો કોઈ ઉદય આવી જાય એવું ત્રણ કાળમાં બનવાનું નથી. જે બાંધ્યું છે એ ભોગવ્યે છૂટકો છે.

‘કોઈ કોઈ વખત અકસ્માત, કોઈનું શુભ અથવા અશુભ વર અથવા શાપથી...’ આ વર એટલે વરદાન. વરદાન ‘અથવા શાપથી થયેલું દેખવામાં આવે છે,...’ કોઈને કોઈ શુભકર્મનું ફળ જોવામાં આવે તો કહે ભાઈ ! એને વરદાન મળ્યું હતું એટલે એને એનું ફળ મળ્યું છે. અથવા કોઈએ કોઈને શાપ દીધો અને એને અશુભનો ઉદય આવે તો એવો મેળ જોવામાં આવે છે ‘તે કંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી.’ એણે શાપ આપ્યો માટે દુઃખી થયો એમ નથી. એણે કર્મ પણ એવું જ બાંધ્યું હતું. અને એને વરદાન મળ્યું માટે સુખી થઈ ગયો એમ નથી. એણે એવું શુભકર્મ બાંધ્યું હતું. આ શાપ અને વરદાન તો નિમિત્તમાત્ર છે. એ કાંઈ નહીં કરેલાં કર્મનું ફળ નથી.

‘કોઈ પણ પ્રકારે કરેલા કર્મનું ફળ છે.’ આ એક એવો ન્યાય છે કે જીવને કોઈપણ ઉદયમાં અસમાધાન ન થવા દે. ચાહે તે ઉદય આવે (એ) કરેલાં કર્મનું ફળ છે એટલો વિચાર આવે એટલે એને સમાધાન થઈ જાય કે આ મારું કરેલું ભોગવું છું. જે જીવ સામા ઉપર દ્વેષ કરી બેસે છે (કે) આણે મારું આમ કરી નાખ્યું, આણે મારું આમ કરી નાખ્યું, આ મારું આમ કરે છે એ વાત છૂટી જાય. એ તો નિમિત્તમાત્ર છે. ખરેખર પોતાના કરેલાં કર્મનું ફળ ઉદયગત થયું છે, બીજું કાંઈ નથી એની અંદર. અને એ એણે સમાધિ પરિણામે વેદવા યોગ્ય છે, અસમાધિ પરિણામે વેદવા યોગ્ય નથી. નહિતર એવા જ પાછા નવા માઠા કર્મ બાંધશે. જો અસમાધાન કરશે તો એ જ વખતે એ પરિણામથી એને એવા જ કર્મ બંધાશે કે ફરીને જે ભોગવી રહ્યો છે એ જ પ્રકારના બંધાશે.

જેમ કે અશાતા આવે છે, જીવને રોગ થાય છે તો એ વ્યાધિ મટે, જલ્દી રોગ મટે એનો વિચાર કરે છે. ઝટ દવા લઉં, જલ્દી આમ કરી નાખું, જલ્દી આમ કરી નાખું, ઝટ મટી જવું જોઈએ. તે જ વખતે નવી એવી જ અશાતા વેદનીયને બાંધે છે. આ પરિસ્થિતિ છે. દવા લેવાના પરિણામ એ રોગ મટાડવાનું કારણ નથી, એ જ રોગ ફરીને ઉત્પન્ન થવાનું એ કારણ છે. આમ છે ખરેખર તો. પણ જીવ અજ્ઞાનભાવે પોતે પોતાને શું નુકસાન કરે છે એની એને પોતાને ખબર નથી. આ પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાદર્શન દઢ થતું જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મિથ્યાત્વ તો દઢ થાય પણ એવા જ પાછા અશાતા આદિના પણ એવા જ કર્મ બંધાય એ વખતે. મિથ્યાત્વ દઢ થાય. સમાધાન રાખે તો એને દર્શનમોહ મંદ થાય. ભાઈ ! આ કરેલાં કર્મનું ફળ છે. એમાં શું છે ? આપણે તો સજ્જનતામાં જે કાંઈ લીધું છે એ પાછું દેવું છે. તમારી ચીજ ઉછીની લીધી. ઘરે પ્રસંગ હતો, તમે સજ્જનતાથી આપી. હવે પાછી દેવામાં દાનત બગડે એ કેટલું ખરાબ છે ? એના જેવી વાત છે આ.

મુમુક્ષુ :- દવા ન લેવી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પરિણામ ન બગડે ત્યાં સુધી. પરિણામની દવા કરવી. રોગની નહિ, રોગની ન કરવી. પરિણામની કરવી. એમ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- પરિણામની દવા તો જુદી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણામમાં શું છે કે પરિણામની દવા તો આત્મા તરફ વળવું એ છે. પણ છતાં એમ વળવામાં શક્તિ ન હોય અને પરિણામ બગડે અને થોડા ઉપચાર બાજુ (વળે) તો એ મંદ પરિણામે જવા જેવું છે. એક પરિણામની દવા કરીએ છીએ એમ સમજીને મંદ પરિણામે જવા જેવું છે. કેમ કે નહિતર અશાતામાં વેદનામાં જીવના પરિણામ બગડે છે. કાં ભેદજ્ઞાને ચડ તો એની સાચી દવા છે. હવે ભેદજ્ઞાન ન કરી શકે અને ખેંચાઈ જતો હોય તો પરિણામ પૂરતી દવા કરે. રોગનું તો સમાધાન હોવું જોઈએ કે આ તો પૂર્વકર્મના ઉદયનું ફળ છે અને ફરીને આવું બાંધવું નથી. એમ વાત છે.

‘એકેન્દ્રિયનું એકાવતારીપણું અપેક્ષાએ જાણવા યોગ્ય છે. એ જ વિનંતિ.’ એ પણ વિષય લંબાવ્યો નથી કે એકેન્દ્રિય જીવ હોય તો એકાવતારી કેમ થાય ? કેવી

રીતે થઈ શકે ? તો (કહે છે), એવી પણ કોઈ અપેક્ષા છે કે થઈ શકે છે. જાણવા યોગ્ય છે કે હોઈ શકે છે. એવી કોઈ અપેક્ષા છે. એટલે કોઈ એવા પરિણામ થાય કોઈ એકેન્દ્રિય જીવને તો વચ્ચે એકાદો ભવ થઈ જાય અને મનુષ્ય થાય અને ચરમશરીરી થાય. જેમ કે 'ભરત' રાજાના પુત્રો થયેલા છે. તો એવી કોઈ અપેક્ષાએ જાણવા જેવું છે. પાછું એમાં કોઈ ખોટી પદ્ધતિમાં શું કરે છે ? કે એમાં શું એકેન્દ્રિયમાં જાણું તો એકેન્દ્રિયમાંથી પણ એકાવતારી થઈ શકાય છે. તારે વારો નહિ આવે. એટલે કોઈપણ વાત છે એને કયા દષ્ટિકોણથી સમજવી ? વાતને સમજવી એમ નહિ, કયા દષ્ટિકોણથી સમજવી એ સમજવાની પદ્ધતિ મુખ્ય છે. સમજવું એ મુખ્ય નથી. કઈ રીતે સમજવું એ મુખ્ય છે. માણસને સમજવાની વૃત્તિ બહુ રહે છે કે હું બધું સમજું, હું બધું સમજું, હું ઘણું સમજું પણ કઈ રીતે સમજવું એ વાત નક્કી કર્યા પહેલા સમજવામાં ઊતરી પડે છે, તો કોઈ વાત ખોટી રીતે સમજી લે છે. એ એને નુકસાનનું કારણ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- એકેન્દ્રિય જીવની યોગ્યતા ગણવી ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઠીક છે, એ યોગ્યતા છે પણ હવે આપણે એનું શું પ્રયોજન ? ખરી વાત તો એ છે. આપણે એનું પ્રયોજન તો કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- એ એકેન્દ્રિયવાળા જીવ આપણા પહેલા મોક્ષમાર્ગમાં,... આપણે રહી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આપણે રહી ગયા એનું શું ? એ વિચાર કરતા નથી અને પેલાનો વિચાર કરવો છે. અહીંયાં પંચેન્દ્રિય છે, તો પંચેન્દ્રિય અહીંયાં એકાવતારી પોતે થઈ શકતો નથી કે ચાર-પાંચ અવતારી થઈ શકતો નથી. પેલો એકેન્દ્રિયમાં કેવી રીતે એકાવતારી થયો ? એણે એવું કામ કર્યું. એને જે રીતે સમજવું જોઈએ, આત્માને ઉપકારી થાય એ રીતે સમજવું જોઈએ. એ દષ્ટિકોણ કોઈપણ વાતમાં મુખ્ય રહેવો જોઈએ કે મારા આત્માને આ ઉપકારી કેવી રીતે થાય છે ? અને પોતાના આત્માને ઉપકારી ન થાય એવી કોઈ વાત હોય તો એ પ્રયોજનભૂત નથી એમ કરીને છોડી દેવી જોઈએ. ૪૧૦ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૧૧

મુંબઈ, આસો સુદ ૧૦ (દશેરા), ૧૯૪૮

‘ભગવતી’ વગેરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી. તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે. પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળ વડે સ્થિત હોય તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે; અને એમ બનવું એ કંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી. જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે, હોય છે. ક્વચિત્ જ્ઞાનના તારતમ્યક્ષયોપશમ ભેદે તેમ નથી પણ હોતું, તથાપિ જેને આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધપણું વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે, ભવાંતરને જાણે છે. આત્મા નિત્ય છે, અનુભવરૂપ છે, વસ્તુ છે, એ એ પ્રકારો અત્યંતપણે દૃઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે.

ભવાંતરનું જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઈને થતું ન હોય તો આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ કોઈને થતું નથી, એમ કહેવા તુલ્ય છે; તથાપિ એમ તો નથી. આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે. પોતાના તેમજ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી.

પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવા યોગ્ય નથી; અથવા શાસ્ત્રમાં કહેલા વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય તો તે સાપેક્ષ છે; લોકભાષાનાં એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે. રૂડા પુરુષનું આગમન કોઈને ત્યાં થાય તો તે જેમ એમ કહે કે ‘આજે અમૃતના મેહ વૂઠ્યા’, તો તે કહેવું

સાપેક્ષ છે, યથાર્થ છે. તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે, શબ્દથી પરભારા અર્થે યથાર્થ નથી; તેમ જ તીર્થકરાદિકની ભિક્ષા સંબંધમાં તેવું છે; તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે, આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવજોગે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે. સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી, એમ બનવું સંભવિત છે, એમ ઘટે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે. સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે, એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે, નિઃસંદેહ અંગીકારવા યોગ્ય વાત છે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ વર્તતા ન હોય તો પછી તે બીજે કયે સ્થળે વર્તે ? તે વિચારવા યોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી, ત્યારે સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગનો અભાવ થશે. પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહત્ એવા પ્રભાવજોગનો અભાવ તો ક્યાંથી હોય ? અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો ઘટે છે, મહત્ પ્રભાવજોગનું પ્રાપ્તપણું ઘટતું નથી, તો તે કહેવું એક વિસંવાદ સિવાય બીજું કંઈ નથી; કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્પણાથી અત્યંત હીન એવા પ્રભાવજોગને મહત્ જાણે છે, અંગીકાર કરે છે; અને તે એમ સૂચવે છે કે તે વક્તા આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર નથી.

તે આત્મસ્વરૂપથી મહત્ એવું કંઈ નથી. એવો આ સૃષ્ટિને વિષે કોઈ પ્રભાવજોગ ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહીં, અને થવાનો નથી કે જે પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય; તથાપિ તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્તવામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્તવ્ય નથી, એમ તો છે; અને જો તેને તે પ્રભાવજોગને વિષે કંઈ કર્તવ્ય ભાસે તો તે પુરુષ

આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે સર્વ પ્રકારના પ્રભાવજોગ આત્મારૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે, હોય છે, તથાપિ તેને વિકાસવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી; સ્વાભાવિક કોઈ પુણ્યપ્રકારવશાત્ સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ કહેવું અસંભવિત નથી; અને તીર્થંકરપદને તે બાધરૂપ નથી. જે તીર્થંકર છે, તે આત્મસ્વરૂપ વિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં, અને જે કરે તે આત્મારૂપ એવા તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નહીં; એમ જાણીએ છીએ, એમ જ છે.

જિનના કહેલા શાસ્ત્રો જે ગણાય છે, તેને વિષે અમુક બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવળજ્ઞાનાદિ દશ બોલ છે; અને તે દશ બોલ વિચ્છેદ દેખાડવાનો આશય આ કાળને વિષે ‘સર્વથા મુક્તપણું ન હોય’ એમ બતાવવાનો છે. તે દશ બોલ પ્રાપ્ત હોય, અથવા એક બોલ તેમાંનો પ્રાપ્ત હોય તો તે ચરમશરીરી જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી, તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે, તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી, એમ અમને ભાસે છે, એમ જ છે. કારણ કે ક્ષાયિક સમકિતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરીને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી, મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયિક સમકિતી છતાં ચરમશરીરી નહોતા એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે. જિનકલ્પીવિહાર વ્યવચ્છેદ, એમ ચ્ચેતાંબરનું કથન છે; દ્વિગંબરનું કથન નથી. ‘સર્વથા મોક્ષ થવો’ એમ આ કાળે બને નહીં એમ બેયનો અભિપ્રાય છે; તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી. ચરમશરીરીપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્મસ્થિતિ છે તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણું

નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે; અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવા તુલ્ય છે. વિશેષ શું કહીએ ? એ કેવળ એકાંત નથી. કદાપિ એકાંત હો તોપણ આગમ જેણે ભાખ્યાં છે, તે જ આશયી સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવા યોગ્ય છે, અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે. એ જ વિનંતિ. ગોશળિયાને યથાયોગ્ય.

પત્રાંક-૪૧૧ એ 'સોભાગભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે.

'ભગવતી' વગરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે,...' ભગવતી સૂત્ર છે ને શ્વેતાંબરમાં ? 'વગરે સિદ્ધાંતોને વિષે જે કોઈ કોઈ જીવોના ભવાંતરનું વર્ણન કર્યું છે, તેમાં કંઈ સંશયાત્મક થવા જેવું નથી.' ભવાંતરનું એટલે બીજા ભવ સંબંધીનું. 'તીર્થંકર તો પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ છે. પરંતુ જે પુરુષો માત્ર યોગધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળ વડે સ્થિત હોય તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે;...' તીર્થંકર તો જાણી શકે એમાં કોઈ મોટી વાત નથી પણ કોઈ યોગધ્યાનમાં ચડેલા, બીજા યોગના અભ્યાસ વડે પણ પોતાના બીજા ભવોને જાણી શકે છે 'અને એમ બનવું એ કંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી.' વાસ્તવિક રીતે જ્ઞાનમાં એ જાતનો ઉઘાડ થઈ શકે છે. કષાયની મંદતાને કારણે અનેક પ્રકારના જે જ્ઞાનના ઉઘાડ છે, આ વિદ્યાઓ સાધે છે, એમ આ પણ એક જાતનો જ્ઞાનનો ઉઘાડ છે એમાં જણાઈ શકે છે.

'જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે, હોય છે.' જેને આત્માનો નિશ્ચય થયો કે મારું સ્વરૂપ, મૂળ સ્વરૂપ આવું છે, એને એના શાશ્વતપણાનો ખ્યાલ આવ્યો છે એટલે એને પોતાના ભવાંતર વિષે શંકા નથી કે કોને ખબર, પરભવ કોણે દીઠો ? એ વાત એને નથી હોતી. એને તો ખબર છે કે આત્મા શાશ્વત છે. પૂર્વ ભવે હતો, ભવિષ્યના ભવે પણ પોતે રહેવાનો છે અને

એ બધું સળંગપણું જોઈને જે કાંઈ વ્યવસ્થા વિચારવાની છે એ વિચારવાની છે. માત્ર આ ભવ પૂરતી વ્યવસ્થા વિચારવાની નથી.

મુમુક્ષુ :- ભાવાંતર કહેતાં પછી પણ રહેવાનો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પછી પણ રહેવાનો છે અને અમુક ભવ છે, મારો હવે પછીનો આ ભવ છે એ બધા આત્મજ્ઞાનીને ખબર નથી પડતી પણ કોઈને ખબર પડે છે. તો કોઈ વગર આત્મજ્ઞાનીને પણ ખબર પડે છે, એમ કહેવું છે. યોગના અભ્યાસથી એવી કષાયની મંદતા થાય તો એ જાતનો ઉઘાડ થઈ શકે છે. એ લીધું ને ? 'યોગ-ધ્યાનાદિકના અભ્યાસબળ વડે સ્થિત હોય તેમાંના ઘણા પુરુષો પણ તે ભવાંતર જાણી શકે છે...' કે હવે પછી આ ભવ થશે, આ ભવ થશે. અને એ બનવું કાંઈ કલ્પિત પ્રકાર નથી.

'જે પુરુષને આત્માનું નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાન છે, તેને ભવાંતરનું જ્ઞાન ઘટે છે, હોય છે. ક્વચિત્ જ્ઞાનના તારતમ્યક્ષયોપશમ ભેદે તેમ નથી પણ હોતું,...' કોઈને હોય છે, કોઈ આત્મજ્ઞાનીને નથી પણ હોતું. 'તથાપિ જેને આત્માનું પૂર્ણ શુદ્ધપણું વર્તે છે, તે પુરુષ તો નિશ્ચય તે જ્ઞાનને જાણે છે,...' કેમ કે પૂર્ણ શુદ્ધમાં જ્ઞાન પણ શુદ્ધ પૂર્ણ છે એને તો બધી ખબર છે અને 'ભવાંતરને જાણે છે.'

મુમુક્ષુ :- આપણા માટે જ 'શ્રીમદે' લખ્યું છે. કોઈને શંકા-કુશંકા થતી હોય એના ઉપરથી કહ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરી વાત છે. આ વાત તો સ્વીકારવી એવી કાંઈ અઘરી નથી, ભાઈ ! ખરેખર એવી અઘરી વાત નથી. એ તો સામાન્ય થોડીક યોગ્યતા હોય તો સ્વીકાર આવે એવું છે. બાકી સ્વીકાર ન આવે તો હવે એની અયોગ્યતાનો શું આપણે વિચાર કરવો ? કોઈને સ્વીકાર ન આવે તો એની અયોગ્યતાનો કાંઈ વિચાર કરવા જેવો નથી. હોય, જગતમાં બધી જાતના જીવો હોય.

'આત્મા નિત્ય છે, અનુભવરૂપ છે, વસ્તુ છે, એ એ પ્રકારો અત્યંતપણે દૃઢ થવા અર્થે શાસ્ત્રને વિષે તે પ્રસંગો કહેવામાં આવ્યા છે.' હવે જે કથાનુયોગનો વિષય છે કે આ જીવને એક ભવ બાકી છે, આ જીવને ચાર ભવ બાકી છે, આ જીવને ત્રણ ભવ બાકી છે, આ જીવ આ ભવ કરશે પછી આ ભવ કરીને મોક્ષે જશે, એ બધી જે કથાના પ્રસંગો શાસ્ત્રની અંદર આવે છે એ આત્મા નિત્ય છે, અનુભવસ્વરૂપ

એક વસ્તુ છે એવું દઢ કરાવવા માટે એ વાત છે. એમાંથી ઉપદેશ શું લેવાનો છે ? કે આત્માની શાશ્વતતા અને આત્માની સત્તાને નક્કી કરવાની વાત છે. એને તો સત્તાનો જ વિશ્વાસ નથી એમ થયો એનો અર્થ. તે આત્માની સત્તાને સ્વીકારવા માગતો નથી. જો એને આવી બાબતોમાં શંકા રહે તો એ આત્માની સત્તાને સ્વીકારતો નથી. જે સત્તા તો સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે.

‘ભવાંતરનું જો સ્પષ્ટ જ્ઞાન કોઈને થતું ન હોય તો આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પણ કોઈને થતું નથી...’ તમે એમ કહો કે ભવાંતરનું જ્ઞાન જ કોઈને નથી થતું, અમે તો માનવા તૈયાર નથી. તો એને એમ કહેવા યોગ્ય છે કે તો પછી આત્માનું જ્ઞાન જ કોઈને નથી થતું. કેમ કે એ તો આત્માની સત્તાનો વિષય છે. ‘એમ કહેવા તુલ્ય છે;...’ એમ કહેવા બરાબર છે. ‘તથાપિ એમ તો નથી.’ કોઈ માને એથી કાંઈ વસ્તુ બદલી જતી નથી, વસ્તુ ફરી જતી નથી.

‘આત્માનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે, અને ભવાંતર પણ સ્પષ્ટ ભાસે છે.’ બેય વાત એકદમ Solid છે કે આત્માનું પણ સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે અને ભવાંતરનું પણ સ્પષ્ટ જ્ઞાન ભાસે છે. ‘પોતાના તેમજ પરના ભવ જાણવાનું જ્ઞાન કોઈ પ્રકારે વિસંવાદપણાને પામતું નથી.’ એમાં વિવાદ કરવાની જગ્યા નથી. વિવાદમાં આ વાતને ખેંચી જાવી નહિ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ મક્કમતાથી બોલે છે એની પાછળ (કારણ શું) ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવી વાતને વિવાદમાં લઈ જવા જેવી નથી. આત્માને બહુ નુકસાન થશે, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- સો વર્ષ પહેલા આપણા માટે લખી ગયા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હાસ્તો. આ શું છે કે આવી બધી શંકા-કુશંકા થાય છે, વાતો સામે આવે ત્યારે યોગ્યતા અનુસાર (થાય છે). એને એમ કહે છે કે ભાઈ ! આ બધી વાત અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ગયેલી છે અને તું આ વાતમાં તારું ગજુ ન હોય તો વધારે ડહાપણ નહીં કરતો, સમજવાનો પ્રયત્ન કરજે.

મુમુક્ષુ :- આના ઉપરથી ‘શ્રીમદ્જી’ ક્યાં સુધી પહોંચ્યા છે એનો ખ્યાલ આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમની વાત તો કાંઈ સાધારણ વાત નથી, અસાધારણ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- એક ભવે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એક ભવે પોતે સ્વરૂપ સ્વદેશમાં જશે. એટલી બધી Guaranteed વાત પોતાની કરી છે. મોક્ષ અહીંયાં હથેળીમાં દેખાય છે.

‘પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે જતાં સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ શાસ્ત્રના કહેવાનો અર્થ સમજવા યોગ્ય નથી;...’ કાલે થોડી ચર્ચા કરી હતી આપણે. ‘પ્રત્યેક ઠેકાણે તીર્થંકર ભિક્ષાર્થે...’ જાય છે. ભિક્ષાર્થે એટલે આહાર અર્થે નીકળે છે ત્યારે ‘સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય...’ દરેક જગ્યાએ સોનું વરસે કે રત્નો વરસે એમ કહેવાનો અર્થ સમજવા યોગ્ય નથી. ‘અથવા શાસ્ત્રમાં કહેલાં વાક્યોનો તેવો અર્થ થતો હોય તો તે સાપેક્ષ છે;...’ કોઈ જગ્યાએ એવું કહ્યું હોય તો પણ એની અમુક મર્યાદા સમજવી. ‘લોકભાષામાં એ વાક્ય સમજવા યોગ્ય છે.’ એક રૂઢિગતપણે લખ્યું છે એમ સમજવું.

‘રૂડા પુરુષનું આગમન....’ આવા મહાપુરુષનું, ‘રૂડા પુરુષનું આગમન કોઈને ત્યાં થાય તો તે જેમ એમ કહે કે ‘આજે અમૃતના મેહ વૂઠ્યા,...’ શું કહે ? પોતાને ત્યાં કોઈ મહાપુરુષ પધારે ત્યારે એમ કહે કે અમારે તો આજે અમૃતના મેહ વૂઠ્યા છે. એટલો ખુશી થાય, એટલો ખુશી થાય. તો એ જેમ ખરેખર કાંઈ ત્યાં અમૃત થોડું વરસ્યું છે ? વરસાદ થોડો થયો છે અમૃતનો ? પણ એ જેમ લોકભાષાએ પોતાની ખુશી વ્યક્ત કરવા માટે કહેવાય છે ‘તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે.’ એની કોઈ અપેક્ષા છે. એના આનંદની અભિવ્યક્તિ થાય છે એટલું કહેવાની ત્યાં અપેક્ષા છે.

‘તો તે કહેવું સાપેક્ષ છે, યથાર્થ છે, તથાપિ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે,...’ શબ્દના ભાવાર્થે યથાર્થ છે. ‘શબ્દના પરભારા અર્થે...’ સીધા શબ્દાર્થે. પરભારો અર્થ એટલે સીધો શબ્દનો અર્થ કરીએ તો યથાર્થ નથી. ત્યાં કાંઈ અમૃતનું ટીપું પણ વરસ્યું નથી પણ એનો ભાવાર્થ છે એ ભાવાર્થની દૃષ્ટિએ યથાર્થ છે. શબ્દના અર્થે યથાર્થ નથી. ‘તેમ જ તીર્થંકરાદિકની ભિક્ષા સંબંધમાં તેવું છે; તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે....’ હવે પોતે બહુ સારી ચર્ચા કરે છે.

‘તથાપિ એમ જ માનવું યોગ્ય છે કે આત્મસ્વરૂપે પૂર્ણ એવા પુરુષના પ્રભાવજોગે તે બનવું અત્યંત સંભવિત છે.’ આવા તીર્થંકર જેવા મહાપુરુષ હોય અને એમનું ક્યાંક પધારવું થાય અને ત્યાં અમૃત વરસે કે રત્ન વરસે કે સોનામહોર વરસે તો એ અત્યંત સંભવિત છે. એ કાંઈ મોટી વાત નથી. એ તીર્થંકરદેવની પધરામણી કરતાં

મોટી વાત નથી.

તીર્થંકરદેવ આહાર અર્થે ઇન્દ્રસ્થ અવસ્થામાં પધારે, મુનિદ્વશામાં હોય ત્યારે, તો એ પધારે એ એટલી મોટી વાત છે. (ખેતરમાં) બાજરાના ડુંડા થાય અને બોર જેવો બાજરો થાય એમ કહે. શું કહે ? એવો મોટી સાઈઝનો હોય, બોર જેવો બાજરો છે, એમ કહે. હવે એનું રાડું સારું હોય, ઘાસ એનું સારું પાક્યું હોય. એમાં એક કિલોનું વજન હોય પોણો કિલો બાજરો ભર્યો હોય એક ડુંડામાં તો એનું રાડું પણ એનું વજન ઝીલે એટલું હોય ને ? એનું રાડું સાવ પાતળું હોય કે નીચે બેસી જાય ? એનું રાડું એટલું મજબુત થયું હોય પછી એના ઉપર ડુંડુ આવ્યું હોય. હવે એ અનાજની કિંમત ? કે ઘાસની કિંમત ? માણસ તો કાંઈ રાડું ખાય નહિ, માણસ તો બાજરો ખાશે. એ તો તિર્યચ ખાશે. ઘાસ તો તિર્યચ ખાવાનું છે. ઘાસ બહું સારુ થયું... ઘાસ બહુ સારુ થયું.. પણ હવે બાજરા સામું જો ને, કે ઘાસ સામું જોવું છે તારે ? આના જેવી વાત છે જીવની. એટલે એ કાંઈ અસંભવિત નથી, સંભવિત છે. સર્વત્ર એમ બન્યું છે એમ કહેવાનો અર્થ નથી. પણ બધે એવું બન્યું છે એમ નથી કહેવું. ક્યાંક બને છે, ક્યારેક બને છે. 'એમ બનવું સંભવિત છે, એમ ઘટે છે, એમ કહેવાનો હેતુ છે.'

'સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ...' હવે જુઓ ! કેવો સિદ્ધાંત બતાવે છે. સર્વ પ્રકારના મહાન પ્રભાવના યોગે. આમાંથી પ્રભાવના થાય ને ? ઓહો ! તીર્થંકર મહાપુરુષ પધાર્યા હતા. રત્નોની વર્ષા થઈ હતી ત્યાં તો. બીજા જીવો ઉપર પ્રભાવ પડે છે કે ઓ...હો...! આવું બન્યું ! આવો ચમત્કાર થયો ! તો કહે છે, સર્વ પ્રકારના મોટા મોટા પ્રભાવના યોગે. મહત્ એટલે મહાન. મોટા પ્રભાવના યોગે 'પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં છે ત્યાં આધીન છે, એ નિશ્ચયાત્મક વાત છે. નિઃસંદેહ અંગીકારવા યોગ્ય વાત છે.' એક આત્માની સિદ્ધિ પાસે આ બધા પ્રભાવના યોગ છે એ હોઈ શકે છે. એમાં કોઈ શંકા કરવાની વાત નથી.

અથવા એ એમ વિચારવા યોગ્ય છે કે જો જેના પરિણામ પૂરા પવિત્ર નથી, મંદ કષાયવાળા પણ રિદ્ધિ-સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે, તો જેની પૂર્ણ પવિત્રતા હોય, અપવિત્રતાવાળાને પણ રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ હોય છે તો પૂર્ણ પવિત્રતાવાળાને રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ હોય તો એમાં શું મોટી વાત છે ? એ કઈ મોટી વાત થઈ ગઈ એવી ? અથવા એવો યોગ ત્યાં ન હોય તો બીજે ક્યાં હોય પછી ? એમ નક્કી કરો. એથી

કયું બીજું સારું પાત્ર છે જગતમાં ? કે જેની પૂર્ણ પવિત્રતા પ્રગટ હોય. એથી કયું વિશેષ પાત્ર છે કે તમે એને બાદ રાખીને બીજાને એ વાત લઈ જાવ છો ? એટલે એ રીતે પણ થોડું વિચારવા જેવું છે. ‘શ્રીમદ્જી’ એવો કોઈ એમાં એક પ્રકારનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે.

‘પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ જ્યાં વર્તે છે, ત્યાં જો સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગ વર્તતા ન હોય તો પછી તે બીજે કયે સ્થળે વર્તે ?’ એમ કહે છે. આથી કયું સારું સ્થાન હશે આત્માને માટે ? પુણ્યયોગ માટે બીજું કયું આથી સારું સ્થળ હશે ? ‘તે વિચારવા યોગ્ય છે. તેવું તો બીજું કોઈ સ્થળ સંભવતું નથી, ત્યારે સર્વ મહત્ પ્રભાવજોગનો અભાવ થશે.’ જો આથી કોઈ બીજું સારું સ્થળ નથી તો પછી સર્વ પ્રભાવનાયોગ પણ નથી, એમ લઈ લ્યો. એટલા માટે તીર્થંકરના સમવસરણ જેવો પ્રભાવનાયોગ વિશ્વની અંદર કોઈપણ પુરુષને, કોઈ પણ સંપ્રદાયમાં, કોઈપણ કાળે ક્યાંય કોઈ ક્ષેત્રે પણ ન બની શકે.

તીર્થંકરને જે ચોત્રીસ અતિશય હોય છે અને જે પ્રભાવનાયોગ હોય છે એવો પ્રભાવના યોગ, ઇન્દ્રનો કુબેર છે એ સમવસરણની રચના કરે છે, પણ જો ઇન્દ્ર એમ કહે, એકવાર તર્ક કરીએ આપણે કે મારે આવા સમવસરણની મધ્યે બેસવું છે અને તું આથી સવાયું બનાવ. સત્તર આની બનાવ, સવા સોળા આની બનાવવું નથી. તું આ ભગવાનનું સમોવસરણ જેવું રચી આવ્યો, આનાં કરતાં પણ શોભા વધવી જોઈએ. એક વખત તું મારું સમોવસરણ આવું બનાવ. મારે એની વચ્ચે સિંહાસન રાખીને બેસવું છે. ન બને. અનુચર કોનો છે ? ઇન્દ્રનો છે. ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી સમવસરણ રચે છે. જો તર્ક કરવામાં આવે કે ઇન્દ્ર એકવાર એમ કહે કે ભાઈ ! તેં આ ભગવાનનું સમવસરણ બહુ સુંદર બનાવ્યું છે, હું તો ખુશ થઈ ગયો. હવે મારે એક આવું બનાવવું છે. આના કરતાં સવાયું બનાવ તું. ન બને. એના માટે ન બને એ. એના પુણ્ય નથી એટલા.

એટલે એમ કહેવું છે કે જો એમ માનવામાં આવે કે ભાઈ ! અધ્યાત્મની વાત છે ત્યાં ક્યાંય આવું ન બને. તીર્થંકર ભગવાન તો અધ્યાત્મની મૂર્તિ (છે), આત્મામાં પરિપૂર્ણ લીન થઈ ગયા. જગતની સામું જોતા નથી આંખ ઊંચી કરીને સામે કોણ બેઠું છે સભામાં એ જોતા નથી. કેટલા ઇન્દ્રો આવ્યા છે (એ) કાંઈ જોતા નથી. ‘નથી એ જ્ઞેયોમાં તુજ પરિણતિ સન્મુખ જરા.’ આ પરિસ્થિતિ છે. પછી બહારમાં શું બધું

એવું જ હોય ને ! વ્યવસ્થા એવી બધી ક્યાંથી (હોય), પોતાનું જ ધ્યાન ન હોય ત્યાં શું વ્યવસ્થા હોય ? એવું નથી. સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રભાવનાયોગ ત્યાં વર્તે છે અને એવો પ્રભાવનાયોગ બીજે ક્યાંય વર્તી શકે નહિ. આ પરિસ્થિતિ છે. એમ માનતા તો સર્વ પ્રભાવનાયોગનો અભાવ થશે.

‘પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપનું પ્રાપ્ત થવું એ અભાવરૂપ નથી, તો પછી મહત્ એવા પ્રભાવજોગનો અભાવ તો ક્યાંથી હોય ?’ એ તો એના કરતાં મોટી વાત છે. જેણે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું એ પ્રભાવનાયોગથી બહુ મોટી વાત છે. એને ને એને તો સરખાવવા જેવો વિષય નથી. ‘અને જો કદાપિ એમ કહેવામાં આવે કે આત્મસ્વરૂપનું પૂર્ણ પ્રાપ્તપણું તો ઘટે છે, પરંતુ મહત્ પ્રભાવજોગનું પ્રાપ્તપણું ઘટતું નથી....’ કેમ કે એ તો અધ્યાત્મની વાત છે અને આ તો ભૌતિક વૈભવની વાત છે. ‘તો તે કહેવું એક વિસંવાદ સિવાય બીજું કંઈ નથી;...’ એક વિવાદ કરવાની વાત છે. બાકી એ વાતની એને સમજણ નથી. કુદરતની જે વ્યવસ્થા છે એની એને ખબર નથી.

‘કારણ કે તે કહેનાર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્પણાથી અત્યંત હીન...’ કેવો પ્રભાવના યોગ છે ? ‘અત્યંત હીન એવા પ્રભાવજોગને મહત્ જાણે છે, અંગીકાર કરે છે; અને તે એમ સૂચવે છે કે તે વક્તા આત્મસ્વરૂપનો જાણનાર નથી.’ અહીંથી કાઢી મૂક્યો એને. ચોથું ગુણસ્થાન એને નથી. આત્માનું એને જ્ઞાન નથી. કેમ કે આત્મસ્વરૂપની મહત્તા પાસે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવનાયોગ કાંઈ નથી. અને એનો પ્રગટ પૂરાવો તીર્થંકરદેવ પોતે છે કે જે સમવસરણમાં આવનારા અને ખુદ ઇન્દ્ર પોતે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા કે ઓ...હો...હો...! શું અહીંયાં રચના છે કોઈ ! આ તો અલૌકિક રચના છે કોઈ ! અને છે દેવોની રચના છે એટલે અલૌકિક રચના છે. તીર્થંકરદેવ તો સામું પણ જોતા નથી. એમની તો પાંપણ પણ ઊંચી થતી નથી. એ તો એટલા સ્વરૂપમાં હીન (છે). એ આત્મસ્વરૂપ એટલું મહત્ છે કે જેની પાસે ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવનાયોગ અત્યંત હીન છે. કેવો લીધો ? ‘શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના મહત્પણાથી અત્યંત હીન એવા પ્રભાવજોગને...’ મહત્ જાણવો એ તો આત્માની મહત્તા ખોવા જેવી છે. આત્માની મહત્તા એને કાંઈ ખબર નથી.

‘ગુરુદેવ’ પાસે એક બહુ સરસ પ્રસંગ બનેલો. આ જહાંગીર મીલના શેઠ છે ને ‘મંગળદાસ જેસિંગભાઈ’, એ ‘મંગળદાસભાઈ’ ‘ગુરુદેવ’ પાસે આવેલા. એને

‘ભાવનગર’માં એક મીલ છે એવી આ બાજુ ‘અમદાવાદ’માં અને ‘મેહેસાણા’ બાજુ ‘કલોલ’ બાજુ એમ ચાર-પાંચ-છ મીલનું ગ્રુપ એની પાસે હતું. એ જમાનામાં પાંચ-છ મીલ એની પાસે ખરી. તો ‘ગુરુદેવે’ કાંઈ કહ્યું હશે કે ભાઈ ! મનુષ્યભવ બહુ કિંમતી ચીજ છે અને આ સાહબી તો બધી ઠીક છે. હવે એ પાછા ‘મંગળદાસભાઈ’ એટલે કોણ ? કે ‘જુઠાભાઈ’ના ભાઈ. ‘જુઠાભાઈ જેસિંગભાઈ’ અને ‘મંગળદાસ જેસિંગભાઈ’. ‘શ્રીમદ્જી’ એમને ત્યાં ઊતરતા, ‘અમદાવાદ’માં ‘જુઠાભાઈ’ને ત્યાં. ‘શ્રીમદ્જી’નો ઉતારો ‘જુઠાભાઈ’ને ત્યાં હતો. ‘જુઠાભાઈ’ને અત્યંત પ્રેમ હતો. અને ‘જુઠાભાઈ’ની યોગ્યતા પણ બહુ સારી હતી. ‘મંગળદાસભાઈ’ની એટલી નહિ. એ આ બાજુ નહિ વળેલા. ‘ગુરુદેવ’ પાસે આવવાનું થયું હશે.

‘ગુરુદેવ’ ‘શ્રીમદ્’નું નામ અવારનવાર લે. (એમણે) જોયું કે આ લોકોને ‘શ્રીમદ્જી’ પ્રત્યે આસ્થા છે. ‘ગુરુદેવે’ તો સહેજે એના હિત ખાતર વાત કરી કે આ બધું પૈસા-બૈસા સાહબી તો ઠીક વાત છે. કામ તો હોય બધા પણ આત્માનું કામ પહેલું કરવા જેવું છે. એવી કાંઈ વાત થઈ હશે. વખત કાઢીને થોડો આત્મહિતનો વિચાર કરવા જેવો છે એવી કોઈ વાત કરી હશે. એણે એમ કહ્યું કે સાહેબ ! આપે તો નિવૃત્તિ લઈ લીધી (છે) અને આપને તો પછી કાંઈ (હોય નહિ). અમારે કેટલી જવાબદારી હોય એ આપને શું ખબર પડે ? શું કીધું ? અમે એટલા બધા મોટા કરોડો, લાખો કરોડો અબજોના કામ લઈને બેઠા છીએ, કેટલી અમારે જવાબદારી હોય. આપે તો નિવૃત્તિ લઈ લીધી એટલે આપને શું ખ્યાલ હોય ? ‘ગુરુદેવ’ની આંખ ફરી, હેં ! શું બોલો છો ? એ નિવૃત્તિની કિંમત છે. તમારી જવાબદારીની કોઈ કિંમત નથી, એટલી નિવૃત્તિની કિંમત છે. એ બધી ખબર છે તમારી કિંમત કેટલી છે ? એ ધૂડ સમજીને નિવૃત્તિ લેવાણી છે. તમે જેમાં પડ્યા છો એની કિંમત ઉડાડવાની બહુ મોટી કિંમત છે. એની કિંમત નથી એટલી એની કિંમત ઉડાડવાની કિંમત છે. એને તો જે લાગ્યું એ ખરું પણ ‘ગુરુદેવ’ આત્માની મહત્તા શું છે ? અને જગતના વૈભવની મહત્તા શું છે એ એકદમ જોરદાર ભાષામાં કહી દીધું. શેઠિયા છે, ને એને કેમ લાગશે ? એ વાત નથી જોઈ. ખરેખર તો એના હિત માટે એ વાત કરી છે. જો એની વૃત્તિને પોષણ આપે, મીઠું લગાડવા માટે, તો એમના હિતેચ્છુ નથી, એને ડૂબાડવાવાળા છે.

હમણા એક એ ન્યાય ચર્ચાએ છીએ કે મુમુક્ષુ મુમુક્ષુમાં કે કોઈપણ જગ્યાએ

બીજાને સારું લાગે એવું કહેવું અને એના દોષને પોષણ મળી જાય એવું કાંઈ બનતું હોય તો એ એનો હિતેચ્છુ નથી, એના જેવો કોઈ એનો દુશ્મન નથી એમ સમજવું. એમ સમજવું જોઈએ. અને કદાચ કોઈને યોગ્યતાવશ સારું ન પણ લાગે અને યોગ્યતા હોય તો તો એ ઉપકાર જ માને કે ભાઈ ! તમે સારું કર્યું, નહિતર મારું ધ્યાન ન જાત. આવી એક સત્સંગીઓને પરસ્પરની પ્રણાલિકા હોવી જોઈએ. ભાઈ ! તમને કદાચ ખરાબ લાગે તો જુદી વાત છે પણ હું તો હિતબુદ્ધિથી આ વાત કરું છું. હિતબુદ્ધિ અવશ્ય હોવી જોઈએ. દ્વેષબુદ્ધિ નહિ હોવી જોઈએ. એટલી વાત સાથોસાથ છે. દ્વેષબુદ્ધિથી કહે તો પછી આ જ વાત બીજી રીતે ઊભી થાય છે. એ પોતાને બહુ નુકસાન કરે છે. દ્વેષબુદ્ધિ કરનારને દોષદષ્ટિ આવી જાય છે. આ ગુણદષ્ટિથી કામ થાય છે. વાત તો એકની એક છે. સામાને એની ભૂલ બતાવવી, અવગુણ બતાવવો, દોષ બતાવવો, પણ એક ગુણદષ્ટિથી એ બતાવી શકાય છે અને એક દોષદષ્ટિથી બતાવી શકાય છે. ગુણદષ્ટિએ બતાવવાની પ્રણાલિકા હોવી જોઈએ.

જેમ કે 'સોભાગભાઈ' છે. 'સોભાગભાઈ'ને આર્થિક સમસ્યા બહુ મોટી છે. જ્યારે જ્યારે એ આર્થિક સમસ્યા વિષે લખે છે ત્યારે, એ વાતને એવી રીતે પોતે કાપે છે કે એ વાત વિસ્મરણ કરવા જોગ છે. એ વાતનું તમારે સ્મરણ પણ કરવું નહિ. અત્યારે એ વાતનો અમને વિકલ્પ પણ આવી શકે એવી અમારી આત્માની સ્થિતિ નથી. એકબીજાને પરસ્પર અત્યંત પ્રેમ છે, પરમપ્રેમ છે. એમને સાધર્મી વાત્સલ્ય નથી એમ ગણશો ? શું ગણશો ?

મુમુક્ષુ :- બહુ વિચાર કરતા કરી દીધા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ વિચારવો પડે એવો જ વિષય છે. એમ અધ્ધરથી ચાલ્યું જાય એવું નથી. બહુ સૂક્ષ્મતાથી વિચારવો પડે એવો વિષય છે. એટલા માટે એમણે એ વાત એવી રીતે કરી છે કે એમાં એમને દોષ પોષવા જેવું થઈ જાય અને એમને જ સન્માર્ગે ચડાવવા છે એ માર્ગે ન ચડાવી શકાય એવી સ્થિતિમાં આવી જાય છે. તો એમને સારું લાગશે કે ખરાબ લાગશે, એનો વિકલ્પ કર્યા વિના, જો કે એની પાત્રતાને પોતે સમજે છે અને પોતાની ગુણદષ્ટિને પોતે સમજે છે, એટલે કોઈ વખત કઠોર ભાવથી પણ કઠોર ભાષાથી પણ ના પાડી દે છે, કોઈવાર મધુર ભાષાથી પણ ના પાડી દે છે. પણ એમાં સ્પષ્ટ વાત એ છે કે એમને ખરાબ લાગે

તો આમ ન કહેવું એ વાત એમણે નથી રાખી. એ એમના પરમ હિતેચ્છુ થઈને વાત કરી છે. એ પ્રણાલિકા હોવી જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની સામાની અર્પણતા જોઈને વાત કરે છે. જ્યાં-ત્યાં ઝીંકાઝીંક નથી કરતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હવે માનો કે કોઈ ખોટે રસ્તે જતા હોય તો એને કહેવું જોઈએ કે ભાઈ ! આ રસ્તો ખોટો છે, નહિ જતા તમે. પછી તમે જાણો. પણ એને ને એને જો એમને એમ પોષણ આપ્યા કરે તો પેલા તો પાછા જ નહિ વળી શકે. પોતાની એના ખરેખરા હિતેચ્છુ તરીકે એટલી જ ફરજ છે. એ હિતેચ્છુની ફરજ છે. નહિતર એ પોતે એક છૂપો દુશ્મન થઈ જશે. પેલો એને માનશે કે મારો મિત્ર છે પણ ખરેખર એ છૂપો દુશ્મન થઈ જશે.

મુમુક્ષુ :- એને પોતાનું હિત કરવાની ભાવના હોવી જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એની પોતાની ભાવના હોવી જોઈએ. એની ભાવના પોતાનું હિત કરવાની ભાવના હોવી જોઈએ. એ એમ કહે કે ભલે મારું અહિત થાય પણ મારે તો આ જ રસ્તો પકડવો છે. ત્યાં પરાણે કોઈ વાત કરવાની આવશ્યકતા નથી. પણ એની પોતાની ભાવના હોય કે મારે મારું હિત કરવું છે તો અવશ્ય કરવી. એ તો ત્યાં સુધી કોલકરાર કરવો જોઈએ કે ભાઈ ! તમે આ ભવ છોડીને બીજા ભવમાં ક્યાંક જાવ, કદાચ દેવલોકાદિમાં જાવ અને ત્યાં તો અવધિજ્ઞાન હશે, અવધિજ્ઞાનમાં તમને જણાય કે અહીંયાં મારા રસ્તામાં ફેરફાર થઈ ગયો છે તો ઉપરથી કહેવા આવજો કે ભાઈ ! એ રસ્તે નહિ જતો, તું આ રસ્તે જજે. પેલો રસ્તો ખોટો છે, આ રસ્તો સાચો છે, એમ તું કહેવા આવજે.

મુમુક્ષુ :- સાચો આત્માર્થી એમ જ કહે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનું નામ પરસ્પરની મૈત્રી, સંત્સંગ અર્થેની મૈત્રી કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- આવા પ્રસંગો કથામાં આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હોય છે, હોય જ છે. એવું બને છે અને એ યથાર્થ છે.

હવે બીજા પેરેગ્રાફથી કહે છે. 'તે આત્મસ્વરૂપથી મહત્ એવું કંઈ નથી.' શું કહે છે ? આવું જે સર્વોત્કૃષ્ટ પૂર્ણ પવિત્ર પદ છે એનાથી મહાન એવું જગતમાં કાંઈ છે જ નહિ. 'એવો આ સૃષ્ટિને વિષે કોઈ પ્રભાવજોગ ઉત્પન્ન થયો નથી, છે નહિ

અને થવાનો નથી' ત્રણે કાળે સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મપદ છે બાકી બધું એની હેઠ છે. ગમે તેટલા ચમત્કાર અને પ્રભાવના યોગ હોય એ આત્મા પાસે કાંઈ નથી. 'થવાનો નથી કે જે પ્રભાવજોગ પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપને પણ પ્રાપ્ત ન હોય;...' એવો કોઈ યોગ નથી કે જે પૂર્ણ આત્મસ્વરૂપ પાસે એની પ્રાપ્ત ન હોય.

'તથાપિ તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્તવામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્તવ્ય નથી,....' એ પ્રભાવનાયોગ, પ્રભાવના કરવી એવું લક્ષ તે આત્મસ્વરૂપમાં નથી કે બહારમાં બીજાને ચમત્કાર દેખી અને નમસ્કાર કરાવી દેવો એ ધર્માત્માને નથી, એવું હોઈ શકે નહિ. 'તે પ્રભાવજોગને વિષે વર્તવામાં આત્મસ્વરૂપને કંઈ કર્તવ્ય નથી, એમ તો છે; અને જો તેને તે પ્રભાવજોગને વિષે કંઈ કર્તવ્ય ભાસે છે...' કે આ પણ કરવા જેવું છે, થોડો ચમત્કાર રાખવા જેવો છે, થોડુંક બતાવી દેવા જેવું છે 'તો તે પુરુષ આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે,....' એને આત્માનું કાંઈ ભાન નથી એમ સમજવું. આત્માનું ભાન હોય તો એ પ્રભાવનાયોગની મહત્તા, ચમત્કારની મહત્તા કરે નહિ.

હવે આવું ચોખ્ખું લખ્યું છે. આટલું બધું ચોખ્ખું લખ્યું છે તો પણ આજે કેટલાક એમના નામે ચમત્કારોની વાતો કરે છે. એમના નામે ચમત્કારોની વાત કરે છે. ભાઈ ! આવી વાત છે. ભાઈ ! આવી વાત છે. આવું બન્યું હતું. એ હતા ત્યારે આવું બન્યું હતું. એમની અધ્યાત્મ દશાની વાત ન કરે પણ એમના નિમિત્તે ચમત્કારો કાંઈક બન્યા હોય કે ન બન્યા હોય, પછી આ તો બધું 'વા વાયો ને નળિયું ખસ્યા' જેવી બધી વાતો છે, અને એવી બધી વાતો એટલી ચાલવા માંડે કે એની જ જાણે મહત્તા છે. પણ અહીં પોતે શું કહે છે એ તો જો. એને આત્મજ્ઞાન નથી. આવી મહત્તા કરનારને અત્યંત આત્માનું અજ્ઞાન છે. આત્માનું અજ્ઞાન છે એમ ન કહ્યું, અત્યંત અજ્ઞાન વર્તે છે. એને આત્માને કાંઈ ખબર નથી, એને કાંઈ ભાન નથી.

મુમુક્ષુ :- પામવાને યોગ્ય નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ બહુ દૂર જાય છે. એ આત્માની હિનતા કરે છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો કે એ પુદ્ગલની મહત્તા કરતાં કરતાં આત્માની હીનતા કરી રહ્યો છે. એને આત્મ સ્વભાવનો મહિમા કદી આવશે નહિ. એવી પરિસ્થિતિ થશે. અને એ પરિસ્થિતિ ક્યાંક ક્યાંક થાય છે આમના નિમિત્તે, એમના નામ લઈને લોકો ચર્ચાઓ કરે છે, એમનું બહુમાન કરવા માટે ચર્ચાઓ એ જાતની કરે છે, એ ખોટે રસ્તે ચડી જાય છે.

એ ‘આત્મસ્વરૂપના અત્યંત અજ્ઞાનને વિષે વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ. કહેવાનો હેતુ એમ છે કે સર્વ પ્રકારના પ્રભાવજોગ આત્મારૂપ મહાભાગ્ય એવા તીર્થંકરને વિષે ઘટે છે, હોય છે, તથાપિ તેને વિકાસવાનો એક અંશ પણ તેને વિષે ઘટતો નથી;...’ બધું છે, છે છતાં વાપરતા નથી. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ મુનિઓને (હોય છે). ચોસઠ ઋદ્ધિધારી મુનિઓ સામું જોતા નથી એમ કહે છે. કેટલાકને તો ખબર જ નથી હોતી કે આ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ પ્રગટ થઈ ગઈ છે. ઉપયોગ જ ન જાય. મૂકે તો ખબર પડે પણ જાય જ નહિ. એમને એમ પૂર્ણ થઈ જાય, સાધતા સાધતા પરિપૂર્ણ થઈ જાય. કેમ કે એની કિંમત નથી. એને વિકાસવાનો એક અંશ પણ તેમને વિષે ઘટતો નથી.

‘સ્વાભાવિક કોઈ પુણ્યપ્રકારવશાત્ સુવર્ણવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ થાય એમ કહેવું અસંભવિત નથી.’ સંભવિત છે. એમાં મોટી વાત શું છે સુવર્ણવૃષ્ટિ થાય તો ? એ સાધારણ વાત છે ‘અને તીર્થંકરપદને તે બાધરૂપ નથી.’ આ સમવસરણ છે તીર્થંકરપદને બાધરૂપ નથી. છત્રસ્થ અવસ્થામાં એ આહાર લેવા જાય અને ત્યાં સોનામહોર વરસે તો કાંઈ તીર્થંકરપદને બાધરૂપ નથી. એ તો સામુંયે જોતા નથી.

‘જે તીર્થંકર છે, તે આત્મસ્વરૂપ વિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં;...’ આનું નામ તીર્થંકર છે. એ તો આત્માની પ્રભાવના કરે એનું નામ તીર્થંકર છે. એનું નામ જ તીર્થંકર છે. તારે તે. તારવાની પ્રવૃત્તિ જેમને વિષે વર્તે છે તેને તીર્થંકર કહીએ. એમાં પ્રભાવનાની વાત વચ્ચે ક્યાં લાવ્યો તું ? ‘તે આત્મસ્વરૂપ વિના અન્ય પ્રભાવાદિને કરે નહીં, અને જે કરે તે આત્મારૂપ એવા તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નહીં; એમ જાણીએ છીએ, એમ જ છે.’ ચમત્કારની મુખ્યતા આપે એને અમે તીર્થંકર કહેતા નથી. તીર્થંકરે ચમત્કારની મુખ્યતા આપી નથી અને જે ચમત્કારને મુખ્યતા આપે છે તે તીર્થંકરને સમજતો નથી. પોતાને કોઈ તીર્થંકર કહેવડાવતો હોય તો એ તીર્થંકર નથી. કોઈ એમ કહે એ તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય જ નથી. કોઈ કહેવડાવતું હોય તો કહે, નહિ, અમે એને માનતા નથી, એવી રીતે માનતા નથી.

‘જિનના કહેલા શાસ્ત્રો જે ગણાય છે;...’ જિનના કહેલા શાસ્ત્રો ગણાય છે એમ કહે છે. છે નહિ, ગણવામાં આવ્યા છે આજે. ‘તેને વિષે અમુક બોલ વિચ્છેદ ગયાનું કથન છે, અને તેમાં મુખ્ય એવા કેવળજ્ઞાનાદિ દશ બોલ છે; અને તે દશ બોલ વિચ્છેદ દેખાડવાનો આશય આ કાળને વિષે ‘સર્વથા મુક્તપણું ન હોય’ એમ

બતાવવાનો છે.’ પોતે એ બધું જોઈ ગયા છે. ‘તે દશ બોલ પ્રાપ્ત હોય, અથવા એક બોલ તેમાંનો પ્રાપ્ત હોય તો તે ચરમશરીરી જીવ કહેવો ઘટે એમ જાણી, તે વાત વિચ્છેદરૂપ ગણી છે,...’ એ તો શું અપેક્ષા કાઢી છે ? કે ચરમશરીરીપણું ગણીને દસ બોલની કે એક બોલની વિચ્છેદતા ગણી છે.

‘તથાપિ તેમ એકાંત જ કહેવા યોગ્ય નથી એમ અમને ભાસે છે, એમ જ છે.’ કેમ કે કેટલીક વાત એવી છે જેમ કે ક્ષાયિકસમકિત. તો ક્ષાયિકસમકિત થાય એ કાંઈ ચરમશરીરી હોય એવું કાંઈ નથી. હવે એ કહેશે પોતે. ત્રીજે ભવે જાય. તો પછી કેમ ક્ષાયિકસમકિત અત્યારે ન હોય ? ચરમશરીરી અત્યારે ન હોય માનીએ પણ ક્ષાયિક સમકિત ન હોય એમ કેમ માનીએ ? પોતાને સમ્યક્ત્વને વિષે બહુ દઢતા છે, ઘણી દઢતા છે. લોકો તો શંકા કરે છે. આગળ ૨૯ વર્ષમાં આમ આવ્યું છે અને ‘ટોડરમલજી’ના ‘મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક’ માટે આમ લખ્યું છે ને તેમ લખ્યું છે. કાંઈ વાતમાં માલ નથી. એટલી બધી દઢતા છે. ક્ષાયિકસમકિત ન હોય ? વાત શું કરો છો ? એમ કહે છે. ક્ષાયિક ન હોય ? કોણ કહે છે ન હોય ? એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ઉગ્રતા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ ઉગ્રતા છે. ઘણું દષ્ટિનું જોર છે.

‘કારણ કે ક્ષાયિક સમકિતનો એને વિષે નિષેધ છે, તે ચરમશરીરીને જ હોય એમ તો ઘટતું નથી; અથવા તેમ એકાંત નથી. મહાભાગ્ય એવા શ્રેણિક ક્ષાયિક સમકિતી છતાં ચરમશરીરી નહોતા એવું તે જ જિનશાસ્ત્રોને વિષે કથન છે.’ વળી મુનિઓ સંબંધમાં ‘જિનકલ્પીવિહાર વ્યવચ્છેદ, એમ ચેતાંબરનું કથન છે; દ્વિગંબરનું કથન નથી.’ દ્વિગંબરનું કથન નથી. જુઓ !

મુમુક્ષુ :- શું કહેવા માગે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ એમ કહે છે કે ચેતાંબર શાસ્ત્રમાં આ ખોટું છે.

મુમુક્ષુ :- જિનકલ્પીમાં શું કહેવા માગે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જિનકલ્પીવિહાર. જિનકલ્પી એટલે નગ્ન દ્વિગંબરપણે. એકાંત એકલા વિહાર કરે. જિનેન્દ્ર જેમ એકલા વિહાર કરતા હતા. જિનેન્દ્રની સાથે કોઈ બીજા મુનિઓને વિહાર કરવાનો પ્રશ્ન નથી. એ પોતે એકલા વિહાર કરે છે. એને જિનકલ્પીવિહાર કહે છે. એકલા જ રહે. એને સત્સંગની જરૂર નથી કોઈ. કે બીજા

મુનિઓના સત્સંગમાં રહેવું પડે તો વૃત્તિ ટકે નહિતર ન ટકે, એવું નથી. પુરુષાર્થ અપ્રતિહત છે ને ! તો એ જિનકલ્પીવિહાર (છે). એવા મુનિઓ જે હોય એને જિનકલ્પી કહેવામાં આવ્યા છે. શાસ્ત્રમાં સ્થવીરકલ્પી અને જિનકલ્પી એવા બે નામ પાડ્યા છે. પેલા લોકો શું છે કે બધા રહેવા માંડ્યા એવી રીતે. તો કહે, પણ શાસ્ત્રમાં તો આવા મુનિ કીધા છે. તો કહે, એ તો જિનકલ્પીની વાત કરી છે. અને દશ બોલ વિચ્છેદ ગયા છે એમાં જિનકલ્પી અત્યારે ન હોય જાવ ! અત્યારે તો બધા સ્થવીરકલ્પી જ હોય. એમ કરીને શિથિલાચારને પોષણ આપતા... આપતા... આપતા... આપતા... અત્યારે જે પરિસ્થિતિ છે અને હવે પછી જે થવાની છે એ બધી પ્રત્યક્ષ થશે, પ્રગટ થશે.

‘જિનકલ્પીવિહાર વ્યવચ્છેદ, એમ શ્વેતાંબરનું કથન છે; દ્વિગંબરનું કથન નથી.’ જુઓ ! આમ કહીને શું કહી દીધું ? કે દ્વિગંબર બરાબર છે. શ્વેતાંબર શાસ્ત્રમાં આ ભૂલ છે, ખોટું છે શાસ્ત્ર. ‘સર્વથા મોક્ષ થવો’ એમ આ કાળે બને નહિ એમ બેયનો અભિપ્રાય છે;...’ એટલે કોઈ વાત સાચી છે, કોઈ વાત ખોટી છે. એટલે માલ છે એ કોઈ શુદ્ધ માલ નથી, ભેળસેળવાળો થઈ ગયો. એ ‘બેયનો અભિપ્રાય છે; તે પણ અત્યંત એકાંતપણે કહી શકાતો નથી.’ અત્યંત એકાંતપણે એટલે શું ? કે આ કાળે મહાવિદેહમાં તો મોક્ષ થાય જ છે. અહીંયાં નથી થતો. તેમ આ કાળે આ ક્ષેત્રે જન્મેલાનો મોક્ષ થતો નથી. આ કાળે આ ક્ષેત્રે જન્મેલાનો થતો નથી. ચોથાનો જન્મ પાંચમામાં થયો છે. એટલે અત્યંત એકાંત નથી એમ કહેવું છે.

‘ચરમશરીરીપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી,...’ માનો. જાણીએ એટલે માનો કે ચરમશરીરીપણું આ કાળમાં નથી. ‘તથાપિ...’ હવે જુઓ ! આ કેવો સરસ ન્યાય કાઢ્યો છે. ‘તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્મસ્થિતિ છે તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણું નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે;...’ હવે બોલ તારે શું કહેવું છે ? અશરીરી આત્મામાં અશરીરી ભાવે સ્થિર થાય છે જ્યાં આત્મા, ત્યાં એને સિદ્ધપણું છે. અત્યારે શરીર-બરીરની શું માથાકૂટ કરે છો ? એને શરીર છે કે નહિ ? પણ એને ક્યાં શરીર સાથે લેવાદેવા છે ? એ તો દેહાતીત સ્થિતિમાં આવી ગયા. જે દેહાતીત સ્થિતિમાં આવ્યા એને તો અમે વંદન કરીએ છીએ. ઓહો...! આ તો સિદ્ધપદને સાક્ષાત અનુભવે છે, એ તો પરમાત્મા જ થઈ ગયા.

‘અશરીરીભાવપણે આત્મસ્થિતિ છે તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણું નહીં, પણ

સિદ્ધપણું છે; અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ અત્રે કહીએ, તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી એમ કહેવા તુલ્ય છે.' કેવો ઘડાકો કર્યો છે !

મુમુક્ષુ :- આ વિષય એવો લીધો છે કે એના ખ્યાલ બહાર કાંઈ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધું સમજીને બેઠા છે, ઘણું સમજીને બેઠા છે. સામાન્ય માણસોને સામાન્ય બુદ્ધિથી તો બહુ આગળની વાત છે એમની. સાધારણ માણસો જે અભિપ્રાય આપી દે છે એ અપરાધ કરે છે. એ તો બહુ આગળ છે, ઘણા આગળ છે.

મુમુક્ષુ :- મોક્ષમાં જવાના છે ને !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લાવો તો ખરો. પુરુષાર્થ તો લાવો. એક સમય માટે તો. એક ક્ષણ માટે તો લાવો. એમાંનો કોઈ અંશ તો લાવો, એમ કહે છે. એમને એમ સીધું ઠપકારી દો કેમ કામ આવે ? એવી વાત છે.

શું કહે છે ? કે આ અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે ઉત્પન્ન થતો નથી. એવું આત્મધ્યાન, અશરીરી આત્માનું લીનતાવાળું ધ્યાન આ કાળે થતું નથી એમ જો કહેવામાં આવે તો અમે નથી એમ કહેવું પડે એવું છે. પણ અમે તો આ પ્રગટ હાજરાહજુર છીએ. અને અમને એવું આત્મધ્યાન વર્તે છે એમ કહેવું છે. એની આ વાત છે. ગૃહસ્થ દશામાં વેપાર કરતાં કરતાં 'મુંબઈ'માં ૨૫ વર્ષની ઉંમરે તાકાત અને શક્તિ કેટલી છે !!

મુમુક્ષુ :- દશેરાના દિવસે કાગળ લખ્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર છે. આસો સુદ ૧૦ છે. હજી તો બે વર્ષ ૨૪ અને ૨૫, બે વર્ષ જેવું થયું છે. પણ બે વર્ષમાં તો જામ થઈ ગયા છે અંદરમાં ! એવી જબરી પરિણતિ થઈ ગઈ છે !

'વિશેષ શું કહીએ ? એ કેવળ એકાંત નથી. કદાપિ એકાંત હો તોપણ આગમ જેણે ભાખ્યાં છે, તે જ આશયી સત્પુરુષે કરી તે ગમ્ય કરવા યોગ્ય છે,...' જેમણે લખ્યા એની પાસે સાંભળવા જાવ. તમારી મેળે અર્થ કરશો નહિ. 'અને તે જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે.' એ જ્ઞાની પાસે સમજવામાં જ આત્મસ્થિતિનો ઉપાય છે, નહિતર આગમ વાંચીને ઉંધુ બાફશો ને ક્યાંક દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જશો. 'એ જ વિનંતિ. ગોશળિયાને યથાયોગ્ય.' બહુ સારો પત્ર છે આ વિષયનો. વિશેષ લઈશું...

પત્રાંક-૪૧૨

મુંબઈ, આસો વદ ૬, ૧૯૪૮

અત્રે આત્માકારતા વર્તે છે, આત્માનું આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામનું
હોવાપણું તે આત્માકારતા કહીએ છીએ.

તા. ૧૬-૧-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૪

પત્રાંક - ૪૧૨ થી ૪૧૫

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથ’ પત્રાંક ૪૧૨. પાનું ૩૫૫.

એક લીટીનો પત્ર છે. પોતાની દશાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ‘અત્રે આત્માકારતા વર્તે છે, આત્માનું આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામનું હોવાપણું તે આત્માકારતા કહીએ છીએ.’ આત્માનો આકાર એટલે શું ? ક્ષેત્રફળની વાત નથી. કે ચોરસ, લંબગોળ, લંબચોરસ, ત્રિકોણ એ વાત નથી. પણ આત્માનું આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામ સ્થિર થાય. પરિણામ હોય. પરિણામ કેવું હોય ? કે આત્માનું આત્મસ્વરૂપરૂપે પરિણામ જેનું હોય તેને આત્માકાર, એને સ્વરૂપાકાર, એને સ્વઆકાર પરિણામ કહેવામાં આવે છે. એવું પોતાને અત્યારે વર્તે છે એટલું લખી એ પત્ર પણ છોડી દીધો છે. ઘણું કરીને એ પત્ર પણ ‘સોભાગભાઈ’ને હશે અનુમાન એવું થાય છે.

પત્રાંક-૪૧૩

મુંબઈ, આસો વદ ૮, ૧૯૪૮

ૐ

લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વએ કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાનીપુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે. લોકની શબ્દાદિ કામના પ્રત્યે દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે, એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ. એ જ વિનંતિ.

૪૧૩ પત્ર તો ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો છે.

‘લોકવ્યાપક એવા અંધકારને વિષે સ્વએ કરી પ્રકાશિત એવા જ્ઞાનીપુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે.’ શું કહે છે ? કે લોકમાં અંધકાર વ્યાપેલો છે. ભલે દુનિયામાં ડાહ્યા માણસો ગણાતા હોય, બુદ્ધિશાળી ગણાતા હોય, અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટતાવાળા ગણાતા હોય તો પણ જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ નથી ત્યાં મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનનો અંધકાર વ્યાપેલો છે. કેટલામાં વ્યાપેલો છે ? આખા લોકમાં વ્યાપેલો છે.

જ્ઞાનીપુરુષને બાદ કરીને, સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે એવા જીવોને, એવા સાધક આત્માઓને, ધર્માત્માઓને બાદ કરીને, આખો લોક અંધકારમાં ડૂબેલો છે એવા આ લોકને વિષે ‘સ્વએ કરી પ્રકાશિત...’ સ્વયં પોતાથી જેનો પ્રકાશ છે, પોતાની શક્તિનો જેને પ્રકાશ છે. સ્વનો પ્રકાશ તો એ છે. પોતાની શક્તિનો જેને પ્રકાશ છે ‘એવા જ્ઞાનીપુરુષ જ યથાતથ્ય દેખે છે.’ એ સાચું દેખે છે. એમનું જાણવું સાચું છે. એમનો અભિપ્રાય સાચો છે, એ કહે છે તે સત્ય છે અને તે જ સાચું દેખે છે.

‘લોકની શબ્દાદિ કામના પ્રત્યે દેખતાં છતાં ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે,...’ શબ્દાદિ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, ગંધ વર્ણ વગેરે. જગતમાં એની વિવિધતા પણ બહુ વિશાળ છે. અને જગતના જીવોને એનું આકર્ષણ પણ એટલું છે કે પ્રાણ કરતાં પણ એને વધારે ઇષ્ટ માને છે, સુખનું

કારણ માને છે. એવી જે કામના, લોકની કામના, સંસારમાં શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યે જીવોની જે કામના છે તે દેખે છે. પોતાને ખ્યાલ છે (કે) જગતનો પ્રવાહ કઈ બાજુ ચાલ્યો જાય છે છતાં એ પ્રત્યે ઉદાસીન છે. શું કહેવું છે આમાં ? કે સામાન્ય રીતે લોકો જે કરતા હોય, ઘણા કરે એ પોતે કરે એવી એક સામાન્ય પરિસ્થિતિ જીવના માનસ સ્વભાવની એવી પરિસ્થિતિ છે. આખી દુનિયા પૈસા પાછળ છે. દુનિયા આખી શેની પાછળ છે ? પૈસા પાછળ છે. પોતે પણ સમજે કે ન સમજે, તે ચાલુ કરી દેશે.

જેમ કે કોઈ દેશમાં રહે છે અને કોઈ 'મુંબઈ'માં રહે છે, કોઈ 'અમેરિકા'માં રહે છે. તો 'મુંબઈ'માં રહેનારો એમ વિચારશે કે દેશમાં આળસુની જેમ જીવાય. અહીંયાં તો બધો સમય એવી રીતે વ્યસ્ત રહેવું જોઈએ કે માણસ વધુમાં વધુ આ ક્ષેત્રની અંદર ઉપાર્જન કરી શકે એવી પરિસ્થિતિ છે. એટલે એક કરતા વધારે કામ કરવા લાગશે લોકો. નોકરી હશે તો Side માં Side business કરશે. Side માં Part-time કરશે. કાંઈને કાંઈ, કાંઈને કાંઈ કરશે. ગોતી કાઢશે ! કેમ કે ભાઈ ! આ ગામમાં તો કામ કરો, કામ કરવું જોઈએ. જુઓ ! આખું 'મુંબઈ' જુઓ ! આખું કેટલા લોકો કામ કરે છે ? કરોડપતિના બૈરાઓ કામ કરે છે. દાખલો એવો લ્યે પાછો. કે ઘરે કરોડો રૂપિયા છે પણ એના બૈરાઓ ઓફિસે આવીને બેસે છે અને કામ સંભાળે છે. અને 'અમેરિકા'માં તો બધા નોકરી કરે. ઘરના બધા સભ્યો તાળુ મારીને નોકરી કરવા જતા રહે. બૈરા પણ નોકરી કરે, પુરુષો કરે, બાળકો-છોકરાઓ કરે, છોકરીઓ કરે, વૃદ્ધ કરે. વૃદ્ધ લોકો પણ કરે. ઘણા કરે એ બધું, બધા એ કરે એ કરવું જોઈએ એવો એક વંટોળ જગતમાં ચાલે છે અને એ વંટોળિયામાં ચડી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- કાંઈ કામ ન મળે તો....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કામ ન મળે તો ખેદ થાય એને.

મુમુક્ષુ :- કાંઈ કામ ન હોય, હરિજનના કામ કરે. 'અમેરિકા'માં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ગમે તે હલકું કામ કરવા તૈયાર ! પણ કામ કરવું જોઈએ. અને ત્યાં તો કલાક, કલાકના પૈસા મળે. 'મુંબઈ'માં તો હજી દિવસોના પૈસા મળતા હશે. ત્યાં તો કલાક, કલાકના પૈસા મળે પાછા.

(કહે છે), એવી લોકની જે કામના છે એ પ્રત્યે દેખતા છતાં, એ બધી ખબર

છે કે આખો સમૂહ ક્યાં જાય છે ? ઉદાસીન રહી, એના પ્રત્યે ‘ઉદાસીન રહી જે માત્ર સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે,...’ જે પોતાનો અનુભવ કરે છે. સ્પષ્ટપણે સ્વયંનો અનુભવ કરે છે. બહાર વળવાને બદલે બહાર ધસવાને બદલે જે અંતર વળી ગયા છે ‘એવા જ્ઞાનીને નમસ્કાર કરીએ છીએ,...’ પોતે જ્ઞાની છે છતાં એવા જેટલા કોઈ જ્ઞાની હોય, કોઈપણ જ્ઞાની હોય એને અમારા નમસ્કાર છે. કે ઓહો...! જેણે જગત પ્રત્યે પીઠ દઈ દીધી. આખા જગતના શબ્દાદિ વિષયોને જાણવા છતાં, એની વિવિધતાઓ જાણવા છતાં, એના આકર્ષણો કેવા છે એ બધો ખ્યાલ હોવા છતાં, જેનાથી ઉદાસીન થઈ ગયા, અમારા એને નમસ્કાર છે, અમે એને નમીએ છીએ.

‘અને જ્ઞાને સ્ફુરિત એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખી તટસ્થ કરીએ છીએ.’ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા થઈ જઈએ છીએ, એ લોકો પ્રત્યે પણ રાગ-દ્વેષ નથી કરતા. જ્ઞાનથી સ્ફુરિત એવો અમારો જ્ઞાનીઓ પ્રત્યે નમસ્કાર કરવાનો જે આત્મભાવ છે એવા આત્મભાવને અત્યારે આટલું લખીને તટસ્થ કરી નાખીએ છીએ. વીતરાગભાવે (રહીએ છીએ).

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનથી સ્ફુરિત. એ જરા વધારે સ્પષ્ટ (કરશો).

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જ્ઞાનથી સ્ફુરિત થયેલો આત્મભાવ છે. કોઈ ભાવુકતામાં આવીને લખીએ છીએ એવું નથી. બરાબર અમે અમારા જ્ઞાનના સંતુલનમાં છીએ. સમ્યગ્જ્ઞાનની સ્ફુરણા, આત્મજ્ઞાનની સ્ફુરણામાંથી નીકળેલી ચીજ છે આ વાત.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનથી સ્ફુરિત એટલે ભાવઈન્દ્રિય લેવી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, નહિ, નહિ. આત્મજ્ઞાનની વાત છે. અતીન્દ્રિય જ્ઞાનની વાત છે, અતીન્દ્રિય જ્ઞાનની વાત છે. ‘જ્ઞાને સ્ફુરિત એવો આત્મભાવ...’ સમ્યગ્જ્ઞાનની વાત છે. સમ્યગ્જ્ઞાનની સ્ફુરણા છે અમારી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની ભાવુકતાથી કહે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, ભાવુકતાથી કહી દઈએ છીએ એટલે કાંઈ તોપ્યા વગર કહેવાય જાય છે, વધારે પડતું કહેવાય જાય છે એવું નથી કાંઈ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને એવું હોય જ નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. એ પ્રમાણજ્ઞાન છે ને ? સપ્રમાણ છે. ઓછુંઅદકું તોળે નહિ. જે જ્ઞાન ઓછુંઅદકું તોળે નહિ એને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. એવા

આત્મભાવને અત્યારે તટસ્થ કરીએ છીએ એટલે અમારા પરિણામને વીતરાગભાવમાં સ્થિર કરીએ છીએ. 'એ જ વિનંતિ' ટૂંકો પત્ર છે પણ કેટલો કસ ભરેલો છે ! ત્રણ લીટીમાં કેટલી વાત લખી છે !!

મુમુક્ષુ :- સ્પષ્ટપણે....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્પષ્ટપણે પોતાને દેખે છે. અનુમાન નથી કરતા. ઊંડે... ઊંડે... ઊંડે... ક્યાંક ચૈતન્યની ગુફામાં આત્મા ચૈતન્યદેવ બિરાજે છે એમ નહિ. સ્પષ્ટ છે, વ્યક્ત છે, પ્રગટ છે, અનુભવગોચર છે, સ્પષ્ટપણે અનુભવગોચર છે. 'ગુરુદેવ' તો ત્યાં સુધી કહેતા કે જેવો કેવળજ્ઞાનમાં આત્મા જણાય છે એવો અનુભવમાં આવે છે. કેવો અનુભવમાં આવે છે જ્ઞાનીને ચોથા ગુણસ્થાને ? જેવો કેવળજ્ઞાનમાં કેવળી પરમાત્મા આત્માને જાણે છે તેવો ચોથા ગુણસ્થાને જ્ઞાની અનુભવ કરે છે. સ્પષ્ટ આવો જ આત્મા છે. કાંઈ ફેર નહિ. વિષયમાં ફેર નહિ જ્ઞાનમાં ફેર. કેવળજ્ઞાન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની તારતમ્યતામાં ફેર છે, બેના વિષયમાં કોઈ ફેર નથી.

મુમુક્ષુ :- કોઈ અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને કેવળી કહે તો ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કહેવાય જ છે ને. જ્ઞાનીને શ્રુતકેવળી કહે જ છે. 'સમયસાર'ની નવ-દસ ગાથા જ બોલે છે. ત્યાં એને શ્રુતકેવળી જ કીધા છે. શ્રુતજ્ઞાન છે એટલે એને શ્રુતકેવળી કહી દીધા. પણ એ શ્રુત પણ ઉપાધિ છે અને કેવળજ્ઞાનમાં કેવળ પણ ઉપાધિ છે. બેય જ્ઞાની જ છે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કહ્યું ભાવનયે. કાલે ન આવી ગઈ વાત ? ભાઈ ! શું કરીએ ? ઉપજમાં પાને નીચેથી છઠ્ઠી લીટી. 'ચરમશરીરીપણું જાણીએ કે આ કાળમાં નથી, તથાપિ અશરીરીભાવપણે આત્મસ્થિતિ છે...' એવી સ્થિતિ તો આત્માની સાધકની થાય છે. 'તો તે ભાવનયે ચરમશરીરીપણું નહીં, પણ સિદ્ધપણું છે'... પોતે સાક્ષાત્ સિદ્ધસ્વરૂપે છે એવો પોતે પોતાનો અનુભવ કરે છે. એટલે એ તો પોતાને અનુભવમાં તો સિદ્ધપણું છે. તો પછી ચરમશરીરીની શું મહત્તા ? એક શરીર છે કે બીજું શરીર છે કે ત્રીજું શરીર છે એની શું મહત્તા ? ભાવનયે તો સિદ્ધપણું છે 'અને તે અશરીરીભાવ આ કાળને વિષે નથી એમ જો અત્રે કહીએ તો આ કાળમાં અમે પોતે નથી, એમ કહેવા તુલ્ય છે.' એમ કહીને કહી દીધું કે અમે અશરીરીભાવે

અત્યારે સ્થિત છીએ. માટે ચરમશરીરીપણાની ચર્ચા છોડો, આ કાળે છે કે નહિ એ ચર્ચા છોડી દો, એ ચર્ચાનું તમારે કોઈ પ્રયોજન નથી. જ્ઞાનીના સ્વરૂપને ઓળખો. તમે જ્ઞાનીના અંતરંગ સ્વરૂપને ઓળખો, એમ કહેવું છે. આ ચરમશરીરીની શું ચર્ચા માંડી છે ? આ કાળે હોય કે ન હોય, જ્ઞાનીના સ્વરૂપને ઓળખો ને. તો તમને જ્ઞાન પ્રગટવાનો અવસર, સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટવાનો, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટવાનો અવસર આવશે. જ્ઞાની કાંઈ લેતા-દેતા નથી પણ એના સ્વરૂપને ઓળખનારને સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન થાય છે, એ વાત છે. એટલી તો એની હયાતીની મહત્તા છે. એની ઉપસ્થિતિની એ મહત્તા છે.

પત્રાંક-૪૧૪

મુંબઈ, આસો, ૧૯૪૮

ૐ

જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કંઈ 'સ્વપણા'ને કારણે કરવામાં આવતી નથી; તેમ કરાતી નથી. જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવા યોગ્ય એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે અવિસંવાદ પરિણામે વેદવું એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે અમારે વિષે નિશ્ચળ છે, એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઈચ્છા તો એમ રહે છે કે અલ્પકાળને વિષે, એક સમયને વિષે જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય તો અમે આ બધામાંથી ઊઠી ચાલ્યા જઈએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે. તથાપિ 'નિદ્રાકાળ', ભોજનકાળ તથા અમુક છૂટક કાળ સિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.

એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થ પ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાં સુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાં સુધીમાં 'સર્વથા' અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો

માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તોપણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે, છતાં ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.

સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય તો તે એક જ થઈ શકે છે કે પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું; અને જે કંઈ કરાય છે તે તેના આધારે કરાય છે એમ વર્તે છે.

અમને એમ આવી જાય છે કે અમે, જે અપ્રતિબદ્ધપણે રહી શકીએ એમ છીએ, છતાં સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતરપ્રસંગને કુટુંબાદિ સ્નેહને ભજવા ઇચ્છતા નથી, તો તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાનને તે ભજવાને અત્યંત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છૂટતો ? કે જેને પ્રતિબદ્ધપણારૂપ ભયંકર યમનું સહચારીપણું વર્તે છે.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે સંસારને ભજે છે, તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.

કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને મળીને સંસાર ભજે છે, તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય તો શ્રેણિકાદિને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે, અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થંકરનું હોય તો તે તીર્થંકર કહેવા યોગ્ય નથી.

જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે આત્મભાવે, સ્વચ્છંદપણે, કામનાએ કરી, રસે કરી, જ્ઞાનીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, ‘અનુપયોગપરિણામી’ થઈ સંસારને ભજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે, એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.

પત્રાંક-૪૧૪.

‘જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કાંઈ ‘સ્વપણા’ને કારણે કરવામાં આવતી નથી;...’ હવે (આ) પત્રની અંદર પોતાના અંતર-બાહ્ય પરિણમનનો ચિતાર આપે છે. ‘જે કંઈ ઉપાધિ કરાય છે, તે કાંઈ ‘સ્વપણા’ને કારણે કરવામાં આવતી નથી;...’ એટલે જે સંયોગોમાં વર્તીએ છીએ અને સામાન્ય રીતે સંસારમાં પોતાપણું માનીને જે દુકાન ચલાવવામાં આવે છે, પોતાપણું માનીને જે કુટુંબની મધ્યે રહેવામાં આવે છે અને કુટુંબના કાર્યો કરવામાં આવે છે એવું સ્વપણું અમારે નથી રહ્યું. સ્વપણું ચાલ્યું ગયું છે. આ અમારું કુટુંબ છે અને આ અમારો ધંધો છે, આ અમને લાભ-નુકસાન છે એ નથી.

મુમુક્ષુ :- અમારું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અ-મારું (એટલે) મારું નહિ તે.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તે સ્વપણાને કારણે કરવામાં આવતું નથી. સ્વપણું નથી રહ્યું પોતાપણું નથી રહ્યું. એવી રીતે ઉપાધિ કરાતી નથી. કહે છે, ‘જે કારણે કરાય છે, તે કારણ અનુક્રમે વેદવા યોગ્ય એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે.’ પોતાને ખ્યાલ આવે છે કે આ પ્રકારનો ઉદય પોતે અજ્ઞાનપણે પોતાના અપરાધથી બાંધેલા કર્મ છે એનો ઉદય છે. અને એ ઉદયને ભિન્ન રહીને સમ પરિણામે વેદન કરવો એ અમારો ધર્મ છે. એ ઉદયને હડસેલો મારવો કે એ ઉદયને મીઠાશમાં વેદવો, અનુભવવો, એની ઉદયની મીઠાશ વેદવી કે એનો દ્વેષ વેદવો એ કાંઈ નહિ. સમ પરિણામે વેદવું.

‘એવું પ્રારબ્ધકર્મ છે. જે કંઈ ઉદય આવે તે અવિસંવાદ પરિણામે...’ એટલે કે રાગ-દ્વેષ વિનાના પરિણામે વેદવું, જ્ઞાતા રહીને વેદવું ‘એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન છે તે અમારે વિષે નિશ્ચળ છે,...’ આવું જે જ્ઞાનીઓનો, પૂર્વના જ્ઞાનીઓનો જે ઉપદેશ છે એ ઉપદેશમાં અમે નિશ્ચળ છીએ, જરાય વિચલિત થતા નથી. નિશ્ચળપણે અમારા ઉદયને જ્ઞાતા-દષ્ટાભાવે પૂરા પુરુષાર્થમાં રહીને વેદીએ છીએ. ઘણું કામ કર્યું છે. બે વર્ષ હજી તો હવે થાશે. બહુ કામ કર્યું છે. મૂળિયાં બધા બાળી નાખ્યા—અશુદ્ધિના મૂળિયાં બધા બાળી નાખ્યા.

મુમુક્ષુ :- પત્ર ઉપરથી એમ લાગે છે જેમ જેમ આગળ જઈએ છીએ એમ

ઊંડાણ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જે કાંઈ ઉદય આવે તે અવિસંવાદ પરિણામે-વિસંવાદ-વિખવાદ થાય એમ નહિ, વિખવાદ-ક્લેશ ન થાય-અક્લેશભાવે વેદીએ છીએ. ઉદયને અક્લેશ પરિણામે વેદીએ છીએ અને એવું જે જ્ઞાનીનું બોધન એટલે એમનો જે ઉપદેશ છે- બોધ છે તે અમારા વિષે નિશ્ચળ છે. અમારા આત્મામાં પરિણામ પામી ગયો છે. પરિણામી ગયો છે. બોધ અનુસાર અમારો આત્મા પરિણામી ગયો છે, એમ કહે છે.

‘એટલે તે પ્રકારે વેદીએ છીએ; તથાપિ ઈચ્છા તો એમ રહે છે કે અલ્પકાળને વિષે, એક સમયને વિષે જો તે ઉદય અસત્તાને પામતો હોય તો અમે આ બધામાંથી ઊઠી ચાલ્યા જઈએ;...’ એટલે ત્યાગ કરવાની શક્તિ છે. ત્યાગ ન કરી શકીએ અને ત્યાગ કરવાની અમારી શક્તિ નથી માટે અહીંયાં પડ્યા છીએ, એમ અમારો અપુરુષાર્થ નહિ લેતા એમ કહે છે. જો ઉદય અસત્તાને પામે તો અમે તો એક સમયમાં બધું છોડીને ચાલી નીકળીએ તે અમારે માટે રમત વાત છે, એમ કહે છે. સાંજનો વિચાર કરીએ એમ નથી કે સાંજ ક્યાં પડશે ? કાલ સવાર ક્યાં પડશે ? અને આહાર ક્યાં મળશે એનો વિચાર કરવા ઊભા ન રહીએ એટલી શક્તિ છે, એમ કહે છે. ક્યાં જીવશું ? કેમ જીવશું ? કેમ રહેશું ? એ પ્રશ્ન નથી. આગળ પણ એમણે એક વાત કરી છે કે ત્યાગ કરી શકીએ એમ છીએ, ત્યાગ નથી કરી શકીએ એમ નથી.

‘ઈચ્છા તો એમ રહે છે કે અલ્પકાળને વિષે, એક સમયને વિષે...’ અલ્પ કાળ, થોડા કાળ માટે અરે...! એક સમય માટે પણ જો ઉદય અસત્તાને પામતો હોય કે ઉદયની સત્તા સામે ન હોય ‘તો અમે આ બધામાંથી ઊઠી ચાલ્યા જઈએ; એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે.’ એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે. મુક્ત છે અમારો આત્મા. આ ઉદયની સાથે ભાવથી પ્રતિબંધિત નથી થતો. દ્રવ્યે બધાની વચમાં છીએ, ભાવે નથી, એમ કહે છે. દેખાવમાં અમારું દ્રવ્ય બધાની વચમાં દેખાય છે. અમારા ભાવ ક્યાંક બીજે છે. આત્મા, આત્મામાં છે. આત્મા ઉદયમાં નથી, એમ કહે છે. ‘એટલી આત્માને મોકળાશ વર્તે છે.’

‘તથાપિ ‘નિદ્રાકાળ’, ભોજનકાળ તથા અમુક છૂટક કાળ સિવાય ઉપાધિનો પ્રસંગ...’ એટલે વ્યવસાયનો પ્રસંગ ‘રહ્યા કરે છે, અને કંઈ ભિન્નાંતર થતું નથી, તોપણ આત્મોપયોગ કોઈ પ્રસંગે પણ અપ્રધાનપણું ભજતો જોવામાં આવે છે, અને

તે પ્રસંગે મૃત્યુના શોકથી અત્યંત અધિક શોક થાય છે, એમ નિઃસંદેહ છે.’ આ ચારિત્રની વાત કરે છે. જે બાહ્ય ઉપાધિનો પ્રસંગ છે એમાં કોઈ ભિન્ન અંતર થતું નથી એટલે કે એની સાથે કાંઈ, એથી કોઈ અમને કોઈ મુશ્કેલી છે એવું નથી. એની સાથેની કોઈ અમારે તરજોડ નથી. પણ અમારા પરિણામ સાથેની અમારી બરાબર જાગૃતિ છે તો એટલો ખ્યાલ છે કે ક્યાંક ક્યાંક ઉપયોગમાં, હોં ! અભિપ્રાયમાં અને પરિણતિમાં નહિ, ઉપયોગમાં ક્યાંક અપ્રધાનપણું થાય છે અને જે પ્રવૃત્તિ અને જે નિમિત્તના આશ્રયે ઉપયોગ જાય છે ત્યાં પ્રધાનતા થાય છે. (એમાં) મરણ કરતાં વધારે દુઃખ લાગે છે. કેટલો શોક થાય છે, દુઃખ થાય છે ? મરણ કરતાં વધારે દુઃખ લાગે છે. ‘ઉપયોગ બહાર નીકલા કિ જમ કા દૂત સમજો.’ (સોગાનીજી). છે ને મેળ ખાય છે કે નહિ ? ભલે સો વર્ષ પહેલા થયા હોય કે બે હજાર વર્ષ પહેલા જ્ઞાની થયા હોય. એક જ લાઈન હોય એની, લાઈનમાં ફેરફાર હોય નહિ. ‘એમ નિઃસંદેહ છે.’ એ કરવું નથી પડતું, સહેજે થાય છે. કરવું નથી પડતું.

‘એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થ પ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાં સુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાં સુધીમાં ‘સર્વથા’ અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ.’ આ ઉપાધિમાં ઉપાધિના કાર્યો કરવામાં પણ જ્ઞાનીના માર્ગને અનુસરીએ છીએ. કેવી રીતે અનુસરીએ છીએ જ્ઞાનીના માર્ગને ? કે જ્યાં સુધી ગૃહસ્થ પ્રત્યયી પ્રારબ્ધનો ઉદય છે ત્યાં સુધી ચિત્તમાં સર્વથા અયાચકપણું ભજવું જોઈએ. ક્યાંય પણ યાચકપણું નહિ આવવું જોઈએ. કેટલી નિઃસ્પૃહતા છે ! કેટલી નિઃસ્પૃહતા છે !! સર્વથા અયાચકપણું ભજે છે. ક્યાંય દીનતા નહિ. મને કાંઈક પણ તમારાથી લાભ થાવ એ વાત સ્વપ્ને ન હોવી જોઈએ. જાગતા તો નહિ. ‘સર્વથા’ શબ્દ વાપર્યો છે અને એવી સ્થિતિમાં રહેવું છે. ત્યાગ કરીને કોઈ યાચનામાં નથી જવું, એમ કહે છે. કે ભાઈ ! અમારું ધ્યાન રાખજો. અમે પ્રવૃત્તિ છોડી દીધી છે. હવે અમારે સાધન બધા ટાંચા થઈ ગયા છે તો કાંઈક જરૂર પડે તો તમે અમારો ખ્યાલ રાખજો. (એ) જ્ઞાનીનો માર્ગ નથી, એમ કહે છે.

આ વીતરાગમાર્ગ એટલો બધો નિર્દોષ છે કે પંચમ ગુણસ્થાન, મધ્યમ પંચમ ગુણસ્થાન સુધી યાચકપણાની વૃત્તિ નથી. સાધક કોઈનો બોજ બને નહિ અને ઉત્કૃષ્ટ પંચમ ગુણસ્થાનથી છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનમાં પોતાના ઉદ્દેશથી કાંઈ ગ્રહણ કરે નહિ.

પોતાના ઉદ્દેશો નક્કી કરેલું કાંઈ ગ્રહણ કરે નહિ. કોઈ વ્યવસ્થા સ્વીકારે નહિ. પોતાના ઉદ્દેશથી કરેલી કોઈ વ્યવસ્થાને સ્વીકારે નહિ. ક્ષુલ્લક, એલ્લકપણામાં ઉદ્દેશિક આહારનો ત્યાગ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઉપરની પ્રતિમાઓમાં યાચકપણું છૂટી જાય છે. એટલે બીજાને બોજ થવાનો સવાલ નથી. ન તો પહેલા સવાલ છે ન તો પાછળથી સવાલ છે. ન તો ગૃહસ્થદશામાં કોઈના માથે પડવું છે, ન તો ત્યાગી દશામાં કોઈને માથે પડવું છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ કહેતા કે આ વીતરાગ માર્ગ છે, યાચક માર્ગ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યાચક માર્ગ નથી, બિલકુલ નહિ. પોતે ત્યાં બધા જમાવવા માંડ્યા (તો કહી દીધું) કે જુઓ ભાઈ ! અમે કોઈના બંધાયેલા નથી. તમે અહીંયાં રૂપિયા નાખો, અહીંયાં પૈસા નાખો માટે અમારે અહીંયાં રહેવું પડે, એ બંધન અમે સ્વીકારતા નથી. અમારા પરિણામ ફર્યા તે દિ’ આ ડુંગરાની ધારુમાં વયા જાશું. જોર હતું ને પોતાનું ! ઉંમર હતી નાની. બિલકુલ કોઈના દબાવાની વાત નહિ. કોઈના યાચકપણાની, દીનતાની એ કોઈ પરિણામ નહિ. સાધક એટલી સ્વતંત્રતા રાખી છે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’ ઉપર ઉપાધિ કહે છે તો કઈ જાતની ઉપાધિ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. ઉપાધિ એટલે વ્યવસાય છે ને ? જે વ્યવસાય છે એ બધા ઉપાધિના પરિણામ છે. આ કામ કરવું, તે કામ કરવું, ફલાણું કરવું, ઢીકણું કરવું, વેપાર તો વેપારની રીતે થાય ને ? તો એ બધી ઉપાધિ ગણી છે એમણે.

મુમુક્ષુ :- શારીરિક ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શારીરિક હજી આ ૨૫ વર્ષ નથી. પછી ૨૬ સુધી નથી પછી તબિયત બગડી છે. તબિયત પાછળની ઉંમરમાં બગડી છે. ૨૫-૨૬ વર્ષમાં તો એમનો જે ફોટો આવે છે એ જોતાં સ્વાસ્થ્ય ઘણું સારું છે.

‘એમ હોવાથી અને ગૃહસ્થ પ્રત્યયી પ્રારબ્ધ જ્યાં સુધી ઉદયમાં વર્તે ત્યાં સુધીમાં ‘સર્વથા’ અયાચકપણાને ભજતું ચિત્ત રહેવામાં જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી...’ એમાં જ્ઞાનીપુરુષનો માર્ગ છે. યાચનામાં જ્ઞાનીપુરુષનો માર્ગ નથી. અયાચકવૃત્તિમાં જ્ઞાનીપુરુષનો માર્ગ છે, એમ કહે છે. અને એ માર્ગમાં અમે ઊભા છીએ. કોઈ અમારે

પૈસાવાળા થવું છે, અમારે સુખ સગવડતા જોઈએ છે, અમારી અનુકૂળતાઓ વધારવી છે, અમારી આબરુ વધારવી છે એના માટે આ ઉપાધિ નથી કરતા. અયાચકપણું ન આવે એટલું જ અમારું પ્રયોજન છે. દીનતા ન કરવી પડે એટલું જ પ્રયોજન છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની સહજ પરિણતિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સહજ છે, હા, સહજ પરિણતિ છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષોનો માર્ગ રહેતો હોવાથી આ ઉપાધિ ભજીએ છીએ. જો તે માર્ગની ઉપેક્ષા કરીએ તો પણ જ્ઞાનીને વિરાધીએ નહીં એમ છે,...’ કદાચ એમ ન કરીએ (એટલે કે) ઉપાધિ ન કરીએ અને ઉપાધિ-વ્યવસાય છોડી દઈએ તો પણ અમે જ્ઞાનીના માર્ગની વિરાધનામાં તો નહિ આવીએ. એવો અમારો પુરુષાર્થ છે ‘છતાં ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી.’ છતાં એટલી ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. એનો સ્વીકાર કરે છે. ‘જો ઉપેક્ષા કરીએ તો ગૃહસ્થપણું પણ વનવાસીપણે ભજાય એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે.’ જો આ વ્યવસાય છોડી દઈએ, માનો કે એટલી કોઈ વ્યવસ્થા ઉદયમાં થઈ ગઈ કે પૈસા કમાવાની જરૂર નથી, રળવાની જરૂર નથી. તો ગૃહસ્થપણામાં પણ વનવાસી જેમ કોઈ રહે એવી રીતે રહી શકીએ છીએ. એટલી ઓછી જરૂરિયાત છે. આ જોઈએ અને તે જોઈએ એમ નથી. વનવાસીપણે રહીએ એટલો આકરો વૈરાગ્ય છે. ભલે સાદ્યબી ગમે તેટલી હોય, અનુકૂળતાઓ ગમે તેટલી હોય, બધું ગમે તેટલું હોય અમને તો એટલો વૈરાગ્ય અંદર વર્તે છે. એને લઈને અમે કોઈ ભોગ-ઉપભોગમાં ચાલ્યા જઈએ એવું પણ કાંઈ નથી. એવો આકરો વૈરાગ્ય વર્તે છે. આ તો ઓળખી શકે નહિ એવી વાત છે ને બધી.

મુમુક્ષુ :- ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લખ્યું નથી. આમાં મથાળુ નથી આપ્યું. પાછળ પણ નથી આપ્યું.

‘સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે ઉદાસીન એવા અમારાથી કંઈ થઈ શકતું હોય તો તે એક જ થઈ શકે છે કે પૂર્વોપાર્જિતનું સમતાપણે વેદન કરવું;...’ આ સમતાપણે અહીંયાં શબ્દ નાખ્યો. નહિતર વેદન કરવું... વેદન કરવું... એટલું જ લખે છે. લોકોને ખ્યાલ ન આવે કે આ વેદન કરવું એટલે શું ? ભોગવવું ? તો ભોગવતા તો સામાન્ય માણસ તો રાગ-દ્વેષ પણ ભોગવે છે. રાગ-દ્વેષના પરિણામ વગર ઉદયને ભોગવતો

નથી. અહીંયાં એ વાત નથી. અહીંયા તો સમપરિણામે, જ્ઞાયકભાવે-જ્ઞાતા રહીને વીતરાગભાવે રહે છે. 'સર્વ પ્રકારના કર્તવ્યને વિષે...' એટલે અમારું અત્યારે કર્તવ્ય શું છે ? કરવા યોગ્ય શું છે ? અને શું અમારાથી થઈ શકે ? કે તો એક જ થઈ શકે કે પૂર્વ ઉપાર્જિત જે ઉદય કર્મ છે એનું 'સમતાપણે વેદન કરવું અને જે કાંઈ કરાય છે તે તેના આધારે કરાય છે એમ વર્તે છે.' સમતાપણે વેદન કરવાના આધારે આ બધી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે અને એમ વર્તી રહ્યા છીએ, એમ ચાલે છે. બીજી પરિસ્થિતિ બીજી કલ્પના કરવા જેવી નથી.

'અમને એમ આવી જાય છે...' જુઓ ! હવે એમ કહે છે, કેવો ભાવ આવી જાય છે ? 'અમને એમ આવી જાય છે કે અમે, જે અપ્રતિબદ્ધપણે રહી શકીએ એમ છીએ...' ક્યાંય પણ અમારો ઉપયોગ પ્રતિબંધ દશાને ન પામે એવી રીતે અમે જે રહી શકીએ એમ છીએ 'છતાં સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતરપ્રસંગને કુટુંબાદિ સ્નેહને ભજવા ઇચ્છતા નથી...' અમે તો અપ્રતિબદ્ધપણે રહી શકીએ એટલો વૈરાગ્ય અને એટલી શક્તિ છે અને છતાં પણ જે સંયોગોની વચ્ચે રહીએ છીએ ત્યાં કોઈ અંતર-બાહ્ય પ્રસંગમાં અમે પ્રેમથી, લાગણીથી, સ્નેહથી લેપાવા માગતા નથી. ભજવા ઇચ્છતા નથી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને જ લાગુ પડે કે મુમુક્ષુને પણ લાગુ પડે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, પોતાની વાત કરે છે એ તો. પોતાની જ્ઞાન દશાની વાત કરે છે. એના ઉપરથી મુમુક્ષુને શું કરવા જેવું છે એ વાત લે છે કે જો અમે જ્ઞાની થઈને આમ કરીએ છીએ તો તમારે શું કરવું જોઈએ એ વિચાર કરો એમ કહેશે. તમારા લોકોની સાથે પત્રવ્યવહાર કરતાં એવો ભાવ આવી જાય છે એમ હવે કહે છે. સીધું Direct સૂચન છે આ, કે 'અમે, જે અપ્રતિબદ્ધપણે રહી શકીએ એમ છીએ છતાં સંસારના બાહ્યપ્રસંગને, અંતર પ્રસંગને કુટુંબાદિ સ્નેહને ભજવા ઇચ્છતા નથી...' ક્યાંય પણ અમે રાગરસમાં આવતા નથી. 'તો તમ જેવા માર્ગેચ્છાવાનને તે ભજવાને અત્યંત ત્રાસ અહોરાત્ર કેમ નથી છૂટતો ?' તમને તમારા કુટુંબાદિમાં મમત્વ કરતાં ત્રાસ કેમ થાતો નથી ? મીઠાશ લાગે એ તો હોવું નહિ જોઈએ એમ કહે છે.

(ઘણાને એમ લાગે) લે, આ તો મને બોલાવતા નથી. શું કહે ? આ તો મને

બોલાવતા નથી. મારું કાંઈ માન જાળવતા નથી. આપણે તો જાણે કાંઈ છીએ જ નહિ એવી રીતે વર્તે.

મુમુક્ષુ :- તોપણ મમત્વ કર્યા જ કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું છે. આ કહે છે કે ત્રાસ તમને કેમ છૂટતો નથી ? જો તમે માર્ગની ઈચ્છાવાળા છો તો માર્ગની ઈચ્છાવાન જે હોય, જેને મોક્ષમાર્ગની ખરેખર અંતરથી ઈચ્છા હોય-ભાવના હોય, ઈચ્છા એટલે ભાવના લેવી અહીંયાં, એને કુટુંબાદિ પ્રત્યે સ્નેહ કરતા અંદરમાં ત્રાસ છૂટવો જોઈએ. આ એનું એક લક્ષણ છે. લોકોને જ્યાં મીઠાશ લાગે છે ત્યાં જ્ઞાની એમ કહે છે તને ત્રાસ લાગે છે ? ત્રાસનો અનુભવ થાય છે ? તપાસ તારા પરિણામને. મેળવી જો તારા પરિણામને, એમ કહે છે. અહોરાત્ર એમ. ક્યારેક નહિ વાંકું પડે ત્યારે ત્રાસ થાય એમ નહિ. બધી અનુકૂળતાઓમાં. અનુકૂળતાઓમાં મીઠાશ આવે ત્યારે ત્રાસ લાગે છે તને ? મુંઝવણ થાય છે તને ? જેમ કોઈ નાક દાબી દીધું હોય અને શ્વાસ ન લઈ શકે તો કેવો મુંઝાય ? એમ તને અનેક પ્રકારના સંયોગોમાં, પ્રસંગોમાં મુંઝવણ થાય છે ? એમ કહે છે. આ પાત્રતાનું એક લક્ષણ છે.

‘કે જેને પ્રતિબદ્ધપણારૂપ ભયંકર યમનું સહચારીપણું વર્તે છે.’ ભયંકર યમ છે, બાંધે છે તને. આ અન્યમતિમાં લોકો ચિતરે છે ને ? માણસનું મૃત્યુ થાય ત્યારે પાડા ઉપર બેસીને આવે. બિહામણો માણસ શીંગડાવાળો એવો બતાવ્યો હોય. જમ, જમ કહે છે. જમ આવ્યો, જીવ લેવા જમ આવ્યો. ચાલે છે ને કલ્પના ? કાંઈ છે નહિ એવું. એક સેકન્ડમાં પોતાના પૂર્વકર્મ અનુસાર ગતિ કરી જાય છે. સેકન્ડ શું એક સમયમાં, બે સમયમાં ગતિ કરી જાય છે. આ લોકો-અન્યમતિમાં એ ચાલે છે. એ અનુસાર કહે છે કે એવી બીક લાગે છે ? આ જે પ્રતિબદ્ધ છે સંસારમાં જે કાંઈ સંયોગો પ્રત્યેની મીઠાશનો પ્રતિબંધ છે એમાં તને જમ દેખાય છે ? એમ કહે છે. એમાં તને જમ દેખાય છે ? કે બધું મીઠું મીઠું લાગે છે ? એમ કહે છે. જો જમ દેખાય તો તને તારી મીઠાશ નહી આવે. તો તને ખરેખર ત્યાંથી પ્રતિબંધ છૂટશે અને તારું કાર્ય કરવાની તને મોકળાશ થશે. જ્યાં સુધી તારા પરિણામ સ્નેહે કરીને, લાગણીએ કરીને, પ્રેમ કરીને અને મીઠાશથી પ્રતિબંધપણને પામે છે ત્યાં સુધી આત્મપરિણામ ભજવા શક્ય નથી. થઈ શકશે નહિ આત્માના પરિણામ. એમ સ્પષ્ટ

વાત છે. શું કરવું છે ? કહેશે હજી. કે શું કરવું છે એ તું નક્કી કરી લેજે. તારે તારા માટે તારે કેમ જીવવું છે અને શું કરવું છે એ તું નિર્ણય કરી લેજે.

એ જ કહે છે કે ‘જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે સંસારને ભજે છે,...’ એટલે કે આવા કહેનારા જ્ઞાની મળ્યા છતાં પણ જે સંસારની મીઠાશ છોડતો નથી, સંયોગોની મીઠાશ છોડતો નથી, લાગણી, રાગની, પ્રેમની મીઠાશ છોડતો નથી. ‘તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.’ કે તું મારા માર્ગે આવ્યો જ નથી. ક્યાંક બીજાના માર્ગે ચાલે છો, મારા માર્ગે તું ચાલતો નથી.

મુમુક્ષુ :- આ પત્રમાં ધોકા જ માર્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુમુક્ષુઓને-માર્ગ ઇચ્છવાનને એમ કહે છે કે તને માર્ગની ઇચ્છા થઈ છે ને ? તો આ પરિસ્થિતિ છે તારી ? તારા અંતરને તપાસીને, અવલોકીને નક્કી કરજે કે ક્યાં ઉભો છે તું ? તારો શું નિર્ણય છે ? તારે સંસાર ભજવો છે કે તીર્થંકરના માર્ગને ભજવો છે ? નક્કી કરજે. ‘ન હોય વહાલુ અંતર ભવદ્ગુઃખ; મૂળ માર્ગ સાંભળો જિનનો રે’ નહિતર ભવદ્ગુઃખ ઊભા છે. આ તો ચાર દિ’ની ચાંદની નથી, પછી વાત બીજી છે આખી. અને ત્યાંથી કોઈ છોડાવવા આવશે નહિ. અહીંયાં રાગ કરી કરીને મીઠાશમાં મરી જઈશ, ત્યાં તને કોઈ છોડાવવા નહિ આવે.

મુમુક્ષુ :- મોક્ષમાર્ગમાં વૈરાગ્ય છે એને આટલું કહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા માર્ગ ઇચ્છવાનને એમ કહે છે કે ‘જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે સંસારને ભજે છે તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહે છે.’ તું મારા માર્ગે ચડ્યો નથી. મારા માર્ગે તું આવ્યો નથી. આ બધા ડોળ અને આડંબર છોડી દે તું. મારી પૂજા કરવા આવે છે અને મારી ભક્તિ કરવા આવે છે, આ બધું છોડી દે તું. તું તીર્થંકરના માર્ગમાં આવ્યો જ નથી, એમ કહે છે.

‘કદાપિ જ્ઞાનીપુરુષને મળીને સંસાર ભજે છે, તેને તીર્થંકર પોતાના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય હોય....’ હવે પોતે તર્ક આપે છે કે જો તમે આમ કહેતા હો, અમે ઉપરનું વચન કહ્યું તો એની સામે એક વાત પોતેને પોતે મૂકે છે કે માનો કે જ્ઞાનીપુરુષને મળીને કોઈ સંસાર ભજે છે અને એ બધાને તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર કહેવા યોગ્ય છે તો અમારો પ્રશ્ન છે કે ‘તો શ્રેણિકાદિને વિષે મિથ્યાત્વનો સંભવ થાય છે અને વિસંવાદપણું પ્રાપ્ત થાય છે.’ ‘શ્રેણિક’ મહારાજાનું શું કરશો ? એ તો નરકમાં ગયા.

અને એ તો સિદ્ધાંત તૂટી જાય છે અહીંયાં. રાજપાટ ભોગવ્યું, છેવટે આત્મઘાત કરીને નરકમાં ગયા. 'તે વિસંવાદપણાથી યુક્ત એવું વચન જો તીર્થકરનું હોય તો તે તીર્થકર કહેવા યોગ્ય નથી' પોતાની કેટલી શક્તિ છે કહેવાની કે આવું તીર્થકર કહે નહિ. જ્યાં સિદ્ધાંત ખંડિત થાય એવું જ્ઞાની કહે નહિ, એવું ગુરુ કહે નહિ તો તીર્થકર તો એવું કહે નહિ અને કહે તો એ તીર્થકર કહેવા યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં એમણે કલ્પિત શાસ્ત્રોની વાત લીધી છે. આ શાસ્ત્રો તીર્થકરના કહેલાં નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ છે ને એમ કહે છે કે ક્યાંય સિદ્ધાંત તૂટતો નથી. પોતે એનો ખુલાસો કરશે. નીચેની અઢી લીટીમાં જે તર્ક પોતે ઉઠાવ્યો એ જ તર્કનો ખુલાસો કરશે કે જ્ઞાની કેવા હોય છે. એમ કહીને એમ કહેવું છે કે જે જ્ઞાની ભલે કોઈ પોતે ગૃહસ્થ છે, વાણિયા છે, વેપાર કરે છે. કોઈ જ્ઞાની 'શ્રેણિક' રાજાની જેમ ક્ષત્રિય છે અને રાજપાટ કરે છે. કે કોઈ ગમે તે છે પણ એનું અંતરંગ શું છે એ વાત કરશે હવે. બહારમાં તો પૂર્વકર્મના ઉદયની સ્થિતિ છે પણ એનું અંતરંગ શું છે એ અંદરની વાત કરશે.

'જ્ઞાનીપુરુષને મળીને જે આત્મભાવે,...' કેવી રીતે સંસારને ભજવાની વાત છે ? 'આત્મભાવે,...' સંસારને ભજે છે, 'સ્વચ્છંદપણે,...' સંસારને ભજે છે, 'કામનાએ કરી'ને-સ્પષ્ટ ઇચ્છાએ કરીને સંસારને ભજે છે, રસે કરીને સંસારને ભજે છે. અને 'જ્ઞાનીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરી,...' જ્ઞાની ભલે કહે. એ તો જ્ઞાની કહે. એ તો જ્ઞાની છે ને. એ તો 'ગુરુદેવ' પૈસાને ધૂળ કહે. આપણે કાંઈ થોડું ધૂળ મનાય છે ? 'ગુરુદેવ' કહેતા હતા.

એક મુમુક્ષુ વાત કરતા હતા. લોભી પ્રકૃતિના હતા. કાંઈ વાત ચાલી કે ભાઈ ! હવે 'ગુરુદેવ' ક્યાં પૈસાની, કે જુઓને કે 'ગુરુદેવ'ને છે કાંઈ પૈસાની કિંમત ? તો કહે હા એ તો ખબર છે, 'ગુરુદેવ' પૈસાને ધૂળ કહે છે. પણ એ તો 'ગુરુદેવ' ધૂળ કહે છે પણ આપણે કાંઈ એમ ફેંકી દેવાય ? નાંખી દેવાય કાંઈ ? એટલે એને તો દાનમાં દેવાની વાત હતી પણ કહે, એમ કાંઈ દઈ દેવાય કે ?

મુમુક્ષુ :- 'ગુરુદેવ' ધૂળ કહેતા ત્યારે 'રામજીભાઈ' કહેતા કે સાહેબ ! સવારે શાક લેવા પહેલા પૈસા જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ્ઞાનીના વચનની ઉપેક્ષા કરવાની વાત છે. એ ભલે કહે, એવું કાંઈ અમારાથી તો નથી થઈ શકે એવું. જ્ઞાની ભલે કહે એવું. અમારાથી કાંઈ ન થઈ શકે.

‘જ્ઞાનીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરી, ‘અનુપયોગપરિણામી’ થઈ...’ અનુપયોગપરિણામી એટલે અસાવધાની કરીને. બેદરકારી કરીને. ઉપેક્ષા, બેદરકારી એને અનુપયોગપરિણામી કહે છે. ઉપયોગ દેવો એટલે સાવધાની કરવી. ‘‘અનુપયોગપરિણામી’ થઈ સંસારને ભજે છે,...’ સંસાર ભજવાના કેટલા વિશેષણ લીધા ? આત્મભાવે સંસારને ભજે છે, સ્વચ્છંદપણે સંસારને ભજે છે, કામનાએ કરીને, ઈચ્છાએ કરીને સંસારને ભજે છે, પોતાના રસથી સંસારને ભજે છે, જ્ઞાનીનાં વચનની ઉપેક્ષા કરીને સંસારને ભજે છે અને અનુપયોગપરિણામી એટલે એને થડકો નથી લાગતો, આંચકો નથી લાગતો.

માણસ એમ કહે ને કે ભાઈ ! આ કામ કરતાં તમને કેમ, આંચકો કેમ ન લાગ્યો ? તમને અચકાટ કેમ ન થયો ? તે જીવ અનુપયોગપરિણામી છે, ત્યાં ક્યાંય સાવધાની નથી કે આનું મને નુકસાન કેટલું છે ? કેટલો નુકસાનીમાં ઉતરી જઈશ ? એની જેને સાવધાની ચાલી જાય છે, ઉપયોગ નથી એનો. ‘‘અનુપયોગપરિણામી’ થઈ સંસારને ભજે છે, તે પુરુષ તીર્થંકરના માર્ગથી બહાર છે, એમ કહેવાનો તીર્થંકરનો આશય છે.’ માટે તીર્થંકરનો સિદ્ધાંત ક્યાંય વિસંવાદપણાને પામતો નથી. એમ કહીને એમ કહ્યું કે ત્રણે કાળના જ્ઞાનીઓ, ચોથા અને પાંચમાં ગુણસ્થાને જો સંસાર મધ્યે દેખાતા હોય, પૂર્વકર્મના સંયોગ મધ્યે દેખાતાં હોય તો તે આત્મભાવે રહ્યા નથી, સ્વચ્છંદપણે રહ્યા નથી, પોતાની ઈચ્છાથી કામનાએ કરીને રહ્યા નથી, પોતાનો એમાં રસ કરીને રહ્યા નથી. લુખ્યા પરિણામ થઈ ગયા છે એના, નિરસ પરિણામ થઈ ગયા છે. અને તીર્થંકર અને જ્ઞાનીના વચનોમાં પૂરી આસ્થા અને પૂરા આદરથી, સાવધાનીથી વર્તે છે એટલી એમની પરિસ્થિતિ છે. એટલે સિદ્ધાંત અહીંયાં તૂટતો નથી એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મભાવે એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મભાવે એટલે તન્મય થઈને. તન્મય થઈને, પોતાપણું માનીને. છોકરાને કાંઈક થાય તો પોતાને કાંઈક થઈ જાય, મકાનને કાંઈક થાય તો પોતાને કાંઈ થઈ જાય. બીજાને થાય ત્યાં પોતાને થઈ જાય એ આત્મભાવ છે એનો.

કેમ ? કે ભાઈ ! હું સહન ન કરી શક્યો. એટલી આત્મીયતા હોય છે. એકત્વબુદ્ધિ છે ને ?

મુમુક્ષુ :- અમારે મિત્રતા તો એવી છે કે શરીર જુદા છે, આત્મા તો એક જ છે.

મુમુક્ષુ :- ... એક ભવનું

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એટલો અંતર પુરુષાર્થ હતો એમ કહે છે. એટલે તો એમનો દાખલો આપ્યો કે મિથ્યાત્વમાં હતા અને ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનને પામ્યા. ભગવાન ‘મહાવીરસ્વામી’ના સમવસરણમાં ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનને પામ્યા છે. જો ક્ષાયિક ન હોત તો લોકો માનવા તૈયાર ન થાત. એમની જે પરિસ્થિતિ હતી તે સ્વીકારવા તૈયાર ન થાત કે એમને જ્ઞાન થયું છે, સમ્યગ્દર્શન થયું છે એ સ્વીકારવા ન તૈયાર થાત. અત્યારે માણસો કહે છે ને ? આમ થાય ત્યારે પડી જાય અને આમ થાય ત્યારે ચડી જાય. એ તો સામાન્ય પરિણામ છે. પણ એમને તો ઘણા તીવ્ર પરિણામ દેખાય, છતાં ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન છે એમાં કોઈ ફેર નથી.

મુમુક્ષુ :- ગજબ કામ કર્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અને અત્યારે એટલું જ ગજબ કામ કરે છે. અત્યારે નરકના ક્ષેત્રમાં એટલી પ્રતિકૂળતા વચ્ચે છે પણ એથી જબરદસ્ત કામ કરે છે, તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે છે અત્યારે ! તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય અત્યારે એવા તો શુભભાવ છે અને એટલા પુરુષાર્થમાં છે કે આવતા ભવમાં ‘મહાપદ્મ’ નામના તીર્થંકર થશે. જગદ્ગુરુ થશે એ.

મુમુક્ષુ :- સોનગઢમાં બિરાજમાન થયા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ‘મહાપદ્મ’ નામના પ્રથમ તીર્થંકર. છે આપણે સ્થાપના કરી જ છે. બે ભાવિ (તીર્થંકર બિરાજમાન કર્યા એમાં) એક એમની (‘ગુરુદેવશ્રી’ની) છે. એક બાજુ ‘મહાપદ્મ’ ભગવાનની કરી છે.

મુમુક્ષુ :- આ પત્ર ઘણો ઉપકારી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો પત્રે પત્રે જ્ઞાનીઓની દશા એટલા માટે દેખાડે છે કે જો એકવાર પણ જ્ઞાનીને ઓળખે ને... આ જીવને અનંતવાર તીર્થંકર મળ્યા છે, અનંત વાર નિર્ગ્રંથ ગુરુ ભાવલિંગી સંત મળ્યા છે અને અનંત વાર જ્ઞાની મળ્યા છે. એકવાર કોઈની ઓળખાણ નથી કરી. એકવાર જો ઓળખાણ કરે તો

આત્મસ્વભાવની ઓળખાણ થઈ જાય. એનો છૂટકો થઈ જાય. અંતર સ્વરૂપનો આત્માને ઓળખીને આત્માનો અનુભવ તો કર્યો જ નથી પણ એ તો વાત રહી એક ગુપ્ત અને ઘણા પુરુષાર્થની અને ઘણી શક્તિની વાત રહી. પણ બહારમાં જ્યાં પ્રગટ સત્ છે, આ ત્રણ જગ્યાએ તો પ્રગટ સત્ છે, તીર્થંકરમાં તો સર્વથા આત્મા પ્રકાશમાન છે. શંકા ન પડે એવો એમનો દેહાર જ વીતરાગી છે. ભાવલિંગી સંતનો અને અરિહંત પરમાત્માનો એમનો તો દેખાવ જ એવો છે કે જેમાં કાંઈ શંકાને સ્થાન નથી. હજી ચોથા ગુણસ્થાનવાળામાં શંકા પણ પડે. આમાં તો શંકાનું (સ્થાન નથી) તોપણ ઓલાપણે ન ઓળખ્યા.

અત્યારે તો એક શું મોટી તકલીફ છે કે બે પદ તો દેખાતા નથી. આ શું કરવા જ્ઞાની ઉપર વજન દે છે ? નિર્ગ્રંથ ગુરુ અને અરિહંતની કેમ વાત કરતા નથી અને જ્ઞાનીની જ વાત કર્યા કરે છે ? આ સમજવા જેવો વિષય છે. એ બે અત્યારે છે નહિ. હવે તું સ્વભાવને ક્યાં જોઈશ ? સ્વરૂપને-આત્માને ક્યાં જોઈશ તું ? એક પદ રહ્યું છે-સત્પુરુષનું. જો એમાં તું એક વખત ઓળખી લ્યે, તારો છૂટકો થઈ ગયો. બાકી અનંત વાર નથી ઓળખ્યા. આ વખતે નહિ ઓળખ તો અત્યારે એમને એમ જ અનંત ભવની જેમ આ ભવ પણ વ્યતીત થઈ જશે.

મોટી વાત એ છે કે સ્વરૂપ ઓળખાવવું છે. જ્ઞાનીને ઓળખાવીને સ્વરૂપ ઓળખાવવું છે અને વ્યક્તિગત પત્ર વ્યવહાર છે એટલે વિશેષ ભાવિકાળના જીવો માટે એ વિશેષ લાભનું કારણ થયું કે જેમાં એમણે પોતે ખુલ્લુંખુલ્લા પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરીને મૂક્યું. આવી વાત સમષ્ટીગત ઉદય હોય તો ન જાણવા મળે. ઉપદેશમાં ન જાણવા મળે. સભામાં ઉપદેશ ચાલતો હોય ત્યાં આવી વાત ન મળે કે અમારું આમ પરિણમન છે, એમ કોઈ ન જ્ઞાની કહે. અને કહે તો વળી ઊંધો અર્થ લેનારા જાજા નીકળે. એમાંથી ઊંધો અર્થ લેનારા વધારે નીકળે. હજી આમાંથી ઊંધો અર્થ લેનારા નીકળે છે. પણ વ્યક્તિગત વાત હતી તો જ્ઞાનીનું હૃદય, જે કળી ન શકાય એવો વિષય છે, બહુ અતિ પાત્રતાએ કળી શકાય એવો વિષય છે, એ ખુલ્લું કરીને મૂકી દીધું છે પોતે.

મુમુક્ષુ :- અંગત અને ખાનગી પત્રો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખાનગી પત્રો છે.

મુમુક્ષુ :- કોને વંચાવવો એ ભેગી આજ્ઞા મૂકી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એવો પણ ક્યારેક પ્રતિબંધ મૂકે છે પોતે. કોઈ એવું લાગે કે આને નુકસાન થશે. તો ના પાડે છે, અંગત વાતો નહિ. તો આ બધી મહાવિદેહની, જાતિસ્મરણની બહારની વાતો છે ને તોય શરૂઆતમાં ‘ગુરુદેવ’ ના પાડતા હતા. આ વાતો બહાર કરવાની નથી, વાત બહાર પાડવાની નથી. આ અંગત વાતો છે. કોઈને ખબર પડે અને પૂછવા આવે સાહેબ ! આવું બધું કાંઈક સાંભળ્યું છે. વ્યક્તિગત વાત નહિ કરો. બીજી તત્ત્વની બાબત પૂછવી હોય તો પૂછો, આ વાત નહિ પૂછો એમ કહે. ના પાડી દે. અત્યારે ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ને કોઈ પૂછે ના પાડી દે. એ વાત જવા દો બધી. શું (કરવા) ? કે એ વસ્તુ વ્યક્તિગત વાત તો ઘણી આત્મીયતા એકબીજા વચ્ચે હોય તો થાય. હું મારા ઘરની વાત તમને ક્યારે કરું ? તમે તમારા ઘરની વાત ક્યારે કરો ? એકબીજા વચ્ચે આત્મીયતા હોય, વિશ્વાસ હોય તો એ વાત થાય, વગર વિશ્વાસે એ વાત કરવાનું (પ્રયોજન નથી.)

મુમુક્ષુ :- છેલ્લી ત્રણ લીટીમાં છ બોલ આપ્યા, છ અવગુણ કીધા કે તીર્થકરના માર્ગની બહાર છે, તો અસ્તિથી છ ગુણ ક્યા લેવા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મભાવે સ્વચ્છંદપણે એમ ને ? એ બધા અવગુણ છે તો અનાત્મભાવે-પારકાપણે, ભિન્ન પડીને સ્વચ્છંદપણે નહિ. સ્વચ્છંદથી વિરુદ્ધ જે છે એ પોતાનો આત્માનો જે માર્ગ છે એ તો સ્વચ્છંદથી વિરુદ્ધ છે. સ્વચ્છંદ તો નિર્ગળ પ્રવૃત્તિ છે. અને આ એક જેને પરમાર્થ સંયમ કહીએ એવી પ્રવૃત્તિ છે. આત્માની જે પ્રવૃત્તિ છે એ તો સ્વચ્છંદથી વિરુદ્ધ એવી પરમાર્થ સંયમ નામની પ્રવૃત્તિ છે. કામનાએ કરીને નહિ પણ સહજભાવે. ઇચ્છાએ કરીને નહિ, સહજભાવે. રસે કરીને નહિ, નિરસે કરીને-નિરસ થઈ ને એમ લેવું છે. જ્ઞાનીના વચનની ઉપેક્ષા કરીને નહિ પણ જ્ઞાનીના વચનનો પરમ આદર કરીને. જ્ઞાનીના વચનને હૃદયને વિષે અવધારણ કરીને એમ વાત છે. અને સાવધાન થઈને. નિજ હિતમાં, નિજ હિત-અહિતમાં એકદમ ઉપયોગને સાવધાન કરીને જે પ્રવર્તે છે તે તીર્થકરના માર્ગને અનુસરે છે. તે તીર્થકરના માર્ગમાં આવેલો જીવ છે, એમ તીર્થકરનો કહેવાનો આશય છે. એમ સામેસામા પ્રતિપક્ષમાં લઈ લેવા.

મુમુક્ષુ :- આ વાત બહુ ધ્યાન ખેંચે એવી છે. આવી વાત ન શાસ્ત્રોમાં લખાય,

ન જાહેર સભામાં બોલાય. આ તો આપણા નસીબ ઉઘડી ગયા કે ખાનગી કાગળો હાથમાં આવી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ તો કોઈના ખાનગી કાગળો હાથમાં આવે નહિ. એ તો એની અંગત મૂડી થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- જાહેર સભામાં કોઈ જ્ઞાની આવું બોલે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે જેણે પ્રવૃત્તિ કરી છે એનો ઉપકાર માનવો રહ્યો. જેણે આ પત્રોને ગ્રંથારૂઠ કર્યા અને મુમુક્ષુઓને માટે ઉપલબ્ધ કર્યા, કોઈપણ એક દસ રૂપિયાનું પુસ્તક છે. ખાલી એનું બાઈન્ડિંગ પંદર-વીસ રૂપિયાનું અત્યારે થાય છે. પૂંઠાની પંદર-વીસ રૂપિયાની કિંમત છે એના બદલે આખું પુસ્તક દસ રૂપિયામાં આપે છે. એ એ લોકોનો ઉપકાર છે એમ સમજવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- આ પત્રની અંદર તો ભાવસુભટ ન થાય એવો ઉપદેશ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એની તો કોઈ કિંમત થાય એવું નથી. અંદર જે વસ્તુ ભરી છે એ તો આત્માને આખો સંસાર તારી નાખે. એની તો કોઈ Terminology નથી. કઈ Term માં એની કિંમત કરવી એની કોઈ Terminology નથી દુનિયામાં. ભલે કોઈ ઓછું સમજે, કોઈ વધારે સમજે પણ એણે જે કામ કર્યું છે અને કામ કરી રહ્યા છે, આજે પણ એ લોકો પ્રકાશન કરે છે. દસ રૂપિયામાં પુસ્તક આપવાની વ્યવસ્થા તો કરે છે ને ? 'અગાસ'ના આશ્રમમાંથી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સો રૂપિયાની આસપાસની કિંમત થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એની લાગત કિંમત સો રૂપિયા આસપાસની થાય એવું છે. અત્યારના ભાવે આ.

મુમુક્ષુ :- એ પણ કાગળની અને છપાઈની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો દસ રૂપિયાનો માલ એક રૂપિયામાં કે સો રૂપિયાનો માલ દસ રૂપિયામાં આપે છે. એ તો ઠીક પણ આવું અમૂલ્ય તત્ત્વ લોકોને ઉપલબ્ધ થાય છે એનો આભાર તો માનવો જોઈએ. ઉપકાર તો માનવો જોઈએ. કોઈ ઓછું સમજે વધારે એ લક્ષમાં ન લેવું જોઈએ ગૌણ કરવું જોઈએ.

એ ૪૧૪ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૧૫

મુંબઈ, આસો, ૧૯૪૮

કોઈ પણ જાતના અમારા આત્મિક બંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયેલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે. કુટુંબ છે તેનું પૂર્વેનું કરેલું કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ. રેવાશંકર છે તેનું અમારા પ્રત્યે જે કંઈ માગણું છે તે આપવાને રહ્યા છીએ. તે સિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે તે તેની અંદર સમાઈ જાય છે. તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે, સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતના આત્મિક બંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. આવો જે અંતરંગનો ભેદ તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે ?

દુઃખના ભયથી પણ સંસારમાં રહેવું રાખ્યું છે એમ નથી. માન-અપમાનનો તો કંઈ ભેદ છે, તે નિવૃત્ત થઈ ગયો છે.

ઈશ્વરેચ્છા હોય અને તેમને અમારું જે કંઈ સ્વરૂપ છે તે તેમના હૃદયને વિષે થોડા વખતમાં આવે તો ભલે અને અમારે વિષે પૂજ્યબુદ્ધિ થાય તો ભલે, નહીં તો ઉપર જણાવ્યા પ્રકારે રહેવું હવે તો બનવું ભયંકર લાગે છે.

૪૧૫ (પત્રાંક).

‘કોઈ પણ જાતના અમારા આત્મિક બંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી.’ આત્માથી કાંઈ બંધન નથી. આત્મા છૂટો પડી ગયો છે. એ તો ગૃહસ્થમાં પણ મુનિની જેમ રહ્યા છે એમ કહીએ તો ચાલે. મુનિદેશાની જેમ રહ્યા છે. દસ વર્ષ એમની જે જ્ઞાનદેશા રહી છે પણ દસ વર્ષમાં તો જે અજ્ઞાનપણે લાખો વર્ષની તપશ્ચર્યામાં કર્મ

ન ખરે, ન નિર્જરે એ દસ વર્ષમાં એમણે નિર્જરાવ્યા છે એટલું કામ કર્યું છે.

મુમુક્ષુ :- અનંત ભવના બંધન તોડી નાખ્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનંત ભવના બંધન તોડી નાખ્યા છે. ભૂતકાળના અનંત ભવની અશુદ્ધિઓને ખલાસ કરી, ભાવિમાં Line ચોખ્ખી કરી નાખી, એકદમ માર્ગ ચોખ્ખો કરી નાખ્યો. સડસડાટ. આગળ તો લખશે ને ? આ દ્રવ્યાનુયોગ છે એ પરમગંભીર છે અને શુક્લધ્યાનનું કારણ છે. શું સમજાણું હશે દ્રવ્યાનુયોગમાંથી ? આપણે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં દ્રવ્યાનુયોગ પૂરો કરીએ છીએ. ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ, દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાય એમાં આપણો દ્રવ્યાનુયોગ પૂરો થાય છે. ‘શ્રીમદ્જી’ કહે છે કે દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર છે અને શુક્લધ્યાનનું કારણ છે જીવને. ધર્મધ્યાનનું નહિ શુક્લધ્યાનનું કારણ છે એની ગંભીરાત કેટલી ભાસી હશે ! અને એ દ્રવ્યાનુયોગ શું ચીજ હશે !

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુક્લધ્યાનનું કારણ લીધું છે. ત્યાં વાત કરી છે હે કુંદકુંદાદિ આચાર્યો ! ત્યાં વાત કરી છે એ પત્રમાં. કે આપના વચનો દ્રવ્યાનુયોગ છે ને ? બીજા આચાર્યોમાં અને ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ની જે શાસ્ત્ર શ્રેણી છે એમાં ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ દ્રવ્યાનુયોગ હાથમાં લીધો છે. અને એમાંય ખાસ કરીને એવો દ્રવ્યાનુયોગ કે જે અધ્યાત્મની સાથે ઘનિષ્ટ રીતે સંકળાયેલો છે દ્રવ્યાનુયોગ, એવો દ્રવ્યાનુયોગ લીધો છે. એટલે ત્યાં એમનો ઉપકાર ગાયો છે એમણે, પોતાને પામર ગણીને. આપના વચનો આ પામરને સ્વરૂપ અનુસંધાન વિષે ઉપકારી થયા તે અર્થે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. એ દ્રવ્યાનુયોગની વાત કરતી વખતે એ વાત કરી છે. કેટલું ઊંડું ! એમનો ઉપયોગ કેટલો ઊંડો હશે ? એમનું જ્ઞાન કેટલું ઊંડું હશે એ વિષયને સ્પર્શતું કે જ્યાં એમને શુક્લધ્યાન દેખાય છે !! એ દ્રવ્યાનુયોગના અધ્યયનમાં એમને શુક્લ ધ્યાન દેખાય છે. ધર્મધ્યાન નહિ શુક્લધ્યાન દેખાય છે. શ્રેણી માંડે એવી વાત લીધી છે. બહુ ઊંડી વાતો કરી ગયા છે. સાધારણ માણસોને કે વિદ્વાનોને ન સમજાય એવો વિષય છે. વિદ્વાનોનું કામ નથી, એવો ઊંડો વિષય છે આમાં.

‘કોઈ પણ જાતના અમારા આત્મિક બંધનને લઈને અમે સંસારમાં રહ્યા નથી. સ્ત્રી જે છે તેનાથી પૂર્વે બંધાયેલું ભોગકર્મ નિવૃત્ત કરવું છે. કુટુંબ છે તેનું પૂર્વેનું કરેલું

કરજ આપી નિવૃત્ત થવા અર્થે રહ્યા છીએ.’ કરજ ચૂકવીએ છીએ એનું. દેણું કર્યું છે એ આપીએ છીએ. અમારે કાંઈ લેવું નથી. દેણું દઈ દેવા માટે બધો હિસાબકિતાબ સાફ કરીએ છીએ અમે તો.

‘રેવાશંકર છે...’ આ એમના જે ભાગીદાર હતા કાકાજી સસરા. ‘તેનું અમારા પ્રત્યે જે કંઈ માગણું છે તે આપવાને રહ્યા છીએ.’ એનું પણ કાંઈક લેણું છે એટલે આ દુકાનમાં બેઠા છીએ. અમારે કાંઈ દુકાનમાંથી જોઈતું નથી, એનું દેણું દઈએ છીએ.

મુમુક્ષુ :- દેણું એટલે તે કમાઈને દેવાનું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનું માગણું છે.

મુમુક્ષુ :- Working partner હતા ને...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બરાબર છે.

‘તે સિવાયના જે જે કંઈ પ્રસંગ છે તે તેની અંદર સમાઈ જાય છે.’ આ સિવાયના જે પ્રસંગ છે આ બધામાં આવી જાય છે. ‘તનને અર્થે, ધનને અર્થે, ભોગને અર્થે, સુખને અર્થે કે સ્વાર્થને અર્થે કે કોઈ જાતના આત્મિક બંધનથી અમે સંસારમાં રહ્યા નથી.’ ખુલ્લી વાત કરે છે. ‘આવો જે અંતરંગનો ભેદ...’ આવો જે અમારા હૃદયનો ભેદ ‘તે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો ન હોય તે જીવ કેમ સમજી શકે ?’ એટલે કે જે જીવને નિકટપણે મોક્ષ વર્તતો હોય તે સમજી શકે, એમ કહેવું છે. અમને કોણ ઓળખશે ? કે જેનો મોક્ષ નજીક હશે એ અમને ઓળખી લેશે. અમને નહિ ઓળખે તેનો મોક્ષ નજીક નથી, શું કરીએ અમે ? ક્યાં તીર માર્યું છે ? મુમુક્ષુને પત્ર વ્યવહાર કરે છે ને એટલે એવી વાત લીધી છે. વિશેષ લઈશું...

પત્રાંક-૪૧૬

મુંબઈ, આસો ૧૯૪૮

જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી પણ સુગમ એવું ધ્યાન સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે.

૧. નિર્માણ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દષ્ટિનું સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચળ સ્થિતિમાં આણવી.

૨. એવું કેટલુંક અચળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે, એવી ભાવના કરવી.

૩. એ ભાવના જ્યાં સુધી તે પદાર્થનાં આકારાદિનાં દર્શનને આપે નહીં ત્યાં સુધી સુદૃઢ કરવી.

૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.

૫. એ ભાવના જ્યાં સુધી તે પદાર્થનાં આકારાદિ દર્શનને આપે નહીં ત્યાં સુધી સુદૃઢ કરવી. આ જે દર્શન કહ્યું છે, તે ભાસ્યમાનદર્શન સમજવું.

૬. એ બે પ્રકારની ઊલટસૂલટ ભાવના સિદ્ધ થયે બ્રૂકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.

૭. પ્રથમ તે ચિંતન દષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.

૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દૃઢ થવા પછી દષ્ટિ બંધ રાખવી. તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.

૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો અનુક્રમે હૃદયને વિષે એક અષ્ટદલકમળનું ચિંતન કરી સ્થાપિત કરવા.

૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અષ્ટદલકમળ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખ મુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુખ મુખે તેને ચિંતવવું, અર્થાત્ સૂલટું ચિંતવવું.

૧૧. તે અષ્ટદલકમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું. પછી

સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.

૧૨. તે ભાવ દઢ થયે પૂર્ણ છે જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.

૧૩. તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.

૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.

૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં તદાકાર જ છે એમ ભાવવું.

૧૬. તેમનાં મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ઐકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે એમ ભાવવું.

૧૭. તે ભાવનાઓ દઢ થયે તે ઐકાર સર્વ પ્રકારના વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.

૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે, એમ ચિંતવતાં ચિંતવતાં તે જ્ઞાન તે શું ? એમ ભાવવું.

૧૯. તે ભાવના દઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં ચિંતવવો, સર્વાંગ ચિંતવવો.

ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી. એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે

બહુમાન, પ્રેમ એ છે. જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણી વાર થઈ ગયો છે, તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી; અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે, એમ અમને તો દઢ કરીને લાગે છે.

જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ. એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’ એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન. બીજું પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ. ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું, અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; ‘હું જાણું છું,’ ‘હું સમજું છું,’ એ દોષ ઘણી વાર વર્તવામાં પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે, એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વેનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે. માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું, અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ.

તા. ૪-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૫
પત્રાંક ૪૧૬

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૧૬, પાનું ૩૫૬. ૨૫મા વર્ષમાં છેલ્લા કેટલાક પત્રો છે. આ પત્રમાં શરૂઆતમાં ધ્યાનનો વિષય ચર્ચો છે. અનેક પ્રકારના ધ્યાન છે. એમાં પ્રથમ એક કૃત્રિમ ધ્યાનનો વિષય લીધો છે. પછી સહજ ધ્યાનનો વિષય લીધો છે.

આગમમાં ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્લ. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ માઠા ધ્યાન છે. જેનું ફળ દુઃખ છે. ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ આત્માના શુદ્ધ પરિણામસ્વરૂપ ધ્યાન છે, જેનું ફળ મોક્ષ છે. એ સિવાય પણ વિધવિધ દષ્ટિકોણથી ધ્યાનનો વિષય શાસ્ત્રોમાં ચાલ્યો છે. પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ વગેરે. અહીંયાં પહેલા ‘જ્ઞાનાર્ણવ’માં જેને પરિણામની ચંચળતા ઘણી હોય એની ચંચળતા ઘટાડવા માટે કૃત્રિમ પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો ? ‘જ્ઞાનાર્ણવ’માં પણ એ વિષય ચાલ્યો છે. અન્યમતમાં એવો વિષય પણ ચાલે છે કૃત્રિમધ્યાનનો. ‘પાતંજલ યોગદર્શન’ નામનું એ લોકોનું શાસ્ત્ર છે. એક પાતંજલિ ઋષિ થઈ ગયા, એના મુનિ થઈ ગયા. એના ઉપરથી એ શાસ્ત્રનું નામ છે. ત્યાં પણ બાહ્ય પ્રક્રિયામાં આ પ્રકારે કૃત્રિમ ધ્યાનના પ્રયોગથી પરિણામની ચંચળતા, મનની ચંચળતાને ઘટાડતા કાંઈક શાંતિ થાય, અશાંતિ ઓછી થાય એવો પ્રકાર ભજે છે.

‘જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું,...’ ‘જે પ્રકારે અત્રે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે પ્રકારથી પણ સુગમ એવું ધ્યાનનું સ્વરૂપ અહીં લખ્યું છે.’ હવે એક એક ક્રમ આપ્યો છે.

‘૧. નિર્મળ એવા કોઈ પદાર્થને વિષે દષ્ટિનું સ્થાપન કરવાનો અભ્યાસ કરીને પ્રથમ તેને અચળ સ્થિતિમાં આણવી.’ દષ્ટિ એટલે અહીંયા ચક્ષુષ્યન્દ્રિયનો ઉપયોગ છે. એને કોઈ નિર્મળ પદાર્થની કલ્પના કરીને પારદર્શક નિર્મળ પદાર્થ. જેમ માણસ

ચક્ષુઠન્દ્રિયના ઉપયોગથી કહે છે ને ? કે લીલું, લીલુંછમ જેવું ચોમાસામાં થઈ જાય તો આંખ ઠરે છે. શું કહે છે માણસ ? એમ ચક્ષુઠન્દ્રિયના ઉપયોગને અમુક રંગ સાથે આ પ્રકારના નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. તો અહીંયાં કોઈ નિર્મળ પદાર્થ, સ્ફટિક જેવો કોઈ નિર્મળ પુદ્ગલ પદાર્થ છે. એવા નિર્મળ પદાર્થને વિષે દૃષ્ટિનું સ્થાપન કરવાનો, એની નિર્મળતા જોવાનો પ્રથમ અભ્યાસ કરતાં ચક્ષુઠન્દ્રિયનો ઉપયોગ અચપળ થાય. અન્ય અન્ય પદાર્થોને વિષે ન જાય એવો અભ્યાસ કરવો એટલે એવી Practice કરવી એમ કહે છે. જેને ઘણી પરિણામની ચંચળતા હોય એની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- કોઈપણ એક પદાર્થમાં ઉપયોગમાં સ્થિર કરવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અને એમાંય ખાસ કરીને કોઈ નિર્મળ પદાર્થને વિષે ચક્ષુઠન્દ્રિયના ઉપયોગને સ્થિર કરવો. મન પછી Automatic ત્યાં સાથે લાગે છે. પણ સીધું મન ન લાગે એટલે ચક્ષુઠન્દ્રિયના નિમિત્તે મનને ત્યાં જોડવું.

મુમુક્ષુ :- આ માળા જે ગણે છે એ પણ મનને ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મનની ચપળતા ઘટાડવા માટે. જપ છે, માળા છે. પણ એ શરૂઆતમાં Temporary થાય. પછી માળા ફરતી રહે અને ઉપયોગ પણ ક્યાંક અને ક્યાંક ફરતો રહે એ પરિસ્થિતિ થાય. પણ બહુ શરૂઆતમાં Temporary પરિણામ એક ઠેકાણે આવે પણ એ પ્રયોગ પણ કૃત્રિમ છે. એટલે વળી પાછી ગડબડ થઈ જાય છે. અહીં તો જરા વધારે વાત લેવી છે, ધ્યાનનો વિષય લીધો છે ને હાથમાં ? એટલે પગથિયાં મુક્યા છે એક પછી એક પછી એક.

‘૨. એવું કેટલુંક અચપળપણું પ્રાપ્ત થયા પછી....’ એટલે કે જે એકદમ ચંચળતા ઉપયોગની છે એ ઓછી થયા પછી ‘જમણા ચક્ષુને વિષે સૂર્ય અને ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર સ્થિત છે, એવી ભાવના કરવી.’ પોતાના જમણા ચક્ષુને વિષે તેજસ્વી સૂર્ય છે. ડાબા ચક્ષુને વિષે ચંદ્ર છે એવી રીતે એક કલ્પના કરવી. આ કલ્પના છે. કૃત્રિમ પ્રયોગ છે ને ? પણ એવી ભાવના કરવી. ભાવના કરવી એટલે એ છે એમ ભાવવું. મારી બંને આંખોમાં જે પ્રકાશ છે. કારણ કે પહેલેથી ચક્ષુઠન્દ્રિયના ઉપયોગથી મનની ચંચળતાને ઘટાડવાની વાત છે. નિર્મળ પદાર્થને જોવાની. તો હવે એ નિર્મળ પદાર્થને જોવાનું પહેલું પગથિયું છે. એનાથી આગળ ચાલીને હવે પોતાના ચક્ષુ ઉપર આવે છે કે એક આંખમાં સૂર્ય છે અને બીજા આંખમાં ચંદ્ર છે અને એનું તેજ, મારી આંખોમાં

સૂર્ય-ચંદ્રનું તેજ છે એમ ભાવવું.

‘૩. એ ભાવના જ્યાં સુધી તે પદાર્થના આકારાદિના દર્શનને આપે નહીં ત્યાં સુધી સુદૃઢ કરવી.’ આકાર એટલે ગોળાકાર છે. એ ગોળાકારે સૂર્ય અને ચંદ્ર પોતાને કલ્પનામાં એકદમ ઊભો થઈ જાય એવી દૃઢતા આવવી જોઈએ. આ એકદમ પરિણામની ચંચળતા ઘટાડવાનો પ્રયોગ છે.

‘૪. તેવી સુદૃઢતા થયા પછી ચંદ્રને જમણા ચક્ષુને વિષે અને સૂર્યને વામ (ડાબા) ચક્ષુને વિષે સ્થાપન કરવા.’ સ્થાન બદલવું. શું કરવા એમ કહ્યું ? કે એમને એમ રાખે એટલે વળી પાછી ગડબડ થવાની, જે જપમાં ગડબડ થઈ એ. એક જપ નક્કી કર્યો હામો અરિહંતાણં... હામો અરિહંતાણં... હામો અરિહંતાણં... પછી ઉપયોગ પાછો છૂટી જાય છે. તો ઉપયોગ ન છૂટે એટલે ફેરબદલી કરાવી કે સૂર્ય-ચંદ્રને આમ રાખ્યા હવે એ સૂર્ય-ચંદ્રને આમ લઈ જવા પાછા.

મુમુક્ષુ :- ઉપયોગની કસરત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- Excercise કરાવે છે. કેળવવું છે ને. અચપળતા કેળવવી છે, ચપળતા ઘટાડવી છે એની કેળવણીનો વિષય છે. પ્રયોગ છે ને આ તો.

‘૫. એ ભાવના જ્યાં સુધી તે પદાર્થના આકારાદિને દર્શનને આપે નહીં ત્યાં સુધી સુદૃઢ કરવી. આ જે દર્શન કહ્યું છે...’ બન્ને જગ્યાએ દર્શન લીધું. આકાર એટલે એનું દર્શન. દર્શન-દર્શન શબ્દ વાપરે છે ને ? તો ‘આ જે દર્શન કહ્યું છે, તે ભાસ્યમાનદર્શન સમજવું.’ પોતાને એવું લાગવા માટે એને અહીંયાં દર્શન શબ્દ લીધું છે. એવું લાગે પોતાને કે મારી આંખમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર આવી ગયા છે. કેમ કે પ્રકાશ છે ને ? આંખનો જે પ્રકાશ છે, આંખનું જે તેજ છે એને લઈને એવું લાગે કે એક આંખમાં સૂર્ય બિરાજે છે, એક આંખમાં ચંદ્ર બિરાજે છે અને એના પ્રકાશથી બધું પ્રકાશમાન થઈ રહ્યું છે.

‘૬. એ બે પ્રકારની ઊલટસૂલટ ભાવના સિદ્ધ થયે...’ એમ વારંવાર ઊલટસૂલટ... ઊલટસૂલટ કરીને કેળવણી કરવી. ‘સિદ્ધ થયે બ્રૂકુટીના મધ્યભાગને વિષે તે બન્નેનું ચિંતન કરવું.’ આ બ્રૂકુટી કહેવાય છે, જેને આપણે ભવાં કહીએ છીએ સાદી ભાષામાં. ભવાં ચડી ગયા. એકદમ આમ થાય છે ને ? આને બ્રૂકુટી કહે છે. બે આંખ વચ્ચેનો બરાબર મધ્યબિંદુને બ્રૂકુટી કહે છે.

મુમુક્ષુ :- યોગમાં એને ધ્યાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો એ સૂર્ય-ચંદ્રને પછી એક જગ્યાએ ખેંચીને લાવવા. બ્રૂકુટીના મધ્યમાં લાવવા. એક જ જગ્યાએ સૂર્ય-ચંદ્રને લાવવા. અને એ રીતે ચિંતન કરવું કે એક જગ્યાએ મારી બ્રૂકુટીમાં સૂર્ય-ચંદ્ર એક સાથે છે એવી રીતે ચિંતવન કરવું.

‘૭. પ્રથમ તે ચિંતન દષ્ટિ ઉઘાડી રાખી કરવું.’ આંખ ખુલ્લી રાખીને કરવું.

‘૮. ઘણા પ્રકારે તે ચિંતન દઢ થવા પછી દષ્ટિ બંધ રાખવી...’ એટલે આંખ બંધ કરી દેવી. અને ‘તે પદાર્થના દર્શનની ભાવના કરવી.’ અંદરમાં સૂર્ય-ચંદ્રને જોવા. બ્રૂકુટી મધ્યે આંખ બંધ કરીને સૂર્ય-ચંદ્રને જોવા.

‘૯. તે ભાવનાથી દર્શન સુદૃઢ થયા પછી તે બન્ને પદાર્થો અનુક્રમે હૃદયને વિષે એક અષ્ટલક્ષમળનું ચિંતન કરી સ્થાપિત કરવા.’ પછી એ સૂર્ય-ચંદ્રને ત્યાંથી નીચે ઉતારવા અને હૃદય જ્યાં છે ત્યાં એને આઠ પાખડીવાળું, અષ્ટલક્ષ એટલે આઠ પાખડીવાળું કમળ છે ત્યાં એને સૂર્ય ચંદ્રને સ્થાપિત કરવા.

‘૧૦. હૃદયને વિષે એવું એક અષ્ટલક્ષમળ માનવામાં આવ્યું છે, તથાપિ તે વિમુખ મુખે રહ્યું છે, એમ માનવામાં આવ્યું છે, જેથી સન્મુખ મુખે તેને ચિંતવવું, અર્થાત્ સૂલટું ચિંતવવું.’ એ કમળ ઉંધું છે એમ માનવામાં આવ્યું છે. એમ માન્યું છે એને સવળું છે એમ કરીને એ રીતે એનું ચિંતવન કરવું.

‘૧૧. અને તે અષ્ટલક્ષમળને વિષે પ્રથમ ચંદ્રના તેજને સ્થાપન કરવું. પછી સૂર્યના તેજને સ્થાપન કરવું, અને પછી અખંડ દિવ્યાકાર એવી અગ્નિની જ્યોતિનું સ્થાપન કરવું.’ અખંડ દિવ્યાકારે કોઈ અગ્નિની શીખા, અગ્નિની જ્યોતિ, એ પ્રકાશનો પૂંજ છે. એ પહેલા આ ચંદ્ર અને સૂર્ય ગોળ છે પછી એમાંથી જ્યોતિ નીકળે છે એવી અગ્નિની જ્યોતિ જેવી એની અંદર કલ્પના કરવી. અહીં સુધી જે વાત લીધી છે એ પરિણામોની ચંચળતા ઘટાડવાનો એક કૃત્રિમ પ્રયોગ લીધો છે. એ મનનો અને ચક્ષુષ્ટન્દ્રિયના એટલે મન અને કાયા, એ બન્નેનું એમાં નિમિત્ત છે. વાણી ત્યાં મૌન છે. એટલે મન, વચન, કાયા ત્રણની પ્રવૃત્તિમાં વચનની પ્રવૃત્તિ મૌનપણે છે. ચક્ષુષ્ટન્દ્રિય અને મુખ્યપણે મનની પ્રવૃત્તિ છે. મનનો વેગ ઘટાડે છે. હવે અહીંથી બીજી રીતે વાતને વાળે છે. ૧૧ બોલ સુધી તો એ રીતે વાત લીધી છે.

‘૧૨. તે ભાવ દઢ થયે...’ એવું દઢ થયા પછી પૂર્ણ છે ‘જેનું જ્ઞાન, દર્શન અને

આત્મચારિત્ર એવા શ્રી વીતરાગદેવ તેની પ્રતિમા મહાતેજોમય સ્વરૂપે તેને વિષે ચિંતવવી.’ એવી જે તેજનો પૂજ જે જ્યોતિ છે એ જ્યોતિમાંથી એક વીતરાગદેવનો આકાર ઊભો કરવો, જેનું જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર શુદ્ધ છે. પરિપૂર્ણ છે અને એ એક મહાતેજોમય પ્રતિમા છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન હોય છે.

ભગવાનની પ્રતિમા તો જે આપણે સ્થાપીએ છીએ એવા આકારે સમવસરણની અંદર પ્રતિમાવત બિરાજમાન હોય છે, પણ મહાતેજોમય હોય છે. એટલું બધું તેજ હોય છે કે એ તેજ આંખને સૂર્યની જેમ દઝાડતું નથી કે આંખને પાછી પાડતું નથી. જેમ ચંદ્રને જોવામાં આંખને શીતળતા મળે છે એમ વીતરાગદેવને તેજોમય શરીરની આકૃતિને જોતાં પણ આંખને શીતળતા મળે છે, મનને શાંતિ મળે છે અને એવું શીતળ તેજ પણ બહુ વિશિષ્ટ એટલું તેજ હોય છે કે જેની પાસે હજારો સૂર્ય-ચંદ્ર રાખો તો પણ આ તેજ વિશેષ લાગે, ઓલું ઝાખું લાગે. સૂર્ય-ચંદ્રનું તેજ ઝાખું લાગે. ભગવાનના શરીરના પરમાણુનું તેજ છે એ એટલું બધું દિવ્ય તેજ લાગે. કોઈ પ્રકારાન્તર જ એવો છે. એ રીતે સમવસરણમાં ભગવાન સદેહે બિરાજમાન હોય છે. પછી એમાં રોગાદિની કલ્પના કરવાનો તો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. જેના એક એક પરમાણુ આટલા તેજોમય હોય છે એને બીજા રોગનો તો, રોગનો, પરસેવો, રોગ, પ્રસ્વેદ કાંઈ એમને હોતું નથી. જે અઢાર દોષ રહિત કદ્યા છે. ક્ષુધા, તૃષ્ણા, નિદ્રા આદિ કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી. એવા સાક્ષાત્ વીતરાગદેવને એટલે વીતરાગદેવની તેજોમય મૂર્તિ હૃદયને વિષે બિરાજમાન છે એમ ચિંતવવું, એમ કહે છે.

‘૧૩. તે પરમદિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ....’ નહિ બધાને લાગુ પડે છે, ત્રણેને. ‘તે પરમ દિવ્ય પ્રતિમા નહીં બાળ, યુવા અને વૃદ્ધ એવા દિવ્યસ્વરૂપે ચિંતવવી.’ આપણે સ્થાપના કરીએ છીએ એમાં બાળકનો વેશ નથી, વૃદ્ધાવસ્થા નથી અને યુવાન અવસ્થાપણ નથી. એવી જ કોઈ પ્રતિમા છે કે જેમાં ત્રણમાંથી એકેય ચિહ્ન દેખાતું નથી. ‘એવા દિવ્યરૂપે ચિંતવવી.’

‘૧૪. સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્ર છે, એમ ભાવવું.’ સંપૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન ઉત્પન્ન થવાથી સ્વરૂપસમાધિને વિષે શ્રી વીતરાગદેવ અત્રે છે—પોતામાં છે એમ ભાવવું. આવા પરિપૂર્ણ વીતરાગદેવ જ્ઞાન, દર્શનથી પૂર્ણ એવા અને પરિપૂર્ણ નિરવશેષ અંતર્મુખ સમાધિમાં લીન એવા વીતરાગદેવ

મારા વિષે છે એમ ચિંતવવું.

‘૧૫. સ્વરૂપસમાધિને વિષે સ્થિત એવા તે વીતરાગ આત્માના સ્વરૂપમાં તદાકાર જ છે એમ ભાવવું.’ એમાં પરિપૂર્ણ લીન છે એવા ભાવે પરિપૂર્ણ સ્વસંવેદનમય, આનંદમય લીન છે. તદાકાર એટલે લીન છે એમ ભાવવું.

‘૧૬. તેમના મૂર્ધસ્થાનને વિષેથી તે વખતે ઝંકારનો ધ્વનિ થયા કરે છે એમ ભાવવું.’ અહીંયાં મૂર્ધસ્થાન એટલે આટલું મૂર્ધસ્થાન કહેવાય. ઊર્ધ્વસ્થાન કહો કે મૂર્ધસ્થાન કહો. ત્યાંથી જાણે ઝંકારનો ધ્વનિ છૂટે છે એમ ભાવવું. મુખ શબ્દ નથી લીધો, મૂર્ધસ્થાન લીધો છે.

‘૧૭. તે ભાવનાઓ દઢ થયે તે ઝંકાર સર્વ પ્રકારના વક્તવ્ય જ્ઞાનને ઉપદેશે છે, એમ ભાવવું.’ જે વચનગોચર છે, વચનને યોગ્ય છે એવું જેટલું જ્ઞાન છે, બીજું એથી બહાર અવક્તવ્ય જ્ઞાન પણ વચનમર્યાદાની બહાર પણ જ્ઞાન છે એ વિષય તો વચનમાં આવતો નથી, પણ જે વચનગોચર જેટલો છે એટલો વિષય એ ઝંકાર ધ્વનિમાં ઉપદેશ વિશેષ નીકળી રહ્યો છે, પ્રસિદ્ધ થઈ રહ્યો છે, પ્રગટ થઈ રહ્યો છે એમ ભાવવું.

‘૧૮. જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે, એમ ચિંતવતા ચિંતવતા તે જ્ઞાન તે શું ? એમ ભાવવું.’ અહીંયાં જિજ્ઞાસા લીધી. શું કહે છે ? કે જે પ્રકારના સમ્યક્ માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા. જે ઉપાયથી-જે વિધિથી, ઉપાય કહો, વિધિ કહો, માર્ગ કહો, બધો એકાર્થ છે. જે વિધિએ કરીને વીતરાગદેવ પરિપૂર્ણ વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ કરી. નિષ્પન્નતા એટલે પ્રાપ્તિ કરી. એવા જે ઉપાયથી પામ્યા એવું જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે. એમના મુખેથી જે ઉપદેશ નીકળી રહ્યો છે એ એવા જ્ઞાનના રહસ્યને લઈને આવે છે, એમ કહે છે.

જ્ઞાન, જ્ઞાનમાં-વર્તમાન જ્ઞાન પોતાનામાં જ સ્થિર થાય, પોતાને જ વેદે, પોતાને જ વિષય કરે. પોતાના જ્ઞાનથી પોતાના સ્વરૂપની-દ્રવ્યસ્વભાવની-વસ્તુની વર્તમાન હયાતીને વેદી લે એવું જે ઉપદેશનું રહસ્ય છે, એ કયા પ્રકારનું ? એવું તે કયું જ્ઞાન છે? એમ ચિંતવતા ચિંતવતા જ્ઞાન તે શું ? એમ ભાવવું. આવું જ્ઞાન તે શું ? એમ ભાવવું. અહીંયાં પ્રશ્નચિહ્ન લીધો છે પહેલી વખત. એ જિજ્ઞાસાનો વિષય લીધો. કેમ

કે એવું જે જ્ઞાન છે તે કથંચિત્ વચનગોચર બહુ અલ્પમાત્રામાં છે. વિશેષે કરીને તે અવક્તવ્ય છે અને અનુભવગોચર છે. એટલે એવું તે જ્ઞાન તે શું ? કેમ કે ભાષામાં આવ્યું તો એવું જ્ઞાન તે શું ? એટલે બાકીનો એનો અવ્યક્ત અનુભવનો વિષય છે એ તે કેવો ? એમ એની જિજ્ઞાસામાં આવે. ધ્યાનમાંથી જિજ્ઞાસા ઊભી કરી. આ તો કૃત્રિમ ધ્યાન છે ને ? આ ખરેખર સ્વરૂપનું ધ્યાન નથી. એટલે અહીંયાં માર્ગની જિજ્ઞાસા લીધી. શું લીધું ? માર્ગની જિજ્ઞાસા લીધી, ઉપાયની જિજ્ઞાસા લીધી કે આ રીત કઈ છે ?

મુમુક્ષુ :- ચંચળતા ઘટી પછી જિજ્ઞાસા ઊભી કરી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચંચળતા આટલી ઘટી હોય એને અહીંયાં જિજ્ઞાસામાં લીધા. આમાં શું છે કે વિષય ઊંડો છે. આ જે રીતનો વિષય છે એ ઊંડો વિષય છે. તો એ જે ઊંડો વિષય છે એને કોઈ પરિણામની અમુક સ્થિતિએ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

‘ગુરુદેવ’ કહેતા, એ વિષયમાં એક દષ્ટાંત આપતા કે કોઈ ઘોડેસ્વારને તરસ લાગી હોય. મારતે ઘોડે જતો હોય. ઊડતો હોય એવી રીતે મારતા ઘોડે જતો હોય. જાણે ધરતી ઉપર ઘોડાનો પગ ટકતો નથી. ઠેસ માર્યો કે ક્યાંય ઊડીને ગયો. એમાં એને તરસ લાગી હોય. હવે એ કૂવો જોવે ક્યાંક. ક્યાંય પાણી દેખાતું ન હોય, ક્યાંય તળાવ, નદી કાંઈ દેખાતા ન હોય જંગલમાં. એમાં એક કૂવો જુએ. પછી શું કરે ? મારતે ઘોડે એમાં પાણી છે કે નહિ એ કેવી રીતે જુએ ? ઘોડાને તો દોડતો બંધ કરવો પડે. ઊભો રાખીને નીચે ઉતરે. વાંકો વળીને તળીયું જુએ કે અંદર પાણી છે કે નહિ ? તો પછી કેવી રીતે પાણી બહાર કાઢવું એ સવાલ ઊભો થાય. પણ મારતે ઘોડે એને કેમ ખબર પડે કે પાણી ક્યાં છે ? એમ વિકલ્પની ઘણી ચંચળતા આ જીવને વિષે વર્તી રહી છે. પરિણતિમાં પણ ઘણી ચંચળતા છે. ઉપયોગમાં પણ ઘણી ચંચળતા છે. એ ચંચળતા અંદરમાં જે રહસ્યભૂત ઊંડું ઊંડું ચૈતન્યસ્વભાવસ્વરૂપ જે ચિત્ સ્વરૂપ છે આત્મા, એ આત્માને જોવા માટે પરિણામની ગતિમાં આટલો ફેર પડવો જરૂરી છે. એમને એમ કાંઈ દેખાય એવું નથી.

એટલે કહ્યું કે ‘જે પ્રકારના સમ્યક્માર્ગે કરી વીતરાગદેવ વીતરાગ નિષ્પન્નતાને પામ્યા એવું જ્ઞાન તે ઉપદેશનું રહસ્ય છે.’ એવું જ્ઞાન, એવી રીતનું જ્ઞાન, એ રીત સંબંધીનું, વિધિ સંબંધીનું જ્ઞાન છે. એ ઉપદેશનું રહસ્ય છે. જુઓ ! ઉપદેશનું રહસ્ય

શું લીધું ? વિધિ લીધી. કેમ કે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિષય એ છે. આત્મા ધ્રુવ છે, કૂટસ્થ છે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે એ તો અન્યમત સુધી આવ્યું છે. 'ગીતા' વાંચો અત્યારે તો એમાંથી નીકળો. પણ એમાં કઈ વિધિએ પહોંચવું ?

મુમુક્ષુ :- વીતરાગતાની ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વીતરાગતાની એમાં કઈ વિધિએ પહોંચવું ? વીતરાગ શબ્દ ત્યાં આવે છે. વીતરાગ મય ક્રોધસ્થ.... વીતરાગ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. સાંખ્યનો બીજો અધિકાર છે. એ બધા શ્લોકો તો નાનપણમાં મોઢે કરેલા. શુભાશુભ પરિત્યાગી વીતરાગ મય ક્રોધ ત્યાં સુધી બધું આવે છે. બુદ્ધિની પહોંચ છે ને ? અને દિવ્યધ્વનિમાંથી સાંભળ્યું છે. એટલે લીધું છે. વાત સારી છે. વાત સરસ છે, સરસ છે એટલે ગોઠવ્યું છે. છતાં વિધિ નથી આવતી. અંતર્મુખ થવું એ શબ્દ આવે છે. આત્માથી આત્મામાં સંતુષ્ટ થવું એ પણ આવે છે. આત્મન્યૈ આત્મના તુષ્ટાઃ સ્થિતપ્રજ્ઞ.... સ્થિતપ્રજ્ઞ-આત્મામાં પ્રજ્ઞાને સ્થિર કરવી. આત્માથી આત્મામાં સંતુષ્ટ થઈને પ્રજ્ઞાને આત્મામાં સ્થિર કરવી. આવા બધા શ્લોક છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છતાં વિધિ નથી આવતી. જોવાની ખૂબી આ છે. જોકે ત્યાં તો ગૃહિત મિથ્યાત્વનો કેટલોક પ્રકાર ભજે છે. એટલે એ બધા શબ્દો છે, ભાવ તો જુદી વસ્તુ છે આખી. પણ અહીંયાં જે રહસ્યભૂત વાત છે એ વિધિની છે એમ કહેવા માગે છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વિષય હોય તો એ છે.

મુમુક્ષુ :- વિધિ છે એ Practical છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, Practical છે. એટલે એ જ્ઞાન તે શું ? એવું એ જ્ઞાન તે શું ? એમ ભાવવું. એમ ભાવવું એટલે એ ચિંતવતા ચિંતવતા ભાવવું. એ જિજ્ઞાસાનો વિષય લીધો છે. જિજ્ઞાસા એટલે કુતૂહલ નહિ. ભાવવું એમ લીધું છે. મને એવું જ્ઞાન હો. મને એવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હો કે જે માર્ગે વીતરાગદેવ પરિપૂર્ણ વીતરાગતાની નિષ્પત્તિમાં આવ્યા, એની નિષ્પન્નતા થઈ. એવું તે કયું જ્ઞાન ? એ જ્ઞાન મને હો. એમ પોતાને એવા જ્ઞાનની ભાવનાપૂર્વક જિજ્ઞાસા હોવી ઘટે, થવી ઘટે.

મુમુક્ષુ :- ધીરે ધીરે વીતરાગીને અને પોતાને સાચી સ્થિતિમાં મૂકી દીધા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહીં, અહીંયાં તો શું છે કે એ જિજ્ઞાસામાં આવે છે કે આ

રીત કઈ ? આવા વીતરાગદેવ, મારા સ્વરૂપની, મારા હૃદયને વિષે બિરાજમાન છે પણ એ કઈ રીતે થઈ આ વાત ? એથી હજી અજાણ્યા છે એ ધ્યાનના પ્રકારમાં લેવું છે. ધ્યાન એ સાક્ષાત્ એ માર્ગસ્વરૂપ છે. એ વિધિસ્વરૂપ છે ધ્યાન. ધ્યાન પોતે જ વિધિસ્વરૂપ છે. પણ એ ધ્યાન કરનાર પોતે ધ્યાનથી અજાણ્યા છે, એમ વાત લેવી છે.

‘૧૯. તે ભાવના દઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, તેનું ભાવન કરી આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં ચિંતવવો, સર્વાંગ ચિંતવવો.’ પ્રદેશે પ્રદેશે. જે ભાવના દઢ થયા પછી તેમણે જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થો કહ્યા છે, દ્રવ્યાદિ પદાર્થોમાં નવે તત્ત્વો લઈ લેવા, છ દ્રવ્ય અને નવ તત્ત્વ બધું લઈ લેવું. તેનું ભાવન કરીને આત્માને સ્વસ્વરૂપમાં ચિંતવવો. આત્માનું જે પરમ વીતરાગ સ્વરૂપ છે એને પોતાના સ્વરૂપમાં ચિંતવવો. સર્વાંગ ચિંતવવો એટલે અખંડ પ્રદેશે એને ચિંતવવો.

મુમુક્ષુ :- શરીરાકારે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, શરીરાકારે જેટલી પોતાની અવગાહના છે એ પ્રમાણે એની સર્વાંગ પરિપૂર્ણ વીતરાગસ્વરૂપ છે, અનંત જ્ઞાનમય છે, અનંત આનંદમય છે, અનંત સ્વભાવમય છે, અનંત સામર્થ્યમય છે એ રીતે એને ચિંતવવું. અહીં સુધી ધ્યાનની વાત કૃત્રિમ ધ્યાનથી માંડી અને સ્વરૂપ ધ્યાનના વિકલ્પ સુધીની વાત લીધી છે.

‘ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે.’ એટલે આ પ્રયોગના આવા જે પ્રયોગ છે એ પ્રયોગના પણ ઘણા પ્રકાર છે એમ કહેવું છે. એ બધા, એ ગ્રંથો, જે યોગના ગ્રંથો છે એની અંદર એ બધા પ્રયોગો લીધા છે અને એનું...

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ છે પછી, આ છે શ્વાસોશ્વાસની પ્રક્રિયાનો વિષય, પ્રાણાયામનો આવે છે. પવનને સ્થિર કરવાનો વિષય આવે છે અને એ સિવાય પણ શરીરને કેટલુંક ટકાર રહેવું, કેવી રીતે ટકાર રહેવું. ડોકને, કમરને કેવી રીતે... એ બધા અનેક પ્રકારના પ્રયોગ છે.

‘એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ...’ એ બધા ઘણા પ્રકાર છે એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ. હવે સરવાળો મારે છે. બધા પ્રકારની લાંબી વાત નહિ કરતા (સરવાળો કરે છે). કેમ કે એ તો

બધું કૃત્રિમતામાં જાય છે અને અનેક પ્રકારના જીવો અનેક રીતે ફસાવેલા છે. એને કૃત્રિમતાથી બહાર કાઢવાનો સવાલ છે. ઘણી કૃત્રિમતા વ્યાપી ગઈ છે. કૃત્રિમતાનું ઘણું ઝેર વ્યાપ્યું છે તો થોડી કૃત્રિમતાથી એને બહાર કાઢે છે. કારણ કે એ સહજતાને યોગ્ય નથી, સહજતાને પાત્ર નથી એ. એટલે કેટલીક કૃત્રિમતાને (કહી). એ રોગની પરિસ્થિતિ છે. રોગ ઘણી તીવ્ર માત્રામાં વ્યાપેલો હોય ત્યારે એને કેટલીક કૃત્રિમ પ્રતીતિથી Control કરવો પડે છે. એમાં એટલી સહજતાનો આગ્રહ રાખે તો નિરોગ દશા ન આવે. કેમ કે એની સામે કૃત્રિમતાની સામે કૃત્રિમતા, ઝેરની સામે ઝેર એ પ્રયોગ અમુક હદે કરવાની ફરજ પડે છે. ત્યારે એ કાંઈક અમુક Level માં આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ... અહીંયા મૂકી દીધા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો બહારથી ફેરવ્યું છે. વીતરાગદેવની પ્રતિમાને ત્યાંથી લાઈન ફેરવી. ઓલી બધી વાત તો અન્યમતના ગ્રંથમાં આવે છે. પછી આ જે આવે છે એ 'જ્ઞાનાર્ણવ', કે જે 'શુભચંદ્રાચાર્યદેવ'ની રચના છે. એમાં આ વિષય લીધો છે. એમાં બધા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો વિસ્તાર લીધો છે. એકાંત સ્થળ પસંદ કરવું. બહુ વસતી ન હોય એવું સ્થળ પસંદ કરવું. બહુ ઘોંઘાટ ન હોય એવું સ્થળ પસંદ કરવું. એ બધા પ્રકાર છે. આહારાદિમાં કેવી રીતે સમતોલ કરવો ? અને એ બધો સરવાળો પાછો માર્યો છે કે આ બધા પર-નિમિત્તો છે. બધું કહી કહીને પાછો સરવાળો માર્યો છે. એ તો વીતરાગી મુનિ છે, આ બધી વાતો નિમિત્તો અપેક્ષિત છે. મૂળ વાત ઉપાદાન અપેક્ષિત છે. એ સરવાળો પાછો 'શુભચંદ્રાચાર્ય' માર્યો છે.

‘ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે;...’ જે ધ્યાનમાં ધ્યેયરૂપ આત્મા છે, મુખ્યપણે વર્તે છે એટલે જે ધ્યાનનું અનુસંધાન આત્મસ્વરૂપ સાથે છે, ધ્યેય સાથે છે, મૂળ સ્વરૂપ સાથે છે તે ખરેખર ધ્યાન કહેવાય છે. તેને ધ્યાન કહેવાય છે. ‘અને એ જ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી.’ કોઈને આત્મજ્ઞાન ન હોય અને આત્મધ્યાન થાય એ વાત છે નહિ. એટલે શું કહી દીધું ? આ બધી વાત ફેરવી નાખી કે આ બધો પ્રયોગ કરતો હોય પણ જો આત્મજ્ઞાન ન હોય તો આત્મધ્યાન નહિ થાય. કલ્પના (કરીને) અહીં સુધી આવશે. (ઉપર) ૧૮ નંબરની કલ્પના સુધી

આવશે પણ આત્મજ્ઞાન વગર આત્મામાં સ્થિરતારૂપ ધ્યાન નહિ થાય, આત્માનો આશ્રય નહિ થાય, ઉપયોગને આત્માના ધ્યેયની પક્કડ નહિ આવે. આત્મજ્ઞાન વિના આત્મધ્યાન નહિ. હવે આત્મજ્ઞાન કોના વિના નહિ ? એમ કહેશે. આખી Line પકડે છે.

‘આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી. એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી.’ એ પહેલા એની યથાર્થતા વિચારણામાં આવવી જોઈએ. ઉપદેશમાં યથાર્થપણે ગ્રહણ કરવાની જે પૂર્વ પર્યાયો છે એ પ્રકાર વિના સીધું આત્મજ્ઞાન કોઈને હોય એમ પણ બનતું નથી. યથાર્થ બોધ, યથાર્થ સ્વરૂપ નિશ્ચય, યથાર્થ સ્વરૂપનું ભાવભાસન, યથાર્થ સ્વરૂપનું લક્ષ આવ્યા વિના કોઈને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

‘એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે,...’ શું કહે છે ? એવા યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ઘણા જીવોને ક્રમે કરીને થાય છે ‘અને તેનો મુખ્યમાર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુમાન, પ્રેમ એ છે.’ જુઓ ! ક્યાં વાત લાવીને ઊભી રાખી છે. બધી ધ્યાનથી માંડીને સરવાળે સત્પુરુષના ચરણ સુધી વાતને લઈ ગયા. Total ક્યાં માર્યો ? એ વાતનો છેડો ક્યાં લઈ આવ્યા છે ? એવો જે યથાર્થ બોધ એ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને, ક્રમે કરીને એટલે આસ્તે આસ્તે ઘણા જીવોને થાય છે, અનેક જીવોને થાય છે, ભલે માત્રા એની અલ્પ છે તો પણ એમાં સંખ્યા ઘણી છે, ઘણા જીવોને થાય છે ‘અને તેનો મુખ્ય માર્ગ...’ મુખ્ય માર્ગ એટલે સુગમ માર્ગ. મુખ્ય અથવા સુગમ માર્ગ ‘તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાનીપુરુષ...’ જ્ઞાનીપુરુષને બોધસ્વરૂપ જ લીધા છે. એ સ્વયં જ બોધની મૂર્તિ છે એમ લીધું છે. કેમ કે એ ન બોલે ત્યારે પણ બોધ મળે છે. બોલે ત્યારે તો રીતસર ઉપદેશ આવે છે એમાં, પણ ન બોલે ત્યારે પણ એમાંથી બોધનો અવસર છે, પ્રસંગ છે.

મુમુક્ષુ :- એમની શાંત મુદ્રા એ જ બોધ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ બોધ છે. એમની મુદ્રા જ બોધ છે. એમ છે. એમની ચેષ્ટા છે એ જ બોધસ્વરૂપ છે. અંદરથી ભિન્ન પડેલા છે ને એ તો. દેહાતીત સ્વરૂપે દેહમાં બિરાજે છે. દેહમાં બિરાજે છે એમ કહેવાય પણ દેહાતીત દશા થઈ ગઈ છે, દેહથી પાછો વળી ગયો છે ઉપયોગ, ભિન્ન પડી ગયા છે.

‘એવા જ્ઞાનીપુરુષનો આશ્રય કે સંગ...’ આશ્રય અને સંગ લીધો, એ બહુમાનપૂર્વક અને પરમ પ્રેમ એમના પ્રત્યેનો, અત્યંત લાગણી એ છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણી વાર થઈ ગયો છે,...’ હવે એમ કહે છે કે જ્યારે સંગની વાત કરીએ છીએ ત્યારે આ જીવે પરિભ્રમણમાં અનંત પંચપરાવર્તન કર્યા એમાં જ્ઞાનીપુરુષનો સંગ પણ એને અનંતવાર મળ્યો છે. ‘તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ કર્તવ્ય છે એમ જીવને આવ્યું નથી;...’ એકાંતે એટલું વજન આવ્યું નથી કે આ જ જ્ઞાની છે. આ જ મારા પરમ હિતનું નિમિત્ત છે. કામ તો મારે કરવાનું છે એટલે નિમિત્તમાં જાય છે. એવું એને લાગ્યું નથી ક્યારેય અને એ રીતે આશ્રય નથી કર્યો. માની લે છે ઉપર ઉપરથી, ઘણા માને છે, પોતે પણ માને છે સાથે સાથે. એણે આશ્રય ગ્રહણ કર્યો નથી એ રીતે. આ જ જ્ઞાની છે અને એનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો ત્યાંથી બોધની પ્રાપ્તિ થશે એવી ભાવનાથી એમને અનુસરણ કરવું, એમનો પરિચય કરવો, એમના સમાગમમાં જવું બહુમાનપૂર્વક. ‘એમ જીવને આવ્યું નથી.’ ઓઘસંજ્ઞામાં અહીં સુધી આવવું જોઈએ, એમ કહે છે. આ જ જ્ઞાની છે અને મને બોધનું કારણ થશે, એમ આવ્યું નથી. આવે તો ભાવભાસનમાં આવી જાય. આમ છે. ઓઘસંજ્ઞા ન રહે.

‘અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે,...’ એ નથી થયું એ પરિભ્રમણનું કારણ કહ્યું. આ બાર અંગનું બાહ્ય કારણ વિષેનું રહસ્ય છે. નહિતર જે એમણે ૨૪માં વર્ષમાં (૫૬ રચ્યું એમાં) લીધું ‘યમ, નિયમ, સંયમ આપ ક્રિયો...’ એની અંદર જપ, તપથી માંડીને ‘સબ શાસ્ત્રનકે નય ધારિ હિયે...’ શાસ્ત્રના પણ બધા પલાખા અવળા-સવળા નયથી બધું સમજી લીધું. પણ એની દષ્ટિ પોતા ઉપર ન ગઈ. કેમ ? જે ગુરુગમ, જે પાત્રતા અને જે ગુરુગમ જોઈએ, એ પાત્રતા વગર ગુરુગમ મળતો નથી. અને ગુરુગમ વિના આ રહસ્ય એને પ્રાપ્ત થતું નથી. એટલે આ એક રહી જાય છે. બધું થયા પછી બહારમાં આ એક ચીજ રહી જાય છે અને એને લઈને જીવનું જે પરિભ્રમણ છે એ પરિભ્રમણમાં અને પરિભ્રમણમાં ચાલુ રહે છે. બહુ સંક્ષેપમાં પણ સુંદર Total માર્યો છે આ જગ્યાએ.

મુમુક્ષુ :- ૧૬માં બોલમાં તો સ્પષ્ટ દિગંબર માન્યતા દેખાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ! ઝંકાર ધ્વનિ નીકળે છે. વાતચીત નથી કરતા પણ

ઠુંકાર ધ્વનિ નિકળે છે. બરાબર છે.

‘અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે, એમ અમને તો દઢ કરીને લાગે છે.’ અમારો અનુભવ એમ કહે છે. પોતે જે પોતાના અનેક પૂર્વ ભવ અને પોતાનો ભૂતકાળનો પરિશ્રમ, શ્રુતની અવગાહના ઘણી હશે, જે ઉઘાડ લઈને આવ્યા છે એ ઉઘાડ એમ સૂચવે છે કે દ્રવ્યશ્રુતની ઉપાસના પૂર્વભવમાં ઘણી કરી છે. પણ પત્તો નથી લાગ્યો. એટલે એ વાત ફરી ફરી ને કરે છે કે દ્રવ્યશ્રુતની ઉપાસના ઘણી કર્યા છતાં પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ અને પરમપ્રેમે તેમનો દઢાશ્રય એ વાતમાં ભૂલ્યો હતો હું. એ ભૂલ્યો હતો એટલે જ્યાં સુધી ભૂલ્યો હતો ત્યાં સુધી આ બધું નિષ્ફળ ગયું છે. અને જ્યારે કોઈ સત્પુરુષના યોગે સંસ્કાર લીધા છે ત્યારે એમને ખ્યાલ આવ્યો છે કે દરિયો ડહોળ્યો મેં પણ કાંઠે ચીજ હતી એ નહોતો લઈ શકતો અને દરિયો ડહોળતો હતો. ચીજ કિનારે હતી મને હાથમાં આવે એવું હતું પણ દરિયો ડહોળતો હતો હું. આ એક સત્પુરુષના યોગે આ કામ સહજમાત્ર થઈ ગયું.

મુમુક્ષુ :- ઉઘાડ તો અસાધારણ છે. ૨૪મા વર્ષે આ દિગંબર શાસ્ત્રોના ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી ઉપાસના, ઘણી દેખાય છે. શ્રુતની ઉપાસના તો ઘણી દેખાય છે.

મુમુક્ષુ :- પત્રમાં તો અનંતમા ભાગે એવું લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અહીં તો પ્રત્યક્ષ મળવાનું હોય તો ઘણો ફેર પડે.

કહે છે કે એ અમને તો દઢ કરીને લાગે છે. એવા ‘જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહિ થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.’ પત્ર કોના ઉપરનો છે મળતું નથી આમાં. નવી આવૃત્તિમાં હોય તો જોઈ લ્યો. પણ એમને સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે આવા દોષ તમારામાં પણ હું જોઉં છું. કોઈ ભાગ્યવાન જીવને સીધું જ કીધું છે આ દોષ હું તમારામાં જોઉં છું. એને સીધા જ ચેતવ્યા છે. એટલું બધું ખુલ્લું ત્યારે કીધું હોય કે જ્યારે સાંભળવાની એની પાત્રતા તૈયાર થઈ ગઈ હોય તો.

મુમુક્ષુ :- બીજાને ન કહે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાગી જાય. એને કહે જ નહિ. એને ઊભો રાખે. ભાગી જાય એવું ન કરે. એને ઊભો રાખે. ભગાડે નહિ કોઈને. ઊભો જ રાખે. કે આને ઊભો રાખો. હજી પછી કહેશું. નિરાંતે કહેશું. એટલે તો ઘણાને નથી કહેતાં પછી

કહેશું.... પછી કહેશું... પછી કહેશું. સમાગમે પૂછજો. સમાગમે પૂછજો. એમ કહેવાનું શું કારણ ? કે જો સીધું લખે તો ભાગી જવાનો છે. પત્રવ્યવહાર પણ બંધ કરી દેશે. મળો ત્યારે પૂછજો. મળો ત્યારે પૂછજો. (જ્યારે) મળ્યો ત્યારે એને યાદ હોય અને એટલી જિજ્ઞાસા હોય અને એ જિજ્ઞાસામાં આવે તો એની જિજ્ઞાસા ઉપરથી માપ કાઢીને પછી જે કહેવું હોય એ કહે. બહુ વિચિક્ષણ પુરુષ !

મુમુક્ષુ :- આવા સરસ પત્ર છે, નામ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણા બહુ મહત્ત્વના પત્રોમાં નામ નથી. નથી નામ અહીંયાં.

‘જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહિ થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.’ આપણે આ ૪૧૬ (પત્ર)માંથી આ પેરેગ્રાફ ‘જ્ઞાનામૃત’માં લીધેલો છે. ‘એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું’ એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.’ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નહિ હોવા છતાં. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી ધારેલી વાત, સમજેલી વાત અને પહેલા નથી સમજ્યો અને પછી સમજ્યો છે એવો પ્રકાર ઊભો થાય છે તેથી એને એમ થાય છે કે હું જાણું છું અને હું સમજું છું. પણ અનુભવની વાત બાકી છે તેથી હજી હું કંઈ જાણતો નથી અને સમજતો નથી એમ લેતો નથી. એના બદલે હું જાણું છું અને હું પણ સમજું છું એવા પ્રકારનું જે માન.

મુમુક્ષુ :- આ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ મોટી ભૂલ છે. આ ક્ષયોપશમની ફસામણ છે. અને આને પણ માન કહ્યું છે પાછું. કેમ કે એ જે ક્ષયોપશમ થયો, શાસ્ત્રના વિષયને જાણતા, સમજતા જે ક્ષયોપશમ રહ્યો, એમાં અહંપણું આવ્યું છે એટલે માન શબ્દ વાપર્યો છે.

મુમુક્ષુ :- એનો મોટામા મોટો દુશ્મન, માન સિવાય બીજો હશે કોઈ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, મનુષ્ય ગતિમાં આ માન જ (મોટો દુશ્મન છે). જો માન ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત. એ પ્રસિદ્ધ વાક્ય છે. એમનું જ પ્રસિદ્ધ વાક્ય છે કે માન ન હોત તો મોક્ષ હથેળીમાં હોત. બહુ મોટો દુશ્મન (છે, એટલે એ એક ચેતવા જેવું છે. મુખ્ય તો મિથ્યાત્વને અનુસરતી મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિ માયાના ખાતામાંથી આવે છે પણ માન છે એ પહેલાં આડું આવે છે, પછી મિથ્યાત્વ જવાનો પ્રસંગ છે પહેલાં તો જીવને માન આડું આવે છે એવી પરિસ્થિતિ છે, ખાસ કરીને મનુષ્યના

ભવમાં.

મુમુક્ષુ :- ઊંચામાં ઊંચો દાખલો બાહુબલી ભગવાનનો મૂકી દીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો ચારિત્રનું માન હતું એટલે કેવળજ્ઞાન અટક્યું હતું. ત્યાં દર્શનમોહ નહોતો. અહીંયાં તો દર્શનમોહ સહિતનું જે માન છે એ સત્પુરુષને નથી ઓળખવા દેતું. સત્પુરુષ એટલે શું ? કોઈ વ્યક્તિની વાત નથી. સત્પુરુષ એટલે જેને સત્ પ્રગટ થયું છે, જેને સત્ પ્રગટપણે વર્તે છે. પ્રગટ સત્ને જે ઓળખવા નથી દીધું, વ્યક્ત સત્ છે. તો અવ્યક્ત સત્ પોતાનું સ્વરૂપ છે એને કેમ ઓળખશે ? કોઈ એમ કહે કે હું દીવાને નથી જોઈ શકતો પણ ધુમાડાને જોઈ શકું છું. બની શકે ? એ ધુમાડાને પણ નથી જોઈ શકતો. જે દીવાને નથી જોઈ શકતો એ ધુમાડાને શું જોઈ શકે ? દીવો તો પ્રકાશિત ચીજ છે. ધુમાડો તો કાળો છે અને સૂક્ષ્મ છે શું જોવે ?

મુમુક્ષુ :- આઠ મદ છે એમાં જ્ઞાનનો મદ કહેવાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જ્ઞાનનો મદ છે.

“હું જાણું છું”, “હું સમજું છું” એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.’ પહેલું કારણ એ છે. ‘બીજું પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’ એટલે કે પોતાના સંયોગિક કારણોને લઈને જે જ્ઞાનીપુરુષને ગૌણ કરે છે, જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમને ગૌણ કરે છે, સત્સંગને ગૌણ કરે છે. એવું કારણ આવી ગયું ને... એવું કારણ આવી ગયું ને... આજ તો એવું કારણ આવી ગયું. આ જ એવું કારણ આવી ગયું. એને સત્સંગની-જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમની મહત્તા ભાસી નથી. એટલે વિભિન્ન કારણોને લઈને, એ કારણો એટલે એનો રાગ તીવ્ર છે એ વિષયને લઈને એની અધિકતા ભાસે છે એટલે ત્યાં રોકાય છે અને સત્સમાગમને ટાળે છે, સત્સમાગમને ગૌણ કરી નાખે છે. એવી રીતે એની અર્પણતા પણ લઈ શકાય કે એની અર્પણતા જેટલી કુટુંબ-પરિવાર અને પરિગ્રહાદિકને વિષે છે એવી અર્પણતા એને એથી વિશેષ અર્પણતા આવવી જોઈએ. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ પ્રત્યે એટલી વિશેષ અર્પણતા એને આવતી નથી. ‘પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’

‘ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી

વિમુખ રહેવું...’ આ લોકસંજ્ઞામાં જાય છે. લોકોનો ભય લાગે. ઘણા લોકો વિરુદ્ધ થઈ જશે. પોતાની અપકીર્તિ થશે, પોતાનું અપમાન થશે એવું લાગવાથી જે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહે છે એ પણ જ્ઞાનીને ઓળખતા નથી. એણે પણ જ્ઞાનીને ઓળખ્યા નથી કે જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ શું છે ? અને એનું આકર્ષણ જે છે એ આત્મહિતમાં કેટલું કાર્યકારી છે એ વાત એને સમજાણી નથી. એ પ્રકાર છે.

સંપ્રદાયમાંથી ઘણા નથી છૂટી શકતા. જુદા જુદા સંપ્રદાયમાં હોય છે ને ? કે ભાઈ ! અમારો સંપ્રદાય છોડીને ત્યાં આવીએ. એ લોકો અમારી વાતો કરે, કે આ તો ત્યાં ગયા. આપણું બાપ-દાદાનું છોડીને ત્યાં વયા ગયા. એ રીતે સત્સમાગમ ઘણા કરતા નથી. કોઈ સંખ્યાના માપથી નથી કરતા. મોટો સમાજ આ બાજુ છે. જ્ઞાનીને તો એટલો સમાજ છે નહિ. આપણે ક્યાં બધાની નજરમાં વિરોધ અપનાવી લેવો ? ક્યાં કરી લેવો ? એવું પણ વિચારે છે.

મુમુક્ષુ :- દીકરા-દીકરી પરણાવવામાં ઉપાધિ ઊભી થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનો પોતાનો લૌકિક સ્વાર્થ હોય તો કોઈની શરમ ન રાખે. જીવ શું કરે છે ? લૌકિક સ્વાર્થ થોડોક હોય ને તો પણ કોઈની શરમ ન રાખે. પણ એને આત્મહિતની કિંમત સમજાણી નથી, ભવભ્રમણ ટળવાની કિંમત સમજાણી નથી એટલે ત્યાં શેહશરમમાં આવવાની વાત ઊભી થઈ જાય. જોકે ખરેખર તો શું છે કે ત્યાં પણ એનું માન પોષાતું હોય છે. મોટાભાગે આ વાત બનતી હોય છે કે જે સમૂહમાંથી એને દૂર થવું છે, જે લોકો વિરુદ્ધ થવાના એ એને માન આપનારા હોય છે એનું માન ખોવું નથી અને નિર્માની થઈને જ્ઞાનીના ચરણમાં જવું નથી. એ પ્રકાર ઊભો થાય છે એટલે પણ એ લોકસંજ્ઞા ચાલુ રહે છે.

તેનાથી વિમુખ રહેવું અથવા તેમને માને તો તેમના પ્રત્યે જેવું એટલે જેટલા પ્રમાણમાં વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેટલું ન થવું. કોઈ એમ કહે કે અમે કાંઈ વિમુખ નથી થતાં અમે પણ માનીએ છીએ. તમે વધારે માનતા હશો. અમે ઓછું માનીએ અમારામાં ઓછું દેખાતું હશે, તમારું વધારે દેખાતું હશે. પણ કાંઈ અમારા મનમાં ઓછી વાત નથી. એમ કરીને પણ પોતાને જેટલો વિનય ઓળખાણથી જે આવવો જોઈએ, બહુમાન જે આવવું જોઈએ અથવા પરમપ્રેમે અથવા સર્વાર્પણબુદ્ધિથી આવવું જોઈએ એ પ્રકાર ઊભો ન થાય ત્યારે પણ એ પોતે છેતરાય જાય છે, કે ભાઈ !

અમે પણ (એમને) માનીએ છીએ. એટલે (પરંતુ) તેમના પ્રત્યે જેવું વિનયોન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું, એમાં ખામી રહેવી. વિમુખ થવું એ પણ દોષ છે અને વિનયોન્વિતમાં અલ્પતા થવી એ પણ દોષ છે એમ બે વાત લીધી. આ વાત જરા ઝીણી કાંતી છે એમણે.

વિમુખ થાય છે તો એને તો કોઈ ચેતવે છે કે ભાઈ ! આ વિમુખતા સારી નથી, જ્ઞાનીથી વિમુખ નહિ થવું જોઈએ. તો એ માણસ પાછો વળી શકે છે. પણ જે માને છે પણ એમાં ખામી રહી જાય છે અને માને છે, એને નિકળવું મુશ્કેલ પડે છે. કેમ કે એ તો એવા ભ્રમમાં રહે છે કે હું ક્યાં વિમુખ છું ? હું ક્યાં વિરોધમાં છું ? હું તો માનું છું... હું તો માનું છું... હું તો માનું છું. એ વાત જરા એમણે સૂક્ષ્મ કાંતી છે અને આવી બે-ચાર જગ્યાએ વાત એમણે બહુ ધ્યાન ખેંચે એવી લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- ... વિનયોન્વિત ન થવું ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ થવાનું કારણ શું ? એનું કારણ શું ? કે પોતાનું પરિભ્રમણ છૂટે એવું એકમાત્ર જે જગતમાં કારણ છે એ કારણ એને ભાસ્યું નથી. એટલે પોતાનું હિત થવાનો જે વિષય છે એ ભાસ્યો નથી. અને એ નહિ ભાસવાને કારણે (આમ થાય છે). નહિતર તો શું છે કે જીવનો એવો સ્વભાવ છે કે એને જેટલો લાભ દેખાયને એટલો જોરથી એ ઢળે. ક્યાં ઢળે છે ? કે જ્યાં જેટલો લાભ દેખાય એટલો વધારેમાં વધારે ઢળે ત્યાં. તો આ તો સર્વોત્કૃષ્ટ લાભનું કારણ છે. છતાં ત્યાં ખામી રહે છે એનો અર્થ કે એને જે દેખાવું જોઈએ એ દેખાણું નથી. ઓઘે ઓઘે હજી ચાલે છે.

મુમુક્ષુ :- એને લાભ દેખાય તો સમર્પણ પૂરેપૂરું ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવ્યા વિના રહે નહિ, આવ્યા વિના રહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- કરવું પડે નહિ, થઈ જાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કરવું પડે નહિ, સહેજે જ થઈ જાય. એ તો વેપારીનો ઘણીવાર દષ્ટાંત આપીએ છીએ કે, 'આદિત્ય બિરલા', 'ઘનશ્યામદાસ' તો વયા ગયા ને બચારા. 'આદિત્ય બિરલા' એમ કહે કે મારા દોઢસો-બસો ઇન્ડસ્ટ્રી છે એમાંથી મોટાભાગની ઇન્ડસ્ટ્રીની એજન્સી તમને એકને આપી દેવી છે. તમારે કાંઈ કરવાનું નથી. ખાલી સ્ટાફ ગોઠવી દેજો, તમારું કમિશન ચડે જશે. સાવિયાણું લાખો કરોડોનું બાંધી દેવે.

મુમુક્ષુ :- આરતી લઈને ઊભો રહે ત્યાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને ભગવાન જ દેખાય કે બીજું કાંઈ દેખાય ? આપણે કાંઈ કીધું નથી, આપણે કાંઈ ઓળખાણ નથી. કોણે આવી ભલામણ કરી હશે ? કરોડો રૂપિયાનું એમને એમ સાલિયાણું ચાલ્યું આવે. પૈસાની નદી, રૂપિયાની નદી એને દેખાય. પછી એ એમ કહે કે મારે બે-ચાર દિવસ એ બાજુથી નીકળવું છે તમારે ત્યાં રોકાતો જાઈશ. તો એના માટે સગવડ કેટલી કરે ? ખાસ એનો જે સેકેટરી હોય એને પૂછે કે સાહેબને એમના ઘરમાં કેવી કેવી સગવડ છે ? કેવી કેવી ટેવ છે ? શું શું ખાય છે ? શું નથી ભાવતું ? શું ભાવે છે ? રહેણી-કરણીથી માંડીને હવા ઊજાસથી માંડીને બધી એની ઝીણામાં ઝીણી માહિત લઈને બધી સગવડ સચવાઈ એવી રીતે એની ગોઠવણ કરે. કેવી રીતે કરે ? કરે કે ન કરે ? એના બૈરાને પૂછવું ઘટે તો એને પૂછી લે, એના સેકેટરીને પૂછવું હોય તો એને પૂછી લ્યે, એના નોકરોને પૂછી લે. પાંચ-દસને અંદર ફરતા ફરતા પૂછી લે કે સાહેબને કાંઈ પ્રતિકૂળતા ભૂલેચૂકે પણ થવી જોઈએ નહિ.

હવે એક ભવના અલ્પ આયુષ્યના શેષ કાળ માટેની આટલી વાત છે. કેટલી ? અનંત ભવભ્રમણ સાફ કરી નાખે એની વાત શું થાય ? આ તો આયુષ્યના ચાલુ ભવના બાકી રહેલા શેષ કાળ માટેની જ વાત છે કે બીજું કાંઈ છે ?

એટલે જેટલું તેમના પ્રત્યે વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. ‘એ ત્રણે કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે;...’ જ્ઞાનીનું સ્વરૂપ કેવું ? એની પરિણતિ શું ? એ પરિણતિ સમજતા આ આત્માને લાભ શું ? કે ભવભ્રમણ છૂટી જાય. આ વિષયથી એને અજાણ્યો રાખે છે. એ વિષયથી બિલકુલ અજાણ્યો હોય છે જીવ. ‘જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે;...’ શાસ્ત્રોનો તો આપણે એમના કરતા સારો અર્થ કરી શકીએ. એમના કરતા પણ સૂક્ષ્મ વાતો કરી શકીએ, એ તો હમણા બધી સ્થૂળ વાતો આવે છે, આમ છે તેમ છે. પોતાની સમાન કલ્પના કરે. આપણને તો એવું આવડે છે. એવી પૂજા, એવી ભક્તિ, એવું શાસ્ત્રવાંચન, એવું અર્થઘટન એ બધું એને પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે. બાહ્ય ત્યાગ હોય તો પણ એથી એવો ત્યાગ કરે છે એ વગેરે.

‘પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે;...’ એમણે કહેલા શાસ્ત્રનું, એમણે વિચારેલું, તુલના પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કરે

છે. પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે બધું જોખી લે છે. એને જિજ્ઞાસા નથી રહેતી. આ તો મને પણ ખબર છે, આ તો મને ખબર છે. આ તો હું એમ જ કહેતો હતો, હું પણ એમ જ કહું છું.

‘થોડું પણ ગ્રંથ સંબંધી વાંચન...’ થોડું પણ ગ્રંથ સંબંધી વાંચન-પુસ્તકનું શાસ્ત્ર વાંચીને જ્ઞાન મળવાથી. અત્યારે તો કેટલા રહ્યા છે ? થોડા શાસ્ત્રો રહ્યા છે એમાંથી થોડા વાંચ્યા હોય બધા તો વાંચ્યા ન હોય. ‘વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.’ પોતાની પાસે છે એની મહત્તા બતાવવા માટે એમાંથી નવી નવી વાત પોતે કાઢતા હોય એમ ઘણું દર્શાવવાની એને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યારની પરિસ્થિતિનો ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં કેવી રીતે ખ્યાલ આવી ગયો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધા કાળે એવું બધું હોય છે. અજ્ઞાનીઓના આ લક્ષણ જ્ઞાનીઓને ખ્યાલમાં આવી જાય છે. અને અજ્ઞાનીઓ કયા કાળે નથી ? વિદ્વાન અજ્ઞાનીઓ જે હોય છે, જે શાસ્ત્ર વાંચીને ગડબડ કરી જાય છે, શાસ્ત્રની ધારણાથી જે અહંપણમાં આવી ગયા હોય તે બધા કાળે હોય જ છે.

મુમુક્ષુ :- ૨૪ વર્ષની ઉંમરે આટલું બધું ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપયોગ ઘણો સૂક્ષ્મ છે ને ! અનુભવજ્ઞાન કોને કહે ? બહુ ઝીણું કાત્યું છે. આમાં શું છે ? આત્માર્થી જીવ હોય અને સ્વલક્ષે જો સ્વાધ્યાય કરતો હોય તો એ પોતે પોતામાં જોવે છે કે આમાં હું ક્યાં છું ? હું અટક્યો તો નથી ને ? આમાંથી ક્યાંય હું નથી અટકતો ને ? એવું શોધીને કાઢી નાખે છે. એટલા માટે કહેવાનું કારણ એ હોય છે કે કોઈ વખત પોતાને ધ્યાનમાં ન આવે એવી વાત સત્પુરુષના વચનોથી ધ્યાન ઉપર આવી જાય છે અને એ છોડી દે છે.

‘એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે...’ પાછી એ વાત કરીને ? જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રહે છે. પછી જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે. એની તુલના પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કરે છે. પોતાનો ક્ષયોપશમ દર્શાવવાની ઇચ્છા રહે છે. એ બધા દોષ પણ ઉપર જણાવ્યા ત્રણ દોષ છે એમાં હું સમજું છું એમાં બધું આવી જાય છે. ‘અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ...’

હવે ત્રણે દોષનો બાપ કોણ છે ? ક્યાંથી જન્મ્યા એ ? ‘એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે.’ આ સ્વચ્છંદ છે. આ પ્રકારે કરે છે અને સ્વચ્છંદનો મહાદોષ કહ્યો છે તો જે જ્ઞાનીનો અવર્ણવાદ બોલે, જ્ઞાનીને વિષે દોષારોપણ કરે એ તો કેટલો બધો સ્વચ્છંદ હશે. એ એકદમ સ્વચ્છંદ ફાટી ગયો હોય ત્યારે એ પ્રકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

‘અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.’ એનો જે સંગ છે એ ખોટો છે. ખોટા સંગમાં રહેલા જીવને આવો પ્રકાર ભજે છે અને ક્યાંયનો ક્યાંય પરિભ્રમણના વંટોળમાં ચડી જાય છે કે જેનો અનંતકાળ સુધી પાછો પત્તો ખાતો નથી. (સમય થયો છે)

કોઈપણ સત્ સાહિત્ય વાંચી વિચારી આત્મગુણ પ્રગટ થવાનો મુખ્ય દષ્ટિકોણ-ઉદ્દેશ્ય મુમુક્ષુ જીવને હોવા યોગ્ય છે. શાસ્ત્ર-વચનમાં, ઉપદેશ પર્યાય પ્રધાનતાથી હોય છે અને નિશ્ચયના ઉપદેશમાં સર્વ પર્યાયો ગૌણ કરાવાય છે. તે સર્વમાં કેવળ હિતબુદ્ધિથી વાંચવા-વિચારવામાં મુમુક્ષુનું પ્રયોજન હોય છે. તેથી ક્યાંય પણ મુંઝવણ, અનર્થ કે અવિવેક થતાં નથી. અંતે, સર્વ વિભાવમાં અધ્યાસથી ઐક્યતા થઈ છે, તેથી પોતાનું સર્વથા ભિન્નપણું પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી, સ્વસ્વરૂપનું પૂર્ણપણું, શુદ્ધપણું, સમ્યક્પણું, અત્યંતશાંતપણું - આનંદપણું, અવિનાશીપણું, દષ્ટિગોચર કરવા યોગ્ય છે. સંપૂર્ણ મહાત્મ્યનું સ્થાન એવા નિજસ્વરૂપના મહિમામાં ડુબતાં, સમસ્ત જગતનું વિસ્મરણ સહજ થવા યોગ્ય છે. એ જ ભાવના !!

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૩૫)

તા. ૫-૨-૧૯૯૦, પત્રાંક -૪૧૬ થી ૪૨૧,
પ્રવચન નં. ૧૩૬

(‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ પત્રાંક-૪૧૬) ચાલે છે. પાનુ ૩૫૭. ફરીથી લઈએ.

આગળથી એ વાત લીધી છે કે જ્ઞાનીપુરુષોનો સંગ દુર્લભ હોવા છતાં અનંત કાળમાં અનંત વાર એવો યોગ બન્યો છે. એવો યોગ બનવા છતાં આ જ્ઞાનીપુરુષ જ છે, સત્પુરુષ જ છે એવી ઓળખાણપૂર્વક એમનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો અને આશ્રય ગ્રહણ કરવો એ જ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે એમ જીવને ઓળખાણપૂર્વક આવ્યું નથી એમ કહે છે. આશ્રય કર્યો છે ઓઘસંજ્ઞાએ, ઓળખાણપૂર્વક આશ્રય કર્યો નથી. અને તે જ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે. પરિભ્રમણ જે ચાલું રહ્યું છે એનું કારણ આ છે. યોગ નથી થયો એમ નથી. આશ્રય નથી કર્યો એમ પણ નથી પણ ઓળખાણ કરી નથી એ પરિભ્રમણનું કારણ ઊભું રહ્યું છે. નાશ નથી થયું. ‘એમ અમને તો દઢ કરીને લાગે છે.’ ચોક્કસ અમને એમ લાગે છે કે આ એક જ કારણ છે. આ એક કારણ જો ન રહ્યું હોત તો પરિભ્રમણ ખલાસ થાત. એટલે ઓળખાણ ઉપર બધી વાત આવીને ઊભી રહી.

હવે એ ઓળખાણ કેમ જીવને થતી નથી ? યોગ થાય છે છતાં ઓળખાણ કેમ થતી નથી ? પ્રત્યક્ષ સમાગમ તો મળે છે. એના ત્રણ કારણો છે. એ આ પેરેગ્રાફમાં લીધા છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.’ પછી બીજા બધા દોષ એના પેટામાં આવી જાય છે. ત્યાર પછી ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળ દોષ આ છે કે ‘એક તો ‘હું જાણું છું’, ‘હું સમજું છું.’ કેટલુંક શાસ્ત્ર સંબંધીનું જાણપણું થતાં, કેટલીક અપેક્ષાઓ અને વિવિક્ષાઓ સમજાતા, હું પણ જાણું છું, હું પણ સમજું છું એવા પ્રકારનું જીવને માન કહો, અભિમાન કહો, એ પ્રકાર સ્વચ્છંદનો છે, એ પ્રકાર રહી જાય છે. કોઈને સ્થૂળપણે, કોઈને સૂક્ષ્મપણે.

તે જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં રહેલું જે રહસ્ય એ રહસ્ય સુધી એને પહોંચવા દેતું નથી. એવું જે માન, તે સત્પુરુષના વચનમાં રહેલું જે રહસ્ય, એ રહસ્ય સુધી એને પહોંચવા દેતું નથી. ત્યાં એ અટકેલો છે. એ એને પ્રતિબંધક ભાવ છે.

બીજું લોભ લીધો છે. ‘બીજું પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાનીપુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.’ જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે જે સર્વાર્પણબુદ્ધિ આવવી જોઈએ એના બદલે ઉપરછલ્લો કેટલો રાગ આવે છે. સર્વાર્પણબુદ્ધિએ આશ્રય થવો જોઈએ એમ નહિ થતાં, ઉપર ઉપરનો થોડો રાગ આવે છે અને જીવ અનુસરે છે એ પણ પોતાનું મન માને ત્યાં સુધી અનુસરે છે, પોતાનું મન ન માને ત્યાં એ અનુસરતો નથી. એ પણ જ્ઞાનીપુરુષના અંતરંગ પરિણામને ઓળખે એને એવું બનતું નથી. એમના પ્રત્યે વાસ્તવિક બહુમાન આવે ત્યારે એવું બનતું નથી. એ પ્રકારમાં જીવ ઊભો છે. એ જ મુખ્ય થાય અને પોતાના સર્વ ઉદયો ગૌણ થાય એવો પ્રકાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રકાર નથી થયો એટલે એ પણ પ્રતિબંધક કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- પોતાના ઉદય....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ બધા ગૌણ થઈ જાય. એમાં ગમે તેમ ચાલે. એટલી ઉપેક્ષાવૃત્તિ આવી જાય છે. એક સત્પુરુષનો સંગ કરવામાં, આશ્રય કરવામાં એટલી સાવધાની આવે, એટલી તત્પરતા આવે, એટલું આકર્ષણ જન્મે કે બીજી બાજુ બધી જગ્યાએ એની ઉપેક્ષાવૃત્તિ સહજ થઈ જાય.

સર્વાર્પણબુદ્ધિ લખશે. ૬૦૮માં એને સર્વાર્પણબુદ્ધિ કહી છે. ‘સોગાનીજી’ના પત્રમાં લઈએ તો સર્વસ્વ કે દેનેવાલે શ્રી‘ગુરુદેવ’. શું કહ્યું ? સર્વસ્વના દેવાવાળા કહ્યું. એમણે મને સર્વસ્વ આપી દીધું. એમના પ્રત્યે કેવી બુદ્ધિ આવે છે ? કે એવી બુદ્ધિ-ઉપકારબુદ્ધિ કોઈના પ્રત્યે આવતી નથી. અનંત જન્મ-મરણથી બચાવનાર પરમાત્માના સ્થાને ‘ગુરુદેવ’ને તો અનંત તીર્થંકરથી અધિક જોયા છે. એ પ્રકાર ઊભો થાય છે. એવો પ્રકાર ન આવે ત્યાં સુધી એને પરિગ્રહાદિક એટલે પોતાના ઉદયો પ્રત્યે એને વિશેષ આકર્ષણ રહે છે એ બાજુનો રાગ અને રાગરસ તીવ્ર રહે છે. આ બાજુ, જોઈએ એના પ્રમાણમાં ઢળતો નથી એ પણ જીવને પ્રતિબંધનું કારણ છે. શેમાં પ્રતિબંધનું કારણ છે ? કે એમની ઓળખાણ થવામાં પ્રતિબંધનું કારણ હોવાથી પરિભ્રમણનું કારણ જે મટવું જોઈએ એ નહિ મટવાની પરિસ્થિતિ એમને એમ રહી જાય છે.

‘ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું...’ ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ જ્ઞાની પ્રત્યેની બુદ્ધિમાનની વૃત્તિ ન છૂટે એવી જે અનન્ય ભક્તિ સત્પુરુષ પ્રત્યે હોય છે ત્યારે એને જ્ઞાનીની સાચી ઓળખાણ આવે છે. પોતાની મુખ્યતા ઘટે, પોતાનું અપમાન થાય, પોતાની અપકીર્તિ થાય એવો પ્રકાર ઊપજતા તેને મુખ્ય કરે અને જ્ઞાનીના સમાગમને ગૌણ કરે, સત્સંગને ગૌણ કરે અને તેમના પ્રત્યે જેટલું વિન્યાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું. જે બહુમાન આવીને જે સર્વાર્પણબુદ્ધિએ વિન્યાન્વિત થવું જોઈએ એટલું વિન્યાન્વિતપણું ન આવે પણ થોડું થોડું ઉપર ઉપરથી આવે. એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીપુરુષથી અજાણ્યો રાખે છે. એની ઓળખાણ થવા નથી દેતા. આ ત્રણ કારણો છે.

મુમુક્ષુ :- દોષનો પક્ષપાત એટલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બરાબર છે. આ ત્રણે દોષ છે એ અપક્ષપાતબુદ્ધિ હોય તો પોતાના દોષ જણાય જાય. પોતાના દોષ નથી જણાતા એનું કારણ શું ? કે સ્વચ્છંદને કારણે દોષને ગૌણ કરે છે. દોષને તપાસવા, દોષને જોવા એ પ્રકાર મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં જે સહજ હોય છે એ એને નથી રહ્યું. એટલે દોષને એવી રીતે ગૌણ કરી જાય છે, અવગણી જાય છે કે એને દેખાતાં જ નથી કે મારામાં દોષ છે. એટલે એને દોષનો પક્ષપાત કલ્પો.

જે દોષનો પક્ષપાત કરે છે એ જ્ઞાનીપુરુષને નહિ ઓળખે. પોતાના દોષનો પક્ષપાત ન કરાય, બીજા કોઈના દોષનો પણ પક્ષપાત ન કરાય. જેને આત્મિક ગુણો પ્રગટ કરવા છે એને આ પહેલા પગથિયે દોષમાં ઊભેલો છે એને આ પરિસ્થિતિ અનિવાર્યપણે આવે છે. કેમ કે ત્યાં એ ઊભો છે. એ જ ભૂમિકા સાફ કરવા માટેની પરિસ્થિતિ ન ઊભી થાય તો સીધા કોઈને ગુણ પ્રગટે, દોષની ગંદકી ઊભી હોય અને એમાં સુગંધ કોઈ રેડે, એને સુગંધ ઊભી થાય એવું તો બનતું નથી. એ (દોષની ગંદકી) ખાય જાય છે. બીજી બધી વાતને વર્તમાન પરિસ્થિતિ ખાય જાય છે, ચાવી જાય છે. નહિતર અધ્યાત્મની વાત ક્યાં નથી મળતી ? ઊંચામાં ઊંચી કોટીની અધ્યાત્મની વાત મળવા છતાં કેમ જીવને ગુણ પ્રગટ થતો નથી ? કે અવિધિએ કાર્ય કરવા માગે છે, એ વિધિથી કાર્ય કરવા માગતો નથી. એટલે એમણે એ વિધિ લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- એમાં બધું આવી જાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બધું આવી જાય છે. કેમ કે આ તો ત્રણે દોષ છે. અપક્ષપાતપણે જો પોતાના દોષ નિષ્પક્ષ થઈને જોતો હોય, કેમ કે આ બધા સ્વચ્છંદમાં આવે છે. છેલ્લે કહ્યું ને આ તો સ્વચ્છંદ નામનો મહાદોષ છે. તો એ સ્વચ્છંદ દબાય છે ત્યાં. પોતાના દોષનો અભાવ કરવાના દષ્ટિકોણથી દોષને તપાસે છે, જોવે છે એને સ્વચ્છંદ દબાય છે. જ્યાં સ્વચ્છંદ દબાય છે ત્યાં બોધબીજને યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. એ પહેલા બોધ મળે તો નિષ્ફળ જાય છે. બોધ મળે એ એટલું મહત્ત્વનું નથી. બોધને યોગ્ય ભૂમિકા થાય એ એટલું મહત્ત્વનું છે. કેમ કે એ ઉપાદાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. બોધ તો નિમિત્ત સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- બોધ મળે પણ ગુણ કરે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગુણ કરે નહિ, એને અસર જ કરે નહિ. જે આડું પ્રતિબંધક એક મોટું અવરોધક બળ ઊભું છે એટલે એને એ અસર નહિ કરવા દે, બોધ નિષ્ફળ જશે.

મુમુક્ષુ :- દેખાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એક મોટી તકલીફ છે. કે પોતાને પોતાનો સ્વચ્છંદ નથી દેખાતો. એટલે એણે એમ લેવું કે હું કાંઈ સમજતો નથી એમ સમજીને જ્ઞાનીના આશ્રયમાં ચાલ્યા જવું. પોતે દેખતો નથી પણ દેખતાને તો સાથે રાખે, ઓછામાં ઓછું. પોતે નથી દેખતો કે કઈ બાજુ કઈ દિશામાં પગલું માંડવું. તો દેખતાને સાથે રાખે કે મને દોરી જાવ. એટલી વાત છે. અને પ્રથમ ભૂમિકામાં જેને આટલો વિવેક નથી આવતો એને આગળનો કોઈ વિવેક આવે છે (એ વાત રહેતી નથી). કેમ કે આગળ જે સૈદ્ધાંતિક વિષય છે અને એનું જે ગ્રહણ કરવું છે, સિદ્ધાંતિકબોધ ગ્રહણ કરવો છે એ આગળનો વિવેક છે. પહેલો વિવેક નથી, જેની પાસે સ્થૂળ વિવેક નથી એને સૂક્ષ્મ વિવેક કેવી રીતે ઊપજશે ? ઉત્પન્ન નહિ થાય. બહુ પદ્ધતિસર પોતે વાત લે છે.

મુમુક્ષુ :- બરોબર સમજાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા સમજાય એવી વાત છે.

‘એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન

કલ્પના રહ્યા કરે છે;...' પછી એવું બધું થાય છે કે પોતાને પણ શાસ્ત્રજ્ઞાન, પૂજા, ભક્તિ, બાહ્ય ત્યાગ એવા અનેક પ્રકારના પરિણામ હોય તો પોતાની પણ મેળવણી થાય છે કે એ કરે છે એવું હું કરું છું. એમને હું અનુસરું છું. એમના જેવું જ હું કરું છું. માટે હું પણ એમની લાઈનમાં હવે આવી જઈશ.

‘જ્ઞાની વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે;...' જ્ઞાની જે કહે એને પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કલ્પે છે, એના રહસ્ય સુધી પહોંચતો નથી. શાસ્ત્ર વચનનું પણ પોતાની કલ્પના પ્રમાણે અર્થઘટન કરે છે, જ્ઞાની કહે છે એવી રીતે કરતો નથી. ‘થોડું પણ ગ્રંથસંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી...' પુસ્તકયું જ્ઞાન મળવાથી ‘ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે.’ પ્રદર્શન કરવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. જેને તેને સમજાવવા લાગી જાય છે. પોતાને જે કંઈ જાણવા મળ્યું છે તે બીજાને જણાવવા માટે, બીજાને સમજાવવા માટે, બીજાને ઉપદેશ દેવા માટે એને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે વારંવાર. ‘એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે.’ ઉપરના ત્રણ દોષમાં એ બધા આવી જાય છે. અને તે ત્રણે દોષને એકમાં લઈએ, એના એક ઉપાદાનને વિચારીએ તો તે ‘ઉપાદાન કારણ એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે;...' આ મોટો દોષ છે. સ્વચ્છંદ મહા દોષ છે. એ દોષમાંથી દોષની પરંપરાઓ જન્મે છે. એટલે હદે જન્મે છે કે ક્યાં જઈને અટકે એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

‘એવો તો એક ‘સ્વચ્છંદ’ નામનો મહા દોષ છે; અને તેનું નિમિત્તકારણ અસત્સંગ છે.’ ઉપાદાનકારણ અસત્સંગમાં પ્રીતિ અને રુચિ પોતાની છે તે ઉપાદાનકારણ છે અને એ પોતાને રુચિ અને પ્રીતિ સમજાતી નથી એટલે એને સ્થૂળ નિમિત્તથી સમજાવાય છે કે આ અસત્સંગને લઈને તને આ બધું નુકસાન છે. એટલે ‘શ્રીમદ્ગી’ એમ કહે છે કે કોઈનો પણ સંગ કરતાં તું ઘણો ઘણો વિચાર કરજે. બહુ ગંભીરતાથી વિચાર કરજે. ગમે તેનો સત્સંગ કરવા જેવો, ગમે તેનો સંગ કરવા જેવો નથી. અને અસત્સંગથી બહુ મોટું જીવને નુકસાન થાય છે. આ બધા દોષ જન્મે છે. કેમ કે સત્સંગનો વિવેક ચૂક્યો છે. એટલે અસત્સંગમાં પોતે રુચિ અને પ્રીતિ રાખે છે ત્યારે જ એ સત્સંગનો વિવેક ચૂકેલો છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

મુમુક્ષુ:- અસત્સંગ કોને કહેવો ? એ સમજાતું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમાં એક છે વિપરીત રુચિવાળા, વિપરીત અભિપ્રાયવાળા, દોષનો પક્ષપાત કરનારા, ઉન્માર્ગે જનારા એવા જીવોનો સંગ નહિ કરવો જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- સ્થૂળ રૂપે તો ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે વિશેષ પરિચય થતાં બધો ખ્યાલ આવી જાય છે. જ્યારે ખ્યાલ આવે ત્યારે સંગ છોડી દેવો જોઈએ. કાં તો પોતાને સંબંધ હોય તો સ્પષ્ટ કહે કે આ કરવા જેવું નથી. આ કરાય નહિ આત્માને બહુ મોટા નુકસાનનું કારણ છે. છતાં ન છૂટે તો સંગ છોડી દેવો જોઈએ. નહિ તો બહુ મોટું નુકસાન પોતાને આવે. કેટલું આવે કહેવું મુશ્કેલ છે. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમાં આ બધો વિચાર કરવા જેવો છે. કહેવાથી અહીંયાં બધા આવે છે માટે બધા મુમુક્ષુ થઈ જાય છે એવું કાંઈ નથી. સંગ કરવા માટે તો વિશેષ ગુણીનો સંગ કરવો, જ્ઞાની સત્પુરુષનો સંગ કરવો. એ ઉપલબ્ધ ન હોય તો સમાન ગુણીનો સંગ કરવો ત્યાં ઘણો વિચાર માગે છે. ત્યાં અસત્સંગ નથી થતો (કે થાય છે ?) એટલું બહુ બારિકાઈથી તપાસીને નક્કી કરવું પડે છે.

જેમ માણસ ઝેરી દવાઓ ઘરમાં લાવે છે, કોઈ જરૂર પડે ત્યારે Poisonous medicine પણ ઘરમાં લાવે છે. પણ બહુ દૂર રાખે છે એને. કે ભાઈ ! આ રસોડું છે. રસોઈઘરથી જરાક આ કબાટ આઘો રાખજો. ભૂલથી પણ કોઈ (અડી ન જાય). આ આવે છે ને બધા Ointment લગાવે છે. એ Poisonous હોય છે Antibiotic. હવે આ જરૂર પડી કે અહીંયાં લગાવવાનું છે તો આંગળીથી લગાવી દે છે. પછી સાબુથી શું કરવા ધોઈ નાખે છે ? અમસ્તુ કપડાથી હાથ લૂછી નાખે. બરાબર ઘસીને લૂછી નાખે તો પછી વાંધો આવે કાંઈ ? તો કહે નહિ. એના જીણામાં જીણા Particles છે, પરમાણુ છે એ પણ જો આંગળીની રેખાઓમાં ક્યાંક રહી ગયા હશે અને કોઈ ખાવાની ચીજને પછી વાપરતા, અડતા લાગી જશે તો એની વિકૃત અસર હોજરીમાં જતા શરીરને થઈ જશે. કેટલો દૂર રહે છે ? કે બરાબર લાઈફબોયથી એને ધોઈ નાખો. ક્યાંય પણ થોડું પણ ન રહેવું જોઈએ. Poison તો થોડુંક પણ ન રહેવું જોઈએ. આ બધું Poison છે.

મુમુક્ષુ :- ... એની બાજુમાં ટીક ટ્વેન્ટીની બાટલી હતી તે ભૂલથી પી ગયો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી શું થાય દશા ? હા, દશા બની જાય છે. એટલે એમાં જેમ સાવચેતી રાખવામાં આવે છે એમ સંગની અંદર અત્યંત સાવચેતી જરૂરી છે. બહુ વજન છે એમનું આ વિષય ઉપર અને ખરેખર જીવને બહુ નુકસાન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વચ્છંદ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, તીવ્ર દર્શનમોહ છે એમાં. સ્વચ્છંદની સાથે દર્શનમોહ તીવ્ર હોય છે. સામાન્ય નથી હોતો પણ તીવ્ર થઈ જાય છે. એટલે એ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વને દઢ કરવાની બધી પરિસ્થિતિઓ છે. મિથ્યાત્વનું-દર્શનમોહનું મોટું ઝેર છે, કાતિલ ઝેર છે એમ સમજીને એની અસર, આડઅસર પણ કાંઈ આવતી હોય એવા આનુસંગિક પરિણામ હોય એ બધાથી પોતે ચેતવું જોઈએ. બધાથી દૂર રહેવું જોઈએ અને એ પ્રકારમાં સાવધાની, જાગૃતિ બરાબર આવવી જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- પોતે તૈયાર હોય સમજણમાં, જ્ઞાનીને સાથે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તિરસ્કાર કરવા યોગ્ય તો કોઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- તિરસ્કાર નહિ પણ સંગ છોડવાની જે વાત છે ... આજે નહિ કાલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શું છે કે કરુણા રાખવી એક વાત છે. પ્રીતિ અને અપેક્ષા રાખવી બીજી વાત છે. કરુણામાં તો એવું છે કે એનું હિત થાય તો ક્યારે પણ મળવાનું, હળવાનું થાય તો એનું હિત થાય એવી જ વાત પોતે કરે. પણ પોતે કોઈ અપેક્ષાબુદ્ધિથી સંગમાં જાય નહિ કે કોઈ એના પ્રત્યે એનો અનુરાગ એવી રીતે ન કરે કે જેથી એને પ્રોત્સાહન મળે, એને અનુમોદના મળે. આ વાત થોડી સૂક્ષ્મ પડે છે. અનુમોદના પહોંચવી એક વાત છે, કરુણા હોવી એક બીજી વાત છે. કરુણામાં તો એને સ્પષ્ટ કહે, પછી એને થોડું કઠોર લાગે તો પણ એની પાછળ કરુણાભાવ હોય છે. આ વાત તો બહુ ભયંકર છે, મુમુક્ષુ માટે આ તો કોઈ રીતે, કોઈ સંજોગોમાં કોઈ ભોગે ન થાય એવું તો થવું જ ન જોઈએ. અને અમે તો આવા માણસોનો, આવા જીવોનો સંગ પણ ન કરીએ. ભલે સંગ કરતા કરતા કહી દે કે અમે તો આવાનો સંગ પણ ન કરીએ એવું ઈચ્છીએ છીએ. એટલે ખ્યાલ આવી જાય. સામા માણસને બદલવું હોય તો ખ્યાલ આવી જાય. ન બદલવું હોય, એમ લાગે કે આ પોતે અભિપ્રાયપૂર્વક બદલવા માગતો નથી તો પછી એને કરુણામાત્ર ભાવમાં રહી જાય છે. પછી ત્યાં આગળ પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન ગૌણ થઈ જાય છે.

કરુણાનો ભાવ અને કરુણાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ. પ્રવૃત્તિ ત્યારે થાય છે કે કાંઈક સામાન્ય બદલવાનો Scope હોય તો. પણ પેલો અભિપ્રાય નક્કી કરીને બેઠો હોય કે નહિ તમે જેને સત્પુરુષ માનો છો એ સત્પુરુષ જ નથી. તમે સમજતા નથી. ત્યાં પછી કરુણાનો પ્રશ્ન ભાવમાં રહી જાય છે, પ્રવૃત્તિમાં ચાલતો નથી, ચાલી શકતો નથી. ભાવમાં તો કરુણા સર્વ જીવો પ્રત્યે રહી જાય છે. કેમ કે આ એક એવો નિર્દોષ માર્ગ છે કે એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય પર્યંત સર્વ જીવોને આત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ હો. કોઈ જીવને બાદ કરવાનો પ્રશ્ન નથી. અરે..! અભવિનો વિચાર નથી આવતો ત્યાં તો. સર્વ જીવોને સુખની પ્રાપ્તિ હો એમાં અભવિનો વિચાર ગૌણ છે. એવી મોટી વાત છે આ તો. એવી કરુણા પણ આ માર્ગમાં બેહદ છે. પણ જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિ અને સંયોગને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ કરુણા એવી ન હોય કે જેને લઈને એના દોષમાં વૃદ્ધિ થઈ જાય, એને દોષની અનુમોદના મળી જાય, એનો અભિપ્રાય વધારે સુદૃઢ થઈ જાય. એ અભિપ્રાયને બળ મળી જાય એવું કાંઈ ન થવું જોઈએ.

હવે જે વ્યક્તિને આ પત્ર લખ્યો છે એને સીધું લખે છે. ‘શ્રીમદ્જી’એ બહુ કરુણા કરી છે. ‘જેને તમારા પ્રત્યે,...’ એટલે હું. જેમને એટલે મને. જેને એટલે મને ‘તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી,...’ કેવું ચોખ્ખું કહે છે ? આ એ જ પ્રવૃત્તિ છે, જુઓ ! જે પ્રવૃત્તિની ચર્ચા કરી એ જ પ્રવૃત્તિ કરે છે. મને બીજી કોઈ સ્પૃહા નથી. આ હું તમને કહું છું. અથવા તમે મારા સંગમાં આવ્યા એટલે આપણા બંનેનો સંગ થયો તો કોઈ અપેક્ષાએ, કોઈ સ્પૃહાએ મારો સંગ નથી. મારો સંગ છે એમાં મને આટલી જ વાત છે કે તમને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાવ. શરૂઆતમાં જઘન્ય અંશે પણ તમને એની પ્રાપ્તિ થાવ, એ Line તમને જડી જાય તો તમે આગળ વધી શકશો. આ સિવાય મને કોઈ બીજી સ્પૃહા નથી. કેવું ચોખ્ખું કર્યું છે ! સ્પષ્ટ કેટલું કર્યું છે ! કે, ‘તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી કોઈ સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું,...’ જુઓ !

મુમુક્ષુ :- સ્પષ્ટવક્તા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્પષ્ટવક્તા છે. બહુ સ્પષ્ટ કહું છું તમને. આમાં ગોળ ગોળ નથી રાખતો. બહુ સ્પષ્ટ કહું છું. ‘અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે

વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે;...' તમારા દોષનું તમે સંરક્ષણ કરો છો. આ દોષને તમે હજી જાળવો છો, સાચવો છો, સંગ્રહો છો આ વાત તમારા હિતમાં નથી. 'જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે. 'હું જાણું છું', 'હું સમજું છું' એ દોષ ઘણીવાર વર્તવામાં પ્રવર્તે છે;...' જે તમારી પ્રવૃત્તિ છે એમાં આ દોષમાં તમે વર્તી રહ્યા છો, પ્રવર્તી રહ્યા છો એ સ્પષ્ટ લાગે છે.

વળી 'અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે;...' જો કાંઈક આપણી સ્થિતિ સારી થાય તો આપણી મહત્તા વધે. સમાજમાં આપણી મહત્તા અમુક વધે એ જરૂરી છે, અમુક મહત્તા તો હોવી જોઈએ નહિતર લોકો ગાંઠે નહિ, લોકો ગણે નહિ, ફલાણું, ઢીંકણું કાંઈને કાંઈ બહાને. 'પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે;...' પરિગ્રહને લઈને મોટાઈ. એવી જે ઇચ્છા રહે છે 'એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ...' જ્ઞાનીપુરુષને કેવા કહ્યા ? જ્ઞાન અને ધ્યાનનું કારણ કહ્યા. 'ધ્યાન, જ્ઞાન એ સર્વનું કારણ જે જ્ઞાનીપુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે.' તે આડા આવે છે. આને મોટો પ્રતિબંધ છે. આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ એ મોટો પ્રતિબંધ છે. જ્ઞાન, ધ્યાન (નહિ થાય). જ્ઞાન પણ નહિ મળે. ધ્યાન થવાનો પ્રશ્ન નથી.

'માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું;...' આત્મહિતની વૃત્તિ તીવ્ર કરીને, તીવ્ર આત્મહિતની બુદ્ધિએ તેને ઓછા કરવાનો (પ્રયત્ન કરવો). એ રસ તૂટી જાય, આત્મહિતની બુદ્ધિ તીવ્ર થતાં, દોષનો રસ નિરસ થઈ જાય એમ ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું, 'અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું.' લોક સામે જોવાનું બંધ કરી દેવું. લોકો શું વિચારશે ? આગળ એક જગ્યા કહી ગયા છે કે મુમુક્ષુજીવ, આત્માર્થી જીવ, લોકોને-સમાજની નિંદા-પ્રશંસા અર્થે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. શુભયોગની પ્રવૃત્તિ ન કરે. અશુભની પ્રવૃત્તિ તો વળી વિચિત્ર વાત છે પણ શુભયોગની પ્રવૃત્તિ ન કરે કે દાન દઈશ તો મારી કીર્તિ થશે એ વાત મુમુક્ષુને ન હોય. એમાં સીધી દર્શનમોહની વૃદ્ધિ થાય.

'લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ.' આ જ જીવને કલ્યાણનું કારણ છે એ અમે જાણીએ છીએ. બહુ સ્પષ્ટ કોઈ મહાભાગ્ય જીવને આ પત્ર લખ્યો છે. સ્પષ્ટ એને લખ્યું. કે અમે તમને સ્પષ્ટ જણાવવા

ઇચ્છીએ છીએ કે આ પ્રકાર તમને અમારી જ ઓળખાણ નહિ થવા દે. જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ નહિ થવા દે એટલે અમારી જ ઓળખાણ નહિ થવા દે. આ યોગ થયો છે આ કાળે તમને, નિષ્ફળ થઈ જશે. યોગ અયોગ બરાબર થઈ જશે અને પછી પાછળ તો પરિભ્રમણની ખીણ એવડી મોટી છે કે એ ખીણના અંધારામાં કોઈનો પત્તો લાગતો નથી, કોણ ક્યાં ગયો એ.

૪૧૬ (પત્ર પૂરો) થયો.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન, ધ્યાન સર્વનું કારણ જ્ઞાનીપુરુષ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સર્વનું કારણ જ્ઞાનીપુરુષ છે અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તે છે. જ્ઞાનીપુરુષ એટલે એની આજ્ઞાને અનુસરવું તે છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ સરસ પત્ર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ સરસ પત્ર છે. ફરી ફરીને લક્ષમાં રાખવા જેવો વિષય છે મુમુક્ષુને માટે.

પત્રાંક-૪૧૭

આશ્વિન, ૧૯૪૮

હે પરમકૃપાળુ દેવ ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળ માર્ગ આપ શ્રીમદ્દે અનંત કૃપા કરી મને આપ્યો, તે અનંત ઉપકારનો પ્રતિઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છું; વળી આપ શ્રીમત્ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિઃસ્પૃહ છો; જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપનાં ચરણારવિન્દમાં નમસ્કાર કરું છું. આપની પરમભક્તિ અને વીતરાગપુરુષના મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને વિષે ભવપર્યંત અખંડ જાગ્રત રહો એટલું માગું છું તે સફળ થાઓ.

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

૪૧૭

અહીંયાં એવા સત્પુરુષનો ઉપકાર માનીને ક્ષમાપના કરી છે, ક્ષમાપના માગી છે.

‘હે પરમકૃપાળુ દેવ !’ દેવ કહ્યા છે. ગુરુનું પદ નહિ પણ દેવનું પદ આપે છે. કેમ કે એ દેવ તુલ્ય જ છે. પરમાત્માતુલ્ય હોવાથી એને ‘હે પરમકૃપાળુ દેવ ! જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વ દુઃખોનો અત્યંત ક્ષય કરનારો એવો વીતરાગ પુરુષનો મૂળ માર્ગ આપ શ્રીમદ્દે અનંતકૃપા કરી મને આપ્યો,...’ આ ક્ષમાપનાના દિવસે આપણે ‘ગુરુદેવ’ પ્રત્યે બોલવામાં આવે છે.

વીતરાગ પુરુષનો આ મૂળ માર્ગ છે એ અનંત કૃપા કરીને આપ ‘શ્રીમદ્દે’ મને આપ્યો. મને દર્શાવ્યો એટલે આપ્યો એમ કહે છે. પોતે તો દર્શાવ્યો છે. તો કહે છે, નહિ, તમે મને આપ્યો છે. અનંત કાળથી પરિભ્રમણ કરતા એવા આ જીવને એ બાજુનું લક્ષ નથી ગયું. એનું કારણ કે જે દર્શાવનાર છે એ દર્શાવનાર પ્રત્યે એનું ધ્યાન ગયું નથી કે આ શું દર્શાવે છે ? દર્શાવનાર મળ્યા છે પણ પોતે ધ્યાન આપ્યું નથી. ધ્યાન આપ્યું ત્યારે ઉપકાર આવે છે કે આપે મને દર્શાવ્યો. આપે ન દર્શાવ્યો હોત તો કોણ જાણે હજી હું કેટલા વખત અનંત કાળ સુધી રખડત, કેટલા અનંત કાળ સુધી રખડત ? એના હિસાબમાં ઉપકારબુદ્ધિમાં એ ડૂબી જાય છે. ઉપકાર નીચે ડૂબી જાય છે.

‘આપ શ્રીમદ્દે અનંત કૃપા કરીને મને આપ્યો, તે અનંત ઉપકારનો પ્રતિઉપકાર વાળવા હું સર્વથા અસમર્થ છું;...’ એનો ઉપકાર વળી શકે જ નહિ એમ કહે છે. કોઈપણ કારણથી, કોઈપણ પ્રકારથી એ ઉપકાર વળી શકે નહિ. એવો જ કોઈ અનુપમ ઉપકાર છે કે જેનો પ્રતિઉપકાર વાળી શકવાની કોઈ પરિસ્થિતિ જગતમાં નથી. વળી મારે કાંઈક કરવું હોય પ્રતિઉપકાર માટે ‘તો આપ શ્રીમત્ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિઃસ્પૃહ છો;...’ બીજી પરિસ્થિતિ એ છે કે આપ પણ કાંઈ અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્પૃહા રાખતા નથી. કોઈ ગમે તે કરે પોતે નિઃસ્પૃહ છે. પોતાને અપેક્ષા નથી. એવી જેની અંતરંગ નિઃસ્પૃહ કારુણ્યવૃત્તિ છે. એ પણ એમની એ વિષયની મહત્તા છે.

‘જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપના ચરણારવિન્દમાં નમસ્કાર કરું છું.’ નમી પડવા સિવાય બીજું શું થાય ? આવી આપની પરિસ્થિતિ નિઃસ્પૃહ કરુણા જોઈને હું તો વંદન કરું છું, નમસ્કાર કરું છું.

મુમુક્ષુ :- પર્યુષણમાં બોલીએ છીએ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ જ છે, એ જ વાત છે. ખરી વાત છે. બોલીએ છીએ એટલે કે અંતઃકરણથી આવે તો બેડો પાર થઈ જાય. એક વિકલ્પમાત્ર, વચનમાત્રથી એથી કાંઈ કામ થતું નથી. અંતઃકરણથી આવે તો જીવનો દર્શનમોહ ગળી જાય છે. સત્પુરુષ પ્રત્યેની અંતઃકરણપૂર્વકના બહુમાનની વૃત્તિ, સમ્યગ્દર્શન પોતે મોહના અભાવસ્વરૂપે હોવાથી, મોહના અભાવનું બહુમાન એ મોહનો અભાવ કરવાનું કારણ છે. સીધેસીધો હિસાબ છે આનો કે મોહના અભાવને ઉપાદેય કર્યો છે એણે. તો અહીંયાં જે મોહ છે એનો રસ દર્શનમોહનો અનુભાગ, એની શક્તિ હીન થઈ જશે, તૂટવા લાગશે.

મુમુક્ષુ :- ખરેખર અંતઃકરણથી આવે તો અનંત સૂર્યકીર્તિનાથ બનાવે તોપણ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો છે. અનંત તીર્થકરોથી અધિક કલ્યા જ છે ને ? એ જ બતાવે છે.

‘વળી આપ શ્રીમત્ કંઈ પણ લેવાને સર્વથા નિઃસ્પૃહ છો; જેથી હું મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી...’ એમ પૂરેપૂરો ‘મન, વચન, કાયાની એકાગ્રતાથી આપનાં ચરણારવિન્દમાં નમસ્કાર કરું છું. આપની પરમભક્તિ...’ ભક્તિ ન લીધી. આપની પરમભક્તિ, સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિ ‘અને વીતરાગપુરુષના મૂળધર્મની ઉપાસના...’ ઓલાપણે મૂળ માર્ગ કલ્પો, અહીંયાં પણ મૂળ ધર્મ કલ્પો. કેમ કે ઉત્તરધર્મની અંદર બાહ્યક્રિયા આવે છે. વ્યવહાર આવે છે. મૂળ વાત લીધી છે. ‘મૂળધર્મની ઉપાસના મારા હૃદયને વધે ભવપર્યંત અખંડ જાગ્રત રહો...’ આ પ્રકારનું પરિણામ જ્યાં સુધી આ ભવ ચાલુ છે ત્યાં સુધી અખંડપણે અત્રુટકપણે ચાલુ રહે, જાગૃત રહે એટલું જ માગું છું. આપની પાસે એટલી વિનંતી છે કે મને આ જે વિવેક ઊગ્યો છે, એ હવે ક્યારે પણ મારી વૃત્તિમાં ફેરફાર ન થાવ અને તે સફળ થાઓ. મને એની સફળતા મળે એમાં મારું કલ્યાણ થાય એવી ભાવનાથી ક્ષમાપનાને યાચી છે. ઠું શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

મુમુક્ષુ :- અંતઃકરણ .. ચિત્ત ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો છે જ ને.

મુમુક્ષુ :- આ પત્ર વ્યક્તિગત નથી લાગતો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નથી લાગતો. આનું પણ નથી મળતું પાછળ. (પરિશિષ્ટમાં)

આવા બહુ સારા વચનો છે એ કોને લખ્યા છે ? એ મળતું નથી. એટલે થોડી એ વિષયમાં તપાસ કરી હતી પણ...

મુમુક્ષુ :- (મોઢી પાસેથી...)

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેમ ખબર પડે ?

મુમુક્ષુ :- પરમભક્તિ કોને કહેવી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સર્વાર્પણબુદ્ધિએ બહુમાન આવે. પરમભક્તિ એટલે સજ્જનમૂર્તિથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કાઈ ન દેખાય એમ એવી પરમભક્તિ આવે છે. પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ. ભક્તિની ચરમસીમા આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- સુધરવું છે એને માટે તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને તો સીધું અમૃત જ આપ્યું છે એમ કહીએ તો ચાલે.

૪૧૭ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૧૮

સં.૧૯૪૮

રવિકે ઉદોત અસ્ત હોત દિન દિન પ્રતિ,
અંજુલીકે જીવન જ્યોં, જીવન ઘટતુ હૈ;
કાલકે ગ્રસત છિન છિન, હોત છીન તન,
આરેકે ચલત માનો કાઠસૌ કટતુ હૈ;
એતે પરિ મૂરખ ન ખોજૈ પરમારથકોં,
સ્વારથકે હેતુ ભ્રમ ભારત ઠટતુ હૈ;
લગૌ ફિરૈ લોગનિસૌં, પગ્યોં પરે જોગનિસૌં,
વિષૈરસ ભોગનિસૌં, નેકુ ન હટતુ હૈ. ૧.
જૈસૈં મૃગ મત્ત વૃષાદિત્યકી તપતિ માંહી,
તૃષાવંત મૃષાજલ કારણ અટતુ હૈ;
તૈસૈં ભવવાસી માયાહીસૌં હિત માનિ માનિ,

ઠાનિઠાનિ ભ્રમ શ્રમ નાટક નટતુ હૈ;
 આગેકોં ધુકત ધાઈ પીછે બછરા ચવાઈ,
 જૈસૈં નૈન હીન નર જેવરી વટતુ હૈ;
 તૈસૈં મૂઠ ચેતન સુકૃત કરતૂતિ કરૈ,
 રોવત હસત ફલ ખોવત ખટતુ હૈ. ૨

(સમયસાર નાટક)

પત્રાંક ૪૧૮.

‘સમયસાર નાટક’ના બે પદ અહીંયાં મૂક્યા છે. કોને લખ્યા છે એ પણ એમાં નથી આવતું. એમાં જીવ કેવી કેવી ભૂલ કરે છે અને પોતે પોતાનું અહિત કરવાની મૂર્ખાઈ કરે છે એ વાત ‘બનારસીદાસજી’ના શબ્દોમાં છે.

રવિકૈ ઉદોત અસ્ત હોત દિન દિન પ્રતિ,
 અંજલીકૈ જીવન જ્યોં, જીવન ઘટતુ હૈ;

રવિ એટલે સૂર્ય. સૂર્યનો ઉદય થાય છે, પાછો અસ્ત થાય છે. દિન દિન—પ્રત્યેક દિન સૂર્ય ઊગે છે અને આથમે છે, પ્રત્યેક દિવસે સૂર્ય ઊગે છે અને આથમે છે. જેમ જેમ દિવસ ઊગમતો, આથમતો જાય છે તેમ તેમ જીવન ઘટતું જાય છે. અંજલી એટલે અંજલી કહે છે ને ? પાણી થોડું ભર્યું હોય એક લોટામાં, પ્યાલામાં એમાંથી એક અંજલી પાણી લઈને છાંટે એટલે એટલું ઘટે, વળી બીજી અંજલી ભરે એટલે બીજું ઘટે. ત્રીજી અંજલી ભરે એટલે ત્રીજું ઘટે. એમ એક એક દિવસ છે એ આયુષ્યની અંજલી છે, ઘટતું જાય છે જીવન.

કાલકૈ ગ્રસત છિન છિન, હોત છીન તન,
 આરેકૈ ચલત માનો કાઠસૌ કટતુ હૈ;

કાળથી ગ્રસાયેલું એવું જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રતિ, આવું જે જીવન છે એ ક્ષણે ક્ષણે

કાળથી ગ્રસાયેલું છે. ‘હોત છીન તન’ અને જે શરીર છે એ પણ ક્ષીણ થાય છે. અહીંયાં છીન એટલે ક્ષીણ. ઓલાપણે કાળ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતો જાય છે, ક્ષીણ થતો જાય છે. શરીર પણ એનું ક્ષીણ જીવનું થતું જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થા પ્રતિ જીવ આગળ વધે છે. ‘આરેકે ચલત...’ આરે એટલે કરવત. કરવત જેમ લાકડાને કાપે. કાઠ એટલે લાકડું. ‘કાઠસૌ કટતુ હૈ;...’ એક પછી એક ઘસારો લાગતો જાય. કરવત કાપતી જાય લાકડાને એમ આયુષ્યને સમય કાપતો જાય છે, કરવતની જેમ.

એતે પરિ મૂરખ ન ખોજૈ પરમારથકૌં,
સ્વારથકૈ હેતુ ભ્રમ ભારત ઠટતુ હૈ;

આમ હોવા છતાં મૂર્ખ છે એ પોતાના પરમાર્થને એટલે આત્મકલ્યાણની ખોજ કરતો નથી. હવે બાકી રહેલા આયુષ્યમાં હું મારું હિત કેવી રીતે કરી લઉં, એની ખોજ કરતો નથી અને અહીંયાં મૂરખ કહ્યો છે કે જે પોતાના સ્વાર્થને માટે પોતાના ભ્રમરૂપી ભારને કાઢવા માગતો નથી, કાઢતો નથી.

લગૌ ફિરૈ લોગનિસૌં, પગ્યૌં પરે જોગનિસૌં,
વિષૈરસ ભોગનિસૌં, નેકુ ન હટતુ હૈ. ૧.

જરાય હટતો નથી. લોકોમાં લાગ્યો રહે છે. ‘લગૌ ફિરૈ લોગનિસૌં,...’ સમાજની પાછળ લાગ્યો રહે છે. ‘પગ્યૌં પરે જોગનિસૌં,...’ મન, વચન, કાયાના યોગની અંદર પણ ચોંટી ગયો છે. અને જે ભોગ છે એના વિષયરસની અંદરથી પણ જરાય હટતો નથી. જે કાંઈ ઉદયમાન ખાવું, પીવું વગેરે છે એની અંદર એટલા જ વિષયરસથી, રસ લીધો, જુઓ ! અહીંયાં રસ લીધો છે. ‘વિષૈરસ ભોગનિસૌં, નેકુ ન હટતુ હૈ.’ જરાય હટતો નથી. આ બધાં એને સંસારમાં ચોટી જવાના પ્રકાર છે.

જૈસૌં મૃગ મત્ત વૃષાદિત્યકી તપતિ માંહી,
તૃષાવંત મૃષાજલ કારણ અટતુ હૈ;
તૈસૌં ભવવાસી માયાહીસૌં હિત માનિ માનિ,
ઠાનિઠાનિ ભ્રમ શ્રમ નાટક નટતુ હૈ;

જેવી રીતે મૃગ છે એ મત્ત થઈ જાય છે. ‘વૃષાદિત્યકી તપતિ માંહી,...’ જે સૂર્ય

તપેલો છે, તીવ્રપણે તપેલા સૂર્યને લીધે જે મૃગજળ છે એ મૃગજળની પાછળ ગાંડો થઈને. મત્ત એટલે પાગલ થઈને. તૃષાવંત મૃગ જેમ પાછળ દોડ્યે જ જાય છે, દોડ્યે જ જાય છે. તેવી રીતે આ ભવવાસી જીવ ‘માયાહીસૌં હિત માનિ માનિ,...’ એટલો એને સંસારમાં પ્રેમ લાગ્યો છે, પોતાના પરિવારમાં એટલો પ્રેમ લાગ્યો છે. આનું કરવું... આનું કરવું... આનું કરવું... આનું કરવું... આનું કરવું... આનું કરવું... ‘માયાહીસૌં હિત માનિ માનિ,...’ એમાં સુખ માનિને. હિત એટલે એમાં માયાના પરિણામ કરે છે. મમત્વના પરિણામ કરે છે અને એમાં સુખનો અનુભવ કરે છે. મીઠું લાગે છે. જે કાંઈ પોતાના પરિવારાદિ પ્રત્યે, સંયોગ પ્રત્યે મમત્વના પરિણામ કરે છે એમાં એને સુખનો મીઠાશનો અનુભવ થાય છે. એ ભ્રમ છે એનો ‘ભ્રમ શ્રમ નાટક નટતુ હૈ;...’ અને એ પ્રમાણે એ નાટકમાં નાચ્યા કરે છે. એવા પરિણામથી આ સંસારના નાટકમાં એ જીવ નાચે છે.

આગેકોં ધુકત ધાઈ પીછે બછરા ચવાઈ,
જૈસૈં નૈન હીન નર જેવરી વટતુ હૈ;
તૈસૈં મૂઢ ચેતન સુકૃત કરતૂતિ કરૈ,
રોવત હસત ફલ ખોવત ખટતુ હૈ. ૨

એવી રીતે મૂઢ જીવ કાંઈક સુકૃત કરે છે. થોડું દયા, દાન, સ્વાધ્યાય, પૂજા, ભક્તિ કાંઈક થોડું ઘણું સુકૃત કરે છે તો કેવી રીતે કરે છે ? કે આગળ જાણે પોતે ઢુકે છે એટલે નમે છે લેવા માટે. કાંઈક લે છે પણ પાછળ એનો અજ્ઞાનરૂપી પાડો ચાવી જાય છે. બછરા ચવાઈ. બછરા એટલે વાછડો. વાછડો એને બધું ચાવી જાય છે. જેવી રીતે આંધળો માણસ ઝવેરી પાસે પોતાનું રતન વટાવી નાખે એવી રીતે પોતાનું જીવન આંધળાની જેમ વટાવે છે. અને આ રીતે રોતા-હસતા એનું ફળ ખોઈ નાખે છે, ખોઈ નાખે છે. જીવન ગુમાવી નાખે છે. એ રીતે અજ્ઞાનદશામાં જીવ કેવી રીતે જીવન વ્યતિત કરે છે એના બે પદ કોને ઉદ્દેશીને પત્ર લખ્યો છે એ આમાં પણ નથી લખ્યું. કોઈને ઉદ્દેશીને બે પદ લખી મોકલ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- .. ઉપકારી થાય એવા વિચારથી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમ પણ થાય. એમ પણ બનવા જોગ છે.

પત્રાંક-૪૧૯

મુંબઈ, ૧૯૪૮

સંસારમાં સુખ શું છે, કે જેના પ્રતિબંધમાં જીવ રહેવાની ઇચ્છા કરે છે ?

૪૧૯. પત્રાંક.

‘સંસારમાં સુખ શું છે, કે જેના પ્રતિબંધમાં જીવ રહેવાની ઇચ્છા કરે છે ?’ એમને તો એ લાગે છે. બીજા સામાન્ય જીવોને જે સંસારમાં મીઠાશ લાગે છે એમાંથી એમને લુખાશ આવી છે એટલે પૂછે છે કે, એવું સંસારમાં શું સુખ છે ? એ તો દુઃખ જ જુએ છે. સંસારી પ્રાણીને દુઃખી જુએ છે. પોતાને રસ રહ્યો નથી એટલે પ્રશ્ન મૂક્યો છે કે, એવું ક્યાં સુખ છે ? સંસારમાં સુખ જ શું છે ? કાંઈ સુખ નથી.

‘કે જેના પ્રતિબંધમાં જીવ રહેવાની ઇચ્છા કરે છે ?’ કે એવા સુખની સાથે બંધાઈને જીવ સંસારમાં રહેવાની ઇચ્છા કરે છે એવું સુખ શું છે ? કેમ કે બધા જ સંયોગ વિયોગ સહિત છે. જીવને સંયોગમાં મીઠાશ છે ને ? સંયોગનું સુખ છે. અને વિયોગ નિશ્ચિત છે એની સામે એક ઘડીક આંખ મીચી જાય છે. એ ન જોવું, એ વિચારવું નહિ, એ સંભારવું નહિ, એને યાદ કરવું નહિ. કેમ કે એ બહુ દુઃખદાયક પ્રસંગો છે. એટલે માત્ર સંયોગની મીઠાશને વેદે છે પણ એ મીઠાશ પોતે દુઃખથી ભરેલી ચીજ છે એની એને ખબર નથી. આઘાતનો પ્રત્યાઘાત આવ્યા વિના રહેશે નહિ એ સીધી વાત છે.

બિલાડીને જોઈને ઉંદર આંખ મીચી જાય. એને એમ લાગે કે હવે કાંઈ ભાગવાની તો જગ્યા છે નહિ. એક નાની તપેલીમાં બેસી ગયો હોય એમાં માથે બિલાડીને જુએ. તપેલીમાંથી ક્યાં ભાગે ? ઉંદરને એમ થાય કે આંખ આપણે મીચી જઈએ તો બચી જઈએ. આંખ મીચી જાય એટલે કોઈ બચી જાય કાંઈ ?

એમ આ જીવ આવનાર દુઃખ પ્રત્યે આંખ મીચી જાય છે. જ્યાં જ્યાં મીઠાશ છે, જે જે સંયોગોમાં મીઠાશ છે એનો વિયોગ એક ઝાટકે, એક જ ઝાટકે આવી જાય છે. આંખ મીચી જાવ આપણે, આપણે આંખ મીચી જાવ. ભાઈ ! આંખ મીચી ગયે કાંઈ એનો અભાવ થઈ જશે (એમ માનવું) એ તો મુર્ખતા છે બીજું કાંઈ નથી. ઉંદર જેવી મુર્ખતા છે.

કહે છે કે એવું શું સુખ છે સંસારમાં કે જેના પ્રતિબંધમાં જીવ રહેવાની ઇચ્છા કરે છે ? એને રહેવું ગમે છે સંસારમાં એવું શું છે ? અમને તો કાંઈ દેખાતું નથી. એક વાક્ય લખીને વાત છોડી દીધી છે.

પત્રાંક-૪૨૦

મુંબઈ, ૧૯૪૮

किं बहुणा इह जह जह, रागद्वोसा लहु विलिज्जंति,
तह तह पर्यद्विअव्वं, एसा आणा जिणिंदाणम्।

(ઉપદેશ રહસ્ય - યશોવિજયજી)

કેટલુંક કહીએ ? જેમ જેમ આ રાગદ્વેષનો નાશ વિશેષ કરી થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે.

પછી પત્રાંક ૪૨૦માં ‘યશોવિજયજી’નું એક ‘ઉપદેશ રહસ્ય’માંથી એક પદ ટાકેલું છે. નીચે એનો અર્થ કરેલો છે. ‘કિં बहुणा’ માગધીમાં છે. ‘યશોવિજયજી’એ સંસ્કૃત માગધીમાં ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે.

किं बहुणा इह जह जह, रागद्वोसा लहु विलिज्जंति,
तह तह पर्यद्विअव्वं, एसा आणा जिणिंदाणम्।

‘કેટલુંક કહીએ ?’ ‘કિં बहुणा’ શું કહીએ ? ‘કેટલુંક કહીએ ? જેમ જેમ રાગ-દ્વેષનો નાશ વિશેષ કરીને થાય ‘રાગદ્વોસા લહુ વલિજ્જંતિ’. ‘જેમ જેમ રાગ-દ્વેષનો નાશ વિશેષ કરીને થાય તે તે પ્રકારે પ્રવર્તવું એ જ આજ્ઞા જિનેશ્વર દેવની છે.’ ‘તહ

તહ પયંદ્વિઅવ્વં, એસા આણા' તેમ પ્રવર્તવું. તેમ તેમ પ્રવર્તવું. 'તહ તહ પયંદ્વિઅવ્વં' તેમ પ્રવર્તવું 'એસા આણા' એ જ આજ્ઞા 'જિણિંદાણમ્' એ જ જિનેન્દ્રની આજ્ઞા છે. આ સિવાય જિનેન્દ્રની કોઈ આજ્ઞા નથી.

વીતરાગ થવું એ જ જિનેન્દ્રની (આજ્ઞા છે). વીતરાગ રાગ કરવાનું કહે કાંઈ ? પોતે વીતરાગ થયા છે એ બીજાને રાગ કરવાનું કહે ? પ્રશ્ન જ નથી. અમે વીતરાગ થયા છીએ. તમે પણ અમારી જેમ અમારા માર્ગે ચાલીને, અમે જે માર્ગે ચાલ્યા તે માર્ગે ચાલીને તમે પણ વીતરાગ થાવ. અથવા રાગ-દ્વેષનો નાશ કરીને વીતરાગ થાવ. એ જ વીતરાગની આજ્ઞા છે. બીજી કોઈ વીતરાગની આજ્ઞા નથી. એ ૪૨૦માં એક પદનો અર્થ કરેલો છે.

પત્રાંક-૪૨૧

મુંબઈ, આશ્વિન, ૧૯૪૮

જે પદાર્થમાંથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય અને આવૃત્તિ ઓછી હોય તે પદાર્થ ક્રમે કરી પોતાપણાનો ત્યાગ કરે છે, અર્થાત્ નાશ પામે છે, એવો વિચાર રાખી આ વ્યવસાયનો પ્રસંગ રાખ્યા જેવું છે.

પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા સિવાય બીજો પ્રકાર નથી, અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે એમ જાણી જે જે પ્રકારે જે કાંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમ પરિણામથી વેદવાં ઘટે છે, અને તે કારણથી આ વ્યવસાયપ્રસંગ વર્તે છે.

ચિત્તમાં કોઈ રીતે તે વ્યવસાયનું કર્તવ્યપણું નહીં જણાતા છતાં તે વ્યવસાય માત્ર ખેદનો હેતુ છે, એવો પરમાર્થ નિશ્ચય છતાં પણ પ્રારબ્ધરૂપ હોવાથી, સત્સંગાદિ યોગને અપ્રધાનપણે વેદવો પડે છે. તે વેદવા વિષે ઇચ્છા-નિરિચ્છા નથી; પણ આત્માને અફળ એવી આ પ્રવૃત્તિનો સંબંધ રહેતો દેખી ખેદ થાય છે અને તે વિષે વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે.

૪૨૧. આ ૨૫ મા વર્ષનો છેલ્લો પત્ર છે.

‘જે પદાર્થમાંથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય અને આવૃત્તિ ઓછી હોય તે પદાર્થ ક્રમે કરી પોતાપણાનો ત્યાગ કરે છે, અર્થાત્ નાશ પામે છે, એવો વિચાર રાખી આ વ્યવસાયનો પ્રસંગ રાખ્યા જેવું છે.’ જેને ઉદયમાં આજીવિકા અર્થે વ્યવસાયની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, રુચિથી નહિ પણ અરુચિએ પણ કરવી પડે, એને કેવી રીતે કરવી ? કે ‘જે પદાર્થમાંથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય એને આવૃત્તિ ઓછી..’ થાય તો ક્રમશઃ તે પદાર્થનો નાશ થાય છે. આ દિવાનું તેલ લ્યો. તેલ ઘટતું જ જાય છે. દીવો બળે એમ તેલ ઘટતું જાય છે. એમ પોતે એમાંથી રસ ઘટાડતો જાય, એમાંથી ભાવ ઘટાડતો જાય, એ પ્રવૃત્તિ ઓછી કરવાનો પ્રયત્ન કરે. વધારવાનો પ્રયત્ન ન કરે પણ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરે. એ પ્રકારે ‘આ વ્યવસાયનો પ્રસંગ રાખ્યા જેવું છે.’

‘પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા સિવાય બીજો પ્રકાર નથી.’ પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા એટલે એ પ્રારબ્ધના યોગમાંથી પસાર થવા સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાર નથી. ‘અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે’ અને એ પોતે બાંધેલું કર્મ હોવાથી ભોગવી લેવું એ પોતાને યોગ્ય છે. એ રીતે જ યોગ્ય છે. ‘એમ જાણી...’ પાછો કર્મનો ન ઉદય ન આવે તો સારું એમ નહિ. જે બાંધ્યો હોય તે ભલે આવે ઉદયમાં. તેને સમ્યક્ પ્રકારે ભોગવી લેવું. ‘વેદવા સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાર નથી, અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે એમ જાણી જે જે પ્રકારે જે કંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમ પરિણામથી વેદવા ઘટે છે,...’ એ રાગ-દ્વેષ વિના અથવા મંદ રસે કરીને ભોગવવા ઘટે છે, તીવ્ર રસે કરીને ભોગવવા ઘટતા નથી. મુમુક્ષુને મંદ રસ હોવો ઘટે છે. જ્ઞાની છે એ સમપરિણામથી જ્ઞાતા-દષ્ટા ભાવમાં રહીને પુરુષાર્થથી જ્ઞાતા-દષ્ટાભાવમાં-વીતરાગભાવમાં રહીને એ પ્રસંગને પસાર કરે છે.

મુમુક્ષુ :- ચારિત્રગુણની નબળાઈને કારણે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, એમાં પોતે પુરુષાર્થ ઉપાડવાની વાત છે. પોતે આગળ લખે છે કે આ વેપાર આદિનો ત્યાગ કરવો હોય તો એમાં અમને સ્વપણું રહ્યું નથી. (વ્યાપારનો) સહેજે ત્યાગ કરી શકીએ એમ નથી. છતાં એમાં રહીને એમાં અમારે પુરુષાર્થને વધારે બળવાન કરીએ છીએ અને કર્મનો ક્ષય કરીએ છીએ. એવી લાઈન

પકડી છે. કેમ કે પરપદાર્થોના કર્તા-હર્તા થવાનું તો બની શકે એમ નથી. એટલે ઉદયનું માપ આવી જાય છે કે નિવૃત્તિયોગ નથી એનું કારણ મારા જ પૂર્વે કરેલા કર્મો છે. હવે નિવૃત્તિ હોય કે પ્રવૃત્તિ હોય, જીવ પુરુષાર્થ કરે એટલું જ શુદ્ધિવિશેષનું, નિર્જરાનું કાર્ય થાય છે, તો કોઈ પણ સંજોગોમાં જીવ કરી શકે છે. ઉદયના કાળમાં કરે, પ્રવૃત્તિના કાળમાં કરે કે નિવૃત્તિના કાળમાં કરે.

એમણે દસ વર્ષનું જે આયુષ્ય રહ્યું એમાં પ્રવૃત્તિકાળ લગભગ ૭-૮ વર્ષનો રહ્યો છે તો એ ૭-૮ વર્ષમાં ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો છે. ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો છે. એકભવતારી રહી જાય એટલો પુરુષાર્થ કર્યો છે. અને એ વાત એ હવે પછીના પત્રમાં કરે છે. પહેલો પત્ર જે ૨૬મા વર્ષનો છે એમાં એ વાત કરે છે. ૩૬૧ પાને જુઓ. કેમ કે આ કાળ દુષમ છે. દુષમકાળ છે એના બધા કારણો લખ્યા છે. કેટલો ભયંકર દુષમ છે.

હવે ૩૬૧ની અંદર જે મોટો પેરેગ્રાફ છે એમાં નીચે વાત છે કે 'વર્તમાનકાળ દુષમ કહ્યો છે.' નીચેથી સાતમી લીટી છે પેરેગ્રાફની, છેલ્લા પેરેગ્રાફની. 'વર્તમાનકાળ દુષમ કહ્યો છે છતાં તેને વિષે અનંત ભવને છેદી માત્ર એક ભવ બાકી રાખે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે. માટે વિચારવાન જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતાં યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવશ્ય આરાધી સદ્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી કષાયાદિ દોષ છેદ કરવાવાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો.' મૂળ માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો અને એકભવતારી થઈ જાય એવી આ દુષમકાળમાં પણ પરિસ્થિતિ છે. એમ કરીને પોતે પુરુષાર્થ ઉપાડ્યો છે.

કાળની દુષમતા, પ્રવૃત્તિની એવી પૂર્વકર્મની પરિસ્થિતિ કે નિવૃત્તિ ન આવે છતાં પણ પુરુષાર્થ કરીને એ સ્થિતિએ પોતે પહોંચ્યા છે. એટલે આ કાળે, આ ક્ષેત્રે જન્મીને એમણે ચરમસીમાનું કાર્ય કર્યું છે. કે બહુ બહુ તો એક ભવ બાકી રહી શકે. આ ભવે સીધા ન જાય સિદ્ધાલયમાં તો દેવનો ભવ અનિવાર્ય છે. પછીના ચરમશરીરીમાં જાય. એ ચરમસીમાનું કાર્ય પોતે કરી લીધું છે.

એક ચારિત્રની અપેક્ષાએ ચરમસીમા છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાનની છે. છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને મુનિદશા આવે આ કાળમાં. પછી શ્રેણી માંડીને કેવળજ્ઞાનની દશા ન આવે. એટલો પુરુષાર્થ લઈને ન થઈ શકે એવો જ પોતે પ્રતિબંધકભાવ લઈને આવે છે. આયુષ્ય પર્યંત આગળ ન વધી શકે. તો એ મુનિદશામાં નથી આવ્યા બાદ્ય નિવૃત્તિ

કરીને તો અંતરંગશુદ્ધિમાં આગળ વધી ગયા છે એવી વાત છે. એટલે શુદ્ધિના આવા પણ ભેદ છે. જે ગણિતથી ન સમજાય. બાહ્ય શુદ્ધિ બીજાને સમજાય એવી લાગે કે અત્યારે છક્રે-સાતમે પહોંચ્યા. ઓહો..! આ કાળની અંદર તો છેલ્લી હદે પહોંચી ગયા. તો બીજી અંતરંગ શુદ્ધિ છે કે આ કાળે આ ભવે મોક્ષે ન જાય પણ એક ભવ રહીને મોક્ષે જાય એ ચરમસીમા છે. આ એ સીમાએ અંતરંગમાં પહોંચી ગયા. એવી અંતરંગશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે.

ગૃહસ્થદશામાં રહીને એ કાર્ય કર્યું એમણે. એ જ ગૃહસ્થદશામાં રહીને 'સોગાનીજી'એ એ કાર્ય કર્યું. જુઓ ! પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિથી નિરપેક્ષ માર્ગ છે એ આમાંથી સિદ્ધ થાય છે. ચરમસીમાએ પહોંચ્યા. એવા પુરુષાર્થવંત મહાત્માઓ હતા કે છલાંગ મારીને છેક હદ સુધી પહોંચી ગયા. ત્યાં આયુષ્ય પૂરું થયું. બન્ને આયુષ્ય ટૂંકું લઈને આવ્યા હતા. આ ૩૪ વર્ષ, ઓલા પર વર્ષ. અત્યારે તો ૫૦ વર્ષના જુવાન માણસો કહેવાય છે. ૫૦ વર્ષ સુધી તો અત્યારે યુવાન માણસો કહેવાય છે ૪૫-૫૦.

એટલે એ જે વારંવાર લખે છે એની પાછળ એમને પુરુષાર્થ દર્શાવવો છે. ફરીને હવે એ દષ્ટિકોણથી લઈએ. 'પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા સિવાય બીજો પ્રકાર નથી' કારણ કે એમાં તો કોઈ હડસેલો મારીને કોઈ પરમાણુને આઘો કરી શકાતું નથી. 'અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે...' સમ્યક્ પ્રકારે વેદવું એમાં પુરુષાર્થથી એના જ્ઞાતા-દષ્ટા રહી જવું, ભિન્ન પડીને વીતરાગભાવમાં રહેવું એ તે રીતે યોગ્ય છે 'એમ જાણી જે જે પ્રકારે જે કંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે સમ પરિણામથી વેદવા ઘટે છે, અને તે કારણથી આ વ્યવસાયપ્રસંગ વર્તે છે.' અમને વ્યવસાય પ્રસંગ આ રીતે વર્તે છે. મમત્વને લઈને નહિ કે બીજા કોઈ કારણથી નહિ.

બાહ્ય ત્યાગ કરવો એ તો સહેલી વાત છે. અમને પોતાપણું રહ્યું જ નથી. સ્વપણું જ જ્યાં રહ્યું નથી ત્યાં એને રાખવાનો પ્રશ્ન ક્યાં છે. પણ અમે આમાં રહીને પણ પુરુષાર્થ કરવા માગીએ છીએ. ઉદીરણા જેને કહે છે. ખોરાક હોય છતાં ઉપવાસ કરે. ખોરાકનો યોગ હોય અને ઉપવાસ કરે ઉદીરણા. એમ ત્યાગ કરવાની શક્તિ છે છતાં ત્યાગ ન કરે અને પુરુષાર્થમાં રહે, એ લાઈન પકડી છે એમણે અંતરંગ શુદ્ધિ માટે. બહુ રહસ્યભૂત વિષય લીધો છે. વિશેષ લઈશું, પેરેગ્રાફ બાકી છે.

તા. ૬-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૭
પત્રાંક - ૪૨૧ અને ૪૨૨

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ પત્રાંક ૪૨૧, પાનું ૩૫૮. થોડું ચાલી ગયું છે. ફરીથી.
‘જે પદાર્થમાંથી નિત્ય વ્યય વિશેષ થાય અને આવૃત્તિ ઓછી હોય તે પદાર્થ ક્રમે કરી પોતાપણાનો ત્યાગ કરે છે, અર્થાત્ નાશ પામે છે, એવો વિચાર રાખી આ વ્યવસાયનો પ્રસંગ રાખ્યા જેવું છે.’ વ્યવસાય સંબંધી જેને ઉદય છે એ વ્યવસાય સંબંધીનો અભિપ્રાય કેવો રાખવો યોગ્ય છે ? કેવો રાખવો જોઈએ ? એટલું માર્ગદર્શન છે આમાં. જેમ કોઈ પદાર્થમાંથી વ્યય વિશેષ થાય એટલે ઘટતો જાય. આવવાનું ઓછું થાય, વ્યય એટલે ઘટવું. આવૃત્તિ એટલે આવવું. આવક ઓછી અને જાવક વધારે હોય તો ખલાસ થાય. જેમ કે માણસની મૂડી. ખર્ચો વધારે હોય અને આવક ઓછી હોય તો મૂડી ખલાસ થવા લાગે. એમ વ્યવસાયમાં પણ કામ કરે ઓછું. ઘટાડે વધારે તો એ પ્રસંગ પણ ક્રમે કરીને નાશ પામે છે. એવા અભિપ્રાયથી વર્તવા જેવું છે. વધારવાના અભિપ્રાયથી નહિ. જગત આખું વ્યવસાય વધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાનીને ઉદય હોય તો પણ એ કેમ ઘટે એવી ભાવનાથી વર્તે છે. પછી વધે-ઘટે એ તો કોઈના હાથની બાજી નથી.

એ સિદ્ધાંત તો અચળ છે કે પર પદાર્થનો કર્તા-હર્તા જીવ થઈ શકતો નથી. સંયોગમાં ચાહે તે કર્મના પરમાણુ હો કે ચાહે તે નોકર્મના પરમાણુ હો પણ જીવ એનો કર્તા-હર્તા થઈ શકતો નથી એ સિદ્ધાંત અખંડ છે, અચળ છે એ એમ રાખીને જે કાંઈ વચનો છે એ વચનોનું અર્થઘટન કરવાનું હોય છે.

‘પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે તે વેદવા સિવાય બીજો પ્રકાર નથી,...’ હવે પોતાની વાત કરે છે. ઓલી General વાત કરી. ‘પૂર્વે ઉપાર્જિત કરેલું એવું જે કંઈ પ્રારબ્ધ છે...’ એ સંબંધી પોતાને ખ્યાલ આવી જાય છે કે હજુ પ્રારબ્ધ

કર્મનો ઉદય બાકી છે એ પોતાને ખ્યાલમાં આવે છે. જે સહજ નિવૃત્તિયોગ બેસતો નથી એ એમ સૂચવે છે કે પ્રારબ્ધ કર્મ હજી બાકી છે. અને તે વેદવા સિવાય એટલે સમભાવે, સમ્યક્ પ્રકારે, સ્વરૂપના પુરુષાર્થને ચાલુ રાખીને, સ્વરૂપ પ્રત્યયી પુરુષાર્થને બરાબર ચાલુ રાખીને, જ્ઞાતા-દૃષ્ટા ભાવમાં સ્થિર રહીને, તેને માત્ર જાણવું, વેદવું એટલે માત્ર તેને જાણવું. એ સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાર નથી અને યોગ્ય પણ તે રીતે છે. અને એમ જ પ્રવર્તવું એ જ રીત યોગ્ય છે.

એમ જાણીને જે જે પ્રકારે જે કાંઈ પ્રારબ્ધ ઉદય આવે છે તે સમપરિણામથી વેદવા ઘટે છે. એટલે જે કોઈ પ્રકારનું પૂર્વ કર્મ ઉદય એમાં આવે છે એ સમપરિણામથી જ્ઞાતા-દૃષ્ટાભાવે માત્ર જ્ઞાતા રહીને તે પ્રસંગમાંથી પસાર થવું તે પ્રસંગનો કાળ વ્યતીત કરવો અને એ વ્યતીત થતાં જ્ઞાતા-દૃષ્ટાપણના પુરુષાર્થને લઈને જે કાંઈ શુદ્ધિવિશેષ થાય એ જ પોતાને અવસ્થામાં લાભનું કારણ છે. ‘અને તે કારણથી આ વ્યવસાયપ્રસંગ અમને વર્તે છે.’ એવા કારણે એવી પરિસ્થિતિ વચ્ચે એ પ્રકારે આ વ્યવસાય પ્રસંગની વચ્ચે અમે ઊભા છીએ.

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસાર’નો ‘નિર્જરા અધિકાર’...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બરાબર છે. નિર્જરા કરે છે. કોઈપણ સંયોગોમાં જ્ઞાની નિર્જરા જ કરે છે, એ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- વિશેષ નિર્જરા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બરાબર છે. ઉદય હોવા છતાં વ્યય વિશેષ છે, આવૃત્તિ ઓછી છે એવો પ્રકાર છે. જેટલી અસ્થિરતા છે એટલી કર્મની આવૃત્તિ છે. નવા કર્મનો અલ્પ બંધ જેને કહ્યો છે. જઘન્યભાવ છે એટલે બાકી નિવૃત્તિ વિશેષ છે એટલે કર્મની નિર્જરા વિશેષ છે. એટલે ક્રમે કરીને જે સંચિત કર્મ છે એ ખલાસ થઈ જશે એમ કહેવું છે. પ્રારબ્ધ પૂરું થઈ જશે. નવું પ્રારબ્ધ અલ્પ સ્થિતિવાળું અલ્પ માત્રામાં બંધાય છે. જૂનું પ્રારબ્ધ વિશેષે કરીને ક્ષય પામે છે તેથી તે પ્રારબ્ધનો યોગ આગળ જતાં ખલાસ થઈ જશે. એમ લેવું છે.

‘ચિત્તમાં કોઈ રીતે તે વ્યવસાયનું કર્તવ્યપણું નહિ જણાતા છતાં તે વ્યવસાય માત્ર ખેદનો હેતુ છે,...’ શું કહે છે ? કે આ વ્યવસાય કરવા યોગ્ય છે. કર્તવ્ય એટલે કરવા યોગ્ય છે. એવું તો અમને જણાતું નથી કે આ ધંધો કરવો જોઈએ, આ વેપાર

કરવો જોઈએ. નહિ કરીએ તો અમે અમારી ફરજ ચૂકી જશું, નહિ કરીએ તો અમારું ટકવાપણું, નભવાપણું, અમારું જીવન નહિ ચાલી શકે. માટે કર્તવ્ય છે એવું જણાતું નથી.

‘ચિત્તમાં કોઈ રીતે વ્યવસાયનું કર્તવ્યપણું નહિ જણાતા છતાં તે વ્યવસાય માત્ર ખેદનો હેતુ છે,...’ તે વ્યવસાયથી જે કાંઈ અલ્પ પણ પરિણામ થાય છે એમાં આકુળતા સિવાય તો બીજું કાંઈ (નથી). એ સુખ-શાંતિનો તો પ્રકાર નથી, પરિણામમાં ખેદનો એટલે આકુળતાનો જ પ્રકાર છે, દુઃખનો હેતુ છે. ‘માત્ર ખેદનો હેતુ છે, એવો પરમાર્થ નિશ્ચય છતાં...’ એવો નિશ્ચય બરાબર છે અમારો. સત્ય નિશ્ચય છે. સારી રીતે એવો નિશ્ચય છે. એમ હોવા છતાં પણ ‘પ્રારબ્ધરૂપ હોવાથી,...’ પૂર્વકર્મ પોતે જ પૂર્વે બાંધેલા કર્મનો ઉદય હોવાથી અને ‘સત્સંગાદિ યોગને અપ્રધાનપણે વેદવો પડે છે...’ એવો પ્રારબ્ધનો ઉદય હોવાથી વર્તમાનમાં સત્સંગનો યોગ છે એ ઓછો થઈ જાય છે, અપ્રધાન થઈ જાય છે, ગૌણ થઈ જાય છે. એનો સમય થોડો, વ્યવસાયનો સમય વધારે. એવી પરિસ્થિતિ છે. કેમ કે લગભગ પોણા બે વર્ષ થયા ‘મુંબઈ’ આવ્યા. પોણા બે વર્ષથી નિવૃત્તિ નથી. એટલે બીજા સાથે જે સત્સંગનો યોગ છે એ કેટલો ગૌણ થઈ ગયો.

‘સત્સંગાદિ યોગને અપ્રધાનપણે વેદવો પડે છે. તે વેદવા વિષે ઈચ્છા-નિરિચ્છા નથી;...’ તે વેદવાની ઈચ્છા પણ નથી અને તે વેદવાની નિરિચ્છા પણ નથી. જુઓ ! આ રહસ્ય છે વિષયનું. એમાં કોઈ કર્તવ્ય છે એમ કરીને પ્રારબ્ધ સારું છે અને કમાણી બહુ થાય છે અને આર્થિક સ્થિતિ સધ્ધર થતી જાય છે માટે આ કરીએ એમ પણ નથી. અને સત્સંગની ઈચ્છા રહે છે માટે આ ન હોય તો સારું એમ પણ નથી. ઈચ્છામાં રાગ છે, નિરિચ્છામાં દ્વેષ છે. એ બેમાંથી એકેય પ્રકાર નથી. જ્ઞાતા-દષ્ટા છીએ. ઈચ્છા, નિરિચ્છા કાંઈ નથી. ‘તે વેદવા વિષે ઈચ્છા-નિરિચ્છા નથી; પણ આત્માને અફળ એવી આ પ્રવૃત્તિનો સંબંધ...’ છે. આનું કાંઈ ફળ નથી આત્માને. આ પ્રવૃત્તિથી આત્માને કોઈ સુખ થાય છે, લાભ થાય છે, શાંતિ થાય છે, શુદ્ધિ થાય છે (એવું) કાંઈ નથી. એનું સફળપણું નથી.

‘પણ આત્માને અફળ એવી આ પ્રવૃત્તિનો સંબંધ રહેતો દેખી...’ બહારનો સંબંધ છે એની સાથે ‘ખેદ થાય છે.’ કે આ નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિના સંબંધની શી જરૂર છે ?

વગર જરૂરની ચીજ સાથે જોડાયેલી રહે છે. ‘અને તે વિષે વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે.’ કે આ પ્રકાર ક્યાં સુધી ચાલુ રહેશે ? અથવા તો કોઈ એવો પુરુષાર્થ તીવ્ર ઉત્પન્ન થાય કે જેને લઈને એ પ્રારબ્ધ પોતાની અવસ્થા ટુંકાવીને તીવ્રપણે ઉદયમાં આવીને પણ ખલાસ થાય. ભલે ગમે તેટલો તીવ્રપણે ઉદયમાં આવે એનો અમને વાંધો નથી. પણ આ સ્થિતિ લંબાય તો એ લંબાવવામાં પોતે સહમત થતા નથી, અનુમોદતા નથી. એનો સહજ નિષેધ છે. સહજ નિષેધ છે તો પણ દ્વેષ નથી આવો પ્રકાર છે. કેમ કે પોતે ખસવા માગે છે. ચીજને ખસેડવી નથી પોતે ખસવા માગે છે. એમ પ્રકાર છે એટલે દ્વેષ નથી. દ્વેષ તો ક્યારે થાય ? કે સામી ચીજ નડતી હોય તો દ્વેષ થાય. પોતે ખસવા માગે છે.

મુમુક્ષુ :- રાગ પણ નથી, દ્વેષ પણ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ પણ નથી. કર્તવ્ય નથી માટે રાગ નથી. અને દ્વેષ પણ નથી. કેમ કે પોતાનું જ સંચિત કર્મ છે. પોતાના જ બાંધેલા કર્મનો ઉદય છે, પ્રારબ્ધ કોઈ બીજાનું બાંધેલું નથી. તેથી જ્ઞાતા-દષ્ટાભાવે રહેવું તે યોગ્ય છે. એમાં જ્ઞાતા-દષ્ટાભાવે રહીને શુદ્ધિ વિશેષ થાય એ કર્તવ્ય છે અને તે કર્તવ્ય કરાય છે. બહારમાં સત્સંગાદિ ગૌણ થાય છે, એનો સમય ઘટે છે એ ખ્યાલમાં છે. આ નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ છે અને એની સામે સત્સંગનો ભોગ લેવાય છે એ પણ ખ્યાલમાં છે, પણ બીજો કોઈ ઉપાય નથી. સમ્યક્ પ્રકારે વેદવા સિવાય બીજો કોઈ પોતાને પ્રકાર નથી.

મુમુક્ષુ :- ખેદ વ્યક્ત કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એટલે એ કે સામે સત્સંગના ભોગે આ નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ રહી છે બહારમાં. અંદરમાં તો પોતે પોતાના રસ્તે બરાબર સાવધાન થઈને પ્રવર્તે છે. પણ બહારની જે પ્રવૃત્તિ છે એનો મેળ નથી એટલા પૂરતી વાત છે. એટલે પોતે એમાંથી ખસવા માગે છે, અંદરથી પરિણામથી ખસવા માગે છે.

મુમુક્ષુ :- આ જે પ્રક્રિયા ચાલે છે એનો નકાર આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એનું અનુમોદન નથી, એનો નકાર છે, નિષેધ છે.

મુમુક્ષુ :- સાવધાન થઈને રહેવું એટલે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, સાવધાન થઈને એટલે પોતે પોતાના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવાની સાવધાની છે, ઉપાસવાની સાવધાની છે, પોતાના સ્વરૂપને લક્ષમાંથી છોડતા

નથી. દષ્ટિમાંથી છોડતા નથી એમ છે. એ રીતે પ્રવર્તે છે.

જ્ઞાની કદાપિ શુદ્ધનયનો ત્યાગ કરતા નથી. શુદ્ધનય એટલે જે જ્ઞાનનો અંશ પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને સ્વ રૂપે વિષય કરે, પોતા જ રૂપે વિષય કરે એવું જે પોતાનું પરિણમન એ પરિણમનનો ત્યાગ કરતા નથી. ક્યારે પણ નથી છોડતા. એવી સ્થિતિ ચાલુ રાખે છે. ધારાવાહી છે. એ છૂટે તો જીવ સીધો બંધનમાં આવે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાત્વ થઈ જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મિથ્યાત્વ થાય.

મુમુક્ષુ :- ઘણો વિસ્તાર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સૂક્ષ્મપણે વિચારવા યોગ્ય આ ધર્માત્માની અંતરંગ દશા છે. સૂક્ષ્મપણે વિચારવા યોગ્ય છે કે આવા ઉદયના કાળમાં પણ એ કેવી રીતે માર્ગ કાપે છે અને આગળ વધતા જાય છે. મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધતા જાય છે. માર્ગે આગળ ચાલતા જાય છે એ કેવી રીતે ચાલતા જાય છે ? અને બંધાતા નથી ? એ વિષય આરાધનાનો છે. આરાધનાને એ રીતે સમજવા યોગ્ય છે. તો એને એ વિષયનું જે મહત્ત્વ છે એ સમજાય. મહત્ત્વ સમજાય તો એ કામ પોતે આદરી શકે.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’ને નિર્વિકલ્પ દશા જણાય કે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિર્વિકલ્પ દશા ક્યારેક ક્યારેક આવે. ક્યારેક ક્યારેક આવે. જ્યારે જ્યારે પુરુષાર્થની ઉગ્રતા થાય ત્યારે નિર્વિકલ્પ દશા આવી જાય. પણ સવિકલ્પ દશામાં પણ એમની જે જ્ઞાનધારા છે એ જ્ઞાનધારા છૂટતી નથી. જ્ઞાનધારા ચાલુ ને ચાલુ રહે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોગાનીજી’નું પણ આવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. દરેક જ્ઞાનીની એવી જ સ્થિતિ હોય છે. જ્ઞાનીને કોઈ પ્રકાર ફેર નથી હોતો. એક જ જાતના પરિણામ હોય છે, એક જ જાતનો માર્ગ હોય છે, એક જ જાતની આરાધના હોય છે, ઉપાસના હોય છે. એમાં જાતિભેદ નથી.

મુમુક્ષુ :- જબરદસ્ત કામ કર્યું છે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ મોટું કામ કરી ગયા. જેણે સંસારને સિમિત કરી નાખ્યો અને અલ્પ કાળમાં સંસાર પૂરો થાય એવા પુરુષાર્થે પહોંચ્યા એ બહુ મોટું કામ છે. અનંત કાળથી આ જીવ રખડે છે એ કામ નથી થયું. આ કાળમાં થયું, આ કાળમાં

પણ થઈ શકે છે. આ કાળ ઉપરનો જ પછીનો પત્ર છે. દુષ્મકાળ ઉપરનો જ પત્ર છે કે દુષ્મપણું કેવા કેવા કારણોથી છે અને છતાં એકાવતારીપણું પણ થઈ શકે છે એના ઉપર એમનું વજન છે. કેમ કે કાળનું આવું દુષ્મપણું બતાવીને જીવને પુરુષાર્થ ઢીન નથી કરવો, પણ પુરુષાર્થની પ્રેરણા વધારે મળે. તીવ્રપણે પુરુષાર્થ કરે એ પ્રેરણાથી એ વાત કરવી છે. એટલે સામે ગમે તે પ્રકાર હોય, આત્માર્થી જીવ, સાધકજીવ તો પોતે સાધનામાં કેવી રીતે અગ્રેસર થાય ? એ એક જ દષ્ટિકોણથી વાતને સમજે છે અને ઉપાડે છે. વાતનો વિષય ગમે તે હોય, દુષ્મકાળ હોય કે સુગમકાળ હોય પણ પોતે કેવી રીતે પોતાનું હિત સાધે, એ જ દષ્ટિકોણ અપનાવે છે. જેને સવળો દષ્ટિકોણ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- બધે સવળું લેવું એમ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધે સવળું લેવું. ક્યાંય અવળું ન લેવું. અને અવળું તો મતિનો વિપર્યાસ હોય ત્યાં અવળું લેવાય છે. વસ્તુસ્થિતિ તો જે છે એ છે. મતિનો વિપર્યાસ હોય ત્યાં જીવ અવળું લે છે. મતિનો અવિપર્યાસ હોય ત્યાં જીવ સવળું લે છે. હિત થાય એવી રીતે વાતને લે છે.

પત્રાંક-૪૨૨

મુંબઈ, કારતક સુદ, ૧૯૪૯

ધર્મસંબંધી પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘણો થોડો રહે છે; જેથી તમારાં કેટલાંક પત્રોની પહોંચ માત્ર લખવાનું બન્યું છે.

જિનાગમમાં આ કાળને ‘દુષ્મ’ એવી સંજ્ઞા કહી છે, તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; કેમ કે ‘દુષ્મ’ શબ્દનો અર્થ ‘દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય એવો’ થાય છે. તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુખ્યપણે કહી શકાય; અને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જો કે પરમાર્થમાર્ગનું દુર્લભપણું તો સર્વ કાળને વિષે છે, પણ આવા કાળને વિષે તો વિશેષ કરીને કાળ પણ દુર્લભપણાના

કારણરૂપ છે.

અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે ઘણું કરી આ ક્ષેત્રે વર્તમાન કાળમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણ ન કરે; અને તે સત્ય છે, કેમ કે જો તેવા જીવોનો સમૂહ દેહધારીપણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત, તો તેમને તથા તેમના સમાગમમાં આવનારા એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુખે કરીને થઈ શકતી હોત; અને તેથી આ કાળને 'દુષમ' કહેવાનું કારણ રહેત નહીં. આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું એ આદિ છતાં પણ વર્તમાન કાળને વિષે જો કોઈ પણ જીવ પરમાર્થમાર્ગ આરાધવા ઇચ્છે તો અવશ્ય આરાધી શકે, કેમ કે દુઃખે કરીને પણ આ કાળને વિષે પરમાર્થમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય, એમ પૂર્વજ્ઞાનીઓનું કથન છે.

સર્વ જીવને વર્તમાનકાળમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવા યોગ્ય નથી, ઘણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવા યોગ્ય છે. તેનાં ઘણાં કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

પ્રથમ કારણ ઉપર દર્શાવ્યું તે કે પૂર્વનું ઘણું કરીને આરાધકપણું નહીં તે.

બીજું કારણ તેવું આરાધકપણું નહીં તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધકમાર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય, તેથી અનારાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની લઈ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.

ત્રીજું કારણ ઘણું કરીને ક્યાંક સત્માસગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ બને, અને તે પણ ક્વચિત્ બને.

ચોથું કારણ અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને સદ્ગુરુ આદિકનું ઓળખાણ થવું પણ દુષ્કર વર્તે છે, અને ઘણું કરીને અસદ્ગુરુ આદિને વિષે સત્યપ્રતીતિ માની જીવ ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.

પાંચમું કારણ ક્વચિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને તોપણ બળ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું કે જીવ તથા રૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે અથવા ન સમજી શકે; અથવા અસત્સમાગમાદિ કે પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય.

ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે, અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે; અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે. એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તે તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્તંભભૂત થાય છે.

જે જીવો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે, તે જીવોને તથા રૂપ ઉપદેશનું પોષણ પણ રહ્યા કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કહ્યો છતાં પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વિસાર્યા જેવું હોય છે, અને ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્ય વિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે. તપ શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ વ્રતનું કરવું; તે પણ બાહ્ય સંજ્ઞાથી તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે; વળી ક્વચિત્ જ્ઞાન, દર્શન પદ કહેવાં પડે તો ત્યાં લૌકિક કથન જેવા ભાવોના કથનને જ્ઞાન અને તેની પ્રતીતિ અથવા તે કહેનારની પ્રતીતિને વિષે દર્શન શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવું રહે છે.

જે જીવો બાહ્યક્રિયા (એટલે દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે, તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકારાદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવા છટ્ટા ગુણસ્થાનાદિસ્થાને કરે તો તે સંસારહેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોનો મૂળ આશય

છે, પણ સમૂળગી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી; તે માત્ર પોતાની મતિકલ્પનાથી નિષેધ છે. તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે; એક પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર. પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે, તે વાક્ય ગ્રહણ કરીને સચોડો વ્યવહાર ઉત્થાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે, પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી. જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી, અને માત્ર વ્યવહાર હેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે. જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી શકાય, અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવા યોગ્ય ન થાય તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય. એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં; કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને એ નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે; અને પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર અને મનવચનાદિ સમિતિ તથા ગુપ્તિ તેનો નિષેધ કર્યો નથી; અને તેનો જો નિષેધ કરવા યોગ્ય હોય તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજાવા જેવું રહેતું હતું, કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યા ? અર્થાત્ તેવા વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે, અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે. શુષ્કઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી તે આશય સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપી પોતાને તથા પરને દુર્લભબોધીપણું કરે છે.

શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે, અથવા વૈરાગ્યવિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે, કષાયાદિ પાતળાં પડે તથા કંઈ પણ પ્રજ્ઞાવિશેષથી સમજ્યાની

યોગ્યતા થયે જે સદ્ગુરુગમે સમજવા યોગ્ય અધ્યાત્મગ્રંથો, ત્યાં સુધી ઘણું કરી શસ્ત્ર જેવા છે, તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઈ, નિર્ધારી લઈ, તેવો અંતર્ભેદ થયા વિના અથવા દશા ફર્યા વિના, વિભાવ ગયા વિના પોતાને વિષે જ્ઞાન કલ્પે છે, અને ક્રિયા તથા શુદ્ધ વ્યવહારરહિત થઈ વર્તે છે, એવો ત્રીજો પ્રકાર શુષ્કઅધ્યાત્મીનો છે. ઠામ ઠામ જીવને આવા યોગ બાઝે તેવું રહ્યું છે, અથવા તો જ્ઞાનરહિત ગુરુ કે પરિગ્રહાદિઈચ્છક ગુરુઓ, માત્ર પોતાનાં માન-પૂજાદિની કામનાએ ફરતા એવા, જીવોને અનેક પ્રકારે અવળે રસ્તે ચડાવી દે છે; અને ઘણું કરીને ક્વચિત્ જ એવું નહીં હોય. જેથી એમ જણાય છે કે કાળનું દુષમપણું છે. આ દુષમપણું લખ્યું છે તે જીવને પુરુષાર્થરહિત કરવા અર્થે લખ્યું નથી, પણ પુરુષાર્થજાગૃતિ અર્થે લખ્યું છે. અનુકૂળ સંયોગમાં તો જીવને કંઈક ઓછી જાગૃતિ હોય તોપણ વખતે હાનિ ન થાય, પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂળ યોગ વર્તતા હોય ત્યાં અવશ્ય મુમુક્ષુ જીવે વધારે જાગૃત રહેવું જોઈએ, કે જેથી તથાગ્નિ પરાભવ ન થાય; અને તેવા કોઈ પ્રવાહમાં ન તણાઈ જવાય. વર્તમાનકાળ દુષમ કહ્યો છે છતાં તેને વિષે અનંત ભવને છેદી માત્ર એક ભવ બાકી રાખે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે. માટે વિચારવાન જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતાં યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવશ્ય આરાધી સદ્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી કષાયાદિ દોષ છેદ કરાવાવાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો. મુમુક્ષુ જીવમાં શમાદિ કહ્યા તે ગુણો અવશ્ય સંભવે છે; અથવા તે ગુણો વિના મુમુક્ષુતા ન કહી શકાય. નિત્ય તેવો પરિચય રાખતાં, તે તે વાત શ્રવણ કરતાં, વિચારતાં, ફરી ફરીને પુરુષાર્થ કરતાં, તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે. તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થમાર્ગ અવશ્ય સમજાય છે.

વર્ષ ૨૬મું, પત્રાંક ૪૨૨.

‘ધર્મસંબંધી પત્રાદિ વ્યવહાર પણ ઘણો થોડો રહે છે; જેથી તમારાં કેટલાંક પત્રોની પહોંચ માત્ર લખવાનું બન્યું છે.’ કે કાળ મળ્યો છે એથી વધારે વિશેષ લખ્યું નથી. પત્ર કોના ઉપરનો છે ? એ મારી પ્રતમાં નથી.

‘જિનાગમમાં આ કાળને ‘દુષમ’ એવી સંજ્ઞા કહી છે,...’ સંજ્ઞા એટલે નામ. જિનાગમને વિષે આ કાળને દુષમકાળ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. ‘તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.’ એનો અનુભવ પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે. ‘કેમ કે ‘દુષમ’ શબ્દનો અર્થ ‘દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય’ એવો થાય છે.’ શું પ્રાપ્ત ? પરમાર્થ. આ કાળમાં પરમાર્થની પ્રાપ્તિ કઠિન છે એમ કહેવું છે. એવી પરિસ્થિતિ છે કે જેને લઈને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ ઘણી કઠિન છે.

‘તે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય તો એવો એક પરમાર્થમાર્ગ મુખ્યપણે કહી શકાય;...’ પરમાર્થ શબ્દ ત્યાં અધ્યાહાર છે. દુષમ એટલે દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય એવો. એટલો (અર્થ). જે અવતરણ ચિહ્નમાં શબ્દોનો અર્થ કર્યો છે એટલો અર્થ થાય છે અને એ અર્થને અહીંયાં પરમાર્થને સંબંધિત છે એમ ગણવું. એ અર્થ પરમાર્થ સંબંધિત છે એમ ગણવું. ‘અને તેવી સ્થિતિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે.’ એટલે કે કરોડો-અબજો જીવમાં કોઈ એક જીવને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવું જોવામાં આવે છે. એ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે.

‘જો કે પરમાર્થમાર્ગનું દુર્લભપણું તો સર્વ કાળને વિષે છે,...’ ચોથો કાળ હોય તો પણ ત્યાં પરમાર્થમાર્ગ દુર્લભ છે. સુલભ નથી એટલો, દુર્લભ છે. ત્યાં પણ જે જીવો છે એમાં અત્ય માત્રામાં પામે છે. પણ અહીંના સરખામણીમાં, આ કાળની સરખામણીમાં ત્યાં સંખ્યા વધારે હોય છે. એટલી વાત છે. બાકી ત્યાં પણ આરાધક જીવોની સંખ્યા ઓછી હોય છે અને વિરાધક જીવોની સંખ્યા ત્યાં પણ વધારે જ હોય છે. પછી સમવસરણમાં પણ એ જ પરિસ્થિતિ છે.

‘જો કે પરમાર્થમાર્ગનું દુર્લભપણું તો સર્વ કાળને વિષે છે, પણ આવા કાળને વિષે તો વિશેષ કરીને કાળ પણ દુર્લભપણાના કારણરૂપ છે.’ કાળ એટલે વર્તમાન જીવો અને પુદ્ગલોની પરિસ્થિતિ, એ પણ એવી જ છે કે જે એનું દુર્લભપણું વિશેષે કરીને સમજાય.

‘અત્ર કહેવાનો હેતુ એવો છે કે...’ આ વાત ચર્ચા કરવાનો હેતુ છે. ‘કે ઘણું કરીને આ ક્ષેત્રે વર્તમાન કાળમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહ ધારણ ન કરે;...’ સામાન્ય રીતે અહીંયાં આરાધક જીવો ભાગ્યે જ આવે. એકાંતે નથી. કેમ કે પોતે જ આરાધક છે અને આવ્યા છે. પણ ભાગ્યે જ એવા જીવો આવે. લાયક જીવો, આરાધક જીવો ભાગ્યે જ અહીંયાં આવે. બાકી વિરાધક જીવોનો જ શંભુમેળો ભેગો થાય એમ કહેવું છે.

‘તે દેહ ધારણ ન કરે; અને તે સત્ય છે, કેમ કે જો તેવા જીવોનો સમૂહ દેહધારીપણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત, તો તેમને તથા તેમના સમાગમમાં આવનારા એવા ઘણા જીવોને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુખે કરીને થઈ શકતી હોત;...’ એટલે સુગમપણે થઈ શકતી હોત, તો જ્ઞાનીઓ પણ ઘણા હોત, ધર્માત્માઓ પણ ઘણા હોત અને એમના નિમિત્તે બીજા ધર્માત્માઓ પણ ઘણા બનત. ‘અને તેથી આ કાળને ‘દુષમ’ કહેવાનું કારણ રહેત નહીં.’ તો પછી આ કાળને દુષમ કહેવાનું કોઈ કારણ નથી રહેતું.

‘આ રીતે પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું...’ સમુળગો નાશ નથી લીધો. ‘પૂર્વારાધક જીવોનું અલ્પપણું એ આદિ છતાં પણ વર્તમાનકાળને વિષે જો કોઈ પણ જીવ પરમાર્થમાર્ગ આરાધવા ઈચ્છે તો અવશ્ય આરાધી શકે;...’ એની ના નથી. એનો પ્રતિબંધ નથી કે કાળ ઘણો દુષમ છે એટલે કોઈને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ નહિ થાય એમ કહેવું નથી. જો જીવની ખરેખર અંતરની ભાવના હોય તો આ કાળમાં પણ પોતાનું હિત સાધી શકે છે. ‘કેમ કે દુઃખે કરીને પણ આ કાળને વિષે પરમાર્થમાર્ગ પ્રાપ્ત થાય, એમ પૂર્વજ્ઞાનીઓનું કથન છે.’ જ્ઞાનીઓનું કથન આગમને વિષે છે કે પંચમકાળમાં પણ જીવો પરમાર્થમાર્ગને પ્રાપ્ત કરશે, આરાધક ભાવમાં આવી શકશે અને એ માર્ગ હજી ખુલ્લો છે. માર્ગ બંધ થઈ ગયો નથી. ફક્ત એનું દુર્લભપણું છે.

‘સર્વ જીવને વર્તમાનકાળમાં માર્ગ, દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવા યોગ્ય નથી;...’ એટલે એને માર્ગ પ્રાપ્ત કરતા બહુ દુઃખ પડે, બહુ વિકટતા થાય એવું પણ એકાંતે અમારું કહેવું નથી. બહુભાગ એવું છે. ‘ઘણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવા યોગ્ય છે.’ બહુભાગ જીવોને એવું બને, બાકી કોઈ જીવ એવા આરાધકભાવથી આવે છે તો સુગમતાએ પણ મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ કે પોતે નાની ઉંમરમાં પ્રાપ્ત કર્યું. પૂજ્ય માતાજીનો દાખલો લઈએ.

એમ ચોવીશમા વર્ષે પ્રાપ્ત કર્યું, તો એમણે અઢારમાં વર્ષે પ્રાપ્ત કર્યું. એ પણ આરાધક છે આગળના. તો એવી રીતે પણ પ્રાપ્ત થઈ શકવા યોગ્ય છે. થોડું સાહસ એમણે પણ કર્યું, સત્સંગ માટે ઘર છોડવા વગેરેનું સાહસ કર્યું, છતાં પણ આરાધકપણું હતું તો સુગમતાથી અલ્પકાળમાં બે-ત્રણ વર્ષના પ્રયાસમાં પણ માર્ગમાં આવી ગયા.

‘સર્વ જીવને વર્તમાનકાળમાં માર્ગ દુઃખે કરીને જ પ્રાપ્ત થાય, એવો એકાંત અભિપ્રાય વિચારવા યોગ્ય નથી, ઘણું કરીને તેમ બને એવો અભિપ્રાય સમજવા યોગ્ય છે. તેનાં ઘણાં કારણો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.’ જ્ઞાનીઓ ઓછા છે. જવલ્લે જ કોઈ જ્ઞાની જોવા મળે છે અને એનો યોગ એ હિસાબે ઘણો કઠિન છે અને દુર્લભ છે.

‘પ્રથમ કારણ ઉપર દર્શાવ્યું તે...’ હવે એના કારણો લે છે. દુષ્કાળના કારણો, એમાં પહેલું કારણ. ‘ઉપર દર્શાવ્યું તે પૂર્વનું ઘણું કરીને આરાધકપણું નહીં તે.’ હવે સામાન્ય જીવોની વાત કરે છે, આરાધક જીવોને છોડીને. પૂર્વના આરાધક જીવોને છોડીને સામાન્ય જે આમ સમાજની અંદર જે જીવો છે એમાં પૂર્વનું આરાધકપણું નથી એટલે પણ એને આ વાત જલદી સૂઝતી નથી. પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવું એ એને જલદી વિચાર આવતો નથી. વિચાર આવે તો એ સન્માર્ગમાં આવે એવી બીજી પરિસ્થિતિ પણ બહુ અલ્પ માત્રામાં છે. એની ચર્ચા કરવી છે એમને.

‘બીજું કારણ તેવું આરાધકપણું નહીં તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધકમાર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન હોય,...’ એટલે પૂર્વના સંસ્કાર ન હોય, ‘તેથી અનઆરાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની લઈ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.’ આ એક મોટું બખડજંતર છે કે પોતે ભૂતકાળમાં માર્ગને જોયો નથી એટલે વર્તમાનની અંદર પણ એને સત્યમાર્ગ શું છે એ ખબર નથી એટલે ઉન્માર્ગને માર્ગ માનીને સેવે છે. જે પરમાર્થ માર્ગની વિધિ નથી એ વિધિને એ સમજી શકતો નથી એટલે કુળ પરંપરાથી કે જે રીતે એને કાંઈ પણ પોતાના વિપર્યાસને લઈને બેસી જાય છે કે આ બરાબર છે એ પ્રમાણે એ કરવા લાગી જાય છે આ એક બહુ મોટી કઠણાય છે કે લગભગ જીવો સંપ્રદાયમાંથી બહાર નીકળી શકતા નથી.

કોઈ સંપ્રદાયમાંથી બહાર નીકળે છે તો પણ સત્ય છે એ એક રહસ્યભૂત (વિષય છે), વિધિનો વિષય એટલો રહસ્યભૂત છે કે એને સમજી શકતા નથી, એને પકડી શકતા નથી. એવી યોગ્યતામાં પોતે નથી આવતા, ભાવનાની ખામીને લીધે. એટલે

કહેનારા મળે છે તો પણ એ માર્ગને પકડી શકતા નથી. પોતાને ખબર નથી અને પકડી શકતા નથી.

મુમુક્ષુ :- આવું સમજવા અને સાંભળવામાં આવે છે છતાં કેમ વિચાર કરતો નથી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિચારમાં એવું છે કે બીજી બાજુની જે પરિસ્થિતિ છે એમાં જીવ ફેરફાર કરતો નથી. નુકસાનનું જે પડખું છે ત્યાં પણ એને સાવધાન થવું જોઈએ. કેમ કે આવૃત્તિ ઘટવી જોઈએ અને નિવૃત્તિ વધવી જોઈએ. તો લાભ લેવા માટે જીવ ઉત્સુક છે. મને આત્મલાભ થાય અને આત્મકલ્યાણ થાય એના માટે જીવની તૈયારી, જરાક ડોંશ બતાવે છે પણ બીજી બાજુ પાછો ઉદયની અંદર એટલો રસ લઈને પડે છે. એક સામાન્ય ઉદય હોય, સામાન્યમાં સામાન્ય વાત હોય તો એ પોતાની પ્રકૃતિ અનુસારના ચીકણા પરિણામને છોડી શકતો નથી. એટલે એ કેટલું નુકસાન છે એની એને ખબર પડતી નથી.

જે ઉદયમાં એને ઉદાસ થવું જોઈએ, જે ઉદયમાં એને ઉપેક્ષા રાખવી જોઈએ, જે ઉદય જેમ હોય તેમ ચલાવવાની એને તૈયારી રાખવી જોઈએ. એના બદલે એમાં બરાબર સાવધાની રાખતો જાય પાછો. કે એમાં જરાપણ આઘુંપાછું નહિ થવું જોઈએ. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જ બધું બન્યા કરવું જોઈએ. એવા ચીકણા પરિણામ લઈને ચાલે છે. એટલે આ બાજુની એની જે ડોંશ છે એનું સફળપણું થતું નથી. એને પોતાનું કલ્યાણ કરવાનો જે ભાવ થયો છે એ સફળ નથી થતો. એટલે બેય પડખાં એણે સંભાળવાની જરૂર છે. નુકસાનનું પડખું ન સંભાળે અને એકલા લાભને જ ઈચ્છ્યા કરે, લાભની ઈચ્છા રાખ્યા કરે તો એવી રીતે તો લાભ થતો નથી.

અહીંયાં તો શું છે કે અનારાધકમાર્ગને આરાધક માની લઈને એટલે માર્ગ ભૂલીને પ્રવૃત્તિ કરે છે કે આ જ મને મોક્ષનો માર્ગ છે. આમ કરતાં કરતાં મારું કલ્યાણ થઈ જશે. એ કારણ છે.

‘ત્રીજું કારણ ઘણું કરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ બને, અને તે પણ ક્વચિત્ બને.’ એટલે જ્ઞાનીનો યોગ ભાગ્યે જ મળે છે એવો પ્રકાર છે અત્યારે. કેમ કે એક તો સંખ્યા બહુ અલ્પ છે. અને આ જીવને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં એવી સુલભતા હોવી એવું પણ ભાગ્યે જ બને છે. એટલે એ સત્પુરુષનો યોગ છે એની

દુર્લભતા લીધી.

‘ચોથું કારણ અસત્સંગ...’ ચોથું કારણ આ લીધું. (લૌકિક સંગમાં) જે પ્રીતિ વર્તે છે એવો જે સંગ, એ સંગને કારણે એને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ થવું મુશ્કેલ પડે છે. આ જ જ્ઞાની છે અને એનો આશ્રય મારે કરવો જોઈએ. એ એની ઓળખાણથી જે પરિસ્થિતિ ઊભી થવી જોઈએ એ પરિસ્થિતિ એને બનતી નથી-પરિણામ એવા થતા નથી. ‘અને ઘણું કરીને અસદ્ગુરુ આદિને વિષે સત્યપ્રતીતિ માની...’ એટલે અસદ્ગુરુને સદ્ગુરુ માનીને, જ્ઞાની નહિ હોય તેને જ્ઞાની માનીને, સત્પુરુષ નહિ હોય તો એને સત્પુરુષ માનીને ‘જીવ ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.’ વિશેષે કરીને ત્યાં રોકાય છે-એનો આશ્રય કરે છે અને પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા રાખે છે તો એ પણ નહિ બની શકવા યોગ્ય વાત છે.

‘પાંચમું કારણ ક્વચિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને તો પણ...’ હવે ઓલા બધા કારણોને ગૌણ કરી નાખે છે. કોઈ જીવને તો એવું બને છે કે સત્સમાગમનો યોગ પણ બને. એને એમ પણ થાય કે નહિ આ જ્ઞાની છે, સત્પુરુષ છે અને બહુ સારું થયું કે મને આ યોગ મળી ગયો. ઘણો દુર્લભ યોગ પણ મને પ્રાપ્ત છે એવું પણ બને છે. તો ત્યાં શું તકલીફ થાય છે ? ‘તો પણ બળ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું...’ પુરુષાર્થ ઉપાડે નહિ. નિમિત્ત યોગ્ય મળ્યું. પોતાને પણ એમ લાગ્યું કે ચાલો, આ ઠેકાણે આવ્યા આપણે. ક્યાંય બીજા ઠેકાણે આપણે ફસાણાં નથી. યોગ્ય સ્થાને જ આવ્યા છીએ, પણ પોતે પાછો ઉપાદાનની અંદર તૈયારી નથી કરતો, પોતાનો પુરુષાર્થ ફોરવતો નથી.

‘એવું જે શિથિલપણું કે જીવ તથારૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે...’ બીજી બીજી પ્રવૃત્તિની અંદર રોકાઈ જાય. છેવટે શુભ પ્રવૃત્તિમાં રોકાઈ જાય કે ચાલો, આપણે અશુભ તો કરવું નથી એટલે જેટલું બને તેટલું આપણે શુભ કરીએ. પૂજા, ભક્તિ, શાસ્ત્ર, સ્વાધ્યાય, દયા, દાન, યાત્રા આદિ જે કાંઈ (છે) એમાં બહારના પરિણામમાં રોકાઈ જાય છે અને અંદરનો પુરુષાર્થ ઉપાડતો નથી. તથારૂપ માર્ગ ન ગ્રહણ કરી શકે. એટલે અંતર્મુખ થવાનો જે પુરુષાર્થ છે એ પુરુષાર્થમાં આવતો નથી. રાગનો આધાર છોડતો નથી. સ્વરૂપનો આધાર લેતો નથી અને રાગનો આધાર છોડતો નથી. કોઈને કોઈ શુભરાગના આધારે ને આધારે જ જીવન વ્યતીત કર્યું જાય છે. આધાર બદલતો નથી. એટલે સ્વરૂપને ગ્રહણ કરતો નથી.

‘તથા૩૫ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે અથવા ન સમજી શકે; અથવા...’ એ માર્ગ ગ્રહણ કરવાની વિધિને સમજી શકતો નથી કે મારે આમ અંતર્મુખ થવું છે. એ અંતર્મુખ થવાના માર્ગે એ પહોંચતો નથી. તેની સમજ સુધી આવતો નથી. એને એ ભાસતું નથી કે આ વિધિ છે એમ ભાસતું નથી. પોતાના જ્ઞાનને જ્ઞાનનો જ આધાર લેવો જોઈએ, એવી જે એને પોતાને આધારબુદ્ધિ જ બદલાય જવી જોઈએ અને એ બુદ્ધિ બદલાઈને પ્રયત્નનો જે ઉપાડ આવવો જોઈએ એ વાત એને સમજમાં પણ આવતી નથી. બહુભાગ તો આ પરિસ્થિતિ ઊભી હોય છે કે એને જે મૂળ વાત સમજાવી જોઈએ એ સમજાતી નથી એટલે પછી એ બીજા ચોકઠામાં ગોઠવાય જાય છે.

જે શુભભાવમાં ગોઠવાય જાય છે એનું કારણ, શુભક્રિયામાં જે ગોઠવાય જાય છે એનું કારણ એ છે કે મૂળ વાત છે એ એને ભાસી નથી, સમજાણી નથી એટલે એ સંબંધીનો પ્રયત્ન ઉપડતો નથી. બીજું કર્યા કરે છે. એમ વિચારે છે કે એમ નહિ કરીએ તો અશુભમાં ચાલ્યા જઈશું, એના કરતાં તો શુભ કર્યા કરીએ. એમ કરતાં કરતાં વળી ક્યારેક આપણને લાભ થઈ જશે, એવા ભ્રમમાં રહી જાય છે. પણ એ શુભક્રિયા કરતાં કરતાં શુભની રુચિને પોષણ આપી દે છે, એ શુભરસ વધી જાય છે તે કષાયરસ વધે છે અને પોતે અકષાય સ્વભાવથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવું ત્યાં એને જરાપણ ભાસતું નથી, લાગતું નથી. અને એ જ એને પરમાર્થમાર્ગથી દૂર રાખે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનને જ્ઞાનનો આધાર લેવો એ મૂળ વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ મૂળ વાત છે, એ મૂળ વાત છે. આપણે (‘સમયસાર’) સંવર અધિકારની ૧૮૧, ૧૮૨, ૧૮૩ ગાથા લીધી તો ત્યાં જ્ઞાનક્રિયા લીધી છે, એટલા માટે ચાલતું જ્ઞાન લીધું છે. ચાલતુંમાં વર્તમાન ચાલતું જ્ઞાન લીધું છે. વર્તમાન ચાલતી જ્ઞાનની ક્રિયા એ પોતે જ વર્તમાન પોતાનો આધાર લે. પ્રગટ અપ્રગટ એ તો સ્વરૂપમાં અવસ્થા ભેદ છે. વસ્તુ તો જેવી ને તેવી જ છે. સર્વ અવસ્થાને વિષે વસ્તુ તો જેવી ને તેવી જ છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં વ્યાપ્ત છે. સ્વભાવ છે એ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં વ્યાપ્ત જ છે. સર્વ અવસ્થાને વિષે, બધી અવસ્થાને વિષે છે પણ એ અવસ્થાથી ન્યારો છે. એમ જણાય તો ચાલતી જ્ઞાનની ક્રિયામાં જ્ઞાનનો આધાર લે.

જો એ પોતે ચાલતી જ્ઞાનક્રિયા પોતે જ પોતાના ઉપર આવે તો એને પરસન્મુખતા છોડવી જ રહી. સ્વસન્મુખ થયા વગર કેવી રીતે આવે ? પણ એ વિધિ એને સમજાતી

નથી-એ વિધિ એને ભાસ્યમાન થતી નથી, તો કરે તો કેવી રીતે ? આવડે તો એને કેવી રીતે ? એટલે રાગનો આધાર લઈને રાગના આધારે ગાડું ગબડાવે જાય છે. અને આયુષ્યનો કાળ વ્યતીત કર્યે જાય છે. આ એક મોટી ગડબડ છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુ માટે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુમુક્ષુ માટે છે. કે ઓલા બધા તો ઠીક છે કો'ક ક્યાંક ફસાણા, કોઈ કેવી રીતે ફસાણા, કોઈને કાંઈ, કોઈને કાંઈ પણ હવે તને બધું મળ્યું.

મુમુક્ષુ :- ચાલુ ચિતાર જ છે. સો વર્ષ પહેલા લખી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એટલે એ તો સર્વ કાળે આ બધા પ્રકાર તો બનતા જ હોય છે. સો વર્ષ પહેલા આવું બને છે. જે અત્યારે બને છે એવું સો વર્ષ પહેલા બનતું હોય છે. એટલે એ તો બધું જ્ઞાનીઓને ખ્યાલમાં હોય છે.

પણ પોતે એ માર્ગનું ગ્રહણ ન કરી શકે એવું શિથિલપણું અથવા એ માર્ગને સમજી ન શકે એવી પોતાની સમજની અયોગ્યતા, એવી પોતાની સમજની અયોગ્યતા છે. એ એક બહુ મોટી પરિસ્થિતિની વિચિત્રતા છે કે પોતે સમજી ન શકે તો ગ્રહણ તો કરે જ કેવી રીતે ?

મુમુક્ષુ :- સમજી શકતો નથી છતાં માની લીધું કે હું સમજું છું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ મોટી તકલીફ છે. એ તો વળી મોટી આપત્તિ છે. ન સમજે તો એની જિજ્ઞાસા તીવ્ર થાય તો સમજવાનો અવકાશ થાય, પણ એના બદલે સમજાય છે એવા ભ્રમની અંદર જિજ્ઞાસા ખોય બેસે છે. આ મોટી તકલીફ છે. એટલે જ્યાં સુધી પોતાને વિધિનું ગ્રહણ ન થાય ત્યાં સુધી તીવ્ર જિજ્ઞાસામાં રહેવું અને એ જિજ્ઞાસા તીવ્ર રહેતાં વિશેષ સમય વ્યતિત થાય તો એ તીવ્રતા દર્શનપરિષદની અને અજ્ઞાનપરિષદની કોઈ અંદરની અસહ્ય પરિસ્થિતિ ઊભી કરે. એવી સ્થિતિમાં આવવું જોઈએ. તો જ્ઞાનમાં સમજાવાની ભૂમિકા ઊભી થઈ જાય છે. નહિતર જે જ્ઞાન ઉપર વિભ્રમનો જે પડદો છે એને લઈને એને પોતાને આ વિધિ સમજાતી નથી.

મુમુક્ષુ :- બે વાત આવી. પોતે પોતાની ચાલતી પર્યાયનું અવલોકન કરે, અને અત્યારે વાત આવી કે પોતે પોતાની ચાલતી પર્યાયમાં પોતાને અવધારણ કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કારણ કે પોતે છે ને ત્યાં તો. તો અવલોકન કરશે એમાં

Third person ને અવલોકન કરવું છે ? જ્ઞાનમાં તો પોતે છે. જ્ઞાનસ્વરૂપે જ્ઞાનમાં પોતે છે તો અવલોકન કરે તો પોતાનું કરે કે કો'કનું કરે ? સ્વપણે અનુભવાતું જ્ઞાન તે આત્મા છે. છે ? ૭૩૩ 'પરમાગમસાર'. સ્વપણે અનુભવાતું જ્ઞાન તે આત્મા છે. આત્મા બીજો કોઈ નથી. જ્ઞાન જ આત્મા છે. પણ સ્વપણે અનુભવાતું જ્ઞાન તે આત્મા છે. એટલે તો એ વાત અમુક લાક્ષણિક પદ્ધતિથી એમ કહેવાય છે કે જ્ઞાનમાં પોતાને જોવાનો ઉદ્દેશ ધારણ કરીને જ્ઞાનને જોયું છે પોતે કદિ ? ફરીને.

પોતાની ચાલતી જ્ઞાનની ક્રિયામાં પોતાને જોવાના ઉદ્દેશથી કદિ જ્ઞાનને જોયું છે ? કે આમાં હું ક્યાં છું ? એ હું પોતે જ દ્રવ્ય છું ત્યાં, એ જ (મારો) સ્વભાવ છે. પર્યાયત્વનું અવધારણ છૂટી જશે. જે પર્યાયબુદ્ધિને લઈને પર્યાયમાત્રનું અવધારણ થઈ રહ્યું છે એ બધું છૂટી જશે, એ પ્રકાર છૂટી જશે. અને પર્યાય દ્વારા, જ્ઞાન દ્વારા, જ્ઞાનપર્યાય દ્વારા, જ્ઞાનક્રિયા દ્વારા જ્ઞાનસ્વભાવનો પત્તો જ લાગી જશે, દ્રવ્યનો જ પત્તો લાગી જશે.

સ્વપરપ્રકાશકપણાને લીધે જેમ જ્ઞાનવિશેષમાં જે જ્ઞેયાકારો ઉત્પન્ન થાય છે અને (ત્યારે) પોતાના જ્ઞાનસામાન્ય ઉપરનો આવિર્ભાવ આ જીવે ગુમાવેલો છે, જ્ઞાનવિશેષમાં આવિર્ભૂત થયેલો છે તો પરદ્રવ્ય ઉપર ચાલ્યો જાય છે કે નહિ ? જે જ્ઞેયોનું પ્રતિબિંબ પડે છે એમાં ડૂબી જાય છે કે નહિ ? દ્રવ્યે નથી જઈ શકતો, ભાવે વયો જાય છે કે નહિ ? તો પરદ્રવ્યનો આશ્રય કરવા માટે બીજી કોઈ પ્રક્રિયા કરવી પડે છે ? જ્ઞાનના વિશેષ જ્ઞેયાકારોથી જ ત્યાં ચાલ્યો જાય છે. તો જ્ઞાનસામાન્ય ઉપરથી જ્ઞાનસ્વભાવ ઉપર ચાલ્યો જશે. સ્વભાવનો આશ્રય આમ જ છે. જેમ પરદ્રવ્યનો આશ્રય આમ છે, એમ સ્વદ્રવ્યનો આશ્રય આમ છે. જે કાંઈ રમત છે એ જ્ઞાનમાં છે. ગડબડ થાય તો આમ થાય, સવળું પડે તો આમ થાય.

મુમુક્ષુ :- કરવાનું તો સીધું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો બે વાત લીધી છે એમણે કે આવી ચીજ સામે આવે તો કાં તો જીવ બળવીર્યમાં શિથિલ હોય છે, એવું કામ કરવા માટે પુરુષાર્થ ઉપાડતો નથી અને કાં તો એ વાતને સમજી શકતો નથી. એ વિષય સુધી એની પહોંચ નથી. બેમાંથી એક વાત ઊભી થાય છે.

‘અથવા અસત્સમાગમથી કે પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ

કરી હોય.' બસ, એ હું સમજી ગયો છું. સમજ્યો નથી અને હું સમજી ગયો છું. મને વિધિની ખબર છે. વિધિની ખબર હોય તો ગ્રહણ કેમ થતી નથી ? આ સીધી વાત છે. એટલે 'પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય' છે.

'ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે.' હવે આ સંપ્રદાયનું દષ્ટાંત છે કે વર્તમાનકાળમાં જે સંપ્રદાયો જૈનના નામે ચાલે છે, ત્રણેય સંપ્રદાયો, એમાં જે કાંઈ ક્રિયા કરવામાં આવે છે, અધ્યાત્મ વિષયથી અજાણ એવા જીવો, અમુક ક્રિયા નિત્ય-નિયમથી કરી લેવી એવી એક લુખ્ખી ક્રિયા, અધ્યાત્મભાવ વિહિન ક્રિયા એને શુષ્કક્રિયા કીધી છે. જો કે એ એમ કહે છે, એ પોતે એવી રીતે વિચારે છે કે અમે તો ધર્મબુદ્ધિથી આ કરીએ છીએ. અમારા આત્માનું કલ્યાણ કરવાની બુદ્ધિથી અમે આ કરીએ છીએ. માટે અમારી ક્રિયામાં શુષ્કતા નથી. પણ જ્યારે એ ક્રિયા ચાલતી હોય છે ત્યારના પરિણામ ઉપર એનો કોઈ Watch હોતો નથી, કોઈ અવલોકન હોતું નથી. માત્ર ક્રિયા કર્યાનો જ સંતોષ હોય છે. એટલે એને શુષ્કક્રિયા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- Watch માં શું હોવું જોઈએ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તપાસે તો એને ખબર પડે કે આમાં મેં જે ધર્મબુદ્ધિ રાખી હતી એ અનુસાર એના પરિણામ કાં નથી ? અને ક્રિયા ઉપરના જ પરિણામ છે. એટલે મન-વચન-કાયાની જે ક્રિયા છે એ ક્રિયામાં સાવધાની હોય છે. કે વચન બરાબર બોલાય છે કે નહિ ? પછી વચન અનુસરીને શરીરાદિની ક્રિયા બરાબર છે કે નહિ ? બસ, આથી વધારે કાંઈ મહત્ત્વનું નથી.

મુમુક્ષુ :- અર્થસહિત અને ભાવસહિત ક્રિયા કરતા હોય તો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવસહિત કરે તો તો શુષ્કતા ન રહે. પણ જ્યાં આવી રીતે ગોઠવાય જાય છે એમાં લગભગ ભાવ ઊડી જાય છે. પરિણામ ક્યાંયના ક્યાંય ચાલતા હોય છે, ભાવ ક્યાંય ચાલતા હોય છે અને ક્રિયા થતી રહે છે. કારણ કે રોજ કરવાનું હોય ને ? એક ક્રિયા રોજ કરવાની હોય એટલે (ભાવ વિહિન ક્રિયા રહી જાય છે). પહેલે દિવસે કાંઈક ભાવ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે કે શરૂઆતમાં થોડુંક રહે પછી તો રોજ એ જ કરવાનું હોય એટલે પછી શબ્દો અને ક્રિયા ચાલ્યા કરે, ભાવ ક્યાંય ચાલ્યો જાય. એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતી નથી. એમ

જ થઈ જાય. આ સ્તુતિ આપણે બોલીએ છીએ કે નહિ ? સ્તુતિ બોલે તો સ્તુતિ બોલાઈ જાય. હાથ જોડાયેલા હોય, ઊભા હોય તો ઊભા, બેઠા હોય તો બેઠે જે રીતે બોલવાની હોય એ રીતે.

મુમુક્ષુ :- મન ક્યાંયનું ક્યાંય ભટકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી રહેતો. પહેલી વખત અર્થ સમજે કે ઠીક, આમાં અર્થ સારો છે. સ્તુતિ સારી છે, રોજ આવી સ્તુતિ બોલવી જોઈએ. પણ રોજ બોલે પછી શું પરિસ્થિતિ થાય ? એવી રીતે પૂજા. રોજ પૂજા કરે છે. લગભગ મોઢે થઈ ગઈ હોય છે. યાદ રાખવાનો પણ બોજો ન લાગે. સહજ જ મોઢે બોલાઈ જાય પછી ભાવ બીજે ચાલ્યા ગયા વગર રહે નહિ. એ પરિસ્થિતિ થાય છે. એને શુષ્કક્રિયા કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ધર્મ શું છે એ ખબર નથી તો ધર્મબુદ્ધિએ થાય ક્યાંથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ધર્મબુદ્ધિ એટલે શું કે મારું કલ્યાણ થાય, મારું હિત થાય. એવો એક અભિપ્રાય. ધર્મબુદ્ધિ એટલે એવો અભિપ્રાય. તો એમ કહે, અમારો અભિપ્રાય તો સાચો છે ને ? પણ અભિપ્રાય અનુસાર પરિણમન છે કે નહિ એની તપાસ નથી પાછી. એનો Watch નથી-અવલોકન નથી. એટલે એ અનુસાર પરિણામ ચાલે છે કે નહિ એની જાગૃતિ નથી હોતી. એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- જાગૃતિમાં સાચું શું આવે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને બધે આત્મભાવ લક્ષમાં રહે. એને આત્મભાવ લક્ષમાં રહે. આત્મભાવ લક્ષમાં જ ન રહે પછી શુષ્કતા આવ્યા વિના રહે નહિ. રસ કોનો આવશે ? આત્મભાવ-સ્વરૂપ જો લક્ષમાં ન હોય તો રસ કોનો આવશે ? રાગનો જ રસ આવશે બીજું શું થશે ?

‘ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગને કલ્પ્યો છે, અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે;...’ આ પણ એક શુષ્કતાની નિશાની છે કે કોઈ ક્રિયામાં શુષ્કતાએ પ્રવર્તે છે, તો કોઈ ક્રિયાને ઉત્થાપીને શુષ્કતામાં પ્રવર્તે છે કે આ બાહ્યક્રિયા બંધનું કારણ છે. આ બાહ્યક્રિયા નકામી છે બધી. એમ કરીને ઉત્થાપે છે. અને એ ઉત્થાપવું એમાં જોર કર્યા કરે છે, ઉત્થાપવામાં વારંવાર જોર કર્યા કરે છે એવો એને એક રાગ થાય છે. એકને બાહ્ય

ક્રિયા કરવાનો રાગ થાય છે તો એકને બાહ્ય ક્રિયા ઉત્થાપવાનો રાગ છે. બેય શુષ્કતામાં આવે છે.

‘ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે; અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મગ્રંથો વાંચી...’ સત્ગુરુની આજ્ઞાએ નહિ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ નહિ પણ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પોતાની મતિકલ્પનાથી ‘અધ્યાત્મગ્રંથો વાંચી કથન માત્ર અધ્યાત્મ પામી...’ ભાવ નહિ. શું ? માત્ર કથન આવે છે, કૃત્રિમતા આવે છે. અંદરનો ભાવ આત્માને સ્પર્શીને આવતો નથી પણ એક કલ્પના એને થઈ છે કે આ ઠીક છે, આ બરાબર છે માટે આના ઉપર જોર દઉં, આના ઉપર જોર દઉં. એમ.

‘કથનમાત્ર અધ્યાત્મ પામી...’ જેમ કે આપણે સાંભળ્યું કે આત્મા જે ધ્રુવતત્ત્વ છે એ અનંત ગુણનું નિધાન છે. એ અનંત ગુણના ધામ ઉપર જોર દેવું જોઈએ. હવે ખરેખર તો એને ઓળખીને એના ઉપર સહજમાત્રથી જોર આવવું જોઈએ. એના બદલે ઓળખાણ વિના જોર દેવું જોઈએ એવા અભિપ્રાયને લઈને કૃત્રિમતાથી જોર દેવા લાગે તો શુષ્કતા આવ્યા વિના રહે નહિ. કેમ કે આખર તો કૃત્રિમતા છે એ અસલિયત નથી. એટલે એ રીતે પરિણામમાં ભૂલ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- એને ખબર ન હોય તો કોની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખબર ન હોય તો ખબર પાડે.

મુમુક્ષુ :- કૃત્રિમતાથી જોર આપે છે પણ એની ખબર તો છે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખબર નથી એમ નહિ. એટલી ખબર છે ને કે આ ધ્રુવતત્ત્વ છે એનો આધાર લેવાનો છે, એનો આશ્રય લેવાનો છે અને એના ઉપર જોર જાય તો આશ્રય થાય. આટલું તો બુદ્ધિગમ્ય વિષય સમજમાં આવે છે. એટલે પછી એના ઉપર જોરથી વિકલ્પથી અને કથનથી, રાગથી અને વચનથી જોર દે છે. પણ જ્ઞાનની ભીંસ આવવી જોઈએ અને શ્રદ્ધાની ભીંસ આવવી જોઈએ એ નથી આવતી. રાગની ભીંસ આવે, વિકલ્પની ભીંસ આવે, કથનની ભીંસ આવે પણ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનની ભીંસ આવવી જોઈએ એ નથી આવતી. આ તફાવત ઊભો થાય છે એટલે આ ભૂલ ન સમજાય. કેમ કે રાગ પણ એક ભાવ છે. અને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પણ એક ભાવ છે તો એને એમ કે હું તો મારા ભાવથી જોર દઉં છું, હું તો મારા ભાવથી જોર દઉં છું એને એમ લાગે. પણ કયો ભાવ ? અનાત્મભાવ કે આત્મભાવ ? બસ, આ સવાલ છે.

એટલે કથનમાત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે. ‘એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં...’ એવી કલ્પના થવાથી ‘જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તે તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્તંભભૂત થાય છે.’ સ્તંભ એટલે અટકી જવું, થંભી જવું. ‘એમ કલ્પાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં...’ એટલે સાચું કહેનાર, સાચું સંભળાવનાર, સાચું બતાવનાર એવો યોગ મળે તો ત્યાં એને પોતાની માન્યતા આડી આવે છે. પોતે જે રીતે કલ્પ્યું છે એ કલ્પના એને ત્યાં આડી નડે છે. કેમ કે પોતાની સાથે મેળ ખાતો નથી એને. અથવા અમુક વાતનો મેળ ખાય છે અને અમુક વાતનો નથી ખાતો.

બે વાત લઈએ. આપણે આપણા મુમુક્ષુઓનો વિચાર કરીએ તો કે કોઈને ‘સમયસાર’ ફાવે છે તો ‘પ્રવચનસાર’ નથી ફાવતું. કોઈને ‘પ્રવચનસાર’ ફાવે છે તો ‘સમયસાર’ નથી ફાવતું. તો ‘પ્રવચનસાર’વાળાને ‘સમયસાર’ના કથનો અનુકૂળ નથી બેસતા. ‘સમયસાર’ ઉપર વજન દે છે એને ‘પ્રવચનસાર’ના વચનો અનુકૂળ નથી બેસતા. કે આમાં કાંઈ મેળ નથી પડતો. કેમ કે એ દષ્ટિપ્રધાન ગ્રંથ છે, એક જ્ઞાનપ્રધાન ગ્રંથ છે. અને બંનેના રચયિતા આચાર્ય અને ટીકાકાર આચાર્ય પાછા એક છે. બંનેની ટીકા ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ પણ કરી, બંનેની ટીકા ‘જયસેનાચાર્ય’એ પણ કરી. પણ બંનેની શૈલી જુદી જુદી છે. એક જ તત્ત્વને નિરૂપણ કરે છે. એક જ વિધિને નિરૂપણ કરે છે. પણ બેય ગ્રંથની શૈલી ભિન્ન ભિન્ન છે અને એવી તો વિધવિધ શૈલી ઘણી છે. એ તો અત્યારે શાસ્ત્રો એટલા ઉપલબ્ધ નથી.

જેમ જ્ઞાનપ્રધાનતાથી કલ્પું, એમ પુરુષાર્થપ્રધાનથી પણ શાસ્ત્રો હોય છે એને વીર્યાનુપ્રવાહ કહે છે. જ્ઞાનપ્રવાહ, વીર્યાનુપ્રવાહ. છે ને આ બાર અંગની અંદર એ બધા આવે છે કે નથી આવતા ? જ્યાં શ્રુતની પૂજા આવે છે ત્યાં આવે છે કે નથી આવતા ? તો એ બધી કહેવાની શૈલી હોય છે. એના દષ્ટિકોણથી કહે છે, એના પરિણમનના દષ્ટિકોણથી કહે છે. એ પરિણમનને ત્યાં મુખ્ય રાખીને બતાવે છે. તો જે વાત આખું તત્ત્વ સાંગોપાંગ અને આખી વિધિ સાંગોપાંગ ન સમજ્યા હોય તો એને વચનવિરોધ લાગે છે. કે અહીંયાં આમ કહે છે, અહીંયાં આમ કહે છે. વળી વજન દેવા માટે ક્યાંક શબ્દનો પણ એવો પ્રયોગ થાય છે.

જેમ કે આ ૧૧૪ ગાથા છે કે ૨૧૪ ગાથા છે ? બે નયની વાત ચાલી છે

ને ? ‘પ્રવચનસાર’માં ૧૧૪ છે ને ? કે દ્રવ્યાર્થિકનયને સર્વથા બંધ કરીને જોતાં આમ દેખાય છે. પર્યાયાર્થિકનયને સર્વથા બંધ કરીને (જોતાં) આમ (દેખાય છે). બેય જગ્યાએ સર્વથા શબ્દ વાપર્યો છે. સર્વથાનો અર્થ શું ? સર્વથા એટલે એકાંત. જો એક નયની પ્રવૃત્તિ સર્વથા કરવાની હોય તો સાપેક્ષ નયે આ સૂત્ર ઊડી જાય છે. નહિતર સાપેક્ષ જ હોય અથવા પ્રમાણસહિત જ હોય. બીજા નયનો વિષય જો ન રહે તો જ્ઞાન પ્રમાણ ન રહે. દ્રવ્યાર્થિકનયની પ્રવૃત્તિ વખતે પર્યાયાર્થિકનયનો વિષય જો જ્ઞાનમાં ન રહે તો જ્ઞાનની પ્રમાણતા જ ખલાસ થઈ જાય, અપ્રમાણ થઈ જાય. પણ ત્યાં આચાર્ય મહારાજ તો સર્વથા શબ્દ વાપરે છે. તો ત્યાં સર્વથાનો અર્થ કેટલી મર્યાદામાં કરવો ? આ સવાલ ઊભો થાય છે.

એટલે કેટલીક જે વચનપદ્ધતિ છે એ પ્રયોજનવશ હોય છે. તો એ પ્રયોજનની મર્યાદા જો ન સમજાય તો શાસ્ત્રમાંથી અર્થના બદલે અનર્થ થયા વગર રહે નહિ. આવી પરિસ્થિતિ થાય. એટલે જ્યાં જ્યાં જે દષ્ટિકોણથી વાત ચાલી છે ત્યાં એ દષ્ટિકોણના પ્રયોજનની મર્યાદા શું છે એ પકડાતી નથી એટલે આઘીપાછી કલ્પના થાય છે. જરાક આમાં આઘુંપાછું થયું એટલે તત્ત્વનું ખૂન થઈ જાય છે. એ જરાક નથી થયું, પૂરેપૂરું થઈ ગયું છે એવી પરિસ્થિતિ છે.

એટલે અહીંયાં સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મગ્રંથો નહિ વાંચતા, સત્પુરુષના સાનિધ્યમાં એને સમજવાનો ‘શ્રીમદ્જી’ જે આગ્રહ રાખે છે એનું કારણ આ છે કે આ વિષય સૂક્ષ્મ છે અને એમાં જોખમ પણ એટલું જ છે. સીધો ગૃહિતમાં ચાલ્યો જાય. અન્યથા થાય એટલે જીવ, અગૃહિત છૂટીને ગૃહિતમાં ચાલ્યો જાય. જીવ. ક્યાંય નય દુભાવો ન જોઈએ. ક્યાંય સિદ્ધાંત ખંડિત ન થવો જોઈએ. એટલી સાવધાની મુમુક્ષુને આવવી અને એટલી મુમુક્ષુની ક્ષમતા હોવી, યોગ્યતા હોવી એ વાત સાધારણ નથી.

એટલે એવી કલ્પનાને લઈને જરાક આઘુંપાછું થઈ ગયું હોય છે એને લઈને પોતાની માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવે છે અને પરમાર્થ પામવામાં તે સ્તંભભૂત થાય છે. એ પરમાર્થ પામવા દેતો નથી. એ પરિસ્થિતિને લઈને પરમાર્થ પામવામાં જીવ અટકી જાય છે અથવા એને મોટો પ્રતિબંધ આવે છે અને અનંતકાળે જે યોગ થયો છે મનુષ્યાદિ, સત્પુરુષાદિનો એ અયોગ સમાન થઈને નિષ્ફળ થઈ જાય છે. એ પરિસ્થિતિ આવે છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૭-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૮
પત્રાંક - ૪૨૨

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથ’ પત્રાંક ૪૨૨.

મુમુક્ષુ :- પાંચ કારણો લીધા છે ત્યાંથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘ઘણું કરીને...’ એ પેરેગ્રાફથી. ૪૫૯ પાને છેલ્લી લીટી છે. આ કાળ દુષ્મ છે એટલે કે પરમાર્થ માર્ગ કઠિનતાથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. સુગમતાથી પ્રાપ્ત નથી થતો, દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. તેના પાંચ કારણો લીધા છે. પહેલું કારણ એ દર્શાવ્યું કે બહુભાગ પૂર્વના અનારાધક જીવો, આરાધક નહિ તેવા જીવો. આરાધક નહિ તે વિરાધક હોય છે. જીવના પરિણામોના આરાધકતા અને વિરાધકતા એ બે વિભાગ પડે છે. આરાધનાને અનુલક્ષીને વિભાગ પાડવામાં આવે તો કાં તો જીવ આરાધક શ્રેણીમાં આવે છે, કાં તો જીવ વિરાધક શ્રેણીમાં આવે છે. બેમાંથી ત્રીજો વર્ગ એમાં નથી. અહીંયાં કોઈક જ જીવ પૂર્વના આરાધક હોય એવા આવે છે. બહુભાગ જીવો આરાધક નથી હોતા, વિરાધક હોય છે એવા અહીંયાં આવે છે.

‘બીજું કારણ તેવું આરાધકપણું નહિ તેને લીધે વર્તમાનદેહે તે આરાધકમાર્ગની રીતિ પણ પ્રથમ સમજવામાં ન આવી હોય,...’ એટલે એ જાતના સંસ્કાર પણ એને ન હોય કે જેથી એ તરત જ આરાધક માર્ગને ગ્રહણ કરે. ‘તેથી અનઆરાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની લઈ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.’ વિધિથી અજાણ, પોતાના આત્મકલ્યાણની વિધિથી જે અજાણ છે તેથી અનઆરાધક માર્ગને એટલે જેમાં પોતે બંધાય છે એમાં જ એ મુક્ત થતો હોવાનું માને કે મુક્ત થવાની આશા ધરે કે આમ કરતાં કરતાં મને આરાધકતા અથવા મુક્તિ સુધી પહોંચાશે, મારું કલ્યાણ થઈ જશે.

મુમુક્ષુ :- જિજ્ઞાસાનો અભાવ થઈ જશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પછી તો અનઆરાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માન્યો હોય

એટલે એને પછી આરાધક માર્ગ શું ? એ જિજ્ઞાસા નથી રહેતી. વિધિની જિજ્ઞાસા નથી રહેતી.

મુમુક્ષુ :- કુળ પરંપરામાં ચાલ્યો આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મોટા ભાગે કુળ પરંપરામાં જ ચાલે છે. અથવા કોઈને કોઈ પ્રકારના શુભભાવો હોય છે એને જ આરાધકમાર્ગ માની લે છે અને એ રીતે એની પ્રવૃત્તિ કરેલી હોય છે.

મુમુક્ષુ :- અત્રે કહેવાનો હેતુ એવો છે કે ઘણું કરી આ ક્ષેત્રે વર્તમાન કાળમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'આ ક્ષેત્રે વર્તમાનકાળમાં પૂર્વે જેણે પરમાર્થમાર્ગ આરાધ્યો છે, તે દેહધારણ ન કરે. અને તે સત્ય છે.' એટલે એ જ પ્રથમ ઉપર કારણ દર્શાવ્યું. આ જે પહેલું કારણ છે એનું જ...

મુમુક્ષુ :- કેમકે જો તેવા જીવોનો સમૂહ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'દેહધારીપણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત...' તો ઘણા જીવો ધર્માત્મા હોત. ઘણા એના નિમિત્તે ધર્માત્મા થાત, એમ બનત. હવે કોઈક જીવ ધર્માત્મા હોય તો એના સંપર્કમાં પણ કેટલા જીવો આવે ? અનેક જીવો ધર્માત્મા હોય તો અનેક જીવોને સંપર્કમાં આવવાનું બને. એમ.

મુમુક્ષુ :- ત્યારપછીની જે લીટી છે, કેમ કે જો તેવા જીવોનો સમૂહ દેહધારીપણે આ ક્ષેત્રે વર્તતો હોત તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો તેમના તથા તેમના સમાગમમાં આવનારા લોકો ઘણા હોત.

મુમુક્ષુ :- એટલે એમ કીધું કે કોઈ કોઈ છે. સમૂહ નથી. જો સમૂહ હોત તો વધારે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો લીધું છે ને. એ તો એમણે નીચે કહ્યું છે કે એવું નથી કે અત્યારે કોઈ આવતું જ નથી. એ કહ્યું ને 'આ રીતે પૂર્વ આરાધક જીવોનું અલ્પપણું છે.' એ તો કહ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ચોથા કાળમાં જેમ સમૂહ વર્તતો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું નથી અહીંયાં. કો'ક જીવ કરોડોમાં, અબજોમાં કો'ક

જીવ નીકળે છે. કરોડો, અબજોમાં કોઈક જીવ હોય છે. એટલું અલ્પપણું છે. એટલે આ કાળમાં પરમાર્થમાર્ગ છે એ ઠંકાયેલો છે. પરમાર્થમાર્ગ ખુલ્લો હોવા છતાં પણ એ સહેલાઈથી પ્રાપ્ત ન થઈ શકે એવી પરિસ્થિતિ વર્તી રહી છે. એમ કહીને જીવને એ વિષયમાં વધારે કાળજી લેવા માટે, ઉપર ઉપરથી નહિ ચાલતા, ઘણી કાળજીથી ચાલવાની અહીંયાં સૂચના છે. આ પરિસ્થિતિ છે માટે ગમે ત્યાં માની લેવું, ગમે ત્યાં સમજી લેવું એવી રીતે નહીં આવી જતા. એમ કહેવું છે.

‘અનઆરાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માની લઈ જીવે પ્રવૃત્તિ કરી હોય છે.’ ખાસ કરીને વિધિના વિષયમાં જીવની ભૂલ થાય છે. અને પોતે જે કાંઈ કરે છે એ કાંઈને કાંઈ પણ હિતનું કારણ છે એવું માનવું એ જ એનો ભ્રમ છે. અનઆરાધકમાર્ગને આરાધકમાર્ગ માનવાનો એનો ભ્રમ છે.

‘ત્રીજું કારણ ઘણું કરીને ક્યાંક સત્સમાગમ અથવા સદ્ગુરુનો યોગ બને છે.’ ક્યાંક જ બને છે ‘અને તે પણ ક્વચિત્ બને’ છે. એટલે ક્યારેક બને છે. કોઈક જ ક્ષેત્રે હોય છે અને તેનો યોગ પણ ક્યારેક જ બને એવી પરિસ્થિતિ હોય છે. નિરંતર યોગ રહે એવી પણ પરિસ્થિતિ નથી હોતી.

‘ચોથું કારણ અસત્સંગ આદિ કારણોથી...’ જેમ કે એમના વખતમાં લઈએ તો કોઈ બીજું એ વખતે જ્ઞાનીપુરુષ તરીકે પ્રસિદ્ધ નહોતું. વળી એમનો યોગ પણ સદાય બન્યો રહે એવો એમનો ઉદય નહોતો. એમનો નિવૃત્તિનો ઉદય હોય તો બીજાને નિવૃત્તિનો ઉદય હોવો એ પણ પાછું એટલું મેળ ખાવો મુશ્કેલ હોય છે જીવને. એમ આ કાળને વિષે સામે સામે મેળ ખાય એવો પ્રકાર બહુ અલ્પ માત્રામાં જોવામાં આવે છે, એમ કહેવું છે.

‘ચોથું કારણ અસત્સંગ આદિ કારણોથી જીવને સદ્ગુરુ આદિકનું ઓળખાણ થવું પણ દુષ્કર વર્તે છે,...’ હવે જે કોઈ સત્પુરુષ હોય, એ આ જ સત્પુરુષ છે એવી અંતર પ્રતીતિ આવવી એમાં અસત્સંગ જે પોતે ભૂલથી સંગ ન કરવો જોઈએ એવા જીવોનો સંગ કરેલો હોય છે એના કારણે પણ એ સત્પુરુષને ઓળખી શકતો નથી. અથવા સત્પુરુષ પ્રત્યે ઓળખીને જે બહુમાન આવવું જોઈએ એ પ્રકારમાં પોતે આવી શકતો નથી.

મુમુક્ષુ :- મોટો પ્રતિબંધ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ બહુ મોટો પ્રતિબંધ છે. કેમ કે અસત્સંગ અને સત્સંગ વિષે બહુભાગ જીવો તો તફાવત નથી પાડી શકતા. ધર્મના ક્ષેત્રમાં હોય એ બધા જ સત્સંગને યોગ્ય છે એવી રીતે માનીને પણ જીવ ચાલી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- બધે અસત્સંગ જ દેખાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરી વાત છે. આ કાળમાં સત્સંગ બહુ દુર્લભ છે. કોઈક આત્માર્થી જીવ પણ કો'ક કો'ક મળે. જ્ઞાની તો ન મળે પણ આત્માર્થી જીવ પણ કો'ક કો'ક મળે તેવી પરિસ્થિતિ પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે. તેથી પણ જીવને એ કારણથી પણ ઓળખાણ થવામાં પોતાનું જ્ઞાન છે એ દુષિત થાય છે. ઓળખી નથી શકતો.

મુમુક્ષુ :- જ્યાં ઉભો છે ત્યાં વધારે તપાસવાની જરૂર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સીધી વાત છે. ઘણી કાળજી લેવાની વાત છે.

‘ઘણું કરીને અસદ્ગુરુ આદિને વિષે સત્યપ્રતીતિ માની જીવ ત્યાં જ રોકાઈ રહે છે.’ અથવા જે જ્ઞાની નથી, સત્પુરુષ નથી એના વિષે જ્ઞાનીપણું માને છે અને જીવ ત્યાં રોકાઈ જાય છે. અહીંયાં તો ‘શ્રીમદ્ગુરુ’એ આત્મજ્ઞાન તે જ સદ્ગુરુ એમ જ લીધું છે.

‘પાંચમું કારણ ક્વચિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને તોપણ બળ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું...’ ‘પાંચમું કારણ ક્વચિત્ સત્સમાગમનો યોગ બને...’ યોગ બને એને એમ લાગે કે આ સત્પુરુષ છે, આના સંગમાં જવા જેવું છે અને અહીંથી મારા આત્મલાભનું કાંઈક નિમિત્ત બનશે. એવું બને તો પણ એ વખતે પોતાનો પુરુષાર્થ ન ઊપડે, પોતાનું વજન ન આવે. એ વિષય ઉપર જે વજન આવવું જોઈએ એ વજન ન આવે અને બીજા બીજા પરિણામો ઉપર અને બીજી પરિસ્થિતિ ઉપર વજન ચાલ્યું જાય છે. તેથી ‘બળ, વીર્યાદિનું એવું શિથિલપણું કે જીવ તથા રૂપ માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે...’ સમજવા પૂરતો, વિચાર પૂરતો એટલે હદ સુધી બહુ બહુ તો પ્રવર્તે. પણ માર્ગ ગ્રહણ કરવો અને એ માર્ગ ગ્રહણ કરવા માટે જે પુરુષાર્થ જોઈએ એ પુરુષાર્થ સુધી પહોંચે નહિ. એટલે પુરુષાર્થની અલ્પતામાં રહે, પુરુષાર્થ નહિ ઉત્પન્ન થવામાં રહે. માત્ર સમજવા પૂરતો જ એ પ્રવર્તી શકે. એવી પણ જીવની પરિસ્થિતિ થાય છે.

એક ‘વચનામૃત’માં ‘બહેનશ્રી’એ એ વાત લીધી છે કે કોઈ જીવને એ રીતે

અટકવાના કારણો થાય છે એમાં એ વાત લીધી છે કે કોઈ જીવને તો સમજ પડતી નથી, કોઈ વિપરીત ચાલે છે, તો કોઈ અનુકૂળ ચાલે છે, તો (કોઈ) માત્ર વિચારમાં અટકે છે, તો કોઈ પુરુષાર્થ નહિ થવામાં અટકે છે, તો કોઈ પુરુષાર્થની અલ્પતામાં અટકે છે, તો કોઈને એ વિષયમાં સહેજ શંકા રહી જાય છે તેથી એને જે દૃઢતા આવવી જોઈએ, નિઃશંકતા આવવી જોઈએ અને પુરુષાર્થ ઊપડવો જોઈએ, એ વગેરે પ્રકારની જે ક્ષતિ છે-ખામી છે, એ ખામીને લઈને જીવ અનંત વાર આગળ વધતા આત્મહિત કરતા અટક્યો છે. આત્મહિત નહિ પ્રાપ્ત થવામાં પણ એ બધા કારણો એમણે લીધા છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને ખાસ

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, મુમુક્ષુ માટે જ આખો પત્ર છે. અને છેલ્લા બે પેરેગ્રાફ અને આ બાજુનો ત્રીજો પેરેગ્રાફ એ ત્રણ પ્રકાર વિસ્તારથી ખાસ લીધા છે. કે કેવા ત્રણ પ્રકારે જીવો અટકેલા છે. મુખ્ય ત્રણ ભેદ પાડી લીધા છે. જે જીવો શુષ્કક્રિયા, પ્રધાન એ પહેલો ભેદ લીધો છે. પછી જે જીવો બાહ્યક્રિયા, એ બીજો ભેદ લીધો છે. અને આ બાજુ શમ, સંવેગાદિના પેરેગ્રાફમાં ત્રીજો ભેદ લીધો છે. એમ ત્રણ પ્રકાર એમણે લીધા છે.

એટલે માર્ગ ગ્રહણ ન કરી શકે અથવા ન સમજી શકે અથવા અસત્સમાગમાદિ કે પોતાની કલ્પનાથી... જુઓ ! અસત્સમાગમને ફરીને દોહરાવે છે અને તેને લઈને 'પોતાની કલ્પનાથી મિથ્યાને વિષે સત્યપણે પ્રતીતિ કરી હોય છે.' એને સત્ય નથી હાથમાં આવ્યું પણ આ સત્ય છે એમ એને લાગે છે. એવી એ કલ્પના કરે છે. એટલે સમજણમાં કાં તો સમજતો નથી. કાં સમજણમાં દોષ રહે છે એવું સમજે છે. એનું કારણ કાં તો અસત્સમાગમ છે, કાં તો પોતે કલ્પનાએ ચડેલો છે. વાસ્તવિકતાથી દૂર રહે છે.

મુમુક્ષુ :- કલ્પના થવાનું કારણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કલ્પના થવાના મુખ્ય ત્રણ કારણો એમણે લીધા છે. અગાઉ પણ એ વિષય ચાલી ગયો છે. લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ આ ત્રણ કારણો છે. એ કલ્પના થવામાં કારણ છે. પદાર્થનું સત્ય સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસવું જોઈએ, એ નહિ પ્રતિભાસતા એ વિષે કાંઈને કાંઈ એ કલ્પના કરે. આમ પદાર્થનું સ્વરૂપ

છે, આમ માર્ગનું સ્વરૂપ છે, એમ કલ્પના કરી લ્યે છે. આ ત્રણ કારણો લીધા છે.

મુમુક્ષુ :- લોકસંજ્ઞામાંથી નીકળે તો ઓઘસંજ્ઞામાં રોકાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો ઓઘસંજ્ઞામાં રોકાઈ જાય છે. લોકસંજ્ઞામાંથી કોઈ કોઈ જીવો નીકળે છે કે આપણે લોકોનું કાંઈ કામ નથી. લોકોમાં ગમે તે રીતે આપણી ગણતરી થાય, ન થાય કાંઈ પડી નથી. આપણે આત્માનું કરવું છે પણ એમાં પણ ઓઘસંજ્ઞાથી નિવૃત્ત થતા નથી. ઓઘસંજ્ઞામાંથી નિવૃત્ત નહિ થવાનું કારણ એ છે કે ઓઘસંજ્ઞામાં ઊભો છે એ વધારે સમય જો ઓઘસંજ્ઞામાં પસાર કરશે, તો વળી પાછો નીચે એ જ વિષયની અંદર તીવ્ર અજ્ઞાનમાં, તીવ્ર દર્શનમોહમાં આગળ વધી જશે એવી એની એક તો ભીતી નથી. નુકસાનની ભીતી નથી.

બીજું કે મારી પાસે સમય થોડો છે. આ કાળમાં આયુષ્યની અનિશ્ચતતા છે અને અલ્પતા છે તેથી શીઘ્ર હું મારું કામ કરું એવું પણ એને નથી. એટલે બીજા બીજા કામમાં રોકાઈ છે. જીણા જીણા કામમાં પણ પરિણામ ચીકણા થઈને ત્યાં રોકાઈ જાય છે. એ પરિસ્થિતિ જીવની થાય છે. એટલે ઓઘસંજ્ઞાનો અર્થ એ કે વાસ્તવિક માર્ગમાં આવવાની દરકાર નથી કરી, એને કાળજી નથી. અને એને લઈને એ ઓઘસંજ્ઞામાં પડ્યો છે કે જ્યાં છીએ ત્યાં કાંઈકને કાંઈ આપણે કરીએ છીએ, યથાશક્તિ સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ, યથાશક્તિ બીજા કાર્યો પણ કરીએ છીએ. અને એને ત્યાં એ ભાવોની રુચિ છે. જે શુભભાવોમાં કષાયની મંદતામાં એ રહે છે એની એને રુચિ છે એ સંયોગોની પણ એને રુચિ છે. એ જ પ્રકારની રુચિમાં એ અટકી જાય છે. ત્યાંથી એને અસહ્ય પરિસ્થિતિ નથી થતી કે મારું જીવન નહિ જીવાય. હું જીવી શકીશ નહિ. એવી ભૂમિકામાં આવવું જોઈએ. ત્યારે ઓઘસંજ્ઞામાંથી છૂટે છે.

અથવા જ્યાં સુધી સત્યપદાર્થનો ભાવ ભાસે નહિ ત્યાં સુધી સ્વભાવનો ભાવ ભાસે નહિ ત્યાં સુધી અસુખ અને બેચેની થવી જોઈએ એ પરિસ્થિતિમાં ન આવે ત્યાં સુધી ઓઘસંજ્ઞા તો એવું જાડું પડ છે, ઓઘસંજ્ઞાનું પડ એવું જાડું છે કે એ ગોઠડું એને ઉપદેશની લાકડી વાગવા દેશે નહિ. એવી પરિસ્થિતિમાં ઓઘસંજ્ઞામાં જીવ બહુભાગ અથવા અનંત કાળ તત્ત્વની, તત્ત્વજ્ઞાનની, સત્ની સત્પુરુષની નજીક આવ્યા છતાં ઓઘસંજ્ઞામાં જ સમય ગાળ્યો છે, ઓઘસંજ્ઞાની નિવૃત્તિ કરી નથી. એ કારણ છે. ત્યાં એને દરકાર નથી આવતી કે આ છોડું હું. આ નહિ છોડું તો આગળ

મોટું નુકસાન છે. માટે ગમે તેમ કરીને આ છોડું. માથું સડી જવું જોઈએ. ઓઘસંજ્ઞાની નિવૃત્તિ ન થાય તો માથું એવું ખરાબ થવું જોઈએ કે જાણે માથું સડી ગયું હોય અને ક્યાંય ચેન પડે નહિ. એવી પરિસ્થિતિમાં આવે તો ઓઘસંજ્ઞા નીકળે છે. નહિતર ઓઘસંજ્ઞા જલદી છૂટતી નથી. અને ઓઘસંજ્ઞામાં પણ જીવ કાંઈને કાંઈ કર્યા કરે છે એટલે એને જાણ્યે-અજાણ્યે થોડો સંતોષ વેદાય છે કે કાંઈક તો કરીએ છીએ. સાવ કર્યા વિનાના આપણે સ્વચ્છંદીની જેમ કાંઈ થોડા રહીએ છીએ ? થોડો શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ, થોડો તત્ત્વવિચાર કરીએ છીએ, કાંઈક આ કરીએ છીએ તે કરીએ છીએ. કાંઈને કાંઈ પોતે કરતા હોય છે એ પણ એને ઓઘસંજ્ઞામાંથી નીકળવા દેતું નથી. એટલે એ વિષય ઉપર જરા વિશેષ મુમુક્ષુજીવે વિચાર કરવા યોગ્ય છે. એ વિષય ઉપર થોડો વધારે વિચાર કરવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- જગતમાં મોટપપણું આત્માને ચાલુ જ રહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો ઘણું અનિષ્ટ છે. લોકસંજ્ઞા તો ઘણું અનિષ્ટનું કારણ છે. સીધેસીધું જ એ તો અનિષ્ટનું કારણ છે. પણ એવા પણ જીવો હોય છે કે ચાલો આપણે હવે લોકોની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી, આપણે ક્યાં લોકોમાં નામ કાઢવું છે ? છતાં પણ ઓઘસંજ્ઞામાંથી નીકળી ન શકે એવી પરિસ્થિતિ પણ હોય છે. લોકસંજ્ઞામાં તો શું છે કે જે મુખ્યપણે અમુક શક્તિનો પ્રયોગ કરતા હોય અને લોકસંજ્ઞા બાજુ જોગ થાય છે. જેમ કે ક્ષયોપશમશક્તિ હોય અને વિદ્વાન થાય તો એને વિદ્વતાની આબરૂ-કીર્તિ આદિનો સવાલ ઊભો થાય છે. કોઈ શ્રીમંત માણસ હોય અને દાનાદિ કરતા હોય તો એને દાન કરવામાંથી પોતાની આબરૂ-કીર્તિનો સવાલ ઊભો થાય છે. એવી જ રીતે કોઈ ઉપવાસાદિ કરતા હોય અથવા એવું તનબળ જેને કહીએ છીએ, ધનબળ, તનબળ, આ ક્ષયોપશમ છે એ મનબળ છે, તન-મન અને ધન, એનો ખર્ચો કરતા હોય ત્યારે અજ્ઞાનદશામાં લોકો સામું જોવાનો પ્રકાર ઊભો થાય છે કે લોકોમાં મારી ગણતરી અને મારું સ્થાન અમુક હદે તો હોવું જોઈએ, ટકવું જોઈએ, રહેવું જોઈએ તો જાણે-અજાણે એ પરિસ્થિતિ છે. એ જીવને ઘણા નુકસાનનું કારણ છે, એકદમ મોટા નુકસાનનું કારણ છે એમ સમજવું રહ્યું.

‘ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્પ્યો છે,...’ એટલે બહુભાગ સંપ્રદાયના જીવો જે ગાડરિયા પ્રવાહની અંદર ગતાનુગતે ક્રિયા

કરે છે એ લગભગ શુષ્કક્રિયાપ્રધાની હોય છે અને પોતાની માનેલી ક્રિયા હંમેશા કર્યા કરે છે. પણ એમાં સ્વાધ્યાયની ક્રિયા બાદ રહે છે એમ સમજવા યોગ્ય નથી. કે ભાઈ અપાસરામાં રોજ પ્રતિક્રમણ કરવા જાય છે માટે એ શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણું છે એવું નથી. સ્વાધ્યાયમાં હોય પણ સ્વાધ્યાયમાં રસ ન રહે, પરિણામ ક્યાંયના ક્યાંય જાય અથવા આળસ થાય અથવા નિદ્રા આવે (એવા) ઘણા પ્રકાર જોવામાં આવે છે ને ? એ બધી શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણાનો પ્રકાર છે.

એક એક સમયની અને એક એક ક્ષણની કિંમત છે. આમ જગતમાં બીજાની સ્પર્ધા કરે. પોતાથી આગળ હોય એની સ્પર્ધા કરે, ઈર્ષ્યા કરે, માત્સર્ય આવે. આમ ન જોવે કે જ્ઞાની એક ક્ષણ પણ શુદ્ધનયને છોડતા નથી. શુદ્ધનયને છોડતા નથી એટલે ? હું શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ છું એવું એનું અવલંબન એક સમય પણ છોડતા નથી. મોક્ષમાર્ગમાં વિચરતા એવા જ્ઞાની શુદ્ધનયનો ત્યાગ એક સમયને માટે પણ કરતા નથી. કેમ કે શુદ્ધનયનો વિષય અવલંબનભૂત એવું શુદ્ધાત્મ તત્ત્વ છે તો એક સમય પણ છોડતા નથી. એમનું જે લક્ષ્ય છે એ શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ સાથે બંધાયેલું જ રહે છે. એ પરિણામનો પ્રતિબંધ છે ત્યાં શુદ્ધાત્મ સાથે. એ ત્યાં જ બંધાયેલું રહે. ખીલો છોડીને જાય જ નહિ. ગમે તે પરિસ્થિતિ હોય. ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં ફેરફાર ગમે તે થાય. પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને છોડતા નથી, એનો ત્યાગ કરતા નથી. ગમે તે પરિસ્થિતિ. સાતમી નારકીનું વજન નથી પડતું ત્યાં બીજી ક્યાં પ્રતિકૂળતા લેવા જવી ? સાતમી નારકીની વેદના છે એને મચક નથી આપતા. ત્યાં પણ શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને વળગીને રહી શકે છે. એટલું સામર્થ્ય પોતાના આરાધક પરિણામમાં છે. એટલી શક્તિ છે આરાધક પરિણામમાં. એને સંભાળતા નથી. અને સમય ગમે તેમ ચાલ્યો જાય છે તો એની દરકાર નથી, એની કિંમત નથી. કુદરતે જે તક મળી છે એ તકનો ઉપયોગ કરવામાં બેદરકારી પોતે સેવી, તેનો દંડ ભોગવવો પડશે. એનો દંડ પોતાને જ ભોગવવો પડશે.

‘સોગાનીજી’ એક પત્રમાં લખે છે કે અરે...! યોગ્યતાનો વિજય થઈ ગયો અને નિર્વિકલ્પતામાંથી ઉપયોગ છૂટીને... યોગ્યતાનો વિજય થઈને સવિકલ્પ દશા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ તો એનો દંડ પણ ભોગવવો પડશે. હવે કેમ એ એકાવતારી છે ? ‘શ્રીમદ્જી’ કહે એ જીવો એ તો એમ જ મંડ્યા છે કે આ જ ભવમાં પૂર્ણ થાવું જ છે ને !

બહાર નીકળવું છે કોને ? એવું જોર અંદરથી આવે છે. યોગ્યતા નથી. અંદર રહી જાય એવી કોઈ યોગ્યતા નથી પણ જોર એવું છે. એટલે સામે પછી કોઈ સમય છે એ ટકી શકતો નથી. પછી અલ્પ સમયમાં એકાદ ભવમાં નીકળી જાય છે. એનું એ કારણ છે. અંદર જોર તો અત્યારે જ પૂરું કરવાનું છે. એ અત્યારે પૂરું કરવાના જોરમાં થોડુંક યોગ્યતાવશ રહી જાય છે તો એકાદ ભવ થઈ જાય છે. એવો પ્રકાર છે. બંનેમાં એ પ્રકારની સામ્યતા છે. એ ધ્વનિ બંનેના વચનોમાંથી નીકળે છે.

‘ઘણું કરીને વર્તમાનમાં કાં તો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં જીવે મોક્ષમાર્ગ કલ્યો છે,...’ એમાં આ લઈ લેવું. સ્વાધ્યાય વગેરે બાહ્ય ક્રિયા લઈ લેવી. ‘અથવા બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધ વ્યવહારક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્યો છે;...’ કાં તો એ શુષ્કક્રિયા કરવામાં મોક્ષમાર્ગ છે, તો કોઈ એને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ માને છે કે એ બધું શુભભાવ છે, એ બધો શુભભાવ છે, એ મોક્ષમાર્ગ નથી, એ મોક્ષમાર્ગ નથી, બસ, એ એક જ ધંધો લઈને બેસી જાય. શું મોક્ષમાર્ગ છે એને આદરવાની પછી કાંઈ વાત નહિ. એ તરફ આગળ વધવાની વાત નહિ. નિષેધ... નિષેધ... નિષેધ... બધી વાતનો નિષેધ કરવામાં પોતે મોક્ષમાર્ગ માની લે છે.

‘અથવા સ્વમતિકલ્પનાએ અધ્યાત્મગ્રંથો વાંચીને....’ પોતે કલ્પના કરે, અધ્યાત્મની પણ કલ્પના કરે. વસ્તુના સ્વરૂપમાં કલ્પના કરે, વસ્તુના સ્વરૂપનો આશ્રય કરવામાં પણ કલ્પના કરે. એવા ‘અધ્યાત્મગ્રંથો વાંચી કથનમાત્ર અધ્યાત્મ પામી....’ અધ્યાત્મના કથનને વળગે. ખાલી કથનનો રાગ કરે એટલે એ શબ્દનો રાગ થયો. એ પુદ્ગલનો રાગ થયો. એના ઉપર જોર દીધા કરે, એના વિકલ્પ ઉપર જોર દીધા કરે. એવું ‘કથનમાત્ર અધ્યાત્મ પામી મોક્ષમાર્ગને કલ્યો છે.’ એને એ પોતાના કલ્યાણનું કારણ માને છે. અને ‘એમ કલ્યાયાથી...’ બધે કલ્પના.. કલ્પના.. જ લીધી છે. કાંઈ વાસ્તવિકતા નથી. ભાવભાસન નથી ને ! ‘એમ કલ્યાયાથી જીવને સત્સમાગમાદિ હેતુમાં તે તે માન્યતાનો આગ્રહ આડો આવી...’ હવે એ કલ્પના એવી દઢ થાય છે. કેમ કે મિથ્યાત્વને પણ એનું બળ છે, ઊંઘી શ્રદ્ધાને પણ એનું બળ છે. વિપરીત જ્ઞાનને-અજ્ઞાનને પણ અજ્ઞાન સંબંધિત બળ છે. એટલે સામે વાત આવે છે એમાં એ આ પ્રતિબંધ થઈ જાય છે. એને એ વિપર્યાસ તોડવા માટેનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ એના બદલે એને પેલી વાતની અવગણના થઈ જાય છે. સત્યની અવગણના થઈ

જાય છે અને પોતે જે કલ્પના કરી છે એને છોડવાનું એને બળ નથી અથવા એ છોડી શકતો નથી, એ આગ્રહમાં રહી જાય છે.

‘આગ્રહ આડો આવી પરમાર્થ પામવામાં સ્તંભભૂત થાય છે.’ એટલે એ સ્તંભિત થઈ જવું. અટકી જવું. પરમાર્થ માર્ગને આડે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. જેમ કોઈ રસ્તા આડે દરવાજો બંધ કરી દે. ભાઈ ! અત્યારે દરવાજો બંધ છે. આ રસ્તો નહિ ઓળંગી શકાય. એમ એને એ પ્રતિબંધ થઈ જાય છે મોટો. પોતાની કલ્પનાનો માર્ગ છે એ કલ્પના એને આડી આવે છે. આ એક વિષય એવો છે કે જ્યાંથી થોડો રસ્તો કાઢવો કઠિન પડે છે. કઠિનમાં કઠિન માર્ગ આ છે. કે પોતે કલ્પનામાં છે કે વાસ્તવિકતામાં છે ? એ વાતનો નિર્ણય એ પોતે કલ્પનાવાળો જીવ તો કરી શકતો નથી. એટલે એ પોતે ક્યાં કેવી રીતે અટકી જશે એની પણ પોતાને ખબર પડતી નથી. આ સ્થાને આવનારની આ એક મોટી કરુણતા છે.

હવે ત્રણ પ્રકારના જીવોનું જરા વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે. ‘જે જીવો શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં મોક્ષમાર્ગ કલ્પે છે, તે જીવોને તથાગ્નિ ઉપદેશનું પોષણ પણ રહ્યા કરે છે.’ એને ઉપદેશ દેનારા પણ એવા જ હોય છે. એ જ સિંચન અને એ જ પોષણ મળે છે કે રોજ આ કરવાનું તમારે, રોજ આટલું કરવાનું, આ તો તમારે કરવું જ જોઈએ. બીજું થાય કે ન થાય આ તો તમારે કરવાનું. એટલે કાંઈને કાંઈ જે ક્રિયા એને પકડાવી છે એ ક્રિયામાં ભાવવિહિન ક્રિયા થાય એના ઉપર કાંઈ વાત ન આવે, પણ ક્રિયા થવી જોઈએ એના ઉપર વજન આવ્યા કરે. એટલે જડની ચેતન ઉપર અસર છે માટે જડને બરાબર કૂટ્યા કરો, જડને કૂટ્યા કરો. એ તેને એ ક્રિયામાં દોરી જાય છે. એ જાતનું પોષણ આપ્યા કરે છે. ઉપદેશક પણ એ પ્રકારના હોય છે. એટલે એવો ઉપદેશ મળ્યા કરે છે.

‘જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એમ મોક્ષમાર્ગ ચાર પ્રકારે કલ્પો છતાં...’ એમ ચાર વાત આવે મોક્ષમાર્ગની-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને (તપ). ચતુર્વિધ આરાધના. જે સંપ્રદાયની અંદર ચાલુ શબ્દ એ છે કે ચતુર્વિધ આરાધના આરાધવી. તો એમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપ એમ ચતુર્વિધ પ્રકાર હોવા છતાં ‘પ્રથમનાં બે પદ તો તેમણે વિસર્ગ્યા જેવું હોય છે,...’ જ્ઞાન-દર્શનની તો કાંઈ ચર્ચા જ નહિ. જ્ઞાન-દર્શનને તો નેવે મૂકી દે. પછી ચારિત્ર અને તપની વાત ચાલે. હવે પહેલા પગથિયે, બીજા પગથિયે

ચૂકી ગયો. સીધું ચારિત્ર અને તપ ઉપર આવી જાય છે. અને એવી માન્યતા પણ હોય છે. અમારે ચર્ચાના પ્રસંગમાં એ વાત (થઈ હતી). એટલું બધું અંધારું છે કે એમાં શું ચોથું ગુણસ્થાન જ ન આવે, એ તો સીધા સાતમા ગુણસ્થાને આવી જઈએ. ચોથા ગુણસ્થાનની કાંઈ જરૂર નથી. ચારિત્ર અને તપને આદરતા સીધા સાતમા ગુણસ્થાને પહોંચી જઈએ. એટલે મિથ્યાત્વ રહી જાય એમ ને એમ અને મુનિદશા આવી જાય. આવું બધું મોટું ઘોર અંધારું, સિદ્ધાંતિક વિષયમાં તો ઘણું ઘોર અંધારું સંપ્રદાયમાં છે. એ પ્રકારમાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ... બહુ સ્પષ્ટીકરણ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઘણું સારું સ્પષ્ટીકરણ છે.

પ્રથમના બે પદ તો વિસર્ચા જેવું હોય છે, અને ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ...? દીક્ષા લે. એટલે ચારિત્ર આવ્યું. ક્ષુલ્લક, એલ્લક થાય એટલે ચારિત્ર આવ્યું, દીક્ષા લે એટલે ચારિત્ર આવ્યું. પોતાના સંપ્રદાયમાં. 'ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્ય વિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે.' વેષ ગ્રહણ કરીને બાહ્ય ત્યાગ, બાહ્ય વિરતિ એટલે બાહ્યત્યાગ એને એ ચારિત્ર માને છે. અને ત્યાગને તમે ન ગણો ? એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- શ્રાવકો પણ એમ કહે આપણા કરતાં તો સારા છે, આપણા કરતાં વધારે ત્યાગ કર્યો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યાગ તો કરીને બેઠા છે. ઘર છોડીને બેઠા છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાત્વને તો માન્યું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મિથ્યાત્વની તો કોઈ ચર્ચા જ નથી, કોઈ વિષય જ સમજવાની વાત નથી. જ્ઞાન-દર્શનનો વિષય વિચારવાનો જ સમય નથી. બાહ્ય ત્યાગ કર્યો એટલે ચારિત્ર થઈ ગયું. પછી દીક્ષા લીધી હોય તો મુનિદશાનું ચારિત્ર થઈ ગયું.

મુમુક્ષુ :- બોલે ચતુર્વિધ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બોલે તો ચતુર્વિધ પણ બેને તો સાવ ભૂલી જાય. એની તો બાદબાકી કરી નાખે સીધી જ તે. એવી ગડબડ થાય છે.

'અને ચારિત્ર શબ્દનો અર્થ વેષ તથા માત્ર બાહ્ય વિરતિમાં સમજ્યા જેવું હોય છે. તપ શબ્દનો અર્થ માત્ર ઉપવાસાદિ વ્રતનું કરવું;...' ઉપવાસ કરે, એકાસણા કરે

જે કાંઈ કરે એને તપ માને છે. 'તે પણ બાહ્યસંજ્ઞાથી તેમાં સમજ્યા જેવું હોય છે;...' નામમાત્ર. એટલે શું ? કે આગળ-પાછળ ખાવાની વૃત્તિ, જે ખાવાની ગૃહિ એની તો કાંઈ એને ખબરેય ન હોય. એ ઉપર એનું લક્ષ ન હોય. પણ જ્યારે ક્રિયા કરે ત્યારે એક સાથે કરી નાખે કે ભાઈ ! અત્યારે આપણે પર્યુષણમાં આટલા ઉપવાસ કરવા છે કે આ ફલાણા મહિનામાં આમ કરવું જોઈએ કે તેમ કરવું જોઈએ. તો એ વખતે ખેંચી કાઢે. પછી આગળ-પાછળનો કાંઈ હિસાબ નહિ કે આહારની વૃત્તિ અંદર કેટલી તીવ્ર થઈ જાય છે !

મુમુક્ષુ :- ધ્યાન-દર્શન ભૂલી નથી ગયા પણ એ તો છઠ્ઠે-સાતમે ગુણસ્થાને હોય એમ વાત છે, અત્યારે એની વાત નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તપ અને ચારિત્ર કયા ગુણસ્થાને હોય ? એ તપ અને ચારિત્ર પહેલા ગુણસ્થાને હોય ? એ બધી ગડબડ ઘણી છે.

'વળી ક્વચિત્ જ્ઞાન, દર્શન પદ કહેવાં પડે...' કહેવા નથી, એને ઈચ્છા નથી. પણ કદાચ કહેવા પડે, જ્ઞાન-દર્શનની વાત કહેવી પડે 'તો ત્યાં લૌકિક કથન જેવા ભાવોના કથન ને જ્ઞાન...' કોઈ થોકડા ગોખે. બીજું, ત્રીજું. એ સામાન્ય લૌકિક જાણપણું માહિતી મળે આ આમ હોય અને તેમ હોય. એક લૌકિક જેમ છાપું વાંચે અને ખબર પડે એવી રીતે કોઈ પુસ્તક વાંચે એને એ જ્ઞાન માની લે છે. લૌકિક કથન જેવી વાત.

મુમુક્ષુ :- આખા સમાજનો ક્યાસ કાઢી લીધો. ૨૫ વર્ષની ઉંમરમાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો મહા વિચિક્ષણ પુરુષ છે. એ થોડામાં બધું, એક દષ્ટિપાત કરે ત્યાં પકડી લે.

મુમુક્ષુ :- આખા સમાજનું વાતાવરણ એક લીટીમાં લખી નાખ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

'અને તેની પ્રતીતિ...' એટલે એવી જાણપણાની શ્રદ્ધા. 'અથવા તે કહેનારની પ્રતીતિ...' એવો જે ઉપદેશ આપે, સમજાવે તેની પ્રતીતિ 'તેના વિષે દર્શન શબ્દનો અર્થ સમજવા જેવું રહે છે.' આમ સંપ્રદાયનું એ ચિત્ર લીધું છે. સંપ્રદાયમાં જે જીવો ગાડરિયા પ્રવાહથી ચાલે છે એનું આ ચિત્ર છે. હવે બીજું લે છે.

'જે જીવો બાહ્યક્રિયા (એટલા દાનાદિ) અને શુદ્ધ વ્યવહાર ક્રિયાને ઉત્થાપવામાં

મોક્ષમાર્ગ સમજે છે,...' એમાં કાંઈ નથી... એમાં કાંઈ નથી... એમાં કાંઈ નથી. જે ખાસ કરીને નિશ્ચયાભાસી જીવો હોય છે. 'જે જીવો બાહ્યક્રિયા અને શુદ્ધવ્યવહાર ક્રિયાને ઉત્થાપવામાં મોક્ષમાર્ગ સમજે છે, તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે.' શાસ્ત્રની કોઈ એક વાત કોઈ બીજી રીતે કહી હોય અને બીજી રીતે સમજવાની એની વાત છે. જે જીવો અટક્યા છે અથવા એવી બાહ્યક્રિયાને જ મોક્ષમાર્ગ માને છે, એને જ મોક્ષમાર્ગ માનીને વળગ્યા છે ત્યાં એનો નિષેધ કર્યો છે. પરમાર્થમાર્ગને પહોંચતા વચ્ચે એવા મંદ કષાયના પરિણામ થઈ જાય છે એ છોડાવવાની વાત નથી ક્યાંય. પણ જ્યાં એને જ મોક્ષમાર્ગ માનીને અટક્યા છે ત્યાં એનો નિષેધ કર્યો છે. અથવા નિશ્ચયના આદરપૂર્વક આનો નિષેધ છે. શુદ્ધ સ્વરૂપના અને શુદ્ધાત્મ પરિણામને આદરવા માટે એનો નિષેધ છે. એ યથાસ્થાને નિષેધ છે. એમ સમજ્યા વિના નિશ્ચયનો આદર થયા વિના સીધો વ્યવહારનો નિષેધ કરી લે છે. એને એવો નિષેધ કરવો તેને અણસમજણથી એ વાતને ગ્રહણ કરીને અને ઉથાપી છે એમ અહીંયાં કહેવા માગે છે.

'તે જીવો શાસ્ત્રોના કોઈ એક વચનને અણસમજણભાવે ગ્રહણ કરીને સમજે છે. દાનાદિ ક્રિયા જો કોઈ અહંકારાદિથી, નિદાનબુદ્ધિથી...' એટલે એનું ફળ વાંછીને કરવામાં આવે, કાં તો અહંકારથી એટલે પોતાની મોટાઈ વધારવામાં કરવામાં આવે. અહંભાવે (એટલે કે) પોતાના અભિમાન વૃદ્ધિને અર્થે કરવામાં આવે. નિદાનબુદ્ધિથી એટલે આપીશ તો આટલું ફળ મળશે. અથવા દાન કર્યું હશે તો ભવિષ્યમાં હું પામીશ, દુઃખી નહિ થાઉં. એવી 'કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે...' એવી રીતે એ ક્રિયા ન હોવી ઘટે. 'નિદાનબુદ્ધિથી કે જ્યાં તેવી ક્રિયા ન સંભવે એવા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનાદિ સ્થાને કરે...' મુનિ થઈને દાન કરવું, કરાવવું, અનુમોદનામાં પડે. આ બાજુ દીક્ષા અંગીકાર કરે. પાછા દાનાદિક ક્રિયા કરવા, કરાવવા, અનુમોદવા ફંડ-ફાળામાં પાછા પડે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને એ ક્રિયા સંભવતી નથી. જુઓ ! એ વાત લીધી છે. કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાને દાનની ક્રિયાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. પોતે કોઈપણ પ્રકારે આહારદાન આપે, પાણીનું દાન આપે કે કોઈ પ્રકારે બીજા પૈસાદિનું દાન કરે, કરાવે, અનુમોદે. એ કાંઈ ન હોય.

'તો તે સંસારનો હેતુ છે,...' દાનાદિ ક્રિયા અહંકારથી થાય, નિદાનબુદ્ધિથી થાય

અથવા અસ્થાને થાય. ઉપરના ગુણસ્થાને થાય તો તે સીધું જ તે સંસારનું કારણ છે. મોક્ષનું તો નથી પણ સંસારનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- ગૃહસ્થ જીવો કરે છે એને અનુમોદે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, એને અનુમોદે નહિ. દાન કરે નહિ, દાન કરાવે નહિ, દાનની અનુમોદનાનો પ્રશ્ન નથી રહેતો. એ ત્રણે એક કોટીમાં આવી જાય છે ને એટલે. એ તો જે ફંડ-ફાળા કરાવે છે એ અનુમોદના જ છે ને ! પોતે ક્યાં છે. ફંડ-ફાળામાં કોઈને એમ કહે કે આમ થવું જોઈએ, આમ કરવું જોઈએ. તમારે મંદિર બાંધવું જોઈએ, તમારે ઉપાશ્રય બાંધવો જોઈએ, તમારે આ કામ કરવું જોઈએ. મુનિ ન કરે. મુનિદશામાં એ પ્રકાર નથી. છઠ્ઠા ગુણસ્થાને એ ન હોય. મૂળ તો મુનિદશાનો સામાન્ય વિચાર પણ સંપ્રદાયમાં નથી.

અંતર્મૂર્તમાં ક્ષણે ક્ષણે ચૈતન્યગોળો છૂટો પડી જાય, શુદ્ધ ઉપયોગમાં આવી જાય એને વિચાર લંબાવવાનો અવકાશ ક્યાં છે ? વ્યવહારક્રિયામાં એને વિચાર લંબાવવાનો એને અવકાશ જ ક્યાં છે ? શાસ્ત્રો તો માંડ માંડ લખે છે. જે શાસ્ત્રમાં શુદ્ધાત્માને સ્થાપવો છે, જે એમના પરિણમનનું કેન્દ્રસ્થાન છે એનું શાસ્ત્ર માંડ માંડ લખે છે. બાકી ક્યાં ઉપયોગ જ ચાલે એવું છે. બીજી લપમાં પડે કેવી રીતે ? પણ એ પરિસ્થિતિ નથી એટલે પછી વેષમાત્રને છઠ્ઠું ગુણસ્થાન માની અને પછી બધી ગમે તે પ્રકારની પળોજણમાં લાગી જાય છે.

‘તે સંસારનો હેતુ છે, એમ શાસ્ત્રોનો મૂળ આશય છે.’ એથી એનો નિષેધ છે ત્યાં. ‘પણ સમૂળગી દાનાદિ ક્રિયા ઉત્થાપવાનો શાસ્ત્રોનો હેતુ નથી;...’ કે કોઈએ દાન કરવું જ ન જોઈએ, એવું કાંઈ કહેવા માગતા નથી. યથાસ્થાને જેને પૂર્વ પુણ્યના યોગે સંપત્તિ હોય છે એના ઉપરનું મમત્વ જેને ઘટે છે, એ સન્માર્ગનો ઉદ્યોત થવા અર્થે એનો ઉપયોગ થાય એવી ભાવનામાં આવે છે તો એને કાંઈ દાનાદિ કરવાનો દોષ નથી.

મુમુક્ષુ :- વેષથી વાત નથી અટકતી, વેષનો મહિમા કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન થઈ જાય ત્યાં સુધી વાત લઈ જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમ કરીને આકર્ષણ ઊભુ કરવું છે ને ! એ આકર્ષણ બતાવવું છે. જુઓ ! આનું આટલું બધું ફળ છે. એક વેષ પલટો કરે એમાં આટલું

બધું ફળ છે. કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી જશો. એ તો કોઈપણ ક્રિયા કરતા કેવળજ્ઞાન થઈ જાય એવું માને છે. અશુભ યોગનો અને શુભયોગનો વિવેક નથી ત્યાં તો. કોઈને ખાતા-ખાતા કેવળજ્ઞાન થાય, કોઈને કાંઈ કરતા... કોઈને કાંઈ કરતા.. કોઈને કાંઈક કરતા (થાય). એ પરિસ્થિતિ નથી.

મુમુક્ષુ :- બધી કથાઓ આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઘણી ગડબડવાળી વાત છે.

‘તે માત્ર પોતાની મતિકલ્પનાથી નિષેધ છે.’ આવો જે નિષેધ છે. એ મતિકલ્પનાથી નિષેધ છે. હવે જે દાનાદિ ક્રિયા અથવા વ્યવહાર છે એ વ્યવહારની ચર્ચા કરે છે. એ ચર્ચા એમણે અહીંયાં બહુ સારી કરી છે. વ્યવહાર સંબંધીની ચર્ચા કરી છે. ઘણો સારો ખુલાસો આપ્યો છે.

‘તેમ જ વ્યવહાર બે પ્રકારના છે;...’ એમ કરીને આ ચર્ચા ઉપાડી છે. જ્યારે વ્યવહારનો નિષેધ કે આદર એ વિષયની અંદર જીવ ભૂલ કરે છે તો એ સંબંધોનું સ્પષ્ટીકરણ અહીંયાં બહુ સારું આપ્યું છે. ‘વ્યવહાર બે પ્રકારના છે; એક પરમાર્થમૂળહેતુ વ્યવહાર અને બીજો વ્યવહારરૂપ વ્યવહાર.’ બે નામ પાડ્યા. પછી બેયનું સ્પષ્ટીકરણ આપશે. ‘પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે.’ વ્યવહાર ‘પૂર્વે આ જીવે અનંતીવાર કર્યા છતાં આત્માર્થ થયો નહીં...’ આત્માનું હિત સર્વું નહીં, એમ શાસ્ત્રોમાં વાક્યો છે. ‘તે વાક્ય ગ્રહણ કરી સચોડો વ્યવહાર ઉત્થાપનારા પોતે....’ મૂળમાંથી વ્યવહારને કાપનારા પોતે સમજ્યા એવું માને છે. પોતાને જ્ઞાન થઈ ગયું એમ માને છે. આ બધું અનંતી વાર કર્યું, આ અનંતી વાર કર્યું, આ અનંતી વાર કર્યું. એમ કરીને ઉત્થાપનારા એને જ જ્ઞાન માને છે. કે આ અમને નવું જ્ઞાન થયું છે.

મુમુક્ષુ :- છળ પકડે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ છળ પકડે છે. વ્યવહારના વાક્યને (પકડીને) અનંત વાર કર્યા છતાં હિત નથી થયું. એ વાક્યનો છળ પકડીને એને જોરથી ઉત્થાપે છે.

‘પણ શાસ્ત્રકારે તો તેવું કશું કહ્યું નથી.’ તું સમજે છો એવું તો શાસ્ત્રકારે કાંઈપણ કહ્યું નથી. એમ કહેવું છે. ‘જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી,...’ શું નામ પાડ્યું છે ? પરમાર્થ હેતુ એવું જેનું મૂળ. જેના મૂળમાં પરમાર્થનો હેતુ રહેલો છે એવો

જે વ્યવહાર. ‘પામે જે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત...’ તે વ્યવહાર નિષેધ નહિ પણ તે વ્યવહાર સમંત. વ્યવહાર તરીકે વ્યવહારને સંમત કરવો જોઈએ. વ્યવહારને વ્યવહારના સ્થાનમાં ઊડાડે તો એ કદી પણ નિશ્ચયને પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. એટલે ‘પામે જે પરમાર્થને તે વ્યવહાર સમંત’ એમ લીધું.

‘તે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર નથી, અને માત્ર વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે,...’
 ‘જે વ્યવહાર પરમાર્થહેતુમૂળ એવો વ્યવહાર નથી અને માત્ર વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે, તેના દુરાગ્રહને શાસ્ત્રકારે નિષેધ્યો છે.’ એવા વ્યવહારનો આગ્રહ રાખનારાનો નિષેધ કર્યો છે કે આ તો અટકવાનું સ્થાન છે. આ તો તને સંસારમાં લઈ જશે. ‘જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહાર હેતુ કહી શકાય.’ હવે આ ચોખ્ખી એમણે વ્યાખ્યા કરી. ‘જેનું ફળ ચાર ગતિ...’ અથવા ચાર ગતિનો કોઈપણ સંયોગ પેટાભેદ, ભેદ-પ્રભેદ ચાર ગતિમાંથી કાંઈપણ એનું ફળ હોય એ વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે.

‘જે વ્યવહારનું ફળ ચાર ગતિ થાય તે વ્યવહાર વ્યવહારહેતુ કહી શકાય. અથવા જે વ્યવહારથી આત્માની વિભાવદશા જવા યોગ્ય ન થાય...’ વિભાવ એમ ને એમ રહી જાય. વિભાવનો અભાવ ન થાય એ પ્રકારનો જે વ્યવહાર છે તે વ્યવહારને વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર કહેવાય. આ વ્યાખ્યા કરી એમણે. એનું ફળ ચાર ગતિમાંથી કાંઈ ન હોવું જોઈએ અથવા વિભાવ ન જાય એ પ્રકાર વ્યવહારનો ન હોવો જોઈએ. વિભાવ જાય એવો વ્યવહાર હોવો જોઈએ. નહિતર એ વ્યવહારહેતુ વ્યવહાર છે અને એ ત્યાજ્ય છે. એનો આગ્રહ રાખવા જેવો નથી.

‘એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે.’ ‘એનો શાસ્ત્રકારે નિષેધ કર્યો છે, તે પણ એકાંતે નહીં;...’ જુઓ ! એનો નિષેધ કર્યો છે તો પણ એનો એકાંત નથી. કેમ કે અશુભ અને શુભમાં ભેદ રાખ્યો એમણે. ‘કેવળ દુરાગ્રહથી...’ શા માટે એનો નિષેધ કર્યો છે ? કે એનો આગ્રહ જીવ કરી બેસે છે. એ આગ્રહનો નિષેધ છે. ‘કેવળ દુરાગ્રહથી અથવા તેમાં જ મોક્ષમાર્ગ માનનારને નિષેધથી સાચા વ્યવહાર ઉપર લાવવા કર્યો છે;...’ એનો આગ્રહ છોડાવવા માટે અથવા એનો નિષેધ કરીને સત્ય વ્યવહાર એ અંગીકાર કરે એટલા માટે એનો નિષેધ કર્યો છે. એટલે મર્યાદિત છે, નિષેધ છે એ ઘણો મર્યાદિત છે. એમ લેવું છે. એમને એમ સમજ્યા વગર નિષેધ જ કર્યા કરે

એ યોગ્ય નથી.

‘અને પરમાર્થ મૂળહેતુ વ્યવહાર શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્થા અથવા સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર અને મનવચનાદિ સમિતિ તથા ગુપ્તિનો તેનો નિષેધ કર્યો નથી;...’ જુઓ ! કમ કેવો લીધો છે ? પહેલા સમકિતના પાયા લીધા છે. સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્થા, એ પ્રથમ વ્યવહાર લીધો છે. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલીને સદ્ગુરુ, જ્ઞાનીગુરુ, સત્શાસ્ત્રો એ લઈ લીધા. પછી આગળ જતાં મન-વચનાદિ સમિતિ અને ગુપ્તિ મુનિદશાના, એનો નિષેધ કર્યો નથી, શાસ્ત્રોમાં એનો નિષેધ કર્યો નથી.

‘અને તેનો જો નિષેધ કરવા યોગ્ય હોય તો શાસ્ત્રો ઉપદેશીને બાકી શું સમજવા જેવું રહેતું હતું,?’ તો પછી આનો જ જો નિષેધ કર્યો તો હવે શું બાકી રહેતું હતું ? એમ કહે છે. ‘કે શું સાધનો કરાવવાનું જણાવવું બાકી રહેતું હતું કે શાસ્ત્રો ઉપદેશ્યા ?’ અને શાસ્ત્રો લખ્યા ? હવે બીજું શું સાધન રહે છે એને ? આ સાધન કાઢી નાખ્યા હવે શું એને રહે છે ? કહે છે. હવે તો એને કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી. એટલે એ વાત સમજણ વગરની છે કે જેઓ એકાંતે વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે એ વાત બરાબર નથી.

‘અર્થાત્ તેવા વ્યવહારથી પરમાર્થ પમાય છે, અને અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે.’ શું કહે છે ? એટલે એનો અર્થ એવો છે, એવો વ્યવહાર કરવા યોગ્ય છે કે જેથી પરમાર્થ પમાય અને અવશ્ય જીવે એ વ્યવહારમાંથી પસાર થઈને પરમાર્થ સુધી પહોંચવાનું હોય છે. શમ, સંવેદ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્થા આદિ પરિણામ આવ્યા વિના રહેતા નથી. એટલે ત્યાં એને વિશુદ્ધિના પરિણામ કહ્યા છે. ‘બનારસીદાસજી’એ ‘પરમાર્થવચનિકા’માં વિશુદ્ધિના પરિણામ કહ્યા છે. મંદ કષાય ન લીધું, વિશુદ્ધિના પરિણામ કીધા છે. અને આપણે શમ, સંવેગનો પ્રચાર નથી પણ ખાસ કરીને સ્વરૂપની ભાવના, સ્વરૂપની જિજ્ઞાસા, સ્વરૂપની લગની, એ બધામાં શમ, સંવેગ આવે છે. શાસ્ત્ર પરિભાષાએ શમ, સંવેગ, નિર્વેદ છે.

મુમુક્ષુ :- સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને લઈને અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય એ બધા પ્રકાર છે. એ બધી શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા, અનુકંપાને અનુસરતી વાતો છે. શબ્દો જુદા જુદા છે. પણ એ વ્યવહારનો નિષેધ નથી કર્યો.

મુમુક્ષુ :- ૭૧૬ પાને ખુલાસા કર્યા છે. શમ, સંવેગ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપદેશ છાયામાં. 'ક્રોધાદિ પાતળા પડવા તે.' 'શમ' એટલે શમનો અર્થ લીધો રસ મંદ પડવો. ક્રોધાદિ પાતળા એટલે રસથી પાતળો પડવો. 'સંવેગ' એટલે મોક્ષમાર્ગ સિવાય બીજી કોઈ ઇચ્છા નહિ. દઢ મોક્ષેચ્છા એને સંવેગ કહે છે અથવા પૂર્ણતાનું લક્ષ એને સંવેગ કહે છે. 'નિર્વેદ' સંસારથી થાકી જવું તે, સંસારથી અટકી જવું તે. નિરસપણું, સંસારના કાર્યોનું નિરસપણું, ઉદયનું નિરસપણું. 'આસ્થા...'—સાચા સદ્ગુરુની આસ્થા થવી તે, સત્ય તત્ત્વમાં આસ્થા થવી તે. 'અનુકંપા' સર્વ પ્રાણી પર સમભાવ રાખવો અથવા નિર્વેરબુદ્ધિ રાખવી. સમભાવ રાખવો એટલે અહીંયાં જ્ઞાતા-દષ્ટાભાવ નથી. પણ બધા પ્રાણીઓ મારા જેવા છે. એમ સમભાવ એટલે મારા જેવા છે. તેથી કોઈના પ્રત્યે નિર્વેરબુદ્ધિ કે વેરબુદ્ધિ કરવા યોગ્ય નથી. સિદ્ધ સમાન છે. આત્મા તો બધા સિદ્ધ સમાન છે. જો આત્મા પ્રત્યે વેર રાખવામાં આવે તો સિદ્ધના આત્મા પ્રત્યે એણે વેર બાંધ્યું સીધી વાત તો એ છે. કેમ કે આત્મા તો બધા સિદ્ધ સમાન છે. સિદ્ધ પ્રત્યેનું વેર છે એ. નિષેધ તો દોષિત વૃત્તિનો હોય, આત્માનો ન હોય ક્યાંય. એ જૈનદર્શનની પાયાની વાત છે. આ ગુણો સમકિતી જીવમાં સહેજે હોય. અથવા જેને સમકિત થવાનું હોય એ આવા ગુણોને અનુસરે છે એમ કહેવું છે. બહુ સારો અર્થ કર્યો છે.

'અવશ્ય જીવે તેવો વ્યવહાર ગ્રહણ કરવો કે જેથી પરમાર્થ પામશે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે.' એ પરમાર્થ હેતુમૂળ વ્યવહાર છે એમ શાસ્ત્રોનો આશય છે અથવા વ્યવહાર દ્વારા પરમાર્થની પ્રાપ્તિ કરાવવી છે. તે વ્યવહાર દ્વારા પરમાર્થનું પ્રતિપાદન કરનારો વ્યવહાર છે. સ્થાપનારો એ વ્યવહાર છે. પરમાર્થથી પરમાર્થ સ્થાપે અને વ્યવહારથી પરમાર્થ સ્થાપે, તે બેય સમંત કરવા યોગ્ય છે. 'શુષ્કઅધ્યાત્મી અથવા તેના પ્રસંગી...' સ્વચ્છંદી અથવા શુષ્કજ્ઞાની અથવા તેના પ્રસંગી એટલે તેનો સંગ કરનારા, તેના સંગમાં રહેનારા 'તે આશયને સમજ્યા વિના તે વ્યવહારને ઉત્થાપી પોતાને તથા પરને દુર્લભબોધીપણું કરે છે.' એને સાચા બોધથી દૂર થવાનું કારણ બને છે. એ સાચા જ્ઞાનની નજીક પણ આવી શકશે નહિ.

'શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે,....' એને ગુણ કીધા પાછા. જોયું ? 'શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે, અથવા વૈરાગ્યવિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે,....' કોના પ્રત્યે ? પોતાને દોષને નિષ્પક્ષપાતપણે જોતા. પોતે પોતાના દોષને વ્યક્ત કરે. નિષ્પક્ષ

થઈને પોતાના દોષને વ્યક્ત કરે. કહે કે મારા દોષ છે. કે જ્યાં સુધી હું મારા દોષ નહિ મટે ત્યાં સુધી મને કેમ લાભ થશે ? નિંદે પોતાને. ‘શમ, સંવેગાદિ ગુણો ઉત્પન્ન થયે, અથવા વૈરાગ્યવિશેષ, નિષ્પક્ષપાતતા થયે, કષાયાદિ પાતળાં પડ્યે...’ જુઓ ! કષાયાદિ પાતળાં પડ્યે ત્યાં અર્થ કર્યો છે ને. તે અહીંથી કાઢ્યું છે. મૂળમાંથી એ વાત (લીધી છે). એટલે રસ ઘટવો, વિભાવરસ ઘટવો, કષાયનો રસ મંદ થવો. એમ પાતળાં પડ્યે. ‘તથા કાંઈ પણ પ્રજ્ઞાવિશેષથી...’ એટલે ક્ષયોપશમના કારણે અથવા ક્ષયોપશમમાં નિર્મળતા આવ્યાથી ‘સમજવાની યોગ્યતા થયે જે સદ્ગુરુગમે સમજવા યોગ્ય અધ્યાત્મગ્રંથો,...’ ‘સમયસાર’ આદિ કેવા અધ્યાત્મ ગ્રંથો છે ? સદ્ગુરુગમે ગુરુગમથી ગુરુના સાનિધ્યમાં, સત્પુરુષના આશ્રયમાં જે સમજવા યોગ્ય એવા સદ્ગ્રંથો છે, એ એ પહેલા-આવા ગુણ ઉત્પન્ન થયા પહેલા, પોતાના દોષની નિષ્પક્ષપાતતા આવ્યા પહેલા, કષાયાદિ ભાવોમાં નિરસપણું રસ મંદ થયા પહેલા અને ક્ષયોપશમમાં નિર્મળતા આવ્યા વગર, એ નિર્મળતા ક્યારે આવે ? દર્શનમોહ મંદ થાય ત્યારે આવે છે.

‘ત્યાં સુધી ઘણું કરી શસ્ત્ર જેવા છે,...’ તે શાસ્ત્ર એને શાસ્ત્ર તરીકે નહિ કામ લાગે પણ આત્મઘાતી શસ્ત્ર થઈ પડશે. એના આત્માનો ઘા થાય એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થાય. કેમ કે કોઈ એક વચન એને રુચિ અનુસાર વિપરીત રુચિને પોષણ મળે એવું એકાદુ વચન એવું પકડશે કે એની મહત્તા કરી અને પોતે ડૂબશે. એવી પરિસ્થિતિમાં આવી જશે. ‘ત્યાં સુધી ઘણું કરી શસ્ત્ર જેવા છે, તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઈ,...’ તે પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઈને. હજી તો પોતે સમજતો ન હોય એ પહેલા તો પોતે પ્રચાર કરે. ચાલે છે ને ? એવું નહિ ચાલવું જોઈએ. ઘણી પરિપક્વતાવાળાનું કામ છે. ઉપદેશનો વિષય તો બહુ ઉપર છે. પોતાની કલ્પનાએ જેમ તેમ વાંચી લઈને, નિર્ધારી લઈને એની ધારણા કરી લ્યે, વાંચી લ્યે ‘તેવો અંતર્ભેદ થયા વિના...’ એનું અંતઃકરણ ભેદાયા વિના. મિથ્યાત્વનું પડ છે એ પડ છેદાઈ જવું જોઈએ, એમાં પંચર પડી જવું જોઈએ એને અંતર્ભેદ કહે છે.

‘તેવો અંતર્ભેદ થયા વિના અથવા દશા ફર્યા વિના,...’ પોતાની દશામાં ફેરફાર થયા વિના, ‘વિભાવ ગયા વિના...’ પોતાની દશા સમ્યક્ થાય તો દશા ફરી કહેવાય. અંતર્ભેદ થવો, મિથ્યાત્વ તૂટવું જોઈએ, અજ્ઞાન મટવું જોઈએ, જ્ઞાનદશા થવી જોઈએ.

અનંતાનુબંધીનો વિભાવ છૂટવો જોઈએ. વિભાવ ગયા વિના પોતાને વિષે જ્ઞાન કલ્પે છે. હું જ્ઞાની છું એવું એને લાગે છે. પોતાને વિષે જ્ઞાનીપણાની કલ્પના થાય છે. 'અને ક્રિયા તથા શુદ્ધ વ્યવહાર રહિત થઈને વર્તે છે.' પછી ક્રિયા પણ છોડી અને વ્યવહાર પણ છોડી દે. 'એવો ત્રીજો પ્રકાર શુષ્કઅધ્યાત્મિનો છે.' તો એ અધ્યાત્મની વાતને મુખ્ય કરીને વ્યવહારને છોડી દે છે. તે ક્રિયા અને વ્યવહાર રહિત થઈને વર્તે છે. એવો વ્યવહાર શુષ્કઅધ્યાત્મિનો છે.

'ઠામ ઠામ જીવને આવા યોગ બાઝે તેવું રહ્યું છે,...' આ કાળની અંદર આવો યોગ ઘણો થઈ જાય, આવો સંયોગ ઘણો મળે એવું રહ્યું છે. 'અથવા તો જ્ઞાનરહિત ગુરુ...' જેને આત્મજ્ઞાન નથી એને ગુરુ માને છે. 'કે પરિગ્રહાદિઈચ્છક ગુરુઓ,...' કાં તો પરિગ્રહના ઈચ્છુક હોય કાં તો જેનામાં આત્મજ્ઞાન ન હોય એવા જીવોને 'માત્ર પોતાના માન-પૂજાદિની કામનાએ ફરતા એવા,...' એ કેવી રીતે પ્રવર્તે છે ? પોતાનું માન અને પોતાની મહત્તા વધે એટલા ખાતર જે ફરે છે 'એવા જીવોને અનેક પ્રકારે અવળે રસ્તે ચડાવી દે છે;...' એવા જીવો એ ભોળા જીવો છે, જેને કાંઈ લાંબી સમજણ નથી એને અવળે રસ્તે ચડાવી દે છે. તે ઉન્માર્ગે ચડી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- કાંઈ કહેવામાં બાકી નથી રાખ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણી વાત લીધી છે.

'અને ઘણું કરીને ક્વચિત્ જ એવું નહીં હોય.' અત્યારે આ કાળમાં ઘણું કરીને ભાગ્યેજ એવું નહિ હોય. 'જેથી એમ જણાય છે કે કાળનું દુષમપણું છે.' આ કારણે અમે આ કાળનું દુષમપણું શાસ્ત્રમાં જે વાચ્યું છે, જાણ્યું છે એમાં આવું બધું અમને સમજાયું છે.

આ પત્રમાં એમણે એ વિષય ઉપર કાળના દુષમપણામાં આ બધી વાત નાખી છે કે આ જે પ્રકારો ચાલે છે અને ચાલી રહ્યા છે એમાં દુષમકાળનો પ્રકાર છે એ સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. કાળ એટલે જીવના એવા પરિણામ. અને એવા ઘણા જીવો હોય તેથી એને દુષમકાળ કહેવામાં આવ્યો છે. વિશેષ લઈશું....

તા. ૯-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૩૯
પત્રાંક - ૪૨૨ થી ૪૨૫

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ, પત્રાંક ૪૨૨ ચાલે છે. પાનું ૩૬૧.

વર્તમાનકાળ દુષ્કાળ છે તેના કારણો અને આ કાળમાં જીવના જે પ્રકારના પરિણામો છે, જેને લઈને જીવ માર્ગ સાધી શકતો નથી, ઉન્માર્ગે ચડી જાય છે, એના ત્રણ પ્રકાર લીધા. મુમુક્ષુજીવે પોતાને જે પ્રકાર લાગુ પડે તેની શોધ કરવાનો, તેની અંતરમાં તપાસ કરવાનો આ વિષય છે. બીજા સંપ્રદાયના જીવો શું કરે છે અને શું નથી કરતા, એ તો જાણવાનો વિષય એટલા માટે છે કે પોતે કાંઈ એવા ઉન્માર્ગે ચડી ન જાય. એટલા પૂરતો એ જાણવાનો વિષય છે. પોતાની જાતને તારવવા માટે એનું જ્ઞાન કરવું. અને પોતામાં જે પ્રકારની ક્ષતિ હોય, ખામી હોય એનું લક્ષ કરવું. એ રીતે આ દુષ્કાળમાં લખ્યું છે.

આ દુષ્કાળમાં લખ્યું છે તે જીવને પુરુષાર્થ રહિત કરવા અર્થે લખ્યું નથી. કાળની દુષ્કાળતા ઘણી છે એમ કરીને જીવના પુરુષાર્થનો ઉત્સાહ ઘટી જાય એ પ્રકારે એને ન સમજવું, એ પ્રકારે એને ગ્રહણ ન કરવું, પણ પુરુષાર્થ જાગૃતિ અર્થે લખ્યું છે. વિશેષ ઉત્સાહથી, વિશેષ કાળજીથી પોતે પોતાના કાર્યને સાધે એટલા માટે આ વાત દર્શાવી છે. નિરુત્સાહી થવા માટે દર્શાવી નથી.

‘અનુકૂળ સંયોગમાં તો જીવને કંઈક ઓછી જાગૃતિ હોય તો પણ વખતે હાનિ ન થાય, પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂળ યોગ વર્તતા હોય ત્યાં અવશ્ય મુમુક્ષુ જીવે વધારે જાગૃત રહેવું જોઈએ.’ શું કહે છે ? મહાવિદેહ આદિ ક્ષેત્ર છે ત્યાં ધર્મને અનુકૂળ સંયોગો છે. અનુકૂળ સંયોગો એટલે ? તંદુરસ્તી હોવી કે સંયોગની બીજી પ્રતિકૂળતાઓ ન હોવી, પુણ્યનો ઉદય હોવો એને અનુકૂળ સંયોગો અહીંયાં નથી કહેતા. પણ જ્યાં તીર્થંકરો વિચરતા હોય, અનેક ધર્માત્માઓ હોય, ભાવલીંગી સંતો વિચરતા હોય એવા

પ્રકારનો અનુકૂળ સંયોગ હોય તો જીવને કાંઈક ઓછી જાગૃતિ હોય તો પણ એટલી હાનિ ન થાય. કેમ કે અવળે રસ્તે ચડી જવાના નિમિત્તો ઓછા છે. એટલે એટલી હાનિ ન થાય. પણ જ્યાં આવા પ્રતિકૂળ યોગ વર્તતા હોય એટલે ઉન્માર્ગે ચડી જવાની ઘણી સંભાવના હોય એવા પ્રકારના સંયોગો હોય, ત્યારે અવશ્ય મુમુક્ષુ જીવે વિશેષ જાગૃત રહેવું યોગ્ય છે. એટલે અહીંયાં કાળજી લેવાની જરૂર છે. દુષ્ક્રમકાળ છે એમ કહીને એટલું કહ્યું કે અત્યારે ધર્મના રસ્તે આગળ વધતા બહુ ચોક્કસાઈ કરવી, ખૂબ જ કાળજી રાખવી. એકદમ ચોક્કસાઈથી ચાલવું, ઘણી કાળજીથી ચાલવું, એમને એમ ચાલ્યું જવું નહિ.

‘કે જેથી તથારૂપ પરાભવ ન થાય...’ પરાભવ એટલે પાછું પડવું. પોતાને પાછા પડવાનું થાય-પરિણતિમાં પોતાને નુકસાન થાય એવું કારણ ન થાય, એ પ્રકાર ન ઉપજે. ‘અને તેવા કોઈ પ્રવાહમાં ન તણાઈ જવાય.’ પ્રવાહની અંદર તણાઈ જાય છે. જે મુખ્યપણે ઘણા લોકો કરતા હોય એવું પોતે કરવા લાગી જાય. એને પ્રવાહમાં તણાયો એમ કહે છે. ભાઈ ! આ તો ઘણા કરે છે. બધા કરે છે, આ તો આવું બધા કર્યા કરે છે, આપણે પણ બધાની સાથે જોડાવું જોઈએ. એમ પ્રવાહમાં તણાવાની જરૂર નથી. પ્રવાહથી જુદા પડીને પણ સન્માર્ગે, સત્ય માર્ગે જવાની જરૂર છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવશ્રી’એ બચાવ્યા, અમે લોકો પ્રવાહમાં તણાઈ જતા હતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બધે એ જ પરિસ્થિતિ હોય છે ને.

તેવા કોઈ પ્રવાહમાં ન તણાઈ જવાય. તેની જાગૃતિ રાખવી. ‘વર્તમાનકાળ દુષ્ક્રમ કલ્પો છે છતાં તેને વિષે અનંત ભવને છેદી માત્ર એક ભવ બાકી રાખે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું પણ છે.’ એટલે અહીંયાં એમણે સિદ્ધાંત સ્પષ્ટપણે સ્વીકાર્યો છે કે આ કાળમાં અત્યારે અહીંયાં જન્મેલા અહીંથી સીધા મોક્ષે જતા નથી. એ આ ભવનો સિદ્ધાંત છે. આગળ પોતે એનો નકાર કર્યો છે એ તો પોતાના જોરમાં નકાર કર્યો છે. ત્યાં જે નકાર કર્યો છે કે આગમમાં આવું લખ્યું છે એ મર્યાદિત વાત છે, એ તો અપેક્ષિત વાત છે. તો વાત તો બરાબર છે કે એ વાત અપેક્ષા કેટલી રાખે છે ? કે આ કાળે, આ ક્ષેત્રે જન્મેલાનો અહીંથી સીધો મોક્ષ નથી. આ કાળે બીજા ક્ષેત્રે જન્મેલા અથવા બીજા કાળે જન્મેલા અને આ ક્ષેત્રે હોય તો પણ એને મોક્ષ જવામાં પ્રતિબંધ નથી એવી મર્યાદા છે એ વખતે ત્યાં એમને રાખવી

છે. એ (વખતે) મર્યાદાને મુખ્ય કરે છે. અને અત્યારે મોક્ષ નથી એને ગૌણ કરે છે.

હવે એમ સ્પષ્ટ કહે છે કાળ ઘણો દુષમ છે, ઘણો દુષમ કાળ છે. ઘણા વિચિત્ર, ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારના પરિણામ ધરાવનારા જીવોનો સમુહ બહુ મોટો છે. તેથી કરીને મુમુક્ષુજીવે અત્યંત જાગૃતિ રાખવી યોગ્ય છે એટલી ભલામણ છે, અહીંયાં સૂચના છે. તો પણ એવું નથી, અત્યારે પણ એકાવતારીપણું થઈ જાય એટલો પુરુષાર્થ જીવ બરાબર કરી શકે છે. અને એટલો પુરુષાર્થ કરે તો પણ એણે ઘણું કર્યું છે. અહીંયાં આવીને આવા કાળમાં જે એણે પુરુષાર્થનું કાર્ય કર્યું છે એ ઘણું કર્યું છે, એમ સમજવું રહે છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુએ કાળનું....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ એવું કાંઈ નથી. એ ચેતવા માટે છે. કોઈનો સંગ કરતા. કોઈનો ધર્મ નિમિત્તે પ્રસંગ પડતા પોતે ઉન્માર્ગે ન ચડી જવાય, હા માં હા ભેળવી ન દે. જાગૃતિ રહીને સત્ય હોય એને જ માત્ર સ્વીકારે. એટલા માટે એની ચેતવણી આપે છે. પણ આ કાળમાં પણ અનંત ભવને છેદીને એક જ ભવ બાકી રહે, અનંત ભવને ખલાસ કરીને માત્ર એકભવ બાકી રહે એવું એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થાય એવું અહીંયાં સંભવિત છે.

‘માટે વિચારવાન જીવે તે લક્ષ રાખી, ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતા યથાશક્તિ વૈરાગ્યાદિ અવશ્ય આરાધી સદ્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી કષાયાદિ દોષ છેદ કરવાવાળો એવો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્ય માર્ગ પ્રાપ્ત કરવો.’ કેટલી સરસ વાત કરી છે સ્પષ્ટપણે ! ‘માટે વિચારવાન જીવે...’ એટલે કે પોતાના હિતનો જેને વિચાર છે. વિચારવાન એટલે પોતાનું આત્મકલ્યાણ, જેને એકમાત્ર આ ભવમાં હવે બીજું કરવું નથી, માત્ર પોતાનું કલ્યાણ જ સાધવું છે, એવા જીવે એ લક્ષ રાખીને, પોતાના ધ્યેયનો લક્ષ રાખીને ‘ઉપર કહ્યા તેવા પ્રવાહોમાં ન પડતા...’ એટલે કે શુષ્કક્રિયાપ્રધાનપણામાં અથવા તો એના નિષેધપણામાં, ક્રિયાના નિષેધમાં કાં ક્રિયામાં લાગી જાય કા ક્રિયાના નિષેધમાં લાગી જાય. અને કાં પોતાની કલ્પનાએ અધ્યાત્મ ગ્રંથોની વાંચના આદિ કરીને કલ્પનાએ ચડી જાય. એવા કોઈ પ્રવાહમાં પોતે ન પડતા. અથવા એવા સમૂહમાં સાથે ભળી જાય ને એવા જ પ્રવાહમાં ચાલુ થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ ‘માતાજી’ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવું કાંઈ નથી. એ તો જ્યાં અપરાધ થાય એ તો સ્વયંથી થાય છે. પણ જીવની નિમિત્તાધિન વૃત્તિ છે અને ધર્મના કારણથી, ધર્મના નિમિત્તે પોતે સંગ કરવા ચાહે છે ત્યારે એને કેટલી જાગૃતિ રાખવી એટલું સ્પષ્ટ કર્યું છે. આવા પ્રકારમાં સાવધાન રહેજો... આવા પ્રકારમાં સાવધાન રહેજો... આવા પ્રકારમાં સાવધાન રહેજો... આ બધા સાવધાનીના પ્રકાર છે. કોઈ ક્રિયાકાંડમાં પડતા સાવધાન રહેજો, કોઈ ક્રિયાકાંડમાં નિષેધ કરતા હોય તો આ પ્રકારે સાવધાન રહેજો, કોઈ અધ્યાત્મગ્રંથોની વાતો ચાલતી હોય તો ત્યાં પણ આવા પ્રકારમાં સાવધાન રહેજો. એ બધી વાતો લઈ લીધી છે. પોતે કોઈ પ્રવાહની અંદર એમને એમ ખેંચાઈ ન જાય. પણ યથાશક્તિ વૈરાગ્ય એટલે નિરસપણું, પોતાના ઉદયમાં નિરસપણું એને મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વૈરાગ્ય કહ્યો છે.

જે વૈરાગ્ય મુનિદશામાં હોય એ વૈરાગ્ય તો કાંઈ મુમુક્ષુદશામાં સંભવિત નથી. ભલે કોઈ ત્યાગ કરી શકે છે. ઉપરના ગુણસ્થાનની પરિસ્થિતિનો ત્યાગ કરી શકે છે પણ વૈરાગ્ય તો રાગથી વિરક્ત થવું એનું નામ છે. વિરક્ત તો ચોથા ગુણસ્થાને થાય છે. એ પહેલા રસ ઉડે છે પોતાનો. એ પહેલા રાગરસ, રાગની રુચિ એ મોળી પડે છે. એવું પોતાની શક્તિ અનુસાર અવશ્ય આરાધીને ‘સદ્ગુરુનો યોગ પ્રાપ્ત કરી...’ જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમમાં રહેવું. એનો યોગ પ્રાપ્ત કરવો એટલે જ્ઞાનીપુરુષ પાસેથી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય, એમના બહુમાન સહિત એ યોગને આરાધવો. અને પોતાના દોષને ‘કષાયાદિ દોષ છેદ કરવાવાળો અને અજ્ઞાનથી રહિત થવાનો સત્યમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવો.’ આખી એક લીટીમાં નિમિત્ત-ઉપાદાન બધી વાત લઈ લીધી છે.

‘મુમુક્ષુ જીવમાં શમાદિ કહ્યા તે ગુણો અવશ્ય સંભવે છે;...’ મુમુક્ષુ જીવમાં શમ આદિ કહ્યા તે ગુણો શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા, અનુકંપા એ જે કહ્યા, એ ગુણો અવશ્ય સંભવે છે. એટલે કે એનો કષાયરસ મંદ હોય, એને ઉદયની અંદર નિરસતા હોય, પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાનો તીવ્ર ભાવ હોય એ વગેરે, એ અવશ્ય સંભવે છે. ‘તે ગુણો વિના મુમુક્ષુતા ન કહી શકાય.’ એવું જો ન હોય તો પછી મુમુક્ષુતા નામ માત્ર રહે છે. એ મુમુક્ષુતા ખરેખર કહેવાય નહિ. ઉદયમાં તો એમ જ પ્રવર્તે. ઉદયની અંદર તો નિરસ થાય નહિ, એમાં તો બરાબર રસ આવે. આત્મકલ્યાણની ભાવના પણ ઉપર ઉપરની રહ્યા કરે તો એને તો આગળ વધવાનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં મુમુક્ષુની પરિભાષા બહુ સારી કરી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જે જ્ઞાનીના અંગ છે. શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપા એ મુમુક્ષુઓને મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં શરૂ થઈ જવા જોઈએ, એનો પ્રારંભ થઈ જવો જોઈએ.

‘નિત્ય તેવો પરિચય રાખતાં, તે તે વાત શ્રવણ કરતાં,...’ એવા ગ્રંથો, એવો યોગ, એવો સમાગમ, એવા જ મુમુક્ષુઓનો સમાગમ કે જેને શમ, સંવેગ, નિર્વેદ વગેરે હોય એવા જ મુમુક્ષુઓનો સમાગમ, એનો જ પરિચય, એવા જ ગ્રંથો, એવી ચર્ચા, એ જ પ્રકારનું વાતાવરણ ‘તેવો પરિચય રાખતાં તે તે વાત શ્રવણ કરતાં, વિચારતાં, ફરી ફરીને પુરુષાર્થ કરતાં,...’ એમ. માત્ર સાંભળવું, વાંચવું, વિચારવું એટલું નહિ પણ તેમાં ફરી ફરીને પ્રયત્ન કરતાં, પુરુષાર્થ કરતાં, એ પ્રયોગ-પુરુષાર્થ એક સાથે છે, અવિનાભાવી છે. ‘ફરી ફરીને પુરુષાર્થ કરતાં, તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે.’ આ રીતે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્થા અને અનુકંપાના જે બોલ કહ્યા એને અનુસરવા જતાં મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થાય છે અને એ જ પ્રકારની વિચારણા, એ જ પ્રકારનો પ્રયત્ન, એ જ પ્રકારનું શ્રવણ એ વગેરે હોય તો મુમુક્ષુતા હોય.

‘તે મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થમાર્ગ અવશ્ય સમજાય છે.’ પરમાર્થ માર્ગ કહો કે અંતર્મુખ થવાની વિધિ કહો, એ એને ત્યારે સમજાય છે. મુમુક્ષુતામાં આવ્યા વિના એને પરમાર્થમાર્ગ સમજાય એવું બનતું નથી. અથવા સ્વરૂપ નિર્ણય કરવો હોય તો પણ મુમુક્ષુતામાં આવ્યા હોય એને એ નિર્ણય સંભવિત છે. સીધી રીતે કહીએ તો દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે છે ત્યારે એને પરમાર્થમાર્ગ સમજાય છે. તીવ્ર દર્શનમોહના આવેશમાં વર્તતો હોય, પછી ભલે બીજી ક્રિયાઓ કે શાસ્ત્ર વાંચન કરતો હોય, પણ તીવ્ર દર્શનમોહના આવેશમાં વર્તતો હોય એને પરમાર્થમાર્ગ સમજાતો પણ નથી તો એ આદરે, અનુભવગોચર કરે એ તો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એ રીતે મુમુક્ષુતા ઉપર સરવાળે વાત લીધી.

મુમુક્ષુ :- શમ, સંવેગ આદિનો સંબંધ દર્શનમોહ સાથે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સીધો દર્શનમોહ સાથે છે. કેમ કે એ થતાં દર્શનમોહનો અભાવ છે. અને મુમુક્ષુ એને અનુસરતા દર્શનમોહ મંદ પડે છે ત્યારે એને પરમાર્થમાર્ગ સમજાય

છે. અવશ્ય સમજાય. પછી ન સમજાય એમ નથી. નથી સમજાતો એ એમ સૂચવે છે કે હજી પોતે દર્શનમોહમાં તીવ્રપણે વર્તે છે. નહિતર અવશ્ય સમજાય જ. ન સમજાય એવું બને નહિ. એમ છે. છે ને અવશ્ય શબ્દ વાપર્યો છે. 'મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયે જીવને પરમાર્થમાર્ગ અવશ્ય સમજાય છે.' ચોક્કસ સમજાય, ન સમજાય એવું બને નહિ. ન સમજાય તો સમજવું કે ભલે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર વગેરે સાચા છે, ભલે મુમુક્ષુતાને યોગ્ય બીજી ક્રિયાઓ પણ કરવામાં આવે છે, સત્શાસ્ત્રાદિનું વાંચન વગેરે, છતાં દર્શનમોહ તીવ્ર છે એમ જરૂર સમજવું જોઈએ. નહિતર સમજાય જ, ન સમજાય એવું બને નહિ. અને સમજાય એનું નામ મુમુક્ષુતા છે. ત્યારે મુમુક્ષુતા આવી છે. નહિતર નામમાત્ર મુમુક્ષુપણું છે.

મુમુક્ષુ :- દર્શનમોહ મંદ કરવામાં પાંચ બોલ બહુ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ સરસ વાત છે. મુખ્ય વાત છે. પાંચમાં તો બધી વાત આવી જાય છે. મુમુક્ષુને યોગ્ય ભૂમિકામાં બધી વાત આવી જાય છે.

૪૨૨ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૨૩

મુંબઈ, કારતક વદ ૯, ૧૯૪૯

ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે, અને વિચાર માર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે, એ વાત ફરી ફરી વિચારી, તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ કોઈ પ્રકારે કરવું ઘટે છે. એ વાત ભૂલવા જોગ્ય નથી.

પત્રાંક ૪૨૩. 'કુંવરજી મગનલાલ' 'કલોલ'વાળા ભાઈ ઉપરનો ટૂંકો પત્ર છે.

'ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે,...' શું કહે છે ? પોતે અન્ય કાર્યોમાં સાવધાન થઈને લાગી જાય છે, ઉદ્યના કાર્યોમાં

પોતે તન્મય થઈને જોડાઈ જાય છે, એ જીવને પ્રમાદ છે. ત્યાં એને પહેલો ક્ષોભ થવો જોઈએ. હિચક્રિયાહટ થવો જોઈએ. જેમ કોઈ નુકસાન પોતે કરી બેસે તો આંચકો લાગે છે, એમ એને અંદરમાં ખટક આવવી જોઈએ. તો એને પ્રમાદ ઓછો કરવાનો ઉપયોગ છે. ઉપયોગ નામ સાવધાની છે ત્યાં. મારાથી પ્રમાદ ઓછો થાય એવી સાવધાની મારે રાખવા યોગ્ય છે. એવી સાવધાની, એવા સમજણપૂર્વક સાવધાની રહે, ત્યારે એ જીવને માર્ગના વિચારમાં એટલે કેવી રીતે અંતર્મુખ થવું એ દિશાની અંદર એને કાંઈક સ્થિતિ કરાવે છે, એની સમીપ લઈ જાય છે, એમાં પ્રવેશ કરવાનો અવસર આવે છે.

એનો અર્થ એ થયો કે જીવ ઉદયમાં તન્મય રહ્યા કરે અને શાસ્ત્ર લઈને બેસે ત્યારે તત્ત્વનો વિચાર કરે તો એથી કોઈ માર્ગમાં સ્થિતિ થઈ શકતી નથી કે માર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. પણ પોતાને જ્યાં પ્રમાદ એટલે કે અન્ય કાર્યની સાવધાની વર્તે છે ત્યાં જાગૃતિ હોય તો અવશ્ય એ રસ તોડે છે અને રસ તોડે છે—વિભાવરસ તોડે છે તો એને દર્શનમોહનો અનુભાગ ઘટે છે. જ્ઞાનની નિર્મળતા મુમુક્ષુની યોગ્ય ભૂમિકાની થાય છે.

એક લીટીમાં કેટલું માર્ગદર્શન છે ! ઓછો પ્રમાદ થવાનો ઉપયોગ, ઉદયના કાર્યમાં સાવધાની, જાગૃતિ એનું નામ જાગૃતિ. એ જીવને માર્ગના વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે, માર્ગ પ્રત્યે વળવામાં એ કારણ છે. નહિતર માર્ગ પ્રત્યે વળી ન શકે, વલણ ન થાય એનું માર્ગમાં, માર્ગ બાજુ. ‘અને વિચાર માર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે,...’ પહેલા વિચારમાં સ્થિતિ કરાવે છે અને એ પછી માર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે.

‘એ વાત ફરી ફરી વિચારી,...’ એટલે વારંવાર જ્યારે જ્યારે ઉદયમાં પોતે જોડાય ત્યારે ફરી ફરીને વિચારીને એટલે જાગૃત થઈને, સાવધાન થઈને તે પ્રયત્ન, એ પ્રકારનો પ્રયત્ન એમ કહે છે અહીંયાં. જાગૃતિ આવવી એટલે એ પ્રકારનો ‘તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે પણ...’ એટલે અમારો સમાગમ નથી એવા વિયોગે પણ ‘કોઈ પ્રકારે કરવું ઘટે છે.’ તમે અમારાથી દૂર રહો છો. તો તમારે શું કરવું ? કાંઈક પ્રશ્ન એવો મુક્યો હશે કે આપનો સમાગમ બહુ જ અલ્પ માત્રામાં મળે છે. ગમે તેવી અમારી ભાવના હોય તો પણ કાંઈ કામ આવે એવું નથી. કેમ કે આપ પોતે જ પ્રવૃત્તિની અંદર તે સમય આપી શકો એવી પરિસ્થિતિ જ્યારે નથી ત્યારે કરવું શું ? એટલે વિશ્વાસ

તો પાકો મૂકી દીધો છે કે ચીજ અહીંથી મળશે, બીજેથી મળે એવું દેખાતું નથી. અહીંથી વસ્તુ મળે એમ છે. પણ એ માટેનો યોગ સુલભ નથી. એવી કોઈ કુદરતી પરિસ્થિતિ છે કે યોગ સુલભ નથી. તો આપના વિયોગે શું કરવું ? આવો એક પ્રશ્ન ગયો હશે એમ અનુમાન કરવું જોઈએ. તો કહે છે, પ્રમાદ ઓછો થાય એવો ઉપયોગ રાખવો. જો માર્ગમાં આવવું હોય તો ઉદયના કાર્યમાં તન્મયતા થઈ જાય છે ત્યાં જાગૃતિ આવવી જોઈએ. ત્યાં તન્મય થઈને વર્તી રહે એવું ન થવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભલે છૂટો પડતો નથી પણ તારતમ્યતામાં તો ફર્ક પડે છે કે નહિ ? તન્મયતા, તીવ્ર તન્મયતા, તીવ્રતર તન્મયતા, તીવ્રતમ્ તન્મયતા. પછી તન્મયતા, મંદતર તન્મયતા, મંદતમ તન્મયતા એમ થાય કે ન થાય ? એ બાજુ આવવું, એમ કહે છે. એક વસ્તુનું બળ ઘટે, એ પ્રકારના પરિણામનું બળ ઘટે તો જીવ માર્ગના વિચારમાં આવી શકે. એક કાળે એ માર્ગના વિચારમાં આવી શકે. માર્ગના વિચારમાં આવે તો માર્ગમાં સ્થિતિ થઈ શકે. એમ કહેવું છે. પણ એમને એમ દોડ્યો જ જાય, ઉદયકાળે તો દોડ્યો જ જાય, પછી વળી નવરો પડે ત્યારે વિચાર કરે, એમ નહિ. ફરી ફરીને વિચારી આમાં તત્ત્વવિચારમાં શું કરે છે જીવ ? કે જીવ વર્તમાન નથી પકડી શકતો. ભૂતકાળના ચાલી ગયેલા પરિણામ ઉપર વિચાર કરે. વાંચન વિચારની ધારણા હોય એના ઉપરના વિકલ્પો ચાલે, એ બધું એને તત્ત્વવિચાર સમજે. પણ એ પ્રયત્ન નથી. એને ચાલતા ઉદયની અંદર કામ થવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો પ્રયત્ન સીધો એટલે જ લીધો ને કે એ વાત ફરી ફરીને વિચારી એટલે ઉદયના પ્રસંગે પ્રસંગે વિચારી તેનો પ્રયત્ન કરતાં. તે પ્રયત્ન ત્યાં વિયોગે કોઈપણ પ્રકારે, કોઈપણ પ્રકારે એટલે ગમે તેમ કરીને. જરાક પ્રયત્નનું બળ વધારીને પણ. એમ ગમે તેમ કરીને. કોઈપણ પ્રકારે એટલે ગમે તેમ કરીને, કરવું જ છે એમ દઢ ધારીને.

‘એ વાત ભૂલવા જોગ્ય નથી.’ આ પ્રકારનો જે પ્રયત્ન થયો તે ભૂલવા યોગ્ય નથી, વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય નથી. આ વાત બરાબર ચાલુ જ રહેવી જોઈએ. જરાપણ એને વિસ્મરણ કરવી નહિ.

મુમુક્ષુ :- ભૂતકાળનો પ્રયત્ન... ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભૂતકાળનો વિચાર થાય, પ્રયત્ન ન થાય. ભૂતકાળની બાબત ઉપર વિચાર ચાલે. ભૂતકાળમાં પ્રયત્ન ન થાય. પ્રયત્ન તો વર્તમાનમાં જ થાય. એટલે સાવધાન રહેવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકદમ Practical side નું માર્ગદર્શન છે. ૪૨૩ (પત્ર પૂરો) થયો. એ 'કુંવરજીભાઈ' ઉપરના પત્રો સારા છે. 'કુંવરજીભાઈ'ની પાત્રતા સારી દેખાઈ છે. એના ઉપરના પત્રો જે આવે છે એ સારા આવે છે.

પત્રાંક-૪૨૪

મુંબઈ, કારતક વદ ૧૨, ૧૯૪૯

સમાગમ ઇચ્છવા યોગ્ય મુમુક્ષુભાઈ કૃષ્ણદાસાદિ પ્રત્યે,

'પુનર્જન્મ છે - જરૂર છે. એ માટે 'હું' અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું' એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે. જેને, પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે 'પદાર્થને', કોઈ પ્રકારે જાણીને તે વાક્ય લખાયું છે.

મુમુક્ષુ જીવના દર્શનની તથા સમાગમની નિરંતર ઇચ્છા રાખીએ છીએ. તાપમાં વિશ્રાંતિનું સ્થાન તેને જાણીએ છીએ. તથાપિ હાલ તો ઉદયાધીન જોગ વર્તે છે. અત્યારે આટલું જ લખી શકીએ છીએ. શ્રી સુભાગ્ય અત્ર સુખવૃત્તિમાં છે.

પ્રણામ પ્રાપ્ત થાય.

પત્રાંક. ૪૨૪.

'સમાગમ ઇચ્છવા યોગ્ય મુમુક્ષુભાઈ કૃષ્ણદાસાદિ પ્રત્યે,...' આ 'ખંભાત'ના મુમુક્ષુભાઈ છે. આદિમાં બીજા મુમુક્ષુભાઈઓ.

‘પુનર્જન્મ છે - જરૂર છે. એ માટે ‘હું’ અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું.’ આટલું અવતરણ ચિહ્નમાં વાક્ય લખ્યું છે. જીવ એક દેહ છોડે છે. બીજા દેહમાં નવો જન્મ પ્રાપ્ત કરે છે અથવા એક દેહનો વિયોગ થતાં બીજા દેહમાં સંયોગમાં આવે છે. જીવ તેનો તે રહે છે. તેને પુનર્જન્મ કહેવામાં આવે છે. આ નાસ્તિક લોકો પુનર્જન્મમાં નથી માનતા. અથવા બૌદ્ધ પણ પુનર્જન્મને નથી માનતા. અથવા જીવને પર્યાયમાત્રપણે અવધારણ કરવો એ જીવની શાશ્વત સત્તાને નહિ સ્વીકારવા બરાબર છે. પુનર્જન્મ છે એ જીવની શાશ્વત સત્તાના સ્વીકારની વાત છે. સત્તાના સ્વીકારમાં. સત્તામાં શાશ્વતપણું છે એ પુનર્જન્મથી સિદ્ધ થાય છે. ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ના પત્રમાં એવો પ્રશ્ન ચાલ્યો હશે.

કહે છે ‘પુનર્જન્મ છે -’ છે એમ નહિ. ‘જરૂર છે.’ એમ તેમણે ભાર મૂક્યો છે. અને આ બાબત માટે ‘હું’ હું માટે પાછું ફરીને અવતરણ કર્યું છે. એટલે હું કોઈ શાસ્ત્રની સમજણથી, શાસ્ત્રની આસ્થાથી, શ્રદ્ધાથી કે કોઈના કહેવાથી કહું છું એમ નહિ, મારા અનુભવથી કહું છું. ‘હું અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું.’ એટલે મારું પણ શાશ્વત સત્તા ઉપરનું જ્ઞાન વર્તે છે.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પણ વર્તે છે અને અનુભવજ્ઞાન પણ વર્તે છે. જે સત્તામાં મનનું અહંપણું થાય છે. જે સત્તાને મારી શ્રદ્ધા અહંભાવે ગ્રહણ કરી લે છે એટલે એને હું ને અવતરણ ચિહ્ન કરેલા છે. લખાણમાં કેટલી વાત વ્યક્ત થાય છે. અવતરણ ચિહ્નમાં એટલી વાત આવે છે. કે આ સત્તાને મેં ‘હુંપણે’ ગ્રહણ કરી છે, એને હું કહું છું. હું ત્રિકાળ શાશ્વત છું એ મને અનુભવમાં રહે છે. તે ‘અનુભવથી હા કહેવામાં અચળ છું.’ એની અંદર હું ચલિત થાઉં એવું નથી. કોઈપણ કારણને વશ એમાંથી ચલિત થાઉં એવું નથી.

‘એ વાક્ય પૂર્વભવના કોઈ જોગનું સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું લખ્યું છે.’ આ વાક્ય જે લખ્યું છે કે પોતે કોઈ પત્ર લખ્યો હશે. એ પાછો પત્ર નથી મળતો નથી આમાં. પણ પોતે લખ્યું છે એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે કે મેં આ વાક્ય લખ્યું છે એ અમારા કોઈ પૂર્વભવના યોગનું એટલે પ્રસંગનું, સ્મરણ થતી વખતે સિદ્ધ થયેલું છે. એમ કહે છે.

‘જેને, પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે,...’ આ જાતિસ્મરણનો વિષય છે. ‘જેને

પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે, તે 'પદાર્થને...' એટલે આત્માને. 'જેને પુનર્જન્માદિ ભાવ કર્યા છે તે 'પદાર્થને' કોઈ પ્રકારે જાણીને...' એટલે એ પદાર્થ આત્મા છે અને તે પ્રકારે જાણીને એટલે આત્મજ્ઞાનપૂર્વક (જાણીને) એમ કહે છે. એ વાક્ય લખાઈ ગયું છે. બે વાત શું લીધી ? કે એક તો સ્મરણ છે એ જાતિસ્મરણનો વિષય છે પોતાને. બીજું, આત્મજ્ઞાન થયે સત્તાની નિત્યતા, શાશ્વતતાનો અનુભવ વર્તે છે.

એકલું સમાગમ નથી લખ્યું. 'મુમુક્ષુ જીવના દર્શનની તથા સમાગમની નિરંતર ઇચ્છા રાખીએ છીએ. તાપમાં વિશ્રાંતિનું સ્થાન તેને જાણીએ છીએ.' તાપ છે. બીજા બધા સમાગમમાં તાપ લાગે છે, એમ કહે છે. અહીંયાં એમ લાગે છે કે આમ આ કાંઈક અમારા વિસામાનું ઠેકાણું છે. બે શબ્દ અંતરના ભાવને વ્યક્ત થવાનો એ અવસર છે એટલે થોડો વિસામો છે. એમ કહે છે...

મુમુક્ષુ :- દર્શનમાં શું ભાવ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દર્શન એટલે એ પ્રત્યક્ષ યોગ લેવો છે. પત્રવ્યવહાર તો ચાલે છે પણ પ્રત્યક્ષ યોગ લેવો છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુ હોય તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો એ પણ એવા મુમુક્ષુ હોય છે કે જે નજીકના જ્ઞાની છે મુમુક્ષુ પણ એવા છે કે જે સમીપના જ્ઞાની છે તો એની મુમુક્ષુતા પ્રત્યે પણ એને આદર છે. ઘણો આદર આપે છે. જુઓને 'સોભાગભાઈ'ને કેટલો આદર આપ્યો છે. એના દર્શનની, સમાગમની અમને ઇચ્છા છે. અને એ અમારા વિસામાનું સ્થાન જાણીએ છીએ. અહીંયાં બાકી તો ઉકળાટ ઉકળાટ છે. કંટાળો આવે છે. જે ઉદયના કાર્યો છે એ વ્યર્થ પરિશ્રમ તો લખ્યું ને આગળ ? આ બધો વ્યર્થ પરિશ્રમ છે. નિષ્ફળ, એનું કોઈ અમને ફળ નથી.

'આત્માને અફળ એવી પ્રવૃત્તિ' ઉપટ પાને છેલ્લી લીટી. કેમકે ઉદયને વેદવા કે નહિ વેદવા ઇચ્છા-નિરિચ્છાનો પ્રશ્ન નથી અમારે. એની ઇચ્છા કરીએ એની નિરિચ્છા કરીએ એની સાથે કાંઈ તરજોડ નથી. તો પણ આત્માને અફળ એવી જે આ પ્રવૃત્તિ, નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ છે. આનું આત્માને કોઈ ફળ નથી. આથી આત્માને કાંઈ મળતું નથી. આવતું નથી હાથમાં પાછું. અફળ એવી આ પ્રવૃત્તિનો સંબંધ આત્મા સાથે છે. આ પ્રવૃત્તિનો સંબંધ આ જીવ સાથે છે. ગજબ વાત છે. કાંઈ અમારે લેવા-દેવા નથી.

એનું કાંઈ ફળ ઇચ્છતા નથી છતાં એ પ્રવૃત્તિ પૂર્વના યોગે રહી છે. ખેદ થાય છે. એનો વારંવાર વિચાર રહ્યા કરે છે એટલે પુરુષાર્થમાં આવે છે. જ્યારે એક યોગ ઊભો છે તો એની સામે પણ હવે અંતર્મુખ થઈને લડી લેવું છે. એને પણ ખલાસ કરવાની રીત પોતે જાણે છે. એમ છે.

‘તાપમાં વિશ્રાંતિનું સ્થાન તેને જાણીએ છીએ. તથાપિ હાલ તો ઉદ્યાધીન જોગ વર્તે છે.’ અત્યારે તો પ્રસંગ જે વર્તે છે એ ઉદય અનુસાર વર્તે છે. ‘અત્યારે આટલું જ લખી શકીએ છીએ. શ્રી સુભાગ્ય અત્ર સુખવૃત્તિમાં છે.’ ‘મુંબઈ’ હશે કદાચ, એમ લાગે છે. એ દિવસોમાં કોઈ કારણોસર આવવાનું થયું હશે. એ તો પછી આ કારતક વદ ૧૨નો પત્ર છે. પછી તો લગભગ ૨૭ દિવસ પછીનો એક પત્ર આવે છે. તરત ને તરત નથી. કારતક વદ ૧૨ પછી માગરશ વદ ૯, વદ ૧૨ ફરી એક મહિનો થાય ને ? એ પત્ર ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો છે.

પત્રાંક-૪૨૫

મુંબઈ, માગશર વદ ૯, સોમ, ૧૯૪૯

ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈતું કઠિનપણું મારામાં નથી, એટલે ઉપાધિથી અત્યંત નિવૃત્તિની ઇચ્છા રહ્યા કરે, તથાપિ ઉદયરૂપ જાણી તે યથાશક્તિ સહન થાય છે.

પરમાર્થનું દુઃખ મટ્યા છતાં સંસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે; અને તે દુઃખ પોતાની ઇચ્છાદિના કારણનું નથી, પણ બીજાની અનુકંપા તથા ઉપકારાદિનાં કારણનું રહે છે; અને તે વિટંબના વિષે ચિત્ત ક્યારેક ક્યારેક વિશેષ ઉદ્વેગ પામી જાય છે.

આટલા લેખ ઉપરથી તે ઉદ્વેગ સ્પષ્ટ નહીં સમજાય, કેટલાક અંશે તમને સમજાઈ શકશે. એ ઉદ્વેગ સિવાય બીજું કંઈ દુઃખ સંસારપ્રસંગનું

પણ જણાતું નથી. જેટલા પ્રકારના સંસારના પદાર્થો છે, તે સર્વમાં જો અસ્પૃહાપણું હોય અને ઉદ્દેગ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા કે ઉપકાર કે તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે. એ ઉદ્દેગને લીધે ક્યારેક ચક્ષુમાં આંસુ આવી જાય છે; અને તે બધાં કારણને પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે. એટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે.

જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્છાપાત્ર આ દેહ નથી, તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી. આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ સિવાય બીજો શોચ તેને ઘટતો નથી. પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા નથી વર્તતી તે પુરુષને નમસ્કાર છે. એ જ વાત ચિંતવી રાખવી અમને તમને પ્રત્યેકને ઘટે છે.

દેહ તે આત્મા નથી, આત્મા તે દેહ નથી, ઘડાને જોનાર જેમ ઘડાદિથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, જાણનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી.

વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પછી એ ભિન્ન દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય-વૃદ્ધિ-રૂપાદિ પરિણામ જોઈ હર્ષ-શોકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી; અને અમને-તમને તે નિર્ધાર કરવો, રાખવો ઘટે છે, અને એ જ્ઞાનીના માર્ગનો મુખ્ય ધ્વનિ છે.

વેપારમાં કોઈ યાંત્રિક વેપાર સૂઝે તો હવેના કાળમાં કંઈ લાભ થવો સંભવે છે.

પત્રાંક ૪૨૫.

‘ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈતું કઠિનપણું મારામાં નથી, એટલે ઉપાધિથી અત્યંત નિવૃત્તિની ઇચ્છા રહ્યા કરે, તથાપિ ઉદયરૂપ જાણી તે યથાશક્તિ સહન થાય છે.’ હવે જુઓ ! ક્યાં સમજણ ન પડે એવી વાત છે. એક બાજુથી એમ કહે છે કે ઇચ્છા-નિરિચ્છાનો પ્રશ્ન નથી. તો એ અભિપ્રાય સંબંધિત વાત છે. વર્તમાનમાં વિકલ્પ તો એવો જ ઊઠે છે કે પ્રવૃત્તિ કરતા નિવૃત્તિમાં હોઈએ એ મને વિશેષ અનુકૂળ છે. પ્રવૃત્તિની ચાહના નથી. એટલે પ્રવૃત્તિ સંબંધીનો વિકલ્પ છે એ નિરસ છે એટલે એનું નિરસપણું એમાં સિદ્ધ થાય છે.

‘ઉપાધિ વેદવા માટે જોઈતું કઠિનપણું મારામાં નથી,...’ એટલે બોજો છે. એ ઉપાધિનું કાર્ય આવે છે એમાં જે વિકલ્પ વિચાર ચાલે છે એ બોજો છે. અને એ બોજો સહન કરવા જેટલો હું કઠણ નથી હવે. હવે આ બોજો સહન નથી થતો એમ કહેવું છે. વિકલ્પનો બોજો વધારે લાગે છે. તો પણ ઉદયરૂપ જાણી, એ પૂર્વકર્મનો ઉદય છે. એના સમયે, એના કાળે, એના સ્થાને હોવા યોગ્ય છે. આ અભિપ્રાય છે. યથાશક્તિ સહન થાય છે. તો પણ જેટલી શક્તિ છે એટલું કાર્ય કરીએ છીએ. સહન થાય છે એટલે આકુળતા કરીએ છીએ એમ નહિ. યથાશક્તિ એટલે અમારી યોગ્યતાના પ્રમાણમાં, અમારા પુરુષાર્થના પ્રમાણમાં અમે અમારા માર્ગમાં, સ્વસ્થાનમાં બરાબર વર્તીએ છીએ.

‘પરમાર્થનું દુઃખ મટ્યા છતાં સંસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે; અને તે દુઃખ પોતાની ઇચ્છાદિના કારણનું નથી, પણ બીજાની અનુકંપા તથા ઉપકારાદિનાં કારણનું રહે છે; અને તે વિટંબના વિષે ચિત્ત ક્યારેક ક્યારેક વિશેષ ઉદ્વેગ પામી જાય છે.’ શું કહે છે ? પરમાર્થનું દુઃખ મટ્યા છતાં એટલે દર્શનપરિષદ અને અજ્ઞાનપરિષદ ગયો. માર્ગની અંદર તો બરાબર પોતે વર્તે છે એટલે પરમાર્થ સંબંધી કોઈ દુઃખ નથી. કોઈ ચિંતા નથી શું થશે ? શંકા નથી કે મારી શું ગતિ થશે ? કેમ ભવ જાશે ? કેમ આમ ચાલે છે ? એમ નથી. પરમાર્થ સંબંધી તો કોઈ ફીકર કરવા જેવી નથી.

‘છતાં સંસારનું પ્રાસંગિક દુઃખ રહ્યા કરે છે.’ પ્રસંગ જે ઉદયમાં છે એ સંબંધીમાં દુઃખ રહ્યા કરે છે અને એ દુઃખ એટલે કે પ્રતિકૂળતાઓ છે પ્રસંગની એમ નહિ કે

અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે થતું નથી, અમારું ધાર્યું થતું નથી. એ વાતનું અહીંયાં દુઃખ નથી. પણ બીજા પ્રત્યે અનુકંપા છે. જે પ્રસંગમાં ઉદયથી નજીક વર્તે છે એના પ્રત્યેની અનુકંપા છે. અને એના પ્રત્યેના જે ઉપકારનો ભાવ વર્તે છે એનું કારણ છે. અને એને વિટંબના ગણે છે પોતે. એની અનુકંપા, એના પ્રત્યેનો ઉપકાર એ એક પોતાને વિટંબના છે. અને એ વિટંબનાના વિકલ્પોને લઈને ક્યારેક ઉદ્વેગ થાય છે કે આ બધી ભાંજગડમાં ક્યાં આવી પડ્યા છીએ ? આ ભાંજગડમાં રહેવાનું કોઈ આપણે (કારણ નથી). પોતાને તો આવશ્યકતા નથી. છતાં પણ પોતાને અનુકંપાનો વિકલ્પ છે, ઉપકારનો વિકલ્પ છે તો એને એક વિટંબના સમજી લે છે કે આ એક વિટંબના છે કે જેની અંદર સમય પસાર થઈ રહ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ... ઉદયમાં જોડાવું પડતું હોય છે એ વિટંબના છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્વપણું નહિ હોવા છતાં, પોતાપણું નહિ હોવા છતાં અનુકંપાના અને ઉપકારના કારણે જે પ્રવૃત્તિમાં રહેવાનું થાય છે એમાં પણ કંટાળો ઘણો આવે છે. ઉદ્વેગ એટલે અહીંયાં કંટાળો ઘણો આવે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો ઘણો કંટાળો આવે છે. જો કોઈ માણસને અણગમતું કામ પરાણે કરવું પડતું હોય તો એની દશા શું હોય ? પોતાને જરાય ગમતું ન હોય એ કામ કરવું જ પડે એવી ફરજ પડી જાય કે આ તમારે કરવું જ પડશે અને આ પૂરું કરો ગમે તેમ કરીને. તો એને કેટલો કંટાળો આવે ? રસ બિલકુલ નથી અને છતાંય કરવું પડે તો એને કેટલો કંટાળો આવે ? એને અહીંયાં ઉદ્વેગ કહ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- શુભભાવે નથી કીધો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, શુભભાવ એટલે એ પ્રકારનો ધાર્મિક શુભભાવ નથી, પણ પરિવાર છે કે જેની સાથે ધંધામાં જોડાયા છે. આમ તો શું છે કે એમના ભાગીદાર કાકાજી સસરા હતા. 'શ્રીમદ્વજ્ર'ની આર્થિક સ્થિતિ સામાન્ય હતી. લીફ્ટ તો એમણે આપી છે. પોતે ધંધાની અંદર કુશળ હતા. પોતે સંભાળતા હતા, ધંધો પોતે સંભાળતા. અસજજનતા કરવાનો પણ પ્રકાર એમનાથી તો ન થાય કે ચાલો ઉલાળ્યો કરી નાખીએ. ભલે એણે વિશ્વાસ મૂક્યો. આપણે ઉલાળ્યો કરીએ. એવો પ્રકાર તો ન બનેને ? એટલે એ બધા પ્રકારો એવા છે કે જે બહુ કંટાળાજનક છે. પોતાના માટે ઘણા કંટાળાજનક છે.

‘આટલા લેખ ઉપરથી...’ એટલે આ ત્રણ વાક્યો લખ્યા એના ઉપરથી. ‘તે ઉદ્દેગ સ્પષ્ટ નહિ સમજાય, કેટલાક અંશે તમને સમજાઈ શકશે.’ એટલો સ્પષ્ટ નહિ સમજાય. ‘સોભાગભાઈ’ને એમ લખે છે. કેટલા પરિચયમાં છે. ત્રણ-ચાર વર્ષથી પરિચયમાં છે. ત્રણેક વર્ષથી. તો કહે છે કે તમને સ્પષ્ટ નહિ સમજાય. કેટલુંક સમજાશે. અમારું અંતર પૂરેપૂરું તમને નહિ સમજાય. થોડુંક સમજાશે તમને એવું લાગે છે. એની યોગ્યતાનું માપ છે એમાં.

મુમુક્ષુ :- જે પરિણામમાં ઉદ્દેગની જેટલી તીવ્રતા છે એટલી હદે નહિ સમજાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અથવા એનો (ઉદ્દેગની તીવ્રતાનો) પ્રકાર કેવો છે અને એ પ્રકાર હોવા છતાં પણ એનાથી પણ અમે એક ભિન્નપણે વર્તીએ એવો પણ અંદરમાં એક પ્રકાર છે. એ પણ એક જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. એ બધી અંતરની પરિણતીની સમજ છે એ પૂરેપૂરી તમને કદાચ નહિ સમજાય. કેટલુંક સમજાશે.

મુમુક્ષુ :- એટલો ખુલાસો કરે છે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણામો એ પ્રકારના ઘણા સૂક્ષ્મ પરિણામો છે. ‘સોગાનીજી’ પણ એક વખત કહેતા. ‘કલકત્તા’માં બહુ કંટાળો આવે છે. ચૌદ આની નિવૃત્તિ છે, ત્યારે તો પછી એમ વાત કરી. કે લગભગ ચૌદ આની તો નિવૃત્તિ છું હું. છોકરાઓ સંભાળે છે. લડકે સંભાલતે હૈ. છોટી-મોટી બાતમેં પૂછ લેતે હૈં. ચૌદ આની તો નિવૃત્તિ છું પણ બહુ કંટાળો આવે છે. ‘કલકત્તા’માં બહુ કંટાળો આવે છે. ચાલતાં.. ચાલતાં.. થોડી વાત ચાલેલી. એને અહીંયાં ઉદ્દેગ કહે છે. છતાં પોતાનો પુરુષાર્થ બધી પરિસ્થિતિમાં એટલો જ ચાલે છે. એકાવતારી છે ને ? બધી જ પરિસ્થિતિમાં પોતાનો પુરુષાર્થ ઘણો તીવ્ર ચાલે છે. Side માં એક વાત ઊભી છે એ દર્શાવે છે.

‘એ ઉદ્દેગ સિવાય...’ એવા કંટાળા સિવાય. ‘બીજું કંઈ દુઃખ સંસારપ્રસંગનું પણ જણાતું નથી.’ આ સિવાયનું બીજું કોઈ દુઃખ સંસારના પ્રસંગનું હોય એવું અમને જણાતું નથી. ‘જેટલા પ્રકારના સંસારના પદાર્થો છે, તે સર્વમાં જો અસ્પૃહાપણું હોય અને ઉદ્દેગ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા કે ઉપકાર કે તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે.’ શું કહે છે ? કે જ્યારે અમને સ્પૃહા નથી. આ આમ થાય તો ઠીક અમને લાભ છે અને આમ થાય તો અમને નુકસાન છે, એ કોઈ વાત જ્યારે નથી રહી અને છતાં આવો ઉદ્દેગ રહેતો હોય તો તે અન્યની અનુકંપા

કે અન્યના ઉપકારના એવા કોઈ કારણને લીધે હોય એવું અમને લાગે છે. એ સિવાય અમને બીજું કોઈ કારણ લાગતું નથી. પોતે પોતાના પરિણામને બરાબર અવલોકીને તપાસીને વાત લખે છે. પાછા કાંઈ ભૂલ ખાઈ જાય છે એવી વાત નથી. ચોક્કસ લખે છે. કે કોઈ સ્પૃહા નથી. અમને આ હોય તો ઠીક. કેમકે પોતે તો ગમે તે પરિસ્થિતિમાં, ગમે તે પરિસ્થિતિ માટે તૈયાર છે. સંયોગના ફેરફારની કોઈ પણ પરિસ્થિતિ માટે પોતે તૈયાર છે. એટલે આમ થાય તો ઠીક, અમને લાભ, આમ થાય તો અમને નુકસાન, એ જ્યારે સ્પૃહા નથી ત્યારે વિકલ્પ કાંઈક બીજાના ઉપકાર અને અનુકંપાનો ક્યારેક જે આવે છે, એ કારણને લઈને આ એટલું પણ કારણ સેવાય છે તો એનો કંટાળો છે એમ લાગે છે. કંટાળાનું કારણ એ લાગે છે. બીજું કોઈ કારણ કંટાળાનું દેખાતું નથી.

‘તેવાં કારણનો હોય એમ મને નિશ્ચયપણે લાગે છે.’ ખરેખર એમ લાગે છે. ‘એ ઉદ્વેગને લીધે ક્યારેક ચક્ષુમાં આંસુ આવી જાય છે;...’ એવો કંટાળો આવે છે કે આંખમાંથી આંસુ નીકળી જાય છે કે આ શું ? આ રીતે સમય પસાર કરવાનો ? મુનિદશાની ભાવનામાં આવી ગયા છે એકદમ. એટલે એવા અનુકંપા અને ઉપકારના વિકલ્પથી પણ જે પરિસ્થિતિમાંથી પોતે પસાર થાય છે એનો એટલો કંટાળો છે કે કોઈ વાર તો એ પરિસ્થિતિની સામે આંસુ આવી જાય છે. આ તો કેવી રીતે છૂટે છે જીવ અંદરથી. આયુષ્ય હોત તો મુનિદશામાં પણ આવ્યા હોત. એ (મુનિદશાની) પૂર્વભૂમિકા કેવી તીવ્ર હોય છે એ જોવાનું છે.

‘અને તે બધાં કારણને પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે.’ તે બધાં કારણ પ્રત્યે વર્તવાનો માર્ગ એટલે કે તેના સર્વસંગ પરિત્યાગમાં આવવાનો જે માર્ગ છે તે અમુક અંશે પરતંત્ર દેખાય છે. ‘એટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે.’ જુઓ. એટલે ઉદય દેખાય છે. ઉદયનો પ્રકાર દેખાય છે સામે. એ ઉદયના પ્રકારને હેરફેર કરવાનો પોતાનો કોઈ અધિકાર નથી. પોતાના હાથની બાજી નથી એટલે પરતંત્ર છે, એમ કહે છે. લગવાડ નથી છતાં સામેની ચીજ ખસતી નથી એ એની કોઈ સ્વતંત્રતા છે. એની સ્વતંત્રતામાં પોતાની પરતંત્રતા છે. એટલે સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે. સામે એકદમ પુરુષાર્થથી જ્ઞાતા-દષ્ટાપણું જોર કરતું જાય છે. આ બાજુ ઉદય ખસતો નથી તો આ બાજુ પુરુષાર્થ જોર કરતો જાય છે. આવી

એક અંતરંગ દશાનું 'સોભાગભાઈ'ને દર્શન કરાવ્યું છે. આવી કોઈ અમારી અંદરની પરિસ્થિતિ છે. કાંઈ સમજાય એટલું સમજો, એમ કહે છે. કે કેવી રીતે ચાલીએ છીએ.

મુમુક્ષુ :- ૪૦૮માં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૪૦૮ આપણે ચાલી ગયો. ૪૦૮ માં તો સનાતન આચરણ છે ને ? 'જે જે કાળે જે જે પ્રારબ્ધ ઉદય આવે તે તે વેદન કરવું એ જ્ઞાનીપુરુષોનું સનાતન આચરણ છે.' આ 'દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ'માં જે ઉલ્લેખ કર્યો છે એ આ પત્રનો છે. 'ઉદયમાં બીજા કોઈને સુખ, દુઃખ, રાગ-દ્વેષના, લાભ, અલાભના કારણરૂપે બીજાને ભાસીએ છીએ તે ભાસવાને વિષે લોક પ્રસંગની વિચિત્ર ભાંતિ જોઈ ખેદ થાય છે. જે સંસારને વિષે સાક્ષી કર્તા તરીકે મનાય છે,...' અમે સાક્ષી થઈ ગયા છીએ. લોકો અમને કર્તા તરીકે માને છે. 'તે સંસારમાં તે સાક્ષીએ સાક્ષીરૂપે રહેવું, અને કર્તા તરીકે ભાસ્યમાન થવું તે બેધારી તરવાર ઉપર ચાલવા બરાબર છે.' આ પરિસ્થિતિમાં ચાલીએ છીએ.

મુમુક્ષુ :- સમ પરિણામે વેદન કરીએ છીએ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સમપરિણામે વેદન કરીએ છીએ. સમાન ઉદાસીનતા આવી જાય છે. પુરુષાર્થનું જોર છે અહીંયાં. પરિસ્થિતિ એક બાજુ છે, બીજી બાજુ પુરુષાર્થ બરાબર ચાલે છે. એક બાજુ ઉદયનું લશ્કર છે અને બીજી બાજુ પોતે બરાબર કુશળતાથી લડે છે અને વિજયના પંથે પ્રયાણ કરતા જાય છે. એ એકાવતારીપણા સુધી પહોંચી ગયા છે. આગળ વધતા જાય છે. પાછળ નથી પડતા, આગળ વધતા જાય છે. આટલી પોતાની અંતરંગ દશાનું વર્ણન કર્યું છે. બેય સાઈડના પરિણામોનું, બંને પ્રકારના પરિણામોનું કેટલું બારીક અવલોકન છે. ઉદયભાવ અને આત્મભાવ બંનેનું અવલોકન છે.

'જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્છાપાત્ર આ દેહ નથી,...' શું કહે છે ? જ્ઞાનીનો માર્ગ એટલે મોક્ષમાર્ગ. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્રને લક્ષમાં લેતાં, એનો વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે આ દેહ છે એના ઉપર મૂર્છા કરવા જેવું નથી-મમત્વ કરવા જેવું નથી. જ્યાં શરીરનું મમત્વ નથી (ત્યાં) બીજાનું કોનું મમત્વ કરવાનું પ્રશ્ન છે ? 'અપૂર્વ અવસર' લખ્યો છે એ કોઈ કલ્પના નથી કરી. વાસ્તવિક ભાવનામાં આવ્યા છે. ખરેખર એ ભાવનામાં આવ્યા છે. દેહ

પણ મૂર્છાપાત્ર નથી એમ. હજી તો અહીંયાં છે નીચે. હજી મુનિદશામાં આવ્યા નથી. મુનિદશામાં તો દેહની મૂર્છા પ્રગટપણે નથી એવું જોઈ શકાય છે. મુનિરાજને તો દેહની મૂર્છા દેખાતી નથી. ભલે ગમે તે દેહનું થાય. પોતાને પુરુષાર્થમાં એ પ્રકારની તીવ્રતા આવે છે કે જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં એટલે મુખ્યપણે રાજમાર્ગ છે ને મુનિદશા તો મોક્ષમાર્ગનો એ મુખ્ય પાયો છે. ત્યાંથી ધોરી માર્ગ આવે છે બરાબર. એ માર્ગનો વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે આ દેહની પણ જરાય દરકાર કરવા જેવી નથી. કેવી પૂર્વ તૈયારી છે ! એમને એમ સ્થિરતા નથી આવતી. વિકલ્પમાં, વિચારમાં પણ કેટલી દૃઢતા આવ્યા પછી નિર્વસ્ત્ર દશા આવે છે. નહિતર તો આ બધા પગ પકડે છે. એક તો વસ્ત્ર ધારણ કરે અને એનું પાછું રક્ષણ કરે. એમ નથી. દેહની મૂર્છા વિકલ્પથી પણ કેટલી છૂટી જાય છે. પછી સ્વરૂપ સ્થિરતા આવે છે કે જેમાં દેહનો વિકલ્પ નથી. પછી વિકલ્પ નથી. એમ.

‘જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્છાપાત્ર આ દેહ નથી....’ પછી ખાવું, પીવું કોઈ વાતની અંદર દેહના પોષણનો રસ રહેતો નથી. ‘તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી.’ દેહના દુઃખથી કાંઈ વિચાર કરવો પડે એની શોચના કરવી પડે, શોચવું પડે, વિચારવું પડે અરે...! કાલે શું થાશે ? કેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે ? કારણ કે અત્યારથી બરાબર વ્યવસ્થા કરી લઈએ. ભવિષ્યમાં વાંધો આવે નહિ. એવો આ આત્મા નથી. મારો આત્મા એવો નથી કે દેહના દુઃખે કાંઈક શોચવામાં પડી જાય, વિચારમાં પડી જાય, એની ચિંતામાં ક્યાંય વ્યવસ્થા કરવામાં પડી જાય. જુઓ ! વેપારમાં ઊભા છે અને આ પરિસ્થિતિ છે. કે કોઈ આ ભવિષ્યમાં પાળ બાંધવા માટે વેપાર કરીએ છીએ એમ નથી. કેટલો વૈરાગ્ય છે. ‘તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી.’ આત્માનું એવું સ્વરૂપ નથી કે દેહના સુખ-દુઃખનો વિચાર કરીએ. દેહના સુખ-દુઃખની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાની શોચના કરીએ એવો આત્મા જ નથી અમારો. એ આત્મા નથી અમારો.

‘આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું...’ આ તો સામે ‘સોભાગભાઈ’ છે ને ? કેવી Line ઉપાડી છે ? ઉપદેશની Line કેવી ઉપાડી છે ? પોતા ઉપર ઉતારીને સામે ઉપદેશ દે છે. તમે આમ કરો અને તમે આમ કરો એના બદલે પોતા ઉપર ઉતારીને ઉપદેશ આપે છે. પોતાની ભાવના વ્યક્ત કરે છે એના ઉપરથી સામો જીવ પાત્ર

છે એ સમજી લે છે કે હું દેહાર્થ માટે કેટલી શોચના કરું છું ? કેટલો ચિંતામાં પડ્યો છું ? એમ.

‘આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ સિવાય બીજો શોચ તેને ઘટતો નથી.’ પોતાનું અજ્ઞાન ટાળવું. એ (અજ્ઞાન) મોટું નુકસાન છે. મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનનું બહુ મોટું નુકસાન છે. ભયંકર સંસાર એની પાછળ ઊભો છે. એનો શોચનો વિષય એટલો જ થવો જોઈએ. વર્તમાન ભવનો કાંઈ વિચાર કરવાની જરૂર નથી, એમ કહે છે. શું છે કે આ ભવ સંબંધીની ચિંતા કરે છે. જે પાંચ-પચ્ચીસ બાકી રહ્યા છે એની ચિંતા કરે છે. કહે છે કે તું એ વાત તો ભૂલી જા. તારા અજ્ઞાનનો વિચાર કર. કોઈ રીતે અજ્ઞાન મટે એમ છે ? કોઈ રીતે મિથ્યાત્વ છૂટે એમ છે ? એના માટે હું શું શું કરું ? એનો શોચ કરવાની જરૂર છે. અજ્ઞાન સિવાય દેહની શોચ કરવાની જરાપણ જરૂર નથી. કેવી રીતે અસ્તિ-નાસ્તિથી અજ્ઞાન મટે છે એ વિષય સ્પષ્ટ કરે છે.

‘આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ સિવાય બીજો શોચ તેને ઘટતો નથી. પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં...’ સામે જમરાજા દેખાય, જમડો દેખાય, પ્રગટ. જેને ‘દેખતા છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા નથી વર્તતી તે પુરુષને નમસ્કાર છે.’ એ એની સામે હસતો છે. વાહ ભાઈ વાહ ! તુ તો અમારો દોસ્ત છો. ઠીક ! આ જેલમાંથી છોડાવા આવ્યો છું. જેલમાં પૂર્યો હોય એનું તાળુ ખોલવા આવે તો એ રાજી થાય ને જોઈને ? કે ચાલો આ કોટડીમાંથી છોડાવવા આવ્યો. છતાં દેહને વિષે જેને (મૂર્છા થતી નથી).

મુમુક્ષુ :- પોતા સંબંધી જ આ વાત કહે છે ને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ વાત તો શું છે કે ‘સોભાગભાઈ’ સાથે એક વિલક્ષણ શૈલીથી પોતે વાત કરે છે. પોતાની તૈયારી કેટલી છે ? પણ અહંપણું નથી દેખાડવું એટલે એવા સત્પુરુષને નમસ્કાર છે એમ કહે છે. આગળ તો કહી ગયા નમસ્કાર કરવા યોગ્ય એવો પોતે. એવા અલૌકિકભાવો એમને વર્તે છે.

‘પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં...’ કેટલો પુરુષાર્થ હોય છે ! કેટલી વીરતા હોય છે ! મૃત્યુ જેવી કોઈ ચીજ નથી એને. ઠીક છે, આ કોટડીની અવધિ પૂરી થઈ ગઈ છે, આ જેલમાંથી આ સજા પૂરી થાય છે હવે. ‘જેને દેહને વિષે મૂર્છા...’ એ તો દેહને વિષે મૂર્છા છે એ તો કલ્પના છે. આ દેહમાં રહેવું અને વધારે રહેવું એ તો કલ્પના અને મૂર્છા છે બીજું કાંઈ નથી. ‘તે પુરુષને નમસ્કાર છે. એ જ

વાત ચિંતવી રાખવી...' એવી જ વાત ચિંતવી રાખવી. એની દઢ ચિંતના હોવી 'અમને તમને પ્રત્યેકને ઘટે છે.' વિલક્ષણ શૈલીથી ઉપદેશનો પ્રકાર લીધો છે. તમને આમ કહીએ છીએ, તમને આમ ઉપદેશ આપીએ છીએ, એમ કહેવાના બદલે પોતાના ઉપર ઉતારતા ઉતારતા ઉપદેશ આપે છે. કહે છે, આવી દેહથી ભિન્નતા ચિંતવવી એ જ અમને અને તમને ઘટે છે. બીજો પ્રકાર આપણને ઘટતો નથી.

હવે ભેદજ્ઞાનનો વિષય લેશે. 'દેહ તે આત્મા નથી. આત્મા તે દેહ નથી.' જેમ બીજી ચીજ જુદી દેખાય છે એમ દેહનું ખોખું બાજુમાં જુદું દેખાવું જોઈએ. એને દેહાતીત દશા કહેવામાં આવે છે. એ જ્ઞાનીની દશામાં વિશેષ કહેશે...

આત્માર્થી જીવને સ્વદોષ દેખી સહજ ખેદ થાય છે. તેમાં વિભાવરસનું ઘટવું થાય છે. તેમ છતાં જે તે દોષ વારંવાર થઈ આવે છે અને ટળતાં નથી, તેથી મૂઝવણ થઈ આવે છે. ત્યાં સ્વદોષને પ્રગટ કરવા યોગ્ય સત્સંગના યોગે-તેવો સંગ ઈચ્છવો અને દોષનું નિવેદન કરવાનું સ્થાન, તે દોષ ટાળવાનો ઉપાય જાણી, તે સંગનું ઉપકારીપણું જાણવું, પૂર્ણ નિર્દોષતાના અભિલાષી જીવની આવી આચરણા હોય. જિનેશ્વરદેવનો માર્ગ લોકોત્તર નિર્દોષ-પવિત્ર છે. પૂર્ણ પવિત્ર નિજ સ્વરૂપને નિહાળવા માટે આવી તૈયારી હોય પવિત્રતાની રુચિ તે આત્મ રુચિ છે. જેની રુચિ તેની સાવધાની રહે. પવિત્ર સ્વભાવની સાવધાનીમાં સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પ્રગટવાનું કારણપણું છે. કારણ-કાર્યની પરંપરાનો આવો ક્રમ છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૩૭)

તા. ૧૦-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૦
પત્રાંક - ૪૨૫ થી ૪૩૦

નિર્દોષતાનો માર્ગ, જ્ઞાનીનો માર્ગ એટલે પવિત્રતાનો માર્ગ. સમ્યક્ માર્ગ વીતરાગતાનો માર્ગ છે. એ માર્ગનો વિચાર કરતાં એટલે એ ઉપાયનો વિચાર કરવામાં આવે છે. વીતરાગતા કેમ પ્રાપ્ત થાય ? એનો ઉપાય વિચારીએ તો એ વિચારતા સીધી વાત પહેલી એ વિચારમાં આવે છે કે આ દેહની મૂર્છા કરવા યોગ્ય નથી. દેહની મૂર્છા એટલે ? કે દેહાર્થે આત્માને ભૂલવા જેવો નથી. પછી દેહાર્થની પ્રવૃત્તિ કોઈપણ પ્રકારની હોય, આહાર કરવાની હોય, આરામ કરીને નિરાંતે ઊંઘી જવાની, સૂઈ જવાની હોય, કે રળવાની પ્રવૃત્તિ હોય, કમાવાની પ્રવૃત્તિ હોય. દેહના પોષણ માટેની, દેહને ટકાવવા માટેની, દેહને જાળવવા માટેની એવી કોઈપણ કાળજી દેહ સંબંધિત લેતાં આત્માને ભૂલી જવું પડે, પોતાના સિદ્ધપદનું વિસ્મરણ થાય એવું કરવા યોગ્ય નથી. એ નહિ થવું જોઈએ. એમ જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતા સીધું એ સામે આવે છે. પહેલું એ સામે આવે છે કે આ જીવ દેહની સંભાળ લેતા પોતાના શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપને ભૂલે છે. આ નહિ થવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- દેહદૃષ્ટિથી બધી ફોજ ઉભી થાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પછી મોટી વણઝાર ચાલે છે એની. એટલી મોટી ચાલે છે કે જીવ એક ક્ષણ પણ એમાંથી નિવૃત્ત ઉપયોગ કરીને, પોતાના ઉપર ઉપયોગ લઈ જઈ શકતો નથી. એવી એ સ્થિતિમાં આવે છે.

‘જ્ઞાનીના માર્ગનો વિચાર કરતા જણાય છે...’ જુઓ ! કેવી શૈલીથી વાત મૂકે છે પોતે. ‘કોઈ પણ પ્રકારે મૂર્છાને પાત્ર આ દેહ નથી,...’ મૂર્છાને યોગ્ય નથી, એમાં મૂર્છાવા જેવું નથી. ‘તેને દુઃખે શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી.’ દેહનું દુઃખ, દેહની પ્રતિકૂળતા, સંયોગોની પ્રતિકૂળતા, એની શોચનામાં, એની ચિંતામાં આ આત્મા રોકાઈ

જાય એ આ આત્માને યોગ્ય નથી. પરમાત્માને વાશીદુ કઢાવવા જેવી વાત છે. ઘરે મહેમાન આવે તો કોઈ કામ સોંપતું નથી. પાણી પીવું હોય તો એને લાવી દે. એને એમ ન કહે કે તમે ઊભા થઈને લઈ લ્યો. એમ કહે ? પાણી પીવું હોય તો પાણીયારે જઈને પી આવો જઈને. એમ કહે છે ? પાણીનો ગ્લાસ પણ એને લાવી દે છે. તો આ ઘરે પરમાત્મા છે એને કહે છે, તમે સાવરણી લઈને વાશીદુ કાઢો. કેટલું અપમાન છે એનું ?

પોતે કેટલો મહાન છે ! પરમાત્મપદ અંદરમાં શું છે ? એનું બેભાનપણું છે, મૂર્છામાં તો શું થાય બધું ? મૂર્છા ખાઈ ગયો છે. શરીરમાં મૂર્છા ખાઈ ગયો છે. એટલે એને દુઃખે દુઃખ, શરીરના દુઃખે દુઃખ અને શરીરના સુખે સુખ. એમાં આખી દુનિયા આવી ગઈ. એવું શોચવા યોગ્ય આ આત્મા નથી. આ આત્મા એવો નથી કે એને ત્યાં રોકવો, એને ત્યાં રોકવો એ એને યોગ્ય નથી. એ એનો અનાદર છે.

‘આત્માને આત્મ-અજ્ઞાને શોચવું એ સિવાય બીજો શોચ તેને ઘટતો નથી.’ આત્માને પોતાને વિષે પોતાનું જે અજ્ઞાન છે એની ચિંતા કરવી એ સિવાય બીજી ચિંતા એને કરવી ઘટતી નથી. પહેલામાં પહેલી એને આ ચિંતા કરવી ઘટે છે કે જો અજ્ઞાન ન મટ્યું તો ફરીને તો મનુષ્યદેહ આવવો મુશ્કેલ છે. બહુભાગ તો મનુષ્યદેહના અધિકારી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને ગણવામાં આવે છે. એટલા માટે કે બે ગતિ તો એને વિચ્છેદ જાય છે. બે ગતિનો બંધ એને પડતો નથી. કાં દેવ અને કાં મનુષ્ય (થાય). એટલે વારંવાર મનુષ્ય થવું તો આરાધક જીવને જ સંભવે છે. બાકી તિર્યચગતિ એટલી મોટી છે કે જીવ કઈ જગ્યા ખોવાઈ જાય છે એને શોધવો મુશ્કેલ પડે. એવી દશા હોવાથી અને એ અજ્ઞાનનું ફળ હોવાથી એની ચિંતા કરવી, એ સિવાય બીજી ચિંતા ન કરવી. એમ. અજ્ઞાનની ચિંતા કરવી અને અજ્ઞાન સિવાય બીજી ચિંતા ન કરવી એમ કહે છે. એમ કરવું ઘટે છે.

‘પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતાં છતાં...’ સામે મોત સામે દેખાય, મૃત્યુ સામે દેખાય. ‘છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા નથી વર્તતી.’ કેમ કે એ ચીજ પોતાની નથી. પોતે શાશ્વત છે એટલે મૃત્યુ જેવી ચીજ પોતાને માટે તો છે નહિ. એ દેહની સ્થિતિ પૂરી થાય છે. એનું જ્ઞાન થાય છે કે આ શરીરની સ્થિતિ પૂરી થઈ. એની સ્થિતિ પૂરી થવાનું જ્ઞાન છે. પાડોશીને એનો જે રહેવાનો યોગ હતો એને જેટલું ભાડું ભર્યું

હતું એટલા પાડોશમાં એ રહ્યા. એની વાત પૂરી થઈ ગઈ. ઘર ખાલી કરી જાય છે.

‘પ્રગટ એવા યમને સમીપ દેખતા છતાં જેને દેહને વિષે મૂર્છા નથી વર્તતી. તે પુરુષને નમસ્કાર છે.’ તેવી સ્થિતિમાં જે દેહને ભિન્નપણે જુએ છે. એને તો અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. પોતે નમસ્કાર કરે છે. ‘એ જ વાત ચિંતવી રાખવી...’ એવી દેહથી ભિન્ન આત્માની વાતને ચિંતવી રાખવી. ‘અમને તમને પ્રત્યેકને ઘટે છે.’ સર્વને એ કરવા જેવું છે. અમને, તમને અને સર્વને એ જ કરવા જેવું છે. એ જ કરવું ઘટે છે કે દેહથી ભિન્ન આત્માને અનુભવમાં લઈને એના ભાનમાં રહેવું. દેહથી ભિન્ન આત્માના ભાનમાં રહેવું એ જ કરવું ઘટે છે.

‘દેહ તે આત્મા નથી, આત્મા તે દેહ નથી.’ આ શરીર તે આત્મા નથી, આત્મા તે આ શરીર નથી. ‘ઘડાને જોનાર જેમ ઘડાથી ભિન્ન છે, તેમ દેહનો જોનાર, જાણનાર એવો આત્મા તે દેહથી ભિન્ન છે, અર્થાત્ દેહ નથી.’ ભિન્ન છે એનો અર્થ કે જુદાંપણે દેખાય છે. જુદાંપણે જણાય છે. શરીરથી જેની દશા વળી ગઈ, અંતર વળી ગઈ, પાછી વળી ગઈ, ભિન્ન પડી ગઈ. એને દેહાતીત દશા કહેવામાં આવે છે. દેહથી અતીત પાર થઈ ગયો. એવા દેહને વિષે જેમ ઘડાને જુદો જુએ છે એમ જુદો જુએ છે. બીજા પદાર્થને જેમ જુદો જુએ છે, જોનાર આત્મા કે આ ફલાણી ચીજ છે, એમ આ દેહ બીજી ચીજ છે એમ જુએ છે. પોતાપણે મમત્વપણે સ્વપણે જે દેહને દેખતો નથી. એ રીતે દેહથી આત્માને ભિન્ન અનુભવમાં ભાનમાં લેવો ઘટે છે.

‘વિચાર કરતાં એ વાત પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે, તો પછી એ ભિન્ન દેહનાં તેના સ્વાભાવિક ક્ષય-વૃદ્ધિ-રૂપાદિ પરિણામ જોઈ હર્ષ-શોકવાન થવું કોઈ રીતે ઘટતું નથી;...’ શું કહે છે ? કે વિચાર કરીએ છીએ તો દેહ તે આત્મા નથી અને આત્મા તે દેહ નથી એ તો પ્રગટપણે જણાય છે અથવા અનુભવસિદ્ધપણે જણાય છે. કેમ કે એનો ફેરફાર થતાં આત્મામાં ફેરફાર થતો નથી. દેહ કૃષ થાય તો આત્મા નબળો પડી જતો નથી. દેહ ફૂલી જાય તો આત્મા કાંઈ બહુ શક્તિવાન થઈ જાય છે એવું બનતું નથી. એ તો પ્રગટ અનુભવસિદ્ધ થાય છે. તો પછી સ્વાભાવિકપણે દેહનો ક્ષય થાય કે દેહની વૃદ્ધિ થાય કે એમાં રૂપ એટલે કુરૂપ હોય કે સુરૂપ હોય, ગમે તે પરિણામ હોય, એથી આ આત્માને કોઈ હરખ-શોક થાય એ રીતે કોઈ રીતે થવું ઘટતું નથી, યોગ્ય નથી. કેમ કે એ પરચીજ છે, એનું જે થાવું હોય તે થાવ. ખરેખર

મારે ને એને કાંઈ લેવા દેવા નથી. જો શરીરને અને આત્માને લેવા-દેવા નથી તો પછી શરીરના સંબંધિત જેટલા કોઈ સંબંધો છે એની સાથે શું લેવા-દેવા રહે છે ? એટલું છેટું પડે છે. એવા ભિન્ન આત્માના ભાનમાં રહેવા માટેનો બહુ સારો આ પત્ર છે.

‘અને અમને તમને તે નિર્ધાર કરવો, રાખવો ઘટે છે, અને એ જ્ઞાનીના માર્ગનો મુખ્ય ધ્વનિ છે.’ વીતરાગના માર્ગનો આ મુખ્ય ધ્વનિ છે, તીર્થંકરના માર્ગનો આ મુખ્ય ધ્વનિ છે કે દેહથી ભિન્ન આત્માનો નિર્ધાર કરવો. દેહથી ભિન્ન આત્મામાં રહેવું. ભિન્નપણે રહેવું તે જ જ્ઞાનીના માર્ગનો, એ જ તીર્થંકરના માર્ગનો મુખ્યધ્વનિ છે. એ મુખ્ય વાત ફેરવી ફેરવીને ભિન્નતાની વાત કરવી છે.

જે દેહની અભિન્નતાને લઈને જીવ નવો નવો સંસાર વધારતો જાય છે એને એકદમ સંક્ષેપમાં લાવવાની વાત છે. છોડ વાત. પૂર્વકર્મ અનુસાર જે થવું હશે તે થશે પણ આ આત્માનું વિસ્મરણ કરીને એનું અહિત કરી નાખવા જેવું નથી. દેહની મૂર્છાએ આત્માનો ભોગ દેવો એ ક્યાંનું ડહાપણ છે ? દેહની મૂર્છાથી આત્માને ભોગ દેવાની વાત છે. આ ભોગ ચડાવે છે કે નહિ ? આ પ્રાણીનો ભોગ આપો, યજ્ઞ કરે છે માતાના મંદિરમાં. આ આત્માનો ભોગ આપવાની વાત છે. પોતાનો ભોગ આપે છે દેહની મૂર્છાથી.

જ્ઞાનીના માર્ગનો આ મુખ્ય ધ્વનિ છે, કહે છે. મુખ્ય વાત આ કરે છે. બધી વાતમાં આ એક ધ્વનિ મુખ્ય રહે છે કે તું દેહાર્થને છોડીને આત્માર્થમાં આવી જા. રસ્તો બદલ, માર્ગ બદલ. નહિતર દુઃખના ડુંગરા માથે ઊભા છે, તોળાઈ રહ્યા છે એ લક્ષમાં લેવા જેવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણમન છે. એ તો ભિન્નપણાનું સાક્ષાત પરિણમન છે. એવું જે પોતાના સ્વરૂપનું એકત્વ ભજે છે એટલે સહેજે દેહાદિથી ભિન્નત્વ વર્તે છે. દેહનું ખોખું જુદું દેખાય છે. અંદર ચૈતન્યપિંડ આત્મા જુદો દેખાય છે. એ મુખ્ય ધ્વનિ છે. માર્ગનો આ મુખ્ય ધ્વનિ છે, ઉપાયનો આ મુખ્ય વિચાર છે, મુખ્ય પાસુ છે.

પહેલું વહેલું હવે આ જગ્યાએ ‘સોભાગભાઈ’ને લખે છે કે ‘વેપારમાં કોઈ યાંત્રિક વેપાર સૂઝે તો હવેના કાળમાં કંઈ લાભ થવો સંભવે છે.’ અત્યારનો કાળ જોતા

વ્યાપાર કરતા કોઈ યાંત્રિક વ્યવસાયની અંદર આવો તો એ કાંઈક ઠીક લાગે છે. આ પહેલું વહેલું આટલું (વ્યવસાય માટે) લખ્યું. પણ આટલી દેહની ભિન્નતા સ્થાપીને એ વાત છે. દેહની મૂર્છા છોડવાની બહુ જોરદાર કર્યા વાત કર્યા પછી એમણે આટલી વાત મૂકી છે. ૪૨૫ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૨૬

મુંબઈ, માગશર વદ ૧૩, શનિ, ૧૯૪૯

ભાવસાર ખુશાલ રાયજીએ એક પાંચ મિનિટના મંદવાડમાં દેહ ત્યાગ્યો છે.

સંસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

પત્રાંક ૪૨૬મો છે.

‘ભાવસાર ખુશાલ રાયજીએ એક પાંચ મિનિટનાં મંદવાડમાં દેહ ત્યાગ્યો છે.’ સમાચાર મળ્યા છે. કોને પત્ર લખ્યો છે એ નથી લખ્યું પણ આગળ-પાછળનું કોઈ અનુસંધાન પણ મળતું નથી. પણ એ એક સમાચાર ઉપરથી એના ઉપરથી બોધ શું લેવો છે એ વાત બીજી લીટીમાં મૂકી છે.

‘સંસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.’ જે સંસારના પ્રસંગોની અપેક્ષાવૃત્તિમાંથી જીવ આત્માને અવલોકવા જેટલો, સામું જોવા જેટલો નિવૃત્ત થતો નથી. એ આખો પ્રસંગ ઉદાસીનતાનો છે. ઉપેક્ષાને યોગ્ય છે. આખા ‘સંસારને વિષે ઉદાસીન રહ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.’ જો પોતાને પોતાના આત્મામાં આવવું હોય તો આ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. જીવ વ્યવહારિક કાર્યોમાં ચિંતિત રહે, વ્યવહારિક કાર્યોની ઉપેક્ષા (ન) રાખે, બાહ્ય પ્રસંગોની અપેક્ષાવૃત્તિમાં ઊભો રહે અને પરમાર્થમાર્ગની વાંચના રાખે, ઇચ્છા રાખે એ કોઈ રીતે નહિ બની શકવા યોગ્ય

વિષય છે. કોઈ રીતે ન બની શકવા યોગ્ય એવું કાર્ય છે. આ સીધેસીધી વાત છે. એક તરફી કામ થતું નથી કે આત્માનો વિચાર કરે એટલે આત્મા મળી જાય. આત્માનું ચિંતન કરે એટલે આત્મા મળી જાય એવું એક તરફી નથી. સામે બીજું પડખું ઘસાવું જોઈએ, બીજું પડખું તૂટી જવું જોઈએ. બીજું પડખું એમને એમ સાજુ રહી જાય અને આત્માનું ચિંતન, વિચાર કરતાં આત્મા હાથમાં આવી જાય એ કોઈ રીતે બની શકે એવું નથી. આ તો એક સમાચાર ઉપરથી સંસારનું વલણ છે એ સ્પષ્ટ કરી નાખ્યું છે.

પત્રાંક-૪૨૭

મુંબઈ, માહ સુદ ૯, ગુરુ, ૧૯૪૯
ૐ

તમો સર્વ મુમુક્ષુજન પ્રત્યે નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. નિરંતર જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ, તથાપિ આ દુષમ કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષમ દેખીએ છીએ, અને તેથી જ્ઞાની પુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની, એવા મુમુક્ષુજનને વિષે વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે. સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે કે તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર વિલંબેથી અપાય છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.

પત્રાંક ૪૨૭ 'અંબાલાલભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે.

'તમો સર્વ મુમુક્ષુજન પ્રત્યે નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય.' અહીંયાં સત્સંગની ભાવનાનો વિશેષ કરીને આ પત્ર છે. 'તમો સર્વ મુમુક્ષુજન પ્રત્યે નમ્રપણે યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. નિરંતર જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ,...' કોઈ મહાપુરુષ મળી જાય, કોઈ એવા પુરુષના સમીપમાં રહીએ. પોતે એ ભાવના ભાવે

છે. કેમ કે એ કાળમાં કોઈ દેખાણું નથી. પોતાને એ ખટકે છે. કે અરે...રે...! આ તે કેવો કાળ છે કે કોઈ જ્ઞાની નથી અત્યારે. 'નિરંતર જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન...' સમાગમ શબ્દ પણ નથી વાપર્યો. જોયું ? 'જ્ઞાનીપુરુષની સેવાના ઇચ્છાવાન એવા અમે છીએ...' અમે તો જ્ઞાનીપુરુષની સેવા ચાહીએ છીએ, જ્ઞાનીપુરુષની સેવામાં રહેવા ઇચ્છીએ છીએ. જુઓ ! ભાવના.

'તથાપિ આ દુષ્કાળને વિષે તો તેની પ્રાપ્તિ પરમ દુષ્કાળ દેખીએ છીએ,...' પણ આ દુષ્કાળમાં તો એવા જ્ઞાનીની પ્રાપ્તિ, જ્ઞાનીનો યોગ પરમ દુષ્કાળ, ઘણો જ ભાગ્યે જ મળે, લગભગ ન મળે એવી પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે. 'અને તેથી...' જ્ઞાની નહિ મળવાથી. 'જ્ઞાની પુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની,...' ચળાચળ નથી. ઘડીકમાં શંકા પડી જાય, ઘડીકમાં ભાવ ઓછો થઈ જાય, ઘડીકમાં ભાવ વધી જાય એમ નહિ. સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની. જ્ઞાનીપુરુષના આશ્રય માટે જેણે દૃઢ નિર્ધાર કરેલો છે કે જ્ઞાનીના આશ્રયમાં જ કલ્યાણ વાંચ્છવું, કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરવી.

'તેથી જ્ઞાની પુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની,...' એવા નિર્ણયથી. તેથી નો અર્થ એમ લેવો. એવા નિર્ણયથી જેની બુદ્ધિ સ્થિર છે, દૃઢ છે 'એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ...' કેવી ? 'સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહા ભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ;...' એ પુણ્યનો બહુ મોટો ઉદય જાણીએ છીએ. જુઓ ! સત્સંગનો એમને મહિમા કેટલો છે ! જ્ઞાની નથી તો જ્ઞાની પ્રત્યે દૃઢ આશ્રયવાન છે એની ભક્તિમાં રહેવાની અમારી ભાવના છે. એ ખરેખર જ્ઞાનીનું બહુમાન છે.

વેવાઈનો નોકર આવે તો એને સારો નાસ્તો કરાવે. વેવાઈ મોટો માણસ હોય એને ત્યાંથી કાંઈ ચીઠ્ઠી લઈને આવ્યો હોય. શેઠ સાહેબે આપને આટલા સમાચાર મોકલાવ્યા છે. આ ચીઠ્ઠી દઈ જાઉં છું. તું ઊભો રહે... ઊભો રહે... ચા-પાણી-નાસ્તો સરખી રીતે કરીને જા. નોકર પછી ભલે વાણંદ હોય. દેવા આવનાર, જાતિનો વાણંદ હોય તો વાણંદ છે એમ જુએ છે ? અમારા વેવાઈના મોટા માણસના સમાચાર લઈને આવનાર માણસ છે. એ એના વેવાઈનું સન્માન છે. આ જ્ઞાનીનું કેટલું સન્માન છે, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ મુમુક્ષુ વચ્ચે તો વિખવાદનો તો પ્રશ્ન જ નથી એ તો બહુ દૂરની વાત

થઈ ગઈ. આદર કેટલો છે એકબીજાને ! અરે...! તમે જ્ઞાનીના આશ્રયમાં રહેવા ઇચ્છો છો ! અમે તો તમારી ભક્તિ કરીએ છીએ. જ્ઞાની થઈને એમ વાત કરે છે પાછા. મુમુક્ષુ થઈને કરે એ બીજી વાત છે. આ એક બોધ લેવાનો વિષય છે કે કેવો પ્રકાર હોવો જોઈએ ? સત્સમાગમનો, સત્સંગનો કેટલો આદર હોય તો એ સત્સમાગમમાં રહેતા જીવ ઉપર ઉપદેશની અસર આવે અને નહિતર ઉપદેશને અને એને કાંઈ લેવા દેવા રહે નહિ.

આપણે ઘણી વાર અહીંયાં ચર્ચા ચાલે છે. એક કલાક સાંભળ્યા પછી બહાર નીકળીએ તો જાણે બધું ફરી ગયું હોય એમ અમને લાગે છે. કારણ શું છે ? કેટલા આદરથી આ સમાગમમાં આવવું જોઈએ એનો વિચાર સુદ્ધા હોતો નથી. તો વિવેક તો ક્યાંથી હોય ? એના જેવું છે.

કહે છે કે 'જ્ઞાની પુરુષના આશ્રયને વિષે સ્થિર બુદ્ધિ છે જેની,...' મક્કમ છે, અચળ છે, જેના પરિણામ અચળ છે. 'એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવાની પ્રાપ્તિ તે મહા ભાગ્યરૂપ જાણીએ છીએ;...' એવા મુમુક્ષુજનને વિષે સત્સંગપૂર્વક ભક્તિભાવે રહેવું, સત્સંગપૂર્વક. સત્સમાગમ સિવાય બીજો કોઈ હેતુ નહિ એની અંદર. અને ભક્તિભાવે રહેવું એટલે બહુમાનના ભાવે રહેવું એ પ્રકાર પણ મહાભાગ્ય હોય તો બને છે, નહિતર એવો પ્રકાર બનતો નથી.

'તથાપિ હાલ તો તેથી વિપર્યય પ્રારબ્ધોદય વર્તે છે.' અત્યારે જે પ્રારબ્ધનો ઉદય છે એથી જુદી જાતનો વિરુદ્ધ વર્તે છે. 'સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે,...' જુઓ ! આ એક લક્ષે ઘણા પત્રો લખ્યા છે. સત્સંગનો લક્ષ. મુમુક્ષુને વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં કોઈ બચાવનાર હોય તો આ એક જ પ્રકાર છે. સત્સંગનો લક્ષ.. એ તો એટલા માટે તો 'પૂજ્ય બહેનશ્રી'નું દષ્ટાંત લઈએ છીએ ને. પંદર વર્ષની ઉંમરે એમણે સત્સંગ માટે ગૃહત્યાગ કર્યો. છોડી દીધું. ક્ષેત્ર ન જોઈએ. વિચાર એટલો જ હતો કે અહીંયાં આ ક્ષેત્રમાં 'કરાંચી'માં ક્યાંય સત્સંગ મળે એવું નથી. તો એ સત્સંગ વગરનું જીવન અસહ્ય છે. એ પરિસ્થિતિમાં એમણે એ સાહસ એ (નાની) ઉંમરમાં કર્યું.

મુમુક્ષુ :- સ્ત્રી પર્યાયમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્ત્રીપર્યાય, નાની ઉંમર, બીજું કાંઈ જ્ઞાન-સમજણ ઊંડું નહિ, પણ જે જગ્યાએ, જે પગથિયે જે વિવેક કરવો જોઈએ એ જગ્યાએ, તે પગથિયે જો

તે વિવેક ન થાય તો આગળનો કોઈ વિવેક થાય છે તે વાત વિચારવા જેવી રહેતી નથી. આમ છે.

‘સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે,...’ હવે પોતાને સત્સંગ પ્રાપ્ત નથી થતો પણ લક્ષ છે એ તીવ્ર રહે છે. એટલે દરેક પત્રોમાં મુમુક્ષુને એ વિષય ઉપર હેમરિંગ કરે છે. કેમ કે એ પોતાની ભાવના છે, પોતાનો અભિપ્રાય છે. એટલે એ વાત ફરી... ફરી... ફરી... ફરી ફરીને એ જ વાત ઉપર (આવે છે).

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિપર્યય વર્તે છે. એટલે વિરુદ્ધ અત્યારે તો આખી પરિસ્થિતિ ઉદયની જુદી જ છે. આખી ઉલટી જ દશા છે. વિપર્યય એટલે ઉલટી પરિસ્થિતિમાં છે.

‘સત્સંગનો લક્ષ અમારા આત્મા વિષે વસે છે, તથાપિ ઉદયાધીન સ્થિતિ છે...’ જે પરિસ્થિતિ છે એ તો ઉદયને આધીન છે ‘અને તે એવા પરિણામે હાલ વર્તે છે...’ અથવા એવી પરિસ્થિતિ ઉદયની છે કે ‘તમ મુમુક્ષુજનનાં પત્રની પહોંચ માત્ર પણ વિલંબેથી અપાય છે.’ પહોંચ પણ તરત નથી લખાતી. લાંબો તો ઉત્તર નથી લખી શકતા. પણ પહોંચ દેવી હોય તો પહોંચ લખવામાં પણ સમય લાગી જાય છે. એવી કોઈ ઉદયની ઉલટી પરિસ્થિતિમાં પડ્યા છીએ. લક્ષ નથી છૂટતો છતાં. લક્ષ તીવ્ર છે એટલે ભક્તિના શબ્દો આવી ગયા છે. મુમુક્ષુના સત્સંગમાં રહેવા, ભક્તિભાવે રહેવું એ પ્રકાર આવી ગયો છે.

મુમુક્ષુ :- તત્ત્વની વાત જ આવે છે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તત્ત્વની વાત તો પછી આવે છે ને, ભાઈ ! આટલી સ્થિતિમાં આવ્યા વગર તત્ત્વની વાત શું કરશે ? અને તત્ત્વની વાત શું પરિણમશે ? શું સમજાશે ? કાંઈ નહિ થાય. વાત વાત જ રહી જશે. આ સ્થિતિ છે, પાત્રતાની આ સ્થિતિ છે. તત્ત્વ તો પાત્ર વિના રહેતું નથી.

‘ગમે તે પરિસ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી.’ આટલો ઉદય છે, તમને પત્રની પહોંચ પણ લખાતી નથી તોપણ એ સ્થિતિમાં પણ અમારા પરિણામમાં કોઈ અપરાધ થાય છે એ નથી. અપરાધ-વિરાધનાના પરિણામ નથી થતા. અંતરની આરાધના બરાબર ચાલે છે. એટલે કોઈને શંકા ન પડે એટલે ખુલાસો કરી દે છે. ગમે તે સ્થિતિમાં પણ અપરાધયોગ્ય પરિણામ નથી. પરિણામમાં કોઈ અપરાધ થાય

છે એ રીતે અમે વર્તતા નથી.

ઘણી અસાધારણ પુરુષાર્થની દશા છે અને એ સ્થિતિમાં સંયોગની ભીડ વચ્ચે પણ મજબૂત તીવ્રપણે પુરુષાર્થ વર્તે છે એવી દશામાં એ ચાલે છે. એ ખુલાસો ૪૨૮માં વચ્ચેના પેરેગ્રાફમાં છે.

‘મારી ચિત્તવૃત્તિ,...’ મારી ચિત્તવૃત્તિ વિષે ક્યારેક ક્યારેક લખાય છે. પોતાની ચિત્તની વૃત્તિ વિષે ક્યારેક ક્યારેક હું લખું છું. ‘તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે.’ એનો અર્થ બીજી રીતે નહિ કરતા અને એ લખવાનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર એટલે શું ? કે ‘એ લખવાનો અર્થ કંઈ વ્યવહારમાં માઠા પરિણામવાળો દેખાવો યોગ્ય નથી.’ ઘણો ઉદય છે, તીવ્ર ઉદય વર્તે છે માટે પરિણામ અમારા બગડી જાય છે એમ નથી કહેતા.

જેમ જેમ ઉદયની ભીંસ વધે છે, અમારા પરિણામ ઉજ્જવળથી ઉજ્જવળ વધારે થતાં જાય છે એમ કહેવું છે. એટલે એ તો લખીએ છીએ એ તો બે વાતને સમજાવવા માટે એ દશા શું છે એનું દર્શન થાય એના માટે એ વાત લખે છે. બીજી રીતે વિચારવા જેવું નથી.

પત્રાંક-૪૨૮

મુંબઈ, માહ વદ ૪, ૧૯૪૯

શુભેચ્છાસંપન્ન મુમુક્ષુજનો શ્રી અંબાલાલ વગેરે,

પત્ર બે પહોંચ્યા છે. અત્ર સમાધિ પરિણામ છે. તથાપિ ઉપાધિનો પ્રસંગ વિશેષ રહે છે. અને તેમ કરવામાં ઉદાસીનતા છતાં ઉદયયોગ હોવાથી નિષ્કલેશ પરિણામે પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે.

કોઈ સદ્ગ્રંથનું વાંચન પ્રમાદ ઓછો થવા અર્થે રાખવા યોગ્ય છે.

પત્રાંક ૪૨૮.

‘શુભેચ્છાસંપન્ન મુમુક્ષુજનો શ્રી અંબાલાલ વગેરે,...’ એ પણ ‘ખંભાત’ના મુમુક્ષુભાઈ ઉપરનો પત્ર છે.

‘પત્ર બે પહોંચ્યા છે. અત્ર સમાધિ પરિણામ છે.’ સમાધિ પરિણામ છે એટલે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના સ્વરૂપની જે થાય છે એ પરિણામ બરાબર વર્તે છે. અંદરનું સ્વાસ્થ્ય છે એ બરાબર (વર્તે છે), એમાં કાંઈ ફેર નથી. ‘તથાપિ બહારમાં ઉપાધિનો પ્રસંગ વિશેષ રહે છે.’ બહારના કાર્યોની ભીડ પણ ઘણી રહે છે ‘અને તેમ કરવામાં ઉદાસીનતા...’ બહારના પ્રસંગમાં પ્રવર્તવામાં ઉદાસીનતા, ઉપેક્ષા ‘છતાં ઉદયયોગ હોવાથી નિષ્કલેશ પરિણામે પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે.’ આત્માને કલેશ ન થાય, પરિણામ બગડે નહિ, અપરાધ થાય નહિ એવા પરિણામે પ્રવૃત્તિ જે થઈ જાય તે થઈ જાય અને ન થઈ જાય તે ન થઈ જાય. ઉપેક્ષાભાવે એ પરિણામે પ્રવૃત્તિ ઘટે છે અને એ રીતે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. એ પણ પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- ઘણું કામ કર્યું છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ઘણી .. બહુ રસ્તો કાપ્યો છે. દસ વર્ષમાં તો અનંત ભવનો છેદ ઉડાવીને એકભવતારીપણું જે એમણે લીધું ૪૨૨ના પત્રમાં, એ સ્થિતિએ પહોંચી ગયા છે. દસ વર્ષની અંદર જ એટલું કામ કર્યું છે. અને તે પણ ગૃહસ્થના અને વેપારના અને શરીરની અશાતાના યોગમાં. છેલ્લા બે-ત્રણ વર્ષ શારીરિક સ્થિતિની અશાતા ઘણી રહી છે. તો પણ અંતર પુરુષાર્થમાં એટલું જ કામ કર્યું છે કે કોઈ વધારે જન્મ-મરણનો પ્રસંગ ઊભો રહે નહિ. ખલાસ કરી નાખ્યું.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાતાદૃષ્ટા રહ્યાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વીતરાગતા વિશેષ (છે). સ્વરૂપને એકદમ અંદરમાં જોરથી વળગીને રહે છે. એટલે તો કોઈવાર લખે છે ને કે દ્રવ્યે ચોથું છે પણ ભાવે સાતમું છે, એમ લખે છે. અથવા સશરીરી દશા છે પણ ભાવે તો અશરીરી દશા વર્તે છે. કેટલી બધી વાત લખી છે.

પોતાના સુખની (કે) અનુકૂળતા (માટે કે) પોતાના સંસારના હેતુથી (વેપાર નથી કરતા). અન્ય કારણથી (પ્રવૃત્તિમાં) ચાલે છે. કોઈકનું દેવું ભરપાઈ કરે છે. એક જગ્યાએ લખે છે ને ? કો લોકો પ્રવૃત્તિ કાંઈક લેવા માટે કરે છે. અમારી પ્રવૃત્તિ કાંઈક દેવા માટે છે. લખે જ છે એ તો. દેવા માટે છે, લેવા માટે નથી. ‘રેવાશંકર’નું થોડું લેણું છે. એ ખ્યાલમાં છે એ દેવા માટે આવ્યા છીએ. એટલે કોઈ કલેશ થવાનો પ્રશ્ન નથી. પોતાને કલેષિત પરિણામ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, રસ હોય ને ત્યાં ક્લેશ વધે. પરિણામ નિરસપણું ભજે છે એને ક્લેશ અથવા એને અક્લેશ છે. એને ક્લેશ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આશ્ચર્યકારક દશા છે. એક ઇંટ આઘીપાછી ન થવી જોઈએ. જરાક આઘુપાછું થાય ત્યાં માથુ બગડી જાય. ઉપેક્ષા (છે) રસ જ નથી. આવી પડેલું છે આ. પૂર્વકર્મથી માથે આવી પડેલું છે એ જેમ-તેમ પતાવીને પૂરું કરવાની વાત છે. એવી રીતે છે. એટલે ક્લેશ પરિણામ થતાં નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો બહારની સ્થિતિ છે. અંતરની સ્થિતિ વચનાતીત છે. એ ઓળખાય તો બેડો પાર થઈ જાય એવો વિષય છે. એટલે જે પોતાના સ્વરૂપને વળગીને જે પરિણામ ચાલે છે એટલે જે પોતાના સ્વરૂપને વળગીને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ચારિત્રના પરિણામ ચાલે છે (એમાં) શ્રદ્ધા તો કમાલ કરે છે. એકેય પરિણામને જોઈતું નથી. શ્રદ્ધાનું પરિણામન તો આ એકેયને સ્વીકારતું નથી. બહારની દશા, અંદરની દશા, કોઈ દશાને સ્વીકારતું નથી. શ્રદ્ધાને (નિજ) પરમાત્મ તત્ત્વની એટલી જબરદસ્ત પક્કડ છે અને બધા જ ગુણો એને અનુસરે છે. આવી એક જબરદસ્ત પક્કડ છે. બધા ગુણ એને(શ્રદ્ધાને) અનુસરે છે.

જેમ એક કોઈ મોટા લડવૈયાને આખું સૈન્ય પાછળ ઊભો રહીને ટેકો આપે. એક મોટા નેતાને મોટો સમાજ ટેકો આપે. એમ આખા અનંત ગુણનો સમાજ એક શ્રદ્ધાને ટેકો આપે છે. એવી રીતે અનુસરે છે. એ (શ્રદ્ધાના) પરિણામન, (એ) વાત છે. એ સમજાય તો તો વાત પૂરી થઈ જાય એવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જીવંત કથાનુયોગ છે.

‘કોઈ સદ્ગ્રંથનું વાંચન પ્રમાદ ઓછો થવા અર્થે રાખવા યોગ્ય છે.’ બીજા કાર્યમાં રોકાઈ જવાય નહિ એના માટે કોઈ સદ્ગ્રંથનું વાંચન રાખવું યોગ્ય છે. કોઈ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે એનું અધ્યયન રાખવું કે જેથી પ્રમાદ એટલે બીજા કાર્યમાં રોકાઈ જવાય નહિ. બીજા કાર્યની અંદર વ્યસ્ત થવાય નહિ.

મુમુક્ષુ :- બીજા કાર્યમાં રોકાવું એ જ પ્રમાદ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ પ્રમાદ છે. ખરેખર પોતાનું હિત છોડી દે છે. હિતનું લક્ષ છૂટી જાય છે એ મોટો પ્રમાદ છે. અને એમાં ખબર નથી રહેતી એટલે પ્રમાદને ચોર કહેવામાં આવે છે. આત્માના ગુણરત્નને ચોરે છે.

૪૨૮ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૨૯

મુંબઈ, માહ વદ ૧૧, રવિ, ૧૯૪૯

કોઈ માણસ આપણા વિષે કંઈ જણાવે ત્યારે તે ગંભીર મનથી બનતાં સુધી સાંભળ્યા રાખવું એટલું મુખ્ય કામ છે. તે વાત બરાબર છે કે નહીં એ જાણ્યા પહેલાં કંઈ હર્ષ-ખેદ જેવું હોતું નથી.

મારી ચિત્તવૃત્તિ વિષે ક્યારેક ક્યારેક લખાય છે, તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે; અને એ લખવાનો અર્થ કંઈ વ્યવહારમાં માઠાં પરિણામવાળો દેખાવો યોગ્ય નથી.

થયેલા સંસ્કાર મટવા દુર્લભ હોય છે. કંઈ કલ્યાણનું કાર્ય થાય કે ચિંતન થાય એ સાધનનું મુખ્ય કારણ છે. બાકી એવો વિષય કોઈ નથી કે જેને વાંસે ઉપાધિતાપે દીનપણે તપવું યોગ્ય હોય અથવા એવો કોઈ ભય રાખવા યોગ્ય નથી કે જે માત્ર આપણને લોકસંજ્ઞાથી રહેતો હોય.

૪૨૯ પત્રાંક.

‘કોઈ માણસ...’ માર્ગદર્શન સારું આપ્યું છે અહીંયાં. ‘કોઈ માણસ આપણા વિષે કંઈ જણાવે ત્યારે તે ગંભીર મનથી બનતાં સુધી સાંભળ્યા રાખવું એટલું મુખ્ય કામ છે.’ કોઈ માણસ પોતાના વિષે કાંઈ જણાવે ત્યારે અને બરાબર મધ્યસ્થતાથી, ગંભીરતાથી સાંભળવો. મારો વિરોધ કરે છે એમ જલ્દી ન લઈ લેવું. મારો દોષ

દેખાડે છે, મારો વાંક કાઢે છે, મારી ભૂલ પ્રસિદ્ધ કરે છે અથવા મારી છાપ બગાડે છે, મારી આબરૂ બગાડે છે એમ ન લેવું.

‘કોઈ માણસ આપણા વિષે કંઈ જણાવે ત્યારે...’ જ્યારે જણાવે ત્યારે ‘ગંભીર મનથી બનતા સુધી સાંભળ્યા રાખવું...’ બને ત્યાં સુધી એને ગંભીરતાથી સાંભળવો. કોઈપણ જાતનો પ્રતિભાવ આપ્યા વિના એને સાંભળવો. એની વાત ઉપર વિચાર કરવો કે એ કહે છે એમાં કેટલું સત્ય છે અને આ આત્માને એથી શું ફેરફાર કરવા જેવો છે ? ‘એટલું મુખ્ય કામ છે.’ ‘તે વાત બરાબર છે કે નહીં એ જાણ્યા પહેલાં કંઈ હર્ષ ખેદ જેવું હોતું નથી.’ એ વાતની યોગ્યતા-અયોગ્યતા નક્કી થયા પહેલાં હરખ-શોક કરવાનો શું પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. પ્રસંગવશાત માર્ગદર્શન આપેલું છે.

‘મારી ચિત્તવૃત્તિ વિષે ક્યારેક ક્યારેક લખાય છે, તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે;...’ એ ચિત્તવૃત્તિનો વિષય લખીએ છીએ ક્યારેક ખેદ થાય છે, ક્યારેક આમ થાય છે, આમ થાય છે તો એથી કોઈ અપરાધ થાય છે એવું ગણવા જેવું નથી. ‘તેનો અર્થ પરમાર્થ ઉપર લેવા યોગ્ય છે; અને એ લખવાનો અર્થ કંઈ વ્યવહારમાં માઠાં પરિણામવાળો દેખાવો યોગ્ય નથી.’ વ્યવહારમાં અમારા પરિણામ બગડી જાય છે એવા અર્થે તમે નહિ વિચારતા.

મુમુક્ષુ :- દ્વેષ થાય છે એવું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા અથવા કોઈના પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે એવું પણ નથી. માઠાં પરિણામમાં પોતાના પરિણામ બગડતા નથી, બીજા પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે એવું પણ નથી. તિરસ્કાર થાય છે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં કોઈ દ્વેષ નથી. અમે અમારું પરમાર્થિક કાર્ય બરાબર કરીએ છીએ. છતાં અમારી અનુમોદના નથી. વિષય-કષાયની પ્રવૃત્તિને અમારી અનુમોદના નથી એટલો જ અર્થ એમાંથી લેવો. અથવા અમારી ભાવના આત્મામાં સ્થિર થવું, આત્મામાં લીન રહેવું અને બીજું કંઈ કર્તવ્ય નથી, બીજું કંઈ ઉપાદેય નથી એવો જે અમારો અભિપ્રાય, અમારી શ્રદ્ધા એને અનુસરીને કંઈ લખાય છે તો એથી કોઈ અમારા પરિણામ બગડી જાય છે એમ કંઈ વિચારવા યોગ્ય નથી.

‘થયેલા સંસ્કાર મટવા દુર્લભ હોય છે.’ જે પૂર્વે સંસ્કાર નાખ્યા છે એ સંસ્કાર

મટવા દુર્લભ હોય છે. આ જે પ્રકૃતિનો ઉદય છે. કોઈને કોઈ પ્રકૃતિ, કોઈને કોઈ પ્રકૃતિ, કોઈને લોભની, કોઈકને ક્રોધની, કોઈને માયાની એ પ્રકૃતિ જે છે એ સંસ્કાર તીવ્ર પડી ગયા હોય છે ત્યારે મુખ્ય પ્રકૃતિ કામ કરે છે. કે ભાઈ ! એની પ્રકૃતિ છે ભાઈ ! એની પ્રકૃતિ છે. એ પ્રકૃતિનો દોષ છે. એનો અર્થ શું છે કે એ સંસ્કાર એણે ઘણા લઈ લીધા છે.

‘થયેલા સંસ્કાર મટવા દુર્લભ હોય છે...’ એ જલ્દી નથી મટતા. એક જ્ઞાનમાં જ એવી તાકાત છે. જ્ઞાનદશામાં એવી તાકાત છે કે જે પ્રકૃતિને તોડે છે. નહિતર પ્રકૃતિનો જે પ્રકાર છે એના વિષે જો કોઈ બુદ્ધિગમ્ય રીતે પણ એ ટોટલ મારી દીધો છે કે ભાઈ ! પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જાય. આ મરશે ત્યારે એ પ્રકૃતિ નહિ હોય. જીવશે ત્યાં સુધી તો આ જ પ્રકૃતિએ જીવશે. એવું લોકો સમજી લે છે અને એ રીતે પણ એને મુખ્ય નથી કરતા, ગૌણ કરે છે. કે ભાઈ ! એની પ્રકૃતિ છે એમાં બીજો કોઈ ઉપાય નથી. એ એમ જ થશે બીજું કાંઈ કરવા માગશે તો નહિ કરી શકે. એ લાચાર છે. પોતાની પ્રકૃતિના ઉદય પાસે એ લાચાર છે. એટલો જીવ હારેલો છે. એક જિનમાર્ગ એટલે તો જિનમાર્ગ એનું નામ આપ્યું. જીતે છે, પ્રકૃતિ ઉપરનો વિજય છે સમ્યક્ પ્રકારે. ફરક તો મુમુક્ષુદશાથી પડે છે પછી તો જ્ઞાનદશામાં તો વિજય છે એનો. પણ મુમુક્ષુદશામાં પ્રકૃતિ ઉપર પડેલો ઘા પડે છે. પ્રકૃતિ ફરી જાય છે. બીજાને પણ એમ લાગે કે આ માણસ ફરી ગયો છે. પહેલા આવો હતો હવે આવો નથી દેખાતો. એટલો ફેર એને દેખાય છે. બીજાને દેખાય છે. એ આ આત્માના સંસ્કારનું મોટું કાર્ય છે. એ આત્માના આ પ્રકૃતિના સંસ્કાર છે. પેલા સ્વભાવના સંસ્કાર છે. સ્વભાવ પ્રકૃતિનો દુશ્મન છે અને પ્રકૃતિ સ્વભાવની દુશ્મન છે. જે દુશ્મન બળવાન હોય એનું રાજ ચાલે છે. સીધી વાત છે.

‘થયેલા સંસ્કાર મટવા દુર્લભ હોય છે. કંઈ કલ્યાણનું કાર્ય થાય કે ચિંતન થાય એ સાધનનું મુખ્ય કારણ છે.’ પોતાના આત્મકલ્યાણને વિષે એ દિશામાં જ આ જીવ કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરે, એ દિશામાં એક ડગલું પણ ભરે તો એ સાધનનું મુખ્ય કારણ છે. એ સંસ્કારને મટાડશે. પ્રકૃતિના સંસ્કારને બીજું કોઈ મટાડશે નહિ. એક આત્મ કલ્યાણની દૃઢ ઈચ્છા એ સંસ્કાર ઉપર ઘા પાડે છે. એ મુખ્ય કારણ છે. બાકી એવો વિષય કોઈ નથી અથવા જગતમાં ‘બાકી એવો કોઈ વિષય નથી.’ એવી કોઈ વસ્તુ

નથી 'કે જેની વાંસે' કે જેની પાછળ 'ઉપાધિતાપે દીનપણે તપવું યોગ્ય હોય...' જગતમાં એવી કોઈ ચીજ નથી કે પોતાના આત્માને વેચી નાખવો પડે એમ કહે છે. દીનપણે ઉપાધિ કરીને તપશ્ચર્યા કરવી એવી કોણ (કંઈ) જગતમાં ચીજ છે. એવી કોઈ જગતમાં ચીજ નથી કે જેની પાછળ દીનપણે, ઉપાધિપણે તપવું યોગ્ય હોય અથવા હવે એનો અર્થ કરે છે.

'અથવા એવો કોઈ ભય રાખવો યોગ્ય નથી કે જે માત્ર આપણને લોકસંજ્ઞાથી રહેતો હોય.' શું છે કે લોકસંજ્ઞામાં લોકો માટે પોતાની સ્થિતિ સંબંધીની જે આબરૂ છે, એનો ભય ઘણો જીવને લાગે છે. કે અરે...! અમે આમ ગણાઈએ છીએ અને હવે પાછા આમ ગણાશું તો ? આમ જીવને લોકસંજ્ઞાનો ભય રહે છે. તો કહે છે કે એવો કોઈ ભય રાખવો યોગ્ય નથી. લોકોને જે આંક મૂકવો હોય તે મૂકે. અમે તો આ ભવમાં અમારું આત્મકલ્યાણ કરવા માટે આવ્યા છીએ, એ આત્મકલ્યાણ કરીને જાશું. બાકી અમારે કાંઈ કોઈના સામું જોવું નથી કે કોણ શું જોશે, કેવી રીતે અમને ગણશે ? કેવો અમારો વિચાર કરશે ? શું અમારો અભિપ્રાય બાંધશે ? એ કાંઈ અમારે વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

બે વાત લીધી છે. જગતમાં એવો કોઈ વિષય નથી, એવી કોઈ ચીજ નથી એમ કહે છે કે જેને અર્થે આ આત્માને દીનતા અને ઉપાધિ કરવી પડે. એવી કોઈ જગતમાં ચીજ નથી. અને લોકસંજ્ઞાથી કોઈ ભય પણ રાખવો યોગ્ય નથી. લોકસંજ્ઞાને કારણે કોઈ ભયમાં રહેવા યોગ્ય નથી. અને લોકસંજ્ઞાનો ભય રાખે તો પણ પરિસ્થિતિ બદલાય તો આ જીવનો અધિકાર કેટલો ? શું કરી શકે ? ફરતી બદલતી પરિસ્થિતિને ફેરવી નાખે એ ભયથી કાંઈ ? ભય રાખે તો પણ જે થવાનું છે તે થવાનું. અને પરમાર્થમાર્ગમાં નિશ્ચળ રહે તો પણ જે થવાનું તે થવાનું. નિર્ભય રહે તો પણ જે થવાનું તે થવાનું. ભયવાન રહે તો પણ જે થવાનું તે થવાનું છે. એ રીતે ઉપેક્ષા કરે અને પોતાના સન્માર્ગને વિષે બરાબર અચળ રહે. એના ઉપર કોઈ મુમુક્ષુને પત્ર લખ્યો છે. કોના ઉપર લખ્યો છે એ ખબર નથી.

પત્રાંક-૪૩૦

મુંબઈ, માહ વદ ૦)), ગુરુ, ૧૯૪૯

ૐ

અત્ર પ્રવૃત્તિઉદયે સમાધિ છે, લીમડી વિષે જે આપને વિચાર રહે છે, તે કરુણા ભાવના કારણથી રહે છે, એમ અમે જાણીએ છીએ.

કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે, કારણ કે સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે કે, સમયમાત્રના અનવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા પ્રત્યે હો, આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે હો; આત્મસમાધિ પ્રત્યે હો, અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપ પ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિ પ્રત્યે ન હો; જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે, તે જ્ઞાન સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રગટ હો, અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાન પ્રત્યે રુચિપણે હો, એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.

આપના અંતઃકરણમાં એવી કરુણાવૃત્તિથી લીમડી વિષેનો વારંવાર વિચાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે, તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી અને તે વાટે થવા યોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે. જેથી સંભવિત થવાયોગ્ય છે અથવા એનો જે માર્ગ છે, તે હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે; અને તે કારણ જ્યાં સુધી તેમને લક્ષગત નહીં થાય ત્યાં સુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ

છે, નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે.

જીવ જો અજ્ઞાનપરિણામી હોય તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ અથવા એવા એ લોક સંબંધી માર્ગ તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો તોપણ સંસાર છે, તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થયો જાય છે. બીજા પ્રતિબંધ તેમની દૃષ્ટિ પ્રમાણે કર્યા કરે છે, તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દૃષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવા યોગ્ય લાગતું નથી. માટે તમે એમ ત્યાં જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણના કારણ નજીક થવાના ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો; અને નહીં તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો. તમે એમ જાણતા હો કે અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે, માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે, એમ જાણતા હો તો તે યથાર્થ નથી. વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપ જોગ હોય ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે. આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી, અને એમ જો કલ્યાણ થતું હોય તો તેનું ફળ સંસારાર્થ છે; કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કર્યો છે. માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આવવો હશે ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે છે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે સહજ, કોઈ જાતના માનની ઇચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઇચ્છા વગર, તમારામાં કલેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા વગર મને જે કંઈ ચિત્તમાં લાગે છે, તે જણાવું છું.

કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટનાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની ઇચ્છાએ ન હોય, અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય, તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ. એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી. અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે, પદના મહત્ત્વાર્થે, શ્રાવકાદિનાં પોતાપણાર્થે કે એવાં બીજાં કારણથી જપતપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે, તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે, માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસંગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે.

અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં, સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચીતાદિ પ્રસંગ શિષ્યાદિ કરવાના કારણે રાખવો નહીં, શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહીં. દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે એવાં વાક્ય તીર્થકરદેવ કહેતા નહોતા. તેનો હેતુ એક એ પણ હતો કે એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે; તે કલ્યાણ નથી. જેમાં તીર્થકરદેવ આવા વિચારથી વર્ત્યા છે, તેમાં આપણે છ છ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ તે માત્ર શિષ્યાર્થ છે, આત્માર્થ નથી. પુસ્તક છે તે જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવ રહિત રખાય તો જ આત્માર્થ છે, નહીં તો મહાન પ્રતિબંધ છે, તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.

આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થકરદેવ તો

એમ કહે છે કે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહીં, પણ સંસારના માર્ગમાં છે. એ આદિ વાત યથાશક્તિ વિચારી આપ જણાવશો. લખવાથી ઘણું લખી શકાય એમ સૂઝે છે, પણ અત્યારે અત્રે સ્થિતિ કરે છે.

લિ. રાયચંદના પ્રણામ.

૪૩૦મો પત્ર છે 'સૌભાગ્યભાઈ' ઉપરનો.

ખાસ કરીને સત્પુરુષોની, તીર્થંકરાદિની કારુણ્યવૃત્તિ કેવી હોય છે ? બીજા જીવોને હિત થાય એ સંબંધમાં પરિણામ કેવા હોય છે ? એનો બહુ સુંદર પત્ર છે આ.

'અત્રે પ્રવૃત્તિઉદયે સમાધિ છે.' જુઓ ! એક ટૂંકડામાં કેટલી વાત લીધી છે. 'અત્રે પ્રવૃત્તિઉદયે સમાધિ છે.' પ્રવૃત્તિ ઉદયે અસમાધિ નથી પણ પ્રવૃત્તિ ઉદયે સમાધિ છે. પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ રીતે ચાલે છે. સમાધિ, સમાધિમાં બરાબર ચાલે છે. 'લીમડી વિષે જે આપને વિચાર રહે છે, તે કરુણા...'

સ્વરૂપની ભાવના નિરંતર રહે, વૃદ્ધિગત થતી રહે તો, સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય જ. ભાવનાથી દર્શનમોહ અને જ્ઞાનનો વિપર્યય-મળ વગેરે અવરોધ દૂર થાય છે, વા ગળી જાય છે, ત્યારે ઉપયોગ દ્વારમાં ચૈતન્યનો પ્રકાશ દેખાય છે, આત્મામાં સહજ પ્રત્યક્ષતા અનંત છે - તેનું દર્શન - એ જ ચૈતન્ય પ્રકાશ છે. જે ભાવના વડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે, ખરી ભાવના સિવાઈ બીજા પ્રકારે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૪૩)

તા. ૧૧-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૧
પત્રાંક - ૪૩૦

પત્રાંક ૪૩૦, પાનું ૩૬૩. એક પેરેગ્રાફ થયો છે. ફરીથી લઈએ.

જિનમાર્ગને વિષે અન્ય જીવોનું પણ આત્મહિત થાય તેવી પરોપરકારની વૃત્તિ કારુણ્યવૃત્તિ જેને કહી છે. જગતના જીવો દુઃખથી મુક્ત થાય અને આત્મશાંતિને પ્રાપ્ત થાય એવી કારુણ્યવૃત્તિનો પ્રકાર કેવો હોય છે ? અને એ સત્પુરુષોના જીવનનો એક વિભાગ છે, જીવનનું એક પડખું છે. બાહ્ય જીવનનું એ પડખું છે. જેને પોતાના અંતરજીવન સાથે સંધી રહેલી છે. એ પ્રકાર આમાં લીધો છે.

‘લીમડી’ના કોઈ સંપ્રદાયના સાધુને ‘શ્રીમદ્જી’નો યોગ થાય અને તે પણ સન્માર્ગને સમજે અને સન્માર્ગનો પ્રકાશ કરે એવા હેતુથી ‘સોભાગભાઈ’એ કાંઈ લખ્યું છે, એને ઉત્તર આપે છે. કે ‘લીમડી વિષે જે આપને વિચાર રહે છે, તે કરુણા ભાવના કારણથી રહે છે,...’ એમના પ્રત્યે બીજા જીવો પ્રત્યે કરુણાના કારણથી રહે છે. ‘એમ અમે જાણીએ છીએ.’ એ વિષયમાં પોતાનું હૃદય કેવું છે ? એનો ચિતાર આપે છે.

‘કોઈ પણ જીવ પરમાર્થ પ્રત્યે માત્ર અંશપણે પણ પ્રાપ્ત થવાના કારણને પ્રાપ્ત થાય...’ પરમાર્થને પ્રાપ્ત થાય અથવા પરમાર્થ પ્રાપ્ત થવાના કારણના કોઈ અંશને પ્રાપ્ત થાય એમ નિષ્કારણ કરુણાશીલ એવા ઋષભાદિ તીર્થંકરોએ પણ કર્યું છે,...’ ઋષભાદિ તીર્થંકરો એટલે સર્વ તીર્થંકરોએ, આવા કરુણાશીલ હૃદયથી ચત્કિચીત પ્રવૃત્તિ કરી છે. એમને પણ વિકલ્પ ઊઠ્યો છે અને એમણે પણ ચત્કિચીત પુણ્યયોગ અનુસારની પ્રવૃત્તિ કરી છે.

‘કારણ કે...’ એમ કરવા પાછળ કારણ એ છે કે ‘સત્પુરુષોના સંપ્રદાયની સનાતન એવી કરુણાવસ્થા હોય છે...’ પ્રત્યેક સત્પુરુષને એવી અંદરમાં કારુણ્યવૃત્તિ સહજપણે હોય જ છે. ન હોય એવું બનતું નથી. એ કારુણ્યવૃત્તિ કેવી હોય છે કે, ‘સમયમાત્રના

અનઅવકાશે આખો લોક આત્માવસ્થા પ્રત્યે હો,...' એક સમયનું પણ મોઢું ન થાય અને જગતના બધા જીવો આત્મશાંતિને પ્રાપ્ત કરે, વીતરાગી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે, રાગ-દ્વેષ રહિત થાય એવી ભાવના, એવી કારુણ્યવૃત્તિ સર્વ જીવો પ્રત્યે રહે છે.

'આત્માવસ્થા પ્રત્યે હો,...' એટલે કે 'આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે હો; આત્મસમાધિ પ્રત્યે હો,...' અસમાધાન ન હો કોઈને. 'અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો...' અસ્તિ-નાસ્તિ બંને લે છે. 'અન્ય અવસ્થા પ્રત્યે ન હો, અન્ય સ્વરૂપ પ્રત્યે ન હો, અન્ય આધિ પ્રત્યે ન હો;...' આધિ એટલે મુશ્કેલી, પ્રતિકૂળતાઓ, દુઃખ. 'જે જ્ઞાનથી સ્વાત્મસ્થ પરિણામ હોય છે. તે જ્ઞાન સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રગટ હો,...' તે જ્ઞાન સર્વ જીવોને પ્રગટો. જે જ્ઞાન, જ્ઞાનમાં ઠરે સ્વરૂપસ્થ થાય તે પ્રકારનું જ્ઞાનનું પરિણામન સર્વ જીવને પ્રગટ થાવ. 'અનવકાશપણે સર્વ જીવ તે જ્ઞાન પ્રત્યે રુચિપણે હો,...' એવા શાંત સ્વરૂપની રુચિ દરેક જીવને હો, 'એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે,..' કૃત્રિમ નથી. 'એવો જ જેનો કરુણાશીલ સહજ સ્વભાવ છે, તે સંપ્રદાય સનાતન સત્પુરુષોનો છે.' આવો સત્પુરુષોનો સમૂહ છે. ત્રણે કાળના સત્પુરુષો આવી નિષ્કારણ કારુણ્ય વૃત્તિથી કાંઈને કાંઈ એમના મોક્ષમાર્ગના કાળ દરમ્યાન પ્રવૃત્તિ કરતા આવ્યા છે. અમારું પણ એ જ હૃદય છે. અમને પણ બીજા જીવો મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થાય તો અમને અમારા હૃદયમાં બીજી કોઈ વાત હોઈ શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- અમારે શું બોધ લેવો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બોધ એ લેવા જેવો છે કે, કોઈપણ જીવ સન્માર્ગની નજીક આવતા હોય, સન્માર્ગના કારણની નજીક આવતા હોય, તો એ કાર્ય કરી છૂટવું. કોઈપણ જાતની વાંચ્છા વિના, કોઈપણ જાતના બદલાની ઇચ્છા વિના, કોઈપણ અન્ય હેતુ વિના, માત્ર એ જીવ સન્માર્ગમાં આવે એવી ભલી લાગણી અવશ્ય અવશ્ય હોવી જોઈએ, એમ કહે છે. જ્યાં બીજા જીવો પ્રત્યે એ પ્રકારની લાગણી હોય ત્યાં બીજા જીવો પ્રત્યે તિરસ્કારની વૃત્તિ આવે એ તો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

મુમુક્ષુ :- સ્વાધ્યાયની પદ્ધતિ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્વાધ્યાયની પદ્ધતિ પોતાનું પણ એ હિત થાય, બીજાને પણ હિતનું કારણ થાય. બંને વાત સાથે સાથે છે. મુખ્ય પોતાનું હિત કરવાનું છે. બીજા જીવો પણ હિતના રસ્તે આવે એવી એમાં ભાવના છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વાધ્યાયને અહીંયાં અનુમોદના ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કોઈપણ જીવ માર્ગની નજીક આવે એવી અંદર ભાવના રહેલી છે. આ તો શું કે બીજા પેરેગ્રાફમાં એ વાતની વર્તમાન પરિસ્થિતિ અનુકૂળ નથી એમ કહેવું છે અને અનેક જીવોને, અનેક મુમુક્ષુઓને પણ એમ લખે છે કે અત્યારે આમ નહિ ને આમ, અત્યારે આમ નહિ ને આમ. તો એની અંદર કાંઈક પોતાની બીજા પ્રત્યે કારુણ્યવૃત્તિ ઓછી છે એમ સમજવા યોગ્ય નથી. એને પૂરેપૂરું લઈ લીધું કે એક સમયમાં બધા જીવો આ માર્ગમાં આવે તો એ કરી છૂટવાની અમારી વૃત્તિ છે. સર્વ સત્પુરુષોની એવી વૃત્તિ હોય જ છે. અમારી પણ એ જ વૃત્તિ છે.

‘આપના અંતઃકરણમાં એવી કારુણ્યવૃત્તિથી લીમડી વિષેનો વારંવાર વિચાર આવ્યા કરે છે, અને આપના વિચારનું એક અંશ પણ ફળ પ્રાપ્ત થાય અથવા તે ફળ પ્રાપ્ત થવાનું એક અંશ પણ કારણ ઉત્પન્ન થાય તો આ પંચમકાળમાં તીર્થંકરનો માર્ગ બહુ અંશે પ્રગટ થવા બરોબર છે,...’ એમની કારુણ્યવૃત્તિમાં આ વિચાર છે. પેલા કોઈ સાધુ હશે, કોઈ પ્રસિદ્ધ અને સમર્થ સાધુ હશે, છતાં પણ કાંઈ ઓછી પક્કડવાળા હશે તો એ સન્માર્ગને સમજે તો બીજા એની પાછળ ઘણા જીવો આ બાજુ વળી જાય, એમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાન હોય એવા ઘણા જીવો વળી જાય, એવું કારણ જોઈને ‘સોભાગભાઈ’ને વિશેષ ભાવ થયો છે કે આ બેનો કોઈ મેળાપ થઈ જાય અને વાત સમજી લે તો બહુ સારી વાત છે.

‘તથાપિ તેમ થવું સંભવિત નથી...’ એ વિચાર અભિપ્રાય છે તેની વર્તમાન પરિસ્થિતિ સાનુકૂળ દેખાતી નથી. ‘અને તે વાટે થવા યોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે.’ કેમ કે જે સંપ્રદાયમાં એ સાધુ છે એ સંપ્રદાયને વાટે એ કોઈ વીતરાગ માર્ગનો પ્રકાશ કરી શકે એમ દેખાતું નથી. લગભગ સ્થાનકવાસીના સંપ્રદાયમાં હશે. ‘જેથી સંભવિત...’ ‘તેમ થવું સંભવિત નથી અને તે વાટે થવા યોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે. જેથી સંભવિત થવાયોગ્ય છે...’ જેથી એટલે જેનાથી સંભવિત અથવા થવા યોગ્ય છે. ‘અથવા એનો જે માર્ગ છે, તે હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે;...’ પોતે પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે.

જેનાથી માર્ગ પ્રકાશ થાય તેવું સામર્થ્ય છે. કુદરતી એ પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં રહેલા છે એટલે પોતે. ‘અને તે કારણ જ્યાં સુધી તેમને લક્ષ્યગત નહિ થાય...’ એટલે કે

એ 'શ્રીમદ્જી'ને ઓળખી નહિ શકે. લક્ષગત નહિ થાય એટલે ઓળખી નહિ શકે 'ત્યાં સુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે,...' કેમ કે પેલાની પ્રસિદ્ધિ ઘણી હોય, એ ઉપદેશકના સ્થાને હોય. એ ઉપદેશ અંગીકાર કરવા કેવી રીતે તૈયાર થાય ? બીજાને જે સમજાવવાની મહેનત કરતા હોય એ પોતે સમજવાના પ્રયત્નમાં કેવી રીતે આવે ? અને તે પણ સામા પુરુષ ગૃહસ્થમાં હોય, અને આ સાધુના વેશમાં હોય, ઉપદેશક હોય, મોટા આચાર્ય હોય. એટલે એ બધા ઉપાય તેને પ્રતિબંધરૂપ છે. 'નિઃસંશય પ્રતિબંધરૂપ છે.' એ એને પોતાને જ આડો આવે એવો વિષય છે. આડો આવે એવો પ્રકાર છે અને એ પ્રકાર જોતા એમ લાગતું નથી કે તમે જે ઇચ્છાથી, જે વિચારથી, જે અભિપ્રાયથી લખો છો એમાં કાંઈ સફળતા મળે એવું કાંઈ દેખાતું નથી.

મુમુક્ષુ :- 'જેથી' એટલે જેનાથી, 'અથવા એનો' એટલે પોતાનો ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનો જે માર્ગ છે. હા, જેથી સંભવિત છે. અથવા એનો જે માર્ગ છે એટલે ઉપાય છે, જે માર્ગે પોતે ચાલી રહ્યા છે. જેનાથી થાય એવું છે અને જે માર્ગે પોતે ચાલી રહ્યા છે એ માર્ગ બીજો જ છે. એ કેમ ચાલે છે ... એ માર્ગ બીજો છે, આ માર્ગ બીજો છે આખો.

મુમુક્ષુ :- 'તે હાલ તો પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે...'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તે પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે એટલે પોતે પ્રવૃત્તિના ઉદયમાં છે એટલે એ મેળ ખાય એવું નથી, એમ કહે છે. અને એ વાત એમને, એ કારણ જ્યાં સુધી તેમને લક્ષગત થાય નહિ, આવી પોતાની ઓળખાણ લક્ષમાં આવે નહિ 'ત્યાં સુધી બીજા ઉપાય તે પ્રતિબંધરૂપ છે.' એમને ઘણો લોક પ્રતિબંધ-સામાજિક પ્રતિબંધ, માનનો પ્રતિબંધ, અનેક પ્રકારનો પ્રતિબંધ એમને થવા યોગ્ય છે.

'જીવ જો અજ્ઞાનપરિણામી હોય તો તે અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ અથવા એવા એ લોક સંબંધી માર્ગ તે માત્ર સંસાર છે; તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો તો પણ સંસાર છે, તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે.' શું કહે છે ? ભલે ત્યાગીના વેષમાં હોય, ભલે સંપ્રદાયની અંદર બહુ મોટી આબરૂ હોય, કીર્તિ હોય, મહાન આચાર્ય છે, આખા સંઘના અત્યારે નાયક છે, શું ? ઉપદેશક છે, પણ જીવ

જો અજ્ઞાનપરિણામી હોય, પોતાના સ્વરૂપનું જ અજ્ઞાન વર્તતું હોય એવા પરિણામ હોય અને અજ્ઞાન નિયમિતપણે આરાધવાથી. અજ્ઞાન નિયમિત એટલે અહર્નિશપણે, નિત્યપણે 'આરાધવાથી જેમ કલ્યાણ નથી, તેમ મોહરૂપ એવો એ માર્ગ...' કેવો માર્ગ છે ? વીતરાગમાર્ગ નથી પણ મોહરૂપ માર્ગ છે. 'અથવા એવા એ લોક સંબંધી માર્ગ તે માત્ર સંસાર છે;...' એ સંસાર જ છે. એ કોઈ જિનમાર્ગ નથી પણ એ સંસાર છે. તેમાં લોકસંજ્ઞા છે અને લોકોના ટોળાથી વાહ..વાહ..વાહ..વાહ થયા કરે. એ બધો સંસાર માર્ગ છે. એ કોઈ મોહનો માર્ગ છે, વીતરાગનો માર્ગ નથી.

એમ કહીને એમ કહેવું છે કે જ્ઞાની તો એટલા જાગૃત હોય છે કે પોતે જેને સન્માર્ગની, અધ્યાત્મની વાત કરે, સમજાવે અને પેલાને સમજતા પ્રસન્નતા થાય, ખુશી થાય તો પણ એના ઉપર મોહ કરતા નથી. એનો મોહ નથી એમને. એ તો નિઃસ્પૃહભાવે, નિષ્કારણભાવે, નિષ્કામભાવે માર્ગે ચાલે છે અને માર્ગનો પ્રકાશ કરતા જાય છે પણ નિષ્કામભાવે, નિષ્કારણપણે. પેલાને સારું લાગે છે, એને ઘણું ગમે છે, એને ઘણું રુચે છે એવું પોતાને રુચે છે એમ નથી એને. એટલો મોહ નથી. એ સત્પુરુષોનો સંપ્રદાય છે. એવી વાત છે. બીજાની કરુણા છે છતાં પોતે અંદરથી અલિપ્ત રહે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને જેમ મોહ ન હોય પણ લાયક જીવને જોઈને પ્રસન્નતા થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- લાયક જીવને જોઈને પ્રસન્નતા થાય, એની યોગ્યતાને જોઈને. એની યોગ્યતાને જોઈને. એની સન્માર્ગની રુચિ જોઈને. પણ હું એને આમ કહું છું માટે એ એને સારું લાગે છે અને એને સારું લાગે છે એ મને સારું લાગે એ મોહનો પ્રકાર છે, એ વ્યામોહ છે. એટલા જાગૃત અંદરથી હોય છે. નહિતર સામાન્ય રીતે લૌકિક પ્રસંગમાં અથવા મોહાન્વિત જીવને ઉપદેશક હોય, એ સામાન્ય ઉપદેશ આપે અને એ એને રુચે અને એ એને ગમે એથી ખુશી થાય ત્યારે પોતે ખુશી થઈ જાય. અવલોકન કરવું જરાક બારીકાઈથી. ઘણી જગ્યાએ આવવા-જવાનું થતું હોય તો અવલોકન કરવું, આ બધા પ્રકારો છે. એ પ્રકારમાં પોતે ફસાઈ જશે. એને ખબર નહિ પડે કે ક્યાં ફસાણો એ. પોતે ફસાઈ જશે.

એ લોકસંબંધી માર્ગ છે. મોહરૂપ એવો માર્ગ છે અને તે એકલો સંસાર છે. માત્ર સંસાર છે એટલે કેવળ સંસાર જ છે. તે પછી ગમે તે આકારમાં મૂકો, પછી એનો દેખાવ ગમે તે હોય એ સંસારનો. સંસાર એ સંસાર છે. 'તે પછી ગમે તે

આકારમાં મૂકો તોપણ સંસાર છે, તે સંસારપરિણામથી રહિત કરવા અસંસારગત વાણીનો...' અસંસારગતવાણી એટલે એવી જે વીતરાગી વાણી છે એવી વાણીનો અસ્વચ્છંદપરિણામે, અસ્વચ્છંદપરિણામે એટલે પોતાના દોષ અપક્ષપાતપણે બરાબર અવલોકન કરી શકે એવા પરિણામે...

મુમુક્ષુ :- અપક્ષપાતપણે પોતાના દોષ જોવા એમ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અપક્ષપાતપણે એટલે એનું સંરક્ષણ થાય, એ ઠીક છે, મારી ભૂમિકાના છે, એવાં તો હોય, એવું તો કાંઈ ન આવે. જેને પરિપૂર્ણ નિર્દોષ થવું છે એ દોષના એક અંશને પણ સ્વીકારવા તૈયાર નથી. નિષેધ જ છે. એનો અંદરથી નિષેધ જ (આવે છે), એને નકાર આવે છે. નહિતર ભેદજ્ઞાન થાય ક્યાંથી ? ભેદજ્ઞાનનો અર્થ જ એ છે કે એનાથી છૂટું પડવું છે, એનો નિષેધ કરવો છે તો છૂટું પડે છે નહિતર છૂટું પડી શકે નહિ. એમાં આટલાથી છૂટો પડે અને આટલું રાખે અને આટલાથી છૂટો ન પડે એ પ્રકાર નથી ભેદજ્ઞાનમાં. એક કણ પણ ન જોઈએ તે ન જોઈએ. એમ વાત છે. એવા અસ્વચ્છંદપરિણામે અસંસારગતવાણીનો જ્યારે આધાર પ્રાપ્ત થાય છે. આધાર પ્રાપ્ત થાય છે એટલે એને અનુસરવાનું થાય છે, એવા બોધને અનુસરવાનું થાય છે 'ત્યારે તે સંસારનો આકાર નિરાકારતાને પ્રાપ્ત થતો જાય છે.' ત્યારે એ સંસાર છૂટે છે. વાત કેવી પદ્ધતિથી વાત કરી છે ? ફેરવી ફેરવીને શૈલી કેવી કરે છે !

'બીજા પ્રતિબંધ તેમની દષ્ટિ પ્રમાણે કર્યા કરે છે, તેમ જ જ્ઞાનીનાં વચન પણ તેની તે દષ્ટિએ આરાધે તો કલ્યાણ થવા યોગ્ય લાગતું નથી.' બીજા પ્રતિબંધ એટલે બીજો પોતાને આડશ, મોક્ષમાર્ગની અંદર રોકવાના કારણો પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે કર્યા કરે છે. અને જ્ઞાનીનાં વચનો પણ પોતાની દષ્ટિએ, તેની તે દષ્ટિએ એટલે પોતાના દષ્ટિકોણથી જ મૂલવે. એનું મૂલ્યાંકન એમ જ કરે તો કલ્યાણ થવા યોગ્ય લાગતું નથી. એ રીતે તો કદી કલ્યાણ થાય નહિ.

'ખાટે તમે એમ ત્યાં જણાવો કે તમે કોઈ કલ્યાણના કારણ નજીક થવાના ઉપાયની ઇચ્છા કરતા હો તો તેના પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરો; અને નહીં તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો.' કલ્યાણની તૃષ્ણા કીધી. કલ્યાણની ભાવના ન કીધી. શું કહે છે ? કે જીવ અકલ્યાણના કારણને તો પકડી રાખે. સંપ્રદાય તો છોડવો ગમે નહિ.

સંપ્રદાય છોડવો નથી અને કલ્યાણની ઈચ્છા રાખે. એ ઈચ્છા નથી, કલ્યાણની તૃષ્ણા છે એને છોડી દે કહે છે. એ કલ્યાણની તૃષ્ણા છોડી દે તું. ‘જો કલ્યાણના કારણ નજીક થવાના ઉપાયની ઈચ્છા કરતા હો તો...’ એ કલ્યાણને પ્રતિબંધ ઓછા થવાના ઉપાય કરે. અને એ કલ્યાણના ઉપાય ન કરવા હોય, એવા ઉપાય ન કરવા હોય તો એને કલ્યાણની તૃષ્ણા છોડી દેવી.

મુમુક્ષુ :- એમનું કહેવું એમ છે કે માર્ગ ન વગોવાય એટલા માટે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, એમાં શું છે કે જે જીવને અનુલક્ષીને કહે છે એ સંપ્રદાયમાં પડ્યા છે. એ સંપ્રદાયમાં પડ્યા છે અને સંપ્રદાયમાં રહીને એને કલ્યાણ કરવું છે એ તો બની શકશે નહિ. એટલે એમાં તો ઘણા પ્રતિબંધ છે, સંપ્રદાયની અંદર તો ઘણા બધા પ્રકારના પ્રતિબંધ છે. જેમ કે પ્રતિમાની સ્થાપના સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં સંભવિત નથી. તો એને પોતાની ભાવના દબાવીને ચાલવું પડે. સત્ય સમજાય એટલે ‘ગુરુદેવ’ને સમજાયું કે મોક્ષમાર્ગમાં જિન પ્રતિમાની સ્થાપના એ બરાબર પરમાર્થહેતુમૂળ વ્યવહાર છે. કેવો વ્યવહાર છે ? પરમાર્થ હેતુ જેનું મૂળ છે એવો આ વ્યવહાર છે. જો એનો એ સ્થાનમાં નિષેધ કરવામાં આવે તો જે પરમાર્થ-મૂળ પરમાર્થ છે એ તો ગ્રહણ થવાનો પ્રશ્ન જ નથી રહેતો. હવે એ ભાવનાને દબાવીને ક્યાં સુધી રહે ? એ તો પ્રતિબંધ થયો મોટો. એ પ્રતિબંધ ટાળવાના ઉપાયની નજીક એને આવવું હોય તો તો બરાબર છે પણ એની નજીક પણ ન આવવું હોય અને... ‘શ્રીમદ્જી’ પાસે પેલા કોઈ પ્રસિદ્ધ સાધુ જાય તો એને એમ થાય કે હું આ કોઈ ગૃહસ્થ પાસે જઈને જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પ્રવૃત્તિ કરું છું તો લોકો મારે માટે શું વિચારશે ? આવા બધા અનેક પ્રતિબંધ વચ્ચે આડા આવીને ઊભા રહે છે. ત્યારે એને એમ કહે છે આને કલ્યાણની તૃષ્ણા છે એ નકામી છે. એને એ તૃષ્ણા જ છોડવાની જરૂર છે. આમાં કાંઈ કલ્યાણ થાય નહિ. એ કલ્યાણની તૃષ્ણા છોડી દે.

મુમુક્ષુ :- પરમાર્થમૂળ હેતુ વ્યવહારને બદલે વ્યવહારહેતુભૂત વ્યવહાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ વ્યવહારહેતુભૂત વ્યવહાર તો એવો છે કે આ ક્રિયાકાંડ કર્યા કરે છે સમજ્યા વગર.

મુમુક્ષુ :- પરમાર્થહેતુભૂત વ્યવહારને બદલે આ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એના બદલે ખાલી ચિલાચાલુ, જેને લોકો વ્યવહાર કહે છે

એવો વ્યવહાર કરે જાય છે. ચાલો ઉપવાસ કરો, ફલાણું કરો, પ્રતિક્રમણ કરો. પ્રત્યાખ્યાન લો, આમ કરો, તેમ કરો. તો કહે છે એ પ્રકારે તો કલ્યાણ થવાનું નથી. અને એને સાચો ઉપાય ન કરવો હોય તો કલ્યાણની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરે, બાકી તો કાંઈ કલ્યાણ થવાનું નથી.

મુમુક્ષુ :- અમારે માટે પ્રતિબંધક કારણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પ્રતિબંધક કારણ. અસત્સંગ મોટો પ્રતિબંધક કારણ છે. અસત્સંગ છે પછી ઓઘસંજ્ઞા છે, લોકસંજ્ઞા છે ત્રણે કારણ લેવા. લોકસંજ્ઞાનો વિચાર કરવો જોઈએ. ઓઘસંજ્ઞાનો અને અસત્સંગનો-ત્રણેયની કાળજી હોવી જોઈએ. એક પણ કારણ સેવવા જેવું નથી.

મુમુક્ષુ :- સત્સંગ ક્યારે ગણાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્સંગ તો ત્યારે ગણાય કે કેવળ સત્ની પ્રાપ્તિ હેતુથી સત્વિચારણા ચાલે. સત્ની વિચારણા, સત્વિચારણા, મોક્ષમાર્ગની વિચારણા, એનો ઉપાય કેવળ એક જ હેતુથી ચાલે ત્યારે એ સત્સંગ કહેવાય. ત્યાં સુધી સત્સંગ કહેવાય નહિ. અન્ય હેતુથી થઈ જાય એ બધો સંસાર છે. એ સત્ સંબંધીનો લીધો.

હવે અસત્ એવા જે પોતાના અવગુણ. આ બાજુ જો સત્ની પ્રાપ્તિ કરવી છે એટલે નિર્દોષતાની પ્રાપ્તિ કરવી છે. આ બાજુ અસત્ ટાળવું છે એટલે પોતાના અવગુણ ટાળવા છે, પોતાના દોષ ટાળવા છે. એ પ્રકારની પોતાની પૂરેપૂરી તૈયારી હોય. ગમે તે ભોગે મારા દોષ ટાળીને મારે ગુણપ્રાપ્તિ કરવી છે. ગમે તે ભોગે પછી એના માટે કોઈ મારે પ્રતિબંધ નથી. કે આમ હોય તો જ કરું, નહિતર ન કરું. એ વાત મુમુક્ષુને હોય શકે નહિ.

શું કહે છે ? 'તમે એમ જાણતા હો કે અમે જેમ વર્તીએ છીએ તેમ કલ્યાણ છે માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે, એમ જાણતા હો તો તે યથાર્થ નથી.' એટલે જે માર્ગ, જે પોતે ઉપાય કરી રહ્યા છે એને જ કલ્યાણનો માર્ગ માનતા હોય એ ખોટો છો. 'વાસ્તવ્યપણે તમારું જે વર્તવું છે, તેથી કલ્યાણ ન્યારું છે, અને તે તો જ્યારે જ્યારે જે જે જીવને તેવો તેવો ભવસ્થિત્યાદિ સમીપ જોગ હોય ત્યારે ત્યારે તેને તે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય છે.' શું કહે છે ? કે આમાં કોઈ જીવને જ્યારે એનો ભવસ્થિતિ આદિ સમીપ યોગ એટલે હવે એને ભવ્યતા પાકી

ગઈ હોય ત્યારે એને તે પ્રકારે એવો યોગ વર્તે છે, તેવું થવા યોગ્ય છે. બાકી જે આખા સંપ્રદાયમાં જે પ્રકાર ચાલે છે, ચીલાચાલુ પ્રકાર ચાલે છે એથી કોઈ કલ્યાણ થઈ જાય છે એવું નથી.

મુમુક્ષુ :- માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે એટલે શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માત્ર અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે, એટલે શું સમજે છે કે માર્ગ તો આ વીતરાગનો બરાબર છે. માર્ગ તો આ જ છે. પણ વચ્ચે થોડી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. એટલે અમારામાં પણ છે. થોડીક અવ્યવસ્થા દેખાય છે તે જુદી વાત છે પણ અમારામાં પણ માર્ગ તો (છે), અમારો સંપ્રદાય પણ સાચો માર્ગ જ છે. થોડીક અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે વચ્ચે. તો એ થોડી અવ્યવસ્થા ગૌણ કરીને નાખીને માર્ગ તો આ જ છે. બરાબર છે. કલ્યાણના માર્ગમાં બીજો ફેરફાર નથી.

મુમુક્ષુ :- તમે પણ મહાવીરસ્વામીને માનો, અમે પણ મહાવીરસ્વામીને માનીએ છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જૈન શબ્દનો પ્રયોગ છે. જૈન પરિભાષાના શબ્દનો પ્રયોગ છે એટલે અમે જેમ વર્તીએ છીએ એ કલ્યાણ જ છે. થોડી અવ્યવસ્થા છે એ વ્યવસ્થિત કરી નાખીએ, બાકી વાંધો નથી. માર્ગ તો બરાબર આ જ છે. તો કહે છે કે તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે. અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે આવો જે વિચાર છે તે જ માત્ર અકલ્યાણ છે. એ ભ્રમથી ઉન્માર્ગને સન્માર્ગ માન્યો છે. ઉન્માર્ગને સન્માર્ગ માન્યો છે.

હવે શું છે ? લગભગ સંપ્રદાયની અંદર નિમિત્તાધિન દૃષ્ટિ છે. જીવ ભૂલ કરે છે એ પોતાના ઉપદાનથી કરે છે અને જે કાંઈ ફેરફાર કરવાનો છે એ પોતાના ઉપદાનમાં કરવાનો છે. એના બદલે એ નિમિત્તમાં ફેરફાર કરવા માગે છે. ઉપદાનમાં ફેરફાર કરવાનો અભિપ્રાય તે માર્ગ છે, નિમિત્તમાં પોતાનો અધિકાર નહિ હોવા છતાં, પત્ર જ છે ને એવો ? એમાં પોતાનો અધિકાર નહિ હોવા છતાં એમાં ફેરફાર કરવાનો અભિપ્રાય તે ઉન્માર્ગ છે. એક માર્ગ છે અને એક ઉન્માર્ગ છે, આટલો બધો ફેર છે. વાત એમ લાગે કે આમાં શું વાંધો છે. ઠીક છે. આપણે કોઈ આ રસ્તે કામ કરે, કોઈ આ રસ્તે કામ કરે, કોઈ આ રીતે, કોઈ આ રીતે કરે, આપણે આ રીતે કામ કરીએ, એવું નથી આમાં. માર્ગ છે એ એક જ પ્રકારે છે. ત્રણે કાળે પરમાર્થના માર્ગમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી. પોતાની રીતે કરવા માગે છે, પોતાની કલ્પનાએ

કલ્પેલી રીતે કરવા માગે છે. એ માર્ગે ચાલવાના બદલે ઉન્માર્ગે ચાલે છે. આ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે અને આ એક સિદ્ધાંતથી સમજાય જશે. ક્યાંય પણ સંપ્રદાયમાં જાવ તો એ નિમિત્તોમાં ફેરફાર કરવાથી, આત્મામાં લાભ થાશે આમ માનશે. આ કરો, આ ગ્રહણ કરો, આમ કરો, આ આમ કરો, આ આમ કરો, આ આમ કરો. નિમિત્તોના ફેરફારથી આત્માને લાભ, નિમિત્તોના ફેરફારથી આત્માને નુકસાન. એને કદી રાગ-દ્વેષ છૂટી શકે નહિ. જે પરદ્રવ્યથી લાભ-નુકસાન માને એવી માન્યતાવાળાના રાગ અને દ્વેષ કદી મટી શકે નહિ. એ અભિપ્રાય જ ભૂલ ભરેલો છે. એટલે ઉન્માર્ગ છે. ઉન્માર્ગે ચાલીને કલ્યાણ કરવા માગે છે.

‘ગુરુદેવે’ એક મુખ્ય વાત એ કરી તું ઉપાદાન સામું જો. તારા સામું જો. તારી ભૂલ છે. તારી ભૂલ કેમ થાય છે ? એની શોધ કર અને સાચા રસ્તે ઉપાય કરવામાં તારા પરિણામ કેમ લાગે ? એના ઉપાયને તું જો. એ રીતે વાત આખી લીધી છે. અને એ જ જ્ઞાનીનો માર્ગ છે.

‘આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી,...’ કોઈ આખો સંપ્રદાય તીર્થંકરના કાળમાં, તીર્થંકરની પાછળ ચાલેલો, પાછળ ઉમટેલો લોકસમુદાય બધો કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી લે કે મોક્ષમાં ચાલ્યો જાય, સમવસરણમાં બેઠા હોય એ બધાનો મોક્ષ થઈ જાય એવું કાંઈ બનતું નથી. ‘આખા સમૂહને વિષે કલ્યાણ માની લેવા યોગ્ય નથી...’ આ તો કરે છે ને ? સામૂહિક આરાધના. આટલી સમૂહ આરાધના કરી. આખા સમૂહનું કલ્યાણ થાય એવું કાંઈ બનતું નથી.

‘અને એમ જો કલ્યાણ થતું હોય તો તેનું ફળ સંસારાર્થ છે; કારણ કે પૂર્વે એમ કરી જીવ, સંસારી રહ્યા કર્યો છે. માટે તે વિચાર તો જ્યારે જેને આવવો હશે ત્યારે આવશે. હાલ તમે તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે છે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છો તે વિષે સહજ, કોઈ જાતના માનની ઈચ્છા વગર, સ્વાર્થની ઈચ્છા વગર, તમારામાં ક્લેશ ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છા વગર મને જે કંઈ ચિત્તમાં લાગે છે, તે જણાવું છું.’ હવે પોતે ...ની વાત કરે છે કે હાલ તો તમારી રુચિ અનુસાર અથવા તમને જે ભાસે છે તે કલ્યાણ માની પ્રવર્તો છે એ વિષે મારે જે કાંઈ કહેવું છે. એમાં મારે કહેવાની પાછળ કાંઈ માનની ઈચ્છા નથી, મારો કોઈ અંગત સ્વાર્થ નથી કે મારા કહેવાથી તમને દુઃખ પહોંચે એવી પણ મારી ઈચ્છા નથી. કેમકે શ્રદ્ધાનો વિષય છે.

તમારી વાત ખોટી છે એમ કહેવા જતા તમને દુઃખ લાગે એ કાંઈ અમારો ભાવ નથી કે તમને દુઃખ પહોંચાડીએ. એટલી ચોખવટ કરીને કહે છે. જે કહેવું છે એ આટલી ચોખવટ કરીને કહે છે. કે (ભાઈ !) તમને દુઃખ પહોંચાડવા માટે નહિ, તમારી માન-હાની કરવા માટે નહિ, અમારા માન માટે નહિ, અમારા સ્વાર્થ માટે નહિ.

‘કલ્યાણ જે વાટે થાય છે તે વાટનાં મુખ્ય બે કારણ જોવામાં આવે છે.’ જે રીતે કલ્યાણ થાય છે એના બે કારણ બતાવે છે. ‘એક તો જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય, અન્ય કોઈ પણ અર્થની ઈચ્છા એ ન હોય,...’ હમણાં આપણે સત્સંગમાં જે વાત લીધી એ વાત લીધી છે. એક તો સંપ્રદાયમાં એટલે જે સમૂહમાં, સંપ્રદાય એટલે સમૂહમાં. પછી સ્થાનકવાસી, દેરાવાસી, દિગંબર એ જ સંપ્રદાય નહિ. આપણે ‘સોનગઢ’માં ભેગા થતા હોય તો એ એક સંપ્રદાય થઈ ગયો. લોકો તો એમ જ કહે ને કે આ ‘કાનજીસ્વામી’નો સંપ્રદાય છે. સંપ્રદાય એટલે સમૂહ. જે સમૂહમાં, જે સંપ્રદાયમાં આત્માર્થે બધી અસંગપણાવાળી ક્રિયા હોય. એક આત્માર્થ સિવાય બીજી વાત નહિ, આત્મહિત સિવાય બીજી વાત નહિ, બીજો હેતુ નહિ, બીજું કારણ નહિ.

‘અન્ય કોઈપણ અર્થની ઈચ્છાએ ન હોય,...’ કોઈપણ ભાવના ન હોય બીજી, કોઈ પણ હેતુ બીજો ન હોય. અર્થ એટલે પ્રયોજન, કોઈપણ બીજું પ્રયોજન ન હોય, ‘અને નિરંતર જ્ઞાનદશા ઉપર જીવોનું ચિત્ત હોય,...’ જે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અથવા સ્વાનુભવરૂપ જ્ઞાન છે, સ્વસંવેદનજ્ઞાન છે એ પ્રાપ્ત કરવાનું જેનું ચિત્ત હોય, ‘તેમાં અવશ્ય કલ્યાણ જન્મવાનો જોગ જાણીએ છીએ...’ તો ત્યાં આત્મકલ્યાણ થવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. ‘એમ ન હોય તો તે જોગનો સંભવ થતો નથી.’ જો કાંઈ બીજું પ્રયોજન હોય, આત્માર્થ સિવાયનું બીજું પ્રયોજન હોય તો આત્મહિત સિવાયના બીજા પ્રયોજનથી કલ્યાણનો યોગ બેસતો નથી. બંધબેસતો નથી. અકલ્યાણ જ થશે. સંસાર જ થશે, બીજું કાંઈ નહિ થાય. હવે એ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે. એ વિષયને.

‘અત્ર તો લોકસંજ્ઞાએ, ઓઘસંજ્ઞાએ, માનાર્થે, પૂજાર્થે, પદના મહત્ત્વાર્થે, શ્રાવકાદિનાં પોતાપણાર્થે કે એવાં બીજા કારણથી જપ તપાદિ, વ્યાખ્યાનાદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે, તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી,...’ ચોખ્ખું કરી નાખ્યું. લોકસંજ્ઞાથી લોકોમાં

વાહ...વાહ.. થાય, ઓઘસંજ્ઞા એટલે ભાવભાસન વિના માત્ર શબ્દાર્થથી. માનાર્થે એટલે પોતાના મહત્ત્વ અર્થે, પોતાની પૂજાર્થે અને પોતાના પદનું, જે સ્થાનમાં હોય એ સ્થાનનું મહત્ત્વ ટકી રહે તે અર્થે. અને 'શ્રાવકાદિનાં પોતાપણાર્થે...' શ્રાવક હોય તો શ્રાવક, સાધુ હોય તો સાધુ જે એ પદમાં હોય એ, એ પોતાપણાનું જે સ્થાન હોય કે એવા બીજા કારણોથી પોતાનું નામ, એનું સ્થાન, બીજા કારણથી જપ, તપ કરવાનું આવે કે વ્યાખ્યાન આદિ કરવાનું પ્રવર્તન થઈ ગયું છે. આ પ્રકારથી સંપ્રદાયમાં સમૂહમાં ચાલુ થઈ જાય છે, તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી. આમાં કોઈ રીતે આત્માર્થ નથી. ક્યાંય આત્માર્થનું અહીંયાં સ્થાન નથી.

મુમુક્ષુ :- અત્યારે વિપરીતતા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અત્યારે વધી ગયું છે. બાકી તો સર્વ કાળે વિપરીતતાવાળા જીવો હોય છે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં, એટલી બધી ગડબડ તો હોય જ છે. લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા, માન, પૂજાદિની કામના એ અંગત સ્વાર્થને કારણે જીવો ધર્મના ક્ષેત્રમાં જે પ્રવૃત્તિ કરે છે એ આત્માર્થને પ્રતિબંધરૂપ છે. સંસારાર્થે છે. 'તે આત્માર્થ કોઈ રીતે નથી, આત્માર્થના પ્રતિબંધરૂપ છે,...' આત્માનું હિત થવામાં આ જ એને પ્રતિબંધ છે, આ અવરોધ છે, આ કારણ આડું આવે છે.

'માટે જો તમે કંઈ ઇચ્છા કરતા હો તો તેનો ઉપાય કરવા માટે બીજું જે કારણ કહીએ છીએ તે અસંગપણાથી સાધ્ય થયે કોઈ દિવસે પણ કલ્યાણ થવા સંભવ છે.' માટે તમારે જો કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો અસંગપણાથી સાધ્ય થઈ શકે એવું છે, એ સિવાય બીજી રીતે કોઈ રીતે કલ્યાણ થાય એવું નથી. અસંગપણાની વ્યાખ્યા નીચે કરશે કે અસંગપણું એટલે અમારે આ જગ્યાએ શું કહેવું છે ? આમ તો જે મુનિદ્વશા છે એમાં અસંગપણું હોય છે. એ સર્વસંગપરિત્યાગનું અસંગપણું છે. પણ અહીંયાં અસંગપણું એટલે કોઈ આત્મહિત સિવાયના બીજા પ્રસંગમાં પડવું નહિ. બીજા હેતુને ચોંટવું નહિ, બીજા હેતુને વળગવું નહિ, એમ લેવું છે.

'અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં,...' પહેલું આ સાથે રાખવું, એમાં આત્માર્થની વાત કેટલી છે ? આત્માર્થ સરે છે કે નહિ ? એમાં આત્મહિતને લાગેવળગે છે શું ? આ જોઈ લેવું. ગમે તે સંગ-પ્રસંગ, ગમે તે પ્રકાર હોય, આત્મહિતની સાથે શું સંબંધ છે ? બસ, આટલું જોઈ લેવું. એ તપાસી લેવું.

નહિતર બીજા માર્ગે જીવ ફસાઈ જાય છે, બીજા પ્રસંગમાં જીવ ફસાઈ જાય છે, આત્મહિત છૂટી જાય છે.

‘અસંગપણું એટલે આત્માર્થ સિવાયના સંગપ્રસંગમાં પડવું નહીં, સંસારના સંગીના સંગમાં...’ હવે સાધુ માટે (લખે છે). સંપ્રદાયમાં સાધુઓ શ્રાવકોનો ઘણો પરિચય રાખે છે, કહેવાતા શ્રાવકોનો, લોકોનો ઘણો પરિચય રાખે છે. ‘સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચીતાદિ પ્રસંગ શિષ્યાદિ કરવાના કારણે રાખવો નહીં...’ કોણ હવે દીક્ષા લઈ શકે એવું છે એના માટે વાતચીત ચલાવો. આ ગામમાં છે કોઈ તૈયાર ? ફલાણી જગ્યાએ કોઈ તૈયાર છે ? ફલાણું કોઈ તૈયાર થાય એવું છે ? એવી રીતે ‘સંસારના સંગીના સંગમાં વાતચીતાદિ પ્રસંગ શિષ્યાદિ કરવાના કારણે રાખવો નહિ, શિષ્યાદિ કરવા સાથે ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહીં.’ અને કોઈને શિષ્ય બનાવવા માટે જે ગૃહસ્થમાં હોય એને સાથે ને સાથે ફેરવે તે તમારે અમારી સાથે વિહાર કરતા રહેવું, અમારી સાથે ને સાથે રહેવું. એટલે તમને અમારી સાથે દીક્ષા લેવાની જે ભાવના છે એ વૃદ્ધિગત થશે. એટલે તમે સાથે ને સાથે રહો. પળોટે, માનસિક રીતે એની તૈયારી થવી જોઈએ ને.

‘ગૃહવાસી વેષવાળાને ફેરવવા નહીં. દીક્ષા લે તો તારું કલ્યાણ થશે એવા વાક્ય તીર્થકરદેવ કહેતા નહોતા.’ શું કહે છે ? તીર્થકરે એમ નથી કીધું કે તું દીક્ષા લે એટલે તારું ભલું થઈ જશે. એવું કોઈ દિ’ તીર્થકરે કહ્યું નથી. તમે લોકો જે કહો છો એવી વાત નથી. બીજી વાત છે. ‘તેનો હેતુ એક એ પણ હતો...’ એમ કહેવા પાછળ શું (હેતુ હતો) ? શા માટે દીક્ષાનું નહોતા કહેતા તીર્થકર ? એનું કારણ છે કે, એનું કારણ એ છે કે ‘એમ કહેવું એ પણ તેનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થવા પહેલાં તેને દીક્ષા આપવી છે;...’ એનો ભાવ નથી પણ એને ભાવ કરાવવો છે. એમાં કલ્યાણ નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખ્યાલ તો આવે છે સંપ્રદાયમાં શું ચાલે છે ગડબડવાળું.

‘જેમાં તીર્થકરદેવ આવા વિચારથી વત્યા છે, તેમાં આપણે છ છ માસ દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ જારી રાખી તેને શિષ્ય કરીએ છીએ તે માત્ર શિષ્યાર્થ છે, આત્માર્થ નથી.’ એમાં તમારા આત્માનું શું કલ્યાણ છે ? બીજાને દીક્ષા દેવડાવવી છે. એનો

ભાવ ન હોય તો એને પળોટીને તૈયાર કરવો છે તો એમાં તમારો સ્વાર્થ એને શિષ્ય બનાવવાનો છે. તમારા આત્માનું શું કલ્યાણ કરવાનો છે ? 'શિષ્યાર્થ છે, આત્માર્થ એમાં નથી.' અર્થ એટલે પ્રયોજન. શિષ્ય બનાવવાનું પ્રયોજન છે. પછી આગળ આગળ પદવી મળતી જાય છે. આચાર્ય પદવી મળે તો એને કેટલા શિષ્ય છે ? કેટલાને દીક્ષા આપી ? આ બધી આબરૂ મેળવવાની વાત ઊભી થાય છે. એમાં ક્યાંય આત્માર્થ નથી.

'પુસ્તક છે તે જ્ઞાનના આરાધન અર્થે સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવ રહિત રખાય તો જ આત્માર્થ છે,...' હવે પુસ્તક છે ને એને ઉપકરણ કહ્યું છે. પુસ્તકને-શાસ્ત્રને ઉપકરણ કહ્યું છે. પછી આમ મોરપીંછી, કંમડળ અને શરીર. શરીરને પણ ઉપકરણ કહ્યું છે. ઉપકરણ એક વાત છે અને મમત્વથી કોઈ વસ્તુને અંગીકાર કરવી એ એના ભોગ-ઉપભોગનો વિષય થઈ જાય છે. મુનિને શરીર ભોગ-ઉપભોગનો વિષય નથી. આહાર લે છે પણ નિર્મમત્વ ભાવ રાખીને છેતાલીશ દોષ રહિત આહાર લે છે.

પ્રશ્ન થયો હતો, આહારનો પ્રશ્ન થયો હતો. છેતાલીશ દોષ રહિત આહાર લે છે તો એને મમત્વ નથી એ વાત એમાંથી કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ? એ સમજવા વગર સીધો પ્રશ્ન ચાલે. મુનિ આહાર તો લે છે. એને આહારની ઈચ્છા એને કેમ થઈ ? તો એને એ કેવી રીતે આહાર લે છે એ ખબર નથી. શરીર ઉપર મુનિરાજને મમત્વ નથી. પણ કોઈ વ્યવહારિક દોષ ઉત્પન્ન ન થાય, જેમ શૌચ માટે પાણી રાખે છે, તો પાણી અને કંમડળ રાખવાની ઈચ્છા નથી પરિગ્રહ અર્થે, ભોગ-ઉપભોગ અર્થે રાખવાની ઈચ્છા નથી, પણ વ્યવહારિક દોષ ન થવા અર્થે પણ એ વ્યવહાર છે. એમ કેટલાક પ્રકાર જે સંયમના છે એની અંદર પણ આહારનું એટલું જ સ્થાન છે એથી વધારે સ્થાન નથી. સંયમના હેતુએ પ્રવર્તના છે, નહિ કે ભોગ-ઉપભોગના હેતુએ. એ શાસ્ત્ર છે, એ મોરપીંછી છે, કંમડળ છે અને શરીર છે એ ચાર ઉપકરણમાંથી કોઈના પ્રત્યે જો મમત્વ વર્તતું હોય તો એ ઉપકરણ નથી રહેતા, પરિગ્રહ થઈ જાય છે. એની અંદર શાસ્ત્ર પણ આવી જાય છે.

'સોગાનીજી'એ બહુ માર્મિક વાત લીધી છે કે કોઈ મુનિરાજ હોય એની પાસે કોઈ શાસ્ત્ર હોય અને કોઈ માગે કે મહારાજ ! આ શાસ્ત્રનું મારે અધ્યયન કરવું છે, મને આપશો ? તરત જ આપી દે છે. હવે એવી વાતમાં શું માલ છે ? આવી

એક ચર્યામાં વાત ચાલી છે. એ એમાં લખી છે. એ વાતને ૬૪૫માં સ્થાન આપ્યું છે. ઉપર ઉપરથી જુઓ તો એ સાદી વાત લાગે કે આમાં શું ? આવી વાત શું કરવા લીધી હશે ? કે મુનિ પાસે કોઈ શાસ્ત્ર માગે તો આપી દે. એ તો શ્રાવક પણ આપે છે. એમ નથી. એને શાસ્ત્ર ઉપકરણ હોવા છતાં એને મમત્વ નથી એમ દર્શાવવું છે. મુનિરાજને શાસ્ત્ર પ્રત્યે કે શરીર પ્રત્યે કે બીજા કોઈ ઉપકરણ પ્રત્યે એને મમત્વ હોતું નથી. ત્યારે આ તો ઉપકરણના આગ્રહ અને મમત્વ સેવવું હોય તો એ ઉપકરણ નથી રહેતું એ બહુ મોટું સાધન થઈ જાય છે. એટલો ફેર છે એની અંદર.

‘પુસ્તક છે તે જ્ઞાનના આરાધનને અર્થે સર્વ પ્રકારના પોતાના મમત્વભાવ રહિત રખાય...’ જુઓ ! આ શરત છે આમાં. પુસ્તક રાખવું પણ મમત્વભાવ રહિત રખાય તો જ આત્માર્થ છે. ‘નહીં તો મહાન પ્રતિબંધ છે,...’ થોડો નથી. પરિગ્રહ થઈ ગયો. આજે એક પુસ્તક રાખશે. કાલે ગાંસડો બાંધીને સાથે ફરશે. એ એકમાંથી અનેક ક્યાંથી થયું ? મમત્વ વિના થાય નહિ. એ મહાન પ્રતિબંધ છે. થોડો પ્રતિબંધ નથી પણ મહાન પ્રતિબંધ છે.

‘તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે.’ એનો ઊંડો વિચાર ન કરે, તો એ બધા પોતાના મમત્વભાવને ઓળખી શકે નહિ. બહુભાગ તો શું સ્થિતિ થઈ છે ? કે નિમિત્ત ઉપર નજર છે એટલે ઉપાદાનમાં શું ભાવ થાય છે એની જ ખબર નથી. ઉપાદાનમાં અશુભભાવ થાય છે, શુભભાવ થાય છે કે શુદ્ધભાવ થાય છે એની જ પરખ નથી આવતી. બધું નિમિત્ત આશ્રિત પરિણમન જોવામાં આવે છે. એ બધું જ્ઞાનની જાગૃતિ છૂટી ગઈ છે એ પ્રકારે થાય છે.

મુમુક્ષુ :- નિમિત્ત-ઉપાદાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે નિમિત્ત છે એ પરપદાર્થ છે, આત્માથી બાહ્ય છે. જે માત્ર એને જુએ છે, જે બાહ્ય ચીજને બાહ્ય પદાર્થને જુએ છે તે પોતાના અંતરંગ પદાર્થને જોઈ શકતા નથી. એને અંતરંગ પદાર્થ ગૌણ થઈ જાય છે, એ પોતાને જોઈ શકતો નથી. આ અંતર અને બાહ્ય બે પરસ્પર વિરુદ્ધ દિશા છે. એટલે એક દિશામાં-બહારની દશામાં આગળ વધી ગયો એને અંતરની દશા છૂટી જાય છે. અંતરની દિશામાં આગળ વધે તો બહારની પરિસ્થિતિ યથાયોગ્ય જ રહે છે. બહારની પરિસ્થિતિ અહીંયાં ભાવની મર્યાદા થવાથી આપોઆપ જ ક્રિયાની મર્યાદા થઈ જાય છે. એના

ઉપર દષ્ટિ રાખવાની જરૂર નથી પડતી. એ માર્ગ છે સાચો. એ ભૂલી જાય છે અને એકલા પરપદાર્થ સાથેની માથાકૂટમાં ઉતરી જાય છે, ક્રિયાકાંડમાં ઊતરી જાય છે એને પોતાના ભાવની સમજણ પડતી નથી.

‘આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા ચાતુર્માસ ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્ર પ્રતિબંધ છે.’ શું કહે છે. આ આપણું ક્ષેત્ર છે. દરેકને પોત પોતાનો સંઘેડો કહે છે ને ? ભાઈ ! આ અમારો સંઘેડો છે. આ અમારો સંઘેડો છે. આ અમારો. ‘આ ક્ષેત્ર આપણું છે, અને તે ક્ષેત્ર જાળવવા...’ માટે. નહિતર વળી બીજાનો પગપેસારો થઈ જશે. આપણે ત્યાં ચાતુર્માસ નહિ કરીએ વારેઘડીએ તો બીજાનો અફો જામી જશે. ‘ત્યાં રહેવા માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે તે ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી એ ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય અથવા નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નહિ પણ સંસારના માર્ગમાં છે.’ એટલે તો ‘અપૂર્વ અવસર’માં પોતે એ પદ લીધું છે કે ‘દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રતિબંધ વિણ, વિચરવું ઉદયાધીન વીતલોભ જો.’ કોઈપણ પ્રકારની અપેક્ષા વિના, લોભ વિના, આ ક્ષેત્રે ઘણા ધર્મી જીવો છે, આ ક્ષેત્રે ઘણા આરાધક જીવો છે, માટે આ ગામમાં અને આ ક્ષેત્રમાં આપણે ચાતુર્માસ કરવું જોઈએ એ ક્ષેત્રપ્રતિબંધ છે. એ ક્ષેત્ર પ્રતિબંધ મુનિદેશાની અંદર હોય શકે નહિ. એને કોઈ પ્રતિબંધ જ ન હોય. ક્યારે એનો વિકલ્પ એ ક્ષેત્ર માટેનો છૂટી જાય. જે ક્ષેત્રે પોતે સ્થિતિ કરી હોય એ ક્ષેત્રનો ગમે ત્યારે વિકલ્પ છૂટી જાય. અને ગમે ત્યારે દિવસે પોતે સ્થાન છોડી દે. રાત્રે વિહાર ન કરે, બીજા જીવોની હિંસા થઈ જાય એટલા માટે. પણ દિવસે ગમે ત્યારે છોડી દે. એ Programme આગળથી બધો Set થાય કે આ તારીખે આ ગામમાં પડાવ નાખીશું. આ તારીખે આ ગામમાં હશું. આ તારીખે આ ગામમાં અમારું (સ્થાન હશે). (એવું) મુનિદેશામાં હોતું નથી. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો પ્રતિબંધ છે. એ મહાન પ્રતિબંધ છે. એના આત્માના કલ્યાણને રોકનારો એ વિષય છે.

એટલે એમ કહ્યું ‘તીર્થંકરદેવ તો એમ કહે છે કે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી...’ દ્રવ્યથી એટલે બીજા પદાર્થો. અહીંયાં આહાર ઠીક મળે છે, અહીંયાં આહાર દેવાવાળા બધા ભાવિકજનો છે. અને અહીંયાં બીજા કરતા પ્રસાદ-પાણી અહીંયાં બધા

સારા છે. સુકાળ વર્તે છે, દુષ્કાળ વર્તતો નથી માટે અહીંયાં રહેવું જોઈએ. અને કોઈપણ પ્રકારના ભાવથી, બીજાના ભાવ, પોતાના ભાવ એની સાથે કોઈની સાથેનો પ્રતિબંધ નહિ.

જો અન્ય દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી ચારે પ્રતિબંધથી જો આત્માર્થ થતો હોય અને એ આત્માર્થે નિર્ગ્રંથ થવાતું હોય તો તે તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નથી પણ સંસારના માર્ગમાં છે. તમામ સંપ્રદાયની અંદર આ પરિસ્થિતિ હોય છે. ક્યાંય તીર્થંકરદેવનો માર્ગ જોવામાં આવતો નથી. તમે જુઓ તો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી પ્રતિબંધ સહિત જ વર્તે છે. જે સંપ્રદાયમાં કોઈપણ સાધુ નામ ધરાવે છે, આ ગડબડ ઉભી છે. એ તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં નથી.

‘ગુરુદેવે’ કોઈને સાધુ તરીકે સંમત નથી કર્યા એનું આ કારણ છે. સો વર્ષ પહેલા જે ‘શ્રીમદ્જી’એ કહ્યું એ ‘ગુરુદેવ’નો અભિપ્રાય છે. કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના પ્રતિબંધ વગર કોણ વિચરે છે ? એવા તો કોઈ જોવામાં આવતા નથી. છેવટે આહારની તો બરાબર વ્યવસ્થા કરે છે. પતી ગયું. એ તો એક દાણાની, એક પાણીની વ્યવસ્થા કરે, પાણીના એક ટીપાની વ્યવસ્થા કરે (એટલે) વાત ખલાસ થઈ ગઈ.

‘એ આદિ વાત...’ એટલે એ વગેરે બધી વાતો. ‘યથાશક્તિ વિચારી આપ જણાવશો.’ જેના માટે તમે લખો છો એના માટે આપ વિચારજો. ‘લખવાથી ઘણું લખી શકાય એમ સૂઝે છે, પણ અત્યારે અત્ર સ્થિતિ કરે છે.’ સ્થિતિ એટલે બંધ કરવું, બંધ થાય છે. આ વિષયમાં એમ કહે છે કે ઘણું લખી શકાય એવું છે છતાં પણ અત્યારે આ વિષય પૂરો કરીએ છીએ. અટકીએ છીએ આ વાતમાં. એમ કરીને પ્રસંગવશાત સાધુ સંબંધીના માર્ગની અંદરની પણ સ્પષ્ટીકરણ આવી ગયું છે આમાં.

મુમુક્ષુ :- નાની ઉંમરમાં કુંદકુંદઆચાર્ય

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વીતરાગમાર્ગ આખો ભાસ્યો છે. ‘અપૂર્વ અવસર’ લખ્યું છે. દિગંબર મુનિઓ આ બાજુ તો વિચરતા નહોતા. કાઠિયાવાડમાં દિગંબર મુનિ જોવા નહોતા મળતા પણ એમણે આખું ‘અપૂર્વ અવસર’ લખ્યું છે એ બધું... ‘નગ્નભાવ, મુંડભાવ સહ અસ્નાનતા અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો.’ આદિ અંતર-બાહ્ય બધી સ્થિતિ એકદમ વીતરાગ માર્ગની લીધી છે. ‘એકાકી વિચરતો વળી સ્મશાનમાં, વળી પર્વતમાં વાઘ, સિંહ સંયોગ જો...’

મુમુક્ષુ :- દિગંબર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ પક્કડમાં સંપ્રદાયમાં ન આવી જાય. ક્લેશ ન થાય... ઘણા વિશાળ વિચાર છે એમનો, એમની પાછળનો વિચાર છે એ ઘણો વિશાળ છે. પણ પોતાની જે ભાવના હતી એ ભાવના પ્રસિદ્ધ કરી છે સમજનારે તો સમજવું જોઈએ. એમનો વિકલ્પ એ એમની આજ્ઞા છે એમ સમજવું જોઈએ. શું સમજવું જોઈએ ? કે એમનો વિકલ્પ એ જ એમની આજ્ઞા છે એમ સમજવું જોઈએ. પોતાના માટે એવી અભિલાષા કરી છે. આવા પદની પોતે અભિલાષા કરી છે. એનો આદર આવે કે એનો અનાદર થાય ? આદર થાય એવી વાત છે.

અત્યારે તો (એમ કહે), મકાનમાં શા માટે કેવળજ્ઞાન ન થાય ? (ભાઈ !) આ તો ભાવના એવી ભાવે છે કે હું સ્મશાનમાં વિચરું, એકલો પર્વતમાં, વાઘ, સિંહ જ્યાં ફરતા હોય ત્યાં હું રહું. ગામમાં રહેવાની ભાવના કેમ આવે છે ? કેમ કે એનો આશ્રય જ ગમે છે. અહીંયાં સંરક્ષણ છે, અહીંયાં કોઈ વાંધો નથી. ગામના પાદરે એક રાત ગાળે તો ખબર પડે. ઘોર જંગલની વાત એક બાજુ રહી, અડધો માઈલ દૂર ગામના પાદર જઈને રાત ગાળે તો ખબર પડે કે અહીંયાં વીંછી નીકળશે ? અહીંયાં સર્પ નીકળશે ? અહીંયાં શું થાશે ? અડધી રાત્રે કોઈ બટકું ભરી જશે તો શું કરશે ? ચિત્ત ઠેકાણે રહે નહિ. ક્યાં મુનિપણની ભાવના ! ક્યાં શહેરમાં રહેવાની ભાવના ! બહુ મોટો ફરક છે.

એક દિવસ પ્રયોગ કરે તો ખબર પડે કે કેટલા છપ્પન જાતના વિચારો ઉભા થાય છે. બહાર વગડામાં તો સર્પ ફરતા હોય અને રાત્રે તો ખાસ ફરે. દિવસે લોકો મારી નાખે એટલે સંતાઈને દરમાં રહે. રાત પડે, થોડી ઠંડક થાય એટલે એ બધા પ્રાણીઓ બહાર નીકળે. એ બધાનો યોગ-સંયોગ થાય. એને ખ્યાલ આવે કે પોતે કેટલો નિર્ભય છે. એ દેહ છે એ એક પાડોશી છે. જેમ અન્ય પદાર્થને જુઓ એમ દેહને જોવો છે. કોઈ કોઈને બટકું ભરે છે. મને કોઈ બટકું ભરતું નથી એમ જોવું છે. ક્યારે આવે ? આત્મસ્થિરતા વિના એ સંભવિત નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૨૭નો છેલ્લો પ્રશ્ન છે. આ બધો તમે વિચાર કરી લો. અને લખજો કે શું કરવા જેવું છે ? કેવી પરિસ્થિતિ ઊભી છે ? પછી વિચારશું એમ કહે છે. અહીં સુધી રાખીએ...

પત્રાંક-૪૩૧

મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૭, ગુરુ, ૧૯૪૯

આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગ્રત હોય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો આશય છે.

‘આત્મા’ જે પદાર્થને તીર્થંકરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થસમ્યક્ત્વ છે, એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે. એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે તેવા પુરુષને વિષે નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને, તે પુરુષને બીજરુચિસમ્યક્ત્વ છે. તેવા પુરુષની નિષ્કામ ભક્તિ અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય, એવા ગુણો જે જીવમાં હોય તે જીવ માર્ગાનુસારી હોય; એમ જિન કહે છે.

અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ છે, અન્ય અર્થે નહીં. બીજા કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં, પણ આત્માર્થે છે. તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી. ‘આત્માપણું’ એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણજોગ નથી. અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના, તે સ્થિતિ વિના અન્ય સર્વ કલેશરૂપ છે.

તા. ૧૩-૨-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૨
પત્રાંક - ૪૩૧, ૪૩૨, ૪૩૩

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રગ્રંથ’ પત્રાંક ૪૩૧. ૩૬૪માં પાને. ‘શ્રી સોભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

કેવળજ્ઞાનની શરૂઆતમાં વ્યાખ્યા કરી છે. ‘આત્માપણે કેવળ ઉજાગર અવસ્થા વર્તે, અર્થાત્ આત્મા પોતાના સ્વરૂપને વિષે કેવળ જાગ્રત હોય ત્યારે તેને કેવળજ્ઞાન વર્તે છે એમ કહેવું યોગ્ય છે, એવો શ્રી તીર્થકરનો આશય છે.’ શુદ્ધોપયોગ-પરિપૂર્ણ શુદ્ધોપયોગ, એ કેવળજ્ઞાનની દશા છે અને આત્મસ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ સ્થિરતાની અવસ્થા છે, સંપૂર્ણ જાગૃતિની એ અવસ્થા છે. કિંચિત્માત્ર પણ ત્યાં રાગાદિ વિભાવ ચારિત્રગુણમાં સર્વથા ક્ષય થઈ ગયો છે. એ પ્રકારે કેવળજ્ઞાન વર્તે છે. હવે સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ કહે છે.

‘આત્મા, જે પદાર્થને તીર્થકરે કહ્યો છે, તે જ પદાર્થની તે જ સ્વરૂપે પ્રતીતિ થાય, તે જ પરિણામે આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થસમ્યક્ત્વ છે,...’ ‘આત્મા જે પદાર્થને તીર્થકરે કહ્યો છે,...’ મૂળ સ્વરૂપ અનંત ગુણ સંપન્ન અથવા અનંત ગુણનું એકરૂપ પરમ આત્માનું પરમપારિણામિક ભાવ સ્વરૂપ, એ પદાર્થને શ્રી તીર્થકરે આત્મા કહ્યો છે. ખરેખર આત્મા. ૩૮ ગાથામાં શું કહ્યું ? કે એ ખરેખર આત્મા છે. જગતમાં જે સંસાર અવસ્થામાં આત્મા દેખાય છે એ વ્યવહારઆત્મા કહ્યો છે. એ એની વ્યવહારિક, સંસારિક દશા છે. મૂળ સ્વરૂપ જે આત્માનું પરમપારિણામિકભાવ સ્વરૂપ છે કેવળ શુદ્ધ સ્વરૂપ (છે) એને શ્રી તીર્થકરે આત્મા નામનો પદાર્થ કહ્યો છે.

‘તે જ પદાર્થની...’ એટલે એવા પોતાના સ્વરૂપની ‘તે જ સ્વરૂપે...’ એટલે પોતા સ્વરૂપે. ‘પ્રતીતિ થાય...’ અંતરમાં નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ થાય, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ ભાવે પ્રતીતિ થાય અને પોતે આવો સાક્ષાત્ છે એમ ભાસે. આત્મા સાક્ષાત્ એટલે પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપે એમ ભાસે, અનંત પ્રત્યક્ષતા એની ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેવું. નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ છે, પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે એમ કહેવું, એમ ગણવું.

એવો શ્રી તીર્થંકરનો અભિપ્રાય છે.

અત્યારે સંપ્રદાયમાં સમ્યગ્દર્શનની આ વ્યાખ્યાનો ખ્યાલ નથી. પૂછો કે સમ્યગ્દર્શનની વ્યાખ્યા શું ? તો આ વ્યાખ્યા કોઈ નહિ કરે કે જે 'શ્રીમદ્જી'એ કહી છે. 'ગુરુદેવ' પણ આ પરમાર્થ સમ્યક્ત્વની આ વ્યાખ્યા કરતા. નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન કોને કહેવાય ? કે પોતાનું પરિપૂર્ણ શુદ્ધ સિદ્ધપદ છે એવા નિજ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થતાં સાક્ષાત્ થાય, ત્યારે એ સ્વાનુભવમાં તે સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ થાય ત્યારે અનુભવમાં આવેલું તત્ત્વ, આવો જ હું છું એવી જે નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ થાય ત્યારે એને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે, વાસ્તવિક સમ્યગ્દર્શન છે અથવા એ આત્માનું શુદ્ધ શ્રદ્ધાન છે. આત્મા સાક્ષાત્ ભાસે ત્યારે તેને પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ છે. જ્ઞાનપ્રધાન સમ્યગ્દર્શનની વિવિક્ષા છે. ભાસવું છે એ જ્ઞાનમાં થાય છે. પ્રત્યક્ષપણું, પરોક્ષપણું એ પણ જ્ઞાનમાં આવે છે. શ્રદ્ધાનમાં પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષપણાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. 'એવો શ્રી તીર્થંકરનો સમ્યક્ત્વને વિષે અભિપ્રાય છે.' પેલો કેવળજ્ઞાનને વિષે અભિપ્રાય છે. આ સમ્યગ્દર્શનને વિષે અભિપ્રાય છે.

'એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે...' હવે સત્પુરુષની વાત કરે છે. 'એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે તેવા પુરુષને વિષે...' એવા સત્પુરુષને વિષે, એવા જ્ઞાની ધર્માત્માને વિષે 'નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે જેને,....' એ મુમુક્ષુનું સ્વરૂપ કહ્યું. એવા સત્પુરુષને વિષે જેને નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે એટલે પોતાની શ્રદ્ધાનું કોઈ ફળ આત્મહિત સિવાય જેને ઇચ્છામાં, વાંચ્છામાં. નથી. હું આને માનીશ તો એને માનનાર તરીકે મારું સ્થાન સારું રહેશે એ પણ જેને નથી. જગતના પદાર્થ જોઈએ છે એ પ્રશ્ન નથી. પણ હું આમને માનીશ તો મારા વિષેની માન્યતા પણ કાંઈક સારી-ખોટીમાં ગણાશે એ પણ જેને નથી. નિષ્કામ શ્રદ્ધા લીધી છે.

આત્મહિત માટે જ જેને શ્રદ્ધા છે કે આ જ સત્પુરુષ છે. તે પુરુષને એટલે એવા આત્માને મુમુક્ષુજીવને 'બીજરુચિસમ્યક્ત્વ છે.' એને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. સમ્યક્ત્વનું કારણ જોઈને એને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. એને બીજરુચિરૂપ સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. 'તેવા પુરુષની નિષ્કામ ભક્તિ અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય, એવા ગુણો જે જીવમાં હોય તે જીવ માર્ગાનુસારી હોય; એમ જિન કહે છે.' એમાં પણ જિનેન્દ્રનો અભિપ્રાય નાખ્યો છે. એ પણ જિનની કહેલી વાત છે, જિનેન્દ્રની કહેલી વાત છે. નહિતર તો એમ કહે,

એ તો 'શ્રીમદ્જી' કહેતા હતા ને ? એમને એવો વિચાર આવ્યો હશે. એમ કરીને કાઠી નાખે. કહે છે કે 'એમ શ્રી જિન કહે છે.' જિનેન્દ્ર પણ આમ જ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- નિષ્કામ સાથે નિડરતા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિષ્કામમાં શું છે કે ખાસ કરીને બીજી વાંચ્યા, કામના બીજી નથી એમ લેવું છે. નિષ્કામનો અર્થ એવો લેવો છે.

મુમુક્ષુ :- નીડરતા પણ સાથે સાથે હોય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નીડરતા એટલે નિઃશંકતા હોય છે. નિઃશંકતા હોય છે એટલે પછી ભયનો તો બીજો પ્રશ્ન નથી. ડર શેનો ? શું સંબંધીનો ડર ? કેવો ડર હોય ? કેવો ડર હોય ? નહિતર કેવો ડર હોય ? ડરનો જે પ્રશ્ન છે એમાં ભય તો અનેક પ્રકારના છે તો કેવો ભય ન હોય ? એમ. લૌકિકભય ન હોય. લોકો મને આમ ગણશે, લોકો મને આમ ગણશે. 'સોનગઢ'વાળા ગણશે. 'કાનજીસ્વામી'વાળા ગણશે. ફલાણા ગણશે એ પણ દરકાર હોતી નથી. લોકોની નિંદા, પ્રશંસાનો ભય નથી. ભય એટલે નિંદા પ્રશંસાનો ભય.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને માર્ગાનુસારીથી જુદાં પાડ્યા છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા જુદા પાડ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગાનુસારી પાછાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'બીજરૂપી સમ્યક્ત્વ છે. તેવા પુરુષની નિષ્કામ ભક્તિ અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય, એવા ગુણો જે જીવમાં હોય...' એટલે એવા સત્પુરુષની ભક્તિવાન હોય છે, એટલે ગુણની ભક્તિ આવી છે, જેને ગુણ વિષે ભક્તિ છે એ સરળ પુરુષો છે. એની સરળતા જોઈને એ માર્ગે જલ્દી ચડી જશે એવું પણ એની અંદર (નીકળે છે). આમ તો, બન્ને મુમુક્ષુની ભૂમિકા છે. જુદા જુદા પડખેથી વાત લીધી છે.

'અમારો અભિપ્રાય...'

મુમુક્ષુ :- તેવા પુરુષને એટલે સત્પુરુષ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સત્પુરુષની વાત છે. સમ્યક્ત્વ કહ્યું ને ? એવું સ્વરૂપ જેને ભાસ્યું છે, સાક્ષાત્. પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ જેને છે એવા પુરુષની શ્રદ્ધા અને એવા પુરુષની ભક્તિ, એમ બે વાત લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધા અને ભક્તિમાં ફેર શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આમ તો બેય અવિનાભાવી જ હોય છે. શ્રદ્ધા હોય એને ભક્તિ ન હોય એમ કેમ બને ? અને શ્રદ્ધા વગરની ભક્તિ હોય એમ કેમ બને ?

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધા વગર ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિષ્કામ હોઈ શકે. આમ તો બન્ને એક જ મુમુક્ષુ દશાના પડખા છે. પણ માર્ગાનુસારીને જરા દૂર રાખે છે. કેમ કે ઓલામાં ભક્તિ છે એ કોઈ વખત ઓઘસંજ્ઞાએ પણ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- નિષ્કામભાવે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નિષ્કામભાવે. તેવા પુરુષની ભક્તિ અબાધાએ પ્રાપ્ત થાય. નિષ્કામ શ્રદ્ધા લીધી છે અને ભક્તિમાં પોતાને દખલ નથી. નિષ્કામ ભક્તિ. એટલી તો ખરી જ. ઓલી ભક્તિ-સકામ ભક્તિનો તો પ્રશ્ન જ નથી. સકામ ભક્તિવાળાને તો ક્યાંય માર્ગાનુસારીમાં પણ લીધા નથી. બીજરુચિમાં તો ન લે પણ માર્ગાનુસારીમાં પણ નથી લીધા. આ 'કબીર' છે, 'અખા ભગત' છે, 'નરસિંહ મહેતા' છે એ બધાને માર્ગાનુસારીમાં એમણે લીધા છે. અન્યમતમાં હોવા છતાં પણ. એ લોકો જગતના પદાર્થની વાંચ્છા (હોય) એવા સકામભક્તિવાળા નહોતા, પણ ગુણ પ્રત્યે ભક્તિવાળા હતા. જ્યાં ગુણ જુએ ત્યાં ઢળી પડે એ પ્રકાર હતો. એ અપેક્ષાએ માર્ગાનુસારીને પોતે અભિપ્રાયની અંદર, વિચારની અંદર જુદા પાડતા હોય એટલું બનવા જોગ છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગાનુસારી આગળ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા આગળ એવી વાત કરી ગયા છે પોતે. એટલો વિચારભેદ સંભવિત છે. માર્ગને અનુસરવામાં જેની યોગ્યતા ઠીક છે. એ માર્ગ ઉપર ચડવા માટે એવા સરળ પરિણામી જીવો છે કે માત્ર ગુણને જ જુએ છે, ગુણ પ્રત્યે જ આસક્ત છે. એમ. એટલી મર્યાદિત વિચારસરણી હોય શકે.

'અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય તો ...' 'સોભાગભાઈ'ને બીજરુચિમાં લઈ જઈ શકાય. કહેવાનો મતલબ એમ છે. એમની જે રુચિ જોઈ છે એ એવી જોઈ છે એમણે. બીજરુચિ સમ્યક્ત્વ જેવી જોઈ છે.

મુમુક્ષુ :- જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જિજ્ઞાસુ પણ પરમાર્થ સમ્યક્ત્વ વર્તે છે એના પ્રત્યે જેને નિષ્કામ શ્રદ્ધા છે. એટલે આત્મહિતના ખાસ નિમિત્ત જુએ છે અને એ રીતે બહુમાન આવે છે. પોતાના આત્મહિતનું નિમિત્ત જોઈને બહુમાન આવે છે.

‘અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ છે, અન્ય અર્થે નહીં.’ ‘અમારો અભિપ્રાય કંઈ પણ દેહ પ્રત્યે હોય તો તે માત્ર એક આત્માર્થે જ છે,...’ દેહાર્થની કોઈ જગ્યાએ વાત ચાલતી હોય, વ્યવસાયની વાત ચાલતી હોય, સ્વાસ્થ્યની વાત ચાલતી હોય તો પણ અમારો અભિપ્રાય એની પાછળ આત્માર્થનો છે, દેહાર્થનો નથી. મૂળ પાયામાં એ વાત ઉપર લક્ષ્ય છે અને બીજી વાત ચાલે છે.

‘બીજા કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યે અભિપ્રાય હોય તો તે પદાર્થ અર્થે નહીં પણ આત્માર્થે છે.’ દેહની વાત કરીએ, વ્યવસાયની વાત કરીએ, કોઈ બીજી વાત કરીએ, ગમે તે વાત કરીએ. અમારો અભિપ્રાય તે પદાર્થ માટે નથી પણ આત્માર્થ માટે છે. એટલે સર્વ વિચારણાનું કેન્દ્રસ્થાન એક આત્મા જ છે. આત્મહિત કેમ થાય એટલું જ છે બધી વિચારણાનું (કેન્દ્રસ્થાન છે). ક્યાંય લક્ષ્ય ફરતું નથી.

‘તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી.’ એ પદાર્થની વાત કરીએ ત્યારે એ પદાર્થને આધારે અમારો આત્માર્થ છે, એ પદાર્થ નહિ પ્રાપ્ત થાય તો આત્માર્થ નહિ થાય, બહારમાં અનુકૂળતા અને આજીવિકાનું સાધન નહિ હોય તો આત્માર્થ નહિ થાય, એ હશે તો આત્માર્થ થશે, એ વાત નથી. ભલે ચર્ચા એની ચાલતી હોય તો પણ. એની પ્રાપ્તિ અને અપ્રાપ્તિના આધારે અમારો આત્માર્થ હોય એવું અમને લાગતું નથી.

એટલે કે કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં અમે અમારું આત્મહિત સાધીએ, સાધી શકીએ એ વાત અમને સ્પષ્ટ પ્રતિભાસે છે. એમાં અમને કોઈ પદાર્થ નડે છે, કોઈ પદાર્થની સાનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાનું કારણ થઈ પડે છે એવું કાંઈ નથી, એમ કહેવું છે. એ નિરાલંબી પુરુષાર્થ છે. કોઈનું વચ્ચે આલંબન અને આધાર લેવાની એ પુરુષાર્થને જરૂર નથી.

‘તે આત્માર્થ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિને વિષે હોય એમ અમને લાગતું નથી. ‘આત્માપણું’ એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણજોગ નથી.’ આત્મામાં જે આત્માપણું. આત્માપણું એટલે ? આત્મામાં જે

આત્મપણું એ ધ્વનિ સિવાય, એ અમારો આ આંતરધ્વનિ છે. પ્રત્યેક પરિણમનનો એ ધ્વનિ છે કે આત્મામાં આત્મપણું રાખીને વાત છે, એ સિવાય બીજી રીતે કોઈ વાત નથી. ‘આત્માપણું એ ધ્વનિ સિવાય બીજો કોઈ ધ્વનિ કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં...’ કોઈ પદાર્થ ગ્રહણ કરીએ, કોઈ પદાર્થ છોડીએ, કાંઈ પણ પ્રક્રિયા બહારમાં થાય એમાં આત્મામાં આત્મપણું રાખીને એ બધી પ્રક્રિયા થઈ રહી છે. પદાર્થની સાથે બીજો કોઈ સંબંધ નથી. મુખ્ય સંબંધ આ છે કે આત્મામાં આત્મપણું છે. બીજા પદાર્થના ગ્રહણત્યાગમાં સ્મરણ પણ નથી. એ સિવાય બીજી કોઈ વાતનું. એટલે કે ક્યારેય અમારા આત્માનું વિસ્મરણ થઈને કોઈ પદાર્થનું ગ્રહણત્યાગ કરીએ છીએ એ પ્રશ્ન નથી.

‘અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના, તે સ્થિતિ વિના અન્ય સર્વ કલેશરૂપ છે.’

આ યોગ્યો અભિપ્રાય છે. પરમશાંત સ્વરૂપ જે આત્મા, એમાં આત્માપણું જાણ્યા વિના કેવી રીતે ? કે અનવકાશપણે. જેમાં બીજો કોઈ અવકાશ નથી. કોઈ જગ્યા નથી. કોઈ અપેક્ષા નથી. કોઈ અવલંબન નથી. કાંઈ પ્રકાર નથી. એક સમય પણ આત્માને છોડ્યા વિના, એક સમયનો અવકાશ વચ્ચે ખાલી નહિ. અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના અને એવી સ્થિરતા વિના. આત્મામાં જ સ્વરૂપ સ્થિરતા વિના બાકીના પરિણામ બધા કલેશને ભજનારા પરિણામ છે. પરમ શાંતસ્વરૂપ આત્મા અનંત શાંતિનો પીંડ છે. એને છોડીને પરિણામ જેટલા દૂર જાય એ બધા ભાવ કલેશરૂપ થવાના છે. એમાં કલેશ સિવાય બીજું કાંઈ નહિ ઊપજે. કેવળ કલેશના પરિણામ થશે.

મુમુક્ષુ :- બધા જ્ઞાનીઓની આવી સ્થિતિ હોય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે. એક જ અભિપ્રાય, એક જ લાઈન, એક જ માર્ગ ત્રણે કાળના (જ્ઞાનીઓનો હોય છે). પરમાર્થ માર્ગની અંદર કોઈ માર્ગનો પ્રકારાંતર કોઈ ભેદ પડે છે એવું કોઈ કાળે બનતું નથી. એ પત્રમાં કેવળજ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, મુમુક્ષુપણું અને આત્માર્થ, જ્ઞાનીની દશા-આત્માર્થે જ્ઞાનીની દશા બધી ચોખવટ એક પત્રમાં કરી છે.

‘અનવકાશ આત્માપણું જાણ્યા વિના,...’ એમા જોર છે જરા. એમાં આત્મા પ્રત્યેની ભીંસ છે. ‘નિયમસાર’માં આવે છે કે એક સ્વરૂપ ધ્યાન સિવાય, એક આત્મધ્યાન સિવાય અન્ય સર્વ ઘોર સંસારનું મૂળ છે. બાકીનું બધું શું છે ? ઘોર સંસારનું મૂળ છે. એક આત્મધ્યાન સિવાય બધું. એ સિવાય બધો સંસાર જ જોઈએ

છીએ. બહાર નીકળ્યો કે એ સર્વો, એટલો સર્વો આત્મામાંથી. ચોખ્ખી એકતરફી વાત છે જેને કહીએ, એક તરફી જ ચોખ્ખી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જિનકલ્પી હોય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આમને આમ, આમ ને આમ બે વાત નહિ. એકતરફી વાત છે. બાકીનો બધો કલેશ છે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુને તો ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને આવો અભિપ્રાય કેળવાય તો બરાબર મુમુક્ષુતા આવે. અભિપ્રાયમાં એમ આવવું જોઈએ કે આ એક જ કામ કરવા જેવું છે. મનુષ્ય ભવ આને માટે જ આવ્યો લાગે છે એમ એને ભાસવું જોઈએ. મનુષ્યભવ આ કાર્ય માટે મળ્યો હોય એમ એને ભાસવું જોઈએ. બીજા બીજા કાર્યોની મહત્તામાં મનુષ્ય ભવ વ્યતિત થાય એ એને ખટકે, એ એને ખૂંચે એવી પરિસ્થિતિ અંદર આવે તો મુમુક્ષુતા આવે છે. નહિતર આ પણ થોડું કરીએ. થોડું આ પણ કરીએ, જેટલું થાય એટલું, બેય થોડું થોડું કર્યા કરીએ, આપણી શક્તિ પ્રમાણે. આ પણ કર્યા વગર ચાલે એવું નથી, આ પણ થોડું આપણે કરવું જ જોઈએ. એમ નથી.

એક કરવું છે, બીજું કરવું પડે એ બીજી વાત છે. એક જ કરવું છે. બીજું તો કરવું પડે છે, કરવું નથી. એમ છે ખરેખર. તો મુમુક્ષુતા સંભવે છે. અને બીજું કલેશરૂપ અને અશાંતરૂપ લાગે. કલેશ એટલે અશાંતિ લાગે. વિકલ્પમાં દુઃખ લાગે.

પત્રાંક-૪૩૨
મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૭, ગુરુ, ૧૯૪૯

અંબાલાલનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો હતો.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો

જોગ છે, અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે. માટે અમને વારંવાર સમીપમાં છીએ એમ સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો. આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

આ આત્મા પૂર્વે અનંત કાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જીવ અનંતકાળથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને જાણું છું, અમુકને નથી જાણતો એમ નથી, એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે, અને તેના ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.

૪૩૨. ‘અંબાલાલભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

‘અંબાલાલનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો હતો.’ મુમુક્ષુ બધા ત્યાં ‘ખંભાત’માં છે. ‘અંબાલાલભાઈ’નો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો હતો.

‘આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનઅવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાનીપુરુષનો નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે.’ આ મુમુક્ષુને સીધું માર્ગદર્શન છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. એટલે શું છે કે બીજા મુમુક્ષુઓ સાથે હશે કાંઈક. પણ લખેલો હશે ‘અંબાલાલભાઈ’ના હાથનો, એટલે.

‘આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે...’ અવકાશ કરવો એટલે ખાલી કરવો. આત્માને વિભાવથી છોડાવવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનઅવકાશપણે રહેવાને

અર્થે, નિરંતર રહેવાને અર્થે, એક સમયપણ ખાલી ન જાય. અવકાશ એટલે ખાલી જવું. ‘કોઈપણ મુખ્ય ઉપાય હોય...’ એનો કોઈ પણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો. શાસ્ત્ર વાંચવું એમ નથી કહ્યું, તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરજે એમ નથી. એમની શૈલીમાં મુખ્ય આ વાત છે. એનો ‘મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાનીપુરુષ...’ જે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું છે, એની મૂર્તિ છે. મૂર્તિમંત આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ છે એવા જે જ્ઞાનીપુરુષ તેનો ‘નિષ્કામ બુદ્ધિથી...’ નિષ્કામ બુદ્ધિથી એટલે બીજા કોઈપણ પદાર્થની વાંચ્છાનો અભિપ્રાય જેમાં નથી. ‘ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે.’ ભક્તિ સહિતનો સંગ છે. સંગ છે એટલું નહિ પણ ભક્તિ સહિતનો સંગ છે.

‘તે સફળ થવાને અર્થે...’ તેવો સત્સંગ સફળ થવાનો અર્થે ‘નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે,...’ જ્ઞાનીને પણ નિવૃત્તિ હોય, પોતાને પણ નિવૃત્તિ હોય. પોતે પાછો ઉપયોગ દોડાદોડ કરતો હોય એમ નહિ. પોતે પણ નિવૃત્ત હોય, જ્ઞાનીને પણ નિવૃત્તિ હોય.

મુમુક્ષુ :- આત્મારામ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મારામ એટલે આત્મામય. આત્મા જેનો આરામ છે. આત્મામાં જે સારી રીતે વિશ્રાંત છે એવા જ્ઞાનીપુરુષ એમ લીધા છે. જ્ઞાનીપુરુષનું વિશેષણ છે.

એવો ‘ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે,...’ જ્યાં જ્ઞાનીને પણ આ વાત કરતા વચ્ચે વિક્ષેપ નથી અને એમના સંગમાં આવનારને પણ વચ્ચે વિક્ષેપ નથી બીજી ઉપાધિનો કે ઉપાધિ ઉપર ઉપયોગ લાગે. એ બહુ મોટો પુણ્યનો યોગ છે. એવો બંનેનો અરસપરસ યોગ થાય ત્યારે તે ઘણો મોટો પુણ્ય યોગ છે. ‘અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે.’ એવો પુણ્યયોગ મળવામાં ઘણો અંતરાય ઊભો થાય. કાં તો જ્ઞાનીને કાંઈ ઉદયમાં ગડબડ થાય અને સમય ન મળે કાં પોતાને સમય ન મળે અને કાંઈને કાંઈ આવી પડે. એમ.

‘માટે અમને વારંવાર સમીપમાં છીએ એમ સંભારી...’ એમ. પોતે દૂર છે એટલા માટે અમે તમારી સમીપમાં છીએ એમ રાખીને. એમ સંભારીને. ‘જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો.’ વૈરાગ્યના શાસ્ત્રો વાંચો, વિચારો.

ઉદય પ્રત્યે નિરસ પરિણામ ભજે એવું લખાણ હોય, એવા શાસ્ત્રો વાંચો. જુઓ, માર્ગદર્શન શું આપ્યું છે ? બે વાત છે, એક તો જેમાં આત્માનું સ્થાપન કર્યું હોય એવા શાસ્ત્રો વાંચો. ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ ઉપદેશના શાસ્ત્રો વાંચો કે જેમાં ઉદયથી ઉદાસ થવાય, ઉદયથી નિરસ થવાય. પેલા જગ્યા કરો. દ્રવ્યાનુયોગનો વિષય પ્રતિભાસમાં આવે એની જગ્યા કરો, એમ કહેવું છે. નહિતર વાત આવશે, પરિણામન નહિ આવે. વાત સમજાશે. ‘તે હાલ વાંચો, વિચારો.’

‘આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે,...’ આત્મા કેવળ પોતાના સ્વરૂપમાં વર્તે અને સ્વરૂપાકાર ભાવે વર્તે, સ્વભાવભાવે વર્તે છે એમ જે ચિંતવન રાખવું, એવી ચિંતવના રાખવી, એવી આશા-અભિલાષા રાખવી તે લક્ષ છે. અને ‘શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.’ શાસ્ત્રમાં પણ એમ જ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. એ શાસ્ત્રનો અભિપ્રાય છે અને એવું લક્ષ રાખવું જોઈએ. આત્મા, આત્માપણે વર્તે એ લક્ષે શાસ્ત્ર વંચાવા જોઈએ. શાસ્ત્ર વાંચવામાં આત્મા, આત્માપણે વર્તે એ લક્ષે શાસ્ત્રનું વાંચન ચાલવું જોઈએ, તત્ત્વનું ચિંતવન ચાલવું જોઈએ, કોઈપણ વાત ચાલવી જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- પોતે જ્ઞાનીપુરુષ સમીપમાં ચાલવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા પોતે જ્ઞાનીની સમીપ છે. કારણ કે સમીપ ન હોય ત્યારે જીવ દોષ કરે છે. સમીપ હોય ત્યારે દોષ કરતો નથી. જ્ઞાની સમીપ હોય ત્યારે મર્યાદામાં આવી જાય છે. તો અમે સમીપ છીએ એમ સમજીને તમે પ્રવર્તો, એમ કહે છે. ભલે ક્ષેત્રથી દૂર છીએ તો પણ ભાવમાં સમીપ રાખો. સમીપ રાખો તો ઘણો ફેર પડી જશે.

મુમુક્ષુ :- માતાજીએ કીધું, ગુરુદેવને પ્રત્યક્ષ રાખવા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પ્રત્યક્ષ રાખવા. ભલે ‘ગુરુદેવ’ પરોક્ષ થઈ ગયા પણ હૃદયમાં પ્રત્યક્ષ રાખવા. હૃદયમાં ‘ગુરુદેવ’ની મૂર્તિને સ્થાપિત કરવી. મારા માટે તો પ્રત્યક્ષ જ છે. પછી ગડબડ નહિ થાય બધી. ‘ગુરુદેવ’ ચાલ્યા ગયા પછી જે ગડબડ થઈ ને, એ અપેક્ષાએ થોડી વાત હતી.

‘આ આત્મા પૂર્વે અનંત કાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી,...’ અનંતકાળ વ્યતીત થઈ ગયો એમાં પોતે પોતાના સ્વરૂપને કદી જાણ્યું નથી. ‘તે ઉપરથી એમ લાગે

છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે;...' એક જાણવાનું કાર્ય કાંઈક કઠીન છે એમ લાગે છે. નહિતર અનંતકાળ ગયો, ધર્મને માટે આ જીવે ઘણી વાર અભિલાષા રાખી છે, આશા રાખી છે. આત્મજ્ઞાન થવાના પણ એને ભાવ થયા છે કે મને આત્માનું જ્ઞાન થાય તો સારું, અનુભવ થાય તો સારું પણ અનંત કાળમાં એકવાર પણ આત્મજ્ઞાન થયું નથી. એ એમ બતાવે છે કે માર્ગ કાંઈક એટલો સહેલો નથી. એક અપેક્ષાએ એટલો સહેલો નથી અથવા પોતે એવી જગ્યાએ ઊભો છે કે જેથી વિટંબણા છે. વિકટ છે એટલે વિટંબણા છે.

‘અથવા તો જાણવાના તથા રૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે.’ એવું જે જાણવા મળે એવો પુરુષનો યોગ થવો એ ક્વચિત્ જ બને છે. એટલે ઠામ ઠામ આ આત્મજ્ઞાનનો વિષય મળી જાય, ઠેકાણે ઠેકાણે મળી જાય એ સંભવિત નથી, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- બહુ અમૂલ્ય માર્ગદર્શન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અમૂલ્ય વાત છે. એનું કોઈ મૂલ્ય થઈ શકે એવી ચીજ નથી.

મુમુક્ષુ :- સહેજે મળી જાય

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સહેજે મળ્યું છે. એટલે જીવ ઉપેક્ષા કરી જાય છે. પણ એ કરવા જેવું નથી.

‘તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથા રૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જીવ અનંતકાળથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને જાણું છું, અમુકને નથી જાણતો એમ નથી.’ એટલે આ હું જાણું છું. આ એક બહુ મોટી વિટંબણા છે. જે કાંઈ વિકટતા છે એ બીજી નથી પણ હું સમજું છું, હું જાણું છું, મને ખબર છે, હું કાંઈ ફલાણી વાત નથી જાણતો એવું કાંઈ નથી. બધું ખ્યાલમાં છે મને. નથી ખ્યાલમાં એવું નથી. બધું મને ખ્યાલમાં છે. આ તકલીફ છે એને. મોટામાં મોટી તકલીફ હોય તો આ પ્રકારની છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવી વાત છે. એવું છે ને કે એનો એક અનુભવ છે એ નડે છે. જેમ પુણ્યયોગ અનુકૂળતાના રસને ઊભો કરી દે છે, એમ પહેલા આ વિષયથી પોતે અજાણ હોય છે. પછી પૂછતો... પૂછતો.. પૂછતો.. જાણકાર થઈ જાય છે. એ સંબંધીના પુસ્તકો વાંચે, એ સંબંધીની ચર્ચા-વાર્તા, પૃષ્ઠના-પ્રશ્નો પૂછે એમ કરતા

જાણકાર થઈ જાય છે. હવે જાણકાર નહોતો અને જાણકાર થયો એ પરિસ્થિતિ તો બદલાણી છે. એટલી હકીકતની કોઈ નિષેધ કરી શકાય એવું નથી. એ હકીકત એક હકીકત જ છે. પણ ત્યાં પોતે નથી જાણતો એ એને કઈ અપેક્ષાએ આવે ? કે અનુભવ નથી માટે હું જાણતો નથી. એ વાત સમજાણી છે એનો અનુભવ નથી. તો સમજણ અને અનુભવ વચ્ચેનું જે અંતર છે એ અંતર મેં કાપ્યું નથી માટે હું અજાણ છું. એ વાત ભાગ્યે જ કોઈને સમજાય છે. એ નહિ સમજાવાથી એને એમ લાગે છે કે હું પહેલા નહોતો સમજતો, હવે મને સમજાણું છે.

મુમુક્ષુ :- ખરેખર તો સમજાણું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને સમજાણું નથી એ આવવું મુશ્કેલ પડે છે. આનું કારણ આ છે. કે પહેલા નહોતું સમજાણું, પછી સમજાણું પણ છે. એટલે સમજાણું નથી એ આવવું મુશ્કેલ પડે છે. પણ જો ખરેખર કોઈ જીવ ખોજી હોય, અંતરશોધક હોય તો આ એને નવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. વાત સમજમાં આવી ઠીક છે. પણ પરિણામન અને સમજણ વચ્ચેનું અંતર કાં છે ? જે સમજમાં આવી એમ પરિણામન સીધું કેમ નથી ? માટે કાંઈક કોઈક કડી ખૂટે છે વચ્ચે. કોઈ વાત વચ્ચે ખૂટે છે. અને એની સમજણ નથી એ વાત નક્કી છે.

‘એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે,...’ આત્મા તો શાસ્ત્ર અને શ્રીગુરુથી જાણવા મળે છે કે આત્મા અનંત ગુણનું ધામ છે. આત્મા અનંત ગુણનું નિધાન ભરેલું છે આત્મામાં. કેવળજ્ઞાનાદિ અનંત ગુણનું નિધાન ભરેલું છે, પણ એ સ્વરૂપે પોતાને વિસ્મરણ વર્તે છે એનું શું ? આ તો રોકડી વાત છે. ચાલતી અવસ્થામાં એ સ્વરૂપનું વિસ્મરણ છે કે એ સ્વરૂપનું ભાન વર્તે છે ? બસ, આ સીધી વાત છે. એટલે એમ છતાં, એવું જાણ્યા છતાં, આત્મસ્વરૂપને જાણ્યા છતાં જે રૂપે પોતે છે, જે સ્વરૂપે પોતે છે તે સ્વરૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે. એક પછી એક પછી એક પછી એક ઉદયભાવના પરિણામમાં એકત્વપણે, તન્મયપણે વર્તે છે કે જેને (લઈને) એ સ્વરૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે.

‘એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે,...’ મુમુક્ષુ જીવને આત્મા સમજવા મળ્યો હોય તો પણ આ વાત એણે બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે કે આ ફેર કેમ છે ? અંતર કેમ છે ? આવો આત્મા છે તો એનું ભાન કાં નહિ ? એનું ભાન

છૂટીને કેમ ભાવ ચાલે છે ? પરિણામન ચાલે છે ? બસ. અહીંયાં ઊંડે ઉતરવું જોઈએ. આ જગ્યાએ.

મુમુક્ષુ :- જે રૂપે એટલે મૂળ સ્વરૂપે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મૂળ સ્વરૂપે. જે મૂળ સ્વરૂપે પોતે છે એનું વિસ્મરણ વર્તે છે. એના ભાનમાં નથી વર્તતો પોતે. ભાનમાં તો એમ વર્તે છે કે હું ફલાણો, ફલાણો દેહધારી છું. એમ ભાનમાં વર્તે છે. એમ છે નહિ પોતે. એ એનું સ્વરૂપ નથી. આના ભાનમાં આનું બેભાનપણું છે. દેહના સભાનપણામાં સ્વરૂપનું બેભાનપણું છે. અને સ્વરૂપના સભાનપણામાં દેહનું બેભાનપણું થાય છે. એક સાથે બે ભાન રહે એવું નથી. કેમ ? કે બંને વિરુદ્ધ છે. એક સાથે બે ભાન રહે નહિ કાંઈ. આનું પણ ભાન રહે અને આનું પણ ભાન રહે એમ બને નહિ.

‘એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે, અને તેનો ઉપાય...’ એ ભાન બદલાઈ જાય ‘તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.’ બહુ પ્રકારે એટલે ઊંડે ઉતરીને આ વિચારવાનું સ્થળ છે. આ સ્થળે જીવ ઊંડો ન ઊતરે તો વાત બધી વાત જ રહી જશે. બધી વાત વાતમાં રહી જશે. પરિણામનમાં કોઈ ચીજ નહી આવે, એમ કહેવું છે. એ વાત જરા એમણે ધ્યાન ખેંચે એવી માર્મિક વાત કરી છે આ જગ્યાએ. ૪૩૨ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૩૩

મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૧૪, ૧૯૪૮

શ્રી કૃષ્ણાદિના સમ્યક્ત્વ સંબંધી પ્રશ્નનું આપનું પત્ર પહોંચ્યું છે. તથા તેના આગલા દિવસના અત્રેના પત્રાંથી આપને ખુલાસો પ્રાપ્ત થયો તે વિષેનું આપનું પત્રું પહોંચ્યું છે. બરાબર અવલોકનથી તે પત્રાં દ્વારા શ્રી કૃષ્ણાદિના પ્રશ્નોનો આપને સ્પષ્ટ ખુલાસો થશે એમ સંભવ છે.

જેને વિષે પરમાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવાં અત્યંત દુષ્કમ

થાય તે કાળને તીર્થકરદેવે દુષમ કહ્યો છે, અને આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે. સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે. મુમુક્ષુપણું, સરણપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગ આદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને હુંડાઅવસર્પિણીકાળ કહ્યો છે; અને તે વાત પણ સ્પષ્ટ છે. પ્રથમનાં ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો ક્વચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતો; પરંતુ સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે; તો પછી આ કાળને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય ? પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે તોપણ ધન્ય છે.

કાળ સંબંધી તીર્થકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે ‘આવો’ ઉદય અમને વર્તે છે, અને તે સમાધિરૂપે વેદવા યોગ્ય છે.

આત્મસ્વરૂપ.

૪૩૩. ‘સૌભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- વ્યક્તિગત બધાના પત્રમાં આવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વ્યક્તિગત પત્રમાં ઘણું તત્ત્વ એમણે નાખ્યું છે. મુમુક્ષુની યોગ્યતા જોઈને એને શું કહેવા યોગ્ય છે ? બહુ માર્મિક વાતો કરી છે. જે મુમુક્ષુને પોતાને લાગુ પડતી હોય એ વિચારણાનું સ્થળ એને થઈ જવું જોઈએ. એ સ્થાને એની ઊંડી વિચારણા ચાલવી જોઈએ.

‘શ્રીકૃષ્ણાદિના સમ્યક્ત્વ સંબંધી પ્રશ્નનું આપનું પત્ર પહોંચ્યું છે.’ ‘શ્રીકૃષ્ણ’ ‘વાસુદેવ’ થયા એમને સમ્યક્ત્વ સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો હશે, એમને સમ્યક્દર્શન હતું ? કેમ કે જૈનાગમ પ્રમાણે વર્તમાનમાં તે નારકીમાં છે. સમ્યગ્દષ્ટિ તો નારકીમાં જતા નથી. પણ ‘શ્રેણીક’ રાજા હતા. આ બંનેનું મુખ્ય નામ છે. બન્ને તીર્થકરના જીવ છે.

મુમુક્ષુ :- ‘મહાત્મા ગાંધી’એ પૂછેલું કૃષ્ણ અવતાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ‘કૃષ્ણ’ અવતાર લીધું છે. એ તો એમણે એમ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે ઈશ્વરના અવતાર છે કે કેમ ? ઈશ્વરના અંશ છે કે કેમ ?

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સમકિત થયેલું, થયેલું, સમ્યગ્દર્શન થયેલું, પહેલા નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નિદાન બંધ થાય છે.

‘શ્રીકૃષ્ણાદિના સમ્યક્ત્વ સંબંધી પ્રશ્નનું આપનું પત્ર પહોંચ્યું છે. તથા તેના આગલા દિવસનાં અત્રેનાં પત્તાથી આપને ખુલાસો પ્રાપ્ત થયો તે વિષેનું આપનું પત્રું પહોંચ્યું છે. બરાબર અવલોકનથી તે પત્તા દ્વારા શ્રી કૃષ્ણાદિનાં પ્રશ્નોનો આપને સ્પષ્ટ ખુલાસો થશે...’ ‘બરાબર અવલોકનથી તે પત્તા દ્વારા શ્રી કૃષ્ણાદિનાં પ્રશ્નોનો આપને સ્પષ્ટ ખુલાસો થશે. એમ સંભવ છે.’ એ તો ‘શ્રીમદ્જી’ના જે પત્રો છે એ પાછા અમુક આમાં નથી છપાણાં એ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. કેમ કે પોતે ઉલ્લેખ કરે છે કે આ પત્રથી તમને ખુલાસો થઈ જશે. એટલે આ કાગળની પહેલાનો એ પત્ર છે તો એ પહેલાનો પત્ર આમાં છાપેલો નથી. કે જેમાં ‘શ્રીકૃષ્ણ’ના સમ્યક્ત્વ સંબંધીની કોઈ ચર્ચાનો ઉલ્લેખ હોય, એ પત્ર નથી આપ્યો. એટલે એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે કેટલાક પત્રો મળ્યા નથી, જે આની અંદર પ્રસિદ્ધ થયા નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઠીક છે, એ તો જે બનવાનું હોય એ તો ગમે તેમ બને જ છે. પણ સામાન્ય રીતે ‘શ્રી કૃષ્ણ’નું ચારિત્ર જોતાં એમના પરિણામમાં યુદ્ધના પરિણામ અને કેટલાક માયાચારના પરિણામની પ્રસિદ્ધિ સ્પષ્ટપણે દેખાય છે. કેમ કે એમાં રાજનીતિનો ઘણો પ્રયોગ કરવો પડ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એ પ્રકાર બને છે.

મુમુક્ષુ :- લક્ષ્મણ જેવા ભાવ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- થાય જ. તીવ્રપણે યુદ્ધના પરિણામ જે થાય છે...

મુમુક્ષુ :- ચકવર્તીમાંપ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચક્રવર્તીમાં બાર ચક્રવર્તી થાય છે. એમાં દસ સમ્યક્દષ્ટિ થયા છે. બે મિથ્યાદષ્ટિ થયા છે.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે લગભગ સમ્યક્દષ્ટિને, સમ્યક્દષ્ટિ ચક્રવર્તી હોય, સમ્યક્દર્શન સહિત હોય તો લગભગ એને લડવું પડતું નથી. એનું જે ચક્ર છે, બધા Surrender થાય છે. ભાગ્યે જ યુદ્ધ કરવું પડે. પણ યુદ્ધ કરવું પડે તોય તે એના પરિણામ મર્યાદિત થઈ જાય છે. યુદ્ધ છે, યુદ્ધ કરવાના પરિણામ અને એકત્વપણે યુદ્ધ કરવાના પરિણામ, આમ તફાવત છે એની અંદર.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બહુ મોટો ફેરક છે. એક જોડાય છે, એક જુદા રહે છે. બેય વચ્ચે મોટો ફેર છે. એકને પોતાનું યુદ્ધ છે. એકને પારકાનું યુદ્ધ છે. બીજા વતી યુદ્ધ લડે છે. પોતાવતી નથી લડતા. પોતાનું જાણીને નથી લડતા. વકીલ કેસ લડે. વકીલના લડવાના કેસ તો વકીલના છે અને અસીલના છે પણ અસીલના પરિણામમાં મોટો ફેર છે. વકીલને કાંઈ મતલબ નથી એટલો. હારે-જીતે એનો. લડે છે વકીલ એમ છતાંય. એમ રાજા લડે અને એનું સૈન્ય હોય, સૈન્ય પણ લડે છતાં રાજાના પરિણામ એ રાજાને છે અને સૈન્યના છે એ સૈન્યના છે. પારકુ-પોતાનું ફેર પડે એ તો ફેર પડે જ છે. બહુ મોટો ફેર પડે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વકીલને તો રોજનું થયું હવે. આ નહિ અને બીજો અસીલ, બીજો નહિ ને ત્રીજો અસીલ.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કાંઈ નહિ. પોતાપણું આવે છે એમાં મોટો ફેર તો એ છે. વિચારવા યોગ્ય વાત તો એ છે કે પોતાપણું ક્યાં આવે છે. મને લાગતુંવળગતું નથી, બસ વાત પૂરી થઈ ગઈ. પરિણામમાં ચીકાશ નહિ આવે.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્માપણું શબ્દ લીધો છે ને ?

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોણ ?

મુમુક્ષુ :- ત્રેસઠ સલાકા પુરષ હોય એ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, લગભગ પુણ્ય પ્રકૃતિ નિદાનબંધમાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હોય એટલે એ કાળમાં ફળ પ્રાપ્તિ વખતે કે ક્યારની વાત છે ? ચક્રવર્તી બે મિથ્યાદષ્ટિ થયા છે. દસ સમ્યગ્દષ્ટિ થયા છે. પછી આ 'વાસુદેવ' બધા છે એ બધા મિથ્યાદષ્ટિ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- પછી છૂટી જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, છૂટી જાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા મોક્ષગામી છે.

સમગ્રપણે દષ્ટિપાત એ કરવા જેવો છે કે પરિણામનું તોફાન કેટલું છે ? એક જીવના પરિણામમાં કેવા કેવા તોફાન થાય છે. આ જે પુરાણપુરુષોના જે પુરાણો છે એ એમ બતાવે છે કે કેવા મોટા પરિણામ ? પરિણામના તોફાન પણ કેવડા મોટા છે ? ભલે એ બધા પામી જશે પણ વચ્ચે કેવી મોટી ગડબડ થઈ છે. એટલે પોતે એમાંથી બોધ એ લેવા જેવો છે કે શીઘ્રપણે આત્મહિત કરી લેવા જેવું છે. પરિણામના ભરોસે રહેવા જેવું નથી. અત્યારે તો આટલું તો કામ કરીએ છીએ ને ? અત્યારે તો આટલું તો થાય છે ને ? એ કાંઈ પરિણામના ભરોસે રહેવા જેવું નથી એમ કહેવું છે. ક્યારે પરિણામ ગુલાંટ મારી જાશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. એમાં મુમુક્ષુની દશા તો બે-પાંચ દિવસના બાળક જેવી છે. એની તબિયત ક્યારે બગડે ? એ કાંઈ કહેવાય નહિ. વાર લાગે નહિ.

‘જેને વિષે પરમાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો પ્રાપ્ત થવા અત્યંત દુષમ થાય તે કાળને તીર્થકરદેવે દુષમ કહ્યો છે,...’ આ દુષમકાળ ઉપર તો હમણાં હમણાં ઘણી વાતો આવી ગઈ. ‘જેને વિષે પરમાર્થ ધર્મની પ્રાપ્તિનાં કારણો...’ નિમિત્તો અને કારણો, એ જાતનું વાતાવરણ પ્રાપ્ત થવું અત્યંત દુષમ થાય છે. ઘણું દુષમ છે. નિવૃત્તિ ક્ષેત્ર પણ દૂષિત થઈ જાય છે. નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં પણ લોકો આત્મહિતની પ્રવૃત્તિના બદલે બીજી બીજી પ્રવૃત્તિમાં લાગી જાય છે ત્યારે એ ક્ષેત્ર પણ દૂષિત થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યારે દેખાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનુભવ થાય એવો વિષય છે.

‘તે કાળને તીર્થંકરદેવે દુષ્કમ કહ્યો છે, અને આ કાળને વિષે તે વાત સ્પષ્ટ દેખાય છે.’ સ્પષ્ટ દેખાય છે એટલે સ્પષ્ટ અનુભવગોચર થાય છે. આ તો સો વર્ષ પહેલા લખે છે પોતે. અત્યારે તો ઘણી ગડબડ થઈ ગઈ છે જીવોના પરિણામમાં, એ દિવસે સરળ પરિણામી જીવો હતા થોડા. તો પણ એવી ગડબડ થઈ છે.

‘સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય...’ ‘સુગમમાં સુગમ એવો કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે.’ નહિતર કલ્યાણનો ઉપાય તો સુગમમાં સુગમ છે. કેમ કે વચ્ચે કોઈ સાધનની જરૂર નથી, કોઈ અપેક્ષાની જરૂર નથી, કોઈની મદદની જરૂર નથી. એક વિકલ્પથી પણ નિરપેક્ષ છે. પોતાના ને પોતાના એક વિકલ્પથી પણ એ નિરપેક્ષ છે. એવો સુગમ ઉપાય છે. જ્ઞાન પોતે જ જ્ઞાનમાં સ્થિર થાય, જ્ઞાન પોતે જ પોતાનું સ્વસંવેદન કરે. બસ, આટલું કામ છે. એવો ‘સુગમમાં સુગમ કલ્યાણનો ઉપાય તે, જીવને પ્રાપ્ત થવો આ કાળને વિષે અત્યંત દુષ્કર છે.’ એવાં પરિણામ જીવોના ગડબડવાળા છે. ઘણો દુષ્કર દેખાય છે. એ તો ઠીક પણ મુમુક્ષુપણું, જ્ઞાનીપણું તો જુદી વાત છે પણ ‘મુમુક્ષુપણું, સરળપણું, નિવૃત્તિ, સત્સંગ આદિ સાધનો આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને હુંડાઅવસર્પિણીકાળ કહ્યો છે;...’ પૂર્વના પુરુષો એટલે ? પુરાણની અંદર એ વાત આગળ કેવળજ્ઞાનથી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે કે આ કાળ છે એ હુંડાઅવસર્પિણીકાળ છે. ઊંધો તો છે એટલે ઉતરતો ઉતરતો તો કાળ છે. પણ વધારે ખરાબ પરિણામે જીવો વર્તશે, પ્રવર્તશે આ કાળની અંદર, એવો આ કાળ છે. કે જેમાં મુમુક્ષુપણું દુર્લભ છે. મુમુક્ષુપણુંમાં સરળપણું ઘણું દુર્લભ છે. નિવૃત્તિ જીવને મળવી પણ મુશ્કેલ છે. લગભગ જીવને પ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે એવી પરિસ્થિતિમાં મોટાભાગના જીવો હોય છે. અને સત્સંગ દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. સંગ કરવો કોનો ? યોગ્ય જીવોનો. એ પણ દુર્લભ છે. એ બધા સાધનો ‘આ કાળને વિષે પરમ દુર્લભ જાણી પૂર્વના પુરુષોએ આ કાળને હુંડાઅવસર્પિણીકાળ કહ્યો છે;...’ એ યોગ્ય છે. ‘અને તે વાત પણ સ્પષ્ટ છે.’ એ વાત પણ સ્પષ્ટપણે જોવામાં આવે છે.

પ્રથમના ત્રણ સાધનોનો સંયોગ તો ક્વચિત્ પણ પ્રાપ્ત થવો બીજા અમુક

કાળમાં સુગમ હતો;...' એટલે મુમુક્ષુપણું આવવું એટલે મોક્ષની ઇચ્છા થવી જીવને. સરળપણું થવું. મોક્ષની ઇચ્છા અને સરળપણું થવું અને બહારમાં નિવૃત્તિ મળવી એ બીજા અમુક કાળમાં સુગમ હતું. 'પરંતુ સત્સંગ સર્વકાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે;...' જુઓ ! જીવને મુમુક્ષુતા આવવી એ બન્યું છે. સત્સંગ નથી મળ્યો, એમ કહે છે. સરળપણું પ્રાપ્ત થયું છે. સત્સંગ પ્રાપ્ત નથી થયો. પુણ્યના યોગે નિવૃત્તિ મળી છે પણ સત્સંગ પ્રાપ્ત નથી થયો. આ એક બહુ વિચારવા જેવો વિષય એમણે (લીધો છે). એ બહુ મોટી વાત છે, સત્સંગની પ્રાપ્તિ એ બહુ મોટી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- સત્સંગનો યોગ મળવા છતાં પણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઉપેક્ષિત થઈ જાય છે. એ તો વિચિત્રતા જ છે, જીવની પોતાની વિચિત્રતા છે ત્યાં શું થાય ? પોતાનું હિત પોતે ન સમજે તો કોણ સમજાવે ? સામાન્ય રીતે જીવનો, ચેતનાસ્વભાવી એવા આત્માનો એવો સ્વભાવ છે કે દરેક જગ્યાએ પોતાનું હિત સાચવી લે છે. લૌકિક વ્યવહારમાં, લૌકિક પ્રસંગમાં જ્યાં જ્યાં પોતાનું હિત સમજે છે અને પોતાના હિતનું રક્ષણ થાય એવી રીતે પોતે વર્તે છે પછી બનવું હોય તે બને. હવે પરમાર્થ માર્ગમાં જ પોતાનું હિત ન સમજે તો એનો શું ઉપાય છે ? એનો કોઈ ઉપાય નથી. એક સત્સંગ એવો પ્રસંગ છે કે જીવ બીજે રસ્તે ચડતો અટકે. અનંત કાળથી ઊંધે ઊંધે રસ્તે ચાલ્યો છે, એ બીજે રસ્તેથી અટકીને સન્માર્ગ ઉપર આવે એનો કોઈ મુખ્ય ઉપાય હોય તો સત્સંગ છે.

આવો 'સત્સંગ તો સર્વ કાળમાં દુર્લભ જ દેખાય છે;...' બધા કાળે દુર્લભ દેખાય છે તો પછી આવા હુંડાઅવસર્પિણીકાળને વિષે સત્સંગ સુલભ ક્યાંથી હોય ? એમ કહે છે. સારા કાળમાં-ચોથા કાળમાં જે સત્સંગ દુર્લભ રહ્યો છે તો આ કાળની અંદર દુર્લભ હોય એમાં કઈ મોટી વાત છે. 'પ્રથમનાં ત્રણ સાધન કોઈ રીતે આ કાળમાં જીવ પામે તોપણ ધન્ય છે.' એટલે કે એને મુમુક્ષુતા આવે, સરળપણું આવે અને નિવૃત્તિ આવે તો પણ સારી વાત છે. નિવૃત્તિ એટલે પોતાના આત્મહિતને માટે નિવૃત્તિ લે. બીજું કાંઈ ન કરે અને એક આત્મહિતની પ્રવૃત્તિમાં રહે નિવૃત્તિ કહે છે.

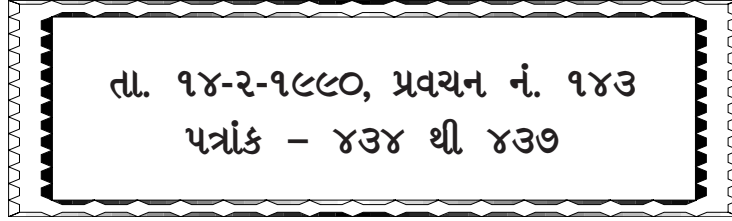
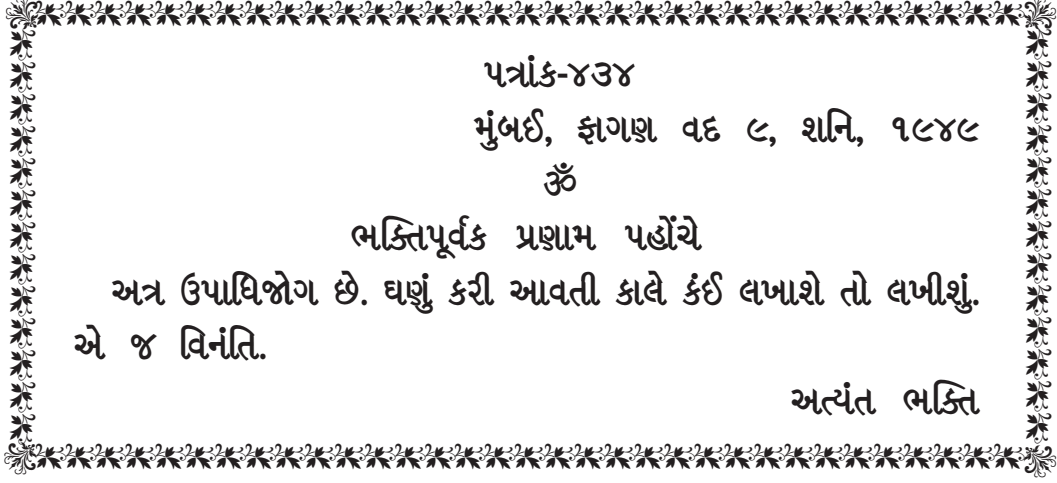
'કાળ સંબંધી તીર્થકરવાણી સત્ય કરવાને અર્થે 'આવો' ઉદય અમને વર્તે છે,...' ભારે કટાક્ષ કર્યો છે. અમને જે ઉદય વર્તે છે કે જેને લઈને મુમુક્ષુઓને સત્સંગ વધારે દુર્લભ થઈ પડ્યો છે. આ કાળ આવો છે એવી જે તીર્થકરની વાણી છે તે વાણી

સાચી ઠરાવવા માટે એમ થઈ રહ્યું છે. એવી વાત કરી છે પોતે. ‘અને તે સમાધિરૂપે વેદવા યોગ્ય છે.’ એમ શું કરવા ? એ પ્રશ્ન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. સમધાન છે અમને. અમને જે આ પ્રવૃત્તિનો ઉદય વર્તે છે...

વાત તો એવી છે કે એમનું પોતાનું જો સામર્થ્ય વિચારવામાં આવે. ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી’નું સામર્થ્ય વિચારવામાં આવે તો એ શાસન બહુ સારી રીતે ચલાવી શકે એવા સમર્થ ધર્માત્મા હતા. બહુ સમર્થ પુરુષ થયા. હવે એમને પ્રવૃત્તિમાં રહેવું પડ્યું. ઉગતી ઉંમરથી-૨૦-૨૨ વર્ષની ઉગતી ઉંમરથી ૩૪ વર્ષનું થોડું આયુષ્ય લઈને આવ્યા છે. ૩૩ વર્ષ અને પાંચ મહિના, ૩૪ પણ પૂરા નથી કર્યા. ૩૩ વર્ષ અને ૫ મહિનાનું આયુષ્ય છે. એ ગાળામાં પ્રવૃત્તિમાં એ રોકાણ છે. જેમાં શાસન ચલાવી શકે એવી સમર્થતા હોવા છતાં પ્રવૃત્તિમાં રહી ગયા છે. એટલે પોતાને એવો ઉદય વર્તે છે એનું કારણ કે આ કાળ પણ એવો છે. અને આ કાળ એવો છે એવી જે તીર્થંકરની વાણી છે એને સાચી ઠરાવે છે અમારો ઉદય તો. કટાક્ષ કર્યો છે.

‘અને તે સમાધિરૂપે વેદવા યોગ્ય છે.’ એ વ્યાજબી છે. એનું સમાધાન છે, કોઈ અસમાધાન નથી, આ કાળમાં એવું જ બને. અથવા તો અમે અમારું કરીને ચાલ્યા જશું. કોઈ સુપાત્ર જીવ, ભાગ્યવાન જીવ હશે તો વળી એને કાંઈ જેટલો જોગ થવો હશે અને એનું કાંઈ હિત થવું હશે એટલું અમારા નિમિત્તે થશે. બાકી આ અમે તો અમારું કરીને ચાલ્યા. એમ કરીને પોતે (કહે છે) એને સત્પુરુષને શું ગુમાવવાનું છે ? સત્પુરુષને કાંઈ ગુમાવવાનું નથી. ગુમાવ્યું છે એ જગતે ગુમાવ્યું છે, દુનિયાએ ગુમાવ્યું છે. એ તો પોતે સાધતા સાધતા સાધીને પૂરું કરી લેશે. અહીં સુધી રાખીએ.

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્ર ૪૩૪. પાનું ૩૬૬.

‘શ્રી સોભાગભાઈ’ ‘ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ પહોંચે. અત્ર ઉપાધિજોગ છે. ઘણું કરી આવતી કાલે કંઈ લખાશે તો લખીશું. એ જ વિનંતિ.’ એક પોસ્ટકાર્ડમાં એક લીટી લખીને પત્ર છોડી દીધો છે. અત્યંત ભક્તિ, ‘સોભાગભાઈ’ પ્રત્યે ઘણો ભાવ (વર્તે છે), એમને સદ્ભાવ ઘણો વર્તે છે. લખવાની વૃત્તિ સંક્ષેપ પામી જાય છે. બહારના અંદરના બધા કારણો કોઈ એવા જ થાય છે કે પત્રની પ્રક્રિયા બહુ સંક્ષેપમાં પૂરી થઈ જાય છે. ખાલી એક જ પંક્તિનો એ પત્ર છોડી દીધો છે. પણ શરૂઆતમાં ‘ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ પહોંચે’ એવું મથાળું બાધ્યું છે. નીચે પણ ‘અત્યંત ભક્તિ’ એમ કરીને લખ્યું છે.

મુમુક્ષુને તો વિચારવા યોગ્ય એટલો વિષય છે કે જ્ઞાની આ પ્રકારે વર્તે છે તો મુમુક્ષુએ તો કેટલી વિનમ્રતાથી વર્તવું જોઈએ, એ એમાંથી નીકળે છે. જો જ્ઞાની પોતે

મુમુક્ષુ પ્રત્યે આમ વર્તે છે તો મુમુક્ષુને તો જ્ઞાની પ્રત્યે કેટલી વિનમ્રતા હોય ?

મુમુક્ષુ :- બહુ સુંદર વાત લખી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક લીટીનો પત્ર કેટલું કહી જાય છે ! જો આ પરિસ્થિતિ હોય તો મુમુક્ષુ મુમુક્ષુ વચ્ચે સંઘર્ષ કેવી રીતે રહે ? કોઈ અવકાશ જ નથી પછી તો. પરિસ્થિતિ જ નથી રહેતી.

મુમુક્ષુ :- થાય છે તેનું શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અણસમજણે.

મુમુક્ષુ :- મુમુક્ષુતા નથી રહેતી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ સ્પષ્ટ કરી નાખ્યું કે ત્યાં મુમુક્ષુતાએ નથી રહેતી. એ જરા કઠોર લાગે. કોઈને એમ કહો, મુમુક્ષુ કહેવાતા હોય એને એમ કહો કે મુમુક્ષુ નથી, મુમુક્ષુતા નથી એટલે જરાક કઠોર વચન લાગે.

મુમુક્ષુ :- જેને હિત કરવું છે એને માટે મીઠું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એને મીઠું લાગે. એ તો ઉપકારી માને પોતે. બેય વાત છે.

પત્રાંક-૪૩૫

મુંબઈ, ફાગણ વદ ૦), ૧૯૪૮

‘મણિરત્નમાળા’ તથા ‘યોગકલ્પદ્રુમ’ વાંચવા આ જોડે મોકલ્યાં છે. જે કંઈ બાંધેલાં કર્મ છે, તે ભોગવ્યા વિના નિરુપાયતા છે. ચિંતારહિત પરિણામે જે કંઈ ઉદય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે.

૪૩૫.

‘મણિરત્નમાળા...’

મુમુક્ષુ :- અત્યંત ભક્તિ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ્ઞાનીના માર્ગમાં પ્રવેશવાના છે. જ્ઞાનીના માર્ગમાં પ્રવેશ

કરે એવી એની યોગ્યતા જોઈ છે અને પોતાને આત્મરસ વધવાનું એક નિમિત્ત છે. વિશ્રામસ્થાન લાખે છે. એક જગ્યાએ લાખે છે 'વનની મારી કોયલ' કોયલ વનમાં રહે, શહેરમાં ન રહે. હવે ત્યાંથી કોઈક એને મારીને કાઢી મૂકે તો જાય ક્યાં ? એવી અમારી દશા છે, કહે છે. જાવું ક્યાં ? ક્યાંય નજર કરતા વાત કરવાનું કોઈ ઠેકાણું દેખાતું નથી. એમાં એક 'સોભાગભાઈ' એમને ઉત્કૃષ્ટપાત્ર મળ્યા છે. જેમના નિમિત્તે એમને વિચારણા, સુવિચારણા જાગૃત થઈ છે. અને એમના નિમિત્તે આગળ વિશેષ પોતાનો આત્મરસ વ્યક્ત થવાનું નિમિત્ત બન્યું છે. માટે ભક્તિ કરે છે. ઉપકારી તો નિમિત્ત જ છે ને આમ તો. જેને ઉપકારી કહીએ છીએ પછી ગુરુ હોય, દેવ હોય, શાસ્ત્ર હોય, મુમુક્ષુ હોય. એ નિમિત્ત કહો કે ઉપકારી કહો. એક બાજુ બહુમાન કરવું હોય તો ઉપકારી શબ્દ બોલાય છે, નહિતર આખરમાં તો બધા નિમિત્ત છે. પરદ્રવ્ય હોવાથી બધા નિમિત્ત છે એ તો.

૪૩૫.

‘મણિરત્નમાળા’ તથા ‘યોગકલ્પદ્રુમ’ વાંચવા આ જોડે મોકલ્યા છે.’ કોના ઉપરનો પત્ર છે એ નથી સ્પષ્ટ લખ્યું. પણ બે પુસ્તકો વાંચવા માટે મોકલ્યા છે.

‘જે કંઈ બાંધેલા કર્મ છે, તે ભોગવ્યા વિના નિરુપાયતા છે. ચિંતારહિત પરિણામે જે કંઈ ઉદય આવે તે વેદવું, એવો શ્રી તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે.’ શું કહે છે ? કે પોતે જ પોતાના પરિણામના નિમિત્તે જે કર્મ બાંધ્યા છે એનો ઉદય આવ્યે બીજો કોઈ એમાં ઉપાય નથી કે એ ઉદયને રોકી શકાય કે ઉદયમાં કાંઈ ફેરફાર પણ કરી શકાય. એવું કાંઈ બની શકતું નથી. જ્યારે એ પરિસ્થિતિ નક્કી જ છે તો ચિંતારહિત પરિણામે એ સંબંધીની ઉપાધિ પરિણામ ઉપર ઓછી આવે કે એવું નથી કે ઉદય આવે એટલા ડિગ્રીના પરિણામ કરવા જ પડે એવું કાંઈ નથી. કોઈ જીવ વધારે ચિંતા કરી બેસે છે. ઉદય આવે એથી વધારે આકરા કર્મો બાંધી લે છે તો કોઈ જીવ એનાથી છૂટા પણ રહી શકે છે. તો ચિંતારહિત પરિણામે, એની ઉદયની ચિંતા કર્યા વિના જે કાંઈ ઉદય આવે તે વેદવું. એટલે એના જ્ઞાતા-દષ્ટા રહેવું. એમાં મમત્વ છોડવું, પોતાપણાનો ભાવ એમાંથી છોડવો. ન છૂટે તો છોડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ કરવો. છૂટે ન પડ્યો હોય પોતે, તો છૂટા પડવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ એનો રસ તૂટી જાય. ભોગવવાનો રસ સ્વભાવિકપણે તૂટી જાય. એવો માર્ગ છે, એવો ઉપાય

છે એ કર્તવ્ય છે. એવો 'શ્રી તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓનો ઉપદેશ છે.' તીર્થંકરાદિ સર્વ જ્ઞાનીઓએ આવો ઉપદેશ કર્યો છે.

કોઈપણ સંસારી જીવને કેમ પ્રવર્તવું ? ઉદય તો નિરંતર ચાલે છે. આઠેય કર્મનો ઉદય સંસારમાં નિરંતર રહે છે. કેમ વર્તવું ? આ એનું સીધું માર્ગદર્શન છે.

પત્રાંક-૪૩૬

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૪૮

ૐ

'સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ.'

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કલ્પો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરના વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે, યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યો છતે, પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

[અપૂર્ણ]

૪૩૬મો પત્ર છે એ ‘બનારસીદાસજી’નું એક પદ છે, જેમાં જીવની વિશેષતાઓનું વર્ણન છે. આ બે પદ સાથે લીધા છે. બીજા પદમાં પુદ્ગલની વિશેષતાઓનું વર્ણન કર્યું છે. ૪૩૫. ૪૩

મુમુક્ષુ :- પુદ્ગલનો ખેલ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ પુદ્ગલનો ખેલ છે. આ જીવ વિલાસ છે. આ જીવના પરિણામ છે, એ પુદ્ગલના પરિણામ છે એમ કરીને એની વિશેષતાથી (પત્ર લખ્યો છે).

મુમુક્ષુ :- આ પોસ્ટકાર્ડ છાપેલું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આખેઆખું એમના પોતાના સ્વ હસ્તાક્ષરમાં સામેની બાજુ જે બ્લોક બનાવીને છાપેલું છે એ એમના પોતાના હસ્તાક્ષર છે. એ જ આ પત્ર છે. પણ અહીંયાં નીચે અપૂર્ણ લખ્યું છે. અહીંયાં પોસ્ટકાર્ડ છે છતાં. બીજા ભાગમાં ... પોસ્ટકાર્ડ પૂરું થતું હોય તો પછી લખવું હોય તો પાછળના ભાગમાં થોડું લખાય એ નથી.

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

૪૩૬ પત્રના મથાળામાં એ પદ ટાક્યું છે. અને ૪૩૭માં એક એક શબ્દનો અર્થ પોતે પોતાની રીતે કર્યો છે. એટલે એ કેવો કેવો અર્થ કર્યો છે ૪૩૭માં વિસ્તારથી આવશે.

મુમુક્ષુ :- ‘સોભાગભાઈ’ ઉપર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૪૩૭.

મુમુક્ષુ :- નવી પ્રતમાં છે. ૪૩૭મો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૪૩૭માં. પણ મૂળમાં પણ ક્યાંય નથી નામ પાછું. મૂળમાં પણ એમના હસ્તાક્ષરમાં એ નામ નથી ક્યાંય.

‘જે તીર્થકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે,...’ આમાં પણ આત્માનું વર્ણન છે ને ? આત્મા કેવો છે ? કે જેને સમતા નામનો ધર્મ છે, રમતા નામનો ધર્મ છે, ઊરધતા નામનો ધર્મ છે, જ્ઞાયકતા ગુણ છે, સુખ અનુભવાય એવો ગુણ છે, વેદવાનો ગુણ

છે, ચૈતન્યતાનો ગુણ છે. આટલા ગુણ છે. એ વક્તવ્યપણે આત્મા કહી શકાય. હવે ખાલી વર્ણન નથી કર્યું, એમ કહે છે. સ્વરૂપસ્થપણે થઈને-સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને એ વાત કરી છે. અને આત્માપણે એટલે આત્મરૂપે થઈને એ વાત કરી છે. જેવો આત્મા છે એ સ્વરૂપે પોતાનો સ્વાનુભવ કરીને એ વાત કરી છે. તે પ્રમાણે જે કાંઈ આત્મા વિષે કહ્યું છે તે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યું છે. તે એકદમ જે કહ્યું છે તે યોગ્ય જ કહ્યું છે. એવો જ આત્મા છે. વક્તવ્યપણે જે કહી શકાય તે બરાબર કહ્યું છે.

‘તે તીર્થકરને...’ એવા શ્રી તીર્થકરને જેમણે આત્મા કહ્યો. જેમણે આત્મસ્વરૂપસ્થ થઈને, આત્માપણે રહીને દર્શાવ્યો એવા ‘શ્રી તીર્થકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી...’ જુઓ ! એક આત્મહિતાર્થે. મારા હિતનું નિમિત્ત આપના વચનો મને પણ આત્માપણે થવામાં નિમિત્ત થાય, આપના વચનો મને પણ સ્વરૂપસ્થ થવામાં નિમિત્ત થાય એ સિવાય બીજી કોઈ અપેક્ષા નહિ. ‘નમસ્કાર કરીએ છીએ.’ આ નમસ્કાર કરવાની રીત. એક આત્મહિત સિવાય બીજું કાંઈ જોતા નથી.

આપણે ભગવાનની પ્રતિમાજીના દર્શન કરીએ છીએ, તીર્થકર પ્રતિમાજીના. તો એટલા માટે કે એમણે વક્તવ્યપણે આત્મા યથાસ્થિત દર્શાવ્યો છે. એમના વચનોથી અને એમના સ્વરૂપથી આત્મદર્શન થતું હોવાથી અને એ એકમાત્ર અપેક્ષા હોવાથી બીજી સર્વ અપેક્ષાને છોડીને. કેમ કે બે અપેક્ષા સાથે નહિ રહે. આત્માકાર દશા પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા અને કોઈ બીજી અપેક્ષા સંયોગિક રાગની કે નિમિત્તની અપેક્ષા, એ બે સાથે નહિ રહે. ‘નમસ્કાર કરીએ છીએ.’

‘પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી...’ જુઓ ! ક્યાંથી વાત ઊગી છે એમ કહે છે. ‘પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી...’ એમ અધ્ધરથી નથી કહેતા. ઘણાં ઘણાં શાસ્ત્રો વાંચ્યાં અને વિચાર્યાં પછી આ કાઢ્યું છે, એમણે જે કાઢ્યું છે. ‘તે વિચારના ફળમાં...’ બધાનો સરવાળો ‘સત્પુરુષને વિષે જેના વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થકરના વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.’

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, શ્રુતનો પરિચય ઘણો છે. એમનો જે શ્રુતના ઉઘાડની જે નિર્મળતા છે એ સ્પષ્ટ વ્યક્ત કરે છે, દર્શાવે છે કે ભૂતકાળમાં એમણે દ્રવ્યશ્રુતની ઉપાસના ઘણી કરેલી છે. ઘણી ઉપાસના છે. પૂર્વે શબ્દ વાપર્યો છે ને ?

મુમુક્ષુ :- આટલી નાની ઉંમરમાં આટલો ઉઘાડ !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે એ લઈને જ આવ્યા છે. એટલી મૂડી એ લઈને આવ્યા છે. પૂર્વે લખ્યું ને ? 'પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી...' પૂર્વે એટલે આગળના ભવમાં 'ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરુષને વિષે જેના વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે,...' શું થયું ? એ બધાનો સરવાળો શું આવ્યો ? કે સત્પુરુષ પ્રત્યે અત્યંત અત્યંત ભક્તિ થઈ. આ બધા શાસ્ત્રના અધ્યયનનું ફળ આવ્યું.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષનો યોગ બરોબર થયો છે !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પાકી વાત છે. અને ત્યાર પછી એમને પ્રતીતિ થઈ છે કે હવે આ જીવનું પરિભ્રમણ બાકી નથી. હવે શેષ પરિભ્રમણ નથી એ પ્રતીતિ આવી ગઈ છે. પાકું થઈ ગયું છે. અને એ પહેલાના ભવો યાદ આવતા પણ ખ્યાલ આવી ગયો છે કે બસ, આ જ વસ્તુ બાકી હતી. બાકી પરિશ્રમ ઘણો કર્યો હતો. કાંઈ પત્તો નહોતો લાગ્યો. આ 'સોગાનીજી'ના જીવન ચરિત્રમાંથી એ વાત નીકળે છે. હઠયોગ કર્યો, કેટલા શાસ્ત્રો વાંચ્યાં, કેટલી પૂજા-ભક્તિ કરી, છ-છ કલાક. સવારના ચાર થી દસ વાગ્યા સુધી. અને આકુળતા એટલી આકુળતા, રસ્તો અંદર મળે નહિ. અજ્ઞાન પરિષદ કે દેહ છૂટી જાય એવી વેદના. દેહ છૂટી જાય એવી વેદના પણ કાંઈ રસ્તો મળે નહિ.

મુમુક્ષુ :- અસંગ થવામાં કાંઈ બાકી નથી રાખ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બાકી નથી રાખ્યું. ઘણા ધમપછાડા કર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ જ્યાં 'ગુરુદેવ'ની વાણી સાંભળી. જ્ઞાન અને રાગ ભિન્ન છે, જુદા છે. બસ ! ઘડાકો થઈ ગયો. શબ્દો તો શબ્દો છે. હજારો વાર સાંભળ્યા હશે મુમુક્ષુઓએ, પણ જે એમણે પકડ્યું, તત્ત્વ પકડ્યું. એટલામાંથી તત્ત્વ પકડ્યું. એવું છે. એ પ્રત્યક્ષ યોગનો કોઈ વિષય ઘણા શાસ્ત્રોના સરવાળામાં 'શ્રીમદ્જી' અહીંયાં કહે છે. અને એમાં તીર્થંકરની સાક્ષી આપે છે કે એ તીર્થંકરના વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ કે જે તીર્થંકરના વચને અમે સત્પુરુષની ભક્તિમાં આવ્યા. એમ કહેવું છે.

સત્પુરુષની ભક્તિ કરવાની તીર્થંકરના વચનમાં વાત હતી. અમે આ વારે વારે

કહીએ છીએ, પત્રે પત્રે લખીએ છીએ એનું કારણ આ છે કે ઘણા શાસ્ત્રોના વિચાર કરવાથી એના ફળરૂપે લખીએ છીએ અને જેનાથી વચનથી ભક્તિ થઈ છે એ વચન પણ તીર્થંકરના વચન છે કે જેના વચનથી અમને સત્પુરુષને વિષે ભક્તિ થઈ છે. હવે આવા બે પ્રમાણથી કયા બીજા મોટા પ્રમાણ જોઈએ ? અનેક આગમનું પ્રમાણ આપ્યું. બીજી બાજુ તીર્થંકરના વચનનું પ્રમાણ આપ્યું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વ અભવિ વાંચે છે.

મુમુક્ષુ :- આ... ઉપાદાન પાકી ગયું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં એમ કહેવું છે કે પ્રત્યક્ષ યોગનું એક રહસ્ય છે. જે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ પ્રત્યક્ષ યોગે કરીને ઉત્પન્ન થાય છે. એ એક રહસ્યભૂત વિષય છે. એ સમજાય તો એનો બેડો પાર છે, ન સમજાય તો બલિહારી છે, એમ કહેવું છે.

‘સોગાનીજી’નો તો બહુ પ્રસિદ્ધ સમજી શકાય એવો મુમુક્ષુને દાખલો છે. કેટલા ધમપછાડા કર્યા છે ? માથુ તો ખરાબ થઈ ગયું નહિ, દેહ છૂટી જાય એવી વેદનામાં આવ્યા હતા. સહન નહોતા કરી શકે એવું. હવે માર્ગ ન મળે તો શું થાય ? કે હવે મૃત્યુ જ થાય. બીજું કંઈ ન થાય. પણ એકલા હાથે પત્તો નથી ખાધો, તોય પત્તો નથી ખાધો. નહિતર ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતા કહેવાય એ. હવે સહન ન થાય અને પ્રાણ છૂટી જાય એવી વેદના થાય એ ઉત્કૃષ્ટ પાત્રતામાં આવ્યા હતા. કુદરતને કરવું છે તો ક્યાંથી ક્યાં ૫૦૦ માઈલ ખેંચી ગયા. લોહચુંબક ખેંચે એમ. કોઈ દિ’ ‘સોનગઢ’નું સ્ટેશન ભાળ્યું નહોતું. કાઠિયાવાડમાં મને એમ છે પહેલાવહેલા આવ્યા હશે એમની જીંદગીમાં. (સંવત) ૨૦૦૨ની સાલમાં પહેલાવહેલા કાઠિયાવાડ બાજુ આવ્યા હશે. ‘અમદાવાદ’ ઓળંગીને આ બાજુ. આ બાજુ કામ ન હોય એ શું કરે ?

એ તીર્થંકરને, જેમણે એ વચન કહ્યા અને એ વચનથી, જેના એ વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. રહસ્ય કાંઈક સમજાણું અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના વચનને પણ અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. એવા વચનને પણ અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. સત્પુરુષને નમસ્કાર કરીએ એ તો એક બાજુ વાત છે. પણ જે તીર્થંકરે સત્પુરુષના વચનમાં ભક્તિ કરવા યોગ્ય વચન કહ્યાં, એ વચનને અમે તો નમસ્કાર કરીએ છીએ.

આ બહુ મોટી વાત લખી છે.

‘ઘણાં પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી,...’ જીવ સંબંધીનો ઘણા પ્રકારે વિચાર કરવાથી, ‘તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી,...’ આ સીધી વાત છે. ભલે શાસ્ત્રો વાંચે, ગમે તે કરે. હજાર ઉપાય કરે પણ આત્મારૂપ પુરુષ વિના એ જાણ્યો જાય એવો નથી. આ છે. વચન તો વચન છે પણ જે વચન, જે ભાવ, પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન પુરુષના ભાવથી જે વચન છૂટે છે તે પરિસ્થિતિ કોઈ અસાધારણ છે. આ બહુ રહસ્યમય પરિસ્થિતિ છે.

‘તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ...’ બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આત્મા જાણવો છે ? આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણી શકીશ નહિ. આ નક્કી વાત છે. તું ગમે તે કર નહિ, પત્તો લાગે એવું નથી. ‘એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા થઈ તે એવા તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.’ ફરીને એ વાત સ્થાપી પાછી.

મુમુક્ષુ :- આત્મારૂપ પુરુષ...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મારૂપ પુરુષ એટલે જેને આત્મજ્ઞાન થયું છે, જેના પરિણામ આત્માકારતાને ભજે છે, આત્માકાર પરિણામે જે પરિણામે છે તે આત્મારૂપ પુરુષ છે. ત્યાંથી જે વચન નીકળે છે એ તીર જુદી જાતના નીકળે છે. તીર તો તીર છે. આ નથી માણસ આવતા બાણવિદ્યામાં ? કે તીર તો જે ધાતુનું હોય તે છે પણ એના ઉપર જે મંત્ર ભણે છે પછી એ તીર કામ કરે છે એ બીજી રીતે કરે છે. એ તો એક ભીલ પણ તીર છોડે. અને એક કોઈ સમર્થ વિદ્યાધર, વિદ્યાનો ધારણ કરનાર તીરને છોડે, એમાં મંત્ર છે એમ કહે છે. એમ જ્ઞાન અને રાગ જુદા છે એ તો વચન છે. એ તો વચનનું તીર છે પણ એ સત્યપુરુષના ભાવથી મંત્રીત થયેલું છે એની અસર કોઈ જાદુઈ રીતે થાય છે. એ જ શબ્દો બીજો માણસ બોલે એનો કાંઈ અર્થ નથી. અને આત્મારૂપ પુરુષ બોલે એની કોઈ બીજી વાત છે. આવી વાત છે. મંત્રેલા શબ્દો છે.

મુમુક્ષુ :- ઉપાદાનના કાર્યો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, છે નિમિત્તમાત્ર. પણ નિમિત્તનું નિમિત્તત્વ ન સમજાય તો ઉપાદાનનું ઉપાદાનપણું પણ ન સમજાય. નિમિત્તનું નિમિત્તપણું સમજવું સ્થુળ

છે એટલે સહેલું છે, સુગમ છે. ઉપાદાનનું ઉપાદાનપણું સમજવું એ તો જરા એથી સૂક્ષ્મ છે. જો સ્થૂળ ન સમજાય તો સૂક્ષ્મ સમજાય છે એ વાત વિચાર કરવા જેવી રહેતી નથી. એનો વિચારેય શું કરવો ? મોટો અક્ષર નથી વંચાતો કોઈ એમ કહે પણ ઝીણો અક્ષર બરાબર વંચાય છે.

મુમુક્ષુ :- ખોટી વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બની શકે જ નહિ. ઝીણો વંચાય તો મોટો પહેલા વંચાય. અથવા એવી ચારણી હોય ક્યાંય ? કે મોટા કાંકરા તો નીચે પડે પણ ઝીણા ઉપર રહી જાય. રેતી નાખે ચારણીમાં, એમાં મોટા મોટા કાંકરા ચણાઈને નીચે પડવા માંડ્યા અને ઝીણા ઉપર રહી ગયા એ કાંઈ બને કોઈ દિવસ ? ઝીણા પહેલા નીચે પડે પછી મોટા પડે. આ તો જ્ઞાનની ચારણી છે. સ્થૂળ વાત ન સમજાય એને સૂક્ષ્મ વાત કેવી રીતે સમજાય ?

‘ગુરુદેવે’ તો નિમિત્તને નિમિત્ત રીતે જે જબરદસ્ત સ્થાપ્યું છે. લોકો એમ કહેતા કે ‘કાનજીસ્વામી’ નિમિત્તને ઉડાડતા. પણ નિમિત્તની સ્થાપના એમણે જે કરી છે એ અદ્ભૂત કરી છે પાછી. ‘પરમાગમસાર’માં ૮૩૧ બોલ કુદરતી ખેંચાઈ ગયો છે. ૮૩૧. ૮૨૭ છે. યાદ રહેવામાં ભૂલ થઈ છે.

‘ધર્મમાં ઈષ્ટ એવા સિદ્ધો, અર્હંતો, જિનબિંબો, વગેરેને યાદ કરીને નમસ્કાર કરે છે.’ કોણ ? પોતાના જ્ઞાનમાં વિવેક જેને પ્રગટ્યો છે. તે અરિહંતો, સિદ્ધો, જિનબિંબો, આ બધા નિમિત્તો છે, એને નમસ્કાર કરે છે. કેમ નમસ્કાર કરે છે ? ‘એમના ઉપકારને ભૂલતા નથી.’ આત્માને દર્શાવે છે ને ? તરસ્યો થયો હોય એને કોઈ પાણી પાયને તો પણ ઉપકાર માને કે ન માને ? ‘એમના ઉપકારને ભૂલતા નથી. કેટલાક જીવો સનાતન દિગંબર પરંપરાના શાસ્ત્રો વાંચીને, કુદેવાદિનાં નામથી ચલાવે છે.’ આ વીસપંથીમાં થઈ ગઈને ગડબડ એ. ‘માટે અનંત સંસારી છે.’ શ્વેતાંબર અને દિગંબરમાં વીસપંથી લોકો કુદેવને સ્થાપવા માંડ્યા એ અનંત સંસારી છે.

‘જેને સાચા નિમિત્તનું બહુમાન આવતું નથી...’ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર-સત્પુરુષ. હવે મુમુક્ષુ લઈ લેવા આ બાજુ. આ ખરા મુમુક્ષુ. સાચા મુમુક્ષુ. તેનું બહુમાન આવતું નથી. ‘તેને આત્માનું માહાત્મ્ય તો આવતું જ નથી.’ આવતું જ નથી. એ ગપ્પા મારે છે. આત્માની મહિમા કરતા, હોય અને નિમિત્તની યથાસ્થાને ઉપેક્ષા કરતા હોય તો

એ આત્માની વાત નથી કરતા કાંઈક બીજા ગપ્પા મારે છે. એના જેવી વાત છે. એને આત્માનું મહાત્મ્ય આવતું જ નથી.

‘નિમિત્તનો વિવેક તે ખરેખર આત્માનો વિવેક છે.’ આ નિમિત્તનો વિવેક નથી. એના આત્માનો વિવેક છે એ તો. ‘સ્વરૂપદૃષ્ટિ જેને થઈ છે...’ જેને સ્વરૂપદૃષ્ટિ પ્રગટ થઈ છે ‘તે જીવને નિમિત્તનો વિનય આવ્યા વિના રહેતો નથી.’ આ લક્ષણ છે.

મુમુક્ષુ :- કેટલું વજન આપ્યું એના ઉપર !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, લોકો કહે ઉડાડે છે. આ કેટલું સ્થાપે છે જુઓ તો ખરા. ‘લોકો નિશ્ચયના બહાને ભૂલ્યા છે.’ એ રીતે નિમિત્તના સ્થાને નિમિત્તનો વિનય ઉડાડે છે ‘તે લોકો નિશ્ચયના બહાને ભૂલ્યા છે અને વ્યવહારને પણ સમજતા નથી.’ નિશ્ચયમાં પણ ભૂલ્યા છે, વ્યવહારમાં પણ એ ભૂલ્યા છે. ‘તે નિશ્ચય વ્યવહાર બંનેને ભૂલ્યા છે.’ એટલી વાત નાખી છે ૮૨૭માં. ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ ઉપરના પ્રવચનોમાંથી એ વાત ચાલી છે. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમાંથી ‘ગુરુદેવે’ આ બધું કાઢ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ૫૨૬...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૫૨૬ હતો.

મુમુક્ષુ :- ‘શ્રીમદ્જી’ના અને ‘ગુરુદેવ’ના મળતા બોલ આવી ગયા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૧૮૨. એ ‘પરમાગમસાર’માં નથી. આમાં છે ‘ગુરુદેવશ્રીના વચનામૃત’ જે કોતરાણા ને ? આરસમાં કોતરાણા છે. એનો ૧૮૨મો બોલ છે. સામે ૭૫૧મો પત્ર છે ‘શ્રીમદ્જી’નો. ૭૫૧. શબ્દો જુદા છે એક જ વાત બે...

‘તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી.’ ‘એવી નિશ્ચળશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ.’ બીજો વિકલ્પ નહિ. શ્રદ્ધાને બીજો વિકલ્પ હોતો નથી. ‘તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.’

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકરનો માર્ગબોધ તો આવો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો સીધી વાત છે. એક એક વાતમાં તીર્થંકરને નાખે છે. એ ત્રણેય પેરેગ્રાફમાં, ચારે ચારમાં તીર્થંકરની વાત લીધી છે.

‘ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે,...’ ‘ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે, યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છે.’ આ કરે છે ને યોગના પ્રયોગ બધાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે. ઘણો

પરિશ્રમ કરે. પાગલ થઈ જાય છે લોકો એમાં. પવન રોકે છે અને બધી પ્રાણાયામની બધી યોગની ક્રિયાઓ કરે છે એમાં કલ્પનાએ ચડી જાય છે. મગજમાં ફેરફાર થઈ જાય છે ઘણાને.

‘અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યો છતે પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે,...’ ચપટી વગાડે ત્યાં. કર્યો કોયડો કોડીનો નહિ. એના જેવી વાત છે. એકલો મથી મથીને મરે, છ-છ મહિના ઊંધે માથે લટકે, બાર-બાર મહિનાના ઉપવાસ કરે. ‘જે વડે સહજ જ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે,...’ તમામ તીર્થંકરની વાણીનો ઉદ્દેશ છે એમ કહે છે. કેટલું વજન નાખ્યું છે ! એ જ કહેવાનો જેમનો ઉદ્દેશ છે ‘તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.’ તીર્થંકરના ઉદ્દેશ, એના વચનમાં આવો ઉદ્દેશ છે ! અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. એટલી વાત નાખી છે.

મુમુક્ષુ :- આમના પ્રત્યે ભક્તિ પણ ઘણી હતી છતાં આ બાબતમાં વારંવાર ધ્યાન ખેંચાવાનું શું કારણ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જેટલો વિશેષ ભક્તિભાવ થાય છે એટલો દર્શનમોહ કપાય છે, અનુભાગ તૂટે છે. એની અંદર દર્શનમોહને હણવાનો હેતુ છે. આ રહસ્ય છે મોટું. (સોભાગભાઈને) છેલ્લે શું બન્યું છે ? આપણે શોધ કરી તો છેલ્લે બન્યું છે કે એમને ભક્તિ તો ઘણી હતી. શરીર અટકી ગયું. અવસ્થા માંદગીના કારણે (કથળી ગઈ). વૃદ્ધાવસ્થા અને માંદગી બે વાત ભેગા થઈ ગયા. શરીર શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ. ખાટલાવશ થઈ ગયા. ભક્તિ ઘણી હતી, શું ઈચ્છે ? મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. આપના દર્શન મળે તો કૃતાર્થ થઈ જાઉં. એક પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય આપના એટલે હું તો કૃતાર્થ થઈ જાઉં. આટલો એક એને તીવ્રભાવ રહી જાય છે. હવે એની તારતમ્યતા ખેંચે છે. લખ્યું કે આપ પધારો. તો કહે, આવું છું એક-બે અઠવાડિયામાં. વળી બે અઠવાડિયા થાય (એટલે) કહે, આવું છું એક-બે અઠવાડિયામાં. છ-આઠ મહિના ખેંચ્યા. તરસ લાગે અને પાણી દેખાડે અને પાણી આપે નહિ.

તરસ એવી લગાડે, એવી લગાડે. ભાઈએ એક વાત કરી હતી. એકવાર એક કેદી માનતો નહોતો. અમુક એવા વાઘરી ને એવા કેદી હોય ને ? મૂઠ માર મારો, ગમે તેટલો મારો, મોઢું ન ખોલે. મારથી ટેવાઈ ગયા હોય. એના હાડકા એવા થઈ

ગયા હોય કે મારી, મારી ને મારે આખો દિવસ માર્યા કરે અને ટીપ્પા કરે તો એને કાંઈ નહિ, મોઢું ખોલે નહિ. પછી એક પોલીસ ઓફિસરે કોઈ નુસખો ગોતી કાઢ્યો. એને પાણી ન આપ્યું. પહેલા તો તરસ્યો રાખ્યો અને પછી ઉપર ગરમ ગરમ ભજિયા ખવડાવ્યા. ઔર તરસ વધી ગઈ. પછી પાણી દેખાડે પણ પાણી ન આપે. મોઢું ખુલી ગયું હતું. મરી જઈશ, હવે નહિ સહન કરી શકું કહે. તૃષા ન સહન કરી શકે. માર સહન કરી શકે. તૃષા સહન ન કરી શકે. તૃષા ચીજ એવી છે. જેને લાગી હોય એને ખબર પડે. લાગી હોય અને પાણી ન મળ્યું હોય એને ખબર પડે. રૂવાંડે રૂવાંડેથી પાણીનો પોકાર ઊઠે. પાણી... પાણી... પાણી... થઈ ગયું હોય. પ્રાણ છૂટે એવી પરિસ્થિતિ થઈ જાય. એવી વેદના થાય. બોલી ગયો, જે કહેવું હતું ઇ. એવી સ્થિતિ 'સોભાગભાઈ'ની કરી છે એમણે.

પછી પોતે નહોતા લખી શકતા (એટલે) છેલ્લો કાગળ એમ લખાવ્યો, હવે નહિ આવો તો માંદગીને કારણે દેહ નહિ છૂટે, તમારા વિયોગથી જ મારો દેહ છૂટી જશે. એ જે વાત લખી એટલે ખ્યાલ આવી ગયો. બસ, આવી ગયો, છોડો આવી ગયો હવે આનો. તાણ્યું... તાણ્યું... તોડવું તો નહોતું કાંઈ તાણીને. તાણીને કાંઈ તોડવું નહોતું. બરાબર ખેંચ્યું. ખેંચાય એટલું ખેંચ્યું. પછી આવ્યા પોતે. ચાલો ઇંડર હવે. એ માંદગીમાં 'ઇંડર' ઉપાડ્યા. પછી એમને આત્મજ્ઞાન થયું છે. એ જગ્યાએ 'સોભાગભાઈ'ને જે વાત કરી, ત્યાંથી 'ઇંડર' લઈ ગયા હતા. પોતે આવ્યા, 'સાયલા' આવ્યા પોતે. 'શ્રીમદ્ગણ' પોતે 'સાયલા' આવ્યા. 'સાયલા'થી એમણે કીધું કે ચાલો 'ઇંડર' જાવું છે. છોકરાઓએ ના પાડી. બાપાજીની તબિયત મુસાફરી કરે એવી ક્યાં રહી છે હવે. તો એ કહે, તમારું કામ નથી જોવાનું. એ મારે જોવાનું છે. લઈ ગયા 'ઇંડર' એમને. ત્રણ-ચાર દિવસ 'ઇંડર' રહ્યા છે. પછી પાછા આવ્યા. આવ્યા પછી તરત જ અનુભવ થયો છે, આત્મજ્ઞાન થયું છે. શરીરની અવસ્થા એકદમ ક્ષીણ થઈ. ત્યાર પછી અઢાર દિવસે દેહ છોડ્યો.

મુમુક્ષુ :- અનુભવ પછી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનુભવ પછી અઢાર દિવસે.

અને એ કાગળ એમણે અનુભવ થયા પછી ચાર-પાંચ દિવસે છ-સાત દિવસે લખ્યો છે. અગિયાર દિવસ પહેલાનો લખેલો કાગળ છે. એમના દેહાંત પહેલાનો

અગિયાર દિવસનો કાગળ છે કે આ છ દિવસ પહેલા આમ અનુભવ થયો છે. સ્પષ્ટ. હવે તો કાગળ છાપે છે એ લોકો કો'ક કો'ક પુસ્તકમાં એ લોકો છાપે છે એ કાગળ. 'સોભાગભાઈ'નો પત્ર છાપે છે.

હવે એટલું ખેંચ્યું એનો અર્થ શું ? કે દર્શનમોહ એટલો બધો પાતળો થઈ ગયો, એટલો બધો પાતળો થઈ ગયો, ભક્તિ તીવ્ર થતાં અનુભાગ એટલો બધો તૂટી ગયો. એને ઉપશમ થવો સહજ હતું. એ જગ્યાએ એમને આત્મા શું ચીજ છે ? કઈ રીતે એનો અનુભવ છે ? અંદરમાં જ્ઞાનની દિશા ફેર કેમ થાય છે ? અને કેવી રીતે પોતે પોતાના વેદનમાં આવે છે ? એ વિષય મૂકી દીધો. તરત પકડ્યો એણે. એટલી વાત છે. પણ એ પાત્રતાને આટલો યોગ છે. પાત્રતાને આટલો યોગ છે.

મુમુક્ષુ :- પત્રોમાં આટલી બધી વાત આવી. અનુભવમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલી વાતો આવી હશે ! એમાં એવું છે કે ઓળખાણ પછી ભેગા થાય એટલે નજર બીજી થઈ જાય છે. અને ઓઘે ઓઘે ભેગા થાય એમાં નજર બીજી રહે છે, બેમાં આટલો ફેર છે. બહુ મોટો ફેર છે.

શું કહે છે ? 'ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે...' એટલે અનુભવ થવા અર્થે. એનો વિચાર થાય, નિર્ણય થાય અને અનુભવ થાય એ માટે અનેક પ્રકારના બળવાન સાધનોનો પરિશ્રમ કર્યા છતાં પણ પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવની પ્રાપ્તિ અનુભવ જેના વડે સહજ જ પ્રાપ્ત થાય છે. જેનો યોગ થતાં સહજમાત્રમાં પ્રાપ્ત થાય છે. 'તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે.' આ સિવાય બીજું કહેવું નથી, એમ કહે છે. 'તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.' આટલું તો એ કહેનારના વચન ઉપર પોતે ભક્તિ કરી છે. ખુદ 'શ્રીમદ્જી'એ ભક્તિ કરી છે. કે આ કહેનાર કોણ છે ? તીર્થંકરે આ વાત કરી છે, અનંત સંતોએ વાત કરી છે અમે તો એમના વચનોને પણ નમસ્કાર કરીએ છીએ.

મુમુક્ષુ :- સોભાગભાઈની ઉપર લખેલો નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમ લાગે છે. પોતાની વિચારણા ટાંકી હશે એવું લાગે છે. પછી એમના ઉપર-'સોભાગભાઈ' ઉપર ૪૩૭મો પત્ર લખ્યો છે.

પત્રાંક-૪૩૭

ૐ

આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવાં મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાન સુધી જન્મમરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યાં કરે છે; એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંતકોટી જીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે, વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે; એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે. એવી, જીવસમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે; તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે; એક પારમાર્થિક અને એક વ્યાવહારિક; અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે, આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ તે છે. ‘આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી’, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; ‘આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે’, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા

દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે; ‘આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી’, એવો અભિપ્રાય આ બીજા દર્શનનો છે. ‘આત્મા અણુ છે’, ‘આત્મા સર્વવ્યાપક છે’, ‘આત્મા શૂન્ય છે’, ‘આત્મા સાકાર છે’, ‘આત્મા પ્રકાશરૂપ છે’, ‘આત્મા સ્વતંત્ર નથી’, ‘આત્મા કર્તા નથી’, ‘આત્મા કર્તા છે ભોક્તા નથી’, ‘આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા છે’, ‘આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા નથી’, ‘આત્મા જડ છે’, ‘આત્મા કૃત્રિમ છે’, એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી. તે તે ઉપર જાણાવ્યાં એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે; એવું જે અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાં સુધી મટે નહીં ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશ રહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી, અને તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવા યોગ્ય છે.

પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી, જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે, તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિરહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહારપરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અનાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે,

તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જોકે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે. એવો જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણવા યોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થમાત્ર તીર્થકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને 'અવક્તવ્ય' એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં 'અવક્તવ્ય' જ છે. વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લખ્યો છે.

'આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા જે મનુષ્યપ્રાણી...' બીજા જીવોને વિચારશક્તિ છે, આ તિર્યચોની વાત લઈએ તો, અહીંયાં દેખાય છે એમાં. મનવાળા જે તિર્યચો છે એને વિચારશક્તિ છે પણ એ કહેવાની વાચા નથી એની પાસે. એની મુંઝવણ એ કહી શકે એવું નથી. કે હું આ જગ્યાએ મૂંઝાવ છું. મારું કલ્યાણ કેમ થાય ? એટલું બોલી શકે એમ નથી. કોઈ તિર્યચ એટલું બોલી શકે એમ નથી કે ભાઈ ! મારું કલ્યાણ કેમ થાય એ તો સમજાવો. કો'ક મારા કલ્યાણનું તો કાંઈક કરો. એવું કહી શકે એમ નથી. ભલે, ગમે એટલું મુંઝવણ થાય તો. મનુષ્ય પ્રાણીમાં આ ફરક છે.

'આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે,...' એ પોતાના વિચારને વાચામાં વ્યક્ત કરી શકે છે. 'એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને...' અથવા કલ્યાણનો માર્ગ શોધવા 'સર્વથી અદિક યોગ્ય છે;...' ઓલા તો (-તિર્યચ

તો) રાગ-દ્વેષના પ્રવાહમાં પડ્યા છે. દેવમાં રાગનો પ્રવાહ એવો છે. એટલો રસ ચડે છે કે એને કાંઈ વિકલ્પ આવે એવું નથી. ઓલા પણે (-નરકમાં) એટલી વેદના... વેદના... વેદના... વેદના... કહી શકાય નહિ એવી વેદના. એમાંથી આત્મા સૂઝે એવું નથી. તિર્યચને વાચા નથી. એક મનુષ્ય ગતિમાં વાચા સહિત વિચાર દશા વર્તે છે.

‘તે કલ્યાણનો વિચાર કરવાને...’ અથવા વિચાર વ્યક્ત કરવાને, તેનો ઉપાય શોધવાને ‘સર્વથી અધિક યોગ્ય છે;...’ અને અહીંયાં જ્ઞાન પણ ખુલ્લું છે. એટલો રાગ પણ નથી, એટલો દ્વેષ પણ નથી. મધ્યમ કોટીની સ્થિતિ છે. ‘તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી,...’ અને એવું મનુષ્યપણું અનંતવાર મળ્યાં છતાં આ જીવે દરકાર કરી નથી એમ કહેવું છે. જે માર્ગની પોતે ઉપેક્ષા કરી છે. શું કર્યું છે ? મનુષ્યપણે આવ્યા છતાં જે માર્ગની ઉપેક્ષા કરી છે, એ ઉપેક્ષાનો પસ્તાવો કોઈ દિ’ થયો છે ? જીવને પોતાને ને પોતાને એક સવાલ પૂછવા જેવો છે. કે હે જીવ ! તેં મનુષ્યપણું તો અનંતવાર પ્રાપ્ત કર્યું અને વીતરાગના માર્ગની અને તારા આત્માની કલ્યાણની તેં સદંતર ઉપેક્ષા કરી અને બીજે ધંધે ચડી ગયો. હવે તને કોઈ દિ’ એનો પસ્તાવો થાય છે ? તો પાછો કેવી રીતે વળીશ ? પશ્ચાતાપ છે એ પશ્ચાત્ એટલે પાછા વળવાનો આતાપ છે. પશ્ચાતાપ એ ચીજ છે ખરેખર તો. રૂઢિ અર્થ એનો બીજો છે, મૂળ અર્થ એનો બીજો છે.

પશ્ચાતાપ વિના જીવ પાછો ન વળી શકે. અને એટલો પશ્ચાતાપ આવે પછી ત્યાંથી પાછો વળે પછી બીજે માર્ગે ન ચડે. જીવને માર્ગે ચડવું છે તો પૂર્વે કરેલી ભૂલનો પશ્ચાતાપ સૂદ્ધા કરવો નથી. પાછો નહિ વળી શકે. એ એની ઈચ્છા ઉપર ઉપરની બેકાર જવાની છે, નકામી જવાની છે. આ પરિસ્થિતિ છે. આ વાસ્તવિક પરિણામના વિજ્ઞાનની આ પરિસ્થિતિ છે ખરેખર તો. આ આંગળી આટલી વળી હોય તો સીધી થવામાં આટલો ટાઈમ લાગે... આટલી વળી હોય તો આટલો લાગે... આટલી વળી હોય તો આટલો લાગે પણ આટલી વળી હોય તો આટલો જ લાગે ને ! એ તો વિજ્ઞાન છે. જે ચીજ સીધી રાખવી છે એ ઊંધી વળી છે તો જેટલી વળી છે એટલી જ સીધી કરવી પડશે કે એથી ઓછી થાશે ? આ વિજ્ઞાન છે પરિણામનું. એ એક સ્થિતિ આવે છે.

‘તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી,...’ પણ નથી થયું એનું કારણ આ છે કે સાચા પશ્ચાતાપમાં આવ્યો નથી. પછી રસ્તો જોઈએ છે ને માર્ગ જોઈએ છે ને માર્ગે ચડવું છે ને ઉપાય મળતો નથી. પણ ક્યાંથી મળે ? પાયાની વાત તો છે નહિ. ‘જેથી વર્તમાન સુધી જન્મમરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે.’ જેથી વર્તમાન સુધી એટલે ચાલતા ક્ષણ સુધી જન્મ-મરણના માર્ગના આરાધનથી જીવ પાછો વળ્યો નથી. એ આરાધે જ જાય છે. પરિભ્રમણના માર્ગનું જ આરાધન કરે છે.

‘અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે;...’ અનાદિથી જે આ લોકની વિદ્યમાનતા છે, હયાતી છે એમાં અનંત કોટી જીવની સ્થિતિ છે. અનંત કોટી સંખ્યા છે એટલે અનંત કરોડો. એક-બે કરોડ નહિ પણ અનંત કરોડો જેની સંખ્યા છે. ‘સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે;...’ અને સમયે સમયે પરિવર્તનશીલ એવા જગતમાં અનેક જીવો જન્મ-મરણ... જન્મમરણ... જન્મમરણ... કર્યા કરે છે. આંકડા આવે છે ને ? એક સેકન્ડે આટલા મનુષ્યો મરે છે. મનુષ્યોના આંકડા આવે છે. એક સેકન્ડમાં આટલા મરે છે, એક સેકન્ડમાં આટલા જન્મે છે. આ તો બધા જીવોનો સરવાળો માર્યો છે કે પ્રતિ સમય અનંત પ્રકારની જન્મ-મરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે.

‘એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે.’ આવા જન્મ-મરણનો અનંત... અનંત... અનંતકાળ વ્યતીત થઈ ગયો છે. ‘અનંતકોટી જીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે;...’ હવે આવા જીવનો જે સમૂહ છે, સંખ્યાનું જે પ્રમાણ છે એ પ્રમાણ જોતાં ‘આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે;...’ એવા બહુ જ અલ્પ છે. જે સંખ્યા છે અનંત અનંત કોટી જીવોની એમાં કલ્યાણને પ્રાપ્ત જીવો બહુ થોડા છે.

બહુ થોડા થયા છે, ભૂતકાળમાં વર્તમાને તેમ છે. અત્યારે પણ બહુ તેની અલ્પ સંખ્યા છે ‘અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે.’ ભવિષ્યમાં પણ એ સંખ્યા હંમેશા અલ્પ રહેશે. ‘અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે;...’ ભૂતકાળનો વિચાર કરવામાં આવે, વર્તમાન તપાસવામાં આવે કે ભવિષ્યનો વિચાર કરવામાં આવે (તો) અનંત અનંત જીવોમાં

બહુ અલ્પ માત્રામાં કોઈક જીવો હિત કરે છે. ‘એવો જે શ્રી તીર્થંકર દેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે.’ આવી જે વાત તીર્થંકરાદિ સત્પુરુષોએ કરી છે. જ્ઞાનીઓએ કરી છે તે સત્ય છે. એટલે એની ખાતરી થાય છે, પ્રતીતિ આવે છે કે એ વાત સાચી છે.

‘એવી, જીવસમુદાયની જે બ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે,...’ કેમ થાય છે આ ? કેમ જીવ સંસારમાં રખડ્યો ? તો ઓલા કહે છે કે કર્મ અનાદિથી વળગ્યા છે ને ? તમારે એ ભૂત વધારે ચાલ્યું છે, સંપ્રદાયમાં કર્મનું ભૂત ચાલ્યું છે. કર્મ અનાદિથી છે ને ? કેમ અનાદિથી જીવ આ રખડે છે ? અનાદિથી એને કર્મનો ઉદય નડ્યા કરે છે એટલે બિચારો રખડ્યા કરે છે. પણ એ જીવ સમુદાયની બ્રાંતિ (છે). મૂળ એને પોતાને પોતાના સ્વરૂપની બ્રાંતિ છે તે અનાદિથી છે. બ્રાંતિ એને શું કરવા થઈ એમ પૂછે, બ્રાંતિ એને શું કરવા થઈ ? ભાઈ ! અનાદિની બ્રાંતિ છે. શું કરવા શું ? અકારણપણે થઈ. નહિતર તો એ પ્રશ્ન થાય કે કર્મનો ઉદય એને શું કરવા આવ્યો ? એ પણ તર્ક જ છે ને ? બીજું શું છે ? એ તો અનાદિ સંયોગે છે.

‘એવી, જીવસમુદાયની બ્રાંતિ...’ અહીંયાં તો કર્મનું નામ લેતા નથી. જીવના પરિણામની જ વાત કરે છે. જોયું ? ‘એવી જીવસમુદાયની જે બ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે;...’ એ તો અનાદિથી એમ છે. એનું કારણ-ફારણ શું ? કર્મનું કારણ ગોતીને પોતાને નિર્દોષ રહેવાની વૃત્તિ છે એ સમજાતી નથી. મારો કાંઈ વાંક નથી. કર્મનો ઉદય આવે એટલે પછી એવું થાય છે, એમાં હું શું કરું ? મારો થોડો વાંક છે કાંઈ ? મારે તો ઘણું કલ્યાણ કરવું છે પણ કર્મ નડે છે. આમ પોતાને મહંત રહેવું છે, નિર્દોષ રહેવું છે. પોતે દોષ કરે છે એ દોષ પ્રમાણિકતાથી એને સ્વીકારવો નથી એવી પરિસ્થિતિ એમાંથી ઊભી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- અત્યારે વર્તમાનમાં પણ એમ જ છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. નોકર્મનું બહાનું વધારે કાઢે. કર્મ દેખાતા નથી. શાસ્ત્રો ભણેલા કર્મનું બહાનું કાઢે છે અને સંસારના જીવો, મને આ ફલાણું કામ હજી બાકી રહ્યું છે, મારે હજી ફલાણું બાકી છે, મારે આ ઉપાધિ આવી પડી... મારે આ ઉપાધિ આવી પડી... મારે આમ થઈ ગયું. મારે આમ થઈ ગયું. આવો ઉદય આવ્યો. આ કામ આવી ગયું, આમ થઈ ગયું, તેમ થઈ ગયું. પચ્ચીસ વર્ષે એકનો એક છોકરો

‘અમેરિકા’થી આવ્યો, શું થાય ? પછી થોડા દિવસ તો બધા સગાવહાલા આવે, રોકાવું પડે. કેવી રીતે સ્વાધ્યાય કરવાનો કાંઈ સમય મળે નહિ. આમને આમ વખત ચાલ્યો જાય. કાં અનુકૂળતાના રસમાં, કાં પ્રતિકૂળતાના ખેદમાં જીવો આયુષ્ય પૂરું કરી નાખે છે.

‘તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે;...’ એ ભ્રાંતિના બે કારણ અહીંયાં લીધા છે કે ‘એક પારમાર્થિક અને એક વ્યાવહારિક;...’ એટલે એક પોતાના ઉપાદાનનું અને એક બીજું એને નિમિત્તનો વિવેક ન કર્યો તેનો. ન તો એણે પોતાના આત્મ કલ્યાણનો વિચાર કર્યો, ન તો એણે બહારમાં યથાયોગ્ય માર્ગદર્ષક કોણ છે ? કોણ દર્શાવશે મને ? એ વાતનો એણે વિચાર કર્યો નથી. એક પારમાર્થિક અને એક વ્યાવહારિક.

‘અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે,....’ ઠીક, લ્યો ! બેયનો સરવાળો એક લીટીમાં મૂકી દઈએ તો આ છે કે ‘આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી;...’ મૂકી દીધી વાત. એમ કહે છે કે તું બરાબર તપાસ તારા અંતરને કે ખરેખર છૂટવું છે તારે આ બધામાંથી કે તને અહીંયાં મજા છે, ઠીક છે અહીંયાં ? જ્યાં જે સ્થિતિએ જે પર્યાયે છો એ પર્યાયે રહેવું જ છે ? કે એ પર્યાયને છોડીને કોઈ અલૌકિક દશા ધારણ કરવી છે ? ખરી મુમુક્ષુતા એને આવી નથી. એને છૂટવું જ નથી ખરેખર તો. જ્યાં બંધાણો છે, જે રાગબંધનથી, દેહાદિ અનેક સંયોગ પ્રત્યે બંધાણો છે ત્યાંથી એને છૂટવું જ નથી ખરેખર તો. એને ખરી મુમુક્ષુતા આવી જ નથી એમ કહે છે. જુઓ ! નાડ પકડી છે. જીવની નાડનો ધબકારો પકડીને કહ્યું છે કે આ અહીંયાં આ ધબકારોનું ચૂકેલો છો. કે ખરી મુમુક્ષુતા તને આવી નથી. ખરેખર તારે નથી છૂટવું.

‘આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી;...’ એક અક્ષર પરિણામે એ પરિસ્થિતિમાં પોતે મુમુક્ષુતામાં આવ્યો નથી. ‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી.’ જુઓ ! બધી જગ્યાએ એ વાત લાવીને ઊભી રાખે છે કે જીવને સત્પુરુષ જે માર્ગ દેખાડવામાં એકમાત્ર અત્યારે સાધન રહ્યા છે આ કાળમાં, તીર્થંકરો ચાલ્યા ગયા, હવે કોઈ તીર્થંકરની ઉત્પત્તિ થાય એ પરિસ્થિતિ નથી. ૮૪ હજાર વર્ષ પહેલા (એ પરિસ્થિતિ પૂરી થઈ ગઈ). ભાવલિંગી

સંતો નથી દેખાતા, એક સત્પુરુષ છે. ‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને...’ સત્પુરુષની નજીક જવામાં-સમીપ જવામાં જીવને પ્રતિબંધ રહ્યો છે. એને અનેક પ્રકારે મોટા મોટા કારણો નડ્યા છે ‘અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ તે છે.’ ખાસ કરીને અહીંયાં અન્યમતિઓના અભિપ્રાયની જે વાત કરી છે, એટલે અન્ય દર્શનમાં જે પડ્યા છે અથવા અન્ય દર્શનમાં ન હોય અને જૈનદર્શનમાં હોય તો એને અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું છે એવું નિજેચ્છાપણું (એમ કહ્યું છે). અસત્સંગના યોગે પોતાની ઈચ્છાએ સ્વચ્છંદે કરીને ચાલવાની જે વૃત્તિ તેને અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું છે એવું નિજેચ્છાપણું છે ને એને સત્સંગ પ્રાપ્ત થવા દેતું નથી. આ પરિસ્થિતિ છે. સત્પુરુષની સમીપ જવા દેતું નથી.

એટલે શું કહે છે કે જૈનદર્શનમાં આવ્યો હોય તો પણ જેનો સંગ ન કરવો જોઈએ તેનો સંગ કર્યો છે. એટલે તેથી એને સત્સંગ-સત્પુરુષની નજીક આવવાનું બન્યું નથી. આ કારણે એની ભ્રાંતિ ચાલુ રહી છે. નહિતર ભ્રાંતિ ન રહેત, એમ કહેવું છે. ભ્રાંતિ છૂટી જાત. છૂટવાના કારણો છે, પણ આ જીવે ઊલટો જ રસ્તો પકડ્યો છે. જ્યારે ધર્મના માર્ગમાં આવ્યો ત્યારે પણ ઊંધો રસ્તો પકડ્યો. ધર્મના માર્ગમાં નહોતો ત્યારે સંયોગ પાછળ દોટ હતી કે અનુકૂળતાઓ મેળવવી અને અનુકૂળતાઓ વધારવી અને એ અનુકૂળતાઓથી સુખી થવું. એની પાછળ તો આખી દુનિયા દોડી છે, પોતે પણ અનંતવાર દોડ્યો છે, અનંતકાળ દોડ્યો છે. વળી ક્યારેક ધર્મના ક્ષેત્રમાં આવ્યો ત્યારે અસત્ દર્શનમાં ગયો તો ભિન્ન ભિન્ન કલ્પના વડે આત્માની કલ્પના કરી. જૈનદર્શનમાં આવ્યો તો સત્સંગ શું અને અસત્સંગ શું ? આ બેનો વિવેક કર્યો નહિ. આમાં આયુષ્ય વ્યતીત થઈ જાય છે અને એ રીતે જીવને ભ્રાંતિ જે વર્તે છે, અનંતકાળથી વર્તતી ભ્રાંતિ નિવૃત્ત થતી નથી એનું આ કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- અસત્સંગને સત્સંગ માની લીધો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને સત્પુરુષના સંગમાં જવું જોઈએ એ ન જઈ શક્યો. અહીંથી હવે જે ભિન્ન ભિન્ન અસત્દર્શનના બીજા દર્શનોના જે અભિપ્રાય છે એ વિષે થોડી ચર્ચા અહીંથી નીચે કરેલી છે. વિશેષ લઈશું...

તા. ૨૯-૩-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૪
આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન-હાથનોંધ-૩

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ, અભ્યંતર પરિણામ અવલોકન હાથનોંધ-૩, આંક-૬. ‘ૐ નમઃ’ હાથનોંધ એટલે ડાયરી. હાથનોંધ ત્રીજી, પૃષ્ઠ ૧૫ મું છે. પંદરમા પાને આ હાથનોંધ લખી છે.

‘સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે.’ બધા સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ છે. જેટલા વચનો છે બધામાં એક એક સિદ્ધાંત લીધો છે. ‘સર્વ જીવ સુખને ઇચ્છે છે.’ સુખસ્વભાવ એ જીવનો સ્વભાવ હોવાથી સ્વાભાવિકપણે જીવ સુખને ઇચ્છે છે. ‘દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે.’ સ્વભાવિકપણે કોઈ જીવ ક્રિયિતમાત્ર દુઃખને પ્રિય કરતો નથી. અથવા સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે. સુખની ઇચ્છા છે, દુઃખની અનિચ્છા છે. દુઃખ જોઈતું નથી, નિષેધ છે. છતાં સંસારમાં બધા જીવોને દુઃખ છે. ‘દુઃખથી મુક્ત થવા સર્વ જીવ ઇચ્છે છે.’ કોઈ જીવ ગમે તે પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તો પણ એ તમામ પ્રવૃત્તિ પાછળ એક જ સૂત્ર છે કે દુઃખ નથી જોઈતું. ચાલતી અવસ્થામાં જે નથી જોઈતું એનું કારણ દુઃખ છે. એમ નથી કરવું, બીજું કાંઈક કરવું છે તો એની પાછળ સુખ છે. સુખને કારણે કરવું છે.

પરંતુ ‘વાસ્તવિક તેનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી.’ વાસ્તવિક તેનું એટલે દુઃખનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી. વાસ્તવિક કહો કે તાત્ત્વિક કહો. ઇચ્છિત પદાર્થમાં સુખનો અનુભવ, તત્ત્વદૃષ્ટિએ તે દુઃખ છે કેમ કે એમાં આકુળતા છે. વાસ્તવિકતાએ એમાં આકુળતા છે. પણ આકુળતાનું સ્વરૂપ નહિ સમજાવાથી જીવ એક આકુળતા છોડીને બીજી આકુળતામાં જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ખરેખર તો શું પ્રયત્ન કરે છે ? એક આકુળતાનો ત્યાગ કરે છે, બીજી આકુળતાને ગ્રહણ કરે છે. કેમ ? કે એને દુઃખનું સ્વરૂપ નથી સમજાયું. જ્યાં દુઃખ લાગ્યું તો

બીજે ક્યાંક સુખની કલ્પના કરીને એ બાજુ જાય છે. ત્યાં પણ આકુળતા જ છે અને ત્યાં પણ દુઃખ જ છે. એટલે એ વાસ્તવિક દુઃખનું સ્વરૂપ ન સમજાવાથી તે દુઃખ મટતું નથી. અથવા જીવ દુઃખને જ સાધતો જાય છે, દુઃખને જ સેવતો જાય છે, સુખની કલ્પનાથી જીવ દુઃખને જ સેવે છે.

‘તે દુઃખના આત્યંતિક અભાવનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ.’ થોડો અભાવ નહિ, અમુક પ્રકારનો અભાવ નહિ, પણ અત્યંત અભાવ, સર્વથા અભાવ એનું નામ મોક્ષ કહીએ છીએ. નાસ્તિથી લીધું. દુઃખથી મુક્ત થવું તે. મોક્ષ એટલે છૂટવું. મૂકાવું. દુઃખથી મૂકાવું તે મોક્ષ. સર્વથા દુઃખથી મૂકાવું તેનું નામ મોક્ષ. મોક્ષ શબ્દ આમ તો પોતે જ નાસ્તિવાચક છે. જેનાથી મૂકાવું, જેનો અભાવ કરવો એનું નામ મોક્ષ. એવી રીતે મોક્ષની વ્યાખ્યા જ એવી છે.

‘અત્યંત વીતરાગ થયા વિના આત્યંતિક મોક્ષ હોય નહિ.’ હવે આ અન્યદર્શનમાં આ વિષય નથી. ત્યાં તો મોક્ષ કોઈ પદ માને છે અને પોતાની સાધનાનો જે કોઈ પ્રકાર પોતે સ્વીકાર્યો છે તે ઉપાયથી કોઈ એક કાલ્પનિક પદને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માને છે. એક જૈનદર્શન એવું છે કે જ્યાં સર્વથા વીતરાગતા છે ત્યાં જ મોક્ષ છે. સર્વથા વીતરાગતા વિના મોક્ષ હોય નહિ અથવા જૈનદર્શન સિવાય કોઈને કોઈ કર્મના ફળમાં મોક્ષ માન્યો છે. જ્યારે જૈનદર્શનમાં સર્વ પ્રકારના કર્મના ક્ષયને મોક્ષ માન્યો છે. ‘રાજમલજી’એ એવી વ્યાખ્યા કરી છે. ‘સર્વ કર્મક્ષય લક્ષણ મોક્ષ’ એવી વ્યાખ્યા કરી છે. આ વીતરાગતાનો સદ્ભાવ કહો, પૂર્ણ વીતરાગતાનો સદ્ભાવ કહો કે સર્વ કર્મનો ક્ષય કહો. બંને અવિનાભાવી છે એટલે અહીંથી કહેવાય છે અથવા અહીંથી કહેવાય છે. ‘અત્યંત વીતરાગ...’ પરિપૂર્ણ વીતરાગ ‘થયા વિના...’ આત્યંતિક એટલે પરિપૂર્ણ મોક્ષ હોય નહિ.

‘સમ્યક્જ્ઞાન વિના વીતરાગ થઈ શકાય નહિ.’ જો સંપૂર્ણ વીતરાગતાથી મોક્ષ છે તો એ વીતરાગતાનું કારણ સમ્યક્જ્ઞાન છે. જ્ઞાન સમ્યક્ થયા વિના કોઈપણ રીતે વીતરાગતાની ઉત્પત્તિ થાય નહિ. એમ ન લીધું કે બધા ભોગ-ઉપભોગના બધા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો મોક્ષ થાય, એમ ન લીધું. જોયું ! કે બાહ્ય પદાર્થો, બાહ્ય વિષયોનો ત્યાગ કરવાથી મોક્ષ થાય એમ નથી લીધું. સમ્યક્જ્ઞાન થાય તો વીતરાગતા થાય, વીતરાગતા થાય એને મોક્ષ થાય. એટલે વીતરાગતાનું કારણ પણ

બાહ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ ન લીધો. નહિતર તો શું છે કે એ બાહ્ય પદાર્થ છે એ રાગનો હેતુ છે. વીતરાગતાથી વિરુદ્ધ રાગ અને રાગનો આશ્રય, રાગનો હેતુ પર પદાર્થ છે. અને સ્થૂળ બુદ્ધિથી પરપદાર્થનો ત્યાગ પણ કરવામાં આવે છે. પણ એકલી બાહ્યદષ્ટિ હોવાથી અંતરદષ્ટિના વિષયભૂત જે રાગ છે ત્યાં એ રહ્યો કે ગયો એ નથી જોતા. પદાર્થના ત્યાગમાં સંતોષ માને છે કે આટલું છોડ્યું... આટલું છોડ્યું... આટલું છોડ્યું... બધું છોડ્યું. સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી. પણ રાગ છૂટ્યો કે ન છૂટ્યો એ જોતા નથી. હવે પદાર્થ નથી તો રાગ કેમ રહી ગયો ? પદાર્થનો આશ્રય ગયો. જે રાગનો આશ્રય ગયો અને રાગ રહી ગયો. નહિ, જરૂર નથી રાગને. પદાર્થ હોવો જ જોઈએ એવી જરૂર નથી. પદાર્થ ગમે ત્યાં હોય રાગ થાશે એનો. અને સામાન્ય રીતે તો જે વિદ્યમાન પદાર્થ ન હોય એની જ અભિલાષા થાય છે અને એનો જ મુખ્યપણે તો રાગ થાય છે. અને એ રીતે જ એ મેળવવા માટે રાગ લંબાય છે. હોય એનો રાગ થાય અને ન હોય તો પ્રાપ્તિનો રાગ થાય. બેય રીતે રાગ થાય છે. માટે માત્ર ત્યાગથી વીતરાગતા થાય એ પ્રશ્ન નથી. કેમ કે એમાં દોષ આવે છે. જ્યારે અહીંયાં સમ્યગ્જ્ઞાન થાય ત્યારે વીતરાગતા થાય.. થાય... અને થાય જ, એ અનિવાર્ય છે. અથવા એ નિયમબદ્ધ છે, સિદ્ધાંતિક વાત છે. (એ રીતે) ‘સમ્યક્જ્ઞાન વિના વીતરાગ થઈ શકાય નહિ.’

‘સમ્યક્દર્શન વિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.’ એટલે સમ્યક્ થતું નથી. જુઓ ! ક્યાં લાવ્યા, વાતને ક્યાં લઈ આવ્યા છે ? કમથી સમ્યક્દર્શન સુધી લઈ લીધી વાતને. મોક્ષ જોઈએ છે ? સુખ જોઈએ છે ? મોક્ષ વિના સુખ નથી. તો કહે મોક્ષ ? કહે વીતરાગતા વિના નથી. વીતરાગતા, તો કહે સમ્યક્જ્ઞાન વિના નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન તે સમ્યક્દર્શન વિના નથી.

દષ્ટિ એવી થાય કે જે સ્વરૂપની દષ્ટિ થતાં વિધિ-નિષેધ જ વિલય પામી જાય. પછી ત્યાં મોક્ષનો રાગ પણ નહિ અને સુખનો પણ રાગ નહિ. બંનેની ઇચ્છા ચાલી જાય છે. મોક્ષની ઇચ્છા ચાલી જાય છે. આ એક અસાધારણ વાત છે કે જે દષ્ટિ સમ્યક્ થતાં સમ્યક્દર્શનના વિષયભૂત આત્મા પોતે એવો પરિપૂર્ણ અને કૃતકૃત્ય છે કે એ દષ્ટિ છતાં એ દષ્ટિવાનને એમ લાગે છે કે મારે કાંઈ કરવાનું હવે રહેતું નથી. પણ મોક્ષ તો મેળવવાનો ખરો કે નહિ ? એકેય વાત નથી. એટલે ‘સોગાનીજી’એ

તો લીધું. ‘દષ્ટિ નહિ કરના હૈ, જ્ઞાન નહિ કરના હૈ, પુરુષાર્થ નહિ કરના હૈ.’ અને મોક્ષ અને નિગોદમાં મને કાંઈ ફેર દેખાતો નથી. બંને પર્યાય છે, મારાથી બાહ્ય છે. મને લાભ-નુકસાનનું કારણ (નથી), એનાથી મને લાભ-નુકસાનનું કોઈ કારણ નથી. આવી દષ્ટિ તે સમ્યગ્દષ્ટિ છે. એ દષ્ટિવાળાને જ્ઞાન સમ્યક્ છે. એનો વિવેક સાચો છે. એ દષ્ટિ વિનાનો વિવેક છે એ ખોટો વિવેક છે. અને એ દષ્ટિ અને એ જ્ઞાન છે ત્યાં વીતરાગતા છે. જ્યાં વીતરાગતા છે ત્યાં મોક્ષ થશે. આવી વાત છે.

‘સમ્યક્દર્શન વિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે.’ એટલે જ્ઞાની ઉપદેશ સાંભળે કે ઉપદેશ આપે; જ્ઞાની ઉપદેશ સાંભળે પણ છે, પોતાથી વિશિષ્ટ જ્ઞાની હોય તીર્થંકરાદિનો (ઉપદેશ સાંભળે છે). પોતે પણ ઉપદેશ આપે છે. અને કર્તવ્ય-અકર્તવ્યની વાત શ્રવણમાં કે પોતાના કથનમાં આવે તો પણ એમને સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે એ મુખ્ય છે. કરવું-નકરવું એ ગૌણ છે, એને સમ્યગ્દર્શનનો વિષય મુખ્ય છે. એની મુખ્યતા રાખીને બધી વાત છે. નવે તત્ત્વો એને આશ્રિત સમ્યક્ કહ્યા છે. બીજી રીતે કહીએ તો. નવે તત્ત્વોનું જ્ઞાન એ સમ્યગ્દર્શનના વિષયભૂત તત્ત્વને આશ્રિત (કહ્યા છે). હું આવો પરિપૂર્ણ કૃતકૃત્ય છું એ મુખ્યતાવશ બધી વાત સાચી છે. એને ગૌણ કરીને કે એને છોડીને એકેય વાત સાચી નથી.

મુમુક્ષુ :- ગૌણ કરવાથી પણ વાત...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ગૌણ કરે એટલે દષ્ટિ મિથ્યા થઈ. જ્ઞાન મિથ્યા થયું દષ્ટિ પણ મિથ્યા થઈ, એવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રમાણની મુખ્યતા કરીને ગૌણ કરવા જાય તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કાંઈ ન ચાલે. મુખ્ય તો મુખ્ય જ રહેવું જોઈએ. પ્રમાણની મુખ્યતા કરે એનો બીજો અર્થ છે કે વ્યવહારનયના વિષયની મુખ્યતા કરે છે. પ્રમાણ નિશ્ચયમાં નથી આવતું, પ્રમાણ વ્યવહારમાં જાય છે. આ તો ‘ગુરુદેવે’ ફોડ પાડીને વાત કરી છે. પ્રમાણ વ્યવહારમાં જાય છે. નહિતર તો પ્રમાણમાં નિશ્ચયનો વિષય મુખ્ય હોય, વ્યવહાર ગૌણ હોય એવું યુગપદ પરિણામન હોય ત્યારે એને પ્રમાણ કહેવાય. છતાં એ આખા પ્રમાણનો વિષય વ્યવહારમાં જાય છે. કેમ કે અંદર વ્યવહારનયનો વિષય આવ્યો શું કરવા ?

દષ્ટિમાં તો એકલા નિશ્ચયનયનો વિષયભૂત જ પદાર્થ જ છે. બીજાનો અંદર

જરાપણ લગવાડ ન જોઈએ. પ્રમાણમાં એનો લગવાડ છે અને આખાને વ્યવહારમાં નાખી દીધું. આખુ પ્રમાણ જ વ્યવહારમાં નાખી દીધું છે. એવી દષ્ટિ છે એ તીખી ચીજ છે, કોઈને સ્વીકારતી નથી. પ્રમાણ ભલે સ્વીકારે, દષ્ટિ નથી સ્વીકારતી. અને દષ્ટિ થયા વિના જ્ઞાન પ્રમાણ થતું નથી. પ્રમાણનું જાણપણું તે પ્રમાણ નથી, પ્રમાણના વિષયનું જાણપણું તે પ્રમાણ નથી. દષ્ટિ થયા પછી જ જ્ઞાન પ્રમાણ છે, નહિતર જ્ઞાન પ્રમાણ નથી.

મુમુક્ષુ :- દષ્ટિનું યથાર્થ જ્ઞાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દષ્ટિનું ?

મુમુક્ષુ :- યથાર્થ જ્ઞાન ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, દષ્ટિના વિષયનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય એટલે કે દષ્ટિનો વિષય દષ્ટિમાં રહે ત્યારે વિધિ-નિષેધનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય. નહિતર વિધિ-નિષેધનું જ્ઞાન રાગ-દ્વેષાત્મક હોય. જેની વિધિ છે એનો રાગ અને જેનો નિષેધ છે એનો દ્વેષ. પણ જેની દષ્ટિ સમ્યક્ છે એને એવો રાગ-દ્વેષ થાય તે માત્ર ચારિત્રમોહમાં જાય છે. ઓલો દર્શનમોહ સહિત થઈ જાય છે. જો દષ્ટિનો વિષય દષ્ટિમાં ન હોય તો દર્શનમોહનો ઉદય હોવાથી જે વિધિ છે એનો રાગ અનંતાનુબંધી સહિત થશે. જેનો નિષેધ છે તેનો દ્વેષ અનંતાનુબંધીનો થશે.

મુમુક્ષુ :- આવો જે રાગ થાય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એને વિધિ-નિષેધ વર્તે છે એટલે તેના જ્ઞાનને ત્યાં મુખ્યપણે સમ્યક્ નથી કહેતા. એ જ્ઞાનને ત્યાં સમ્યક્જ્ઞાન નથી કહેતા. જ્ઞાન મિથ્યાદર્શન છે ત્યાં બધું મિથ્યા છે. તો શું છે કે સમ્યક્સન્મુખ પણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. એ મિથ્યાદષ્ટિનો એક જુદો વર્ગ પાડ્યો. જેમ ગૃહિત મિથ્યાદષ્ટિ, અગૃહિત મિથ્યાદષ્ટિ એમ સમ્યક્સન્મુખ મિથ્યાદષ્ટિ. એક જુદો વર્ગ પાડ્યો. એટલી વાત છે. પણ છે મિથ્યાદષ્ટિ. એ તો છે. આપણે નથી કહેતા ? ભાઈ ! કે અમે નક્કી કર્યું છે કે ભાઈ ! આ પ્રમાણે ગોળ ખાધો છે પણ હજી શ્રીફળ વિધિ નથી કરી. એટલે સમાજમાં જાહેર નથી કે ભાઈ ! લોકોને સંબંધ છે, આ સંબંધ કરવાનો છે. સગપણ કરે જાહેરપણે તો કહે હજી લગ્ન નથી કર્યા. તો સમાજ જાણે છે કે ભાઈ ! આ લોકોને લગ્ન કરવાના છે પણ નથી કર્યા તે નથી કર્યા અને કર્યા તે કર્યા. કાયદો Marriage act તો લગ્ન કર્યા પછી

લાગુ પડે. સગપણ સુધી લાગુ ન પડે. એમ ફેર એ ફેર છે. જે ફેર છે એ ફેર છે.

માલ લેવા-વેચવાની વાતો ગમે તેટલી થાય પણ જ્યાં સુધી સોદો Confirm ન કરે ત્યાં સુધી વાતો એ બધી વાતો જ છે. ખબર પડે કે ભાઈ ! એને સોએ સો ટકા લેવાનું મન છે. લેનાર જાણે કે આને સોએ સો ટકા વેચવાનું મન છે. બેય એકબીજાના મનને પારખે પણ Confirm કર્યા વગર કોઈને બંધન નથી. ફરી જાય છે કે નહિ ? એમ જેટલું કાર્ય થાય એ નોંધવું જોઈએ, ન થાય એટલું ન નોંધવું. જે જેટલી સ્થિતિ હોય એટલી સ્થિતિ સમજવી જોઈએ. ત્યાં પર્યાયનું એકત્વ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પર્યાયનું એકત્વ ઊભું છે. અને પર્યાયનું એકત્વ છે. ત્યાં પર્યાયનું એકત્વ છે એટલે પર્યાયમાં ઉત્પન્ન જે વિકલ્પ એની સાથે પણ એકત્વ છે. અને વિકલ્પનું જ્યાં એકત્વ છે, રાગનું જ્યાં એકત્વ છે ત્યાં મિથ્યાદર્શન છે, મિથ્યાજ્ઞાન છે અને મિથ્યાચારિત્ર છે, ત્રણે છે. જ્યાં એકત્વ તૂટ્યું, સાક્ષાત્ અનુભવમાં ત્યાં મિથ્યાત્વ ગયું, અજ્ઞાન ગયું અને અસંયમ પણ ગયો. ત્યાં સ્વરૂપાચરણનો પરમાર્થ સંયમ પ્રગટ થઈ ગયો. ફેર તો ફેર જ છે.

મુમુક્ષુ :- ભાવભાસનમાં આવ્યા પછી પણ પુરુષાર્થ માંગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સમય લાગે છે. કોઈને કલાકો જાય છે અને કોઈને દિવસો અને મહિનાઓ ચાલ્યા જાય છે. જેટલો પુરુષાર્થ એટલું જ કાર્ય છે. કાર્યની સિદ્ધિ પુરુષાર્થને અનુસરીને જ, એને જ આધારિત છે. એ તો સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ભાવભાસન પ્રત્યક્ષ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, પરોક્ષ છે. વિચારજ્ઞાનમાં છે ને ? વેદન પ્રત્યક્ષ કહેવાય. વેદન છે એ પ્રત્યક્ષ છે. અહીંયાં વેદન નથી આવ્યું હજી. પોતાના સ્વરૂપનું વેદન નથી આવ્યું. પરોક્ષ છે. ભાવભાસન પરોક્ષ છે. વિચારદશામાં નિર્ણય થયેલો છે અને પરોક્ષ છે. અનુભવ પ્રત્યક્ષ છે. અનુભવ નથી હજી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનુભવ કહો, વેદન કહો એ પ્રત્યક્ષ છે. ભાવભાસનમાં વેદન નથી. અનુભવ નથી, વેદન નથી. નિર્ણય છે. ફેર છે એ તો ફેર જ છે. ત્યારપછી તો પુરુષાર્થ શરૂ થાય છે અને પુરુષાર્થ વૃદ્ધિગત થાય છે અને પર્યાપ્ત માત્રામાં

થતાં અનુભવ આવે છે. તો એ પર્યાપ્ત માત્રામાં વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો વિકલ્પની શ્રંખલા તોડે છે. જે વિકલ્પ અનાદિનો ચાલતો... ચાલતો.. ચાલતો... ચાલતો... બંધ રહ્યો જ નહોતો એને એકવાર તોડી નાખે છે. અભાવ કરે છે. મોટી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- પુરુષાર્ત

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલા વિપરીતતા મટવી જોઈએ. યથાર્થ ભાવભાસન થવું જોઈએ, એમ છે. ભેદવિજ્ઞાન પણ ત્યારથી જ ખરેખર શરૂ થાય છે. સહજ ભેદવિજ્ઞાન તો ત્યારથી જ શરૂ થાય છે અને એ ભેદવિજ્ઞાનના ફળ સ્વરૂપે શુદ્ધોપયોગ ઉત્પન્ન થાય છે. શુદ્ધોપયોગ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે સમ્યગ્દર્શન, ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન અને ત્યારે સમ્યક્ચારિત્ર (કહેવાય). ત્યાં સુધી એને સમ્યક્ એવું નામ મળતું નથી. એમ છે. દિશા ફેર થઈ છતાં અનુભવ બાકી છે. પુરુષાર્થની દિશા બદલાણી, જ્ઞાનની દિશા બદલાણી વાત સારી પણ મિથ્યાત્વ ઊભું છે. દષ્ટિ મિથ્યા છે એનું શું ? ભલે એની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે, પણ છે તો ખરી ને ? અને એટલા માટે તો એ લીધું છે કે મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિનો અનુદય નથી થતો ત્યાં. જ્યાં સુધી મિથ્યાદર્શન અથવા મિથ્યાદષ્ટિપણું છે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિનો ઉદય જ રહે છે, અનુદય નથી થતો. જ્યારે ઉપશમ થાય છે ત્યારે ઉદય નથી. ઉદય નથી એનું નામ ઉપશમ છે. અનુદયભાવ છે. સમ્યગ્દર્શન તે અનુદય પરિણામ છે. ઉદય પરિણામ નથી, ઉદયભાવ નથી. ત્યાં સુધી ઉદયભાવમાં ઊભો છે. ‘પંચાધ્યાયી’માં સરસ વિષય લીધો છે. ઉદય-અનુદય ઉપર ઘણી ચર્ચા કરી છે, બીજા ભાગમાં.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઘણી વાતો લીધી છે. તોય હજી તો પાંચ અધ્યાય ક્યાં પૂરા કર્યા છે ? કેટલું ભર્યું હશે ! બે અધ્યાયથી કેટલું ભર્યું હશે લખનાર પાસે ! એવું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સંસ્કૃત બહુ અઘરું નથી એટલું સારું છે. સંસ્કૃત સમજાય એવું છે. સાદી ભાષા છે.

‘સમ્યક્દર્શન વિના જ્ઞાન અસમ્યક્ કહેવાય છે. વસ્તુની જે સ્વભાવે સ્થિતિ છે તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ સમજાવી...’ એટલે સમજમાં આવવી. સમજાવી એટલે

સમજમાં આવવી 'તેને સમ્યક્જ્ઞાન કહીએ છીએ.' પોતાની જે વસ્તુ મૂળ સ્વરૂપે, મૂળ સ્વભાવે જે સ્થિતિ છે તે સ્વભાવે તે વસ્તુની સ્થિતિ પોતાને સમજાય, તે જ્ઞાનમાં આવે તેને સમ્યક્જ્ઞાન કહીએ છીએ. શું છે કે વસ્તુનું ત્યાં સ્વસંવેદન છે. અને સ્વસંવેદનમાં જેવો વેદાય છે આત્મા એવો એ વખતે જ્ઞાનમાં આવી ગયો. જેવો કેવળજ્ઞાનમાં આવ્યો છે એવો વેદનમાં આવ્યો. એટલે વસ્તુ-આત્મા-વસ્તુસ્થિતિ પોતે અનુભવનો વિષય છે, માત્ર એકલો વિચારનો વિષય નથી. અહીંયાં જે જ્ઞાનલક્ષણથી ભાવભાસન છે એમાં આંશિક પ્રકાર છે. એટલે સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ લીધી છે. અનુભવથી પ્રતીતિ નહિ, અનુભવાંશે પ્રતીતિ. આંશિક અનુભવ લીધો છે ત્યાં.

મુમુક્ષુ :- અનુભવ તો છે નહિ, છતાં અનુભવનો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે જે જ્ઞાનમાં, જ્ઞાનવેદન છે ને ? વેદનથી પ્રસિદ્ધ કીધો ને ? એટલે જ્ઞાનના આધારે જે નક્કી કર્યું છે એમાં વર્તમાન વર્તતું જ્ઞાન છે એના આધારે નક્કી કર્યું છે. રાગ હોવા છતાં, રાગ વર્તતો હોવો છતાં રાગના આધારથી ખસીને... રાગથી ખસીને, પછી જે ખસવાનું થયું એટલે એને અનુભવાંશે લીધો છે. નહિતર રાગનો સ્વપણે અનુભવ હતો. અહીંયાં જ્ઞાન સ્વ છે એમ ભાસ્યું છે અને કોના આધારે ? કે જ્ઞાનના આધારે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હવે શું છે કે જે જ્ઞાનનો પર્યાય છે ત્યાં અંશ ખુલ્લો છે, અંશ ખુલ્લો છે. અંશી તો ત્રિકાળીમાં જાય છે. એટલે અંશે પ્રતીતિ લીધી. સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ. અનુભવમાં જે અંશ વર્તે છે ત્યાંથી પ્રતીતિ કરી છે. એનું નામ ભાવભાસન લીધું છે. જે ત્રિકાળીનો અનુભવ થાય એ તો જુદી વાત છે એમ કહેવું છે. અને એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ ગયો. એને માટે તો બીજો શબ્દ વાપર્યો. ૭૫૧માં છે ને બેય વાત ?

'પરમાર્થની સ્પષ્ટ અનુભવાંશે પ્રતીતિ તે સમકિતનો બીજો પ્રકાર...' ૫૭૦ પાનું. અને 'નિર્વિકલ્પ પરમાર્થ અનુભવ તે સમકિતનો ત્રીજો પ્રકાર કહ્યો છે.' આ ત્રણે સમકિત વીતરાગપુરુષે માન્ય કર્યાં છે. તીર્થંકરે માન્ય કર્યાં છે એમ કહેવું છે. વીતરાગ પુરુષ એટલે તીર્થંકર લેવા છે. 'ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યાં છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવા યોગ્ય છે.'

મુમુક્ષુ :- પહેલામાં અવલોકન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, પહેલામાં સત્પુરુષનો વિષય લીધો છે. 'આપ્તપુરુષના વચનની પ્રતીતિરૂપ, આજ્ઞાની અપૂર્વ રચિરૂપ, સ્વચ્છંદનિરોધપણે આપ્તપુરુષની ભક્તિરૂપ, એ પ્રથમ સમકિત કહ્યું છે.'

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષમાં અર્પણતા..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સર્વાર્પણબુદ્ધિએ સત્પુરુષનો સત્સંગ, એને પહેલું સમકિત કીધું છે.

મુમુક્ષુ :- બીજામાં ભાવભાસન.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બીજામાં ભાવભાસન લીધું. અને ત્રીજામાં સાક્ષાત્ સમ્યગ્દર્શન લીધું. આમ છે. પણ જે વચનની પ્રતીતિરૂપમાં શું (થયું) ? કે ઓળખાણ આવી ગઈ. સત્પુરુષની ઓળખાણ થઈ ગઈ. એટલે વચનની પ્રતીતિ આવે છે. એ જે કહે છે તે પરમસત્ય છે. વિશ્વાસ આવી ગયો.

મુમુક્ષુ :- વિશ્વાસ આવ્યો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિશ્વાસમાં શું થાય છે કોઈક વચનમાં વિશ્વાસ ન આવે, આ તકલીફ થાય છે અને એનું કારણ ઓળખાણ નથી. જો ઓળખાણ હોય તો એકેય વચનમાં અવિશ્વાસ ન આવે.

મુમુક્ષુ :- એટલે ઓઘસંજ્ઞા રહી જાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓળખાણ વગર તો ઓઘસંજ્ઞા રહે છે. ભક્તિ તો કરે છે લોકો. સત્પુરુષની ભક્તિ કરે છે પણ ઓઘસંજ્ઞાએ. પ્રતીતિથી નથી (કરતાં). પ્રતીતિ (એટલે) અહીંયાં ઓળખાણને પ્રતીતિ કહે છે. અને એને એવું થયું હોય, જેણે સત્પુરુષને ઓળખ્યા હોય એને સમકિત છે એમ વીતરાગપુરુષ કહે છે. એક ન્યાયે એનું સમકિત તું માન્ય રાખજે એમ કીધું છે. ભાવભાસન થયું હોય તો કહે છે, એનું સમકિત તું માન્ય રાખજે. અને સમકિત હોય એને સમકિત માન્ય રાખવાનો પ્રશ્ન નથી.

મુમુક્ષુ :- આ સાચો વ્યવહાર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ સાચો વ્યવહાર છે. એકદમ લાઈન સાંધી છે.

'ત્રણે સમકિત વીતરાગ પુરુષે માન્ય કર્યાં છે. તીર્થકરે માન્ય કર્યાં છે. ત્રણે સમકિત ઉપાસવા યોગ્ય છે,...' તને ન હોય તો ઉપાસના કરજે. અને બીજાનો સત્કાર કરજે.

‘સત્કાર કરવા યોગ્ય છે,...’ નિષેધ કરીશ નહિ કોઈનો તું. ના પાડીશ નહિ કે આમ કેમ કરે છે ? આ સત્પુરુષની કેમ આટલી બધી ભક્તિ કરે છે એ પ્રશ્ન ઉઠાવીશ નહિ એમ કહે છે. ‘સત્કાર કરવા યોગ્ય છે,...’ નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી.

‘સોભાગભાઈ’ પ્રત્યે ભક્તિ આવી છે એનું કારણ એ છે કે ‘સોભાગભાઈ’એ ઓળખી લીધા હતા અને પછી જે એને બહુમાન આવતું હતું ત્યારે એમ જોતા હતા કે ઓ...હો...! મારે અને એને શું લેવા દેવા ? ઉંમરમાં તો એટલો મોટો ફેર હતો કે બાપ-દીકરા જેટલો અંતર ફેર હતો. પણ એમણે જોયું કે આપણે કોઈ સગા નથી, સંબંધ નથી, આટલી બધી આને ભક્તિ છે. ઓળખાણનું કારણ છે. એના પ્રત્યે પોતાને ભક્તિ આવતી હતી. એની ભક્તિની ભક્તિ હતી, વ્યક્તિની ભક્તિ નહોતી, એમ વાત છે. એ વાત પોતે સ્પષ્ટ કરી છે.

મુમુક્ષુ :- વાત્સલ્યભાવ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનું નામ વાત્સલ્ય છે. મુમુક્ષુતાના વિષયમાં તો ‘શ્રીમદ્જી’ બહુ ઊંડા ઊતરી ગયા છે. બહુ ઊંડા ઊતર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ઘણું સ્પષ્ટીકરણ આવ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણું ઘણું ! અનેક પડખાથી. એ છઠ્ઠો આંક (પૂરો થયો).

મુમુક્ષુ :- આંક-૧૧

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સત્પુરુષનો વિષય લીધો છે. મહિમા કર્યો છે, ભક્તિ કરી છે. અહો...! આ દેહની રચના. દેહ તો જડ છે. ૮૨૮ પાને. (આંક-૧૧).

‘હું એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.’ આ છે સ્વરૂપ ભાવના, આત્મ ભાવના જેને કહીએ એનો વિષય છે. ‘હું એક છું..’ એક છું એટલે અખંડ અભેદ છું. દ્વૈત નથી મારામાં. વિધિ-નિષેધનું પણ દ્વૈત નથી. સામાન્ય-વિશેષનું દ્વૈત નથી. કોઈ ગુણ-ગુણીના ભેદનું દ્વૈત નથી. એનું નામ એક છું. ‘એક છું, અસંગ છું, સર્વ પરભાવથી મુક્ત છું.’ અસંગમાં પરદ્રવ્ય લઈ લેવું. ‘સર્વ પરભાવથી પણ મુક્ત છું. અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક નિજઅવગાહનાપ્રમાણ છું.’ અવગાહન-શરીરનું ક્ષેત્ર છે એટલી અવગાહના ગણવામાં આવે છે. ‘અસંખ્યાત્ પ્રદેશાત્મક નિજઅવગાહનાપ્રમાણ છું.’

‘અજન્મ, અજર, અમર શાશ્વત છું.’ જેને કદી જન્મ થયો નથી. જેને કોઈ જરા નામ વૃદ્ધાવસ્થા નથી. અશક્તિ નથી. અશક્તિનું નામ નથી એમ કહે છે. આત્માના

અનંત સામર્થ્યને જોતાં એમાં અશક્તિનું નામનિશાન નથી. એટલું બધું બેહદ સામર્થ્ય છે કોઈ અશક્તિને અવકાશ નથી. અમર છું એટલે નાશ નથી. અને સદાય હયાત છું. શાશ્વત છું એટલે સદાય હયાત છું.

‘સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.’ સમયાત્મક-સમય નામ વસ્તુ. વસ્તુ સ્વરૂપે છે. કેવા વસ્તુ સ્વરૂપે ? સ્વપર્યાયપરિણામી. જેવું મારું સ્વરૂપ છે એવું જ પરિણામન થાય. આ શબ્દ એમનો પોતાની ભાષા છે, આગવી ભાષા છે. ‘સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.’ ‘અજન્મ, અજર, અમર, શાશ્વત છું. સ્વપર્યાયપરિણામી સમયાત્મક છું.’ જેવું સ્વરૂપ છે એવું જ સ્વપર્યાય પરિણામ થાય. એવો જ એનો સ્વભાવ છે એવો પરિણામી છું અને એવી વસ્તુ છું. સમયાત્મક છું એટલે એવા વસ્તુ સ્વરૂપે છું.

‘શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દષ્ટા છું’ વિકલ્પ નહિ કોઈ. ‘શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ માત્ર નિર્વિકલ્પ દષ્ટા છું.’ અથવા માત્ર નિર્વિકલ્પ જ્ઞાતા છું. જ્ઞાતામાં પણ નિર્વિકલ્પ લેવું, દષ્ટામાં પણ નિર્વિકલ્પ લેવું.

મુમુક્ષુ :- સ્વભાવ એવો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વસ્તુ પોતે નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપે છે. કારણ કે સામર્થ્યરૂપે છે એટલે એમાં તો વિકલ્પનો સવાલ નથી. એવું જ મારું જ્ઞાન-દર્શનનું પરિણામન છે. એવો જ હું મને જ્ઞાન-દર્શનમાં અનુભવાવું છું. એવો જ હું મને દેખું છું. પરિણામનમાં પણ નિર્વિકલ્પ છે.

શું છે કે શુદ્ધ ચૈતન્ય એટલે માત્ર ચૈતન્ય. એકલું ચૈતન્ય, નિર્ભેદ ચૈતન્ય. એવા સ્વરૂપના જ્ઞાનના, ભાનના અભાવને લીધે જીવને જે અનાદિથી ધારાવાહી પ્રકૃતિ સ્વભાવનો જે ઉદય છે તે સ્વરૂપે પોતાનો અનુભવ કરે છે. ‘સમયસાર’માં ૩૧૬ નંબરની એ ગાથા છે. સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકાર. શુદ્ધ ચૈતન્યની કહો કે સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન કહો. શુદ્ધચૈતન્યના અભાવમાં એમ લીધું છે.

‘શુદ્ધ આત્માના જ્ઞાનના અભાવને લીધે.’ આમ છે. ‘શુદ્ધાત્મજ્ઞાનાભાવાત્’ શુદ્ધ આત્માના, શુદ્ધ ચૈતન્યના જ્ઞાનના અભાવને લીધે. અનાદિથી પોતાને પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન નથી, જ્ઞાન નથી. ‘અને સ્વપરના એકત્વજ્ઞાનથી,...’ સ્વપરનું એકત્વજ્ઞાન છે, સ્વપરનું એકત્વશ્રદ્ધાન છે, સ્વપરમાં લીનતા છે. એકત્વની લીનતા છે. એવી પરિણાતીથી પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં પોતે સ્થિત છે. પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં સ્થિત છે એટલે

શું છે ? કે જે ઉદ્ધિત પ્રકૃતિ છે એનો જે સ્વાદ છે એમાં હુંપણે અનુભવતો થકો. હુંપણે અનુભવ કરે છે. કેમ હુંપણે અનુભવ કરે છે ? કે શુદ્ધ ચૈત્ન્ય છું ઇ ખબર નથી. એટલે જેને અનુભવી શકાતું નથી (અર્થાત્) પરદ્રવ્યને અનુભવી શકાતું નથી, છતાં હુંપણે એનો અનુભવ કરે છે. એટલે મિથ્યા અનુભવ કીધો. કેમકે એ અનુભવી શકતો નથી. અને એ રીતે એ ઉદ્ધિત કર્મને વિપાકને ભોગવે છે. કર્મફળ કહો કે વિપાકને એ ભોગવે છે.

જ્યારે શુદ્ધ ચૈત્ન્યના જ્ઞાનના સદ્ભાવમાં જ્ઞાનીને શુદ્ધ ચૈત્ન્ય સ્વરૂપ છું એવા જ્ઞાનનો સદ્ભાવ છે એટલે પ્રકૃતિના સ્વભાવથી નિવર્તેલો છે. ઓલો પ્રકૃતિ સ્વભાવમાં હુંપણે પ્રવર્તેલો છે. આ ભિન્ન પડીને નિવર્તેલો હોવાથી શુદ્ધ ચૈત્ન્યસ્વભાવને એકને જ હુંપણે અનુભવતો થકો ઉદ્ધિત કર્મફળને જ્ઞેયમાત્ર તરીકે માત્ર જાણે જ છે કે આ જ્ઞેય છે. આવી એક ઉદય અત્યારે ચાલે છે. જે ફેરફાર થાય એ ઉદયમાં ચાલે છે, મારામાં નહિ. હું તો શુદ્ધ ચૈત્ન્યમાત્ર છું. ઉદય મારામાં આવી શકે નહિ, મારામાં એનો સંયોગ થઈ શકે નહિ, ભળી શકે નહિ.

જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે એને ફક્ત જાણે છે પણ તેને પોતાપણે અનુભવવાનું અશક્ય હોવાથી તેનો સ્વપણે અનુભવ કરતો નથી, તેને વેદતો નથી, ભોગવતો નથી. માટે જ્ઞાની કર્મના ઉદયને નહિ ભોગવતો હોવાથી નિર્જરી જાય છે અને એને બંધ નથી ને નિર્જરી જાય છે, એમ કહે છે. આ ઉપયોગમાં પણ જ્ઞેયમાત્રપણું ભિન્ન રહી ગયું એમ કહેવું છે. જાણે છે કે આ પુણ્યની પ્રકૃતિનો ઉદય છે કે પાપની પ્રકૃતિનો ઉદય છે કે અશાતાની પ્રકૃતિનો ઉદય છે, જ્ઞેયમાત્રપણે જાણે છે ભિન્ન રહીને. હું શુદ્ધ ચૈત્ન્ય, આ જ્ઞેયમાત્ર.

જ્ઞેયમાત્ર જાણવામાં વાંધો નથી જ્ઞેયમાત્ર તરીકે. વેદવામાં વાંધો છે. વેદી શકતો નથી. જાણી શકતો નથી એમ ન કીધું અહીંયાં. બે વાત ચાલી છે અહીંયાં, જાણવાની અને વેદવાની એક જ ગાથામાં. તો કહે છે, જ્ઞેયમાત્રપણાને લીધે જાણે છે પણ વેદતો નથી. વેદવું, ભોગવવું અશક્ય હોવાથી, વેદવું અશક્ય હોવાથી, અનુભવાવું અશક્ય હોવાથી સ્વપણે માત્ર જાણે છે પણ વેદતો નથી. એમ સ્વપરનો પ્રકાશક છે, સ્વપરનો વેદક નથી. જો ભોક્તા હોય તો કર્તા થઈ જ જાય. અકર્તા રહી શકે જ નહિ, થઈ શકે નહિ. જે કર્તા એ જ ભોક્તા, ભોક્તા એ કર્તા. એ તો સામેસામું છે. બહુ સારી

ગાથા છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની વાત લીધી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ જ્ઞાનીની વાત લીધી. પાછળથી જે વાત લીધી એ જ્ઞાનીની વાત લીધી.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનને વેદે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વેદે છે પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યને, જ્ઞાનમય શુદ્ધ આત્માને. શુદ્ધ આત્માને એટલે જ્ઞાનમય શુદ્ધાત્માને. જ્ઞાનની એકલી પર્યાયને નહિ પણ જ્ઞાનમય વસ્તુને, એમ લેવું છે. (આંક) ૧૪ છે ને ?

‘અભ્યંતર ભાન અવધૂત, વિદેહીવત્, જિનકલ્પીવત્, સર્વ પરભાવ અને વિભાવથી વ્યાવૃત્ત, નિજ સ્વભાવના ભાનસહિત,...’ ‘સર્વ પરભાવ અને વિભાવથી વ્યાવૃત્ત...’ છૂટો પડી ગયેલો ‘નિજસ્વભાવના ભાનસહિત, અવધૂતવત્ વિદેહીવત્...’ જાણે દેહ જ નથી. દેહ હોવા છતાં એમાં ઉપયોગ પ્રસરતો નથી. ‘જિનકલ્પીવત્...’ એ દિગંબર સાધુ જિનકલ્પી કહ્યા છે. જુઓ, કેવી રીતે પોતે ભાવના ભાવી છે ? કેમ સ્થવિરકલ્પીની ભાવના ન ભાવી ? પંચમકાળ છે (એમ ન કહ્યું). ‘જિનકલ્પીવત્ વિચરતા પુરુષ ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરીએ છીએ.’ એવા કોઈ મહાત્માનું ભાવલિંગી સંતનું અમે ધ્યાન કરીએ છીએ. ધ્યાન કરીએ છીએ એટલે શીઘ્ર અમે એવા થઈએ એનું નામ ધ્યાન કરવું છે. એનું ધ્યાન કરીએ છીએ. એનું ધ્યાન (એટલે) ક્યારે અમે એવા થઈએ ?

મુમુક્ષુ :- અપૂર્વ અવસરમાં પણ એવી ભાવના ભાવી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવી જ ભાવના ભાવી છે. ‘નગ્નભાવ, મુંડભાવ, સહ અસ્નાનતા અદંતધોવન આદિ પરમ પ્રસિદ્ધ જો.’ એટલે અઠવાવીસ મૂળગુણ પરમ પ્રસિદ્ધ છે એમ કહેવું છે.

(આંક-૧૮). ‘પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું તેમાં સંશય શો ?’ હું પ્રત્યક્ષ જ અનુભવસ્વરૂપ છું, અનુભવમાં આવી જ રહ્યો છું તો મારે કોને પૂછવું ? એમાં શંકા શું ? પૂછે તો શંકા હોય તો પૂછે ને ? ‘પ્રત્યક્ષ નિજ અનુભવસ્વરૂપ છું તેમાં સંશય શો ? તે અનુભવમાં જે વિશેષ વિષે ન્યુનાધિકપણું થાય છે,...’ વિશેષ એટલે પર્યાય. તે અનુભવમાં જે પર્યાય વિષે ન્યુનાધિકપણું એટલે ઓછાવત્તાપણું થાય છે ‘તે જો

મટે તો કેવળ અખંડાકાર સ્વાનુભવસ્થિતિ વર્તે.' આ હીનાધિકપણું થતું બંધ થઈ જાય તો એકધારું, કેવળ અખંડાકાર, અખંડ જેવું આત્મતત્ત્વ છે એવા આકારે સ્વાનુભવની સ્થિતિ વર્તે. આ કેવળજ્ઞાનની અવસ્થા થઈ ગઈ. સંપૂર્ણ ધ્યાનની.

‘અપ્રમત્ત ઉપયોગે તેમ થઈ શકે.’ પ્રમાદ છોડીને ઉપરની શ્રેણીમાં, શુક્લધ્યાનની શ્રેણીમાં તેમ થઈ શકે. ‘અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાના હેતુઓ સુપ્રતીત છે.’ એવો શુક્લધ્યાનનો ઉપયોગ કયા કારણથી થાય તેની પૂરેપૂરી સુપ્રતીત-સારી એવી પ્રતીત છે. શુદ્ધાત્માની પ્રતીતમાં તેના સાધનની પણ પ્રતીત એમાં આવી જાય છે. અપ્રમત્ત ઉપયોગ થવાનો હેતુ પોતાનો આત્મા જ છે. જેના સામર્થ્યને અનુભવતા એવો અપ્રમત્ત ઉપયોગ થઈ શકે છે. બરાબર પ્રતીતમાં આવે છે. એટલે તો જ્ઞાન થતાં જ કેવળજ્ઞાનની સીધી વાત કેમ આવે છે ? હજી અહીંયાં ચોથે ગુણસ્થાને જઘન્ય જ્ઞાન પ્રગટે છે ને સીધી કેવળજ્ઞાનની કેમ વાત આવે છે ? એનું કારણ આ છે કે પહેલેથી જ પૂર્ણતા ઉપર લક્ષ્ય છે. અને એને એમ લાગે છે કે બસ, આ પૂર્ણપદ હાથમાં આવી ગયું. આમ જ પૂર્ણ થવાય છે. પૂર્ણ થવાની પદ્ધતિ, વિધિ પણ હાથમાં આવી ગઈ. એટલે એની સુપ્રતીત છે. ‘તેમ વર્ત્યે જવાય છે.’ અને અપ્રમત્ત ઉપયોગ પ્રત્યે જ અમારું પરિણમન વર્તતું ચાલ્યું જાય છે. પૂર્ણતાને માર્ગે જ બરાબર (ચાલીએ છીએ). લીધું છે ને ‘સોગાનીજી’એ ? ‘કેવળજ્ઞાનનો ઝંડો ફરકાવતા ફરકાવતા અમે અલ્પ કાળે મોક્ષમાર્ગમાં જશું.’ ‘ગુરુદેવ’નું વચન લઈને (કહ્યું છે). બહુ પ્રમોદ આવ્યો છે એમને. કેવળજ્ઞાનનો ઝંડો ફરકાવતા ફરકાવતા અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન લેશું. ‘ગુરુદેવ’નું વચન ‘આત્મધર્મ’માંથી ઉદ્ધરણ કર્યું છે. પણ પ્રમોદ ઘણો આવ્યો. જુઓ ! ‘ગુરુદેવ’ની મસ્તી કેવી છે !

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીઓને ગુરુદેવની મસ્તી દેખાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્યાં માપ આવે છે ને ! માપ આવે છે. તેમ વર્ત્યે જવાય છે. તે પ્રત્યક્ષ સુપ્રતીત છે. અને એ અમારી વર્તના અમને પ્રત્યક્ષપણે સુપ્રતીત છે.

‘અવિચ્છિન્ન તેવી ધારા વર્તે તો અદ્ભુત અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભવ સુસ્પષ્ટ સમ અવસ્થિત વર્તે.’ અવિચ્છિન્ન એવી ધારા વર્તે. એ લાઈન ઉપર ચડતા વાર લાગતી નથી. એ તો એક સેકંડોમાં એ ગુણસ્થાનો બધા પૂરા થઈ જાય છે. આઠ-નવ-દસ-બાર. સેકન્ડ લાગે છે. મિનિટો ન લાગે એને. એવી રીતે ઝડપ થાય છે. અવિચ્છિન્ન ધારાએ અદ્ભુત પરિણમન ઊભું થાય. અહીં સુધી રાખીએ.

તા. ૫-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૫
પૂજ્ય શ્રી સોભાગભાઈ દ્વારા લખાયેલ પત્ર

‘મોરબી’થી લખેલો છે, બીજા અષાઢ સુદ ૧૨, મંગળવાર, ૧૯૪૯. એટલે ‘શ્રીમદ્જી’નું (સંવત) ૧૯૪૬ વર્ષ થયું. ૪૭મું ૨૪મું વર્ષ છે ને ? ૨૬મું વર્ષ થયું. પરમ પૂજ્ય તરણતારણ બોધસ્વરૂપ, પરમાત્મદેવ, સાહેબજી ‘શ્રી રાજચંદ્રભાઈ’ની ચિરંજીવી ઘણી હજો. ઉંમરમાં મોટા હતા ને. શ્રી ‘મોરબી’થી લીખિતંગ આશંકિત સેવક ‘સોભાગ’નો પાયલાગણું વાંચશો. આપનો કૃપાપત્ર હાલમાં જરા વધારે દિવસ થયા નથી. તેથી મનમાં ઉતાપ રહ્યા કરે છે. માટે દયા લાવી કૃપા કરી કાગળ લખશો. અને જે પ્રશ્નનો જવાબ માગ્યો છે તે પણ લખશો.

કેટલીક વાત પૂછવા ઇચ્છા થાય છે પણ પાછો જવાબ આવતો નથી તેમ કંઈ ઊપજતું નથી ? અને ઊપજે એવો ખુલાસો આવે નહિ. એ ઘણીવાર પત્રોમાં એમ લખતા ને સમાગમે પૂછશો. પત્રમાં લખતો નથી. અથવા અત્યારે લખવાનો પ્રકાર વૃત્તિમાં નથી. ઉદાસીન ભાવ રહ્યા કરે છે. એવા જવાબ આવતા હતા, એની સામે લખ્યું છે કે કાંઈ ઊપજતું નથી. અને ઊપજે એવો ખુલાસો આવતો નથી. એટલે અંદરમાં કાંઈ ઊપજે એવું કાંઈ બનતું નથી. એમ.

‘કબીરની સાખી છે કે ‘ખીલાથી વળગ્યો રહે તો વાળ વાંકો ન થાય.’ તો મારે એમ જ છે. ખીલાનું શું દષ્ટાંત છે કે ઘંટીની અંદર જે અનાજ ઓરવામાં આવે છે દાણા, એમાં જે દાણો ખીલે વળગી જાય છે. ખીલા પાસે થોડું ખાડા જેવું હોય ને ? ખીલ્લો જ્યાં ભરાવ્યો હોય એ ખાડો કરીને ભરાવ્યો હોય. ત્યાં જો ભરાઈ ગયો હોય દાણો તો એ દળાય નહિ, એ બચી જાય. ખીલે વળગી રહ્યો માટે એ બચી ગયો એમ. ખીલાથી વળગ્યો રહે તો વાળ વાંકો ન થાય, એ તો બચી જાય. મારે તો એમ જ છે એટલે મેં આપને પકડી રાખ્યા છે. એટલે જવાબ મળે, ન મળે.

મારી ઇચ્છા અનુકૂળ જવાબ આવે ન આવે, મેં તો એક પકડી રાખ્યું છે. વળગી રહ્યો છું આપને. આ તો જીવને આનંદ લેવા કોઈ વખત પ્રશ્ન યાદ આવે તો લખું છું. તે ફક્ત જાણવા સારું. બાકી બીજું કાંઈ નથી. જાણવું હતું તે તો જાણ્યું. હવે જાણવું રહ્યું નહિ. કાં તો આપ જેવાને જાણ્યા છે તો બીજી પરવાહ નથી. શું જાણવું હતું ? કે આપને ઓળખી લીધા છે. આપને જાણ્યા છે. હવે બીજી પરવાહ નથી.

જેમ 'ગોપી'એ 'ઓધવજી'ને કહ્યું હતું. 'ઓધવજી' એટલે 'શ્રીકૃષ્ણ'. કૃષ્ણના નામ ઘણા છે કે, તમારા જ્ઞાનમાં અમે કાંઈ સમજતા નથી. 'ગોપી'એ એમ કીધેલું કે અમે કાંઈ તમારા જ્ઞાનમાં શું શું છે ? કેટલું તમારું વિશાળ જ્ઞાન છે, કેટલું મહાન જ્ઞાન છે. એટલા તમે જ્ઞાની છો અમે કાંઈ સમજતા નથી. અમારે જ્ઞાન જોઈતું નથી. એમ છે. એવું અમે રાખ્યું છે. જેમ 'ગોપી'ઓને પ્રેમ હતો 'શ્રીકૃષ્ણ' ઉપર, અમને તો આપના ઉપર પ્રેમ છે. બાકી અમે કાંઈ તમારું જ્ઞાન કેટલું છે ? અને એ જ્ઞાનને માપવું અને એ જ્ઞાનની તપાસ કરવી, એ કાંઈ અમે સમજતા નથી. હવે આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. ગમે તો સમાગમમાં રાખો, ગમે તો દૂર રાખો. પણ એક ભજન રાત-દિવસ મારે તો આપનું છે. બીજું કાંઈ નથી. માટે કિરપા કરી, કૃપાના બદલે કિરપા શબ્દ લખ્યો છે, કિરપા મારી ઇચ્છા પૂરી કરો. એમાં તમારું કાંઈ બગડી જવાનું નથી. વધારે શું લખું. લિ. 'સોભાગભાઈ' પહેલો પત્ર છે.

બીજો પત્ર છે આસો વદ ૧૪, ગુરુવાર, ૧૯૫૧. એટલે ૨૮ મું વર્ષ છે. પરમ પૂજ્ય તરણતારણ બોધસ્વરૂપ પરમાત્મદેવ સાહેબજી સહજાત્મસ્વરૂપ. 'મુંબઈ' મુકામ 'મુંબઈ બંદર' લિ. આપનો આજ્ઞાંકિત સેવક 'સોભાગના' નમસ્કાર વાંચશો. વિનંતી કે આપનો કૃપાપત્ર આસો વદ ૧૧નો લખેલ આવ્યો તે પહોંચ્યો છે. સમાચાર જાણ્યા છે. પોતે ચૌદસના દિવસે જવાબ આપે છે. અગિયારસનો કાગળ ચૌદસે મળ્યો હશે.

સમજ્યા તે સમાઈ રહ્યા. સમજ્યા તે સમાઈ ગયા તે વાક્ય એક જ છે કે અર્થમાં કાંઈ ફેરફાર છે કે કેમ ? એ લખશો. પત્ર છે ને ? સમજ્યા તે સમાઈ ગયા.

મુમુક્ષુ :- સમજ્યા તે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એ વરસ અગાઉનો છે. અગિયારસનો પત્ર છે. 'શ્રીમદ્જી'નો છે. શું છે એમાં વાંચો.

મુમુક્ષુ :- (પત્રાંક-૬૪૫). 'પરમનૈષ્ઠિક, સત્સમાગમ યોગ્ય, આર્ય શ્રી સોભાગ

તથા શ્રી ડુંગર પ્રત્યે, શ્રી સાયલા.

યથાયોગ્યપૂર્વક :- શ્રી સોભાગનું લખેલું પત્ર મળ્યું છે.

સમજ્યા તે શમાઈ રહ્યા, તથા સમજ્યા તે શમાઈ ગયા.' એ વાક્યમાં કંઈ અર્થાંતર થાય છે કે કેમ ? તથા બેમાં ક્યું વાક્ય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે ? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું ? તથા શમાવું શું ? તથા સમુચ્ચયવાક્યનો એક પરમાર્થ શો ? તે વિચારવા યોગ્ય છે, વિશેષપણે વિચારવા યોગ્ય છે, અને વિચારગત હોય તે તથા વિચારતાં તે વાક્યોનો વિશેષ પરમાર્થ લક્ષગત થતો હોય તે લખવાનું બને તો લખશો, એ જ વિનંતી.' 'સહજાત્મસ્વરૂપે યથાયોગ્ય.'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે સામું પૂછાવ્યું છે કે તમને જે લાગતું હોય તે લખો. એનો પરમાર્થ તમને શું લાગે છે ? એમ. હવે અહીંયાં એ લખ્યું, પહેલા વાક્યનો અર્થ સમજ્યા તે શમાઈ રહ્યા. એટલે સંસાર છોડી ગયા નહિ. અગર જ્ઞાન પામ્યા છે પણ દેહ છે ત્યાં સુધી દેહનું પ્રારબ્ધ રહ્યું છે ત્યાં સુધી વેદનીય આદિ કર્મ રહ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા ... પહેલા એક વખત આવી ગયો છે.

એમાં તો 'શ્રીમદ્દે' અર્થ કર્યો છે. સમજ્યા તે શમાઈ ગયા તેનો અર્થ સંસાર મૂકી ગયા. અગર દેહનો ત્યાગ થયે વેદનીય આદિ સર્વે કર્મો ગયા. એટલે શમાઈ ગયા એમાં એમ કે દેહ પૂરો થઈને સિદ્ધાલયમાં વચા ગયા. અને શમાઈ રહ્યા એટલે રહ્યા એટલે હજી સંસારમાં રહ્યા. પણ જ્ઞાનની અંદર પોતે ઉપશમભાવે રહ્યા. પ્રારબ્ધ ભોગવવા. સમજ્યા તે જેમ હતું તે સમજ્યા. સમજ્યા તે જેમ હતું તે સમજ્યા આ વિશેષ વાક્યાર્થ સમજ્યા તે શમાઈ ગયાનો અર્થ થાય છે. સમજ્યા એટલે જેમ હતું તે સમજ્યા. આ વિશેષ વાક્યાર્થ સમજ્યા તે શમાઈ ગયાનો અર્થ થાય છે.

સમજવા જોગ સત્પુરુષ તથા આત્મસ્વરૂપ અને શમાવવું એ વિષય-વિષય કષાયનું શમાઈ જવું એમ અમને અર્થ જણાય છે. સમજવાનો અર્થ આત્મસ્વરૂપને સમજવું અથવા સત્પુરુષને સમજવા. અને શમાવાનો અર્થ વિષયકષાય શમાઈ જવા. એમ અર્થ જણાય છે. હવે આપને કેમ દેખાય છે ? જેમ જણાતું હોય તેમ વિગતથી અર્થ કરીને લખશો. આપની લખાવટ જોતાં તેનો અર્થ ઘણો જ ગુહ્ય જણાય છે. માટે કિરપા કરીને લખશો.

ભાઈ શ્રી ‘માકુભાઈ’ની તબિયત જરા નરમ રહે છે, એમ સાંભળ્યું છે તો હવે સારી પેઠે સુવાણ રહેતી હશે માટે લખશો. પ્રથમ કાગળ એક ‘માકુભાઈ’ ઉપર વિગતવાર લખ્યો હતો તેનો જવાબ કાંઈ આવ્યો નથી. તો તે વિષે ધ્યાન આપી લાભમાં જવાબ લખે તો એ પીડા મટે. મનમાં ઉપાધિ રહ્યા કરે છે. મારા વતી સર્વને ઘટારત કહેશો અને કાગળ કૃપા કરી લખશો. લિ. સોભાગ. આ બીજો પત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- સમજ્યા તે શમાઈ રહ્યા અને સમજ્યા તે શમાઈ ગયા એ વાક્ય જે છે, ... ૬૪૫ માં લખ્યું છે, બેમાં ક્યું વાક્ય વિશેષાર્થવાચક જણાય છે ? તેમ જ સમજવા યોગ્ય શું ? તથા શમાવું શું ? તથા સમુચ્ચયવાક્યનો એક પરમાર્થ શો ? એટલા પ્રશ્નો... તે વિચારવા યોગ્ય છે. વિશેષપણે વિચારવા યોગ્ય છે. પોતે સલાહ આપી છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલા પ્રશ્ન પોતે ઉઠાવ્યા છે. એટલે તો લખ્યું છે કે આપની લખાવટ જોતા તેનો અર્થ ઘણો ગુહ્ય-ગૂઢ જણાય છે. માટે કૃપા કરીને લખશો. એમ કરીને સામેથી પોતે અર્થ કર્યો છે પોતાને જે ખ્યાલમાં આવ્યો તે. પહેલામાં એ અર્થ કર્યો કે જ્ઞાન પામ્યા છે પણ દેહ છે ત્યાં સુધી અંદર શમાઈ રહ્યા છે. બીજા અર્થમાં દેહનો ત્યાગ કરીને સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરીને શમાઈ ગયા. એટલે સ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયા સિદ્ધાલયમાં. એમ અર્થ કર્યો છે. સમજ્યાનો અર્થ કર્યો છે આત્મજ્ઞાન અથવા સત્પુરુષ સંબંધીનું જ્ઞાન, એ સમજણનો અર્થ કર્યો છે.

ત્રીજો છે ‘સાયલા’ વૈશાખ સુદી ૫, ૧૯૫૨. આ એમનો ૨૯મું વર્ષ છે દેહાંતનું. ૨૯ કે ૩૦માં દેહાંત થયો. આ ત્રીજો કાગળ છે. ચોથો કાગળ ૧૯૫૩માં છે, જેઠ મહિનામાં બરાબર છે. ૩૦માં વર્ષે-‘શ્રીમદ્જી’ના ૩૦માં વર્ષે દેહાંત થયો.

પરમપૂજ્ય તરણતારણ બોધસ્વરૂપ પરમાત્મદેવ શ્રી સહજાત્મસ્વરૂપ સાહેબજી. મુકામ ‘મુંબઈ બંદર’. શ્રી ‘સાયલા’થી લિ. આજ્ઞાંકિત સેવક ‘સોભાગ’ના નમસ્કાર વાંચશોજી.

આપનો કૃપાપત્ર લાલચંદ ભેગો આવ્યો. તેમાં લખ્યું છે કે ઘણા દિવસ થયા પત્ર તમારો નથી તો અહીંથી તો પત્ર ‘મણીલાલ’ ભેગો આવ્યો તેની પહોંચ ત્યારપછી વિસ્તારથી કાગળ આવ્યો તેની પહોંચ, ત્યારપછી પત્ર આવ્યું તેની પહોંચ લખેલ છે. તેમ એકાદો કાગળ ‘લાલચંદ’ના પત્રમાં બીડેલ તે આપને આપ્યો જણાતો નથી.

આ 'લાલચંદ' કરીને એમનો દીકરો હોય કે પછી ગમે તેની સાથે મોકલેલો એ આપ્યો જણાતો નથી.

આપના કાગળ જે હમણા બે-ચાર આવેલ તે 'ખંભાત' બીડી આપ્યા છે. એ વખતે બધા 'અંબાલાલભાઈ'ને કાગળ મોકલી દેતા. જેટલા 'શ્રીમદ્જી'ના કાગળ જેની પાસે જાય એ 'અંબાલાલભાઈ'ને મોકલી દે. વળી બીજા કાગળ પણ મંગાવે છે. તે 'મણિલાલે' મૂકેલ છે તે હાથ લાગ્યા નહિ. 'ખંભાત'થી બીજા જેટલા કાગળ ત્યાં પડી રહ્યા હોય તે મંગાવે છે. એ 'મણિલાલે' મુકેલ તે હાથ લાગ્યા નથી. 'મણિલાલ' 'મોરબી' ગયેલ છે તે દિન પાંચ-છમાં આવ્યાથી કાગળની તજવીજ કરી 'ખંભાત' બીડીશ. ચિ. 'મનસુખભાઈ'ના વિવાહ સુદ પુનમના નિર્ધાર્યા છે. અને તે વિવાહ ઉપર સાહેબજી દિન ચાર-પાંચમાં પધારશે એમ 'મોરબી'થી 'મણિલાલ' લખે છે તે વાત સાચી હશે. આ 'મનસુખભાઈ' એમના નાનાભાઈ. 'શ્રીમદ્જી'ની ઉંમર છે ૨૮ વર્ષની. આ કેટલા નાના છે એ ખબર નથી પણ ઠીક ઠીક અંતર હશે બે ભાઈ વચ્ચે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા એટલે દસેક વર્ષનો, આઠ-દસ વર્ષનો તજાવત હશે. વર-વહુ કી રહી. એટલે જાવાની તાકીદ હશે. તો પણ એક રાત અહીં પધારવાનું થાય તો સર્વેને દર્શનનો લાભ થાય. કાંઈ સમજાણું નહિ. વર-વહુ કી રહી. શું અર્થ કરતા હશે ? સમજાતું નથી. જાવાની તાકીદ હશે. જલ્દી બોલાવ્યા હશે. કારણ કે આ તો પાંચમનો કાગળ છે. પૂનમના લગ્ન છે. હજી એ 'મુંબઈ' છે. દસ દિવસ પહેલા. તમને તરત બોલાવ્યા હશે અને તમારે તરત પહોંચવાનું જ હશે. પણ છતાં એકાદ દિવસ અહીં પધારવાનું થાય તો સર્વેને દર્શનનો લાભ થાય અને કદી હાલ તેટલો વખત કાઢતા અડચણ જેવું દેખાય તો 'મુંબઈ' જતી વખતનો મોખ રાખશો.

આવતી વખતે તમારે તાકીદ હોય અને ન ઉતરી શકો તો જતી વખતે તો જગ્યા રાખજો, ઉતરવાની 'મુંબઈ' જતા પહેલા. મોખ એટલે જગ્યા. અને જે તારીખે આપ 'વઢવાણ' પધારો તે તારીખ મને અગાઉથી લખી જણાવજો એટલે આપના દર્શને 'વઢવાણ કેમ્પ' અગર 'મૂળી' સ્ટેશને આવું. નજીકનું સ્ટેશન તો 'મૂળી' પડે છે 'સાયલા'થી. કેમ્પમાં આવું તો વળતી વખત કલાક-દોઢ કલાકનો સમાગમ થાય એમ મારો વિચાર છે.

મારા શરીરે દિન બે થયા ઠીક જેવું વર્તાય છે. તેમ જ આંખે પણ જરા ઠીક જણાય છે. જ્ઞાનીપુરુષ પૂર્વના ઉદયભાવથી અજ્ઞાનીની માફક વર્તતા હોય તેને કેવા લક્ષણથી જ્ઞાની જાણવા એ લખ્યું. એ પૂછાવ્યું છે. ‘શ્રીમદ્ગ્જ’એ પૂછાવ્યું છે. જ્ઞાનીપુરુષ પૂર્વના ઉદયભાવથી અજ્ઞાની માફક વર્તતા હોય. હવે જુઓ પત્ર વૈશાખ સુદ ૫ પહેલાનો પત્ર જુઓ જોઈ.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તમારા હાથમાં છે એટલામાં. એમાં હશે આગળ બધા પત્રો છે એટલે એમાં બધા પત્રો હશે.

મુમુક્ષુ :- ‘કરવાથી ઉત્પન્ન થતાં ફળ પ્રત્યે જેની ઉદાસીનતા છે, તેવા કોઈ આપ્તપુરુષ તથા૩૫ પ્રારબ્ધયોગથી પરિગ્રહ સંયોગાદિમાં વર્તતા દેખાતા હોય, અને જેમ ઇચ્છક પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરે, ઉદમ કરે, તેવા કાર્ય સહિત પ્રવર્તમાન જોવામાં આવતા હોય, તો તેવા પુરુષને વિષે જ્ઞાનદશા છે,...’

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આંક કેટલામો છે ? ૬૮૭

‘અત્રેથી જેમ પ્રથમ વિસ્તારપૂર્વક પત્ર લખવાનું થતું તેમ, કેટલાક વખત થયાં ઘણું કરીને તથા૩૫ પ્રારબ્ધને લીધે થતું નથી.’

‘કરવા પ્રત્યે વૃત્તિ નથી, અથવા એક ક્ષણ પણ જેને કરવું ભાસતું નથી,...’ એટલે ઉદય કાર્ય. ‘કરવાથી ઉત્પન્ન થતાં ફળ પ્રત્યે જેની ઉદાસીનતા છે, તેવા કોઈ આપ્તપુરુષ તથા૩૫ પ્રારબ્ધયોગથી પરિગ્રહ સંયોગાદિમાં વર્તતા દેખાતા હોય, અને જેમ ઇચ્છક પુરુષ પ્રવૃત્તિ કરે, ઉદમ કરે, તેવા કાર્ય સહિત પ્રવર્તમાન જોવામાં આવતા હોય, તો તેવા પુરુષને વિષે જ્ઞાનદશા છે, એમ શી રીતે જાણી શકાય ? એટલે તે પુરુષ આપ્ત એટલે (પરમાર્થ અર્થે પ્રતીતિ કરવા યોગ્ય) છે,’ આપ્ત એટલે ... એટલો નથી. પરમાર્થે પ્રતીતિ કરવા યોગ્ય છે.

મુમુક્ષુ :- સત્પુરુષની વાત...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કારણ કે ૭૫૧માં (એમ લખ્યું કે) આપ્તપુરુષની આજ્ઞા૩૫ રુચિ, આપ્તપુરુષની પ્રતીતિ, આપ્તપુરુષની ઓળખાણ એમ લખ્યું છે. ‘અથવા જ્ઞાની છે, એમ કયા લક્ષણે ઓળખી શકાય ? કદાપિ કોઈ મુમુક્ષુને બીજા કોઈ પુરુષના સત્સંગયોગથી એમ જાણવામાં આવ્યું,...’ કે આ ફલાણા જ્ઞાની છે. ‘તો તે ઓળખાણમાં

બ્રાંતિ પડે તેવો વ્યવહાર તે સત્પુરુષ વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તે બ્રાંતિ નિવૃત્ત થવા માટે મુમુક્ષુ જીવે તેવા પુરુષને કેવા પ્રકારથી ઓળખવા ઘટે કે જેથી તેવા વ્યવહારમાં વર્તતા પણ જ્ઞાનલક્ષણપણું તેના લક્ષમાં રહે ? કેટલો વેધક પ્રશ્ન છે !

‘સર્વપ્રકારે જેને પરિગ્રહાદિ સંયોગ પ્રત્યે ઉદાસીનપણું વર્તે છે, અર્થાત્ અહંમત્વપણું તથારૂપ સંયોગો વિષે જેને થતું નથી, અથવા પરિક્ષીણ થયું છે; ‘અનંતાનુબંધી’ પ્રકૃતિથી રહિત માત્ર પ્રારબ્ધોદયથી વ્યવહાર વર્તતો હોય, તે વ્યવહાર સામાન્ય દશાના મુમુક્ષુને સંદેહનો હેતુ થઈ તેને ઉપકારભૂત થવામાં નિરોધરૂપ થતો હોય...’ એટલે વિરોધરૂપ થતો હોય. ‘એવું તે જ્ઞાનીપુરુષ દેખે છે, અને તે અર્થે પણ પરિગ્રહ સંયોગાદિ પ્રારબ્ધોદય વ્યવહારની પરિક્ષીણતા ઈચ્છે છે, તેમ થતા સુધી કેવા પ્રકારથી તે પુરુષ વર્ત્યા હોય, તો તે સામાન્ય મુમુક્ષુને ઉપકાર થવામાં હાની ન થાય ? પરંતુ વિશેષ સંક્ષેપમાં લખવાનું થયું છે, પણ તે પ્રત્યે તમે તથા શ્રી અચળ વિશેષ મનન કરશો.’ હવે એનો ઉત્તર આપે છે. પોતે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે એનો ઉત્તર આપે છે કે જ્ઞાનીપુરુષ પૂર્વના ઉદયભાવથી અજ્ઞાનીની માફક વર્તતા હોય તેને કેવા લક્ષણથી જ્ઞાની જાણવા એ લખ્યું તો... હવે ઉત્તર આપે છે.

જો પૂર્વના ઉપાર્જિતનું બળ હોય, પૂર્વકર્મનું પ્રબળપણું હોય અને જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ હોય તો તે પુરુષને જ્ઞાનીની અવિરોધ વાણીની પરીક્ષા થાય. એટલે વચનોમાં અવિરુદ્ધતા એ ખાસ લક્ષણ છે. એ તો એમણે ૬૭૯માં પણ એ વાત લખેલી છે. એ બે પરીક્ષા જેને થઈ છે... કેમ કે ઓલો ૬૮૭ વંચાય છે ને ૬૭૯માં આવી ગયું છે. પોતે જ્ઞાનીની વાણીમાં અવિરોધતા છે, અપૂર્વતા છે, અવિરોધતા છે એ લક્ષણ ૬૭૯માં સ્થાપ્યા છે. એટલે એ વાત પોતે લખે છે કે અવિરોધવાણી(થી) પરીક્ષા થાય. વળી જ્ઞાનીપુરુષના નેણ વૈરાગ્યથી સંપૂર્ણ ભરેલાની પરીક્ષા થાય. નેણ એટલે નેત્રો. ગુજરાતીમાં નેત્રને નેણ કહે છે. નેણ એટલે નેત્ર. ગામઠી ભાષામાં નેણ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- નયણ કહે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, નેણ કહે, નયણ કહે. નયણ જરા શુદ્ધ ભાષા છે, આ નેણ છે એ અપભ્રંશ ભાષા છે. જ્ઞાનીપુરુષના નેણ વૈરાગ્યથી સંપૂર્ણ ભરેલાની પરીક્ષા થાય. એ બે પરીક્ષા જેને થઈ છે તેને સંદેહ ઊપજવાનું કારણ નથી. ઓલી વાત જરા અઘરી છે. નેત્રથી ઓળખી લેવાની વાત છે. વૈરાગ્યથી ભરેલા નેત્રો.

જ્ઞાનીપુરુષને કાંઈ ચાર હાથ વેગેરે નિશાની હોતી નથી. આ અન્યમતિમાં હોય છે ને ? ચતુર્ભુજધારી. એમ કાંઈ જ્ઞાનીને તો ચાર હાથ છે નહિ. જેવી માણસની ચેષ્ટા હોય તેવી જ હોય છે. માણસની એટલે સામાન્ય માણસની. આજ અને ગયા કાળમાં જે જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ છે તેનું મહાત્મ્ય, વાકુજાળથી થઈ ગયેલા જ્ઞાનીનું જાણે છે તેવું જણાતું નથી. એ જ મોહનીય કર્મનું બળ છે. ફરીથી.

આજ અને ગયા કાળમાં જે જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ છે તેનું મહાત્મ્ય, વાકુજાળથી થઈ ગયેલા જ્ઞાનીનું જાણે છે, તેવું જણાતું નથી, એ જ મોહનીય કર્મનું બળ છે. એટલે શું છે કે જે બહુ બોલી શકે એવા હોય છે, વક્તા સારા હોય છે એનું જે મહાત્મ્ય લાગે છે એવું મહાત્મ્ય નથી લાગતું એનું કારણ મોહનીયકર્મનું બળ છે. એટલે ઓલાને મોહ થયો છે એના વક્તૃત્વમાં. પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનું મહાત્મ્ય, જેમ થઈ ગયેલા જ્ઞાનીનું સમજે છે તેમ જ જો આ જીવ સમજે તો સુગમમાં સુગમ તરવાનો ઉપાય એ છે. અથવા..

એવો પણ અર્થ થાય છે કે આજ અને ગયા કાળમાં જે જ્ઞાની પ્રત્યક્ષ તેનું મહાત્મ્ય વાકુજાળથી થયેલા જ્ઞાનીનું જાણે છે એટલે કે જે એમના વચન રહી ગયા એનાથી ઘણું મહાત્મ્ય આવે છે. એટલે શું થાય છે ? કે મોટાભાગે જીવ પ્રત્યક્ષ હોય ત્યાં સુધી નથી સમજતો, એને મહિમા નથી આવતો. પછી જ્ઞાની સ્વર્ગમાં વચા ગયા હોય અને એમના વચન રહી ગયા હોય પછી એનો મહિમા બધા કરવા માંડે. અરે...! આ તો આવી વાત કરી ગયા હતા, આવી વાત કરી ગયા હતા. પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે નથી જાણતા અને પાછળથી જાણે છે એનું કારણ શું ? કે મોહનીયનું બળ છે. એવો પણ અર્થ નીકળે છે. એ પાછળની વાત ઉપરથી લાગે છે. કેમ કે કોઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનું મહાત્મ્ય જેમ થઈ ગયેલા જ્ઞાનીનું સમજે છે તેમ જ જો આ જીવ સમજે તો સુગમમાં સુગમ તરવાનો ઉપાય એ છે. આ એક બેઠું છે.

‘સોભાગભાઈ’ને જે હૃદયમાં વાત બેઠી છે એ આ વાત બેઠી છે કે થઈ ગયેલા જ્ઞાનીની તો આપણે બહુ મહિમા કરીએ છીએ કે ફલાણા જ્ઞાની થઈ ગયા, ફલાણા જ્ઞાની થઈ ગયા, મહાજ્ઞાની થઈ ગયા. પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની સામે હોય ત્યારે એને એટલો મહિમા જો આવે, થઈ ગયેલા જ્ઞાની જેટલો, તો એને તરવાનો એ સુગમમાં સુગમ ઉપાય છે. તે સિવાય બીજો ઉપાય મને તો દેખાતો નથી. આ વાત એમને

બહુ સમજદારીની કરી છે. મોટાભાગે વર્તમાન ઉપર લોકોનું લક્ષ નથી જતું, જેટલું જવું જોઈએ એટલું.

હમણા (એક મુમુક્ષુનો) પત્ર આવ્યો છે. ‘ગ્વાલિયર’વાળા આવતા ને આપણે ! અત્યારે ઘણા વખતે મળ્યા હતા ‘ગ્વાલિયર’ની શિબિર વખતે. આવતા હતા, શિબિરમાં આવતા હતા. છેલ્લે દિવસે તો પછી એમના ઘરે જમવા ગયા હતા. બહુ આગ્રહ હતો. પ્રયોજન સિદ્ધિ મળી છે. પ્રયોજન સિદ્ધિ મળી છે. એનો જવાબરૂપે પત્ર છે. બહુ સરસ. વખાણ કર્યા છે. સૂક્ષ્મ લખ્યું છે. આમ છે તેમ છે. ઘણું સારું પુસ્તક છે. પણ વર્તમાન જ્ઞાની ઉપર જે વજન આપ્યું છે એ કાંઈક વ્યક્તિગત રાગને હિસાબે આપ્યું હોય એવું લાગે છે એટલે આખું પુસ્તક વ્યક્તિગત રાગને આધારિત થઈ ગયું હોય એવું લાગે છે. એમ કરીને પછી ...

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કહેવાનો મતલબ શું છે ? કોઈ વિદ્વાન હોય છતાં વર્તમાન જ્ઞાની ઉપર એ વાત બેસતી નથી, પોસાતી નથી અથવા કોઈને ઓછી ભક્તિ થાય કોઈને ન થાય, એ બધી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દર્શન ... છે, એ જ્યાં સુધી ... બેસે નહિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એની કિંમત જ નથી આવી. સમ્યગ્દર્શનની જ કિંમત નથી આવી. જે સમ્યગ્દર્શન એક ક્ષણમાં અનંત ભવને ખતમ કરી નાખે, એની કિંમત શું છે, એ કિંમત આવે તો બીજી વાત હોય. એ કિંમત નથી.

અહંતા, મમતા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં ઉદાસીનપણું જ્ઞાનીને વર્તે છે, પણ ઉદયભાવથી વર્તતો તેનો વ્યવહાર જોતા સંદેહકારક લાગે છે. તો કેવી રીતે તેમણે વર્તવું જોઈએ ? આવો જ એક પ્રશ્ન છે એની સામે લખે છે. ઉદય આપ વચ્ચે લખો તે તો ચાલ્યો ચાલે નહિ. ચાલે નહિ. ઉદય આપ વચ્ચે લખો એ તો ચાલ્યો ચાલે નહિ. તો પણ જ્યારે સંસારનો વ્યવહાર મૂકી જોગીનો વ્યવહાર આદરે તો સંદેહ પડવાનું ઓછું કારણ થાય. નિવૃત્તિમાં આવે તો લોકોને ઓછો સંદેહ જાય. પ્રવૃત્તિમાં સંદેહ વિશેષ જાય સામાન્ય માણસને તો (એમ થાય). મને જેમ લાગ્યું તેમ લખી જણાવ્યું છે. પણ આપના ધારવામાં કાંઈ ફેરફાર દેખાતો હોય તો લખી જણાવશો.

‘મનસુખભાઈ’ના વિવાહ ઉપર મારે આવવા મરજી તે ફક્ત આપના સમાગમ

સારું. ‘મનસુખભાઈ’ના વિવાહ ઉપર આવવું છે પણ એ તો આપના સમાગમ માટે આવવું છે. પણ અહીંયાં ‘લાલચંદ’ની દીકરીના વિવાહ વૈશાખ વદ ૪ના છે. એટલે ‘લાલચંદ’ એમનો દીકરો લાગે છે. એટલે જો હું તે પડતું મૂકીને આવું તો ‘લાલચંદ’ તથા ‘ઉજમબા’ તે અજ્ઞાનને લીધે ખેદ કરે. મારો આશય ન સમજે કે મારે સમાગમનો લોભ છે. એટલે બીજો ઉપાય નથી. વિવાહ પછી આપનું ‘વવાણિયે’ પાંચ-પંદર દિવસ રહેવાનું થશે અને જો બનશે તો મારો વિચાર આવવાનો છે. એટલે લગ્ન ઉપર આવવું છે પણ એમાં આ કારણ નરે છે. પાછળ તમે રોકાવ તો પાછળ આવવાનો વિચાર છે.

જ્ઞાન વિષે વિચાર કરતા ઓછી બુદ્ધિથી ચાલી શકે નહિ. તેમ કોઈ બતાવનાર નહિ તેથી બુદ્ધિ થાકી ગઈ. મનની દોડ બધી ઘણીખરી ઓછી પડી ગઈ. એક વિચાર નક્કી કર્યો છે ને રાત-દિવસ સહજાત્મ સ્વરૂપનું સ્મરણ કરું છું. અને તુંહી તુંહી બીજાની કાંઈ જરૂર નથી, આપની ભક્તિ કરું છું. હવે આપની મરજી પ્રમાણે કરશો. એ જ વિનંતી. વિ. સેવક સોભાગના નમસ્કાર વાંચશો.

મુમુક્ષુ :- વૈરાગ્યથી ભરેલા નેણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ખરી વાત છે. એ કોઈ વિશિષ્ટ લક્ષણ છે, વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. ભિન્ન પડી ગયા છે. અને રાગાદિ ચારિત્રમોહના ઉત્પન્ન થાય છે છતાં રાગથી વિરક્ત છે એ વાત આંખથી પકડે છે, એમ કહે છે.

સામાન્ય રીતે આસક્તિ અને અનાસક્તિ એ બીજા બધા ચહેરાના ચિહ્નો કરતાં આંખથી વધારે પકડાય છે. વાત બેસે છે. બહુ સૂક્ષ્મ ઉપયોગનો વિષય છે. વાત તો મુદ્દાની કરી છે. યોગ્યતા હતી ને ! શીખવવું પડે નહિ. એને યોગ્યતામાં જે જ્ઞાનમાં આવી જાય, સમજણમાં આવી એ લખે છે. એટલી વાત છે. પણ એ વાત કોઈ બીજા પ્રકારે-વિશિષ્ટ પ્રકારે આવી છે. ચાલતા પ્રકારમાંથી જુદા પ્રકારે આવી છે.

‘આત્માથી સૌ હિન, તે તો પ્રભુએ આપ્યો, વર્તુ યરણાધીન.’ બે પદ આત્મસિદ્ધિના ટાંક્યા છે. પરમ પુરુષ તરણતારણ પરમાત્માદેવ, કૃપાનાથ. આ જેઠ સુદી ૧૪. એટલે છેલ્લેથી આગળનો પત્ર છે.

દેવાધિદેવ બોધસ્વરૂપ. દેવાધિદેવ મહાપ્રભુજી. સહજાત્મસ્વરૂપ સ્વામીની સેવામાં. આટલા વિશેષણ વાપર્યાં છે. પરમપુરુષ, તરણતારણ, પરમાત્માદેવ, કૃપાનાથ, બોધસ્વરૂપ, દેવાધિદેવ, મહાપ્રભુજી, સહજાત્મસ્વરૂપ સ્વામીની સેવામાં ‘મુંબઈ’.

અત્યારે તો કોઈ સહન ન કરી શકે. ખાસ કરીને પંડિતો ન સહન કરી શકે. શ્રી 'સાયલા'થી લિ. આપનો આજ્ઞાકિત સેવક. પામરમાં પામર. 'સોભાગભાઈ લલ્લુભાઈ'ના નમસ્કાર વાંચશો.

આ કાગળ છેલ્લો લખી જણાવું છું. જેઠ સુદ ૯, બુધવારે મરતક છે એવો આગળ ભાસ થયેલ. તે સુદ ૯નું બન્યું નહિ. એટલે મારો દેહ છૂટશે. મરતક એટલે મરણ. જેઠ સુદ ૯મે છૂટશે એવું આગળ ભાસ થયેલું પણ આ ૧૪ તો કાગળ લખે છે એટલે એમ બન્યું નહિ. પાંચ દિવસ તો બીજા વયા ગયા છે. છતાં તે તારીખ ગઈ તો જેઠ વદ ને બુધવારે છે. પણ ૯ને બદલે દશમે દેહ છોડ્યો છે. જેઠ વદ ૧૦મે દેહ છોડ્યો છે ને ?

મુમુક્ષુ :- વર્ષ કેટલામું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૩૦મું.

ઘણું કરીને તે તારીખે મરતક થશે એમ ખાતરી છે. સુદ ૯ને બદલે વદ ૯ લીધી એમણે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દશમે દેહ છોડ્યો છે. ૯ને બદલે પછી ૧૦મે દેહ છોડ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ૧૯૫૩ની સાલ છે. પત્ર ૫૩ નંબરનો છે.

હવે આ પામર સેવક ઉપર બધી રીતે આપ કૃપાદષ્ટિ રાખશો. દેહ અને આત્મા જુદો છે. દેહ જડ છે, આત્મા ચૈતન્ય છે. તે ચેતનનો ભાગ પ્રત્યક્ષ જુદો સમજવામાં આવતો નહોતો. પણ દિન આઠ થયા આપની કૃપાથી અનુભવગોચરથી, આ શબ્દ વાપર્યો છે. પહેલા સમજાતો નહોતો, સમજવામાં આવતો નહોતો એમ લખે છે. હવે કહે છે કે અનુભવગોચરથી બે ફાટ પ્રગટ જુદો દેખાય છે.

મુમુક્ષુ :- 'ઈડર'થી આવી ગયા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા 'ઈડર'થી આવી ગયા છે. અને આ કાગળ પહેલા આઠ દિવસની વાર છે. એટલે જેઠ સુદ ૬. એમનો જે સમ્યગ્દર્શનનો દિવસ છે એ જેઠ સુદ ૬નો છે. ૧૯૫૩માં. અનુભવગોચરથી બે ફાટ પ્રગટ જુદો દેખાય છે અને રાત-દિવસ આ ચેતન અને આ દેહ એમ આપની કૃપાદષ્ટિથી સહજ થઈ ગયું છે. એટલે

ભેદજ્ઞાન સહજ થઈ ગયું છે. એ આપને સહજ જણાવા લખ્યું છે. એ સહજ જણાવા લખ્યું છે. પાછું વજન નથી આવતું એ સ્પષ્ટ છે.

‘ત્રંબક’ તથા ‘મણિ’ને આપ સાહેબ પધાર્યા અને સમાગમ થયો. તેને પણ આપની કૃપાદષ્ટિથી થોડા દિવસમાં ભક્તિમાર્ગ અંગીકાર સારી રીતે કર્યો છે. વગર ભણ્યે, વગર શાસ્ત્ર વાંચ્યે થોડા વખતમાં આપના બોધથી અર્થ વગેરેનો ઘણો ખુલાસો થઈ ગયો છે. જે ખુલાસો ૨૫ વર્ષે થાય એવો નહોતો તે થોડા વખતમાં આપની કૃપાથી થયો છે. ‘ગોસળિયા’ વિષે જે કાંઈ આસ્થા હતી તે બિલકુલ નીકળી ગઈ છે. જુઓ ! આ શલ્ય હતું. ‘ગોસળિયા’નો એમને સંગ હતો એમ નહિ પણ આસ્થા હતી. જુઓ ! અહીંયાં એક વિચારણીય વિષય ઊભો થાય છે કે જેને જેનો સંગ હોય છે એના ઉપર એની આસ્થા હોય છે. રાગ નથી હોતો. વિશ્વાસ હોય છે, શ્રદ્ધા હોય છે કે એ કહે છે એમાં કાંઈક માલ છે. એ કહે છે એ કાંઈક બરાબર છે. એ કહે છે એ સાવ ખોટું નથી. એમ કરીને એને જે શ્રદ્ધાનો પ્રકાર છે એને એના સંગી ઉપર જાય છે. આ સંગ ઉપરનું જે પ્રકરણ ચાલે છે ને ? કે કુસંગમાં જાવું નહિ, અસત્સંગમાં જાવું નહિ. કેમ ? કે એના ઉપર વિશ્વાસ આવી જાય છે. શ્રદ્ધાનો દોષ ઊભો થાય છે એમાંથી. આ એમણે એ શબ્દ વાપર્યો છે. એમને સંગ હતો ‘ગોસળિયા’નો. આમ તો ‘ગોસળિયા’ હતા સ્થાનકવાસી પણ એને વેદાંતની શ્રદ્ધા હતી. આમને સંગ હતો એટલે એમને થોડુંક ઈશ્વરકર્તાનું થોડુંક જે આવી ગયું હતું એના ઉપરથી એમણે એ બધા પત્રો લખેલા છે. ૨૪માં વર્ષમાં, ૨૫માં વર્ષમાં.

‘ગોસળિયા’ વિષે જે કાંઈ આસ્થા હતી તે બિલકુલ નીકળી ગઈ છે. તો હવે વખતો વખત બોધ આપવાના પત્રો આપ આપની ઈચ્છા પ્રમાણે લખી એને મોટી પાયરીએ ચડાવશો. એ જ વિનંતી. આપનો મારાથી અવિનય, અભક્તિ થઈ હોય તો ક્ષમા માંગુ છું. આપ સાહેબ ‘કૃપાળુ’ મોટા છો. તો જેવા આપ છો એવી સેવક ઉપર નજર રાખશો. ‘ખંભાત’થી ‘અંબાલાલભાઈ’ને મોકલવા કૃપા કરશો. પાંચ દિવસનો સમાગમ થાશે. પછી તો હું જાઉં છું.

વળી ‘આત્મસિદ્ધિ’ ગ્રંથના... જુઓ ! મૃત્યુના ભય જેવું તો કાંઈ નામ જ નથી ને ? એ તો ખબર છે કે હવે આ દિવસે ગાડી આવવાની છે અને એમાં જવાનું છે, ટિકિટ નક્કી છે. Advance booking કર્યું હોય અને કેમ ખબર હોય કે આ

દિવસે આપણે જવાનું છે. Reservation જેવી વાત કરે છે. નહિતર માણસને ભય લાગે કે બસ, હવે જાવું પડશે. આ કાંઈ નથી.

વળી 'આત્મસિદ્ધિ'ગ્રંથના અર્થ, ટીકા તથા કોઈ અર્થ નહિ સમજાતા હોય તો 'અંબાલાલભાઈ' સમજાવશે. માટે જો આપની ઈચ્છા હોય તો મોકલાવશો. એ જ અરજ. બાળક 'મણી', બાળક 'ત્રંબક' 'લહેરાભાઈ', 'મગન', 'ચબુબા' કાળુભાઈના માતાજી, મણીની મા એટલે એમના પત્ની. મણીની મા, 'લાલચંદ', 'કેશવલાલ', બાળક 'નગીન' તથા 'ઉજમબા' વગેરેના નમસ્કાર વાંચશોજી. એજ લિ. લહેરાના દિન પ્રત્યે નિરંતર પ્રણામ હજો. એટલે એમના દિકરાએ કાગળ લખ્યો છે. 'લહેરુભાઈ'

મુમુક્ષુ :- 'લાલચંદભાઈ'ના દિકરા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા 'લાલચંદભાઈ', 'મણિભાઈ', 'ત્રંબકભાઈ' ચારેક દિકરા હતા.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા.

વિશેષ લખવાનું એ છે કે આ જીવ સમયે સમયે પરપરિણતિમાં મરી રહ્યો હતો. તો આ આપ સાહેબના ઉપદેશથી કાંઈક ઉધ્ધાર થયો છે. પણ એ પત્ર પૂરો કરીને થોડુંક લખાવે છે, હોં ! વળી આપની કૃપા વડે વિશેષ ઉધ્ધાર થશે એમ ઈચ્છું છું. આપનું પત્રું પહોંચ્યું છે. વાંચી બીના જાણી છે.

મુરબ્બી 'સોભાગ' કહે છે જે... પછી નીચે 'ત્રંબકભાઈ'એ બે લીટી લખી છે. મુરબ્બી શ્રી 'સોભાગભાઈ' કહે છે જે કાગળ વાંચી મશ્કરી કાંઈ કરશો નહિ. ભાસ થવાથી આપને લખેલ છે. પોતાને અનુભવની વાત લખીને એટલે.

મુમુક્ષુ :- આ કાગળ પહેલા લખાવ્યો છે. પછી પોસ્ટકાર્ડ આવ્યું છે. એટલે ..ભાઈ લખ્યું છે પછી 'ત્રંબકભાઈ'એ લખ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પછી છેલ્લો કાગળ છે જેઠ વદ ઉનો. અઠવાડિયા પહેલાનો. એમાં પણ 'અહો...! અહો...! શ્રી સદ્ગુરુ ! કરુણાસિંધુ અપાર. આ પામર પર પ્રભુ કર્યો અહો...! અહો...! ઉપકાર.' 'શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું આત્માથી સૌ હીન. તે તો પ્રભુએ આપ્યું વરતું ચરણાધીન.' બે પદ ટાંક્યા છે.

મહાપ્રભુજી ! પરમપુરુષ કૃપાળુનાથ દેવાધિદેવ તરણતારણ, બોધસ્વરૂપ,

પરમાત્માદેવ, સહજાત્મસ્વરૂપ, સ્વામીની સેવામાં. 'મુંબઈ' બંદર. લિ. 'સાયલા'થી લિ. આજ્ઞાંકિત પામરમાં પામર સેવક 'સોભાગ લલ્લુભાઈ'નો પાયલાગણું વાંચશો.

આપનો કૃપાપત્ર સેવકની સંભાળ લેવા આવ્યો તે પહોંચ્યો છે. આપ સાહેબે આત્મા વિષે લખ્યું તો આપની કૃપાથી ઘણું કરી મારા ધારવા પ્રમાણે તેમ જ વર્તે છે. હવે જ્ઞાનદશાની પોતે સાક્ષી આપે છે. અને મારા આત્માને તેમ જ ભાસે છે. આપની કૃપાથી હવે મોહ કાંઈ નથી. અને એક આપનો જ આધાર છે.

સહજાત્મસ્વરૂપ સ્વામીનું સ્મરણ દિન-રાત રહ્યા કરે છે. હવે આપ સ્વીકારો તે ખરું. હું પામર અજાણ છું. કાંઈ જાણતો નથી. કાંઈ યાદ આવવાથી પરમાર્થ અર્થે લખું છું કે 'અંબાલાલ' શિષ્ય ઘણા વર્ષનો સમાગમવાળો છે, અનુભવવાળો છે. તે શિષ્ય પરખવા જેવું મારા ધાર્યા પ્રમાણે રહ્યું નથી. તો આપ સાહેબે તે શિષ્યને બીજજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવી હશે. નહિ તો આપને યોગ્ય લાગે તો કરાવશો. અગર આપની આજ્ઞા હોય તો 'અંબાલાલ' અત્રે આવવાના છે. અને આવ્યાથી મને સુવાણ હોય તો હું બીજજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવું. એમને લઈ ગયા હતા ને 'ઈડર'. માટે આપની મરજી મુજબ લખશો. આટલું પરમાર્થ અર્થે લખ્યું છે. તો આપને યોગ્ય ન લાગે તો માફ કરશો. હું માફી માંગુ છું.

બીજું, 'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્રના અર્થ નહિ સમજાય એવા કોઈ હશે તો 'અંબાલાલભાઈ' આવ્યાથી સુવાણ હશે તો સમજીશ. સુવાણ એટલે તબિયત સારી હોય તો, એને સુવાણ કહે છે. તબિયત ઠીક રહે એને સુવાણ કહે છે. હે કૃપાનાથ ! એ ગામડાની ભાષામાં વપરાય છે. હે કૃપાનાથ ! આપ છો આપ છે તેવી રાખજો. કૃપા છે તેવી રાખજો. આ સેવકને એક આપનો જ આધાર છે. એ જ લિ. છોટુમણીના પાયલાગણું વાંચશો. પોતે તો લખી શકતા નથી ને એટલે છોકરા પાસે લખાવે છે.

ભાઈ ! 'સોભાગભાઈ'ના શરીરે તાવ છે. પછી આ છોકરાવ નીચે લખે છે. તેમને તેમ છે. દિન બે થયે બિલકુલ ખવાતું નથી. ખોરાક છોડી દીધો છે. અને બે વખત રૂપિયા બે-ચાર ભાર રાબ પીવાય છે. એટલે બે-ચાર તોલા. બે-ચાર રૂપિયા ભાર એટલે બે-ચાર તોલા. રાબ પીવાય છે. કાંઈ ખવાતું નથી એમ સમજોને. બે દિવસથી એમ છે એટલે એકમથી નવ દિવસથી ખોરાક છૂટી ગયો છે. શક્તિ સાવ ઘટી ગઈ છે. ખાટલામાંથી નીચે ઉતરી શકતા નથી. એક માણસ બેઠા કરે ત્યારે

થાય છે. અશક્તિને લીધે ઘણી વખત શ્રમ પહોંચી જાય છે એ રીતે આપને જાણવા લખું છું. ભાઈ ! ‘મનસુખભાઈ’ને માલુમ થાય કે બેન ‘જીજીબા’ સાથે ધોતિયું એક તથા છત્રી મોકલી છે તે પહોંચ્યા હશે.

એ જ ‘ત્રંબક’, ‘મણિ’, ‘લહેરાભાઈ’, ‘મગન’, ‘ચબુભા’ વગેરે સર્વના પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર પરમકૃપાળુ સાહેબને પ્રાપ્ત થાય. એ જ. આ પાંચમો છેલ્લો પત્ર છે. ભક્તિ ઘણી છે. આ મુનિ પ્રત્યે છે એમાં પાછળ એવું છે ?

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, છે નવ પત્રો. લલ્લુજીના નવ પત્રો છે આમાં પાછળ. પહેલા એમના ઉપરના પત્રો છે. પછી નવ પત્રો લલ્લુજી ઉપરના છે. ઠીક છે, એમાં તત્ત્વ એ નીકળે છે. પોતાને પામરતા કેટલી છે ! જ્ઞાન થયા પછી પણ

મુમુક્ષુ :- ભક્તિનો ભાવ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ભક્તિનો ભાવ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો એમને તો ઘણું લખાણ. આમના કરતાં વધારે ભક્તિવાળું હતું. પણ એ પાછા લખતા હતા. એમ કે, મને ભક્તિ છે પણ જે ભક્તિ હૃદયથી હોવી જોઈએ એવી નથી. પોતાને ને પોતાને. સરળતાથી. મારાથી એમ કે કૃત્રિમતા થઈ જાય છે, આમ છે ને તેમ છે ને. એમ કરીને પાછા ક્યારેક ક્યારેક એમણે ખુલાસો કર્યો છે. એટલે શું છે ? એ કેમ થાય એ હું તમને કહું. એક ઓળખાણથી જે ભક્તિ આવે એ સહજ આવે. એમાં શબ્દો હોય, વધારે હોય, ઓછા હોય, ન હોય શબ્દો એ બધું ગૌણ છે. કેમ કે એ તો જ્ઞાન સાથે સીધો સંબંધ છે અને શબ્દો તો એના નિમિત્ત પડે છે. એ તો જેવો ઉદય હોય એ પ્રમાણે શબ્દો નીકળે. એ કોઈ મહત્ત્વનો વિષય નથી.

બીજું ઓળખાણ ન થઈ હોય અને ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણ્યું હોય માટે ભક્તિ કરે અને ઘણી ભક્તિ કરે. કેમ કે ભક્તિ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણ્યું છે. તો એમાં કેટલી કૃત્રિમતા આવી જાય છે. એ પ્રકાર એમણે તો એટલા બધા શબ્દો વાપર્યા છે કે એમની પાસે ‘સોભાગભાઈ’એ એની બરાબરીમાં ઓછા શબ્દો વાપર્યા છે એમ લાગે. ‘સોભાગભાઈ’ આગળ હતા, આ પાછળ હતા. એમ ફેર પડે

છે, બે વચ્ચે ફરક પડે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો પોતે એ રીતે લખ્યું છે. એટલે એમણે ભક્તિ ઘણી કરી છે 'સોભાગભાઈ' કરતા વધારે. પણ 'સોભાગભાઈ' એ 'સોભાગભાઈ' છે. એવી વાત છે. કેમ આપણે નથી કહેતા ? કે ભાઈ ! તત્ત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. તત્ત્વ વિચારમાં રહેવું જોઈએ. તો એમ જાણ્યું કે તત્ત્વવિચારમાં રહેવું એક વાત છે અને એક પોતાને સ્વરૂપ લક્ષે તત્ત્વવિચાર સહેજે ચાલ્યા કરે એ બીજી વાત છે. બેમાં ફેર છે. બેય તત્ત્વવિચાર જ કહેવાય. પણ એક તો પોતે જાણ્યું છે માટે કરે છે તો એમાં કૃત્રિમતા આવે છે. અને સહજ સ્વરૂપે લક્ષે થાય છે એ સહજ થાય છે, અકૃત્રિમ થાય છે. એમ બધા પ્રકારમાં ભક્તિમાં-જ્ઞાનમાં, વિચારમાં, વાંચનમાં, શ્રવણમાં, મનનમાં બધે એ પ્રકાર લાગુ પડે. (અહીં સુધી રાખીએ).

સામાન્યના આવિર્ભાવરૂપ જ્ઞાનવેદન સુધી જેની પહોંચ નથી, તે અધ્યાત્મનો વિષય અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર અનુસાર ન્યાય યુક્તિ (અનુભવના દૃષ્ટાંતો) અનુસાર અવધારે, તોપણ તેમાં જાણવાની પ્રધાનતાથી કથન આવી શકે, પરંતુ વેદન પ્રધાનતા અથવા વેદન સંબંધિત કાર્ય પદ્ધતિ અને તે વિષયમાં થતી વિપરીતતા - અવિપરીતતા આદિ - (સાંગોપાંગ વિષયના અજાણપણાને લીધે) આવી શકે નહિ. યદ્યપિ વેદનનો વિષય અધિકાંશ અવક્તવ્ય છે, તો પણ જે કાંઈ અલ્પાંશે વક્તવ્ય છે, તે વ્યક્ત થવામાં તે દશાના અનુભવની ઝલક અનુભવરસ સહિતની હોય છે. તેથી ત્યાં સુધી જેની પહોંચ નથી, તેનાં વક્તવ્યમાં તજાવત રહે છે, જે તે વિષયનાં અનુભવીને સમજાય છે, સાધારણ મુમુક્ષુને કે મધ્યમ કોટીનાં મુમુક્ષુને આવો ભેદ ન સમજાવાથી, તે ભ્રાંતિમાં પડે છે. (અનુભવ સંજ્ઞવની-૧૦૪૫)

તા. ૧૪-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૬
પત્રાંક - ૪૩૭

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૩૭, પાનું ૩૬૬ છે. ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ સૌરાષ્ટ્રમાં ‘મોરબી’ નજીક ‘વવાણિયા’ ગામમાં એમનો જન્મ થયો. પૂર્વભવથી જ આરાધક હતા એટલે નાની ઉંમરમાં, ધર્મના સંસ્કાર બહુ નાની ઉંમરથી જાગૃત થયેલા. સાત વર્ષની નાની ઉંમરે હજી બાળક કહેવાય છે એ ઉંમરમાં તો એમને પૂર્વભવની સ્મૃતિ, જેને જેન પરિભાષામાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે. પૂર્વ ભવે પોતે કોણ હતા ? ક્યાં હતા ? જેમ બચપણ યાદ આવે મોટી ઉંમરે, એવી જ રીતે પાછળના એક ભવ અથવા વધારે ભવની સ્મૃતિ, એક ભવથી પણ વધારે ભવની સ્મૃતિ થાય એવા સ્મૃતિજ્ઞાનને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે. એવો મતિનો ઉઘાડ સાત વર્ષની નાની ઉંમરે થયેલો.

પંદર વર્ષ આસપાસની ઉંમરે તો નીશાળમાં જ એ શીઘ્ર કવિ હતા. એ વખતમાં સાતમા ધોરણ સુધીનો અભ્યાસક્રમ હતો એ એક જ વર્ષમાં એમણે પૂરો કરેલો. એટલી તીવ્ર બુદ્ધિ અને તીવ્ર સ્મૃતિ હતી ! એ ઉંમરમાં એ બાળકવિ હતા. જીવનપર્યંત એમણે અનેક કવિતાઓ, અનેક પદોની રચના કરી છે. પંદર વર્ષની ઉંમરે એમના વિચારો ઘણા પ્રૌઢ હતા. જે ઘણા અનુભવ પછી પ્રૌઢ ઉંમરમાં વિચારો હોય એવો વિવેક વિચાર તો એમને ચૌદ-પંદર વર્ષ, સોળ વર્ષની ઉંમરથી હતો.

૨૪ વર્ષની ઉંમરે એ આત્મજ્ઞાન પામ્યા. ૧૯ વર્ષની ઉંમરે એમણે લગ્ન કર્યું છે. વૈરાગ્ય ઘણો હોવા છતાં પૂર્વકર્મના ઉદયને વશ ગૃહસ્થ જીવનમાં એમણે પ્રવેશ કર્યો છે. અને ૨૦ વર્ષની ઉંમરથી લગભગ એ ‘મુંબઈ’ ઝવેરાતના વેપારમાં, ખાસ કરીને મોતીના વેપારમાં, એ જોડાયા. એ દિવસમાં પણ ‘રંગુન’ અને ‘બર્મા’ સાથે પરદેશ સાથેનો વેપાર એમણે કરેલો છે. અતિ મેઘાવી પુરુષ હતા. એ કોઈ સાબિત કરવાની જરૂર પડે એવો વિષય નથી. ૨૪ વર્ષની ઉંમરે એમને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

થઈ. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ એ સાથે જ જે ચોક્કસપણે અવશ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે એવા સમ્યગ્દર્શનની પણ એમને પ્રાપ્તિ થઈ.

અનાદિથી જે શ્રદ્ધા પોતાના મૂળ સ્વરૂપને છોડીને જડ પદાર્થોમાં સુખની જે શ્રદ્ધા છે, જડ પદાર્થોમાં પોતાપણાની જે શ્રદ્ધા છે, જડ પદાર્થોના કાર્ય ચૈતન્ય પદાર્થ કરી શકે એવી જે શ્રદ્ધા છે, એવી વિપરિત શ્રદ્ધાનો નાશ થાય છે. એને સમ્યગ્દર્શન અથવા સત્યશ્રદ્ધા કહેવામાં આવે છે. સાચી શ્રદ્ધા અને સાચું જ્ઞાન એકસાથે ઉત્પન્ન થાય છે. એવું એમને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ૨૪ વર્ષની ઉંમરે થયું.

આયુષ્ય થોડું લઈને આવેલા. ૩૪ વર્ષની ઉંમરે એટલે દસ વર્ષની સાધક દશા પસાર કરીને અત્યારે દેવલોકમાં બિરાજમાન છે. એમનો આત્મા અત્યારે વૈમાનિક દેવમાં બિરાજમાન છે. એ દસ વર્ષના ગાળામાં અનેક મુમુક્ષુઓ એમના પરિચયમાં આવ્યા અને એ પરિચિત મુમુક્ષુઓ સાથે જે પત્ર વ્યવહાર થયો તે તેમના સ્વર્ગવાસ બાદ એ પત્રોને ગ્રંથારૂઢ કરતા આટલો મોટો ગ્રંથ થયો છે. સોએ સો ટકા પત્રો તો મળી શકે નહિ. જેટલા ગુમાઈ ગયા એટલા ગયા. રહી ગયા એટલા પુસ્તકારૂઢ થયા છે. એમનું લખાણ, એમની જ્ઞાનદશા, એમની પવિત્રતા, એમના સદ્ગુણોનું પ્રદર્શન કરે છે, પ્રસિદ્ધ કરે છે, એ અછાનું રહે એવું નથી.

લૌકિક રીતે જોઈએ તો ‘મહાત્મા ગાંધીજી’ જેવા બુદ્ધિશાળી માણસના એ ગુરુના સ્થાને હતા. ‘ગાંધીજી’ એમની આત્મકથામાં લખે છે કે જ્યાં જ્યાં હું જીવનમાં મૂંઝાયો છું ત્યાં ત્યાં મેં એમની સલાહ લીધી છે. એમની પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવ્યું છે. અને ‘ગાંધીજી’, એ પત્રો જોતા એમ ‘શ્રીમદ્જી’ના અને એમના પત્ર જોતાં સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે ‘ગાંધીજી’ કિશ્ચન ન બની ગયા, કિશ્ચન ન થઈ ગયા અને પોતાના કુળધર્મમાં ટકી શક્યા એ ‘શ્રીમદ્જી’ને આભારી છે. એમનું માર્ગદર્શન ખરે વખતે ન મળ્યું હોત તો કદાચ એ કોઈ કિશ્ચન પાદરી થઈ ગયા હોત. એ પરિસ્થિતિમાં ‘આફ્રિકા’માં એમની વિચાર સ્થિતિ અસ્થિર થઈ ત્યારે ત્યાંથી એમણે ‘ડર્બન’થી પત્ર લખેલો અને એ સંબંધી માર્ગદર્શન મેળવેલું.

મુમુક્ષુ :- ચૈત્ર વદ પાંચમ દેહવિલયનો દિન છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કાલે છે, આજે ચોથ છે. આવતીકાલે સ્વર્ગવાસનો દિવસ છે.

અહીંયાં પત્ર ૪૩૭માં કોઈ સંપ્રદાય માટે નહિ પણ મનુષ્ય પ્રાણી માટે અને

તે પણ વિચારવાન મનુષ્યજીવ માટે કેટલીક વાત લખે છે કે ‘આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવા મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે;...’ જુઓ ! અહીંયાં એમ ન કહ્યું કે ફલાણા સંપ્રદાયમાં હોય તો એ વધારે વિવેક કરી શકશે, એમ નથી કહ્યું. જગતની અંદર જે અત્યારે દેખાતા પ્રાણીઓ છે એમાં તિર્યચ એટલે પશુ-પક્ષી, જળચર એ પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે અને એ સિવાય મનુષ્ય પ્રાણીઓ જોવામાં આવે છે. દેવલોકમાં જે જીવો દેવો તરીકે છે અને નરકાવાસમાં જે જીવો નારકી તરીકે આયુષ્ય ભોગવે છે, એ તો અહીંયાં જોવામાં આવતા નથી. એમના ભોગ્યસ્થાનના ક્ષેત્રો જે છે એ એમના પૂર્વકર્મ અનુસાર નિશ્ચિત છે અને એક ક્ષેત્ર છોડીને પ્રાયઃ એમને બીજે જવાનું થતું નથી. દેવો કદાચ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં આવે છે પણ નારકીઓને તો મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવવાનો કોઈ પ્રસંગ હોતો નથી. કોઈ કોઈ દેવોને આવવાનો પ્રસંગ બને છે. પણ સામાન્ય રીતે માણસને પોતાની નજરે બીજા માણસો જીવ તરીકે દેખાય છે અને બીજા પ્રાણીઓ પશુ-પક્ષી, જળચર, ખેચર એ વગેરે દેખાય છે. એની તુલના કરે છે, એમના જ્ઞાનના પર્યાયની તુલના કરે છે તો આ જગતને વિષે મનુષ્યપ્રાણીને વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે એટલે શું ? કે બીજા પ્રાણીઓને વિચાર થઈ શકે છે પણ એ વિચારને વ્યક્ત કરવાની વાચા, એવો પુણ્યયોગ નથી કે એ પોતાના કલ્યાણ માટે કોઈને પ્રશ્ન પૂછી શકે. કોઈ ગાય, ભેંસ, કૂતરો એમ પૂછી ન શકે કે હું કેમ કૂતરો થયો ? અને મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય ? મારું સંસારનું દુઃખ કેવી રીતે ટળે ? એ પૂછવાની વાચા એની પાસે નથી. એક મનુષ્ય પાસે, વિચાર તો છે બંને પાસે પણ વિચાર શક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે

‘એવાં મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે;...’ એની બુદ્ધિમાં પણ એટલા તીવ્ર રાગ-દ્વેષ નથી. સામાન્ય રીતે મનુષ્યગતિમાં પોતાના કલ્યાણનો વિચાર કરી શકે એવી બુદ્ધિ બહુભાગ મનુષ્યપ્રાણીને હોય છે. મનુષ્ય થયા પછી તીવ્ર રાગવશ, તીવ્ર દ્વેષવશ પોતાના કલ્યાણનો વિચાર ભૂલી જાય તો એ બાકીના ત્રણ ગતિના બરાબર જીવ થઈ જાય છે. એમાં બહુભાગ પશુગતિ, જેને વિચાર કરવાની શક્તિ સૌથી ઓછી છે, એ ગતિની પરિસ્થિતિમાં એ મનુષ્ય થઈને જીવે છે.

‘મનુષ્યદેહે મૃગાશ્ચરન્તી’ એવો શ્લોક આવે છે. દેહ તો મનુષ્યનો હોય. મૃગ

એટલે જંગલમાં ભટકતા પશુઓ, જે જીવો પોતાના કલ્યાણનો વિચાર-વિવેક કરતા નથી એ જીવો પશુગતિમાં જવાને યોગ્ય હોવાથી અને અત્યારે પણ મનુષ્ય હોવા છતાં પશુ જેવું જીવન જીવતા હોવાથી કોઈવાર જ્ઞાનીઓ એને પશુ પણ કહે છે. કોઈ રીતે એને જાગૃત થાય કે હું મનુષ્ય છું અને મને પશુ કેમ કહ્યો ? હું કાંઈ પશુ થોડો છું ? કે તારું જ્ઞાન, તારી બુદ્ધિ, તારી મતિ પશુયોગ્ય થઈ ગઈ છે અને હવે પશુગતિમાં તું ચાલ્યો જઈશ, જો જાગૃત નહિ થા તો. એમ એને જાગૃત કરવા અર્થે પણ કહેવામાં આવે છે. ‘સમયસાર’માં ૧૪ શ્લોકની અંદર ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યે’ અજ્ઞાની જીવ માટે ‘પશુ’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૧૪ શ્લોકની અંદર એકસાથે શું કહે છે ?

‘મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથી અધિક યોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે મનુષ્ય જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી,...’ પરિભ્રમણ કરતા આ જીવને ચારેય ગતિમાં અને ચોરાશી લાખ યોનીમાં ઉત્પન્ન થઈને જન્મ-મરણ કરી ચૂકેલા આ જીવને મનુષ્યપણું પણ અનંત વાર મળ્યું છે. એક-બે વાર નહિ, લાખ-કરોડ-અબજ વાર નહિ પણ અનંત વાર મળ્યું છે. છતાં એણે કલ્યાણનો વિચાર નહિ કરેલો હોવાથી, કલ્યાણનો વિચાર તે નહિ કરતો હોવાથી મનુષ્યપણું મળવા છતાં તેનું કલ્યાણ સિદ્ધ નથી થતું. કોની વાત કરે છે ? જીવની પોતાની વાત કરે છે. કોઈના સામું જોઈને એ વાત નથી. પોતે અત્યારે અહીંયાં છે એ બતાવે છે કે પૂર્વે એણે પોતાના કલ્યાણનો વિવેક-વિચાર કર્યો જ નથી, એ વાત નક્કી છે.

‘જેથી વર્તમાન સુધી...’ એટલે અત્યાર સુધી ‘જન્મ-મરણનો માર્ગ આરાધવો પડ્યો છે.’ સેવવો પડ્યો છે કે જેથી નવા નવા જન્મ-મરણ થાય, એવી જ પ્રવૃત્તિ, એવા જ પરિણામ, એવા જ કર્મ કર્યાં છે કે એને જન્મ-મરણથી મુક્તિ ન થાય પણ જન્મ-મરણ નવા નવા ચાલુ રહે એ સ્થિતિમાં એ જીવ્યો છે. ‘અનાદિ એવા આ લોકને વિષે...’ એટલે જેની શરૂઆત નથી થઈ એવા જગતને વિષે ‘જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે;...’ એક કરોડ નહિ પણ અનંત કરોડ. હજાર કરોડ નહિ, કરોડ કરોડ નહિ, અબજ કરોડ નહિ પણ અનંત કરોડ સંખ્યા છે.

‘સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે

છે;...’ અને એ અનંતકોટી જીવોમાં કોઈ સમય એવો ખાલી નથી કે અનેક જીવો પોતાનું ચાલુ આયુષ્ય પૂરું કરીને મરણદશાને પ્રાપ્ત થાય. કોઈ સમય એવો ખાલી નથી કે તે મરણ પામેલા જીવો ફરીને બીજા સમયે કોઈ નવા જન્મને ધારણ કરે, એવો કોઈ સમય ખાલી નથી. એ તો અત્યારે મિનિટના Stetistics તો આવે છે. એક મિનિટની અંદર કેટલા મનુષ્યોના જન્મ-મરણ થાય છે એટલા આંકડા તો આવે છે અત્યારે. આ તો બધા પ્રાણીઓના જન્મ-મરણની નોંધ લે છે પોતે. જીવ, જીવાત, કીડી, મકોડાથી માંડીને, પશુ-પક્ષીથી માંડીને (બધા જીવો). જેને તો બહુ ઓછા આયુષ્ય હોય છે. આ કીડી છે, મચ્છર છે એ બધા તો બહુ ઓછા આયુષ્યવાળા જીવો છે. કેટલાકને તો કલાકોનો જ આયુષ્ય હોય છે. કેટલાકને મિનિટોનું આયુષ્ય હોય છે. એવા જીવોને દિવસોનું આયુષ્ય તો ભાગ્યે જ હોય છે. તો પ્રતિસમય, સમય એટલે એક સેકન્ડનો અસંખ્યમો ભાગ, સમયનો, વખતનો નાનામાં નાનો યુનિટ. એમાં અનંત જીવો જન્મે છે અને અનંત જીવો મરે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિતર જન્મ-મરણના ચક્કરમાં નહોતો ? નિગોદમાં ? બીજી ગતિ નહોતી પણ જન્મ-મરણ નહોતું એવું થોડું છે. જન્મ-મરણ તો એક સ્વાસ્થ્યોસ્વાસ્થ્યમાં અઢાર વખત ત્યાં હતું. સૌથી વધારે Speedમાં હતું. એટલું જન્મ-મરણ બીજી સ્થિતિમાં નથી હોતું જે નિગોદમાં હોય છે. પછી નિગોદમાંથી બે ઇન્દ્રિયમાં આવે અથવા ઇતર નિગોદમાં આવે ત્યારપછી આ બીજા બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, મનવાળા પંચેન્દ્રિય, મન વગરના પંચેન્દ્રિય એ બધા પ્રકારમાં એને જન્મ-મરણ... જન્મ-મરણ... જન્મ-મરણ.. થયા કરે છે.

મુમુક્ષુ :- એક સેકન્ડ પણ શરીર જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, શરીર વિનાનો ક્યારેય રહેતો નથી. વિગ્રહગતિમાં ઔદારિક શરીર નથી હોતું. કાર્મણ અને તૈજસ શરીર તો વિગ્રહગતિમાં (સાથે રહે છે). વિગ્રહગતિમાં એટલે એક જગ્યાએ મરે અને બીજી જગ્યા ઊપજે એ પહેલા સ્થાનાંતર કરતાં, Transit positionમાં વચ્ચેના માર્ગની અંદર એને શરીર વગરની દશા હોય છે. અને નવી જગ્યાએ ઊપજે ત્યારે શરીર ધારણ કરે છે. પહેલું શરીર છે એ અહીંયાં છોડી દે છે. વચ્ચેની દશાને વિગ્રહગતિ કહે છે. પણ એ સમય બહુ ઓછો સમય

છે. એક સમય, બે સમય, વધુમાં વધુ ત્રણ સમયથી વધારે નથી.

‘અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે; એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે.’ પોતાનો આવો અનંત કાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. ‘અનંતકોટી જીવના પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે, વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે,...’ ભૂતકાળમાં ઘણા થોડા થયા છે, અત્યારે પણ બહુ થોડા છે અને ભવિષ્યના કાળમાં પણ એની સંખ્યા થોડી જ રહેશે.

આરાધક જીવો એટલે કે જન્મ-મરણથી છૂટીને મુક્તિના માર્ગમાં આવે, સંસારમાર્ગ છોડીને મુક્તિના માર્ગમાં આવે, એવા જીવોની સંખ્યા ભૂતકાળે પણ ઓછી હતી, અત્યારે પણ બહુ ઓછી છે, ભવિષ્ય કાળે પણ ઓછી જ રહેવાની છે. એમાંથી તારવવું શું ? એમ સાંભળીને જો એવી પરિસ્થિતિ હોય તો એ વાત ઉપરથી પોતે શું વિચારવું ? આ તો વસ્તુસ્થિતિ છે. એમાં કોઈ ફેરફાર થવાની શક્યતા નથી. પણ એના ઉપરથી વિચારવું શું ? એનું તાત્પર્ય શું કાઢવું ? તાત્પર્ય એ કાઢવું કે ઓછામાં ઓછી સંખ્યા હોય તો પણ એમાં મારે મારો નંબર લગાડી દેવો છે. આ એમાંથી કાઢવું. આ તો જેને જેની હોંશ હોય એ પ્રમાણે વિચાર આવે છે.

જેને મુક્ત થવાનો ઉત્સાહ ન હોય એને આ વાત સાંભળીને એમ થાય કે કે અરે...રે...! અબજો જીવોમાં કોઈ એક જીવ પામે છે એમાં આપણો વારો ક્યાંથી આવે ? જેમ ઓલો ઠોઠ નિશાળિયો એમ વિચાર કરે કે ઘણા નાપાસ થાય છે. આ વખતે એટલા અઘરા પેપર નીકળ્યા અને એટલી બધી અઘરી પરીક્ષા હતી કે બહુ સારા સારા વિદ્યાર્થી નાપાસ થઈ ગયા. હું તો નાપાસ થાવ એ તો સાધારણ વાત કહેવાય એમ કહે. પણ કેટલા પાસ થયા એ નથી જોતો. અને પાસ થયા એ તારા જેવા હતા કે બીજા કોઈ હતા ? પણ ફાવતું લે છે.

જેની જેવી રુચિ હોય છે એવું જીવ ગ્રહણ કરે છે. વાત એકની એક છે પણ એમાંથી સૂલટું ગ્રહણ કરવું કે ઊલટું ગ્રહણ કરવું એ પોતાની વર્તમાન યોગ્યતા ઉપર આધારિત છે. એટલે જેને મુક્ત થવાનો ઉત્સાહ છે એને એમ થાય છે કે હું આમાં કેમ ન હોઉં ? મારે એમાં જ જવું જોઈએ. ભલે ઓછી સંખ્યા હોય પણ મારે મુક્ત

થવું છે. જેને મુક્ત થવાની દરકાર નથી એને હજી પરિભ્રમણની રુચિ પડી છે. હજી જેને દુઃખી થવાનું ઘણું બાકી છે એને ઊંધો વિચાર આવે છે કે ભાઈ ! ઘણા નથી થતાં પછી આપણે ક્યાંથી થઈએ ? ઘણા આમાં તો મોક્ષમાર્ગમાં નથી આવતા. આપણે ક્યાંથી આવી શકીએ ? આ તો ઘણા ભવે, આ બાજુનો રસ્તો પકડ્યો હોય તો એકાદ ભવે ઘણા ભવ પછી વારો આવે એવી વાત છે. ખોટી વાત છે. કોઈપણ ભવથી પોતે શરૂઆત કરીને શીઘ્રમાં શીઘ્ર મુક્તિ પામે એવી આ માર્ગની સુંદરતા છે અને એવી આ માર્ગમાં સુવિધા પણ છે. એવી સગવડ છે આની અંદર.

‘અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે;...’ એ તો જેને ત્રણકાળ, ત્રણલોકનું જ્ઞાન-કેવળજ્ઞાન થયું એને વસ્તુસ્થિતિ, સત્યતા પ્રતીતમાં આવે છે, એની પ્રતીતિ થાય છે અને એમ જ છે. ‘તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે;...’ એવી ભ્રાંતિ કે જેને લઈને સંસારનું પરિભ્રમણ છે તે જે કારણથી વર્તે છે ‘તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે.’ જુઓ ! કેવી રીતે શરૂઆત કરી છે પોતે આ પત્રની. કે એ ભ્રાંતિ થવાના બે પ્રકાર જણાય છે ‘એક પારમાર્થિક અને એક વ્યાવહારિક;...’ એટલે એ બંને પ્રકરણમાં જીવ ભૂલેલો છે. જે જીવ ભૂલે છે એ બંનેમાં ભૂલે છે. નથી ભૂલતો તે બંનેમાંથી એકેયમાં ભૂલતો નથી. કદાચ કોઈ એમ વિચારે કે પારમાર્થિક વિષયમાં તો જ્ઞાનીઓ સાચા. પણ વ્યાવહારિક વિષયમાં જ્ઞાનીઓની ભૂલ થાય એમાં તો બીજા વિદ્વાનો સાચા, પંડિતો સાચા અથવા બીજા બુદ્ધિશાળીઓનો મત સાચો. તો એવું વિચારવા યોગ્ય નથી. એ બહુ મોટી ભૂલ છે.

‘અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે;...’ હવે બેયને એકમાં સમાવેશ કરે છે તે એ છે કે, ‘આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી;...’ આ Underline કરવા જેવો વિષય છે. પારમાર્થિક અને વ્યાવહારિક બંને જગ્યાએ, બંને પ્રકરણમાં, બંને વિષયમાં જીવ ભૂલ્યો છે એનું કારણ એને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી. ક્યારેય તે. આ ભવમાં કે પૂર્વના કોઈ ભવમાં એને ખરેખર જે મુમુક્ષુતા આવવી જોઈએ એ મુમુક્ષુતા આવી નથી. યોગ્યતા નથી આવી, એમ કહે છે.

જોકે મુમુક્ષુતાનો સીધો અર્થ એ થાય છે કે ખરેખર જીવને ક્યારે પણ જન્મ-મરણથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા-ભાવના થઈ જ નથી, ખરી ભાવના નથી થઈ. ઉપર ઉપરથી ભાવના થઈ છે. ભાવના થઈ છે એથી વધારે એણે આડંબર કર્યો છે. પણ

ખરેખર એને ભાવના થઈ નથી એ વાત નક્કી છે.

‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’ જે વાત કરે છે એ વાત ‘શ્રીમદ્જી’ અહીંયા કરે છે. એમના પ્રવચનમાં બહુભાગ એ વાત આવી છે કે જીવને મૂળમાં પોતાના કલ્યાણની ભાવના, પોતાના ઉદ્ધારની ભાવના થઈ નથી. આ ભાવના જ સર્વ શ્રેયનો, ઉપર ઉપરની શ્રેયકારી જે દશા છે, કલ્યાણની જે દશાઓ છે એનું મૂળ કારણ, મૂળ સ્થાન આ ભાવનામાં રહેલું છે. આ ભાવનાપ્રધાન માર્ગ છે અથવા ભાવનામૂળ આ માર્ગ છે. જ્યાં સુધી જીવને છૂટવાની ખરેખર વૃત્તિ ન થાય, ખરેખર ભાવના ન થાય ત્યાં સુધી એને કોઈ છોડાવી શકે એમ નથી. તીર્થંકર પણ એને બંધનમુક્ત કરી શકે તેમ નથી. અને જેને બંધનમાંથી છૂટવું જ છે એને કોઈ બાંધી શકે એમ નથી, એને મુક્ત થતો કોઈ રોકી શકે એમ નથી. આ એવી નિર્વિવાદ વસ્તુસ્થિતિ છે કે ખરેખર તપાસવા જેવો, અંતર અવલોકનથી કોઈ નિર્ણય કરવા જેવો વિષય છે તો આ છે કે આ જીવને ખરેખર જન્મ-મરણથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા થઈ છે ખરી ? બસ, આ એક પ્રશ્નનો જો જવાબ એ પોતે પોતાની મેળે લાવી શકે પોતાના આત્મામાંથી તો એને પરિભ્રમણ નહિ રહે એ વાત Guranteed છે.

મુમુક્ષુ :- ખરી ભાવના અને ખરી મુમુક્ષુતા એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરી ભાવના અને ખરી મુમુક્ષુતા એટલે એને છૂટવું જ છે અને બંધાવું નથી એવી જે ભાવના છે એ ભાવના નિરંતર રહે છે. સ્વાધ્યાય કરે ત્યારે રહે અને પછી સંસારના કાર્યો કરે ત્યારે ઊડી જાય એમ નહિ. નિરંતર રહે છે. એટલે કાર્યે કાર્યે, પ્રસંગે પ્રસંગે અને ક્ષણે ક્ષણે એ ભાવનાથી વિરુદ્ધ જે પોતાના પરિણામો થાય છે એ ભાવનાને ઠેસ મારે છે, એની એને ખબર પડે છે. બીજાને ખબર નથી પડતી કે મારા પરિણામ કેવા થાય છે અને એનું મને શું ફળ મળશે ? એની એને ખબર નથી. આને ખબર પડે છે. એટલો ફેર છે.

ભાવના પોતાના ભાવનાના વિષયમાં જાગૃતિ લાવે છે. એનું નામ ભાવના છે. ખરી ભાવના છે એ જે વિષયમાં પોતાની ભાવના છે એમાં જીવને જાગૃત રાખે છે. જેમ કે અત્યારે જીવને સંસારની ભાવના છે. દષ્ટાંત લઈએ. ઉલટો દષ્ટાંત લઈએ એટલે સમજાઈ જશે. અને સંસારની ભાવનામાં જીવને સર્વસ્વ શું છે સંસારમાં ? કે પૈસો જ સર્વસ્વ છે. પૈસા માટે દેશ-પરદેશ જાય છે, ભૂખ-તરસ વેઠે છે, કુટુંબ-

પરિવારથી દૂર જાય છે. કોઈવાર શરીરકષ્ટ કરીને, દેહકષ્ટ ભોગવીને પણ અર્થ ઉપાર્જન કરે છે. તો કોઈપણ પ્રસંગમાં એને આર્થિક લાભ-નુકસાન થશે એની જાગૃતિ વગર, આ જીવ ક્યારેય, હોય તો બતાવી દો કોઈ જીવ. કે મને આર્થિક લાભ શું ? અને આર્થિક નુકસાન શું ? ગમે તે પ્રસંગમાં એ પ્રવેશ કરશે કે તરત જ પહેલા એ જાગૃત થઈ જશે કે મને ક્યાંય રૂપિયા પાવ આનાનું નુકસાન નથી થતું ને ? આ પહેલું એ જોઈ લેશે.

એ એની ભાવનાનો પૂરાવો છે કે એની જાગૃતિ ક્યાં વર્તે છે. એ ભાવનાનો પૂરાવો છે. એવી ભાવના એને પોતાના આત્માને લાભ-નુકસાન થાય અને એ લાભ-નુકસાન બીજું કાંઈ નથી પણ શાંતિ-અશાંતિ છે. પોતાને અશાંતિ થાય છે, દુઃખ થાય છે એટલું નુકસાન છે. અને પોતાને નિરાકુળ સુખ-શાંતિ, આત્મામાંથી શાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે આત્મિક શાંતિ એ એને લાભ છે. આ લાભ-નુકસાનનો જેનો ખ્યાલ છે એને પોતાના પરિણામમાં એ વેદનગોચર-અનુભવગોચર હોવાથી તરત જ ખબર પડે છે. પણ ક્યારે ? કે પોતાનો દષ્ટિકોણ એ સંબંધીનો એણે અપનાવ્યો હોય ત્યારે. નહિતર એને ખ્યાલ નથી રહેતો કે હું દુઃખી થઈ રહ્યો છું કે હું સુખી થઈ રહ્યો છું. અથવા હું એવા પરિણામ કરું છું કે દુઃખના પંથે ધકેલાઈ જઈશ કે સુખને રસ્તે ચડીશ ? એનો એને ખ્યાલ રહેતો નથી.

‘આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર...’

મુમુક્ષુ :- ખરી મુમુક્ષુતા નથી આવી એનું કારણ શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એનું કારણ પણ એ જ છે કે એણે ખરેખર પોતાના કલ્યાણ માટે કાંઈ પણ વિચાર કર્યો નથી કે આ બધું શું ? આમ તો કુદરતી ગણવું જોઈએ. કેમ કે એ વિચાર જ્યારે જીવને આવે છે ત્યારે એને પહેલામાં પહેલા પોતાના આત્માની કરુણા આવે છે કે હું અનંત કાળ દુઃખી થયો મારા જ પરિણામના કારણે ? મેં જ મને દુઃખી કર્યો, હવે મારે મને દુઃખી કરવો નથી. એવી એક મુક્ત થનાર જીવને પોતાની કરુણા આવે છે ત્યારે એ જીવ મુક્ત થવાને અધિકારી થયો એમ કહેવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી એ મુક્ત થવાનો અધિકારી નથી. જ્યાં સુધી જીવને અંતરમાં પોતાની દયા ન આવે ત્યાં સુધી એમ સમજવા યોગ્ય છે કે પોતે મુક્ત થવાનો અધિકારી નથી થયો. અથવા દર્શનમોહની તીવ્રતાને લઈને એ વાત સમજવા,

સાંભળવા, કાને પડવા છતાં એ ગણકારતો નથી એનું કારણ પણ દર્શનમોહની તીવ્રતા છે, ભ્રાંતિની તીવ્રતા છે.

એક વાત તો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ કે પોતે અનાદિથી ભ્રાંતિમાં રહ્યો છે એટલે પરિભ્રમણમાં ચાલુને ચાલુ જન્મ-મરણ કરતો રહ્યો છે. હવે અત્યારે આ વાત જો એને સમજમાં કાંઈ આવતી હોય તો એ કારણ પોતાનું જ હતું. પોતે જ ભૂલ કરી હતી એ પોતે જ ભૂલ ટાળી શકે. બસ, એટલું જો એને સમજાય તો ભૂલ અત્યારે ટાળે. એનું કારણ... એનું કારણ... એનું કારણ શોધવા કરતાં પોતે ભૂલ અત્યારે ટાળે. એ વધારે ઉચિત છે. કેમ કે પાછળ ભૂતકાળમાં ભૂલ સિવાય તો બીજું કાંઈ જોવાનું નથી. ઘણી ભૂલો કરીને, ભૂલોની પરંપરા કરીને દુઃખી થયો. કેમ ભૂલ કરી ? કે અજ્ઞાનને કારણે. કેમ અજ્ઞાન થયું ? તે તો અનાદિથી છે. ખાણમાં સોનું માટીની સાથે અનાદિથી છે. એ પરિસ્થિતિ અનાદિથી છે. એટલે એનું કારણ વિશેષ શોધવા કરતા મેં ભૂલ કરી છે તો હું જ ભૂલને ટાળી શકું. એ વાત ઉપર જલદી આવવા જેવું છે. અને વિચારને, જ્ઞાનને ત્યાં જોડવા જેવું છે, એ સ્થાનમાં જોડવા જેવું છે.

‘આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી;...’ એટલા માટે એ કહે છે કે જીવને કેટલુંક વાંચતા અને સાંભળ્યા પછી એમ લાગે છે કે હું કાંઈક સાચું સમજ્યો છું. ભલે પૂરું નથી સમજ્યો પણ થોડું ઘણું તો હું સમજું છું, સાવ નથી સમજતો એવું કાંઈ નથી. એને ‘શ્રીમદ્જી’ એમ કહે છે કે, ‘એક સત્ય પણ એ જીવમાં પરિણામ પામ્યું નથી.’ કેટલું ? એક અક્ષર જેટલું. ઉપદેશના તો મોટા શાસ્ત્રો અને ગ્રંથો ઢગલાબંધ છે, એમાંથી એક અક્ષર પણ સાચો ઉપદેશ એને અડ્યો નથી, એમ કહેવું છે. એ મુમુક્ષુતા નથી આવી એનું માપ આપ્યું કે એક અક્ષર પણ પરિણામ પામ્યો નથી.

‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી;...’ જુઓ ! શું કહ્યું ? ‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી;...’ એટલે કે આવા કોઈ પુરુષ છે, જેને આત્મજ્ઞાન વર્તતું હોય એવો કોઈ પુરુષ છે ? એ વિષે એને રુચિ થઈ નથી. ‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી;...’ અથવા તો એની ઉપેક્ષા એણે સદાય કરી છે. ‘તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે;...’ પ્રતિબંધ એટલે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવામાં અવરોધ, એને પ્રતિબંધ કહેવામાં આવે છે. તો એવા એવા યોગે એટલે

સત્પુરુષ મળવા છતાં સમર્થ અંતરાયથી એટલે મોટો અંતરાય પોતે ઊભો કરીને પોતે જ પ્રતિબંધ (ઉભો કર્યો છે), પોતાને જ અટકાવી રાખ્યો છે, મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ થવા દીધો નથી.

‘અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ બ્રાંતિ તે છે.’ ગ્રહીત અને અગ્રહીત બેય લઈ લીધા છે. કારણ સારું બતાવી દીધું છે કે સમર્થ અંતરાયમાં બહારમાં શું છે ? કે સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની પ્રીતિ. જેનો સંગ કરવો ન જોઈએ એવા જીવના સંગમાં આ જીવ રહે છે એ એની અસત્સંગની વાસના છે. વાસના એટલે પાપ કહેવાય છે, પણ આને બહુ મોટું પાપ ‘શ્રીમદ્જી’ ગણે છે.

સત્સંગની ભાવનાને બહુ આદર આપે છે પોતે પોતાના સર્વ વક્તવ્યમાં અને અસત્સંગની વાસના કહીને, એ પરિણામ નથી કહેતા, અસત્સંગનો ભાવ એમ નથી કહેતા, એને વાસના શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. કેમ કે એ જીવને રખડવામાં બહુ મોટું કારણ છે. ઘણો ગંભીર વિષય છે. અસત્સંગનો વિષય ઘણો ગંભીર છે. એટલો બધો એ ગંભીર વિષય છે કે બીજા જીવો, લૌકિક જીવોનો તો સંગ કરવા યોગ્ય છે જ નહિ. પણ મુમુક્ષુ કહેવાય એમાં પણ જોઈ વિચારીને પગ મૂકવા જેવો કાળ છે. બધાનો સંગ કરવા જેવો નથી. એમાં જેને દર્શનમોહ તીવ્ર વર્તતો હોય, જે સત્પુરુષથી વિમુખ વર્તતા હોય, જે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના કાર્યોની વિરાધનામાં ઊભા હોય એનો તો ભૂલેચૂકે પણ સંગ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પણ કરવા જેવો નથી. નહિતર પોતાનું જ મોત છે એમાં, બીજા કોઈનું મોત નથી પણ એ પોતાનું મોત છે. એટલે મુમુક્ષુતામાંથી કેટલી વાત લીધી છે !

‘સત્પુરુષના દર્શન પ્રત્યે જીવને રુચિ થઈ નથી. તેવા તેવા જોગે...’ એવો યોગ થાય તો પણ પોતે પોતાના પરિણામમાં સમર્થ અંતરાયથી એમાં પોતે જ અટકીને પડ્યો છે અને એ અસત્સંગની વાસનાએ, વાસનામાં બેઠો છે. નિજ ઈચ્છાપણું એટલે એ વિષયમાં સ્વચ્છંદપણું એને વર્તે છે અને અસત્દર્શનને વિષે એટલે વીતરાગદર્શન સિવાય, સત્યદર્શન સિવાય, સનાતન સત્યદર્શન સિવાય અન્ય દર્શનને વિષે પણ એણે કલ્યાણની ભાવના કે ઈચ્છા રાખી છે. એ બધા કારણને લઈને આ જીવને મૂળમાંથી મુમુક્ષુતા જ ઉત્પન્ન થઈ નથી. એવું નથી કે જૈન હોય એને જ મુમુક્ષુતા

ઉત્પન્ન થાય. કોઈ પણ સંપ્રદાયમાં પૂર્વકર્મને લઈને જન્મ પામ્યો હોય પણ જો સાચી મુમુક્ષુતા જન્મ પામે તો સત્યદર્શનમાં એને પ્રવેશ થતાં વાર લાગતી નથી, આવી જાય છે. ગમે તે ક્ષેત્રે જન્મ્યો હોય અને ગમે તે કુળમાં જન્મ્યો હોય એટલે કે પરદેશમાં જન્મ્યો હોય કે જ્યાં ધર્મની લાગણી ઓછી છે અને ભૌતિક લાગણીઓ વિશેષ છે એવા ક્ષેત્રમાં જન્મ્યો હોય, પશ્ચાત્યદેશો જે અત્યારે છે, ત્યાંથી પણ અહીંયા આવી જાય અને ગમે તે કુળમાં જન્મ્યો હોય તો પણ આવી જાય. સાચા દર્શનમાં એને પ્રવેશ થતાં વાર લાગતી નથી.

મૂળમાં એને મુમુક્ષુતા ઉત્પન્ન થયેલી હોવી જોઈએ. તો એ શું કરે છે કે બધે ક્યાંથી છૂટાય એ રસ્તો ગોતે છે. અને જ્યારે જીવ ગોતવા બેસે છે ત્યારે એને જડતા વાર નથી લાગતી. માર્ગ નથી મળતો અને સત્પુરુષ નથી મળતા એ ત્યાં સુધી કે જીવ શોધતો નથી ત્યાં સુધી. જ્યારે જીવ શોધવા નીકળે છે ત્યારે દુનિયાના કોઈપણ પડમાંથી એને પત્તો લાગી જાય છે. આ એક કુદરતની સુંદરતા છે.

જ્યારે જીવમાં તીવ્ર મુમુક્ષુતા એટલે જ જન્મ-મરણથી છૂટવાની તીવ્ર ભાવના, સાચી ભાવના થઈ આવે છે, અંતરથી ભાવના થઈ આવે છે ત્યારે ચૌદ બ્રહ્માંડને ફરવું પડે એવી એ વાત છે. ગમે ત્યાંથી કોઈપણ દુનિયાના પડમાંથી એ સાચા રસ્તે આવતા એને વાર નથી લાગતી. સાચા માર્ગમાં આવતા એને તરત જ સાચો માર્ગ મળે છે અને એ માર્ગદંષ્ટા પુરુષ પણ એને મળતા વાર લાગતી નથી. આ એક કુદરતની વ્યવસ્થા છે. આટલી મોટી કુદરતની વ્યવસ્થા સુંદર છે પણ તો પોતે લાભ ન લે તો પોતાની કમનસીબી છે. બીજું કાંઈ એમાં નથી.

‘ગુરુદેવશ્રી’ પ્રવચન કરતા ત્યારે આવી કોઈ વાત ચાલતી ત્યારે (એક મુમુક્ષુ) કહેતા કે સાહેબ ! આપ અમને મળ્યા એટલે હવે બીજી વાત છે, બાકી અત્યાર સુધી અમને કોઈ મળ્યા નહોતા. શું કરીએ અમે ? એટલે એમની ઉંમર મોટી થઈ ગયેલી. કેમ કે આખી જિંદગી, ઘણી જીંદગીનો મોટો સમય વ્યતીત થઈ ગયો. અત્યાર સુધી કોઈ મળ્યા નહોતા. હવે આપ મળી ગયા એટલે અમને કાંઈક સંતોષ થયો છે. ત્યારે ‘ગુરુદેવ’ જવાબ દેતા કે અત્યાર સુધી મળ્યા નહોતા એમ નથી, અત્યાર સુધી તમે દરકાર કરી નહોતી એમ કહો. મળ્યા નહોતા તો ક્યાંય જ્ઞાનીઓ નહોતા ? જગતમાં જ્ઞાનીઓ નહોતા ? જ્ઞાનીઓ તો સર્વકાળે હોય છે પણ એ જ્ઞાનીની શોધ

કર્યા વિના જ્ઞાનીનો પતો લાગતો નથી. આ સીધી વાત છે. અને નહિતર પાડોશમાં રહે, અરે...! એક ઘરમાં હોય તો એને ખબર પડતી નથી અને એ 'શ્રીમદ્જી'નો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે. 'સોગાનીજી'નો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે. પ્રસિદ્ધ હોય એની જુદી વાત છે પણ અપ્રસિદ્ધ જ્ઞાની હોય ત્યારે તો એને શોધ વગર, શોધની દૃષ્ટિ વગર એને ખબર પડતી નથી કે જ્ઞાની ક્યાં હોય છે ? અને જે પ્રસિદ્ધ હોય છે એને અનુસરે છે તો પણ આ દૃષ્ટિ વગર એનું અનુસરણ સાચું હોતું નથી. આજે એ રાગ કરે છે, કાલે દ્વેષ કરશે. એનું કાંઈ ઠેકાણું નથી જીવનું.

એનું કારણ અસત્સંગની વાસના છે, પ્રીતિ છે. એવું જે નિજઈચ્છાપણું છે એટલે સ્વચ્છંદ છે. અને અસત્દર્શનને વિષે સત્યદર્શનની એને ભ્રાંતિ છે. એટલે વિશ્વમાં અનેક દર્શન છે, ભિન્ન ભિન્ન મતો છે, ભિન્ન ભિન્ન સંપ્રદાયો છે, એ દર્શનમાં કયું સત્યદર્શન છે ? સત્યને બે રૂપ હોતા નથી, એક જ રૂપે સત્ય સદાય હોય છે. એ શોધવું એ કોઈ પણ વિચારવાન મુમુક્ષુની ફરજ છે. એની શોધ કર્યા વિના એને સત્ય શું છે એની પ્રતિતિ આવતી નથી.

'આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે;...' એક એટલે એક દર્શન. જેને નાસ્તિક દર્શન કહેવામાં આવે છે અથવા જેને ચાર્વાક એના એક સંપ્રદાયના છેલ્લા કોઈ વડા થયા તે 'ચાર્વાક' છે. આ કાળમાં તે નાસ્તિક સંપ્રદાયને ચલાવનારા એ 'ચાર્વાક' નામના મુખ્ય માણસ થયા જેણે 'આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી' એમ કહ્યું. આ પણ ક્યારેક ક્યારેક એ મતની ચર્ચા કરતા હતા. 'રજનીશ' 'આચાર્ય રજનીશ' અને એમને સાંભળીને ઘણા માણસો પણ એ અભિપ્રાયમાં આવી જતાં કે શરીર છે એ તો મશીનરી છે, એમાં આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી પણ આ મશીનરી છે એ મશીનરીની અંદર ક્યારેપણ એવો ખોટકો આવે છે ત્યારે એ મશીન ચાલતું બંધ થઈ જાય છે. અને જ્યાં સુધી એ મશીનરી બરાબર કામ કરે છે ત્યાં સુધી એના બધા પાર્ટ બરાબર ચાલુ રહે છે અને એને આપણે એમ કહીએ છીએ કે અંદર આત્મા છે. પણ એવું કાંઈ નથી.

પૂર્વભવ નથી. આ પૂર્વભવના જાતિસ્મરણના દાખલામાં અહીંયાં 'ભાવનગર'માં આવેલા ત્યારે થોડી ચર્ચા થયેલી. તો કહે એ બધી વાત ગપ્પા છે. પૂર્વભવ જેવું કાંઈ છે નહિ, એ કાંઈ માનવા જેવું નથી. એટલે એ થોડા નાસ્તિક. એ તો બૌદ્ધના

અભિપ્રાયમાં આવતા, નાસ્તિકના અભિપ્રાયમાં આવતા, ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયમાં બોલતા હતા.

પણ અસત્ય દર્શનને વિષે, અસત્યદર્શનમાં કેવા કેવા છે ? કે 'આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી, એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે, એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે;...' સમુદાય એટલે મનુષ્યનું ટોળું. કે ભાઈ ! અમુક સંયોગથી આત્મા નામનો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. સંયોગને કારણે ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળ તત્ત્વ એ નથી પણ સંયોગિક તત્ત્વ છે. એવું પણ અમુક દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે.

'આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે,...' દેહની સ્થિતિ પછી નથી. એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે. કોઈ દર્શન એમ કહે છે કે ભાઈ ! આ શરીર છે ત્યાં સુધી આત્મા છે પછી આત્માનો નાશ થઈ જાય છે. 'આત્મા આણુ છે,...' એવો એક અભિપ્રાય (રાખે છે). આત્મા બહુ સૂક્ષ્મ છે એટલે પરમાણુ જેવો સૂક્ષ્મ છે એટલે આણુ છે. એમ પણ કોઈ સ્વીકારે છે. 'આત્મા સર્વવ્યાપક છે...' એમ પણ કોઈ સ્વીકારે છે. બધે એક આત્મા જ વ્યાપેલો છે, બીજું કોઈ જગતમાં તત્ત્વ નથી. પરમબ્રહ્મ જેને કહે છે.

'આત્મા શૂન્ય છે,...' આત્મામાં કાંઈ નથી, અંદરમાં શૂન્ય છે. એ પણ આ 'રજનીશ' કહેતા. આત્મા અંદર શૂન્ય છે એવો પણ એક અભિપ્રાય સ્વીકારે છે. 'આત્મા સાકાર છે,...' અથવા 'આત્મા પ્રકાશરૂપ છે,...' આ લાઈટ જેને કહે છે. 'આત્મા સ્વતંત્ર નથી,...' આત્મા પરતંત્ર છે. સંયોગ હોય એ પ્રમાણે એને વર્તવું પડે. 'આત્મા કર્તા નથી,...' આ સાંખ્યની અંદર. આત્મા કેવળ અકર્તા છે. અથવા 'આત્મા કર્તા છે...' એમ માનનારા છે આત્મા 'ભોક્તા નથી,...' એમ માનનારા છે.

'આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા છે,...' કરે છે કોઈ બીજો, ભોગવે છે કોઈ બીજો. બૌદ્ધનો અભિપ્રાય છે. 'આત્મા કર્તા નથી અને ભોક્તા નથી, આત્મા જડ છે....' પ્રકૃતિ જ બધું કાર્ય કરે છે. 'આત્મા કૃત્રિમ છે, એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની બ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી.' આ ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયમાં મોટાભાગે મનુષ્યપ્રાણી જે કુળમાં જન્મે છે અને એ કુળ અનુસાર એની જે ધર્મની માન્યતા હોય છે એ માન્યતાને અનુસરે છે. એવી માન્યતા સાચી છે એને સત્યની

કસોટી ઉપર ચડાવવાનો બહુભાગ જીવો પ્રયત્ન કરતા નથી. પોતાના સંપ્રદાયને જ એ ઠીક માનીને એ જ પ્રમાણે વર્તીને આયુષ્ય પૂરું કરે છે. આવું લગભગ જોવામાં આવે છે.

‘એ આદિ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિનું કારણ એવું અસત્દર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતાનું સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી. તે તે ઉપર જણાવ્યા એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્માને નામે ઈશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે;...’ કોઈને કોઈ ઈશ્વરની કલ્પના કરી છે. કોઈ ખુદાની, કોઈ ઈશ્વરની, કોઈ બીજા નામથી, કોઈ ત્રીજા નામથી, કોઈ શક્તિના નામથી, કોઈ માયાના નામથી, કોઈ અનેક પ્રકારના નામથી, કોઈ ઈશ્વરના અવતારના નામથી, કોઈ ઈશ્વરના પુત્રના નામથી. આ ‘ઈસુ’ને ઈશ્વરનો પુત્ર માને છે. એવી જુદી જુદી કલ્પના જીવે કરીને આગ્રહ સેવ્યો છે. એ પાછો એનો આગ્રહ રાખે છે એટલે એ માન્યતા એ છોડવા તૈયાર નથી. એનું નામ આગ્રહ છે. આગ્રહ કર્યો છે એવું જે અસત્સંગ એ અસત્સંગ છે. એ અન્યમતનો છે.

‘નિજેચ્છાપણું અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ તે જ્યાં સુધી મટે નહિ ત્યાં સુધી આ જીવ કલેશ રહિત એવો શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી,...’ જ્યાં સુધી એની માન્યતાની શ્રદ્ધાની ભૂલ ટળે નહિ ત્યાં સુધી જે મુક્તમાં મુક્તદશાની અંદર જે કલેશ રહિત દશા હોય છે, દુઃખ રહિત દશા હોય છે, પરમાનંદની જે દશા હોય છે, શાંતિની, પરમશાંતિની એવો પોતાના સર્વ પ્રદેશેથી મુક્ત થવું બને નહિ. જ્યાં સુધી જીવ મિથ્યા માન્યતામાં અટવાયેલો રહે ત્યાં સુધી એ મુક્ત બની શકે એવું બને એમ નથી.

‘અને તે અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે...’ એનો ઉપાય શું ? કે એ પ્રકારનો વાસ છોડવો હોય તો એનો ઉપાય શું ? કે તે અર્થે ‘સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું,...’ ‘સત્સંગ અને જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું...’ આ શું જીવ કટકા કરે છે. અમુક વાત માને અને અમુક વાત ન માને. આટલી સાચી. આ વાત તો બરાબર છે પણ આ વાતમાં તો બરાબર નથી લાગતું. એ બાબતમાં કાંઈક આપણે આપણી રીતે વિચારવું જોઈએ અને આપણી રીતે માની લેવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની એમ કહે કે અત્યારે રાત છે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા તો માનવું. એનું અત્યંત અંગીકૃતપણું. એટલે સર્વ સમર્પણ બુદ્ધિએ, સર્વાર્પણ બુદ્ધિએ પૂરેપૂરું, શરણાગતિ પૂરેપૂરી સ્વીકારવી. જો કોઈ આત્મજ્ઞાની મહાપુરુષ મળે તો એની પૂરેપૂરી શરણાગતિ સ્વીકારવી, પોતાના અભિપ્રાયનું ડહાપણ કરવું નહિ. તો બચવાનો ઉપાય છે. નહિતર એ કટકો કરી નાખે છે. આટલું માનું અને આટલું હું ન માનું. આ પરિસ્થિતિ (થાય છે). એ એકેય માનતો નથી. એના જેવી પરિસ્થિતિ થાય. ૯૯ વાત માન્યા પછી એક વાત ન માને તો એ ૯૯ ને માનતો નથી. એમ છે ખરેખર તો.

મુમુક્ષુ :- શ્રદ્ધાથી માનવું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માનવું તો શ્રદ્ધાની સાથે સંબંધ ધરાવે છે ને ! સીધી વાત છે. માન્યતા પૂરી હોય છે, માન્યતા ક્યાંય અધૂરી હોતી નથી. એકને નથી માનતો તે એની માન્યતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે કે એ ૯૯ને પણ માનતો નથી. પણ એને ભ્રમ રહે છે અને બીજાને પણ ભ્રમ રહે છે કે ના ના, થોડુંક માને છે. થોડુંક નથી માનતો. એ વાત સાચી હોતી નથી.

મુમુક્ષુ :- દિવસમાં રાત છે એમ બતાવે તો એમાં અભિપ્રાય શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અભિપ્રાય એમ છે કે એ તો બુદ્ધિમાં આવે એવી વાત છે કે દિવસ છે એને રાત કહે છે. તો એ વાત તો બુદ્ધિ કોઈ રીતે સ્વીકારે એવું નથી. એનો અભિપ્રાય એ છે કે તારી બુદ્ધિ ન સ્વીકારે એવી વાત હોય તો પણ એકવાર તું સ્વીકારી લેજે. અને પછી સમજવાનો પ્રયત્ન કરજે કે મારી બુદ્ધિ સ્વીકારતી નહોતી, નક્કી કાંઈક મારી બુદ્ધિમાં દોષ રહી ગયો છે, વિપર્યાસ રહી ગયો છે, આપ શું કહેવા માગતા હતા ?

મુમુક્ષુ :- ધર્મદાસજીનો દાખલો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘ધર્મદાસજી’ને એમના ગુરુએ એમ કહ્યું કે તું અંધા હૈ. દેખનેવાલે કો નહિ દેખતા, સિદ્ધપદ કો નહિ દેખતા, સિદ્ધસ્વરૂપ કો નહિ દેખતા. અંધા હૈ તું. હવે એ તો દેખતા હતા. બે આંખે દેખવા છતાં એને આંધળા કીધા તો એના અજ્ઞાનનેત્ર છે એ ખૂલી ગયા. સીધું લીધું. અવળું લીધું હોત તો એમ કહેત કે લે ! મને, હું દેખતો છું અને મને આંધળો કહે છે ? આવી ગાળ દીધી મને ? એમ કહે. અથવા એક બીજો વિચાર લઈએ. ‘શ્રીમદ્જી’ના જીવનમાં બન્યું

હતું. એક મુમુક્ષુ એટલે સાધારણ મુમુક્ષુ પણ સગા હશે નામધારી. તો આવ્યા એમને ત્યાં, ઊતર્યા 'મુંબઈ' એમના ઘરે માટુંગામાં. સાંજ પડી એટલે ચોવિહાર કરી લીધો. જો કે એમના વિષે લોકો અફવા ઉડાડતા કે 'મુંબઈ'માં રહે છે અને રાત્રે ખાય છે, ફલાણું રાત્રે ભોજન કરે છે. પ્રસંગ એમ બતાવે છે કે એ ચોવિહાર કરતા હતા રાત્રે પાણી પણ પીતા નહોતા. બંનેએ સાંજે જમી લીધું, પાણી પી લીધું. હવે આવ્યા પણ આખા દિવસમાં કોઈ ધર્મચર્યા અને તત્ત્વની વાત પૂછતા નહોતા. એમને એમ થતું હતું કે આ આવ્યા છે એ કારણથી. મુમુક્ષુ તરીકે એની ધાર્મિક જીવનની છાપ હતી. અને ખાસ એટલા માટે આવેલા. આ તો કાંઈ પૂછતા નથી. સૂવાનો સમય થયો રાત્રે ૯-૧૦ વાગ્યે પોતે પૂછ્યું પછી. કેટલી એમની કરુણા હતી ! કે કેમ કાંઈ તરસ લાગી છે ? શું પૂછ્યું ? હવે એ સામાન્ય બુદ્ધિનો વિષય થયો કે નહિ ? કે ચોવિહાર કરી લીધા પછી પાણીનું પૂછે છે. ત્યારે પાણીનું નથી પૂછતા પણ કાંઈક બીજી વાત છે આની અંદર. એમ એને સમજવું જોઈતું હતું કે નહિ ? તો તરત જ એમણે જવાબ દીધો કે આપ એમ કેમ પૂછો છો ? આપણે તો ૬ વાગે ચોવિહાર વાળી લીધો છે. હવે આપ પાણીનું કેમ પૂછો છો ? તો કહે ઠીક... ઠીક.. ઠીક.. સૂઈ જાવ. શું કીધું ? ઠીક ત્યારે હવે તમે સૂઈ જાવ.

હવે એને એમ ગણતરી ગણી લીધી કે આમને ચોવિહારની ખબર પડતી લાગતી નથી. હવે એ પૂછે શું ? અને પૂછે ગ્રહણ કરે શું ? એ પૂછે શું ? એને આંક તો એ જ બાંધ્યો. કે આમણે ચોવિહાર કર્યો છે એ ભૂલી ગયા લાગે છે. એટલું તો એમણે માપ મૂકી દીધું. હવે એ પૂછે શું એને ? અને પૂછે તો એ કહે ત્યારે સમજે શું ? કેમ કે એનો આંક તો બીજો જ છે આખો. એ પરિસ્થિતિમાં જીવને યોગ થાય છે તો પણ એ અયોગ બરાબર થઈ જાય છે. સંયોગ અયોગ જેવો હોય છે.

મુમુક્ષુ :- પૂછેલું જ્ઞાનની પીપાસા માટે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, તૃષ્ણા માટે પૂછ્યું હતું. એ જે તૃષ્ણા પૂછી એ જ્ઞાનની તૃષ્ણા છે ? જિજ્ઞાસારૂપ તૃષ્ણા છે ? એમ વાત હતી. પણ એ વાત અધ્યાહાર રાખી. કે પાણીનું તો હું પૂછવાનો જ નથી. એને ખબર હોવી જોઈએ તો આ શું પૂછવા માગે છે ? એમ કરીને એની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવી હતી. પણ એ એટલા બધા સ્થૂળ વિચારમાં બેઠા હતા એટલે એમણે વિચાર માંડી વાળ્યો કે કાંઈ નહિ હવે તમે

સૂઈ જાવ. એનું નામ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું છે.

એક બીજો વિષય આપણે ત્યાં જે ચર્ચાણો છે એ વિચારવા જેવો છે કે 'ગુરુદેવશ્રી'એ 'પૂજ્ય બહેનશ્રી'માટે એ વાત કરી હતી કે તત્ત્વનું ઓછું સમજશ તો ચાલશે, પણ એમના ચરણ પકડીને બેસી રહેજે, વીંટળાઈને રહીશ તો તને વાંધો આવશે નહિ. તો એ પરમ સત્ય હતું. પણ વિદ્વાનોને એમ લાગ્યું કે તત્ત્વને ગૌણ કરીને વ્યક્તિને કેમ મુખ્ય કરે છે ? તો એને 'ગુરુદેવ'ના જ્ઞાનમાં શંકા પડી ગઈ. પડી ને ? એવી શંકા પડી તો પરિસ્થિતિ શું થઈ ? કે મુનિઓના સંગ સુધી પહોંચી ગયા. એ બચાવવા માટે કીધું હતું. ઊંધું પડી ગયું કે આ તત્ત્વને કેમ ગૌણ કરે છે ? પણ જેણે તત્ત્વમાં તમને જાગૃત કર્યા, ભલા માણસ ! એટલો તો વિચાર કરો કે એ તત્ત્વને ગૌણ કરતા હશે કદી ? કેવી રીતે કરે ? એટલો બધો ઓછો આંક મૂકી દીધો તમે ?

મુમુક્ષુ :- આત્મા બોલતા એમણે શીખડાવ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્મા બોલતા એમણે શીખડાવ્યું છે. એનો આંક તમે એટલો ઓછો મૂકી દીધો કે આ તત્ત્વને ગૌણ કરાવે છે. અને જ્ઞાની એ તત્ત્વ નથી, એ જીવંત તત્ત્વ છે. જ્ઞાની તો જીવંત તત્ત્વ છે. તો જીવંત તત્ત્વને ન સમજે એ શાસ્ત્રના તત્ત્વને શું સમજવાનો હતો ? બુદ્ધિના વ્યભિચાર સિવાય બીજું કાંઈ થાય નહિ એમાથી. એ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય.

એટલે એવું છે કે 'જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્યંત અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું તે જાણવા યોગ્ય છે.' એ બધું ટાળવા માટે આ રીતે સત્સંગમાં જ્ઞાનીની આજ્ઞામાં રહીને આત્માને જાણવાનો એને ભાવ રહે તો એને સત્ય માર્ગ મળે અને નહિતર સત્યમાર્ગ અનંત કાળે જે મળ્યો નથી એ ન મળે, એ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય. અહીં સુધી રાખીએ....

તા. ૧૫-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૭
પત્રાંક - ૪૩૭, ૪૩૮

પત્રાંક ૪૩૭. પાનું ૩૬૭. આજે 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'નો સ્વર્ગારોહણ દિન છે. ૧૯૫૭, ચૈત્ર વદ પાંચમ. મનુષ્યપર્યાયનો ત્યાગ કરીને દેવપર્યાય ધારણ કરી છે. દસ વરસના સાધકજીવનમાં અનંત ભવભ્રમણ ટાળીને માત્ર એક ભવ પૂરતો સમય જેમનો બાકી રહ્યો છે. આવતા ભવે મનુષ્ય થઈને ચરમશરીરી અવસ્થામાં નિર્વાણદશાને પ્રાપ્ત કરશે. એમનો જે સ્વરૂપ પ્રત્યયી પુરુષાર્થ અને અંતરંગ જ્ઞાનદશા છે (એ) ઘણી અદ્ભુત છે ! અને બહુ સૂક્ષ્મતાથી એનો સ્વાધ્યાય કરતાં તત્ત્વદષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય એવો વિષય છે. ભલે એ પર્યાયનો વિષય છે તો પણ જે પર્યાયમાં સ્વભાવ પ્રગટ થાય છે અથવા જે પર્યાય વ્યક્ત સ્વભાવાકારે પ્રગટ હોય છે, એ પર્યાય પણ સ્વભાવદષ્ટિનું નિમિત્ત થાય છે. બીજાને સ્વભાવદષ્ટિ થવાનું એ નિમિત્ત બને છે. એ દષ્ટિથી એમનું અંતરંગ જીવન છે એનું અવલોકન કરવા યોગ્ય છે.

એ એમનું તો પર્યાપ્ત કાર્ય કરી ગયા પણ બીજા અનેક જીવો માટે જે શબ્દદેહ છોડતા ગયા, અક્ષરદેહ છોડતા ગયા, પેલો દેહ તો પંચમહાભૂતમાં મળી ગયો, અક્ષરદેહ મૂકતા ગયા છે. એ અક્ષરદેહ સેંકડો, હજારો વર્ષ સુધી રહેશે. વર્તમાનમાં જે Printing સુવિધા છે, છાપકામની જે સુવિધા છે એ જોતાં હજારો વર્ષ સુધી (નકલો પ્રકાશિત થતી રહેશે). કેમ કે પુસ્તક તો ન ટકી શકે, એકનું એક પુસ્તક ન ટકી શકે. ઉત્તરોત્તર એની જે નકલ થતી જાય એ હિસાબે એ અક્ષરદેહ વિદ્યમાન રહેશે. કંઈક ભવ્ય આત્માઓ, અનેક ભવ્ય આત્માઓ પોતાનું હિત સાધશે. જેની પાત્રતા હશે, જેની ભવ્યતાનો પરિપાક સમીપ હશે, નજીક હશે એવા જીવો કામ કરી જશે અને એને મૂળમાર્ગ મળવામાં એ નિમિત્તભૂત થશે.

એમના પત્રોનો, એમના વચનોનો, વચનામૃતોનો સ્વાધ્યાય કરવો એ પણ એમના

પ્રત્યેનું બહુમાન છે, એમના પ્રત્યેની ભક્તિ છે. આત્મહિતાર્થે એને અંગીકાર કરવા, એ એમના પ્રત્યેની પરમભક્તિ છે.

અહીંયાં ૪૩૭ પત્રના છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં (લખે છે), ‘પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી, જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે.’ શું કહ્યું ? અનેક પ્રકારના જે આત્માના અસ્તિત્વના વિષયમાં ભ્રમિત અભિપ્રાયો છે અને નાસ્તિત્વના વિષયમાં પણ જે ભ્રમણાયુક્ત અભિપ્રાયો છે, એ ઉપર કેટલાક અભિપ્રાયો એમણે દર્શાવ્યા, એ ભ્રાંતિગત ભાવોનો એમણે અત્યંત વિચાર કરેલો છે. એમ નથી કે એ વિષયની એમને ખબર નહોતી અને અજાણ્યા રહ્યા હતા અને પોતે જે પોતાને લાગ્યું એ કહેવા મંડી ગયા, બાકી બીજી વાતની એમને ખબર નહોતી એવું નથી. જગતના તમામ પ્રકારના ભ્રાંતિગત અભિપ્રાયોનું એમને જ્ઞાન હતું, એ સંબંધમાં એમણે ઊંડો વિચાર કરેલો. અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચાર કરેલો. એટલે અસ્થિર મનથી, અસ્થિર જ્ઞાનથી કોઈ વિચાર કરેલો એમણે ઉતાવળા જ્ઞાનથી, અધુરા નિર્ણયથી વિચાર કરેલો નહિ. ‘અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી,...’ માત્ર વિચારીને નહિ પણ એ જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ નિર્વિકાર દશાએ સ્થિતિ કરી છે, સ્થિરતા પામ્યા છે. એ સ્થિરતામાં અનુભવ કર્યો છે તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો...

‘તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિ રહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે.’ એમને એમ કોઈ અનુમાન કરીને વાત કરી દીધી કે ગપ્પુ મારી દીધું છે એવું નથી. પણ આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો એનું જે વિજ્ઞાન, તેને ભ્રાંતિરહિતપણે એટલે યથાતથ્ય સ્વરૂપે જાણવા માટે શ્રી તીર્થંકરાદી મહાપુરુષોએ અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. ઘણો કઠીન પુરુષાર્થ (આરાધ્યો છે). આગળ એક વાત કરી છે ને કે, ત્રણ લોકને વશ કરવા સહેલા છે. પણ એક ક્ષણ માટે સ્વરૂપમાં અસંગદશાએ સ્થિર રહેવું એ દુષ્કર છે. ‘એવો દુષ્કર પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે.’

‘આત્માને એક પણ અણુના આહારપરિણામથી અનન્ય તિન્ન કરી...’ જુઓ. નહિતર આહાર તો દેહને ટકવાનું, પુષ્ટ થવાનું એક કારણ છે શરીરને. અને શરીર એ જ આત્મબુદ્ધિએ આત્મા થઈને સંસારમાં સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તો આત્માને

એક પણ અણુના આહાર પરિણામ વિના, એક પરમાણુનો પણ એને આહાર હોતો નથી. એવા પરિણામથી અત્યંત ભિન્ન કરીને 'આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અનાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે.' જુઓ ! સિદ્ધાંત શું લીધો છે ? આત્મા આહારથી જીવતો નથી પણ સ્વરૂપથી જીવે છે. જુઓ ! અહીંયાં તેરમાં ગુણસ્થાને આહાર ન હોય એ વાત સિદ્ધાંતિક રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. જરા ફરીથી જુઓ ! આત્માને એકપણ અણુના આહાર પરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરીને. તદ્દન ભિન્ન કરીને. અનન્ય એટલે તદ્દન ભિન્ન કરીને આ દેહને વિષે, દેહ હોવા છતાં દેહને વિષે 'સ્પષ્ટ એવો અનાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર છે એમ જોયો છે.' આત્મામાં જીવવા માટેની જીવત્વશક્તિ છે.

ભગવાન 'અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે' 'સમયસાર'ના પરિશિષ્ટમાં આત્માની ૪૭ શક્તિઓનું વર્ણન કર્યું છે. છે અનંત શક્તિઓ, એમાંથી ૪૭નું વર્ણન કર્યું છે. એમાં પહેલી જીવત્વશક્તિનું વર્ણન કર્યું છે. જેનાથી આત્મા જીવે છે. જે આત્માના ભાવપ્રાણસ્વરૂપ છે, જેના કારણથી જીવ જીવે છે. કેટલું જીવે છે ? અનાદિઅનંત જીવે છે. તેથી એ જીવત્વશક્તિનું સામર્થ્ય અનંત છે. એક પણ આહારના પરમાણુ વિના પણ એ અનંતકાળ જીવતો રહ્યો છે, જીવતો રહેશે, એને એક પણ આહારના પરમાણુની જરૂર રહેશે નહિ. એવો આત્મા-ભિન્ન આત્મા દેહને વિષે, દેહ હયાત હોવા છતાં. અરિહંતદેવને દેહ હયાત હોવા છતાં એવો 'અનાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે.' સ્વરૂપથી જીવનાર એવો અનુભવ્યો છે કે આ આહાર વિના અબજોના અબજો વર્ષ સુધી દેહને વિષે બિરાજમાન આત્મા રહી જાય છે.

સીમંધર ભગવાન છે અત્યારે. ૧૬ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય બાકી છે. ૧૬ લાખ પૂર્વનું. એક કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય છે ને એમાં ૮૪ લાખ પૂર્વ ગયા. ૧૬ લાખ પૂર્વ બાકી છે. અબજો વર્ષ થાય એના. આહારના એક પરમાણુ વિના શરીર પરમ ઔદારિકપણે એવું ને એવું રહેશે. જરાય કૃષ નહિ થાય, જરાય નિર્બળ નહિ થાય. એ તો શરીર. આત્મા તો અનંત વીર્યથી સંપન્ન છે. એને તો કોઈ અશક્તિ આવવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. શરીરની કોઈ અવસ્થામાં આત્માને અશક્તિ આવવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી.

વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ ઘણા આત્માઓએ સમ્યગ્દર્શન સાધ્યું છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં. 'સોભાગભાઈ'નો સીધો દાખલો છે. એમની તો એકદમ વૃદ્ધાવસ્થા અને એકદમ

અશક્ત શરીર હતું. લખી શક્તા નહોતા, બેસી શક્તા નહોતા. સુતા સુતા પત્ર લખાવ્યો છે છેલ્લો. શરીર બહુ નબળું પડી જાય તો આત્માની શક્તિ ઢીલી પડી જાય કે નહિ ? નહિ. આત્મા એ વખતે પણ અત્યંત બળવાન થઈને અપૂર્વ પુરુષાર્થ કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ શકે છે. એનો આ જીવંત પુરાવો છે, જીવંત દાખલો છે.

મુમુક્ષુ :- અમે એના અનુયાયી કહેવડાવવાને લાયક નથી, એટલા ખાઉધરા છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખાઉધરામાં શું છે કે ગૃહિ, ગૃહિ કહે છે એને ખાવાની. ખોરાકના પરમાણુ છે એમાં મીઠાશની કલ્પના કરી છે અને એ મીઠાશની કલ્પનાથી એટલી બધી એને અધિકાઈ આપી દે છે, અધિકતા આપી દે છે કે પોતાના આત્માને કેટલું બંધન કરે છે એની એને ખબર હોતી નથી. અથવા એ મીઠાશથી આહાર લેતાં એ જ વખતે અશાતા વેદનીય બંધાયને એ રોગરૂપે ઉદય આવશે એના વિજ્ઞાનની ખબર નથી હોતી. એ પ્રકારના વિજ્ઞાનની ખબર નથી હોતી. એટલે વિજ્ઞાનની ખબર નહિ હોવાથી એને એમ માને છે કે અત્યારે તો મને મજા આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ભવિષ્યમાં સજા થશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એક સેકન્ડનો જીભનો ચટકો કેવો ભયંકર રોગ લાવશે એને ખબર નહિ હોય. અને એ તો જ્યારે આવશે ત્યારે આવશે પણ અત્યારે એના આત્માનો ઘાત થયો, શાંતિનો ઘાત થયો અને અશાંતિ થઈ ગઈ. એટલું સૂક્ષ્મ વિજ્ઞાન તો કાંઈ ખબર નથી, એવી પરિસ્થિતિ છે. એટલે પછી પંચેન્દ્રિયના બધા જ વિષયમાં જીવ એ રીતે ઉલજીને પડે છે. પડે છે નહિ, એમાં ડૂબે છે. એ પરિસ્થિતિ છે. પછી કોઈને સ્વાદની મુખ્યતા હોય છે તો કોઈને ગંધની મુખ્યતા હોય છે, કોઈને શ્રવણની મુખ્યતા હોય છે, કોઈને કાંઈ, કોઈને કાંઈ. જેની રુચિ. કોઈને કોઈ વિષયની જીવને (રુચિ રહી જાય છે). આત્મરુચિના અભાવમાં, આત્મિક શાંતિ અને આત્મિક સુખની રુચિના અભાવમાં પુદ્ગલ પરમાણુના પર્યાયના અનુભવની એને રુચિ થાય છે. અનુભવી શક્તો નથી પણ એને અનુભવની રુચિ રહે છે. એ જીવને દુઃખનું કારણ છે.

અહીં તો એમ કહે છે કે ભગવાને અનાહારી આત્મા જોયો છે. આહાર કરનારો આત્મા જોયો નથી પણ અનાહારી આત્મસ્વરૂપ જોયો છે. અને આહાર વગર સ્વરૂપથી

જીવનાર એવો જોયો છે. નહિતર જીવવાનું શું ? કે ભાઈ ! તું સ્વરૂપથી અનાદિ અનંત તું જીવવાનો જ છો. સંસાર અવસ્થામાં પણ તું ટકે છો કે નથી ટકતો ? આહારથી ટક્યો છે એવું કાઈ થોડું છે ? નિગોદમાં શું આહાર લે ? એનું તો શરીરેય કેટલું છે ? અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું તો શરીર છે નિગોદમાં શું આહાર લે ? કેટલોક આહાર લે ? ત્યાં તો જીહ્વા ઇન્દ્રિય નથી, માત્ર સ્પર્શોન્દ્રિય છે. આહાર લેવાની ઇન્દ્રિય નથી એકેન્દ્રિયને તો. એકલી સ્પર્શોન્દ્રિય છે. શું આહાર લે ? ક્યાંથી આહાર લે ? ત્યાં ટકે છે કે નથી ટકતો ? જીવે છે કે નથી જીવતો ? કે જીવે છે.

એવા સ્વરૂપથી જીવનાર 'એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની...' તે જોનાર. સ્વરૂપથી જીવનાર છે એવું જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની 'પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે,...' એ જ્ઞાની પોતે જ શુદ્ધાત્મા થયા છે. એમનો આત્મા વિશુદ્ધ થયો છે. સર્વ પ્રકારના વિકાર અને વિભાવ એમણે ટાળ્યા છે. લોગસ્સમાં આવે છે ને ? વિહુય રમણા. વિહુય-જેણે સારી રીતે ટાળ્યા છે, વિશેષ પ્રકારે કરીને જેણે હેયપણું કરીને રજ અને મળ ટાળ્યા છે, એથી શુદ્ધ થયા છે.

'પોતે પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે, તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જોકે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.' એને ભિન્નપણું એમ શું કહેવું ? એ તો પોતે શુદ્ધાત્મા થયા છે એને ભિન્નપણું (શું કહેવું ?) પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થયા. જ્યાં અભિન્નપણું થતું નથી એને ભિન્નપણું થયું એમ શું કહેવું ? એ તો એક કહેવા ખાતર કહીએ છીએ, બતાવવા ખાતર એમનું સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ.

'એવો જે અનંત પ્રકારે વિચારીને પણ જાણવા યોગ્ય ચૈતન્યઘન જીવ...' એવો જે અનંત પ્રકારે વિચાર કરીને એટલે ચારે તરફથી વિચાર કરીને જાણવાયોગ્ય ચૈતન્યઘન જીવ-દેહમાં રહેલો આત્મા 'તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને...' જુઓ ! જાણી, વિચારી અને સત્કારીને 'જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે.' એવો આત્મા એમણે બે પ્રકારે કહ્યો છે. અને એ એમને જાણવો, એમણે જે કહ્યો છે ચૈતન્યઘન જીવ તે એમને જાણવો. જાણવો, વિચારવો, વિચારીને એનો આદર કરવો, વિચારીને જે કહ્યું છે તે શ્રદ્ધા, જ્ઞાનમાં અંગીકાર કરવું એને સત્કાર કર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. જાણી લે કો'કને કહેવા ખાતર. પોતે અંગીકાર ન કરે તો એવી રીતે જાણવું નથી લીધું. વિચારીને, જાણીને, સત્કાર કરીને એટલો

શબ્દ વાપર્યો છે. એટલે પોતે અંગીકાર કરીને. ‘જીવ પોતે તે સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે.’ અને પોતે એવા ચૈતન્યઘન આત્મામાં, ચૈતન્યઘનભાવે સ્થિતિ કરે-સ્થિર થઈ જાય.

‘પદાર્થમાત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ ‘વક્તવ્ય’ અને ‘અવક્તવ્ય’ એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે.’ બે પ્રકારે કહ્યું ને ઉપર ? પદાર્થમાત્ર. પછી જીવનું, પુદ્ગલનું બધા જ પદાર્થોનું સ્વરૂપ, છએ પદાર્થોનું સ્વરૂપ. ‘તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ વક્તવ્ય..’ એટલે કહી શકાય અને ‘અવક્તવ્ય...’ એટલે વાણીથી ન કહી શકાય ‘એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે.’ અને પણ વ્યવહારધર્મ કહ્યો છે. કેમ કે એ વ્યવહારથી વાત છે ને એ બધી. ભેદ પાડીને કહેવું પડે છે, વક્તવ્યમાં પણ ભેદ પાડવો પડે છે. ‘એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે.’

‘અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં ‘અવક્તવ્ય’ જ છે.’ જે અવક્તવ્ય છે એટલે કહી શકાય તેવું નથી તે અવક્તવ્ય જ રહે છે. એને તો અમે પણ કહી શકીએ એવું નથી. તીર્થંકરાદિ જે કહી શકતા નથી (તે) બીજાને કહેવાનો પ્રશ્ન નથી. તે તો અવ્યક્તગત છે.

‘વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે.’ કયો દોહો છે આ ?

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

‘બનારસીદાસજી’નું આ પદ છે. એમણે જીવને એના મુખ્ય ધર્મોથી સમજી શકાય, કહી શકાય અને સમજી શકાય એના માટે આટલા શબ્દો વાપર્યા છે. એક એકનો અર્થ કરશે પોતે. પછીના પત્રમાં એમનો એક એક શબ્દનો અર્થ કરશે.

ફરીથી. ‘વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે, તે સર્વપ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે,...’ છન્નસ્થ કહેવા સમર્થ છે પણ અમુક હદે કહેવા સમર્થ છે, સર્વ પ્રકારે કહેવા સમર્થ નથી. જ્યારે તીર્થંકરની દિવ્યધ્વનિમાં જે કહેવાયોગ્ય ધર્મ છે, વાણીગોચર ધર્મ છે તે સર્વપ્રકારે સ્પષ્ટપણે વચનગોચર થાય છે. ‘અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે જણાય એવો જીવ ધર્મ છે.’ એ જીવ વિશુદ્ધ પરિણામથી જાણી શકે એવું છે. મલિન

પરિણામથી જાણી શકે એવા જીવધર્મ નથી.

જેમ સત્પુરુષને ઓળખવા માટે પાત્રતા જોઈએ. એમ જીવને સમજવા માટે પણ પરિણામની વિશુદ્ધતા જોઈએ છે. ઘણીવાર આપણે એવી ચર્ચા ચાલે છે કે બુદ્ધિનો બળીયો હોય, ક્ષયોપશમ ઘણો હોય માટે આ વાત સમજી લે, એમ નથી. પાત્રતા હશે એને સમજમાં આવશે. બુદ્ધિવાળો એકકોર પડ્યો રહેશે. ઘણી બુદ્ધિ છે માટે ઘણું સમજે એ નિયમ અહીંયાં લાગુ નથી પડતો. અહીંયાં તો આ વિષયને સમજવા માટે પાત્રતા અને વિશુદ્ધતા હોવી જરૂરી છે. તો જ આ વિષયની અંદર ચાંચ બૂડે છે, નહિતર ચાંચ બૂડતી નથી. આ સીધી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- વિશુદ્ધતા એટલે દર્શનમોહની મંદતા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, દર્શનમોહની મંદતા. ચારિત્રમોહની મંદતા નહિ. ઠીક છે. નહિતર વળી વિશુદ્ધતા માટે શું કરે છે કે ભાઈ ! કેટલો ત્યાગ કરી નાખો, કેટલુંક ફલાણું કરી નાખો. કેટલુંક આમ કરી નાખો. માટે આપણને વિશુદ્ધતા થાય અને આપણે આવી ઊંચી વાત સમજી શકીએ. એમ નથી. હજારો ઉપવાસ કરવાવાળાની કોધની પ્રકૃતિમાં એક અંશે ફરક પડતો નથી. કેટલાક તો વધારે કોધી થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- પાત્રતા અને વિશુદ્ધતા. પાત્રતાને દર્શનમોહસાથે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, દર્શનમોહનો સંબંધ છે. વિશુદ્ધતાને પણ દર્શનમોહનો સંબંધ છે. અહીંયાં વિશુદ્ધતા દર્શનમોહની જ લેવી છે, ચારિત્રમોહની નથી લેવી. દર્શનમોહ મંદ થાય ત્યારે ચારિત્રમોહ તો સહેજે મંદ થાય છે. પણ એ પ્રકાર જુદો છે અને ઓલો પ્રકાર જુદો છે. જ્યારે દર્શનમોહ તીવ્ર થાય એટલે સાધન નથી એને સાધન માનીને ધર્મની ક્રિયા કાંઈ કર્યા કરે, ત્યારે જે દર્શનમોહ તીવ્ર થાય અને ચારિત્રમોહ મંદ થાય એમાં વિશુદ્ધિ નથી લીધી. એને વિશુદ્ધિ નથી કહેતા. જ્યારે દર્શનમોહ સહિત ચારિત્રમોહની મંદતા થાય ત્યારે એ પરિણામને વિશુદ્ધ પરિણામ કહ્યા છે. અને એ પરિણામ જ્યારે જીવને હોય ત્યારે એ જીવના સ્વરૂપને, ચૈતન્યઘન એવા જીવના સ્વરૂપને સમજવાને યોગ્ય થાય છે. નહિતર એને એ વિષયની સમજણ આવતી નથી.

અથવા સમજણ તો એને કહેવી કે જે સ્પષ્ટ અનુભવાંશે ભાસવાથી પ્રતીતિ થાય, વિશ્વાસ આવે. સ્પષ્ટ અનુભવાંશે ભાસ્યમાન થવાથી જેનો વિશ્વાસ આવે એને એની સમજણ થઈ એમ કહેવું યોગ્ય છે. નહિતર સમજણ એ બધી ગેરસમજણ

છે, ખરેખર સમજણ નથી.

‘તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુરુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે,...’ જુઓ ! સત્પુરુષે કરીને જણાય એવો કેમ કહ્યો ? જેણે સત્પુરુષને સ્વીકાર્યા છે એને દર્શનમોહ મંદ થાય છે માટે. જેણે સત્પુરુષને ઓળખ્યા, જેને સત્પુરુષ પ્રત્યે બહુમાન અને ભક્તિ થઈ, સજીવનમૂર્તિ લેવા, એને અવશ્ય દર્શનમોહ મંદ થાય છે અને ત્યારે એ સત્પુરુષના વચનો એના શિષ્યમાં પરિણામને પામે છે, એનું ફળ આવે છે. ‘એવો જીવધર્મ છે, અને તે જ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે દોહાને વિષે કહ્યો છે.’ અને જે જીવધર્મ ઓળખાય છે, સમજાય છે તે ધર્મ એના કેટલાક લક્ષણ દ્વારા અમુક મુખ્ય પ્રકાર જાણીને એ આ દોહાને વિષે ‘બનારસીદાસજી’એ કહ્યો છે.

‘અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે,...’ અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે. ઘણા શાસ્ત્રના અભ્યાસે સમજાશે એમ ન કહ્યું. જોયું ! બહિર્લક્ષી જ્ઞાન અને અંતરલક્ષી જ્ઞાન એનો આંતરો અહીંયાં બતાવ્યો છે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ તો આ વિષયમાં બહુ સ્પષ્ટ કરતા. આ વિષયને ‘ગુરુદેવશ્રી’ વધારે સ્પષ્ટ કરતા. એ તો ઉઘાડજ્ઞાન અને બહિર્લક્ષી જ્ઞાન ઉપર પ્રહાર કરતા હતા. જેમ પુણ્ય પરિણામ ઉપર પ્રહાર કરતા હતા એમ બહિર્લક્ષી જ્ઞાન ઉપર પણ પ્રહાર કરતા હતા. અને એ બહિર્લક્ષી જ્ઞાન એટલે શાસ્ત્ર વાંચતા વાંચતા આત્માનું જ્ઞાન થઈ જશે એમ માનનાર બાહ્ય ક્રિયા કરતાં કરતાં ધર્મ થઈ જશે, એ બંનેના શલ્ય એકસરખા છે એમ કહેતા હતા. ઓલાને આ શલ્ય છે કે હું આ ક્રિયા કરીશ તો પામી જઈશ. ઓલાને આ શલ્ય છે કે હું શાસ્ત્ર વાંચીશ એટલે પામી જઈશ. બેયને શલ્ય છે એમ કહેતા હતા.

મુમુક્ષુ :- જીવના ધર્મનું વિજ્ઞાન બતાવ્યું કે એ સત્પુરુષે કરી જણાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સત્પુરુષે કરીને જણાય છે. એવી વાત છે. ગૂઢ અર્થ લીધો છે. સત્પુરુષે કરીને જણાય એટલે અસત્પુરુષથી એક તો નહિ જણાય. ગમે તે વિદ્વાન તને સમજાવી દેશે એમ માની લઈશ નહિ. સત્પુરુષને વળગજે. અસત્પુરુષને વળગતો નહિ એમ કહેવું છે. અને તે પણ એના પ્રત્યે બહુમાન અને ભક્તિ થશે ત્યારે તને એની ઓળખાણ થશે. ત્યારે સમજાશે. નહિતર ઓઘે ઓઘે પણ એ તને સમજાશે નહિ. ભલે સત્પુરુષના સંગમાં રહ્યો હઈશ તો પણ.

‘ગુરુદેવ’નું એક બહુ સરસ વચનામૃત છે. બહિરજ્ઞાન-પરલક્ષીજ્ઞાન અને

અંતરલક્ષી-સ્વરૂપલક્ષીજ્ઞાન વિષે. અહીંયાં તો અપૂર્વતામાં લીધી છે એ વાત. ૪૪૬ છે. આમ તો કોઈએ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે કે 'આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો છે. પણ કેમ કરવો ?' તે પ્રકારનો પુરુષાર્થ, તે પુરુષાર્થ અમારો ઉપડતો નથી. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો છે અમારે, ભાવ તો છે પણ કેમ કરવો ? પુરુષાર્થ તો ઉપડતો નથી. કરવું શું અમારે ? આવો એક મુંઝવણનો પ્રશ્ન છે એમાંથી આ ઉત્તર નીકળ્યો છે.

'ચૈતન્યસ્વભાવનો મહિમા કોઈ અર્થિત્ય છે.' કોને ? જેને લક્ષમાં આવે એને. નહિતર તો આત્મા... આત્મા... આત્મા... જીવ... જીવ... જીવ... કરીને જાણે કાંઈ છે જ નહિ. ભાજીમૂળાની જેમ એને ગણી લે છે. પણ ચૈતન્યસ્વભાવનો મહિમા કોઈ અર્થિત્ય છે એમ અંદરથી મહિમા આવે તો સ્વ તરફનો પુરુષાર્થ ઉપડે. અંદરથી લક્ષ થઈને મહિમા આવે તો એને સ્વ તરફનો અંતર્મુખી પુરુષાર્થ ઉપડે. એટલે દિશા બદલાય. આ દિશા બદલવી તે અપૂર્વ છે એ વાત અહીંયાં કરી છે.

મુમુક્ષુ :- હું આવો છું એમ આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હું આવો. હુંપણે આવે તો દિશા બદલાય છે. નહિતર કો'ક આવે છે એને. આત્મામાં ચૈતન્ય છે. અનંત ગુણ છે, અનંત શક્તિ છે પણ કો'કનો આત્મા, પોતાનો નહિ.

હવે કહે છે કે 'ખરેખર તો જે પર્યાય પરલક્ષી છે તે સ્વલક્ષી કરવી એમાં મહાન પુરુષાર્થ છે.' આ પહેલો મહાન પુરુષાર્થ અપૂર્વ પુરુષાર્થ અહીંયાં છે. આપણે આ વિષય અવારનવાર ચર્ચાએ છીએ. અને હજી જ્યાં સુધી એ પ્રકારમાં ન અવાય ત્યાં સુધી એમાં ઊંડા ઉતરવા જેવો વિષય છે. કેમ કે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયનો તો પ્રસંગ છે. એટલે જ્ઞાનની ક્રિયા તો છે પણ જ્ઞાનની ક્રિયા બે પ્રકારની છે. એક બાહ્ય ક્રિયા છે અને એક અંતરક્રિયા છે. જેમ મન-વચન-કાયની બાહ્ય ત્યાગની બાહ્યક્રિયા છે એમ જ્ઞાનની પણ એક બાહ્યક્રિયા છે. એ બાહ્યક્રિયાથી આત્માનો ધર્મ થતો નથી. આત્માને કાંઈ ફાયદો નથી. આત્માને કોઈ લાભ થતો નથી. ભલે હજારો-લાખો-કરોડો શાસ્ત્રો વાંચે. વાંચે નહિ, કંઠસ્થ કરી લે. ઘણાને તો આખા શાસ્ત્રો કંઠસ્થ થઈ જાય છે એટલું બધું રટણ હોય છે. કાંઈ આમાં વળે એવું નથી.

'ખરેખર તો જે જ્ઞાનની પર્યાય પરલક્ષી છે તેને સ્વલક્ષી કરવી એમાં મહાન પુરુષાર્થ છે.' આ નિર્ણયનો પુરુષાર્થ મોટો છે એમ કહે છે. ભાષા ભલે ટૂંકી કરી

નાખી કે તું દ્રવ્ય તરફ વળ, તું ધ્રુવ તરફ વળ, અંતરમાં વળ એમ ટૂંકી ભાષા કરી હોય. એમ ભાષા સહેલી અને ટૂંકી કરી પણ પુરુષાર્થ તેમાં મહાન છે. અંતર્મુખ થવું એ પુરુષાર્થ ઘણો મહાન છે. ભલે શાસ્ત્રજ્ઞાન કરે, ઘણા શાસ્ત્રો ભણે. ભલે ધારણાજ્ઞાન કરી લે. એટલે બધું યાદ કરી લે, બધું કંઈસ્થ કરી લે. પણ પર્યાયને સ્વલક્ષમાં વાળવી, અંતર સ્વસન્મુખ કરવી એ પુરુષાર્થ અનંત છે. અપૂર્વ છે. દિશા બદલતી હોવાથી એ પુરુષાર્થ પણ અપૂર્વ છે એ વાત પહેલીવહેલી આ એક જગ્યાએ સ્પષ્ટ મળે છે. શેમાંથી આવ્યું છે ? 'આત્મધર્મ'માં જ્ઞાનગોષ્ઠીનો Article આવે ને એમાંથી લીધેલું છે.

(અહીંયાં) શું કહે છે ? કે 'અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે...' શાસ્ત્રના અભ્યાસે ન કીધું. પરમાર્થ તત્ત્વ તરફ અંતર્લક્ષ કરવાના અનંત પુરુષાર્થથી, અપૂર્વ પુરુષાર્થથી એ પ્રકારનો વારંવાર અભ્યાસ કરતા..

મુમુક્ષુ :- આગમ અને અધ્યાત્મ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અધ્યાત્મનો પુરુષાર્થ છે. આગમની વાત જુદી છે. આગમના સિદ્ધાંતો તો આગમ વાંચીને સમજી શકે, જાણી શકે ઉઘાડ હોય તો એ બીજાને સમજાવી શકે, હજારો માણસને સમજાવી દે. પોતે કોરો ધાકડ હોય પણ હજારોને સમજાવી દે. તો એ કાંઈ એના આત્માને ગુણકારી નથી. એને તો એ અવગુણનું કારણ થશે. 'શ્રીમદ્જી' લે છે એક જગ્યાએ કે પોતે અપરિણામી રહીને ઉપદેશ કરે છે તે મહાઅનર્થ છે. શું કહ્યું ? એક જગ્યાએ આવે છે. આપણે જ્ઞાનામૃતમાં ખેંચેલું છે. પોતે અપરિણામી રહીને ઉપદેશ કરે છે તે મહાઅનર્થ છે. એટલે વાંચન કરનારે વાંચન કરતી વખતે જે ઉપદેશ ચાલતો હોય તે ઉપદેશ પોતામાં કાં તો પરિણામી થયેલો હોવો જોઈએ. નહિતર પરિણામી થાય એવા પ્રયત્નપૂર્વક એને વાંચવું જોઈએ. એ જ વખતે એનો પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ ચાલતો હોવો જોઈએ. જો એમ ન થાય તો અપરિણામી રહીને ઉપદેશ કરે છે તે મહાઅનર્થ છે, તે બહુ મોટો અનર્થ એટલે પોતાને બહુ મોટું નુકસાનનું કારણ છે, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :-ઉપદેશ અપાય છે છતાં કણની પણ અસર થતી નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કણની અસર એટલે થોડી પણ અસર નથી થતી. અહીંયાં તો શું છે એક વિષય ભાઈ ! કે અંતર્લક્ષ કરવું. આત્મા લક્ષમાં આવે, જ્ઞાનમાં આવે,

જેવું સ્વરૂપ છે એવું ભાસ્યમાન થાય. એ જ્ઞાન સહેજ અંતર વળે છે. રાગના સંગથી સહેજ ખસે છે. ત્યારે એને રાગરહિત પરમાત્મા છે એ લક્ષમાં આવે છે. નહિતર જ્ઞાન તો જ્ઞાન છે પણ એ જ્ઞાન રાગ સાથે એકત્વ (કરતું) એટલું મેલું છે, પરિપૂર્ણ એકત્વ થયેલું કે એને નિર્મળ શુદ્ધ, વીતરાગી પરમાત્મા એના લક્ષમાં આવતો નથી. એ વાત લેવી છે અહીંયાં જરા. ઊંડી વાત છે થોડી.

‘અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા...’ એટલે આ શબ્દો જેમાં જીવની વ્યાખ્યા કરી એનું જે વાચ્ય છે તે ‘અત્યંત સ્ફૂટ..’ એટલે એકદમ સ્પષ્ટ તેનો ભાવ ભાસે એમ સમજાય છે, ‘અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે,...’ જ્યારે એવું એને પોતાને સમજાય છે ત્યારે એને પ્રગટ આત્મદશા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. પછી એ આત્મા પોતાના અભેદ અનુભવથી દૂર રહી શકતો નથી, પોતાના સ્વાનુભવનો એને વિયોગ રહી શકતો નથી. એને સ્વાનુભવ થાય, થાય ને થાય જ. અત્યંત પ્રગટ થાય છે. આમ જ્ઞાનને અને સ્વાનુભવને સીધો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે અથવા પૂર્વ ઉત્તર પર્યાયે કાર્ય-કારણ સંબંધ છે અથવા પરમાર્થના અભ્યાસે જ્યારે આત્મા સંબંધીનું સ્પષ્ટ સમજણવાળું જ્ઞાન થાય ત્યારે અનુભવ એની સાથે બંધાયેલો છે. કારણ સાથે કાર્ય પ્રતિબદ્ધ થયેલું છે. એવું કારણ લેવું આ. ‘અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે,..’ જુઓ ! આ ૨૬માં વર્ષે પત્ર લખે છે. યુવાન ઉંમર છે પણ એટલા આત્માની દશામાં ડૂબેલા છે. ૨૫-૨૬ વર્ષની ઉંમર હોય છે ત્યારે આ બાજુ વળી ગયા છે અને કેટલા બધા વળી ગયા છે એ આગળના બધા ભવના કારણોને સાફ કરી નાખ્યા. ભવભવાંતરના પૂર્વ પર્યાયો, બધા નિબદ્ધ કર્મો, સંચિત કર્મોને ખલાસ કરી નાખ્યા.

‘તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લખ્યો છે.’ અને જેટલો અવકાશ મળ્યો તે અનુસાર અહીંયાં એનો અર્થ લખ્યો છે. એ અર્થ એમણે એ દોહાનો અર્થ એમણે ૪૩૮ નંબરના પત્રમાં લખ્યો છે.

મુમુક્ષુ :- ચોથા ગુણસ્થાને ... આટલી ગૂઢતા..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઘણું કામ કર્યું કહેવાય. ઘણું જબરદસ્ત કામ કર્યું !

મુમુક્ષુ :- આ કાળમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. આ કાળમાં કાં તો જીવ સાતમા ગુણસ્થાન સુધી પહોંચે

તો એણે આ કાળનું પર્યાપ્ત કામ કર્યું કહેવાય જન્મીને. આ કાળમાં આ ક્ષેત્રે જન્મીને એને જે હદે પહોંચવું જોઈએ એ હદે પહોંચ્યો કહેવાય. એક તો એ દિશા છે. બીજી આ કાળમાં જન્મીને જો એક જ ભવ બાકી રહે, કેમ કે આ ભવે (સિદ્ધાલયમાં) તો જઈ શકે એવી પરિસ્થિતિ લઈને આવ્યો નથી, અને જો એક જ ભવ એને બાકી રહે, કેમ કે નિયમથી બીજો દેવનો ભવ થશે, મનુષ્યનો નહિ થાય, તો પણ એણે આ કાળમાં આ ક્ષેત્રે જન્મીને પર્યાપ્ત કામ કરી લીધું કહેવાય.

મુમુક્ષુ :- ... એના કરતાં પણ બહુ મોટું જબરદસ્ત

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. કદાચ કોઈ સાતમા પહોંચનારને એથી વધારે ભવ હોવાનો સંભવ છે. જો કે લગભગ તો આ કાળમાં એ દશાએ પહોંચે તો એકાવતારી જ હોય. લગભગ એને ઝાઝાં ભવ હોય નહિ. એટલો હીણો કાળ છે. કે જો આ કાળમાં કોઈ સાતમા ગુણસ્થાને પહોંચે તો લગભગ એક જ ભવ હોય, વિશેષ ભવ ન હોય. પછી કોઈ અપવાદ લઈ લ્યો એ જુદી વાત છે. એવું આ કાળમાં જન્મીને એમણે પૂરું કામ કર્યું છે, પૂરો પુરુષાર્થ કર્યો છે, પૂરી પ્રગતિ કરી છે, અંતરાત્માનો વિકાસ પૂરેપૂરો સાધ્યો છે એમ કહીએ તો ચાલે.

મુમુક્ષુ :- સંસારદશામાં રહીને આટલો બધો પુરુષાર્થ !...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સંસારદશામાં, ગૃહસ્થદશામાં વેપાર, આર્થિક સ્થિતિ સાધારણ, પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું, બધું. અને શરીર રોગગ્રસ્ત. આ ૨૬માં વર્ષ પછી તરત સંઘયણી થઈ છે. અને શરીર એકદમ કૃષ થઈ ગયું, વજન ઘટી ગયું. ત્યાર પછી છ કે સાત, સાતેક વર્ષનું આયુષ્ય હજી બાકી છે. યુવાન ઉંમરમાં હજી સાત વર્ષનું (આયુ બાકી છે). અત્યારે તો ૩૩-૩૫-૪૦ વર્ષના યુવાન કહેવાય છે. ૩૩ વર્ષ પછી દેહ છોડી દીધો છે. ઘણું કામ કર્યું છે. જો કે એ તો બીજાને પ્રેરણા માટે સમજાવવું પડે છે. લોકો પોતાના સંજોગોમાં વીંટળાઈ જાય છે, ઘેરાઈ જાય છે, મૂંઝાય જાય છે અને આત્માની રુચિ છોડી દે છે એટલે એ સમજાવવું પડે છે, બાકી આત્માની રુચિ અને આત્માનો પુરુષાર્થ એ બધા જ અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાના સંયોગોથી નિરપેક્ષ છે. એ બધા સંયોગ-વિયોગને ફટાફટ હટાવીને રુચિ જોરથી કામ કરે છે. એને આત્મરુચિ કહેવાય છે. સંયોગ-વિયોગમાં અટકાઈ જાય અને ગૂંચાઈ જાય એવા હીણા પરિણામમાં તો આત્મરુચિની પણ સંભાવના નથી.

પત્રાંક-૪૩૮

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૪૯

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, શાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગતમાં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે. જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે. જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે. અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ. તે આત્મા ‘સમતા’ નામને લક્ષણે યુક્ત છે. વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી, વર્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે. કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.

પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફૂર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે રમતા, રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે. જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત શૂન્યવત્ સંભવે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.

કોઈ પણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના

અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી. પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી, માત્ર તે જ મુખ્ય હોય તો જ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો એ પ્રગટ 'ઉર્ધ્વતાધર્મ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.

પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં, અને તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં, એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ, તીર્થંકરે જીવ કહ્યો છે.

શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ સંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે તીર્થંકરે જીવનું કહ્યું છે; અને વ્યવહારદૃષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છું એવું જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે; તે જેનેથી ભાસે છે તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.

આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે, હું આ

સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન, અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે જીવ પદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.

સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું, અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક, મણિ, ચંદ્ર, સૂર્યાદિની કાંતિ જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી, અર્થાત્ તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી. જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે. અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન, અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય, તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.

એ જે લક્ષણો કલ્યાં તે ફરી ફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે, જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કલ્યાં છે.

પત્રાંક ૪૩૮. ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૮૪૮. શ્રી 'સૌભાગ્યભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે. જે દોહાનો અર્થ લખવો છે એ દોહો પહેલા મથાળામાં ટાંકવો છે.

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;

વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

‘શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે...’ એક એક શબ્દનો અર્થ કરશે એટલે ત્યાંથી લઈશું આપણે. ‘શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગતમાં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કલ્યાં હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે.’ શું કહે છે કે, ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયથી લોકો જીવને કહે છે તો કહે છે કે

આ જગતમાં જીવ નામના પદાર્થને કોઈએ ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય અને તે પ્રકારની વર્તમાનમાં કોઈ સ્થિતિ દેખાતી હોય તો પણ તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે. કેમ કે અહીંયાં જીવના મૂળ સ્વરૂપની વાત કરવી છે. સંસારમાં જે જીવની અનેકવિધ પ્રકારની વિકારી, વિકૃત અવસ્થા છે એ અનુસાર જીવનું સ્વરૂપ નથી. અવિકૃત જીવનું સ્વરૂપ કેવું છે એ વાત કરવી છે. એટલે એ સ્થિતિમાં કોઈ પદાર્થ, જીવ રહ્યો હોય તો એ વાતને ગૌણ કરીને, એ બાજુનું ઉદાસીનપણું એટલે ગૌણ કરીને અહીંયાં કહેવું છે.

‘જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે,...’ તીર્થંકર એમ કહે છે કે જે પ્રકારે એટલે મૂળ સ્વરૂપે. નિરાબાધપણે એટલે જેને કોઈ વચનથી કે કોઈ બીજા કારણથી બાધા પહોંચાડી શકાતી નથી એવો ‘નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે.’ તેવો જાણ્યો છે. જેવા પ્રકારે જાણ્યો છે, જેવા સ્વરૂપે જાણ્યો છે, તેવા જ સ્વરૂપે અમે એને પ્રગટ કહ્યો છે.

‘જે લક્ષણે કહ્યો છે,...’ એના જે ચિત્તો બતાવ્યા છે. કેમ કે સર્વથા તો અવક્તવ્ય છે. કથંચિત્ જ વક્તવ્ય છે એટલે એના લક્ષણો કેટલાક બતાવે છે. ‘જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વલક્ષણ તે સર્વપ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે.’ એને કોઈ બાધા પહોંચે એવું નથી. એવો લક્ષણપણે એનું નિરાબાધ લીધું છે. વસ્તુનું સ્વરૂપ નિરાબાધ છે એનું લક્ષણ પણ નિરાબાધ છે. જ્ઞાન લક્ષણ કહેશે ને ? તો જ્ઞાન લક્ષણને બાધા પહોંચતી નથી. કોઈ જીવ હોય એને જ્ઞાન ન હોય એવું ન બને. અને કોઈ અજીવ હોય અને એને જ્ઞાન હોય એવું ન બને. પછી ભલે Computer હોય, Tape recorder હોય, ગમે તે હોય. આ Robot અત્યારે કરે છે પણ એમાં જ્ઞાન હોતું નથી. જ્ઞાન વગરની એ બધી રચનાઓ છે. જ્ઞાન છે જેમાં જ્ઞાન છે એમાં જીવ છે. જ્યાં જ્યાં જીવ છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન છે. એ એનું નિર્બાધ લક્ષણ છે. એ નિરાબાધપણે જાણ્યો છે તે જ અમે કહ્યો છે.

‘જે લક્ષણે કહ્યો છે તે સર્વપ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે. અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ.’ કોઈના ઘરની વાત કરતા નથી. અમે જે શુદ્ધાત્મા થયા છીએ, તીર્થંકર કહે છે કે અમે શુદ્ધાત્મા થયા છીએ, અમે જાણ્યો છે, જોયો છે, અનુભવ્યો છે અને હવે કહીએ

છીએ. અધ્ધરથી કોઈની વાત કહેતા નથી, સાંભળેલી વાત કહેતા નથી, અનુમાન કરેલી કહેતા નથી, કો'કની વાત કરતા નથી, અજાણ્યા છીએ અને કરતા નથી, ખબર નથી અને કરતા નથી એવું કાંઈ નથી આમાં. ક્યાંય શંકા પડે એવી કોઈ પરિસ્થિતિ જ્યાં રહી નથી, એવી સ્થિતિમાં આવીને જાણી, જોઈને, અનુભવીને વાત કરીએ છીએ. એમ કહે છે.

‘તે આત્મા ‘સમતા’ નામને લક્ષણે યુક્ત છે.’ તે આત્મામાં સમતા નામનું લક્ષણ છે. સમતા એટલે શું ? સમપણું અહીંયાં કહેવું છે. સમતા એટલે ઓલી સમતા નહિ. રાગ-દ્વેષ ન ધારે અને સમતા કરે એ વાત નથી અહીંયાં કહેવી. સમપણું, મધ્યસ્થપણું એમ લેવું છે. ‘તે આત્મા ‘સમતા’ નામને લક્ષણે યુક્ત છે. વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે...’ એટલે ક્ષેત્રની. ‘તે, તે પહેલાના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી...’ સમતા એટલે એકરૂપપણું કહેવું છે. સમપણું એટલે એકરૂપપણું. વિષમપણું નહિ. એકરૂપપણું, ધ્રુવપણું. અને સમતાને ધ્રુવતાના અર્થમાં લીધું છે.

‘જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાંના એક, બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત સમયે હતી, વર્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે. કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.’ બે વાત લીધી. એક તો પ્રદેશ નિયતપ્રદેશત્વપણું લીધું. એ એકરૂપ છે. કોઈ પ્રદેશ વધતા-ઘટતા નથી. નિગોદ અવસ્થામાં અક્ષરના અનંતમાં ભાગે જ્ઞાન થાય કે નિગોદ અવસ્થામાં અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગે એનું શરીર થાય કે કેવળી સમુદ્ઘાત કરે ત્યારે લોકાલોક પ્રમાણે એના ક્ષેત્રની સ્થિતિ થાય અને કેવળજ્ઞાન થાય, ત્યારે એનો જે ક્ષેત્ર સ્વભાવ છે અને ચૈતન્યસ્વભાવ છે, જ્ઞાનસ્વભાવ છે તે એક સરખા જ રહે છે. સ્વભાવમાં ફેર પડતો નથી. નિગોદ અવસ્થામાં અસંખ્ય ક્ષેત્રમાંથી કોઈ પ્રદેશ ઘટતો નથી અને લોકાલોક પ્રમાણે પ્રસાર થઈ જાય તો એક પ્રદેશ એમાં વધતો નથી. અને લોક પ્રમાણ. લોકાલોક નહિ પણ લોકપ્રમાણ ખાલી. ચૌદ બ્રહ્માંડ પ્રમાણ.

મુમુક્ષુ :- પદાર્થમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પદાર્થમાં ક્ષેત્રની અપેક્ષા અને ભાવમાં ચૈતન્યઘન સ્વભાવની અપેક્ષાએ એકસરખું ત્રણેકાળે રહેવાપણું તેને સમપણું કહે છે, તેને ધ્રુવપણું કહે છે. એ ધ્રુવપણું પહેલું લીધું છે. આત્મા ધ્રુવ છે એ વાત પહેલા લીધી. ત્રણે કાળે આત્મા ધ્રુવ છે. ક્ષેત્રથી અને સ્વભાવથી ત્રણે કાળે આત્મા ધ્રુવ છે એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- 'સમયસાર'ની છઠ્ઠી ગાથાવાળી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છઠ્ઠી ગાથામાં પણ એ લીધું છે. ધ્રુવ આત્મા. જ્ઞાન તે તો તે જ છે. ત્રણે કાળે તેનો તે જ છે. ત્રણે કાળે તેનો તે જ છે.

મુમુક્ષુ :- જે પ્રયોજનભૂત આવ્યું ને આ વાત ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો જીવના સ્વરૂપની તો વાત ચાલે છે. જીવનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે ? જેનાથી પોતે અજાણ્યો રહ્યો છે એ ઓળખાવે છે, એ સમજાવે છે કે તારું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે ? એ નિર્ણય કર, એ લક્ષમાં લે. એ સમજ્યા અને એ જાણ્યા વિના કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનું કોઈ ભાન જીવને હોઈ શકતું નથી. જીવના મૂળ સ્વરૂપને એટલે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને જાણ્યા વિના જે જીવો પોતાના કર્તવ્યનો નિશ્ચય કરે છે કે પોતાના અકર્તવ્યનો નિશ્ચય કરે છે તે બેભાન અવસ્થામાં કરે છે. એને ખબર નથી કે હું જ કેવો છું ? મારા મૂળ સ્વરૂપે હું કેવો છું ? એ એને ખબર નથી. અને નક્કી કરે છે કે મારે આ કરવું જોઈએ. મારે આમ ન કરવું જોઈએ. અને અત્યારે મોટા ભાગે આ ચાલ્યું છે. હું માનવ છું. હું માનવી છું માટે માનવી તરીકે મારે આમ કરવું જોઈએ અને માનવી તરીકે મારે આમ ન કરવું જોઈએ. ભગવાન એમ કહે છે કે તું જીવ છો. માનવી નથી. તું માનવી નથી, તું તિર્યચ નથી, તું દેવ નથી, તું નારકી નથી, તું રાજા નથી, તું રંક નથી, તું વાણિયો નથી, તું જૈન નથી, તું અજૈન નથી. બધું એમાં આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- દિગંબર નથી, શ્વેતામ્બર નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ નથી. તું એક જીવ છો. દિગંબર પણ નથી અને શ્વેતાંબર પણ નથી, કાંઈ નથી. તું એક જીવ છો.

મુમુક્ષુ :- ઝઘડા શેના છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ બધા ઝઘડા જીવને સમજ્યા વગર છે. નહિતર તો નિર્બાધ લક્ષણ છે આ તો. આમાં તો કોઈ બાધા આવતી જ નથી. આ જીવ નામને

આવા સ્વરૂપને તો ક્યાંય બાધા આવતી નથી. જે બાધા આવે છે એ ત્યાર પછી બીજું માનીને આવે છે.

શું કહે છે ? ફરીથી, ‘કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું, અરૂપીપણું...’ અરૂપીપણું એટલે જેની અંદર સ્પર્શ, ગંધ, રસ વગેરે કોઈ પુદ્ગલના ગુણો નથી એવું અરૂપીપણું. ‘એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી;...’ એટલે એથી રહિત જીવ ક્યારેય થતો નથી. ‘એવું જે સમપણું...’ એકસરખાપણું. ‘સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.’ આ રીતે ચૈતન્ય અને અરૂપીપણું બેય લઈ લીધું. નહિતર તો જડ પદાર્થ અને રૂપી પદાર્થ બેયને પણ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે ધ્રુવત્વ છે અને પોતાના પ્રદેશપણે. બધા પદાર્થોને પોતાના નિયત પ્રદેશો છે. એક પ્રદેશ છે તેને એક, અસંખ્ય છે તેને અસંખ્ય. બે જાત છે. અને અનંત છે તેને અનંત છે. ત્રીજી જાત આકાશની ત્યો તો. કોઈના પ્રદેશ વધતાઘટતા નથી. પણ અહીંયાં જીવનું પ્રકરણ છે.

‘પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે,...’ રમ્યતા. જે દેહમાં રમણીયતા લાગે છે. જે મડદામાં નથી લાગતી. ‘પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે...’ જેમાં જીવ છે. સચેત જેનો દેહ છે. વૃક્ષ એ એનો દેહ છે. ‘જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે, અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફૂર્તિવાળાં જણાય છે, પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે, તે રમતા, રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે.’ રમણીયતા એટલે સુંદરતા. રમણીયતાનો સીધોસાદો અર્થ થાય છે સુંદરતા. જ્યાં જ્યાં જીવ છે, જે દેહમાં પછી એ વૃક્ષ વનસ્પતિનો દેહ છે કે જે મનુષ્યનો દેહ છે, પશુ, પક્ષીનો દેહ છે એની અંદર જે રમણીયતા ભાસે છે, તે જીવના સંયોગને લીધે છે, એમ કહે છે. અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફૂર્તિવાળા જણાય છે, ચૈતન્યાત્મક જણાય છે તે ચૈતન્યપણાને લઈને જેની રમણીયતા છે એવું લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે.

‘જેના વિદ્યમાનપણા વિના આખું જગત શૂન્યવત્ સંભવે છે,...’ જાણનાર ન હોય તો બધું શૂન્ય છે. ‘આપ મુઆ તો ડૂબ ગઈ દુનિયા’ એમ કહે છે કે નહિ ? પોતે નહિ તો બધું શૂન્ય જ છે. પોતે જાણનારો હોય તો બધું ભર્યું ભર્યું લાગે છે નહિતર બધું ખાલી લાગે છે. ‘જેના વિદ્યમાનપણા વિના...’ એટલે જેની ગેરહયાતીમાં ‘આખું

જગત શૂન્યવત્ ભાસે છે, એવું રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.' આવું જે રમ્યપણું છે, આ જરા સૂક્ષ્મ ચિત્ત લીધું છે. બહુ અભ્યાસે કરીને સમજાય એવું છે. રમ્યપણું શું ? નહિતર તો પુદ્ગલ પદાર્થો પણ ઘણાને રમ્ય લાગે છે પણ એ વાત અહીંયાં નથી. જીવને લઈને જેમાં તે તે જગ્યાએ તેની સ્ફૂર્તિ જોવામાં આવે છે એટલે એમાં ચૈતન્યનો અંશ લીધો છે. એ 'રમ્યપણું જેને વિષે છે, તે લક્ષણ જેને વિષે ઘટે તે જીવ છે.' આમ ચૈતન્યપણું અનંત ગુણમાં વ્યાપેલું હોવાથી જીવના બધા ગુણો ચૈતનામય છે.

આત્મામાં એક વિભુત્વ નામની શક્તિ છે. જે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય બધે આત્મા વ્યાપે. અનંત ગુણોમાં, અનંત ધર્મોમાં, અનંત પર્યાયોમાં આત્મા વ્યાપે એવી વ્યાપવાની શક્તિ છે. વિભુત્વશક્તિને લઈને આત્મા વ્યાપેલો છે. એટલે તો પર્યાયથી આત્મા પકડાય છે એનું કારણ કે આત્મા ત્યાં વ્યાપેલો છે, સ્વભાવ ત્યાં વ્યાપેલો છે.

બીજું, અનેક પર્યાયોમાં પણ એક દ્રવ્યપણે વ્યાપવાની પણ એકત્વ નામની આત્મામાં શક્તિ છે. એને એકત્વશક્તિ કહે છે. હું એકત્વ-વિભક્ત આત્માને દર્શાવીશ, એમ કહ્યું ને ? તો એ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં જેનું એક દ્રવ્યપણું છે. અનંત ગુણ-પર્યાયમાં પણ જેનું એક દ્રવ્યપણું છે, દ્રવ્યપણે તે એક છે. જ્ઞાનનો એક લક્ષણવાળો પર્યાય છે, ત્યાં પણ દ્રવ્યત્વ છે એમ કહે છે. તું પર્યાયત્વની નજર ઉઠાવી લે તો તને ત્યાં પણ દ્રવ્યત્વ છે એમ ભાસશે અને છે ત્યાં દ્રવ્યત્વ.

એમ અહીંયાં રમ્યપણું લીધું છે. એ પણ જીવનું ચૈતન્યપણું જે રમ્યતામાં વ્યાપેલું છે તે અપેક્ષાએ લીધું. એ રીતે બીજા શબ્દોના પણ અર્થ કર્યા છે. હવે ઊર્ધ્વ શબ્દનો અર્થ કરશે. ઊર્ધ્વતા. જીવની ઊર્ધ્વતા તે શું ચીજ છે ? એ કહેશે. અહીં સુધી રાખીએ.

તા. ૧૬-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૮
પત્રાંક - ૪૩૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૩૮. પાનું ૩૬૮. ‘બનીરસીદાસજી’ના એક પદનો અર્થ અહીંયાં ચાલે છે. જીવના મુખ્ય ઓળખવા માટેના જે ધર્મો છે એનો અર્થ કરે છે.

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, શાયકતા, સુખભાસ;’

સમતા અને રમતાનો અર્થ કર્યો. રૂઢિગતપણે સમતાનો અર્થ રાગ-દ્વેષ રહિત સામ્યભાવને સમતા કહે છે. અને અહીંયાં એ લક્ષણ પકડવાને બદલે ધ્રુવ લક્ષણથી સમતાને કહે છે. રમતા એટલે આત્મામાં રમણતા કરવી એવો રૂઢિઅર્થ છે પણ અહીંયાં રમ્યતા એટલે સુંદરતા એવો અર્થ લીધો છે.

હવે ઊર્ધ્વતા કહે છે, ઊરધ એટલે ઊંચે. અને ઊરધ એટલે અગ્ર, મુખ્ય. તો અહીંયાં મુખ્યતાનો અર્થ લીધો છે. ‘કોઈ પણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી.’ શું કહે છે ? જાણનાર એવો કોઈપણ પદાર્થ બીજા કોઈપણ પદાર્થને પોતાની હયાતી વિના જાણે, જાણનારની હયાતી વિના કોઈ બીજા પદાર્થને જાણનાર જાણે એવું કદી બનવા યોગ્ય નથી. એટલે અન્ય પદાર્થ જણાવા કાળે ‘પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે.’ પહેલા પોતે હોવો જરૂરી છે. જો પોતે જ ન હોય તો જણાનારને કોણ જાણે ? જાણનાર ન હોય તો જણાનારને કોણ જાણે ? એટલે જાણનારની વિદ્યમાનતા હોવી આવશ્યક છે.

‘અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગ...’ કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, કોઈપણ પદાર્થનો ત્યાગ કે કોઈપણ પદાર્થમાં ‘ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે.’ આ જ્ઞાનની વિશિષ્ટ વાત છે કે કોઈ પણ પદાર્થના ગ્રહણમાં પણ જ્ઞાન માધ્યમ છે, ત્યાગમાં પણ જ્ઞાન માધ્યમ છે અને ગ્રહણ-ત્યાગ વિના માત્ર ઉપેક્ષા ભાવે રહેવું એમાં પણ જ્ઞાન જ કારણ છે. જ્ઞાન સિવાય બીજું કોઈ કારણ નથી. એક ન્યાયે

જોઈએ તો બ્રાંતિ થવામાં પણ જ્ઞાન કારણ છે. એક ન્યાયે જોઈએ તો બ્રાંતિ મટવામાં પણ જ્ઞાન જ કારણ છે.

જો કે હંમેશા એવું જ બને કે જ્યાં જે કારણથી ભૂલ થઈ હોય ત્યાં તે કારણથી ભૂલને સૂલટાવવી પડે. તો જ્ઞાનથી ભૂલ મટે છે, તો ભૂલ થવામાં પણ જ્ઞાન જ કારણ થાય છે. જે બીજા જ્ઞેયો જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસિત થાય છે, પ્રતિબિંબિત થાય છે ત્યાંથી જ્ઞાન જ્યારે જ્ઞાનત્વ, જ્ઞાનપણું છોડે છે, જ્ઞાનત્વનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે આ ગૂંચવણ ઊભી થાય છે અને જે જ્ઞેયો અન્ય પદાર્થ છે, ભિન્ન પદાર્થ છે, ભિન્ન તત્ત્વો છે એને અજ્ઞાનપણે પોતે અભિન્નપણું કરે છે. આ જ તમામ દોષનું કારણ છે. સમસ્ત અનિષ્ટનું કારણ હોય, સમસ્ત દુઃખનું કારણ હોય, સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ હોય તો આ જ છે.

એટલે પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે, અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. પ્રથમ રહેનારો પદાર્થ, આગળ રહેનારો પદાર્થ, ઊર્ધ્વ રહેનારો પદાર્થ તે જીવ છે. હવે જીવમાં જ્ઞાન પહેલા છે ને પછી જ્ઞેય છે. સમકાળે હોવા છતાં પણ પહેલા જ્ઞેય છે અને પછી જ્ઞાન છે એમ નથી. નહિતર જ્ઞેય-જ્ઞાનને આગળ-પાછળ નથી. જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞેયનો જન્મ થતો નથી. જ્ઞાન પણ પહેલેથી છે, જ્ઞેય પણ પહેલેથી છે. બંનેનો સંબંધ જ્ઞાન-જ્ઞેય સંબંધ થાય છે ત્યારે સમકાળ છે તો પણ જ્ઞાનપૂર્વક જ્ઞેય છે, જ્ઞેયપૂર્વક જ્ઞાન ક્યારે પણ નથી.

જેમ જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન છે, શ્રદ્ધાનપૂર્વક જ્ઞાન નથી. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક આચરણ છે. આચરણપૂર્વક શ્રદ્ધા-જ્ઞાન નથી. આ એક મહત્ત્વનો ક્રમનો વિષય છે. જો ક્રમમાં ક્રમભંગ થાય તો એ ક્રમભંગ ઉપદેશ જીવને કદીપણ હિતકારી થતો નથી, કાર્યકારી થતો નથી. નહિતર લોકો શું કરે છે ક્રમભંગમાં ? કે પહેલા આચરણ કરો, બધા પદાર્થનો તમે અમુક પદાર્થનો ત્યાગ કરી દો. જુઓ ! તમે એવા ટેવાઈ જશો કે પછી તમને એ પદાર્થની ઈચ્છા જ નહિ થાય. માટે તમે ત્યાગનો અભ્યાસ કરો. ખોટી વાત છે. એ ક્રમ ખોટો છે. પહેલા એ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એના ગુણ-દોષનું શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરો પછી જ સાચો ત્યાગ થશે, નહિતર નહિ થાય. પણ એ રીતે ઊલટા ક્રમથી

કોઈ સાધન અંગીકાર કરે છે તો એને સાધ્યની સિદ્ધિ થતી નથી. એ વસ્તુસ્થિતિ છે.

અહીંયાં પણ જો જ્ઞાન અગ્ર છે અને રાગાદિ જ્ઞેયો અગ્ર નથી, ગૌણ છે, પછી છે તો જીવ જ્ઞેયને અથવા રાગાદિને અગ્ર કરે છે, મુખ્ય કરે છે ત્યાં જ્ઞાન ગૌણ થઈ જાય છે. મૂળ વિપર્યાસ અહીંથી શરૂ થાય છે. નવો વિપર્યાસ ક્યાંથી ઊભો થયો ? કે જે ઊર્ધ્વ છે એને ઊર્ધ્વ ન રાખતાં જે ઊર્ધ્વ નથી એને ઊર્ધ્વ કરે છે, મુખ્ય કરે છે. ઊર્ધ્વ એટલે મુખ્ય કરે છે. અહીંથી વિપર્યાસ શરૂ થઈ જાય છે.

‘બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં પ્રથમ જે હોય,...’ કેમ કે કોઈ પદાર્થને અંગીકાર કરે પણ એનું જ્ઞાન કર્યા વગર કેવી રીતે અંગીકાર કરશે ? એ પદાર્થની હયાતી તો જ્ઞાનમાં જણાવવી જોઈએને ? ‘તો જ થઈ શકે એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો જે પદાર્થ તે જીવ છે. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કંઈ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી,...’ એની ગૌણતા કરીને કાંઈ થઈ શકે એવું જ નથી. ગૌણ કરે છે તો ભલે દુઃખી થાય છે પણ જેને ગૌણ કરી શકાય એવું છે જ નહિ. એવો એક ટંકોત્કીર્ણ જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે. ટંકોત્કીર્ણપણું એ જ્ઞાનનો સ્વભાવ છે એ રહી ગયું. ૪૪માં. ટંકોત્કીર્ણપણું. ઊર્ધ્વપણું. ઊર્ધ્વપણું લીધું છે કે નથી લીધું ? બેય રહી ગયા છે. એક સાથે સ્મૃતિમાં કેટલુંક આવે ? કોઈને એક તો રહી જાય.

ઊર્ધ્વપણું એ જ્ઞાનનો ધર્મ છે. ટંકોત્કીર્ણપણું એ જ્ઞાનનો ધર્મ છે. જેમ ટાંકણાથી કોતરાયેલું ન ભૂંસાય એમ જ્ઞાનને ભૂંસાડી શકાય એવું નથી. કરી દો બંધ જ્ઞાન. જ્ઞાન બંધ નહિ થાય. એટલે તેને ગૌણ કરીને એના વિના કાંઈ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી.

‘માત્ર તે જ મુખ્ય હોય તો જ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો એ પ્રગટ ‘ઊર્ધ્વતાધર્મ’ તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.’ શું કહે છે ? કે જે મુખ્ય હોય, તે સિવાય બીજું કાંઈ જાણી શકાય નહિ. એવો એ પ્રગટ ઊર્ધ્વતા નામનો ધર્મ છે. જ્ઞાનનો પ્રગટ ઊર્ધ્વતા નામનો ધર્મ છે તે જેને વિષે છે તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે. એને જીવ કહેવામાં આવ્યો છે. આ જીવના ધર્મની વાત ચાલે છે.

મુમુક્ષુ :- આ વ્યાખ્યા બીજા શાસ્ત્રમાં જોવા જાય તો મળે નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ઊર્ધ્વતાનો વિષય નથી મળતો. આપણા વિદ્યમાન

શાસ્ત્રોમાં નથી મળતો. એમ તો આ સમતા, રમ્યતા આ એકેય અર્થ નથી મળતો. 'શ્રીમદ્જી' એ જે અર્થ કર્યા છે એ અર્થ નથી મળતા. એનો અર્થ એ છે કે આત્મામાંથી શાસ્ત્ર ઉત્પન્ન થાય છે. એમ એનો અર્થ છે કે શાસ્ત્ર આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાંથી શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે, એમ વાત છે. શાસ્ત્ર તો By product છે જ્ઞાનની. એનું મૂળ, શાસ્ત્રનું મૂળ જ્ઞાની છે એમ એમાંથી નક્કી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની કોઈપણ વાત કહે એ શાસ્ત્ર જ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ શાસ્ત્ર છે. જ્ઞાનીના વચન શાસ્ત્ર જ છે. એને દ્રવ્યશ્રુત કહે છે. ઊર્ધ્વતા પછી જ્ઞાયકતા લીધી છે.

'પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે,...' જુઓ ! જ્ઞાયકતા એટલે જાણે છે એમ નહિ. જ્ઞાન એટલે જાણે તે જ્ઞાન. વેદકતા જુદી લીધી છે અહીં તો, પણ જાણવાનો અર્થ નથી લીધો અહીંયાં. પારમાર્થિક લક્ષણ લીધું છે. જ્ઞાનનું પારમાર્થિક લક્ષણ શું ? કે જ્ઞેયથી ભિન્ન પડે તેનું નામ જ્ઞાન. જાણે છે તો જ્ઞાની પણ અને જાણે છે તો અજ્ઞાની પણ. પીળા રંગને પીળો જાણે, લાલ રંગને લાલ જાણે. ફેર શું છે બે વચ્ચે ? એટલે અહીંયાં પોતે પારમાર્થિક લક્ષણથી અર્થ કરે છે.

'પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે.' એ જે ૨૭૪માં 'બંધ અધિકાર'માં લીધું છે, 'સમયસાર' 'બંધ અધિકાર' ગાથા ૨૭૪. શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ શું ? કેમ કે શાસ્ત્ર ભણવું એ જ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે, જ્ઞાનનું એ કાર્ય છે. તો શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ શું ? કે ભિન્ન ચૈતન્યનું જ્ઞાન થવું. ભિન્નતાનું જ્ઞાન થવું તે શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ છે. એટલે ભિન્ન પડે તે જ્ઞાન, તે એની જ્ઞાયકતા, તે એનો જ્ઞાનનો ગુણ. એમાં બે વિવિક્ષા છે.

પર અપેક્ષાએ, પર તત્ત્વ અપેક્ષાએ પરથી ભિન્નતા છે. બીજી એ જ પર્યાયની વિવિક્ષા એ છે કે સ્વથી અભિન્નતા કરે છે ત્યારે જ ભિન્નતા થાય છે. જ્ઞાન, જ્ઞાનથી અભિન્નપણું કરે છે ત્યારે જ જ્ઞાન રાગથી અને પરથી ભિન્ન થઈ શકે છે. એવો જે જ્ઞાનનો ગુણ તેને જ્ઞાયકતા કહીએ. એને 'સમયસાર'માં જ્ઞાનગુણ કહ્યો છે. 'જ્ઞાનં જ્ઞાનગુણં વિના કથમપિ પ્રાપ્તું ક્ષમન્તે ન હિ।' ૧૪૨ શ્લોક છે 'સમયસાર'નો નિર્જરા

અધિકાર. જ્ઞાન, જ્ઞાનગુણ વિના બીજી કોઈ રીતે પ્રાપ્ત ન થાય. સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જ્ઞાનના જ્ઞાનગુણ વિના ન થાય. ગમે તેટલા તપ કરે, ગમે તેટલા શાસ્ત્રો ભણીને કંઠસ્થ કરી લે, કોઈપણ પ્રક્રિયા કરે, એક જ ઉપાય ત્રણે કાળે. 'જ્ઞાનં જ્ઞાનગુણં વિના કથમપિ પ્રાપ્તું ક્ષમન્તે ન હિ।' એ જ્ઞાનનો ગુણ શું ? કે જ્ઞાયકતા. જ્ઞાયકતા એટલે શું ? કે અન્યથી ભિન્નપણું થવું તેનું નામ જ્ઞાનપણું, તેનું નામ જ્ઞાયકતા છે. બહુ સરસ અર્થ કર્યો છે, હોં !

'તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે.' કે જેનાથી એ ભિન્ન પડે છે, એ કારણે કરીને એ ભિન્ન પડે છે. 'કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં,...' જો જીવનો અનુભવ કરવો હોય તો જ્ઞાયકપણા રહિત એનો અનુભવ કરે તો થઈ શકે નહિ. જેમ કે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય સત્તા છે. શુદ્ધ સત્તા છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય સત્તા એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. પણ એકલા અસ્તિત્વને મુખ્ય કરે તો જીવનો અનુભવ ન થાય. જ્ઞાયકપણે રહિત થઈને અનુભવ કરે તો એનો અનુભવ થઈ શકે નહિ. આ સિદ્ધાંત મૂકી દીધો. અધ્યાત્મનો મહા સિદ્ધાંત છે. પહેલા એને જ્ઞાયકપણાથી જૂદો પાડ પછી જ અનુભવની વાત છે. એ પહેલા જ્ઞાયકપણું છોડીને કોઈ અનુભવ કરવા માગે (તો) જીવ પદાર્થનો અનુભવ નહિ થઈ શકે. નિયમબદ્ધ વાત છે.

જો કે અનુભવ જ જ્ઞાનનો પર્યાય છે. એ તો વેદકતામાં લેશે. હવે અનુભવ જે જ્ઞાનનો ધર્મ છે, એ વેદવું જે જ્ઞાનનો ધર્મ છે એને છોડીને અનુભવ એટલે શું કરવું છે ? અનુભવ એટલે બીજું શું ? કે બીજું તો કાંઈ પછી રહેતું નથી. અનુભવમાં જો જ્ઞાનને છોડી દેવામાં આવે તો અનુભવમાં કાંઈ રહેતું જ નથી, અનુભવ જેવી ચીજ રહેતી નથી ખરેખર તો. આ પરિસ્થિતિ (છે), વાસ્તવિકતા આ છે. એટલે 'જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં,...' જ્ઞાયક રહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈપણ અનુભવી શકે નહિ અને તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઈપણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે પણ નહિ.

'એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ...' વેદકતામાં આ ચીજ લેવાને બદલે જ્ઞાયકતામાં લઈ લીધી. 'એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ, તીર્થકરે જીવ કહ્યો છે.' એને તીર્થકરે જીવ કહ્યો. બધામાં તીર્થકરની

વાત લેશે. એક એક લક્ષણમાં તીર્થકરે આમ કહ્યું છે... તીર્થકરે આમ કહ્યું છે એ વાત લેશે.

મુમુક્ષુ :- જીવ અને જ્ઞાન બંનેની વ્યાખ્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એમાં શું છે કે જ્ઞાન અને જીવ ગુણ-ગુણીપણે એનો ભેદ છે. પણ ખરેખર એ બંને એક જ છે. બંને એક જ (છે), દ્રવ્યપણે બંને એક છે. ગુણ અને પર્યાયના જે ભેદો છે એ ભેદનયથી છે. અભેદનયથી અથવા દ્રવ્યનયથી બધા એક જ છે. એમ છે ખરેખર. એટલે અહીંયાં ભેદની પ્રધાનતા નથી, અભેદની પ્રધાનતા છે.

‘એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા...’ અહીંયાં જરા વજન દેવા જેવું છે. અનુભવનું અત્યંત કારણ છે એ જ્ઞાયકતા છે. જે જ્ઞાયકતાને ગૌણ કરે છે એ અનુભવ સુધી પહોંચી શકશે નહિ. એ ગડબડ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનનો વિષય સત્તા છે ને ? એટલે ઘણા સત્તાથી ઊપડે છે. સત્તાને મુખ્ય કરો, હુંપણું મુખ્ય કરો. એમ નથી. જ્ઞાયકતા મુખ્ય કરે તો જ અનુભવ થાય, નહિતર અનુભવ થાય નહિ. અથવા જેને અનુભવ કરવો છે અને જે અનુભવ કરે છે એ જ્ઞાયકતાને મુખ્ય કરીને જ કરે છે. બીજી રીતે થઈ શકતું નથી. રીત તો ત્રણે કાળે એક જ છે. ‘એક હોય ત્રણ કાળમાં પરમાર્થનો પંથ’ પંથ કહો, રીત કહો, ઉપાય કહો, વિધિ કહો. એ ત્રણે કાળે એક જ છે.

મુમુક્ષુ :- સાત બોલ છે એમાં મુખ્ય બોલ ગણાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જ્ઞાયકતા મુખ્ય છે. બધામાં જ્ઞાયકતા મુખ્ય છે. જ્ઞાયકતાથી ભિન્ન પડે છે અને ભિન્ન પડે છે એટલે એનાથી અનુભવ થાય છે. અથવા બીજા જે જે ધર્મો કહ્યા એ ધર્મો કદાચ કોઈને એનો ક્ષયોપશમમાં ખ્યાલ ન પણ આવે, પણ જ્ઞાયકતા તો તિર્યચને પણ જ્ઞાન જ્ઞાનમાં આવે. એ એક એવી વાત છે. ઓછામાં ઓછો ઉઘાડ તિર્યચગતિમાં છે. તો એક તિર્યચગતિની અંદર જે જ્ઞાયકતા છે એ પકડાય જાય છે. ત્યાંથી ભિન્ન પડી જાય છે અને ત્યાંથી એને મોક્ષમાર્ગની અંતર્મુખ થવાની જે લાઈન છે એ ત્યાંથી મળી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયા જ્ઞાનની મુખ્યતાથી કહ્યું કે જીવ કોને કહેવો ? જ્ઞાન મુખ્ય હોય એને જીવ કહેવો. જ્ઞાન ક્યાં હોય ? કે જીવ હોય ત્યાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્યાં જ્યાં જીવ છે ત્યાં ત્યાં જ્ઞાન છે. જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં જીવ છે. એટલે ‘દીપચંદ્રજી’ એ ત્યાં સુધી લીધું એવો દઢભાવ તે સમ્યક્ત્વ છે. એમ લઈ લીધું. કેમ કે એ સિવાય સમ્યક્ થવાનો બીજો કોઈ રસ્તો નથી. મોક્ષમાર્ગનો પ્રવેશ દ્વાર આ જ છે, આ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આ Final થયેલી વાત છે. અનંત જ્ઞાનીઓના અનુભવથી આ છેવટની હદે નક્કી થયેલો અનુભવપૂર્ણ નિશ્ચય છે. એમાં કોઈ ફેરફાર કરવા જાય તો ઉન્માર્ગે ચાલ્યો જાય. માર્ગ છૂટી જાય, એને ઉપાય ન મળે.

મુમુક્ષુ :- આ જ્ઞાયકતાનો બોલ ફરી વખત લ્યો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ.’ એટલે જીવ અને બીજા કોઈપણ તત્ત્વો લઈ લ્યો. ‘તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે.’ એ બંને વચ્ચે જે ભિન્નતા છે, એ ભિન્નતા થવાનું કારણ શું ? કેમ ભિન્નતા થઈ ? કે જ્ઞાનને લઈને ભિન્નતા થઈ. જો જ્ઞાન એનું ભિન્નપણું ન જાણે તો તે જ જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહેવું પડે છે. જે ભિન્ન તત્ત્વો છે, ભિન્ન પદાર્થો છે એને જાણતા જો જ્ઞાન એનું ભિન્નપણું ન જાણે તો તે જ જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહેવું પડે છે અથવા વિપરીત જ્ઞાન કહેવું પડે. એટલે જેના કારણે ભિન્ન પડે છે ‘તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે.’ આ જીવનું જ્ઞાયકપણું છે. આ રીતે જ્ઞાયકપણું છે, બીજી રીતે જ્ઞાયકપણું નથી.

‘કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહિ.’ કોઈપણ સમયે એટલે ત્રણે કાળે લઈ લેવું. ત્રણ કાળમાં કોઈ એવો સમય નથી કે જેમાં જ્ઞાયકપણા રહિત જીવનો અનુભવ કોઈને થઈ શક્યો હોય કે થઈ શકે એ વસ્તુસ્થિતિની બહારની વાત છે. આમ જો વિચારીએ તો જીવમાં અનંત ગુણ છે. દરેક ગુણને પોતાની શક્તિ અનંત છે. તેથી કોઈ ગુણ નાનો નથી, કોઈ ગુણ મોટો નથી. આમ હોવા છતાં. આટલું રાખીને પણ આત્મા જ્ઞાનપ્રધાન પદાર્થ છે. આત્મા છે તે જ્ઞાનપ્રધાન પદાર્થ છે. જ્ઞાનગુણની પ્રધાનતા છે એવો આત્મા પદાર્થ છે. આવી પરિસ્થિતિ છે. અને એ બધા શાસ્ત્રોનો કહેવાનો ધ્વનિ છે. જીવને સંસારથી છૂટાવીને, પરિભ્રમણથી મીટાવીને મોક્ષમાર્ગમાં લઈ જવા માટે અનુભવપૂર્ણ સત્ય કોઈ પ્રકાશ્યું હોય તો આ રીતે એ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ‘સમયસારજી’માં જ્ઞાનમાત્ર જ્ઞાનમાત્ર કહેતા આવ્યા છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આખા 'સમયસાર'માં એ વાત લીધી. એટલું જ નહિ. જ્ઞાનમાત્ર ઉપર ખુલાસો કરવાનો આચાર્યદેવને વિચાર આવ્યો એટલે પરિશિષ્ટ લખ્યું. જ્ઞાનમાત્ર કહેતા કોઈ બીજા ધર્મનો નિષેધ કરશે કે બીજા ધર્મો જ નથી, એકલો જ્ઞાનગુણ જ છે આત્મામાં. તો કહે નહિ. આ ૪૭ શક્તિ લખીએ છીએ. એ ૪૭ શક્તિ લખ્યા પછી પાછો સરવાળો માર્યો કે આવી અનંત શક્તિથી આત્મા સારી રીતે ભરેલો છે. 'इत्याद्यनेकनिजशक्तिसुनिर्मरोऽपि' ('સમયસાર' ૨૬૪ કળશ). આવી અનંત શક્તિઓથી સારી રીતે સારી રીતે નિર્ભર છે તો પણ 'यो ज्ञानमात्रमयतां न जहाति भावः' તો પણ આ ભાવ, આ દ્રવ્ય, આ પદાર્થ જ્ઞાનમાત્રમયપણું છોડતો નથી. એને રાખીને આ બધું અમે કહીએ છીએ. એમ કરીને વળી પાછી એની મુખ્યતા કરી કે જ્ઞાનમાત્રમયપણું એટલે શું છે ? કે એમાં ઉપાય-ઉપેય બધું એમાં આવે છે. જ્ઞાનમાત્રમાં ઉપાય પણ એમાં આવે છે અને ઉપેય પણ એમાં જ આવે છે. આખું 'સમયસાર' એમાં આવે છે. જ્ઞાનમાત્ર કહેતાં ૪૧૫ ગાથાનો સંક્ષેપ એક શબ્દમાં હોય તો જ્ઞાનમાત્રમાં છે. આવી રીતે જ્ઞાનની પ્રધાનતા ભગવાન 'कुंदकुंदाचार्यदेवे' 'સમયસાર'માં લીધી છે.

અહીંયાં કહે છે, 'કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં,...' હવે અહીંયાં જે આ એક પેરેગ્રાફ ઉપર જે વજન છે જ્ઞાયકતાનું. એને અને 'સમયસાર'ના તાત્પર્યને શું ફરક છે ? કે આખા 'સમયસાર'નું તાત્પર્ય આ ચાર લીટીમાં 'श्रीमद्'એ મૂકી દીધું. આખા 'સમયસાર'નું તાત્પર્ય લઈ લીધું. 'अने ते जिव नामना पदार्थ सिवाय बीजा कोई પણ पदार्थने विषे ज्ञायकपणुं संભवी शके नही, એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ...' બીજા કોઈ પદાર્થને વિષે નથી અને આ એક જ પદાર્થને વિષે છે અથવા પોતાને વિષે છે એ પોતાને અત્યંત અનુભવનું કારણ છે.

'સંવર અધિકાર'માં ૧૨૬ કળશનો 'राजमल'એ જે અર્થ કર્યો છે કે ભેદજ્ઞાન કરવું કે જે સંવરનો એટલે ધર્મનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય છે. ત્યાં પણ એ વાત લીધી કે ભિન્ન પડવું એટલે શું ? કે અંતરંગમાં સૂક્ષ્મ અનુભવદૃષ્ટિ વડે જોતાં ભિન્ન પડે છે. કેવી રીતે ભિન્ન પડે છે ? કે અંતરંગમાં સૂક્ષ્મ અનુભવદૃષ્ટિ વડે જોતાં એ ભિન્ન પડે છે. તે ભિન્ન પડવાનું કારણ, અનુભવનું કારણ, અત્યંત અનુભવનું કારણ આ

જ્ઞાનથી ભિન્નતા થવી એ જ છે. 'તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ, તીર્થકરે જીવ કહ્યો છે.' એને જીવ કહ્યો છે. બહુ સુંદર વાત લીધી છે. હવે ત્યાર પછીના લક્ષણ લે છે.

મુમુક્ષુ :- ચાર લીટીમાં કેટલી બધી વાત કરી !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચાર લીટીમાં તો મહાન પરમાગમનો સાર મૂક્યો છે એમ કહીએ તો ચાલે. 'સમયસાર' જેવા મહાન પરમાગમનો સાર મૂકી દીધો છે. ભેદજ્ઞાનનો વિષય આવી જાય છે, અનુભવનો વિષય આવી જાય છે. લક્ષણથી પોતે ઓળખવાનો વિષય પણ આવી જાય છે, બધું આવી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- પરચીસ વરસની ઉંમરે શું કામ કર્યું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જો જ્ઞાનમાત્રમાં આખું 'સમયસાર' આવતો હોય તો આ તો ચાર લીટી લખી છે. આવી જ જાય છે.

'શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ સંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે,...' સુખભાસનો અર્થ કરે છે. 'શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી...' આ જે સુખનો આભાસ થાય છે, જેમાં સુખનો આભાસ થાય છે. પણ એ આભાસ તો જ્ઞાનીઓ કહે છે. જગતમાં તો જીવ એને ખરેખર સુખ સમજીને જ અનુભવ કરે છે. એટલે એ વાત લીધી છે કે 'શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ સંબંધી...' અહીંયાં પારમાર્થિક વાત લીધી હવે.

અંદરમાં સમાધિનો જે યોગ છે એ સંબંધી 'જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે ભિન્ન ભિન્ન કરીને જોતાં...' એટલે એનું સ્વરૂપ વિચારતા બંનેની ભિન્નતાનું સ્વરૂપ વિચારતા છેવટે, 'માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે,...' શું કીધું ? કે શબ્દાદિક પાંચ વિષય જે છે એ તો જડ છે. એમાં સુખ નથી. એમાં જે સુખનો અનુભવ કરે છે એ કોણ છે ? એ તો જીવ છે. જીવ વિના શબ્દાદિક પાંચ વિષયો તે સુખ નથી. જો જીવ જ ન હોય તો શબ્દાદિક પાંચ વિષયનું સુખ નથી. માનો કે એક માણસને પાંચેય વિષયો છે. બહારમાં પુણ્યના યોગે પાંચે વિષયો છે. હવે એનું જ મડદુ રહ્યું તો સુખ છે હવે ? જો પાંચ વિષયો સુખ હોય તો અહીંયાં સુખ હજી રહેવું જોઈએ. સુખનો નાશ નથી થયો કે નહિ. જીવની હયાતીને કારણે સુખ છે. શબ્દાદિ પાંચ વિષયોને કારણે સુખ નથી. એટલે સુખને સમજવાની વાત છે.

કે તાત્વિક રીતે સુખનું સ્થાન ક્યાં છે ? સુખ છે ક્યાં ? સુખનું કારણ શું છે ? સુખનું મૂળ શું છે ? સુખનું સ્વરૂપ શું છે ? જ્યાં સુધી સુખને યથાર્થ રીતે ન સમજવામાં આવે ત્યાં સુધી વાસ્તવિક સુખાનુભવ થવાનો કોઈ અવસર નથી, કોઈ પ્રસંગ નથી. આ સીધી વાત છે. એટલે ત્યાંથી ઉપાડ્યું છે. એ લેવાનું કારણ છે. કે જીવ તો ત્યાં સુખ સમજીને બેઠો છે. હવે એ વાત ન લે અને સીધી પારમાર્થિક સુખની વાત લે તો ફેંચ-લેટિન જેવી વાત લાગે. કે હશે કોઈ વાત આવી. આપણને તો આનો અનુભવ નથી. પાંચ વિષયો સિવાયની કોઈ સુખની વાત, જે પારમાર્થિક સુખની વાત છે એ જો સીધી કરવામાં આવે તો કહે હશે ભાઈ ! ક્યાંક એવું. આપણને તો કાંઈ એવી વાત સમજવામાં કે અનુભવમાં (આવતી નથી).

સુખનો અનુભવ કરે છે કે નહિ ? તું જ્યાં સુખનો અનુભવ કરે છે ત્યાંથી અમારે તને સુખ સમજાવવું છે. કે તું છો એટલે સુખ છે, તું ન હોય તો સુખની વાત ક્યાંય રહેતી નથી. આપ મુઆ તો ડૂબ ગઈ દુનિયા. ખલાસ થઈ ગયું. દુનિયા જ નથી એને માટે. માટે સુખનું કારણ પોતે, સુખનું મૂળ પોતે, સુખનું સ્વરૂપ પણ પોતે. એ વાત ઉપર લઈ જાય. એ તો જીવને પોતાની દૃષ્ટિ નહિ હોવાથી એને ઓલું શબ્દાદિ વિષયોનું સુખ લાગે છે, પણ ખરેખર એ તો સુખ રહિત પદાર્થ છે, ત્યાં ક્યાં સુખ છે ? પણ એ સમજે છે એટલે એની રીતે એને પકડાવે છે. લાકડીને ઘોડો કીધો છે તો કહે છે, તારો ઘોડો આઘો રાખ, એમ કહે છે. તારી લાકડી આઘી રાખ કહે તો એ ન સમજે. એ ક્યાં લાકડી છે ? એનો તો ઘોડો છે. એમ જ્ઞાની ભલે એને દુઃખ કહે પણ સંસારી જીવને તો એ સુખ જ છે. એને એની ભાષામાં સમજાવે છે. ત્યાં પણ તું છો એટલે સુખ છે. તું ન હોય તો સુખ હોવાનો પ્રશ્ન છે નહિ બીજો. એ 'શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી...' નહિતર આમાં પ્રશ્ન થાય એવો છે કે અહીંયાં સુખની વાત શબ્દાદિનો વિષય કેમ લીધો ? પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો શા માટે લ્યે ? એ તો દુઃખ છે ને. એ સમજાવવાની શૈલી છે.

પોતે બહુ મહાવિચિક્ષણ હતા. સમજાવવામાં પણ એક એવો પુણ્યયોગ નહોતો, નહિતર એ આખો માર્ગ ચલાવે. જેમ તીર્થંકર માર્ગ ચલાવે છે એવા સમર્થ પુરુષ હતા એ પોતે. આ તો નાની ઉંમરમાંથી આટલી તો એની શક્તિ છે વ્યક્ત કરવાની. વિષયને વ્યક્ત કરવાની શક્તિ તો આટલી નાની ઉંમરમાં છે. એ જાતનો યોગ હોત

તો એક જુદી જ વસ્તુ ઊભી થઈ હોત. જેમની બિનહયાતીમાં આજે હજારો માણસો આકર્ષિત થયા છે. ભલે કોઈ ઓછું સમજ્યા, કોઈ વધારે સમજ્યા. એ વાત ગૌણ છે. પણ એમના શબ્દદેહથી, માત્ર અક્ષરદેહથી, એમનો દેહ વિલિન થયો, અક્ષરદેહથી હજારો-લાખો માણસો આકર્ષિત થઈ ગયા. એટલો તો એમની કલમમાં જાદુ છે કે કોઈપણ બુદ્ધિમાનને વિચાર કરતો કરી મૂકે. એક વાર તો ઊભો રાખી દે એને. થંભી જાય. કાંઈક વાત કોઈક કરે છે. છે કરનાર કોઈ વિચિક્ષણ પુરુષ છે. સાધારણ કોઈ વ્યક્તિ લાગતી નથી. કોઈપણ વિચારવાનને ઊભો રાખી દે એવી એમની કલમ છે.

‘શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ સંબંધી...’ બે રીતે સુખની પ્રસિદ્ધિ છે. એક, સંસારીઓ એમ કહે છે કે અમને અહીંયાં શબ્દાદિમાં સુખ છે. યોગીઓ એમ કહે છે, અમને સમાધિમાં સુખ છે. ‘જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે તે ભિન્ન ભિન્ન કરીને જોતાં માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે,...’ હવે એને ભિન્ન પાડીને જોતાં, એમ કહે છે. એટલે કે તાત્વિક દષ્ટિએ એને જોતાં જે સુખ છે એ જીવ નામનો પદાર્થ છે એ જ એનું કારણ છે, એ સિવાય સુખનું કારણ બીજે ક્યાંય નથી. સમાધિમાં પણ સુખનું કારણ જીવ છે અને અસમાધિમાં પણ સુખનું કારણ ભલે કલ્પિત હોય તો પણ જીવ છે. જીવ સિવાય બીજી વાત નથી. ‘તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે તીર્થકરે જીવનું કહ્યું છે;...’ તે માટે તીર્થકરે સુખભાસ નામનું લક્ષણ જીવનું કહ્યું છે.

‘અને વ્યવહારદષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે.’ જુઓ ! સાવ સ્થૂળ બુદ્ધિથી સમજાવે છે. પાંચેય ઇન્દ્રિય મૂકી દીધી. કોઈ ઇન્દ્રિયનો વેપાર નથી અને માણસ સૂઈ જાય છે. એકદમ શાંત નિદ્રા જ્યાં આવે છે. કેમ કે નિરાકુળતા તે સુખ છે ને ? કેટલી વિચિક્ષણતાથી આ વિષય પોતે નિરૂપણ કરે છે ! આકુળતા દુઃખ છે અને નિરાકુળતા સુખ છે, તો નિરાકુળતા ક્યાં થાય છે ? નિદ્રામાં નિરાકુળતા વધારે થાય છે. કોઈ ઇન્દ્રિયનો ત્યાં આકુળતાવાળો પ્રકાર નથી. માણસને શાંત નિદ્રા આવે છે તો એમ કહે છે કે ઓ...હો...હો...! આજ તો એવી શાંત મજાની ઊંઘ આવી ગઈ કે જાણે આવું સુખ નથી એમ. એવી મીઠી નીંદર જેને કહે છે માણસ. મીઠી નીંદર આવી ગઈ એમ કહે છે. તો એ ત્યાંથી પકડાવે છે.

‘વ્યવહારદષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી

રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છું એવું જે જ્ઞાન છે,...' જુઓ ! ત્યાં જ્ઞાનની ગેરહયાતી નથી. નિદ્રામાં પણ હું સુખી હતો, ઊંઘ્યો એટલી વાર હું સુખી હતો એવું જે જ્ઞાન છે તે બાકી વધ્યો તેવો જે જીવપદાર્થ તેનું જ્ઞાન છે. કારણ કે ત્યાં તો કોઈ પદાર્થ નહોતો. સામાન્ય રીતે બીજા પદાર્થોની, ઇચ્છિત પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં સુખ, એવું જીવ સંસારમાં સમજે છે. તો કહે છે, ઊભો રહે. તને સંસારમાં એમ સમજાવીએ કે બીજા પદાર્થની પ્રાપ્તિ વિના પણ તને સુખ અનુભવ થાય છે, જો નિદ્રામાં. નહિતર તો લોકો એમ જ સમજે છે કે જે-તે પદાર્થની ઇચ્છા થાય તે મળે એટલે મને સુખ થાય, ન મળે તો મને દુઃખ થાય. તો કહે છે, ઊભો રહે. નિદ્રામાં તને કોઈ પદાર્થ નથી મળતો. ત્યાં સુખ છે કે નહિ ? તો કહે, હા ત્યાં પણ મને સુખ છે. તો કહે આ (પંચેન્દ્રિયના વિષયો) મળ્યા ત્યારે તને સુખ, ન મળ્યા ત્યારે તને સુખ, ત્યારે સુખ ક્યાંથી આવ્યું તને આ ? કે મળવું, ન મળવાથી કોઈ નિરપેક્ષ તત્ત્વ છે. જે આ જીવ નામનો પદાર્થ છે ત્યાં સુખ છે. આમ ભિન્ન પાડે છે. આ સમજાવવાની શૈલી છે.

‘દ્વિપચંદ્રજી’એ લીધું કે ભાઈ ! આ પાંચ ઇન્દ્રિયોના કાર્યો કોણ કરે છે ? પછી આ રાગ કોણ કરે છે ? પછી આ જ્ઞાન કોણ કરે છે ? કે અંદર બેઠેલો એક રાજા બધી દોરી હલાવે છે. ત્યાં પહોંચી જા. તો ત્યાં સુધી પહોંચ્યાડવા માટે એ જ્યાંથી ઊભો છે ત્યાંથી એને સમજાવવાની શરૂઆત કરે છે. આ શૈલી છે. જ્યાં બેઠો છે, જ્યાં ઊભો છે ત્યાંથી એને કેવી રીતે સમજાવવો કે તું જીવ છો ? અને આ બધાથી જુદો છો ? એ કેવી રીતે ? નિદ્રા નહોતી ત્યારે પણ તું સુખી. નિદ્રા આવી ત્યારે પણ તું સુખી. તો પછી સુખ કેવી રીતે તારું નક્કી થાય છે ? તું છો સુખ. તું સુખનું કારણ છો, તું સુખનું સ્વરૂપ છો. એમ એમાંથી નક્કી થાય છે. જુદું પાડીને જોવામાં આવે તો. એ રીતે.

એટલે ‘જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે, ત્યાં પણ હું સુખી છું એવું જે જ્ઞાન છે, તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે; બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી,...’ ત્યાં તો બીજું કોઈ વિદ્યમાન નથી. ઊંઘી જ ગયો છે માણસ ત્યાં બીજા પદાર્થોની કોઈ વિદ્યમાનતા નથી. છતાં પણ ‘સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે;...’ એ પોતે કહે છે કે મને તો બહુ સરસ મીઠી નીંદર આવી. કાંઈ દુઃખ

નહોતું. તે જેનેથી ભાસે છે. એ કોનાથી ભાસ્યું તને ?

‘તે જેનેથી ભાસે છે તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.’ સુખ ન લીધું. સુખભાસ લીધું. જીવનું લક્ષણ સુખ ન લીધું અહીંયાં. પણ સુખભાસ જીવનું લક્ષણ લીધું. એટલે જ્ઞાન સાથે જોડ્યું. ભાસ તો જ્ઞાનમાં થાય છે ને ? તો સુખનું જેમાં જ્ઞાન થાય છે તે જીવનું લક્ષણ છે, એમ કહે છે. સુખ ન લીધું કેમકે સુખની અંદર વિવાદ છે. જેને સંસારીઓ સુખ કહે છે તેને જ્ઞાનીઓ દુઃખ કહે છે. એટલે એ એકાંતે સુખ નથી. ત્યારે જ્ઞાનીઓ જેને સુખ કહે છે, તો સંસારીઓ કહે છે, અમને એવો કોઈ અનુભવ નથી. અમે એ ચીજથી અજાણ છીએ. અમને એ કાંઈ ખબર પડતી નથી. એ તમે કોઈ બીજા દેશની વાત કરતા હોય, બીજી ભાષાની વાત કરતા હોય તો એ તમે જાણો, અમે એમાં કાંઈ સમજતા નથી. કે અતીન્દ્રિય સુખ, પારમાર્થિક સુખ એટલે શું ચીજ છે ?

કહે છે, ઊભો રહે. સુખભાસ છે ને ત્યાંથી જીવ છૂટો પડે છે. જેમાં સુખનો ભાસ થાય છે એ જીવ છે. એ સુખના લક્ષણથી પણ જ્ઞાન સાથે જોડ્યું છે. સુખભાસ કહીને. મૂળમાં એ શબ્દ છે ને ? જ્ઞાયકતા સુખભાસ એમ લીધું છે. ‘બનારસીદાસજી’એ એ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે, એમાંથી પોતે અર્થઘટન કર્યું છે. પણ બહુ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી આ અર્થઘટન કરેલું છે. નહિતર તો જેમ જીવનું લક્ષણ જ્ઞાન, તેમ જીવનું લક્ષણ સુખ. તેમ જીવનું લક્ષણ અસ્તિત્વ. સત્ દ્રવ્યં લક્ષણમ્. જુઓ ! ‘ઊમાસ્વામી’એ કહ્યું. દ્રવ્યનું લક્ષણ સત્ છે. તો કહે છે, એ તો છએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ છે. જીવનું તો ઉપયોગ લક્ષણ લીધું છે. પણ એમાંય ભૂલે છે. સત્તાને લક્ષણ પકડે છે. સત્ દ્રવ્યં લક્ષણમ્.

એટલે અહીંયાં સુખભાસને જીવનું લક્ષણ કીધું છે. જેમાં સુખ ભાસે છે એ જીવ નામનો પદાર્થ છે. જેનેથી ભાસે છે, જેના વડે ભાસે છે તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું અથવા જાણવામાં આવતું નથી. અહીંથી જીવને પકડવો. જ્ઞાનથી ન પકડે એને વળી અહીંથી પાછો પકડાવે છે. કેમ ? કે સંસારના તમામ પ્રાણીને સુખનો Problem છે. સુખ જોઈએ છે, સુખ એક સમસ્યા છે, સુખ મળતું નથી અને સુખ માટેનો પ્રયત્ન જીવનો મટતો નથી. આ તમામ સંસારીઓની પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્રસ્થાન એક સુખની પ્રાપ્તિ એ છે. તો કહે છે, ઊભો રહે. શેમાં ભાસશે ? આ સુખ શેમાં લાગે છે ? શેમાં અનુભવાય છે ? એ સુખભાસ જેને લક્ષણ છે એને અમે જીવ

કહીએ છીએ. એને તું સમજ તો તારી આ સમસ્યા કાયમને માટે Solve થઈ જાય. એને ન સમજ તો કોઈ રીતે સુખની સમસ્યા સુલટવાની નથી. બહુ સરસ અર્થ કર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- સુખભાસ જીવનું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ દુઃખ છે એ તો સુખની વિપરીત અવસ્થા છે એટલે દુઃખ તો કોઈને જોઈતું નથી. દુઃખ પણ જીવમાં ભાસે છે, સુખ પણ જીવમાં જ ભાસે છે. અને ખરેખર તો ભાસ કહીને અનુભવ લેવો છે. કારણ કે સુખ-દુઃખ છે એ જાણવાનો વિષય નથી. વેદવાનો મુખ્યપણે વિષય છે. પછી વેદતા વેદતા જાણાય જાય છે એ બીજી વાત છે. પણ મુખ્ય તો એ વેદનનો વિષય છે, જાણવા કરતા. હવે નીચે વેદવાનો વિષય લે છે.

‘આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે,...’ જુઓ ! ક્યાંથી (વાત કરે છે) ? ઈન્દ્રિયના વિષયથી શરૂઆત કરે છે. ત્યાં ઊભો છે ને ? અનુભવ કરે છે ને ? કે ‘આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે, હું આ સ્થિતિમાં છું,...’ હું ફલાણી-ફલાણી સ્થિતિમાં છું. ‘ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે, દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું,...’ લીધું છે ને ? ‘દુઃખી છું અને દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટજ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન, અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે,...’ અનુભવદષ્ટિએ આ મુખ્ય Factor છે સમજવાનો. જ્ઞાન છે એ પરથી ભિન્નતા માટે એનું પ્રયોજન છે. પારમાર્થિક પ્રયોજન જ્ઞાનનું છે. જાણવાનું પ્રયોજન પારમાર્થિકપણે હોય તો ભિન્ન પડવા માટે છે. જ્યારે અનુભવ કરવા માટે વેદન છે એ જ્ઞાનનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

મુમુક્ષુ :- આ વેદનને જુદું પાડ્યું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જુદું પાડ્યું છે. પાડવું જોઈએ. નહિતર ખ્યાલ નથી આવતો. એમાં શું થાય છે કે આત્મા પરને વેદી શકતો નથી. આત્મા પોતાના જ્ઞાન સિવાય અન્યને વેદી શકતો નથી. જ્યારે અન્ય પદાર્થ પ્રતિબિંબિત થાય છે, એમ જ્ઞાનમાં અને વેદકતામાં ધર્મભેદે આ ભેદ છે. અને લગભગ એ વિષય અજાણ્યો છે. તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા જ્યાં આપણે ચાલે છે ત્યાં આ વિષય થોડો અજાણ્યો છે. કે આ બેમાં ફેર શું છે ? સ્વપરપ્રકાશકપણું છે એ જાણવાની અપેક્ષાએ છે, હરગીઝ વેદવાની અપેક્ષાએ નથી. એટલે એ વસ્તુ જુદી છે, એ ધર્મ જુદો છે. હવે વેદવું છે, જ્યાં સ્વાનુભવનો

મુખ્ય વિષય છે ત્યાં એ Factor મુખ્ય છે, ત્યાં જાણવાનો નહિ. એ તો પરથી ભિન્ન પડવા માટે જાણવાની વાત લીધી હતી, પણ સ્વના અભેદ અનુભવમાં જાણવાની કાંઈ જરૂર નથી. ત્યાં વેદવાની વાત મુખ્ય છે. ત્યાં વેદનપ્રધાનતા છે. અનુભવ તો વેદનપ્રધાન પર્યાય છે, જાણનપ્રધાન નહિ, વેદનપ્રધાન પર્યાય છે એ. અને એ અનુભવનો માર્ગ છે આ. અને એ ત્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન સુધી લીધું છે.

બે-ત્રણ દિવસ પહેલા અહીંયાં વાત થઈ હતી કે 'જ્ઞાનસ્ય નિત્ય સંચેતનયા' જ્ઞાનના નિત્ય સંચેતનથી. નિત્ય વેદનથી એટલે એટલાથી જ. ત્યાં એ શબ્દ લીધો છે. જ્ઞાનસ્ય નિત્ય સંચેતનયા એવ જ્ઞાનમંતિ શુદ્ધમ પ્રકાશતે. જ્ઞાન અત્યંત શુદ્ધ એટલે કેવળજ્ઞાન સુધી પ્રગટ થઈ જાય. જો એ જ્ઞાન, જ્ઞાનના વેદનમાં રહી જાય અંતર્મુહૂર્તમાં ફાટીને કેવળજ્ઞાન આવે એને. આ તુષ માષ ભિન્નમાં શું છે ? જ્ઞાન ક્યાં છે ? ત્યાં તો જ્ઞાનવેદનમાં 'શિવભૂતિ' ઊતરી ગયા. અંતર્મુહૂર્તમાં ફાટ્યું કેવળજ્ઞાન. અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વનું ગણધરદેવને જ્ઞાન હતું. અને શીવભૂતિ મુનિને નવતત્ત્વ યાદ નહોતો રહેતા. પણ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન લીધું છે. કારણ શું ? વેદન-અનુભવ. એ મુખ્ય કારણ છે. કેમ કે ઓલાને તો પરની અપેક્ષા આવે છે. આમાં પરની અપેક્ષા નથી આવતી. સ્વસંવેદનથી જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ છે. એટલે પરિશિષ્ટમાં લક્ષ-લક્ષણના અધિકારમાં જ્યાં ઓળખાવવો છે ત્યાં જ્ઞાન જ્ઞેયને જાણે છે માટે જ્ઞેયની પ્રસિદ્ધિ છે એ વાત સંભારી નથી. જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે સ્વસંવેદનથી તેની સિદ્ધિ છે. તેની સાબિતી, તેની હયાતીની સાબિતી સ્વસંવેદનને લઈને છે.

વળી કોઈ પ્રશ્ન કરે કે સ્વસંવેદન તો જ્ઞાનીઓને હોય. અમારે ક્યાં સ્વસંવેદન હતું ? અને અહીંયાં તો આત્માને ઓળખવાનું પ્રકરણ ચાલે છે. તો સ્વસંવેદનથી જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ કેવી રીતે ?

કહે છે, તને કીધું કે સ્વસંવેદનથી જ જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ છે. જ્ઞાન પોતાના વેદનને ક્યારેય ત્યાગતું નથી. એ છોડે તો એના સ્વરૂપનો નાશ થઈ જાય. તને જડતું નથી એ વાત ચોક્કસ છે. ઘરમાં હીરો પડી ગયો છે. ગોત તું, ન જડતો હોય તો. પણ દેખાતું નથી ભાઈ સા'બ ! બહુ ગોત્યું, વાળ્યું, સાફ કર્યું પણ હીરો જડતો નથી. તો પણ પડ્યો છે ઘરમાં ને ? તારા હાથમાંથી પડ્યો છે કે નહિ ? તો કહે હા. ક્યાં પડ્યો ? તો કહે, આ રૂમમાં બેઠા હતા અને હાથમાંથી પડ્યો છે. જડતો નથી ?

નથી જડતો. તો શોધવા સિવાય એનો ઉપાય શું ? એ બતાવ. ક્રિમતી હીરો છે. ચૈતન્ય હીરો છે ક્રિમતી. ઓલો હીરો પાંચ-દસ લાખ-પચ્ચીસ લાખનો પડી ગયો હોય તો ઊંઘ ન આવે, હોં ! ભાઈ ! આવે ? પચાસ લાખનો હીરો હાથમાંથી પડી ગયો હોય અને પછી સૂવાનો ટાઈમ થઈ ગયો હોય તો સૂઈ જાય માણસ. કે ભાઈ ! મારો સૂવાનો ટાઈમ થઈ ગયો. હવે હીરો કાલે સવારે ગોતશું. એમ કરે ? પહેલા ગોતો પછી સૂવો. ઊંઘ જ ન આવે. અહીંયાં માણસ ઊંઘી જાય છે. જેની ક્રિમત અબજોથી પણ થાય એવું નથી એ હીરો ખોવાયો છે તો પણ સૂઈ જાય છે. આ જ્ઞાનીઓને વાંધો છે. ભાઈ ! તું કાં સૂઈ જા છો ? તારો હીરો તને જડતો નથી ને ? તું તો કેવો બેદરકાર ?

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો છે. ઉન્માર્ગે તો જીવ એમ જ ચડ્યો છે. અનંત કાળથી ઉન્માર્ગે તો ચડ્યો છે.

અહીંયાં વાત લેવી છે. કે એ વેદન નથી જડતું તો તું વેદનને શોધ. જ્ઞાન વેદનયુક્ત છે. વેદનયુક્તપણાથી જ્ઞાન કદી રહિત નથી. પણ તને જડતું નથી એનું પણ કારણ છે. અને તું શોધવાનો પ્રયત્ન કર અને ન જડે એવું કોઈ દિવસ બનવાનું નથી. આ સીધી વાત છે. અને એના માટે પહેલું પગથિયું અવલોકન છે. નિજ અવલોકનમાં આવ્યા વિના પોતાના વેદનનો પત્તો લાગે નહિ. આ એની સીધેસીધી Channel જે કહેવામાં આવે છે એ આ છે.

મુમુક્ષુ :- ગણધર ભગવાનને કેટલું જ્ઞાન હતું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બાર અંગનું. અંતર્મુહૂર્તની અંદર બાર અંગનું થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વ. બારમાં અંગને ચૌદ પૂર્વ છે. એટલે એમાં ભેદ પાડવાનું કારણ શું છે કે અભવિ મિથ્યાદષ્ટિ હોય તો અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વ સુધી એનો ક્ષયોપશમ હોય વધીને. તો પણ એ અભવ્ય છે, અજ્ઞાની છે, મિથ્યાદષ્ટિ છે, અનંત સંસારી છે. ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન સમ્યગ્દષ્ટિને જ થાય અને ગણધરદેવને તો અંતર્મુહૂર્તમાં થયું હતું.

મુમુક્ષુ :- ગણધરદેવ મોક્ષે જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો ચરમશરીરી છે ને. ગણધરદેવ તો ચરમશરીરી હોય. એને તો બીજા ભવનો પ્રશ્ન જ નથી. શું કહે છે ?

‘આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે,...’ એવો અનુભવ કોણ કરે છે ? એમ કહે છે. ખારી-ખાટી અહીંયા ચીજ નથી દેખાડવી. એનો અનુભવ કોણ કરે છે ? જેમ ઓલામાં કીધું કે શબ્દાદિ પાંચ વિષય એમાં સુખ કોને લાગે છે ? એમ કહે છે. ઓલામાં સુખ નથી. એમ ખારું, ખાટું, મોળું છે એમાં અનુભવ નથી. ખટાશમાં અનુભવ નથી, ગળપણમાં અનુભવ નથી. હું ટાઢે ઠરું છું, મને તાપ પડે છે, મને તડકો લાગે છે, મને ઠંડી લાગે છે. ઠંડી-ગરમીમાં અનુભવ નથી. અનુભવ કરનાર કોઈ બીજો પદાર્થ છે.

દુઃખી છું, સુખી છું એવો જે અનુભવ કરે છે. ‘એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન, અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે,...’ બહુ સુંદર પદ્ધતિ લીધી છે. તું અનુભવ તો કરી જ રહ્યો છે. જે પર પદાર્થોનો અનુભવ થઈ શકતો નથી તેનો અનુભવ તું કરી રહ્યો છું એવો તને એકત્વબુદ્ધિએ અધ્યાસ વર્તે છે. ખરેખર અનુભવ કરી શકતો જ નથી. આના ઉપર તો ‘કર્તા-કર્મ અધિકાર’ની ૯૨ થી ૯૬ ગાથા લખી છે. એમાં પણ સ્વાદના દૃષ્ટાંત લીધા છે અને ઠંડી-ગરમીના દૃષ્ટાંત લીધા છે. ભૂતાવિષ્ટ પુરુષ, એમ કરીને જે વાત લીધી છે. ધ્યાનાવિષ્ટ અને ભૂતાવિષ્ટ. તો એમાં શું કહે છે ? કે એક ચીજ અને એનો અનુભવ. આમ બે વાત થઈને ? તારે બે વાત નથી. તારે તો એક જ વાત છે. જ્યાં તને ખારું-ખાટું લાગ્યું, ઠંડુ-ગરમ લાગ્યું ત્યાં બે વાત નથી રહેતી. એક વાત થઈ જાય છે. તો કહે છે, એમાં જુદું પાડીને, ભિન્ન ભિન્ન કરીને જોતાં. સામી ચીજ ભિન્ન છે, અનુભવ કરનાર ભિન્ન છે. એમ જોતાં જેમાં અનુભવરૂપી પરિણામ છે અથવા અનુભવન છે અથવા વેદન છે એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન તે ક્યાંય પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે. એટલે કે જે ખારું-ખાટું અને ઠંડુ-ગરમ લાગે છે ત્યાં અનુભવ નથી. અનુભવ જીવમાં છે અને બંનેના પદ જુદાં છે. એક જડપદમાં છે. ખારું-ખાટું, ઠંડુ-ગરમ જડપદમાં છે. એક જડપદમાં છે અને અનુભવ જીવ પદમાં છે. એમ બે પદ જુદાં છે. એટલે પદ શબ્દ અહીંયાં વાપર્યો, જોયું ?

‘તો તે આ જીવપદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે...’ એવો જે અનુભવ

જેનું લક્ષણ હોય છે 'તે પદાર્થ જીવ હોય છે,...' જેને અનુભવ હોય તે જીવ, અનુભવ કરે તે જીવ. 'એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.' આ બધી જગ્યાએ કહે છે... કહે છે... કહે છે (લખ્યું છે). અહીંયાં કહે છે કે, તીર્થંકરદેવનો આ અનુભવ છે. અનુભવ કરે તે જીવ. જીવ સિવાય કોઈમાં અનુભવ કરવાનું સ્વરૂપ નથી, કારણ નથી, કાર્ય નથી, કાંઈ નથી. તું અનુભવને જુદો પાડ. એકલા અનુભવને જો તો તને અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા આબાળ-ગોપાળ કોઈપણ અવસ્થામાં તને અનુભવમાં આવશે. એ ૧૭-૧૮ ગાથામાં પણ 'અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે' જ્યાં અનુભવ પ્રધાનતાથી વાત કરી ત્યાં જ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ નથી કર્યો. જોઈ લેજો ફરીને ધ્યાનથી. કે એ પંક્તિમાં જ્યાં વાત કરી છે ત્યાં જ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ નથી કર્યો. અનુભવ તો જ્ઞાનની પર્યાય છે. પણ જ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ કેમ નથી કર્યો? જ્ઞાન નામ જ જ્ઞેયપ્રધાન છે. જે જ્ઞેયને જાણે તે જ્ઞાન, એવી ટેવ પડી ગઈ છે. એવું જ સીધું ખ્યાલમાં આવે છે તો કહે છે, નહિ. અહીં તો જ્ઞેયને તો બાદ કરી દેવું છે. અનુભવમાં તો પોતે જ છે, અનુભવમાં તો કોઈ જ્ઞેય આવતું જ નથી. કોઈ જ્ઞેયનો અનુભવ થઈ જ નથી શકતો. આ વસ્તુસ્થિતિ છે. એટલે ત્યાં એટલા શબ્દો લીધા કે અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા અનુભવમાં આવે છે. જ્ઞાનમાં આવે છે એમ નહિ. બધે અનુભવ... અનુભવ...અનુભવ... અનુભવ... એ લીધું છે. એટલે જ્ઞાનનું જ્ઞેય ઉપર લક્ષ ન જાય એનું.

'એ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.' એટલે અનંત તીર્થંકરોનો એ અનુભવ છે એમ કહે છે. વિશેષ લઈશું...

ગુણ અને ગુણવાન પ્રત્યેનું બહુમાન તે ભક્તિનું સાચું સ્વરૂપ છે. આવી સાચી ભક્તિ ગુણ પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો હેતુ છે. આ ભક્તિ બળે જ્ઞાન નિર્મળ થાય છે. નિર્મળ જ્ઞાન મોક્ષનો હેતુ છે. ભાષા જ્ઞાન કે વિદ્વતાથી નિર્મળજ્ઞાનની કોટી ઉંચી છે. જુદી જાત છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૫૪)

તા. ૧૭-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૪૯
પત્રાંક - ૪૩૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૩૮. ત્રીજો પેરેગ્રાફ. પાનું ૩૬૮.

‘કોઈ પણ જાણનાર ક્યારે પણ કોઈ પણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવા યોગ્ય નથી.’ વિદ્યમાનપણું એટલે હયાતી. પદાર્થ, કોઈપણ પદાર્થ જણાય છે એમાં જણાનાર અને જાણનાર એમ બે પદાર્થની હયાતી છે. તો એમાં મુખ્યતા કોની ? આ મુદ્દો છે. મુખ્યતા કોની ? જણાનારની કે જાણનારની ? છે સમ કાળે, એક જ કાળે છે. એમ નથી કે જણાનાર પદાર્થ પાછળથી આવ્યો છે, જ્ઞાન પહેલા ઉત્પન્ન થયું હતું. જ્યારે જ્ઞાનનો ઉત્પાદ થયો ત્યારે જણાનાર પદાર્થ પણ હતો જ. તેમ છતાં જાણનાર પદાર્થની મુખ્યતા એટલા માટે છે કે એ પોતે જાણે છે, સામો પદાર્થ નથી જાણતો. બીજા જે જગતના પદાર્થો છે એ જાણતા નથી પોતાને કે જાણતા નથી બીજા જડપદાર્થોને. એટલે કોઈપણ જાણનાર, કોઈપણ પદાર્થને પોતાના અવિદ્યમાનપણે જાણે એમ બનવાયોગ્ય નથી. એટલે પોતાના વિદ્યમાનપણે જાણનારની વિદ્યમાનતા મુખ્ય રહે છે કે ગૌણ થાય છે ? આ અહીંયાં મુદ્દો છે.

તો કહે છે કે ‘પ્રથમ પોતાનું વિદ્યમાનપણું ઘટે છે,...’ પ્રથમનો અર્થ કાળ નથી લેવો. મુખ્યપણે પોતાનું વિદ્યમાનપણું અંગીકાર કરવું, મુખ્યપણે પોતાનું વિદ્યમાનપણું લક્ષમાં લેવું, જાણનારનું લક્ષ મુખ્ય કરવું, એમ કહેવું છે. ‘અને કોઈ પણ પદાર્થનું ગ્રહણ, ત્યાગાદિ કે ઉદાસીન જ્ઞાન થવામાં...’ ગ્રહણનું જ્ઞાન થાય, ત્યાગનું જ્ઞાન થાય કે ઉદાસીનનું જ્ઞાન થવામાં પોતે જ કારણ છે. મુખ્યપણે પોતે છે, ગૌણપણે જણાનાર છે. મુખ્ય-ગૌણ તો થવાનું જ છે. પણ જીવ જણાનાર પદાર્થને મુખ્ય કરે છે. એ મુખ્ય-ગૌણ સંબંધીનો મૂળમાં જ વિપર્યાસ છે, એ વિપરીતતા છે, એમ કહેવું છે.

‘પોતે જ કારણ છે. બીજા પદાર્થના અંગીકારમાં, તેના અલ્પ માત્ર પણ જ્ઞાનમાં

પ્રથમ જે હોય, તો જ થઈ શકે...' પોતે હોય તો જ એ જાણવાનું કાર્ય થઈ શકે 'એવો સર્વથી પ્રથમ રહેનારો...' એટલે અગ્ર રહેનારો, મુખ્ય રહેનારો જે પદાર્થ 'તે જીવ છે.' હવે પ્રથમનો અર્થ મુખ્ય ક્યાંથી કાઢવો ? કે તેને ગૌણ કરીને એમ કહે છે. ગૌણ-મુખ્યની સાપેક્ષતા છે. એટલે પહેલા-પછી નથી લેતા. તેને ગૌણ કરીને એટલે તેના વિના કોઈ કાંઈ પણ જાણવા ઇચ્છે તો તે બનવા યોગ્ય નથી, ન બની શકે.

'માત્ર તે જ મુખ્ય હોય તો જ બીજું કંઈ જાણી શકાય એવો એ પ્રગટ 'ઉર્ધ્વતાધર્મ' તે જેને વિષે છે, તે પદાર્થને શ્રી તીર્થંકર જીવ કહે છે.' આમ જીવ પદાર્થને વર્ણવતા તીર્થંકરદેવે જીવ પદાર્થની મુખ્યતા વર્ણવી છે કે જગતમાં જીવ પદાર્થની મુખ્યતા છે, જાણનાર તત્ત્વની મુખ્યતા છે. જણાનાર તત્ત્વની મુખ્યતા કરવા યોગ્ય નથી. અથવા જીવ અનાદિથી જણાનાર તત્ત્વની મુખ્યતા કરી રહ્યો છે. અને જાણનાર તત્ત્વ પોતે હોવા છતાં એને ગૌણ કરી રહ્યો છે આ એનો વિપર્યાસ પોતાને દુઃખનું કારણ છે. જેને મુખ્ય કરશે તેનું અનુસરણ કરશે. જેને ગૌણ કરશે તેનું અનુસરણ છોડશે. આ પણ સ્વાભાવિક છે. એટલે જાણનારની મુખ્યતા કરતા જાણનારનું અનુસરણ થાય છે. જ્ઞેય પદાર્થની મુખ્યતા કરતા જ્ઞેય પદાર્થનું અનુસરણ થઈ જાય છે. એટલે તીર્થંકરદેવે જીવને કહેતા એનો ઉર્ધ્વતાધર્મ પણ કહ્યો છે એમ કહેવું છે. મુખ્યપણું એનું છે એમ પણ સાથે સાથે ઉપદેશ્યું છે કે જીવને કહીએ છીએ. જીવનું સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ. પણ તે મુખ્ય થવાને અર્થે બતાવીએ છીએ. અજીવાદિ પદાર્થનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ પણ તે ગૌણ થવાને અર્થે કહીએ છીએ એમ સાથે સાથે એમાંથી આવી જાય છે.

પરિણામ જે કાંઈ પ્રવર્તે છે એ મુખ્ય-ગૌણના દોરથી પ્રવર્તે છે. પરિણામ તો પરિણામે છે પણ કેવી રીતે પરિણામે છે ? એનો દોર શું છે પરિણામવાનો ? મુખ્ય-ગૌણ એ એનો દોર છે. એ દોરે દોરે પરિણામે છે.

મુમુક્ષુ :- મુખ્યતા ક્યાં કરે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મુખ્ય હોય એની મુખ્યતા થાય. જેના વિદ્યમાનપણામાં બીજું જણાય છે તો મુખ્ય પોતે થવો જોઈએ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકર આમ કહે છે અને અહીંયાં ઊંધો ચાલે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતે ઊંધું કરે છે ત્યાંથી. અજાણ્યો હોય અને ઊંધો પરિણામે ત્યાં સુધી તો ક્ષમ્ય છે. પણ એને જાણવા મળે પછી ઊંધાઈ કરે ત્યારે તે અક્ષમ્ય

અપરાધ છે. એટલે તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આવનારની જવાબદારી વધે છે કે એને જાણવા મળે છે કે તું તારી મુખ્યતા કર અને જાણવા મળ્યા છતાં એ પોતાની મુખ્યતા નહિ કરતા શ્રેય પદાર્થોની, સંયોગોની, રાગની મુખ્યતા કરે તો એ જાણી જોઈને, જાણીબૂઝીને અપરાધ કરે છે એના જેવું થાય. જાણવા તો બરાબર મળ્યું ને ? એ રીતે ઊર્ધ્વતા ધર્મ લીધો.

હવે જ્ઞાયકતા લે છે. 'પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે...' અસ્તિત્વથી ભિન્ન પડે છે એમ નથી લેતા. જ્ઞાયકથી ભિન્ન પડે છે એમ કહે છે. જે કારણથી એ ભિન્ન પડે છે તે જ્ઞાયકતા નામનો ધર્મ છે, એમ કહેવું છે. જ્ઞાન છે... નહિતર એક તણખલું પડ્યું હોય એમાં જીવ છે કે એ તણખલું છે એવું કોઈ પ્રાણીનું શરીર છે ? આ ઘાસમાં ઘાસના રંગના એના આકારના (જીવ) થાય છે ને ? વનસ્પતિમાં એના રંગના એના આકારમાં થાય છે. તો એનો અર્થ શું છે ? કે એમાં જીવ છે કે નથી જીવ, એમ કેમ નક્કી કરવું ? કે જ્યાં જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં જીવ છે. નહિતર નક્કી નહિ થાય.

નહિતર કોઈ એમ કહે કે હાલેચાલે તે જીવ છે. પણ હવામાં તો વંટોળમાં કેટલાય તણખલા ઊડે છે. કેટલાય પરમાણુઓ ઊડતા જોવામાં આવશે, સ્કંધો ઊડતા જોવામાં આવશે. માટે ચાલે તે જીવ છે એમ નથી. હવા આવે તો રસ્તા ઉપર પણ કેટલું હાલતું-ચાલતું દેખાય. જે હળવા પદાર્થો હોય. તો હાલેચાલે છે તે જીવ છે એમ નથી. ગતિ કરે છે માટે જીવ છે એમ નથી. કેમ કે ક્રિયાવર્તી શક્તિ તો જડ અને જીવ બંનેમાં છે. ચાર પદાર્થમાં નથી. જીવ અને જડ બંનેમાં ગતિ કરવી, ક્ષેત્રાંતર થવું, હલનચલન થવું એ તો એની અંદર છે. બાકીના પદાર્થો સ્થિર છે. બાકીના ચારે પદાર્થો હલનચલન કરતા નથી. તો હલનચલન કરે માટે જીવ છે ? કે એમય નથી. એ તો અત્યારે આ મોકલે જ છે ને આકાશની અંદર ? અંદર કોઈ બેઠું ન હોય અને ધારેલે સ્થળે કરોડો માઈલ છેટે દૂર એને મોકલે છે. ત્યાં એ ફોટા પાડી આવે છે. ત્યાંના ફોટા લઈને આવે છે. અને નિર્ધારિત સ્થળે પાછું આવે છે. તો એનામાં જીવ છે કે નહિ ? આ કમ્પ્યુટર છે એનામાં જીવ છે કે નહિ ? માણસના બ્રેઈન કરતા વધારે કામ આપે છે. સામાન્ય માણસના મગજ કરતા વધારે કામ આપે છે. કહે, નહિ.

કોનાથી જુદો પડે જીવ ? જ્ઞાનથી જીવ જુદો પડે છે. ભલે ગમે તેવી રચના હોય અને મનુષ્ય કાર્ય કરે એના કરતા વધારે એ કાર્ય કરતું જોવામાં આવે છે તો પણ અજીવ છે તે અજીવ છે કે જેનામાં જ્ઞાન નથી. જીવ છે તેનામાં જ્ઞાન છે. આ એક વિશિષ્ટ ધર્મથી જુદું પડે છે. જીવતત્ત્વ જ્ઞાનથી જુદું પડે છે એમ કહેવું છે. એ તો એવી કહેવત નીકળી છે કે એવા મશીનો આવે છે કે ભાઈ ! એનો આંક ગોઠવો એટલે ચાલુ થાય અટકી જાય, એ ટાઈમે તમને જગાડે, એ ટાઈમે બધું એવી રીતે (કરે). એ રીતે એની ગોઠવણી કરી હોય તો એમાં ભૂલ ન થાય. માણસને તમે એમ કહો કે મને આ સમયે ઉઠાડજો કે આટલું કામ તમે બંધ કરી નાખજો. કે અહીંથી જ ચાલુ કરજો. એમાં એ ભૂલે ખરો. કહેવત એવી પડી છે કે માણસ ભૂલે પણ મશીન ન ભૂલે. તો માણસ કરતાં મશીનની કાંઈ વિશિષ્ટતા છે કે નહિ ? એ મશીનને બનાવનાર પણ કોઈક માણસ છે. એની એ રચનાર કરનાર પણ કોઈ નિમિત્તપણે, નિમિત્તપણે માણસ છે. વિશિષ્ટતા જ્ઞાનની છે. જ્ઞાનથી કોઈ વિશિષ્ટ પદાર્થ નથી. જેનામાં જ્ઞાન નથી એ કોઈ વિશિષ્ટ પદાર્થ નથી. ભલે છએ પદાર્થોમાં એના અનંત ગુણધર્મો છે તોપણ જ્ઞાયક પદાર્થની વિશિષ્ટતા છે. વળી પોતે છે, અહીં તો એમ કહે છે.

‘પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ, તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે, તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે.’ આ ત્રિકાળી સ્વભાવ છે. આ ગુણ છે જેનાથી એ જાણે છે. એની પર્યાય છે તે જાણવાનું કાર્ય કરે છે. ગુણના ધર્મને, ગુણના કાર્યને, ગુણના સ્વભાવને વ્યક્ત કરનાર તેની પર્યાય છે. એટલે પર્યાય ઉપરથી સ્વભાવ પકડાય છે. ગુણ તો નિર્વિકલ્પ છે, અવ્યક્ત છે, સામર્થ્યરૂપ છે, અપ્રગટ છે અને અનુભવગોચર નથી. તો કહે છે, એની જે પર્યાય છે એ અનુભવગોચર છે અને એ ગુણના સ્વભાવને વ્યક્ત કરતી હોવાથી. ગુણના સ્વભાવને તે વ્યક્ત કરતી હોવાથી ત્યાંથી સ્વભાવનું પ્રહણ થાય છે. અને જીવને ઓળખવા માટે એટલા માટે જ્ઞાન જ કારણ છે. એ આચાર્યદેવે એટલા માટે લીધું છે કે જ્ઞાન જ કારણ છે. કેમ કે ત્યાં સ્વભાવ અંશ વ્યક્ત છે અને ખુલ્લો છે. ‘પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનં એકમ્ લક્ષણમ્.’ ત્યાં એમ કીધું છે. જ્ઞાન એક જ લક્ષણ પ્રસિદ્ધ છે, બીજું કોઈ લક્ષણ પ્રસિદ્ધ નથી.

‘તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. કોઈ પણ સમયે...’ આ તો

પછી સરવાળો તો છેલ્લે માર્યો છે. આપણે આ ફરીવાર વંચાય છે. એમ કહે છે કે આવું એના લક્ષણથી જીવનું જાણવું. જીવને પ્રગટપણે દેખવો હોય તો જીવે જીવ પ્રત્યે ઉપયોગને વાળીને જાણવો એમ કહે છે. છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં લીધું છે ને ? કે 'તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.' જીવનો ઉપયોગ શાસ્ત્ર પ્રત્યે રાખતા જીવ નથી દેખાતો, એમ કહે છે. આ એક સમર્થ દષ્ટાંત છે શાસ્ત્રનું તો. પછી બીજાના પ્રત્યે રાખતા જીવ દેખાય છે એ તો કહેવાની જરૂર નથી રહેતી. પણ જે શાસ્ત્રમાં જીવનું વર્ણન છે અને જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીઓ સમર્થ પુરુષો, ભાવલીંગી સંતો કે બીજા ધર્માત્માઓ, સત્પુરુષો જે જીવને કહે છે, એની સન્મુખ વળતાં પણ જીવ જણાતો નથી, પ્રગટ દેખાતો નથી. પછી બીજાની તો વાત કહેવાની રહેતી નથી. એ દષ્ટાંત એટલા માટે દેવાય છે.

આદર તો છે એટલો છે જ. પાછો એમાંથી કોઈ ઊંધું ન લઈ લે, છળ ન પકડી લે કે અનાદર કરી લે. એમના ઉપકારને ભૂલી જાય એ તો પ્રશ્ન રહેતો નથી. પણ જીવ, જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં જણાય છે અને બીજા કોઈના પ્રત્યે ઉપયોગ વળતા જીવ જણાતો નથી. એવા સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા, વસ્તુસ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરવા માટે એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- સંપૂર્ણ માર્ગની વિધિ એક લાઈનમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધાનો ટોટલ માર્યો છે એ જગ્યાએ. જેટલા લક્ષણો કહ્યા એમાં છેલ્લું ચૈતન્ય લક્ષણ કહીને... નિરાબાધ પ્રકાશમાન ચૈતન્ય તે જીવનું, તે ચૈતન્ય જીવનું ક્યારે દેખાય છે ? કે જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે. એ બધાયમાં લાગુ પાડવું. એને અંત્યદિપક કહે છે. બે રીતે કથનશૈલી છે. આધ્યદિપક અને અંત્યદિપક. આદ્યદિપક હોય એમાં જે આદિમાં કહ્યું હોય તે બધાયને લાગુ પાડવું. અંતમાં કહ્યું તો એ આદિથી અંત સુધી બધાયને લાગુ પાડવું, એમ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે નમો લોયે સવ્વ સાહૂણં તે અંત્યદિપક છે. લોયે સવ્વ. જામો તો બધામાં હતું. લોયે અને સવ્વ શબ્દ સાહૂમાં ઉમેર્યો. તો સિદ્ધમાં નહિ ? અરિહંતમાં નહિ ? કે નમો લોયે સવ્વ અરહંતાણં, જામો લોયે સવ્વ સિદ્ધાણં. 'ગુરુદેવ' તો એક પદ વધારે ઉમેરતા. ત્રિકાળવર્તી. જો કે એ છે, 'ધવલ'માં છે. એ પાઠ 'ધવલ'માં છે. જામો લોએ ત્રિકાળવર્તી સવ્વ અરિહંતાણં, જામો લોએ ત્રિકાળવર્તી સવ્વ સિદ્ધાણં. તો

ત્રિકાળવર્તીમાં (શું કહે છે) ? કે અત્યારે કોઈ નિગોદમાં હોય એને આવી ગયો નમસ્કાર.

મુમુક્ષુ :- ભવિષ્યમાં થવાના છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ત્રિકાળવર્તીનો અર્થ શું ? અનંત કાળમાં છેડો નથી એ કાળમાં જે કોઈ થવાના છે એ બધાને (નમસ્કાર) આવી ગયા.

મુમુક્ષુ :- આચાર્ય ભગવાન...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, હામો લોયે સવ્વ ત્રિકાળવર્તી આઈરિયાણં, હામો લોયે સવ્વ ત્રિકાળવર્તી ઉવજ્જાયાણં. એ બધામાં લાગુ પડે છે. પાંચે પાંચ પદમાં ત્રણે કાળવર્તી લોકની અંદર સર્વ એટલે કોઈને બાકી રાખ્યા વિના. એકને પણ બાકી રાખ્યા નહિ. ફલાણા નામધારીને બાકી રાખીને કરો એમ નથી. કે ભાઈ ! સૂર્યકીર્તિને બાકી રાખો, બાકી બધું કરો એમ નથી.

મુમુક્ષુ :- આચાર્ય જ્યારે પંચ પરેષીને નમસ્કાર કરે ત્યારે બધાં આવી જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બધા આવી જાય. ગણધરદેવ. આચાર્ય એટલે ગણધરદેવ ખુદ. બધા આવી જાય. થયેલા, વર્તનારા અને થનારા બધા આવી જાય. થનારામાં તો એવી પરિસ્થિતિ હોય છે કે કોઈ નિગોદમાં હોય છે. એવી પરિસ્થિતિ છે. તો પણ એ આવી જાય છે. એવો વિશાળ, જ્ઞાનનો વિશાળ દષ્ટિનો આ માર્ગ છે. ઘણી એમાં વિશાળતા રહેલી છે. ઘણી એટલે અનંતી. જેની વિશાળતાને હદ નથી, એટલી વિશાળતા છે, બેહદ વિશાળતાનો આ માર્ગ છે. નમસ્કાર મંત્રમાં આટલું તો સમાણું છે. બીજી તો શું એની વિશેષતાઓ તો કહી શકાય નહિ એટલી વિશેષતાઓ છે.

મુમુક્ષુ :- લોકમાં બધું આવી ગયું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચૌદ રાજૂ ચૌદે ચૌદ બ્રહ્માંડ આવી ગયા પછી ક્યાં સવાલ છે. લોક એટલે ચૌદે ચૌદ બ્રહ્માંડ આવી ગયા. કોઈ વાત બાકી રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- ઘાતકી ખંડ અંદર આવી ગયો કે નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘાતકી ખંડને બાકી રાખીને લોક છે એમ કાંઈ ? એ તો લોકની મધ્યમાં છે. હજી છેડે હોય તો ક્યાંક બાકી રહી જાય. આ તો લોકની મધ્યમાં છે મનુષ્યલોક તો. લોકની મધ્યમાં, એમાં પાછા જંબુદ્વીપમાં. એટલે જે ૪૫ લાખ યોજનનો જે મધ્યલોક છે એની વચમાં છે પાછો આ તો. મેરુની આજુબાજુ છે ને. પંચમેરુ છે. અઢી દ્વિપની અંદર છે, મનુષ્યલોક તો અઢી દ્વિપની અંદર છે. પછી અસંખ્ય

દ્વિપ સમુદ્ર છે, એ ૪૫ લાખ યોજનમાં. શું કહે છે ?

મુમુક્ષુ :- બધામાં ચૈતન્યની જાતિ જુદી છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચૈતન્યની ? હા. ચૈતન્યની જાતિ તો છએમાં જુદી પડે છે. ચૈતન્યની જાત ૪ જુદી છે. વિશિષ્ટ, એક વિશિષ્ટ ગુણધારી પદાર્થ છે પોતે. એટલે તો એની ઊર્ધ્વતા લીધી છે, એની મુખ્યતા લીધી છે.

‘કોઈ પણ સમયે જ્ઞાયકરહિતપણે આ જીવ પદાર્થ કોઈ પણ અનુભવી શકે નહીં,...’ પોતાનો અનુભવ કરે અને એમાં એને જ્ઞાયકતાનો અનુભવ ન થાય એમ બની શકે નહિ. ઘણા કહે છે ને અમે જ્યારે સ્વાનુભૂતિમાં આવીએ છીએ ત્યારે શૂન્યલોકમાં પહોંચી જઈએ. ત્યાં કાઈ નથી. અંદરમાં શૂન્ય છે. ભીતરમેં શૂન્ય હૈ. નહિ, ખોટી વાત છે. જ્ઞાયકપણા રહિત એનો અનુભવ થઈ શકે નહિ. વિકલ્પની શૂન્યતા જરૂર છે, અશાંતિની શૂન્યતા જરૂર છે, વિકારની શૂન્યતા જરૂર છે, પણ જ્ઞાયકતાની શૂન્યતા છે એમ છે નહિ. ઉલટાનો અંદર જાય ત્યારે એમ જોવે છે કે મારો પદાર્થ તો જ્ઞાયકતાથી, ચૈતન્યતાથી લબાલબ ભરેલો છે. ભરપૂર ભરેલો છે, એમ જુએ છે.

મુમુક્ષુ :- શૂન્યતા હોય તો આનંદ આવે ક્યાંથી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આનંદ ક્યાંથી આવે ? પાછા આનંદની અનુભૂતિની વાત કરે અને શૂન્યમાં લઈ જાય વાતને. એ બધું પરસ્પર વિરોધતા આવે છે.

‘અને તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજા કોઈ પણ પદાર્થને વિષે જ્ઞાયકપણું સંભવી શકે નહીં,...’ લાખ-કરોડ ઉપાય કરે તો પણ કોઈ મશીનમાં, કોઈ રચનામાં જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. જ્ઞાનનો ન તો નાશ કરી શકાય છે કોઈ જીવમાંથી અને જે જડમાં જ્ઞાન નથી તેમાં જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કરી શકાતી નથી. ‘એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ...’ આ જ્ઞાયકતા છે તે અત્યંત અનુભવનું કારણ છે. વેદકતા તો લેશે જુદું પાછું. પણ એ વેદનનું કારણ શું છે ? જ્ઞાયકતા છે. જ્ઞાયકથી ભિન્ન પડે છે તો વેદનમાં આવે છે.

અહીંયાં અવલોકનમાં પણ એ જ પદ્ધતિ છે. જે ચાર પદ છે કે પરથી ભિન્નતા. જાણવામાં પરથી ભિન્નતા જાણવી. વ્યાખ્ય-વ્યાપકપણે ભિન્નતા જાણવી. ભિન્નતા જાણતા પણ એની વ્યાપકતાથી ભિન્નતા જાણવી. બે પદ થયા. પછી ત્રીજું પદ જે છે કે એને એ જુદો પડે તો એ વેદકતામાં આવે. એવો જો ભિન્ન પડી શકે, જ્ઞાનથી

અને વ્યાપકતાથી એ ભિન્ન પડી શકે તો એ વેદન સુધી પહોંચી શકે. વેદનનું ગ્રહણ થાય, નહિતર વેદનનું ગ્રહણ ન થાય. એટલે ભેદજ્ઞાનના Process ની અંદર પહેલા જ્ઞાન દ્વારા ભિન્ન પડવાની વાત છે. એમાં જ્ઞાનથી પ્રગટ જે દૂર ક્ષેત્રે વર્તે છે એ તો ભિન્ન પડશે, પણ જે નજીકના ક્ષેત્રે વર્તે છે એ કેવી રીતે ભિન્ન પડશે ? જેમ કે શરીરરુદ્ધિ અને રાગરુદ્ધિ. જ્યાં જીવનું ક્ષેત્ર છે ત્યાં શરીર છે. જ્યાં જીવનું ક્ષેત્ર છે ત્યાં રાગ છે. તો કહે છે, વ્યાપકતાથી ભિન્ન પડશે. જો તને એ ભિન્ન જણાય તો જ તને એમાં રહેલું જે વેદન છે, એ વેદન તને વેદવારૂપે અનુભવમાં આવે. એટલે વેદનનું કારણ જ્ઞાયકતા લીધી. આ તો ફરીને ચાલે છે તો એટલું અંદર જઈએ તો, ઉંડાણમાં જઈએ તો એટલી વાત છે. કે 'એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ...' આ અત્યંત અનુભવનું કારણ છે. જ્ઞાયકતા છે તે અત્યંત અનુભવનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાયકતા વગર અનુભવ થઈ શકે જ નહિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- થઈ શકે જ નહિ. એથી વધારે મોક્ષમાર્ગની જે વિધિની રીત છે, આ તો પામવા માટે વાત કરીએ છીએ, પણ જે પામી ગયા એની વાત કરો તો મોક્ષમાર્ગમાં જે વિચરે છે એ પણ ત્યાંથી જ ઉપાડ કરે છે. જ્ઞાનમાત્ર છું, એમ કરતાં અંતર સાવધાનીમાં આવે છે. એ વિશેષે કરીને અંતર સાવધાની કરે છે. અમુક હદે અમુક પોતાની પરિણતિ સુધી પહોંચ્યા છે ત્યાં સુધી તો અંતરમાં સાવધાન છે જ, પણ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વિશેષે વિશેષે કરીને અંતર સાવધાની શેનાથી કરે છે ? વિશેષ વિશેષ અનુભવ શેનાથી કરે છે ? કે જ્ઞાનમાત્ર છું એમ કરીને સાવધાની કરે છે. એ જ પદ્ધતિ છે. જે પદ્ધતિથી પ્રવેશ થયો તે જ પદ્ધતિથી એ વિકાસ સાધે છે અને પૂર્ણતા સાધે છે. એમ છે ખરેખર તો.

મુમુક્ષુ :- રસ્તો તો એક જ હોય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જ રસ્તો છે. રસ્તો બદલાતો નથી.

'એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ...' જ્ઞાયકતા છે તે અત્યંત અનુભવનું કારણ જે 'જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે...' એ તો પોતે પણ અનુભવમાં કલમ બોળીને લખે છે કે નહિ ? આ કોઈ સાહિત્યકાર થોડા છે કે નિબંધ લખવા બેઠા છે. પોતાની પરિણતિ છે એ ચાલતી વિદ્યમાન પરિણતિની હયાતીમાં ઊભા રહીને એનું આલેખન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- અનુભવનું ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અનુભવનું જ આલેખન કરે છે. બીજું નથી લખતા. 'ગુરુદેવ' બહુ સરસ ચિતાર લેતા હતા કે જંગલની અંદર 'કુંદકુંદાચાર્ય' જેવા સમર્થ આચાર્ય 'સમયસાર' જેવા મહાન પરમાગમને લખતા હશે ત્યારે એ કેવી અંતર-બાહ્યની પરિણતિની કેવી સ્થિતિ હશે ! એમ કહે. એટલે ઉપયોગ એમનો તો ઘણો સૂક્ષ્મ જાય છે. એવી વાત કરતાં પોતાનો ઉપયોગ ઘણો સૂક્ષ્મ જાય છે. અંતર-બાહ્ય પરિણતિની જે સૂક્ષ્મતા છે એ પોતાને જ્ઞાનમાં આવે છે અને એ એનું જે સંતુલન જુએ છે. કેમ કે લખવાનો એક બાજુ રાગ છે તો આખું શાસન સામે છે. અન્યમતિઓ સામે છે. બધા ફેંસલા કર્યા. બીજી બાજુ જૈનદર્શનનો પરમ અધ્યાત્મનો વિષય લે છે. ત્રીજી બાજુ એમની જે પરિણતિ ચાલે છે, જે સ્વરૂપને વળગીને જ પરિણતિ થઈ રહી છે, જે પરિણતિ સર્વ પર્યાયોની ઉપેક્ષા કરે છે, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બંને પર્યાયોની ઉપેક્ષા કરે છે. તો કેવી સ્થિતિ હશે ? અને પ્રચુર સ્વસંવેદનમાં લખતા લખતા ડૂબી જાય, લખતા લખતા પાછા ડૂબી જાય. ૪૧૫ ગાથા સુધી કાંઈ વિકલ્પ એકધારો ન ચાલે. મુનિ અવસ્થા છે. કેવી સ્થિતિ હશે ? એની સૂક્ષ્મતા સુધી 'ગુરુદેવ'નો ઉપયોગ ચાલ્યો જાય ત્યારે ફક્ત એટલું જ કહે. કહી ન શકે એટલે એટલું કહે આહા..હા..! બસ ! આમાં બધું આવી ગયું. એટલા આશ્ચર્યથી એ વિષયને એ વ્યક્ત કરતા હતા.

'એવું જે અત્યંત અનુભવનું કારણ જ્ઞાયકતા તે લક્ષણ જેમાં છે તે પદાર્થ, તીર્થકરે જીવ કહ્યો છે.' આનું નામ જીવ છે એમ કરીને મહિમા કરાવ્યો છે. આત્મા અને જીવ જાણે કાંઈ નહિ. ભાજી-મૂળા હોય એમ આત્મા ને જીવ શબ્દ કોઠે પડી ગયો. એમ નથી લેવાનું. એટલે તો પૂજ્ય બહેનશ્રીના વચનામૃતમાં છે ને ? કે જ્ઞાયક કહે, આત્મા કહે ત્યાં કાળજે ઘા પડી જવો જોઈએ. એટલે શું ? કે મર્મ સ્થાનમાંથી એ વિષય આવવો જોઈએ. જેમ કાળજે ઘા પડે તો મર્મ સ્થાનનો ઘા રુઝાતો નથી. એમ એની અસર જાવી ન જોઈએ એમ કહેવું છે. એ જ્ઞાયક લક્ષણનો વિષય થયો.

હવે કહે છે સુખભાસ. 'શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી...' કેમ કે સુખ છે એ જીવને સુખનું સ્થાન છે. જીવ સુખનું સ્થાન છે. સુખ-દુઃખ એ જીવ સિવાય ક્યાંય જોવા મળતા નથી. એના વિષયો ભલે પાંચ શબ્દાદિ વિષયો મૂક્યા હોય તો પણ ત્યાં સુખ નથી. ત્યાં સુખ નથી એટલે એને કારણે પણ જીવને સુખ નથી, એ એમાં

આવી જાય છે.

‘શબ્દાદિ પાંચ વિષય સંબંધી અથવા સમાધિ આદિ જોગ સંબંધી...’ બેય જાતના સુખ લીધા. એક કૃત્રિમ સુખ છે. જ્યાં સંસારી જીવ ખરા સુખનો અનુભવ કરે છે તે. અને એક સમાધિનું સુખ કે જે આત્મિક સુખ છે એ સંબંધી જે સ્થિતિમાં સુખ સંભવે છે. એટલે સુખના જેમાં પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, સુખભાવ જેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ‘તે ભિન્ન ભિન્ન કરી જોતાં...’ એટલે જુદું પાડતા. ભિન્ન ભિન્ન કરીને જોતા એટલે સુખને તત્ત્વદષ્ટિએ જોતા ‘માત્ર છેવટે તે સર્વને વિષે સુખનું કારણ એક જ એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે,...’ ગમે ત્યાં જાવ સુખનું કારણ જીવ છે. અને જેમ જ્ઞાન જીવમાં અનંત ભરેલું છે, એમ સુખ પણ જીવમાં અનંત ભરેલું છે. બેહદ (સુખ ભરેલું છે).

ક્ષયોપશમ બધાને સરખો નથી. તિર્યચને પણ થાય છે. પણ જ્ઞાન અને સુખ એ બે ન સમજાય એવું કોઈને બનતું નથી. અનંત જ્ઞાન છે અને અનંત સુખ છે એનો જે સમુદ્ર છે એમાં ડૂબકી મારે છે. એટલે સુખમાં અનુભવ, સુખાનુભવપૂર્વક પોતાના અનંત સુખને અનુભવે છે. અનંત સુખને, અનંત સુખના સ્વરૂપને જુએ છે, અવલોકે છે. એવું જે સુખનું કારણ એક જ આવો જીવ પદાર્થ સંભવે છે. સુખના બે કારણ નહિ. એક જ સુખનું કારણ છે. ‘એવો એ જીવ પદાર્થ સંભવે છે, તે સુખભાસ નામનું લક્ષણ,...’ એકલું સુખ ન લીધું. સુખભાસ નામનું એટલે ભાસ એટલે અહીંયાં અનુભવ લેવો.

‘સુખભાસ નામનું લક્ષણ, માટે તીર્થકરે જીવનું કહ્યું છે;...’ ભલે લોકો પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોને સુખનું કારણ જાણે અને વળી એમ કહે કે ભાઈ ! કાન હોય તો સંગીત સાંભળી શકાય ને ? માટે ઇન્દ્રિયો પણ સુખનું કારણ, સંગીત પણ સુખનું કારણ. નાક હોય તો ગંધ આવે, સુગંધ આવે. નહિ. સુખનું કારણ એક જીવ નામનો પદાર્થ છે. બાકી કોઈ સુખના કારણ નહિ. ‘માટે તીર્થકરે જીવનું કહ્યું છે.’ હવે જુઓ ! એ પાંચેય ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી એનું એક દષ્ટાંત આપે છે એટલા માટે. જાડી વિચારધારામાં તો એ પ્રત્યક્ષ અનુભવને કહે.

આપણે એક મુમુક્ષુ હતા એને શેરડી બહુ ભાવતી હશે. શેરડીના ઉપરના છોતરા કાઢી, ગંડેરી જેવા એના કટકા કરી, એના ઉપર ગુલાબજળ છાંટી, ફીઝમાં મૂકી.

ઠંડુ થાય. એક તો ગુલાબ ઠંડું એને ઠંડુ કરે, ઉનાળા દિવસમાં એ શેરડી ખાય. ઉનાળામાં ઠંડુ વધારે પસંદ પડે. મને આ શેરડી ખાતા એવું સુખ લાગે છે... શું કહે ? એક તો મીઠી શેરડી. એમાં ઉપર ઠંડુ ગુલાબજળ છાટ્યું હોય અને ઠંડી કરી હોય. અને પોતાને કલ્પના કરી હોય એ ભાવ થયો એ. તો કહે ભાઈ ! આ ખાતા તો પ્રગટ સુખ લાગે છે. અને આપણા તત્ત્વજ્ઞાનમાં એમ આવે છે કે આ સુખનું કારણ નથી. પણ આ તો બરાબર ખાતા સુખ લાગે છે. નથી ખાતા ત્યારે સુખ નથી લાગતું. ખાઈએ ત્યારે એ વખતે સુખ લાગે છે. આ નક્કી કેવી રીતે કરવું ?

મેં કીધું, ભાઈ ! એવી જાડી રીતે તો નક્કી થાય એવું નથી. પહેલા તો એ નક્કી કરો કે આ તત્ત્વજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છે કે આ લૌકિક સાધારણ વાતો કરવાનું ક્ષેત્ર છે ? ગપ્પા મારવા બેસીએ ત્યારે ગમે તેવા ગપ્પા મારી દઈએ, કાંઈ વાધો નહિ. આ તો તત્ત્વજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છે. તો તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં તો એ વિષયની જે સૂક્ષ્મતા છે એ સૂક્ષ્મતાને લક્ષમાં લીધા વિના તત્ત્વ નક્કી નહિ થાય. સુખ તત્ત્વ નક્કી કરવું હોય તો એ ગંડેરી ખાતા ખાતા સુખ લાગે એનાથી કોઈ સુખ તત્ત્વ નક્કી નહિ થાય. અને એ તો આખી દુનિયા કહે છે. એવી રીતે તો સુખના અનુભવને આખી દુનિયા સુખ કહીને તો એની પાછળ આંધળી દોટ મૂકે છે. આજે લોકોને જે ટાઈમ નથી અને વખત નથી એનું શું કારણ છે ? કે એની આંધળી દોટ એણે સુખ માન્યું છે ત્યાં છે, બીજું કાંઈ નથી.

મુમુક્ષુ :- વસ્તુમાં કાંઈ વૃત્તિ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વૃત્તિમાં ભ્રમણા છે. એને એ જાતની સુખની ભ્રમણા છે. એ ભ્રમણામાં પણ સુખ નથી. એની જે વિષય વિકારની વૃત્તિ છે એમાં સુખ નથી. વિષયમાં તો સુખ નથી. વિષયને વિષયી થઈને ભોગવતી વૃત્તિમાં પણ સુખ નથી અહીં તો એમ કહેવું છે. ઓલા તો જડ છે એટલે એમાં સુખ પણ નથી અને દુઃખ પણ નથી. પણ એ બાજુની વૃત્તિ છે એમાં સુખ તો નથી પણ એમાં દુઃખ છે ખરેખર તો. એમ જ્ઞાની કહે છે કે એમાં દુઃખ છે. તો કહે, પણ મને સુખ લાગે છે. હવે તું તપાસ કર. જો તને વિશ્વાસ હોય કે કહેનાર પ્રમાણિક છે તો નક્કી કાંઈક તારી ભૂલ થાય છે. પણ મને અનુભવગોચરપણે સુખ થાય છે ને. એમ કહે. પણ ભાઈ ! તારા અનુભવમાં પણ ભૂલ છે. ત્રાસી આંખે બે ચંદ્ર દેખાય. ચોખ્ખે ચોખ્ખા બે

ચંદ્ર દેખાય. દેખાય કે ન દેખાય ? એ દષ્ટિનો દોષ છે. ચંદ્ર ત્યાં બે થાતા નથી. દષ્ટિનો દોષ છે. એ અનુભવમાં પણ દોષ હોય છે. ચોખ્ખું જણાય છે અને ચોખ્ખો અનુભવ થાય છે માટે અનુભવ સાચો છે એમ નથી કાંઈ. અનુભવમાં પણ ભ્રમણા હોય છે એટલે એને સુખભાસ કીધું.

એક સરસ દષ્ટાંત એ આપ્યું કે જો નિદ્રામાં કોઈ પાંચેય ઇન્દ્રિયના વિષય નથી. અને માણસ કહે છે મને સુખ થઈ ગયું. બહુ સરસ મીઠી નિદ્રા આવી. તો ઓલુ તો એક બાજુ રહી ગયું. તર્કની માટે તર્ક ખાતર પણ લઈએ તો ત્યાં પાંચ ઇન્દ્રિય વિષયનો એકેય ઉપયોગ નથી. ત્યાં તો જ્ઞાનોપયોગ જ નથી. દર્શનોપયોગ જ છે. દર્શનઉપયોગ અવરાઈ જાય છે. એવી સુશુપ્ત નિદ્રા છે તો પણ મને સુખ છે એ ક્યાંથી વાત લાવ્યો ? જાગતા હું સુખી હતો એમ કેમ ખબર પડી ? માટે સુખનું કારણ કાંઈક બીજું છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયો જડ પદાર્થો નથી. એ દષ્ટાંત લીધું.

‘વ્યવહારદષ્ટાંતે...’ પરમાર્થરૂપ દષ્ટાંત નથી આ. કેમ કે નિદ્રામાં પણ સુખ નથી, દુઃખ છે. મુનિરાજને નિદ્રા નથી. અત્યારે તો દિવસે આરામ કરી લે છે. એ તો કોઈ રીતે સંભવે નહિ. મુનિદેશામાં મધ્યરાત્રિ પછી. ૧૨ વાગ્યા પહેલા તો નહિ જ. એક અંતર્મુહૂર્તમાં આછી-પાતળી નિદ્રા (હોય). આ સિવાય ત્યાં નિદ્રાનો યોગ નથી. એટલી અંદર પ્રચુર સ્વસંવેદનથી આત્મ જાગૃતિ હોય છે.

‘વ્યવહારદષ્ટાંતે નિદ્રાથી તે પ્રગટ જણાય છે. જે નિદ્રાને વિષે બીજા સર્વ પદાર્થથી રહિતપણું છે,...’ એટલે કોઈ પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષય નથી, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષય પ્રત્યેના પરિણામ નથી. બેમાંથી એકેય નથી. ‘ત્યાં પણ હું સુખી છે એવું જે જ્ઞાન...’ હું સુખી હતો. નિદ્રામાં મને સુખ હતું એવું જે જ્ઞાન-ભાસ-અનુભવ ‘તે બાકી વધ્યો એવો જે જીવ પદાર્થ તેનું છે;...’ તે જીવ પદાર્થ સંબંધી છે. કોને જ્ઞાન થયું ? મને સુખ હતું તે કોને જ્ઞાન થયું ? જીવને પોતાનું પોતાના વિષયનું જ્ઞાન થયું.

‘બીજું કોઈ ત્યાં વિદ્યમાન નથી, અને સુખનું ભાસવાપણું તો અત્યંત સ્પષ્ટ છે.’ સુખ તો લાગે જ છે જીવને. બીજો કોઈ પદાર્થ નહિ હોવા છતાં સુખ ક્યાંથી લાગ્યું ? બીજો કોઈ પ્રવૃત્તિ નહિ હોવા છતાં સુખ ક્યાંથી લાગ્યું ? ‘તે જેનેથી ભાસે છે...’ એ પણ એમ નક્કી કરે છે કે ત્યાં વિકલ્પો નથી. વિકલ્પો શાંત થાય છે. તો મન છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષય સિવાય જે છઠ્ઠું મન છે એની પ્રવૃત્તિ પણ દુઃખદાયક

છે. એ મન શાંત થતાં એટલું દુઃખ ઘટે છે ત્યાં. જો મન એકદમ નિર્વિકલ્પ થઈ જાય તો ત્યાં એકદમ શાંતિ અને સુખ પ્રગટે એમ એમાંથી વાત નીકળે છે.

‘તે જેનેથી ભાસે છે તે જીવ નામના પદાર્થ સિવાય બીજે ક્યાંય તે લક્ષણ જોયું નથી.’ આ લક્ષણ એમણે એટલા માટે લીધું છે કે તમામ જીવોને સુખનું પ્રયોજન છે અને જગતના તમામ જીવોને આ સુખ નથી મળતું એની મૂંઝવણ પણ છે. હામ, દામ અને ઠામ હોવા છતાં. એટલે સંપત્તિ ભરપૂર હોવા છતાં સુખ નથી મળતું અને મૂંઝવણ વધે છે એ એમ બતાવે છે કે સુખ ક્યાંક બીજે છે. એણે જે નિશ્ચય કર્યો હતો એ નિશ્ચય એનો ખોટો હતો, એમ સાબિત થાય છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મસિદ્ધિમાં આવે છે, ‘છે દષ્ટા છે દષ્ટિનો.. અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે છે જીવ સ્વરૂપ’.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તે છે જીવ સ્વરૂપ. અબાધ્ય અનુભવ. અનુભવ કરનારો અનુભૂતિસ્વરૂપ છે. જીવ છે. ‘અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે છે જીવ સ્વરૂપ’ ત્યાં પણ અનુભવને જ મુખ્ય કર્યો છે. અનુભવ કરનાર અનુભૂતિસ્વરૂપ. હવે અનુભવનો વિષય લે છે કે ‘આ મોળું છે...’

મુમુક્ષુ :- ‘દષ્ટા છે દષ્ટિનો’ એ કઈ રીતે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘જે દષ્ટા છે દષ્ટિનો.’ એટલે કે દષ્ટિ-આ જે નજર છે. હું જોઉં છું એમ જાણનાર છે કે નહિ ? મેં આ જોયું... મેં આ જોયું. મેં આ જોયું... દષ્ટિનો પણ કોઈ દષ્ટા છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ. એને પણ કોઈ જાણનાર છે કે આ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ છે. આ અચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ છે. ચક્ષુ સિવાયની બાકીની અચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ કહે છે. એનો પણ જાણનાર છે એમ કહે છે. ‘જે દષ્ટા છે દષ્ટિનો. જે જાણે છે રૂપ.’ વર્ણને જાણે છે. આકારને જાણે છે. બે અર્થ થાય છે રૂપના. એક આકાર થાય છે, સંસ્થાન થાય છે અને એક વર્ણ. એનો વિષય રંગ છે. એ બધું કોણ જાણનાર છે ? એ બધાને બાદ કરો તો એમાં જે અનુભવ રહે છે એ બાદ નથી થતો. એ જીવનું સ્વરૂપ છે. ‘અબાધ્ય અનુભવ જે રહે તે છે જીવ સ્વરૂપ.’ બાદ કરતા... બાદ કરતા... બાદ કરતા... છેવટે જેમાં અનુભવપણું છે એ જીવનું સ્વરૂપ છે. એ અનુભવનો વિષય તો હવે લે છે.

‘આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે,...’ સ્વાદનો વિષય છે

એ અનુભવ વિના જણાતો નથી. જે કાને સાંભળતો નથી, આંખે દેખાતો નથી અને જે નાકે સૂંઘતો નથી. માત્ર જીભથી જે અનુભવગોચર થાય છે. એટલે એનું ખારા-ખાટાનું દષ્ટાંત લીધું છે.

‘હું આ સ્થિતિમાં છું...’ એવો અનુભવ કરે છે. કોઈને કોઈ સ્થિતિનો અનુભવ કરે છે કે હું આવો છું, હું મનુષ્ય છું, હું પુરુષ છું, હું સ્ત્રી છું એવો જે અનુભવ કરે છે. ‘ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે...’ ઠંડી-ગરમીનો અનુભવ કરે છે. ‘દુઃખી છું, દુઃખ અનુભવું છું.’ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. એમાં અનુભવ કરનાર. ‘એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન...’ સ્પષ્ટ જ્ઞાન એટલે જાણનાર જ્ઞાન નહિ પણ ‘વેદનજ્ઞાન...’ અહીંયાં વેદનજ્ઞાન લેવું છે. ‘અનુભવજ્ઞાન. અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે,...’ જીવ સિવાય અનુભવ કરનાર કોઈ નથી. અબાધ્ય અનુભવ છે. અનુભવને કોઈ બાધા પહોંચાડી શકતું નથી. આબાળ-ગોપાળને પણ અનુભૂતિ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા જ અનુભવમાં આવે છે. એને જ્ઞાનનું વેદન જ અનુભવાય છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ તો એક વાર છઠ્ઠી ગાથાના પ્રવચનમાં એમ કહેતા હતા કે ભાઈ ! અનંત કાળથી વર્તમાન સુધી, ભૂતકાળનો અનંત કાળ લઈએ, ભૂતકાળથી વર્તમાન સુધીના અનંત કાળમાં તે કોઈને અનુભવ્યું નથી. કોઈનો અનુભવ તેં કર્યો જ નથી. માન્યું છે જરૂર કે હું ટાઢે ઠર્યો, મને આ ગળ્યું લાગ્યું. હું ફલાણો દુઃખી થયો. તને તારો જ અનુભવ થયો છે, બીજા કોઈનો તને અનુભવ થયો નથી. પણ તને ખબર નથી કે મને શેનો અનુભવ થાય છે. એનું નામ અજ્ઞાન છે.

જ્ઞાનમાં જ્ઞાનનો અનુભવ થતો હોવા છતાં પોતાને ખબર નથી હોતી તે પોતાના જ જ્ઞાન સંબંધીનું અજ્ઞાન છે. આને ઘોર અંધારું કીધું. બાકી તો જ્ઞાનમાં જ્ઞાનવેદન છે. એમાં સિવાય જ્ઞાનવેદન બીજાનું વેદન થવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે પણ ? અવકાશ નથી, જગ્યા નથી ત્યાં કે જ્ઞાન બીજાનું વેદન કરી શકે છે. પણ પોતે પોતાના જ્ઞાન-વેદન સુધી ઉપયોગને મૂકી શકતો નથી. આ એક વિટંબણા છે. બીજી જે કલ્પના છે પરાશ્રયભાવની અને પરની એકતાની જે કલ્પના છે એકત્વબુદ્ધિથી એને લઈને પોતાના જ્ઞાનવેદન ઉપર ઉપયોગ લઈ જઈને એ વેદનને અનુભવગોચર કરી શકતો નથી. એમ છે. વેદન અહીંયાં થાય છે અને જોવે છે ત્યાં. જેમ કોઈ અહીંયાં અવાજ થાય અને જોવે અહીંયાં તો ? કોણે અવાજ કર્યો એ કેમ ખબર પડે ? એના જેવું

થાય કે નહિ ? એ જાતની જે અનાદિથી મિથ્યાભ્રાંતિરૂપ જે ક્ષતિ છે એ ક્ષતિને લઈને પોતાના સુખાનુભવનું, જ્ઞાનાનુભવનું વેદન પોતે કરી શકતો નથી.

મુમુક્ષુ :- કૂતરાનું અને હાડકાનું દૃષ્ટાંત આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આવે જ છે ને દૃષ્ટાંત. કૂતરો હાડકુ ચાવે છે ત્યારે હાડકાની કણીઓ એના તાળવામાં, પેઢામાં વાગે છે, એમાંથી લોહી નીકળે છે. લોહી નીકળે છે તો એને એમ લાગે છે કે આ લોહીનો સ્વાદ એને આવે છે. એને એમ લાગે છે કે હાડકામાંથી રસ આવે છે. હું હાડકુ ચાવું છું એમાંથી રસ આવે છે. રસ તો પોતામાંથી આવ્યો. એમ અનુભવ કરનાર પોતે છે. માને છે કે ઓલી ચીજમાંથી અનુભવ થાય છે. ખારું લાગ્યું, મીઠામાંથી ખારાપણાનો અનુભવ થયો. આ ઘંટ વાગ્યો એમાંથી અવાજનો અનુભવ થયો. ખોટી વાત છે. અનુભવ જ્ઞાનમાં થયો છે, અનુભવ ઘંટના અવાજમાં થયો નથી. પણ ભ્રાંતિથી એવું લાગે છે. ઉપયોગ એકદમ બહિર્ભાવ, બહિર્મુખ કરે છે ત્યારે એ પોતાના અનુભવને ચૂકી જાય છે. મૂળમાં જે પાયાની ભૂલ છે એ આ જગ્યાએ છે.

મુમુક્ષુ :- આ અનુભવનો....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખરેખર જો એ વિષયને સ્પષ્ટ કરવો હોય તો રોજ જે આપણે અનુભવ કરતા હોઈએ ખાવાનો, પીવાનો, સાંભળવાનો, સ્પર્શવાનો બધો જે અનુભવ કરીએ છીએ એ અનુભવકાળે જ તપાસ કરવી, શોધ કરવી કે શેનો અનુભવ થાય છે ? ત્યારે જે સ્પષ્ટ સમજાશે એ બીજા કોઈ દૃષ્ટાંતથી, બીજા કોઈ વિચારથી, કોઈ વિકલ્પથી, કોઈ ઉપમાથી એકેય રીતે નહિ સમજાય.

તમને એમ કહે કે સ્કૂટર ઉપર બેસો. ત્યારે તમે સ્કૂટરને એકેય બાજુ નમવા દેતા નહિ. જો સ્કૂટર એક બાજુ નમશે તો સ્કૂટર ઉપર તમે ચાલીને આગળ નહિ જઈ શકો. તમારે હેઠા ઉતરી જવું પડશે, હેઠા પડી જવું પડશે. તો તમારે Balance જાળવવાનું છે. નથી આ બાજુ પડવાનું, નથી આ બાજુ નમવાનું. હવે કહો કે એ કેવી રીતે કરવું ? એ કેવી રીતે સમજવું ? શબ્દોમાં તો આટલું જ આવે કે તમારે આ બાજુનું વજન ન જવું જોઈએ, આ બાજુ વજન ન જવું જોઈએ. હવે વજન તો તમે દેતા નથી. તમે તો એકેય બાજુ દેવા માગતા નથી છતાં વજન જાય તો નમી જ જાય. તો એ સમજવું કેવી રીતે ? કે એની Practice કર્યા વિના એ વાત સમજાતી

નથી. એમ આ પણ Practice કર્યા વિના નથી સમજાતું.

મુમુક્ષુ :- Theory ઇ Theory અને Practical ઇ Practical.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓલી તો Theory છે કે તમારે Balance રાખવું. પણ Balance કેમ રાખવું ? એ Practical knowledge છે.

એમ અહીંયાં પણ અનુભવ આત્મામાં થાય છે અને અનુભવ પર પદાર્થમાં નથી થતો. ભલે પર પદાર્થ વિષયક હોય તો પણ. એ અનુભવ આત્મામાં થાય છે. એ અનુભવ કાળે એની તપાસ કર્યા વિના, એનું અંતર અવલોકન કર્યા વિના કેવી રીતે અનુભવ થાય છે એ સમજાતું નથી.

મુમુક્ષુ :- ... એને કરવો નથી પડતો એની રીતે ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ છે ને એ તો રોગ છે જીવનો. નિરોગતા આવે એટલે રોગ મટી જાય, એ તો સીધી વાત છે. જ્યારે નિરોગતા આવે છે, વીતરાગતા એ નિરોગતા છે, આત્માની તંદુરસ્તી છે અને રાગ છે એ રોગ છે. ભલે પ્રશસ્ત હોય કે અપ્રશસ્ત હોય, આખરમાં એ રોગ છે. એ રોગ મટી જાય છે. પણ સહેજે સહેજે નીકળી જાય છે. એ સહજ જ છે. પ્રક્રિયા સહજ છે.

અહીંયાં તો અનુભવનો વિષય વિચારવો છે. અહીંયાં જે આપણે ચર્ચા કરીએ છીએ એ અનુભવ સંબંધીની છે કે અનુભવને કેવી રીતે પકડવો ? અનુભવને કેવી રીતે સમજવો ? કે એની ગમે તેટલી વ્યાખ્યા કરો તો પણ, મીઠાઈની, એના સ્વાદની ગમે તેટલી વ્યાખ્યા કરો, સ્વાદને વ્યાખ્યાથી નથી સમજાવી શકાતો. ઘી પણ મોળું છે અને કાકડી પણ મોળી છે. બદામ અને કાજુ પણ મોળા છે અને મરચું કોઈ મોળું હોય. બધાની મોળપ જુદી જુદી છે. મરચું તીખું હોય અને મરી પણ તીખા હોય. બંનેની તીખાશ જુદી જુદી છે. પણ એની વ્યાખ્યા ન થઈ શકે. એનો સ્વાદ લઈને જ એને ખબર પડે કે આમાં ફેર શું છે ? એમ અનુભવનો વિષય એ અનુભવગમ્ય હોવાથી, અનુભવનું અનુભવન કરવું કે જે પોતામાં ઐક્ય થવાથી થાય છે. પોતામાં એકતા થવાથી થાય છે. ત્યારે અનુભવ સમજાય છે. ત્યાં સુધી અનુભવનો વિષય અનુભવ વિના સમજાતો નથી. એટલા માટે આ અવલોકન છે એને અનુભવપદ્ધતિ કીધી છે. બીજી ભાષામાં એને અનુભવપદ્ધતિ કીધી છે અને જે વિચારની ભૂમિકામાં હોવા છતાં વિચારપદ્ધતિથી આગળનું એક પગલું છે, આગળનું એક કદમ છે કે જે

અનુભવની લાઈન બાજુ જાય છે. એટલે એ પદ્ધતિથી આ જેટલી Practice કરવામાં આવે છે એટલું સમજાય છે. બાકીનું નહિતર તો સમજણ બધી અધર રહી જાય છે.

‘અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એ જ તીર્થંકરાદિનો અનુભવ છે.’ ત્યાં કહે છે એમ ન લીધું. એ પણ તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષોનો, અનુભવી પુરુષોનો આ અનુભવ છે કે અનુભવ તો જીવ નામના પદાર્થને છે, સિવાય અનુભવનું તત્ત્વ બીજે ક્યાંય છે નહિ. એ વિષય-અનુભવનો વિષય વચન અગોચર હોવાથી અને એ વિષયનું ઊંડાણ ઘણું હોવાથી જેટલી Practice કરે એટલું એ વિષયનું સમજણ છે અથવા ભાવભાસન છે. અહીંયાં સમજણ એટલે ભાવભાસન લેવું. વિચારજ્ઞાન ન લેવું. એ ભાવભાસન વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. જેમ જેમ અનુભવ સંબંધી પોતે અનુભવપદ્ધતિએ ચડે છે, અનુભવને તપાસવા, અનુભવને સમજવા, અનુભવપદ્ધતિએ પ્રયોગે ચડે છે તેમ તેમ એને એ વિષયનું ભાવભાસન વિશેષ થાય છે. નહિતર ભાવભાસન થતું નથી. અને જેમ જેમ સ્પષ્ટ ભાવભાસન થાય છે તેમ તેમ દર્શનમોહ મંદ પડે છે. જેમ જેમ દર્શનમોહ મંદ પડે છે તેમ તેમ આત્મા મોક્ષમાર્ગની સમીપ જાય છે. એ સિવાય મોક્ષમાર્ગની સમીપ જવાનો પ્રથમમાં પ્રથમ બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આ સિવાય કોઈ ઉપાય નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સુખ છે ને એ તો અનુભવનો વિષય છે. સુખ અને દુઃખ તો અનુભવનો જ વિષય છે. એ કોઈ જાણવાનો વિષય નથી પણ અનુભવનો વિષય છે. મને સુખ લાગે છે, મને દુઃખ લાગે છે, મને ઠંડી લાગે છે, મને ગરમી લાગે છે, મને ગળ્યું લાગ્યું છે. એ બધો અનુભવનો વિષય છે. પણ એ અધ્યાસિત અનુભવ છે. જેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી તેનો અનુભવ થતો હોવાનું માનવું, જાણવું તેનું નામ અધ્યાસ છે. એટલે એને મિથ્યા અનુભવ કહેવામાં આવ્યો છે. એમ વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જે દષ્ટાંત છે તે મિથ્યાઅનુભવનું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ દષ્ટાંત છે એ મિથ્યા અનુભવનું છે અને એના ઉપરથી સમ્યક્ અનુભવને પકડાવવો છે. જ્યાં ઊભો છે ત્યાંથી એને આગળ લેવો પડશે

ને ? જે જગ્યાએ ઊભો છે એ જગ્યાએથી એનું જ્ઞાન કરાવે છે.

મુમુક્ષુ :- સુખાભાસ અને વેદન બેમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એકમાં સુખની મુખ્યતાથી અનુભવની વાત છે, એકમાં અનુભવની મુખ્યતાથી અનુભવની વાત છે. સુખપ્રધાન અનુભવની વાત છે. જેમ શ્રદ્ધાપ્રધાન જ્ઞાનની વાત હોય એમ. એમ ત્યાં સુખ છે એ અનુભવનો વિષય હોવાથી ત્યાં સુખપ્રધાન અનુભવની વાત છે. અહીંયાં જ્ઞાનપ્રધાન અનુભવની વાત છે, અનુભવપ્રધાન અનુભવની વાત છે. એમ છે.

મુમુક્ષુ :- ખારું, ખાટું, મોળું અનુભવનો વિષય છે. જાણવાનો નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનુભવનો વિષય છે, જાણવાનો વિષય નથી. જેમ કે આ કાજુનો સ્વાદ મોળો કેવો છે એ જણાવી દો. તો એ જાણી ન શકે. જોઈને ખબર ન પડે કે આ ચીજ કેવી છે. મરચું મોળું સમજીને ખરીદ્યું હોય અને તીખું નીકળે છે કે નહિ ? કેમ કે એ જોવાનો વિષય નથી, એ ચાખવાનો વિષય છે. ચાખી ચાખીને તો કાંઈ લેવાતા નથી. એટલે ઘરે જઈને ખબર પડે છે. કેમ કે એ સ્વાદનો વિષય સ્વાદથી જ ખ્યાલમાં આવે છે, એમ કહેવું છે. છેલ્લો એક પેરેગ્રાફ બાકી રહેશે. વિશેષ લઈશું...

અનુપમ ચિદ્રુપને - નિજ પરમેશ્વર પદને અંતરમાં જેણે વ્યાપક નિહાળ્યું, તેને રાગાદિમાં સ્વપદનો ભ્રમભાવ મટયો, રાગની મીઠાશ છૂટી, કારણ અશુચિ અને દુઃખ લાગવાથી અપેક્ષા છૂટી ઉપેક્ષા થઈ, જેને રાગની ઉપેક્ષા થઈ. તેને રાગના વિષયભૂત દેહાદિ અને ઈન્દ્રિય વિષયોની માયા તજવી સહજ હોય. શાશ્વત પદમાં નિવાસ થતાં, ભવઉદાસી થઈ નિજસુખરાશી પામે. આખાભવથી ઉપેક્ષાબુદ્ધિ થાય, ત્યાં ભવના પેટા ભેદરૂપ ઉદય પ્રસંગોમાં ગૌણતા થવી સહજ છે. સત્સંગને નિષ્કળ કરનાર એવા લૌકિકભાવને તો આ અલૌકિક સન્માર્ગમાં જરાપણ અવકાશ નથી.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૫૧)

નોંધ :- પ્રવચન નં. ૧૪૮ તથા ૧૫૦ એક જ છે. માટે ૧૫૦ નંબરનું પ્રવચન લેવામાં નથી આવેલ.

તા. ૧૬-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૧
પત્રાંક - ૪૩૮

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક-૪૩૮, પાનું ૩૬૮. છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે. આત્મામાં વેદકતા એટલે અનુભવ કરવાપણું-અનુભવ કરવાનો સ્વભાવ છે. અને છએ દ્રવ્યમાં એક આત્મા જ અનુભવ કરે છે. અધ્યાસિત પરિણામે અજ્ઞાનપણે સ્વાદમાં આ મોળું છે, મીઠું છે, ખાટું છે, આ ખારું છે એવો અનુભવ કરે છે અથવા હું ટાઢે ઠરું છું, મને ગરમી લાગે છે એવો અનુભવ કરે છે અથવા શાતા-અશાતાના ઉદય કાળે હું દુઃખી છું, સુખી છું એવો પણ અનુભવ કરે છે. એ અધ્યાસિત ભાવે કરે છે. અધ્યાસિત ભાવે કરે છે એટલે એવો એને અધ્યાસ થાય છે. ખરેખર એ અધ્યાસનો એ અનુભવ કરે છે કે હું આવો છું. પણ પર પદાર્થનો અનુભવ કરી શકાતો નથી. જો જીવ પર પદાર્થનો અનુભવ કરે તો જીવ અને પર પદાર્થ બે ભિન્ન-ભિન્ન રહી શકતા નથી, જુદા રહી શકતા નથી, એક થઈ જાય અથવા બંનેના અસ્તિત્વનો નાશ થાય.

મુમુક્ષુ :- લાડવો ખાયને સ્વાદ તો સરસ આવે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે તો એના ઉપરથી એનો અનુભવ પકડાવે છે કે એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન. તું અનુભવ તો કરે છો ને ? પછી મિથ્યા અનુભવ, સમ્યક્ અનુભવ એ પછી તને સમજાવશું. પણ પહેલાં તું અનુભવ કરે છે એ તો નક્કી કર, એમ કહેવું છે. ‘એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન અનુભવપણું-’ વેદકતા ‘તે જો કોઈમાં પણ હોય...’ કોઈ પદાર્થમાં હોય ‘તો તે આ જીવ પદને

વિષે છે,...' બીજે ક્યાંય નથી. જીવ હોય તે અનુભવ કરે, અજીવ અનુભવ કરી શકે નહિ.

ભૂખ લાગે છે એમ કહે છે માણસ. દેહાત્મબુદ્ધિ છે ને ? મને ભૂખ લાગે છે એમ કહે છે. કોને ભૂખ લાગે છે ? ભૂખ લાગવી એટલે શું ? કે ઉદરની અંદર જઠરાગ્નિના પરમાણુઓનું ઉષ્ણ પર્યાયે થવું એ સંબંધીનું અધ્યાસિત વેદન એનું નામ મને ભૂખ લાગી છે. એવી લાગણીને વ્યક્ત કરવી એનું નામ મને ભૂખ લાગી છે. ખરેખર જીવને જ્ઞાન થાય છે, લાગતું નથી. એ ઉષ્ણ પર્યાયનું જાણવાપણું, જ્ઞાન જરૂર થાય છે પણ લાગતું નથી.

જે પરદ્રવ્યો માત્ર જણાવા લાયક છે એ એને અનુભવાય છે એમ માને છે એ જ્ઞાનનું અજ્ઞાનત્વ છે અને આ એકત્વની ભૂલ છે. અહીંયાં તો જીવ અનુભવ કરી શકે છે એટલો જ મુદ્દો ચર્ચા છે. એથી આગળના વિષયની નથી ચર્ચા કરી. કે જ્ઞાન, જ્ઞાનનો અનુભવ કરી શકે છે, જ્ઞાન સ્વયંનો જ અનુભવ કરી શકે છે અને પોતાને છોડીને કોઈનો અનુભવ કરી જ નથી શકતું. એવો જ્ઞાનનો સ્વભાવધર્મ છે. પણ અહીંયાં એ વિષય ચર્ચામાં નથી લીધો. ફક્ત અનુભવ તો જીવ જ કરી શકે અને બીજું કોઈ ન કરી શકે એટલો જ અહીંયાં મુદ્દો મર્યાદિત વિષય લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન સુખનો અનુભવ કરે છે એમ નહિ, જ્ઞાન સુખને જાણે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્ઞાન જાણે છે. સુખ-દુઃખ આદિ પ્રસંગોમાં શાતા-અશાતાના કારણે એને-ઉદયને એ જાણે છે એને વેદી શકતો નથી. નહિતર તો મુનિઓ સ્થિર ન રહી શકે. મુનિદશામાં પણ એવા આકરા રોગના ઉદય આવે છે, છતાં પણ એ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર કયા કારણથી રહી શકે છે ? કે પોતાના જ્ઞાનને અનુભવતા એમ અનુભવે છે કે મારામાં તો કોઈ શરીરનો અનુભવ છે નહિ. શરીર અને શરીરની અશાતા પર્યાય એ કોઈનો મારામાં અનુભવ નથી પણ જણાય છે અવશ્ય. એ પણ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને આવે ત્યારે, ઉપયોગ આત્મામાંથી બહાર નીકળે ત્યારે. જણાય છે અવશ્ય, પણ વેદાય છે એ વાત અનુભવથી જુદી છે. મારો અનુભવ તો જ્ઞાનનો છે.

મુમુક્ષુ :- સુખ જે વેદાય છે એ સુખ નામના ગુણને લીધે ? એને જાણે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. જ્ઞાન એને (જાણે છે). એમાં શું છે કે એક દ્રવ્ય હોવાને લીધે, એક સત્તા હોવાને લીધે સુખનો અનુભવ કરે છે એમ કહેવાય છે. વળી જ્ઞાન

પોતે નિરાકુળ હોવાથી સુખ એનું રૂપ છે. એટલે પરદ્રવ્યની વિવેકા જેટલી છે એટલી જ અહીંયાં વિવેકા નથી લાગુ પડતી. ગુણભેદે જરૂર પર છે. એ તો સ્વપરપ્રકાશકપણું કેવી રીતે છે અનુભવકાળે ? એ બતાવવાનો પ્રશ્ન ઊઠ્યો ત્યારે 'નિયમસાર'માં એ વાત લીધી. કે નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં પણ સ્વપરપ્રકાશકપણું તને સાબિત કરી દઈએ. ત્યાં જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે એ સ્વને જાણે છે અને આનંદને જાણે તે પરને જાણે છે. ત્યાં આનંદને વેદે ન કીધું. ત્યાં આનંદને વેદે તે પરને જાણે છે. એ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ આનંદ અન્ય ગુણ છે. પણ છતાં એક સત્તાપણું રાખીને એ વાત છે. જીવના જ ગુણ છે, અભેદ સત્તામાં છે.

મુમુક્ષુ :- એક ગુણમાં અનંત ગુણનું રૂપ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક ગુણમાં બીજા ગુણનું રૂપ પણ છે. આનંદ અચેતન નથી. વિભુત્વશક્તિને લીધે અથવા એકદ્રવ્યપણાના એકત્વશક્તિને લીધે આખા દ્રવ્યમાં બધી શક્તિઓ વ્યાપી જાય છે. એટલે એની કથંચિત્ અભિન્નતા પણ છે, કથંચિત્ ભિન્નતા પણ છે. ગુણ-ગુણી ભેદ વચ્ચે કથંચિત્ ભિન્નતા પણ છે, કથંચિત્ અભિન્નતા પણ છે. કેમ કે એક જ દ્રવ્યના બે અવયવ છે. જેમ દ્રવ્યપર્યાય વચ્ચે પણ કથંચિત્ ભિન્નતા પણ છે અને કથંચિત્ અભિન્નતા પણ છે. કેમ કે એક જ દ્રવ્યના બે અવયવો છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનપર્યાયમાં આનંદનું રૂપ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હાસ્તો. જ્ઞાનમાં આનંદનું રૂપ છે, સુખનું રૂપ છે. અનંત ગુણનું રૂપ છે. એટલે એક જ્ઞાન લક્ષણથી આખો પદાર્થ કેમ ઓળખાય છે ? જ્ઞાન લક્ષણથી માત્ર જ્ઞાનગુણ ઓળખાવો જોઈતો તો. જ્ઞાનશક્તિનો જ પરિચય થવો જોઈતો હતો. પણ જ્ઞાન લક્ષણ એક ગુણનું, પર્યાયનું અને ઓળખાણ આખા દ્રવ્યની થાય છે, એનું શું કારણ છે ? કે એક ગુણને અનંત ગુણનું રૂપ છે એટલે એક ગુણની પર્યાયને પણ અનંત ગુણનું રૂપ છે એમ છે.

મુમુક્ષુ :- એમાં બધું આવી જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા બધું. આખું દ્રવ્યનું રૂપ આવી જાય છે. એટલે આખું દ્રવ્ય ઓળખાય છે, (એ) એનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાન છે તો જ્ઞાનનો ધર્મ સુખ નથી પણ રૂપ છે. ધર્મ તો જાણવું એ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ધર્મ જાણવું છે, વેદવું છે એ એનો ધર્મ છે. માપવું છે. પછી ધર્મમાં તો આપણે ૪૪ ભેદ લીધા છે. બે આમાંથી બીજા આપણને ખ્યાલ આવ્યા. રમ્યતા, ધ્રુવતા બે વાત લીધી છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનમાં બે ... આવી. ટંકોત્કીર્ણ અને ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ટંકોત્કીર્ણ, ટંકોત્કીર્ણપણું અને ઊર્ધ્વતા એ પણ જ્ઞાનના બે ધર્મ છે. બરાબર છે.

મુમુક્ષુ :- સ્થાયીત્વ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ટંકોત્કીર્ણ અને ઊર્ધ્વતા. સ્થાયીત્વ લીધું છે. ઊર્ધ્વતામાં મુખ્યપણું લીધું છે. મુખ્ય-ગૌણ કરીને લીધું છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં જીવ એટલે આત્મા એમ કહેવા માંગે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, જીવ એટલે આત્મા. આત્મા એટલે જીવ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ અહીંયાં તો એટલો જ વિષય છે કે જીવને ઓળખવા માટે, નિર્ણય કરવા માટે પ્રથમ તબક્કે આ રીતે અનુભવ કરનાર જીવ છે એમ જાણવું જોઈએ. એને જુદો પાડવા માટે. ભિન્ન કરવા માટેનું પ્રયોજન છે. જીવના લક્ષણોથી જીવને જુદો ઓળખવો છે, એમ કહેવું છે. છે ને ? જ્ઞાનમાં-જ્ઞાયકતામાં એ ખાસ વાત લીધી કે પ્રગટ એવા જડ પદાર્થો અને જીવ તે જે કારણે કરી ભિન્ન પડે છે તે લક્ષણ જીવનો જ્ઞાયકપણા નામનો ગુણ છે. ભિન્ન પાડવાનું પ્રયોજન છે. શું કરવા વાત કરે છે જીવના લક્ષણોની ? કે અજીવથી જીવને અહીંયાં ભિન્ન પાડવો છે, જુદો ઓળખવો છે.

પોતે અજીવની સાથે ભાવમાં ભળી જાય છે. દ્રવ્ય ભળી શકતો નથી. ભાવમાં ભળીને પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દ્રવ્યે ભળી શકતો નહિ હોવાથી જીવને આકુળતાની ઉત્પત્તિ થાય છે, દુઃખની ઉત્પત્તિ થાય છે. કેમ કે જે કાર્ય ન થઈ શકતું હોય તે કાર્ય કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. ફાલતુ. નિષ્ફળ પ્રયાસ કરે છે. એટલે એમાંથી દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ એનું ફળ આવતું નથી. એ દુઃખ થવાનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- જીવને જુદો ઓળખવા માટે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવને જુદો પાડવા માટે જીવનું જીવત્વ કેટલા કેટલા લક્ષણોથી

સમજી શકાય છે, એમ કરીને જીવની ઓળખાણ કરાવવી છે.

એવું 'અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે, અથવા તે જેનું લક્ષણ હોય છે તે પદાર્થ જીવ હોય છે, એ જ તીર્થંકરદિનો અનુભવ છે.' એ તીર્થંકરનો અનુભવ છે, એમ કહે છે. ઓલામાં તીર્થંકરે કહ્યું... તીર્થંકરે કહ્યું (એમ લખતા હતા). (આમાં કહે છે), આ તીર્થંકરનો અનુભવ છે કે જીવપદને વિષે જ અનુભવ છે. અનુભવને કરવાનું લક્ષણ બીજા કોઈ પદાર્થમાં છે નહિ. એ અનુભવનો વિષય અહીંયાં એટલો મર્યાદિત લીધો છે. સ્વસંવેદનનો વિષય અહીંયાં ચર્ચામાં નથી લીધો.

'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું, અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક,...' પછી અનંત અનંત કોટી બધાને લાગુ પડે છે. 'અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી મણિ, અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી ચંદ્ર...' બધાને એ વિશેષણ લઈ લેવું. 'અનંત અનંત કોટી તેજસ્વી સૂર્યાદિની..' એવા કોઈપણ તેજસ્વી પદાર્થ હોય. તે અનંત કોટી હોય. એટલે એક કરોડ નહિ, બે કરોડ નહિ, અનંત કરોડ એ બધા તેજસ્વી પદાર્થો હોય એની 'કાંતિ...' એટલે એનું તેજ 'જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી,...' જેનો પ્રકાશ હોય તો એ પ્રકાશે છે એમ કહી શકાય. નહિતર એ બધા પોતાને માટે આંધળા છે. 'અર્થાત્ તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી.' તે તેજસ્વી પદાર્થો નથી પોતાને જણાતા, જો જ્ઞાન ન હોય તો જણાવી શકતા નથી અને એ પોતે પણ પોતાને જાણતા નથી. એ બધું તેજ નકામું છે. જ્ઞાન વિનાનું, જ્ઞાન-તેજ વિનાનું બધું તેજ નકામું છે.

ઘુવડનું તો દષ્ટાંત આવે છે કે ઘુવડ છે એ સૂર્યના અજવાળામાં જોઈ શકતું નથી. ત્યારે બધા ઘુવડોએ એક સભા ભરી કે ભાઈ ! આપણે આ સૂર્ય છે કે નહિ ? સૂર્ય હોય તો આપણને દેખાય જ. સૂર્ય હોય તો ન દેખાય એમ કેમ બને ? માટે સૂર્ય છે જ નહિ આપણે એક ઠરાવ કરો. કે સૂર્ય છે નહિ. સર્વાનુમતે ઠરાવ પાસ કર્યો કે સૂર્ય નથી. એટલે જગતમાં સૂર્યનો નાશ થઈ જાય ? કે નહિ. કેમ કે એ તો એનો સ્વભાવ જ સૂર્યને જોવાનો નથી. એ જાતનું એની પાસે જ્ઞાન નથી. તો સૂર્ય પ્રકાશે છે એ વાત ઘુવડને નથી. એવી પરિસ્થિતિ છે. એમ જ્ઞાન વગર કોઈપણ પદાર્થનું તેજ, કોઈપણ પદાર્થનો પ્રકાશ એ નહિ હોવા બરાબર છે.

'જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે,..' જે પદાર્થ

એટલે જે જીવ નામના પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણું, એમાં ચૈતન્યનો પ્રકાશ હોવાને લીધે તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો જાણી શકાય છે કે આનામાં તેજ છે, 'તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે.' આ હીરાની કિંમત કરે છે ને ઝવેરીઓ ? બહુ કિંમતીમાં કિંમતી હીરો હોય તો એની ખૂબી અને એનું તેજ, એના અસાધારણ તેજ ઉપરથી એની કિંમત આંકે છે. એ ઘણો કિંમતી હીરો હોય એની કિંમત ? કે કિંમત આંકનારની કિંમત ? આ એક વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે. જીવ પોતાની કિંમત આંકી શક્યો નથી. જગતના પદાર્થોની કિંમતો કરવા પાછળ પોતાની કિંમત એણે ખોઈ છે. એ જ એને મોટું નુકસાન છે અથવા દુઃખનું કારણ છે.

એટલે 'ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે.' એ જીવ નામનો પદાર્થ છે કે જેને લઈને બીજા પદાર્થોમાં તેજનો પણ નિર્ણય થાય છે.

મુમુક્ષુ :- જીવ કેવડી મોટી ભૂલ કરે છે, પોતે બીજાને જાણે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ કેવું મોટું અંધારુ છે. એટલે તો 'શ્રીમદ્જી'એ 'આત્મસિદ્ધિ'માં કહ્યું છે કે ઘટપટાદિ જાણ તું અને દુનિયાની બધી ચીજોનો નિર્ણય કરે, કિંમત આંકે, શોધખોળ કરે, આશ્ચર્ય પમાડે એવા કાર્યો કરતો હોય એવું લાગે. અંધારુ કે પોતાને જ જાણતો નથી. એથી વધારે, કે ઉપદેશ આપે. આમ કરવું જોઈએ, આમ ન કરવું જોઈએ પણ પોતાને જાણ્યા વિના. પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે ? એ બાબતમાં તદ્દન અંધારામાં હોય અને ઉપદેશનો ઢગલો, હજારોગમે વાત કરે કે આમ થવું જોઈએ અને આમ ન થવું જોઈએ, આમ કરવું જોઈએ અને આમ ન કરવું જોઈએ. કહે છે, ભાઈ ! તારી એક વાત પણ સાચી નથી.

મુમુક્ષુ :- 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર'માં હેડિંગ બાધ્યું, 'જેણે આત્મા જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું.'

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તેણે સર્વ જાણ્યું. એ સિવાય જેણે આત્મા ન જાણ્યો, એમાંથી અનર્પિત નીકળે છે કે જેણે આત્મા ન જાણ્યો તેણે કાંઈ ન જાણ્યું. એમ એમાંથી નીકળે છે. એ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનનો Trade mark લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મૂળ વાત જીવના સ્વરૂપને જાણવાની છે, બીજી બધી વાતો પછી છે. પહેલા જીવના સ્વરૂપને એટલે પોતાના સ્વરૂપને જાણવું જરૂરી છે. એ જાણ્યા

વિના બધું જાણ્યું ફોક છે. હવે બહુ સરસ વાત કરે છે.

‘અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન, અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય,...’ આ એનું લક્ષણ છે. ‘અચળ એવું નિરાબાધ પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય, તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.’ કેવી માર્મિક વાત કરી છે ! નહિતર તો બધા એમ કહે છે કે હું જીવ છું. ઘણા એમ કહે છે કે મારામાં જ્ઞાન છે અને હું જાણું છે માટે જીવ છું, એમ નહિ. અહીંયાં પરલક્ષી જ્ઞાનનો નિષેધ કર્યો. તે ચૈતન્ય જીવનું છે ‘તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.’ એમ કહેવું છે. જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ ન વાળવામાં આવે તો એ લક્ષણ એણે લક્ષણ તરીકે જાણ્યું જ નથી એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રકાશશક્તિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પ્રકાશશક્તિમાં એ વિષય આવે છે. સ્વસંવેદ્યમાન પ્રકાશશક્તિ. પણ ‘ગુરુદેવશ્રી’ પ્રવચનમાં એ વાત કરતા કે લક્ષણ ક્યારે ? કે લક્ષ્યની સંધી થાય ત્યારે. મૂળ સ્વરૂપ છે એ લક્ષણથી જ્યારે જ્ઞાનમાં આવે ત્યારે એને લક્ષણ લક્ષ્યની સંધી થઈ છે, ત્યારે એને એ લક્ષ્ય. કેમ કે લક્ષણ કોનું છે ? કે લક્ષ્યનું લક્ષણ છે. હવે લક્ષ તો જ્ઞાનમાં આવે નહિ અને મને ખબર છે જીવનું લક્ષણ જ્ઞાન, મને ખબર છે જીવનું લક્ષણ જ્ઞાન. વાત સાચી નથી, એ વાત પણ ભૂલભરેલી છે.

મુમુક્ષુ :- આ જવાબદારી જીવની છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવની જ છે ને. જાણવું છે, પોતાને દુઃખ પોતાનું ટાળવું છે કે નહિ ? કોઈ એમ કહે કે મારે ભૂખ મટાડવી છે પણ ખાવું નથી, તો ? એમ મારે દુઃખી નથી થવું. નિરાકુળ સુખ-શાંતિ-આત્મિક શાંતિ જોઈએ છે પણ મારું કામ કો’ક કરી દે, એ કેમ બનશે ? એ તો પોતે જ કરવું પડે.

‘એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરી ફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે,...’ એવા જે લક્ષણો કહ્યાં તેનો ફરી ફરીને એનો બની શકે એટલો ઊંડો વિચાર કરીને, એના ઊંડાણમાં જઈને. જીવ એટલે મૂળ સ્વરૂપ, જીવનું મૂળ સ્વરૂપ નિરાબાધપણે જાણ્યું જાય છે. આ બધા લક્ષણો એવા છે કે જેને કોઈ બાધા, તર્ક, દલીલથી પહોંચાડી શકાતી નથી, વિસંવાદ જેમાં ખડો કરી શકાતો નથી.

‘જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થકરાદિએ કહ્યાં છે.’

તીર્થંકરદેવની સાક્ષી મૂકે છે કે આ જે વાત કરી છે એ તીર્થંકર પરમાત્માએ, સર્વજ્ઞ વીતરાગ કેવળીએ કરેલી વાત છે અને એ વાત અહીંયા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- ‘બનારસીદાસજી’એ લીધા છે એમાં શું ...?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ‘બનારસીદાસજી’એ અર્થ લીધો છે. સમતા, રમતા, ઉરધતા.... ‘નાટક સમયસાર’માં છે પણ ક્યા ઠેકાણે છે ? જડ અને ચેતન, પહેલા અધિકારમાં હશે. આમાં પાછળમાં આપ્યું હશે. પાછળમાં ક્યા અધિકારમાંથી લીધું એ ગાથા (આપી હશે). ‘સમયસાર નાટક’ કેટલામું ? ૨૬મું પદ.

મુમુક્ષુ :- ‘બનારસીદાસજી’એ જ્ઞાની હતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો જ્ઞાન થયું હતું, આત્મજ્ઞાન થયું હતું.

‘સમતા, રમતા, ઉરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;

વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

વીતરાગ ભાવમાં લીન થવું. સમતાનો અર્થ સામ્યભાવ કર્યો છે. ઊર્ધ્વગમન. પછી રમ્યતાનો અર્થ નથી કર્યો. રમતા એટલે લીન રહેવું, રમવું. સમતામાં રાગ-દ્વેષ રહિત વીતરાગભાવ. એટલે વીતરાગભાવમાં લીન થવું એમાં સમતા-રમતા બેય લઈ લીધી. ઊર્ધ્વગમન. જોકે અર્થ બીજાએ કર્યો છે. પોતે તો પદ કરીને વાતને છોડી દીધી છે. પોતે પદ સિવાય કાંઈ નથી કર્યું. અર્થ તો બીજાનો કરેલો છે. ઊર્ધ્વગમન. બ્રહ્મચારી છે કોઈ એમણે કર્યો છે. ટીકાકાર દેવરી સાગર નિવાસી ‘બુદ્ધિલાલ શ્રાવક’ કરીને કોઈ છે એનો અર્થ છે. એટલે ખાલી શબ્દાર્થ ‘બુદ્ધિલાલ શ્રાવક’ના આપણને મળે. એટલી વાત છે.

જ્ઞાયકસ્વભાવ સહજ સુખનો સંભોગ, સુખ-દુઃખનો સ્વાદ અને ચૈતન્યપણું એ બધા જીવના પોતાના ગુણ છે. એટલો અર્થ કર્યો. નવે તત્ત્વોના વર્ણન છે ને ? જીવનું, અજીવનું, આસ્રવનું એમ કરીને ઉત્થાનિકામાં પુણ્ય-પાપ બધાના લક્ષણ લીધા.

મુમુક્ષુ :- આખું ફરીથી લઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ફરીથી લેવું છે ? લઈએ.

‘શ્રી સૌભાગ્યભાઈ’ પત્રાંક ૪૩૮, ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૪૮. આ ચૈત્ર મહિનો જ ચાલે છે. ૯૭ વર્ષ પહેલાનો આ પત્ર છે. ત્રણ ઓછા, સોમાં ત્રણ ઓછા. ૨૦૪૮માં સો વર્ષ પૂરા થાય.

‘સમતા, રમતા, ઊરધતા, શાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવ વિલાસ’

‘શ્રી તીર્થંકર એમ કહે છે કે આ જગતમાં આ જીવ નામના પદાર્થને ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય...’ કારણ કે ઉપર એમણે કહ્યું કે આટલા આટલા ભિન્ન ભિન્ન મિથ્યા પ્રકારથી જીવને વર્ણવવામાં આવે છે. તો કહે છે, કોઈ લોકોએ ગમે તે કહ્યો હોય આપણે તો તીર્થંકરે શું કહ્યું છે એ જાણવું છે. કેમ કે તે આપ્તપુરુષ છે, તે વીતરાગ છે એટલે જેમણે રાગ-દ્વેષ રહિત કથન કર્યું છે. રાગથી કે દ્વેષથી જેણે કથન કર્યું નથી અને જે અજાણ્યા નથી, સર્વજ્ઞ છે. કોઈ પદાર્થને વિષે એમના જ્ઞાનમાં અજાણપણું નથી અને જીવ સંબંધમાં પણ પરિપૂર્ણ જીવનું જ્ઞાન છે. તેથી તેમનું વચન છે એ વિશ્વસનીય છે. એમને આપ્તપુરુષ કહેવામાં આવે છે. જેમના વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકાય તેને આપ્ત કહે છે. એવા આપ્તપુરુષ શ્રી તીર્થંકર છે. કેવળી હોય તો કોઈપણ કેવળીનું વચન છે. ગણધરાદિક આચાર્યો, ભાવલીંગી મુનિઓ છે અને જેને સ્વરૂપાનુભવ છે એવા સત્પુરુષો છે, એ બધા આપ્તપુરુષમાં ગણવામાં આવ્યા છે.

‘આ જગતમાં આ જીવ નામના પદાર્થને લોકોએ ગમે તે પ્રકારે કહ્યો હોય તે પ્રકાર તેની સ્થિતિમાં હો, તેને વિષે અમારું ઉદાસીનપણું છે.’ અમે તો બીજા શું કહે છે એ બાબતમાં ઉદાસીન છીએ. તીર્થંકર શું કહે છે એમાં અમારો વિશ્વાસ છે એમ લીધું છે.

ભર્તૃહરીના વિષયમાં એક શ્લોક ટાંકીને બહુ નાની ઉંમરમાં એમણે ૧૯-૨૦ વર્ષની ઉંમરમાં વાત કરી છે કે ભર્તૃહરીને ઘણો વૈરાગ્ય હતો પણ એ વૈરાગ્ય દ્વેષગર્ભિત ઉત્પન્ન થયેલો. વૈરાગ્ય ઘણો હતો એમને. એટલે બહુ અતિ સુંદર સ્ત્રી હતી એનો પણ એ ત્યાગ કરી શક્યા હતા. ત્યાગ કરી શક્યા હતા નહીં પણ એને ત્યાં એ ભીક્ષા માગવા, એને મૈયા કહીને ભીક્ષા માગવા જતા હતા. એટલો બધો એમનો વૈરાગ્ય હતો. એના નામે એક વાત કરી છે કે ભર્તૃહરી અને એથી પણ હીનાધીક એવા ઘણા મહાત્માઓ બધા દર્શનમાં થઈ ગયા છે. અને એવી રીતે બધા દર્શનની વાત કર્યા પછી (કહે છે), તો પણ જૈનદર્શન અને ભગવાન મહાવીર જે વાત કરી ગયા છે એ વાતનો પ્રકાર કોઈ જુદો છે. એમ કરીને જૈનદર્શન ઉપર પાછા આવ્યા

છે. એમને એમ કહેવું છે કે ભલે ઉપદેશબોધ અનેક ધર્મ સંપ્રદાયોમાં છે અને એ ઉપદેશબોધનો બહુ ભાગ બાહ્યદષ્ટિએ જોતા એક સરખો લાગે છે તેથી ઘણાને એમ લાગે છે કે બધા ધર્મો તો એક જ વાત કરે છે. એ વાત ઉપર ઉપરથી સમજાયેલી છે.

જેમ કોઈ તળાવનું પાણી જુએ તો બધે એક સરખી સપાટી લાગે. ભાઈ ! પાણી તો કાંઈ ઊંચું નથી અને કાંઈ નીચું નથી, એકસરખું પાણી છે પણ અંદર ઉતરીને જુએ ત્યારે ખબર પડે કે કાંઠે કાંઈક પાણીનું ઊંડાણ બીજું છે અને મધ્યમાં કાંઈક પાણીનું ઊંડાણ બીજું છે. એમ જૈનદર્શનમાં ઊંડાણમાં જાય ત્યારે જ ખબર પડે એવું છે કે અન્ય દર્શનો અને જૈનદર્શન વચ્ચે બહુ મોટો આંતરો છે.

જૈનદર્શનના જે પાયાના સિદ્ધાંતો છે એ સિદ્ધાંતો તો ક્યાંય જોવા જ મળતા નથી. છ દ્રવ્યો અને નવ તત્ત્વનું જે સ્વરૂપ છે એ તો કોઈ અન્ય દર્શનમાં નથી. એ સિવાય પણ એવી હજારો વાતો છે કે જૈનદર્શનમાં છે એ ક્યાંય જોવા મળતી નથી. પણ એ જૈનદર્શનમાં ઉતર્યા વિના સમજાય એવું નથી. એટલે અહીંયાં એમ કહે છે કે અમારું ઉદાસીનપણું છે. લોકો જીવને ગમે તેમ કહેતા હોય અમારું એમાં ઉદાસીનપણું છે.

‘જે પ્રકારે નિરાબાધપણે તે જીવ નામનો પદાર્થ અમે જાણ્યો છે, તે પ્રકારે કરી તે પ્રગટ અમે કહ્યો છે.’ અમે તો અનુભવીને કહીએ છીએ. સ્વાનુભવ વિના વાત કરતા નથી. કોઈ અદ્વરથી વાંચીને, વિચારીને, ઉછીની લીધેલી, ઠીક લાગેલી, અનુમાન કરેલી એવી કોઈ વાત અહીંયાં નથી. પ્રત્યક્ષ અનુભવનો વિષય કહેવામાં આવે છે. ‘જે લક્ષણે કહ્યો છે, તે સર્વ પ્રકારના બાધે કરી રહિત એવો કહ્યો છે.’ નિર્બાધ લક્ષણથી, અવ્યાબાધ લક્ષણથી કહેવામાં આવ્યો છે.

‘અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ.’ એવા આત્મારૂપ થઈને, આત્માકાર દશામાં આવીને આ વાત કરીએ છીએ. રાગમાં ઊભા રહીને વાત કરતા નથી.

મુમુક્ષુ :- અનુભવસિદ્ધ વાત કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અનુભવસિદ્ધ વાત કરે છે એમ કહેવું છે. જીવની વાત, આત્માની વાત, આત્માના અનુભવથી સિદ્ધ કરીને કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આ દાખલો લીધો છે, પાણીની સપાટીનો. ‘જિજ્ઞાસાસણં સર્વં’માં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. 'જિણસાસણં સવ્વં'માં આવે છે. 'ગુરુદેવ' લેતા હતા અનેક જગ્યાએ. 'શ્રીમદ્જી'એ પણ કોઈ જગ્યાએ એ દાખલો લીધો છે. આ દાખલો 'શ્રીમદ્જી'માં પણ આવે છે. જૈનદર્શન અને અન્યદર્શની જ્યાં તુલના કરી છે ત્યાં એમણે એ વાત કરી છે.

કેમ કે પહેલુંવહેલું તો 'શ્રીમદ્' વાચ્યું છે મેં તો. અને 'શ્રીમદ્' માં પહેલીવહેલી વાત વાંચી કે વેદાંત કરતા જૈનદર્શનમાં વસ્તુનું સ્વરૂપ અનંતગણું પ્રકાશન છે. ત્યારે નિષેધ આવ્યો કે સંસ્કાર તો બીજા લઈને આવ્યા છીએ. અન્યમતમાં આવવાનું કારણ તો અન્યમતના સંસ્કાર હોય છે તો જ હોય છે. કાંઈ મફત (નથી આવી ગયા). વેદાંત વાંચી લીધેલા એ વખતે એવું તો કાંઈ હતું નહિ. પણ દરેકને પોતાના સંપ્રદાયનો પક્ષ હોય છે, જાણે-અજાણે સંસ્કારવશ. એમ વેદાંતમાં અગાધ જ્ઞાન છે એમ સ્વીકારી લીધેલું. કોઈએ કહ્યું, પોતે સ્વીકારી લીધેલું. પૂર્વે ભૂલ કરેલી અહીંયાં પણ એ ભૂલ પાકી કરેલી ફરીને. કે બરાબર છે વેદાંત અગાધ જ્ઞાન છે. એટલે સીધો નિષેધ આવ્યો. કાંઈ નહિ, આપણે પુસ્તક વાંચો આગળ. જેમ જેમ વાંચવાનું થતું ગયું એમ લાગ્યું કે લખનાર પુરુષ મધ્યસ્થ બહુ છે. એમની મધ્યસ્થતા અસાધારણ છે. એટલે મધ્યસ્થતા છોડીને ક્યાંય કહેતા નથી. એવી એક પ્રતીતિ આપવી. એના ઉપર ઓલું ધોવાઈ ગયું. કે વેદાંતના વિષયમાં આમ કહ્યું છે તો એ પણ મધ્યસ્થતા છોડીને કહ્યું હોય એવું નથી. પુરુષ કોઈ જબરજસ્ત જાણકાર વ્યક્તિ છે અને આ કહે છે. અધ્ધરથી કોઈનો અભિપ્રાય આપી દે એવી આ વ્યક્તિ નથી. એટલે ઓલો જે નિષેધ આવ્યો હતો એ આગળ જતા ધોવાઈ ગયો. એ ગ્રંથ વાંચતા વાચતાં. અને જેમ જેમ વાંચતા ગયા તેમ એમના ઉપરની જે પ્રતીતિ છે એ દઢ થતી ગઈ, વિશ્વાસ વધારે આવતો ગયો.

એટલે એમ કહે છે કે 'અમે તે આત્મા એવો જાણ્યો છે, જોયો છે, સ્પષ્ટ અનુભવ્યો છે, પ્રગટ તે જ આત્મા છીએ.' અમે તો એ આત્મા છીએ. એ જ આત્મા છીએ જે અમારા અનુભવમાં વર્તે છે એ આત્મા છે. એની આ વાત કરીએ છીએ. કેટલી શૈલી છે ! સચોટ કેટલી શૈલી છે ! 'તે આત્મા 'સમતા' નામને લક્ષણે યુક્ત છે.' એ આત્મામાં સમતા નામનું એક લક્ષણ છે. સમ એટલે સરખું, સરખાપણું. સર્વ કાળે સરખાપણું રહેવું, એકસ્વરૂપે રહેવું, અદ્વૈતભાવે રહેવું, એવાને એવા એકરૂપ ધ્રુવ

સ્વભાવે રહેવું એને અહીંયાં સમપણું કહ્યું છે. સમપણાનો અર્થ એ કર્યો છે. રાગ-દ્વેષ રહિત ચારિત્રનો સામ્યભાવ એ વાત અહીંયાં નથી કરી.

‘વર્તમાન સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે...’ હવે પહેલા તો ક્ષેત્રના પ્રદેશો લઈ લીધા. કે અત્યારે આ ‘સમયે જે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક ચૈતન્યસ્થિતિ તે આત્માની છે તે, તે પહેલાનાં એક,...’ ક્ષણ. હવે પાછળ ભૂતકાળમાં જાઓ. ‘બે, ત્રણ, ચાર, દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત...’ સમય પાછળ જાઓ, તો એ ‘અનંત સમયે હતી, વર્તમાને છે, હવે પછીના કાળને વિષે પણ તે જ પ્રકારે તેની સ્થિતિ છે.’ એટલે જીવનો એક પ્રદેશ વધશે નહિ, એક પ્રદેશ ઘટશે નહિ. નિગોદમાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગનો દેહ હોય તો પણ એના પ્રદેશો અને ક્ષેત્રો જેવડું છે તેવડું છે. હાથી થાય, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં હજાર યોજનનો મગરમચ્છ થાય તો પણ એનું ક્ષેત્ર એવડું જ છે. ક્ષેત્ર લાંબુ ટૂંકું થયું નથી. દેખાવ બદલાય છે. એ સંકોચવિસ્તારને કારણે છે. છે જેવડું છે તેવડું છે. ચામડાના દષ્ટાંતે. રબ્બરના દષ્ટાંતે. રબ્બર જેવડું છે એવડું છે. ખેંચાય ત્યારે લાંબુ દેખાય છે, વગર ખેંચાયેલું ટૂંકું દેખાય છે. લાંબુ થયું ત્યારે વધ્યું નથી. ટૂંકું દેખાણું ત્યારે ઘટ્યું નથી. એવડુંને એવડું છે, એવું ને એવું છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રદેશોનો આધાર આપીને શું સિદ્ધ કરે છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રદેશોનો આધાર આપીને એનું એકસરખાપણું સિદ્ધ કર્યું. અહીંયાં સમપણું લેવું છે ને ? કે સરખું જ રહ્યું છે. ઘટ્યું નથી અને વધ્યું નથી. ધ્રુવમાં વધતું નથી, ધ્રુવમાં ઘટતું નથી. ક્ષેત્રથી એટલે દ્રવ્યથી અને ગુણથી એટલે ભાવથી. અનંત ગુણ છે. નિગોદમાં જાય તોપણ એક ગુણ એનો ઘટતો નથી. સિદ્ધાલયમાં જાય તો એક ગુણ પણ જીવનો વધતો નથી. અનંત ગુણ, અનંત ગુણ જ રહે છે. ક્ષેત્ર પણ એવડું જ રહે છે. પાંચસો ધનુષની કાયા હોય જે તીર્થકરને, ઋષભદેવ ભગવાન. પહેલા તીર્થકરદેવને પાંચસો ધનુષની કાયા છે. ભગવાન મહાવીરસ્વામીને સાત હાથની કાયા છે. જેમ જેમ કાળ ઉતરતો આવતો ગયો, ઊંચાઈ ઘટતી ગઈ. હજી પણ ઊંચાઈ ઘટતી જશે. લોકો વધુ અને વધુ નીચા... નીચા... નીચા... થતા જશે. અને પછી છઠ્ઠા આરામાં તો એક હાથનું શરીર રહેશે. એ કેવળજ્ઞાનમાં આવેલી એક વાત છે. એ અનુસાર પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- સંકોચ વિસ્તાર એમાં શું છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સંકોચ વિસ્તારમાં શું છે, અવગાહનશક્તિ છે. એક પ્રદેશ બીજા પ્રદેશને અવગાહન આપે છે. જેમ આકાશમાં, આકાશના એક પ્રદેશે ધર્માસ્તિકાય છે, અધર્માસ્તિકાય છે, કાલાણુ છે, કેટલાક જીવો પણ છે અને પરમાણુઓ પણ છે. તો છએ દ્રવ્ય એક જગ્યાએ છે કે નહિ ? અવગાહન. અવગાહન તો સમજાય છે ને ? અવગાહન કોને કહેવાય ? કે પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યા વિના, પોતાના સ્વરૂપે રહીને એક જ ક્ષેત્રે નિવાસ કરવો. આકાશના કોઈ ભિન્ન ક્ષેત્રે નિવાસ ન કરવો પણ એક જ ક્ષેત્રે રહેવું, એને અવગાહન કહેવામાં આવે છે. એમ એક પ્રદેશમાં બીજો પ્રદેશ અવગાહન પામી જાય ત્યારે એનું ક્ષેત્ર ટૂંકું થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- જ્યોતિમેં જ્યોતિ મીલા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જ્યોતિમાં જ્યોતિ મીલા જેવું નથી. એમાં તો શું છે કે જગ્યા છે. પ્રકાશમાં તો કે બે પ્રકાશના પરમાણુ વચ્ચે જગ્યા છે. અહીંયાં તો વચ્ચે જગ્યા નથી રહેતી. એ દષ્ટાંત થોડું સ્થૂળ પડે. જેમ કે પાણીમાં સાકર નાખે છે. તો પાણીમાં સાકર ઓગળી જાય છે. Dissolve થઈ જાય છે ને ? સાકરનું Solution થઈ જાય છે. તો પાણીમાં સાકર ભળી ગઈ એમ કહેવાય છે, દૂધમાં સાકર ભળી ગઈ એમ કહેવાય છે.

મુમુક્ષુ :- પ્રકાશમાં પ્રકાશ ભળી જાય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એમાં શું છે કે પરમાણુ, પરમાણુ વચ્ચે જગ્યા છે ત્યાં. પરમાણુ જે બાજુ બાજુમાં રહે છે એમાં જે ઘનિષ્ટપણું હોવું જોઈએ એના બદલે ત્યાં જગ્યા છે. અહીંયાં એથી જરા સૂક્ષ્મ વાત છે. અહીંયાં જગ્યા નથી વચ્ચે. જગ્યા નથી છતાં ત્યાં જગ્યા કરીને રહે છે, જગ્યા આપે છે. એને અવગાહન કહે છે. એક જ ક્ષેત્રે, બાજુના ક્ષેત્રે નહિ એક જ ક્ષેત્રે. પાણીની અંદર પછી જગ્યા બંધ થઈ જાય. તમે સાકર નાખતા જાવ... સાકર નાખતા જ જાવ... સાકર નાખતા જાવ... એક Point of saturation જેને કહે છે વિજ્ઞાનની ભાષામાં, એ Saturated solution થઈ ગયું પછી તમે એની અંદર ઓગાળવા નાખો તો એ ચીજ ઓગળે નહિ, એમને એમ પડી રહે. એનો અર્થ શું કે હવે ત્યાં જગ્યા બંધ થઈ ગઈ છે. પરમાણુ, પરમાણુ વચ્ચેની જગ્યા બંધ થઈ ગઈ છે. જ્યારે અહીંયાં એવું નથી થતું. અહીંયાં જગ્યા

બંધ નથી થતી.

એક પરમાણુ જ્યાં રહે ત્યાં અનંત પરમાણુ રહે. એક પરમાણુ જ્યાં રહે ત્યાં અનંત જીવો રહે. સિદ્ધાલયમાં એમ જ છે. એકે એક પ્રદેશે. એક પરમાણુના માપે એક પ્રદેશ છે. એક પ્રદેશે કેટલા સિદ્ધો છે અત્યારે ? ૪૫ લાખ યોજન જે સિદ્ધશિલા છે એમાં એક એક પ્રદેશે કેટલા સિદ્ધાત્માઓ છે ? અનંત સિદ્ધાત્માઓ છે. કેમ ત્યાં (રહી શકે છે) ? ત્યાં ગર્દી નથી થતી. કેમ કે ત્યાં અવગાહન મળે છે. એવી રીતે અતિશય છે, ભગવાનના સમવસરણમાં ગર્દી નથી થતી. ત્યાં તો કરોડો જીવ આવે છે. લાખો નહિ. કરોડો જીવ સાંભળવા આવે છે. એની જે ત્રિજ્યા છે એ તો બાર યોજનની છે. ગોળાકાર જે સમવસરણ છે એની ત્રિજ્યા તો બાર યોજનની છે. જીવો તો એટલા બધા સમાય છે કે વાત ન પૂછો. એમાંય તે શ્રીમંડપમાં જ બધા આવે છે પાછા, સાંભળવા બેસે છે. એ પહેલાની (જગ્યા) તો બધી જે સમવસરણની છે એ જુદી છે પાછી. તો પણ ત્યાં જગ્યાની તકલીફ નથી પડતી એવો એક અતિશય છે. અને એ તો એ સમય પૂરતો હોય છે. તીર્થંકરનો ઉપદેશ ચાલે ત્યાં સુધી. એને અવગાહન કહે છે.

અહીંયાં તો એકપણું લેવું છે. ‘કોઈ પણ કાળે તેનું અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મકપણું, ચૈતન્યપણું...’ એ બધું લઈ લેવું. કોઈ પણ કાળે તેનું ‘અરૂપીપણું, એ આદિ સમસ્ત સ્વભાવ તે છૂટવા ઘટતા નથી;...’ એમના કોઈપણ સ્વભાવ જે છે એટલે કે જે ત્રિકાળી સ્વભાવ છે એટલે કે જે ધ્રુવ સ્વભાવ છે તે સ્વભાવ છૂટતા નથી. તે સ્વભાવમાં હિનાધિકપણું પણ થતું નથી. વધવું-ઘટવું પણ બનતું નથી. એને ‘સોગાનીજી’એ હિન્દી ભાષામાં અબઘટ સ્વભાવ કીધો છે. કેવો સ્વભાવ છે આત્માનો ? અબઘટ. વધતો નથી અને ઘટતો નથી એવો એનો સ્વભાવ છે.

‘તે છૂટવા ઘટતા નથી; એવું જે સમપણું, સમતા તે જેનામાં લક્ષણ છે તે જીવ છે.’ પહેલું ધ્રુવત્વ લીધું છે. જો કે પદમાં પહેલું સમતા શબ્દ છે અને એમણે પણ પહેલું એમાંથી ધ્રુવત્વ કાઢ્યું છે. સામાન્ય રીતે સમતા શબ્દમાંથી રૂઢિગત અર્થ તો રાગ-દ્વેષ રહિત વીતરાગભાવને સામ્યભાવ કહ્યો છે. એ અર્થ નીકળે છે પણ આ અર્થ પણ એમણે કાઢ્યો છે-ધ્રુવપણાનો.

મુમુક્ષુ :- લક્ષણની ચર્ચામાં પણ જ્યાં ઓળખાણની વાત છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વાત છે ત્યાં એ બરાબર છે. બરાબર છે. દાર્શનિક વિષય છે ને ? અન્યદર્શન સાથે આ દર્શન... પહેલા અન્યદર્શનની માન્યતાની ચર્ચા કરી છે પછી જૈનદર્શનના જીવની માન્યતાની ચર્ચા કરી છે. એટલે દાર્શનિક દષ્ટિકોણથી વિષયનું પ્રતિપાદન છે.

મુમુક્ષુ :- આ બધા લક્ષણથી ઓળખે તો ભવિષ્યની ચિંતા જ ન રહે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ ચિંતા જ ન રહે. જ્યારે સમ્યગ્દષ્ટિને પોતાના ધ્રુવ સ્વરૂપનું ભાન થાય છે ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ સર્વ ભયથી નિર્ભય થાય છે. એના ઉપર તો નિર્જરા અધિકાર લાખ્યો છે. સપ્તભય રહિત. સપ્ત એટલા બધા. સાત ભયની બહાર આઠમો કોઈ ભય નથી જગતમાં. એ સર્વ ભયથી રહિત થઈ જાય છે. કેમ ? કે પોતાનું સ્વરૂપ જ ધ્રુવ છે. એકરૂપ જ રહે છે. ત્રણે કાળે જેવડું હતું એવડું ને એવડું, એવું ને એવું રહે છે. અનંત કાળ એમ ને એમ રહેવાનું છે. અને એ સ્વરૂપ એ જ પોતાની સંપત્તિ છે. જ્યારે પોતાની સંપત્તિમાં વધવું-ઘટવું થતું જ નથી પછી ભય શેનો ? નથી એને રોગ લાગુ પડતો. નથી એને આ ભવનો ભય. નથી એને પરભવનો ભય. નથી એને અકસ્માતનો ભય, નથી એને કોઈ ચોરનો, ચોરીનો, કોઈ લુંટારાનો ભય. કોઈ જાતનો મરણનો ભય, કોઈ નાશનો ભય, કોઈ બાધાનો ભય. કોઈ ભય જ નથી ને. બધા ભય ખલાસ થયા. અને એવી સમ્યગ્દષ્ટિ થયા વિના મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં આ સાતેય ભય ઊભા હોય છે. એટલે બહારમાં સુખી દેખાતો કોઈપણ જીવ સર્વ કાળે સદાય દુઃખી જ હોય છે.

આપણે હજી હમણાં ચર્ચા ચાલે છે. પરમદિવસે ચર્ચા ચાલી હતી કે જીવને ભવિષ્યની ચિંતા છે. અત્યારે ગમે તેટલી અનુકૂળતા હોય પણ ભવિષ્યની ચિંતાથી એ નવરો થઈ શકતો નથી. વર્તમાનમાં કોઈને વાંધો નથી મોટા ભાગે. હજારો માણસમાં કોઈ એક અપવાદ જુદો કાઠી નાખીએ. બાકી સો માણસ લઈએ તો સોમાંથી તો સોમાં સોને કોઈને આજના દિવસનો વાંધો નથી પણ એ કાલના દિવસની જ ચિંતા કરે છે. અને આજના દિવસનું સુખ ખોવે છે. અને એ ભય એને થયા વિના રહે જ નહિ.

જ્યાં સુધી જીવ મિથ્યાદષ્ટિ, પર્યાયદષ્ટિ છે ત્યાં સુધી એ ભવિષ્યની ચિંતાથી ગ્રસિત છે અને એ ભવિષ્યની ચિંતાથી પકડાયેલો, ગ્રસાયેલો જીવ મુક્ત થઈ શકતો

નથી, સિવાય સમ્યગ્દર્શન. એટલે પહેલામાં પહેલા સુખી થવું હોય તો એણે પોતાના સ્વરૂપને જાણવું, ઓળખવું, એનું જ્ઞાન કરવું, એનું ભાન કરવું. પછી જ કર્તવ્ય અને અકર્તવ્ય સમજાશે, એ પહેલા કોઈને કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય સમજાણું છે એ વાત સ્વીકારવા જેવી રહેતી નથી.

મુમુક્ષુ :- ભવિષ્યની ચિંતા ન કરવી, સુખી થવું હોય તો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભવિષ્યની ચિંતા ન કરવી એ બરાબર છે. પણ સહજપણે ભવિષ્યની ચિંતા થાય જ નહિ એવા સ્થાને બેસો તો ન થાય, નહિતર થયા વગર રહે નહિ. નથી કરવી પણ થઈ જાય છે એનું શું ? એમ કહે છે. તમે ઉપદેશ આપો કે ભવિષ્યની ચિંતા ન કરવી. પણ થઈ જાય એનું શું કરવું ? જો કે કેટલાક એવા મનોબળવાળા માણસો હોય છે ખરા કે ભાઈ ! અમને કાંઈ ભવિષ્યની ચિંતા નથી. જેટલું હું એટલું દાનમાં દઈ દીધું અમે તો. કાલની ફિક્કર કર્યા વિના આજે બધું દાન દઈ દીધું. અથવા દીક્ષા લઈ લ્યે છે લોકો. લ્યોને, ત્યાગ કરે જ છે ને ? તો એને ભવિષ્યની ચિંતા નથી ત્યારે જ ને ! ખોટી વાત છે.

આત્માને જાણ્યા વિના, અનુભવ્યા વિના, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વિના એ ઉપર ઉપરથી માનસિક રીતે Temporary થયેલું પરિણામ છે. ઉપરનું થીગડું મારેલું છે, ઉપરની પાટાપીંડી છે. અંદરમાં મિથ્યાત્વનો રોગ, ભયનો રોગ અંદરને અંદર ઊભો છે અને વધી રહ્યો પણ હોય છે. ઊભો છે એટલું જ નહિ પણ વધી રહ્યો પણ હોય છે. એટલે એવી બધી ગડબડ થાય છે. એમાં ભૂલે છે ઘણા. કે ભાઈ ! આ અમે ત્યાગ કર્યો છે, હવે અમને વિકલ્પ જ આવતો નથી. એટલો અમારો સરસ ત્યાગ છે. એવું નથી કે અમને રસ પડ્યો છે અને દમન કરીએ છીએ. ભાઈ ! એ તું છેતરાઈ ગયો છો. એ ઉપર ઉપરની વાત છે. સમ્યક્ પ્રકારે એ લાઈન બીજી છે અને આવી રીતે માનસિક દૃષ્ટિએ એવો અનુભવ થાય એ લાઈન કોઈક બીજી છે. એમાં ઓલો જે અંદર પરની રુચિનો રોગ છે તે હજી મટ્યો નથી અને આ તારો કાળ પૂરો થશે મંદ કષાયનો એટલે પાછો એ અનંતાનુબંધીનો કષાય ઊભેલો જ હોવાથી પાછો કેટલો ભભૂકી ઊઠશે તને ખબર રહેશે નહિ.

મુમુક્ષુ :- પર્યાયદૃષ્ટિમાં ભય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, પર્યાયદૃષ્ટિમાં જ ભય છે. કેમ કે ભય તો પર્યાયના

કારણે છે ને ? મને આમ થઈ જશે... મને આમ થઈ જશે... મારું આમ થઈ જશે, મારું મરણ થઈ જશે, મને કોઈક મારી નાખશે. મને કોઈક અકસ્માત (થશે), મને કાંઈક રોગ આવી જશે, ફ્લાણું થઈ જશે. એ બધું શું છે ? બધા પર્યાયને લગતા જ મુદ્દાઓ છે. કોઈ દ્રવ્ય સ્વભાવને વાત અડતી નથી, એમાંથી એકેય વાત દ્રવ્ય સ્વભાવને લાગુ પડતી નથી. એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ નિર્ભય છે. સમ્યગ્દષ્ટિના શબ્દકોષમાંથી ભય નામનો શબ્દ નાશ પામી ગયો. ભયનું મરણ થઈ ગયું. કોનું મરણ થયું ? ભયનું મરણ થઈ ગયું. હવે એને ભય થતો નથી.

બીજું. 'પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ દેહને વિષે,...' પશુનો દેહ હો, પક્ષીનો દેહ હો, મનુષ્યનો દેહ હો. 'વૃક્ષાદિને વિષે...' વૃક્ષનો દેહ હોય. વનસ્પતિ દેહ છે. હવે તો લોકો સ્વીકારે છે. એ વિષે 'જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે,...' સુંદરતા જણાય છે 'અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફૂર્તિવાળાં જણાય છે,...' આ ઝાડ કરમાઈ જાય છે ને ! જીવ ચાલ્યો ગયો હોય છે. કરમાઈ જાય છે, એનું તેજ ખલાસ થઈ જાય છે. 'પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે.' જેને લઈને એની સુંદરતા લાગે છે. જીવને લઈને દેહની સુંદરતા એમ કીધું. જીવની હયાતીને લઈને એમાં ફેર પડી જાય છે.

એકનો એક માણસ હોય. મૃત હાલતમાં જુઓ. હાર્ટફેઈલ થઈ ગયું હોય ને ? અને એને સજીવન (જોયો હોય). એની સ્ફૂર્તિ અને તેજ જુદું હોય. આની પહેલા આંખ (જોશે), ડોક્ટર પહેલા આંખ જોશે. હમણા એક કેસ બની ગયો આપણે 'હેદ્રાબાદ'માં પ્રતિષ્ઠા વખતે. પ્રતિષ્ઠાના આગલા જ દિવસે રાત્રે. આગલા નહિ ને આગલા દિવસે રાત્રે. ચાલતા પ્રવચનાં છેલ્લી મિનિટે Attack આવ્યો. પાંચ જ મિનિટમાં દેહ છોડી દીધો. ત્યાંના President હતા. એમના Family doctor આવ્યા, તપાસ્યું. પહેલા આંખ જોઈ. આંખમાં તો બધા અવયવો એના એ જ છે. આંખમાં જે અવયવ છે એમાં કાંઈ ફેર નથી પડી જતો. પણ છતાં જીવ હોય તો એની રમ્યતા જુદી છે. જીવ ન હોય તો એની રમ્યતા જુદી છે.

'સોભાગભાઈ'એ એક બહુ સરસ વાત લીધી છે. સમ્યગ્દષ્ટિ કેવી રીતે ઓળખાય ? એમાં એક વાત લીધી છે. એનો વૈરાગ્ય એના નેણથી પરખાય છે એમ કરીને વાત લીધી છે. એની ઉદાસીનતા, નિસ્પૃહતા એ વગેરે પકડે છે. બહુ સૂક્ષ્મ વિષય લીધો છે. એ ઉપરથી એમણે પારખ્યું છે કે દષ્ટિ છે, આ જીવની કોઈ પાત્રતા

પારખી છે, જે 'સોભાગભાઈ'ની છે, એના ઉપરથી પારખી લીધી છે. આવી ગયો, આપણે એ પત્ર આવી ગયો.

એ રમ્યપણું એટલે સુંદરતા સમેત લાગે છે. 'તે રમતા, રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે.' તે જેનું લક્ષણ છે તે જીવ નામનો પદાર્થ છે. એ આંખ જોયા પછી ડોક્ટરે બી.પી. માપ્યું નથી. નહિતર Heart attack માં તો બીપી પહેલા માપે. બીપી માપ્યું નથી. ખાલી ઘબકારો જોવા સ્ટેસ્થોસ્કોપ મૂક્યું. ઊભા થઈ ગયા પાંચ મિનિટમાં. કહ્યું નહિ કોઈને. ઊભા થઈ ગયા સીધા ત્યાંથી. બીજા ડોક્ટરને બોલાવો જરાક Confirm કરાવી લ્યો. એક બાજુ જઈને એક જણને કહી દીધું. બીજા કોઈને બોલાવી Confirm કરાવી લ્યો. Heart ના specialistને. કહેવાનો મતલબ શું છે ? કે આંખ ઉપરથી ખબર પડે છે. બીજો આવ્યો એણે પણ પહેલા આંખ જ જોઈ પાછી. પેલો આવ્યો એને ખબર નથી કે આણે શું તપાસ્યું છે ? આવીને પહેલા એણે આંખ જોઈ. બસ, પતી ગયું. આંખ જુએ એટલે ખબર પડી જાય કે છે કે નથી. એની રમ્યતા છે, જીવના હોવાની રમ્યતા છે. રમ્યતા-સુંદરપણું છે એનું. એ ખબર પડી જાય છે.

મુમુક્ષુ :- રમ્યતાનો અર્થ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્ફૂર્તિ, સુંદરપણું એમ જુઓને અર્થ કર્યા છે. રમણીયપણું. જેના વિષે જે કંઈ રમણીયપણું જણાય છે,... અથવા જેના વડે તે સર્વ પ્રગટ સ્ફૂર્તિવાળા જણાય છે અથવા પ્રગટ સુંદરપણા સમેત લાગે છે. તે રમતા, રમણીયપણું છે લક્ષણ જેનું તે જીવ નામનો પદાર્થ છે.' એ સચેતન અને અચેતન શરીરમાં જે રમ્યતાનો ફેર છે એ કાઢ્યો. એમણે બહુ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિષય લીધો છે અહીંયાં. પણ એ પારખ્યું છે એમણે. રમ્યતામાંથી એ વાત લીધી છે. નહિતર જીવની સુંદરતા શું ? જીવના અનંત ગુણ એ એની સુંદરતા છે. પણ એમ નથી લીધું અહીંયાં. એની હયાતી પકડાય, એની હયાતી પકડાય કે અહીંયાં જીવ છે કે નહિ. એમ અહીં લક્ષણથી પકડવું છે ને એટલે અસ્તિત્વ પકડવું છે. હયાતી ક્યાંથી નક્કી કરવી ? કે એની રમ્યતાથી એની હયાતી નક્કી થઈ શકે છે.

મુમુક્ષુ :- પુદ્ગલ સામે જોઈને એની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા છેને એ જ કહ્યું. એટલે તો દેહ લીધો. 'પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિ

દેહને વિષે, વૃક્ષાદિને વિષે...' એની રમ્યતા દેખાય છે.

મુમુક્ષુ :- કેટલી વિચક્ષણતા !

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ઘણી વિચક્ષણતા છે. બહુ ઊંડો વિચાર કરેલો છે, ઊંડો અભ્યાસ કરેલો છે. જીવ નામના પદાર્થનો પોતે બહુ ઊંડો અભ્યાસ કરેલો છે. એ જાતની પોતાની નિર્મળતા અને જ્ઞાનની નિર્મળતા, જ્ઞાનનું ઊંડાણ, જ્ઞાનની વિશાળતા એ બધું એમની પાસે છે. એ એમની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે. જ્ઞાનની એ રિદ્ધિ છે. એમનું જ્ઞાન ઋદ્ધિધારકજ્ઞાન હતું એમ કહી શકાય. સિદ્ધિ તો છે જ, અનુભવ એ એમની સિદ્ધિ છે. પણ આ બધી રુદ્ધિ છે જ્ઞાનની. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ બે કહેવાય છે ને ? તો અહીંયાં સિદ્ધિ તે અનુભવ છે અને રુદ્ધિ તે આવા બધા ઊંડા વિષયો પારખી શકે છે, કહી શકે છે, સમજાવી શકે છે, જોઈ શકે છે. એ એમની રુદ્ધિ છે જ્ઞાનની.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હવે એ તો ક્યાં ની ક્યાં ? 'શ્રીમદ્જી' જેવો તો છેલ્લા સેકડો વર્ષમાં કોઈ આવો પુરુષ થયો નથી. 'જયચંદજી'એ દોઢસો વર્ષ થયા. 'જયચંદજી પંડિતે' તો લખ્યું છે કે આ સંપ્રદાય, હું તેરાપંથી સંપ્રદાયમાં છું, 'જયપુર'ની અંદર. આ સંપ્રદાયની અંદર અમારા ગુરુપરંપરાનો વ્યુચ્છેદ થયો છે. એટલે છેલ્લા સેકડો વર્ષથી અમે કોઈ ગુરુ જોતા નથી. સાધુ કોઈ જોતા નથી. નગ્ન દીક્ષાધારી તો દિગંબર ઘણા થાય છે પણ એ જોતા નથી કોઈને સાધુ તરીકે. એ દોઢસો વર્ષ પહેલા લખ્યું છે. એટલે એ પહેલાના એમણે સો-બસો-ત્રણસો વર્ષ જોયા હશે ને ? આજથી ચારસો-પાંચસો વર્ષ સુધીમાં ગુરુ પરંપરાથી જે ઉપદેશ જળવાવો જોઈએ એ નથી જળવાયો. પણ ગ્રંથ પરંપરાથી જળવાયો છે. અને કોઈ સમ્યગ્દષ્ટિ ધર્માત્માઓ થયા એનાથી જળવાયો છે. એમ સમજવું જોઈએ. (વિશેષ લઈશું...)

તા. ૨૦-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૨
પત્રાંક - ૪૩૮-૪૩૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક-૪૩૮, પાનું ૩૬૮. નીચે છેલ્લો પેરેગ્રાફ છે.
અનુભવ કરવાનો જીવમાં ગુણ છે. એને અહીંયાં વેદકતા કીધી છે. અનુભવ કરવો, વેદન કરવું, સંચેતન કરવું. એ શબ્દો એકાર્થમાં વપરાય છે. સંસારીજીવ શેનો શેનો અનુભવ કરે છે એનું અહીંયાં દષ્ટાંત લીધું છે. દષ્ટાંતનો એ અર્થ નથી લેવાનો કે એવો અનુભવ થઈ શકે છે. અજ્ઞાનીની દષ્ટિમાં જે વાત છે એ વાતથી એને સમજાવે છે. જ્ઞાનીની દષ્ટિની એ વાત નથી. એમ લેવું.

‘આ મોળું છે, આ મીઠું છે, આ ખાટું છે, આ ખારું છે,...’ એવો સ્વાદનો અનુભવ કરે છે. ‘હું આ સ્થિતિમાં છું,...’ માણસ છું એમ કરીને. તવંગર છું, રાજા છું, રંક છું, વૈશ્ય છું, પુરુષ છું, સ્ત્રી છું. એવી રીતે અનુભવ કરે છે. ‘હું આ સ્થિતિમાં છું, ટાઢે ઠરું છું, તાપ પડે છે,...’ મને ગરમી-ઠંડી લાગે છે એવો અનુભવ કરે છે. ‘હું દુઃખી છું,...’ અથવા હું સુખી છું એવો પણ અનુભવ જીવ કલ્પનાએ કરીને કરે છે. ‘દુઃખ અનુભવું છું, એવું જે સ્પષ્ટ જ્ઞાન, વેદનજ્ઞાન, અનુભવજ્ઞાન અથવા અનુભવપણું તે જો કોઈમાં પણ હોય તો તે આ જીવ પદને વિષે છે,...’ જીવપદમાં આવો અનુભવ થાય છે. જડપદમાં એવો અનુભવ થતો નથી.

ભૂખ લાગી એવી ખબર જીવને પડે છે. જઠરાગ્નિનીની પર્યાય ભલે પુદ્ગલની છે, તો પણ ખબર જીવને પડે છે. અહીંયાં અનુભવ કરવાનો ગુણ જીવનો છે એટલી જ અહીંયાં વાત લીધી છે. સ્વભાવે કરીને સ્વસંવેદન કરવાનો ગુણ જીવનો છે એ વિષય અહીંયાં નથી. એટલે એ વાત મર્યાદિત રાખી છે. પણ અનુભવ કરવાનો ગુણ જીવનો છે. જીવ અનુભવ કરે છે, બીજું કોઈ અનુભવ કરતું નથી.

મુમુક્ષુ :- સુખભાસમાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એમાં સમાધિનું સુખ લીધું છે. એમાં બેય લીધા. પાંચ વિષય સંબંધી સુખ લીધું અને સમાધિનું સુખ લીધું, એમ બેય દૃષ્ટાંત લીધા છે સુખના. એ સંબંધી જેને સુખ થાય છે. સુખ જીવને થાય, જડને સુખ ન થાય એમ કહેવું છે. સુખ-દુઃખ થાય તો જીવને થાય જડને સુખ-દુઃખ થાય નહિ. એટલે એવી રીતે સુખ થવાનું પણ જીવમાં છે, અનુભવ થવાનું પણ જીવમાં છે. જ્ઞાન, જ્ઞાને કરીને ઓળખાય એવું ભિન્ન લક્ષણ જ્ઞાનનું એ પણ જીવમાં છે. એમ જીવને ઓળખાવો છે. જીવ ક્યાં છે ?

મુમુક્ષુ :- ખારો ગુણ જેમાં છે એ પદાર્થને ખબર નથી કે હું ખારો છું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ, એને ખબર નથી હું ખારો છું.

મુમુક્ષુ :- જીવ ખાય છે ત્યારે ખારુ લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મને ખારું લાગે છે (તેને બદલે) મને ખારું જણાય છે એમ થવું જોઈએ. ભિન્ન ખારાશ મારા જ્ઞાનમાં જ્ઞેય થાય છે, એવી ભિન્ન ખારાશ છે મારાથી. જ્ઞાનથી ભિન્ન એવી ખારાશ છે. એવું જ્ઞાન થવું જોઈએ એના બદલે એવું વેદે છે. એને મિથ્યા અનુભવ કહેવામાં આવે છે કે મને ખારું લાગ્યું. ખારું લાગતું નથી જીવને. અથવા જ્ઞાન ખારું થતું નથી. જ્ઞાન ખારું થતું નથી એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- પુરુષનું શરીર છે. આ તો જડનું શરીર છે. પોતે અનુભવ કરે છે હું મનુષ્ય છું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા મનુષ્ય છું. હું ફલાણો છું. હું ફલાણી છું એવો અનુભવ કરે છે. ખરેખર એ જીવ તો જ્ઞાન અનુભવવું એમાં તો જ્ઞાન સિવાય કાંઈ બીજું કાંઈ નથી, અનુભવમાં અનુભવ સિવાય કાંઈ નથી. પણ પરરૂપે પોતાનો અનુભવ કરવો તે અજ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યા અનુભવ છે, સંસારનું કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- વધારાની ઉપાધિ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉપાધિ એટલે વિપરીત કરે છે, વિપર્યાસ કરે છે. જે નથી પોતામાં, જે અનુભવાતું નથી પોતાને, જે પોતારૂપ નથી એને અનુભવ કરે છે ત્યારે એકત્વપણે અનુભવ કરે છે. જાણવામાં હજી એમ કહે કે આ લીમડાને હું જાણું છું, આ મકાનને હું જાણું છું એમાં હું કાંઈ મારાપણે નથી જાણતો. પછી પોતાનું મકાન જાણતો હોય ત્યાં બીજી વાત છે. પણ બીજાના ગામના મકાન પણ જુએ છે. ત્યારે

કાંઈ પોતાપણું નથી કરતો. પણ અનુભવ કરવામાં તો પોતાપણું કર્યા વિના અનુભવાય જ નહિ. જાણવામાં તો પોતાપણું થયા વિના જ્ઞાન થાય છે કે આ મારું નથી એમ જ્ઞાન થાય છે. પણ અનુભવવામાં તો પોતાપણું થાય ત્યારે જ અનુભવ થાય પોતાને વિષે, ત્યાં સુધી અનુભવ ન થાય. એમ જાણવામાં અને અનુભવવામાં તફાવત છે. એટલે સ્વપરપ્રકાશકથી એ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્વપરપ્રકાશક એ જ્ઞાનની શક્તિ છે અને અનુભવ કરવી એવી જે જ્ઞાનની શક્તિ છે એમાં સ્વને જ અનુભવ કરવી એવી શક્તિ છે. જ્ઞાનમાં પરને અનુભવ કરવાની શક્તિ નથી. 'તત્ત્વાનુશીલન' છેલ્લા પ્રકરણમાં એ વાત લીધી છે. સ્પષ્ટ કર્યું છે એ વિષે. સ્વપરપ્રકાશકના બધા ઝઘડા મટી જાય એવું છે. વેદન અને જાણવું બે વાત જુદી જુદી છે એટલું જો નિશ્ચિત થઈ શકે તો તરત જ (સમાધાન થઈ જાય).

મુમુક્ષુ :- ખાતા ખાડુ લાગ્યું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો શું થાય છે ?

મુમુક્ષુ :- એમ વિચાર કરે કે, ખારું મને નથી લાગતું. ખારું નથી લાગતું તો ખારું આવે ત્યારે ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના. મને ખારું લાગ્યું એવો Base પકડીને બધું થાય છે. જો એ Base છોડી દેવામાં આવે તો ન થાય. જેમ કે કોઈ શરીર અગ્નિથી બળે છે. ત્યારે હું બળું છું એમાં બધી ચેષ્ટા થાય છે. શરીર બળે છે એમાં મુનિરાજને કાંઈ ચેષ્ટા નથી થતી. માનો કે મુનિના શરીરને કોઈ જલાવે છે. પાંચ પાંડવને. તો એમણે અગ્નિને દૂર ન કર્યું. એમણે અગ્નિને દૂર ન કર્યું તો શું કરવા દૂર ન કર્યું ? કે એમણે જ્ઞાન કર્યું કે શરીર જલે છે, હું નહિ. શરીરમાં ગમે તે થાય તો મને નથી થતું. મને જ્ઞાન થાય છે પણ મને અનુભવ નથી થતો, એમ કહેવું છે. નહિતર સ્થિર કેવી રીતે રહી શકે ?

હવે આ વાત શું છે કે વિચારતા જેટલી સ્પષ્ટ નથી થતી એટલી પ્રયોગ કરતા સ્પષ્ટ થાય છે. જો વેદનના વિષયનો પ્રયોગ કરવામાં આવે કે જ્યારે ખારું લાગે છે ત્યારે જણાય છે કે લાગે છે ? આની તપાસ કરવી છે. આપણે એમ નથી કહેવું કે અમે કહીએ છીએ એમ તમે માની લ્યો. જેમ એમ નથી કહેવું કે લોકો બધા કહે છે કે ખારું લાગે છે એમ માની લ્યો, એ પણ સ્વીકારવું નથી. તો ખારું નથી

લાગતું એ પણ સ્વીકારવું નથી. મધ્યસ્થ રહીને તપાસ કરવી છે.

બે પક્ષ છે. સંસારીઓનો એ પક્ષ છે કે ખારો, ખાટો, તીખો વગેરે સ્વાદ છે એ જીવને અનુભવમાં આવે છે. જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે નહિ, જ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે. આત્માને બીજા પદાર્થનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. ત્યારે હવે તમે તો શોધ કરવા નીકળેલા છો. તમે નક્કી નથી કર્યું કે શું છે. એ તો નક્કી કરવાનું બાકી છે. તમારે નિર્ણય કરવાનો બાકી છે જેમાં, એની વાત છે. તો એને તો પોતાના અનુભવને તપાસવાનો છે કે મને જણાય છે કે મને અનુભવાય છે ? એક આમ કહે છે, એક આમ કહે છે. બેયની વાત મારે અનુભવથી નક્કી કરવી છે. મારે કોઈના કહેવાથી નથી નક્કી કરવી. ચાહે કહેનાર ગમે તે હોય મારે એની સાથે નિસ્બત નથી. તો માલૂમ પડશે કે ખારું, ખાટું આદિ જણાય છે, અનુભવાતું નથી.

તપાસને અંતે એક પક્ષ ઉપર નિષ્કર્ષ કરવામાં આવવું પડશે કે જ્ઞાનીઓ કહે છે એ વાત સાચી છે. ખારું, ખાટું જણાય છે, અનુભવાતું નથી. હવે જ્યારે જીવ એ તપાસવા જાય ત્યારે એને ખરી સમજણ થાય છે. કારણ કે એ વખતે એને પોતાના અનુભવનું અવલોકન કરવું પડે છે. જે પર્યાય થઈ રહી છે, જ્ઞાનની અને અનુભવવાની, એક જ જ્ઞાનની પર્યાય છે, હોં ! જાણવું અને અનુભવવું એ એક જ જ્ઞાનની પર્યાય છે. જેમ જાણવું અને પરિણમવું એ એક જ પર્યાયનું કાર્ય છે. ગચ્છતિ, જાનાતિ ગચ્છતિ એટી. એ જેમ એકનું જ કાર્ય છે એવી રીતે જાણવું અને વેદવું બેય એક જ જ્ઞાનની પર્યાયનું કાર્ય છે.

મુમુક્ષુ :- જાણવું અને વેદવું જ્ઞાનની એક જ પર્યાયનું કાર્ય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા જ્ઞાનપર્યાયનું કાર્ય છે.

મુમુક્ષુ :- જાણવું અને વેદવું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા પરપદાર્થ જાણી શકાય છે, પરપદાર્થને વેદી શકાતો નથી. આ સિદ્ધાંત છે. જ્ઞાનમાં અન્ય જ્ઞેયને વેદવાનો ગુણ નથી. જ્ઞાનને અન્ય જ્ઞેયને અથવા અન્ય સર્વ જ્ઞેયને જાણવાનો ગુણ છે, એક પણ જ્ઞેયને વેદવાનો ગુણ નથી. અને સર્વ જ્ઞેયોને જાણવાનો ગુણ છે. આમ જાણવા અને વેદવામાં આટલો મોટો ફેર છે. બસ, આમાં સ્વપરપ્રકાશકનો બધો ફેંસલો આવી જશે. ગૂંચ નહિ ઊભી રહે.

મુમુક્ષુ :- વેદન છે એ સ્વનું-પોતાનું વેદન છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સ્વનું જ વેદન થાય. પરનું વેદન થઈ શકે નહિ. કરવું હોય તો પણ થઈ શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- વેદન છે એ પોતાનું થાય અને જાણવું છે એમાં બધા...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જાણવામાં તો શું છે કે પોતે પણ જાણતો બીજામાં જણાય છે. પોતે પોતાને જાણતો, પોતે પોતાને વેદતો બીજું આપો આપ એની અંદર પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલે ખબર પડે છે કે આ સામો પદાર્થ કેવો છે, એના ગુણધર્મો કેવા છે એ વગેરે ખબર પડે છે. પણ આ બે વાત જુદી જુદી છે એ જુદી જુદી સમજવી જોઈએ. અને અવલોકન પદ્ધતિથી જો એ સમજે તો જ એને આ વિષયનું જે રહસ્ય છે અને એ ઉપરાંત એ વિષયનો જે ચમત્કાર છે (એ સ્પષ્ટ સમજાય).

જેમ કે માણસને વેદના થાય છે ત્યારે વેદના શરીરની પર્યાય અનુભવાતી હોવાની માન્યતાથી, જાણવાથી, અધ્યાસથી જીવ દુઃખી થાય છે. જ્યારે જ્યારે જીવને શરીરમાં વેદના થાય છે ત્યારે વેદનાને વશ જીવ દુઃખી થતો જોવામાં આવે છે.

હવે જો એ પોતે પોતાના અવલોકનથી તપાસ કરે કે જ્યાં જણાય છે એની સત્તામાં જ્ઞાનના વેદન સિવાય, જ્ઞાનની સત્તામાં, જ્ઞાનના વેદન સિવાય અશાતાના વેદનની સત્તા જ નથી. જે સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનમાં પરસત્તામાં રહેલી વેદના, જેમ ખારાશ, ખાટું, તીખું છે એમ એ પણ એક જાતનો વિપાક છે, એ જેમ જણાય છે, જીવ ભૂલ કરે છે કે એ વેદાય છે. ત્યાં જો તપાસ કરે તો એને એ વિષયનું (ફક્ત) રહસ્ય સમજાય નહિ, (પણ) એને ચમત્કાર એ થાય કે વેદના ચાલુ હોવા છતાં દુઃખ ન થાય. વેદના જાણવા છતાં, વેદનાને જાણવા છતાં દુઃખી થઈને ન જાણે, સુખી થઈને જાણે, સુખી રહીને જાણે. અને સર્વ દુઃખ ટાળવાનો એક માત્ર આ જ ઉપાય છે, આ જ પ્રકાર છે, રામબાણ ઉપાય છે. આ સિવાય કોઈ રીતે દુઃખ ટળી શકે નહિ.

બીજા દુઃખમાં તો ગમે તેવા કલ્પિત સમાધાન કરે. ન્યાયથી બીજીથી બીજી રીતે, ત્રીજી રીતે, ઈશ્વરથી ગમે તે રીતે. પણ વેદનામાં શું કરશે ? વેદના એવી ચીજ નથી કે એમાં સમાધાન કરે (એટલે) વેદનામાં ફેર પડી જાય. ત્યાં તો એને આ એક જ ઉપાય છે કે વેદાતું નથી એવી એની ભિન્નતા અને પોતાના વેદનની અભિન્નતા, જ્ઞાનવેદનની અભિન્નતા, એ જો એને અભિન્નપણે જ્ઞાન વેદાય તો દુઃખ ન થાય.

દુઃખના કારણો, બાહ્ય અશાતાદિ દુઃખના કારણોમાં જીવને દુઃખ ન થાય અને એ બહુ મોટો ચમત્કાર છે.

મુમુક્ષુ :- ‘અનુભવ પ્રકાશ’માં જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ બધા બોલ આપ્યા, એમાં આ પદ્ધતિ જણાય છે એમ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બસ, એને એમ કહ્યું કે તું જાણ એને. કર્મનો વિપાક છે તું એને જાણને. એને વેદે છે શું કરવા ? વેદવાનો તારો અધિકાર નથી. કર્મને તું વેદી શકતો નથી. ૩૨૦ ગાથામાં એ જ છે ને ? જેમ નેત્ર જાણક છે, નથી વેદક અરે..! નેત્રનો શું દષ્ટાંત લીધો છે ? કે નેત્ર જાણી શકે, વેદી ન શકે. બસ, જ્ઞાન તેમ જાણી શકે, વેદી ન શકે. કર્મના ઉદયને, વિપાકને, નિર્જરાને અને મોક્ષને જાણે, વેદે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...જાણવા પૂરતી એની મર્યાદા રાખવાની છે એના બદલે પોતાપણે એની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉલ્લંઘન કરી ભિન્ન રહીને જાણવાને બદલે, અભિન્ન રહીને વેદે છે. આ દુઃખનું કારણ છે. તો જ્ઞાનીએ એ વિષયમાં ત્યાં સુધી શોધ કરી કે અશાતાના કાળમાં તો તું દુઃખી થઈશ જ નિયમથી અભિન્નપણું વેદાતા, પણ શાતાના કાળમાં અભિન્નપણું કરતાં તને દુઃખ થશે. આ શોધ જ્ઞાનીઓએ કરી. કે જે જીવો એમ કહે છે કે અમને અત્યારે શાતા છે, સુખ છે, ચેન છે, કોઈ ઉપાધિ નથી. કહે છે કે એવો જે તારો પરાશ્રય એ જ તને તે કાળે તને દુઃખનો અનુભવ કરાવે છે. એ દુઃખમાં તને સુખની કલ્પના થઈ છે. ખરેખર એ પરિણામ તારું દુઃખમય છે.

મુમુક્ષુ :- વસ્તુની મર્યાદાનો ભંગ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉલ્લંઘન કર્યું છે. વસ્તુની મર્યાદા તોડી એટલે વીતરાગનો કાનુન તોડ્યો. કાયદાનો ભંગ કર્યો એ અપરાધ છે. એનું ફળ દુઃખ છે. એનો દંડ મળે, મળે અને મળે જ.

મુમુક્ષુ :- શરીરની વેદનામાં દુઃખ ન લાગે. દુઃખનું કારણ ન થાય આ વિધી બતાવી. આ રહસ્ય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ રહસ્ય છે. બહુ સરસ (છે). પછી તો વેદનાના કાળમાં એની મજા છે. કે વાહ..! વેદના વર્તે છે વેદનામાં, હું સુખી થઈને એને જોયા કરું

છું, અનુભવતો નથી.

મુમુક્ષુ :- પાડોશી થઈને Observe કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બસ, જુદો બાજુમાં રહીને એને હું જોઉં છું. હું એનો અનુભવ નથી કરતો. ૭૩માં પાને 'તત્વાનુશીલન'માં લીધું છે. ત્રણ વચ્ચે જે ફુદડી લીધી છે એમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે. એક એક સિદ્ધાંત. કે જ્ઞાન સર્વ જ્ઞેયને પ્રકાશે છે. બીજું, જ્ઞાન પોતે જ સ્વસંવેદ્યમાન છે. ત્રીજું નાસ્તિથી (છે) કે જ્ઞાનમાં અન્ય જ્ઞેયને વેદવાનો ગુણ નથી. આ આવી ગયું. ત્રણમાં આખી વાત પૂરી થઈ ગઈ. ત્રણ ટૂકડા છે એમાં આખી વાત જાણવા, વેદવાની, સ્વપરપ્રકાશકની બધી ગૂંચનો ફેંસલો છે.

એ રીતે 'શ્રીમદ્ગ્રંથ'એ અહીંયાં વેદનનો બોલ લીધો છે કે જીવનો ગુણ છે, જીવ વેદે છે. અજીવ વેદતું નથી. પછી ચૈતન્યનો પ્રકાશ લીધો છે.

આમ તો ૪૭ શક્તિમાં સ્વસંવેદનમયી પ્રકાશશક્તિ લીધી છે. પણ અહીં તો પ્રકાશનો પ્રકાશનાર કોણ છે. અહીં પ્રકાશ એટલે જાણવું લેવું છે. પણ જરા સૂક્ષ્મ વિષય લે છે. 'સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું.' 'અનંત-અનંત કોટી તેજસ્વી દીપક. અનંત-અનંત કોટી મણિ, અનંત-અનંત કોટી તેજસ્વી ચંદ્ર, અનંત-અનંત કોટી તેજસ્વી સૂર્યાદિની...' એની કાંતિ એટલે તેજ. 'જેના પ્રકાશ વિના પ્રગટવા સમર્થ નથી,....' એવું સ્પષ્ટ પ્રકાશપણું છે કે જેના પ્રકાશમાં એ બધા પ્રકાશે છે એમ છે. જો અહીંયાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ન હોય (તો) ઓલા બધા આંધળા છે. એનો કાંઈ પ્રકાશ છે કે નહિ, છે એનો કોઈ પત્તો નથી. અથવા તે તે પદાર્થોને ખબર નથી કે અમારામાં પ્રકાશ છે. દીપક, મણિ, ચંદ્ર, સૂર્યને ખબર નથી કે તેજ અમારામાં છે. અને અમારું તેજ બધાને પ્રકાશે છે. એનું તેજ બધાને પ્રકાશે છે એમ પ્રકાશનાર કોઈ બીજો જીવ છે એમ કહેવું છે. એ લોકોને ખબર નથી, એ બધા જડ છે. જડને ખબર નથી કોણ પ્રકાશે છે. જ્ઞાનના પ્રકાશને લઈને એ બધાનો પ્રકાશ છે એવો નિશ્ચય થાય છે.

મુમુક્ષુ :- સૂર્ય પોતે આંધળો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સૂર્ય પોતે આંધળો છે, ચંદ્ર પોતે આંધળો છે, દીપક પોતે આંધળો છે. રત્ન, મણિ, હીરો બધા આંધળા છે. એના પ્રકાશની એને કોઈને ખબર નથી. એમ છે.

'અર્થાત્ તે સર્વ પોતે પોતાને જણાવા અથવા જાણવા યોગ્ય નથી.' તે પોતે

બીજાને કહી શકે એમ નથી કે જુઓ મારો પ્રકાશ. પોતે જાણતો નથી કે મારો પ્રકાશ છે, બીજાને તો શું કહે ? 'જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે,...' 'જે પદાર્થના પ્રકાશને વિષે ચૈતન્યપણાથી તે પદાર્થો જાણ્યા જાય છે, તે પદાર્થો પ્રકાશ પામે છે, સ્પષ્ટ ભાસે છે, તે પદાર્થ જે કોઈ છે તે જીવ છે.' આવો પ્રકાશનહાર છે તે જીવ છે. અન્ય પદાર્થોને પ્રકાશનહાર છે તે જીવ છે.

એક જ જ્ઞાનના બે પડખા લીધાં. એક પડખાથી એમ કહ્યું કે જે જ્ઞાન એવા ચિહ્નને લઈને જેનામાં જ્ઞાન નથી એ બધાથી જુદો પડી જાય છે. એમ કરીને માત્ર જ્ઞાનથી ભિન્નપણાનું પ્રયોજન લીધું. હવે એમ કહે છે કે અનંત જ્ઞેયો છે પણ એ જ્ઞેયોને ક્યાં ખબર છે ? એનો પ્રકાશનાર તો એક જીવ નામનો પદાર્થ છે કે જે બધાને પ્રકાશે છે.

'અર્થાત્ તે લક્ષણ પ્રગટપણે સ્પષ્ટ પ્રકાશમાન...' અચળ છે, પ્રકાશ્યા જ કરે છે. કેવું છે એ લક્ષણ ? અચળ લક્ષણ છે. ક્યારેય અનુપસ્થિતિ ન હોય. 'અચળ એવું નિરાબાધ...' એને પ્રકાશતો કોઈ રોકી શકે નહિ, એને બાધા પહોંચાડી શકે નહિ. 'એવું નિરાબાધ પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય,...' જેનાથી ચૈતન્ય પ્રકાશ્યમાન થાય છે. હવે અન્ય પ્રકાશે એમ ન લીધું. જેનાથી ચૈતન્ય પ્રકાશ્યમાન છે. જેમ દીવો પોતે પણ પોતાને જાહેર કરે છે, એના પ્રકાશમાં રહેલા પદાર્થોની પણ પ્રસિદ્ધિ કરે છે. પોતાની પણ પ્રકાશને લઈને પ્રસિદ્ધિ કરે છે. અહીંયાં દીવાના દૃષ્ટાંતે એ વાત લીધી છે. પોતાને પણ પ્રકાશે, બીજાને પણ પ્રકાશે.

એવું જે પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય, 'તે જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.' કેવી શૈલી કરે છે ? એવું પ્રકાશ્યમાન ચૈતન્ય જણાય છે, દેખાય છે. ક્યારે ? જીવનું એ લક્ષણ જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળવામાં આવે તો. નહિતર એ જણાતું નથી કે આ કેવી રીતે પ્રકાશે છે ? કેવી રીતે એ પ્રકાશ્યમાન છે ? પ્રકાશથી એ કેવી રીતે પ્રકાશ્યમાન છે એ નથી દેખાતું. જો ઉપયોગ વાળવામાં આવે તો જ જણાય છે. એમ કહીને એમ કહ્યું કે તું આ ચૈતન્યની વાર્તા કહે કે સુણે, કહે કે સાંભળે, જે વાર્તા તો વાર્તા છે, પણ તું અંદર ચૈતન્યમાં વળીને જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળીને એ વાર્તાનું જ્ઞાન કરજે. વાર્તા તો વાચક શબ્દો છે, એનું વાચ્ય છે એ તું પકડી લેજે. જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળીને એના વાચ્યને ગ્રહણ કરીને આ સમજણ કરવાની વાત

છે. ઉપયોગ બીજે વાળીને અથવા ઉપયોગ શબ્દ ઉપર વાળીને પણ આ સમજ કરવાની વાત નથી, સમજણ કરવાની વાત નથી.

મુમુક્ષુ :- ધારણા કરીને સમજવાનું નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. ધારણાનું, કોરી ધારણાનું લક્ષણ શું ? દા.ત. જીવ નિર્વિકાર ચૈતન્ય છે. હવે જીવ એટલે પોતે. પોતે નિર્વિકાર ચૈતન્ય છે. હવે પોતે વિકારમાં પૂરેપૂરો ઊભો રહીને એમ કેવી રીતે કહે છે ? કેમ સાંભળે છે ? કેવી રીતે સાંભળે છે ? શું સાંભળે છે ? અને શું કહે છે ? જે વર્તમાન વર્તતો વિકારાંશ એની અંદર તન્મય થઈને પૂરેપૂરો એવો પોતાનો અનુભવ કરીને કહે કે અવિકાર છે, સાંભળે કે અવિકાર છે. તો એ કોરી ધારણા જ થઈને ? તો એ પદ્ધતિ જ નથી. વક્તાની અને શ્રોતાની આ પદ્ધતિ જૈનદર્શનની અંદર સ્વીકારવામાં આવતી નથી. અસ્વીકાર છે એનો કે આ પદ્ધતિ નહિ. આ પદ્ધતિ અમારા સંપ્રદાયની, અમારા દર્શનની અમારી પરંપરામાં આ પદ્ધતિ નથી. જે પદ્ધતિ છે એ સ્વલક્ષી છે. જેવો છે એવો થઈને કહેવાની વાત છે, જેવો છે એવો જાણીને એવો અનુભવીને સાંભળવાની વાત છે. એમને એમ કહેવું નહિ, એમને એમ સાંભળવું નહિ. એવી પદ્ધતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. છેલ્લી લીટીમાં એ.

‘જીવનું તે જીવપ્રત્યે ઉપયોગ વાળતાં પ્રગટ દેખાય છે.’ નહિતર વાતો થઈ જશે. આમાં શું છે ? સામાન્ય રીતે લોકોને એવો ખ્યાલ છે કે આ બધી જ્ઞાનની વાતો છે એ વાતો જ રહેશે. એનો કાંઈ અમલ કરવાનું ખરું કે નહિ ? અને માણસોને આ વસ્તુનો આગ્રહ રહે છે. તો કહે છે કે જુઓ ! અહીંયાં અમલ થાય છે. આ જે વાત છે કે જીવ આવો ચૈતન્ય પ્રકાશમાન છે. એવું જીવનું, જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળીને જાણવું એ એનો અમલ છે.

‘દીપચંદ્રજી’એ એક બહુ સરસ વાત કરી છે કે અનુભવ કોને કહેવો ? કોરી ધારણા કોને કહેવી ? અને અનુભવ કોને કહેવો ? તો અનુભવ સંબંધમાં બહુ સરસ વાત લખી છે કે જે વાત જાણવા અને સમજવા મળે છે એટલે શ્રુત એને કહે છે. જાણવા, સાંભળવા મળે છે એને શ્રુત કહે છે. શ્રુતના અમલીકરણને અનુભવ કહે છે. શું વ્યાખ્યા કરી એમણે ? શ્રુતના અમલીકરણને અનુભવ કહે છે. બહુ સુંદર

શૈલી છે એમની.

અહીંયાં 'શ્રીમદ્જી'એ એ વાત કરી. એ જ વાત 'શ્રીમદ્જી' કરે છે, શ્રુતનું અમલીકરણ. જીવ નિરાબાધ ચૈતન્ય પ્રકાશમાન પદાર્થ છે. તે નિરાબાધ ચૈતન્ય પ્રકાશમાન જે પદાર્થ છે એને જીવ પ્રત્યે ઉપયોગ વાળીને પ્રગટ જુઓ ત્યારે એનો અનુભવ થશે. એ વગર બધી વાત છે, હવામાં. જેમ હવાઈ કિલ્લા કહેવામાં આવે છે. એ બધી હવાઈકિલ્લા જેવી વાતો છે. અહીં અંદર વળીને જોવાની વાત છે. આનું નામ અમલ છે.

મુમુક્ષુ :- Action...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, અહીંયાંથી વાતને અમલમાં મૂકી, Action માં મૂકી. એટલે ખરેખર આ જે શાસ્ત્રની અંદર જ્ઞાન છે, સત્શાસ્ત્રોની અંદર જે જ્ઞાનનું નિરૂપણ છે એમાં જ્ઞાન અને જ્ઞાનનો અમલ બેને જુદાં સર્વથા રાખવામાં આવતા નથી. બેને સાથે જ રાખવામાં આવે છે. પણ જેને એ ખબર નથી એ એમ સમજે છે કે આ તો વાતો છે અને બહુ સરસ વાતો છે, આપણે આ વાતો કરે જાવ, લ્યો બહુ મજા આવે છે. એવી મજા કરવાનો આ વિષય નથી. આ કોઈ મન ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી કે મનોરંજન થાય માટે ચાલો જઈએ ત્યાં, સાંભળવા અને ચાલો જઈએ ત્યાં વાંચવા. મનોરંજનનો વિષય નથી, કર્ણેન્દ્રિયનો વિષય નથી કે સાંભળવું ગમે છે માટે સાંભળીએ. એમાં વળીને જોવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અત્યારે જ થઈ શકે છે. જે શબ્દો સાંભળાય છે એ શબ્દો ઉપર લક્ષ ન લેવું, જે શબ્દોનું વાચ્ય છે એના ઉપર જાવું અને એ શબ્દોનું વાચ્ય પોતે જ છે જ્ઞાનમય આત્મા અને જ્ઞાન પ્રગટ છે.

ખરેખર સાંભળવા બેસતી વખતે પહેલો આ વિચાર આવવો જોઈએ અને આ અભિપ્રાય રાખીને સાંભળવું જોઈએ. એ વાતને ભૂલીને નહિ, એ વાતને ખોઈને નહિ. તો એને શ્રુત કહે છે, તો શ્રુત કહે છે. નહિતર શ્રુત નથી એ. એણે સાંભળ્યું જ નથી. શ્રુત નથી એટલે ? સાંભળ્યું હોવા છતાં સાંભળ્યું નથી. કેમ ? કે એના કોઈ કાનના પડદાને એ વાત, એના સંવેદનના પડદાને એ વાત અડતી નથી. માટે એણે સાંભળ્યું નહિ સાંભળ્યા બરાબર છે. એમ. કારણ કે એનો અમલ નહિ કરી શકે.

માટે એણે સાંભળ્યું નહિ સાંભળ્યા બરાબર છે. અહીંથી..

મુમુક્ષુ :- ...સમજાવનારો હોય અને ન સમજી શકે એવું બની શકે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો જે હોય તે. આપણે કોઈનો શું વિચાર કરવો ? આપણે તો આપણે કેવી રીતે સાંભળવું, સમજવું એટલો વિચાર કરીએ છીએ. એથી વધારે આગળ નહિ.

‘એ જે લક્ષણો કહ્યાં તે ફરી ફરી વિચારી જીવ નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે,...’ જીવને પોતાના સ્વરૂપનો અંદરમાં ઉપયોગ વાળતાં નિરાબાધપણે જાણ્યો જાય છે, અને એ ઉપયોગને અંદર વાળવામાં કોઈ બાધા પહોંચાડી શકે નહિ. (એ રીતે જીવ) જાણ્યો જાય છે અને જે જીવ જાણ્યો છે, જે જાણવાથી જીવ ખરેખર જાણ્યો છે, જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે, વાત જાણી છે એમ નહિ, જીવની વાત જાણી છે એમ નહિ. ‘જે જાણવાથી જીવ જાણ્યો છે તે લક્ષણો એ પ્રકારે તીર્થંકરાદિએ કહ્યાં છે.’ તીર્થંકરાદિએ જે કહ્યું એ આ પ્રકારે કહ્યું છે. વાત જાણવાની વાત નથી (પણ) જીવને જાણવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- આ પત્રમાં તો ઘણું ભરી દીધું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક પત્રની અંદર તો ઘણી વાત કરી છે. ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે ને ?

મુમુક્ષુ :- બંનેમાં વેદનની અપેક્ષાએ વાત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કેમ કે સુખ પણ વેદવા નહિ વેદવાથી સુખનો અનુભવ થાય છે. એમાં શું છે કે... હવે ઠીક છે ચાલો પ્રશ્ન ઊઠ્યો એ સારું થયું. વેદન છે એ પોતે વેદનાર પણ છે અને વેદનાર પણ છે. અને સુખ વેદનાર નથી (પણ) સુખ વેદનાર જ છે. જો સૂક્ષ્મતાથી એ ગુણની પર્યાયને સમજવી હોય તો એમ સમજી શકાય કે સુખ પોતે વેદનાર ભાવ છે, વેદનાર નથી, વેદનાર તો જ્ઞાન છે એમાં. જ્યારે જ્ઞાન તો વેદનાર પણ છે અને વેદનાર પણ છે. એટલે એક ન્યાયે સુખ છે એ જ્ઞેયમાં જાય છે, વેદમાં જાય છે. જ્ઞેય ન લ્યો, (અત્યારે પણ જો) વેદન પ્રધાનતાથી એને લ્યો તો વેદમાં જાય છે. સુખ જ્ઞેય પણ છે અને વેદ પણ છે. કેમ કે એનો ને એનો (આત્માનો) પોતાનો અભિન્ન ગુણ છે માટે. એટલે એને વેદમાં લઈએ છીએ. અને જ્ઞાન કરતાં ભિન્ન છે માટે જ્ઞેયમાં લઈએ છીએ. પણ જ્ઞાન વેદક છે, સુખ

વેદક નથી. સુખ તો વેદ છે. એમ છે. એટલો ફરક છે.

પણ અહીંયાં સુખભાસ કહીને શું કહેવું છે ? એટલી સૂક્ષ્મતાથી અહીંયાં વિષય નથી ચર્ચતા, પોતે નથી ચર્ચતા. પોતાને તો જે જ્ઞાનમાં છે એ બધું ભર્યું છે, અનુભવ છે એટલે. એમાં એમને કોઈ સમજાવવાનો, શીખવાડવાનો પ્રશ્ન નથી. પણ એમણે મર્યાદિત વિષય લીધો કે સુખ લાગે, જીવને લાગે. જડને સુખ ન લાગે. લાકડાને બાળો કાંઈ નથી. પણ જીવને ? કે જીવને તો તરત દુઃખ લાગશે કે નહિ, આ અગ્નિથી મારે દૂર રહેવું છે. હું દાઝીશ અગ્નિથી. એવો જે સુખ લાગવાનો ગુણ કોનામાં છે ? સુખ કોને થાય ? જીવને થાય કે જડને થાય ? બસ, આટલી વાત છે. કે જીવ હોય એને સુખ થાય, જડને સુખ ન થાય. જડને સુખ-દુઃખનો Problem નથી, જીવને સુખ-દુઃખનો Problem છે. અને એટલા માટે મડદાના સુખ-દુઃખનો કોઈ વિચાર નથી કરતું. મડદાને દાટે છે, મડદાને બાળે છે, બે પ્રક્રિયા છે. એમાં કોઈ વિચાર નથી કરતું કે આને શું થાશે ? કેમ કે ત્યાં થાતું નથી. ત્યાં સુખ થતું નથી, દુઃખ થતું નથી. જીવને સુખ-દુઃખ થાય છે. અને આ એક પ્રાણીમાત્રની બહુ મોટી સમસ્યા છે. આ સમસ્યાનું સમાધાન આ જૈનદર્શનની અંદર છે. કે શું કરવા દુઃખ થાય છે ? શું કરવા સુખ થાય છે ? એનું કારણ શું છે ? એનું મોટું સમાધાન આની અંદર છે.

મુમુક્ષુ :- ચેતનાર અને ચેતયિતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ચેતનાર અને ચેતયિતા એક જ અર્થ છે. એક જ શબ્દના અર્થ તો એક જ છે. બંને એક જ વાત છે. ચેતયિતા કહો કે ચેતનાર કહો, બંને એક જ છે. બે વચ્ચે ફરક નથી. જેમ જ્ઞાતા કહો અને જાણનાર કહો તો એક જ છે. જ્ઞેય અને જ્ઞાન. જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાન એવા ત્રણ ભેદ પાડી શકાય, ત્રણ લક્ષણથી. ક્રિયા લેવી હોય તો જ્ઞાન લેવું. જ્ઞાતાનો વિષય ન લેવો હોય એટલે કર્મ લેવું હોય કર્તા, કર્મ અને ક્રિયા વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ એના ત્રણ ભેદ લઈ શકાય. જ્ઞાન તે ક્રિયા છે અને જ્ઞેય છે તે એનો વિષય છે એટલે Object છે અને જ્ઞાતા છે તે કર્તા છે એટલે Subject છે. Subject-Object. ક્રિયા જેને કહેવામાં આવે છે.

પત્રાંક-૪૩૯

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૬, ૧૯૪૯

ૐ

‘સમતા રમતા ઊરઘતા’, એ પદ વગેરે પદ જે જીવ લક્ષણનાં લખ્યાં હતાં, તેનો વિશેષ અર્થ લખી પત્ર ૧ દિવસ પાંચ થયાં મોરબી રવાને કર્યો છે; જે મોરબી ગયે પ્રાપ્ત થવો સંભવે છે.

ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે. ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે. કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જાણતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય. છૂટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ સંભવ દેખાય છે, અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે; પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબંધ કરી હશે.

લિ. રાયચંદના પ્રણામ.

૪૩૯ ચૈત્ર સુદ ૬નો પત્ર છે.

‘શ્રી સોભાગ્યભાઈ’ ‘સમતા રમતા ઊરઘતા, એ પદ વગેરે પદ જે જીવ લક્ષણના લખ્યાં હતાં, તેનો વિશેષ અર્થ લખી પત્ર ૧ દિવસ પાંચ થયા મોરબી રવાને કર્યો છે; જે મોરબી ગયે પ્રાપ્ત થવો સંભવે છે.’ એટલે તમે ‘મોરબી’ જઈને મેળવી લેજો, એમ કહેવું છે.

‘ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે.’ હવે પોતાની વાત કરે છે કે અહીંયાં અમને ધંધાનું, વ્યવસાયનું જે કાર્ય કરવું પડે છે એ ઉપાધિ યોગે કરીએ છીએ. એમાંથી એ અર્થ નીકળે છે કે સામાન્ય રીતે અર્થ ઉપાર્જનનો જે વ્યવસાય છે અને જે વ્યવસાય કરતાં માણસને કમાણી થાય છે, પૈસા મળે છે ત્યારે હોંશ ચડે છે અને રસ આવે

છે. ‘ભાઈ’ !

મીલ માલિક હોય એ આઠ વાગ્યામાં પહોંચી જાય. અહીં ‘ભોગીલાલ શેઠ’ હતા. આઠ વાગ્યામાં એની મોટર દરવાજામાં દાખલ થતી હોય. ઘડિયાળ મેળવવી હોય તો એમ કહેવાય, શેઠ સાહેબ આવે ત્યારે ઘડિયાળ મેળવી લે. તો શું છે કે એ રસ છે એને કે ત્યાં બધું સારી રીતે સંભાળવું જોઈએ અને સારામાં સારી આપણને કમાણી થવી જોઈએ.

‘શ્રીમદ્દુજી’ એમ કહે છે કે આ એક અમને ઉપાધિ વળગી છે. પૂર્વ કર્મથી માથે પડેલી વાત છે. જેમ કોઈને વજન ઉપાડવું ગમતું નથી. માથે ચાર મણનો, પાંચ મણનો, દસ મણનો ભાર મૂકીને ચાલવું કોઈને ગમતું નથી. કેમ કે વજન છે માથે. એમ એમને આ વજન લાગે છે, બોજો લાગે છે. એટલે ઉપાધિ શબ્દ વાપરે છે. ધંધો, વ્યવસાય એવું કાંઈ નથી કહેતા, ઉપાધિ શબ્દથી એને બતાવે છે.

મુમુક્ષુ :- રસ ન પડતાં બોજો લાગવો જોઈએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બોજા લાગવો જોઈએ. બોજો ન લાગે તો રસ આવ્યા વિના રહે નહિ. અને જેને રસ આવે છે એ રસમાં ડૂબે છે. એ એવા નવા કર્મો બાંધે છે એ લગભગ દુર્ગતિમાં જાય છે.

અહીંયાં કહે છે, ‘ઉપાધિનો જોગ વિશેષ રહે છે. જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઈ આવે છે,...’ એટલે એનો ત્યાગ કરવો, વ્યવસાય વગેરેનો ધંધો છોડી દેવો. હજી ઉગતી ઉંમર છે, હોં ! ૨૬ વર્ષની ઉંમરે નિવૃત્તિના વિચારો આવે છે. જ્યારથી જ્ઞાન થયું છે ત્યારથી નિવૃત્તિના વિચારો આવે છે. ૨૪ વર્ષે જ્ઞાન થયું, તો ૨૪ વર્ષની ઉગતી ઉંમરે એમને ધંધો છોડવાના વિચારો આવે છે.

‘જેમ જેમ નિવૃત્તિના જોગની વિશેષ ઇચ્છા થઈ આવે છે, તેમ તેમ ઉપાધિની પ્રાપ્તિનો જોગ વિશેષ દેખાય છે.’ આ બાજુ વિચારો નિવૃત્તિના ચાલે છે, આ બાજુ પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે. પ્રવૃત્તિના પ્રસંગો વધતા જાય છે, એ પ્રકારનો ઉદય જોર કરવા લાગે છે. ‘ચારે બાજુથી ઉપાધિનો ભીડો છે.’ જેમ કોઈ ભીડામાં લે. ચારે બાજુથી ભીંસમાં લે, એવી રીતે નહિ ધારેલા કામ ઊભા થાય છે. જેનો પ્રયત્ન નથી કરવામાં આવતો એ સામેથી આવીને ઊભું થાય છે અને પ્રવૃત્તિ વધે છે. અને આ બાજુ અમારી નિવૃત્તિની ઇચ્છા વધે છે. આ બાજુ પ્રવૃત્તિ વધે છે. સામેસામું છે. મેળ

નથી.

‘કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય.’ ચાલ્યા જવાની શક્તિ છે, એમ કહે છે. એક સેકન્ડમાં ઉડાડ્યો કરીને નીકળી જઈએ તો અમને કાંઈ આકુળતા ન થાય કે અમને કાંઈ દુઃખ ન લાગે કે અમને કાંઈ વસમું ન લાગે કે આ બધું ત્યાગ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ... જ્ઞાની અને અજ્ઞાની વચ્ચેનું અંતર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અજ્ઞાનીનું અંતર એ છે કે ઓલાને રસ પડે છે. એને રસ પડે છે ત્યારે...

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પહેલા પૂરું સાંભળો. પેલાને મીઠું લાગે છે અને આને કડવું લાગે છે. આટલો ફેર છે. મીઠડી મોઢામાં ઉંદરને પકડે અને એના બચ્ચાને પકડે. બાહ્ય દષ્ટિવાળો એમ કહે છે કે બેય વાત સરખી છે. નહિ, ખોટી વાત છે, બહુ મોટો ફેર છે. ઉંદરની પકડની અંદર એમ છે કે છૂટવું ન જોઈએ. અને બચ્ચાની પકડની વાત છે કે જરાપણ એને દાંત બેસીને દુઃખ ન થવું જોઈએ. એવી રીતે એને પકડ મજબૂતાઈ ન આવવી જોઈએ કે એને દાંત વાગી જાય, એને દુઃખ થાય. પકડ, પકડમાં ફેર છે. એમ બાહ્યદષ્ટિથી જુએ છે કે આ તો અજ્ઞાની પણ વેપાર કરે છે અને જ્ઞાની પણ વેપાર કરે છે. બેયને મોટો વેપાર છે. ઓલો છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, આ અંદર ઊંડો ઊતરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, વધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, આ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- બંને વચ્ચે જમીન-આસમાનનો ફેરક છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જમીન-આસમાનનો ફેર છે. પણ બાહ્યદષ્ટિથી એ સમજાય એવું નથી. તેમ એના બહાને કોઈએ, એનું બહાનું પકડીને કોઈએ જ્ઞાનીને પણ પ્રવૃત્તિ હોય છે એવો છળ પકડવાનો નથી. પોતાના રસને પોષવાનો નથી, એટલી વાત જરૂર છે.

મુમુક્ષુ :- ઉંદરને પકડે છે એ મારી નાખવા માટે, બચ્ચાને પકડે છે એ બચાવવા માટે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિરુદ્ધ જ ક્રિયા છે, એકદમ વિરુદ્ધ ક્રિયા છે. એમ જ્ઞાનીના

વેપારમાં એના ત્યાગની ક્રિયા છે અને એ સમજી શકાય એવું છે. ‘ભરત’ ચક્રવર્તી ક્ષણમાત્રમાં છ ખંડના રાજપાટને છોડી શકે છે ત્યારે એની રાણીઓએ કાંઈ કલ્પાંત નહિ કર્યો હોય ? અત્યારે તો કૃત્રિમ પ્રેમ છે એવો નથી હોતો. કારણ કે એ કાળ જુદો હતો આખો. એને ગમે તેટલું દુઃખ થયું છે સામે. ‘ગુરુદેવ’ તો કહેને, વાળ ખેંચે. કેટલું દુઃખ થાય ? કે એ સ્ત્રીઓ વાળ ખેંચે એના, પોતાના વાળ ખેંચવા માંડે. આને રાગ ઓસરી ગયો, વાત પૂરી થઈ ગઈ. રાગ મટી ગયો. હવે પરાણે કરાવી શકાતો નથી.

‘ગુરુદેવ’ બહુ સરસ કહેતા એ. એ એમ કહે છે કે અમે અમારા રાગને લઈને રહ્યા હતા. એ પણ ચારિત્રમોહનો, ડોં ! દર્શનમોહ સહિતનો નહિ. ભિન્ન પડીને. રાગથી ભિન્ન પડીને અને રાગના વિષયને ભિન્ન પડીને (રહ્યા હતા), છતાં એટલો રાગ હતો તો રહ્યા હતા. હવે એટલો પણ નથી રહ્યો. શું કરવું ? રાગ છે નહિ કરવું શું ? ખલાસ થઈ ગયો.

મુમુક્ષુ :- પ્રશસ્ત રાગ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ પ્રશસ્ત રાગ છે. કે જે રાગમાં... એ તો શું છે એને ત્યાં પ્રશસ્ત દ્વેષ વર્તે છે. એને ગમતું નથી, અણગમો થાય છે. રાગમાં ગમો થાય, દ્વેષમાં અણગમો થાય. આ દ્વેષ પણ પ્રશસ્ત છે, અણગમાનો. શું કહે છે ? પોતાની વાત કરે છે.

‘કોઈ એવી બાજુ અત્યારે જણાતી નથી કે અત્યારે જ એમાંથી છૂટી ચાલ્યા જવું હોય તો કોઈનો અપરાધ કર્યો ન ગણાય.’ કો’કનો અપરાધ કર્યો ગણાશે. શું એમાં લે છે ? કે જે પ્રવૃત્તિથી બીજા પ્રાણીને દુઃખ થાય અને પોતાને એ સંબંધીનો રાગ હોય એના પ્રત્યે, તો એને વિચાર કરવો. ત્યાં થોભવું. આ જરાક સૂક્ષ્મ વિષય છે. સંતુલનનો વિષય બહુ સૂક્ષ્મ છે. વીતરાગતા વધી જાય (તો) વાત પૂરી થઈ ગઈ. પણ જેને ચારિત્રમોહનો રાગ રહ્યો છે એવા જે જ્ઞાની, એ બીજા પ્રાણીને જાણીબુઝીને દુઃખ પહોંચાડતા નથી. તો એનો એ અપરાધ છે, જાણીબુઝીને કોઈને દુઃખ પહોંચાડવું એ અપરાધ છે. એ જીવની હિંસા જ છે ખરેખર તો. હિંસા એટલે પ્રાણ છૂટે તો હિંસા કહેવાય એમ નહિ. બીજાને દુઃખનું કારણ પોતે છે એમ ખબર પડે અને છતાં ભલે દુઃખ થાય, એમ નથી એમને. રાગમાં એમ નથી, વીતરાગતામાં તો વાત જ

જુદી છે આખી. રાગ અને વીતરાગતા પોતાને છે કે શું એ નિર્ણય પોતાને કરવો પડે છે, એ સંતુલન પોતાને કરવું પડે છે. પોતે ચારિત્રમોહના રાગમાં ઊભા છે.

હવે શું કહે છે ? જુઓ ! બાહ્ય ત્યાગ તો કરી શકે એવી શુભ પરિણામની શક્તિ છે પણ એથી કાંઈ ગુણસ્થાન નથી આવી જતું. કોઈ જીવ દીક્ષા અંગીકાર કરે અને પંચેન્દ્રિયના વિષય છોડે તો એથી કાંઈ ગુણસ્થાન નથી આવી જતું. ગુણસ્થાન તો વીતરાગતાથી આવે છે. અંદરમાં વીતરાગતા ન આવે અને મનોબળના કારણે બાહ્ય વિષયનો ત્યાગ કરી શકે તો એથી કાંઈ ગુણસ્થાન ન આવે, વીતરાગતા ન આવે. એ વચ્ચેનો તફાવત અહીંયાં સમજવાનો છે કે વીતરાગતા સહિત છોડવું છે કે રાગ સહિત છોડવું છે ? તો જ્ઞાની છે એ વિધિએ કામ કરે છે, અવિધિએ કામ કરતા નથી. એટલી વાત છે. બહુ ઊંડા સિદ્ધાંતો છે. એક એક વાતની અંદર બહુ ઊંડા સિદ્ધાંતો છે. લોકો ત્યાગને નથી સમજ્યા. લોકો તો એમ સમજે છે કે ત્યાગ કરી શકે છે માટે એને ગુણસ્થાન છે. નહિ, ખોટી વાત છે, એમ નથી.

મિથ્યાદષ્ટિ દ્રવ્યલિંગી મુનિ હોય, ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી દ્રવ્યલિંગી મુનિ હોય, પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી દ્રવ્યલિંગી મુનિ હોય અને છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને આવે ત્યારે ભાવલિંગી મુનિ થાય. ત્યાં સુધી ભાવલિંગ નથી. મુનિને તો ભાવલિંગ જ એનું ચિહ્ન છે. વેષ એનું ચિહ્ન નથી. વેશ તો ગમે ઈ લઈ લે. મિથ્યાદષ્ટિ પણ લઈ લે, એટલે શું થઈ ગયું ? તેથી કાંઈ ગુણસ્થાન થોડું આવે ? મિથ્યાદષ્ટિને તો ન આવે પણ સમ્યગ્દષ્ટિને ન આવે એમ કહેવું છે અહીં તો. સમ્યગ્દષ્ટિ ત્યાગ કરે એટલે ગુણસ્થાનમાં આવી જાય એવું નથી. એમ છે. એ ભેદને વીતરાગતાનું પ્રકરણ જે સમજતા હોય, વીતરાગતાનો સિદ્ધાંત જે સમજતા હોય એને જ ખ્યાલમાં આવે એવો વિષય છે. એ લગભગ સંપ્રદાયમાં બધે અજાણી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીની એવી અટપટી દશા છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. હા. એ તો સમજવાનો વિષય છે. જ્ઞાનીની દશા આવી અટપટી છે એ તો સમજવાનો વિષય છે. એ સમજે તો એને તત્ત્વ સમજાય એવું છે. જીવતત્ત્વ શું ચીજ છે ? એની પવિત્રતા શું ચીજ છે અને એ પવિત્રતાના માર્ગ ઉપર ચાલવું એ શું ચીજ છે ? એ બધું એકસાથે સમજાય જાય એવું છે, જીવને સમજતા. અને આને સમજતા જીવ સમજાય જાય એવું છે. બેય એકસાથે જોડાયેલી

વસ્તુ છે.

મુમુક્ષુ :- સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હોય તો ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સમ્યગ્દષ્ટિ હોય અને ત્યાગ કરે એટલે કાંઈ ભાવલિંગ ન આવી જાય. એને માટે તો વીતરાગતા વધવી જોઈએ. સ્વરૂપ સ્થિરતા વધવી જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન છે એ તો શ્રદ્ધાપ્રધાન ગુણસ્થાન છે. ચારિત્રપ્રધાન ગુણસ્થાન નથી. ચારિત્ર છે ખરું ત્યાં પણ એ ચારિત્ર એટલું જઘન્ય પરિણામે છે કે એને ચારિત્રની ગણના ત્યાં નથી કરતાં. પણ શ્રદ્ધાની મુખ્યતાથી એની ગણના છે. એ સ્થિતિમાં અનંતાનુબંધીનો કષાય ટળ્યો છે. અનંતાનુબંધીની ચોકડી ગઈ છે એટલું ચારિત્ર પણ છે, આગમભાષાએ. અધ્યાત્મભાષાએ સ્વરૂપ આચરણનું ચારિત્ર છે. છતાંય તે જે છઠ્ઠા-સાતમાં ગુણસ્થાને વીતરાગતા હોય એ નથી. તો બાહ્ય ત્યાગ છે એને લઈને આવી ન જાય કાંઈ. જે પ્રચુર સ્વસંવેદનને લઈને બાહ્ય ત્યાગ આવી જાય છે એ પ્રકારે બાહ્ય ત્યાગનું સ્થાન છે. એ સ્થાન એમ ન સમજવામાં આવે અને બીજી રીતે સમજવામાં આવે તો રીત ઊંધી થઈ જાય આખી કે ત્યાગને લઈને વીતરાગતા આવે છે. એમ નથી, વીતરાગતાને લઈને ત્યાગ આવે છે. બે વચ્ચે ફેર છે.

હાથમાં રેખા છે માટે એનું ફળ નથી આવવાનું કે અહીંયાં આટલી રેખા છે માટે આયુ સો વર્ષનું છે એમ નથી. સો વર્ષનું આયુષ્ય છે માટે અહીંયાં લીટી દોરી છે. આ લીટી દોરી છે માટે આયુષ્ય નથી. આયુષ્ય છે માટે લીટી દોરાણી છે. બે વચ્ચે ઉલટો-સુલટો ફેર છે, આધાર ખોટો નહિ પકડવો. વાત એકની એક જેવી લાગે, સરખી લાગે. સરખી નથી, ઉલટી અને સુલટી છે. બહુ મોટો ફેર છે.

એટલે અહીંયાં કહે છે કે એવી શુભભાવની શક્તિ છે પણ એ અપરાધ કરવા અમે રાજી નથી. અને એ શુભભાવ કરીને બાહ્ય ત્યાગ કરીને નિર્જરા કરીએ અને વેપારમાં રહીને નિર્જરા કરીએ તો અમારી નિર્જરામાં ફેર નથી પડવાનો. કદાચ વેપારમાં રહીને વધારે પણ કરીશું. જેમ કે વેદના. માણસ પૂછે કે ભાઈ ! જો વેદના ઓછી થાયને તો પરિણામ બગડે નહિ. શું વિચારે ઉપલક દષ્ટિએ ? કે વેદના જો ઘટે ને તો આકુળતાના પરિણામ ન થાય. તો જ્ઞાની કહે છે, એમ નથી અમારે. અમારે તો વેદના વધે અને અમારી નિર્જરા વધે એવી વાત છે. એટલે વેદના છૂટે અને શાતા થાય તો અમારા પરિણામ સુધરે અને અમે સાધકદશામાં આગળ વધી જઈએ એ

અમારી રીત નથી. અમારે તો શાતા હોય કે અશાતા હોય, અમે અમારા રસ્તે ચાલ્યા જઈએ છીએ. બંનેથી નિરપેક્ષ અમારું પરિણામન છે. એટલે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિથી નિરપેક્ષ જે વીતરાગતાનું પરિણામન છે એ સમજાવવું છે એને. પ્રવૃત્તિથી નિર્જરા છે એમ નથી, નિવૃત્તિથી નિર્જરા છે એમેય નથી. બંનેમાંથી એકેય નિર્જરાનું કારણ નથી. નિર્જરાનું કારણ અમારી વીતરાગતા છે.

મુમુક્ષુ :- વિજ્ઞાનથી આખો ઊલ્ટો ચાલે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો આખી વાત જ જુદી છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગ જ વીતરાગતાનો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માર્ગ વીતરાગતાનો છે, રાગનો નહિ.

‘છૂટવા જતાં કોઈના મુખ્ય અપરાધમાં આવી જવાનો સ્પષ્ટ સંભવ દેખાય છે...’ ખાસ કરીને એમના જે ભાગીદારો હતા એને અન્યાય કરવા જેવું એમને લાગતું હતું. એટલે વ્યવહારમાં પણ અનીતિ કરે અને વીતરાગતામાં આગળ વધી જાય, એમ ધર્મ થાતો હશે કાંઈ ? આ વ્યવહાર અનીતિ જેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે. જ્યારે પોતે જોડાણ ત્યારે પોતાના કારણથી જોડાણ છે કે નહિ ? પોતાના પરિવારનું કારણ છે કે નહિ એની અંદર ? એ સંબંધીનો રાગ છે કે નહિ પોતાને ? ભલે ચારિત્રમોહનો (હોય), છે કે નહિ ? પછી એ જવાબદારી સંભાળ્યા વગર એમને એમ એનો ઉડાડ્યો કરવો એ કો’કનો સ્પષ્ટ અપરાધ કરવા જેવું લાગે છે.

જેમ માણસ કોઈ કોઈના પૈસા ઓળવી દે. પછી એને એમ કહે કે તારા ભાગ્યમાં નહિ લખ્યા હોય. કે હાલ હાલ, એવી વાત ન કરાય. તારી વૃત્તિ જો તું. તારે દેવા નથી, તારી દાનત નથી. તું એમ કહે છે કે તારા ભાગ્યમાં નથી એટલે મને ભાવ નથી આવતો દેવાનો, કેમ કે તમારા ભાગ્યમાં નથી. આ કાંઈ ન્યાય છે ? આ તો અન્યાય કહેવાય. આ એના જેવી વાત થશે. કોઈનો સ્પષ્ટ અપરાધ કર્યો ગણાશે. માટે પ્રવૃત્તિમાં ઊભા છીએ, એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- નિવૃત્તિ પણ રાગ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પછી તો એ ધંધો એકનો એક જ છે. રાગની જ દુકાન છે બે.

મુમુક્ષુ :- વીતરાગતા વધી હોય તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તો જુદી વાત થઈ આખી. તો વાત જુદી છે. એ ન્યાય જુદો

છે, આ ન્યાય જુદો છે. આ તો વિષયની સૂક્ષ્મતા છે. મોક્ષમાર્ગના વિષયની સૂક્ષ્મતા જ આ છે. જે વીતરાગના કાનુન-કાયદા છે એ એટલા સહેલા નથી. જે લોકો સમજે છે એટલું સહેલું નથી. અત્યારે તો એક સામાન્ય ડોક્ટર અને વકીલ ધંધો કરે ને એના કરતા સહેલો લોકો ધર્મ કરે છે. કે ભાઈ ! આ છોડવું માટે ધર્મ થઈ ગયો. આ વાંચી લીધું શાસ્ત્ર માટે ધર્મ થઈ ગયો, જ્ઞાન થઈ ગયું, જ્ઞાન થઈ ગયું એટલે ધર્મ થઈ ગયો. આ છોડી દીધું, ત્યાગ થઈ ગયો માટે ધર્મ થઈ ગયો. આ Income tax નો અને કોર્ટનો કાયદો સમજવો હોય તો પણ દસ વર્ષ સુધી માથાફોડ કરે ત્યારે માંડ માંડ તૈયાર થાય છે. આ તો એથી ઝીણા કાયદા છે, વીતરાગના કાનુન તો. એ એટલા સહેલા નથી.

અમારા એક જાણીતા વકીલ છે. બહુ ક્રિયાકાંડમાં છે. ચૌદ ગુણસ્થાનની ખબર નથી. એટલે કાંઈક કામસર મળવાનું થયું. એ કહે, આ તો આમ હોય ને ? મેં કીધું, તમે વકીલાત કરો, આ તમારું કામ નથી. કેમ કે વકીલાત કરતા એ એમને સહેલું લાગે છે કેમ કે આ તો છોડી દીધું આજે, ત્રણ ઉપવાસ કરી નાખ્યા. માટે આજ તો ઘણી નિર્જરા કરી. નિર્જરાને કાંઈ લેવા-દેવા નથી. માને એવી રીતે. એમને તો વકીલના કાયદા કરતા આ કાયદો સહેલો દેખાય છે. એટલો સહેલો નથી.

અને ‘આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે;...’ આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે. પ્રારબ્ધની વ્યવસ્થા એવી પ્રબંધ કરી હશે.’ શું કહેવું છે ? કે છૂટવા જતાં એટલે એમને એમ છૂટવા જતાં મુખ્ય કોઈના અપરાધમાં આવી જવાનો સંભવ દેખાય છે અને આ વર્તમાન અવસ્થા ઉપાધિરહિતપણાને અત્યંત યોગ્ય છે. અમારી જે વીતરાગતા છે એમાં ઉપાધિ ન હોય તો તે યોગ્ય જ છે. અમને ઉપાધિ હોય તે યોગ્ય નથી. આ તો અમારું પૂર્વ કર્મ છે, અમે પૂર્વ જે બાંધેલા કર્મ છે એને લઈને આવી પડેલું છે. અમને આ કોઈ પ્રવૃત્તિ યોગ્ય નથી. એને યોગ્ય માનતા નથી અમે. એ રાખવા જેવું, કરવા જેવું છે. કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું છે નહિ અમારું. પણ પ્રારબ્ધની એટલે પૂર્વકર્મની વ્યવસ્થા એવી પૂર્વે પ્રબંધ એટલે સારી રીતે બાંધેલી છે પોતે, મારા અપરાધથી મેં આ દોષ કરેલો છે, એને લઈને આ કર્મ બંધાયું છે એનો આ ઉદય આવ્યો છે. સામો બાંધે છે એ વાત નથી. પોતાના અપરાધને ભોગવવાની વાત છે અને એ વીતરાગતાથી ભોગવવું છે, રાગે કરીને

નહિ અને દ્વેષે કરીને નહિ. ન તો રાગ કરવો છે, ન તો દ્વેષ કરવો છે એનું નામ વીતરાગતા છે. દ્વેષથી છોડે છે એ પણ સમજ્યા નથી, રાગથી છોડે છે એ પણ સમજ્યા નથી. રાગથી છોડે છે એટલે રાગ રાખીને છોડે છે. અંદરમાં રસ રહી જાય અને બહારમાં દમન કરીને ત્યાગ કરે. એ છોડવું નકામું છે. અને એનું અનિષ્ટપણું જાણીને છોડે કે આ મને કર્મ બંધાવશે, આને લઈને કર્મ બંધાઈ જશે, આ મને કર્મબંધનનું કારણ છે. એ નથી, તારો ભાવ કર્મબંધનનું કારણ છે. પણ એના ઉપર દ્વેષ કરીને છોડે છે એ એનો ત્યાગ પણ બરાબર નથી.

વીતરાગતાપૂર્વક સહજ જ રાગ અને દ્વેષ રહિત વૃત્તિ રહે એનું નામ ત્યાગ છે. નહિતર તો જૈનદર્શન કરતા પણ અન્ય દર્શનોમાં ત્યાગી છે. આ શ્વેતાંબર કરતા તો વધારે છે. અત્યારે આ દ્વિગંબર બાવાઓ છે અન્ય મતમાં ખાસ કરીને એ શ્વેતાંબર કરતા એ લોકોનો ત્યાગ વધારે છે. દ્વિગંબર મુનિઓ જેવા દ્વિગંબર, એ લોકો આજે જંગલમાં રહે છે. આ દ્વિગંબર મુનિઓ તો આજે સંપ્રદાયના ગામમાં રહેવા માંડ્યા છે. પેલા લોકો તો આજે પણ ગામમાં રહેતા નથી. આજે પહાડમાં, જંગલમાં જ રહે છે. એટલો બધો ત્યાગ છે. એ કોઈ ત્યાગ નથી, એ કોઈ ધર્મ નથી, એનાથી કોઈ નિર્જરા નથી, એનાથી કોઈ આત્મશુદ્ધિ નથી. કેમ કે એને તો ખાવાપીવાનો વિવેક નથી હોતો. ભૂખ લાગે અને ગામમાં ન આવવું હોય તો ગમે તેવી કાચી વનસ્પતિ ઉખાડીને ખાઈ લે, પાંદડા ચાવી લે. એ જ વખતે મૂળિયા ખાઈ લે, ગમે તે ખાઈ લે. અને બહુ આકુળતા (થાય). પછી શું છે કે અવિધિએ કામ કરે છે એટલે આકુળતા બહુ થાય. કાંઈ સમાધાન ન થાય. મગજ ફાટ ફાટ થતું હોય આકુળતાથી તો ગાંજો, ચલમ પી લે. એટલે ચડે ઘેન. એ લોકો ગાંજો-ચલમ રાખે. ગાંજો પી લે. કેમ ? કે આ બધું જે દમનથી કરતા હોય એને લઈને કાંઈ એને સુખ તો થતું ન હોય. દુઃખ સહન થતું ન હોય એટલે વળી ઘેનમાં આવે. એ ગાંજો ચડ્યા પછી શું બોલે એની એને પણ ખબર ન હોય કે હું શું બોલું છું ? પછી જે બધા સંસ્કારો હોય એ નીકળવા માંડે. એણે ત્યાગ તો ઘણો કર્યો પણ પરિણામની કોઈ ખબર નથી. કે પરિણામ શું ચીજ છે, કે પરિણામની કેળવણી શું ચીજ છે એ ખબર નથી. આ તો આત્માને કેળવવાનો વિષય છે. આત્માની કેળવણી થાય. જેમ કણકીને ટુંપીને રોટલી બનાવે છે. એમ કેળવી, કેળવીને આગળ વધવાની વાત છે.

મુમુક્ષુ :- ઉદાસીનતા તો આવે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ એમાં જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપની સમજણ ન હોય ત્યાં સુધી Base ખોટો છે ને ? Scientific base હોવો જોઈએ. Solid. અધ્ધરથી ઉપદેશ લઈ લ્યે અને એમ ને એમ કષાયની મંદતા રાખે તો એ તો Temporary રહેશે. પાછો ભભૂકી ઊઠશે દબાયેલો, રૂંધાયેલો કષાય છે. ક્યારે ભડકો થાશે કહેવાશે નહિ પાછો. અહીં સુધી રાખીએ...

અહો ! સત્પુરુષના હૃદયનું ગાંભીર્ય ! માન-અપમાનની બુદ્ધિ નહિ હોવા છતાં, પોતાનો આત્મા બાહ્ય મહાત્મ્યને ન ભજે, તે અર્થે જેઓ અત્યંત જાગૃત છે, અન્ય મહાત્માઓ પ્રત્યે અને પાત્રતાવાન ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ પ્રતિ જેઓ સહજ બહુમાનપૂર્વક વિનમ્રતાપૂર્ણ વ્યવહારથી પ્રવર્તે છે. દષ્ટિ સમ્યક્ હોવાથી જેમને મહા વિવેક પ્રગટ થયો છે. ધર્મ-પ્રભાવના પ્રવર્તાવતાં, મુમુક્ષુઓને ‘આશ્રયમાર્ગ’ બોધવા છતાં, પ્રાપ્ત મહત્વથી જેઓ અંતરથી નિસ્પૃહ રહે છે, તેમ છતાં અંતેવાસી સુપાત્ર જીવની ભક્તિ-ભાવનાને કેવળ નિષ્કારણ કરુણાથી અનુમોદે છે, સ્વદોષને પણ પ્રગટ કરી જે પરસ્પરની ઐક્યતાને વૃદ્ધિગત કરે છે. તેવી સ્વ-પર કલ્યાણક વિચિક્ષણતાના ધારક ધર્માત્મા પ્રત્યે હૃદય નમી પડે છે. ખરેખર તેઓ આશ્ચર્યની પ્રતિમા જ છે. જેમ જેમ તેમના સમ્યક્ ચરણની સમીપ જવાય છે, હૃદય વારંવાર બહુમાનથી પોકારી ઊઠે છે - અહો ! અહો !

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૫૨)

પત્રાંક-૪૪૦

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૯, ૧૯૪૯

મુમુક્ષુભાઈ સુખલાલ છગનલાલ,
વીરમગામ.

કલ્યાણની જિજ્ઞાસાવાળો એક કાગળ ગઈ સાલમાં મળ્યો હતો, તેવા જ અર્થનો બીજો કાગળ થોડા દિવસ થયાં મળ્યો છે.

કેશવલાલનો તમને ત્યાં સમાગમ થાય છે એ શ્રેયવાળો જોગ છે.

આરંભ, પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોમાં જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવા યોગ્ય છે.

તા. ૧-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૩

પત્રાંક - ૪૪૦ - ૪૪૪

પત્રાંક ૪૪૦. પાનું ૩૬૯. 'વીરમગામ' ના મુમુક્ષુભાઈ ઉપર સંક્ષેપમાં પત્ર છે. 'કલ્યાણની જિજ્ઞાસાવાળો એક કાગળ ગઈ સાલમાં મળ્યો હતો, તેવા જ અર્થનો બીજો કાગળ થોડા દિવસ થયાં મળ્યો છે.' લખનારને આત્મકલ્યાણની જિજ્ઞાસા છે એટલે ... 'કેશવલાલનો તમને ત્યાં સમાગમ થાય છે એ શ્રેયવાળો જોગ છે.' ત્યાં કોઈ બીજા મુમુક્ષુભાઈના સત્સંગનો પણ એની અંદર નિર્દેશ છે કે આ સત્સંગ તમારે માટે ઠીક છે.

'આરંભ, પરિગ્રહ, અસત્સંગ આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોમાં જેમ

બને તેમ ઓછો પરિચય થાય તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવા યોગ્ય છે.' એક પત્ર લખ્યો છે એમણે એક વર્ષ પહેલા. બીજો પત્ર ફરીને એક વર્ષે આવ્યો છે. અને બંને પત્રમાં એક જ વિષય છે કે મારે આત્મકલ્યાણ કરવું છે. પત્ર લખવામાં એક વર્ષનો આંતરો છે. એના ઉપરથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે પત્ર લખનારને બીજા બીજા કાર્યોમાં વ્યસ્ત રહેવાનું, રોકાવાનું ઘણું છે કે જેને લઈને એ પત્ર સંપર્ક રાખી શક્યા નથી. એટલે આરંભ પરિગ્રહનો વિષય લખ્યો છે.

આરંભ એટલે જે-તે કાર્યોની અંદર વ્યસ્ત રહેવું એનું નામ આરંભ. મુમુક્ષુ દશામાં અનેક કાર્યોમાં વ્યસ્ત રહેતા આત્મવિચાર ગૌણ થાય, સત્સંગ ગૌણ થાય, સ્વાધ્યાય ગૌણ થાય એ બધા પ્રકારો ઉત્પન્ન થાય તો એ પ્રકારનો જે આરંભ છે, વ્યવસાય છે, વ્યસ્ત રહેવાપણું છે એ સત્સંગનો યોગ હોય એણે સંક્ષેપ કરવું ઘટે છે. થોડો સમય કાઢવો જોઈએ અને એ રીતે એણે વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ કે જેથી પોતે નિયમિત રીતે આત્મકલ્યાણ અંગેની વિચારણાથી એના સંપર્કમાં રહ્યા કરે. એ અસર તળેથી એ દૂર ન જાય. એ પ્રકાર કોઈપણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં રહેવાનું થતું હોય. કેમ કે સંસારમાં તો દરેક સ્તરના લોકો જીવે છે. ૨૦૦ની આવકવાળો પણ જીવે છે, ૫૦૦ની આવકવાળો પણ જીવે છે, ૫૦૦૦ની આવકવાળો પણ જીવે છે અને ૫૦,૦૦૦ની આવકવાળો પણ જીવે છે. કોઈનું મૃત્યુ નથી થઈ જતું. પણ આત્માના મરણ-જીવનનો જે સવાલ છે એને ગૌણ કરવા જેવું નથી.

એટલે આરંભ અને પરિગ્રહ એટલે ઘણું મમત્વ થવું. પરિગ્રહ એટલે ઘણી વસ્તુ મેળવવી એમ નહિ. પણ મમત્વની તીવ્રતા જે થાય છે એને લઈને પણ પરિણામ છે એ આ વિષયની અંદર આ રસને આવવા દેતા નથી. પરિગ્રહ પ્રત્યેનો જે રસ છે અથવા સંયોગ પ્રત્યેના મમત્વના રસની જે તીવ્રતા છે એ અસંગ તત્ત્વના રસને ઉત્પન્ન થવા દેવામાં બાધક થાય છે. એનું નામ પરિગ્રહ છે. કારણ કે પરિગ્રહમાં વસ્તુ તો પૂર્વ કર્મ અનુસાર બહારની આવવાની-જવાની છે પણ પોતાનું મમત્વ કેટલું તીવ્ર છે એના ઉપર પરિગ્રહબુદ્ધિ કેટલી છે એમ નક્કી થાય છે અને અસત્સંગ એટલે જેની શ્રદ્ધામાં વિપર્યાસ ઘણો છે અથવા જેની શ્રદ્ધા સુધારવાનું જેને લક્ષ્ય નથી. સમ્યક્શ્રદ્ધા કરવાનું જેને લક્ષ્ય નથી એવા જીવોનો સંગ એ અસત્સંગ છે. અસત્સંગ

એને કહેવો.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શું છે કે કષાયની મંદતા કરનારા તો ધર્મના ક્ષેત્રમાં ઘણા નીકળશે. જુદી જુદી ક્રિયાકાંડમાં પડેલા બીજી ત્રીજી રીતે. પણ જેનું લક્ષ્ય પોતાની શ્રદ્ધા સુધારવી છે એટલે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરવું છે, મિથ્યાદર્શનનો અભાવ કરવો છે એવા પ્રકારના જે જીવો છે એ પ્રકારનો સંગ કરવો. મુમુક્ષુ મુમુક્ષુમાં પણ એ પ્રકારનો સંગ કરવો. કે સામાનું લક્ષ્ય શ્રદ્ધાન ઉપર હોવું જોઈએ. પાયો શ્રદ્ધાનો છે. જ્ઞાનના લક્ષવાળા નહિ, ચારિત્રના લક્ષવાળા નહિ.

અહીં સત્સંગ-અસત્સંગનો વિવેક કરવામાં કેવા મુમુક્ષુનો સંગ કરવો. મુમુક્ષુ સિવાય બીજાનો સંગ કરવાનો તો પ્રશ્ન નથી. પણ જેનો ધર્મ અર્થે સંગ કરવો છે એમાં પણ આ મુદ્દો જોવો કે આને પોતાની શ્રદ્ધા સુધારીને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવો છે ? કેમ કે મોક્ષમાર્ગમાં એ વિના પ્રવેશ નથી. કોઈ શાસ્ત્ર વાંચી જાય છે અને ધારણા કરે છે અને જ્ઞાનનો ઉઘાડ ઘણો જોવામાં આવે છે. કોઈ આચરણની અંદર પણ કષાયની મંદતાવાળા અનેક ક્રિયાના પરિણામો થતા જોવામાં આવે છે. તો એનો સત્સંગ કરવો કે કેમ ? આટલો પ્રશ્ન છે. તો કહે છે, એમ નહિ તપાસવું.

આરાધક પરિણામોમાં પડેલા શ્રદ્ધાનો સુધાર થાય છે, દર્શનમોહ મંદ થાય છે એ પ્રકારની લાઈન પકડી હોય એવા જીવોનો સત્સંગ કરવો. એવા જીવોનો સંગ કરવો. કેમ કે જ્ઞાની તો કો'ક જ મળશે, અબજોમાં એકાદો. જ્ઞાનીનો સંગ એટલો સુલભ નથી આ કાળમાં. કોઈ કાળ તો એવા જશે કે જેમાં જ્ઞાનીની હયાતી નહિ હોય. હવે પછી કોઈ એવા કાળ જશે કે જેની અંદર સો-પચાસ વર્ષ સુધી, ૨૦૦ વર્ષ સુધી કોઈ જ્ઞાની નહિ મળે. વળી કોઈ એકાદ જ્ઞાની થવા હોય તો થાય. મુમુક્ષુને સત્સંગ કેવી રીતે કરવો ? શું કરવું ? એ માર્ગદર્શન 'શ્રીમદ્જી'ના વચનોમાંથી ઘણું મળે છે. અનેક જગ્યાએ એમણે એ વિષય ઉપર વારંવાર મુમુક્ષુઓને માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. આમાં તપાસવાનો વિષય શ્રદ્ધાનો છે. વિકલ્પ તો વિકલ્પ છે, પણ પોતે શું કરવા માગે છે ? કેવી રીતે આગળ વધવા માગે છે ? એ તો

પરસ્પરનો પરિચય છે ને એકબીજાને ? એટલે એ પરિચયથી નક્કી થઈ શકે છે. અને નિખાલસતાથી એ વિષય ઉપર વિચારોની આપ-લે કરે એનું નામ તો સત્સંગ છે. સત્સંગ ક્યાં થાય ? મનમેળાપ હોય ત્યાં થાય. જ્યાં મન ન મળતું હોય ત્યાં તો થતો નથી. જ્યાં મનમેળાપી સત્સંગ હોય ત્યાં તો એકબીજાના વિચારોની નિખાલસતાથી આપ-લે થાય છે. એટલે ખબર પડે છે કે આ કઈ બાજુ જવા માગે છે, આ કઈ રીતે આગળ વધવા માગે છે ? પોતાના કલ્યાણના માર્ગમાં કઈ પદ્ધતિથી આગળ વધવા માગે છે. એ કાર્યપદ્ધતિ એકબીજાની એકબીજા સમજી શકે છે. અને એ સંબંધી બરાબર વિચાર કરી, નિર્ણય કરી અને સત્સંગમાં રહેવું. ગમે તેના સત્સંગમાં રહેવું એમ નહિ. મુમુક્ષુ છે માટે બધા સત્સંગને યોગ્ય છે એમ નહિ. અમુક સંપ્રદાય છે માટે બધા સત્સંગને યોગ્ય છે એમ નથી. કે ભાઈ ! આપણે તો દ્વિગંબર જૈનો છીએ, એમ પણ નથી. આપણે તો ‘સોનગઢ’વાળા છીએ એમ પણ નથી ચાલે એવું નથી. આપણે તો બધા ‘ગુરુદેવ’ને માનવાવાળા છીએ, એમ પણ ચાલે એવું નથી. જોઈ વિચારીને પગ મૂકવાનો સમય છે નહિતર આત્મહિત કરવાને બદલે આત્મ અહિત થઈ જાય.

એ ‘આદિ કલ્યાણને પ્રતિબંધ કરનારાં કારણોમાં જેમ બને તેમ ઓછો પરિચય થાય...’ આરંભના વિષયમાં સંક્ષેપ કરવો, પરિગ્રહના વિષયને એટલે મમત્વનો સંક્ષેપ કરવો અને બીજો જે સંગ છે એ સંગમાં પણ સંક્ષેપ કરી નાખવો. અને ‘ઓછો પરિચય થાય તથા તેમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થાય..’ એની ઉપેક્ષા થાય. ‘તે વિચાર હાલ મુખ્યપણે રાખવા યોગ્ય છે.’ એટલે જેમને પત્ર લખ્યો છે એમને ખાસ ભલામણ છે કે જો તમે આ ત્રણ મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપશો તો તમારી જે કલ્યાણ સંબંધીની જે જિજ્ઞાસા છે અને ભાવના છે એમાં પ્રગતિ થવાનો અવકાશ છે. આ ત્રણ મુદ્દા તમારી યોગ્યતાને વિષે ધ્યાન રાખવા જેવા છે, એમ કહેવું છે. એટલો પત્ર ‘વીરમગામ’ના ‘સુખલાલભાઈ’ને લખ્યો છે.

પત્રાંક-૪૪૧

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૯, ૧૯૪૯

મુમુક્ષુભાઈ શ્રી મનસુખ દેવશી,
લીમડી.

હાલ તે તરફ થયેલા શ્રાવકો વગેરેના સમાગમ સંબંધીની વિગત વાંચી છે. તે પ્રસંગમાં રુચિ કે અરુચિ જીવને ઉદય આવી નહીં, તે શ્રેયવાળું કારણ જાણી, તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે; અને તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ ઓછો પડે તેમ તેની અનુકંપા ઇચ્છી રહેવું યોગ્ય છે. જેમ બને તેમ સત્સંગના જોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે.

ત્યારપછીનો પત્ર છે ‘મનસુખભાઈ’ ‘દેવશીભાઈ’ ‘લીમડી’

‘હાલ તે તરફ થયેલા શ્રાવકો વગેરેના સમાગમ સંબંધીની વિગત વાંચી છે. તે પ્રસંગમાં રુચિ કે અરુચિ જીવને ઉદય આવી નહીં, તે શ્રેયવાળું કારણ જાણી, તેને અનુસરી નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે;...’ શું કહ્યું ? કે સંપ્રદાયના જે શ્રાવકો છે એ સંબંધીનો સમાગમ (એ વિષે) એમણે એવું કાંઈ પ્રકરણ લખ્યું છે કે આ રીતે મળવા-હળવાનું થાય છે અમારે લોકોને, પણ મને એમાં રુચિ નથી રહેતી. તેમ મને એમાં દ્વેષ થતો નથી. અરુચિ એટલે અહીંયાં દ્વેષ. Prejudice જેને કહીએ. ભાઈ ! આ તો આ લોકો કાંઈ સમજતા જ નથી, માનતા જ નથી કાંઈ. ક્રિયાકાંડમાં પડી ગયા છે કે અંધશ્રદ્ધામાં પડી ગયા છે. કાંઈ નહિ. રુચિ નહિ અને અરુચિ પણ નહિ. એવો જે તમારા પરિણામની અંદર પ્રકાર થયો તે સારો છે. ‘તે શ્રેયવાળું કારણ જાણી’ એ કારણ શ્રેયવાળું છે. નહિતર કાં તો જીવ ભૂલથી રાગ કરે અને કાં દ્વેષ કરે. પોતાની માન્યતાને અનુકૂળ ન હોય એવા સંપ્રદાયના જીવો પ્રત્યે દ્વેષ કરે. આ તો કાંઈ સમજતા જ નથી. એમ કરીને એના પ્રત્યે અણગમો

અને અભાવો વ્યક્ત કરે જાય. તો લાખનારે એમ લાખ્યું છે કે મને મળવા-હળવાનું થાય છે પણ મને રુચિ થતી નથી એ લોકો પ્રત્યે, તેમ એ લોકો પ્રત્યે મને અરુચિ પણ થતી નથી. તો કહે છે, એ વાત ઠીક છે તમારી.

‘તેને અનુસરીને...’ એ પ્રકારના પરિણામોને અનુસરીને. ‘નિરંતર પ્રવર્તન કરવાનો પરિચય કરવો યોગ્ય છે.’ એ પ્રકારે તમે વર્તજો. એ તમારી વર્તના ઠીક છે. ‘અને તે અસત્સંગનો પરિચય...’ ક્યાં ? એ શ્રાવકોનો અસત્સંગ પરિચય, સત્સંગ ન કહ્યો એને. અસત્સંગનો પરિચય (કહ્યો). કેમ કે શ્રદ્ધામાં ફેર છે. એ લોકો પણ પોતાની ધર્મક્રિયા તો મંદ કષાયથી કરતા હોય છે પણ એને અસત્સંગ કહે છે. કેમ કે શ્રદ્ધાનો વિપર્યાસ છે માટે.

‘તે અસત્સંગનો પરિચય જેમ ઓછો પડે તેમ તેની અનુકંપા ઇચ્છી રહેવું યોગ્ય છે.’ એની અનુકંપા રાખવી. દયા રાખવી. કરુણા કરવી. કે અરે...રે...! બિચારા મનુષ્યભવ આમને આમ પૂરો કરી જશે. આવો અમૂલ્ય મનુષ્યભવ કે જેમાં આત્મહિત કરવાનો ઘણો અવસર છે, ઘણી સારી તક છે એ એમને એમ સંપ્રદાયબુદ્ધિમાં અને ઉંઘી શ્રદ્ધામાં રહીને ભવ પૂરો કરી નાખશે. એટલે એની અનુકંપા ઇચ્છવી.

‘જેમ બને તેમ સત્સંગના જોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા યોગ્ય છે.’ બે વાત કરી છે. બહારમાં એવા સત્સંગને ઇચ્છવો, જ્ઞાનીના સંગને ઇચ્છવો અથવા પોતાના આત્મ કલ્યાણની જિજ્ઞાસાવાળા હોય એવા સમગુણીના સંગને ઇચ્છવો. અંદરમાં પોતાના દોષને જોવા. આ એક બહુ જ પ્રારંભમાં મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં એકદમ શરૂઆતમાં, પરલક્ષ ન થવા માટેનું બહુ સારું માર્ગદર્શન છે. જે પોતાના દોષ ભણી જોવે છે તે પોતાના દોષ સુધારવાના હેતુથી જુએ છે. ઉદ્દેશ્ય શું છે એની અંદર દોષ જોવાનો ? કે મારા દોષ મારે મટાડવા છે. તો એમાં અસ્તિથી ઉદ્દેશ એ છે કે મારે મારા આત્મગુણોને પ્રગટ કરવા છે. તો એ જે પરિણામ ઉપરનું અવલોકન છે, દોષ જોવા એટલે પોતાના દોષનું અવલોકન કરવું, થઈ જાય પછી એમ નહિ. વર્તતા હોય ત્યારે જો અવલોકનમાં આવે તો એ દોષનો રસ એકદમ ઠંડો પડ્યા વિના રહેતો નથી. એટલે એ પ્રકાર લીધો છે કે સત્સંગના યોગને ઇચ્છવો અને પોતાના દોષને જોવા. એ રીતે પોતાના દોષને જોવાની વાત છે કે જેથી પરલક્ષ મટે.

ખાસ કરીને તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસમાં પ્રવેશ કર્યા પછી પરલક્ષી જે તત્ત્વનો

અભ્યાસ થાય છે ત્યારે જીવ પોતાના દોષ નથી જોઈ શકતો. મોટી તકલીફ આ થાય છે કે પોતાના દોષ જોવાનું એને બંધ થઈ જાય છે, પરલક્ષ તીવ્ર થઈ જાય છે અને એને કારણે એ તત્ત્વનો અભ્યાસ નિષ્ફળ જાય છે. જે તત્ત્વનો અભ્યાસ તો સત્ય અનુસાર કરે પણ મુખ્ય લક્ષ રાખે પોતાનું, ગુણ પ્રગટવાનું અને દોષ ટાળવાનું, એ પ્રયોજન છે એટલે પ્રયોજનનું લક્ષ છે અહીંયાં. દોષને જોવા એમાં પ્રયોજન ઉપરનું લક્ષ છે. એ લક્ષ જેટલું તીક્ષ્ણ છે અને એમાં જેટલું સૂક્ષ્મ પરિણમન કામ કરે છે એટલું મુમુક્ષુને હિતકારી થાય છે, એટલું લાભનું કારણ બને છે.

મુમુક્ષુ :- સ્વલક્ષે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરવો એમ આવે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્વલક્ષે સ્વાધ્યાય તો કરવો જ. એમાં તો શું છે કે સ્વાધ્યાયનો જે વિષય આવે એને પોતાની સાથે મેળવવો, પોતાના પરિણામ સાથે મેળવવો. પણ એ સિવાયના ઉદયના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના દોષ ઉપર એને એ દોષનો રસ તૂટવા માટે એનું અવલોકન થવું જરૂરી છે.

મુમુક્ષુ :- આ મુદ્દો બહુ સરસ છે, ... તો સ્વલક્ષમાં આવે ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો પ્રયોજન છે એને. કેમ કે ગુણ પ્રગટ કરવા છે અને દોષ ટાળવા છે. એટલે એ રીતે એ પાયાનો વિષય છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો એ પાયાનો વિષય છે.

મુમુક્ષુ :- એક પત્રમાં બહુ મુદ્દાની વાત કરી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. મુમુક્ષુને સૂચના કરી છે. જેની જેની જે પ્રકારની યોગ્યતા છે એ યોગ્યતા અનુસાર વિધવિધ માર્ગદર્શન આપ્યું છે.

પત્રાંક-૪૪૨

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ૧, ૧૯૪૯

ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી ચૌદમા જિનતણી ચરણસેવા;
ધાર પર નાયતા દેખ બાજીગરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા.

- શ્રી આનંદઘન-અનંતજિનસ્તવન.

એવું માર્ગનું અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું ? તે વિચારવા યોગ્ય છે.

આત્મપ્રશ્નમ.

૪૪૨. 'સોભાગભાઈ' ઉપરનું ખાલી 'આનંદઘનજી'નું 'અનંતનાથ' ભગવાનનું જે જિનસ્તવન છે એ 'અનંતજિનસ્તવન'ની એક કડી ખાલી લખી છે.

ધાર તરવારની સોહલી, દોહલી ચૌદમા જિનતણી ચરણસેવા;
ધાર પર નાયતા દેખ બાજીગરા, સેવના ધાર પર રહે ન દેવા.

'આનંદઘનજી' 'અનંતજિન સ્તવન'માં. તરવારની ધાર ઉપર કોઈ કળા કરીને ચાલે અને તરવારની ધાર ઉપર ચાલે તો પણ એ તરવાર એને વાગે નહિ એવી રીતે ચાલે. લોહી ન નીકળે. આખા શરીરનું વજન એ તરવારની ધાર ઉપર આવે કે જ્યાં પગ મૂક્યો છે, છતાં પગ કપાય નહિ. એ તો સહેલું નથી. લોહી ન નીકળે, પગ ન કપાય એ કાંઈ સહેલું નથી. પણ ભગવાનનો માર્ગ છે, જેને જિનચરણની સેવા કહેવામાં આવે છે એ એથી પણ કોઈ કઠિન વસ્તુ છે, એમ કહે છે.

કહેવાનો વિષય એ છે કે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશવાની જે કળા છે એ કળા લોકોત્તર કળા છે. જગતની અઘરામાં અઘરી કળા કરતાં પણ એથી કોઈ એની વિશેષતા વધારે છે. આવો કોઈ બાજીગરો હોય અને તરવારની ધાર ઉપર ચાલી દેખાડે. આ અગ્નિ ઉપર ચાલે છે. ચાલે છે કે નહિ ? દાઝે નહિ. અંગારા ઉપર ચાલ્યો જાય. દાઝે નહિ.

પાણી ઉપર ચાલ્યો જાય, ડૂબે નહિ. તરવારની ધાર ઉપર પગ મૂકીને ઊભો રહે, ઊભો નહિ ચાલવા માંડે (તોપણ) કાંઈ ન થાય એને. એ સહેલું છે. જો કે જગતમાં એ અઘરું છે, લોકોનો આશ્ચર્ય પમાડે એવું છે. પણ 'આનંદઘનજી' કહે છે કે એ કદાચ સહેલું છે. ભગવાનના માર્ગની અંદર ચાલવું એ એટલું સહેલું નથી.

કાલે આપણે થોડી ચર્ચા થઈ હતી કે પૂર્વકર્મના ઉદયરૂપ પ્રસંગો, એ સિવાયના શાસનની પરિસ્થિતિનો દેશકાળ. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ, પોતાનો ઉદયભાવ અને પોતાનો પુરુષાર્થ અને પોતાનો રાગ, ઉદયભાવનો રાગ. આ ચાર-પાંચ મુદ્દાને એકસાથે લઈને ચારે બાજુથી એવી રીતે ચાલે મોક્ષમાર્ગમાં કે પાછળ ન જાય પણ આગળ જાય. એવી કોઈ મોક્ષમાર્ગની ચાલ છે એ અસાધારણ પ્રકારની વિશિષ્ટ છે.

મુમુક્ષુ :- કાજળની કોટડીમાં મુક્યો હોય તો ડાઘ ન લાગે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ડાઘ ન લાગે. એને ડાઘ ન લાગે. એ કળા છે એની. સંસાર તો કાજળની કોટડી છે છતાં એ પોતાને ડાઘ લાગ્યા વિના એવી રીતે સંકોરીને ચાલે છે. પ્રવૃત્તિ કરતો દેખાય. 'શ્રીમદ્જી'નું તો જીવંત દષ્ટાંત છે. કુટુંબ પરિવારની પ્રવૃત્તિ છે. વ્યવસાયની ધંધા-વેપારની પ્રવૃત્તિ છે, મુમુક્ષુઓ સાથેની પ્રવૃત્તિ છે, એમના પણ વિરોધીઓ છે, બધું છે. એમના રાગીઓ પણ છે, એમના દ્વેષીઓ પણ છે અને એ હોય જ છે. તીર્થંકર હોય તો પણ પુણ્ય પ્રકૃતિ પૂરી નથી હોતી.

તીર્થંકરના સમવસરણની બહાર પણ તીર્થંકરનો વિરોધ કરનારા હોય છે. એટલે એ તો કોઈને પુણ્ય તો પૂરા હોતા નથી. એટલે આને આમ કેમ છે એ તો પ્રશ્ન રહેતો નથી. એ તો કોઈપણ વ્યક્તિ વિષે બનવાનું. છતાં પણ ધર્માત્મા છે, મોક્ષમાર્ગી છે એની પાસે કોઈ એવી ચાલવાની કળા છે. એવી રીતે સંકોરીને ચાલે છે કે ક્યાંય કપડું ભરાતું નથી, ક્યાંય ડાઘ લાગતો નથી, ક્યાંય પણ રોકાતા નથી. પોતાના માર્ગની અંદર નિઃશંકપણે સહજપણે પાછા, કૃત્રિમતા કર્યા વિના ચાલ્યા જાય છે અને પૂર્ણતા સુધી આગળ વધી જાય છે.

આ એક બહુ જ સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ અવલોકન કરવા જેવો વિષય છે, અભ્યાસ કરવા જેવો વિષય છે. તો એમાંથી આત્મહિત થવાનું સૂઝે એવું છે. માર્ગ સૂઝે એવો વિષય છે. જે માર્ગે મહાપુરુષો ચાલ્યા છે એ માર્ગનું જ્ઞાન કરતાં પોતે પણ એ માર્ગમાં કેવી રીતે ચાલી શકે, અનુસરણ કરી શકે, એ વિષય ઉપર આ ગ્રંથમાંથી તો ઘણું

ઘણું મળે એવું છે.

મુમુક્ષુ :- અહીંયાં આતો સુધારવા માટે ને આત્મહિત માટે. એમાં આડાં અવળાં...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હિતનું લક્ષ ન હોય તો એવું થાય. એક આત્મહિતનું જ લક્ષ રાખ્યું હોય તો વાંધો ન આવે. નહિતર તો રોકાવાના ઘણા સ્થાનો છે.

‘એવું માર્ગનું અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું ?’ ‘આનંદઘનજી’એ ચૌદમા જિન છે ને આ ? ચૌદમા જિનતણી ચરણસેવા. ‘અનંતનાથ ભગવાન’ ચૌદમા જિન છે ને એટલે. આ માર્ગનું અત્યંત દુષ્કરપણું શા કારણે કહ્યું છે ? કેમ એમ કહ્યું ‘આનંદઘનજી’એ તે વિચારવા યોગ્ય છે. એ વિષયમાં જરા વિશેષ ઊંડો વિચાર કરજો તમે. ‘સોભાગભાઈ’ને એમ કહે છે. માર્ગ છે એ એટલો સહેલો નથી. ઘણી યોગ્યતા છે ‘સોભાગભાઈ’ની તો પણ લાલબત્તી મૂકી છે કે માર્ગ એટલો સહેલો નથી. તરવારની ધાર ઉપર ચાલવું એના કરતા પણ થોડો અઘરો છે. ૪૦૮માં કહી ગયા કે બે ધારી તરવાર છે આ તો. બેય બાજુ ધાર છે.

પત્રાંક-૪૪૩

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ૮, રવિ, ૧૯૪૯

સંસારસંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ છીએ; પણ પ્રાયે એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અત્ય કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી. અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી, એમ જાણી, જે કંઈ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનાર જોગ બને છે, તે ઉપકારકારક જાણી સુખે રહેવા યોગ્ય છે.

૪૪૩. ‘શ્રી સોભાગ્યભાઈ’ એ પણ ‘સોભાગ્યભાઈ’ ઉપરનો પત્ર છે.

‘સંસારસંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ સુલભપણે નિરંતર પ્રાપ્ત થયા કરે અને બંધન ન થાય એવા કોઈ પુરુષ હોય, તો તે તીર્થંકર કે તીર્થંકર જેવા જાણીએ

છીએ; પણ પ્રાયે એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પ કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી, અને સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી, એમ જાણી, જે કંઈ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનારા જોગ બને છે, તે ઉપકારકારક જાણી સુખે રહેવા યોગ્ય છે.’ સંસારની પ્રતિકૂળતાઓને અનુમોદી છે. આ પત્રમાં ‘શ્રીમદ્જી’એ સંસારની પ્રતિકૂળતાને અનુમોદન આપ્યું છે, અનુકૂળતાને અનુમોદન નથી આપ્યું.

‘સંસારસંબંધી કારણના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ...’ સંસારિક વ્યવહાર ચાલે એવા પદાર્થો નિરંતરપણે સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય કે એની ચિંતા હોય જ નહિ અને એ તો આવ્યા કરે. અને જીવને એમાં રસ ન પડે, એમાં રોકાય નહિ, એમાં બંધન ન થાય એ બનવું લગભગ જોવામાં આવતું નથી. જીવને આધારબુદ્ધિ થઈ ગઈ છે કે મને જો કોઈ ઉપાધિ ન હોય, સંસારની ઉપાધિ ન હોય તો હું ધર્મસાધન સુખે કરીને કરું. એ ખોટી વાત છે. એને કદી ધર્મની પ્રાપ્તિ એ અભિપ્રાયથી તો થઈ શકે જ નહિ એવી પરિસ્થિતિ છે.

ગમે તે પરિસ્થિતિમાં હું મારો ધર્મ સ્વઆશ્રયપણે કરવા માટે સ્વતંત્ર છું એવું અંદરથી જોર આવ્યા વિના આ જીવ સંસારમાં તો કાંઈને કાંઈ બહાનું કાઢવાનો જ છે. જરાક હમણાં આમ છે ને એટલે આપણો પુરુષાર્થ નથી ઉપડતો. જરાક આટલી ઉપાધિ છે ને, આ એક વિકલ્પ છે ને, આ એક તકલીફ છે ને, આ એક ઉપાધિ-વ્યાધિ છે ને. કાંઈને કાંઈ... કાંઈને કાંઈ... કાંઈને કાંઈ (બહાનું કાઢશે). કેમ કે પુણ્ય તો કોઈના પૂરા હોતા નથી. અથવા એવી સ્થિતિમાં કોઈ બંધ રહિત અબંધદશામાં વિચરતા હોય તો એ તીર્થંકર જેવા પુરુષ હોય કે તીર્થંકર સાક્ષાત્ હોય એ જ રહી શકે, બીજાનું આમાં કામ નથી.

એટલે સંસારની પ્રતિકૂળતાઓ આવે તો એને પોતાને સંસારમાં પણ કાંઈક સૂઝે કે મારે કાંઈક બીજું કરવા જેવું છે. એવું કાંઈક સૂઝી શકે. તીર્થંકર તો શું છે કે સમ્યગ્જ્ઞાન લઈને આવે છે. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન લઈને આવે છે. એટલે એ તો એમનો સંસારની અંદર પુણ્યનો ઉદય હોય છે તો પણ ક્યાંય એ લેપાતા નથી, બંધાતા નથી. સ્વર્ગમાંથી, સર્વાર્થસિદ્ધિમાંથી કેટલાક તો આવ્યા છે. ત્યાં પણ લેપાણા નથી, અહીંયાં પણ લેપાતા નથી. એવી અનુકૂળતાવાળી સ્થિતિમાં બંધન ન થાય

તો તે પુરુષ તીર્થંકર હોય કાં તીર્થંકર જેવા હોય એમ અમે ગણીએ છીએ.

‘પણ પ્રાચી એવી સુલભ પ્રાપ્તિના જોગથી જીવને અલ્પ કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી,...’ અનુકૂળતાનો રસ પોસાતો હોય છે એટલે એ રસની અંદર નિરસ થવું એ સૂઝ પડતી નથી. અનુકૂળતાઓના રસની અંદર નિરસ પરિણામ કરવાનું એને કોઈ રીતે બનતું નથી. કેમ કે એક તો અપેક્ષાબુદ્ધિથી ઊભો છે અને અનુકૂળતાઓ ચાલી આવે છે, અનુકૂળતાઓ રહે છે. વૈરાગ્ય એટલે અહીંયાં નિરસ પરિણામ છે. એ નિરસ પરિણામ પ્રાયઃ જીવને થતા નથી. અનુકૂળતાઓમાં પણ નિરસ પરિણામ થાય તો એમ સમજવું કે જરૂર કોઈ હળુકર્મી જીવ છે.

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં અનુકૂળતાઓ હોય અને પ્રતિકૂળતાઓ ન હોય અને એ અનુકૂળતાઓ પ્રત્યે નિરસ પરિણામ થાય કે મારે તો આત્મહિત કરવું છે. ઠીક છે આ બધું હોય, ન હોય એની કોઈ વિશેષતા નથી. પણ મનુષ્યપણામાં આત્મહિત કરી લેવું જોઈએ. એ આત્મહિતને વશ નિરસતા આવે, હોં ! નહિતર તો વૈરાગ્ય તો જૈનમાં અને અન્યમતિમાં બધામાં આવે છે. દીક્ષા પણ લોકો પણ લે છે અને અન્યમતિમાં પણ વૈરાગી હોય છે. પણ એક આત્મહિતના લક્ષે નિરસ પરિણામ થવા એને મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વૈરાગ્ય કહેવામાં આવે છે. આત્મહિત ખાતર એને રસ પડતો નથી. એ કારણથી એને રસ પડતો નથી. ત્યારે એ યથાયોગ્ય વ્યવહાર છે, યથાર્થ વૈરાગ્ય છે નહિતર એ વૈરાગ્ય નામમાત્ર છે. રૂંધાયેલો કષાય થઈ જાય છે.

એ રીતે એ વૈરાગ્યનું પ્રકરણ એ રીતે વિચારવા યોગ્ય છે કે રૂંધાયેલો કષાય છે કે ખરેખર વૈરાગ્ય છે ? બહારનો દેખાવ વૈરાગ્યમાં સરખો હોય, પણ એકને રૂંધાયેલો કષાય હોય, એકને આત્મહિતના લક્ષે નિરસ પરિણામ થઈ જતા હોય. તો સમજવું કે એ પોતે (આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી વૈરાગ્યમાં આવ્યો છે). એને શંકાનો સવાલ નથી પડતો. જેનું લક્ષ અને ઉદ્દેશ્ય, ધ્યેય એક આત્મહિત ઉપર છે અને એને લઈને સંસારની અનુકૂળતાઓ ઉપર પણ એને રસ નથી પડતો ત્યારે એ સાચા માર્ગે આવી જાય છે. એને માર્ગ પ્રાપ્ત થવાનો, જિનમાર્ગ પ્રાપ્ત થવાનો એને અવકાશ છે. રૂંધાયેલા કષાયવાળાને ગમે તેટલો વૈરાગ્ય હોય તો ગમે ત્યારે એ કષાય પાછો ઉછળીને બહાર આવી જશે.

એટલે પ્રાચી એટલે ઘણું કરીને ‘એવી સુલભ પ્રાપ્તિના યોગથી જીવને અલ્પ

કાળમાં સંસાર પ્રત્યેથી અત્યંત એવો વૈરાગ્ય થતો નથી,...' આમાં કાંઈ સાર નથી એવું એને લાગતું નથી. અનુકૂળતાઓની બુદ્ધિ છે, અપેક્ષાબુદ્ધિ છે અને અનુકૂળતા આવતી રહે છે, એને એ વિચાર આવતો નથી. એ પ્રકારના પરિણામ થતા નથી કે આમાંથી તદ્દન છૂટી જવા જેવું છે. આ કોઈ મને કામની ચીજ નથી. આવી અનુકૂળતાઓ રહે તો પણ એથી કોઈ મને આત્માનું સુખ-શાંતિ પ્રાપ્ત થાય એ પરિસ્થિતિ જ નથી. બહુભાગ તો એ અનુકૂળતાના રસ લઈને પાછળની ઉંમરમાં સામાન્યપણે જીવની બેચેની વધે છે. બહુભાગ પાછળની ઉંમરમાં (એવું થાય છે). કેમ કે એ રસ ઘાટો થતો ગયો. અનુકૂળતાનો રસ એકદમ ઘટ્ટ થતો જાય છે, એના થર જામતા જાય છે અને એ અચેતન પ્રત્યેનું તીવ્ર પરિણામ તીવ્ર રસવાળું પરિણામ હોય છે એટલે (બેચેની વધી જાય છે).

(એક મુમુક્ષુ કહેતા હતા), પાંચ લાખ આવે-જાય એમાં કાંઈ હરખ શોક નથી થતો. પાંચ લાખ આવે છે અને જાય છે. કાંઈ નહિ. જેમ ખીચામાં ખીચુ ભરીને પરચુરણ પડ્યું હોય એમાં પાચં-દસ પૈસા પડી જાય તો ઠીક અને પાંચ-દસ પૈસા કોઈ વધારે આવી જાય તો ઠીક, કાંઈ ખબર ન હોય. એમાં કાંઈ વધ-ઘટ ન લાગે. તો એ કહે કે પણ શાંતિ નથી. અનુકૂળતાઓ ઘણી છે. કરોડો રૂપિયા થઈ ગયા છે. પણ શાંતિ નથી. કારણ સમજાતું નથી. શાંતિ નથી. પણ હોય ક્યાંથી શાંતિ ? કેટલો રસ લીધો છે એનો હિસાબ-કિતાબ નથી એની પાસે.

આ અનુકૂળતાઓ મેળવવા માટે અને અત્યારના કાળમાં તો એટલો બધો પૈસો ભેગો થવા માટે એણે તીવ્ર રસે કરીને કેટલી ગડબડ કરી છે, એ તો એ જ જાણતા હોય છે. પણ એ બધો તો કાંઈ હિસાબ-કિતાબ મૂકતા નથી. પરિણામ ઘણા બગાડ્યા પછી એ પરિણામનો પિરિયડ પૂરો થઈ ગયો બગાડવાનો. હવે થોડીક એને એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ન હોય ત્યારે એને એમ થાય કે પણ અત્યારે અશાંતિ કેમ ઊભી થઈ પાછી ? કારણ વગર અશાંતિ કેમ દેખાય છે ? એનું કારણ છે. પોતાને એનો એટલો બધો તીવ્ર રસ હજી ઊભો છે અને વેદાય છે કે એ ચૈતન્યની શાંતિને ખૂન કરીને એકદમ અશાંતિમાં આવી જાય છે. એટલે એવા સુલભ સંયોગો પ્રાપ્ત થવાના કાળમાં જીવને નિરસપણું આવતું નથી. વૈરાગ્ય આવતો નથી એટલે નિરસપણું આવતું નથી. અથવા આત્મજ્ઞાન કરવું કે આત્મહિત કરવું એ વાત સૂઝતી નથી. એના રસ આડે એ વાત

સૂઝતી નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ 'અમેરિકા'નું તો પ્રગટ દૃષ્ટાંત છે. એ ધનાઢ્ય દેશ ગણાય છે અત્યારે વિશ્વમાં. આવતા-જતા ગમન કરી શકાય એવા વિશ્વમાં ધનાઢ્ય દેશ ગણાય છે અને એ લોકોની અશાંતિ એટલી બધી પ્રગટ છે કે ભાગી ભાગીને અહીંયાં શાંતિ લેવા માટે આવે છે. કોઈ એને શાંતિનો એક પ્રયોગ આપે ને તો લાખો ડોલર આપી દે છે.

મુમુક્ષુ :- હીપીઓ થઈ જાય છે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હિપીઓ થઈ જાય છે એનું કારણ એ છે અશાંતિવશ છે.

મુમુક્ષુ :- અશાંતિ દૂર કરવા અહીંથી જઈ....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અહીંથી બધા દુકાનદારો જાય છે. ગામડે... ગામડે 'અમેરિકા'માં અત્યારે 'ભારત'ના લોકો કોઈ દરજ્જા, કોઈ ખત્રી, કોઈ બ્રાહ્મણ, કોઈ કેવા... શાંતિનું કેન્દ્ર, અધ્યાત્મિક કેન્દ્ર, ફલાણું યોગ કેન્દ્ર, ધ્યાન કેન્દ્ર, ઢીકણું એવા બોર્ડ લગાવી લગાવીને બેસી ગયા છે. ઓલા લોકો બિચારાને ગરજવાનને અક્કલ ન હોય એ તો સીધી વાત છે. દર્દી હોય એ તો કોઈ ડોક્ટરને ગોતતો જ હોય કે ભાઈ ! આ ડોક્ટર સાચો કે આ લાવને જઈ આવીએ. એની પાસે જઈ આવીએ આની પાસે જઈ આવીએ. આની પાસે જઈ આવીએ. એ ભમ્યા કરે છે બિચારા. પૈસા તો છે, શાંતિ મળતી હોય તો શું કરવા એવું થાય ? પણ એનું વિજ્ઞાન છે.

આ જીવ અનંત ચૈતન્યશાંતિથી ભરેલો છે. એવા અનંત ચૈતન્યશાંતિનો ભોગવટો વેદન એના આશ્રયે જ થાય એવું એનું વિજ્ઞાન છે. એનો આશ્રય છોડીને એની વિરુદ્ધ જઈને, આશ્રય છોડીને પણ એની વિરુદ્ધ જઈને એ અચેતન પદાર્થમાંથી શાંતિને, સુખને લેવા માટે એટલું બધું બળ કરે છે, એટલું બધું જોર કરે છે અને એટલા બધા તીવ્ર રસવાળા પરિણામ કરી નાખે છે કે એને લઈને એની અશાંતિ એકદમ વધી જાય છે. આ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

એટલે અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિમાં સ્પષ્ટ આત્મજ્ઞાન ઉદય થતું નથી એમ જાણીને... આ 'સોભાગભાઈ'ને લખે છે ને ? પ્રતિકૂળતાઓ છે એટલે. અનુકૂળતાઓની વાંછામાં રહો નહિ, એ તો તમને આત્મજ્ઞાન નહિ થવા દે. આમાં તો આત્મજ્ઞાન નથી ઉદય

થતું એમ જાણીને જે કાંઈ તે સુલભ પ્રાપ્તિને હાનિ કરનારા જોગ છે, સુલભ પ્રાપ્તિમાં હાનિ ઉત્પન્ન થાય, વિઘ્ન ઉત્પન્ન થાય એવા જે પ્રકાર બને છે એને ઉપકારક જાણજો. સંસારનો રસ તોડવા માટે એને ઉપકારક જાણજો. આગળ લખી ગયા ને ? કે પરમાત્માએ ચાહીને પ્રતિકૂળતા મોકલી છે એમ સમજવું. અને જો પરમાત્મા ચાહીને પ્રતિકૂળતાઓ ન મોકલી હોત... કારણ કે ઈશ્વરકર્તામાં એ આવી ગયા હતા ને તો એમ સમજવું કે તમારા ઉપર પરમાત્માની કૃપાદષ્ટિ નથી થઈ. માટે પ્રતિકૂળતા છે એ પરમાત્માની મહેરબાની છે.

એ તો સૂત્ર જેવી એમણે એક વાત લખી છે કે મુમુક્ષુ જીવને આ કાળમાં પ્રતિકૂળ પ્રસંગોની પ્રાપ્તિ થવી એ તરવા બરાબર છે. તરવા બરાબર છે. કેમ એમ કહ્યું ? તરવા બરાબર છે ? કે એ કાળે મુમુક્ષુ જીવને સંસારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જ્ઞાનમાં આવે છે, વિચારમાં આવે છે અને એને નિરસપણું થવામાં એ નિમિત્ત પડે છે. દ્વેષ થવામાં નહિ, હોં ! દ્વેષ થઈને નિરસપણું થવામાં નહિ કે આ બધા મને હેરાન કરે છે, મને દુઃખી કરે છે અને મને પ્રતિકૂળતાઓ આપે છે. એમ નહિ. એ જુએ છે કે આવી પ્રતિકૂળતા જે અનિવાર્ય છે, જે જીવના હાથની બાજી નથી તો ખરેખર અંદરથી આત્માની સુખ-શાંતિ ઉત્પન્ન કરી લેવા જેવી છે અને કેવી રીતે કરવી ? એ માર્ગે એ પોતે વળી જાય છે. ઓલુ જે રાગનું બંધન છે, રાગરસનું બંધન છે એનેથી છૂટીને એ આ લાઈન નથી પકડી શકતો. પણ કોઈ પ્રતિકૂળતાના કારણે એ રાગરસ જ્યાં નથી ઉત્પન્ન થતો ત્યાં એ વીતરાગરસ ઉત્પન્ન કરવાનો રસ્તો પકડી લે છે. માટે એને તરવા બરાબર છે એમ કહી દીધું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. નહિ આવે. એ તો એનું એ જ થયું ને ? એ તો અનુકૂળતાની પ્રાપ્તિમાં પાછો લાગી ગયો. એટલે ખાસ કરીને આ કાળની અંદર પાત્રતાવાળા જીવ હોય એને એમ થાય છે. પાત્રતા ન હોય તો પરિણામ બગાડી મૂકે. પ્રતિકૂળતાઓ આવે ત્યારે બધા પરિણામ એના એકદમ બગાડી જાય. પાત્રતાવાળાને પરિણામ વધારે લાઈન ઉપર આવી જાય. યોગ્યતા ઉપર આખો આધાર છે. સંયોગો તો નિમિત્ત છે પણ પોતાની યોગ્યતા અનુસાર જીવ પરિણમન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- દ્વેષ ન હોય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દ્વેષ થવાનો પ્રશ્ન નથી. રાગ અને દ્વેષ એક સિક્કાની બે બાજુ છે. રાગ ખસે અને દ્વેષ થાય. એ તો બધા સાધારણ પ્રાણીઓને એવું જ થાય છે. સર્વસામાન્યપણે તો એમ જ થાય છે. પણ જે પાત્ર જીવો છે, ધર્મને યોગ્ય જીવો છે, જેને ધર્મ પ્રાપ્તિ થવા યોગ્ય છે એ જીવો અનુકૂળતાઓને ઇચ્છતા નથી અને પ્રતિકૂળતા આવે તો ગભરાતા નથી. એનો પહેલેથી અભિપ્રાય સાફ છે કે ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા આવશે એ સમયે હું મારા આત્મા પ્રત્યે વધારેમાં વધારે જવાના પ્રયત્નની અંદર સાવધાન થઈ જઈશ, જાગૃત થઈ જઈશ અને હું આત્મપ્રત્યયી પરિણામો વધારે કરીશ. એ પહેલેથી જ એણે નક્કી કરેલી ચીજ છે. બીજા તો, બીજા સામાન્ય જીવો તો પ્રતિકૂળતાઓ આવ્યા પહેલા જ એટલા બધા ગભરાઈ જાય છે કે પ્રતિકૂળતાઓ તો આવે ત્યારે ખરી પણ આવવાના ચિહ્નો અને ખ્યાલ આવવા માંડે ત્યાં જ એને એકદમ પરિણામ બગડવા મંડે છે કે અરે...રે...! આમ થઈ જશે તો ? તેમ થઈ જશે તો ? દુકાનને દેવાળું આવશે તો ? ફલાણું થઈ જશે તો ? ઘંઘામાં આમ થઈ જશે, તેમ થઈ જશે, ફલાણું આમ થઈ જશે. પહેલેથી જ પરિણામ બગાડી મૂકે છે. ત્યારે પાત્રજીવને એવું બનતું નથી. એ તો ગમે તે પરિસ્થિતિમાં અથવા આવી પરિસ્થિતિમાં તો વધારે માર્ગની સન્મુખ થાય છે અને માર્ગની અંદર પ્રવેશ કરવા માટેનો પુરુષાર્થ એનો વધારે કાર્યકારી થાય છે. એટલે એને એ તરવામાં નિમિત્ત કદ્યા છે. એવી વાત કરી છે.

મુમુક્ષુ :- પાત્રતાનો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અથવા અપાત્રતા હોય તો પરિણામ બગડે છે. યોગ્યતા એ મુખ્ય વાત છે આની અંદર.

મુમુક્ષુ :- વીતરાગ કીધું, વીતદ્વેષ કેમ ન કીધું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રાગ જ બંધન છે. દ્વેષ એટલું બંધન નથી. અને દ્વેષ કરતાં રાગનો કાળ વધારે છે. આ જીવ દ્વેષના ફળમાં નરકમાં ગયો છે એના કરતાં અસંખ્ય ગુણા અનંતવાર, એકવાર, બેવાર નહિ પણ અસંખ્યગુણ અનંતવાર રાગને વશ દેવપદમાં ગયો છે. સંસારની ચાર ગતિનો હિસાબ-કિતાબ મૂકવામાં આવે અને ખાતુ તપાસવામાં આવે કે આ જીવે નરકમાં કેટલી વાર Entry કરી ? અને દેવલોકમાં કેટલી વાર Entry કરી ?

‘ગુરુદેવ’ આ Statistics આપતા હતા, આંકડા આપતા હતા કે નરકમાં સંસારીજીવ ગયો છે એના કરતા દેવપદમાં, એ દેવગતિમાં અસંખ્યગુણી અનંતવાર ગયો છે. એટલે રાગ તો ઘણો કર્યો છે. શુભરાગ પણ ઘણો કર્યો છે. રાગ એટલે રાગ તો પછી અશુભરાગ પણ છે અને શુભરાગ છે. રાગમાં બે છે. શુભરાગ એટલો બધો કર્યો છે કે જેને લઈને એ દેવગતિમાં ગયો છે. એ રાગ જ જીવને બંધન છે. એટલે તો રાગની ટેવ પડી ગઈ છે અને રાગ મૂકી શકતો નથી. અને એટલા માટે આ માર્ગ એનાથી વિરુદ્ધ, રાગથી વિરુદ્ધ એવો વીતરાગમાર્ગ છે. રાગને અનુકૂળ એવો વીતરાગમાર્ગ નથી. ‘આત્મસિદ્ધિ’માં એ પદ લીધું છે કે ‘તેહ શુભાશુભ છેદતો ઉપજે મોક્ષ સ્વભાવ’. તે અશુભ છેદતા, શુભ પાળતા મોક્ષ સ્વભાવ ઉપજે એમ નથી કહ્યું. શું કહ્યું ? ‘તેહ શુભાશુભ છેદતા ઉપજે મોક્ષસ્વભાવ.’ વીતરાગમાર્ગ છે એ મોક્ષસ્વભાવી છે. એને છેદતા એ ઉપજે છે. આ તો રહસ્ય છે આ વિષયનું.

મુમુક્ષુ :- મોક્ષ સ્વભાવ ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુભાશુભ જ કરે છે. અશુભથી ખસીને શુભમાં આવે, વળી શુભથી ખસીને અશુભમાં આવે. એનું કારણ શું છે ? કે જીવની દષ્ટિ પરાધીન દષ્ટિ, સંયોગાધિનદષ્ટિ છે.

સંયોગો બે પ્રકારના છે. ત્રીજો પ્રકાર નથી. કાં પુણ્યનો ઉદય, કાં પાપનો ઉદય. કાં અનુકૂળતાઓ આવે, કાં પ્રતિકૂળતાઓ આવે. બેયમાં અનુકૂળતાઓ આવે તો એનો રસ ચડી જાય છે જીવને. ખુબ બંધાઈ જાય છે. પ્રતિકૂળતાઓ આવે તો દ્વેષના રસથી ખેદાઈ ખેદાઈને એટલો દ્વેષનો રસ ચડી જાય છે એને જીવમાં કે એને ઘણું બંધન કરી લે છે. આમ જીવ બંધન કરીને ક્રમશઃ અધોગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. પરિણામ નીચે ઉતરતા જ જાય છે. અને નિગોદમાં રહેવાનો કાળ વધારે છે એનું કારણ જ એ છે કે પરિણામમાં અધઃપતન અધઃપતન થયા જ કરે છે.

એક વિચારવાન પુરુષો, જેને મુમુક્ષુજીવ કહી શકાય એ કોઈ ત્રીજો રસ્તો શોધે છે કે અનુકૂળતામાં પણ રાગ ન થાય અને પ્રતિકૂળતામાં પણ દ્વેષ ન થાય એવો કોઈ માર્ગ હોય તો એ માર્ગ મારે પકડવો છે. એ માર્ગ શોધે છે, એ માર્ગ અંગીકાર કરે છે. અને એ આ જિનેન્દ્રનો વીતરાગ માર્ગ છે.

એટલે અહીં તો અપેક્ષિત વાત છે. જે યોગ્ય જીવને, પાત્ર જીવને, લાયક જીવને,

સુલભ સંયોગોની પ્રાપ્તિમાં હાનિ કરનારા યોગ એ પ્રકારના સંજોગો ઉત્પન્ન થાય કે પ્રતિકૂળતાઓ આવી જાય, અનુકૂળતાઓ ઠેલાઈ જાય. ત્યારે તે ઉપકારક જાણીને એ પોતાના માર્ગમાં આત્મકાર્યની અંદર વિશેષે કરીને પ્રવર્તે છે. એ 'સોભાગભાઈ'ને એમના ઉદય અનુસાર માર્ગદર્શન છે. ત્યારપછીનો પત્ર પણ 'સોભાગભાઈ' ઉપરનો જ છે.

પત્રાંક-૪૪૪

મુંબઈ, ચૈત્ર વદ ૦)), રવિ, ૧૯૪૯

સંસારીપણે વસતાં કઈ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારું, એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે. કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનનાં કારણથી જ ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે. અને આપે લખેલા પત્રના સંબંધમાં પણ તેવું જાણી બીજો વિચાર કે શોક કરવો ઘટતો નથી.

જળમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતું દેખાય છે; તે તાપનો યોગ મટ્યેથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે; વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે, તે તાપના યોગથી છે. એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે; પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદ્યા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી.

નમસ્કાર પહોંચે.

'સંસારીપણે વસતાં કઈ સ્થિતિએ વર્તીએ તો સારું, એમ કદાપિ ભાસે, તોપણ તે વર્તવાનું પ્રારબ્ધાધીન છે.' સંસારમાં પણ કેવી રીતે વર્તીએ તો વધારે યોગ્ય ? એમ વિચારીએ તો પણ પૂર્વકર્મને અનુસરીને વર્તવાનું બહુભાગ બને છે. એ

પ્રારબ્ધાધીન છે બહારની સ્થિતિ. પૂર્વકર્મના ઉદયને આધીન છે, પોતાની ઇચ્છાને આધીન નથી.

‘કોઈ પ્રકારનું કંઈ રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનના કારણથી જે ન થતું હોય, તેનું કારણ ઉદય જણાય છે.’ જે કાંઈ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે એમાં પોતે રાગ કર્યો ન હોય છતાં રાગનું કારણ આવીને ઊભું થાય. દ્વેષ ન કર્યો હોય છતાં પ્રતિકૂળતા આવીને ઊભી થાય. કે બીજું કાંઈ એણે વિચાર્યું ન હોય છતાં એ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય ત્યારે એ કોઈ ઉદયથી થયું છે એમ સમજવું. કે ભાઈ ! અમે તો આનો વિચાર પણ નહોતો કર્યો, આમાં અમારે કાંઈ ઇચ્છા પણ નહોતી કે અમારે કાંઈ દ્વેષ પણ નહોતો પણ આવીને ઊભો રહ્યો. તો એ ઉદય છે, એ કુદરતી વસ્તુ છે, એ ગમે ત્યારે પોતપોતાની રીતે કુદરત કામ કરે છે.

કુદરતની અંદર એ એક સ્વભાવ છે કે જડ-ચેતન પદાર્થો છે એ પોતપોતાના પરિણામના અનુક્રમની અંદર વર્તે છે અને એની અંદર બધા નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધો એવા ઊભા થાય છે કે જેને લઈને જીવ ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, જે પૂર્વે કર્મ કર્યું હોય એના પ્રમાણમાં, એના કાળમાં, એ જ રીતે, એ પ્રકારે થવા યોગ્ય એ રીતે બરાબર થઈને ઊભું રહે છે. એનું નામ ઉદય છે.

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકર પણ બાદ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ. કોઈ બાદ ન થઈ શકે એની અંદર. કોઈનો પ્રશ્ન જ નથી. ખરેખર સિદ્ધાંત તો એ છે કે જે કાંઈ બહારમાં થઈ રહ્યું છે તે કુદરતની વ્યવસ્થા અનુસાર થઈ રહ્યું છે અને એ કુદરતની વ્યવસ્થામાં ફેરફાર કરવાનો ઇન્દ્ર, નરેન્દ્ર, જિનેન્દ્ર કોઈનો અધિકાર નથી. કોઈનો અધિકાર નથી. અન્યમતમાં એમ આવે કે ભગવાન ભક્તને મદદ કરીને એની પ્રતિકૂળતા ટાળે. પણ અહીં તો એમ કહે છે કે જિનેન્દ્ર પણ કંઈ કરી શકવાને સમર્થ નથી. અને દેવોનો ઇન્દ્ર હોય તો પણ કાંઈ કરી શકવાને સમર્થ નથી. જે કાંઈ થાય છે એ કુદરતી થાય છે. કુદરતની વ્યવસ્થા કુદરતને આધીન છે. એના સિવાય કોઈને આધીન નથી. આ જગતનો કાયદો જ આ છે.

મુમુક્ષુ :- પોતાના અપરાધનું ફળ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પોતાના અપરાધનું ફળ છે. જેને જે સંયોગો છે એ પોતાના

અપરાધનું ફળ છે. અને એ ફળ ત્યાં સુધી કે મમત્વ કરે ત્યાં સુધી. જેને મમતા મટી એને શું ? એક ચીજ વેચી દીધી. એ ચીજ સાથે શું લગવાડ રહે છે ? જે ચીજ વેચી દીધી, પોતાને મમત્વ હતું એ ચીજ વેચી દીધી પછી એની સાથે કાંઈ લગવાડ રહે છે ? બસ ! જ્ઞાનીએ પૂર્વકર્મના પ્રારબ્ધને વેચી નાખ્યું છે. એને મમત્વ નથી. જે ઉદય આવે છે, મારે શું છે પણ ? લોકો એમ કહે કે આમને બહુ અનુકૂળતાઓ આવી. તો કહે પણ મારે શું છે ? મને એમાંથી કાંઈ સુખ મળતું નથી. લોકો એમ કહે કે આને બહુ આકરો ઉદય આવ્યો. તો કહે પણ મારે શું છે ? મને એમાંથી કાંઈ દુઃખ આવતું નથી. હું તો મારા આત્મામાંથી સુખ જ ભોગવું છું.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ આખા જૈનદર્શનના ઉપદેશનું કેન્દ્રસ્થાન જ આ છે કે ભિન્ન પડ્યા વિના, એનાથી જુદો પડ્યા વિના, તારો સમ્યક્પ્રકારે મમત્વનો અભાવ નહિ થાય. બીજી રીતે મમત્વનો અભાવ કરીશ તો રાગ મટીને દ્વેષ ઊભો થશે. પણ રાગ મટીને દ્વેષ ન થાય અને વીતરાગતા થાય એ એક જ માર્ગ છે, જિનમાર્ગ છે. એ સિવાય (કોઈ માર્ગ નથી).

મુમુક્ષુ :- ઓલો તો દ્વેષગર્ભિત છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓલો તો દ્વેષગર્ભિત છે. કાં મોહગર્ભિત હોય, કાં દ્વેષગર્ભિત હોય. વૈરાગ્ય દ્વેષગર્ભિત અને મોહગર્ભિત બે પ્રકારે થાય છે. ત્રીજો એક જ્ઞાનગર્ભિત થાય છે. જેની અંદર વીતરાગતા હોય છે. એમાં રાગ પણ નથી અને દ્વેષ પણ નથી.

મુમુક્ષુ :- એ વૈરાગ્ય ઇચ્છનીય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ઇચ્છનીય છે. એ જ સાચો માર્ગ છે.

એટલે અહીંયાં ઉદયની પરિભાષા કરે છે કે રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાન કોઈ જીવના પરિણામ વગર એમને એમ ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એ ઉદય સમજવો. ‘અને આપે લખેલા પત્રના સંબંધમાં પણ તેવું જાણી બીજો વિચાર કે શોક કરવો ઘટતો નથી.’ કોઈ બીજો વિચાર ન કરવો. એ કોઈ પૂર્વકર્મનું કારણ છે એમ જાણીને એનાથી મમત્વ રહિત થવું. મારો ઉદય છે એમ જાણે એ રાગ-દ્વેષમાં ડૂબ્યા વિના રહે નહિ. પોતાના કરેલા અપરાધનું ફળ હોવા છતાં અત્યારે મારે લેવા-દેવા નથી. હું ચૈતન્યસ્વરૂપી આત્મા ભિન્ન છું. એ મમત્વ તોડે, વસ્તુના સ્વરૂપજ્ઞાનને અનુસરીને મમત્વ તોડે. મમત્વ

તોડવાનો આધાર શું છે ? વસ્તુનું સ્વરૂપજ્ઞાન. વસ્તુસ્વરૂપનું જ્ઞાન છે એના આધારે જો મમત્વ તોડે તો જ એ જીવ સુખી થાય, નહિતર એને બંધન થયા વિના રહે નહિ. નવું બંધન થાય, થાય અને થાય જ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો સીધી જ વાત છે ને. જીવે અનુકૂળતામાં સુખ માન્યું છે. જડમાં સુખ માન્યું છે એટલે અનુકૂળતામાં સુખ માન્યું છે. એટલે એની પાછળ દુનિયા આખીની દોટ છે. હવે આ સત્શાસ્ત્રો સમજીને પણ જો એ અભિપ્રાય ન ફેરવવો હોય તો ઓલો માર્ગ તો અનાદિનો છે, એ સંસારનો માર્ગ ચાલુ જ રહેવાનો છે. આ તો આ વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર જ કોઈ એવા નિમિત્ત છે કે જેને લઈને જીવ અનાદિનો સંસારમાર્ગ છોડીને કોઈ લોકોત્તર માર્ગની અંદર આવી શકે છે.

‘જળમાં સ્વાભાવિક શીતળપણું છે, પણ સૂર્યાદિના તાપને યોગે ઉષ્ણપણાને તે ભજતું દેખાય છે;...’ સ્વભાવે કરીને પાણી ઠંડુ છે તો પણ જો અગ્નિના સંયોગમાં આવે કે એને સૂર્યની ગરમી વધારે મળે તો એ સંયોગને કારણે તે ઊનું થયેલું જોવામાં આવે છે. સ્વભાવ વિરુદ્ધ પાણીનું પરિણમન (થાય છે). ઉષ્ણપણું, ઊનું પાણી એ પાણીના સ્વભાવ વિરુદ્ધની પર્યાય છે. ‘તે તાપનો યોગ મટ્યેથી તે જ જળ શીતળ જણાય છે;...’ આપોઆપ જ ઠંડુ થઈ જાય છે. એને ઠંડુ કરવા માટે કાંઈ બીજી પ્રક્રિયા કરવાની જરૂર નથી. ‘વચ્ચે શીતળપણાથી રહિત તે જળ જણાય છે,’ પહેલા ઠંડુ હતું. પછી વચ્ચે અગ્નિ કે સૂર્યને લઈને ગરમ થયું, વળી પાછું ઠંડુ થયું. વચ્ચેના કાળમાં જે ગરમ અવસ્થા થઈ ‘તે તાપના યોગથી છે.’ એનું કારણ બહારમાં પાણીને સંયોગ છે.

‘એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે;...’ હવે પોતાની વાત કરે છે. અમને આ પ્રવૃત્તિ યોગ છે. ‘પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદા સિવાય અન્ય ઉપાય નથી.’ એમ આ પ્રવૃત્તિયોગ છે. જે વ્યવસાયમાં પડ્યા છે એ વ્યવસાયની અપેક્ષા નથી એમ આમાંથી નીકળે છે. આ પ્રવૃત્તિ યોગ છે એટલે અમે પ્રવૃત્તિને ઈચ્છતા નથી. પ્રવૃત્તિ ઘેરો ઘાલીને આવીને પડી છે. એટલે જેમ પાણી ઊનું થાય એમ તમને કોઈને અમારા પરિણામ એવા દેખાશે કે જુઓ ! આ વેપાર કરે છે. જુઓ ! આ કામ કર્યું, આ કામ કર્યું, ઘણું કામ કર્યું, આજે આટલા કલાક દુકાને બેસીને કામ કર્યું. એ બધું દેખાશે. એ પ્રવૃત્તિ યોગ છે.

‘પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વેષે હાલ તો વેદ્યા સિવાય...’ વેદ્યા સિવાય એટલે સમ્યક્ પ્રકારે વેદ્યા સિવાય. ન રાગે કરીને, ન દ્વેષે કરીને. પ્રવૃત્તિ ઉપર દ્વેષ પણ નથી, પ્રવૃત્તિ ઉપર રાગ પણ નથી. આ એક વિષય સમજવા જેવો છે. આ સમજવા જેવો વિષય છે. ન તો પ્રવૃત્તિને પોતે ઇચ્છતા, નથી પ્રવૃત્તિને પોતે અનિચ્છતા. પૂર્વકર્મ છે એના ક્રમમાં આવવા દો. હું મારા સ્વધર્મમાં રહું એટલું જ મારે મારી સાવધાની કરીને મને સંભાળવાનો છે. પ્રવૃત્તિમાં રાગ-દ્વેષ કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.

‘એમ આ પ્રવૃત્તિજોગ અમને છે; પણ અમારો તે પ્રવૃત્તિ વિષે હાલ તો વેદ્યા સિવાય...’ વેદવાનો અર્થ આગળ ૪૦૮માં આવી ગયો. સમ્યક્ પ્રકારે વેદવું. સમ્યક્ પ્રકારે વેદવું એટલે શું ? રાગ-દ્વેષ રહિતપણે વેદવું. એને ખરેખર પૂર્વકર્મ નિર્જરે છે. આમ તો પૂર્વકર્મ અજ્ઞાનીને પણ નિર્જરે જ છે વિપાકમાં આવ્યા પછી. પણ રાગ-દ્વેષ સહિત જે પ્રવૃત્તે એને એટલું બધું બંધન થાય છે કે એને નિર્જરા કહેવાતી નથી, એને બંધન કહેવાય છે.

જ્ઞાનદશામાં આત્મા પોતે ચેતેલો હોવાથી, સાવધાન હોવાથી, જાગૃત હોવાથી રાગના સંયોગોમાં કે દ્વેષના પ્રકારની અંદર એ પોતે લેપાતો નથી, ભિન્ન રહી જાય છે, છૂટો રહી જાય છે અને એ કર્મ એને નિર્જરી જાય છે. નવું બંધન કર્યા સિવાય એ નિર્જરી જાય છે. એને સમ્યક્ પ્રકારે વેદું એમ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીને સકામ-અકામ નિર્જરા બેય સાથે જ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. થયા જ કરે. બધાને તો અકામ છે પણ આમને સકામ એટલે પોતાની જાગૃતિ પુરુષાર્થ વર્તે છે એટલે એમને સકામ નિર્જરા છે. પુરુષાર્થ હોવાને લીધે સકામ નિર્જરા છે.

મુમુક્ષુ :- સકામ-અકામ બેય...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેટલાક કર્મો એવા છે ઉદયમાં આવીને ચાલ્યા જાય છે. જેનું બહારની અંદર વિશેષપણે એને લક્ષ નથી થતું. કેટલાક કર્મો એવા છે કે જેની અંદર પુરુષાર્થ હોય તો જ જીવને નવું બંધન ન થાય. પુરુષાર્થ ન હોય તો બંધન થયા વિના રહે જ નહિ, એવી પરિસ્થિતિ હોય છે. જ્ઞાનીને અવિપાક નિર્જરા પણ છે. સવિપાક નિર્જરા જેમ સકામ-અકામ છે, એમ સવિપાક-અવિપાક બે નિર્જરા પણ છે. સવિપાક તો બધા ને હોય છે એમ જ્ઞાનીને પણ હોય છે, પણ પોતાના સમ્યક્ પુરુષાર્થને

લઈને કેટલાક કર્મોની સ્થિતિ ટુંકાઈ જાય છે અને એનો પરિપાક આવવાની જે પૂર્વે સ્થિતિ પડી હતી, બંધન વખતે જે સ્થિતિ પડી હતી એ સ્થિતિ સંક્ષેપ પામીને વહેલા ઉદયમાં આવી જાય છે. નિરસપણે ઉદયમાં આવી જાય છે. તીવ્ર રસ એનો પ્રકૃતિમાં પડ્યો હોય પણ ઉદયમાં આવ્યા પહેલા પોતાના વીતરાગભાવને કારણે એનો રસ ત્યાં જ ઉદયમાં આવ્યા પહેલા એ રસની અંદર અનુભાગ ઘટવા માંડે છે અને નિરસપણે ઉદયમાં આવે છે.

એવા બધા એક પરિણામના નિમિત્તે એટલા બધા પૂર્વકર્મની અંદર ફેરફારો થાય છે કે જે અજ્ઞાન દશામાં ઓઘે ઓઘે જે ક્રિયાઓ કરે, તપશ્ચર્યા વગેરે એ હજાર વર્ષે જે કામ ન થાય એ આ એક ક્ષણમાત્રમાં જ્ઞાનીને થાય છે, એક ક્ષણમાં થાય છે. એટલું જ નહિ, એ પૂર્વકર્મના ઉદયની અંદર એ પોતાની આત્મશુદ્ધિને એટલી બધી તીવ્રપણે વધારે છે કે ઉદય એને આત્મશુદ્ધિમાં નિમિત્ત પડે છે. જે બીજાને બંધનમાં નિમિત્ત પડે એ આને મુક્તિમાં નિમિત્ત પડે છે, ઉદય તો ઉદય છે. એમ છે. જેમ કે 'ગજસુકુમાલ' લઈએ.

મુમુક્ષુ :- ભાવ અવસ્થામાં શું લેવું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવઅવસ્થામાં પણ સ્પષ્ટપણે વીતરાગભાવ. વીતરાગભાવ લેવો, બીજો કોઈ ભાવ નહિ.

મુમુક્ષુ :- 'ગજસુકુમાલ'...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- 'ગજસુકુમાલ'ને એવો ઉદય હતો કે તીવ્ર બંધન થાય. એ જ ઉદય એમને તીવ્ર નિર્જરાનું કારણ (બન્યું) અને મુક્તિ પામીને મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા. એ જ ઉદય તો ઉદય છે. પોતે એને મુક્તિનું નિમિત્ત બનાવવું કે બંધનનું નિમિત્ત બનાવવું એના માટે પોતે સ્વતંત્ર છે.

મુમુક્ષુ :- ઉદયમાં જોડાતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઉદયમાં જોડાતા નથી. વીતરાગભાવમાં સ્થિર થઈ ગયા, શુદ્ધોપયોગની અંદર લીન થઈ ગયા (એટલે) ઉદય ઉદયના ઘરમાં રહી ગયો. પોતે સડસડાટ આત્મશુદ્ધિ કરીને મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા. (અહીં સુધી રાખીએ)...

પત્રાંક-૪૪૫

મુંબઈ, ચૈદ્ર વદ ૦)), રવિ, ૧૯૪૯

જે મુ. અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા ઇચ્છે છે, તેમનો જો આત્મા ન દુભાય તેમ હોય તો જણાવશો કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી. કદાપિ અત્ર સત્સંગની ઇચ્છાથી આવવું વિચાર્યું હોય તો તે જોગ બનવો ઘણો વિકટ છે; કારણ કે અમારું ત્યાં જવું આવવું બને એમ સંભવતું નથી. પ્રવૃત્તિનાં બળવાન કારણોની તેમને પ્રાપ્તિ થાય એવું અત્રે છે; એમ જાણી જો બીજો વિચાર કરવો તેમને સુગમ હોય તો કરવો યોગ્ય છે. એ પ્રકારે લખવાનું બને તો લખશો.

હાલ તમને ત્યાં શી દશા વર્તે છે ? સમાગમજોગ વિશેષપણે ત્યાં સત્સંગનો કરવો યોગ્ય છે. વિશેષ તમારા કોઈ પ્રશ્નના ઉત્તર સિવાય લખવું હાલ સૂઝતું નથી.

આત્મસ્થિત.

તા. ૨૬-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૪

પત્રાંક - ૪૪૫ અને ૪૪૬

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્ર ૪૪૫, પાનું ૩૭૦. ‘અંબાલાલ લાલચંદભાઈ’ ‘અંભાત’ ઉપરનો પત્ર છે. ‘અંભાત’ના કોઈ મુનિને ‘મુંબઈ’માં ચાતુર્માસ કરવાનો વિચાર છે. જેને લઈને ‘શ્રીમદ્જી’નો સમાગમ રહે એવા હેતુથી એમણે ‘અંબાલાલભાઈ’ પાસે પૂછાવ્યું હશે. એ સંબંધમાં આ પત્ર છે.

‘જે મુ. અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા ઇચ્છે છે,...’ મુ. એટલે (મુનિ). આખો

શબ્દ નથી લખ્યો. સંપ્રદાયમાં પણ સંપ્રદાયબુદ્ધિવાળા જીવો એવું ઇચ્છતા નથી કે ત્યાગી હોય એ ગૃહસ્થને અનુસરે, ગૃહસ્થનો ઉપદેશ સાંભળે, ગૃહસ્થનો વિનય કરે, પ્રણામ કરે એ ત્યાગીના માટે તો ઉચીત દેખાવ થતો નથી. અને સંપ્રદાયદષ્ટિએ તો ઘણાને વાંધો આવે એવું હોય છે. એટલે પણ એમણે આખો શબ્દ નથી લખ્યો પણ ‘મુ.’ મુનિનો પહેલો અક્ષર જ લખ્યો છે. ચાતુર્માસ મુનિઓ કરે છે. એના ઉપરથી અર્થઘટન થાય છે કે મુનિ સંબંધી વાત છે.

‘જે મુ. અત્રે ચાતુર્માસ અર્થે આવવા ઇચ્છે છે,...’ મુનિ એટલે દ્વિગંબર મુનિ નથી. પણ આ સ્થાનકવાસીના કોઈ સાધુ છે, જે એમના સંપર્કમાં ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં આવ્યા છે, એમના પ્રત્યે એમને સદ્ભાવ થયો છે. ‘તેમનો જો આત્મા ન દુભાય તેમ હોય તો જણાવશો કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી.’ જુઓ ! આમાંથી કેટલી વાતો નીકળે છે ! કોઈપણ માણસની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વાત કરવી એટલે એને દુભાવવાનો પહેલો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય છે. મુનિને ઇચ્છા થઈ ‘મુંબઈ’માં ચાતુર્માસ કરવાની અને એને સીધી ના પાડે તો એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ એને વર્તવાનું થાય. સહેજે એને દુઃખ પહોંચે છે. દુઃખ પહોંચે છે. કોઈને પણ દુઃખ પહોંચાડવું એ તેના આત્માને દુભાવવા જેવી વાત છે. એમનું વલણ વ્યવહારિક રીતે વર્તનામાં કેટલું શુદ્ધ વલણ હતું કે કોઈ માણસનું મન નહિ દુભાવવું જોઈએ. મુનિ તો એમના પ્રત્યે સદ્ભાવવાળા હતા. અને એનો સદ્ભાવ તો એમાં એ રોક લાગતી હતી. એનું મન દુભાય. એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ થાય તેથી પણ એનું મન દુભાય. એ બધા પ્રકાર થાય. એટલે એમને કહો તો એ રીતે કહેજો એમ કહેવું છે. એમને કાંઈ કહો તો એમનો આત્મા ન દુભાય એવી રીતે એમની સાથે વાત કરજો. એમનો આત્મા દુભાય એવી રીતે વાત નહિ કરતા. જુઓ ! કેવી શૈલી છે ! જ્ઞાનીના વર્તનમાંથી શિક્ષા લેવાની છે, બોધ લેવાનો છે, ઉપદેશ લેવાનો છે કે અરસપરસ કેવી રીતે વર્તવું.

‘તેમનો જો આત્મા ન દુભાય તેમ હોય તો જણાવશો કે આ ક્ષેત્રને વિષે તમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી.’ તમને આ ક્ષેત્રમાં ‘મુંબઈ’નું ક્ષેત્ર એમાં નિવૃત્તિ ઓછી છે, પ્રવૃત્તિ ઘણી વધી જાય છે. કોઈ એમ કહે કે ગૃહસ્થને તો વધે પણ મુનિને કેમ વધે છે ? કે મુનિને પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વધે છે. કેમ કે ત્યાં સંખ્યા મોટી હોય છે. સંખ્યા મોટી હોય છે એટલે દરેક પોતપોતાના ટાઈમે એમની પાસે અનેક પ્રકારની વાતચીત

લઈને આવે. બધાને કાંઈ સમજણ સરખી નથી કે આ વાત અહીંયાં કરાય કે ન કરાય. કોઈ કોઈ લોકો તો શું કરે છે ? કે દીકરા-દીકરીના સગાઈ-સગપણની વાત (માટે) પણ ત્યાગીઓ પાસે સલાહ માગે. ખરેખર તો એવી વાત એમની પાસે સંસારી ઉચ્ચારે પણ નહિ. તો એ પ્રવૃત્તિનો વિષય થઈ પડે છે. અનેક જણોને મળવું-હળવું. અનેક જાતના અરસપરસના વિચારો, બીજું, ત્રીજું બધું બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં 'મુંબઈ' જેવા ક્ષેત્રમાં મુનિઓએ રહેવું એ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં વધારે આવવાનો એક પ્રકાર ઊભો થશે. એમ જાણીને એમ કહ્યું કે 'આ ક્ષેત્રને વિષે તેમને આવવું નિવૃત્તિરૂપ નથી.'

'કદાપિ અત્રે સત્સંગની ઇચ્છાથી આવવું વિચાર્યું હોય તો તે જોગ બનવો ઘણો વિકટ છે;...' એટલે પોતાના સત્સંગની વાત કરે છે. અમારા સત્સંગમાં આવવા માટે તેમને એમ વિચાર્યું હોય તો અમારો યોગ બનવો પણ અહીંયાં ઘણો વિકટ છે. અમે પણ અહીંયાં બહુભાગ પ્રવૃત્તિમાં સમય વ્યતીત કરતા હોવાથી. વળી, 'શ્રીમદ્જી' પોતે એ જે ઉપાશ્રયમાં હોય ત્યાં જાય ત્યારે થાય ને ! 'મુંબઈ'માં તો દૂરના (ક્ષેત્ર હોય) હોય છે. ત્યારે પોતાને પણ એટલો સમય કાઢવો, ત્યાં જવું. અથવા તો મુનિ 'શ્રીમદ્જી'ના ઘરે આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી કે બીજાઓને ઠીક લાગશે, નહિ લાગે. મોટો સમાજ છે. શું એના પ્રત્યાઘાતો પડશે. કોઈ વિરોધ કરે છે. કોઈ કાંઈ કરે, કોઈ કાંઈ કરે એટલા ખાતર. એટલે એમ કહ્યું કે અમારો યોગ બનવો પણ અહીંયાં ઘણો વિકટ છે.

'કારણ કે અમારું ત્યાં જવું આવવું બને એમ સંભવતું નથી.' પેલા તો ન આવે. મુનિ ઊઠીને ગૃહસ્થના ઘરે ઉપદેશ લેવા ન આવે, પણ આ પણ જાય તો એ બનવું પણ સંભવતું નથી. કેમ કે ત્યાં એમને એકાંત ન હોય. વસ્તી ઘણી રહી એટલે કોઈને કોઈ, કોઈને કોઈ, કોઈને કોઈ આવતા-જતા રહે. અને ગૃહસ્થ વેશવાળા ઉપદેશ આપે, સમજાવે. મુનિ સમજવા બેસે. ઘાટ થોડો વિચિત્ર લાગે. એટલે એમણે એ પરિસ્થિતિ મંજૂર નથી કરી.

'પ્રવૃત્તિના બળવાન કારણોની તેમને પ્રાપ્તિ થાય એવું અત્રે છે;...' અત્યારે તો અહીંની પરિસ્થિતિ જોતા મુનિને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ વધી જશે. 'એમ જાણી જો બીજો વિચાર કરવો તેમને સુગમ હોય તો કરવો યોગ્ય છે.' જો તેમને કોઈ બીજો વિચાર કરવો હોય તો એ કરવો જરૂરી છે. અહીંયાં આવે એમાં કાંઈ એમનો જે હેતુ છે, અહીંયાં

આવવાનો એ સફળ થાય એવી પરિસ્થિતિ દેખાતી નથી.

‘એ પ્રકારે લખવાનું બને તો લખશો. હાલ..’ એટલે કોઈ આજુબાજુના ગામમાં હશે કદાચ નજીકના. એ એમને લખશો. ‘હાલ તમને ત્યાં શી દશા વર્તે છે ?’ ‘અંબાલાલભાઈ’ને પૂછ્યું છે કે તમારી આત્માની દશા કેવી ચાલી રહી છે ? શરીરની તબિયત કેવી ચાલી રહી છે એ નથી પૂછ્યું. તમારી દશા કેવી ચાલી રહી છે ? એમ પૂછ્યું છે. ‘સમાગમજોગ વિશેષપણે ત્યાં સત્સંગનો કરવો યોગ્ય છે.’ ત્યાં પણ જે મુમુક્ષુઓ ‘શ્રીમદ્જી’ના પરિચયમાં આવેલા એટલે એક વિચારધારાવાળા હતા. એમણે અરસપરસ સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. અને ‘વિશેષપણે ત્યાં સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે.’ વિશેષપણે એટલે શું ? કે આ વિષયમાં, આ માર્ગમાં કેવી રીતે આગળ વધી શકાય ? એ સંબંધમાં ઊંડા ઉતરવું અને સમય અને શક્તિનો વિશેષ એ દશામાં યોગ થાય એ રીતે સત્સંગ કરવો યોગ્ય છે. આ જ્ઞાનીની ભલામણ કહો તો ભલામણ છે, આજ્ઞા કહો તો આજ્ઞા છે અને તે પણ કેવળ નિઃસ્પૃહ બુદ્ધિથી, સામાના હિતના અભિપ્રાયથી માત્ર કહેવા માગે છે.

‘વિશેષ તમારા કોઈ પ્રશ્નના ઉત્તર સિવાય લખવું હાલ સૂઝતું નથી.’ હવે જે મુનિ સંબંધીનો પ્રશ્ન હતો તેનો ઉત્તર આપ્યો છે અને એ સિવાય બીજું કાંઈ લખવું સૂઝતું નથી એટલે કાંઈ લખતો નથી. આ પત્ર અહીંયાં સમાપ્ત કરું છું. એમ કહે છે. ‘આત્મસ્થિત.’ આત્મસ્થિત પોતાના માટે ‘આત્મસ્થિત’ એવો શબ્દ લખ્યો છે. પોતે ‘આત્મસ્થિત’ છે એટલું ‘અંબાલાલભાઈ’ને સ્પષ્ટ લખ્યું છે. પોતાની સ્વરૂપસ્થ દશાનો ઉલ્લેખ છે એની અંદર.

પત્રાંક-૪૪૬

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૬, રવિ, ૧૯૪૯

પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.

તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તે જ સમયે તે

આત્માપણે થાય છે. તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે.

એ આદિ જે અનુભવવાર્તા તે જીવને સત્સંગના દૃઢ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે.

તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ દુષ્કાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.

જે ચિંતાના ઉપદ્રવે તમે મુંઝાઓ છો, તે ચિંતાઉપદ્રવ કોઈ શત્રુ નથી. કોઈ જ્ઞાનવાર્તા જરૂર લખજો.

પ્રેમભક્તિએ નમસ્કાર.

૪૪૬મો પત્ર છે. 'સોભાગ્યભાઈ' ઉપરનો.

'શ્રી સોભાગ્યભાઈ' પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવના ઉપયોગને આકર્ષક એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવાની જ્ઞાનીપુરુષોએ હા કહી નથી; કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.' શું કહે છે ? સંસારી જીવની શું પરિસ્થિતિ છે એનું બયાન કર્યું છે. કે આ જીવ એના સર્વ પ્રદેશથી, પ્રદેશે પ્રદેશથી સંસાર બાજુ આકર્ષિત થયેલો છે. જીવના રોમ રોમથી, પ્રદેશ પ્રદેશથી સંસાર પ્રત્યેનું આકર્ષણ છે. સર્વ પ્રદેશથી સંસાર પ્રત્યે આકર્ષાયેલો આ જીવ છે. પરંતુ એક સમયમાત્ર પણ સંસાર બાજુ જવા જેવું નથી. આ વીતરાગમાર્ગનો સિદ્ધાંત છે. કેવળ વીતરાગતા જ આરાધવા યોગ્ય છે અને પરિપૂર્ણ વીતરાગતાએ પહોંચવું, પરિપૂર્ણ વીતરાગતાને સાધ્ય કરવી એ આ માર્ગનો સિદ્ધાંત છે. એટલે સંસાર છે એ વીતરાગતાથી વિરુદ્ધ છે. એથી કહે છે કે જીવના પ્રદેશે પ્રદેશથી જે સંસારનું આકર્ષણ થઈ રહ્યું છે એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવા જેવો નથી. ખાલી એના માટે સમય, શક્તિ એક સમયમાત્ર પણ બચાવવા જેવી નથી.

આમ જે જીવો વીતરાગમાર્ગને આરાધવા ઇચ્છે છે એવા જીવનો અભિપ્રાય અને એવા જીવનું વલણ અંતરમાં કેવું હોય છે, એનો નિર્દેશ કર્યો છે. એ વગર આ માર્ગનો પ્રારંભ થતો નથી. આવા અભિપ્રાય વગર અને અને આવા વલણ વગર એની આંશિક દશા ઉત્પન્ન નથી થતી. પ્રથમ અંશની દશા-જઘન્ય અંશની દશા પણ ઉત્પન્ન થતી નથી.

મુમુક્ષુ :- અમે તો સંસારી છીએ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અમે સંસારી છીએ એમ કરીને સંસારને પકડી રાખવો છે ? કે અમે સંસારી છીએ (પણ) અમારે એ સંસાર હવે ટાળીને અસંસારી દશા ઉત્પન્ન કરવી છે ? ભાવના શું છે ? એમ કહેવું છે. સંસારમાં રહ્યા હોવા છતાં તમારો આત્મા તો સિદ્ધ સમાન છે. ‘ગુરુદેવ’ તો કહેતા કે પ્રભુ ! તું એમ ન માન કે હું સંસારી છું. શું કહે ? તું એમ ન માન પ્રભુ ! શું કહે ? પ્રભુ કહે પાછા. સંસારીને શું કહે ? પ્રભુ ! તું એમ ન માન કે તું સંસારી છો. તું તો પ્રભુ પરમાત્મા છો ને ! એમ કહે.

‘ગુરુદેવ’ના વચનોમાં કેટલી કરુણા હતી ! એ અંતરથી અભ્યાસ કરવા જેવો વિષય છે, અંતરથી અભ્યાસ કરવા જેવો વિષય છે. પામરમાં પામર પ્રાણીને એમ કહે કે પ્રભુ ! તું તો સિદ્ધ પરમાત્મા છો ને પ્રભુ ! તું તને સંસારી ન માન. ભલે પૂર્વકર્મના યોગે, ઉદયે તને તારી સંસાર અવસ્થા દેખાતી હોય તો પણ તારા મૂળ સ્વરૂપનો સ્વીકાર કર, એનો અસ્વીકાર ન કર. સંસારદશાના સ્વીકાર આગળ એનો અસ્વીકાર ન કર. પણ તારા પૂર્ણપદનો સ્વીકાર કરીને એને ગૌણ કર તું. ગૌણ કરતાં એ ટળશે. એ એમાં અભિપ્રાય છે.

‘એવા આ સંસારને વિષે એક સમયમાત્ર પણ અવકાશ લેવાની...’ એક સમયમાત્ર પણ એ સંસાર પાછળ ખર્ચવાની ‘જ્ઞાનીપુરુષોએ હા નથી પાડી,’ સંમત નથી કરી એ વાતને. નહિ, અમે એ વાતમાં તમારી સાથે જરાય સંમત થતા નથી. તમે સંસારમાં જાવ, સંસારમાં રસ લ્યો, સંસારીપણે સંસારના કાર્યો કરો, સંસારી થઈને રહો, સંસારી થઈને જીવો, એક સમય પણ અમે એ વાતને સ્વીકારતા નથી.

‘કેવળ તે વિષે નકાર કહ્યો છે.’ એકાંતે નકાર કર્યો છે. કેવળ એટલે એકાંતે. એક સમ્યક્ એકાંત છે. ‘તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે..’ હવે આમ લીધું

કે હવે ઉલટી સ્થિતિ છે. આ જીવને તો પૂરેપૂરું સંસારનું આકર્ષણ છે, પ્રદેશે પ્રદેશેથી. જ્યાં એક સમય પણ જ્ઞાનીની આજ્ઞા નથી ત્યાં પૂરેપૂરો ડૂબી જાય છે. ત્યારે કહે છે કે તું જો પૂરેપૂરો ડૂબેલો છો તો હવે એ આકર્ષણમાંથી થોડો અવકાશ લે. હવે એમાંથી કાંઈક અવકાશ લે તું, આના માટે ખાલી જગ્યા રાખ. પૂરેપૂરું રહેવા દે તું એ બાજુ જાવું, થોડી ખાલી જગ્યા કર, અવકાશ કર તું થોડો. એ આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે. ક્યાં અવકાશ લેવાનો છે ? ઉપયોગમાં.

એમ કહીને એમ કહ્યું કે જીવ બાહ્ય નિવૃત્તિ લઈ શકે છે અને લે છે. અનેક કારણો હોય છે. ઉદયમાં તે પ્રકારની સાનુકૂળતા થતાં બાહ્ય નિવૃત્તિમાં જીવ આવી જાય છે અને આવી શકે છે. કેમ કે બીજી ચિંતા, બીજી ઉપાધિ ન હોય તો સામાન્ય રીતે બાહ્ય નિવૃત્તિ લેવી એ કોઈ એટલો અઘરો વિષય નથી. કોઈ તો વિચારબળવાળા જીવો એવી પોતાની પુણ્યના ઉદયવાળી સ્થિતિ ન હોય તો પણ જોર કરીને બાહ્ય નિવૃત્તિ લઈ લે છે. પણ ઉપયોગમાં અવકાશ રાખવો, ઉપયોગથી નિવૃત્ત થવું અને એ ઉપયોગની નિવૃત્તિ અર્થે બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં જતાં ઉપયોગને નિવૃત્ત કરવો અને તેથી બાહ્ય નિવૃત્તિ લેવી એ પ્રકારનો વિવેક હોય તો જરૂર આ માર્ગની અંદર આ માર્ગનો લાભ થાય, થાય અને થાય જ. પણ અંતર નિવૃત્તિના હેતુએ બાહ્ય નિવૃત્તિને શાસ્ત્રમાં અનુમોદન આપેલું છે. અથવા તીર્થંકરદેવની આજ્ઞામાં એ પ્રકારે નિવૃત્તિ છે. પણ એવું નથી કે નિવૃત્તિ લે અને ઉપયોગ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાંથી ન છૂટે એ નિવૃત્તિ તો જરાપણ યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- એ નિવૃત્તિ જ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ ખરેખર તો નિવૃત્તિ જ નથી. બહારનો દેખાવ ભલે નિવૃત્તિનો હોય પણ એ ખરેખર નિવૃત્તિ નથી, એમ છે. એટલે ત્યાંથી વાત લીધી કે સંસાર પ્રત્યેના ‘આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય...’ આત્માકારે થાય, આત્મારૂપે થાય, આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરે, એમ કહેવું છે. તે જ સમયે, હોં ! બીજો સમય નથી લીધો.

મુમુક્ષુ :- સમય એક જ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એક જ સમય લીધો. ભૂલ એક સમયની છે જીવની. શું કહે છે ? કે જો ઉપયોગ એક સમય માટે બહારથી છૂટીને અંદરમાં આવે તો આત્મા

થઈ જાય. એ ઉપયોગ જ આત્મારૂપ થઈ જાય છે. અંતર્મુખ થાય તો અંતર્મુખ થયેલો તે ઉપયોગ આત્માકાર છે. એક જ સમયમાં. જો એ ઉપયોગ બહિર્મુખ દિશામાંથી અવકાશ પ્રાપ્ત કરીને અંતર્મુખપણે થાય તો, અંતર્મુખપણે થાય ત્યારે, આત્મારૂપે થઈ જાય.

શું પહેલા કહ્યું ? 'પ્રદેશે પ્રદેશથી જીવ..' સંસાર બાજુ વર્તી રહ્યો છે. સર્વ પ્રદેશેથી એટલે પૂરેપૂરો ડૂબેલો છે સંસારમાં. હવે શું કરવું ? આખો ડૂબી ગયા પછી કરવું શું ? તો કહે છે, ઉપયોગમાં એક અંશ લીધો. ઉપયોગમાં નિવૃત્તિ લે. આમ કહેવું છે. ઉપયોગને નિવૃત્ત કર અને ઉપયોગને અંતર્મુખ કર. આત્મા પ્રગટ થશે કે જે આત્મા, આત્માપણે થયેલો ઉપયોગ જે સિદ્ધપદનું અનન્ય કારણ છે, મોક્ષપદનું એ અનન્ય કારણ છે.

મુમુક્ષુ :- આકરું લાગે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એકડો ઘૂંટ્યો તે દિ' એકડો આકરો લાગ્યો હતો. નિશાળે પાંચ વર્ષની ઉંમરે બેસાડ્યા, ઘરેથી વડીલોએ, બાપા હોય વડીલો હોય. પહેલો એકડો ઘૂંટ્યો અને ટીંગાટોળી કરીનેય મૂકવા જાય છે ને છોકરાને ? ઘર છોડ્યું ન હોય. નિશાળે ન ગયો હોય તો એને કેવી રીતે પરાણે (મૂકવા જાય છે) કેવું આકરું લાગે છે ! ટીંગાટોળી કરે ત્યારે શું ? એનો અર્થ શું ? કે એને બિલકુલ સોએ સો ટકા જાવું નથી. પણ એને પહેલોવહેલો મૂકવા જાય નિશાળે ત્યારે આકરું જ લાગે છે કે નહિ ? પછી આકરું લાગે છે ? જરાય આકરું લાગે છે પછી એને ? એવું છે આ. કોઈ દિ' કર્યું નથી ને ! એટલે જરા આકરું લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- આપણું લક્ષ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એના ઉપર આપણું લક્ષ નથી. એ દિશામાં આપણે ગમન કર્યું નથી. એ દિશામાં ગમન કરવા જેવું છે એવું અંતઃકરણથી, અંતરથી સંમત પણ કર્યું નથી. ઉપર ઉપરથી ઘણું કરીએ છીએ પણ અંતરમાંથી કાંઈ કર્યું નથી. એટલે આકરું લાગે છે કે આ તો અઘરું છે, કઠણ છે, આકરું છે પણ એ અરુચિએ આકરું લાગે છે. જ્ઞાનીઓએ...

મુમુક્ષુ :- એના ઉપર રુચિ નહિ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- રુચિ નથી. જ્ઞાનીઓએ એ પ્રકારના પરિણામનું વિશ્લેષણ

કર્ચું છે કે જેને એ કઠણ લાગે છે, આકરું લાગે છે, ન થઈ શકે એવું લાગે છે એ અરુચિના પરિણામ છે. જેને જે કાર્યની રુચિ હોય ને એ ગમે તેવું કઠણ હોય ને તોય તે કહે નહિ, આપણે તો એ કરવું જ છે. ગમે તેમ કરીને કરવું જ છે. આપણે એ કરવું જ છે. અશક્યને શક્ય કરવા મથે છે કે નહિ ?

સંસારમાંથી કોઈ રીતે સુખ મળવાનું છે ? જ્યાં સુખનું અસ્તિત્વ નથી ત્યાંથી સુખ મળવાનું છે ? હયાતી નથી સુખની ત્યાંથી સુખ મળવાનું છે ? તો સુખ મેળવવા માટે કેટલો પ્રયત્ન કરે છે. તો અશક્યને શક્ય કરવાનું એને કઠણ નથી લાગતું પણ જ્યાં સુખ છે ત્યાંથી સુખ લેવું છે તો કહે છે, કઠણ લાગે છે. એ કાર્યની રુચિ નથી એમ એમાંથી નીકળે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સીધું છે. અને જ્ઞાનીઓએ પોકારી પોકારીને કહ્યું છે કે એ સરળ છે. સત્ સરળ છે. સત્ સુગમ છે અને સત્ની પ્રાપ્તિ સર્વત્ર થાય છે, સર્વત્ર હોય છે. આવું પોકારી પોકારીને કહે છે. અને પોતે પામીને કહે છે કે અમે પણ એક દિવસ તો તમારા જેવા જ હતા. અરે..! તમારા જેવા નહિ, તમારાથી પણ હલકા પરિણામવાળા અમે હતા, હલકી યોગ્યતાવાળા પણ અમે હતા. અનંત કાળ તો જીવનો સંસારમાં જ ગયો છે. ત્રસમાં તો બે હજાર સાગર વધુમાં વધુ જીવ એકસાથે રહ્યો છે. પોતે તો અનેકવાર એ પહેલા પણ વયો ગયો છે. નિગોદમાં પોતે ઘણો કાળ કાઢ્યો છે. નિગોદને યોગ્ય પરિણામ કર્યા વિના એ ગયો પોતે ? કહે નહિ.

મુમુક્ષુ :- પરિણામ કર્યા ત્યારે જ ગયો ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરિણામ કર્યા ત્યારે જ (ગયો). એ તો વાસ્તવિકતા છે ને ! તો એ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે ભાઈ ! અમે પણ આવી રીતે હતા. તારી જગ્યાએ નહિ પણ તારી કરતા પણ હલકી યોગ્યતામાં હતા. અમે તને કહીએ છીએ કે સત્ સરળ છે, સુગમ છે, કઠણ નથી. ભાઈ ! તારા ઘરની વાત છે અને તું કરી શકે એવી વાત છે. હું કરી શકું અને તું ન કરી શકે, એનું શું કારણ ? મારી અને તારી જાતમાં તો ફેર નથી. તો હું કરી શકું અને તું ન કરી શકે એવું શું કરવા હોઈ શકે ? એવું છે નહિ. એવું માનીશ નહિ, એવી આડ મારીશ નહિ, એમ કહેવું છે. એવી અભિપ્રાયની આડ ન રાખવી, એમ કહે છે.

‘તે આકર્ષણથી ઉપયોગ જો અવકાશ પામે..’ જે સમયે અવકાશ પામીને અંતર્મુખ થાય ‘તો તે જ સમયે તે આત્માપણે થાય છે.’ એ જ સમયે આત્માપણે થાય. બીજો સમય ઉધાર નથી. એટલો બધો ધર્મ રોકડિયો છે. એટલો બધો રોકડિયો ધર્મ છે. ‘તે જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્ય થાય છે.’ આત્માપણે થાય છે અને આત્માની સાથે અભેદ થાય છે. અન્યપણે ન રહેવું તે અનન્ય. એને અનન્ય કહે છે. એ જ સમયે આત્માને વિષે તે ઉપયોગ અનન્યતા ધારણ કરે છે. અભેદતા ધારણ કરે છે. અને કૃતકૃત્ય દશાનો અનુભવ કરે છે. પોતે કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે.

‘એ આદિ જે અનુભવવાર્તા...’ આ પ્રકારની જે અનુભવની વાર્તાઓ છે— અનુભવનો વિષય છે ‘તે જીવને સત્સંગના દેહ નિશ્ચય વિના પ્રાપ્ત થવી અત્યંત વિકટ છે.’ આવી જે અનુભવની વાણી છે, અનુભવની વાર્તા છે એ કયા જીવને પ્રાપ્ત થાય છે ? અનુભવનો વિષય કયા જીવને સોંપાય છે ? કયા જીવને એ અંતરમાં રુચે છે ? કે જેને સત્સંગનો દેહ નિશ્ચય વર્તે છે તેને એ સુહાશે. બીજાને નહિ સુહાય. એને એમ થશે કે આ બધું શું આત્મા.. આત્મા કરે છે ? કોઈ મદદને લાયક હોય એને મદદ કરવાની હોય કાંઈ..

મુમુક્ષુ :- બધાને ઉપયોગમાં આવતી હોય..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવા બધાના ઉપયોગમાં આવી શકાતું હોય એવી કાંઈ વાત કરો. લોકોની મુશ્કેલી દૂર કરવાની વાત કરો. અત્યારે કેટલી બધી મોંઘવારી વધી છે. ગરીબ માણસોને મદદ કરવાની વાત કરો. આવી બધી રોજ આત્માની... આત્માની વાતો કરીને ઊભા થઈ જવાનું. આત્માની વાતો કરીને ઊભા થઈ જવાનું ! આમાં શું કરે છે આ બધા ? એમ થાય. તો એને એ વિકટ છે.

આવી અનુભવની જે વાત છે, જેનાથી આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ જાય, આખા સંસારનો નાશ થઈ જાય, સંસારનો નાશ થઈ જાય એટલે અનંત કાળના જન્મ-મરણના અને સર્વ પ્રકારના દુઃખનો જેમાં નાશ થઈ જાય છે, એનું નામ અનુભવની વાર્તા છે.

અને સત્સંગ એનું નામ છે કે જ્યાં અનુભવની વાર્તા ચાલે છે એનું નામ સત્સંગ છે. જ્યાં સ્વાનુભૂતિનો માર્ગ અને સ્વાનુભૂતિનો વિષય ન ચર્ચાતો હોય, ન સત્સંગની અંદર એ વિષય ઉપર વિચાર વિનિમય થતો હોય તો એ સત્સંગ નથી. તે અસત્સંગ

છે અથવા કુસંગ છે. અનુભવની વાર્તા હોય ત્યાં જ સત્સંગ છે. અનુભવનો મહિમા, અનુભવ કેમ પ્રાપ્ત થાય એ સંબંધીની ઊંડી વિચારણા અને મિમાંસા અને અનુભવ સંબંધીના ચારે પડખાંનું વિશ્લેષણ કરીને એ અનુભવ પ્રાપ્તિ તરફ જવાનો પ્રયત્ન અને વલણ એવું જ્યાં વાતાવરણ હોય એને સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. પછી સંપ્રદાય ગમે તે હોય. દ્વિગંબર સંપ્રદાય હોય એટલે એમ હોય એમ નથી. આવું હોવું જોઈએ, આ હોવું જોઈએ તો એ મૂળમાર્ગ છે. એ મૂળ વસ્તુ છે નહિતર તો બધું બહારનું ખોખું બદલાઈ જાય છે. પરિસ્થિતિ આખી બીજી થઈ જાય છે.

બીજે તો આ અનુભવની ચીજ જ નથી. દ્વિગંબર સિવાય બીજે તો આ ચીજ જ નથી. પણ દ્વિગંબરમાં પણ જ્યાં સંપ્રદાયબુદ્ધિ થઈ ગઈ અથવા જ્યાં જ્યાં ટોળું થઈ ગયું ત્યાં ત્યાં સંપ્રદાયબુદ્ધિ થઈ ગઈ કે અમે 'સોનગઢ'વાળા. અમે 'કાનજીસ્વામી'વાળા, અમે દ્વિગંબરવાળા, અમે ફલાણાવાળા. પણ જ્યાં અનુભવની વાર્તા અને અનુભવ સંબંધીનું વાતાવરણ નથી ત્યાં બધે સંપ્રદાયબુદ્ધિ થઈ જાય છે. અને જ્યાં જ્યાં સંપ્રદાયબુદ્ધિ થઈ જાય છે ત્યાં ત્યાં અનેક પ્રકાના અનિષ્ટ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- સંપ્રદાયબુદ્ધિ એટલે સંસારિક બુદ્ધિ ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સંસાર કરતા વધારે ખરાબ છે. સંસારી છે નહિ પણ સંસાર કરતા વધારે ખરાબ છે. સંસારમાં તો જીવ હલકા પરિણામ કરે છે પણ ધર્મના ક્ષેત્રમાં આવીને જ્યારે પરિણામ બગાડે છે ત્યારે એ પરિસ્થિતિ સામાન્ય સંસારી જીવો કરતાં વધારે ખરાબ હોય છે.

મુમુક્ષુ :- એ કુસંગના પરિણામ છે, પેલા અસત્સંગના પરિણામ છે. ત્યાંથી તો જીવ છૂટી શકે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે જે તરવાનું સ્થાન છે ત્યાં ડૂબવાની પ્રવૃત્તિ છે. ઓલાપણે તો તરવાનું સ્થાન નથી, ડૂબવાના સ્થાનમાં ડૂબવાની પ્રવૃત્તિ છે. એને તો ડૂબવાનું સ્થાન છૂટીને તરવાના સ્થાનમાં આવવાનો અવકાશ છે. પણ જે તરવાના સ્થાને ડૂબવાના પરિણામ થાય તો પછી ત્યાંથી તો એ બીજી કોઈ જગ્યા બાકી ન રાખી. એટલે એ પરિસ્થિતિ વધારે ખરાબ છે.

એટલે કહે છે કે જેણે 'તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે,...' દઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે જ્યાં સત્સંગ પ્રાપ્તિ થાય એવા જ સંગમાં રહેવું છે, એ સિવાયનો મારે

સંગ ન જોઈએ. અને એવા દઢ નિશ્ચય વિના એને અનુભવની જે વાર્તા છે એ સંબંધીનું પ્રાપ્ત થવું, એ સંબંધીની એ દિશાની સમીપ જવું, એ દિશામાં વળવું એ અત્યંત વિકટ છે.

‘તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે, એવા પુરુષને તે સત્સંગનો યોગ રહેવો એ દુષમકાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.’ હવે આ કાળની વાત કરી છે કે આ કાળમાં ‘તે સત્સંગ નિશ્ચયપણે જાણ્યો છે,...’ સત્સંગનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે, સત્પુરુષ છે એને ઓળખ્યા છે એવા પુરુષનો અથવા સત્પુરુષનો સત્સંગનો યોગ રહેવો તે આ ‘દુષમકાળને વિષે અત્યંત વિકટ છે.’

અમારે ત્રણ દિવસ પહેલા રાત્રે ‘સોનગઢ’માં વિદ્વાનોની એક મિટિંગ ભરી હતી. એક વાત ખ્યાલમાં આવી હતી એ કરી કે ‘ગુરુદેવ’ પ્રત્યે શ્રદ્ધાન્વિત છે એવી આપણી જે મુમુક્ષુઓની સંખ્યા છે એ આખા ‘હિન્દુસ્તાન’માં સૌથી વધારે ‘મુંબઈ’માં છે. આખા ‘મુંબઈ’ની સંખ્યા જુઓ અને બીજી બાજુ આખા ‘ગુજરાત’ની સંખ્યા જુઓ તો ૫૦-૫૦% થઈ જાય એવું છે. ૫૦%માં આખું ગુજરાત આવે. ૫૦%ની અંદર એકલું મુંબઈ આવે. બીજે તો પછી એથી ઓછી છે. પછી ‘એમ.પી.’માં જાવ, ‘રાજસ્થાન’માં જાવ, ‘યુ.પી.’માં જાવ, બીજા પ્રાંતમાં જાવ. આ તો બોર્ડરના પ્રાંત છે. પછી એથી આગળ જાવ તો એથી ઓછી છે. કેમ કે દૂરથી લોકો આવી શકે પણ ઓછા. નજીકના હોય એને સમાગમ વધારે રહ્યો. ‘ગુરુદેવ’નો પણ આવાગમન ‘મુંબઈ’થી ‘ગુજરાત’ની (અંદર વિશેષ રહ્યું).

(મુમુક્ષુ મંડળો ચાલે છે ત્યાં સ્વાધ્યાયના) માધ્યમથી સત્સંગ કરવો (જોઈએ).. તો જ્યાં ૫૦% વસ્તી છે ત્યાં સ્વાધ્યાયની શું પરિસ્થિતિ છે ? કે આપણા ચાર મંદિરમાંથી ત્રણ મંદિરમાં તો સ્વાધ્યાય થતો નથી. એક દાદર મંદિરમાં વાંચન ચાલે છે. એ તો હવે વૃદ્ધ ઉંમરના થયા છે. પણ છતાં શરીર કામ કરે છે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરે છે. બાકી મળ્યા હતા મને છ મહિના પહેલા કે મને આંખ અને કાન બંનેની તકલીફ થઈ ગઈ છે. અને થોડા વખતમાં એવું લાગે છે કે બીજા વાંચશે અને હું એના ઉપર સ્પષ્ટીકરણ આપીશ. મારે આંખે વંચાશે નહિ એવું આંખનું કાર્યું થઈ ગયું છે. અત્યારે કોઈ માણસનો ચહેરો ઓળખી શકાતો નથી.

હવે આવડો ‘ગુરુદેવ’નો ૫૦% સમાજ જ્યાં વસે છે ત્યાં જે મુખ્ય સમ્યગ્દર્શન,

સમ્યગ્જ્ઞાન સંબંધીનું કાંઈક નિમિત્ત થાય એવો કાંઈ વ્યવહાર હોય, બાહ્ય વ્યવહાર, હોં ! હજી આ તો. અંદરની વાત હજી જુદી છે. એનું કેટલું દારિદ્ર્ય છે આપણે ત્યાં. કેટલી Poor condition છે આપણી, એ વિચારવા જેવો વિષય છે. બધા વિચારવા બેઠા હતા આ દિશામાં.

ગામે ગામ જ્યાં જ્યાં 'ગુરુદેવ'નું મંડળ હોય, મંદિર હોય ત્યાં સ્વાધ્યાય તો થવો જ જોઈએ. અને એ સ્વાધ્યાય થાય એના પ્રયત્નો કરવા માટે ત્યાં વિચારણા ચાલી હતી. બે કલાક વિચારણા ચાલી હતી. એ દિશામાં કેટલાક સારા નિર્ણયો પણ લીધા છે. પણ વર્તમાન પરિસ્થિતિ તો ઘણી જ (દારિદ્ર્યવાળી છે). મોટા ભાગના મંદિરોમાં સ્વાધ્યાય નથી ચાલતા. નાના નાના ગામમાં તો આપણા મુમુક્ષુઓના ઘરો બંધ થઈને એ લોકો મોટા મોટા શહેરોમાં વસ્યા. કોઈ 'મુંબઈ', કોઈ 'અમદાવાદ' દેશ-દેશાવરમાં ચાલ્યા ગયા. એક વખત 'લાઠી'માં જાહોજલાલી હતી. આજે 'લાઠી'માં એક ઘર છે. આ પરિસ્થિતિ છે. એવી જ રીતે ઘણા મંડળોની અંદર સ્વાધ્યાય નથી થતો. મંદિર છે ભગવાનનું, પણ સ્વાધ્યાય નથી થતો. કોઈ સ્વાધ્યાય કરનારા નથી, સ્વાધ્યાયમાં રસ લેનારા નથી. જ્યાં મંડળ અને મંદિર છે અને સ્વાધ્યાય છે ત્યાં પણ સ્વાધ્યાયની અંદર ઉપસ્થિતિ રહેનારા એ પણ સંખ્યા ઘણી Poor છે, ઘણું દારિદ્ર્ય છે આ વિષયમાં. બીજી ભાષામાં કહીએ તો 'ગુરુદેવ'ની આજ્ઞા કોઈને માનવી નથી, એવી આપણે 'ગુરુદેવ'ના કહેનારા અનુયાયીઓની પરિસ્થિતિ છે. આપણે 'ગુરુદેવ'ના અનુયાયી એમ કહેવરાવા આપણે તૈયાર છીએ. 'ગુરુદેવ'ની આજ્ઞા માનવા આપણે તૈયાર નથી. આ આપણી પરિસ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ગુજરાતી (સમજ નહિ આતી. હિન્દીમેં બોલીએ. કૃપા કરે...)

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કહાં સે આ રહે હેં ?

મુમુક્ષુ :- આગ્રા સે આયે હેં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યહ બાત ચલ રહી હૈ કિ, ઇસ કાલમેં સત્સંગ વિકટ હૈ યે પરિસ્થિતિ અપને 'ગુરુદેવ' કે સમાજમેં ભી બિલકુલ ખુલ્લી પરિસ્થિતિ હૈ. ગાંવ-ગાંવમેં મંદિર, મંડળ હોને પર ભી વહાં સત્સંગ ઉપલબ્ધ નહિ હૈ. સત્સંગ તો ઐસા નહીં હૈ કિ વાંચનકાર હોવે તો હી સત્સંગ હોવે, ઐસા નહીં હૈ. વાંચનકાર નહિ હોવે, વિદ્વાન નહિ હોવે તો મુમુક્ષુઓં કો પરસ્પર મિલકરકે યે અનુભવ કી વાર્તા

કે વિષયમાં વિચારણા, જિસકો સુવિચારણા કહતે હેં એસી કોઈ સુવિચારણા કર લેની ચાહિયે. એસી સુવિચારણા કરની ચાહિયે.

આપસમાં મિલને કી કૌન સી આવશ્યકતા હૈ ? ઇસમાં થોડા ફર્ક પડતા હૈ. કી ગ્રંથ પઢતે-પઢતે કોઈ બાત સમજ મેં નહિ આવી. યા ઉલટી સુલટી અન્યથા સમજમાં આવી તો ઇસકો તો, પઢનેવાલે કો ખુદ કો પતા ચલેગા નહિ. અગર આમને-સામને બૈઠે હોંગે તો હમારા ધ્યાન નહિ જાયેગા તો ઇસ પર આપકા ધ્યાન જાયેગા કિ, ભાઈ ! આપ યે બાત કરતે હો લેકિન હમકો તો યહાં એસા લગતા હૈ, જરા અપન વિચાર કરે સાથ મેં બૈઠકર. એસા નહીં હૈ કિ મેં સહી હૂં, તુમ ખોટે હો. યે તુમહારી ગલતી હૈ, મેરી ભૂલ નહિ હૈ, એસી બાત નહીં હૈ. અપન વિચાર કરે સાથ મેં બૈઠકર. મુજે એસા લગતા હૈ, આપકો એસા લગતા હૈ તો અપને ચર્ચા કરે. ચર્ચામાં ભી અપને કો સમાધાન નહિ હોવે તો કોઈ વિશેષજ્ઞ હો ઇસકે લિયે યે બાત Pending રખ લેવે. યા ફિર કોઈ જ્ઞાનીકો પૂછને કે લિયે યે બાત કો Pending રખ લેવે. (ઇસ તરહ) અનુભવ-વાર્તા કે વિષયમાં આપસમાં સત્સંગ હોવે તો યે બહુત લાભ કા કારણ હૈ. એસા જ્ઞાનીઓને અનુભવપૂર્વક ઇસ વિષય કો સમજ કરકે જ્ઞાનીઓને અનુભવપૂર્વક સત્સંગ કી આજ્ઞા દી હૈ. યે જ્ઞાની કી આજ્ઞા હૈ.

‘શ્રીમદ્ગુરુ’ બાર-બાર લિખતે હેં, હર પત્ર મેં લિખતે હેં, યે કોઈ ફાલતું નહીં લિખતે. યે તો જબરદસ્ત વિચક્ષણ ઔર અનુભવી પુરુષ થે. જૈસે ‘ગુરુદેવ’ કે શબ્દમાં કહે તો પિછલે સેંકડો વર્ષમાં એસા પુરુષ નહિ હુઆ. એસા ‘ગુરુદેવ’ કહતે થે કિ પિછલે સેંકડો સાલમાં એસા પુરુષ નહિ હુઆ.

યહી કહતે હેં કિ જીવકો સત્સંગ કરના હી ચાહિયે. જીવન મેં ખાના હૈ, પીના હૈ, આરામ કરના હૈ, નીંદ લેના હૈ યા અપની આજીવિકા કે લિયે વ્યવસાય કરના હૈ, કુછ પ્રવૃત્તિ કરની જરૂરી હૈ, યે સભી આવશ્યકતાઓં સે સત્સંગ કી આવશ્યકતા જીસકો જ્યાદા લગી હૈ ઉસે સત્સંગ કા દઢ નિશ્ચય રહેગા. વરના યે કહેંગે કી ભાઈ ! આજ તો હમ કો યે કામ આ ગયા ઇસલિયે હમ સત્સંગમાં નહીં આયે, હમ સ્વાધ્યાય મેં નહીં આયે, આજ હમારે યહાં થોડે હમારે સગે આ ગયે, હમારે વો આ ગયે. હમારે યહાં ટેલિફોન આ ગયા, હમારે યહાં કુછ બજાર કા, ઘર કા ચીજ-વસ્તુ લેને કે લિયે જરૂરી થા તો હમ જલ્દી ચલે ગયે. કભી-કભી તો સબજી લેને કે લિયે લોગ

ચલે જાતે હેં.

અરે..! ભાઈ ! સબ્જી તરકારી સે ભી યે ગઈ-બીતી બાત હૈ ? કોઈ ઇસસે ભી નીચી કોટી કી બાત હૈ ક્યા ? જીસકો સ્વાધ્યાય આદિ કી, સત્સંગ આદિ કી પ્રધાનતા નહીં હૈ, મુખ્યતા નહીં હૈ, ઉસકો તો યે અનુભવ કી વાર્તા સમજ મેં નહીં આયેગી. અગર સત્સંગમેં બેઠેગા તો ભી ઉસકો અનુભવ કી વાર્તા સમજ મેં નહીં આયેગી. અગર ક્ષયોપશમ હોગા ઓર સમજ મેં આયેગી તો ઉસકી કિંમત નહીં આયેગી, ઉસકા મૂલ્ય નહીં આયેગા, ઉસકી પ્રધાનતા નહીં હોગી. તો યહ તો સમજ મેં આયી, ફિર ભી નહીં સમજ મેં આયી બરાબર હૈ. ઇસકા કોઈ મૂલ્ય નહીં હૈ.

ઇસલિયે કહતે હેં કિ 'ઐસે અનુભવ કી વાર્તા ઉસ જીવકો સત્સંગ કે દઢ નિશ્ચય બિના...' જીવનમેં સત્સંગ હોના હી ચાહિયે, જ્યાદા સે જ્યાદા હોના ચાહિયે, અધિક સે અધિક સત્સંગ મેં સમય ઓર શક્તિ વ્યતીત કરની ચાહિયે, ઐસે અભિપ્રાય કો દઢ નિશ્ચય કહતે હેં. ઐસે દઢ નિશ્ચય બિના સત્સંગ કી પ્રાપ્તિ ઓર અનુભવ કી વાર્તા કી 'પ્રાપ્તિ હોના અત્યંત વિકટ હૈ.'

'યહ સત્સંગ નિશ્ચયરૂપ સે જાના હૈ,..' ઐસા સત્સંગ, યહ સત્સંગ, જિસમેં અનુભવ કી વાર્તા હોતી હૈ જહાં. નિશ્ચયરૂપસે, ઇસકા નિશ્ચય સ્વરૂપ જિસને જાના હૈ, ઐસે પુરુષ કા, ઐસે પુરુષ કો સત્સંગ કા યોગ રહના, ઐસે સત્સંગ કા ઐસા સ્વરૂપ હૈ ઐસા જાના હૈ ઓર ઐસા જાના હૈ ઉસકી ક્યા હાલત હોતી હૈ ? કિ ઉસકો સત્સંગ કી અત્યંત અત્યંત ભાવના રહતી હૈ, બહુત ભાવના રહતી હૈ કિ કહીં ભી સત્સંગ મિલે મેં મેરી કુછ મુશ્કેલી હૈ ઉસકો ગૌણ કરકે, મેરી તકલીફોં કો મેં ગૌણ કરકે સત્સંગમેં રહુંગા. ઐસે સત્સંગ કી જિસકો ભાવના હુઈ હૈ, સત્સંગ કા મૂલ્ય જીસકો બહુત હુઆ હૈ, ઐસે જીવ કો ભી સત્સંગ કા યોગ મિલે ઐસા કાલ નહીં હૈ. ઉસકો ભી બહુત દુર્લભતા સે સત્સંગ મિલે ઐસા યહ કાલ હૈ.

માને પૈસા મિલ જાના, સત્તા મિલ જાની, બહુત કુછ અનુકૂલતાઓં કી પ્રાપ્તિ હો જાની અનેક પ્રકાર કી, યહ સબ સુલભ હૈ, સત્સંગ ઇતના સુલભ નહીં હૈ. યહ બાત સમજે બિના એક અક્ષર ભી પલ્લે પડનેવાલા નહીં હૈ. કુછ ભી પઢે, કુછ ભી સુને એક અક્ષર ભી ઉસકો પલ્લે પડનેવાલા નહીં હૈ. યહ પરિસ્થિતિ હૈ. ઐસા યે નિકૃષ્ટ કાલ હૈ. ક્યોંકિ જહાં અનુભવ કી વાર્તા હો ઐસે અનુભવ કી વાર્તા

કી રુચિવાલે જીવ હી બહુત કમ હે. ઇસ કાલમેં એસે જીવ હી બહુત કમ હે. એસે જીવ કમ હોને સે ઇસકી દુર્લભતા હો ગઈ. યહ બાત હે.

હમારે ગાંવ કે એક સંબંધી આયે થે. મૈને પૂછા કિ ભાઈ ! આપકે યહાં સ્વાધ્યાય ચલતા હે કે નહિ ચલતા ? પહલે તો ચલતા થા, આજકલ ચલતા હે કિ નહિ ચલતા ? પૂછા થા. અભી વહાં તો બહુત-સે લોગ મિલે ન. તો પૂછા થા, આપકે ગાંવ મેં મંદિર હે, પહલે સ્વાધ્યાય ચલતા ભી થા. આજકલ ચલતા હે કિ નહિ ચલતા હે ? હમ એસે સમાચાર પૂછ લેતે હેં, કભી-કભી કોઈ સ્નેહિ મિલ જાતે હેં તો સ્નેહવશ ઇતની બાત કર લેતે હેં. તો કહા, હાં.. પહલે તો ચલતા થા, અબ નહિ ચલ રહા હે. કયા કારણ હે ? કારણ યહ હે કિ અભી સંખ્યા હમારી કુછ ઘટ ગઈ હે. કુછ લોગ બહાર ચલે ગયે. કુછ ઉમ્ર બઢકરકે વિદાય હો ગયે. ઔર કુછ સંજોગવશાત બહાર ગયે તો હમારે ઘર કી સંખ્યા ઘટ ગઈ હે.

(હમને કહા), ભલે કુછ કમ ઘર હો, ઇસમેં કયા હે ? આપસમેં બૈઠકર ચર્ચા-વાર્તા કરો 'ગુરુદેવ'કા પ્રવચન હે (ઉસે) સુનો. ઉસ પર સે ચર્ચા વાર્તા કરો. માત્ર સુનતે રહો એસા નહીં, પઢતે રહો એસા નહીં, આપસમેં વિચાર-વિમર્શ કરો. તો કહા, બાત તો આપ કી અચ્છી હે, સૂઝાવ અચ્છા હે. લેકિન મન હોના ચાહીયે. ઇસકે લિયે ચાહના હોની ચાહીયે, ભાવના હોની ચાહીયે, દિલ હોના (ચાહીયે). જો ભી થોડે હેં ઉસમેં વહ ભાવ નહિ રહા હે. દર્શન કરને કો આતે હેં, દર્શન કરકે ચલે જાતે હેં. મંદિર આધા ઘંટા, ઘંટા ખુલા રહતા હે ફિર બંધ હો જાતા હે. ક્યોંકિ આનેવાલે કમ હેં. દર્શન હો ગયે. પુજારી કો માલુમ પડતા હે, વહ ઘંટા, ડેઢ ઘંટા ઠહરતા હે. ઠીક હે, વો આ ગયા, ઉસકા ઘરવાલા આ ગયા, ઉસકે ઘરવાલે આ ગયે, ઉસકા તો ઠીક હે. ચલો મંદિર કરો બંધ. યહ હાલત હો ગઈ (હે).

એસે ગાંવ-ગાંવ મેં હમારે યહાં ભી 'ગુરુદેવ' કી જો ખાસ આજ્ઞા થી ઉસ આજ્ઞા કે અનુરૂપ પરિસ્થિતિ નહીં રહી હે. પરિસ્થિતિ નહીં રહી હે ઇસકા કારણ દૂસરે કોઈ લોગ નહીં હે, હમ હી ઇસકે કારણ હે. હમારી જો રુચિ હે વહ ઇસ વિષય મેં સમાપ્ત હો ગઈ હે, હમારી રુચિ ઉલટી હો ગઈ હે, હમારી રુચિ બિગડ ગઈ હે ઇસ કારણ સે હમ સત્સંગ નહિ કર પાતે હેં. સત્સંગ હમારે યહાં કમ હો ગયા, કમ હોતે જા રહા હે યહી કારણ હે.

ફિર 'સોભાગભાઈ' કો અંગત એક સુઝાવ દિયા હે કિ 'જિસ ચિંતા કે ઉપદ્રવસે તુમ ઉલઝન મેં હો, યહ ચિંતા ઉપદ્રવ કોઈ આપકી શત્રુ નહીં હૈ.' દેખિયે ! 'સોભાગભાઈ' બહુત ભાગ્યશાલી જીવ હેં, બહુત પાત્ર જીવ હેં તો ઉનકે અંગત જીવનમેં ઇતના રસ લેતે હેં. જ્ઞાની કભી કિસી કે વ્યક્તિગત જીવનમેં રસ નહીં લેતે. કોઈ અપની-અપની યોગ્યતા અનુસાર કુછ ભી કરતે રહે, જ્ઞાની ઇસમેં માથા નહિ મારતે. ઉનકો સમય નહિ ઇતના. વે અપને કામ મેં પડે હેં. તો કભી-કભી કોઈ તીવ્ર રુચિવાલા હો, અચ્છી પાત્રતાવાલા હો, ઇસકે પ્રતિ ઉનકી કરુણાદષ્ટિ, ઉસકી કૃપાદષ્ટિ વિશેષરૂપ સે હો જાતી હૈ, યહ એક કુદરતી પરિસ્થિતિ હૈ. એસી પરિસ્થિતિ 'સોભાગ્યભાઈ' ઓર 'શ્રીમદ્જી' કે વિષય મેં થી.

કુદરતી 'સોભાગ્યભાઈ' કા નામ હી 'સોભાગ્યભાઈ' હૈ. અચ્છા ભાગ્ય જીસકા હો, અચ્છી જીસકી હોનહાર હો ઉસે સુભાગ્ય કહતે હેં. તો યે વાસ્તવમેં વાકેહી સોભાગ્ય થે. હાલાકી ઉનકી વર્તમાન પરિસ્થિતિ આર્થિકદષ્ટિ સે બહુત કમજોર થી. આર્થિક દષ્ટિ સે દારિદ્ર્ય થા. સામાન્ય તોર-સે દારિદ્ર્યતા નહિ હોવે ઇતની દારિદ્રતા થી કિ જિસમેં ઇજજત કા સવાલ હો જાય. ખાને-પીને કી સમસ્યા ખડી હો જાય. કુટુંબ કો ખીલાને-પીલાને કી, આજીવિકા કી સમસ્યા હો જાય, એસી દારિદ્ર્ય પરિસ્થિતિમેં થે. વો જાનતે થે, કભી કહતે ભી થે. ઉસ વિષય મેં એક પંક્તિ મેં બહુત સુંદર સૂચના કી હેં કિ 'જીસ ચિંતા ઓર ઉપદ્રવ સે આપકો મુંઝવણ હોતી હૈ યહ ચિંતા-ઉપદ્રવ આપકી કોઈ શત્રુ નહિ હૈ.' આપ ઇસ તરહ સે કભી નહિ દેખો. બહુત ગહરા પરમાર્થ હૈ ઇસ વિષયમેં. ઉપર-ઉપર સે યહ બાત સીધીસાદી લગતી હૈ એસા નહીં હૈ.

હમ વિચાર કરેં ઇસ પંક્તિ પર, એક વચન પર વિચાર કરેં કિ પ્રતિકૂલતા આતી હૈ તો જીવ કો એકદમ દ્વેષયુક્ત પરિણામ હો જાતે હેં. જેસે કોઈ નિંદા કરતા હૈ તો દ્વેષ આતા હૈ ના ? આપ હમારી બુરાઈ કરતે હો ક્યા ? એસા લગ જાતા હૈ. યહ પ્રતિકૂલતા, યહ ભી એક પ્રતિકૂલતા હૈ ઓર કુછ ભી પ્રકાર કી પ્રતિકૂલ સંજોગ હો, આખિર મેં પ્રતિકૂલતા હૈ કિ જીસકે પ્રતિ અણગમા ઓર દ્વેષ હો જાતા હૈ. ઓર શત્રુ કે પ્રતિ ક્યા હોતા હૈ ? દ્વેષ હોતા હૈ. યહ કોઈ શત્રુ નહિ તુમહારા. પ્રતિકૂલતાએ કોઈ તુમહારી શત્રુ નહીં હૈ. યહ તો અચ્છી ચીજ હૈ. મુમુક્ષુ કે લિયે,

સાધક કે લિયે યહ અચ્છી ચીજ હે. યે બુરી ચીજ નહીં હે. યહ બિઠાના થોડા કઠીન હે. દૂસરોં કે લિયે બિઠાના તો ઠીક હે, લેકિન અપને આપ કે લિયે બિઠાના થોડા કઠીન હે. મેરા યહ કહને કા હે. દૂસરે કે લિયે તો હમ કહે કે ભાઈ ! તુમ કો પ્રતિકૂલતા આપી તો તુમ સમાધાન રખો ન, ભાઈ ! આપકા પૂર્વકર્મ ઐસા હોગા ઇસલિયે ઐસા હુઆ. ઇસમેં આપ કાહેકો ગડબડી કરતે હો ? પરિણામ ક્યોં બિગાડતે હો ? ઐસા કહેંગે. સમજે ? લેકિન અપને આપ પર યે પ્રતિકૂલતા આ જાયે તો જીવકા પરિણામ બિગડ જાતા હે.

ઇસમેં બહુત સુંદર Tone હે કિ કિસી ભી પ્રતિકૂલતા કોઈ શત્રુ નહીં હે કી તુમ દ્વેષ કર રહે હો. વાસ્તવમેં તો સંસાર મેં ઐસી પ્રતિકૂલતા આને સે સંસાર કા સ્વરૂપ અચ્છી તરહ વિચારને કા એક યોગ ઔર એક પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોતા હે. ઇસલિયે ઐસે પ્રસંગમેં આત્મસાધન અધિક તૌર સે સૂઝતા હે ઔર પ્રવૃત્તિ કર સકતે હેં ઇસલિયે સુખદાયક હે. શત્રુ તો નહિ હે કિન્તુ યે મિત્ર હે, ઐસી બાત હે.

મુમુક્ષુ :- પ્રતિકૂલતા મિત્ર હે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- યે મિત્ર હે. શત્રુ નહિ હે લેકિન યે મિત્ર હે. ક્યોંકિ મિત્ર હે વહ સહાય કરતા હે તો ઇસને સહાય કર દિ હમારી. અચ્છા હુઆ કિ ઐસા પ્રતિકૂલ પ્રસંગ આયા તો હમારે લિયે તો યહ સંસાર કા સ્વરૂપ ઔર આત્મસાધન કે વિષય મેં અધિક ગહરાઈ મેં જાને કે લિયે હમ કો એક ઔર પ્રસંગ મિલ ગયા. એક અધિક પ્રસંગ હમકો મિલ ગયા. હમારે લિયે તો યહ ઉપકારી બાત હો ગઈ. જૈસે મિત્ર ઉપકાર કરતા હે ઐસે મુમુક્ષુ કો પ્રતિકૂલ પ્રસંગ ઉપકાર કર લેતા હે. ઐસા હો જાતા હે. આયેગા, ૪૪૭ કા પત્ર ઇસી મુદ્દે પર હે. ઇસી વિષય પર તો સારા પત્ર હે. લેકિન જ્ઞાનીઓંકા દષ્ટિકોણ સત્પુરુષોંકા દષ્ટિકોણ કિતના સમ્યક્ હે ! ઔર સમ્યક્ હે ઇસકા નામ કયા હે ? કિ જહાં સમસ્ત સંસાર મુંઝવણકા અનુભવ કરે, દુઃખકા અનુભવ કરે, પ્રતિકૂલતા મેં દ્વેષકા પરિણામ હો જાવે, ઇસી સમય યે આત્મહિત મેં લગ જાતે હેં. આત્મહિતકા ઉસકો યહી કારણ પડતા હે. ઇસીકા નામ સમ્યક્ હે. સમ્યક્ શબ્દ તો બહુત આસાન હો ગયા હે હમારે યહાં, લેકિન ઇસીકા નામ સમ્યક હે. ઐસી સમ્યક્ પરિણામ કી જો ચાલ હે જ્ઞાનીઓંકી, સત્પુરુષોંકી, ઇસ ચાલકા અધિક સે અધિક ઔર સૂક્ષ્મ સે સૂક્ષ્મ ઔર અનેક તરહ-તરહ કે પહલુ,

एन पत्रोंमें 'श्रीमद्भू' के वचनोंमें पडा है. 'श्रीमद्भू' का जो वचनामृत है इसमें यल बात सबसे ज्यादा आयी है और यल बात सबसे ज्यादा परमार्थ मार्ग के लिये अनुकूल है.

आत्मा अनंत गुण का पींड है ऐसा जो अध्यात्मका विषय है, हम इस बात पर तो जलदी से संमत हो जायेंगे. लेकिन ऐसी बातों में हम को संमत होना कठीन हो जायेगा. अगर संमत हो जायेगे तो हमारा हित हो जायेगा. और वल बात को हम स्वीकार कर लेंगे लेकिन हमारा हित हुआ नहल है. कुछ कारण भी है इसके पीछे. इसका यली कारण है कि सम्यक्ता से इसके जो पल्लु है वल हम समजे नहल. इसलिये वल बात भी-अनंत गुण के पींड को भी हम ठीक तरल समजे नहल, सम्यक् प्रकार से समजे नहल है, यल बात है. इस पर तो यर्था करनी है. अपनी जो ये तैयारी यल रही है वल इसी मुद्दे पर तो यर्था कर रहे हैं. इसका विशेष विचार करना है कि यल चीज क्या है ?

'श्रीमद्भू' के वचनामृत का जतनी गहराई से विचार करते हैं, इस विषय में जतनी गहराई में उपयोग यलता है, उतनी ही इनके प्रति भक्ति बढती है. 'श्रीमद्भू' के प्रति उतनी ही भक्ति बढती रहती है. यली डालत हैं इनके वचनामृतों के स्वाध्याय में.

मुमुक्षु :- बहुत भरा है

पूज्य भाईश्री :- देभीओ. क्या बात कर दी है ! बात तो लगे सामान्य, संसारी की. यल तो आर्थिक प्रतिकूलता नहल लेना. यल तो अेक प्रसंग हुआ है 'सोभाय्यभाई' को. लेकिन किसी भी प्रकार कि प्रतिकूलता आओ. आमंत्रित करो. मुमुक्षु तो प्रतिकूलताओं को आमंत्रित करो. अनुकूलता की आतुरतामें, अपेक्षा में मत जओ. यल तो कोरा ही कोरा केवल अेकांत आर्तध्यान है. इस आर्तध्यान में तो कर्मबंधन के सिवा कुछ लाभ नहल है, अधोगति के सिवा कुछ लाभ नहल है. तो प्रतिकूलता तो मुमुक्षु के लिये संसारमें से तीरने के बराबर अेक प्रसंग हो जाता है, तीरने के लिये अस्थे से अस्थल प्रसंग हैं.

'सोभाय्यभाई' को यल कलते हैं और 'सोभाय्यभाई'ने तो अपना हित कर ही लिया. इस सत्पुरुष के समागम से उन्होंने तो अपना अनंतकाल का निवेडा

કર લિયા. તો ઇસ પર સે હમેં ભી, 'શ્રીમદ્જી'ને તો ભલે હી 'સોભાગ્યભાઈ' કો કહા હો, હમને તો ઉસને ઉસકો કહા એસા સ્વાધ્યાય નહિ કરના હૈ, યહ તો હમકો કેસે લાગુ પડતા હૈ ? હમારે જીવનમેં પ્રતિકૂલતાએં આતી હૈ કિ નહિ આતી હૈ ? સભી કો આતી હૈ. હમ ઉસ વક્ત ક્યા કરતે હેં ? હમ મુંઝાતે હૈ ? હમ કો દ્વેષ હો જાતા હૈ ? હમ કો અણગમા (હોતા હૈ) ? અણગમા હોતા હૈ વહી દ્વેષ હૈ. ફિર કોઈ બોલે, નહિ બોલે દૂસરી બાત હૈ. લેકિન અંદર મેં પરિણામ હોતા હૈ તો બાત હો ગઈ પૂરી. ઇસસે યહ બાત નિકલતી હૈ.

મુમુક્ષુ :- સિર પર અંગારે હો, ઉસે....

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- મિત્ર બનાયા કી નહિ બનાયા 'ગજસુકુમાલ'ને ? અભી તો યે નમો લોયે સવ્વ સિદ્ધાંશં મેં બિરાજમાન હૈ. 'ગજસુકુમાલજી' કી આત્મા કહાં હૈ અભી ? સિદ્ધાલય મેં. બનાયા કી નહિ બનાયા ? વો ભી ઇનકે સસુર થે. દૂસરે તો કોઈ નહિ થે. પર અનુકૂલતા-પ્રતિકૂલતા તો જહાં ભી થોડા બહુત સંબંધ હૈ વહીં હોતી હૈ ન ? બિલકુલ સંબંધ નહિ હૈ વહાં કૌન કિસ કે સામને દેખતા હૈ ? દેખતા હૈ કોઈ કિસી કે સામને ? બહુત સી બસ્તી હોતી હૈ શહર મેં. જહાં થોડો ભી સંબંધ હૈ વહાં હી અનુકૂલતા-પ્રતિકૂલતા કી ગડબડી ચલતી હૈ. તો કહતે હેં કિ, ઠીક હૈ. પ્રતિકૂલતા તો આઓ. મુમુક્ષુજીવ ઉસકો આમંત્રિત કરતા હૈ હંમેશા.

જ્ઞાની-સત્પુરુષ કહતે હેં કિ યહ કોઈ ચિંતા કા વિષય નહિ હૈ. ક્યોંકિ યહ શત્રુ નહીં હૈ. ઔર સન્માર્ગમેં કોઈ શત્રુ હોતે હી નહીં. મુમુક્ષુઓં કો કોઈ શત્રુ હોતે હી નહીં હૈ. જીસ મુમુક્ષુઓં કો સન્માર્ગ પર ચલના હૈ ઉનકે લિયે તો કોઈ શત્રુ હોતે હી નહીં હૈ. સત્પુરુષ કો નહિ હૈ ઔર સત્પુરુષ કે જો આશ્રિત હોતે હેં ઉનકો ભી નહીં હોતે. ઔર જો સત્પુરુષ કે આશ્રિત હોતે હેં વહી મુમુક્ષુ હેં. ઇસલિયે ઉનકો તો કોઈ શત્રુ હી નહિ હૈ. ઠીક હૈ, આપ એસી બાત લિખતે હેં, 'સોભાગભાઈ' કો કહતે હેં કિ, આપ એસી કોઈ ચિંતા કી બાત સોચતે હો, ઉપદ્રવ હોતા હૈ ઉસકી બાત લિખતે હો, કિન્તુ એક જ્ઞાનવાર્તા અવશ્ય લિખના.

હમારા તો સત્સંગ કા સંબંધ આપકે સાથ, કોઈ સાંસારિક સંબંધ તો હૈ નહીં, તો કોઈ જ્ઞાનવાર્તા કર લેના હમારે સાથ. યહ હમકો બહુત પ્રિય હૈ. જ્ઞાનવાર્તા હમકો બહુત પ્રિય હૈ, અનુભવ કી વાર્તા હમકો બહુત પ્રિય હૈ. ઇસલિયે હમકો એસી બાત

કરના. યહ હમકો હમારી રુચિ કા વિષય હૈ, હમારી ભાવના કા વિષય હૈ તો હમ યે ચાહુંગે આપસે કી આપ બાર-બાર હમારે સાથ જ્ઞાનવાર્તા કરતે રહુંગે કિ જિસસે હમારી જો ભાવના હૈ વહ ઔર બઢે, ઔર બઢતી જાય.

મુમુક્ષુ :- આજે વૈશાખ સુદ, ૩ ના દિવસનું મહત્ત્વ સમજવું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વૈશાખ સુદ ૩ કા મહત્ત્વ તો ઐસા હૈ કિ ઇતિહાસ પુરાણ કે હિસાબ સે તો આજ ભગવાન આદિનાથજીને, તીર્થંકરદેવ પ્રથમ તીર્થંકરદેવને આજ ઇક્ષ્વરસ સે છહ મહિને કે ઉપવાસ કે બાદ પારણા ક્રિયા. શ્રેયાંસકુમારજીને ભગવાન કો આહારદાન ક્રિયા થા. ઉસકા યહ મહત્ત્વપૂર્ણ દિન હૈ. ભગવાન કે આદિનાથ ભગવાન કે આહારદાન કા, પ્રથમ આહારદાન કા યહ મુખ્ય દિન હૈ. વે મુનિદશામેં આત્મધ્યાનમેં લગ જાતે થે તો છહ-છહ મહિને તક આહાર કા વિકલ્પ નહિ ઉઠતા થા. છહ મહિને કે બાદ વિકલ્પ ઉઠતા થા તો કોઈ આહારદાન કી વિધિ નહિ જાનતે થે, ઇસલિયે અવિધિ સે તો શરીર છૂટ જાવે તો ભી મુનિરાજ આહાર નહીં કરે. ઇસલિયે વે જંગલમેં ચલે જાતે થે. ફિર 'શ્રેયાંસકુમાર' કો યહ સ્વપ્ન આતા હૈ કિ પૂર્વભવમેં દિગંબર મુનિરાજ કો હમને ઐસે આહારદાન ક્રિયા થા. ઐસે ભગવાન કો આહાર દાન કરતે હેં. ઉનકો સ્વપ્ન આતા હૈ કી કલ્પવૃક્ષ સુખ રહા હૈ. ઔર કલ્પવૃક્ષ તો કભી સુખતા નહિ હૈ, તો યહ ક્યા વિચિત્ર હૈ ?

દૂસરા વૃક્ષ તો સુખ જાવે લેકિન કલ્પવૃક્ષ તો દૂસરોં કો ભી હરાભરા કર દેતા હૈ તો ખુદ તો કેસે સુખે ? લેકિન સ્વપ્ન ઐસા વિચિત્ર આયા કિ અરે...! યહ કલ્પવૃક્ષ સુખ રહા હૈ. ઇસમેં સે જાતિસ્મરણ હો જાતા હૈ. સ્વપ્ન તો કલ્પવૃક્ષ કા આયા હૈ. યહ ક્યા હૈ ? ઇસમેં સે જાતિસ્મરણ હો જાતા હૈ. જાતિસ્મરણ મેં પતા ચલતા હૈ કિ ઇસ વિધિ સે હમને આહારદાન દિયા હૈ. તો ભગવાન કો આજ આહારદાન દિયા. યહ બાત હૈ. હમારે મંદિરજી જી ભી આજ ૨૦વી સાલ કી વર્ષગાંઠ હૈ તો આજ ઇસ સ્વાધ્યાય કે બાદ શિખરજી પર નયી ધજા લગાયુંગે. તો અપને લિયે ભી યહ ભાવના કા વિષય હૈ, ઉસકા માંગલિક દિન હૈ. યહાં તક રખતે હેં.

પત્રાંક-૪૪૭

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૮, ભોમ, ૧૯૪૯

જ્યાં ઉપાય નહીં ત્યાં ખેદ કરવો યોગ્ય નથી.

ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જે થાય તેમાં સમતા ઘટે છે; અને તેના ઉપાયનો કંઈ વિચાર સૂઝે તે કર્યા રહેવું એટલો માત્ર આપણો ઉપાય છે.

સંસારના પ્રસંગોમાં ક્વચિત્ જ્યાં સુધી આપણને અનુકૂળ એવું થયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે સંસારનું સ્વરૂપ વિચારી ત્યાગજોગ છે, એવું પ્રાયે હૃદયમાં આવવું દુર્લભ છે. તે સંસારમાં જ્યારે ઘણા ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે વખતે પણ જીવને પ્રથમ તે ન ગમતો થઈ પછી વૈરાગ્ય આવે છે; પછી આત્મસાધનની કંઈ સૂઝ પડે છે; અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના વચન પ્રમાણે મુમુક્ષુ જીવને તે તે પ્રસંગો સુખદાયક માનવા ઘટે છે, કે જે પ્રસંગને કારણે આત્મસાધન સૂઝે છે.

અમુક વખત સુધી અનુકૂળપ્રસંગી સંસારમાં કદાપિ સત્સંગનો જોગ થયો હોય તોપણ આ કાળમાં તે વડે વૈરાગ્યનું યથાસ્થિત વેદન થવું દુર્લભ છે; પણ ત્યાર પછી પ્રતિકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈ કોઈ પ્રસંગ બન્યા કર્યા હોય તો તેને વિચારે, તેને વિમાસણે સત્સંગ હિતકારક થઈ આવે છે; એવું જાણી જે કંઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગની પ્રાપ્તિ થાય તે આત્મસાધનના કારણરૂપે માની સમાધિ રાખી ઉજાગર રહેવું. કલ્પિત ભાવમાં કોઈ રીતે ભૂલ્યા જેવું નથી.

તા. ૨૮-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૫
પત્રાંક - ૪૪૭, ૪૪૮, ૪૪૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ. પાનું ૩૭૧. ‘રેવાશંકરભાઈ’ને ‘મોરબી’ પત્ર લખેલો છે. ‘જ્યાં ઉપાય નહિ ત્યાં ખેદ કરવો યોગ્ય નથી.’ જ્યાં ઉપાય નથી એટલે જે વસ્તુ શક્ય નથી એ સંબંધી અસમાધાનથી ઉત્પન્ન થતી જે આકુળતા, તે આકુળતા કરવા યોગ્ય નથી. પરંતુ પરપદાર્થમાં પોતાની ભિન્નતા સમજીને એ ભિન્નતાને લીધે જે કાંઈ થાય છે તે સ્વયં થાય છે. આત્મા એનો કર્તા-હર્તા થઈ શકતો નથી એવું સમાધાન કર્તવ્ય છે.

‘ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે...’ એટલે કે કુદરતે. ઈશ્વરેચ્છાનો અર્થ એ છે. અન્યમતની વાત નથી. કોઈ ઈશ્વર છે ને અને એને ઈચ્છા છે અને એની ઈચ્છા પ્રમાણે બધું થાય છે એમ નથી. ઈશ્વરેચ્છા એટલે કુદરતી રીતે જે કાંઈ થાય, થવા યોગ્ય હોય, કુદરતના ક્રમમાં જે કાંઈ થવા યોગ્ય હોય તે થાય. તેમાં સમતા ઘટે છે. તેમાં આકુળતા કરવા યોગ્ય નથી. એમાં સમતા રાખવી યોગ્ય છે એટલે કે પરિણામને વિષમ કરવા યોગ્ય નથી. સમ પરિણામથી એ જાણવા યોગ્ય છે કે જે કુદરતના ક્રમમાં થવાયોગ્ય હોય છે તે થાય છે. કુદરતના ક્રમની બહાર કાંઈ થઈ શકતું નથી. એ રીતે સમાધાન રાખવા યોગ્ય છે. અને તેના ઉપાયનો કાંઈ વિચાર સૂઝે, છતાં પોતાને કાંઈ ઈચ્છા હોય, કાંઈ ઉપાય કરવાનો વિચાર હોય તો વિચાર સૂઝે એ પ્રમાણે વર્તવું, પણ એ પરિણામનો આપણો ઉપાય છે. એટલું પરિણામમાં આપણે કરી શકીએ કે રાગ હોય એટલે વિકલ્પ આવે, વિકલ્પ આવે એ અનુસાર જે પ્રવૃત્તિ થવા યોગ્ય હોય તે થાય, કરી શકાય છે એમ નહિ.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એટલે શું છે કે ઈચ્છા અનુસાર જ્યારે જીવને સામે

સંયોગોમાં કાર્ય નથી થતું ત્યારે આકુળતા થઈ આવે છે. એ આકુળતા કરવા જેવી નથી. કુદરતના ક્રમમાં જે થવા યોગ્ય હશે તે થશે, નહિ થવા યોગ્ય હોય તે નહિ થાય. એવી સમજણથી સમાધાન રાખવું યોગ્ય છે. છતાં પણ વિકલ્પ જોર કરે, વિકલ્પ આવ્યા કરે તો જે કાંઈ વિચાર સૂઝે, વિચાર સૂઝે એમાં શું ? કે વિવેકપૂર્વક જે વિચાર સૂઝે એમ વાત છે. અવિવેકપૂર્વક નહિ. સારાસારનો વિવેકપૂર્વક જે વિચાર સૂઝે કે આ કરવા યોગ્ય છે, આ નથી કરવા યોગ્ય, વ્યવહારે પણ શું છે ? એ રીતે. તો એટલું કયાં રહેવું એ માત્ર આપણો ઉપાય છે. એથી વધારે કેમ થયું જ નહિ ? એ પ્રશ્ન નહિ હોવો જોઈએ. બસ, એ દિશાની અંદર કે આ કાર્ય યોગ્ય છે અને આ યોગ્ય કાર્ય કરવા જેવું છે એમ લાગે તો એટલો વિચાર આવે, એટલો વિચાર આવે અને એ સંબંધી જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ સૂઝે કે આ કાર્યમાં આ પ્રવૃત્તિ યોગ્ય છે. કેમ કે કોઈ અયોગ્ય રસ્તેથી અથવા તો અયોગ્ય સાધનથી કોઈ કાર્ય કરવાનો વિચાર નહિ હોવો જોઈએ. યોગ્ય સાધનથી, શુદ્ધ સાધનથી. અશુદ્ધ સાધનથી નહિ. એનું નામ વિચાર છે. નહિતર અવિચાર છે. વિચાર અને અવિચારમાં આ ફર્ક છે. કે જે અવિચારીપણે ચાલે છે તે ગમે તે સાધન અપનાવે છે. જે વિચારવાન છે તે શુદ્ધ સાધન સિવાય એને બીજો વિચાર કોઈ ઉપાયની દૃષ્ટિએ પણ નથી હોતો. ઉપાય તો એટલો જ ઉપાય છે એની અંદર, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- શુદ્ધ સાધન એટલે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શુદ્ધ સાધન એટલે જે કાંઈ કાર્ય સંબંધી નૈતિકતાનો વિષય છે એની અંદર એટલી વાત છે. વ્યવહારે પણ જેમાં નૈતિકતા હોય છે, પ્રમાણિકતા હોય છે. એમ. ગમે તેમ કરીને કરવું એવું ન હોય. એમ. કેમ કે એ તો થવાયોગ્ય હોય તે થાય છે, નહિ થવા યોગ્ય હોય તે થતું નથી. થવાયોગ્ય હોય છે તેની પાછળ કોઈનો રાગ હોય છે માટે થાય છે એવું નથી. ઈચ્છા હોય છે માટે થાય છે એવું નથી. અનિચ્છાથી નથી થતું એવું પણ નથી. એ તો કુદરતના ક્રમનો વિષય છે. એટલું રાખીને પોતાનો વિકલ્પ હોય તો પણ એની અંદર સાધનની શુદ્ધિ હંમેશા આવશ્યક છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એનું નામ વિચાર છે. તેના ઉપાયનો કાંઈ વિચાર સૂઝે એમ. વિચાર સૂઝે એટલે શું ? એનો અર્થ શું વિચાર સૂઝે એટલે ? કે શુદ્ધ સાધનથી

જે કાંઈ વિચાર સૂઝે એટલા પૂરતી પ્રવૃત્તિ થાય તો જુદી વાત છે. એટલો ઉપાય છે. એથી એની આગળની મર્યાદા નથી.

મુમુક્ષુ :- કર્તાબુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. પણ કર્તાબુદ્ધિ મોળી તો પાડી શકાય છે. કર્તાબુદ્ધિ એ મિથ્યાત્વ છે. તો એમાં પણ તીવ્રતા-મંદતાનો તો ભેદ છે. તો જે કર્તાબુદ્ધિ તૂટી નથી તો તીવ્રતામાં ચાલ્યો જાય તો કોઈ દિ' પાછો ન વળી શકે. પણ જે કાંઈ એને સમજવા મળ્યું છે શાસ્ત્રથી, સત્પુરુષથી, જ્ઞાનીથી એને લઈને જો એનું મિથ્યાત્વ મંદ પડે તો એની કર્તાબુદ્ધિ પણ મંદ પડે. તો એનો વિચાર-વિવેક યથાયોગ્ય હોય, નહિતર વિચાર વિવેકની અંદર પણ યથાર્થતા રહેતી નથી. તીવ્ર મિથ્યાત્વને લઈને વિચારણામાં યથાર્થતા નથી રહેતી.

‘શ્રીમદ્જ્ઞ’એ ‘આત્મસિદ્ધિ’ની અંદર એ વિષયમાં એક બહુ સારી વાત લીધી છે કે જ્યાં સુવિચારણા થાય છે ત્યાં આત્મજ્ઞાન થાય છે. ‘જ્યાં ઊપજે સુવિચારણા, ત્યાં પ્રગટે નિજજ્ઞાન.’ નિજજ્ઞાન કહો કે આત્મજ્ઞાન કહો. ‘જે જ્ઞાને ક્ષય મોહ થઈ પામે પદ નિર્વાણ’. એક કડીની અંદર, એક પદમાં નિર્વાણથી સુવિચારણા સુધીની સંધી છે એની અંદર. તો સમ્યગ્દર્શન થયા પહેલા કર્તાબુદ્ધિ અવશ્ય નથી તૂટતી એ વાત બરાબર છે પણ એનો અર્થ એવો નથી કે સુવિચારણા પણ નથી પ્રગટ થતી. સુવિચારણા અવશ્ય હોઈ શકે છે એ ભૂમિકામાં. અને એ સુવિચારણા એ જ નિજજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન થતાં મિથ્યાત્વનો નાશ કરી, કર્તાબુદ્ધિનો નાશ કરી અને નિર્વાણપદનું સાધન થાય છે. અને સિદ્ધાંતની અંદર એવું જો ન હોય, એવી જો કારણ-કાર્યની વ્યવસ્થા ન હોય, સિદ્ધાંત કહો કે વસ્તુનું સ્વરૂપ કહો, તો કોઈ પામે કેવી રીતે ? કેમ કે જીવ તો બધા જ અનાદિથી અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વમાં છે. એ કેવી રીતે પામે ? એની કોઈ વ્યવસ્થા હોવી ઘટે જ છે. એ વ્યવસ્થામાં પોતે પ્રવેશ કરે, એ અવસ્થામાં પોતે પ્રવેશ કરે, સુવિચારણાની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે. મુમુક્ષુને યોગ્ય જે સુવિચારણા છે એ વિચારણાની ભૂમિકામાં પોતે આવે તો આત્મજ્ઞાનનું એ કારણ છે. આત્મજ્ઞાન થાય તો એ નિર્વાણપદનું કારણ છે. એમ Link છે આખી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સમતા ઘટે છે એટલે, બને તો સમતા જ રાખવી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- તેના ઉપાયનો એટલે પોતે જે કાંઈ કાર્ય કરવા ઇચ્છતા હોય એનો કોઈ ઉપાય કરવો. તો તે કર્યા રહેવું. તે કર્યા રહેવું એટલે કે એ પણ વિચારણાથી, સુવિચારણાપૂર્વક કર્યા રહેવું એટલો આપણો ઉપાય છે. આમ તો ખરેખર આપણો કોઈ પરદ્રવ્યમાં અધિકાર નથી. આપણો કોઈ ઉપાય નથી એથી સમતા રહે તો તો વીતરાગતા જ આવે. એ સમતા તો વીતરાગભાવ છે. પણ જ્યાં સુધી પોતે એ ભૂમિકામાં-વીતરાગતાની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કર્યો નથી, વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી નથી તો શું કરવું ? ભાઈએ એમ કહ્યું ને કે કર્તાબુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી તો કાંઈને કાંઈ વિકલ્પ તો ઊઠી જ જવાનો છે કે આમ કરું, નહિતર આમ કરું, નહિતર આમ કરું, નહિતર આમ કરું. તો આપણો ઉપાય કેટલો એ ભૂમિકામાં ? કે જે વિચાર સૂઝે કે આ યોગ્ય વિચાર છે. વિચારમાં પણ યોગ્ય વિચાર સૂઝે કે આ વિચારણા યોગ્ય છે. એટલું કર્યા રહેવું. એથી આગળ ન જાવું, એમ કહેવું છે.

મુમુક્ષુ :- વિવેકબુદ્ધિ તો રાખવી જોઈને ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વિવેકબુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. નહિતર એને વિચાર ન કહેવાય. વિવેકપૂર્વક વિચાર હોય એને વિચાર કહીએ. વિવેક ખોઈને વિચાર કરે તે અવિચાર છે, વિચાર નથી. એટલો ફેર છે. વિચારીપણામાં અને અવિચારીપણામાં એટલો ફરક છે.

‘સંસારના પ્રસંગોમાં...’ કેમ કે આ કોઈ સંસારી પ્રસંગની વાત બે વચ્ચે ચર્ચાય છે. ‘રેવાશંકરભાઈ’ તો આ બનતા સુધી એમના જે કાકાજીસસરા હતા એ છે. શ્વસુરપક્ષમાં વડીલ હતા. ‘સંસારના પ્રસંગોમાં ક્વચિત્ જ્યાં સુધી આપણને અનુકૂળ એવું થયા કરે છે, ત્યાં સુધી તે સંસારનું સ્વરૂપ વિચારી ત્યાગજોગ છે, એવું પ્રાયે હૃદયમાં આવવું દુર્લભ છે.’ શું કહે છે ? કે પૂર્વ પુણ્યના યોગે સંસારના પ્રસંગોમાં પણ અનુકૂળતાઓ જ બધી થયા કરે, ઉત્તરોત્તર અનુકૂળતાઓ જ આવ્યા કરે તો આ સંસારમાંથી રસ છૂટવો મુશ્કેલ છે. અનુકૂળતામાં અનુકૂળતાનો રસ એટલો તીવ્ર થઈ જાય છે કે આ સંસારથી છૂટી જવા જેવું છે એવું હૃદયમાં આવતું નથી. અનુકૂળતામાં પરમાર્થ માર્ગને વિષે પ્રવેશ કરવામાં આ એક વિટંબણા છે, આ એક તકલીફ છે કે જલ્દી પોતે એ સંસાર ત્યાગવા યોગ્ય છે, આ સંસારથી મારે છૂટવું જોઈએ, એ એક પછી એક આવતી અનુકૂળતાઓને લઈને એવું જીવને જલ્દી હૃદયમાં આવતું

નથી. એવું હૃદયમાં આવવું દુર્લભ છે. પણ 'તે સંસારમાં જ્યારે ઘણા ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોની પ્રાપ્તિ થાય છે,...' અનુકૂળતાઓ નહિ પણ અનેક પ્રકારે વારંવાર પ્રતિકૂળતાઓ આવ્યા કરે છે 'તે વખતે પણ જીવને પ્રથમ તે ન ગમતો થઈ પછી વૈરાગ્ય આવે છે;...' કોઈ જીવને વૈરાગ્ય આવે છે તો પહેલા અણગમો થઈને વૈરાગ્ય આવે છે. એ અણગમો થઈને વૈરાગ્ય આવે છે તે યોગ્ય નથી. પણ સંસારનું સ્વરૂપ વિચારીને, એ વખતે પણ સંસારનું સ્વરૂપ વિચારીને શા માટે ત્યાગવા યોગ્ય છે ? એમ જ્ઞાનપૂર્વક વૈરાગ્ય આવે તો યોગ્ય છે. અણગમો તો દ્વેષગર્ભિત વૈરાગ્ય છે. વૈરાગ્ય તો જ્ઞાનગર્ભિત હોય તો યથાર્થ છે. મોહગર્ભિત, દ્વેષગર્ભિત, માનગર્ભિત, લોભગર્ભિત કોઈપણ એવા કષાયના આધારથી ઉત્પન્ન થયેલો વૈરાગ્ય, કષાયના નિમિત્ત ઉત્પન્ન થયેલો વૈરાગ્ય, એ વૈરાગ્ય નથી એ તો એક ઝુંધાયેલો કષાય છે.

'તે સંસારમાં જ્યારે ઘણા ઘણા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે વખતે પણ જીવને પ્રથમ તે ન ગમતો થઈ પછી વૈરાગ્ય આવે છે;...' પહેલા તો અણગમો થઈ જાય છે. આ સામાન્ય દરેક જીવની પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરે છે અને પછી કોઈ જીવને વૈરાગ્ય આવે છે. અરે..! સંસાર ! જુઓ તો ખરા, આ સંસારમાં કેવા કેવા પ્રસંગો બને છે ! એમ કરીને એને વિરક્તતા આવતી હોય એવી રીતે વૈરાગ્ય (આવે છે).

'પછી આત્મસાધનની કંઈ સૂઝ પડે છે.' હવે વૈરાગ્ય આવે છે ત્યારે શું થાય છે કે એનો રસ ઘટે છે. સંસાર પ્રત્યે જે આકર્ષણ છે, પહેલા કહ્યું ને પ્રદેશે પ્રદેશથી એને સંસાર પ્રત્યે આકર્ષણ થયું છે, એ રસ નિરસ થાય છે ત્યારે એને આત્મસાધનની કાંઈ સૂઝ પડે છે કે મારે કાંઈક આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. આ સંસારમાં કાંઈ દમ છે નહિ. ઉલ્લીને પડવા જેવું છે નહિ. આ તો દુઃખનું જ એકાંતે કારણ છે, ઘણાં દુઃખનું કારણ છે માટે કાંઈક આત્મસાધન કરવું જોઈએ.

'અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના વચન પ્રમાણે...' 'શ્રીકૃષ્ણ'થી વાત લીધી છે. 'અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના વચન પ્રમાણે મુમુક્ષુ જીવને તે તે પ્રસંગો...' એટલે પ્રતિકૂળ પ્રસંગો અહીંયાં લેવા. 'તે તે પ્રસંગો સુખદાયક માનવા ઘટે છે;...' ભલે પ્રતિકૂળ હોય તો પણ. જો જીવને પ્રતિકૂળતાના નિમિત્તે પણ આત્મસાધનની દિશામાં વળવાનું જો બની જાય, ભલે કોઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ નિમિત્ત પડે અને એ વખતે એને અણગમો પણ થઈ ગયો હોય, પણ જો એ વૈરાગ્યવશ પછી સંસાર બાજુથી પોતાના પરિણામને

વાળીને આત્મસાધનની દિશામાં પરિણામને અગ્રેસર કરે તો એમ કહે છે કે એ પ્રસંગને દુઃખદાયક નહિ માનવા જોઈએ. એ પ્રસંગને દુઃખદાયક નહિ માનવા જોઈએ પણ સુખદાયક માનવા જોઈએ. કે સારું થયું કે એવો પ્રસંગ બન્યો. ભલે એ પ્રતિકૂળતાનો પ્રસંગ હતો પણ મારા માટે તો આત્મહિતમાં ઉપકારી નિમિત્ત થઈ ગયો. નિમિત્ત થયો એટલે ઉપકારી થયો, ઉપકારી થયો એટલે નિમિત્ત થયો. એવી રીતે માનવું ઘટે છે કે 'જે પ્રસંગને કારણે આત્મસાધન સૂઝે છે.' આત્માના સાધન કરવાની દિશા તરફ પોતાને સૂઝ આવે છે તો એમ સમજવા યોગ્ય છે કે એ દુઃખદાયક પ્રસંગ નથી, એ પ્રતિકૂળ પ્રસંગ નથી, ખરેખર તે અનુકૂળ પ્રસંગ છે.

'અમુક વખત સુધી...' આ એક વ્યવહારિક વિષયમાં 'શ્રીમદ્જી'નું માર્ગદર્શન છે. સંસારીજીવને અનુકૂળ પ્રસંગો અને પ્રતિકૂળ પ્રસંગો, બંને પ્રકારના પ્રસંગો આવવાના જ. એમાં પણ આ કાળ તો એવો છે કે એમાં પ્રતિકૂળ પ્રસંગો ન આવે એવું બને જ નહિ. એકલા અનુકૂળ પ્રસંગો જ આવે એવું બનતું નથી. અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ બંને પ્રકારના પ્રસંગો આવે છે. ખરેખર આ જીવે આત્મસાધન કરી લેવા જેવું છે. એમાંથી એમણે આ તાત્પર્ય કાઢ્યું છે કે સંસારનો રસ ઘટાડીને પોતાનું આત્મહિત કરી લે એનું નામ ખરેખર ડહાપણ છે.

'પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી' 'ભાવનગર'માં એકવાર આવેલા, પધારેલા. અહીંયાં 'ભગવાન છગન'ની એક મોટી પેઢી હતી. અત્યારે જે તાંબા-કાંઠામાં 'શ્રીમદ્જી' જે પેઢીમાં બેસતા એ 'ભગવાનભાઈ'ની વાત છે. 'ભગવાન છગનભાઈ' 'ભગવાનદાસભાઈ' ગુજરી ગયા. મૂળ દિગંબર અહીંયાંના 'ભાવનગર'ના. એમાં જે વહીવટકર્તા મુખ્ય હતા, મોટો મોટો વહીવટ કરોડોનો, એ 'વજુભાઈ' કરીને હતા. 'વજાભાઈ', 'વજાભાઈ'ના બંગલે ઉતારો હતો 'ગુરુદેવ'નો. સાંજે 'ગુરુદેવશ્રી'ની ચર્ચા પણ ત્યાં ચાલતી. તો ચર્ચા પહેલા 'ગુરુદેવ' વહેલા આહાર કરી લે. પાંચ વાગ્યા આસપાસ હંમેશા આહાર કરતા. ત્યાર પછી જે ચર્ચાનો ટાઈમ હોય એ વચ્ચે બે કલાકનો ગાળો હોય એટલે એકાંતમાં ધ્યાનમાં બેસતા અને ચર્ચાના સમય પહેલા પા એક કલાક, વીસ મિનિટ, પચ્ચીસ મિનિટ પોતે જ્યાં ચર્ચા હોય ત્યાં પધારે. લોકો તો ટાઈમસર આવે એટલે કુદરતી ઘરમાં 'વજુભાઈ' અને 'ગુરુદેવ' બંને એકલા હતા. 'ગુરુદેવ' બેઠા પોતાના આસન ઉપર અને એ પણ બાજુમાં આવીને નીચે બેઠા. એમને ખબર કે આ વ્યવહારકુશળ

અને વિચિક્ષણ માણસ છે. વ્યવહારની અંદર બહુ વિચિક્ષણ માણસ તરીકે એની છાપ. ડાહ્યા માણસ તરીકે છાપ. કોઈપણ ગૂંચ પડે, બીજું-ત્રીજું તો એનો ઉકેલ કરવો એ જાતની બુદ્ધિ કુશળતાની ખરી. જુઓ 'વજુભાઈ' ! એક વાત કરું. એકાંત હતું એટલે (બોલ્યા). 'ગુરુદેવ' નહિતર વ્યક્તિગત વાત બહુ ઓછી કરતા. અને આવી વ્યક્તિગત વાત કરે ત્યારે એમને ઘણી કરુણા હોય ત્યારે કરે.

જુઓ ! 'વજુભાઈ' એક વાત કરું. તમે ડાહ્યા માણસ ગણાવ છો, વ્યવહારકુશળ માણસ ગણાવ છો, પણ આવો મનુષ્યભવ પામીને આત્માનું હિત કરી લે એનું નામ ડાહ્યો. શું કીધું ? જુઓ ! આખી જિંદગી સંસારના કાર્યોમાં જાય અને આત્મહિત વિસરાઈ જાય, આત્મહિતાર્થે કાંઈ ન કરી શકે તો એને ડહાપણ નથી કહેતા. એ બધી જે કુશળતા છે, પ્રવિણતા છે, ચતુરાઈ છે એ દુર્ગતિનું કારણ થઈ જાય છે. એ કંઈ સારી ગતિનું કારણ નથી, માઠી ગતિનું કારણ થાય છે. 'ગુરુદેવ'ની ભાષામાં કહીએ તો એ બધી રખડવાની બુદ્ધિ છે એમ કહેતા. માટે જો કાંઈ પોતાના આત્મહિતનો વિચાર સૂઝે તો એ ખરેખર ડહાપણ છે જીવને માટે. નહિતર અનંત કાળે દુર્લભ એવો મનુષ્યભવ જીવ સાંસારિક કાર્યોની વ્યવસ્થાની અંદર, પોતાના સંયોગોની વ્યવસ્થાને ઠીક કરવાની અંદર આખી જિંદગી હારી જાય છે. કાંઈ હાથમાં આવતું નથી, પાછો ચાલ્યો જાય છે અહીંથી અને અહીંની બધી વ્યવસ્થા અહીંયાં પડી રહે છે. એણે જેટલી સારી કરી હોય કે ન કરી હોય. અને સારી-નરસી તો પૂર્વકર્મ પ્રમાણે થાય છે. એને એમ થાય છે કે મારી બુદ્ધિના કારણે થઈ ગયું. એ એક ભ્રમ થાય છે પાછો.

એટલે જે કારણે જે પ્રસંગને કારણે આત્મસાધન સૂઝે છે તે પ્રસંગ ભલે પ્રતિકૂળ હોય તો એને સુખદાયક માનવા યોગ્ય છે. એને સુખદાયક ગણવો. એને પ્રતિકૂળ છે અને દુઃખદાયક છે એમ ગણવા યોગ્ય નથી. 'અમુક વખત સુધી અનુકૂળપ્રસંગી સંસારમાં કદાપિ સત્સંગનો જોગ થયો હોય તોપણ આ કાળમાં તે વડે વૈરાગ્યનું યથાસ્થિત વેદન થવું દુર્લભ છે;...' અત્યારનો કાળ એવો છે કે બાહ્ય અનુકૂળતાઓમાં સત્સંગનો યોગ થયો હોય તોપણ, અનુકૂળતાના રસમાં, અનુકૂળતાની મુખ્યતા હોવાને લીધે જીવને યથાયોગ્ય વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવો, નિરસપણું આવવું એ ઘણું મુશ્કેલ છે.

જીવને અનુકૂળતાની આધારબુદ્ધિ છે. નાનામાં નાની અનુકૂળતાની પોતે પોતા

માટે વ્યવસ્થા રાખે છે તે મોટામાં મોટી બધી જ એને રાખવી છે. આ એક જે પોતાના સુખની જે આધારબુદ્ધિ છે અને એ અનુકૂળતાઓ પૂર્વકર્મને લઈને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે એમાં નિરસપણું આવી શકતું નથી.

ખરેખર તો મુમુક્ષુજીવને અનુકૂળતાઓના પ્રસંગમાં એમ લાગવું જોઈએ કે આ બધી અનુકૂળતાઓ આવી ગઈ તેથી શું ? મારે જે આત્મહિત કરવું છે એની મારે જરૂર છે, એ મારે મુખ્ય છે, આ અનુકૂળતાઓ નહિ. અનુકૂળતાઓ આવી ગઈ તો શું ? આખું જગત અનુકૂળ થઈ જાય તો શું ? અનુકૂળતાના ગંજ ખડકાઈ જાય તો મારે શું ? એથી કોઈ મને કાયમી સુખની પ્રાપ્તિ થાય એ પરિસ્થિતિ નથી. આ તો ચાર દિવસની પણ પૂરી ચાંદની નથી. ચાર દિવસની ચાંદની કહે છે ને ? એ પણ નથી. અનંત કાળમાં અનુકૂળતાનો પર્યાસ-સો વર્ષનો યોગ એ તો કાંઈ જ નથી ખરેખર તો. અને એમાં આખે આખો જીવ જ્યારે રોકાઈ જાય છે ત્યારે એ આત્મસાધનને ચૂકી જાય છે. એ આત્મસાધનને ચૂકવા જેવું નથી. તો એમ કહે છે કે આ કાળમાં તો પ્રતિકૂળતા આવે એ જ સારું છે એમ કહેવું છે એમને. અનુકૂળતાઓમાં તો ખૂંચી જ જવાનો છે.

મુમુક્ષુ :- ચિંતા ઉપદ્રવ શત્રુ નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, લીધું ને. ચિંતા, ઉપદ્રવ કોઈ શત્રુ નથી. કેવા વચન આવ્યા છે એમના ! ભાઈ ! તું અણગમો કર માં. એ કોઈ તારા શત્રુ નથી. ખરેખર તને આત્મસાધન સૂઝે એવું એમાં નિમિત્તત્વ છે. સવળું લે, અવળુ નહિ લે એમ કહેવું છે.

ફરીથી. ‘અમુક વખત સુધી અનુકૂળપ્રસંગી સંસારમાં...’ અમુક વખત સુધી. કાયમ તો કોઈને રહેતો નથી એમ કહે છે. આ કાળની અંદર કાયમ તો કોઈને હોતો નથી. ‘અમુક વખત સુધી અનુકૂળપ્રસંગી સંસારમાં કદાપિ સત્સંગનો જોગ થયો હોય...’ કોઈ સત્પુરુષનો યોગ થાય છે. ‘તોપણ આ કાળમાં તે વડે વૈરાગ્યનું યથાસ્થિત વેદન થવું દુર્લભ છે;...’ એ અનુકૂળતામાં એને સત્પુરુષનો યોગ હોય તોપણ સંસાર પ્રત્યેથી વૈરાગ્ય નથી આવતો. એમાં શું લેવું છે ? કે સત્પુરુષનો યોગ તો એને વૈરાગ્યનું કારણ થવું જોઈએ પણ આ કાળમાં એ ઉત્પન્ન થતો નથી.

માણસ પોતાની અનુકૂળતામાં એટલો બધો ચોંટેલો રહે છે, એ સાચવીને પછી સત્સંગ થાય એટલો કરે છે, નહિતર કાંઈ નહિ, જાવા દો. આપણને અત્યારે અનુકૂળતા

નથી. અત્યારે આપણી અનુકૂળતા નથી. પોતાની અનુકૂળતા રાખીને પછી કોઈ પૂર્વપુણ્યના યોગે સત્સંગના યોગમાં આવે છે તો એમાં એને કોઈ સંસાર પ્રત્યે નિરસ થવાનું બનતું નથી. ભૂલ ક્યાં થાય છે ? કે સત્સંગના યોગે તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં જીવ પ્રવેશ કરે છે. એને એમ લાગે છે કે હું કાંઈ આરાધું છું. પણ બીજી Side કે જે પોતાની અનુકૂળતા રાખીને પછી કરે છે. બાકીનો મોખ હોય એટલું કરે છે. તો એમ કરતા કાંઈ થવાનું નથી, જરાય લાભ થવાનો નથી એ વાત સમજમાં નથી રહેતી. અને જે અનુકૂળતા પ્રત્યે પોતાના પરિણામ એકત્વબુદ્ધિએ ચોંટલા છે એ ઉપર એનું દુર્લક્ષ થઈ જાય છે. એનું લક્ષ એટલું રહે છે કે હું આટલું તો કરું છું ને. હું આટલું તો કરું છું ને. હું આટલું તો સમજવાનો પ્રયત્ન કરું છે ને. હું જ્ઞાનની ક્રિયામાં તો આવું છું ને. હું કાંઈ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રક્રિયામાં તો છું ને. એવું એને લાગ્યા કરે છે. પણ જે બીજી જે નુકસાનની દિશા છે એનો ખ્યાલ નથી રહેતો, અનુકૂળતાઓને લઈને. કેમ કે એમાં રસ એટલો છે કે એને પોતાને એ દિશા તરફ કોઈ જાગૃતિ નથી આવતી.

મુમુક્ષુ :- પુણ્યના ફળ જ જીવને વધારે મારે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- જીવને ફસાવે છે. મારે છે એટલે એવો ફસાવે છે કે પોતે ક્યાં ફસાણો છે એને ખબર નથી રહેતી. કેવી રીતે ફસાણો છે ? કેટલો ફસાણો છે ? એ એને ખબર નથી રહેતી. એટલે એને વૈરાગ્યનું યથાસ્થિત રીતે, એટલે નિરસતાનું યથાસ્થિત વેદન થવું. વૈરાગ્ય એટલે અહીંયાં નિરસપણું. ઉદયમાં નિરસપણું એને અહીંયાં મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વૈરાગ્ય કહ્યો છે એમ સમજવું. કેમ કે વૈરાગ્ય તો ઉતરોત્તર ચોથા ગુણસ્થાને આવે અને છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને પણ વૈરાગ્ય આવે. પણ અહીંયાં મુમુક્ષુની ભૂમિકાનો વૈરાગ્ય એટલો છે કે પોતાના ઉદયમાં જીવ નિરસ થઈ અને આત્મકાર્યની અંદર, આત્મરસની અંદર પ્રવેશ કરે એનું નામ અહીંયાં વૈરાગ્ય છે.

પણ ત્યાર પછી પ્રતિકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈ કોઈ પ્રસંગ બન્યા કર્યા હોય તો તેને વિચારે, તેને વિમાસણે સત્સંગ હિતકારક થઈ આવે છે;...' હવે મૂઝાય છે. વિમાસણ એટલે મૂઝવણ. જ્યારે પ્રતિકૂળ પ્રસંગો બને છે એના વિચારમાં અને મૂઝવણમાં આવે છે ત્યારે એને સત્સંગ હિતકારી થઈ પડે છે. ત્યારે જ સત્સંગની અંદર જે બોધ

છે એ ઉદયના નિરસપણાને લીધે, ભલે બીજા કારણે ઉદયથી નિરસ થયો છે પ્રતિકૂળતાને લઈને, પણ ઉદયમાં પોતાના પરિણામ નિરસ થયા હોવાને લીધે એને એ વખતે સત્સંગનો યોગ આત્મહિતમાં નિમિત્ત પડે છે.

આમાંથી શું ફલિત થાય છે ? કે જીવને સંસારનો રસ જ રોકે છે. તું કોઈપણ કારણે પણ સંસારમાંથી નિરસ થા. સંસાર પ્રત્યેથી તું નિરસ થા. સંસાર એટલે પોતાનો ઉદય એ સંસાર છે. દરેકને કેટલો સંસાર છે ? પોતાના ઉદય જેટલો સંસાર છે. બીજાની સાથે તો કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. કેમ કે છાપામાં તો રોજ જન્મે અને રોજ મરે. એક સેકન્ડે લાખો જન્મે છે અને લાખો મરે છે. પોતાના ઉદય સિવાય કોઈને સંબંધ નથી. એ જ એનો સંસાર છે અને એમાં જીવ આખે આખો ડૂબેલો છે, રસથી કરીને. એ રસનું નિરસપણું થયા વિના વર્તમાન જે જ્ઞાનની ઉઘાડ શક્તિ છે એમાં બોધની અસર ઊપજતી નથી.

કેમ ઉપદેશ જાણવા, સાંભળવા છતાં પણ એની અસર આત્મા ઉપર નથી આવતી ? કે એનું આ કારણ છે કે આ જીવને બીજી સાઈડમાં જે સંસાર ઉપરનો રસ છે એ એના જ્ઞાનને એટલું મલિન કરે છે કે જ્ઞાનની નિર્મળતાની ભૂમિકામાં જે ઉપદેશ સંપ્રાપ્ત થાય એની પ્રાપ્તિ અહીંયાં મલિનતામાં થઈ શકતી નથી. આ એની વૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ પરિણામ અંગેની છે.

એટલે પ્રતિકૂળ પ્રસંગો બન્યા હોય 'તેને વિમાસણે સત્સંગ હિતકારક થઈ આવે છે; એવું જાણી જે કંઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગની પ્રાપ્તિ થાય તે આત્મસાધનના કારણરૂપે માની સમાધિ રાખી ઉજાગર રહેવું.' જાગૃત રહેવું. ઉજાગર રહેવું એટલે જાગૃત રહેવું. શેમાં જાગૃત રહેવું ? કે પોતાના આત્મહિતમાં જાગૃત રહેવું. પોતાનું હિત થાય એ વિષયમાં જાગૃત રહેવું. એટલે કે અહિત ન થાય એ વિષયમાં પણ જાગૃત રહેવું, એમ એમાં આવી જાય છે. શું કહે છે ? કે 'એવું જાણી જે કાંઈ પ્રતિકૂળ પ્રસંગની પ્રાપ્તિ થાય...' એનાથી ગભરાવું નહિ, એનાથી મૂંઝાવું નહિ પણ એ મને 'આત્મસાધનના કારણરૂપે...' થશે. પહેલેથી અભિપ્રાય સ્પષ્ટ કરી નાખ્યો હોય તો એ અભિપ્રાય અનુસાર પરિણામ ઉત્પન્ન થઈ જશે. જો અભિપ્રાયની અંદર એ વાત નહિ આવી હોય તો એ પ્રતિકૂળ પ્રસંગે ખેદના રસમાં (ડૂબી જશે). જેમ અનુકૂળતામાં હરખના રસમાં કર્મ બાંધી લીધા, એમ પ્રતિકૂળતામાં ખેદ અને જે દ્વેષ-અણગમો એમાં

એટલો રસ રેડાઈ જશે જીવનો કે એની અંદર પાછા એવા જ આકરા કર્મ બાંધી લેશે. એટલે પહેલેથી સમજીને અભિપ્રાય ઠીક કરી લેવો કે આ મારા આત્મસાધનનું કારણ છે. જે પ્રતિકૂળતા આવી તો કહે મારા આત્મસાધનનું કારણ થશે આ. એવી 'સમાધિ રાખી ઉજાગર રહેવું.' જાગૃત રહેવું એટલે પ્રતિકૂળતા પ્રસંગમાં ખેદાઈ જઈને કોઈપણ પ્રકારના એવા નવા કર્મબંધનમાં નહિ આવવું જોઈએ કે જેને લઈને પોતે પોતાને અધોગતિ તરફ લઈ જાય.

'કલ્પિત ભાવમાં કોઈ રીતે ભૂલ્યા જેવું નથી.' જુઓ ! સૂત્ર જેવી આ વાત લખી છે. (પોતે) ચૈતન્યતત્ત્વ છે. આ ચૈતન્યતત્ત્વને ખરેખર કોઈ બીજા આત્મા સાથે કે કોઈ બીજા સંયોગો, જડ સંયોગો સાથે પરમાર્થે બિલકુલ સંબંધ નથી. એમ હોવાથી જેટલા સંસારના સંબંધ છે તે બધા કલ્પિત છે. ચાલો ભાઈ ! આપણે એક કુટુંબના તો ખરા ને, એક નાતના ખરા ને, એક ધર્મના તો ખરા ને, એક જાતના તો ખરા ને. બધા કલ્પિત છે. એ કલ્પિત ભાવમાં ક્યાંય ભૂલા પડવા જેવું નથી. ભૂલ્યા જેવું નથી એટલે એમાં તું ભૂલો પડીશ નહિ. કલ્પિત પ્રસંગોને તું સાચા માનીને ભૂલો પડી જતો નહિ. એ બધા કલ્પનામાત્ર છે. અનંતકાળમાં થોડા કાળ માટે મામુલી યોગ થયો છે. બાકી તો કોઈ ક્યાંય ચાલ્યું જશે, કોઈ ક્યાંય ચાલ્યું જશે. કોઈ ક્યાંય ચાલ્યું જશે. કલ્પિત ભાવમાં ભૂલવા જેવું નથી.

મુમુક્ષુને માટે આખા પત્રને અંતે એ એક બહુ સુંદર વાત કરી છે કે બધી જ કલ્પના છે, જેટલા સંબંધો એ બધા કલ્પિત સંબંધો છે, ખરેખર સંબંધ નથી એમાં સંબંધની કલ્પના કરી તે કલ્પિત છે. કેવી સરસ વાત કરી છે !

મુમુક્ષુ :- જ્યાં સુધી ગાંડપણ છે. પોતાની કલ્પના છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાચે સાચું માની બેસે છે. જેટલા સંબંધો છે એ ખરેખર સાચા છે એમ માની લે છે. બિલકુલ કલ્પના છે. પરમાર્થે આ આત્માને કાંઈ લેવા કે દેવા કોઈની સાથે નથી, કાંઈ લેવા-દેવા નથી. પણ સાચું માનતા એ ભૂલે છે. કલ્પિત સંબંધને વાસ્તવિક સંબંધ માનીને જીવ ભૂલી જાય છે. એ ભૂલવા જેવું નથી

એટલે એમ લાગે છે કે કોઈ કૌટુંબિક સમસ્યા 'રેવાશંકરભાઈ'ને ઊભી થઈ છે. અને એ કૌટુંબિક સમસ્યાની અંદર એમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કોઈ પ્રસંગોથી એ પોતે ખેદમાં આવે છે ત્યારે 'શ્રીમદ્જી'નો યોગ એમને છે એ એમને આત્મસાધન બાજુ

વાળવા માટે માર્ગદર્શન આપે છે. ભલે આ જીવંત પાત્રો વચ્ચેનો પ્રસંગ છે પણ મુમુક્ષુજીવે એમાંથી પોતાના વર્તમાન ઉદયમાંથી કેવી રીતે આત્મસાધન બાજુ વળવું ? એ એમાંથી બોધ લેવા જેવો છે. એ રીતે બહુ ઉપકારી વિષય થઈ જાય છે. એ દષ્ટિએ એનો સ્વાધ્યાય અને અધ્યયન કરવા જેવું છે. પોતે ક્યાં ક્યાં ખરેખર માની લે છે ? આ સાચો મારો (સંબંધ છે), હું આવો જ છું એમ ક્યાં ક્યાં માન્યું છે ? વિચારણા કરે, એકાંતમાં બેસીને રોજ થોડી એટલી વિચારણા કરે કે આ જીવ કઈ કઈ જગ્યાએ મમત્વ કરે છે મારાપણું કરીને ? એ કલ્પના છે કે સાચું છે ? પાંચ-પચ્ચીસ વર્ષ પછીનો વિચાર કરે તો ખ્યાલ આવે. સાચું હોય તો બધું સાચું જ રહે, ખોટું થાય નહિ. પણ એ વખતે તો નહિ સમજતા હોય એ પણ કહેશે કે આ સંબંધ ખોટો હતો, જુઓ ! પૂરો થઈ ગયો. કેમ કે એ વાસ્તવિકતા જગતની છે. એ વાસ્તવિકતા ઉપર ગમે તેટલો કલ્પનાનો થર જમાવે તો પણ વાસ્તવિકતા મટવાની નથી. કલ્પનાના બળે કરીને વાસ્તવિકતા તૂટી નહિ જાય કાંઈ. વાસ્તવિકતા તો વાસ્તવિકતા જ રહેવાની છે. જીવની કલ્પના માત્ર દુઃખનું કારણ થશે. કલ્પના માત્ર દુઃખનું કારણ છે આ એક સિદ્ધાંત છે. એ ૪૪૭ (પત્ર પૂરો) થયો.

પત્રાંક-૪૪૮

મુંબઈ, વૈશાક વદ ૯, ૧૯૪૯

શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે હે પૂજ્ય ! 'માહણ', 'શ્રમાણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રથ' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે, તે અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી

વિશેષ કરી કહેતા હતા, અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા.

નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતાં એક 'આત્મવાદપ્રાપ્ત' એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા. ટીકાકાર શીલાંગાર્યાય તે ૧ 'આત્મવાદપ્રાપ્ત' શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે 'ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચવિકાસનું ભાજન, પોતાના કરેલા કર્મોનો ભોક્તા, વ્યવસ્થાએ કરી દ્રવ્યપર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર.'

૧. જુઓ, શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર, શ્રુતસ્કંધ ૧, અધ્યયન ૧૬, ગાથા ૫ : 'આયવાયપત્તે' = આત્મવાદપ્રાપ્ત આત્મનઃ ઉપયોગલક્ષણસ્ય જીવસ્યાસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકસ્ય સંકોચવિકાશભાજઃ સ્વકૃતફલભુજઃ પ્રત્યેકસાધારણતયા વ્યવસ્થિતસ્ય દ્રવ્યપર્યાયતયા નિત્યાનિત્યાદ્યનંતધર્માત્મકસ્ય વા વાદ આત્મવાદસ્તં પ્રાપ્ત આત્મવાદપ્રાપ્તઃ સમ્યગ્ યથાવસ્થિતાત્મસ્વતત્ત્વવેદીત્યર્થઃ ।

૪૪૮ છે એ 'સૌભાગ્યભાઈ' ઉપરનો પત્ર છે.

'શ્રી મહાવીરદેવને ગૌતમાદિ મુનિજન એમ પૂછતા હતા કે હે પૂજ્ય ! 'માહણ'...' એટલે કોઈની હિંસા નહિ કરનાર. "શ્રમણ", 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ'...' માહણ એટલે હિંસા નહિ કરનાર. "માહણ", 'શ્રમણ', 'ભિક્ષુ' અને 'નિર્ગ્રંથ' એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે,...' એ ત્રણે સાધુ વાચક છે. શ્રમણ છે એનો અર્થ સાધુ થાય છે, ભીક્ષુનો અર્થ પણ સાધુ થાય છે, નિર્ગ્રંથનો અર્થ પણ સાધુ થાય છે. તો 'એ ચાર શબ્દનો અર્થ શો છે, તે અમને કહો. તે અર્થ ત્યાર પછી શ્રી તીર્થંકર વિસ્તારથી કહેતા હતા. ઘણા પ્રકારની વીતરાગ અવસ્થાઓ તે ચારની અનુક્રમે વિશેષથી વિશેષ કરી કહેતા હતા,...' એ ચારેમાં વીતરાગતા શું છે એ, કહેતા હતા. શું કહ્યું ? ચારેની અંદર

આ બહારની ક્રિયાઓ શું છે એ કહેતા હતા નહિ, વીતરાગતા શું ? એમાં વીતરાગ અવસ્થા શું હતી તે વિશેષે વિશેષે કરીને ખોલી ખોલીને કહેતા હતા. ‘અને એમ તે શબ્દનો અર્થ શિષ્યો ધારતા હતા.’ એટલે હૃદયને વિષે અવધારતા હતા.

‘નિર્ગ્રંથની ઘણી દશાઓ કહેતા એક ‘આત્મવાદપ્રાપ્ત’ એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા.’ આ શું છે ? જે સુયગડાંગ નામનું સૂત્ર છે. સૂત્રકૃતાંગ જેને કહે છે, એમાંથી મૂળ સંસ્કૃત જે છે એ વાતને આત્મવાદના શબ્દથી ખોલી છે. એનો અહીંયાં...

મુમુક્ષુ :- શ્વેતાંબરનો છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, શ્વેતાંબરનો છે.

‘આત્મવાદપ્રાપ્ત એવો શબ્દ તે નિર્ગ્રંથનો તીર્થંકર કહેતા હતા. ટીકાકાર શીલાંગાર્ય તે...’ તે પણ દિગંબર આચાર્ય નથી, શ્વેતાંબર આચાર્ય છે. ‘શીલાંગાર્ય તે ‘આત્મવાદપ્રાપ્ત’ શબ્દનો અર્થ એમ કહેતા હતા કે...’ એમ ટીકાકારના પછી મૂળ શબ્દો જે છે એ ફૂટનોટમાં મૂક્યા છે. એનો અનુવાદ છે એ અવતરણ ચિહ્નમાં લીધો છે. ‘એમ કહેતા હતા કે ‘ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું...’ જીવ. આત્મવાદપ્રાપ્ત એટલે આત્માનું વાદ નામ કથન. એની પ્રાપ્તિ કેવા શબ્દોમાં છે ? કે ‘ઉપયોગ છે લક્ષણ જેનું, અસંખ્ય પ્રદેશી, સંકોચવિકાસનું ભાજન, પોતાના કરેલાં કર્મોનો ભોક્તા, વ્યવસ્થાએ કરી દ્રવ્યપર્યાયરૂપ...’ વ્યવસ્થા એટલે બંધારણ. ‘દ્રવ્યપર્યાયરૂપ, નિત્યાનિત્યાદિ અનંત ધર્માત્મક એવા આત્માને જાણનાર.’ એને આત્મવાદ પ્રાપ્ત, પ્રાપ્ત એટલે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એવો અર્થ કર્યો છે.

હવે એ બહાને એમણે મૂળ વાત કહી દીધી. આવી મૂળ વાતો શ્વેતાંબરમાં છે. ગીતા અને વેદાંત આદિમાં છે. કેમ કે એ બધા દિવ્યધ્વનિમાંથી જુદા પડેલા સંપ્રદાયો છે. મૂળ તો દિવ્યધ્વનિ ‘આદિનાથ’ ભગવાનની છૂટી ત્યારે ઉદ્દેશ અન્યમતોની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. એ અન્યમતોની પ્રવૃત્તિ કેમ શરૂ થઈ ? કે મૂળ વાતને આઘીપાછી સમજી લીધી. ભગવાન જે રીતે કહેવા ધારે છે એ રીતે નહિ અંગીકાર કરતા, નહિ ગ્રહણ કરતા, પોતાના મતિ દોષને લઈને, પોતે બીજી રીતે અંગીકાર કરી. બીજી રીતે અંગીકાર કરી એમ નહિ પણ જે રીતે અન્યથા અંગીકાર કરી એનો આગ્રહ સેવ્યો કે નહિ, અમે કહીએ છીએ એ બરાબર. એમાંથી એને અનુસરનારા, એના ટેકેદારો દરેકને

પોત પોતાના ટેકેદારો મળ્યા અને દરેકના સંપ્રદાયો (ચાલ્યા). સંપ્રદાય એટલે એક ટોળું થાય એટલે એક સંપ્રદાય થઈ જાય, એક ટોળું થઈ જાય એટલે એક સંપ્રદાય થઈ જાય. એમ ભિન્ન ભિન્ન ૩૬૩ અન્યમતોની પ્રવૃત્તિ 'આદિનાથ' ભગવાનથી શરૂ થઈ છે.

હવે એ લોકોએ દિવ્યધ્વનિ સાંભળીને જ વાત એમને પોતાને સાંભળવા અને સમજવા મળી એ પોતાના ગ્રંથોની અંદર એ વાત લખી. એટલે કોઈ કોઈ વાત જે છે એ સ્મૃતિમાં રહી ગયેલી, મૂળ સાંભળેલી વાતની સ્મૃતિ રહી ગયેલી એ ગ્રંથારૂઠ થયેલી છે. એટલે આ જે ગીતામાં પણ વીતરાગ શબ્દનો પ્રયોગ છે. આત્માથી આત્મામાં સંતુષ્ટ થવું, શુભાશુભના પરિત્યાગી થવું એ બધા શબ્દો આવે છે. ઘણા શબ્દનો પ્રયોગ છે. પણ વીતરાગ દર્શન એ છે કે જેમાં પૂર્વાપર વિરોધ ન હોય. પૂર્વાપર અવિરોધ જ્ઞાનીની વાણી હોય છે. એવા જે આચાર્યો અને જ્ઞાનીઓ થયા એમના ગ્રંથો છે એ સદ્ગ્રંથો છે કે જેમાં કાંઈ પૂર્વાપર વિરોધ મળતો નથી. પણ જે શ્રદ્ધાના દોષને લઈને જ્ઞાન પણ સમ્યક્ નથી રહેતું ત્યારે જે કોઈ ક્ષયોપશમ વિશેષને કારણે ગ્રંથરચના થાય છે એની અંદર ક્યાંકને ક્યાંક, આગળ પાછળ જે સિદ્ધાંત સ્થાપે એના જ વિરોધનો વિષય પોતે ને પોતે પ્રતિપાદન કરી બેસે છે. તેથી એ સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવામાં સામાન્ય મુમુક્ષુને ભૂલ થવાની સંભાવના છે. વિશેષજ્ઞાનીઓ તો સમજી લે છે કે ઠીક, અહીંયાં આ ભૂલ્યા છે. ઓલી વાત તો બરાબર સાંભળેલી લખી પણ અહીંયાં ભૂલ્યા છે. એ વિશેષજ્ઞાનીઓ સમજી શકે છે સામાન્ય માણસો એમાં ભૂલ ખાઈ જાય છે.

મુમુક્ષુ :- એક સાચો માર્ગ અને ૩૬૨ વિપરીત માર્ગ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુમતિ વિપરીત માર્ગની, એમ કહે છે. સાચો એક અને ખોટા જાજા. શું કરવું હવે ? બહુમતિ પ્રમાણે ચાલવું કે નહિ ? ધર્મના કાર્યમાં બહુમતિ પ્રમાણે ચાલવાનું યોગ્ય નથી.

મુમુક્ષુ :- ૩૬૨માં.. એક માર્ગને ખોટું બતાવે એ ખોટું થઈ જાય ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ખોટું તો ક્યાંથી થાય ? જાજા માણસો ખોટાને સાચું માનતા થઈ જાય કે સાચાને ખોટું માનતા થઈ જાય એવું બને. કેમકે કાળ એ પ્રકારનો છે એટલે, હુંડાવસર્પીણી છે એટલે. પણ કાંઈ સાચું ખોટું થાય નહિ અને ખોટું છે એ

સાયું થાય નહિ. કલાઈ ઉપર રૂપિયાનો સિક્કો મારે તો કાંઈ ચાંદી થાય નહિ અને ચાંદી ઉપર રાજાની મહોરનો રૂપિયાનો સિક્કો ન મારે તો ચાંદીની કિંમત જાય નહિ, એ તો એવી વાત છે. સાયું તો હંમેશાં સાયું જ રહેવાનું છે. સંખ્યા આ કાળમાં ભલે વીતરાગમાર્ગને અનુસરનારાઓની સંખ્યા ઓછી થઈ જશે. પણ તેથી કાંઈ સાચો માર્ગ ખોટો થઈ જાય એવું કેમ બને ? અને અન્ય માર્ગોની સંખ્યા મોટી થઈ જશે એથી કાંઈ એ માર્ગ સાચો થઈ જાય એમ કેમ બને ? એવું છે.

એ રીતે આત્માનું વર્ણન કર્યું છે. ઉપયોગ લક્ષણવાળો, અસંખ્ય પ્રદેશી છે, સંકોચવિસ્તાર થાય છે ક્ષેત્રનો. પોતે જે કર્મો બાંધ્યા હોય છે એને એ ભોગવે છે. એના બંધારણમાં દ્રવ્ય-પર્યાયની વ્યવસ્થા છે અને નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનંત ધર્મ છે એવું આત્માનું સ્વરૂપ છે એને જાણનાર તે આત્મવાદને પ્રાપ્ત છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ તો મૂળ વાત તો બધી જગ્યાએ થોડી થોડી ચાલી છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોમાં અમુક વાત તો ધારણામાં રહી હોય એ આવે જ ને. જ્યારે દિવ્યધ્વનિમાંથી બધા સાંભળેલા જુદાં પડે છે એટલે જેણે જે સાંભળ્યું છે એમાં અમુક તો ક્ષયોપશમને ધારણ કરવાવાળા હોય ને ? ભલે વિપર્યાસ થઈ ગયો હોય પણ અમુક વસ્તુ તો ધારણામાં રહી જ જાય ને ? એ તો એ કહેતા હોય એમ જ કહે. અને એમાંથી તો લોકો ભૂલે છે કે ભાઈ ! બરાબર છે કે આ ભગવાન કહેતા હતા એવું જ આ કહે છે. એમ થઈ જ જાય છે ને ? પણ ખરેખર ત્યાં પૂર્વાપર શું વિરોધ છે, એ વિષય જ્ઞાનીઓ સમજે છે અને સામાન્ય માણસો એ નથી સમજી શકતા. એટલે એ જાતને પછી એને પણ અનુસરણ કરનારા મળી રહે છે.

મુમુક્ષુ :- સાચી વાત હોય એનો જ આધાર લેવાય ને.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. સાચી વાત છે એનો આધાર લેવાય છે. એમાંથી શું છે કે એવો પક્ષ નથી કરવા જેવો કે જુઓ ! એમાં પણ સાયું લખ્યું છે. એમ નહિ. આમાં શું છે ? તત્ત્વનો વિષય એવો છે કે એક જગ્યાએ પણ જો ભૂલ કરે કે વિપર્યાસ થાય એટલે બાકીનું એ જેટલું સાયું કહે છે એ વિશ્વસનીય નથી. અથવા એ વાત

ઉપર વિશ્વાસ ન મૂકી શકાય. એમ છે ખરેખર.

મુમુક્ષુ :- એમ પણ હોય શકે ને કે સાચી વાત...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ એમણે તારવીને આગળ કરી. એમણે આગળ કરી.

મુમુક્ષુ :- ગૌણ કરી નાખ્યું...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કારણ કે ઓલું મુખ્ય કરવાનો બહુ પ્રશ્ન નથી. આ તો પોતે સ્થાનકવાસી છે, 'સોભાગભાઈ' તો પોતે ઘણું કરીને સ્થાનકવાસી છે. એટલે પછી એમને બીજી વાત ઉપર કાંઈ લઈ જવાનો, ચર્ચા કરવાનો પ્રશ્ન નથી. મૂળ તો એમની શ્રદ્ધા થોડી અન્યમતમાં થઈ ગયેલી. 'શ્રીકૃષ્ણ' આદિ અને એ બાજુ, જે એના યોગ અને પ્રયોગ અને એ બધું એમાં એના ચમત્કારો અને એ બધું ત્યાં બહુ ચાલે છે. ત્યાં એ વિષય ઉપર જરા, ઘણું આકર્ષણ છે લોકોને. એમને પણ પોતાને થોડું આકર્ષણ થઈ ગયેલું સંગદોષને લીધે. એક બાજુ 'શ્રીમદ્જી'નો સત્સંગ હતો પણ જ્યાં સુધી ઓલી અસર નીચેથી અસત્સંગમાંથી નહોતા નીકળતા ત્યાં સુધી સત્સંગનો લાભ એમને નહોતો થતો. એટલે 'શ્રીમદ્જી' એમને Tackle કરતા હતા. એમને આ બાજુ લેવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. કોઈ પાત્રતા વિશેષ હતી એટલે એમને જેમ જેમ વિશેષ સંયોગ રહ્યો અને એ રીતે એમને વિશ્વાસ વધુ દઢ થતો ગયો કે આ જ પુરુષ સાચું કહે છે અને ત્યારપછી એમને જે ભક્તિ થઈ એ ભક્તિને કારણે, એમના બહુમાનને કારણે પૂરેપૂરું એમનું અનુસરણ થઈ ગયું અને ઓલી ખોટી અસરમાંથી મુક્ત થઈ ગયા. અને ત્યારે જ એમનું હિત થયું. નહિતર હિત થવામાં એ પ્રતિબંધ હતો.

પત્રાંક-૪૪૮

મુંબઈ, જેઠ સુદ ૧૧, શુક્ર, ૧૯૪૮

વૈરાગ્યાદિ સાધનસંપન્ન ભાઈ કૃષ્ણદાસ,

શ્રી ખંભાત.

શુદ્ધ ચિત્તથી વિદિત કરેલી તમારી વિજ્ઞપ્તિ પહોંચેલ છે.

સર્વ પરમાર્થનાં સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે; અને આવા વિષમ કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.

જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. ઊના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે; તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે. પૂર્વે આરાધન કરેલાં એવાં નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે. તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. સત્સંગની રુચિ રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે, પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.

કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવાં ઘટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે; અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે. જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે અને જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે. સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાનાં સાધન છે. જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા, ચેષ્ટા અને વચનો નીરખવા, સંભારવા

અને વિચારવા યોગ્ય છે. વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં, પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં, અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે; કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી, અને બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો, એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે; જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે. ઘરનું, જ્ઞાતિનું, કે બીજાં તેવાં કામોનું કારણ પડ્યે ઉદાસીનભાવે પ્રતિબંધરૂપ જાણી પ્રવર્તન ઘટે છે. તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.

આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે; જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના, નિઃસત્ત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, એમ માન્યા વિના, નિઃસત્ત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે. જ્ઞાનીપુરુષના પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતા એવાં વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતા નથી.

હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે, કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી; અને તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે, એવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે. તે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી પરિણામે છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો; જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાની મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય તે વ્યવહાર કરવો

યથાયોગ્ય નથી.

અમારા સમાગમનો હાલ અંતરાય જાણી નિરાશતાને પ્રાપ્ત થવું ઘટે છે; તથાપિ તેમ કરવા વિષે 'ઈશ્વરેચ્છા' જાણી સમાગમની કામના રાખી જેટલો પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ બને તેટલો કરવો, જેટલું બને તેટલું પ્રવૃત્તિમાંથી વિરક્તપણું રાખવું, સત્પુરુષનાં ચરિત્રો અને માર્ગાનુસારી (સુંદરદાસ, પ્રીતમ, અખા, કબીર આદિ) જીવોનાં વચનો અને જેનો ઉદ્દેશ આત્માને મુખ્ય કહેવા વિષે છે, એવા (વિચારસાગર, સુંદરદાસના ગ્રંથ, આનંદઘનજી, બનારસીદાસ, કબીર, અખા વગેરેનાં પદ) ગ્રંથનો પરિચય રાખવો, અને એ સૌ સાધનમાં મુખ્ય સાધન એવો શ્રી સત્પુરુષનો સમાગમ ગણવો.

અમારા સમાગમનો અંતરાય જાણી ચિત્તને પ્રમાદનો અવકાશ આપવો યોગ્ય નહીં, પરસ્પર મુમુક્ષુભાઈઓનો સમાગમ અવ્યવસ્થિત થવા દેવો યોગ્ય નહીં; નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રનો પ્રસંગ ન્યૂન થવા દેવો યોગ્ય નહીં; કામનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ યોગ્ય નહીં; એમ વિચારી જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિનાં ઉદાસીનપણાને આરાધવાં.

જે પ્રવૃત્તિ અત્ર ઉદયમાં છે, તે બીજે દ્વારેથી ચાલ્યા જતાં પણ ન છોડી શકાય એવી છે, વેદવાયોગ્ય છે માટે તેને અનુસરીએ છીએ; તથાપિ અવ્યાબાધ સ્થિતિને વિષે જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે.

આજે આ આઠમું પત્તું લખીએ છીએ. તે સૌ તમ સર્વ જિજ્ઞાસુ ભાઈઓને વારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે. ચિત્ત એવા ઉદયવાળું ક્યારેક વર્તે છે. આજે તેવો અનુક્રમે ઉદય થવાથી તે ઉદય પ્રમાણે લખ્યું છે. અમે સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વેને એ રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અમે

અત્યારંભને, અત્યપરિગ્રહને વ્યવહારમાં બેઠાં પ્રારબ્ધ નિવૃત્તિરૂપે ઇચ્છીએ છીએ, મહત્ આરંભ, અને મહત્ પરિગ્રહમાં પડતા નથી. તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી. અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત વખત લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી. એ જ વિનંતી.

૪૪૯નો જે પત્ર વિસ્તારનો છે એમાં એમ લાગે છે કે આઠ પોસ્ટકાર્ડ એક જ દિવસે લખેલા છે. એકેક પત્ર નીચે છાપ્યા છે એટલે. 'વૈરાગ્યાદિ સાધનસંપન્ન ભાઈ કૃષ્ણદાસ,' એમ જે કરીને લખ્યું છે એમાં છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં લખે છે કે 'આજે આ આઠમું પત્રું લખીએ છીએ.' એટલે મને એમ છે કે આ એક એક પોસ્ટકાર્ડની સાઈઝનું લખાણ લઈ લઈએ તો બરાબર આઠ વિભાગ પણ થાય છે આના. 'જે આજે આઠમું પત્રું લખીએ છીએ.' એ પેરેગ્રાફ આઠમા પોસ્ટકાર્ડનો લાગે છે. અને પોતાને એક પોસ્ટકાર્ડ લખવાનો વિકલ્પ આવ્યો હોય અને પોસ્ટકાર્ડ મૂકી દીધું હોય. વળી પાછુ એમ થાય તો વળી બીજું લઈને (લખ્યો). એમ કરતા આઠ, આઠ લખ્યા છે એક જ દિવસના. અને એવો કોઈ ઉદય છે એટલે એવી રીતે લખીએ છીએ, ઉદય થવાથી લખાણું છે આ પ્રમાણે. એવો ઉદય થવાથી એમ લખાણું છે એમ કરીને પોતે નિસ્પૃહ રહી ગયા છે.

'વૈરાગ્યાદિ સાધનસંપન્ન ભાઈ કૃષ્ણદાસ, શ્રી ખંભાત.' પછી એ બધા મુમુક્ષુઓને લઈ લેવા. કેમ કે તમ સર્વ જિજ્ઞાસુ ભાઈઓને લખ્યું છે એમ કરીને નીચે લખે છે. 'શુદ્ધ ચિત્તથી વિદિત કરેલી તમારી વિજ્ઞાપ્તિ પહોંચેલ છે.' કાંઈક વિનંતી કરી છે પણ પોતે વિજ્ઞાપ્તિ શબ્દ વાપર્યો છે. એ લોકો તો બહુ જ વિનયથી પત્ર લખતા. જે 'શ્રીમદ્જી'ના અનુયાયીઓ છે એમના લખેલા પત્રો કેટલાક જોયા છે. લગભગ ૨૦૦-૩૦૦ જોયા છે, એથી વધારે જોયા છે. સંબોધનનો એક પેરેગ્રાફ તો એટલો બધો વિનયથી અને બહુમાનથી લખે કે અત્યારે તો કોઈ સહન ન કરી શકે. આ ગૃહસ્થ

ચોથા ગુણસ્થાનવર્તીને આટલું બધું લખી શકાય ? ભગવાનને જેવી ઉપમાઓ આપે એવી ઉપમાઓ એ સત્પુરુષને લખતા હતા. એટલી બધી અત્યંત ભક્તિથી સમાગમ એ લોકો કરતા હતા.

મુમુક્ષુ :- સામાન્ય પત્રવ્યવહારમાં પણ ખૂબ વિનય રાખતા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, વડીલોને લખે તો પણ બહુ જ લખે. સંબંધીને લખે એ તો શુભ ઉપમાલાયક, શુભસ્થાને, રાજ્યમાને રાજેશ્વરી, એવા બધા શબ્દનો પ્રયોગ થતો. રૂઢિ હતી લખવાની, વિવેકથી, વિનયથી લખવાની રૂઢિ હતી.

મુમુક્ષુ :- સર્વ શુભ ઉપમાલાયક.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સર્વશુભ ઉપમાલાયક એમ કરીને લખે. બધી જ સર્વ શુભ ઉપમાને તમે લાયક છો. એવું બધું લખતા પણ આ તો ભક્તિથી ખૂબ જ લખતા કે તમે જ અમારા જાણે ભગવાન છો, એવી રીતે લખતા હતા. એમાં એમણે શું જોયેલું ? કે શુદ્ધચિત્ત છે એમનું.

‘શુદ્ધચિત્તથી વિદિત કરેલી તમારી વિજ્ઞપ્તિ પહોંચેલ છે.’ એટલે તમારી ચિત્તની શુદ્ધિ છે એ સમજાય છે. આ જે ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ છે એ વૈરાગી હતા. એટલે ઉદયની અંદર સારું એવું એમને નિરસપણું હતું. એ જાતની કોઈ યોગ્યતા (હતી). ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ ઉપરના પત્રો સારા આવ્યા છે, એ જરા ધ્યાન ખેંચવા જેવું છે.

‘સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે.’ પરમાર્થના અનેક બાહ્ય સાધનોની જ્યાં શાસ્ત્રોની અંદર વાત ચાલી છે તો એનો નીચોડ એ છે કે જે સત્સંગ છે તે સૌથી વધારેમાં વધારે ઉત્તમ સાધન છે. એને પરમ સાધન કહેવામાં આવે છે. અને ૬૬૧ વગેરે પત્રમાં તો એમણે સત્શાસ્ત્રો કરતાં પણ સત્સંગનું મહત્ત્વ વિશેષ આપ્યું છે.

‘સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે.’ તે સત્સંગ શું છે ? કે સત્પુરુષના-જ્ઞાનીપુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બસ, સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન એમણે આ કહ્યું છે. કેમ કહ્યું છે ? કે મુમુક્ષુજીવ પરમાર્થ માર્ગથી અજાણ્યો છે. એટલું જ નહિ એની પોતાની આત્મહિત કરવાની શક્તિ, એક જન્મેલા બાળકની શક્તિ જેમ બહુ જ ઓછી હોય મનુષ્યપર્યાયમાં. કુમળું બાળક હોય એની શારીરિક શક્તિ શું હોય ? જરાક એનો હાથ પકડવામાં ફેર પડે તો હાથ મરડાઈ જાય. જરાક તેડવામાં ફેર પડે તો

એની ડોક મરડાઈ જાય કે એને કાંઈક બીજે તકલીફ થઈ જાય. એવી કમજોર પરિસ્થિતિ છે. આત્માનો વિકાસ નથી એનો, આત્મશક્તિ એણે પ્રગટ કરી નથી. વિકસાવી નથી એવો એક અશક્ત જીવ છે અને અજાણ જીવ છે. એટલે એને એ માર્ગના જાણનાર સશક્ત એવા જે સત્પુરુષ છે, જેણે આત્માને પ્રગટ કર્યો છે, એના ચરણસમીપનો નિવાસ એને સત્સંગ કહ્યો છે.

સત્સંગ એ રૂઢિવાચક સામાન્ય શબ્દ છે. એને ખોલીને એ પોતે કહે છે કે સત્સંગ એટલે મારે સમાગમ કરવો છે, સંયોગમાં જાવું છે એમ ન લેવું. પણ એકદમ વિનમ્ર થઈને એના ચરણમાં નિવાસ કરવો છે એમ લેવું. પોતે પણ જ્યારે પૂર્વાચાર્યોને સ્મરણ કરે છે, બીજા ધર્માત્માઓનું સ્મરણ કરે છે ત્યારે એમ કહે છે કે અમે તો એ ધર્માત્માની ચરણરજ છીએ. શું કહે છે ? અમે તો એ ધર્માત્માની ચરણરજ છીએ. ચરણ ઉપર પડેલી રજ એટલે ધૂળ, એ જગ્યાએ પોતાનું સ્થાન મૂકે છે. અમે તો પામર છીએ એમ કહે છે. મુનિઓ ભગવાનની સામે એમ કહે, અમે તો પામર છીએ. ક્યાં આપની દશા, ક્યાં અમારી દશા. એમ કરીને પોતાની પામરતાને લક્ષમાં રાખે છે, લક્ષમાં લે છે.

મુમુક્ષુ :- ગુરુદેવ મુનિનું વર્ણન કરે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઓ..હો..હો..! પોતાની ભાવના છે ને ? જેમ ‘શ્રીમદ્જી’ની ભાવના છે કે અપૂર્વ અવસર ક્યારે એવો આવે કે નિર્ગ્રંથદશા પ્રાપ્ત થાય. એ વાત જ્યારે આવે છે ત્યારે ‘ગુરુદેવ’ને પણ એ ભાવનાવશ અરે..! ઘણીવાર તો આંસુ નીકળી જાય. અરેરે..! કોઈ અત્યારે ભાવલિંગી મુનિરાજના દર્શન થતા નથી આ કાળમાં. ક્યાં આવી પડ્યા અમે ? એવું કરે. એટલી ભક્તિમાં આવી જતા કે કોઈ, કોઈ ભાવલિંગી સંત મળે તો એની પાછળ ચાલી નીકળીએ આ બધું છોડીને. એટલું નહિ એના પગના તળીયા ચાટીયે એમ કહે. અમે તો એમના દાસાનુદાસ છીએ. એટલી ભક્તિથી પોતે (ભાવતા). એટલી ભાવના એમણે ભાવી છે, હોં ! મુનિરાજની ભાવના એમણે ભાવી છે. ઘણું કરીને ૪૫૦માં છે કે ૪૫૩માં. પાનું ૩૭૫. ૪૫૩મો પત્ર છે. પાનું ૩૭૫ નીચેથી બીજો પેરેગ્રાફ.

‘મનમાં એમને એમ રહ્યા કરે છે કે અલ્પ કાળમાં આ ઉપાધિયોગ મટી બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથતા પ્રાપ્ત થાય તે તો વધારે યોગ્ય છે.’ છે ? આ એમની મુનિદશાની

ભાવના રદમા વર્ષથી છે કે આ બધો ઉપાધિયોગ છોડીને નિર્ગ્રંથ થઈ જઈએ એમ વારંવાર મનમાં રહ્યા કરે છે. એકવાર આવે છે નહિ, અવારનવાર એ વાત મનમાં આવ્યા કરે છે. 'તથાપિ તે વાત અલ્પ કાળમાં બને એવું સૂઝતું નથી, અને જ્યાં સુધી તેમ ન થાય...' એટલે જ્યાં સુધી અમે નિર્ગ્રંથ ન થઈએ 'ત્યાં સુધી તે ચિંતના મટવી સંભવતી નથી.' પાછું એમ નથી કે અત્યારે સંયોગોના ઘેરાવામાં આવી પડ્યા છીએ એટલે મૂકી દો એ વાત નથી. એમ નથી. ભાવના એનું નામ છે કે જે મટે નહિ એનું નામ ભાવના છે. જે મટે નહિ એ ભાવના છે. મટી જાય એનું નામ ભાવના નથી. જે સદ્ભાવના છે એ ક્યારેય નાશ પામતી નથી. એ આત્માનું એક અંગ છે. એટલે આત્માનો નાશ થાય તો ભાવનાનો નાશ થાય. ભાવનાનો કદી નાશ થતો નથી. એ આત્મભાવના છે, સ્વરૂપપ્રાપ્તિની ભાવના છે.

મુમુક્ષુ :- પંચમકાળ છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ એમને ખબર હતી પંચમકાળ છે. તો કહે, નહિ, અત્યારે અમારું ગજુ નથી, એટલો પુરુષાર્થ નથી પણ અમારો મનોરથ છે એ તો એ જ છે. પૂર્ણ થવાનો અમારો મનોરથ છે. અપૂર્ણ રહેવાની વાત નથી અમારી ભાવનામાં. પૂર્ણ થવું એ જ અમારો મનોરથ છે. અને એ ભાવના માત્ર વિકલ્પ નહોતો પણ એ ભાવનાની સાથેનો સમ્યક્ પુરુષાર્થ હતો કે જેને લઈને ભલે આ ભલે એ પૂર્ણ ન થયા તો એકાદ ભવ બાકી રહીને પૂર્ણ થઈ જશે. એ પરિસ્થિતિમાં આવી ગયા.

મુમુક્ષુ :- પુરુષાર્થ બંધ નથી કરતાં.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો થવાનો પ્રશ્ન જ નથી ને. શક્તિ હોય છે ને પાછી. શક્તિ રહી જાય છે. એવી તો શક્તિ લઈને ગયા છે. આત્મશક્તિ પ્રગટ કરી છે અને એ શક્તિ લઈને ગયા છે.

શું કહે છે ? કે 'સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે,...' સત્સંગ છે એટલે કે 'સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે;...' ચોથા આરામાં પણ એનું દુર્લભપણું છે 'અને આવા વિષમ કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.' આ એવો કાળ છે કે ભાગ્યે જ કોઈ લાખો કરોડોમાં એકાદ જ્ઞાની હશે. પછી એનો સત્સંગ પ્રાપ્ત થવો એ બહુ દુર્લભ થઈ પડશે, એનો સત્સંગ જલદી મળી શકશે નહિ. માટે જેને સત્સંગ પ્રાપ્ત હોય, એવો

દુર્લભ સત્સંગ પ્રાપ્ત હોય એને એની કિંમત હોવી જોઈએ કે મને દુર્લભથી દુર્લભ, જગતની અલભ્યમાં અલભ્ય વસ્તુનો સંયોગ મને છે.

અમારે (એક મુમુક્ષુ) ગુજરી ગયા, એ કહેતા. અમારો આ સ્વાધ્યાય પહેલેથી શરૂ કરેલો અહીંયાં 'ભાવનગર'માં એમણે શરૂ કરેલો ને ? જૂના. એકદમ જૂના. 'ગુરુદેવ' મુહુપત્તીમાં હતા ત્યારથી 'ગુરુદેવ'ની પાછળ. (એ કહેતા), જગતની અંદર શ્રીમંતાઈ મળી જાય, મોટો રાજા થઈ જાય, વડાપ્રધાન થઈ જાય, અરે..! દેવલોકનો મોટો પુણ્યશાળી દેવ થઈ જાય, એ બધા પુણ્ય કરતા, 'ગુરુદેવ'નો જે યોગ થયો છે એનું પુણ્ય અધિક છે, એમ કહેતા. એ પુણ્ય સૌથી અધિક છે. કેમ કે એ દુર્લભથી દુર્લભ ચીજ છે. ઓલી બધી ચીજ દુર્લભ નથી. એ તો પાપી માણસોને મળે છે. પાપીમાં પાપી માણસ મોટો રાજા હોય છે અને પૂર્વ પુણ્યના ઉદયમાં દેવ થઈ જાય છે, પણ વર્તમાનમાં એને પાપ પરિણામ થતા હોય છે. તો એ સંયોગો એ કોઈ વિશિષ્ટતા નથી. પણ સત્પુરુષનો યોગ થાય, સત્સંગનો યોગ થાય છે એ આ કાળમાં સર્વથી મૂલ્યવાન ચીજ છે, અધિકથી અધિક મૂલ્યવાન ચીજ છે. સર્વ જ્ઞાનીઓએ એમ જાણ્યું છે. જ્ઞાનીપુરુષોએ આ જાણેલી વાત છે, કહેલી વાત છે. વિશેષ લઈશું...

જેણે અંતઃતત્ત્વ-નિજ પદાર્થને જોયો નથી, અંતર્મુખી માર્ગ જાણ્યો નથી, તેવો જીવ અંધપણે તે પદાર્થ અને તેને પામવાના માર્ગને દર્શાવી શકે નહિ, તેમ છતાં કલ્પના વડે અપરિણામી રહી માર્ગ કહે, તો મહા અનર્થકારી દશા પોતાની થાય. – તેમ વિચારી, બીજાને ઉપદેશ કરતાં, ઉપરોક્ત વિષયની ગંભીરતા લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. તેથી જ મુમુક્ષુજીવે જિનવાણીના આશ્રયે, ઉપદેશક નહિં થતાં, સત્સંગ ઉપાસવો, ગુણ જિજ્ઞાસુ રહેવું.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૫૬)

તા. ૧૫-૫-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૬
પત્રાંક - ૪૪૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ, પત્ર ૪૪૯. પાનુ ૩૭૨. ‘ખંભાત’ના ‘કૃષ્ણદાસ’ વગેરે મુમુક્ષુઓને એક પત્રમાં આઠ પોસ્ટકાર્ડ સમાયેલા છે. પત્ર જે વિસ્તારથી છે. છેલ્લા પત્રમાં લખે છે ‘આજે આ આઠમું પત્તુ લખીએ છીએ.’ એ એમ સૂચવે છે કે લખવાનો વિચાર આવતા એકાદ પોસ્ટકાર્ડ લખી નાખતા. વળી એના અનુસંધાનમાં વિચાર ચાલે તો બીજું પોસ્ટકાર્ડ લખતા. એમ કરતાં કરતાં એક જ દિવસમાં ટૂકડે ટૂકડે જુદાં જુદાં સમયે આઠ પોસ્ટકાર્ડ લખેલા છે. અને એક પત્રમાં પણ વિભિન્ન વિષયોની ચર્ચા છે.

‘વૈરાગ્યાદિ સાધનસંપન્ન ભાઈ કૃષ્ણદાસ’ વૈરાગ્ય વગેરે જે કલ્યાણનું સાધન છે એનાથી જે સંપન્ન છે એટલે વૈરાગ્ય સમેત જે સત્સંગને ઉપાસવા ચાહે છે એને એ સાધન યથાર્થ છે. સત્સંગ ઉપાસવા ચાહે એને પરિણામમાં નિરસપણું ન હોય, પંચેન્દ્રિયના વિષયો અથવા પોતાના ચાલતા ઉદયો કે ઉદય પરિણામમાં, ઉદયભાવમાં નિરસપણું ન હોય તો ત્યાં વૈરાગ્ય નથી. ભલે સાદું ભોજન કોઈ જમતા હોય, પણ એમાં રસ નહિ હોવો જોઈએ. મને આ અનુકૂળ છે એવો અનુકૂળતાનો જે રસ છે એ વૈરાગ્યનો દુશ્મન છે. વૈરાગ્યથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે.

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ઉદયભાવમાં નિરસપણું આવવું એનું નામ વૈરાગ્ય છે. એ વૈરાગ્યપૂર્વક પછી ત્યાગની દશા પાંચમા ગુણસ્થાનથી શરૂ થાય છે અને ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં છઠ્ઠા-સાતમામાં તો સર્વસંગપરિત્યાગનું ગુણસ્થાન છે. ‘શ્રીમદ્જી’એ આ ‘કૃષ્ણદાસ’ વગેરે કોઈ કોઈ મુમુક્ષુમાં વૈરાગ્યભાવ જોયો છે એટલે એ વિશેષણનો ઉપયોગ કર્યો છે.

‘શુદ્ધ ચિત્તથી વિદિત કરેલી તમારી વિજ્ઞાપ્તિ પહોંચેલ છે.’ ભલે વિનંતી કરી

હશે પણ વિજ્ઞપ્તિ શબ્દ વાપર્યો છે કે તમે જે કાંઈ વિનંતી કરી છે એમાં તમારા ચિત્તની શુદ્ધતા જોવામાં આવે છે. એ સંબંધમાં હવે પોતે આગળ કહે છે કે 'સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે,...' ધર્મના બાહ્ય સાધનોમાં અનેકવિધ પ્રકારના સાધનો છે. દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય અને પ્રત્યક્ષ સત્સંગ વગેરે. અને કોઈ એથી વધારે જપ-તપ પણ કરે છે. પણ એ બધા સાધનમાં મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ કોઈ સાધન હોય તો તે સત્સંગ છે. બીજા જે કોઈ સાધન છે એ બધા એનાથી અનુત્કૃષ્ટ છે. જો કે અંતરંગ સાધન તો બધાની અંદર એક છે. બાહ્ય સાધનની અંદર વિધવિધતા જોવામાં આવે તો પણ ખરેખર સત્સંગ છે એ બાહ્ય સાધનની અંદર ઉત્કૃષ્ટ સાધન જાણવા યોગ્ય છે. હવે એમ કેમ ?

એનો વિચાર કરીએ કે સત્સંગની અંદર જીવને પોતાની ભૂલ અને પોતાના દોષ સમજવાનો અવકાશ છે. બીજા સાધનમાં એ અવકાશ નથી. જેમ કે બીજા નંબરમાં લઈએ શાસ્ત્રનું વાંચન. કોઈ પોતે ઘરમાં બેસીને શાસ્ત્રનું વાંચન કરે છે, પોતાના ઘરમાં સ્વાધ્યાય કરે છે. તો એ વાંચન કરતા એને પોતાને ગેરસમજ થાય, અન્યથા સમજણ થાય કે સમજવામાં કાંઈ ભૂલ રહે તો એને પોતાની ભૂલ સમજવાનો અવકાશ નહિ રહે કે આ ભૂલ છે કે ભૂલ નથી થઈ.

સત્સંગની અંદર એ એક મોટા લાભનું કારણ છે. એ એક એવો અવકાશ છે ત્યાં કે જીવને પોતાની ભૂલ સમજવા માટે આ સિવાય બીજું કોઈ ઉત્કૃષ્ટ સાધન નથી. બાકી તો બીજા બધા સાધન છે એ બધા ત્યાંથી નીચી કોટીમાં જાય છે. જેમ કે ભગવાનની પૂજા આપણે નિત્ય કરીએ છીએ. એમાં પણ તત્ત્વની ગુંથણી છે તો પણ એટલું સીધું શાસ્ત્રની અંદરથી જે ચારે બાજુના પડખાથી સ્પષ્ટીકરણ આવે એવું કાંઈ પૂજાની અંદર સંકલન ન થાય. ત્યાં તો આઠ અર્ધને અનુસરીને જે ઉપમા અપાતી હોય એટલી મર્યાદામાં જ તત્ત્વનું નિરૂપણ થઈ શકે. પછી ભક્તિ લઈએ. તો ભક્તિની અંદર પણ પદરચના છે. એ પણ ગદ્યથી અઘરી ભાષા પદની છે. જે પદ્ય છે એ તો ગદ્યથી પણ અઘરી ભાષા છે. એટલે એમાં એથી કઠિનતા છે સમજવામાં. અને ત્યારપછીના તો બધા સાધન છે એ લગભગ શુભભાવની પ્રધાનતાવાળા છે. કોઈ યાત્રા કરવામાં આવે છે, કોઈ દાન દેવામાં આવે છે, જપ કરે છે કે નમસ્કાર મંત્રના જપ કરો, તો કોઈ ઉપવાસાદિ તપ કરે છે પણ એ તો

બધા સાધન શુભભાવની પ્રધાનતાવાળા છે. જ્યાં સુધી આત્માના તત્ત્વને અનુસરવાની વાત છે ત્યાં સુધી સત્સંગ, સ્વાધ્યાય, પૂજા-જિનેન્દ્ર ભગવાનની પૂજા, આ ત્રણની અંદર તત્ત્વની વિશેષ નિકટતા છે. એ ત્રણમાં પણ સત્સંગમાં તત્ત્વની પ્રાપ્તિની વિશેષ નિકટતા છે.

એમ સાધન, સાધનમાં ફેર હોવાથી 'શ્રીમદ્જી' અહીંયાં એમ કહે છે કે 'સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં...' પરમાર્થ એટલે આત્માનું પરમહિત થાય એવો જે ઉપાય એને સાધન-પરમાર્થસાધન કહેવામાં આવે છે. એ સાધનમાં ઉત્કૃષ્ટ સાધન 'તે સત્સંગ છે.' અને 'સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે.' એ સત્સંગ, અલ્પવિરામ કરીને કહે છે કે સત્સંગ એટલે અહીંયાં સત્પુરુષના ચરણસમીપનો નિવાસ છે.

હવે સત્સંગના બે ભેદ છે, બે પ્રકાર છે. એટલે એમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું નિરૂપણ અહીંયાં કર્યું છે કે સમગુણી આત્માઓ, સમગુણી જીવો, એક માર્ગ ચાલનારા મુમુક્ષુ, મુમુક્ષુજીવો સાથે બેસીને સ્વાધ્યાય કરે, તત્ત્વચર્યા કરે, અનુભવની વાર્તા કરે તો એ અનુભવના વિષયની નજીક જવાનો પ્રયત્ન કરે એને પણ સત્સંગ પણ કહેવામાં આવે છે. અને જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ કરવામાં આવે એને પણ સત્સંગ કહેવામાં આવે છે. તો એ બંને પ્રકારના સત્સંગમાં જ્ઞાનીપુરુષના, સત્પુરુષના ચરણસમીપનો નિવાસ છે તે ઉત્કૃષ્ટ સત્સંગ છે. આ બે-ત્રણ લીટી કાલે ચાલી ગઈ હતી. આ તો ફરીથી શરૂઆત (કરી). બે લીટી ચાલી હતી એટલે પહેલેથી શરૂઆત કરીએ છીએ.

જ્ઞાનીપુરુષના ચરણસમીપનો નિવાસ છે એ ઉત્કૃષ્ટ સત્સંગ છે. હવે એમ કેમ કહ્યું ? એને શા માટે વધારે પ્રધાનતા આપી ? કે જ્ઞાનીપુરુષે માર્ગ જોયો છે. માર્ગ પ્રાપ્ત છે, અનુભવ પ્રાપ્ત છે. અનુભવમાં આવવા માટે શું હોવું જોઈએ ? શું નહિ હોવું જોઈએ ? એ એમનો અનુભવસિદ્ધ વિષય છે, એ વિષયના એ જાણકાર છે. જ્યારે મુમુક્ષુ, મુમુક્ષુઓ આપસમાં સત્સંગ કરે છે એમાં એ બધા અજાણ્યા છે. એટલે જે કોઈ ચર્યા કરશે એ પોતાની યોગ્યતા અનુસાર પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરશે. સંભવ છે કે એમાં કોઈની ભૂલ પણ થાય છે. ભૂલ થાય છે તો કોઈવાર કોઈની નજરે ચડે તો એની ચર્યા કરે કે ભાઈ ! આપ કહો છો એવું તો નથી લાગતું પણ આમ હોવું ઘટે છે એમ લાગે છે. તો કોઈવાર ભૂલ કોઈની નજરે ન ચડે તો ઠીક છે એનું અનુમોદન પણ થઈ જાય છે. એટલે એ સત્સંગ છે એ તો જ્ઞાનીપુરુષનો

ચરણ સમીપ નિવાસ ન ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે બીજો સત્સંગ એ રીતે સેવવા યોગ્ય છે. પણ જ્ઞાનીપુરુષની વિદ્યમાનતા હોય તો એની ચરણસમીપતા છોડીને બીજા સત્સંગને પ્રાધાન્ય આપવું ઘટતું નથી. એટલે એ વાત લે છે.

આ તો શું છે કે જીવને તો સંસારરોગ છે, ભવરોગ છે. અને રોગનો સીધો-સાદો વિચાર એ છે કે સારામાં સારા ડોક્ટર-વૈદ્ય પાસે જઈને એનો ઇલાજ કરવો. સારામાં સારા કોણ ? કે એ વિષયના નિષ્ણાત હોય, એ વિષયના અનુભવી હોય એની પાસે જવું. એટલે પોતે (કહ્યું), ‘સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ’. ‘આત્મસિદ્ધિ’માં શું કહ્યું ? ‘સદ્ગુરુ વૈદ્ય સુજાણ’. સુજાણ એટલે સારી રીતે જાણકાર છે એવા સદ્ગુરુ નામના વૈદ્ય છે. ભવરોગ મટાડવા માટે એની પાસે જવું. સદ્ગુરુ કહો એ પોતે સત્પુરુષને, જ્ઞાનીપુરુષને બહુમાનથી સદ્ગુરુ શબ્દ વાપરતા. ગુરુ કહેવામાં પણ દોષ નથી અને દેવ કહેવામાં પણ દોષ નથી. ગણધરદેવ એને દેવ કહે છે માટે.

‘રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર’માં (કહે છે), ભગવાન ‘સમંતભદ્રસ્વામી’નું એ શાસ્ત્ર છે. શાસ્ત્ર તો છે ચરણાનુયોગનું. ચારે અનુયોગમાં આ વિષય મળે છે. ચરણાનુયોગ હો, કરણાનુયોગ હો, કથાનુયોગ હો કે દ્રવ્યાનુયોગ હો, એમાં એ વિષય મળે છે. એ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનથી જે વિભૂષિત છે એવા મહાત્મા, ધર્માત્મા જેને પરમાત્મા પણ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ ‘સમયસાર’માં ૧૪૩ ગાથાની ટીકામાં કહે છે, એને ‘સમંતભદ્રાચાર્ય’ ચરણાનુયોગની અંદર તે ચાંડાલ હોય તો પણ ગણધરદેવ એને દેવ કહે છે. એમ કરીને એ વાતની મહત્તા સ્થાપે છે. એનું શું કારણ છે ? કે મુમુક્ષુને વધુમાં વધુ નજીકમાં નજીક ઉપલબ્ધ માર્ગદર્ષિ પુરુષ છે તે સત્પુરુષ છે. કેમ કે મુનિરાજ તો જંગલમાં રહે છે અને કેવળી તીર્થંકરનો તો યુગ જ ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલા સમાપ્ત થઈ ગયો. આજે તો ૨૫૦૦-૨૬૦૦ વર્ષ થયા. એટલે અને છેલ્લા ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષમાં તો ભાવલિંગી સંત પણ ઉપલબ્ધ નથી. એ તો ‘જયચંદ્રજી’એ ૧૬૨ વર્ષ પહેલા આ લખ્યું. આજે ૧૬૨ વર્ષ થયા ‘જયચંદ્રજી’ એ ‘સમયસાર’ની ટીકા કરી. આ સંપ્રદાયની અંદર ગુરુપરંપરા વિસ્થેદ ગઈ છે. છેલ્લા સેંકડો વર્ષથી આ સંપ્રદાયમાં ગુરુપરંપરા વિસ્થેદ ગઈ છે. એમ નથી કીધું દીક્ષા કોઈ નથી લેતા. દીક્ષા લે છે પણ ભાવલિંગી સંત નથી. એ ગુરુપરંપરાનો વિસ્થેદ ગયો છે. એ તો આજથી ૧૫૦ વર્ષ પહેલા એમણે એ વાત લખી છે. ‘સમયસાર’ની ટીકા પૂરી કરતા એ

વાત એમણે લખી છે. એટલે હવે જેમાં દેશનાલબ્ધિનું એક માત્ર નિમિત્ત છે એ એક ત્રીજી કોટીના પુરુષ રહે છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ જ્ઞાનીપુરુષ રહે છે. અને ૧૦૦૦-૨૦૦૦ હજાર વર્ષ પહેલા દિગંબર આચાર્યોએ પણ એ વાતનો-જ્ઞાનીપુરુષ વિષેની મહત્તાનો નિર્દેશ કરતા ગયા.

‘સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે. બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે;...’ એટલે ચોથા કાળમાં પણ એ જ્ઞાનીપુરુષનો ચરણસમીપનો નિવાસ મળે તે દુર્લભપણું છે ‘અને આવા વિષમ કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.’ આ કાળમાં તો કરોડો-અબજોમાં કોઈ એકાદ જ્ઞાની થાય અને હવે પછીના કાળમાં તો ૧૦૦-૫૦ વર્ષ સુધી કદાચ જ્ઞાનીનો યોગ ન બાજે એવો કાળ જોવામાં આવે છે. હવે જ્ઞાનીપુરુષ છે એ કોઈ ગૃહસ્થ પણ હોય છે અથવા ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારે સંસારમાં એમની સ્થિતિ જોવામાં આવે છે. એટલે પ્રવૃત્તિવાળા હોય છે. તો એની થોડી ચર્ચા કરે છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી.’ ભલે કદાચ એ વેપારમાં દેખાય. અરે..! મજૂરી કરતા દેખાય કે કોઈ રાજા હોય તો રાજાના પદમાં દેખાય. ગમે તે સ્થાનમાં હોય. એમની પ્રવૃત્તિ ખરેખર પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી. એટલે શું ? કે એ પ્રવૃત્તિમાં નિરસ હોય છે. પ્રવૃત્તિમાં એમનો ઉપયોગ જાણે અણઉપયોગ હોય છે એવી રીતે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. જેમ અણઉપયોગે સાંભળવામાં આવે તો એ સાંભળ્યું-ન સાંભળ્યું થઈ જાય છે કે નહિ ? કે ભાઈ ! સાંભળ્યું હતું તો ખરું પણ મેં ધ્યાન નહોતું દીધું, એમ કહેવાય છે. એમ જ્ઞાનીપુરુષ પ્રવૃત્તિમાં હોય તોપણ એનું ધ્યાન આત્મામાં હોય છે, લક્ષ આત્મામાં હોય છે, પ્રવૃત્તિમાં એનું લક્ષ અને ધ્યાન હોતા નથી. એટલે નિરસપણે પ્રવૃત્તિ થઈ જાય છે. એટલે એ પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી.

દષ્ટાંત આપે છે કે ‘ઊના પાણીને વિષે જેમ અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી, તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે;...’ જેમ ઊના પાણીને વિષે. ગરમ પાણીથી કાંઈ ગામ બળે ? કપડું પણ ન બળે અને કાગળ પણ ન બળે. પ્લાસ્ટિક છે એ તો પેટ્રોલિયમનું ઉત્પાદન છે. અગ્નિ લાગે એ તો ઓલવાય નહિ જલ્દી પણ એમાં તો ઊનું પાણી રાખવામાં આવે છે. આ ગરમ પાણીથી ન્હાવામાં, કપડામાં, બધામાં ગરમ વપરાય છે ને ? આજે તો ઊના પાણીની ટાંકીઓ બને છે-સોલાર. ઊના

પાણીથી બળે નહિ કાંઈ. ગમે તેટલું ધગધગતું ઊંનું પાણી હોય તો ઊંના પાણીથી કાંઈ બળે નહિ.

મુમુક્ષુ :- ઊંના પાણીના દષ્ટાંત ઘણાં આવે છે પણ આ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ જબરદસ્ત પુરુષ છે, 'શ્રીમદ્ રાજયંદ્રજી' એટલે ! જ્ઞાનીપુરુષ તો ઘણા થાય છે કાળે કરીને પણ આવા મહાપુરુષો પણ બહુ ઓછા જોવા મળે છે. બહુભાગના જ્ઞાનીપુરુષ તો પોતાના આત્માનું ગુપ્તપણે કલ્યાણ કરીને ચાલ્યા જાય છે. કેમ કે એને એમ થાય છે કે જગતને મારે શું સંબંધ છે ? હું તો ઝડપથી મારા માર્ગની અંદર આગળ વધીને મારા ધ્યેયને, આદર્શને (વળગીને) સિદ્ધાલયમાં પહોંચી જાઉં. એટલે ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો તો એમ જ લોકોને ખબર પણ પડતી નથી કે આ જ્ઞાનીપુરુષ થઈ ગયા, એવી ખબર પણ નથી પડતી. એવા ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો ઇતિહાસમાં થઈ ગયા.

જેને કોઈ એવો પુણ્યયોગ હોય છે કે જેના નિમિત્તે બીજા આત્માઓ મોક્ષમાર્ગમાં પોતે નિમિત્ત પડે, એવા મહાત્મા પુરુષોને, જ્ઞાનની નિર્મળતા ઉપરાંત પોતાના સ્વાનુભવની વાત અને વિષયને સારી રીતે ચર્ચા કરવાની શક્તિ એનામાં હોય છે. ભાષાનો યોગ હોય છે અને જ્ઞાનમાં તે પ્રકારનો ક્ષયોપશમ પણ વિશેષ હોય છે. એ ક્ષયોપશમ વિદ્વાનોને બાહ્ય ક્ષયોપશમ હોય છે એવો નથી હોતો પણ અંતર જ્ઞાનની નિર્મળતાપૂર્વક અંતરંગ વિષયને ખોલી શકે એવો એક ક્ષયોપશમ હોય છે. એવી ક્ષમતા અનુભવ વિના કોઈપણ ક્ષયોપશમધારીને હોતી નથી, ગમે તેટલો વધારે ક્ષયોપશમ હોય તોપણ. એ એક વિશિષ્ટ પ્રકાર છે, જુદાં પ્રકારનો એક ક્ષયોપશમ છે અને એવો ક્ષયોપશમ ધરાવનારા મહાત્માઓનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે બીજા અનેક જીવોનું કલ્યાણ થાય છે. જેમ કે 'ગુરુદેવશ્રી'ને તો વિશેષ એવો યોગ હતો, 'શ્રીમદ્જી' કરતા પણ. 'શ્રીમદ્જી'ને એટલો પુણ્યયોગ નહોતો. એટલે બહુ ઓછા માણસો એના સમાગમમાં આવ્યા. તેમ છતાં એનો અક્ષરદેહ અને વાણી રહી ગઈ તો હજારો માણસો આજે 'ગુરુદેવ'ના અનુયાયીઓ છે, કદાચ એનાથી વધારે 'શ્રીમદ્જી'ના આ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરનારો વર્ગ કદાચ એથી મોટો હોય તો ના નહિ. એમ કહી શકાય. એટલું આકર્ષણ એમની કલમમાં રહેલું છે.

પોતે તો ચાલ્યા ગયા. બહુ અલ્પ આયુષ્ય લઈને આવેલા. ૩૩ વર્ષની યુવાન

વયે આયુષ્ય પૂરું કર્યું. છતાં જેટલું લખાણ રહી ગયું એ લખાણ ઉપર જબરદસ્ત આકર્ષણ ઊભું થયું. કેમ કે એની બરાબરીનું લખાણ આ વિષયમાં કોઈનું જોવામાં આવતું નથી. આચાર્યોને છોડીને, મુનિઓને છોડીને, સંતોને છોડીને, સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોમાં એવું અને એ પણ ગુજરાતી ભાષામાં. અમુક હિન્દી ભાષામાં થઈ ગયા જેમ કે ‘રાજમલજી’ છે, ‘ટોડરમલજી’ છે એ મહાપુરુષો થઈ ગયા. પોતપોતાની ભાષામાં ઘણી વાતો કરી ગયા. ગુજરાતી ભાષામાં આપણા કાઠીયાવાડમાં થયા હતા એટલે કેટલીક કાઠીયાવાડી શૈલીનો પણ આમાં ભાષાનો પ્રયોગ છે. અસાધારણ લખાણ છે. ‘ગુરુદેવશ્રી’ને લખાણનો પ્રકાર ઓછો હતો. એમને પ્રવચન આપવાનું કાર્ય વિશેષ હતું. એ પણ વિભિન્ન પ્રકારના ક્ષયોપશમનો જ પ્રકાર છે.

કહે છે કે જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ છે એ ઊના પાણીથી ગામ ન બળે એમ એમની પ્રકૃતિમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભના કોઈ મોહના કોઈ પ્રકાર જોવામાં આવે છે ચારિત્રમોહના, હોં ! દર્શનમોહનો તો અભાવ છે. એ દર્શનમોહ રહિત ચારિત્રમોહના જે પરિણામ છે એમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ બધા અનેક પ્રકારના જે કષાય છે એ કષાયથી ગામ બળતું નથી. એમાં તીવ્રતા પણ કોઈવાર હોય, મંદતા પણ હોય પણ એનાથી કદી પણ સંસાર વધે એવું બનતું નથી, ભવ વધે એવું બનતું નથી. એટલે એ સંસારના કારણભૂત નથી. અથવા એ મોક્ષમાર્ગના ગામને બાળે એવું ઊનું પાણી નથી. અહીંયાં તો દૃષ્ટાંત સાથે સિદ્ધાંત મેળવીએ તો ઊનું પાણી જેમ ઘરને બાળે નહિ, ગમે તેટલું છાંટો નહિ દિવાલ ઉપર કે લાકડા ઉપર. ઊનું પાણી ઘરને બાળે નહિ, મકાનને આગ ન લાગે. એમ આ ઊના પાણીથી, જ્ઞાનીના પરિણામથી, ચતુર્થ ગુણસ્થાનમાં વિષયકષાયના પરિણામ હોય છે, અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ છે, એનાથી એમના મોક્ષમાર્ગનો નાશ નથી થતો. પરમાર્થના કલ્યાણના માર્ગનો એનાથી નાશ નથી થતો. તેનો અભાવ નથી થતો.

‘તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઇચ્છે છે.’ એ પણ પ્રવૃત્તિ છોડવા ઇચ્છે છે. એ જે વ્યવસાયમાં હોય, જે કાંઈ સંસારની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી હોય, કરતા હોય નહિ પણ કરવી પડતી હોય, એનાથી એ છૂટવા માગે છે. કેમ કે એ પરાણે પરાણે કરે છે. પોતાના રસથી, ઉત્સાહથી, ઉમંગથી, ઉલ્લાસથી કરતા નથી. એટલે કરવી પડે છે. એ પણ એ છોડવાના અભિપ્રાયમાં ઊભા છે. એટલે

ઇચ્છે છે કે કોઈ પણ પ્રકારે નિવૃત્તિ લેવી.

‘પૂર્વે આરાધન કરેલા એવા નિવૃત્તિના ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે.’ એ પોતાની વાત લખી છે. પોતાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હતું. પૂર્વે પણ, પૂર્વભવની અંદર પોતે આરાધક હતા તો એમને જે નિવૃત્તિ ક્ષેત્રોમાં એ વનમાં વસેલા, ઉપવનમાં વસેલા, ઘણા યોગ, સમાધિ વગેરે સાધેલા અને સત્સંગની ઉપાસના કરેલી. બીજા જ્ઞાનીઓના, સંતોના ટોળામાં ગયેલા, એ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં બેઠાં પણ વારંવાર સાંભરી આવે છે. કે, અરેરે...! આપણે મોક્ષમાર્ગમાં જવાવાળાને વળી આ લપ ક્યાંથી વળગી ? મોક્ષમાર્ગે આપણે પ્રયાણ કરવાવાળાને વળી આ પ્રવૃત્તિની લપ ક્યાંથી પૂર્વકર્મની વળગી ? સમજે છે કે પોતાના કરેલા અપરાધનું ફળ છે. સમાધાન કરે છે પણ ઇચ્છતા નથી, એને ચાહતા નથી, એમાં એની રુચિ નથી અને રસ નથી. એ સ્થિતિ સ્પષ્ટ છે. એટલે એમને પ્રવૃત્તિ અને ભોગ અને ઉપભોગના કાળમાં પણ એમને વનવાસ સાંભરે છે, સત્સંગ સાંભરે છે અને સમાધિ સાંભરે છે. એવા જ્ઞાનીપુરુષને એ પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે.

‘તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે.’ તો પણ એ ઉદયપ્રાપ્ત જે પ્રારબ્ધ છે એ પ્રારબ્ધ ભોગવ્યા વિના નહિ છૂટે એમ જ્યારે લાગે છે ત્યારે સમજે છે કે આ દંડ છે, આ જેલ પડી છે, આ દંડ સહન કર્યા વગર (બીજો ઉપાય નથી). અપરાધ કર્યો છે એનો દંડ પ્રમાણિકતાથી સહી લેવો એ સિવાય આમાં બીજો ઉપાય નથી. એટલે એ દષ્ટિએ એ પ્રવૃત્તિમાં ઊભા છે કે મારા કરેલા અપરાધના દંડને ભોગવું છું. દંડને ભોગવવાની હોંશ કોનામાં હોય ? આ, એ પ્રકારે એમનો સંસાર ચાલે છે અને પ્રવૃત્તિ ચાલે છે.

‘સત્સંગની રુચિ રહે છે,...’ એમને પણ સત્સંગની રુચિ રહે છે. ‘તેનો લક્ષ રહે છે,...’ પ્રવૃત્તિમાં પણ એ જ લક્ષમાં રહે છે. ‘પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.’ પણ એનો કોઈ નિયમ એ જાળવી શકતા નથી. એકધારી નિવૃત્તિ એ લઈ શકતા નથી. બાકી સત્સંગની ભાવના ‘શ્રીમદ્જી’ને પોતાને કેવી હતી ? પોતાની અંગત રીતે, એનો એક નમુનો જોવો હોય તો ૪૫૩ નંબરનો પત્ર છે. આગળ કાઢો. પાનું ૩૭૬. ૪૫૩ નંબરના પત્રમાં છેલ્લો પેરેગ્રાફ.

‘શું લખીએ ? અને શું કહીએ ? એક આત્મવાર્તામાં જ અવિચ્છિન્ન કાળ વર્તે એવા તમારા જેવા પુરુષના સત્સંગના અમે દાસ છીએ.’ કોને લખે છે ? ‘સોભાગ્યભાઈ’ને. હદ કરી છે, હોં ! આ જગ્યાએ એમણે સત્સંગના વિષયમાં પોતાની જાતને સામેલ કરીને હદ કરી છે. ઉપદેશ કોઈને આપીને હદ નથી કરી. પોતાની જાતને વચ્ચે લાવીને હદ કરી છે. આ એક ગજબ કામ કર્યું છે એમણે ! ગજબ વાત લખાઈ ગઈ છે. આપણે ઉપદેશ લેવા માટે, આપણી જાતને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા માટે આ વિષય બહુ ઊંચો છે.

‘શું લખીએ ? અને શું કહીએ ? એક આત્મવાર્તા જ અવિચ્છિન્ન કાળ વર્તે...’ એટલે સતત આત્મવાર્તાના સત્સંગમાં, તમારા જેવા પુરુષના સત્સંગમાં, અમે દાસપણે રહીએ, એમ કહે છે. હવે ખરેખર પોતે જ્ઞાની છે. ‘સોભાગ્યભાઈ’ એક ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર છે કે જે ભવિષ્યમાં જ્ઞાની થવાના છે. પણ એ એમને જ્ઞાની થવાની ભૂમિકાની સમીપ જુએ છે. ત્યારે એના સત્સંગના દાસ થવા પોતે તૈયાર છે. ‘અત્યંત વિનયપણે અમારો ચરણ પ્રત્યયી નમસ્કાર સ્વીકારજો.’ હદ કરી છે ને ! તમારા ચરણમાં અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. અમારો નમસ્કાર તમે સ્વીકારજો. ઠીક, ગજબ વાત કરી છે એમણે !

જ્ઞાનીને તો મુમુક્ષુપુરુષ નમસ્કાર કરે એ તો કોઈ મોટી વાત નથી. જ્ઞાનીને વંદન-નમસ્કાર કરે એ તો મુમુક્ષુની મુમુક્ષુ ભૂમિકાની સહજ પ્રક્રિયા છે. એ ન હોય તો મુમુક્ષુની ભૂમિકાની બહાર છે. એ જીવ વ્યવહારની બહાર ચાલ્યો ગયો. પણ અહીં તો જ્ઞાની ઊઠીને ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર જે ‘સોભાગ્યભાઈ’ છે એને નમસ્કાર કરે છે. હદ કરી છે એમણે તો ! અને એ કેટલી વિનમ્રતા હોય તો થાય, કેટલી સરળતા હોય તો થાય, એ તો માપ કાઢી લેવા જેવું છે. એ પરિણામમાં આવતા કેટલી નમ્રતા અને સરળતા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એવા પરિણામ થાય.

મુમુક્ષુ :- ચરણ પ્રત્યયી નમસ્કાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. ચરણ પ્રત્યયી નમસ્કાર કરું છું એ તમે સ્વીકાર કરજો. તમે નહિ... નહિ.. નહિ.. એમ ન કરતા. એમ કહે છે. કેટલી ચિત્તશુદ્ધિ છે ! પરિણામમાં શુદ્ધિ કેટલી છે ! વિશુદ્ધિ કેટલી છે !! એનો અર્થ શું થાય છે ? વિચારવા જેવો વિષય છે. આ તો એકાંતમાં સ્વાધ્યાય કરતા હોય ત્યારે તો બહુ વિચાર આવે છે. એમ કહેવું છે કે જે મુમુક્ષુ મોક્ષમાર્ગમાં આવવા તૈયાર થઈ ગયો, એવી જેની તૈયારી થઈ

અને એ અમારી નાતમાં અને અમારી જાતમાં ભળવા આવ્યો ત્યારે એના ઉપર અમને પરમ આદર થઈ જાય છે. એમની પાસેથી કાંઈ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ નથી કરવી નમસ્કાર કરીને.

મુમુક્ષુને તો જ્ઞાનીના ચરણ સમીપમાં નમસ્કારાદિ વંદન થાય છે એ તો જ્ઞાનપ્રાપ્તિની ભાવનાથી થાય છે કે એમનો ઉપદેશ પોતાને પરિણમે. પણ જ્ઞાની જ્યારે આટલું બધું કરે ત્યારે શું સમજવું હવે ? આનો ભેદ શું છે ? અંતરભેદ શું છે ? વિચારવા જેવો વિષય છે. એ એટલો બધો આદર કરે છે, એટલો બધો આવકાર આપે છે. માણસ નથી કહેતા કે જો ખરેખર તીર્થંકર ભગવાનનું સમવસરણ મારે આંગણે આવે તો હું મારા ઘરમાં જેટલા રત્નપટારા હોય એ ખાલી કરીને એમને રત્નોથી વધાવું. પછી Balance રહેવા ન દઉં. આદર આપે છે કે નહિ ? તો એવા ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાના મુમુક્ષુ હોય એને જ્ઞાનીઓ કેટલો આદર આપે ? જ્ઞાનીના હૃદયમાં એનું શું સ્થાન છે એનો આ ચિંતાર છે, લ્યો.

મુમુક્ષુ :- ‘ગુરુદેવ’ ‘સોગાનીજી’ માટે બોલ્યા હતા, અમારા નમસ્કાર પહોંચશે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. અમારા નમસ્કાર પહોંચશે. પોતાનાથી તો એ પામેલા છે. લોકો તો એમ જાણે છે કે આ એમના શિષ્ય હતા. એ પોતે નથી જાણતા ? લોકો જાણે છે ત્યારે પોતાને ખબર નથી પડતી ? કે અમારા નિમિત્તે, અમારા ઉપદેશથી એનું કલ્યાણ થયું છે ? અને એની ભક્તિ પોતે વાંચી છે. અનંત તીર્થંકરોથી પણ મારા માટે અધિક છે એવી બેહદ ભક્તિ કરનારા આ એક પુરુષ નીકળ્યા. અનંત તીર્થંકરોના સમવસરણમાં ગયો, મારું કલ્યાણ ન થયું. અહીંયાં ‘સોનગઢ’માં આવીને મારું કલ્યાણ મેં કર્યું છે. એવી બેહદ ભક્તિ કરી છે. બધું જાણે છે પોતે પણ નમસ્કાર પોતે કર્યાં. આદર છે એ જાતનો. એ મોક્ષમાર્ગનો આદર છે, મોક્ષતત્ત્વનો આદર છે, એ આત્માના ચિન્મયતત્ત્વનો આદર છે. કેમ કે મોક્ષમાર્ગની દશા આત્મામય, ચિન્મયદશા છે. એનો આદર છે. એ અધ્યાત્મતત્ત્વનો આદર છે. શુદ્ધાત્માનો એમાં આદર છે એમ છે ખરેખર. અને એ એમનું હૃદય છે. એ હૃદય કોઈવાર કોઈને કોઈ પ્રકારે બહાર આવે છે. શું થાય છે કે એવું જે એમનું હૃદય હોય છે એ આવા વિભિન્ન પ્રકારે વિશેષતાઓ લઈને બહાર આવે છે કે જેને લઈને બીજા મુમુક્ષુ આત્માઓને પણ આ આદર શું ચીજ છે એની ખબર પડે. મોક્ષમાર્ગનો આદર શું ચીજ છે એનો

ખ્યાલ આવે. એટલે એવી રીતે એ બહાર આવી જાય છે. કુદરતના ક્રમમાં એ બહાર આવી જાય છે.

કહે છે કે પોતાને ‘સત્સંગની રુચિ રહે છે, તેનો લક્ષ રહે છે, પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.’ પણ અમારે માટે અત્યારે સત્સંગ, તમારા સંગમાં રહીએ, મુમુક્ષુઓના સંગમાં રહીએ એવી ઉદ્યની નિયમિતતા જળવાય એવો અમારો ઉદ્ય નથી. હવે પછીના પોસ્ટકાર્ડમાં વિષય બદલાય છે. એ પેરેગ્રાફ જે આવે છે એમાં મુમુક્ષુજીવને આત્મકલ્યાણના માર્ગમાં માર્ગદર્શનનો વિષય છે. સત્સંગનો વિષય ત્યાં પૂરો કર્યો. જો કે છેલ્લે એ નાખશે પછી. કારણ કે એ ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે ને એટલે છેલ્લે નાખશે. પણ પરિણામની ચર્ચા કરે છે.

‘કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે,...’ એટલે કે આત્મ કલ્યાણને રોકનારા, અવરોધ કરનારા જે જે કારણ એટલે જે જે પ્રકારના પરિણામ છે, એ પરિણામરૂપ કારણ છે. ‘તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે,...’ પોતાનો આત્મા પોતાનું કલ્યાણ સાધે એમાં અવરોધ થનારા પોતાના પરિણામ છે, બીજું કોઈ એની અંદર અવરોધ કરી શકતું નથી. કેમ કે માર્ગ તો અંતરંગમાં છે. અને કોઈના પરિણામ સુધી કોઈના પરિણામની પહોંચ નથી.

જેમ કે તીર્થંકર સમર્થ પુરુષ છે અથવા સર્વશક્તિમાન જેને કહેવાય. બધી શક્તિઓ જેમણે પૂરી પ્રગટ કરી એવા કહીએ. તો પણ સમવસરણમાં બેઠેલો જીવ એમની વાણી સાંભળીને ઊંઘો અભિપ્રાય ઊભો કરે. જેમ કે ‘આદિનાથ’ ભગવાન વખતે ૩૬૩ બીજા અન્યમત થઈ ગયા. તો ઊંઘા અભિપ્રાયથી થઈ ગયા. તો ભગવાનનો આત્મા એના અંતરંગ પરિણામ સુધી એની પહોંચ નથી.

કોઈ જીવના પરિણામ સુધી બીજા જીવની કે બીજા પુદ્ગલની પહોંચ નથી. એ સ્વતંત્રપણે જીવ કરે છે. એટલે એ જે કારણો છે, આત્માને અવરોધના કારણો છે એ પોતાના જ પરિણામ છે. અને એ પોતાના પરિણામ વિષે વારંવાર વિચારણા કરવી ઘટે છે. એનો ઊંડો વિચાર કરવો અને તે કઈ દષ્ટિએ કરવો ? કે એવા યથાયોગ્ય દષ્ટિકોણથી કરવો કે તે પ્રતિબંધના કારણરૂપ પરિણામનો અભાવ થાય અને નાશ થાય. એ દષ્ટિકોણથી એનો યથાયોગ્ય વિચાર કરવો ઘટે છે.

‘તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવા ઘટે છે;....’ કેમ કે પોતાના જ પરિણામ

છે. ‘અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના...’ એટલે એ પ્રકારથી અંતરમાં અનુસર્યા વિના. આ અવલોકનનો વિષય અહીંયાં આવ્યો. આપણે જે ચર્યા સ્વાધ્યાયમાં ચાલે છે, રોજંદી ચર્યા ચાલે છે એ વિષય ‘શ્રીમદ્જી’ના શબ્દોમાં આ છે. કે જો પોતાના પરિણામોનું અવલોકન ન થાય તો પોતાને રોકનારા પરિણામો કયા કયા છે એની પોતાને ખબર પડે નહિ. પછી ગમે તેટલો શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરે તો તે એકાંત પરલક્ષી તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય અભ્યાસાતો હોવાથી એ અભ્યાસ આત્માને જરાપણ ગુણ કરતો નથી. ગુણ તો કરતો નથી પણ દોષ કરવામાં એ નિમિત્ત થઈ જાય છે. કેમ કે ઉઘાડ વધી જાય છે એટલે એનું અહંપણું પર્યાયબુદ્ધિમાં થયા વિના રહે નહિ.

એટલે ‘એ માર્ગને અનુસર્યા વિના...’ એટલે એ પ્રકારે અંતરલક્ષ અને અંતર અવલોકન કર્યા વિના ‘કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી.’ એવા અંતર અવલોકનમાં ન આવે એને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય એવું કદી બને નહિ. બધા બાહ્ય સાધન નકામા થઈ પડે. એનો સત્સંગ પણ નિષ્ફળ જાય, એનો શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય પણ નિષ્ફળ જાય અને એની સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ જાય એવી પરિસ્થિતિ આને લીધે છે. આ ચોખ્ખે ચોખ્ખી લાઈનદોરી છે આની અંદર. આ એક પેરેગ્રાફમાં ઘણી સરસ વાત કરી છે.

હવે એ જે કલ્યાણને પ્રતિબંધરૂપ પરિણામ છે એના પ્રકાર ત્રણ છે એમ કહે છે. ‘મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.’ મળ એટલે મેલાપણું, મલિનતા. મૂળ તો મોહના પરિણામ મલિન છે. એમાં સૌથી મલિન પરિણામ દર્શનમોહના છે. પછી ચારિત્રમોહમાં કષાયરસ જેટલો છે એટલી મલિનતા છે. કષાય કરતા કષાયરસ જેટલો છે એટલી મલિનતા છે. અને એ મલિનતા જ્ઞાનને મેલું કરે છે. એ મલિનતા શું કરે છે ? કે જ્ઞાનને મેલું કરે છે.

આપણે ત્યાં એ પ્રશ્ન ઘણીવાર મુમુક્ષુઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે ઘણાં વર્ષથી આપણે આત્માના શાસ્ત્રો વાંચીએ છીએ, ઘણાં વર્ષથી આપણે પ્રવચનો સાંભળીએ છીએ જ્ઞાનીઓના, વિદ્વાનોના બધા આપણને પ્રકાર બને છે. છતાં પણ લાભ નહિ થવાનું શું કારણ હશે ? કે એ ઉપદેશ જે અંતરમાં ઉતરવો જોઈએ એ ઉતરતો નથી. કેમ ઉતરતો નથી ? કે ઉપદેશનો વિષય અને માર્ગ પવિત્ર છે અને મળ અંદર પડ્યો છે. જ્યાં સુધી પેટમાં મળ પડ્યા હોય ત્યાં સુધી તાવ ઉતરે નહિ. આ થાય છે ને પેલો મુદ્દતિયો તાવ. એનું કારણ પેટના મળ છે. જ્યાં સુધી એ જામેલા મળ છે એ

નીકળે નહિ ત્યાં સુધી શુદ્ધિ થાય નહિ અને ત્યાં સુધી દવા લાગુ પડે નહિ.

આયુર્વેદમાં તો એમ કહે છે કે દવા કરાય જ નહિ. મળશુદ્ધિનું પહેલા કામ કરો. દવા-બવા કાંઈ નહિ કામ કરે. દવા નકામી જ છે. દવા આપો એનો કાંઈ અર્થ નથી. મળશુદ્ધિ થવી જોઈએ. અને જ્યાં મળ પડ્યો છે ત્યાં અત્તર છાંટ્યા કરો તો અત્તર નકામું જ જવાનું છે. એમ ઉપદેશ કાર્યકારી નથી થતો, પરિણામતો નથી. એનું કારણ મળશુદ્ધિ નથી. એટલે મળ શું ચીજ છે એ સમજવું ઘટે છે. અને મળના પરિણામ પોતાને થાય તો એને વિચારીને, અવલોકન કરીને એને મટાડવા ઘટે છે. એક મળ છે એ જીવને કલ્યાણમાં પ્રતિબંધક છે.

અને એક વિક્ષેપ છે. વિક્ષેપ છે એટલે શું ? આપણે નથી કહેતા કે ભાઈ ! એકધારું કામ ન થાય અને વચમાં વિઘ્નો આવે એને વિક્ષેપ કહે છે. પોતાના આત્મકલ્યાણની અંતરંગ પરિણતિમાં વિઘ્નો ઊભા થાય છે એવા પણ પોતાના પરિણામ છે અને એ મુખ્યપણે ચંચળતાના પરિણામ છે. ખાસ કરીને અન્ય પદાર્થ પ્રત્યે આકર્ષાયને સુખબુદ્ધિએ વેગથી પરિણામ ધસી જાય. વિચાર કરે એને રોકવાનો એ પહેલા તો પરિણામ થઈ જાય. વાંહેથી જ ખબર પડે કે અરે...રે...! આ પરિણામ આમ થઈ ગયા. એવા વિક્ષેપના પરિણામ છે એ પણ આત્માને પ્રતિબંધક પરિણામ છે.

ત્રીજા અજ્ઞાનના પરિણામ છે. દર્શનમોહ, ચારિત્રમોહ અને મિથ્યાજ્ઞાન-અજ્ઞાન ત્રણેની વાત લીધી છે પણ સાદી ભાષામાં લીધી છે. અજ્ઞાનના જે પરિણામ છે એમાં પોતાના ચૈતન્યસ્વભાવ વિષે પોતે અજાણ છે. તે એક પ્રકારનું અજ્ઞાન, મૂળ અજ્ઞાન છે. અને એ અજ્ઞાનના કારણે, એ અજ્ઞાનના ફળ સ્વરૂપે બીજું અજ્ઞાન જે નિરંતર જીવ સેવે છે તે રાગાદિ ભાવની કર્તાબુદ્ધિનું છે.

આ વિષય-અજ્ઞાનનો વિષય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ ‘પરમાગમસાર’ના ત્રણ નંબરના બોલમાં લીધો છે. આપણે થોડું વિચારવું હોય તો લઈએ. જે પોતાના સ્વહસ્તાક્ષરમાં બોલ છે એમાં ત્રણ નંબરનો બોલ છે. સ્વહસ્તાક્ષરમાં બોલ છે ને એમાં ત્રીજા નંબરનો બોલ છે. પોતે કોઈ કોઈ ટૂંકડાઓ લખેલા છે. ‘ચૈતન્યસ્વભાવનું અજ્ઞાન તે રાગ-દ્વેષનું કર્તૃત્વ મનાવે છે.’ રાગ-દ્વેષાદિ વિભાવભાવ થાય છે એમ નહિ પણ કર્તાબુદ્ધિએ થાય છે. હું કરું છું એવો ભાવ અનુભવાય છે. એનું કારણ શું ? કે જેવો ચૈતન્ય સ્વભાવ છે એવા ચૈતન્ય સ્વભાવથી પોતે અજાણ છે. ખરેખર પોતે કેવો છે એનાથી

અજાણ હોવાથી મૂળ સ્વરૂપથી અજાણ હોવાથી જે રાગાદિભાવ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યા છે એ કર્તાબુદ્ધિએ કરે છે. એમાં કર્તાબુદ્ધિ નવી ઉમેરે છે, સમયે સમયે.

એ રાગ-દ્વેષનું કર્તૃત્વ થઈ રહ્યું હોવાથી સ્વભાવે કરીને પોતે એનો અકર્તા છે અને જ્ઞાતા-દૃષ્ટા જ છે એ દૃષ્ટિમાં આવતો નથી. એ પોતાને દૃષ્ટિગોચર, અનુભવગોચર થતો નથી. તેથી પરિભ્રમણનું મૂળ એવું આ અજ્ઞાન. અજ્ઞાન શું છે ? અનંત સંસારનું મૂળ છે. શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ લઈએ તો મિથ્યાત્વ અનંત સંસારનું મૂળ છે. જ્ઞાન અપેક્ષાએ લઈએ તો અજ્ઞાન અનંત સંસારનું મૂળ છે. તેથી પરિભ્રમણનું મૂળ એવું રાગ-દ્વેષનું કર્તૃત્વ એવું જે અજ્ઞાન, એ જ સંસારનું બીજ છે. અને એ બીજ જ્યાં સુધી સાજું છે ત્યાં સુધી સંસાર પાંગરશે, પાંગરશે ને પાંગરશે. એ જગ્યાએ પોતાના ચૈતન્ય સ્વભાવના સંસ્કારનું બીજ પડે તો એમાંથી મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષ પાંગરશે, પાંગરશે, ને પાંગરશે.

બે બીજ છે. આ જીવના પરિણામને પાંગરવાના બે બીજ છે. એક સંસારનું બીજ છે તે અજ્ઞાન છે, મિથ્યાત્વ છે અને મોક્ષમાર્ગનું બીજ છે તે શુદ્ધાત્માના સ્વભાવના સંસ્કાર છે અને સમ્યગ્દર્શન છે. બેયને બીજ કહેવામાં આવે છે. કોઈવાર સંસ્કારને બીજ કહે છે. કોઈવાર સમ્યગ્દર્શનને પણ બીજ કહેવામાં આવે છે. બંને કારણ-કાર્યરૂપે છે. જેને સંસ્કાર પડે છે એને સમ્યગ્દર્શન થાય, થાય અને થાય જ. ન થાય એવું બને નહિ.

મુમુક્ષુ :- આ એક જ વાર...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નહિ એમાં શું છે કે સંસ્કાર પહેલા પડે છે અને પછી સમ્યગ્દર્શન થાય છે. એટલે જે સંસ્કાર પડે છે એને કારણ કહીએ, સમ્યગ્દર્શનને કાર્ય કહેવામાં આવે છે. એવી રીતે ભિન્ન ભિન્ન કાળ હોય છે અને કોઈને બે વચ્ચેનો આંતરો બહુ નાનો હોય છે, કોઈને થોડો મોટો પણ હોય છે. એમ બે પ્રકાર બને છે. મોટો હોય છે તો બીજા ભવમાં પણ કોઈ એ સંસ્કારના અંકુર ફૂટી જાય છે, સમ્યગ્દર્શન પામે છે. કોઈ અંતર્મુહૂર્તમાં પણ પામી શકે છે. એમ એનો આંતરો નાનો-મોટો છે, પણ કાળ ભિન્ન છે એટલે કારણ-કાર્યનો એની અંદર ઉપચાર કરવામાં આવે છે.

એ અજ્ઞાન નામનો પ્રકાર છે એ પણ આત્માને કલ્યાણના માર્ગમાં, આત્મહિતના

માર્ગમાં પ્રતિબંધક એટલે રોકનારો અવરોધ છે.

મુમુક્ષુ :- અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ એકાર્થ છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બેય અવિનાભાવી છે, એકાર્થ નથી. મિથ્યાત્વ છે તે શ્રદ્ધાગુણનો વિપર્યાસ છે, વિપરીત પર્યાય છે અને અજ્ઞાન છે તે જ્ઞાનના પરિણામનો વિપર્યાસ (છે). વિપરીતતા તે અજ્ઞાન છે. બેય એકસાથે જ હોય છે. એક હોય અને બીજું ન હોય એવું ન બને. એટલે એને અવિનાભાવી પરિણામ કહે છે. પણ છે બેય ભિન્ન-ભિન્ન ગુણના પર્યાયો.

કહે છે કે 'મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.' શા માટે વિસ્તાર કર્યો ? પોતે નથી વિસ્તાર કર્યો. પોતે એના નાશના માટે થોડી બે વાત લખી નાખી છે પણ એ ત્રણનું સ્વરૂપ છે એ સ્પષ્ટ નથી કર્યું. એટલે આપણે એ વિષય થોડો વિચારી લીધો. મળ કોને કહીએ ?, વિક્ષેપ કોને કહીએ ?, અજ્ઞાન કોને કહીએ ?

હવે સાધન કહે છે એના નાશનો. કે મળનો નાશ કેવી રીતે કરવો ? કે 'જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.' પહેલા અજ્ઞાનની વાત કરી છે. અજ્ઞાન કેવી રીતે ટળે ? કે જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં આત્માનું સ્વરૂપ, શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ, ચૈતન્ય સ્વભાવનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટપણે આવે છે. જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં એ વિષય આવે છે. એટલે કે અજ્ઞાની પુરુષના વચનમાં એ વિષય નથી આવતો. એટલી અહીંયાં મર્યાદા લેવી. કેમ કે એ દેશનાલબ્ધિ માટે જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો જ ત્રણે કાળે સિદ્ધાંત છે. એવું નિમિત્તતત્ત્વ એ વચનમાં છે. અજ્ઞાનીના વચનમાં નિમિત્તતત્ત્વ નથી તેથી અહીંયાં નૈમિત્તિક ધર્મ પણ ઉત્પન્ન થતો નથી.

એટલે 'જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે,....' અને માત્ર સંયોગ થવો, પ્રાપ્તિ થવું એટલે સંયોગ થવો. 'તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી,....' એટલે યથાર્થ સુવિચારણા થવાથી. આ યથાર્થતાનો જે વિષય છે એ વિશાળ ઘણો છે, ઊંડો પણ ઘણો છે. પણ સંક્ષેપમાં લઈએ તો આત્મલક્ષે જ્ઞાનીપુરુષોને વચનોનું પરિચર્યન થવું, અધ્યયન થવું, અંતર અભ્યાસ થવો. આત્મલક્ષી. ત્યારે એમાં યથાર્થતા હોય છે. આત્મલક્ષના અભાવમાં ગમે તે પ્રકાર હોય તો તે બધો અયથાર્થ પ્રકાર છે. આ એનો સંક્ષેપ

છે. ભેદપ્રભેદ એના ઘણા છે, અસંખ્ય છે.

તો કહે છે કે 'તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી,...' એટલે આત્મલક્ષી-પોતાના હિતના લક્ષે, જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી 'અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે.' અથવા હોય છે. તો એનું અજ્ઞાન અથવા વિપર્યાસ નાશ પામે છે. જ્ઞાન સંબંધીનો વિપર્યાસ મટે છે. 'તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી...' આ અજ્ઞાનની સંતતિ એટલે પરંપરા. એ અજ્ઞાનને લઈને જીવ કેટલા દોષ કરે, એની કોઈ મર્યાદા નથી. નિગોદ સુધી ચાલ્યો જાય ત્યાં સુધીના દોષ કરી લે છે.

'તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે...' એટલે તેને અટકાવી દેવા માટે 'અને જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે,...' એટલે એ ભૂમિકામાં આવવા માટે 'મળ અને વિક્ષેપ મટાડવા ઘટે છે.' શું કહે છે ? કે મુખ્ય દોષ તો અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન બહુ બળવાન છે. એ અજ્ઞાનને મોળું પાડવા માટે મળ અને વિક્ષેપ એને મટાડવા એ એનું સાધન છે.

એમ કહેવું છે એમાં કે અજ્ઞાન મટાડવા માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સાધન તો જ્ઞાનીપુરુષોના વચનો કહ્યાં પણ જ્ઞાનીપુરુષોના વચનો મળવા છતાં અજ્ઞાન નથી મટતું એમ તો જોવામાં આવે છે. તો એનું શું કારણ ? કે એને એ અજ્ઞાન મટવાનું જે અંતરંગ સાધન મળ અને વિક્ષેપ મટાડવા છે, એ દિશામાં, એ સાધનમાં એ આગળ નથી વધ્યો. એ સાધન એણે પ્રાપ્ત નથી કર્યું. માટે જ્ઞાનીપુરુષના વચન મળવા છતાં અજ્ઞાન નથી ગયું.

મુમુક્ષુ :- શાસ્ત્ર સમજવાનું શાસ્ત્ર છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. શાસ્ત્ર સમજવાનું અને જ્ઞાનીપુરુષોના પ્રત્યક્ષ વચનો સમજવાનું પણ આ શાસ્ત્ર છે એમ કહીએ તો ચાલે.

એક વિશેષ વાત એ છે કે જ્ઞાનીપુરુષોએ, સત્પુરુષોએ,... જે ઉપલબ્ધ પરમાગમો છે એ પરમાગમોના મૂળિયા સુધી એમનું સમ્યગ્જ્ઞાન પહોંચી ગયું. કેમ કે પરમાગમોની અંદર જે સૂત્રો છે એ તો બહુ સંક્ષેપમાં આવ્યા. એનો થોડો વિસ્તાર ટીકામાં આવ્યો, મર્યાદિત. હવે તે દેશ કાળને અનુસરીને જે આચાર્યોએ, મુનિઓએ જે ટીકા કરી એમાં તો જીવો તો પામી જતા હતા. એવા પાત્ર જીવો પણ થતા હતા. આ કાળમાં એવી યોગ્યતાવાળા જીવો નથી. તો અનેક જ્ઞાનીઓએ એના મૂળમાં જઈને કેટલીક વાતો

વધારે ખોલી કે જે મુનિઓએ અને આચાર્યોએ શાસ્ત્રોમાં ખોલી નથી, એવી ખોલી. એવું જોઈએ તો ‘સમયસાર’નો જ એક દષ્ટાંત લઈએ તો ‘જયચંદ્રજી’એ ભાવાર્થમાં અનેક વાતો ખોલી છે. સાતમી ગાથાનો ભાવાર્થ લ્યો, અગિયારમી ગાથાનો ભાવાર્થ લ્યો, ૨૪૬ કળશનો ભાવાર્થ લ્યો. પછી એવી બીજી ઘણી ગાથાઓ છે. બધી યાદ નથી. પણ વાંચીએ ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે ઓ..હો..! આ તો ટીકાકાર આચાર્ય ને જે સૂત્રકાર મુનિ આચાર્યદેવ છે એ બંને આચાર્યદેવ કરતા પણ ઊંડે જઈને પણ કેટલીક વાત ખોલી છે કે જે મુમુક્ષુને કામમાં આવે. કદાચ મુમુક્ષુ ન સમજત (જો) આ ન ખોલી હોત તો. નિર્જરા અધિકારની અંદર ભાવાર્થ બહુ વિસ્તારથી કરીને ઘણી વાતો ખોલી છે. એવું જ એમણે બારમી ગાથાના ભાવાર્થમાં પણ ઘણી વાતો ખોલી છે. ૪૬ ગાથામાં પણ ઘણું ખોલ્યું છે. ઘણી ગાથાઓમાં એવી વાતો લખી છે.

મુમુક્ષુ :- ...લાંબા વિસ્તાર કરવાની...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ કુદરતી આવે ઈ આવે છે. એમની જે પરિણતિમાંથી કુદરતી જે શબ્દના નિમિત્તે જે રચના થઈ જવી હોય તે થઈ જાય. એ પોતે તો સ્વરૂપલીન છે. એ તો આત્મામાં ડૂબેલાં છે એટલે બહાર નીકળે છે થોડાક, અલ્પ માત્રામાં બહાર નીકળે છે. તો એ બહાર નીકળે છે એમાં અનેક જીવોનું કલ્યાણ થાય એવા શાસ્ત્રો રચાઈ જાય છે. એવા સૂત્રો રચાઈ જાય છે કે જેના ઉપર ત્યારપછીના આચાર્યોને પણ આકર્ષણ થાય છે અને એમની ટીકા રચે છે. કે ભવ્યજીવોના કલ્યાણ અર્થે લાવ આનો મર્મ ખોલું. બીજા ત્યારપછી જે જ્ઞાનીઓ થાય છે તેને પણ આકર્ષણ થાય છે કે ઓ..હો..! આ તો રત્નોના ભંડાર ભર્યા છે. લાવો આ સંપત્તિ ખોલીને બધાને ભોગવટો થાય એવું કાંઈક કરીએ. તો એ પણ જગતના જીવો પ્રત્યે કરુણા લાવીને એ વિષયને ખોલી નાખે છે. એમ જ્ઞાનીઓ એ વિષયને એવો ખોલે છે કે એ ન ખોલે તો સામાન્ય મનુષ્યનું કોઈ એવું બુતુ (ગજુ) નથી કે એમાંથી એ વાત પકડી શકે. આ બધું એમણે એવી રીતે ખોલેલું છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીઓને એમ કેમ થાય છે કે જગતના જીવો પામો, પામો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ સહજ વૃત્તિ છે. એમની જે બાહ્ય વૃત્તિ છે એમાં સહજ એવો પ્રકાર છે. જેમ આચાર્યોને ‘સમયસાર’ લખવાની શું જરૂર પડી ? ‘સમયસાર’ તો અપ્રતિબુદ્ધ માટે છે એટલે કે અજ્ઞાનીને જ્ઞાની થવા માટે છે અને મિથ્યાદષ્ટિને

સમ્યગ્દષ્ટિ થવા માટે છે, પોતે તો છઠ્ઠે-સાતમે પહોંચી ગયા છે. એમને અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વના વિષયની ચર્ચા કરવાની જરૂર શું ? પોતાને માટે તો કોઈ જરૂર નથી. બીજા મુનિઓ માટે પણ જરૂર નથી. એમના સંગમાં જે મુનિઓ છે બધા છઠ્ઠે-સાતમે છે. પણ એમને અજ્ઞાનીઓ ઉપર કરુણા આવી છે. અને એની સંખ્યા મોટી છે જગતમાં. જ્ઞાનીઓની સંખ્યા ઓછી છે. મુનિઓની સંખ્યા એથી ઓછી હોય છે. પણ જગતના જીવો ઉપર એમની નિષ્કારણ કરુણા છે એમની.

માત્ર એક સામાન્ય ભૂલને લઈને અનંત સંસાર અને નિગોદાદિમાં (૨ખડે છે). કારણ કે વધારે કાળ તો નિગોદમાં જાય છે જીવનો. ત્રસનો કાળ તો બહુ ઓછો છે. એવા અનંત દુઃખમાં પહેલા પોતે કેમ દુઃખી થયા છે એ ખબર છે. પછી પોતાના ઉપર કરુણા કરનાર સંતની પણ એમને ખબર છે. કે કોઈ એક સંતની કરુણાથી અમારા ગુરુના અનુગ્રહને પ્રાપ્તથી અમારી આ સ્થિતિ છે. ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ લખ્યું કે નહિ પાંચમી ગાથામાં ? અમારા ગુરુની પરંપરાના અનુગ્રહથી અમે આ પામ્યા છીએ. એમ પોતે દુઃખી થયા એનું ભાન છે. પોતે આ માર્ગમાં આવ્યા તો કોણે કરુણા કરી એમ ભાન છે. એ અમને ખ્યાલમાં છે એટલે પોતાને જ્યારે બહાર નીકળે ત્યારે એવો પ્રકાર ઊપજે છે કે જેથી બીજાનું કલ્યાણ થઈ જાય.

મુમુક્ષુ :- એવો જ ભાવ આવે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવો જ ભાવ આવે. બહાર તો નીકળે છે ને ? નહિતર તો સિદ્ધપદમાં હોય, અરિહંતપદમાં હોય, બહાર ન નીકળે તો. એટલે જ્યારે છવ્વસ્ય અવસ્થામાં પરિણામ બહાર આવે છે ત્યારે આવો એક નિષ્કારણ કરુણાથી ભવ્યજીવોને આત્મકલ્યાણ થાય એવું વચન, એવું લેખન એમનાથી સહેજે સહેજે થઈ જાય છે. આખું જગત પામો એવો એમનો અભિપ્રાય હોય છે. એને જ્ઞાનીપુરુષનો સંપ્રદાય કહ્યો છે. ત્રણે કાળે જ્ઞાનીપુરુષ એમ પરિણમે. ૪૩૦ પત્રમાં વાચ્યું કે નહિ ? જ્ઞાનીપુરુષનો સંપ્રદાય. અનઅવકાશે એટલે અત્યારે જ બધા જીવો પામો, એવો એમનો અભિપ્રાય હોય છે. કોઈ ન પામો એમ ન હોય. એક પણ ન પામો એવો અભિપ્રાય ન હોય. એવી જ કોઈ અનંત કરુણા એમના શુભભાવમાં રહેલી છે.

મુમુક્ષુ :- દુશ્મન હોય તો પામો, એ જ પામો.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દુશ્મન જ નથી પછી દુશ્મન હોય તો પામો એ ક્યાં પ્રશ્ન

જ રહ્યો ? જેને મિત્ર નથી, જેને દુશ્મન નથી એવી જેની સમભાવી સામ્ય પરિણતિની દશા છે.

મુમુક્ષુ :-

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, કોઈ કરો તો કરો. બિચારો ભૂલેલો છે. ખબર છે કે બિચારો ભૂલેલો છે એટલી એને કરુણા આવે છે એના ઉપર. એટલે પરિણામ બગાડી બેસે છે. દુઃખી થઈ જશે બિચારો. દુઃખી થઈ જશે. કરુણા એમને આવે છે. બીજું કંઈ નથી. એમને કોઈ દુશ્મન નથી. આ તો આ માર્ગની સુંદરતા જ આ છે. સર્વાંગ સુંદર માર્ગ છે. કે જેમાં કોઈ દુશ્મન જેવો પ્રકાર જ નથી જાણે કે.

અહીંયાં કહે છે કે ‘જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.’ અને તેને મટાડવાના સાધનમાં ‘સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું...’ જુઓ ! અવલોકન આવ્યું ? ‘સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ...’ એટલે રસ, મંદ રસ. ‘અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ...’ એટલે મંદ રસે પ્રવૃત્તિ. તીવ્ર રસમાં ઘણો આરંભ અને ઘણો પરિગ્રહ કરે. એ રીતે સરળપણું એટલે એકદમ સરળતા. માયાનો અભાવ કેમ કે..

મુમુક્ષુ :- સરળતા મુખ્ય છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કેમ કે મિથ્યાત્વની જે પ્રકૃતિ છે ને એ ચારમાંથી માયાના ભેદમાં જાય છે. એટલે એની સામે-મિથ્યાત્વની સામે સરળપણું છે.

‘સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાના સાધન છે.’ એટલે કે કષાયરસ અને દર્શનમોહના રસને, અનુભાગને ઘટવાના આ સાધન છે. બહુ સંક્ષેપમાં લીધું છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.’ જુઓ ! વિક્ષેપમાં એક જ વાત લીધી કે જો કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષ હોય, આત્મજ્ઞાની-સત્પુરુષ-જ્ઞાનીપુરુષ હોય તો તેના પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ થતાં એમના વચનો સમજાય છે, એમના વચનો ગ્રહણ થવાની શક્તિ અને યોગ્યતા આવે છે. એટલે જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

હવે વિક્ષેપ શું ચીજ છે ? કે જીવ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરે કે પ્રવચન સાંભળે તો એનો ઉપયોગ ક્યાંયનો ક્યાંય ચાલ્યો જાય છે. આ વિક્ષેપ પડે છે. શું વિક્ષેપ પડે છે ? કે ભાઈ ! એક કલાક પ્રવચન સાંભળીએ કે બે કલાક સ્વાધ્યાય શાસ્ત્ર

લઈને બેસીએ પણ વિચાર ક્યાંયના ક્યાંય ચાલ્યા જાય છે. પોતાને ખબર પડે એ પહેલા તો વિચાર ભાગી ગયા હોય છે. અને વિચાર ક્યા ક્ષેત્ર અને ક્યા કાળ સુધી જાય એની મર્યાદા જ નથી. એને 'અમેરિકા' પહોંચતા જ એક સેકન્ડ લાગે છે. અને ઘરમાં કબાટની અંદરની ચીજને સાચવવી હોય તો એને એક સમય લાગે છે. એમાં ક્ષેત્રને કાપવામાં એને સમય નથી લાગતો. બીજા વાહનને સમય લાગે છે. જીવના પરિણામને સમય લાગતો નથી. એ તો ઘડીકમાં પહોંચી જાય કે અરે..! દીકરો 'અમેરિકા' છે પણ હવે અત્યારે સાજો-માંદો હતો. તબિયત તો સારી હશે ને ? એ વિચાર આવતા એને એક સેકન્ડ લાગે છે. જેટલો ઘરમાં માંદો હોય અને વિચાર આવે એટલી જ વાર લાગે છે.

એ જે વિક્ષેપ પડે છે, જ્ઞાનીપુરુષોના વચનોનું યથાર્થ ગ્રહણ કરવામાં જે વિક્ષેપ પહોંચે છે એ વિક્ષેપનું કારણ શું છે ? કે એને જે જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે બહુમાન અને ભક્તિ આવવા જોઈએ, અને બહુમાન અને ભક્તિપૂર્વક એને ગ્રહણ કરવાની જે વૃત્તિ હોય તો આ વિક્ષેપ ન આવે. એ કેવી રીતે ? એનો વિચાર કરવા જેવો છે. કે અહો..! આ પુરુષ તો પોતાના આત્માના માર્ગે જવા માટે પુરુષાર્થવંત અને ઉદ્યમવંત છે. એમને તો એક સમયમાં પૂર્ણ થવાતું હોય તો બહાર નીકળવું નથી. હવે જે પોતાની અશક્તિ અને પુરુષાર્થની ઓછપને લઈને બહાર આવી ગયા અને બહાર આવતા એ કલ્યાણનો માર્ગ નિરૂપણ કરવાનો પરિશ્રમ કરે છે. એમણે આ પરિશ્રમ કર્યો ત્યારે એ પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય અને હું બીજા વિચાર કરું ? માંડ માંડ આ રીતે મારા કલ્યાણ માટે બહાર આવ્યા છે અને એ વખતે હું બીજા બીજા વિચારો કરું ? બીજા વિચાર કરવાનો તો ઘણો સમય છે. આ વખતે તો બીજી વાત હોય જ શકે નહિ.

મુમુક્ષુ :- લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ત્યારે બીજે મોઢું ફેરવી લેવા જેવી વાત થાય છે. એ વખતે પોતે અત્યંત સમર્પિત હોવાથી અને એક અક અક્ષર મારા આત્મા માટે પરમ કલ્યાણનું કારણ છે. એમના એક શબ્દમાં અનંત આગમ ભરેલાં છે. કેટલી મહિમા પોતે દેખાડી છે આગળ. (... વિશષ લઈશું.)

તા. ૨૯-૪-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૭
પત્રાંક - ૪૪૯

‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વચનામૃત ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૪૯. પાનું ૩૭૨.

‘વૈરાગ્યાદિ સાધનસંપન્ન ભાઈ કૃષ્ણદાસ. શ્રી ખંભાત.’ ‘ખંભાત’ના મુમુક્ષુ ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ને પત્ર લખ્યો છે. જે વૈરાગ્ય પરિણતિવાળા હતા. મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ઉદયમાં ઉદ્દાસીનતા, ઉદયના કાર્યોમાં નિરસપણું અથવા બોજો લાગવો, એવા જે પ્રકાર છે એ મુમુક્ષુની ભૂમિકાના વૈરાગ્યના પ્રકાર છે. એટલે કાંઈક યોગ્યતાવાળા જીવ હતા. એક જ દિવસમાં આઠ પોસ્ટકાર્ડ લખ્યા છે. એનો આ એક પત્ર સંકલિત કરેલો છે. છેલ્લા પેરેગ્રાફમાં લખે છે, ‘આજે આ આઠમું પત્રું લખીએ છીએ.’ એટલે પછી એક જ તારીખમાં લખાયેલ છે.

‘શુદ્ધ ચિત્તથી વિદિત કરેલી તમારી વિજ્ઞાપ્તિ પહોંચેલ છે.’ શુદ્ધ ચિત્તથી એટલે કે શુદ્ધ આશયથી, શુદ્ધ ભાવનાથી, શુદ્ધ હૃદયથી. આત્મહિતનું, પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું જે કાંઈ ભાવનામાં વિશેષપણે હોય ત્યારે એ મુમુક્ષુની પાત્રતાને ખરેખર યોગ્ય છે કે એને પોતાનું કલ્યાણ કરવું છે, બીજું કાંઈ કરવું નથી. આત્મકલ્યાણ સિવાયના જેટલા કોઈ હેતુ છે એ બધા સંસારના હેતુ છે અને તે સંસારના અનેક ક્ષેત્રોમાં લોકો એવી પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ ક્ષેત્રમાં અથવા વીતરાગના માર્ગમાં આત્મકલ્યાણ સિવાય બીજા કોઈ હેતુનું પોષણ થાય એવી પરિસ્થિતિ નથી. છતાં કોઈ બીજા હેતુથી પ્રવૃત્તિ કરે તો તે આત્માના અત્યંત અહિતને સાધે છે. એવું થાય છે. એટલે એક નિજ કલ્યાણ સિવાય શુદ્ધ ચિત્તથી, શુદ્ધ હૃદયથી બીજું કાંઈ ભાવનામાં ભાવવા જેવું નથી કે રુચિમાં ચાહવા જેવું નથી. એમના પત્રમાં પણ એવો કાંઈક પ્રકાર જોઈને તેનો આદર કરેલ છે.

‘સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં પરમસાધન તે સત્સંગ છે, સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો

નિવાસ છે.' જેટલા કોઈ ધર્મના બાહ્ય સાધનો છે અને જેમાં પરમાર્થનું પોષણ છે, પોષણ મળે એવા બાહ્ય સાધનો છે એટલે પરમાર્થના હેતુભૂત બાહ્ય સાધનો છે તે તમામ સાધનમાં સત્સંગ જેવું કોઈ સાધન નથી. મુમુક્ષુને સત્સંગ જેવું કોઈ સાધન નથી. જો મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં સાધન અપેક્ષાએ જેને આ પ્રકારનો વિવેક નથી આવતો, એવા મુમુક્ષુજીવને આગળના કોઈ અધ્યાત્મિક સ્તરનો વિવેક સંપ્રાપ્ત હોય એ વિચારવા જેવી વાત પણ નથી.

સત્પુરુષ તો મળવા જ મુશ્કેલ છે. છતાં આ કાળમાં મળી જાય અને જો જીવ ઉપેક્ષા કરે કે વિમુખ થાય તો એના જેવો તો કોઈ મોટો અવિવેક, પોતાના આત્માના અહિત માટેનો બીજો કોઈ આથી મોટો અવિવેક વિચારવા જેવો નથી. અને પ્રાથમિક ભૂમિકાનો જે આ વિવેક છે એ પણ જો જીવને ન ઊગ્યો હોય તો એને કોઈ આત્માના હિતનો વિચાર જ નથી, એવું વિચારવા યોગ્ય છે, એવું સમજવા યોગ્ય છે.

આ એક સત્સંગનો સત્પુરુષના ચરણસમીપનો નિવાસ પૂરો થયો. શ્રદ્ધાંજલીમાં એ વાત લીધી હતી કે એમની મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં પહેલામાં પહેલો વિવેક એમણે આ કર્યો હતો. અલબત્ત તે બાહ્ય સાધન છે તો પણ બાહ્ય સાધન માટે કેટલું સાહસ અને કેટલી મક્કમતા ! એ માટેની મક્કમતા કેટલી ! ૬૦૮ પત્રમાં કહે છે કે, આ કાળમાં એક તો સત્પુરુષ દુર્લભથી દુર્લભ છે પણ જો કદાચ એવો યોગ બેસે તો આ જીવે આજીવિકા સંબંધીની પ્રવૃત્તિનો સંક્ષેપ કરીને સમય વધારે સત્સંગમાં નિવાસ કરવા માટે ફાળવવો અને પ્રાણત્યાગ જેવા પ્રસંગે પણ એ સત્સંગને ગૌણ કરવો નહિ. ૬૦૮માં એવા શબ્દો વાપર્યા છે.

મુમુક્ષુ :- બાહ્ય સાધનમાં જેને વિવેક નથી એને આત્મ-સાધન તો...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પ્રશ્ન જ નથી. કોઈ વિચાર જ કરવાની જરૂર નથી. જેમ આપણે બાહ્ય વ્યવહારમાં ભાવલિંગી, દ્રવ્યલિંગી અને લિંગાભાસમાં કેમ ફેર પાડીએ છીએ ? કોઈ નગ્ન દિગંબર છે, અંતર પરિણતી હશે તો ? પણ એ વિચારવાનો પ્રશ્ન નથી. જ્યાં વ્યવહાર તૂટી ગયો છે (ત્યાં અંતરંગ પરિણતિ હોવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી). એમ મુમુક્ષુની ભૂમિકાને યોગ્ય આ વ્યવહાર છે. જેણે આ વ્યવહાર ખોયો છે એણે સર્વસ્વ ખોયું છે. એણે શું નથી ખોયું એ કહેવું જ મુશ્કેલ છે. એણે સર્વસ્વ ખોયું છે, ખરેખર તો. આ તો પોકારી પોકારીને પોતે કહે છે. કેમ કે બહુ અનુભવથી એ વાત એમને

સમજાણી છે.

મુમુક્ષુ :- પરમસાધન..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પરમસાધન એટલે એનાથી ઉત્કૃષ્ટ કોઈ બીજું સાધન નથી. બાહ્ય સાધનમાં એનાથી ઉત્કૃષ્ટ કોઈ બીજું સાધન નથી.

‘સર્વ પરમાર્થના સાધનમાં...’ એમ કહ્યું. ‘પરમસાધન તે સત્સંગ છે.’ સિદ્ધાંત મૂકી દીધો છે એમ કહીએ તો ચાલે. એમાં સત્સંગના બે પ્રકાર છે. આપણે તે દિવસે વિચાર કર્યો હતો. પરમ સાધન અથવા ઉત્કૃષ્ટ (સાધન) ‘સત્પુરુષના ચરણ સમીપનો નિવાસ છે.’ એ સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે. એ સાધનનો પુણ્યયોગ ન હોય ત્યારે સમવિચારવાળા એટલે કે આત્મકલ્યાણની ભાવનાવાળા જીવોએ સાથે મળીને એ જ કલ્યાણના માર્ગને ઉપાસવા માટેની ચર્ચા, પરિચર્ચા, વિચાર, વિમર્શ, પરામર્શ જે કાંઈ કહેવાય તે સાથે બેસીને કરવો. તે બીજા નંબરનો સત્સંગ છે. તેમાં પણ મુખ્યપણે પોતાના દોષ જોવા, પોતાના દોષ તપાસવા એ જ આગળ ચાલવાનો પહેલો રસ્તો છે કે પોતે જ્યાં ઊભો છે. આમ તો આગળના પત્રમાં એક જગ્યાએ એ વાત કરે છે. ૪૫૪માં છેલ્લો પેરેગ્રાફ.

‘સર્વથી સ્મરણજોગ વાત તો ઘણી છે, તથાપિ સંસારમાં સાવ ઉદાસીનતા...’ એટલે કે પોતાના ઉદયમાં ઉદાસીનતા. સંસાર એટલે પોતાનો ઉદય એ સંસાર છે. બીજો કોઈ સંસાર કોઈને નથી. ‘પરના અલ્પગુણમાં પણ પ્રીતિ,...’ બીજાનો થોડો ગુણ હોય તો પણ તેની પ્રીતિ આદર. એમાં શું છે કે એક તો એ જીવને પ્રેરણા મળે છે એ જ ગુણમાં આગળ વધવાની. બીજું પોતાને ગુણની રુચિ વધે છે. ‘પરના અલ્પગુણમાં પણ પ્રીતિ, પોતાના અલ્પદોષને વિષે પણ અત્યંતકલ્પેશ,...’ અત્યંત દુઃખ (થાય) કે અરેરે...! હજી આ જીવને સંસાર ઉપર પ્રીતિ છે. હજી સંસારમાં પ્રીતિએ કરીને પરિભ્રમણ કરવું છે. શું છે ?

‘દોષના વિલયમાં અત્યંત વીર્યનું સ્ફુરવું,...’ આના બે અર્થ કરી શકાય છે. દોષના વિલયના પ્રયત્નમાં અત્યંત પુરુષાર્થની જાગૃતિ આવવી. અથવા અત્યંત દોષનો વિલય થાય ત્યારે એનું ચિહ્ન શું ? દોષના અભાવનું ચિહ્ન શું ? કે પુરુષાર્થની તીવ્રતા આવવી. અત્યંત વીર્યનું સ્ફુરવું એ જ દોષના વિલયનું લક્ષણ છે. ‘એ વાતો સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.’ એમ કહે છે કે જો તમે સાથે મળીને

સત્સંગ કરતા હો કે અમારી સમીપ આવવા ચાહતા હો, બેમાંથી એક પ્રકાર આરાધવા યોગ્ય છે, જે પણ પુણ્યયોગ અનુસાર હોય તે. ત્યાં આ વાતો 'સત્સંગમાં અખંડ એક શરણાગતપણે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.'

'જેમ બને તેમ નિવૃત્તિકાળ, નિવૃત્તિક્ષેત્ર, નિવૃત્તિદ્રવ્ય અને નિવૃત્તિભાવને ભજજો.' પ્રવૃત્તિનો સંક્ષેપ કરજો. સત્સંગ માટે વધારે સમય ફાળવજો. આત્મકલ્યાણમાં સમયની જે જરૂર છે એના માટે આ આયુષ્ય બહુ અલ્પ છે. એમાં પણ આયુષ્યનો એક તૃત્યાંશ અથવા એક દ્વિતિયાંશ અંશ તો જીવનો ઊંઘમાં જાય છે. એક ચતુર્થાંશ તો બાલ્ય અવસ્થામાં જાય છે. બાકી બચેલા ભાગમાં પણ જંજાળનો પાર નથી અને ઉદયની માથાફોડનો પણ પાર નથી. એટલે એમ કહે છે કે જેમ બને તેમ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળભાવથી નિવૃત્ત રહો અને ઉપયોગની પણ નિવૃત્તિ ઇચ્છીને, કરીને આ વિષયમાં તમે રસ લ્યો.

'તીર્થંકર ગૌતમ જેવા જ્ઞાનીપુરુષને પણ સંબોધતા હતા કે સમયમાત્ર પણ પ્રમાદ યોગ્ય નથી.' ગણધરદેવ જેવાને પણ કહેતા હતા કે પ્રમાદ તો કરવા જેવો નથી અથવા પ્રમાદે કરીને આયુષ્ય વ્યતીત કરવું એ કષાયને અંદરમાં ભારેલા અગ્નિની જેમ ભારેલો રાખીને જીવવા જેવી વાત છે.

'બધા કાળમાં તેનું દુર્લભપણું છે;...' કોનું ? સત્પુરુષના ચરણસમીપનો જે નિવાસ છે એ નિવાસનું બધા જ કાળમાં દુર્લભપણું છે. ચોથો આરો હોય તો પણ જીવ સત્સંગને છોડીને બીજે રવાડે ચડી જાય તે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં સહેજે બનવા યોગ્ય છે. 'અને આવા વિષમ કાળમાં તેનું અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે.' આ કાળમાં તો ઘણું દુર્લભપણું છે એવું જ્ઞાનીપુરુષોએ જાણ્યું છે. 'શ્રીમદ્જી'ના સમયથી વળી થોડી લાઈન ચાલી રહી. 'ગુરુદેવ'નો તરત જ ઉદય થયો. ગઈકાલ સુધી એમ કહીએ તો 'બહેનશ્રી' જેવા ધર્માત્મા પણ બિરાજમાન હતા. હવેના કાળમાં કેટલા દાયકા કે કેટલા સેંકડા સુધી કદાચ સત્સંગ પ્રાપ્ત હશે કે કેમ ? સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ હશે કે કેમ ? એ આ કાળ જોતા કાંઈ ઠેકાણું દેખાતું નથી. એવી પરિસ્થિતિ છે ખરેખર તો. (એવું) 'અત્યંત દુર્લભપણું જ્ઞાની પુરુષોએ જાણ્યું છે.'

'જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ, પ્રવૃત્તિ જેવી હોતી નથી.' જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ ખરેખર બીજા જીવોની પ્રવૃત્તિ હોય છે એવી પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. 'ઊના પાણીને વિષે જેમ

અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી.’ ગમે તેવું ઊનું પાણી હોય તો પણ ગામ બળે નહિ. ઊના પાણીનું ટેન્કર મગાવો, એનાથી ગામ બળે નહિ. અગ્નિનો એક તણખો હોય તો પણ ગામ બળે પણ ઊના પાણીથી ગામ બળે નહિ. એમ જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ સંસારવર્ધક નથી. બીજા જીવોની પ્રવૃત્તિ સંસારવર્ધક છે. જ્ઞાની જીવોની પ્રવૃત્તિ, જ્ઞાનીપુરુષોની પ્રવૃત્તિ સંસારવર્ધક હોતી નથી. એવી જ્ઞાનીપુરુષની પ્રવૃત્તિ છે. એ ભયથી સંસારમાં રહ્યા છે.

આગળના એક પત્રમાં એ દાખલો એમણે બીજો લીધો છે કે જેમ જીવ ભયથી સર્પને ભજે છે, પૂજે છે. સર્પ નીકળે તો અત્યારે કુર પરિણામ છે (એટલે) મારી નાખે છે, (બાકી) પહેલાના જમાનામાં ઘીનો દીવો કરે એટલે ચાલ્યો જાય. સર્પ દેખાય ઘરમાં ક્યાંય. ગામડામાં તો હાલતા-ચાલતા સર્પ ઘરમાં આવી જાય. પાણીયારે ઘીનો દીવો કરે. એની કાંઈ વાસ થઈ હોય ગમે તે હોય તો સર્પ પાછો વયો જાય. કાંઈ બીજી ધમાધમ કરવાની જરૂર નહિ. પછી ત્યાંથી એ ચાલુ થઈ ગયું કે સર્પની પૂજા કરો. સર્પ દેવતા છે. એવું કાંઈ નથી. એ ભયથી દીવો કરવાની વાત છે. એમ સંસારમાં જ્ઞાનીપુરુષ ભયથી સંસારમાં સંસારને ભજતા દેખાય છે, સંસારની પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાય છે. ખરેખર સંસારની પ્રવૃત્તિ એમને કરવી છે ને કરે છે એ વાત સમજવા જેવી નથી, માન્ય કરવા જેવી નથી.

‘જેમ ઊના પાણીને વિષે અગ્નિપણાનો મુખ્ય ગુણ કહી શકાતો નથી,...’ મુખ્ય ગુણ બાળવાનો છે એનો. ‘તેમ જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે.’ તે પ્રકારની જ્ઞાનીની પ્રવૃત્તિ છે. ‘તથાપિ જ્ઞાનીપુરુષ પણ નિવૃત્તિને કોઈ પ્રકારે પણ ઈચ્છે છે.’ તો પણ એ પ્રવૃત્તિને ત્યાગવા ઈચ્છે છે, પ્રવૃત્તિમાં રહેવા ઈચ્છા નથી. એ પણ સત્સંગને ઈચ્છે છે એમ કહે છે. એ દષ્ટાંત ‘સોગાનીજી’નું બહુ પ્રસિદ્ધ છે. ‘ગુરુદેવ’નો સત્સંગ એમને પ્રાપ્ત નહોતો તો એના માટે બહુ વેદનામાં આવી જતા હતા. પ્રવૃત્તિ છોડી અને નિવૃત્તિમાં આવવાની વિશેષે કરીને ભાવના રહેતી હતી. એ દષ્ટાંત છે.

‘પૂર્વે આરાધન કરેલા એવા નિવૃત્તિના ક્ષેત્રો,...’ હવે પોતાની વાત કરે છે, હોં ! આ વાત પોતાની કરે છે. ‘પૂર્વે આરાધન કરેલા એવા નિવૃત્તિના ક્ષેત્રો, વન, ઉપવન, જોગ, સમાધિ અને સત્સંગાદિ જ્ઞાનીપુરુષને પ્રવૃત્તિમાં બેઠાં વારંવાર સાંભરી આવે છે.’ પોતાને જાતિસ્મરણ હતું ને ! એટલે પૂર્વકાળમાં જે નિવૃત્તિક્ષેત્ર આરાધેલા વન,

ઉપવન, યોગ, સમાધિ, સત્સંગ વગેરે જે કાંઈ ઉપાસેલું એ ‘મુંબઈ’ની ઝવેરી બજારમાં બેઠા બેઠા એ વાત સાંભરતી હતી. પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં નિવૃત્તિનું સ્મરણ થતું હતું, નિવૃત્તિક્ષેત્રનું, નિવૃત્તિયોગનું સ્મરણ થતું હતું. પ્રવૃત્તિમાં રસ નહોતો એ એનું સબૂત છે, સાબિતી છે કે પ્રવૃત્તિમાં એમને રસ નહોતો. પ્રવૃત્તિના કાળમાં નિવૃત્તિનું સ્મરણ થયા કરતું હતું. સ્મરણ થયા કરતું હતું એટલે માત્ર યાદ આવતું હતું એમ નહિ પણ એવી નિવૃત્તિ પોતે ચાહતા હતા, ભાવતા હતા. પ્રવૃત્તિના કાળમાં પણ નિવૃત્તિને ભાવતા હતા. ‘તથાપિ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે.’ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધને જ્ઞાની અનુસરે છે. જોવે છે કે આ ઉદય છૂટે એમ નથી. કર્તા-હર્તા છું નહિ. કર્તા થવા જઈશ તો ઉલટાની પરિણતિ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વમાં ચાલી જશે. ઉદયને અનુસરે છે-ઉદયની પ્રવૃત્તિ નિરસપણે કરે છે.

‘સત્સંગની રુચિ રહે છે,...’ તેમને પણ સત્સંગની રુચિ રહે છે. ‘તેનો લક્ષ રહે છે.’ લક્ષમાં એ જ વાત રહે છે સત્સંગને ઉપાસવાની. ‘સત્સંગની રુચિ રહે છે. પણ તે વખત અત્ર વખત નિયમિત નથી.’ અત્રે એટલે અહીંયાં. પણ એવો સમય અત્યારે નિયમિત નથી. આટલો કાળ સત્સંગમાં પસાર કરવો, વ્યતીત કરવો એ પોતે, નિયમિત ઉદયમાન પરિસ્થિતિ જોતા એની નિયમિતતા જોતા નથી. વયમાં પોણા બે વર્ષ નથી આવી શક્યા. ‘મુંબઈ’થી પોણા બે વર્ષ સુધી બહાર નથી નીકળી શક્યા. પાછળના વર્ષોમાં દર વર્ષે બે મહિના, ત્રણ મહિના, દોઢ મહિનો, એક મહિનો સમયની અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ છોડીને નિવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં ચાલ્યા જતા હતા. ત્યાં બીજા મુમુક્ષુઓને સત્સંગનો યોગ થતો હતો. એ યોગ થવાને કારણે આ બધા પત્રોની ઉપસ્થિતિ થઈ, મૂળ તો આમ બન્યું છે.

‘કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે;...’ ‘કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે,...’ પ્રતિબંધ એટલે અટકાવે એવા. કલ્યાણના માર્ગે આગળ ન જવા દે, કલ્યાણના માર્ગમાં અવરોધ ઉત્પન્ન કરનારા. પ્રતિબંધક કારણોનો અર્થ છે-અવરોધ ઉત્પન્ન કરનારા જે કારણો છે ‘તે તે કારણોને જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે...’ એટલે પોતામાં કયા ભાવ કલ્યાણના અવરોધક છે (એ) આ જીવે વારંવાર વિચારવું ઘટે છે.

‘તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે;...’ પોતામાં એ કારણો હોય,

અવરોધના ભાવો હોય તો તેને વિચારી વિચારીને આ જીવે મટાડવા ઘટે છે. મટાડવાની એની ભાવના હોવી જોઈએ, મટાડવાની જિજ્ઞાસા હોવી જોઈએ, તથારૂપ કાંઈક પ્રયત્ન પણ હોવો જોઈએ. ‘અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના...’ એ પ્રકારે કલ્યાણના પ્રતિબંધક કારણોને વિચાર્યા વિના કે વિચારીને મટાડ્યા વિના કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી. એ દોષ એમને એમ ઊભા રહે અને જીવ બહિર્લક્ષી ક્ષયોપશમથી શાસ્ત્રાદિનો અભ્યાસ કરીને કદાચ શાસ્ત્રમાં પારંગત થઈ જાય તો પણ એ રીતે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી, થઈ શકે નહિ, હોય શકે નહિ. જ્યાં સુધી પોતે જ્યાં ઊભો છે ત્યાં ફેરફાર ન કરે, એ વાત બધી એમને એમ રાખે અને બીજી બીજી વાતમાં આગળ વધવાનો વિચાર કરે અથવા કાંઈક એનો માનેલો પ્રયત્ન કરે તો એથી કોઈ કલ્યાણનો માર્ગ મળી શકતો નથી, થઈ શકતો નથી.

હવે એ સંબંધીનો વિચાર કરે છે. કે ‘મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.’ અજ્ઞાન એટલે વિપરીત જ્ઞાન, મળ એટલે એમાં રહેલી કષાયરસની અને મિથ્યાત્વની દર્શનમોહ સહિતની મલિનતા અને વિક્ષેપ એટલે એકધારું આરાધન ન થાય એવો જેમાં પોતાના જ ભાવને કારણે અંતરાય ઊભો થાય એને વિક્ષેપ કહે છે. નથી કહેતા ? તત્ત્વનો, તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વાધ્યાય કરતા કરતા વિચાર બીજે ચાલ્યા જાય છે. તો એ સ્વાધ્યાયમાં પોતાના ભાવથી થયેલો વિક્ષેપ છે. આ એને એકધારાએ એકલયથી જે તત્ત્વ અભ્યાસ કરવો જોઈએ એ નહિ થવામાં વચ્ચે અંતરાય ઊભો થયો. એક (વાત).

જ્ઞાનનો ઊઘાડ હોવા છતાં આત્માનું સ્વરૂપ સત્પુરુષ અને અનુભવી મહાત્માઓના શબ્દોમાં જાણવા મળવા છતાં એનો કાંઈપણ બોધ આ આત્માને અસર કરતો નથી એનું કારણ આ આત્માના પરિણામમાં રહેલો મળ છે. જેમ ક્યાંય મળની દુર્ગંધ હોય ત્યાં જઈને કોઈ અત્તર છાંટી આવે તો એ અત્તરથી કાંઈ વાતાવરણ સુગંધિત થતું નથી. મળ સાફ કર્યા પછી ત્યાં અત્તર છાંટે તો જુદી વાત છે પણ મળને રહેવા દે અને અત્તરનો છંટકાવ કરે તો મળની દુર્ગંધ કાંઈ ચાલી જવાની નથી. એમ દર્શનમોહન અને કષાયરસ, એને લઈને જ્ઞાનદર્પણ મલિન છે. ગમે તેટલા શાસ્ત્રો વાંચે, સાંભળે સત્પુરુષની સમીપ નિવાસ કરે તો પણ મળ અંદરથી જાય નહિ ત્યાં સુધી એને કોઈ વાતની અસર થતી નથી.

આ તો પૂછે છે ને, પ્રશ્ન આવે છે કે વાત તો બરાબર છે પણ આ આત્માને કેમ કાંઈ અંદર ઉતરતું નથી, અસર થતી નથી ? કે મળ ભર્યા પડ્યા છે. જ્યાં સુધી ચિત્તની મલિનતા શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતી નથી ત્યાં સુધી કોઈ રીતે ઉપદેશની અસર થવાની નથી.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દર્શનમોહ અને કષાયરસ. નહિતર વાત તો કાન સુધી આવી છે, મન સુધી આવી છે. કાન સુધી આવી છે શું મન સુધી આવી છે. જીવ મનથી થોડો, જાજો વિચાર કરે છે પોતાની શક્તિ અનુસાર પણ એ ઉપદેશ કેમ લાગતો નથી આત્માને ? અસર કરતો નથી આત્માને ? કે એણે આ મળનું ગોઠવું ઓઢ્યું છે (એટલે) ઉપદેશની લાકડી વાગતી નથી. 'શ્રીગુરુ'નો ઉપદેશ અસર કરતો નથી. એનું કારણ મળ છે.

મુમુક્ષુ :- મિથ્યાત્વ ઊભો છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- દર્શનમોહ કહો કે મિથ્યાત્વ કહો એક જ છે. મિથ્યાત્વ છે, ઉદયમાં એ મિથ્યાત્વ સહિત કષાયરસ પણ છે. મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં કષાયરસ પણ કામ કરે છે. અને આ બંને જ્ઞાનને મેલું કરે છે. ઉઘાડ હોય તો પણ જ્ઞાન મેલું રહે છે. એ ઉઘાડ વિપરીત કાર્ય કરે છે એને અજ્ઞાન કહે છે. પોતાના અકલ્યાણના રસ્તે એ જ્ઞાન આગળ વધે છે માટે એને અજ્ઞાન કહે છે. એમ આત્માને કલ્યાણમાં અવરોધક આ ત્રણ પ્રકારના ભાવો છે -આ ત્રણ દોષ છે.

'જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.' શું કહે છે ? આ પેરેગ્રાફમાં મુમુક્ષુને માટે માર્ગદર્શન બહુ સારું છે. 'જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે...' જીવને જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થાય તો આ શરત છે. પોતાની મેળે સાધી લે એ વાતમાં કાંઈ માલ નથી. એવા સ્વચ્છંદે તો અનંત કાળથી રખડ્યો છે. પણ જ્ઞાનીપુરુષના વચનની પ્રાપ્તિ થાય, માત્ર પ્રાપ્તિ થાય નહિ, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી. જ્યારે જે વાત પોતાને જરૂર હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ એ કરી શકે. જ્ઞાનીપુરુષના વચનમાં તો ઘણી વાત આવશે પણ આ જીવને લાગુ પડે, આ જીવનો દોષ જાય, આ જીવનું કલ્યાણ થાય એવી વાત પોતાની કઈ છે, એવો જે વિચાર એ યથાયોગ્ય વિચાર છે. એવા વિચારને યથાયોગ્ય વિચાર

કહે છે. યથાયોગ્ય એટલે પોતાનું હિત થાય. યથા એટલે જે રીતે. યથાનો અર્થ શું થાય છે ? જે રીતે પોતાનું હિત થાય તે યોગ્ય છે. હિત થવું તે અધ્યાહાર છે આમાં. જે રીતે પોતાના આત્માનું હિત થાય તે રીતે જ્ઞાનીપુરુષોના વચનને જીવ અંગીકાર કરે ત્યારે એને જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો યથાયોગ્ય વિચાર કર્યો કહેવાય.

જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે. વિપર્યાસ તૂટવા મંડે. અજ્ઞાન એટલે વિપર્યાસ. જ્ઞાનનો વિપર્યાસ તે અજ્ઞાન છે. એ વિપર્યાસ છૂટવા મંડે. જો આત્મહિતમાં જ્ઞાનીપુરુષોના વચનોને જીવ લાગુ કરે—જીવ એનો પ્રયોગ કરે (તો) એના વિપર્યાસ છૂટવા માંડે. ધારણાથી વિપર્યાસ ન છૂટે, પણ આ રીતે પોતે લાગુ કરે, એનો પ્રયોગ કરે તો જ વિપર્યાસ છૂટે.

‘તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી...’ એ અજ્ઞાનની પરંપરા. સંતતિ એટલે એની પરંપરા ‘બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે...’ તેનો નિરોધ—સ્વયં અટકી જવું, અજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થવું. ‘તેનો રોધ થવાને અર્થે અને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવા ઘટે છે.’ અજ્ઞાન મટાડવા માટે અને જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર કરવાને અર્થે (મળ અને વિક્ષેપ મટાડવા ઘટે છે). નહિતર આ તકલીફ થાય છે કે વચનો મળે છે પણ પોતે એને કેમ લાગુ કરવા ? કેમ અંતરમાં ઉતારવા ? કેમ પ્રયોગ કરવો ? એ એને આવડતું નથી. એમ થવાને અર્થે ‘એને મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.’ દર્શનમોહ એનો મંદ થવો જોઈએ. અને વારંવાર જે ચંચળતાને લઈને ઉપયોગ પર વિષયમાં જાય, સુખબુદ્ધિને લઈને બીજા બીજા સંસારના ઉદય સંબંધી ઉપયોગ ખેંચાઈ જાય, એવો જે વિક્ષેપ પડ્યા કરે એ મટાડવો ઘટે છે.

નહિતર એક ધારાએ જો કામ ન થાય તો સુખડનું તેલ, બદામનું તેલ લ્યો ને બદામમાંથી તેલ કાઢે છે ને ? આજે એકવાર ઘસે, પાછો ૨૪ કલાકે ફરીને એ બદામને હાથમાં લઈને બીજીવાર ઘસે. પહેલીવાર ઘસેલું ત્યાં સહેજ તેલવાળો ડાઘ થયો હોય એ તો તેલ ૨૪ કલાકે ઊડી ગયું હોય. ત્યાં વળી ફરીને એમ થાય, લાવ વધારે ઘસું. કોઈ દિવસ એ બદામનું તેલ આખી બદામ ઘસાઈ જાય તો પણ હાથમાં આવે નહિ. કેમ કે વચ્ચે વિક્ષેપ પાડે છે એ. જે મહત્ત્વનું કાર્ય છે તે વગર વિક્ષેપે થવું ઘટે છે. એ વિક્ષેપ છે એ ખરેખર વિદ્ય છે. જે આત્મહિત કરવું છે,

આત્મકલ્યાણ કરવું છે એમાં વિક્ષેપ પડવો એ મોટું વિઘ્ન છે. નિર્વિઘ્ને જો કાર્ય પાર પાડવું હોય તો એણે વિક્ષેપને મટાડવો ઘટે છે. આમ સીધી વાત છે.

શું કહે છે ? કે 'તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી તેનો રોધ થવાને અર્થે અને જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.' હવે એ મળ અને વિક્ષેપ મટાડવા માટેનું સાધન કહે છે, ઉપાય કહે છે. માર્ગ બતાવે છે કે 'સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ એ આદિ મળ મટવાનાં સાધન છે.' આ દર્શનમોહ અને કષાયરસ બંને પ્રકારે જે મળ ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ઉત્પન્ન થયો છે એને મટાડવાનું સાધન શું છે ? કે સરળપણું. જેવું મનમાં તેવું વચનમાં તેવું બહાર કાયામાં, એ સરળપણું છે. અથવા સંસારિક કાર્યોમાં નાની-મોટી વાતમાં, વગર પ્રયોજનની વાતમાં જીવ પકડ કરીને બેસી જાય છે એ એનું અસરળપણું છે અને એ અસરળપણું એના કષાયરસની તીવ્રતા વગર હોતું નથી. સરળપણું છે એ કષાયરસની મંદતામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અસરળપણું હઠ, જીદ, પકડ આ કષાયરસની તીવ્રતામાં ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કષાયરસને મળ સાથે સંબંધ છે.

'ક્ષમા,...' ક્ષમા એટલે બીજા પોતા પ્રત્યે દ્વેષ કરતા હોય, પોતા પ્રત્યે દોષ કરતા હોય અથવા પોતાથી વિપરીત ચાલતા હોય તેના પ્રત્યે પણ ક્ષમાભાવ રાખવો અથવા કરુણાની વૃત્તિ રાખવી અથવા એની સદ્ભાવનાની વૃત્તિ રાખવી કે એનું પણ કલ્યાણ થાવ, એ પણ ઉન્માર્ગને છોડે, એ પણ દોષને છોડે. કોઈપણ જીવ પોતાના દુઃખદાયક ભાવોને છોડીને સુખદાયક પરિણામોમાં આવે, સન્માર્ગમાં આવે, એ પ્રકારના પોતાના પરિણામ.

'પોતાના દોષનું જોવું...' એ અંતર અવલોકન વગર બનતું નથી. કાલે થોડી ચર્ચા ચાલી કે જીવને પોતાના સ્વરૂપના શાંતિ અને આનંદના ભાવમાં ક્યાંય તૃપ્તિ નથી. તેથી ઇચ્છાઓ થયા કરે છે. ઇચ્છાનું મૂળ આ છે કે પોતાને તૃપ્તિ ક્યારે થાય ? કે આત્મામાંથી શાંતિ અને આનંદ વેદાય (ત્યારે). એ સિવાય કોઈ રીતે તૃપ્તિ થાય એવું નથી. અને એ સિવાય ઇચ્છાઓ બંધ થાય એવું નથી. અને જ્યારે જીવને ઇચ્છાઓ બંધ થતી નથી ત્યારે અનેક પ્રકારના દોષોની ઉત્પત્તિ થાય છે, એનું મૂળ કારણ ઇચ્છા છે.

વળી, એ ઇચ્છા પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતાં, પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયના પરિણામ છે, જે-તે પદાર્થ ઇચ્છે છે એની પ્રાપ્તિ થતાં ત્યાં કષાય તીવ્ર થતો હોવા છતાં આ જીવ તો ત્યાં શાંતિ અને સુખનો અનુભવ કરે છે. એટલે એને અશુભભાવમાં પણ રસ તીવ્ર થાય છે. ભગવાને તો શુભભાવમાં પણ તીવ્રરસ કરવાની ના કહી છે. આ જીવ એ વખતે અશુભભાવમાં તીવ્ર રસ કરે છે. અને એ અશુભભાવમાં તીવ્ર રસ કરે છે ત્યારે દર્શનમોહ ઓર તીવ્ર થાય છે અથવા કષાયરસ પણ તીવ્ર થવાથી મળની વૃદ્ધિ થઈ જાય છે.

હવે શાસ્ત્ર વાંચે ત્યારે તો બરાબર વિચાર કરે. ન્યાય તો એમ જ છે કે શુભ કરતાં અશુભમાં કષાય તીવ્ર છે અને જ્યાં જ્યાં કષાય છે ત્યાં દુઃખ છે. તેથી ન્યાય એમ નીકળે છે કે કષાય તીવ્ર ત્યાં દુઃખ પણ તીવ્ર. તો ન્યાયથી તો સંમત કરે. કાલ ચર્ચા થઈ હતી. ન્યાયથી તો સંમત કરે પણ પોતે એ વખતે સુખને વેદે. તો ઓલો વિચાર છે એ શું કામમાં આવ્યો એને ? જ્યારે ઇચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં આ જીવને સુખ થયું અને આનંદ થયો તો એને તીવ્ર કષાયમાં તીવ્ર દુઃખ છે એ વાતની ધારણા ક્યાં કામમાં આવી ? એ વાતની સમજણ એને ક્યાં કામમાં આવી ? કે કાંઈ કામમાં આવતી નથી. ત્યારે એ વખતે જો આ જીવને પોતાના દોષનું અવલોકન કરવાની પદ્ધતિ સાધ્ય હોય, એવી પદ્ધતિમાં એ આવ્યો હોય તો જ એને ખબર પડે કે આ વખતે દુઃખ વધ્યું છે. ઇચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં પણ દુઃખ ઘટ્યું નથી પણ દુઃખ વધ્યું છે. એ અવલોકન વગર સમજણ પડે એવું નથી. એ વિચારજ્ઞાનથી નક્કી કરેલું ત્યાં એને કામમાં આવતું નથી. અવલોકન સિવાય એને ખબર જ પડતી નથી કે અહીંયાં સુખ છે કે દુઃખ છે ? એ તો સુખની ભ્રાંતિમાં આગળ વધી જાય છે. આ પરિસ્થિતિ થાય છે.

મુમુક્ષુ :- આ અવલોકનની વાત વારંવાર સામે આવે છે, એના માટે પ્રયત્ન નથી તો ક્યાં મોટી ભૂલ રહી જાય છે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ભાવનાની તો મોટી ભૂલ છે જ કે પોતાને આત્મહિતની એટલી ભાવના નથી. બીજા કાર્યો ન થાય, જે જરૂરી એવા બીજા કાર્યો ન થાય તો આ જીવ ઠંડો થઈને, ટાઢો થઈને બેસી રહે છે ? સંસારમાં જે જરૂરી કાર્યો થવા જોઈએ તે કાર્યો ન થતા હોય, અરે..! એ કાર્યોની ઇચ્છા થતી હોય, એ કાર્યનો

એ પ્રયત્ન કરતો હોય અને ન થતા હોય તો શું કરે છે ? છોડી દે છે ? કોઈ છોડી નહિ દે. આકુળતા વધી જશે. કેમ થતું નથી ? આ ગમે તેમ કર્યો છૂટકો છે, હોં ! આપણે આ કરવું જ પડશે. નહિ કરે તો નહિ કામ આવે, નહિ ચાલે આપણે. કેવી આકુળતા થાય છે ? એવી જરૂરત પોતાને ભાસી નથી, પોતાને લાગી નથી એનું કારણ પણ મળ જ છે. દર્શનમોહની તીવ્રતા છે, કષાયરસની તીવ્રતા જ છે. એટલે જે એને સમજવામાં આવે છે એ લાગતું નથી. લાગતું નથી ત્યાં સુધી એના માટે એ તનતોડ પ્રયત્ન કરતો નથી.

જે જે મહાત્માઓ અજ્ઞાનદશાનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનીપુરુષ થયા એણે કેટલી તનતોડ અને કેટલી પુરુષાર્થની મહેનત કરી છે એનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે, એની સમજણ કરવાની જરૂર છે. કરેડિયા કર્યા છે. અમારે ગુજરાતીમાં કાઠિયાવાડીમાં એક શબ્દ આવે. કરેડિયા કરે. કરેડિયાનો અર્થ શું છે ? કે જીવન-મરણનો સવાલ હોય ને કેમ માણસ ઝઝૂમે, કોઈ પ્રશ્ન જીવન-મરણનો ઉત્પન્ન થાય, પોતાની હયાતીનો ઉત્પન્ન થાય અને કોઈ કેમ ઝઝૂમે, એવી રીતે એ પુરુષાર્થમાં ઝઝૂમે છે. ત્યારે એના અનાદિના મળ જાય છે. આ જીવે અનાદિમાં કાંઈ ઓછું સંઘર્ષુ નથી. થરના થર જમાવ્યા છે. જે નહિ સંઘરવા જેવા સંસ્કારો છે. મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, કષાયના બધા મળના થરના થર જામ્યા છે. થોડોઘણો મળ નથી. મળના થર જામ્યા છે. એક આંતરડામાં થોડો મળ જામે તો ટાઈફોઈડ થઈ જાય છે. ડૉક્ટર કહે કે ૨૧ દિવસ સુધી તાવ નહિ ઉતરે, ભાઈ ! ૨૧-૨૧ દિવસ સુધી રાત અને દિવસ શરીર તપશે અને એ તપ્યા પછી મળ ત્યાંથી છૂટશે, ત્યાં સુધી મળ છૂટે એવું નથી. તબીબી વિજ્ઞાનમાં આ વૈજ્ઞાનિક પરિસ્થિતિ છે. તો આ જીવે કેટલા કાળના મળ સંઘર્ષા છે એ તો વિચાર કરો. અનંત કાળનો છે. એક સમય સવળો પડ્યો નથી, અવળો જ પડ્યો છે. છતાં આત્માનું બળવાનપણું એવું છે કે એને વધારે વખત નથી લાગતો.

જો શુદ્ધ ચિત્તથી, અહીંયાં પહેલો જ શબ્દ વાપર્યો છે, શુદ્ધ ચિત્તથી, શુદ્ધ ભાવનાથી, શુદ્ધ હૃદયથી, શુદ્ધ હેતુથી જો આ જીવ કલ્યાણના માર્ગમાં આવવા ચાહે તો એ બધા મળ છૂટવા માટે ઢીલા પડી જશે. એની શક્તિ ઘટી જશે. અનુભાગ તૂટે છે. અનુભાગનો અર્થ શક્તિ તૂટે છે. દર્શનમોહનો અનુભાગ અને ચારિત્રમોહનો અનુભાગ બંનેનો રસ પહેલા તૂટે છે. એટલે કોઈ અનંત શક્તિ સંપન્ન આત્માનો

સળવળાટ છે ને ! અંદરથી સળવળ્યો કે મારે મારું કલ્યાણ કરવું છે, ત્યાં બધા ભાગવા માંડે છે.

સિંહ સૂતો હોય ત્યારે હજારો માખીઓ બેસે ઉપર. પણ જાગ્યા પહેલા સળવળાટ થાય ને ત્યાં બધી ઊડી જાય. એમ ભલે અનાદિકાળના એ બધા પ્રકાર વિપરીતતાના છે તો પણ એક વખત તું શુદ્ધ ચિત્તથી, સાચા હૃદયની ભાવનાથી આ બાજુ આવ. રસ્તો બદલ એટલી જ વાત છે. પછી આગળ વાંધો નથી. પહેલું આ થવામાં વાંધો છે. પછી આગળ માર્ગ સરળ છે, સુગમ છે અને સર્વત્ર એટલે તમામ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવમાં આરાધી શકાય એવો છે. સર્વત્રનો અર્થ એ છે. બધે ઠેકાણે આરાધી શકે. અમુક સગવડતા મળે તો આરાધી શકે અને નહિતર ન આરાધી શકે, દરિદ્રતા હોય તો ન આરાધના થાય અને વ્યવસ્થા આજીવિકાની પહેલેથી Secure થઈ ગઈ હોય તો આરાધી શકાય, એવું કાંઈ છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- બીજા પ્રયત્નો કર્યા એ સાચી ભાવનાથી નથી કર્યા.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાચી ભાવનાથી નથી કર્યા. જરૂર વાત છે કે અત્યાર સુધીનો આ જીવનો પ્રયત્ન સાચી ભાવનાથી થયો જ નથી, થયો હોય તો આ દશા હોય નહિ એ એનો પૂરાવો છે. વર્તમાન દશા એ એનો પૂરાવો છે. અને તે સરળતાથી સ્વીકાર્યે જ છૂટકો છે. એ સ્વીકારવાની પણ સરળતા હોય તો જ એ જીવને આગળ ચાલવાનો અવકાશ છે, નહિતર આગળ ચાલવાનો કોઈ અવકાશ નથી.

‘પોતાના દોષનું જોવું...’ એ પણ પોતાનો દોષ જોવાનો છે કે આ જીવે સાચી ભાવના કરી નથી. એ પોતાનો જ દોષ છે. મુમુક્ષુતા આવી નથી. ૨૫૪માં મૂળ વાત જ એ ઉપાડી છે એમણે. ત્યાં ‘મુંબઈ’ના ‘શ્રીમદ્જી’ના મંડળમાં ૨૫૪ નંબરનો પત્ર વાંચ્યો. એક ૨૫૪ અને એક ૪૦૮ વાંચ્યો. દસ કલાકનો Programme હતો. ૨૫૪માં આઠ કલાક સુધી ૨૫૪ ચાલ્યો. મુમુક્ષુતા માટે પત્ર બહુ સારો છે. ‘ખંભાત’ના મુમુક્ષુઓને લખાયેલો છે. અને મૂળ જીવનો આ દોષ જ એ છે કે એને મુમુક્ષુતા જ સાચી ઉત્પન્ન થઈ નથી, આવી નથી. નહિતર અવશ્ય છૂટી જાય. બંધાવાનો એનો સ્વભાવ નથી, મુક્ત રહેવાનો એનો સ્વભાવ છે ખરેખર તો.

‘પોતાના દોષનું જોવું...’ સર્વથી મોટો દોષ એ લીધો છે એમણે. આમ તો પ્રકૃતિના અનંત પ્રકારના દોષ છે. સર્વ જીવો ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં દોષથી ગ્રસિત છે પણ

સર્વથી મોટામાં મોટો અધિક દોષ ક્યો ? કે આ જીવને સાચી મુમુક્ષુતા કદી આવી નથી. આ સર્વથી મોટો દોષ છે. મુમુક્ષુતા આવે તો મોક્ષમાર્ગની તીવ્ર મુમુક્ષુતા આવે, પણ મુમુક્ષુતા જ મૂળમાં આવી નથી. એ સર્વથી મોટો દોષ છે અને એનું કારણ સ્વચ્છંદ લીધો છે. અને એ સ્વચ્છંદ જવાને અર્થે પોતાના દોષને જોવા. સીધો પ્રયોગ જ લીધો છે એમણે. પોતાના દોષને જોવા.

‘પોતાના દોષનું જોવું, અભ્યારંભ, અભ્યપરિગ્રહ..’ એ પણ કષાયરસની તીવ્રતાને તોડવા માટેની વાત છે. જેને કષાયરસ તીવ્ર થાય છે એ નવા નવા આરંભ અને પરિગ્રહની વૃદ્ધિના પરિણામ કર્યા જ કરે છે. આમ કરું તો હજી આટલું ભેગું થાય, આમ કરીએ તો મકાન આવે, આમ કરીએ તો ફલાણું થાય, આમ કરીએ તો આટલી કીર્તિ થાય, આમ કરીએ તો સમાજની અંદર સ્થાન મળે. પૈસા હોય તો દાન દેવાય ને ? દાન દઈએ તો સમાજ આવકારે. ન દાન દઈએ તો સમાજ ક્યાંથી આવકારે ? એ બધા તીવ્ર આરંભ અને તીવ્ર પરિગ્રહના પરિણામ છે. એ આદિ મટાડવા. ‘એ મળ મટવાનાં સાધન છે.’

‘જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.’ જેણે પોતાનું જીવન જ્ઞાનીપુરુષને સમર્પણ કર્યું એને પછી બીજો શો વિક્ષેપ ? મારે કાંઈ કરવું નથી. એક જ જગ્યાએ જીંદગી લગાડી દીધી. એને બીજો વિક્ષેપ શો ? મારે બીજું કાંઈ કરવું નથી. અનંત કાળે મને નહોતું મળ્યું એ મળી ગયું. જ્ઞાનીપુરુષ મળ્યા, એના ચરણસમીપનો નિવાસ મળ્યો. હવે મારે કોના સામું જોવું છે ? એને કોઈ વિક્ષેપ થતો નથી. અત્યંત ભક્તિના પરિણામ એ ક્યાંય પછી દોડીને જાતા નથી. એક જ્ઞાનીપુરુષના ચરણમાં અત્યંત ભક્તિથી લાગેલા પરિણામ પછી એ વિષય છોડીને બીજા વિષયોમાં ક્યાંય જાતા નથી. ન તો પંચેન્દ્રિયના વિષયની તીવ્રતા રહે છે, ન તો એ પંચેન્દ્રિયના વિષયો મેળવવા માટે જગતના કાર્યો કરવા પડે, ઉપાધિ કરવી પડે, આરંભ કરવા પડે, સમારંભ કરવા પડે, ત્યાં પછી વિકલ્પ દોડતો નથી. એ વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.

મુમુક્ષુ :- મળના પાંચ બોલ જુદા લીધા, અને આ વિક્ષેપનો બોલ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- વિક્ષેપનો એક બોલ જુદો લીધો.

એવી જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ થવામાં જ્ઞાનીપુરુષનો સમાગમ આવશ્યક

છે તો હવે એ વિષય ઉપર પોતે પ્રકાશ પાડે છે કે 'જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય...' એટલે કુદરતી એ પ્રસંગ ન બનતો હોય. 'ગુરુદેવે' 'સોનગઢ'માં નિવાસ કર્યો પણ છેલ્લા વર્ષોમાં દર વર્ષે ચાર-પાંચ મહિનાનો વિહાર કરતા હતા. 'ગુરુદેવ'ને જરા લાગતું હતું અહીંયાં લોકો નિવૃત્તિ કરીને આવીને રહ્યા છે. તો આપણે બહાર જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે તો એ બાજુની થોડી કુણી લાગણી હતી 'ગુરુદેવ'ની. જતા હતા ખરા. પણ છતાં જતાં પહેલા વચ્ચે વિકલ્પ આવતો હતો કે અરે..રે..! લોકો નિવૃત્તિ લઈને અહીંયાં આવીને બેઠા તો આપણે બહાર જવાનો યોગ થાય છે. ભલે એ પ્રભાવના યોગ હતો તો પણ એટલો વિકલ્પ કરતા હતા. અંતરાય એવી ચીજ છે કે પોતે જ્ઞાનીપુરુષની નજીક જાય તો પણ અંતરાય થઈ જાય. આયુષ્ય પૂરું થાય તો અંતરાય જ થાય છે ને ? આખા સમાજને એક અંતરાય જ ઊભો થયો ને ? બીજું શું થયું છે ? ઓલો અંતરાય તો એવો છે કે થોડા સમયનો હોય છે, આમાં તો પછી લાંબો અંતરાય થાય છે. આમાં તો પોતે આયુષ્ય છોડે વળી એવા અત્યંત ભક્તિના પરિણામે કરીને સ્વર્ગમાં જાય તો વળી ક્યાંક મેળ ખાવો હોય તો ખાય. એ પણ એટલા પુણ્ય ક્યાંથી કે એ જ્યાં હોય ત્યાં જાય. નીચેના સ્વર્ગમાં જાય તો કાંઈ આવાગમનના પુણ્ય હોતા નથી. પછી અહીંયાં ભેગા થાય. મુમુક્ષુજીવ નીચેના સ્વર્ગમાં ગયા હોય, ભક્તિવાળા જીવો, હોં ! જ્ઞાનીઓ ઉપર ગયા હોય. પછી આ નંદીશ્વર આદિના ક્ષેત્રોમાં આવવાનું થાય છે, તીર્થંકરોના પંચકલ્યાણક થતા હોય ત્યારે મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં આવવાનું થાય. ત્યારે પાછા અહીંયાં ભેગા થાય. ત્યાં એકબીજા ન જઈ શકે, એક સ્વર્ગ છોડીને બીજા સ્વર્ગમાં. ભેગા થઈ જાય અહીંયાં. અહીંયાં ભેગા થઈ જાય પાછા.

ઉત્સવમાં કેમ આપણે બધા ભેગા થાય છે ! કોઈ 'દિલ્હી'થી આવે અને કોઈ ફોરેનથી આવે અને કોઈ 'સોનગઢ'થી આવે અને કોઈ બીજા ગામથી આવે અને એમ કેમ ભેગા થઈ જાય છે. કોઈ ક્યાંના... કોઈ ક્યાંના... કોઈ ક્યાંના... પણ એક જગ્યાએ ભેગા થઈ જાય છે ને ? એમ આવા જે ધાર્મિક મહોત્સવોની અંદર આજે અનેક પ્રકારની ધમાલ દેખાય છે, એ ખરેખર ધમાલને અર્થે ધમાલ નથી પણ આવા પ્રસંગોમાં ધર્માત્માઓનું મિલન થવાનો અવસર છે. ત્યાં ભેગા થાય છે. કોઈને કોઈ ધર્માત્મા, આવા ક્ષેત્રોમાં તો ભાગ્યે જ કોઈ ધર્માત્મા આવી ચડે તો એનો સત્સંગનો

યોગ થાય છે.

જ્યાં સાક્ષાત્ તીર્થંકરના પંચકલ્યાણક હોય કે આવા નંદીશ્વર જેવા અતિશય ક્ષેત્રો હોય ત્યાં ધર્માત્માઓ આવે છે, અવારનવાર આવે છે. ત્યાં મુમુક્ષુજીવનો આત્મા પણ દેવગતિને પ્રાપ્ત થયો હોય તો એને અવધિજ્ઞાન છે (એટલે) ખ્યાલ આવે છે. બરાબર, મનુક્ષેત્રમાં આ કાળમાં અહીંયાં બધા સાથે હતા આવી રીતે. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધે અમુક પ્રકારના પરિણામમાં મેળ થયેલો. એ પુણ્યનો ઉદય અત્યારે આવ્યો. સરખા પરિણામ થાય ને ? જ્ઞાનીની ભાવના હોય. ચાલો, જિનમંદિર અહીંયાં બન્યું છે. એને અનુસરતા હોય, જ્ઞાનીની આજ્ઞાને અનુસરતા હોય તો બધા પુણ્યમાં થોડો મેળ પડી જાય છે. મેળ પડી જાય તો એનો ઉદય આવે ત્યારે એના ઉદયની અંદર સમાગમનો યોગ થાય છે. એ બધા પ્રકાર એની અંદર ઉત્પન્ન થાય છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, તે તે પ્રસંગમાં વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા,...’ એમની દશા જોવી. તેમની ‘ચેષ્ટા અને વચનો નીરખવા, સંભારવા અને વિચારવા યોગ્ય છે.’ શું કહે છે ? જ્યારે અંતરાયનો કાળ હોય ત્યારે એણે જ્ઞાનીપુરુષને વિચારવા, જ્ઞાનીપુરુષને સંભારવા, જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનું અવલોકન કરવું, વિચાર વિનિમય કરવો અને તેમની જે દશા, મુખમુદ્રા, ચેષ્ટા આદિને વિશેષે પ્રકારે કરીને સ્મરણમાં લેવા, એમ કહે છે.

‘વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં...’ એ પ્રકારના જે પરિણામ છે તે જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યેની પ્રીતિ-ભક્તિને સૂચવનારા છે. આપણે પણ દેશ-પરદેશમાં કોઈ આપણા સગા-સંબંધી હોય તો કેમ સંભારે છે ? ભાઈ ! આ બરાબર, આવું બહુ સરસ હતું. નાનું છોકરું હોય તો કહે એનો હસવાનો પ્રકાર બહુ સારો હતો. એનો આ રીતે રમવાનો પ્રકાર બહુ સારો હતો. કેમ સંભારે છે ? એની પ્રીતિ છે એના ઉપર એને. એમ જેને જ્ઞાનીપુરુષની પ્રીતિ છે એને એના અંતરાયના કાળમાં એનું સ્મરણ આવ્યા વિના રહેતું નથી.

‘વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં, પ્રવૃત્તિના પ્રસંગમાં,...’ સમાગમનો અંતરાય હોય અને બીજી પ્રવૃત્તિ આવી પડતી હોય અને જીવ એકાકાર થઈને જોડાઈ જાય તો એમ ન કરવું, એમ કહે છે. ‘અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે;...’ ત્યારે વધારે જાગૃતિ રાખવી ઘટે છે. ‘કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી,...’ જે સમાગમ

વખતે જે વાતાવરણ હોવું જોઈએ એવો માહોલ હોતો નથી. ‘બીજો અનાદિનો અભ્યાસ છે જેનો,...’ રસ લેવાનો. ઉદયની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેવાની ટેવ પડી ગઈ છે, અભ્યાસ થઈ ગયો છે. ‘એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે;...’ જીવની પ્રવૃત્તિ એવી સહેજે સહેજે થઈ જાય છે કે દોડી જાય છે. ઢાળ મળે અને જેમ કોઈ દોડી જાય એમ પ્રવૃત્તિમાં દોડી જાય છે. ‘જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે.’ ત્યારે આ જીવ એવા કાળે પોતાને વધારે આવરણ કરી બેસે છે. એ કયું આવરણ છે ? સ્વાનુભૂત્યાવરણ છે આ. સ્વાનુભૂતિ ન કરી શકે. એનું સત્ત્વ, એનું બળ હણાઈ જાય, ક્ષીણ થઈ જાય અથવા હિનસત્ત્વ પોતે થઈ જાય, પુરુષાર્થ હીન થઈ જાય એ આવું બધું આવા કારણે છે. એક તો સમાગમનો યોગ ન હોય અને પ્રવૃત્તિમાં તીવ્ર રસે પછી જોડાઈ જાય. એ જે થોડા કાળમાં એટલો બધો જાજો રસ લઈ લે છે, થોડોક અંતરાય પડે ત્યાં કે એ ઘણો દૂર ચાલ્યો જાય છે. એને પાછું જલ્દી નજીક આવવામાં તકલીફ પડે, પુરુષાર્થ જલ્દી ન ઊપડે. પુરુષાર્થ ઉપાડવો હોય તો પણ ન ઊપડે આનું કારણ આ છે કે આ જીવ અનાદિ અભ્યાસને લઈને સત્સંગના અંતરાયના કાળમાં સાવધાની રાખતો નથી. સાવધાની રાખે તો રસ ઉપર ઘા પડે. વિઘ્ન આવે એમાં. પણ અજાગ્રતપણે દોડી જાય છે ત્યારે એ પોતાને ઘણું આવરણ કરી લે છે. ત્યારે એને આવરણ પ્રાપ્ત હોય છે એમ કહે છે.

‘ઘરનું,...’ એટલે કુટુંબનું, ‘જ્ઞાતિનું,...’ સમાજનું. આ મેમ્બર થાય છે ને ? જ્ઞાતિની કારોબારીમાં ને બીજે, ત્રીજે. ‘જ્ઞાતિનું, કે બીજા તેવા કામોનું,...’ બીજા કોઈ સામાજિક કામો હોય તેનું ‘કારણ પડ્યે...’ એવો કોઈ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થઈ જાય, ઘરના કાર્યનો, જ્ઞાતિના કાર્યનો કે એવા કોઈ સામાજિક કાર્યનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય તો ‘ઉદાસીનભાવે પ્રતિબંધરૂપ જાણીને પ્રવર્તન ઘટે છે.’ આ મારા આત્માને આવરણનું કારણ થશે. માટે એમાં રસ નહિ લેતા ઉપેક્ષાભાવે નિરસપણે (વર્તે). એનું નુકસાન જાણીને નિરસતા આવવી જોઈએ. એમને એમ અધ્ધરથી નહિ. એનું નુકસાન સમજાય, પોતે રસ લે તો એનું નુકસાન પોતાને સમજાણું હોય અને તે સમજણને કારણે એને નિરસતા આવે ત્યારે એને સુવિરણા કહેવામાં આવે છે. ‘જો પ્રગટે સુવિચારણા તો પ્રગટે નિજજ્ઞાન.’ આ સુવિચારણા છે.

‘તે તે કારણોને મુખ્ય કરી...’ ઘરના, જ્ઞાતિના કે સમાજના બીજા કાર્યોને મુખ્ય

કરીને કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી. એ રીતે તો રસ લઈને અંદર ઉલજીને પડવા જેવું નથી. 'અને એમ થયા વિના પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહિ.' નહિતર તો આ જગતની પ્રવૃત્તિ, ઘરની, નાતની, જાતની અને સમાજની એટલી બધી છે કે જીવ નવરો જ થાય એવું નથી. એમાં ને એમાં જ આયુષ્ય પૂરું કરી લે એટલા બધા કામો ઊભા થાય છે. માટે જો એ કારણોની ગૌણતા ન કરવામાં આવે અને મુખ્યતા રાખવામાં આવે તો પૂરેપૂરો સલવાઈ જાય એવું છે. બહાર જ ન નીકળી શકે એટલો સલવાઈ જાય. અવકાશ જ ન મળે. પ્રવૃત્તિમાંથી છૂટવાનો અવકાશ જ ન મળે એ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય એવું છે. એટલે જ્ઞાનીપુરુષનો અંતરાય રહે તો પણ કેટલી જાગૃતિ રાખવી, શું કરવું ? કેમ કરવું ? કે જેથી આ જીવને આવરણની પ્રાપ્તિ ન થાય એ સંબંધી પણ (માર્ગદર્શન આપ્યું છે).

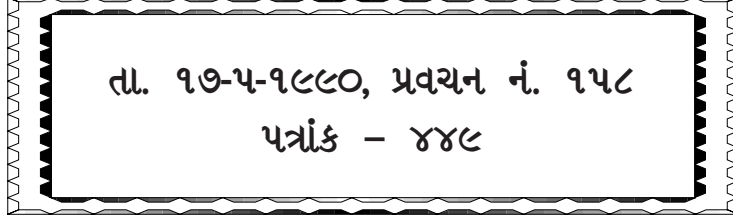
મુમુક્ષુ :- સમાજનું ધ્યાન ન રાખીએ તો સમાજ ભાંગી ન પડે ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સમાજ ભાંગી પડે તો પણ.. નહિતર પોતે સાજો રાખી દેશે એમ છે ? કેટલા સમાજ સુધારક થયા અત્યાર સુધીમાં ? અત્યાર સુધીમાં સમાજ સુધારક કેટલા થયા ? અત્યારે કેટલી અવદશા છે આ સમાજની. કેમ સુધર્યો નહિ ? હવે તું એક પાછો વચ્ચે દાખલ થા એટલે કાંઈ સમાજ સુધરી જવાનો છે ? આ આત્માને વારવા જેવો છે કે તું મજ્જતનો હેરાન થા માં અને દુઃથી થા માં. તારું કાંઈ હિત સૂઝે તો હિતના રસ્તે જા. સમાજ સુધારવામાં તો કાંઈક વયા ગયા અને તું પણ એમાં ને એમાં આયુષ્ય પૂરું કરી લઈશ. તારું રહી જશે. સમાજ સુધરશે નહિ અને તારું બગડી જશે. સમાજ સુધરશે કે નહિ સૂધરે, તારું તો બગડી જ જવાનું છે. એનું શું ? આત્મહિતનો વિચાર પહેલો સૂઝવો જોઈએ. પછી બીજી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીનો અંતરાય .. માટે માર્ગદર્શન બહુ સારું આપ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- બહુ સારું છે. ઘણું સરસ માર્ગદર્શન છે. કુદરતે પત્ર છે, જુઓ. અહીં સુધી રાખીએ...

‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ ગ્રંથ. પત્રાંક ૪૪૯. પાંચમો પેરેગ્રાફ ચાલે છે. ત્રીજેથી ફરીને લઈએ. ત્રીજેથી.

‘કલ્યાણને વિષે પ્રતિબંધરૂપ જે જે કારણો છે, તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે;...’ પોતાના કલ્યાણ માટે જે કારણ અવરોધરૂપ થાય. કારણ એટલે ભાવ. કારણરૂપ ભાવ, કારણરૂપ પરિણામ. પોતાના જ પરિણામ. પોતાના આત્મકલ્યાણ માટે પોતાના ભાવ એવા હોય કે જે આત્મકલ્યાણ થતું રોકે, એવા જે પ્રકારના પોતાના પરિણામ હોય એ વાત લખી છે. જીવને પોતાના દોષનું અવલોકન નથી. એટલે પોતે ક્યાં ઊભો છે એ જ એને ખબર નથી. પોતે ક્યાં ઊભો છે ? અને ક્યાંથી આગળ ચાલવું છે એ ખબર નથી. તેથી વર્તમાનમાં જે ઉપાય, જે પ્રકારનો ઉપાય એને કરવો ઘટે એની એને ખબર નથી.

પ્રાયઃ આ પરિસ્થિતિ હોવાને લીધે જીવ એનેકવિધ પોતાની કલ્પનાયુક્ત ઉપાયો કરે છે. કોઈ યોગનો ને કોઈ ધ્યાનનો ને કોઈ શાસ્ત્રનો ને કોઈ અધ્યાત્મનો ને કોઈ આગમનો ને કોઈ કરુણાનુયોગ ને કોઈ કાંઈ અને કોઈ કાંઈ અને કાંઈ, ઠીક પડે એ. પોતાને કલ્પનામાં આવે એવો ઉપાય કરે છે. પણ એને જ ખબર નથી કે ક્યાં ઊભો છું તેથી મારે શું ઉપાય કરવો જોઈએ. એ એને ખબર નથી. મને કયું કારણ મારા કલ્યાણમાં પ્રતિબંધક છે ? ક્યા કારણને લઈને હું રોકાયેલો છું ? અવરોધ મને ઊભો થયો છે આગળ ચાલવામાં ? એ જ એને સમજણમાં નહિ હોવાથી (આગળ વધી શકતો નથી). અને એ નાસ્તિનો વિષય છે. સ્થૂળ વિષય છે. એની ખબર ન હોય તો બીજા કોઈ વિષયની આગળની કોઈ વાતની ખબર પડે એ વાત

કોઈ વિચારવા જેવી પણ રહેતી નથી.

‘તે જીવે વારંવાર વિચારવા ઘટે છે; તે તે કારણોને વારંવાર વિચારી મટાડવાં ઘટે છે;...’ વિચારવાનું પ્રયોજન માત્ર વિચારવા પૂરતું નથી. વિચારવાનું કે જોવાનું પ્રયોજન તેને મટાડવાનું છે. એ દષ્ટિકોણથી તેને વિચારવા કે અવલોકન કરવા ઘટે છે. ‘અને એ માર્ગને અનુસર્યા વિના...’ એમ કર્યા વિના, એમ થયા વિના ‘કલ્યાણની પ્રાપ્તિ ઘટતી નથી.’ બીજો ઉપાય સીધો હાથમાં લઈ લે. ઘણા એમ વિચારે છે કે ભાઈ ! નાસ્તિનું શું કામ છે ? આપણે અસ્તિ ઉપર દોડો ને. એ માર્ગ વિના બીજી રીતે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ‘મળ, વિક્ષેપ અને અજ્ઞાન એ અનાદિના જીવના ત્રણ દોષ છે.’ ત્રણ પ્રકારના અનાદિથી બધા જીવને આ દોષ છે. અજ્ઞાન રહેલું છે. દર્શનમોહનો અને ચારિત્રમોહનો રસ પણ એને મળરૂપે છે અને ચંચળતા તો પાર વગરની છે. એ એનો વિક્ષેપ છે. એ ત્રણ દોષ અનાદિના જીવને છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષોના વચનની પ્રાપ્તિ થયે, તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાથી, અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.’ જ્ઞાનીપુરુષના વચનનો યોગ થતાં માત્ર યોગ થવો એ નિમિત્ત છે. ઉપાદાનમાં તેનો યથાયોગ્ય વિચાર થતાં, સુવિચારણા જેને કહે છે, આત્મહિતના લક્ષે. તે વચનોની વિચારણા થતાં ‘અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ હોય છે.’ અથવા ક્રમે કરીને અજ્ઞાન નિવૃત્ત થાય છે, અજ્ઞાન પાતળું પડે છે.

‘તે અજ્ઞાનની સંતતિ બળવાન હોવાથી...’ તે અજ્ઞાનની પરંપરા એટલે એની પર્યાયો અનેક પ્રકારની. એનું બળ ઘણું હોવાથી. તે અજ્ઞાનનો ‘તેનો રોધ થવાને અર્થે...’ તેનો એટલે અજ્ઞાનનો રોધ. અજ્ઞાનને બંધ કરવા માટે, અટકાવવા માટે ‘અને જ્ઞાનીપુરુષના વચનોનો યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે,...’ અજ્ઞાનને અટકાવવા માટે અને જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચનોનો વિશેષ વિચાર થવાને અર્થે ‘યથાયોગ્ય વિચાર થવાને અર્થે, મળ અને વિક્ષેપ મટાડવાં ઘટે છે.’ અથવા મળ અને વિક્ષેપ મટે ત્યારે જ્ઞાનીપુરુષના વચનોની કાંઈક અસર થાય. નહિતર જ્ઞાનીપુરુષના વચનોની અસર જીવને થતી નથી. આ એક વ્યાપક ફરિયાદ છે કે ઘણા જીવો આ બધી સારી સારી વાતો સાંભળે છે, છતાં એની અસર કેમ જોવામાં આવતી નથી ? આ એક વ્યાપક ફરિયાદ છે. એનું કારણ જીવમાં રહેલો મળ અને વિક્ષેપ છે.

મળ મટાડવા માટે ‘સરળપણું, ક્ષમા, પોતાના દોષનું જોવું, અલ્પારંભ, અલ્પપરિગ્રહ

એ આદિ મળ મટવાના સાધન છે.' સરળપણું એટલે એક આત્મહિતને લક્ષે જ પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મહિતને ગૌણ કરીને અસરળતા ન કરવી. આટલી સરળતા થતાં બાકીના બીજા બધા વ્યવહારમાં આપોઆપ સરળતા આવી જશે. પ્રકરણ તો વિસ્તારવાળું છે.

બધી જ જગ્યાએ સરળતા એ સર્વથી મોટો ગુણ છે. અસરળતા એ આત્મપ્રાપ્તિને અવરોધક કારણ છે. કલ્યાણમાં એ અવરોધક કારણ છે. ક્ષમા એટલે બીજાના દોષોને ગૌણ કરવા અને પોતાના દોષોને વિશેષપણે અવલોકનમાં લેવા, જોવા. ઇચ્છાઓને અનુમોદન નહિ આપવા માટે અને કષાયરસની મંદતા માટે અલ્પારંભ હોવો જરૂરી છે. પ્રાપ્ત સંયોગો પ્રત્યે ઉપેક્ષા, નિરસપણું એ અલ્પપરિગ્રહ છે. અહીંયાં મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં અલ્પપરિગ્રહ એટલે શું ? કે જે કાંઈ પ્રાપ્ત સંયોગો છે એનો રસ નહિ હોવો, એનું મમત્વ મંદ થવું અથવા એ મમત્વ ઉઠાવી લેવા માટે જીવને પ્રયત્ન રાખવો. એ આદિ મળ મટવાના સાધન છે. તમામ પ્રકાર લીધા છે. જે પાંચ બોલ લીધા છે પણ એ બધામાં દર્શનમોહનો રસ અને ચારિત્રમોહનો કષાયનો રસ બન્ને મંદ પડે. વિભાવરસ મંદ પડે, એનો અનુભાગ કષાય, એ પ્રકારના આ પરિણામ લીધા છે. એ મળ મટવાના સાધન છે. અથવા એ મળ કાંઈક ધોવાઈ વિશેષે કરીને, એ મળની હાનિ થાય તો જીવને આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થવાનો અવસર આવે. સ્વરૂપનું ભાવભાસન થવાનો પ્રસંગ આવી શકે. પણ દૃઢ રીતે જ્ઞાન ઉપર જામેલા જે મળ છે એ મળને લીધે ઉઘાડ બેકાર જાય છે. ઉઘાડથી શાસ્ત્રોનું અધ્યયન થઈ જાય છે, ઉઘાડથી બીજું ઘણું થઈ જાય છે પણ પોતાનું જ આત્મસ્વરૂપ એને ભાસતું નથી. એ વગેરે 'મળ મટવાના સાધન છે.'

અને 'જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.' જેને જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે ભક્તિ છે એમ નહિ પણ અત્યંત ભક્તિ છે, ત્યારે એ જીવની ચંચળતા ઘટે છે. એ જીવને અન્ય અન્ય સ્થળે ઉપયોગ જવાનું આકર્ષણ તૂટી જાય છે. એ જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે આકર્ષણ થયું હોવાને લીધે. આકર્ષણ એક દિશામાં જોર પકડે ત્યારે બીજી બધી દિશાઓનું આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય છે. બીજા બધા વિષયોનું આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય છે.

સંસારમાં પણ એવું બને છે. કેટલાક માણસોને પૈસા કમાવાની એટલી બધી

ધૂન ચડે છે કે એને ખાવામાં પણ રસ નહિ અને હરવા-ફરવામાં રસ નહિ અને મોજશોખમાં પણ રસ નહિ. સંપન્ન હોય બધી રીતે. મોજ-શોખ કરવા હોય તો પૈસા હોય, પોતે મોજમજામાં સમય માણી શકે એવી રીતે એની વ્યવસ્થા કરી શકે એવું હોય, તો પણ એકબાજુના આકર્ષણને લઈને ઘણા એવા માણસો જોવામાં આવે છે કે બીજુ બધું ગૌણ કરી નાખે છે. કોઈ એને પૂછે કે તું શા માટે આટલું બધું કમાય છે ? જો તારે એ ભોગવવું નથી તો. તો કહે, એ કાંઈ નહિ, મને તો આ રસ છે. એક નશા જેવો વિષય થઈ જાય છે. રસ છે એ એક નશા જેવો વિષય થઈ જાય છે. એ પૈસાનો કમાવાનો નશો ચડે તો એ બાજુ દોડે છે.

જો જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ હોય તો બીજા પંચેન્દ્રિયના વિષયોનો રસ આપોઆપ ઠંડો પડી જાય છે આ એક બહુ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ છે, અત્યંત ભક્તિવાનને વિષે. એમ જ બને.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાનીપુરુષની ભક્તિ તો પોતાના આત્મહિતની જેને ભાવના હોય એને થાય.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એને જ થાય. આત્મહિતની ભાવના હોય અને હિતમાં એનું મહત્ત્વ ભાસ્યું હોય કે મારા હિતના માર્ગમાં, કલ્યાણના માર્ગમાં આવું ઉત્તમ નિમિત્ત અને આવા ઉત્તમ માર્ગદર્શક આ માર્ગમાં હું આગળ વધી શકું એના માટે મને મળવા મુશ્કેલ છે, આની તો કોઈ કિંમત જ થઈ શકે એવું નથી. અથવા ભવરોગ મટાડવા માટેના કોઈપણ Charge લીધા વિનાના ડોક્ટર, વૈદ્ય-બીજા ડોક્ટર તો ફાડી નાખે. જેટલા ડોક્ટર મોટા એટલું એનું બીલ પણ મોટું, આ તો જે નિઃસ્પૃહ છે, જેને કાંઈ જોઈતું નથી. અને છતાં એનો મોટામાં મોટો ભવરોગ મટાડવામાં માર્ગદર્શન આપે છે. છેટા રહીને આંગળી ચીંધે છે કે આ માર્ગે ચાલ્યો જા. હું મારા માર્ગે જાઉં છું. તું તારા માર્ગે જા. માર્ગનો બંનેનો પ્રકાર એક છે. મને તો આંગળી ચીંધ્યાનું પુણ્ય છે. આથી મારે કાંઈ વધારે લેવા-દેવા નથી. અને એ પુણ્યની પણ અપેક્ષા નથી. વગર અપેક્ષાએ થઈ જાય છે. એટલે ‘જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે.’

‘જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય,...’ એવા અહીંયા વિદ્યમાન જ્ઞાનીપુરુષ લીધા છે. ભૂતકાળના જ્ઞાનીપુરુષ નથી લીધા પણ વિદ્યમાન જ્ઞાનીપુરુષ

લે છે પોતે. એવા જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમનો અંતરાય રહેતો હોય, પુણ્યયોગના અભાવને લીધે. 'તે તે પ્રસંગમાં...' એટલે સમાગમના અભાવના પ્રસંગમાં 'વારંવાર તે જ્ઞાનીપુરુષની દશા...'નો વિચાર કરવો. એમની દશામાં જે ગુણ પ્રગટ થયા છે. દશાનો વિચાર કરવો એટલે એમના જે વીતરાગતા આદિ ગુણ પ્રગટ થયા છે તેનો વિચાર કરવો. તેની 'ચેષ્ટા...' જ્ઞાનીપુરુષની જે ચેષ્ટા છે-મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટા છે કે જે ચેષ્ટાને લીધે એમની નિસ્પૃહતા, નિરાલંબતા, પરથી-દેહાદિથી ભિન્નપણાની જે ચેષ્ટા છે એને લક્ષમાં લેવા. એને નીરખવા. એની દશાને નીરખવી, એની ચેષ્ટાને નીરખવા, એમના વચનોને નીરખવા. તદ્અનુસાર ઉત્પન્ન થતાં આત્મરસમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા એમના વચનો છે.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના વચનોમાં જે ફરક છે એ આ ફરક છે કે વચનો એકસરખા દેખાવા છતાં જ્ઞાનીના વચનો ચૈતન્યરસમાંથી રસતરબોળ થઈને નીકળે છે. અજ્ઞાનીના વચનો કષાયરસથી રંગાયેલા વચનો હોય છે. એમાં કષાયનો રસ હોય છે, અકષાયભાવનો એમાં રસ હોતો નથી. આટલો ફેર છે બેના વચનોમાં.

મુમુક્ષુ :- જ્ઞાની પરમાત્મા માતાજીનો વિયોગ થયો,...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ જ વાત છે. 'દશા, ચેષ્ટા અને વચનો નીરખવા, સંભારવા અને વિચારવા યોગ્ય છે.' યોગ હોય. સમાગમ ન રહેતો હોય, અંતરાય થઈ ગયો હોય તો એ વિચારવા યોગ્ય છે અને સંભારવા યોગ્ય છે. 'વળી તે સમાગમના અંતરાયમાં, પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં,...' ઉદયમાન પ્રવૃત્તિના જે પ્રસંગો છે. 'અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે;...' જાગૃતિ રાખવી ઘટે છે, મંદ રસે પ્રવર્તવું ઘટે છે. તીવ્રરસે કરીને પ્રવર્તવું ઘટતું નથી.

મુમુક્ષુ :- એટલે શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એટલે શું કે એ પ્રવૃત્તિનો ઉદયનો પ્રસંગ છે એમાં જોડાવાથી, તીવ્ર રસે કરીને જોડાવાથી આ જીવને આવરણ આવે છે. પોતાના ગુણ પ્રગટવા માટે એને આવરણ આવે છે, આવરણ ઊભું થાય છે. એ નુકસાન છે. અથવા એ આવરણનું ફળ જે દુઃખ છે એ દુઃખ ઊભું થશે. એ પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ પોતે સુખની બુદ્ધિએ કરશે, સુખબુદ્ધિએ કરશે. પ્રાપ્ત કરશે એ દુઃખને. સુખને બદલે એ દુઃખને પ્રાપ્ત કરશે. માટે સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે.

મુમુક્ષુ :- શું શું સાવધાની રાખવી ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- સાવધાની (એ રાખવી) કે હું તો જાણનાર તત્ત્વ છું, જ્ઞાયકતત્ત્વ છું. હું કર્તા-ભોક્તા નથી. એટલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાપણું અને પ્રવૃત્તિમાં ભોગવવાપણું બે પ્રકારના પ્રવૃત્તિમાં પરિણામના વિભાગ છે. પોતે સ્વરૂપે કરીને ભિન્ન હોવાને લીધે. જ્ઞાયકસ્વરૂપે પોતે ભિન્ન હોવાને લીધે, આ જીવને પ્રવૃત્તિના પ્રસંગનું કર્તાપણું, ભોક્તાપણું સદંતર નથી. થઈ શકતું નથી. કરી શકાતું નથી, ભોગવી શકાતું નથી. પોતે જાણનાર તત્ત્વ છે એની જાગૃતિ રાખવી ઘટે છે.

હું જ્ઞાનસ્વરૂપ છું અને રાગાદિ અને દેહાદિસ્વરૂપ હું નથી. આ પ્રકારની જાગૃતિ એને રાખવી યોગ્ય છે. માત્ર એકલા ગ્રંથો વાંચવા કે સાંભળવા, એટલી પ્રવૃત્તિ પર્યાપ્ત નથી. એ સિવાય પણ બીજી પ્રવૃત્તિ પૂર્વકર્મના ઉદયને લઈને આવ્યા વિના, થયા વિના રહેશે નહિ. ખાવું, પીવું, શરીરની અનેક પ્રકારની પ્રક્રિયા છે. ઉદયમાન પ્રવૃત્તિ થયા વિના રહેશે નહિ. એ વખતે શું કરીશ ? જ્યારે ગ્રંથ વાંચવા, સાંભળવાનો, અધ્યયન કરવાનો ઉદય છે ત્યારે તો ઠીક છે કે આત્મતત્ત્વનો, અધ્યાત્મનો વિચાર ચાલશે.

સામાન્ય રીતે લોકો એમ પૂછે છે કે અમારે શું વાંચવું ? કાંઈક અમને અમારે વાંચવા યોગ્ય હોય એવા પુસ્તક અથવા એવા ગ્રંથો તમે કહો કે અમે એ વાંચીએ. શું લાગે છે અમારે શું વાંચવું જોઈએ ? એમ પૂછે છે. પણ એમ કોઈ પૂછતું નથી કે હજી સુધી તો કે અમારે વાંચવું જોઈએ શું ? અને કરવું જોઈએ શું ? કાર્ય શું કરવું ? જો કે વાંચવું સાંભળવું એ એક કાર્ય છે પણ એ કાંઈ નિરંતર તો રહી શકે નહિ, સદાય તો રહી શકે નહિ. ઉદય તો ફરતો જ જવાનો છે. તો પછી કરવું શું ? એ બાકીના ઉદય હોય ત્યારે શું કરવું ? બીજા બીજા કર્મોદય વખતે, કર્મ પ્રસંગે અથવા પ્રવૃત્તિ પ્રસંગે, લ્યો ને ! ત્યારે શું કરવું ? વાંચવાનો પ્રસંગ ન હોય પણ પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ હોય, ઉદયની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ હોય ત્યારે શું કરવું ? એ પ્રશ્ન લગભગ વિચારાતો નથી. એટલે પૂછાતો નથી. વિચાર્યો હોતો નથી એટલે પૂછાતો નથી. પણ બીજી પ્રવૃત્તિના પ્રસંગે, હું જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા છું અને દેહાદિ અને રાગાદિ સ્વરૂપે હું નથી. એ જાતનો વિચારમાત્ર નહિ પણ પ્રયોગ ચાલુ કરવો જોઈએ.

સર્વ ઉદયની પ્રવૃત્તિના પ્રસંગમાં એ પ્રવૃત્તિથી વિરુદ્ધ પ્રયોગને શરૂ કરી દેવો

જોઈએ. કેમ કે પ્રવૃત્તિમાં તો કરવાપણું અને ભોગવવાપણું આવશે. એથી વિરુદ્ધ જ્ઞાતાપણે છું, એ પ્રકારનો પુરુષાર્થ આ જીવે શરૂ કરવો જોઈએ. માત્ર વાંચવું અને સાંભળવું એ વિચારની પ્રક્રિયા છે અને આ પ્રયોગની પ્રક્રિયા છે. પહેલા વાંચી લઉં, પહેલા સાંભળી લઉં પછી પ્રયોગનું કાર્ય કરીશ, એ પણ યોગ્ય નથી. સાથે સાથે જ જીવે શરૂ કરી દેવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ :- અત્યંત સાવધાનપણું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આ સાવધાની છે. આ પ્રકારને સાવધાની કહેવામાં આવે છે. ઉદયમાં તો રસ લઈ લે. ખાવા બેસે ત્યારે આહારનો રસોડિયો એકદમ થઈ જાય. દાળ કેટલી આવે ? ચમચીભર આવે. પણ સબડકો એવો લે કે જાણે આત્મામાં દાળનો સ્વાદ ઉતરી જવાનો ન હોય ! પછી શાસ્ત્ર વાંચવા બેસે. કામ કરવાનું હોય ત્યારે કામ કરે નહિ. અને કામ ન કરવાનું હોય ત્યારે કામ કરવાની વાત કરે. કામ કરવાનું ટાણું આવે ત્યારે કામ કરે નહિ. કોઈ દિ' કામ થાય નહિ. એ સ્થિતિ છે.

મુમુક્ષુ :- ... નિરંતર ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- નિરંતર.

‘પ્રવૃત્તિના પ્રસંગોમાં; અત્યંત સાવધાનપણું રાખવું ઘટે છે, કારણ કે એક તો સમાગમનું બળ નથી,...’ એ વખતે સમાગમમાં, નજીકમાં, સમીપમાં જ્ઞાનીપુરુષ નથી. એટલે જ્ઞાનીપુરુષની સમીપતાને લઈને જે પરિણામમાં ફેરફાર હોય એ પ્રકાર તો ત્યાં છે નહિ, એ બળ તો છે નહિ. સમાગમમાં આત્મબળ વિશેષ રહે છે. અને ‘બીજો અનાદિ અભ્યાસ છે જેનો,...’ શેનો ? ઉદયમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની તો અનાદિની ટેવ છે. અનાદિનો અભ્યાસ છે. ‘એવી સહજાકાર પ્રવૃત્તિ છે;...’ એ પ્રવૃત્તિ, આકાર એટલે સ્વરૂપ. સહજસ્વરૂપે એ પ્રવૃત્તિ છે. એ પ્રવૃત્તિ તો સહેજે સહેજે જીવને થઈ જાય છે. સહેજે જ તે. કોઈ જાણે પ્રયત્ન જ કરવો પડતો નથી. સહજમાત્રમાં વિભાવમાં તણાઈ જાય છે. વિભાવના પ્રવાહમાં તણાતો જાય છે.

મુમુક્ષુ :- સહજ તો એવું છે કે અહીંયાં આવીએ તોપણ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ જ વિક્ષેપ છે ને. એ જ વિક્ષેપ છે. એ તો વિક્ષેપ છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભક્તિ તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે’ એ તો બતાવતા જાય છે. એવી સહજ સ્થિતિ થવાને લીધે ‘જેથી જીવ આવરણપ્રાપ્ત હોય છે.’ જીવ પોતાને

આવરણ કરે છે. પોતે સ્વાનુભૂતિના પુરુષાર્થમાં હીણો થઈ જાય, હિનસત્ત્વ થઈ જાય, પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન ન થાય. પુરુષાર્થ જાગી ન શકે એવી સ્થિતિમાં આવે. આપણા મુમુક્ષુ સમાજનો આ પણ એક વ્યાપક પ્રશ્ન છે કે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઘણો અભ્યાસ કરવા છતાં હજી અમારો પુરુષાર્થ ઉપડતો નથી. કેમ ઉપડતો નથી ? મફતનો ઉપડતો નથી એવું કાંઈ નથી. પણ આ જીવ પોતે હિનસત્ત્વ થયેલો છે એટલે એ પુરુષાર્થ ઉપડતો નથી. આવરણ પ્રાપ્ત થયો છે એ જાતનો. ભાવઆવરણ લઈ લેવું અહીંયાં.

તેથી 'ઘરનું, જ્ઞાતિનું કે બીજાં તેવાં કામોનું...' પોતાના કુટુંબનું, પોતાની જ્ઞાતિનું એટલે જે તે પછી સમાજ હોય, જ્ઞાતિ હોય, મંડળ હોય બધું લઈ લેવું એની અંદર. સંસ્થા હોય કે બીજા કોઈ લોકોપયોગી કામ હોય તેનું કારણ પડ્યે, તેવો પ્રસંગ, તેવો ઉદ્ય ઉત્પન્ન થયે 'ઉદાસીનભાવે...' કરવું પડે તો એમ, હોં ! કારણ પડ્યે એટલે આવી પડ્યે એમ લેવું. 'કારણ પડ્યે...' નો અર્થ કે કારણ આવી પડ્યે. પોતે ઓલા બળદની જેમ ધોંસરામાં માથું નાખે એમ નહિ. પણ કોઈ ચાબૂક મારીને એમ કહે કે ચાલ આગળ કેમ ચાલતો નથી હજી ? એમ ચાલવું પડે ત્યારે 'ઉદાસીનભાવે પ્રતિબંધરૂપ જાણી પ્રવર્તન ઘટે છે.' જ્ઞાની તો ઉદ્યના કાર્યો પરાણે પરાણે કરે છે. કરવા નથી પણ પરાણે પરાણે કરે છે. એવી રીતે 'ઉદાસીનભાવે પ્રતિબંધરૂપ જાણી...' નુકસાનના કારણ જાણીને, દુઃખના કારણ જાણીને પ્રવર્તવું ઘટે છે. 'તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી;...' એવા જે ઉદ્યના કારણો ઊભા થાય તો એની મુખ્યતા ક્યારેય ન કરવી. અમારે આ પ્રસંગ અત્યારે આવ્યો છે એની મુખ્યતા કરી ન લેવી. પરાણે, ઉદાસીનભાવે પ્રવર્તવું પડે તેમ પ્રવર્ત્યું. જેને એમ કહે છે ને કે વેઠ કાઢવી પડે. એવી રીતે.

'સોગાનીજી'નો પત્ર યાદ આવે એવું છે. 'રમેશભાઈ'ના લગ્ન પ્રસંગે એક પત્ર લખેલો કે આવા અશુભ પ્રસંગે હું તમને બોલાવવાનું ઠીક સમજતો નથી. ઘરે પહેલાવહેલા મોટા દીકરાનો લગ્નપ્રસંગ હોય અને એ અશુભપ્રસંગ તરીકે એને પોતે ગણના કરતા હોય એ લૌકિક રીતે એ તો બનતું નથી. એ અલૌકિક વિચારણાનો વિષય છે. અલૌકિક વાત છે. આ અશુભ પ્રસંગે હું વ્યવહારવશ હું પત્રિકા મોકલું છું. પણ આ પ્રસંગે બોલાવવા ઈચ્છતો નથી. રસ નથી. (એક મુમુક્ષુ) કહેતા હતા, આ વખતે થોડી ચર્ચા ચાલી કે બરાબર યાદ છે. મિત્ર છે ને ? (એમના દીકરાના)

મિત્ર છે. હવે બધું યાદ આવે છે કે કેટલા ઉદાસ હતા એ. તે દિ' કાંઈ સમજાતું નહોતું. પણ કેટલા એ ઉદયથી નિસ્પૃહ હતા, કેટલા ઉદાસ હતા ! મોઢા ઉપર ક્યાંય હોંશ દેખાય નહિ એમને. ઘરે પહેલા મોટા દીકરાનો પ્રસંગ છે (તો પણ) મોઢા ઉપર કાંઈ હોંશ દેખાય નહિ, કાંઈ રસ દેખાય નહિ. અત્યારે હવે બધું એમનો ચહેરો અને ચેષ્ટા ને એ બધું યાદ આવે છે. તે દિ' કાંઈ સમજી નહોતા શકતા. આજે આ વિષય વિચારમાં આવે છે ત્યારે ખ્યાલ આવે છે. એમ કહેતા હતા, 'મુંબઈ' રોકાણા હતા ને.

એ પ્રતિબંધનું કારણ જાણીને, અકલ્યાણનું કારણ જાણીને, નુકસાનનું કારણ જાણીને ઉદાસીનભાવે પ્રવર્તવું ઘટે છે. પણ 'તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટવું નથી;...' મુખ્યપણે આવા પ્રસંગોમાં જીવને પોતાની આબરૂ, પોતાનું Status, પોતાની કીર્તિ, પોતાનું સ્થાન આ લક્ષ રહે છે. એથી પોતાની આબરૂને કાંઈ ઓછાપણું ન થઈ જાય એ જાતનો બધો વ્યવહાર કરવાની એ સાવધાની રાખે. જ્ઞાનીએ તો 'લોકલાજ સબ ડારી' લોકોને જેવું કહેવું હશે એ કહેશે. એને તો શું છે કે એ પરિણામ કરી શકાતા નથી. રસ નહિ આવતો હોવાને લીધે એ કરી શકતા નથી. કરી શકતા નથી અને પોતે જ્યારે અશક્ય છે એ રસવાળા પરિણામ કરવા માટે ત્યારે ખ્યાલ તો બધો આવે છે કે આમાં રસ ઓછો હશે તો ઉપયોગ ઓછો જાશે. ઉપયોગ ઓછો હશે તો કોઈક કાર્યમાં ખામી રહેશે. ખામી રહેશે તો લોકો એની ગણતરી કરશે કે આને આ વ્યવસ્થા નથી, આને ત્યાં આમ નથી, આને ત્યાં આમ નથી. આમ નથી. આને ત્યાં પ્રસંગ છે પણ આનું ઠેકાણું નથી. આબરૂ ઓછી ગણશે. જેને જેમ ગણવું હોય એમ ગણે. આપણાથી તો જે નથી થઈ શકતું એ કેવી રીતે કરવું ?

જેમ કોઈ શરીરથી અશક્ત હોય અને પથારીવશ હોય તો શું કરે ? ઘણો એનો ભાવ હોય કે આમ કરું અને તેમ કરું, આ સારું કરવું જોઈએ ને આ આમ કરવું જોઈએ, પણ હવે એ જ ઊભો ન થઈ શકતો હોય તો શું કરે ? જોયા કરે કે નહિ ? એમ આ આત્મા પરિણામ માટે ઊભો નથી થઈ શકતો, અશક્ત થઈ જાય છે. એવા તીવ્ર રસવાળા ઉદયના પરિણામ કરવા માટે જ્ઞાની જ્યારે અશક્ત છે ત્યારે એને ખ્યાલ આવે છે કે લોકો કાંઈ બીજી પણ ગણતરી કરશે કે આ લોભી છે કે ફલાણો છે કે સંકોચ કરે છે, અનેક જાતની કલ્પના કરશે. જે કલ્પના કરે તે કરે. આપણાથી

તો આપણું અહિત થઈ શકે એ પરિણામ થઈ શકતા નથી ને ક્યાંથી કરવા ? જે પરિણામ કરી શકતા નથી તે લાવવા ક્યાંથી ?

એટલે 'તે કારણોને મુખ્ય કરી કોઈ પ્રવર્તન કરવું ઘટતું નથી; અને એમ થયા વિના...' એવી ઉદાસીનતા કેળવ્યા વિના, એવી ઉદાસીનતા આવ્યા વિના 'પ્રવૃત્તિનો અવકાશ પ્રાપ્ત થાય નહીં.' પ્રવૃત્તિમાંથી આત્મહિતનો અવકાશ લેવો છે એ અવકાશ મળી શકે નહિ. એક કામ પૂરું ન થાય ત્યાં બીજા બે ઊભા હોય.

(હવેનો) જે પેરેગ્રાફ છે એ બહુ મહત્ત્વનો વિષય છે આ પત્રનો. જે સ્વરૂપ નિશ્ચય કરવામાં પ્રતિબંધક કારણ છે. જે જે જીવો આત્મસ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે એવા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરે છે, જે મુમુક્ષુજીવો જેમાં સ્વરૂપનું, આત્મસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કર્યું છે એવા શાસ્ત્રોની વિચારણા, અધ્યયન અને શ્રવણ, વાંચન, મનન કરે છે એવા જીવોને માટે બહુ અગત્યનો આ વિષય છે.

'આત્માને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કલ્પના વડે વિચારવામાં લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે;...' શું કહે છે ? કે આત્માને વિચારતા, વિચારતા આત્મા સંબંધી કલ્પના થાય છે. મારો આત્મા મારે સમજવો છે, મારો આત્મા કેવો છે એનો નિશ્ચય કરવો છે. એ નિશ્ચય કરવામાં એક નવો પ્રકાર, વિપરીત પ્રકાર ઉત્પન્ન થઈ જાય છે—કલ્પનાનો. વિચારની, જ્ઞાનની અયથાર્થતા કહો કે કલ્પના કહો, બંને એક વાત છે. અને એક યથાર્થતા કહો કે જેવું આત્મસ્વરૂપ છે એવું જ ભાવભાસન કહો, એવો જ પ્રતિભાસ કહો, એવું જ અવભાસન કહો, એવો જ સ્વરૂપ નિશ્ચય કહો એ યથાર્થ છે.

યથાર્થ ન થતાં અયથાર્થ થવાનું કારણ શું ? જીવ ઉઘાડ લઈને તો આવ્યો છે. મનવાળો મનુષ્યપ્રાણી છે એટલે ઉઘાડ લઈને તો આવ્યો છે. હવે જ્યારે જીવ ઉઘાડ લઈને આવ્યો છે, સમજી શકે છે, શબ્દના અર્થ સમજી શકે છે, ભાવાર્થ સમજી શકે છે, નયાર્થ સમજી શકે છે, આગમ્યાર્થ સમજી શકે છે. છતાં સ્વરૂપનિશ્ચય થવામાં કલ્પના થવાની સંભાવના છે. આ કલ્પના શા માટે થાય છે ? કયા કારણને લઈને જીવને થાય છે ? એ સંબંધીની બહુ સુંદર વાત કરી છે. બહુ અનુભવપૂર્ણ સૈદ્ધાંતિક વાત કરી છે. આ બધા સિદ્ધાંતો અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતો છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં દ્રવ્યની બંધારણીય વ્યવસ્થાનો વિષય લઈએ, કરુણાનુયોગમાં ગણિતનો વિષય લઈએ,

ચરણાનુયોગમાં આચરણનો વિષય લઈએ. આ છે અધ્યાત્મનો વિષય.

આત્માનો આશ્રય કેવી રીતે થાય ? આશ્રય કરવા જતાં છતાં આશ્રય ન થાય તો અધ્યાત્મ અને અનઅધ્યાત્મ. પ્રતિઅધ્યાત્મ-અધ્યાત્મનો વિરુદ્ધ પ્રકાર શું છે ? એ બંને વિષય અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતોમાં આવે છે.

અહીંયાં એક સિદ્ધાંત લીધો છે કે આત્માને વિચારવા જતાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની અનેક પ્રકારની કલ્પના થઈ જવાનું શું કારણ છે ? કે 'લોકસંજ્ઞા, ઓઘસંજ્ઞા અને અસત્સંગ એ કારણો છે;..' જેટલા કોઈ દિવ્યધ્વનિ છૂટ્યા પછી ધર્મમતો થયા અથવા એક વીતરાગ માર્ગમાં પણ જેટલા કોઈ નવા નવા ફાંટા ઊભા થયા, એનું કારણ શું ? કે મુખ્ય કારણ તો લોકસંજ્ઞા છે.

બીજું એક કારણ એ છે કે જીવને પોતાનું સ્વરૂપ જ્યાં સુધી ભાસતું નથી ત્યાં સુધી તે ઓઘસંજ્ઞાએ પ્રવર્તે છે. ભલે ગમે તેટલું શાસ્ત્રજ્ઞાન હોય તે બધું ઓઘસંજ્ઞામાં (જાય છે). અગિયાર અંગ અને નવ પૂર્વ પર્યંતનું ઓઘસંજ્ઞામાં જઈ શકે છે, જે લબ્ધિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

અને ત્રીજું અસત્સંગ. એટલે અવગુણી જીવોની પ્રીતિથી, અપેક્ષાથી સંગમાં રહેવાનો ભાવ છે, સંગ કરવાનો ભાવ છે એ જીવને પોતાના જ સ્વરૂપમાં કલ્પના ઊભી કરાવશે. ઘણાં સૂક્ષ્મ પોતાની વિચારણા ને અનુભવમાંથી કાઢેલી આ ચીજ છે. શાસ્ત્રમાંથી ગોતવી મુશ્કેલ પડે એવી વાતો છે આ બધી. સિદ્ધાંત શાસ્ત્રોમાંથી આ વાતો જડવી મુશ્કેલ છે. એવી વાતો 'શ્રીમદ્ગૃહ્ય'એ આત્મામાંથી કાઢી છે અને તે મુમુક્ષુને માટે પરમ અમૃત છે.

જેને સ્વરૂપ નિશ્ચય કરવો છે અને કલ્પનાએ ન ચડી જાય એને માટે અહીંયાં લાલબત્તી મૂકી છે કે લોકોની સામે તું જોઈશ નહિ. લોકો તારે વિષે શું બોલશે ? શું કહેશે ? શું ગણતરી મૂકશે ? શું અનુમાન કરશે ? લોકોની નજરમાં તારો કેવો દેખાવ ઊભો થશે ? આ વાત છોડી દે. ભૂલી જા એ વાતને, સદંતર ભૂલી જા. સ્વરૂપ નિશ્ચય કરવો હોય તો આ વાત તને કલ્પના ઊભી કરાવી નાખશે. કેમ કે લોકસંજ્ઞાવાળા જીવને લોકોની નજરમાં સારું દેખાવું, ઠીક દેખાવું, યથાસ્થાને દેખાવું એ કારણે એવી રીતે એની જ્ઞાનની વિકૃતિ ઊભી થાય છે કે સ્વરૂપ નિશ્ચય કરવા જતાં એને ભ્રાંતિ થાય છે, કલ્પના થાય છે. ભાવભાસનની નિર્મળતા એના જ્ઞાનમાં

રહેતી નથી. મળ ઊભો થાય છે. લોકસંજ્ઞાએ કરીને મળ ઊભો થાય છે. ઓઘસંજ્ઞા તો સ્વયં જ્ઞાનની મળવાળી જ દશા છે અને અસત્સંગ છે તે અવગુણની રુચિને લઈને ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ છે. ગુણની રુચિવાળાને અસત્સંગ કોઈપણ ભોગે ખપે નહિ. તે ગમે તે ભોગ આપે, અસત્સંગમાં ન રહે.

એ તો વાત લીધી હતી, શ્રદ્ધાંજલીમાં ‘પૂજ્ય બહેનશ્રી’નું દષ્ટાંત લીધું હતું. પંદર વર્ષની ઉંમરે ‘કરાંચી’ છોડ્યું એ અસત્સંગને લઈને છોડ્યું. જોયું કે અહીંયાં ક્યાંય સત્સંગ નથી. આ ક્ષેત્રમાં, આ દેશમાં ક્યાંય સત્સંગ નથી. આજે ‘પાકિસ્તાન’ થઈ ગયું. એટલી ગડબડ થઈ ગઈ હતી. પણ તે દિ’ એ પરિસ્થિતિ હતી. મુસલમાનોની વસ્તી વધારે હશે પહેલેથી એ બાજુ. અને અનાર્થ જેવો દેશ લગભગ. અહીંયાં ક્યાંય સત્સંગ નથી. મારે કલ્યાણ કરવું હોય તો સત્સંગ જ્યાં હોય, સત્સંગ મળે ત્યાં જવું રહ્યું. કલ્યાણ થશે કે નહિ થશે, એ તો એ વખતે કાંઈ વિચારી શકે એવી ઊઘાડની પરિસ્થિતિ પણ નહોતી વિચારની. પણ જે પહેલાં પગથિયે વિવેક જીવને જાગે છે, આત્મકલ્યાણનો પહેલો વિવેક સત્સંગ છે, એ એમનો જાગ્યો હતો. અને એમના માટે એમનો ભોગ દેવાની, સર્વસ્વનો ભોગ દેવાની તૈયારી હતી. એટલી કિંમત ચૂકવવા એ તૈયાર હતા. કેટલી કિંમત ચૂકવવા તૈયાર હતા ? કે પૂરેપૂરી કિંમત ચૂકવવા. સત્સંગ માટે જેને પૂરી કિંમત ચૂકવવાની હતી. એટલો વિવેક આવ્યો છે ત્યારે એ સત્સંગ ફળવાન થયો છે. આ તો મફતમાં પુણ્યના યોગે મળી જાય છે પછી જીવને કિંમત આવતી નથી. એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે એટલે એ સમયને વેડફે છે અને સત્સંગની દરકાર કરતો નથી.

મુમુક્ષુ :- અમૃત પીવાને બદલે ઠોકર મારે છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે.

મુમુક્ષુ :- અવગુણીના સંગની પ્રીતિથી કેમ ..

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અવગુણની રુચિ થઈ ગઈ, દોષની રુચિ થઈ ગઈ, દોષદષ્ટિ થઈ ગઈ. સમ્યગ્દષ્ટિ તો ગુણદષ્ટિ છે, જે ગુણની રુચિના કારણને લઈને પ્રગટ થાય છે. તો એને ગુણવાન પ્રત્યે અહોભાવ આવશે, ગુણવાન પ્રત્યે એને આકર્ષણ થશે, ગુણવાનના સંગમાં રહેવાનો એ પ્રયત્ન કરશે. કોઈપણ ભોગે પોતાના સમય અને શક્તિના ખર્ચે પણ એ કામ કરશે. અને જેને આ પ્રથમ પગથિયાનો વિવેક નથી,

જેને સત્સંગ સંબંધી વિવેક નથી, જ્ઞાની વિદ્યમાન હોવા છતાં એની ઉપેક્ષા વર્તતી હોય, સત્સંગમાં આવવાનો ભાવ ન વર્તતો હોય તો એને બીજો કોઈ વિવેક વર્તે છે એ વિચાર કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી. વિચાર સુદ્ધા કરવાનો ત્યાં પરિશ્રમ જ લેવાની જરૂર નથી. એવી પરિસ્થિતિ છે.

એટલે કે જે જીવ શાસ્ત્ર વાંચીને આત્માને વિચારે છે તે આત્માની કલ્પનાએ ચડે છે એનું કારણ લોકસંજ્ઞા છે, એનું કારણ ઓઘસંજ્ઞા છે, એનું કારણ અસત્સંગ છે. ત્રણમાંથી એક કારણ હોય તો પણ કલ્પના થઈ જાય. ત્રણે હોય તો તો ઘોર અંધારું છે, એમાં કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. એ કારણો છે. ‘જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના...’ એમાં શું થયું છે કે ‘ખંભાત’ની અંદર શ્વેતાંબર સંપ્રદાયનું વિશેષ જોર છે. નાનું શહેર હોવા છતાં મોટા મોટા શ્વેતાંબરના દેરાસરો છે અને ‘અમદાવાદ’ નજીક છે, ત્યાં શ્વેતાંબર સાધુઓનું આવાગમન રહેઠાણ વિશેષે કરીને છે.

આ પત્ર છે એ ‘કૃષ્ણદાસભાઈ’ જે ‘ખંભાત’માં રહેલા છે મુમુક્ષુઓ એને સંબોધીને છે. એને એ પ્રસંગ હતો. એક તો સમાજ મોટો હોય તો આપણા સમાજમાં આપણી લોકો વાતું કરશે. લે ! આ તો આપણા મહારાજને છોડીને, આચાર્યદેવને છોડીને ઓલા ગૃહસ્થ છે ને ‘રાયચંદભાઈ’ ઓલા. દુબળા સરખા, સાધારણ દેખાવ લાગે, આ એની પાસે જાય છે, એને વંદન-નમસ્કાર કરે છે. આ તો ત્યાગી છે, ઉઘાડા પગે ચાલે, ઊના પાણી પીએ. અને બધું ઘરબાર છોડી, વેપાર-ધંધો છોડી અપાસરામાં બેસી ગયા. અત્યારે તો જંગલમાં જતા નથી. એની પાસે જતા નથી અને ત્યાં જાય છે. આખો સમાજ વાતો કરશે તમારી. આ બધો પ્રકાર છે. તો કહે છે, તું લોકસંજ્ઞાથી દૂર થઈ જા. લોક તારો શું વિચાર કરશે ? વિચાર જ કરીશ નહિ તું. તારો કયો આંક મૂકશે કે એ કોઈ એના Certificate ની તારે જરૂર નથી. જે જીવો જગતમાં ભૂલા પડી ગયા છે અથવા જે જ્ઞાનીની નજરમાં પાગલ છે; કેવા છે ? પાગલ છે, એવા પાગલ માણસોનું Certificate તારે લેવાની શું જરૂર છે ? એના Certificateથી તું મોટો ? એ ગાંડા એમ કહે કે તું ગાંડો તો તું ગાંડો. ગાંડા એમ કહે કે તું ડાહ્યો તો તું ડાહ્યો એમ થઈ જઈશ ? એવી રીતે ગાંડપણ કરવું છે ? એ તો તારું ગાંડપણ છે, એમ કહેવું છે.

‘જે કારણોમાં ઉદાસીન થયા વિના, નિઃસત્ત્વ એવી લોકસંબંધી જપતપાદિ ક્રિયામાં

સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી,...' આ જે ક્રિયાકાંડમાં પડી ગયા છે. જપ, તપ જે કાંઈ કરે છે. માનેલું તપ. તપ કે દિ' હતું એ તો. પણ જે કાંઈ કરે છે જપ, તપાદિ, આદિમાં જે પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતા હોય એ બધું આવી જાય છે. 'તે ક્રિયામાં સાક્ષાત્ મોક્ષ નથી, પરંપરા મોક્ષ નથી, એમ માન્યા વિના,...' એટલે એની કિંમત નજરમાંથી ઊડાડ્યા વિના અને એ ક્રિયાકાંડીઓના Certificate ની ગણતરી કર્યા વિના, એમ કહેવું છે.

'નિઃસત્ત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર...' કેવા ? અસત્શાસ્ત્રો કહ્યા એ બધા. એ જે કાંઈ બધી વાતો કરે છે એમાં કાંઈ સત્ત્વ નથી, માલ વગરના (છે). નિઃસત્ત્વ એટલે માલ વગરના એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસત્ગુરુ, જેનામાં કોઈ ગુણ પ્રગટ્યા નથી. અનંતાનુબંધીના અને દર્શનમોહના એટલા જ જાળામાં જે ગૂંચવાયેલા છે. અરે..! ગૃહિત મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યા ગયા છે. અત્યારે તો બહુ વધી ગયું છે. મંત્ર-તંત્ર અને જ્યોતિષાદિનું.

અત્યારે તો એક નવો પ્રવાહ ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. તેજોદ્વેષને લઈને બીજાના ઉપર મંત્ર-તંત્રના પ્રયોગો સાધુ સમાજ ચાલુ કરી દેવા માંડ્યા છે. દિગંબરોમાં, શ્વેતાંબરોમાં, સ્થાનકવાસીઓમાં. આવી ઘોર નરક જેવી દશા છે. ક્યાંના ક્યાં ચડી ગયા ! જેમ કોઈ ગુંડો હોય ને ? આ ગુંડાનું રાજ હોય તો બે ગુંડાઓની ટોળીઓ બાજે, કોઈના ખૂન થાય, કોઈને કાંઈ કરાવે, કોઈને આમ કરી નાખે, Accident કરાવી નાખે. એ વૃત્તિઓ આજે સાધુ સમાજમાં થઈ ગઈ છે. આને આમ હેરાન કરી નાખો. આને મંત્રથી, આને તંત્રથી, આને આમથી, આને આમથી. બહુ ચાલે છે આજે, હોં ! એટલું બધું ચાલ્યું છે અંદરમાં. આપણે તો દૂર છીએ એટલે બહુ ખબર નથી પણ કોઈ વાત ઊડતી કાને આવે છે ત્યારે એમ થાય કે ઓ..હો..હો..! આ દશા સાધુ-સમાજની છે ! આત્માનું કલ્યાણ કરવું ઘેર ગયું. અરે...! મુમુક્ષુતા ઘેર ગઈ. આ તો સીધા ગુંડાઈઝમ છે. ઓલા રીતસર છરી ઉઘાડી લે છે અને આ ઘરે બેઠા બેઠા મેલી વિદ્યાઓના રસ્તે ચડી જાય છે. બેમાં ફેર શું છે ? ઓલા કરતા આ વધારે ભયંકર છે કે આનો લેબાસ ખોટો છે. ઓલાનો લેબાસ તો એ છે કે જોઈને તો માણસ આઘો જાય. આ તો લેબાસ જોઈને, વેશ જોઈને ફસાઈ જાય. એવી પરિસ્થિતિ છે.

‘નિઃસત્ત્વ એવા અસત્શાસ્ત્ર અને અસદ્ગુરુ જે આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે,...’ તે શાસ્ત્રો અને એ ગુરુઓ આત્માને આવરણ કરી નાખવામાં મુખ્ય નિમિત્તો છે. કારણો છે એટલે મુખ્ય નિમિત્તો છે. ‘તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના...’ એ આત્માના ઘાત કરનારા, ખૂન કરનારા છે એમ જાણ્યા વિના ‘જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે.’ એટલે એને અસત્સંગ કહ્યો છે. એને અસત્સંગ કહ્યો છે કે તું દોડીને ત્યાં જઈશ નહિ. એ અસત્સંગમાં જતા તારા સ્વરૂપને આવરણ કરવાની વાત ઊભી થશે. બીજું કાંઈ થશે નહિ. ત્યાં એની પાસે કોઈ આત્માની વાત નથી, કોઈ આત્માને સમજ્યા નથી, કોઈ આત્માના રસ્તે અનુસરતા નથી. બીજે રસ્તે ચડી ગયા છે. તું એનો સંગ કરવા જઈશ, એને વંદન નમસ્કાર કરીશ, કોઈ લોકલાજે, કોઈ કારણસર (એ કરીશ તો) તારા આત્માને આવરણ થશે. માટે લોકોની લાજ છોડીને, બધું ફગાવી દઈને, ઓછામાં ઓછું મુમુક્ષુજીવને એટલું બળ હોવું ઘટે, વિચારબળ એટલું ઓછામાં ઓછું હોવું જોઈએ કે ભાઈ ! મારે મારા આત્માને આવરણ થાય એવું કાંઈ કરવું નથી. તમારે કરવું હોય તો કરો. તમારી વાત તમે જાણો, હું એ રસ્તે જવા માગતો નથી. આમ થઈ જવું જોઈએ.

એવા એ ‘આત્મસ્વરૂપને આવરણનાં મુખ્ય કારણો છે, તેને સાક્ષાત્ આત્મઘાતી જાણ્યા વિના જીવને જીવના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થવો બહુ દુર્લભ છે, અત્યંત દુર્લભ છે.’ એ એને વચમાં વિદ્ધ ઊભું થશે પોતાને. ‘જ્ઞાનીપુરુષનાં પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવા વચનો પણ...’ જુઓ ! કેવા વચનો છે જ્ઞાનીપુરુષનાં ? પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને દર્શાવતા, ‘પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવા વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.’ વિચારબળ એનું ચાલ્યું જાય છે. ઉઘાડ હોય, ખ્યાલ આવે કે આમ કહેવા માગે છે. એનું વિચારબળ એની પાસે ઉત્પન્ન ન થાય. વિચાર થવો એક વાત છે, વિચારનું બળવાનપણું થવું તે બીજી વાત છે આખી. એ વિચારબળ એનું ચાલ્યું ગયું. ‘જ્ઞાનીપુરુષના પ્રગટ આત્મસ્વરૂપને કહેતાં એવા વચનો પણ તે કારણોને લીધે જીવને સ્વરૂપનો વિચાર કરવાને બળવાન થતાં નથી.’ એટલે કાંઈક થોડું સાંભળે, વાંચે, વિચારે કોઈ જ્ઞાનીની વાત, કાંઈ એનું બળ પ્રગટ્યા વિના એ નિર્મૂળ થઈ જાય પાછા, સાંભળ્યું બધું નિર્મૂળ થઈ જાય.

તેથી 'હવે એવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે, કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, પ્રગટ છે, તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ તે આત્મસ્વરૂપ યથાર્થ કહેવા યોગ્ય નથી;...' ભલે આત્માની વાત ગમે તે કરતા હોય, પણ જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે, જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ છે તે પુરુષ વિના બીજો કોઈ આત્મસ્વરૂપ યથાર્થપણે કહી શકવા યોગ્ય નથી, દર્શાવી શકવા યોગ્ય નથી. અને 'તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના...' એવા પુરુષને, પ્રગટ આત્મસ્વરૂપ જેને છે એનાથી આત્મા જાણ્યા વિના, 'બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી.' ગમે તેને સાંભળી લે, ગમે તેને સાંભળવા બેસી જાય, એ એને કરવા યોગ્ય નથી.

'તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના બીજો કોઈ કલ્યાણનો ઉપાય નથી. તે પુરુષથી આત્મા જાણ્યા વિના આત્મા જાણ્યો છે, એવી કલ્પના મુમુક્ષુજીવે સર્વથા ત્યાગ કરવી ઘટે છે.' તેવા સત્પુરુષના યોગે આત્માને જાણ્યા વિના, ગ્રંથોથી કે બીજા અજ્ઞાનીને સાંભળીને અમે પણ જાણ્યું છે, અમે પણ આત્માને જાણીએ છીએ, અમને પણ આ બધી ખબર પડે છે, એ કલ્પના ત્યાગ કરવી ઘટે છે, એ કલ્પના છોડી દેવી ઘટે છે.

'તે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી...' સત્સંગ ન મળતો હોય, ન ઉપલબ્ધ હોય તો 'તે પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખી ઉદાસીનપણે લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી પરિણામે છૂટી શકાય એવી રીતે વ્યવહાર કરવો;...' વધારે પોતે ગૂંચવાય જાય એ રીતે વ્યવહાર કરવો નહિ, વધારે બંધાય એવી રીતે વ્યવહાર ન કરવો. 'તે આત્મારૂપ પુરુષના સત્સંગની નિરંતર કામના રાખીને..' જોયું ! ભાવના તો એ જ રાખવી કે સત્સંગમાં રહેવું એ. અને 'લોકધર્મસંબંધી અને કર્મસંબંધી...' એટલે પોતાના કર્મના ઉદય સંબંધી જે કાંઈ પરિણામો કરવાના થાય તે ઉદાસીનપણે કરવા અને એનાથી છૂટવાના દષ્ટિકોણથી કરવા, એમાં બંધાવાના દષ્ટિકોણથી કરવા નહિ. છૂટવાનો દષ્ટિકોણ રાખવો. કેમ આનાથી હું છુટું ? 'એવી રીતે વ્યવહાર કરવો;...'

'જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાની મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી.' આ એક માર્ગદર્શન બહુ સુંદર આપ્યું છે કે જે વ્યવહાર કાર્યો કરતા ક્યાંય પણ પોતાની મહત્તા થતી હોય અને એ મહત્તા થતી હોય એમાં પોતાની ઇચ્છાની અનુમોદના રહેતી હોય કે ઠીક, આનાથી આપણી મહત્તા થાય છે. એ વ્યવહાર

કરવા યોગ્ય નથી, તે વ્યવહાર કરવો તે યોગ્ય નથી. એ વ્યવહાર છોડી દેવો, દૂર થઈ જવું એ વ્યવહારથી. આપણી મહત્તા કરવા જતાં આપણને નુકસાન છે એ વાત એને પોતાને, મુમુક્ષુને લક્ષમાં હોવી જોઈએ.

મુમુક્ષુજીવ માટે આ એક બહુ ગહન વિચારણાનો વિષય છે, જેને Danger point કહેવામાં આવે છે કે રસ્તે ચાલતા ચાલતા કેટલી જગ્યાએ ભય છે. તો સત્પુરુષોએ એટલી એટલી જગ્યાએ લાલબત્તી મૂકી છે. Danger point બતાવીને. આ જાય છે ને લોકો હીલ સ્ટેશન ઉપર તો ત્યાં તો બધા ચડવાના રસ્તા તો એવા જ હોય છે. ત્યાં ખોપરી અને હાડકા કોસ કરીને ખોપરી મૂકી હોય. Danger કરીને લખ્યું હોય. અહીંયાં સંભાળીને ચાલવું, અહીંયાં ઉતાવળથી ચાલશો નહિ. જાશો ક્યાંના ક્યાંય, પત્તો નહિ લાગે. એમ આ બધા Danger point છે કે ‘જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાની મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય...’ કેમ કે એ તો અનાદિની છે. પોતે પરિપૂર્ણ છે ને ? સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન પદાર્થ આત્મા પોતે જ છે પણ પોતાના સ્વરૂપમાં પોતાની મહાનતા જ્યાં સુધી ભાસતી નથી ત્યાં સુધી જીવને અન્ય સ્થાનમાં પોતાની મહાનતા, મહત્તા દેખાય, મહત્તા વધે, મહત્તા થાય એવા પ્રકારની ઇચ્છા, વિચારો, વિકલ્પો ચાલ્યા કરે છે. અને એ એને પોતાના સ્વરૂપથી દૂર લઈ જાય છે. એ પોતાને દુઃખમાં ધકેલે છે. એ મોટું નુકસાનનું કારણ છે.

એટલે એમ કહે છે કે ‘જે વ્યવહાર કર્યામાં જીવને પોતાની મહત્તાદિની ઇચ્છા હોય તે વ્યવહાર કરવો યથાયોગ્ય નથી.’ ત્યાં ન ઊભું રહેવું, એ સ્થાનમાં ન ઊભું રહેવું. પોતાની મહત્તા થાય એ પ્રસંગથી દૂર થઈ જવું, દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો. પૂજ્ય ‘બહેનશ્રીના વચનામૃત’માં એક વાત બહુ સરસ આવે છે, ‘આત્માર્થી જીવ તો માન આદિ મળવાના પ્રસંગથી દૂર ભાગે છે.’ એવો શબ્દ વાપર્યો છે. દૂર થાય છે નહિ, દૂર ભાગે છે. એટલે એની ભાગવાની વૃત્તિ રહે છે કે નહિ, અહીંયાં મહત્તા થશે. અહીંયાં લપસણી જગ્યા છે. અહીંયાં લપસતા એક પહેલે પગથિયેથી લપસતા કેટલા પગથિયા નીચે જવાનું થશે, કાંઈ પત્તો નહિ લાગે. ત્યાંથી એ દૂર રહે છે, દૂર ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

મુમુક્ષુ :- આ સંદર્ભમાં મુમુક્ષુઓને માટે બહુ માર્ગદર્શન આવ્યું છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, બહુ સારું. હમણાં અમારે ‘મુંબઈ’માં ‘શ્રીમદ્જી’ના મંડળમાં

વાંચન થયું. પછી એ લોકોએ બહુ સારી પ્રણાલિકા રાખી છે. વાંચનકાર આવે એનો આભારવિધિ નથી કરતા. આભારવિધિ તો કરી, આપણને તો યાદ પણ નથી આવ્યું કે આણે શું કર્યું છે ? કે નથી કર્યું. જે મુખ્ય આમંત્રણ આપનાર મુખ્ય વહીવટકર્તા ભાઈ હતા (એમણે) બહાર નીકળ્યા પછી એક વાત કરી કે ભાઈ ! થોડું સ્પષ્ટીકરણ કરી દઉં, તમને ખરાબ ન લાગે એટલા માટે. (મેં પૂછ્યું), શું છે ? તો કહ્યું, અમારે અહીંયાં આ મંડળમાં જે વિદ્વાનો કે કોઈને બોલાવીએ એની આભારવિધિ કરવાનો વ્યવહાર નથી રાખ્યો અમે. એવી સમજણથી નથી રાખ્યો કે દરેક પોતાનો સ્વાધ્યાય કરવા આવે છે. આ જગ્યાએ, આ સ્વાધ્યાય હોલમાં દરેક મુમુક્ષુ પોતાનો સ્વાધ્યાય કરવા આવે છે. તો જે પોતાનો સ્વાધ્યાય કરવા આવે એનો આભાર (માનવાની) વ્યવસ્થા કરવાનો પ્રશ્ન રહે છે ? કે મેં કીધું કે ભાઈ ! મને તો આ વાત યાદ પણ નથી આવી કે આભાર માન્યો કે ન માન્યો ? એ વિચાર જ આવ્યો નથી. અમે તો રોજ જેમ છૂટા પડીએ એમ રોજની જેમ છૂટા પડતા હતા. હોલની બહાર નીકળ્યા અને રોડ ઉપર આવીને સૌ સૌના વાહનમાં સૌ રવાના થયા. એમણે મને બે મિનિટ ઊભા રાખીને વાત કરી. મેં કીધું, તમારી પ્રણાલિકા બહુ સારી છે, બહુ ઉત્તમ છે. અને જ્યાં કોઈ આવી વિધિ થાય છે ત્યાં ના પાડવી પડે છે અને લોકો માનતા નથી. કે નહિ, નહિ. આ તો અમારે તો અમારા સ્થાને તો કરવું જોઈએ એમ કરીને કરવા માંડે. આ તમારી પ્રણાલિકા બહુ સારી છે અને આ પ્રણાલિકા મને ગમી તમારી. એવા પણ હોય છે લોકો, એવી રીતે પણ વિચારનારા હોય છે.

નહિતર શું થાય છે કે વાંચવા આવે છે એને માન-સન્માન મળે છે. એ માન-સન્માન વૃદ્ધિગત પણ થતું જાય છે અને એમાં એનું ચિત્ત છે એ અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે, ઠેકાણે રહેતું નથી. એને નુકસાનનું કારણ થાય છે. બાકી તો જે કોઈ ગુણવાન હોય એના પ્રત્યે માન લાવવું પડતું નથી, માનનો દેખાવ કરવો પડતો નથી. માનની લાગણી તો સહેજે ઊભી થાય છે. અરસપરસમાં જે માનની લાગણી થાય છે એ તો ગુણને કારણે જ થાય છે, એ કાંઈ કૃત્રિમતાથી કરવાનો વિષય પણ નથી. એ તો એ લાગણી તો હૃદયની ચીજ છે, અંતઃકરણની ચીજ છે. એ કાંઈ કરવાનો કાંઈ પ્રશ્ન નથી. પણ એ પ્રણાલિકા સારી હતી, ગમી. એનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા ખાતર કર્યું.

મુમુક્ષુ :- જીવને પોતાના ગુણ ગમે છે...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, એ તો એ જ છે. એ તો એમ જ હોય ને. એને પોતાને ગુણની દૃષ્ટિ હોય એને જ ગુણપ્રમોદ આવે. ગુણની દૃષ્ટિ ન હોય એને ગુણપ્રમોદ ન આવે, એ તો બીજા ગુણવાન જોઈને એને ઈર્ષ્યા થઈ જશે. લે, આ તો બહુ આગળ વધી ગયા, આપણે પાછળ રહી ગયા. એવું થઈ જશે એને. પેલાને પ્રમોદ આવશે. બે વચ્ચે એ તો ફેર છે. એટલે એવો વ્યવહાર કરવો યોગ્ય નથી. એવો વ્યવહાર કરવા માટે (લાલબત્તી મૂકી છે). એ બહુ સારું માર્ગદર્શન આ વિષયમાં આ સ્થળે આપ્યું છે. વિશેષ લઈશું...

જ્ઞાન સામાન્યનો આવિર્ભાવ થવાથી અને જ્ઞાન વિશેષનો તિરોભાવ થવાથી, જ્ઞાનમાત્ર એવા સ્વ-સ્વરૂપનો પોતારૂપે અનુભવ થાય છે. અન્ય પદાર્થમાં સુખબુદ્ધિ મટવાથી - આસક્તિ મટવાથી - જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન નીરસ થવાથી, જ્ઞાનનું બાહ્ય પદાર્થ પ્રત્યે ખેંચાણ ઘટી જવાથી, અને આત્મિક સુખ પ્રતિ આસક્ત થવાથી, જ્ઞાનવિશેષ તિરોભૂત થઈ શકે છે, - વા થાય છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૬૪)

જ્ઞાનીપુરુષના સમાગમની ઉપાસના વિના, જીવ સ્વચ્છંદે સ્વરૂપનો - સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કરે તે છૂટવાનો માર્ગ નથી, તેમ કરવા જતાં વિપર્યાસ થવાનો સંભવ છે, જીવનું પરમાત્મ પણું સર્વ શ્રુતજ્ઞાનનો સાર છે, પરંતુ તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસુ રહેવું; મોક્ષાર્થી રહી સત્પુરુષના આશ્રયે - આજ્ઞાએ નિશ્ચય કરવો, તે મોક્ષના બીજભૂત છે. નહિતો પરમાત્મપણાનું અભિમાનની પ્રવૃત્તિ થાય, જે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પુરુષોની અજ્ઞાતના રૂપ છે. - આવી ગંભીરતા વિચારણીય છે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૬૫)

તા. ૧૮-૫-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૫૯
પત્રાંક - ૪૪૯-૪૫૦

‘જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને, પરસ્પરના સમાગમને, નિવૃત્તિનાં ક્ષેત્રને અને પ્રવૃત્તિનાં ઉદાસીનપણાને આરાધવા.’ આરાધવા એટલે રીત્સર અમલ કરવો એમ કહેવું છે. વિચારવા એમ નહિ પણ અમલ કરવો. એમ વિચારીને ‘જેમ બને તેમ અપ્રમત્તતાને...’ એટલે જેમ બને તેમ જાગૃત્તિને આરાધવી. પરસ્પરના સમાગમમાં પ્રવર્તવું, વિશેષપણે નિવૃત્તિક્ષેત્રે જઈને પણ સમાગમ રાખવો. કેમ કે ત્યાં એકબીજાને કોઈને કામ આવી જાય અને ચાલ્યા જાય એવું બનતું નથી. ત્યાં તો બધું છોડીને ૧૦૦-૨૦૦ માઈલ, ૧૦૦-૫૦ માઈલ દૂર જવાનું બને કે એથી વધારે દૂર જવાનું બને ત્યારે બીજા કામનો પ્રકાર ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે એકધારું, એક લયથી આ વિષયની અંદર વિશેષ રસથી પ્રવર્તવું હોય તો એ રીતે આરાધવું બને છે. એ કારણે નિવૃત્તિક્ષેત્રને (આરાધવા એમ કહ્યું છે). એટલો પણ સંતોષ લેવા યોગ્ય નથી કે અહીંયાં આપણે રોજ સમાગમ કરીએ છીએ એટલે હવે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં જવાની કાંઈ આવશ્યકતા નથી. આપણે તો નિયમિત સમાગમ, નિરંતર સત્સંગ ચાલે છે, નિયમિત સત્સંગ ચાલે છે. નિયમિત સત્સંગ ચાલતો હોય તો પણ અમુક સમયે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં જવું યોગ્ય છે. અને પ્રવૃત્તિમાં, એવું ન થાય ત્યારે પ્રવૃત્તિની અંદર ઉપેક્ષાભાવે ઉદાસીનભાવે પ્રવર્તવું. નિરસ પરિણામે પ્રવર્તવું.

‘જે પ્રવૃત્તિ અત્ર ઉદયમાં છે,...’ હવે પોતાના વિષે લખે છે. ‘જે પ્રવૃત્તિ અત્ર ઉદયમાં છે, તે બીજા દ્વારેથી ચાલ્યા જતાં પણ ન છોડી શકાય એવી છે.’ અત્યારે જે ઉદયમાં અમે છીએ એ પાછલા બારણેથી નીકળી જઈએ, એમ કે છે ને ભાઈ ! આગળના બારણેથી લોકો નહિ જવા દે. પાછલા બારણેથી ચાલ્યા જઈએ. તો કહે છે, એવી પણ પરિસ્થિતિ નથી. એવી રીતે ઉદયમાં અમે અત્યારે રહેલા છીએ કે

‘બીજે દ્વારેથી ચાલ્યા જતાં પણ ન છોડી શકાય એવી છે.’

‘વેદવાયોગ્ય છે માટે તેને અનુસરીએ છીએ;...’ એનો ભોગવટો અનિવાર્ય જાણીને તેને અનુસરીએ છીએ એટલે પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈએ છીએ. ‘તથાપિ અવ્યાબાધ સ્થિતિને વિષે જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે.’ આ પરિણતિનું સ્વાસ્થ્ય છે, શરીરનું નહિ. આત્માકાર જે પરિણતિ છે તે આત્માકાર પરિણતિનું સ્વાસ્થ્ય નબળું પડ્યું છે, ઉદયમાં રહેવું પડે છે, ઉદયના કાર્યો કરવા પડે છે માટે અમારું સ્વાસ્થ્ય નબળું પડે છે, આત્માને વિષે એ પ્રકાર નથી. અવ્યાબાધ સ્થિતિ, આત્મા જે અવ્યાબાધ સ્વરૂપ છે તદાકાર જે પરિણામની સ્થિતિ, એ સ્થિતિને વિષે તો જેવું ને તેવું સ્વાસ્થ્ય છે. પ્રવૃત્તિ કરતાં પણ એમાં હાનિ થતી નથી. હાનિ તો થતી નથી પણ ખરેખર તો વૃદ્ધિ થતી જાય છે. એમ છે. હાનિ નથી થતી. હાનિ ઉદયભાવોની થતી જશે. અવ્યાબાધ સ્થિતિની તો વૃદ્ધિ થતી જશે અને હાનિ તો ઉદયભાવની થતી જશે. કેમ કે બળવાન સ્થિતિ છે એ અંતર પરિણતિની છે, ઉદયના પરિણામોમાં બળવાનપણું નથી. એ તો જેની કેડ ભાંગી ગઈ હોય અને જે અશક્ત થઈ જાય, એવા ઉદયના પરિણામમાં જ્ઞાની પોતે અશક્ત થઈ ગયા છે.

‘આજે આ આઠમું પત્રું લખીએ છીએ.’ એટલે એક જ તારીખમાં આઠમું પોસ્ટકાર્ડ લખે છે. એનો થઈને આખો એક પત્ર સંકલિત કર્યો લાગે છે. ‘આજે આ આઠમું પત્રું લખીએ છીએ. તે સૌ તમ સર્વ જિજ્ઞાસુ ભાઈઓને વારંવાર વિચારવાને અર્થે લખાયાં છે.’ આ પત્રો જે આજે લખાણ છે એ તમારા લોકોને વિશેષ વિચારવા માટે માર્ગદર્શનનો વિષય ઘણો લીધો છે.

મુમુક્ષુ :- ઘણો સરસ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ઘણો સરસ. એ કોઈ એવો જ વિકલ્પ ચાલ્યો છે કે મુમુક્ષુને યાદ કર્યા છે અને એક પોસ્ટકાર્ડ લખાઈ ગયું. વળી વિકલ્પ આવ્યો એટલે બીજું લીધું. કે લાવો હજી થોડું લખી નાખીએ. એમ વિકલ્પ લંબાણો છે તો આઠ પોસ્ટકાર્ડ લખ્યા છે. ન લખે તો પંદર દિવસ સુધી એકેય ન લખે. આવેલા પડ્યા રહે, જવાબ ન આપી શકે. એવી સહજ સ્થિતિ છે, એ રીતે વર્તે છે.

‘ચિત્ત એવા ઉદયવાળું ક્યારેક વર્તે છે.’ શું કહે છે ? કે એ પણ એવા ઉદયવાળું ચિત્ત વર્તે છે કે વિકલ્પ તમારો આવે છે તો એક પછી એક પત્ર લખાય છે. ‘ચિત્ત

એવા ઉદયવાળું ક્યારેક વર્તે છે. આજે તેવો અનુક્રમે ઉદય થવાથી તે ઉદય પ્રમાણે લખ્યું છે.' સહજ ઉદયની પ્રવૃત્તિ છે. 'અમે સત્સંગની તથા નિવૃત્તિની કામના રાખીએ છીએ, તો પછી તમ સર્વેને એ રાખવી ઘટે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.' અમારી આવી દશા છે તો પણ અમે નિવૃત્તિને ચાહીએ છીએ, અમે પણ સત્સંગને ઇચ્છીએ છીએ, મુનિઓ પણ સત્સંગને ઇચ્છે છે. તો પછી તમે સત્સંગની કામના રાખો, તમને રાખવી ઘટે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? તમારે તો ઘણી જરૂર છે, અમારા કરતા. એમ.

'અમે અલ્પારંભને, અલ્પપરિગ્રહને વ્યવહારમાં બેઠાં પ્રારબ્ધ નિવૃત્તિરૂપે ઇચ્છીએ છીએ...' પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ એટલે આરંભ અને પરિગ્રહ વધારવા માટે કરીએ છીએ એવી ઇચ્છાથી કરતા નથી. અમારી ભાવના તો અલ્પ આરંભ અને અલ્પ પરિગ્રહવાનની છે. પ્રારબ્ધ અનુસાર કરીએ છીએ. પણ નિવૃત્તિને ઇચ્છીએ છીએ. નિવૃત્તિની ભાવના સહિત (પ્રવૃત્તિમાં રહ્યા છીએ). પ્રવૃત્તિમાં રહેવા ઇચ્છતા નથી.

'મહત્ આરંભ, અને મહત્ પરિગ્રહમાં પડતા નથી.' કેમ કે એ ક્ષેત્ર એવું છે કે જેટલો આરંભ-પરિગ્રહ વધારવાનો જીવને ભાવ થાય એવા એવા પ્રસંગો ત્યાં મળી રહે છે. કામ કરવાવાળો હોય તો પૈસા દેવાવાળા મળી રહે છે. ભાઈ ! તમે કામ કરતા હોય તો અમે રોકાણ કરશું. પણ કરો, મોટા પાયા ઉપર ધંધો શરૂ કરો. પણ 'મહત્ પરિગ્રહમાં પડતા નથી' મહત્ આરંભમાં પણ પડતા નથી. 'તો પછી તમ સર્વે...' એટલે કોઈપણ મુમુક્ષુને. આ તો પત્ર લખે છે પણ બધા મુમુક્ષુને માટે એ લાગુ પડે છે કે 'તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી.' એ ૬૦૮માં પણ એક વાત એમણે લીધી છે. ૪૭૦ પાને. ૬૦૮ પત્રનો ૧૧ નંબરનો પેરેગ્રાફ છે. પેરેગ્રાફ ૧૧ :

'સત્સંગની ઓળખાણ થવી જીવને દુર્લભ છે.' સત્સંગ એટલે આ જ સત્પુરુષ છે અને એનો સંગ મારે કરવા યોગ્ય છે, એ પ્રકારની ઓળખાણ થવી જીવને બહુ કઠણ છે, દુર્લભ છે. પ્રાયઃ જીવ ઓઘે ઓઘે સત્સંગ કરે છે, ઓળખાણથી નથી કરતો. ઓળખાણ થવી ઘણી દુર્લભ છે. 'કોઈ મહત્ પુણ્યયોગે તે ઓળખાણ થયે નિશ્ચય કરી આ જ સત્સંગ, સત્પુરુષ છે એવો સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય...' પ્રતીતિ ભાવ ઉત્પન્ન થયો હોય-સાક્ષીનો અર્થ અહીંયાં એ છે. તો 'તે જીવે તો અવશ્ય કરી પ્રવૃત્તિને સંકોચવી;...' જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ હોય એ ઓછી કરી નાખવી. સત્સંગમાં

વધુ સમય ફાળવી શકાય એના માટે એણે ચાલતી પ્રવૃત્તિમાં સંકોચ કરવો, ઘટાડવી. 'પ્રવૃત્તિને સંકોચવી;...'

'પોતાના દોષ ક્ષણે ક્ષણે, કાર્યે કાર્યે અને પ્રસંગે પ્રસંગે તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરી જોવા;...' જોવા એમ નહિ પણ તીક્ષ્ણ ઉપયોગે કરીને જોવા. 'જોઈને તે પરિક્ષીણ કરવા;...' ગુણ ન જોવા. હું પહેલા આમ નહોતો કરતો હવે આમ કરું છું, એમ ન જોવું. પોતાની પહેલા જે નીચેની દશા હોય એની સાથે સરખામણી કરીને વિચાર ન કરવો. ચાલતા પરિણામમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ થાય છે એને જોવા. તીક્ષ્ણ ઉપયોગ કરીને જોવા.

'અને તે સત્સંગને...' એટલે પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના યોગને 'અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય તો તે સ્વીકારવો, પણ તેથી કોઈ પદાર્થને વિષે વિશેષ ભક્તિસ્નેહ થવા દેવો યોગ્ય નથી.' કોઈને એવું બને કે ભાઈ ! અમારે તો હવે ધંધા માટે અહીંથી સ્થળ છોડીને ક્યાંક દૂર જવું પડે એમ છે. તો કહે છે, એવું ન કરવું. જો કોઈ સત્પુરુષનો યોગ બાઝતો હોય તો હંમેશને માટે આજીવિકા અર્થે દૂર જવું પડતું હોય તો પણ ન જવું. કાંઈ બીજી, ત્રીજી એની પ્રવૃત્તિ કરીને દૂર ન જવાય એ રીતે પ્રવૃત્તિને ગોઠવી લેવી. એની સીમા ક્યાં સુધીની લીધી ? હદ ક્યાં સુધીની ગણી ? કે 'તે સત્સંગને અર્થે દેહત્યાગ કરવાનો યોગ થતો હોય...' અભિપ્રાય એનો એ હોવો જોઈએ. પછી પરિણામમાં થોડો આચરણની અંદર ફરક પડશે પણ અભિપ્રાય તો એટલો આવી જવો જોઈએ કે દેહત્યાગ થતો હોય તો પણ સત્સંગથી દૂર થવું નથી. 'તેમ પ્રમાદે રસગારવાદિ દોષે તે સત્સંગ પ્રાપ્ત થયે પુરુષાર્થ ધર્મ મંદ રહે છે, અને સત્સંગ ફળવાન થતો નથી એમ જાણી પુરુષાર્થ વીર્ય ગોપવવું ઘટે નહીં.' આ સત્સંગ કેવી રીતે આરાધવો એનું ૬૦૯માં માર્ગદર્શન છે.

એટલે એમ કહે છે કે અમે અલ્પ આરંભ અને અલ્પ પરિગ્રહ અને નિવૃત્તિને ઇચ્છીએ છીએ. 'મહત્ આરંભ, અને મહત્ પરિગ્રહમાં પડતા નથી. તો પછી તમારે તેમ વર્તવું ઘટે એમાં કંઈ સંશય કર્તવ્ય નથી.' એમાં કહેવાની જરૂર નથી કે તમે પણ એમ પ્રવર્તો. 'અત્યારે સમાગમ થવાના જોગનો નિયમિત વખત લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી.' લગભગ જેઠ મહિનાની અંદર આ પત્ર છે અને ચોમાસામાં લગભગ એ શ્રાવણ, ભાદરવો, આસો એ દિવસોમાં એ નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં આવતા હતા અને

‘ખંભાત’ બાજુના જ કોઈ ક્ષેત્રમાં જ આવતા હતા એટલે એ લોકોને નજીક પડે. ‘ખંભાત’ છે, ‘વડવા’ છે, ‘રાળજ’ છે આજુબાજુમાં એ બધા ‘અગાસ’ની આજુબાજુના ‘કાવિઠા’ને એ બાજુના ક્ષેત્રમાં (જતા હતા). પણ એમ લખ્યું છે કે હજી કાંઈ નક્કી નથી થયું કે ક્યારે અમે એ બાજુ આવશું. એટલે ચોક્કસ. નિયમિત એટલે ચોક્કસ વખત લખી શકાય એમ સૂઝતું નથી. ‘એ જ વિનંતી.’ એ પત્ર અહીંયાં પૂરો થાય છે.

પત્રાંક-૪૫૦

મુંબઈ, જેઠ સુદ ૧૫, ભોમ, ૧૯૪૯

‘જીવ તું શીદ શોચના ધરે ? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે,

ચિત્ત તું શીદ શોચના ધરે ? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.’ દયારામ

પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોકકથન છે તે સાચું છે કે ખોટું, એમ આપનું પ્રશ્ન છે, અને સાચું સંભવે છે, એમ આપનો અભિપ્રાય છે. સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી, એ વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે.

કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષો અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરળપણથી અથવા સિદ્ધિજોગાદિને અજ્ઞાનજોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે.

સમ્યક્દષ્ટિપુરુષો કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે, તેવા જ્ઞાનીપુરુષોને વિષે ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી. જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણા વિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી; અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો થાય છે; અને જો તેવી ઇચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે.

પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો પ્રથમ ગુણઠાણાને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે.

સાતમે ગુણઠાણે, આઠમે ગુણઠાણે, નવમે, દશમે ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે. અગિયારમે ગુણઠાણે સિદ્ધિજોગનો લોભ સંભવતો જાણી પ્રથમ ગુણઠાણે સ્થિતિ હોવી સંભવે છે. બાકી જેટલા સમ્યક્ત્વનાં સ્થાનક છે, અને જ્યાં સુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એકે જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.

જે સમ્યક્જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિજોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષોના કરેલા સંભવતા નથી; સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિજોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે. બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે જોગ કલ્પો જતો નથી.

માર્ગાનુસારી કે સમ્યક્દષ્ટિ પુરુષના અત્યંત સરળ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીક વાર બને છે. અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેના તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિજોગ અલ્પકાળે ફળે છે. જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે; અન્ય પ્રકારે નહીં. જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ, અમે જે કરીએ છીએ તેવા અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે, કે જે કારણે આત્માનું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ જોગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે. ક્વચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે; અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. અમે જે આ લખ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.

અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાનયોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય એમ જણાય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે ક્યારે પણ સાધવાનો આખી જિંદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી, એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું જણાતું નથી. આત્માના વિશુદ્ધપણાના કારણે જો કંઈ તેવું ઐશ્વર્ય હોય તો તેનું નહીં હોવાપણું કહી શકાતું નથી. તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે; તથાપિ આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઈ છે, નહીં તો ઘણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમાં નથી; તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઇચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહીં, એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે. તમે અમે કંઈ દુઃખી નથી. જે દુઃખ છે તે રામના ચૌદ વર્ષના દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી. પાંડવના તેર વર્ષના દુઃખની એક ઘડી નથી, અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી, તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જણાવું સંભવતું નથી.

તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ છતાં કરો છો. તે વાર્તા તમારાથી ન લખાય તે લખાઈ જાય છે. તે ન લખાવા વિષે અમારો આ પત્રથી ઉપદેશ નથી, માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો; અને સાક્ષી રહો; એજ ઉપદેશ છે.

નમસ્કાર પહોંચે.

૪૫૦ પત્ર છે ‘સોભાગભાઈ’ ઉપરનો. ‘સોભાગભાઈ’ આર્થિક પરિસ્થિતિમાં ચિંતામાં રહેતા હતા. નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિ, ઘણી નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિ હોવાને લીધે ચિંતામાં રહેતા હતા. એટલે મથાળુ બાંધ્યું છે ‘દયારામજી’ના એક પદનું. અન્યમતના એક ભક્ત થઈ ગયા-‘દયારામ’.

‘જીવ તું શીદ શોચના ધરે ? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે,
ચિત્ત તું શીદ શોચના ધરે ? કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.’

ત્યાં ઈશ્વરકર્તાને એ લોકો સ્વીકારે છે અને એમાં જે-તે ઈશ્વરના અવતાર હોય, નજીકના અવતાર હોય એ સંબંધી વિશેષ પ્રકારે પદ રચે છે એટલે ‘શ્રી કૃષ્ણ’ને ઉદ્દેશીને વાત છે. તું શા માટે ચિંતા કરે છે ? શોચના એટલે ચિંતા કરવી. જે બધું કરવું છે એ એને કરવું છે, તારે કાંઈ કરવું નથી. ‘કૃષ્ણ’ને કરવું હોય એમાં તારે વાંધો લેવાની ક્યાં જરૂર છે ? તેં જ્યારે ‘કૃષ્ણ’ને ઘણી તરીકે સ્વીકારી લીધા છે તો એને કરવું હોય એ કરે. તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. એમ જીવને, પોતાના જીવને ઉદ્દેશીને અને પોતાના મનને ઉદ્દેશીને બે કડી અહીંયાં ટાંકી છે. એ એમની માનસિક પરિસ્થિતિને હળવી કરવા માટે વાત છે. એ યુક્તિ છે. અન્યમતમાં વિજ્ઞાન નથી એટલે એ રીતે વિજ્ઞાનના અભાવમાં બુદ્ધિ જેટલી કામ કરે એ પ્રમાણે બુદ્ધિ અનુસાર યુક્તિઓની ગોઠવણી છે ત્યાં, કે જેથી કરીને પોતાના પરિણામ, વિભાવ પરિણામ તીવ્ર ન થાય, મંદ રહે. એ બધી યુક્તિઓ ગોઠવેલી છે.

‘પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે,...’ પૂર્વે જે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે એમાં કેટલાક જ્ઞાનીપુરુષોને રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ હતો. એવા પણ જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે કે જેને લોકો ચમત્કાર સમજે એવી રિદ્ધિ-સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થઈ હોય એવા પણ જ્ઞાનીપુરુષો થયા છે. સમ્યક્જ્ઞાની પુરુષો, હોં ! એ તો અજ્ઞાની જીવોને પણ એવી મંત્ર-તંત્ર આદિની રિદ્ધિ-સિદ્ધિ હોય છે. જ્ઞાનીપુરુષોને પણ હોય છે. એટલે એનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. પણ કોઈ જ્ઞાનીને જ હોય અને અજ્ઞાનીને ન હોય, અજ્ઞાનીને જ હોય અને જ્ઞાનીને ન હોય એવો કોઈ એમાં નિયમ નથી.

અહીંયાં ‘સોભાગભાઈ’એ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. ‘સોભાગભાઈ’ની આર્થિક સ્થિતિ

નબળી હતી એટલે આવા વિચારો પણ આવતા હતા. કેમ કે 'શ્રીમદ્ગ્રંથ'ના વિષે એ એક મોટી હવા હતી કે આ કોઈ ચમત્કારિક પુરુષ છે. આમની પાસે ઘણી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે, લબ્ધિધારી છે. કેમ કે એમના વિચારો બહુ નાની ઉંમરથી અસાધારણ વિચારધારા હતી. કોઈપણ વાત વ્યક્ત કરતા તો સામાન્ય બુદ્ધિમાન મનુષ્યથી પણ બહુ દૂર નીકળી જાય એવું એમનું વક્તવ્ય અને વિચારધારાઓ હતી.

કહે છે કે 'પૂર્વે જ્ઞાનીપુરુષો થઈ ગયા છે, તે જ્ઞાનીમાં ઘણા જ્ઞાનીપુરુષો સિદ્ધિજોગવાળા થઈ ગયા છે, એવું જે લોકકથન છે...' લોકોમાં આ પ્રચલિત વાયકા છે. 'તે સાચું છે કે ખોટું...' આવો એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. જો કે એમને તો આ વાત આવી કરે એ જ ગમતું નથી. આવા પ્રશ્નો કરે એ પોતે પસંદ કરતા નથી. પણ એમને પોતાને વિકલ્પ રહી જાય છે, પોતાની નબળી પરિસ્થિતિને લીધે કે આવી વાત સાચી હશે કે ખોટી ? એમ આપનો પ્રશ્ન છે.

'અને સાચું સંભવે છે, એમ આપનો અભિપ્રાય છે.' પોતે પ્રશ્ન પણ પૂછ્યો છે. સાથે સાથે પોતાની માન્યતા પણ વ્યક્ત કરી છે. એ એમની સરળતા છે. નહિતર શું કરે માણસ ? પોતાની માન્યતાને મનમાં રાખે, ગુપ્ત રાખે અને સામાનો અભિપ્રાય પૂછી લે કે તમે શું માનો છો ? પોતે ન કહે હું શું માનું છું, એ ન કહે. પછી જવાબ જોઈને કેવી રીતે પછી પોતાની માન્યતા વ્યક્ત કરવી, ન વ્યક્ત કરવી, સાચી વ્યક્ત કરવી, ખોટી વ્યક્ત કરવી. એનો વિચાર કરીને માયાચારથી પ્રવર્તે છે. અસરળતાથી પ્રવર્તે છે. લોકો એને બુદ્ધિવાળા કહે, ડોંશિયાર કહે કેવા કહે ? વિચક્ષણ કહે. પણ એ બધા પરિણામ અસરળતાના છે. 'સોભાગભાઈ'ના પરિણામ બહુ સરળતાના હતા. એટલે પોતે પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે એ પણ લખ્યો છે. પોતાનો એ વિષયક જે અભિપ્રાય ઘડાઈ ગયેલો છે એ પણ વ્યક્ત કરી દીધો છે કે હું એમ માનું છું કે આ લોકકથન સાચું લાગે છે.

મુમુક્ષુ :- અસરળતામાં સામેવાળાને બાંધવાની કોશિષ કરે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, ડોંશિયાર માણસો એવું કરે. વાતચીતની અંદર પહેલાં સામાને બાંધે. પછી પોતાને જે કહેવું હોય એ કહે. ત્યાં સુધી ન કહે. પહેલાં ઓલાને બાંધી લે બરાબર. એ બધો પ્રકાર લૌકિક (છે).

મુમુક્ષુ :- મનમાં ફુલાઈ પોતાની ડોંશિયારીથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા. એ વિચક્ષણતા માને, હોંશિયારી માને, બુદ્ધિમતા માને. પણ એ બધા પરિણામ સરળતાના નથી પણ અસરળતાના પરિણામ છે અને પોતાને નુકસાન કરનારા પરિણામ છે. આ તો નાની નાની વાતમાં કેટલું સમજવાનું મળે. મુમુક્ષુ છે ને ! એક ઉચ્ચ કોટીના મનુષ્ય છે તો એ સત્પુરુષ સાથે કેવી રીતે વર્તે છે ? પાઠાફેર વાત કરતા નથી, ખોટી વાત કરતા નથી. મનમાં રાખીને અજાણ્યા સામાને સત્પુરુષને રાખતા નથી. પણ જેવું હોય એવું પોતાના પક્ષનો, પોતાની બાજુનો વિષય ખુલ્લો કરી નાખે છે કે આમ છે.

‘એમ આપનો અભિપ્રાય છે. સાક્ષાત્ જોવામાં આવતું નથી,...’ આવા જ્ઞાનીપુરુષોના રિદ્ધિ-સિદ્ધિના યોગ અત્યારે પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતા નથી. ‘એ વિચારરૂપ જિજ્ઞાસા છે.’ તો અત્યારે કોઈ એવો હશે કે નહિ હોય, એમ પૂછવું છે. એની જિજ્ઞાસા પોતાની બતાવી છે કે અત્યારે કોઈ આવા જ્ઞાની રિદ્ધિ-સિદ્ધિવાળા છે ? આપના ખ્યાલમાં છે કોઈ ?

મુમુક્ષુ :- આપ છો ? એમ.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- એ તો થોડો પ્રતિબંધ મૂકેલો હતો ને કે એવી વાત તમારે અમારી પાસે ન કરવી. એટલે પૂછવું કે કોઈ આપના ખ્યાલમાં છે ? બીજું કોઈ છે ? કાંઈ દેખાય છે ?

‘કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષો અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે.’ હવે પોતે જવાબ આપે છે કે કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષોને પણ એવો સિદ્ધિયોગ હોય છે. કેટલાક અજ્ઞાન યોગીઓને પણ એવો સિદ્ધિયોગ હોય છે. યોગી કહેવાય, સિદ્ધિ હોય પણ જ્ઞાન ન હોય, સમ્યક્જ્ઞાન ન હોય. એવા હઠયોગથી સિદ્ધિ સાધેલી હોય છે.

મુમુક્ષુ :- માર્ગાનુસારીનો અર્થ શું ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- માર્ગાનુસારી એટલે માર્ગ પ્રાપ્ત કરવામાં જેની યોગ્યતા ઠીક છે. માર્ગને અનુસરવાને લાયક છે, મોક્ષમાર્ગને અનુસરણ કરવાની પૂર્વભૂમિકામાં લાયક છે, એની યોગ્યતા છે. એ યોગ્યતાસૂચક છે. અને એ અન્યમતમાં પણ હોય છે, એવી યોગ્યતા અન્યમતમાં પણ હોય છે. એને સારી ચીજ સામે આવે તો એકદમ અંગીકાર કરી દે છે અને ઝડપથી પ્રગતિ પણ કરી શકે છે. જે જૈનમતમાં આવેલા

(નથી કરી શકતા).

એ તો ચરમશરીરી હતા. માર્ગાનુસારી ન હતા પણ ચરમશરીરી હતા. એ તો એ જ ભવે મુક્તિમાં ગયા છે. એમની તો વાત માર્ગાનુસારીમાં ન લેવાય. માર્ગાનુસારી થોડા દૂર હોય છે. હજી મોક્ષમાર્ગમાં આવતા પણ એને કદાચ બીજો ભવ પણ લાગે. આ તો તરત જ... હા, મિથ્યાત્વમાં હતા, ગૃહિતમિથ્યાત્વમાં હતા પણ એ તો સમ્યગ્દર્શન લીધું કે મુનિપણું લીધું સાથોસાથ. અને મુનિપણું લીધું કે એ ભવે મોક્ષ લીધો સાથે સાથે. એને માર્ગાનુસારી શું કહીએ ? એ નાની પદવી ગણાય એમના માટે.

મુમુક્ષુ :- ‘બનારસીદાસજી’ માર્ગાનુસારી હતા ?

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના, ‘બનારસીદાસ’ માર્ગાનુસારીમાં ન ગણાય.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- ના ‘બનારસીદાસ’, એમને માર્ગાનુસારીમાં નથી ગણ્યા. એમના ગ્રંથ વાંચવા એમ લીધું છે. ‘સુંદરદાસ’, ‘પ્રિતમ’, ‘અખા’, ‘કબીર’ એને માર્ગાનુસારી લખ્યા છે. અને કોના કોના ગ્રંથ વાંચવા ? એમાં ‘આનંદઘનજી’ અને ‘બનારસીદાસ’ને લીધા છે.

મુમુક્ષુ :- ...

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- આત્માને મુખ્ય કહેવા વિષે છે એવા ગ્રંથો. એ ગ્રંથોના રચયિતા આ લોકો છે એમ. અને ‘બનારસીદાસ’ વિષે તો એક જગ્યા લખ્યું છે કે ‘બનારસીદાસ’ને આત્મજ્ઞાન હતું. એ જ્ઞાની થઈ ગયા એમ કરીને પોતે ચોખવટ કરી છે. ‘બનારસીદાસ’ વિષે તો એમણે ચોખવટ કરી જ છે.

‘કેટલાક માર્ગાનુસારી પુરુષો અને અજ્ઞાન યોગીપુરુષોને વિષે પણ સિદ્ધિજોગ હોય છે. ઘણું કરી તેમના ચિત્તના અત્યંત સરળપણાથી અથવા સિદ્ધિજોગાદિને અજ્ઞાનજોગે સ્ફુરણા આપવાથી તે પ્રવર્તે છે.’ આ સિદ્ધિયોગ માર્ગાનુસારી જીવોને પ્રાપ્ત થવો કે અજ્ઞાન યોગીને પ્રાપ્ત થવો શા કારણે બને છે એનો પણ ખુલાસો કરી નાખ્યો. કોઈ માર્ગાનુસારી જીવના ચિત્તની સરળતા એટલી અત્યંત હોય છે. લ્યો, આ મુખ્ય ગુણ માર્ગાનુસારી પુરુષનો આ છે. સરળતા છે વિશેષ કરીને. એ કારણે અથવા કોઈ અજ્ઞાન યોગીને સિદ્ધિયોગની સ્ફુરણા આપવાથી. એ સિદ્ધિ-સિદ્ધિ

માટે જ કોઈ તપશ્ચર્યા કરે છે, કોઈ અનુષ્ઠાનો કરે છે. એવી રીતે કોઈ સાધના માટેની કોઈ કઠણ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થાય છે. એ અજ્ઞાનદશામાં પણ એવો સિદ્ધિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. એવું બને છે. એટલે એ હેતુથી કરેલો હોય છે. એને સ્ફુરણા આપવાથી એટલે એવા હેતુથી એ વાત છે. એ પ્રવર્તે છે.

‘સમ્યક્દષ્ટિપુરુષો કે જેનો ચોથે ગુણઠાણે સંભવ છે,...’ જોયું ? સ્પષ્ટ વાત કરી. સમ્યક્દષ્ટિ એને કહીએ કે જે ચોથાગુણસ્થાને હોય છે. સંભવ છે એટલે હોય છે. ‘તેવા જ્ઞાનીપુરુષોને વિષે ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોય છે,...’ ક્યારેક જ હોય છે. બધાને હોય એમ નથી. ‘ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોય છે, અને ક્વચિત્ સિદ્ધિ હોતી નથી.’ બેય વાત સ્પષ્ટ કરી છે. ‘જેને વિષે હોય છે, તેને તે સ્ફુરણા વિષે પ્રાયે ઇચ્છા થતી નથી;...’ આ સમ્યક્દષ્ટિનું લક્ષણ છે. જે સમ્યક્દષ્ટિ મહાત્માને પોતાને સિદ્ધિયોગ વર્તતો હોય તો પણ તેને તેની સ્ફુરણા, એ સિદ્ધિયોગ તરફનો પુરુષાર્થ કરવો, સ્ફુરણા એટલે પુરુષાર્થની સ્ફુરણા (થાય એ) તેમને વિષે ઇચ્છા થતી નથી. કે હું કાંઈક આનો પ્રયોગ કરું. બીજાને મારી સિદ્ધિ દેખાડું. અથવા મારી સિદ્ધિથી બીજાને હું લાભ કરું. એવી ઇચ્છા સમ્યક્દષ્ટિ ધર્માત્માને થતી નથી. પ્રાયે થતી નથી, હોં !

કોઈ સંજોગોમાં એવું બને છે, થાય છે. કોઈ સંજોગોમાં પણ એવા સંજોગો હોય છે કે જ્યાં શાસનની પ્રભાવનાનો કોઈ પ્રસંગ હોય અને કોઈ સમ્યક્દષ્ટિ ધર્માત્માને સિદ્ધિયોગ હોય અને મોટી પ્રભાવનાનું કોઈ કારણ હોય કે આખું રાજ નમી જતું હોય. આખો દેશ નમી જતો હોય. આખા રાષ્ટ્રમાં એના ઉપર અસર થતી હોય તો ક્યારેક વિકલ્પ એવો આવે છે. અથવા કોઈવાર શાસન ડૂબતું હોય, એવા કોઈ ઉપસર્ગ કરનારા નીકળી પડે કે શાસનને ખેદાનમેદાન કરતા હોય, ત્યારે પણ ક્વચિત્ વિકલ્પ થાય અને એ સિદ્ધિનો પ્રયોગ કરી બેસે છે. એવા કોઈવાર અસાધારણ પ્રસંગોમાં એવો વિકલ્પ ઊઠે ખરો, સમ્યક્દષ્ટિને. બાકી પ્રાયે એમને એવી ઇચ્છા થતી નથી.

‘અને ઘણું કરી જ્યારે ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે જીવ પ્રમાદવશપણે હોય તો થાય છે;...’ એટલો પ્રમાદ ગણવો ત્યાં. જે કાંઈ બીજાના લક્ષે એ સિદ્ધિયોગનો પ્રયોગ કરવાનો વિકલ્પ થયો તો એટલો પ્રમાદ ગણવો. એ પ્રમાદવશ થયું છે. જો આત્મસ્વરૂપમાં અપ્રમતભાવે સ્થિર થાય તો એ પ્રકાર ઉપજતો નથી.

મુમુક્ષુ :- જૈનદર્શનનું હાર્દ કાઢ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- છે. બહુ વિશાળ વિચારણા હતી ને એમની ! બહુ પહોંચ હતી જ્ઞાનની !

મુમુક્ષુ :- એકે વાત લક્ષ બહાર નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- કોઈ વાત લક્ષમાં બહાર નહિ. આખું શાસન ચલાવે એવા હતા. પુણ્યયોગ નહોતો. જુઓ ! આ વિધિની વિચિત્રતા. પુણ્યયોગ નહોતો, નહિતર જૈનશાસન ચલાવે એવા સમર્થ પુરુષ હતા. નાની ઉંમરમાં જૈનશાસન ચલાવી શકે, શાસનની ધુરા સંભાળી શકે એવા સમર્થ પુરુષ હતા. પણ એવો કોઈ પુણ્યયોગ નહોતો. પાછળથી ઘણા લોકોને આકર્ષણ થયું. એટલા લોકોને એમની વિદ્યમાનતામાં એટલી સંખ્યામાં આકર્ષણ નથી થયું, જેટલી સંખ્યામાં એમના પત્રો વાંચીને, એમનું સાહિત્ય વાંચીને લોકોને આકર્ષણ થયું છે આજે.

‘અને જો તેવી ઈચ્છા થઈ તો સમ્યક્ત્વથી પડવાપણું તેને ઘટે છે.’ આવું પણ બની જાય છે કે અવો પ્રયોગ કરવા જતાં સમ્યક્ત્વથી પડી જાય. મુનિ તો પડે. મુનિદશામાં તો એવી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ ઘણી પ્રગટ થાય. એવી એમની અંતરંગ દશાને લઈને બહારનો પુણ્યયોગ બની જાય છે. પણ મુનિ તો સ્મરણ પણ કરતા નથી. એવી રિદ્ધિ-સિદ્ધિનું સ્મરણ સુદ્ધા મુનિ તો કરતા નથી. પણ જો પ્રયોગ કરે (તો પોતાની દશાથી ચ્યુત થઈ જાય). જેમ કે આ પ્રસિદ્ધ દષ્ટાંત છે, રક્ષાબંધનનું. ‘વિષ્ણુકુમાર મુનિ’. ‘વિષ્ણુકુમાર મુનિ’ને લબ્ધિ હતી. અને સાતસો મુનિઓને બાળવાની વાત હતી ત્યારે એમને ઉત્સર્ગ નિવારવા માટે વિકલ્પ આવ્યો તો મુનિદશા છૂટી ગઈ. મુનિઓ બચી ગયા પણ એમને પોતાની દશા છૂટી ગઈ. વળી પાછા પુરુષાર્થ કરીને પાછા આવી જાય છે પોતે પણ એ વખતે તો નુકસાન થયું તે નુકસાન થયું. એ નુકસાનને કાંઈ નફો ગણાય નહિ.

‘પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે;...’ જોયું ! કેમ કે ઉપર ઉપરની દશા છે ને ? એટલે ‘પ્રાયે પાંચમે, છઠ્ઠે ગુણઠાણે પણ ઉત્તરોત્તર સિદ્ધિજોગનો વિશેષ સંભવ થતો જાય છે; અને ત્યાં પણ જો પ્રમાદાદિ જોગે સિદ્ધિમાં જીવ પ્રવર્તે તો પ્રથમ ગુણઠાણાને વિષે સ્થિતિ થવી સંભવે છે.’ પડીને પહેલે ગુણસ્થાને આવી જાય. ચોથે ગુણસ્થાને પ્રયોગ કરવા જાય (અને)

પહેલે ગુણસ્થાને આવે. પાંચમે પ્રયોગ કરે, પહેલે ગુણસ્થાને આવે. છઠ્ઠે પ્રયોગ કરે એ પણ પહેલે ગુણસ્થાને પડીને આવી જાય. સીધા જ મિથ્યાત્વમાં આવી જાય.

કેમ કે એ એક એવો પ્રકાર થઈ ગયો સિદ્ધિયોગમાં પ્રવર્તવાનો કે જેને લઈને પુદ્ગલ પરિણામોનું મહત્ત્વ વધ્યું. એમ કેમ થાય છે ? સિદ્ધિ તો સહેજે પ્રાપ્ત થઈ છે રિદ્ધિ-સિદ્ધિ. હવે એનો પ્રયોગ કરે તો અધ્યાત્મિક નુકસાન કેમ થાય ? અહીં તો સીધું અધ્યાત્મિક નુકસાન છે. ગુણસ્થાનમાંથી નીચે પડે છે. એ બધા સિદ્ધિયોગને સંબંધ છે પુદ્ગલ પરિણામ અને સંયોગ સાથે. જે સંયોગોની ઉદાસીનતાથી, ઉપેક્ષાથી અને ભિન્ન પડીને અધ્યાત્મની સાધના સાધી એ સાધના સાધ્યા પછી એને ગૌણ કરીને સંયોગ અને પુદ્ગલ પરિણામોનું મહત્ત્વ આપી દીધું તો આત્મા ગૌણ થઈ ગયો ત્યાં. જેને આત્મા ગૌણ થયો એના પરિણામ નીચે આવી ગયા. એ ગુણસ્થાનથી પડી જાય છે, મોક્ષમાર્ગથી વ્યુત થઈ જાય છે. એટલે એ પહેલે ગુણસ્થાને વિશેષ સ્થિતિ થવી સંભવે છે.

‘સાતમે ગુણઠાણે, આઠમે ગુણઠાણે, નવમે, દશમે ઘણું કરી પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે.’ કેમ કે નિર્વિકલ્પ દશા છે. ત્યાં વિકલ્પ જ ઉત્પન્ન થતો નથી. એટલે ત્યાં પ્રમાદનો અવકાશ ઓછો છે. ‘અગિયારમે ગુણઠાણે સિદ્ધિજોગનો લોભ સંભવતો જાણી પ્રથમ ગુણઠાણે સ્થિતિ હોવી સંભવે છે.’ અગિયારમાંથી જાય, વળી પહેલે આવી જાય. કોઈ ચોથે આવી જાય તો કોઈ પહેલે પણ આવી જાય છે. ‘બાકી જેટલાં સમ્યક્ત્વના સ્થાનક છે, અને જ્યાં સુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એકે જોગને વિષે જીવની પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.’ આમ છે. ત્રણે કાળનો સિદ્ધાંત બાંધી દીધો કે રિદ્ધિ-સિદ્ધિની સામે જોતા નથી. સમ્યક્દષ્ટિ-સમ્યક્ત્વપરિણામી આત્માઓ, મહાત્માઓ સિદ્ધિ-ફિદ્ધિની સામે જોતા નથી. એ ઉકરડો છે. ઉકરડાની સામે જોવા જેવું નથી. આ એનો સીધો હિસાબ છે.

મુમુક્ષુ :- વર્તમાનમાં ઘણા એમ કહે છે જ્ઞાની કેમ બોલતા નથી ? આ એનો જવાબ છે.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- અથવા દેવલોકમાં ગયા છે તો કેમ અહીંયાં આવતા નથી. એ તો એટલો ક્ષુદ્ર વિચાર છે કે કોઈ રાજા-મહારાજાને એમ કહેવા બરાબર છે કે જરાક સાવરણી લઈને સંજવારી કાઢી દો ને. આ ઓરડો સાફ કરી દો ને. આ

રૂમમાં કચરો પડ્યો છે જરાક સાવરણી લઈને સંજવારી તો કાઢી દો. એવો ક્ષુદ્ર વિચાર છે. એ પોતાના પરમાત્માને સાથે કે બીજાની માથાકુટમાં ઉતરે ? કોઈની માથાકુટમાં ઉતરતા નથી.

મુમુક્ષુ :- કેટલું બળ હતું. પોતાના થૂકથી રોગ મટે તોપણ મટાડતા નથી.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- પણ શરીરનું મમત્વ નથી ને. શરીરથી ભિન્નતા ચિંતવી છે અને ભિન્નતા કરી છે. પછી એની સાથે અભિન્નતા કરવાનો ક્યાં પ્રસંગ લાવે પાછા ? જુદાં પડ્યા છે. મહાપુરુષાર્થે તો જુદાં પડ્યા છે શરીરથી. હવે એ પુરુષાર્થ ઉપર પાણી ફેરવવું છે ? શું કરવું છે ? રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો પ્રયોગ કરીને પુરુષાર્થ કરેલા કાર્યો ઉપર પાણી ફેરવવા જેવું થાય.

એટલે એમ કહે છે કે 'જેટલા સમ્યક્ત્વના સ્થાન છે,...' ગુણસ્થાન. 'અને જ્યાં સુધી સમ્યક્પરિણામી આત્મા છે ત્યાં સુધી, તે એકે જોગને વિષે જીવને પ્રવૃત્તિ ત્રિકાળે સંભવતી નથી.' એ સિદ્ધિયોગની અંદર પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ. સામું જોવે નહિ. 'જે સમ્યક્જ્ઞાનીપુરુષોથી સિદ્ધિજોગના ચમત્કારો લોકોએ જાણ્યા છે, તે તે જ્ઞાનીપુરુષના કરેલા સંભવતા નથી; સ્વભાવે કરી તે સિદ્ધિજોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે.' હવે શું કહે છે ? કે એવા પણ ઇતિહાસની અંદર પ્રસંગ બન્યા છે કે જ્ઞાની, જ્ઞાની રહ્યા હોય અને કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો ચમત્કાર થઈ ગયો હોય. તો કહે છે કે એવા જે ઇતિહાસની અંદર પ્રસિદ્ધ વાત હોય. લોકોએ જાણ્યું હોય કે આમ થયું હતું, આમ થયું હતું, તો તે જ્ઞાનીપુરુષના કરેલા સંભવતા નથી, સ્વભાવે કરીને તે સિદ્ધિયોગ પરિણામ્યા છે. એટલે કુદરતી એ ચમત્કાર થયા છે. પોતે ઇચ્છાથી એ ચમત્કાર નથી કર્યા. સહેજે સહેજે થયેલી વાત છે.

કોઈ વખત તો બીજા દેવો આવીને પણ એવું કરે છે. જેમ કે આ 'સુદર્શન શેઠ'નું દષ્ટાંત છે એ એવો છે. બીજા દેવે ચમત્કાર કરી નાખ્યો. અથવા સહેજે કોઈ કુદરતી રીતે એ ચમત્કાર થાય છે, તો એ કોઈ પુણ્યયોગ એવો ઊભો થઈ જાય છે, પોતાના વિકલ્પ વગર અને પોતાની ઇચ્છા વગર. એ સહેજે સ્વભાવે કરીને એટલે કુદરતી, એમ લેવું.

મુમુક્ષુ :- અગ્નિપરીક્ષા 'સીતાજી'ની.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા 'સીતાજી'ની અગ્નિપરીક્ષા થઈ જ છે ને. અગ્નિની અંદર

શરીર બળ્યું નથી. પોતાનું સત્ હતું એટલે શરીર નથી બળ્યું. તો એ કુદરતી છે. પોતે ઇચ્છા નથી કરી કે મારું શરીર ન બળજો. પોતે તો જે રીતે ઉદય આવ્યો છે એ ઉદયને અનુસરી જાય છે પણ સ્વભાવે કરીને એટલે પુણ્યયોગથી, કુદરતી રીતે એવા સિદ્ધિયોગ પરિણામ પામ્યા હોય છે.

‘બીજા કોઈ કારણથી જ્ઞાનીપુરુષને વિષે તે જોગ કલ્પો જતો નથી.’ બીજા કોઈ કારણથી એટલે પોતાની ઇચ્છાથી કોઈને બચાવવા માટે, કોઈના કારણે કોઈને મદદ કરવા માટે, ભક્તોને બચાવવા માટે, પોતાના આશ્રિતોને, અનુયાયીઓને બચાવવા માટે એવું કંઈ કરતા નથી, એનું દુઃખ દૂર કરવા માટે. પોતાના અનુયાયીઓ હોય એનું દુઃખ દૂર કરી દે, જ્ઞાનીપુરુષો એવી રીતે વર્તતા નથી.

‘માર્ગાનુસારી કે સમ્યક્દષ્ટિ પુરુષના અત્યંત સરળ પરિણામથી તેમના વચનાનુસાર કેટલીક વાર બને છે.’ જેને વચનસિદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. એ સિદ્ધિયોગને શું કહેવામાં આવે છે ? વચનસિદ્ધિ. એવા ઘણાં પ્રકાર છે. એટલા બધા એના પ્રકાર છે, આ ૬૪ વૃદ્ધિધારી મુનિની પૂજામાં તો આવે છે, પણ એથી ઘણાં પ્રકાર છે. એ તો એની કેટલીક સંખ્યા બતાવી છે. બાકી એટલા બધા એના પ્રકાર છે એમાંનો એક પ્રકાર વચનસિદ્ધિનો છે. કે એમના મોઢેથી જે વચન નીકળી ગયું એ પ્રમાણે બને. કુદરતી એમ જ બનવાનું હોય. વચન એવું જ નીકળે. ‘માર્ગાનુસારી કે સમ્યક્દષ્ટિ પુરુષના અત્યંત સરળ પરિણામથી...’ એનું કારણ છે સરળતા. પરિણામની સરળતાનું કારણ છે. ‘તેમના વચનાનુસાર કેટલીક વાર બને છે.’

‘અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે, તેના તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી, તે સિદ્ધિજોગ અલ્પકાળે ફળે છે.’ અજ્ઞાનપૂર્વક જેનો યોગ છે તેના તે આવરણના ઉદયે અજ્ઞાન સ્ફુરી તે સિદ્ધિયોગ અલ્પ કાળે ફળે છે. એવી જાતનો ઉદય હોય છે. જ્યાં સિદ્ધિયોગ ફળવાનો હોય છે અજ્ઞાની જીવને, ત્યાં તે પ્રકારના આવરણનો પ્રકાર, ઉદય હોય છે અને ત્યાં તે પ્રકાર સિદ્ધિયોગનો પણ બની જાય છે. અજ્ઞાનપૂર્વકનો જેનો યોગ છે એટલે અજ્ઞાનીજીવને સિદ્ધિયોગ ફળે છે. તો એ જાતના કોઈ ઉદયનું જ કારણ છે ત્યાં. એ પુણ્યોદય એ જાતનો છે.

‘જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે;...’ આને-અજ્ઞાની જીવને અજ્ઞાનપણે સ્ફુરે છે એટલે ઇચ્છાએ કરીને સ્ફુરે છે. જ્ઞાનીને ઇચ્છાપૂર્વક નથી. સહેજે

કોઈ સ્ફુરણ થઈ જાય અને બોલી જાય તો એ પ્રમાણે પણ બને છે. ‘જ્ઞાનીપુરુષથી તો માત્ર સ્વાભાવિક સ્ફુર્યે જ ફળે છે; અન્ય પ્રકારે નહીં.’ અન્ય પ્રકારે નહીં એટલે ઇચ્છાપૂર્વક નહીં.

‘જે જ્ઞાનીથી સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામી હોય છે, તે જ્ઞાનીપુરુષ, અમે જે કરીએ છીએ તેવા અને તે આદિ બીજા ઘણા પ્રકારના ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણોથી મુક્ત હોય છે.’ શું કહે છે હવે ? હવે પોતાની વાત કરે છે કે પોતે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે એ ચારિત્રને પ્રતિબંધક કારણો છે. ગૃહસ્થની પ્રવૃત્તિ જે છે કુટુંબ, પરિવાર અને વ્યવસાયની પ્રવૃત્તિ છે, એ ચારિત્રને પ્રતિબંધક છે. જે જ્ઞાનીઓને સ્વાભાવિક સિદ્ધિજોગ પરિણામી હોય છે તે જ્ઞાનીપુરુષ વિરક્ત હોય છે. બહારમાં પણ એની વિરક્તિ ઘણી હોય છે અને સિદ્ધિયોગ પરિણામી હોય છે. અમારી જેમ ચારિત્રને પ્રતિબંધકયુક્ત પ્રવૃત્તિમાં તે હોતા નથી.

‘કે જે કારણે આત્માનું ઐશ્વર્ય વિશેષ સ્ફુરિત થઈ, મનાદિ જોગમાં સિદ્ધિના સ્વાભાવિક પરિણામને પામે છે.’ એટલે આત્માની વિશુદ્ધિ અને મનનો યોગ એ બધાનો મેળ ખાઈને એમને કોઈ સિદ્ધિયોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ‘ક્વચિત્ એમ પણ જાણીએ છીએ કે, કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે;...’ એ આ શાસનનું કારણ હોય છે. આગળ વાત થઈને ? ‘કોઈ પ્રસંગે જ્ઞાનીપુરુષે પણ સિદ્ધિજોગ પરિણામી કર્યો હોય છે, તથાપિ તે કારણ અત્યંત બળવાન હોય છે;...’ એટલે આખા શાસનનું કારણ હોય તો ક્યારેક જ્ઞાની ચોથા ગુણસ્થાને (હોય), એ પણ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવાળા નહિ, ચોથા ગુણસ્થાનવાળા અવિરતી છે એને એટલો વિકલ્પ સંભવે છે.

‘અને તે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી.’ તો પણ એમને એ વાતનો પસ્તાવો છે, એ વાતનો ખેદ છે કે એમને એટલે સુધી પ્રવૃત્તિમાં જવું પડ્યું. એ સિદ્ધિયોગનો પ્રયોગ કરવો પડ્યો એ વાતનો એમને ખેદ થાય છે. એટલે એ કાર્ય સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું નથી. સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાને સંપૂર્ણ રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ છે. જેમ કે અરિહંતને. અરિહંત દશામાં કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ નથી એ વાત નથી. છતાં એમને તો કોઈ પ્રયોગ થવાનો પ્રશ્ન જ નથી. ત્યાં તો અરિહંત જ્યાં વિચરતા હોય ત્યાં દુર્ભિક્ષ ન હોય, દુષ્કાળ ન હોય, ચોરી-લુંટફાટ ન હોય, દારિદ્ર ન હોય, અતિવૃષ્ટિ ન હોય, અનાવૃષ્ટિ ન હોય.

કાંઈ ગડબડ ન હોય. કેમ કે એ તો એટલા બધા રિદ્ધિ-સિદ્ધિના યોગ હોય છે કે વગર ઈચ્છાએ બધું એમ જ ચાલતું હોય છે. એમણે કોઈ પ્રયોગ કરવાનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. કેમ કે કોઈ પ્રતિકૂળતા જ ઉત્પન્ન થતી નથી. એ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશા છે. અને નીચે ક્યારેક આવી પ્રવૃત્તિ થાય તો પણ એ સંપૂર્ણ જ્ઞાનદશાનું કાર્ય નથી. એટલું પણ કર્યું એ બરાબર નથી, એમ કહે છે.

‘અમે જે આ લખ્યું છે, તે બહુ વિચારવાથી સમજાશે.’ તમે આના ઉપર ઘણો વિચાર કરજો. શું ! કે એને પ્રશ્ન ઊગ્યો છે ત્યારે પ્રશ્નનું સમાધાન પોતે એવી રીતે આપે છે કે એમને આ પ્રશ્ન ફરીને ઊગે નહિ, પોતાના માટે તો. કારણ કે પછી પોતાની વાત કરશે કે હવે અમારી શું સ્થિતિ છે. અમે માર્ગાનુસારી નથી પણ અમે જ્ઞાની છીએ એમ કહેશે. જ્ઞાની હોવા છતાં અમે મુનિ નથી. ચોથે ગુણસ્થાને સમ્યક્દષ્ટિ છીએ આ પત્રમાં એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે એમણે નીચેના પેરેગ્રાફમાં. અને રિદ્ધિ-સિદ્ધિયોગનો તો અમે વિચાર પણ કરતા નથી. ક્યારેય એનું સ્મરણ પણ અમે કરતા નથી. એ વાત કરી છે. અને શું કરવા કરીએ ? એવું કરવાની જરૂર શું ? અમે અને તમે કાંઈ દુઃખી નથી, એમ કરીને વાત કરી છે. અમે અને તમે કાંઈ દુઃખી નથી કે એનો વિચાર કરવો પડે. મારે અને તમારે કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિથી બહારના સંયોગોની કોઈ અનુકૂળતાઓ કરી લેવી, એનો વિચાર કરવો પડે એવું ક્યાં દુઃખ છે આપણે ? એવા ક્યાં આપણે દુઃખી છીએ કે એનો એવો વિચાર કરવો પડે કે જેથી આત્માને નુકસાન થઈ જાય ? એવું કોઈ દુઃખ નથી આપણને. એમ કરીને ત્રણ દાખલા લીધા છે. ‘રામચંદ્રજી’ના વનવાસ... નીચે છે ને ?

‘તમે અમે કંઈ દુઃખી નથી.’ પેરેગ્રાફની છેલ્લી ત્રણ લીટી. ‘જે દુઃખ છે તે રામના ચૌદ વર્ષના દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી.’ કેમ કે કાંઈ સાધન લીધા વિના નીકળ્યા હતા. કોઈ ધન, ધાન્ય, પૈસા સાથે લેવાના નહિ, કોઈ નોકર-ચાકર સાથે લેવાના નહિ. એવી પરિસ્થિતિમાં નીકળ્યા હતા. ‘પાંડવના તેર વર્ષનાં દુઃખની એક ઘડી નથી.’ કેમ કે એ તો વનવાસમાં હતા ત્યાં એને કૌરવ હેરાન કરતા હતા પાછળથી. હેરાન કરવા મોકલતા હતા કોઈને ને કોઈને. એની એક ઘડી પણ તમને નથી. ‘અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી...’ ખોપરી સળગી હતી એમને તો. એક પળ પણ નથી. તમે શું કરવા આવો વિકલ્પ કરો છો ? એટલે એનો તો વિચાર જ અમે

કરતા નથી. એનો વિચાર અમને આવતો નથી, આવવાનો પ્રશ્ન જ નથી. એનાથી અમે ઘણાં દૂર રહીએ છીએ. પોતાની જે ભાવની સ્થિતિ છે એને સ્પષ્ટ કરી છે, નીચેના પેરેગ્રાફની અંદર એકદમ સ્પષ્ટ કરી નાખી છે.

આ બધો પણ જે એમણે વિસ્તાર લખ્યો છે એમાં પણ મુમુક્ષુજીવને ઘણું સમજવાનું મળે એવું છે. કેમ કે જ્યારે જ્યારે સંયોગની પ્રતિકૂળતાઓ મુમુક્ષુજીવને ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ભૂલથી એ લપસે છે. કોઈ મુમુક્ષુ જોષ જોવડાવવા જાય છે, જ્યોતિષ પાસે જાય છે, કોઈ મંત્ર-તંત્ર કરવાવાળા પાસે જાય છે. કોઈને એમ થાય છે કે આપણા ધર્મની અંદર કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિવાળા ધર્માત્મા-મહાત્મા હોય તો એ કાંઈક આપણને ફાયદો કરી દે તો સારું. અને કેટલાક સંપ્રદાયમાં તો આ વાસક્ષેપ આદિની માન્યતા પણ એવી રીતે થઈ ગઈ છે કે આ કોઈ આપણા મહારાજ છે, આચાર્યો છે, કોઈ રિદ્ધિ-સિદ્ધિવાળા છે. એના હાથે જો આપણને કાંઈક માથામાં પડી જાય તો આપણને પછી કાંઈ વાંધો આવે નહિ. આ બધી વાતોનો આની અંદર ફેંસલો છે.

મુમુક્ષુજીવે જેને આત્મકલ્યાણ કરવું છે એને આનો વિચાર કરવો નહિ. હોય છે જ્ઞાનીમાં હોય, અજ્ઞાનીમાં હોય. આ કોઈ મોટી વાત નથી. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ હોવી એ કોઈ મોટી વાત નથી. કેટલાક સરળ પરિણામને કારણે પણ બને છે અને કેટલાક એવા કોઈ અજ્ઞાન યોગીના હઠના તપથી પણ એ બધી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ બની શકે છે. પણ એ દિશામાં આગળ વધવું એ આત્માને અત્યંત અત્યંત નુકસાન કરવાનો માર્ગ છે. એ આત્માને લાભનો બિલકુલ માર્ગ નથી. એ વાત આ પત્રનો સારાંશ છે ખરેખર તો. આ રસ્તે કોઈ પણ પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગે એ રસ્તાનો વિચાર, વિકલ્પ કરવો નહિ કે એ બાજુ પરિણામને જરાય લંબાવવા નહિ. મૂળ તો એમને લાલબત્તી મૂકવી છે.

વિચાર ઊગ્યો છે ‘સોભાગભાઈ’ને પણ એનો અર્થ એ છે કે ‘સોભાગભાઈ’ જેવા પાત્રતાવાળા જીવને એવો વિચાર આવી જતો હોય તો બીજા સાધારણ મુમુક્ષુને પણ પ્રતિકૂળતાઓ આવે ત્યારે એવો વિચાર સહેજે આવી જાય, તો એણે એ દિશાની અંદર બિલકુલ આગળ વધવા જેવું નથી. નહિતર જ્ઞાનીને જે નુકસાનનું કારણ છે, મોક્ષમાર્ગી જીવને જે પડવાઈનું કારણ છે એ મુમુક્ષુને તો કેટલું બધું અધ્યાત્મિક નુકસાનનું કારણ થાય કે જેને લઈને એ પોતાના નિરાલંબ નિરપેક્ષ આત્મતત્ત્વના સમીપગામી પરિણામો ન કરી શકે. પામી તો ન શકે પણ એટલો બધો એ દૂર

ચાલ્યો જાય કે એના સ્વરૂપની સમીપ જવું, સ્વરૂપ તો નિરાલંબ નિરપેક્ષ છે, એની સમીપ જવાના પરિણામ ન કરી શકે એટલો હિનસત્ત્વ થઈ જાય. એટલો પુરુષાર્થ એનો હીણો થઈ જાય અને એનું વીર્ય એટલું હણાઈ જાય કે બહુ દૂર થઈ જાય. એ પુરુષાર્થની નજીક પણ ન આવી શકે. એવી કોઈ ભયંકર સ્થિતિ પ્રગટે છે એટલે એમને આ વિષયથી થોડી લંબાણથી ચર્ચા કરી છે. એના બીજા પડખાંઓ ખોલ્યા છે કે આટલા આટલા પડખેથી આ વાત અમારા ખ્યાલમાં છે. જો સંક્ષેપમાં જવાબ આપી દે તો કોઈવાર એમ લાગે કે હવે એમને એ બાબતનો નહિ ખ્યાલ હોય એટલે સંકેલી લીધી વાતને.

ચારે પડખેથી વાતને ખોલી છે કે આવી રિદ્ધિ-સિદ્ધિના કારણો જ્ઞાનીને વિષે, અજ્ઞાનીને વિષે, હઠયોગીઓને વિષે કેવી રીતે હોય છે ? અને હોય તો એનો લાભાલાભનો પ્રકાર કેવો છે ? એ પડખાં પણ ખોલ્યા. હવે એમ કહેશે કે અમે તો આનો વિચાર પણ કરતા નથી તો તમારે તો આનો જરા પણ વિકલ્પ સપનામાં આનો વિચાર તમારે કરવા જેવો નથી. એ વાત ઉપર એમણે સરવાળે આવવું છે. અહીં સુધી રાખીએ.

તૃષ્ણાનો અંત નથી. તેથી તૃષ્ણાવાન જીવના સંસારનો પણ અંત નથી. તે તૃષ્ણા ત્યાં સુધી જીવંત રહે છે, જ્યાં સુધી ભોગોપભોગમાં અનાસક્તિ ન થાય અને લૌકિકમાં પોતાની વિશેષતા – સંયોગોથી – દેખાડવાનો અભિપ્રાય રહે. તેથી મુમુક્ષુજીવને લૌકિકમાનનું તુચ્છપણું સમજવામાં આવે અને સત્પુરુષના વચને આસક્તિના પરિણામમાં નીરસતા આવે, તો તૃષ્ણાનો પરાભવ થવા યોગ્ય છે. નહિ તો તૃષ્ણાને લીધે જીવને અનેક પ્રકારે આવરણ આવે તેવા પરિણામો થયા જ કરે. લૌકિકમાનની કલ્પના પાછળ કેટલું અહિત થઈ જાય ? તેનો વિવેક ખચીત હોવો ઘટે.

(અનુભવ સંજીવની-૧૦૮૦)

તા. ૨૧-૫-૧૯૯૦, પ્રવચન નં. ૧૬૦
પત્રાંક - ૪૫૦

‘શ્રીમદ્ રાજયંદ્ર’ વચનામૃત, પત્રાંક ૪૫૦ ચાલે છે.

આ પત્રમાં રિદ્ધિ-સિદ્ધિના યોગ વિષે ખુલાસો કર્યો છે. રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ જ્ઞાનીપુરુષને પણ હોય છે, અજ્ઞાની પુરુષોને પણ હોય છે, હઠયોગીને પણ હોય છે. અજ્ઞાનીમાં બે પ્રકાર છે. એક સરળતા પરિણામવાળા જીવોને ક્યારેક એવો યોગ હોય છે. કેટલાક વિદ્યાનુસાધન કરનારા હઠયોગીઓને પણ હોય છે. એમાં પણ બે પ્રકારની વિદ્યા છે. કોઈ મેલી વિદ્યા પણ છે, કોઈ સારી વિદ્યા પણ છે. એમાં પણ બે પ્રકાર છે.

અહીંયાં ‘શ્રીમદ્જી’એ જ્ઞાનીપુરુષને રિદ્ધિ-સિદ્ધિ યોગ હોય તો પણ જ્ઞાનીપુરુષ એ યોગ સામે જોતા નથી, એવો પ્રયોગ કરતા નથી, એનો અજમાયેશ કરતા નથી કે એનો કોઈ બહારમાં સંયોગોમાં લાભ-નુકસાનનો કોઈ પ્રયોગ થાય એવું ઇચ્છતા પણ નથી. એ એમના અભિપ્રાય વિરુદ્ધ છે. જ્ઞાની તો આત્માને નિર્મળ કરવા માટે, આત્માને પવિત્ર કરવા માટે નીકળેલા આત્માઓ છે. એમને બહારના સંયોગ-વિયોગની કોઈ કિંમત નથી એથી એ સંયોગ વિયોગને કિંમત આપીને રિદ્ધિ-સિદ્ધિનો યોગ પ્રગટ હોય તો પણ એનો પ્રયોગ કરતા નથી. એટલી વાત ચાલી છે.

પાનું ૩૭૪ છે. છેલ્લેથી નીચેનો પેરેગ્રાફ છે. હવે પોતાના વિષે વાત કરે છે. કેમ કે એમના વિષે પણ એક એવી વાચકા ચાલતી હતી કે એ કોઈ યોગીપુરુષ છે, રિદ્ધિ-સિદ્ધિવાળા પુરુષ છે, ચમત્કારીક પુરુષ છે એવી એમના વિષે પણ ચર્ચાઓ ચાલતી. એટલે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછાવ્યો છે એનો ખુલાસો કરે છે. એમની ઉંમરનું આ ૨૬મું વર્ષ છે.

‘અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી.’ માર્ગાનુસારી એટલે મોક્ષમાર્ગમાં

પ્રવેશ કર્યા પહેલાં, ચોથા ગુણસ્થાન પહેલાં, માર્ગને અનુસરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે એવી ભૂમિકાને માર્ગાનુસારીપણું કહેવામાં આવે છે. તો કહે છે અમે માર્ગાનુસારી પણ નથી. માર્ગમાં અમે તો આવી ચૂક્યા છીએ. મોક્ષમાર્ગ અમને પ્રગટ વર્તે છે એટલે અમે નીચેની ભૂમિકામાં નથી. ‘અમારા વિષે માર્ગાનુસારીપણું કહેવું ઘટતું નથી. અજ્ઞાનયોગીપણું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ નહીં હોય તેમ જણાય છે.’ જે અજ્ઞાનયોગી હોય છે રિદ્ધિ-સિદ્ધિ અને મંત્ર અને પ્રયોગમાં વિદ્યાઓ સાધે છે એવું તો આ દેહ ધર્યો ત્યારથી જ અમારા માટે છે જ નહિ.

‘સમ્યક્દષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે.’ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે અહીંયાં. પોતે મુનિ નથી. પોતે તેરમા ગુણસ્થાનવાળા નથી, પોતે અજ્ઞાની નથી, માર્ગાનુસારી નથી પણ સમ્યક્દષ્ટિ છે. આ પોતાની જે ચાલતી સ્થિતિ છે એને સ્પષ્ટ કરી છે કે અમારી દશા અત્યારે શું છે. કોઈ એમ માને કે હજી માર્ગાનુસારી હતા તો એમેય નથી. કોઈ એમ માને કે અરિહંત થઈ ગયા કે મુનિ હતા મોટા, ગૃહસ્થવેશમાં એવું પણ નથી. બહુ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

‘સમ્યક્દષ્ટિપણું તો જરૂર સંભવે છે. કોઈ પ્રકારનો સિદ્ધિજોગ અમે ક્યારે પણ સાધવાનો આખી જિંદગીમાં અલ્પ પણ વિચાર કર્યો સાંભરતો નથી.’ કોઈપણ પ્રકારનો સિદ્ધિયોગ સાધવો એવો વિચાર પણ અમે કર્યો નથી કે કાંઈ સિદ્ધિ કે મંત્ર-તંત્રની સાધના કરીએ. એવું તો અમે વિચારેય આખી જિંદગીમાં કર્યો હોય એવું યાદ આવતું નથી.

મુમુક્ષુ :- એમની આત્મીયતા કેવી કે સમ્યક્દષ્ટિપણું છે એમ કહ્યું.

પૂજ્ય ભાઈશ્રી :- હા, સ્પષ્ટ લખ્યું છે. આત્મીયપણું પણ છે અને સરળપણું પણ છે, નિખાલસપણું છે કે જે સ્થિતિ છે તે બતાવે છે. વળી એમ કહે છે કે ભલે કદાચ કાંઈ હશે, તો એ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ પ્રગટી હશે, નહિ હોય એવું નહિ હોય, પણ છતાં એમણે એ સાધવા માટે કોઈ સાધી છે એવું નથી. કોઈ સરળ પરિણામને લઈને એવું જ્ઞાનીપુરુષોને પણ એવું હોય છે ‘એટલે સાધને કરી તેવો જોગ પ્રગટ્યો હોય એવું જણાતું નથી.’ એવો સિદ્ધિયોગ સાધવાના સાધનથી એવું કાંઈ અમને પ્રગટ થયું હોય એવું તો અમને જણાતું નથી.

‘આત્માના વિશુદ્ધપણાના કારણે જો કંઈ તેવું ઐશ્વર્ય હોય તો તેનું નહીં હોવાપણું

કહી શકાતું નથી.’ એટલે છે, એમ કહે છે. કાંઈક રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે. એ આત્માના વિશુદ્ધપણાના કારણે, આત્માની પવિત્રતાના કારણે એ વાત હતી. પૂજ્ય માતાજીને પણ એવું કાંઈક હતું જે ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું છે. ‘ગુરુદેવે’ પણ એ વાત ગુપ્ત રાખી છે, પોતે પણ ગુપ્ત રાખી છે. જેને જાણવા મળ્યું છે એને પણ એ પ્રતિબંધ છે કે એ વિષય ગુપ્ત રાખવો. તો એ ‘આત્માના વિશુદ્ધપણાના કારણે...’ આમાં એ પણ કારણ પડે છે, જોયું ? સાધના ન કરવી પડે. આત્માની વિશુદ્ધિને લઈને જો કાંઈ તેવું ઐશ્વર્ય પ્રગટ્યું હોય તો તેનું નહિ હોવાપણું કહી શકતા નથી. અમારામાં એવું નથી કાંઈ એમ અમે કહેતા નથી. એટલે કે છે, એમ ન કીધું. ન હોય એવું અમે કહેતા નથી.

‘તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે;...’ એ સ્પષ્ટ કર્યું. બધી રિદ્ધિ-સિદ્ધિ છે એમ નહિ, કેટલીક વાત છે. ‘તે ઐશ્વર્ય કેટલેક અંશે સંભવે છે; તથાપિ આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઈ છે;...’ અમે કોઈ દિ’ સંભાર્યું નથી. જે કાંઈ પ્રગટ્યું છે એને યાદ નથી કર્યું. તમે આ પ્રશ્ન આ કાઢ્યો. ‘સોભાગભાઈ’એ ૨૬માં વર્ષે આ પ્રશ્ન કાઢ્યો. તો કહે છે કે ‘આ પત્ર લખતી વખત એ ઐશ્વર્યની સ્મૃતિ થઈ છે;...’ સાંભરે છે કે કાંઈક છે. એ પહેલુંવહેલું સ્મરણમાં લીધું છે. પ્રયોગ તો અમે કોઈ દિ’ કોઈના ઉપર કર્યો જ નથી. પણ આ તમે પત્ર લખ્યો ત્યારે પહેલી-વહેલી સ્મૃતિ થઈ છે. ‘નહીં તો ઘણા કાળ થયાં તેમ થવું સ્મરણમાં નથી;...’ ઘણા વર્ષોથી એ વાત સ્મરણમાં પણ રાખી નથી અમે કે અમને શું પ્રગટ થયું છે. ‘તો પછી તે સ્ફુરિત કરવા વિષેની ઈચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહીં.’ તો પછી એનો પ્રયોગ કરવો, એવી ઈચ્છા તો થઈ હોય એમ તો કહી જ ન શકાય. અમે તો યાદ પણ કરતા નથી. તો પછી પ્રયોગ કર્યો જ હોય એ વાત ક્યાંથી ? એ તો બનતું જ નથી. અમે એ વાતમાં પડતા નથી. ‘તે સ્ફુરિત કરવા વિષે ઈચ્છા ક્યારેય થઈ હોય એમ કહી શકાય નહીં, એ સ્પષ્ટ વાર્તા છે.’

હવે એમ કહે છે ‘સોભાગભાઈ’ની આર્થિક સ્થિતિ બહુ નબળી હતી. બહુ મૂંઝાતા હતા. ત્યારે કહે છે તમે શું આ દુઃખનો અનુભવ કરો છો ? તમને જે કાંઈ આ ભીંસ છે, એવી ભીંસ હતી કે સમાજમાં આબરૂ પણ ન રહી શકે એવી ભીંસ હતી એમની, તો કહે છે કે ‘તમે અમે કંઈ દુઃખી નથી.’ તમે નકામા દુઃખને રોવો છો.

દુઃખી અમે તમે કંઈ નથી.

‘જે દુઃખ છે તે રામના ચૌદ વર્ષના દુઃખનો એક દિવસ પણ નથી.’ તમને જે દુઃખ છે એ પુરાણપુરુષ ‘રામચંદ્રજી’ને સંભારો તો એના ચૌદ વર્ષના દુઃખનો એક દિવસ નથી. અને ‘પાંડવના તેર વર્ષના દુઃખની એક ઘડી નથી,...’ એમને જે પાંડવોને દુઃખ પડ્યું એની એક ઘડી નથી તમારા જીવનમાં, એમ કહે છે. ‘અને ગજસુકુમારના ધ્યાનની એક પળ નથી,...’ એમને તો માથે ખોપરી સળગાવી હતી. પરિષદ ઉપસર્ગ આપ્યો હતો. એક પળ જે યાતના ભોગવે એ યાતનાની એક પળ પણ તમને નથી. ‘તો પછી અમને એ અત્યંત કારણ ક્યારેય જણાવવું સંભવતું નથી.’ માટે તમે તમારા દુઃખને અમારી પાસે વ્યક્ત કરો એ અમે ઇચ્છતા નથી.

તમારે પરમાર્થમાર્ગમાં આગળ વધવું હોય તો સંયોગ ઉપરની આ પક્કડ ઢીલી કર્યા વિના કોઈ રીતે પરમાર્થમાર્ગમાં આગળ વધી શકાય એવું બનતું નથી. કોઈ જીવ પોતાના ઉદયમાં સાવધાની રાખે, વ્યવહારમાં સાવધાની રાખે અને એ પરમાર્થ માર્ગની ઇચ્છા રાખે તો તે નહિ બની શકવા યોગ્ય કાર્ય છે. એ બની નહિ શકે. બે વાત સાથે નહિ બને.

‘તમે શોચ કરવા યોગ્ય નથી,...’ તમારે કોઈ દુઃખનો શોચ કે ચિંતા, શોચ એટલે ચિંતા, કોઈ ચિંતા તમારે કરવા જેવી નથી. ‘તેમ છતાં કરો છો.’ તમારે ચિંતા કરવા જેવી નથી છતાં તમે કરો છો. હવે પ્રતિકૂળતા તો છે. તો કહે છે, એની ચિંતા નહિ કરો. ‘તે વાર્તા તમારાથી ન લખાય તે લખાઈ જાય છે.’ આવી તમારા સંયોગોની દુઃખની વાત તમારે અમને ન લખવી જોઈએ. જુઓ ! બહુ આત્મીયતા છે બે વચ્ચે તો પણ એમ કહે છે કે તમે સંયોગિક સુખ-દુઃખની વાત અમને નહિ લખતા. ન લખવી જોઈએ. તમે કોઈ પરમાર્થની વાત કરો, આત્માના કલ્યાણની વાર્તા કરો અમારી સાથે. આપણી વચ્ચેનો એ સંબંધ છે કે એકબીજાના કલ્યાણમાં આપણે મદદ કરીને આગળ વધીએ. એકબીજાના સંયોગમાં મદદ કરીને આગળ વધીએ એ સંબંધ નથી એમ કહે છે. એટલે ‘તે વાર્તા તમારાથી ન લખાય તે લખાઈ જાય છે. તે ન લખવા વિષે અમારો આ પત્રથી ઉપદેશ નથી,...’ એટલે ન લખવા વિષે અમારો આ પત્રથી ઉપદેશ નથી. તમને કોઈ ઉપદેશક તરીકે ઉપદેશ નથી આપતા. પણ એ તમને ભલામણ કરીએ છીએ કે તમારે આ વિષયમાં ઉપયોગ ન લગાવવો. કોઈ આત્માનું

કલ્યાણ થાય એવી વાતમાં ઉપયોગને લગાવવો.

‘તે ન લખાવા વિષે અમારો આ પત્રથી ઉપદેશ નથી, માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું...’ જે કાંઈ સંયોગના ફેરફારો થાય એ જોયા કરો તમે. તમારું નથી એમ માનીને જોયા કરો. જોયા કરોનો અર્થ શું છે ? મારું છે એમ માનીને જોયા કરો એમ નથી કહેવું.

એકવાર એવો પ્રસંગ બન્યો હતો. રાત્રિચર્યામાં ‘ગુરુદેવશ્રી’ બિરાજતા હતા ત્યારે આપણા સાગરવાળા શેઠ સાગરથી આવેલા. વાત કરી. સાહેબ ! અમારે એક પ્રતિકૂળ પ્રસંગ બની ગયો. અમારું ગોડાઉન સળગી ગયું. લાખો રૂપિયાનો અંદર માલ હતો. અને અમારું ગોડાઉન આખું સ્વાહા થઈ ગયું. આગ લાગી ગઈ. પછી આપનો ઉપદેશ સાંભળ્યો છે એટલે અમે એમ વિચાર્યું, સમાધાન કર્યું છે કે જે કાળે જે બનવાનું હતું તે બની ગયું. નુકસાન એટલું જવાનું હશે ભાગ્યમાં તો ગયું. એમાં કાંઈ આપણો કોઈ ફેરફાર કરવાનો તે કંઈ આપણું ચાલતું તો નથી. ચાલે તો કોઈ દિ’ નુકસાન ચલાવવા દે એમ કેમ બને ? એટલે એમ કે જે થવાનું હતું તે થયું. કમબદ્ધપર્યાયનો ન્યાય એમ કે યાદ આવ્યો આપનો. જે કમબદ્ધમાં થવાનું હતું તે થયું. ભલે જે થયું એ થઈ ગયું. એમ કરીને અમે શાંતિ રાખી.

તો પ્રશ્ન એ પૂછ્યો એમણે કે આવા પ્રકારે અમે સમાધાન કર્યું તો બરાબર છે ને ? ‘ગુરુદેવે’ ના પાડી. તમારું આ સમાધાન બરાબર નથી. અમારું ગોડાઉન હતું અને સળગી ગયું એ વાત જ બરાબર નથી. કોઈ દેહથી માંડીને, બીજા સંયોગો તો એક બાજુ રહ્યા, આ શરીરથી-દેહથી માંડીને કોઈ સંયોગ આ જીવના નથી. બધી આવતી-જતી ચીજ છે. એ કોઈ આત્માના અધિકારનો વિષય નથી. પોતાનો દેહ પણ એ આત્માના અધિકારનો (વિષય નથી). આ ડોક્ટર પોતે સાજા-માંદા થાય છે કે નહિ ? એના અધિકારમાં હોય તો થવા દે કોઈ ? તો પોતાની ચીજ નથી પછી જે થવાનું હતું તે થયું એમ જોવું જોઈએ. ચીજ મારી છે અને થવાનું હતું તે થયું એ સમાધાન પણ ખોટું છે, એ સમાધાન સાચું નથી.

અહીંયાં એમ કહે છે કે જે થાય તે જોયા કરવું. માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું એટલે કઈ દષ્ટિથી જોયા કરવું ? કે પારકું છે, કો’કનું છે, મારું નથી. એમને કુટુંબની ચિંતા હતી. આગળ પણ કહી ગયા કે કુટુંબ ઉપરનું મમત્વ છોડાવવા માટે પરમાત્માએ

તમારી આ દશા કરી છે. શું કરવા તમને તકલીફમાં મૂક્યા છે ? કે આ કુટુંબ ઉપરનો તમારો પ્રેમ છે, રાગ છે એ તમને આત્માનું સાધન કરવા માટે રોકે છે. એ મમત્વ છોડાવવા માટે આ તમને ઈશ્વરે મોકલ્યું છે. ઈશ્વરે મોકલી છે. એ ઈશ્વરકર્તામાં થોડીક એમની શ્રદ્ધા હતી એટલે એવો ન્યાય આપ્યો હતો.

બીજી એક જગ્યાએ પોતે કહે છે કે આ કાળમાં મુમુક્ષુજીવને પ્રતિકૂળતાના સંયોગો પ્રાપ્ત થવા એ તરવા બરાબર છે. એ વખતે એને સંસાર અને વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટપણે વિચારવાનો પ્રત્યક્ષ પ્રસંગ ઊભો થાય છે કે મારા અધિકારનું હોત તો હું કરવા જ ન દેત. થવા ન દેત. આ મારા અધિકારની વાત નથી એ વાત નક્કી થઈ જાય એટલે એ ભિન્નપણું જે છે એ ભિન્નપણું વિચારવાનો સ્પષ્ટ પ્રસંગ પોતાને અનુભવગોચર થાય છે અને એ અનુભવથી એ પોતાના આત્મસાધન બાજુ વિશેષે કરીને વળે છે. એ પ્રતિકૂળતા એને માટે પ્રતિકૂળતા નથી પણ ખરેખર કલ્યાણમાં નિમિત્તભૂત પ્રસંગ છે.

કહે છે કે ‘માત્ર જે થાય તે જોયા કરવું, એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો; ઉપયોગ કરો.’ એવો નિશ્ચય રાખવાનો વિચાર કરો અને એવો ઉપયોગ કરો. ‘અને સાક્ષી રહો,...’ સાક્ષી રહો એટલે જ્ઞાતાદષ્ટા રહો. મારું છે, મારું છે, એ રીતે મમત્વ નહિ કરો. ‘એ જ ઉપદેશ છે.’ વળી કહે છે એ ઉપદેશ છે. ઉપદેશ નથી આપતો એમ કહીને પાછા કહે છે કે ‘એ જ ઉપદેશ છે.’ તમોને ‘નમસ્કાર પહોંચે.’ એમ કરીને એમને પ્રણામ કર્યા છે.

આ રીતે એક રિદ્ધિ-સિદ્ધિના વિષયમાં એમને શલ્ય ન રહી જાય કે મને એક ચમત્કારીક પુરુષનો યોગ હતો છતાં મને મારી દરિદ્રતા ન છૂટી, મારી પ્રતિકૂળતા ન મટી. બધો ખુલાસો કરી નાખ્યો. એમને કોઈ શંકા ન રહી. નિઃસંદેહપણે આત્મહિત કરે એ જાતનું માર્ગદર્શન આની અંદર એમણે આપ્યું છે. અહીં સુધી રાખીએ.

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧ અધ્યાત્મિકપત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૦૨ અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૦૩ આત્મયોગ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૯૬, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૦૪ અનુભવ સંજ્ઞવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૦૫ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૬ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૭ અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૩) બહેનશ્રીના વચનામૃત ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૦૮ અધ્યાત્મ પરાગ	-
૦૯ બીજુ કાંઈ શોધમા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	-
૧૦ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગ પ્રવચનો)	-
૧૧ બૃહદ્ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) (દ્રવ્યસંગ્રહ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ગ પ્રવચનો)	-
૧૨ ભગવાન આત્મા (દ્રષ્ટિ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	-
૧૩ દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત	૦૨-૦૦
૧૪ દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ (ભાગ-૩) (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની તત્ત્વચર્યા)	૦૪-૦૦
૧૫ દસ લક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૧૬ ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૧૭ દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, અને ૫૭૨ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા પ્રવચનો)	૧૦-૦૦
૧૮ ગુરુ ગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભક્તિ)	૦૫-૦૦
૧૯ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (પૂજ્ય સૌગાનીજીની અંગત દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૦ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૧) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૧ ગુરુ ગિરા ગૌરવ (ભાગ-૨) (દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પત્રો પર સર્ગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦

૨૨	જિજ્ઞાસાસણં સર્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૨૩	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૪	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) (પરમાગમસારમાંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૨૫	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) (પરમાગમસારમાંથી કમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈનાં પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૨૬	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૭	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૨૮	કમબદ્ધપર્યાય	-
૨૯	મુમુક્ષતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૩૦	નિર્ભાત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૩૧	પરમાત્માપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૩૨	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૩૩	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૧) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૩૪	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૨) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૩૫	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૩) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૩૬	પ્રવચન નવનીત (ભાગ-૪) (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય શક્તિઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૩૭	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૧) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦
૩૮	પ્રવચન પ્રસાદ (ભાગ-૨) (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	-
૩૯	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્યભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૪૦	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૪૧	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૮૫-૦૦
૪૪	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૫	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૪૦-૦૦
૪૬	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૭	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦-૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૭) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૪૯	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૮) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૯) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦

૫૧	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૦) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧૧) પ્રવચનસાર શાસ્ત્રના સર્ળંગ પ્રવચનો	૨૦-૦૦
૫૩	પ્રવચનસાર	અનુપલબ્ધ
૫૪	પ્રચારિસ્તકાય સંગ્રહ	અનુપલબ્ધ
૫૫	પદ્મનદીપંચવિશતી	-
૫૬	પુરુષાર્થ સિદ્ધિ ઉપાય	અનુપલબ્ધ
૫૭	રાજ હૃદય (ભાગ-૧) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૮	રાજ હૃદય (ભાગ-૨) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૫૯	રાજ હૃદય (ભાગ-૩) (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૦	રાજહૃદય (ભાગ-૪) ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો)	૨૦.૦૦
૬૧	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લક)	૧૫-૦૦
૬૨	જ્ઞાનામૃત્ત (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃત્તો)	૦૬-૦૦
૬૩	સમ્યક્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભૂત છ પદનો પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૬૪	સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૮૪, ૨૦૦, ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૫	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીના નાઈરોબીમાં સમયસાર પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૬૬	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત સુવિધિ લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫-૦૦
૬૭	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૬૮	સમક્તિનું બીજ (શ્રીમદ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રાંક ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦-૦૦
૬૯	તત્ત્વાનુશીલન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત વિવિધ લેખ)	-
૭૦	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃત્તોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૭૧	વચનામૃત્ત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં બહેનશ્રીના વચનામૃત્ત પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૭૨	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૧)	-
૭૩	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૨)	-
૭૪	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૩)	-
૭૫	વચનામૃત્ત પ્રવચન (ભાગ-૪)	-
૭૬	યોગસાર	અનુપલબ્ધ
૭૭	ધન્ય આરાધક	-
૭૮	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૪) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત્ત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૭૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૫) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત્ત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સર્ળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૮૦	છ ઢાળા પ્રવચન (ભાગ-૧)	૨૦-૦૦

८१	छ ढाणा प्रवचन (भाग-२)	२०-००
८२	छ ढाणा प्रवचन (भाग-३)	२०-००
८३	मुक्तिनो मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रंथ पर पूज्य गुरुदेवश्रीना प्रवचन)	२०.००
८४	राजहृदय (भाग-५) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सभंग प्रवचनो)	२०.००
८५	राजहृदय (भाग-६) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सभंग प्रवचनो)	२०.००
८६	राजहृदय (भाग-७) ('श्रीमद् राजचंद्र' ग्रंथ उपर पूज्य भाईश्री शशीभाईना सभंग प्रवचनो)	२०.००

श्री वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मूल्य
०१ अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	-
०२ आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४६९, ४९९, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
०३ अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनमृतोंका संकलन)	१५०-००
०४ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
०५ आत्मअवलोकन	-
०६ बृहद द्रव्यसंग्रह	अनुपलब्ध
०७ द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग-पूज्य श्री निहालचंदजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्वचर्चा)	३०-००
०८ दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०६-००
०९ दंसणमूलो धम्मा (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
१० धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	-
११ दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१२ धन्य पुरुषार्थी	-
१३ धन्य अवतार	-
१४ गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहिन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
१५ गुरु गिरा गौरव	-
१६ जिणसासणं सव्वं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनमृतोंका संकलन)	०८-००
१७ कुटुम्ब प्रतिबंध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१०३, ३३२, ५१०, ५२८, ५३७ एवं ३७४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
१८ कहान रत्न सरिता (परमागमसारके विभिन्न वचनमृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	३०-००

१९	मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
२०	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	-
२१	मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर पूज्य गुरुदेवश्रीके प्रवचन)	१०-००
२२	निर्भात दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
२३	परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनामृत)	-
२४	प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
२५	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
२६	प्रवचन नवनीत (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२७	प्रवचन नवनीत (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके खास प्रवचन)	२०-००
२८	प्रवचन नवनीत (भाग-३) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ नय के खास प्रवचन)	२०-००
२९	प्रवचन नवनीत (भाग-४) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके ४७ शक्ति के खास प्रवचन)	२०-००
३०	प्रवचन सुधा (भाग-१) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३१	प्रवचन सुधा (भाग-२) (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके प्रवचनसार परमागम पर धारावाही प्रवचन)	२०-००
३२	पथ प्रकाश	२०.००
३३	प्रवचनसार	अनुपलब्ध
३४	प्रंचास्तिकाय संग्रह	अनुपलब्ध
३५	सम्यक्ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
३६	ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनामृत)	-
३७	सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छ पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् रादचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
३८	सिद्धिपका सर्वश्रेष्ठ उपाय (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से पत्रांक-१४७, १९४, २००, ५११, ५६० एवं ८१९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
३९	सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	४०-००
४०	समयसार नाटक	अनुपलब्ध
४१	समयसार कलश टीका	अनुपलब्ध
४२	समयसार	अनुपलब्ध
४३	स्मरण संचिका	२०.००
४४	स्वरूप भावना (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-९१३, ७१० एवं ८३३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	२०-००
४५	तत्त्वानुशीलन (भाग-१,२,३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
४६	तथ्य	अनुपलब्ध
४७	विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००

४८	वचनामृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके नाईशैबीमें हुए प्रवचन)	२०-००
४९	भगवान आत्मा	२०.००
५०	जिन प्रतिमा जिन सारखी	२०.००
५१.	छः ढाला प्रवचन (भाग-१)	२०.००
५२.	छः ढाला प्रवचन (भाग-२)	२०.००
५३.	छः ढाला प्रवचन (भाग-३)	२०.००
५४.	प्रवचनसुधा (भाग-६)	३०.००

**वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से
प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या**

०१	प्रवचनसार (गुजराती)	१५००	२५	धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
०२	प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००	२६	धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
०३	पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००	२७	परमामगसार (गुजराती)	५०००
०४	पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००	२८	परमामगसरा (हिन्दी)	४४००
०५	समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००	२९	वचनामृत प्रवचन भाग-१-२-३-४	५०००
०६	अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००	३०	अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
०७	अनुभव प्रकाश	२१००	३१	निर्भूत दर्शननी केडीए (गुजराती)	५०००
०८	परमात्मप्रकाश	४१००	३२	निर्भूत दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७५००
०९	समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००	३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
१०	आत्मअवलोकन	२०००	३४	गुरुगुण संभारणा (हिन्दी)	७५००
११	समाधितंत्र (गुजराती)	२०००	३५	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२०००
१२	बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००	३६	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२०००
१३	मुक्तिका मार्ग (सत्ता स्वरूप ग्रन्थ पर प्रवचन) (गुजराती)	१०००	३७	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
१४	योगसार	२०००	३८	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
१५	अध्यात्मसंदेश	२०००	३९	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
१६	पद्मनदीपंचविंशती	३०००	४०	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
१७	समयसार	३१००	४१	प्रवचन नवनीत भाग-१-४ (गुजराती)	५८५०
१८	समयसार (हिन्दी)	२५००	४२	प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	२३००
१९	अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००	४३	पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००
२०	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००	४४	पथ प्रकाश (हिन्दी)	५००
२१	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	७६००	४५	प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००
२२	पुरुषार्थसिद्धिउपाय (गुजराती)	६१००	४६	प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
२३	क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००	४७	विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००
२४	अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००	४८	विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
			४९	भगवान आत्मा (गुजरात)	२०००
			५०	भगवान आत्मा (हिन्दी)	१५००

५१ सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००	८७ प्रवचन सुधा (भाग-२) (गुजराती)	७५०
५२ सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००	८८ प्रवचन सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
५३ तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००	८९ प्रवचन सुधा (भाग-४) (गुजराती)	१०००
५४ तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००	९० प्रवचन सुधा (भाग-५) (गुजराती)	१०००
५५ बीजुं कांई शोध मा (गुजराती)	४०००	९१ प्रवचन सुधा (भाग-६) (गुजराती)	१०००
५६ दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००	९२ प्रवचन सुधा (भाग-७) (गुजराती)	७५०
५७ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००	९३ प्रवचन सुधा (भाग-८) (गुजराती)	७५०
५८ मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००	९४ प्रवचन सुधा (भाग-९) (गुजराती)	७५०
५९ अमृत पत्र (गुजराती)	२०००	९५ प्रवचन सुधा (भाग-१०) (गुजराती)	७५०
६० अमृत पत्र (हिन्दी)	२५००	९६ प्रवचन सुधा (भाग-११) (गुजराती)	७५०
६१ परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००	९७ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१ (गुजराती)	१०००
६२ परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	४०००	९८ कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२ (गुजराती)	१०००
६३ आत्मयोग (गुजराती)	१५००	९९ द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१) (गुजराती)	१०००
६४ आत्मयोग (हिन्दी)	३०००	१०० द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२) (गुजराती)	१०००
६५ अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००	१०१ राज हृदय (भाग-१) (गुजराती)	१५००
६६ अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००	१०२ राज हृदय (भाग-२) (गुजराती)	१५००
६७ ज्ञानामृत (गुजराती)	३५००	१०३ राज हृदय (भाग-३) (गुजराती)	७५०
६८ ज्ञानामृत (हिन्दी)	१५००	१०४ अध्यात्मसुधा (भाग-१) (गुजराती)	१०००
६९ वचनामृत रहस्य (गुजराती)	१०००	१०५ अध्यात्मसुधा (भाग-२) (गुजराती)	१०००
७० वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००	१०६ अध्यात्म सुधा (भाग-३) (गुजराती)	१०००
७१ दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३५००	१०७ अध्यात्म सुधा (भाग-४) (गुजराती)	७५०
७२ कहान रत्न सरिता (भाग-१)	१०००	१०८ अध्यात्म सुधा (भाग-५) (गुजराती)	७५०
७३ कहान रत्न सरिता (भाग-२)	१०००	१०९ गुरु गिरा गौरव (भाग-१) (गुजराती)	
७४ कुटुम्ब प्रतिबंध (गुजराती)	१५००	(धारावाही प्रवचन)	१०००
७५ कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी)	२५००	११० गुरु गिरा गौरव (भाग-२) (गुजराती)	
७६ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (गुजराती)	१५००	(धारावाही प्रवचन)	७५०
७७ सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी)	२०००	१११ मुक्तिनो मार्ग (गुजराती)	१०००
७८ गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३५००	११२ प्रवचन नवनीत (भाग-१) (हिन्दी)	१०००
७९ समयसार दोहन (गुजराती)	७५०	११३ प्रवचन नवनीत (भाग-२) (हिन्दी)	१०००
८० समकितनुं बीज (गुजराती)	१०००	११४ प्रवचन नवनीत (भाग-३) (हिन्दी)	१०००
८१ स्वरूपभावना (गुजराती)	१०००	११५ प्रवचन नवनीत (भाग-४) (हिन्दी)	१०००
८२ स्वरूपभावना (हिन्दी)	१०००	११६ धन्य आराधक (गुजराती)	७५०
८३ सुविधि दर्शन (गुजराती)	१०००	११७ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-१)	१०००
८४ सुविधिदर्शन (हिन्दी)	१९००	११८ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-२)	१०००
८५ आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	१२५०	११९ छः ढाला प्रवचन (गुजराती) (भाग-३)	१०००
८६ प्रवचन सुधा (भाग-१) (गुजराती)	१४००	१२० जिन प्रतिमा जीनि सारखी	५००

૧૨૧ સ્મરણ સંચિકા	૧૫૦૦	૧૨૭ ધન્ય પુરુષાર્થી (ગુજરાતી)	૧૫૦૦
૧૨૨ દંસણ મૂલો ધમ્મો	૩૫૦૦	૧૨૮ ધન્ય પુરુષાર્થી (હિન્દી)	૬૫૦૦
૧૨૩ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) હિન્દી	૧૦૦૦	૧૨૯ છઃ ઢાલા પ્રવચન (હિન્દી) (ભાગ-૧)	૧૦૦૦
૧૨૪ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) હિન્દી	૧૦૦૦	૧૩૦ રાજ હૃદય (ભાગ-૪) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૨૫ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) હિન્દી	૧૦૦૦	૧૩૧ રાજ હૃદય (ભાગ-૫) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૨૬ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) હિન્દી	૧૦૦૦	૧૩૨ રાજ હૃદય (ભાગ-૬) (ગુજરાતી)	૫૦૦
૧૨૭ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૫) હિન્દી	૧૦૦૦	૧૩૩ રાજ હૃદય (ભાગ-૭) (ગુજરાતી)	૧૫૦
૧૨૮ પ્રવચન સુધા (ભાગ-૬) હિન્દી	૧૦૦૦		

વાચકોની નોંધ માટે

ॐ

श्री वीतरागाय नमः

राजहृदय

(भाग-७)

(पूज्य भाईश्री शशीभाईना 'श्रीमद् राजयंद्र' ग्रंथ

उपरना सणंग प्रवचनो)

(पत्रांक-४०८ थी ४५०)

प्रकाशक

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

भावनगर

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

૫૮૦, જૂની માણેકવાડી,

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી માર્ગ

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : (૦૨૭૮) ૨૪૨૩૨૦૭

અન્ય પ્રાપ્તિ સ્થાન :

- શ્રી કુંદકુંદ કહાન જૈન સાહિત્ય કેન્દ્ર, 'ગુરુ ગૌરવ', સોનગઢ
- શ્રી ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૮૧, મો. ૦૯૮૨૦૩૬૫૬૮૩
- શ્રી ડોલરભાઈ હેમાણી (કલકત્તા) : મો. ૦૯૭૪૮૭૧૨૩૬૦

પ્રથમાવૃત્તિ : ૨૨-૮-૨૦૧૩ (પૂજ્ય બહેનશ્રીની ૧૦૦મી જન્મજયંતી)

પ્રત : ૧૫૦

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૫૪૮ + ૮ = ૫૫૬

પડતર કિંમત :

મૂલ્ય : ૨૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :

પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ

૧૯૨૪/B, ૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ,

શશીપ્રભુ ચોક, રૂપાણી સર્કલ પાસે

ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : ૯૭૨૫૨૫૧૧૩૧

મુદ્રક :

ભગવતી ઓફસેટ

૧૫/C, બંસીધર મિલ કંપાઉન્ડ

બારડોલપુરા,

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪

ફોન : ૯૮૨૫૪૭૭૭૪૫

પ્રસ્તાવના

‘રાજહૃદય’ ભાગ-૭નું પ્રકાશન કરતાં અમોને અત્યંત હર્ષ થાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં કૃપાળુદેવ ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત વચનામૃતો તથા પત્રો ઉપર સમાદરણીય સિદ્ધાંતનિષ્ઠ પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના પ્રવચનોનું પ્રકાશન છે. ‘ભાવનગર’માં ૧૯૮૮માં ‘શ્રી સીમંધર સ્વામી દિગંબર જિનમંદિર’માં ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથનો સળંગ સ્વાધ્યાય ચાલ્યો હતો. પ્રસ્તુત ધ્વનિમુદ્રિત પ્રવચનોના સી.ડી. પ્રવચનો ‘શ્રી શશીપ્રભુ સાધના સ્મૃતિ મંદિર’માં નિયમિતરૂપે સાંભળવાનો નિત્યક્રમ ચાલી રહ્યો હતો. પ્રવચનો સાંભળ્યા બાદ ઘણા મુમુક્ષુઓને એવો ભાવ આવ્યો કે જો આ પ્રવચનો ગ્રંથારૂઢ થાય તો સર્વ મુમુક્ષુ સમાજને આત્મહિતમાં લાભનું કારણ થાય. આ ભાવનાના ફળસ્વરૂપે ‘રાજહૃદય’ નામક ગ્રંથ પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યો છે.

આપણાં પરમ તારણહાર, સાગર સમાન ગંભીર, અધ્યાત્મયુગ દિવાકર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’નો સમસ્ત મુમુક્ષુ સમાજ ઉપર અવિસ્મરણીય ઉપકાર વર્તે છે. આવા દુષ્કાળમાં તીર્થંકર જેવા યુગપુરુષનો જન્મ એ આપણાં સૌનું મહાન સદ્ભાગ્ય છે. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના વિશાળ અને ગહન શાસ્ત્ર અભ્યાસની શૃંખલામાં એક ગ્રંથ હતો ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના પરિવર્તન બાદ તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથ ઉપર પ્રવચનો પણ આપેલા છે અને ત્યારે કોઈ પૂછે કે, અમારે કયુ શાસ્ત્ર વાંચવું ? તો પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ કહેતા, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ વાંચો !

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં ‘કૃપાળુદેવ’ પ્રત્યે કેટલું બહુમાન, ઉપકારબુદ્ધિ અને ભક્તિભાવ હતો તેનો પુરાવો છે ‘શ્રી આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પર પ્રવચનો’. પાને પાને ‘કૃપાળુદેવ’ના ગુણગ્રામ કરતો આ ગ્રંથ ‘કૃપાળુદેવ’નું પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના હૃદયમાં શું સ્થાન હતું તેની પ્રસિદ્ધિ કરે છે ! પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ કહ્યું છે કે, ‘અત્યારે જે આ ‘સમયસાર’ વંચાય છે તે ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’નો ઉપકાર છે !’ આપણા ગુરુવર ‘કહાન’ પણ જેમનો ઉપકાર માને છે અને જેમના ગુણગ્રામ કરતાં થાકતા નથી તો આપણને તો કેટલો ઉપકાર, ભક્તિ અને બહુમાન હોવા ઘટે તે સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી વાત છે.

જન્મ-મરણ, માનસિક અને શારીરિક દુઃખ, પીડા, બાધા, રોગ, શોક આદિ અનેક પ્રકારના દુઃખથી ગ્રસિત સંસારી જીવ અનેક વિડંબનાઓને ભોગવતા પરવશ બની કાળચક્રમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે. અનેક પ્રકારના કર્મજનિત ચિત્ર-વિચિત્ર ઉદય પ્રસંગોમાં રહેતું અસમાધાન, મૂઝવણ આદિ મટાડવાનો ઉપાય શું ? તેનું અજ્ઞાન હોવાને લીધે ન ઈચ્છતા છતાં દુઃખની પરંપરા અનિવાર્યપણે ભોગવી રહ્યા છે. સુખની ઝંખના, સુખની પ્રાપ્તિ માટેના વલખાં અને દુઃખથી ત્રસ્ત સંસારી જીવ આજ પર્યંત સાચું સુખ પ્રાપ્ત નથી કરી શક્યા એ વાત વર્તમાન પરિસ્થિતિ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેમ છે.

આવી એક અણઉકેલી સમસ્યાનું સમાધાન ગવેષવા કોઈક વિરલ જીવ જાગે છે. તેને પહેલો વિચાર એ આવે છે કે, આ સુખ-દુઃખની સમસ્યાનું સમાધાન આપનાર એવા કોઈ મહાપુરુષ છે ખરા ? જો હોય તો મારે સાતમે પાતાળે પહોંચીને પણ આ સમસ્યાનો અંત લાવવો છે ! અંતરંગથી ઉત્પન્ન થયેલી સત્સમાગમની ભાવના સત્પુરુષની શોધમાં પરિણમિત થાય છે અને કુદરતના નિયમાનુસાર તે જીવને એ દિવ્યમૂર્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે વિરલ જીવ જ્ઞાનીપુરુષ દ્વારા ઉપદિષ્ટ બોધ અનુસાર પ્રયત્ન કરતાં તેને તે સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ક્રમશઃ સંસારદુઃખથી પરિમુક્ત થાય છે.

‘કૃપાળુદેવે’ પૂર્વભવોમાં આત્મહિતાર્થે અનેક અથાગ પ્રયત્ન કર્યા હતાં છતાં એ સૌ નિષ્ફળ ગયા હતા પરંતુ કોઈ એક ભવમાં સત્પુરુષનો યોગ થયા બાદ તેઓશ્રીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી અને અનંત જન્મ-મરણનો અંત આવ્યો હતો. માટે ‘કૃપાળુદેવે’ વર્તમાનમાં સ્વયંને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ થયો ન હોવા છતાં પત્રે પત્રે સત્સમાગમનો મહિમા નિષ્કારણ કરુણાથી માત્ર મુમુક્ષુજીવના કલ્યાણ અર્થે ગાયો છે. ‘કૃપાળુદેવ’ના પરિચયમાં જે કોઈ સુપાત્ર જીવો આવેલા તેમને તે વખતની તેમની યોગ્યતાને જોઈને તેઓએ પત્રમાં માર્ગદર્શન આપેલું. આ માર્ગદર્શન વર્તમાનમાં આપણને સૌ કોઈને લાગુ પડે તેવું માર્ગદર્શન છે.

‘કૃપાળુદેવ’ને સમષ્ટિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દેશ નહોતો પરંતુ વ્યક્તિગત ઉપદેશ આપવાનો ઉદ્દેશ હતો. માટે આ વાતની મર્યાદા સમજીને ‘કૃપાળુદેવે’ આપેલ માર્ગદર્શનને જો જીવનમાં અવધારવામાં આવે તો અવશ્ય દોષમુક્ત થવાય એ વાત નિઃસંશય છે. ‘કૃપાળુદેવ’ની લખાણની ભાષા ગૂઢ હોઈ પ્રાયઃ જીવ તેમના અંતઃકરણને સમજી શકતો નથી. છતાં તેઓશ્રીના લખાણમાં એવો જ કોઈ ચમત્કાર છે કે આજે તેઓશ્રીની અનુપસ્થિતિમાં પણ હજારો લોકો તેમના બોધને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે !

‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં રહેલી મધ્યસ્થતા, આશય ગંભીરતા, આત્મહિતનો પ્રધાન સૂર, નિષ્કારણ કરુણા, અંગ અંગમાં નીતરતો વૈરાગ્ય, પારલૌકિક વિચક્ષણતા, પુરુષાર્થની તીવ્ર ગતિ, સરળતા, પરેચ્છાનુચારીપણું ઇત્યાદિ અનેકાનેક ગુણોથી વિભૂષિત થયેલા તેમના પત્રો એક અમૂલ્ય રત્નોની નિધિ છે ! તેઓશ્રીના લખાણમાં રહેલું ઊંડાણ તેમના હૃદયને – અંતરંગ પરિણતિને પ્રકાશે છે. અંતરંગ પરિણતિમાં વર્તતા દિવ્ય ગુણોની ઝલક તેમના લખાણમાં વ્યક્ત થઈ છે. પરંતુ આ ઝલકને પારખનારા પણ કોઈ વિરલા જીવ જ હોય છે. કોઈક જ વિરલા તેમના હૃદયને પારખી શક્યા છે, જેણે પારખ્યા તે પોતે તે દિવ્ય દશાને પામી ગયા ! એ દિવ્ય હૃદયને પારખીને વર્તમાન મુમુક્ષુ સમાજ પર્યંત તે હૃદયના ભાવોને પ્રકાશમાં લાવનાર છે – પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ !

‘રાજહૃદય’ નામ અનુસાર ‘કૃપાળુદેવ’ના અંતરંગને ખોલનાર પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના અનુભવરસ ઝરતા આ પ્રવચનો અમૃતવેલડી સમાન છે. એક દિવ્યમૂર્તિને આકાર આપતા આ પ્રવચનો ‘કૃપાળુદેવ’ જેવા મહાન સાધકની સાધકદશાને સ્વયંની અનુભવવાણીરૂપી ટાંકણાંથી ઉત્કીર્ણ

કરીને મુમુક્ષુજીવને દર્શાવે છે કે, આ છે ‘કૃપાળુદેવ’ ! આ છે ‘રાજહૃદય’ ! ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં વ્યક્ત થતાં તેઓશ્રીના અંતરંગ અલૌકિક ગુણરૂપી રત્નોના ખોબા ભરી ભરીને મુમુક્ષુ સમક્ષ મૂક્યા છે !! કોઈપણ જીવ ગ્રાહક થઈને લે તો સ્વયં એ રત્નોથી વિભૂષિત થઈ જાય !

ધન્ય છે ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના સાતિશય જ્ઞાનને અને ધન્ય છે તેમની સાતિશય પ્રવચનધારાને કે જેના દ્વારા એ દિવ્યમૂર્તિના દર્શન કરાવ્યા ! જ્ઞાનીપુરુષના એક એક વચનમાં અનંત આગમ રહેલાં છે એ વાતની પ્રતીતિ કરાવતા આ પ્રવચનો મુમુક્ષુજીવ માટે રત્નોની નિધિ સમાન છે. મુમુક્ષુજીવને પોતાનું વ્યવહારિક જીવન અને નિશ્ચય જીવન કેવી રીતે ઘડવું તેવું માર્ગદર્શન ઠામ ઠામ અનેક પત્રોમાં જોવા મળે છે.

નાની ઉંમરથી જ ‘કૃપાળુદેવ’ના લખાણમાં તેઓશ્રીના પૂર્વસંસ્કાર પ્રકાશિત થાય છે અને કોઈ ગજબના સાધકજીવે આ કળિકાળમાં જન્મ ધારણ કર્યો છે તેવી પ્રતીતિ કરાવી જાય છે. લખાણની અંદર ઝળકતી પ્રૌઢતા, વૈરાગ્ય, વિવેક, આત્મહિતનો સંવેગ, વિશાળતા, સરળતા આદિ અભિવ્યક્તિઓ દર્શનીય અને મનનીય છે.

૧૭ વર્ષની ઉંમર પહેલાં લખાયેલાં દસ વચનો ઉપર પ્રવચન આપતાં પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ ફરમાવે છે કે, આ તો બાર અંગનો સાર છે ! એવા વચનોના, એ વચનના દેનાર એવા પુરુષના, અલ્પમત્તિ જીવ શું ગુણગ્રામ કરી શકે ? છતાં ઉપકારબુદ્ધિવશાત્ અત્ર તેઓશ્રીના થોડા ગુણોનું બહુમાન, ભક્તિ કરી તેમના ચરણોમાં વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશન પ્રસંગે અધ્યાત્મ યુગસૃષ્ટા પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી ‘કાનજીસ્વામી’, તદ્ભક્તરત્ન પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ‘ચંપાબહેન’, ગુરુ ગૌરવ પુરુષાર્થમૂર્તિ પૂજ્ય ‘નિહાલચંદ્ર સોગાનીજી’ તથા શાંતમૂર્તિ, ‘રાજહૃદય’ ઓળખાવનાર એવા પૂજ્ય ભાઈશ્રી ‘શશીભાઈ’ના ચરણોમાં ભક્તિભાવપૂર્વક વંદન કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રકાશિત પ્રવચનોને સી.ડીમાંથી સાંભળીને સંપાદન કરવામાં આવેલ છે. ઘણા પ્રવચનોમાં રેકોર્ડિંગ ખરાબ હોઈ ક્યાંક ક્યાંક સ્પષ્ટ સંભળાતું નહિ હોવાથી ખાલી જગ્યા રાખવામાં આવી છે. ‘પૂજ્ય ભાઈશ્રી’ના ભાવોનો પ્રવાહ યથાવત જાળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તેમ છતાં ક્યાંક ભૂલ રહી ગઈ હોય તો એ સત્યુરુષોની તથા જિનવાણી માતાની હૃદયપૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએ. ત્યારબાદ આ પ્રવચનોને બીજા મુમુક્ષુ દ્વારા ફરીથી તપાસવામાં આવે છે અને પછી જ પ્રેસ ઉપર મોકલવામાં આવે છે.

સળંગ પ્રવચનો ‘ભાવનગર’ જિનમંદિરમાં ચાલ્યા છે, આશરે ૫૦૦ પ્રવચનોમાં પૂર્ણ થતા આ ગ્રંથના પ્રવચનોના લગભગ ૧૮ ભાગ પ્રકાશિત કરવાની ભાવના છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જે પત્રો ઉપરના પ્રવચનો તે શ્રંખલામાં નહિ હોવાથી ત્યારબાદ પાછળથી બીજે સ્થળે તે જ પત્ર ઉપરના પ્રવચનો ચાલ્યા હોય તો ત્યાં તે પ્રવચનો લેવામાં આવેલ છે. જે પ્રવચનો હિન્દીમાં ચાલેલા છે તેની માત્ર લિપી ગુજરાતી કરીને લેવામાં આવ્યા છે. બહારગામ ચાલેલા પ્રવચનોનું સ્થળ-નિર્દેશન

જે તે પ્રવચનના મથાળામાં આપવામાં આવેલ છે.

ગ્રંથના પ્રકાશન કાર્યમાં જે જે મુમુક્ષુઓનો સહકાર પ્રાપ્ત થયેલ છે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથ પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિનો ઉલ્લેખ અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે તે સર્વનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે. ગ્રંથના સુંદર ટાઈપ સેટિંગ માટે ‘પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ’નો તથા સુંદર મુદ્રણ કાર્ય માટે મે. ‘ભગવતી ઓફસેટ’નો આભાર માનવામાં આવે છે.

અંતતઃ ‘રાજહૃદય’માંથી પ્રવાહિત આ અવિરત અમૃત સરવાણીને પીને પ્રત્યેક જીવ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત થાય એવી ભાવના સાથે વિરામ પામીએ છીએ.

અષાઢ વદ ૧, તા. ૨૩-૦૭-૨૦૧૩

(શ્રી મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિ
છૂટવાનો પ્રથમ દિવસ)

ટ્રસ્ટીગણ

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

‘રાજહૃદય’ ભાગ-૭ના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

શ્રીમતી તારાબેન ગુલાબચંદ શાહ, ચેન્નાઈ	૫૦,૦૦૦/-
શ્રી શાંતિલાલ છગનલાલ શાહ, ચેન્નાઈ	૨૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી શારદાબહેન શાંતિલાલ શાહ, ચેન્નાઈ, હ. શ્રીમતી વીણાબહેન વીરેન્દ્રભાઈ શાહ	૨૫,૦૦૦/-
સ્વ. શ્રી ગુણવંતરાય જે. હેમાણીના સ્મરણાર્થે, મુંબઈ	૨૫,૦૦૦/-
સ્વ. ચંદ્રિકાબહેન શશીકાંતભાઈ શેઠ, ભાવનગર	૧૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન રણધીરભાઈ ઘોષાલ, કોલકાટા	૧૧,૦૦૦/-
સ્વ. ઇન્દુબહેન જસુભાઈ કામદારના સ્મરણાર્થે	૧૦,૦૦૦/-
શ્રીમતી મધુબહેન હસમુખભાઈ છોડા, મુંબઈ	૯,૦૦૦/-
શ્રીમતી સાકરબહેન કરમશી ડેડીયા, મુંબઈ	૮,૦૦૦/-
શ્રી વીસનજી શામજી સાવલા, મુંબઈ	૮,૦૦૦/-
શ્રીમતી ઇન્દિરાબહેન રમેશભાઈ મહેતા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી વેલબાઈ વીસનજી સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી મીનાબહેન ઝવેરીભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રી પ્રતિકભાઈ ઝવેરીભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી ચેલણાબહેન શ્રેણિકભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
મીનાબહેન ભીખુભાઈ સાવલા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી બેલાબહેન મહેન્દ્રકુમાર જૈન, ભાવનગર	૫,૦૦૦/-
નવલ, હીરા, કેતન, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન તલકશી છોડા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી ગુલાબબહેન જેલાઈ, ભિલ્લઈ	૫,૦૦૦/-

પાર્થ, ચાર્મી, રક્ષા, પરેશ	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
ડો. બી.એમ. સુથાર, કમ્પાલા, યુગાન્ડા	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી ઈલાબહેન દીનેશભાઈ છેડા, મુંબઈ	૫,૦૦૦/-
શ્રી પ્રશાંતભાઈ જૈન, ભાવનગર	૫,૦૦૦/-
શ્રીમતી કૃપાલીબહેન પિયૂષભાઈ ભાયાણી, કોલકાટા	૫,૦૦૦/-
શ્રી સૌરભ પિયૂષભાઈ ભાયાણી, કોલકાટા	૫,૦૦૦/-
વિજય ફાઈનાન્સ, વાલાઘાટ	૪,૦૦૦/-
શ્રીમતી દમયંતિબહેન લક્ષ્મીચંદ જૈન, મુંબઈ	૩,૦૦૦/-
જિજ્ઞાબહેન દીપકભાઈ છેડા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
હેત્વી દીપકભાઈ છેડા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રી અજીતભાઈ શાહ, ભાવનગર	૨,૫૦૦/-
શ્રીમતી પ્રવિણાબહેન વિનોદભાઈ ઠક્કર, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
મૈત્રી દિનેશભાઈ છેડા, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
માનસી મોનાક શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
સૌમ્ય જિગીશ ખારા, કોલકાટા	૨,૫૦૦/-
આજ્ઞા પ્રજ્ઞેશ ખારા, કોલકાટા	૨,૫૦૦/-
શ્રી ધર્મેન્દ્રભાઈ વોરા, ભાવનગર	૨,૫૦૦/-
શ્રી હેમંતભાઈ શાહ, મુંબઈ	૨,૫૦૦/-
શ્રીમતી ચારુબહેન જૈન, ભાવનગર	૨,૨૦૦/-
શ્રીમતી સાકરબહેન મેઘજી રાંભીયા, મુંબઈ	૨,૦૦૦/-
શ્રીમતી લીનાબહેન ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૨,૦૦૦/-
શ્રીમતી જિજ્ઞાબહેન નવીનચંદ્ર કુરિયા, મુંબઈ	૨,૦૦૦/-
સ્મિત ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૧,૫૦૦/-
હર્ષ ભરતભાઈ રાંભીયા, મુંબઈ	૧,૫૦૦/-
કિંજલ યોગેશભાઈ કુરિયા, મુંબઈ	૧,૫૦૦/-
ભવ્યા જૈની યોગેશભાઈ કુરિયા, મુંબઈ	૧,૫૦૦/-
શ્રીમતી પૂજાબહેન સી. દેસાઈ, સુરત	૧,૧૦૦/-
સારવ મંગલ સેવા ટ્રસ્ટ, આણંદ	૧,૦૦૦/-
શ્રી પ્રકાશભાઈ, વાલાઘાટ	૧,૦૦૦/-
શ્રી પરિચંદજી ઘોષાલ, કોલકાટા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી વંદનાબહેન ઘોષાલ, કોલકાટા	૫૦૦/-
શ્રીમતી અવનીબહેન મીતેષભાઈ શાહ	૫૦૦/-
શ્રીમતી સ્નેહલતાબહેન જયેન્દ્રભાઈ શાહ, ભાવનગર	૨૫૧/-
સ્વ. કસ્તુરીબહેન લક્ષ્મીચંદ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
સ્વ. મધુબહેન કનુભાઈ શાહ, અમદાવાદ, હ. કનુભાઈ શાહ	૨૫૧/-
શ્રી કાંતિભાઈ હરિભાઈ, ભાવનગર	૨૦૪/-

પ્રવચન અનુક્રમણિકા

પ્રવચન નં.	પત્રાંક	પાના નં.
૧૩૩.	પત્રાંક-૪૦૯ થી ૪૧૧	૦૦૧
૧૩૪.	પત્રાંક-૪૧૨ થી ૪૧૫	૦૨૮
૧૩૫.	પત્રાંક-૪૧૬	૦૫૨
૧૩૬.	પત્રાંક-૪૧૬ થી ૪૨૧	૦૭૫
૧૩૭.	પત્રાંક-૪૨૧ અને ૪૨૨	૦૯૭
૧૩૮.	પત્રાંક-૪૨૨	૧૨૦
૧૩૯.	પત્રાંક-૪૨૨ થી ૪૨૫	૧૪૦
૧૪૦.	પત્રાંક-૪૨૫ થી ૪૩૦	૧૬૧
૧૪૧.	પત્રાંક-૪૩૦	૧૮૧
૧૪૨.	પત્રાંક-૪૩૧ થી ૪૩૩	૧૯૯
૧૪૩.	પત્રાંક-૪૩૪ થી ૪૩૭	૨૨૦
૧૪૪.	આભ્યંતર પરિણામ અવલોકન હાથનોંધ-૩	૨૪૨
૧૪૫.	પૂજ્ય શ્રી સોભાગભાઈ દ્વારા લખાયેલ પત્ર	૨૫૬
૧૪૬.	પત્રાંક-૪૩૭	૨૭૨
૧૪૭.	પત્રાંક-૪૩૭, ૪૩૮	૨૯૦
૧૪૮.	પત્રાંક-૪૩૮	૩૧૦
૧૪૯.	પત્રાંક-૪૩૮	૩૨૮
૧૫૧.	પત્રાંક-૪૩૮	૩૪૬
૧૫૨.	પત્રાંક-૪૩૮, ૪૩૮	૩૬૫
૧૫૩.	પત્રાંક-૪૪૦ થી ૪૪૪	૩૮૭
૧૫૪.	પત્રાંક-૪૪૫ અને ૪૪૬	૪૧૦
૧૫૫.	પત્રાંક-૪૪૭ થી ૪૪૯	૪૩૧
૧૫૬.	પત્રાંક-૪૪૯	૪૫૭
૧૫૭.	પત્રાંક-૪૪૯	૪૭૭
૧૫૮.	પત્રાંક-૪૪૯	૪૯૫
૧૫૯.	પત્રાંક-૪૪૯ અને ૪૫૦	૫૧૪
૧૬૦.	પત્રાંક-૪૫૦	૫૩૪